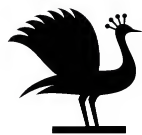
Lithuania Memorial Book

Yahadut Liṭa

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Yahadut Liṭa / [ha-ma'arekhet, Natan Goren ... [et al.] ; 'arikhah sifrutit, Avraham Ya'ari ; mapot, A. Viner].
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv] : Hotsa'at 'Am ha-sefer, 720-<744> [1959 or 1960-<1984>]
DESCRIPT	v. : ill., facsims., maps, ports. ; 31 cm.
SUBJECT	Jews -- Lithuania -- -- History.
	Lithuania -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Lithuania.
ADD'L NAME	Goren, Natan, 1887-1956.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

לזכר
רבבות
אחים ואחיות
קדושי ליטא
הי״ד

יהדות ליטא

שלשה כרכים

הוצאת האגודה לעזרה הדדית ליוצאי ליטא בישראל
מיסודם של אברהם דב אברהמס ויוצאי ליטא בפילדלפיה וישראל
תל־אביב, תשכ״ז

LITHUANIAN JEWRY

(3 Volumes)

Vol. III

הובא לדפוס על־ידי
הוצאת ספרים "רשפים"
ת. ד. 4880, תל־אביב

סידור: דפוס „חדקל" בע"מ
הדפסה: דפוס מ. גרינברג

כרך ראשון:

יהודי ליטא מהמאה הט"ו עד 1918

כרך שני:

ספר א. היהודים בליטא העצמאית

1940—1918

ספר ב. חורבן יהדות ליטא

1945—1941

כרך שלישי:

ספר א. א י ש י ם

ספר ב. י ש ו ב י ם

מערכת הכרך:

רפאל חסמן, דב ליפץ, ישראל קפלן, ראובן רובינשטיין ז״ל

הועד להוצאת הכרך:

ירחמיאל ביינושביץ, אידה ברון, חיים כהן ז״ל,

מאיר מילוא, מרדכי קרנובסקי, ירמיהו שוחט, חיה שולמן

כרך שלישי

תוכן הענינים

רשימת התמונות

(בסוגריים — שמות משאילי התמונות)

**
*

תודתנו העמוקה נתונה לחברי המערכת על עבודתם המסורה בליבונו ובגיבושו של החומר הרב. הם לא חשכו מאמצים, על אף הבעיות הסבוכות שנתעוררו ושעל רובן התגברו בהצלחה, ועשו את עבודתם שלא־על־מנת־לקבל־פרס.

חובה נעימה לנו להודות לאישים ולמוסדות שהעמידו לרשותנו ספרים ותצלומים. יוזכרו במיוחד: מר מ. אונגרפלד, מנהל „בית ביאליק"; ארכיון העבודה; ספרית הרמב"ם; אוסף שבדרון בירושלים; מר א. רפאלי (צנציפר), מנהל ארכיון הציונות הרוסית בתל־אביב; הרב צ. רייך, מנהל גנזך „הציונות הדתית" במוסד הרב קוק; ומר א. אהרוני, מזכיר מערכת „העבר".

ייזכרו לטוב הרב ר' צבי־יהודה קוק ומר מ. צינוביץ, שסייעו בידיעותיהם ובעצתם להכנת החלק על האישים בכרך זה, וכן הרב ר' שמעון ראפייקו ומר מאיר בן־יהודה, אשר שקדו במיוחד על הכנת הערכים של עיירותיהם — יוסואַין וקרוז'.

חן חן לכל אלה מבין יוצאי ליטא, אשר הואילו להשאיל למערכת תצלומים שונים.

מלוא הערכתנו למו"ל, מר חיים נחומי, אשר הגדיל עשות בהתקנתו הסופית של החומר ובהבאת הספר לדפוס.

*

בהופעת כרך זה של ספר „יהדות ליטא" טרם שלמה המלאכה. שנות־עבודה רבות הוקדשו להכנתו, ומאמצים מיוחדים נדרשו לריכוזם של החומר המוגש כאן ושל התמונות המלוות אותו. ואכן, חלפו שמונה שנים מאז הופעתו של הכרך הראשון.

מי יתן ויעלה בידינו להוציא לאור גם את הכרך אשר יקיף את התקופה שממלחמת־העולם הראשונה ועד ימי השואה.

*

עם גמר הדפסתו של כרך זה נסתלק מאתנו לפתע ר א ו ב ן ר ו ב י נ ש ט י י ן ז"ל, מאישיה המרכזיים של יהדות ליטא בין שתי מלחמות־העולם, עורך ה„אידישע שטימע" בקובנה, לוחם אמיץ לזכויות היהודים ומראשי התנועה הציונית בליטא.

ר א ו ב ן ר ו ב י נ ש ט י י ן ז"ל, נשיאו של איגוד יוצאי ליטא בישראל משך שנים רבות, היה מן הפעילים ורבי־המעש בהנצחת יהדות ליטא, והספר „יהדות ליטא" ישמש עדות למאמציו אלה.

אלול, תשכ"ז

איגוד יוצאי ליטא בישראל
אגודה לעזרה הדדית
ליוצאי ליטא בישראל

דב ליפץ

אישים ביהדות ליטא

לזכר הורי אהרן וצפורה ז"ל
אחיותי רחל, שושנה ושרה־עדינה
ואחי שמואל וצבי־מרדכי, הי"ד

כרך זה של „יהדות ליטא" שני חלקים עיקריים בו: האחד מוקדש לאישים, והשני — לקהילות.

חלק האישים בכרך זה כולל כ־600 ערכים על אישים תורניים ולמעלה מ־900 ערכים על אישים חילוניים.

חלוקה זו אינה באה לסווג את האישים לפי קריטריון של „תורניות" ו„חילוניות". היא גם אינה מוצדקת ובמקרים רבים היא אף נטולת משמעות. אולם אם בכל זאת השתמשנו בה, הרי נעשה הדבר מתוך מושגים שנוצרו על רקע הווי של יהדות ליטא. אך יורשה לי להצביע, בפתח דברי, גם על ליקויים אחרים בחלק זה של הספר ואשר אני נושא במידה רבה באחריות להם:

א. חלק מן הערכים אינם ממצים, אינם מלאים ואינם שלמים. יהדות ליטא, כיחידה אתנוגרפית מיוחדת במינה, העמידה מתוכה משך שש מאות שנה של קיומה, אלפים ואולי רבבות אישים, אשר כל אחד מהם, במקומו ובדורו, מלא תפקיד חיוני בתולדותיו של הקיבוץ הזה, או תרם ליהדות כולה מרוחו ואונו, כנושאי דגל התורה, חכמת ישראל, מוסר היהדות, אנשי חזון הגאולה והחברה המתוקנת, אנשי מדע וכלכלה, אמנות וספרות, בעלי־צדקה ועסקני־ציבור נאמנים. מתוך האלפים הללו נכללו בספר זה רק כ־1500 איש.

ב. הקריטריון לבחירתם של האישים שימשה אישיותם המיוחדת והאופיינית ותרומתם לדורם או לדורות. אולם מתוך כוונה לצמצם את היריעה, נכללו במסכת זו רק אישים שנולדו, או פעלו רוב ימיהם, בפלכים וילנה, קובנה והורדנא.

ג. הערכים הבאים בספר הם לקט של פרטים ביוגרפיים וביבליוגרפיים. הם כוללים פרטים יבשים על תאריכי חיים, מקום לידה (ופטירה), חינוך ופעילות רוחנית (או ציבורית). ערכים אלה באים במקום מסות מפורטות המעלות את דמותם הרוחנית והציבורית של האישים. ברם, מסות אלו עלולות היו לשאת אופי סובייקטיבי בהיותן טבועות בחותם מחבריהן, ובהיקפן היו חורגות ממסגרת הספר.

ד. ערכים לא מעטים לוקים מן הסתם באי־דיוקים (כרונולוגיים, גיאוגרפיים, או ביבליוגרפיים ואח'). לקט הנתונים, ששימשו לכתיבת הערכים, נמשך שנים על שנים ונעשו מאמצים להגיע למירב הדיוק. אך לא תמיד הצלחנו בכך, כי גם המקורות, עליהם הסתמכנו, סתרו לעתים זה את זה.

אולם עיקר חשיבותו של חלק זה של הספר אינו בערכים הבודדים, אלא בצירופם ובסיכומם, המהווים מוזאיקה נהדרת — דיוקנה של יהדות, דלה בכמות ועניה בחומר, אך עשירה ברוח ומחוננת בחיוניות, מרץ, יוזמה ותנופה. מוזאיקה מפתיעה ומפליאה בכללותה.

אישים תורניים

גדולי תורה

חלק זה של הספר כולל ערכים על כ־600 אנשי תורה מתוך אלפים רבים של רבנים, דיינים, ראשי־ישיבות, אישי הלכה, מורי־הוראה, מגידי־מישרים, למדנים, אנשי־מוסר ותלמידי־חכמים שהקדישו חייהם לתורה. במאמר קצר זה אין אפשרות לפרט אפילו את שמות הגדולים שבהם, ואני נאלץ להסתפק בציון האישים שהדור (או הדורות) ראו בהם את גדולי־הגדולים, בבחינת שיאי־הרים. עליהם נמנים המהרש"ל, מגאוני התורה במאה הי"ז, זה שקבע את דרכה של יהדות ליטא בלימוד התורה; ר' שבתי ב"ר מאיר הכהן (הש"ך) — מגדולי ההוראה בדורו (במאה הי"ז); ר' אפרים ב"ר יעקב הכהן, בעל „באר הגולה", באותה מאה. בימי המלחמה גלה לפראג ואופן, והוזמן לשמש רב בעדת האשכנזים בירושלים; ר' מרדכי יפה („בעל הלבושים"), במאה הט"ז וראשית המאה הי"ז. מגדולי הדור ובעל השפעה רבה על לומדי התורה בדורות הבאים; הרד"ל (לוריא) — חכם תלמודי ומקובל בסוף המאה הי"ח וראשית המאה הי"ט; הגאון ר' אליהו מווילנה, שבאישיותו הגיעה למדנותה של ליטא לשיאה; ר' משה מרגליות, מרבותיו של הגר"א (במאה הי"ח); ר' אריה־לייב, בעל „שאגת אריה", שכונה „אריה דבי עילאה". מתלמידיו היה ר' חיים מוולוזין, מייסד הישיבה המפוארת, שבימי יורשיו ובראשם הנצי"ב שימשה מרכז תורה ליהדות רוסיה; ר' אליעזר גורדון, מייסד ישיבת טאלז, מהמרכזים התורניים בליטא; ר' יצחק־אלחנן ספקטור, מגדולי הפוסקים בדורו וממנהיגיה של יהדות רוסיה כולה בסוף המאה הי"ט; ר' יחיאל־מיכל אפשטיין, בעל „ערוך השלחן" על ארבעת חלקי „השלחן ערוך"; ר' חיים סולובייציק, ממאורי הגולה בראשית המאה הנוכחית; ר' מאיר־שמחה הכהן, מגדולי ההוראה בדורנו; ר' דוד'ל פרידמן (מקרלין); ר' ירוחם פרלמן („הגדול ממינסק"); ר' אברהם־צבי אייזנשטדט (בעל „פתחי תשובה"

על ד' חלקי השו"ע); ר' חיים־עוזר גרודזנסקי, מבעלי הסמכא הגדולים ביהדות ליטא במחצית הראשונה של המאה הנוכחית; ר' ישראל־מאיר כהן (פופקא), הנודע על שם חבורו כ„החפץ חיים", ראש ישיבת ראדין ומגדולי המוסר בימינו; ר' אברהם־יצחק קוק, מגדולי הרבנים בדורנו, רב ראשי ראשון בארץ־ישראל, גדול בהלכה, בהגות, במידות ובעל השפעה עצומה על בני דורו; ר' אברהם־ישעיהו קרליץ, המכונה „חזון איש", בר־סמכא הלכתי לכל תפוצות ישראל; ר' איסר־זלמן מלצר, בעל „אבן האזל", ראש ישיבת סלוצק ואח"כ בירושלים; ר' יצחק־יעקב רבינוביץ („ר' איצל'ה מפוניבאֶז'"), מחשובי הרבנים בליטא; ר' אברהם־דב שפירא, רבה האחרון של קובנה; ור' יחיאל־יעקב ויינברג, מאחרוני הגאונים בדורנו.

רשימה זו קצרה היא מלמצות את השלשלת העצומה של גאונים שזרעו את אורם על יהדות ליטא והתפוצות משך דורות רבים. ברם, בהעלאת שמותיהם של אישים אלה יש משום נסיון להציץ במבט חטוף לגלריה גדולה זו של גאוני תורה, עליהם היתה גאוותה של יהדות ליטא.

אישי מוסר

יש לצרף לגלריה זו של אישים גם חסידים, אישי־מוסר ו„אנשי־מעשה". דמויות כר' אלכסנדר זיסקינד, ר' אבא חסיד, ר' מרדכי מפוקרוי (מ„חסידי ז'אמוט") — חברם של ר' משה ור' שמואל חסיד, שהתנזרו מכל תענוגות העולם והקדישו עצמם משך 15 שנה ללימוד התורה בצוותא, ר' נחום קפלן (ר' נחומ'קה מגרודנה), ר' ישראל סלנטר — אבי „תנועת־המוסר", ר' נתן־צבי־הירש פינקל („הסבא מסלא־בודקה") — מפרשה הגדול של תורת ר' ישראל סלנטר, ר' זלמה'לי (ר' שלמה־זלמן מווילנה), שעסק בתורה יומם ולילה ובגיל 24 היו שגורים בפיו כל ספרי התנ"ך, ש"ס בבלי וירושלמי, ספרא וספרי, מדרש רבה, סדר עולם, הזוהר ועוד — דמויות אלו משלימות את דמותה הרוחנית והמוסרית של יהדות זו.

עיקר גדולתם של אישי התורה בליטא היתה לא בספרות ההלכה[1] ובמחשבה התורנית, לא בשיטות הלימוד והמחקר, אלא ביצירת דמוקרטיה תורנית גדולה, בה שימשה התורה אידאל של כל יהודי.

אישי ציבור

רבניה של ליטא לא היו מסתגרים בד' אמות של ההלכה. השפעתם על העם היתה רבה משום שחיו את חייו, כאבו את כאביו ונשאו בעול דאגותיו היום־יומיות. עם כל דאגתם ל„שמירת החומות", טוהר המידות ולימוד התורה, חייבים היו לתת דעתם לצרות הכלל, ואלו לא חסרו בתנאים הפוליטיים והכלכליים של אותם הימים. הרבנים ייצגו את עדותיהם בפני השלטונות ונשאו־ונתנו עמם על ביטול גזרות, גירושים, עונשים ועלילות שוא. אולם לא רק כשתדלנים הופיעו הרבנים. היה עליהם להיות מעורים בחייה הכלכליים של העיירה, לדאוג לענייני צדקה וסעד, לייסד ולנהל מוסדות חסד וחינוך. נציין רק אחדים מאותם הרבנים במאה הקודמת ובתקופה שלפני מלחמת העולם השניה: ר' יעקב באר"יט (וילנה) — ציר במשלחת לניקולאי הראשון ואלכסנדר השני; ר' יצחק־אלחנן ספקטור (קובנה) — ארגן עזרה לקהילות שונות בימי רעב ומלחמות, שתדלן קבוע בפני השלטונות הצאריים לביטול גזרות גירוש, גזרות על חדרים ומלמדים; ר' אליהו־חיים מייזל — פעיל בכל מוסדות הקהילה בה שימש רב (לומז'ה ולודז'). הקים ביח"ר לטקסטיל כדי להעסיק פועלים יהודים מנושלים; ר' חיים סולובייציק — חבר קבוע בוועדת הרבנים שע"י מיניסטריון הדתות הצארי; ר' יצחק רובינשטיין (וילנה) — אישיות מרכזית ביהדות פולין, לוחם אמיץ נגד גזרות השלטון בימי הצאר ובפולין, ציר בסיים וחבר הסנאט הפולני; ר' שמואל פריד (וילנה), מייסד הבנק היהודי המרכזי ומוסדות ציבור רבים; ר' יוסף כהנימן, מאישיה המרכזיים של היהדות בליטא העצמאית, מייסד מוסדות חינוך וחסד בליטא ומרכזי תורה מהגדולים בארץ (ישיבת פוניבאֶז' בבני־ברק וישיבות וילקומיר ולומז'ה באשדוד).

בתנועת חיבת ציון והציונות

רבניה של ליטא מלאו תפקיד חשוב בתנועת חיבת ציון והציונות. אין לכתוב כיום תולדות תנועות אלו מבלי להזכיר את הרבנים ר' יהונתן אליאשברג, ר' מרדכי אליאשברג, ר' חיים ברלין, ר' נחום גרינהויז, ר' אליעזר דון יחייא, ר' פנחס רוזובסקי, ר' שמואל מוהילבר, ר' יצחק־יעקב ריינס, ר' שמואל־יעקב רבינוביץ (הרב מספוצ'קין), ר' אלכסנדר־משה לפידות, ר' אהרן־שמואל תמרת („אחד הרבנים המרגישים"), ר' יוחנן זופוביץ (זרחי), ר' יצחק־אייזיק פרידמן, ונשיא „המזרחי" ומנהיגו — ר' מאיר ברלין.

עשרות רבנים מליטא עלו לארץ והכניסו רוח חיים בישוב של אותם הימים. עליית תלמידי הגר"א הניחה את היסוד ל„ישוב הישן" בירושלים. קדמה להם עליית ר' יהודה חסיד, ובצדק מציין פרופ' י. י. ריבלין כי מאז עליה זו „תופסים יהודי ליטא יותר ויותר מקום ראשון בישוב ארץ־ישראל"[2]. לא נגולל פרשה גדולה זו של העליה בדורות קודמים. נסתפק רק בציון עליתם של אישים תורניים מליטא בדורות האחרונים: ר' שמואל סלנט, ר' משה־יהושע דיסקין, ר' צבי־פסח פראנק, ר' יוסף־צבי קלמנס, ר' יעקב־דוד וילבסקי, ר' יעקב־צבי־יהודה רבינוביץ־תאומים, ראי"ה קוק, ר' צבי לויתן, ר' משה־מרדכי אפשטיין. הם העלו עמם ישיבות מליטא, או שהקימו ישיבות אשר המשיכו בארץ את המסורת הליטאית של לימוד תורה. הם שימשו כאן מנהיגים רוחניים ודתיים והיו מעורים בחיי הישוב הישן והחדש.

בקהילות פולין ואשכנז

מספר ניכר של רבנים מליטא פעלו במערב אירופה, בעיקר בפולין, בוהמיה ואשכנז, עוד במאות הט"ז, הי"ז והי"ח. ר' יצחק חיות שימש רב בקהילות קרקוב, לבוב ופראג; ר' יהושע ב"ר יוסף — בלבוב וקרקוב, במאה הט"ז; ר' אהרן־שמואל קיידנובר — בקהילות ניקלסברג, גלאגאו, פרנקפורט ע"נ מיין, במאה הי"ז; ר' מאיר אייזנשטדט — בפרוסניץ ואייזנשטדט; ר' יחזקאל קצנלבוגן — בקהילות אה"ו, במאות הי"ז והי"ח;

---

1. ראה מאמרו של ר' אריה קרלין בספר „יהדות ליטא" כרך א', עמ' 247—267.

2. „יהדות ליטא", כרך א', עמ' 457—488.

ר׳ רפאל הכהן, מתלמידיו של בעל „שאגת אריה״ — בקהילות אה״ו, במאה הי״ח; ר׳ משה־מרדכי — בפרנקפורט ע״נ מיין — במאה הי״ט. מאידך, היו מעטים בין גדולי התורה בפולין או אשכנז, שבאו להרביץ תורה בליטא, או לשמש בה מורי־הוראה. עליהם נימנו בשעתם המהרש״ל (יליד פוזנא במאה הט״ז. היה מ„חכמי בריסק״ ומאז נודע כ„ר׳ שלמה מליטא״); ר׳ מרדכי יפה („בעל הלבושים״), יליד פראג וראש ישיבתה. הגיע לליטא בשנת 1570; ר׳ מנחם־מנדל מפראג, שהיה מראשוני הרבנים בז׳אמוט ושימש רבה של שוואקשנה.

הקשר בין יהודי ליטא ופולין התרופף עם ביטול ועד ד׳ הארצות, ואין צורך לאמר שבעקבות המאבק בין החסידות וה„מתנגדות״ גברו הניגודים בין שני הקבוצים האלה והמו״מ התורני בין אנשי התורה שלהם נחלש והצטמצם.

ברוסיה

לעומת זאת נתהדקו הקשרים עם יהדות רוסיה לאחר סיפוחה של ליטא למדינת רוסיה. יהודים מליטא היגרו לפנים המדינה לאזורים שהותרה ישיבתם שם, והם שהניחו את היסודות לקהילות קרמנצ׳וג, יקטרינוסלב, אודיסה ועוד. רבים מהם „הסתננו״ גם לאזורים שמחוץ ל„תחום המושב״ היהודי והתערו שם. בעקבות מתיישבים אלה הגיעו גם „כלי קודש״, חזנים, מלמדים, מגידים וגם רבנים מליטא. אלה האחרונים הטביעו את חותמם על הקהילות החדשות שקמו שם, או לפחות על היסוד הליטאי בהן.

מספר הרבנים מליטא אשר שימשו בקודש בקהילות ברוסיה היה רב. עליהם נמנו בשעתם ר׳ חיים ברלין, ר׳ אבא־דוד גולדפיין ור׳ יעקב קלמס (מוסקבה); ר׳ יצחק־זאב אולשוונגר, ר׳ דוד־טבלי קצנלבוגן ור׳ יצחק בלזר (ר׳ איצל׳ה פטרבורגר) בפטרבורג, היא לנינגרד של היום; ר׳ אברהם־אבא ורנר (רב ראשי בפינלנד); ר׳ יחזקאל ליפשיץ (קאליש).

במערב אירופה ובאמריקה

כן גדל והלך מספר הרבנים שהיגרו למערב אירופה, לאמריקה ודרום־אפריקה, ביניהם: ר׳ אליעזר־שמחה רבינוביץ, ר׳ שמואל־יצחק הילמן, ר׳ יצחק גולד ור׳ אליהו לופיאן (לונדון); ר׳ שמואל־יעקב רבינוביץ (ליברפול); ר׳ ישראל־חיים דייכס (לידס); ר׳ ישראל־יעקב ור׳ יוסף יפה (מנצ׳סטר); ר׳ משה־אביגדור עמיאל (אנטוורפן); ר׳ שמעון הורביץ (לייפציג); ר׳ יעקב־יוסף חריף, ר׳ שמעון גלזר, ר׳ משה סולובייציק, ר׳ שלמה־נתן קוטלר, ר׳ שלמה פולאצ׳יק, ר׳ משה רוזין (ניו־יורק); ר׳ שלום איזראלסון (טורונטו); ר׳ יעקב־דוד וילבסקי, ר׳ יעקב דולניצקי, ר׳ יהודה־לייב גורדון, ר׳ חיים־יצחק קורב (שיקאגו); ר׳ יהודה־לייב לוין (רוצ׳סטר); ר׳ אליעזר סילבר (סינסינטי); ר׳ יוסף סולובייציק (בוסטון); ר׳ נפתלי ריף (קמדן). לאלה יש עוד להוסיף מאות רבות של אנשי תורה ות״ח, שהביאו לקהילותיהם מרוחה של יהדות ליטא וביססו את החיים הרוחניים של בני עדותיהם החדשות.

אישים חילוניים

הגדרת קבוצת אישים אלה כ„חילוניים״ טעונה הבהרה נוספת: אין כאן כוונה לציין את עיסוקיהם החילוניים או את אופיים הרוחני והמוסרי כ„מכנה משותף״ של הקבוצה. המדובר הוא בחוג אישים דגולים, שלא שימשו רבנים או מנהיגים דתיים, ולא השתייכו לציבור, שהתורה, במובנה הצר של המלה, היתה אומנותם ועיסוקם העיקרי. קבוצה זו כוללת אישים בשטחי פעולה רוחנית וחברתית שונים: חוקרי ספרות, סופרים ועתונאים, משוררים ומחזאים, מדענים (בענפי מדע שונים), היסטוריונים, מזרחנים, חוקרי הארץ, פילוסופים, מנהיגים ועסקנים, חלוצי ההשכלה, חלוצי חיבת ציון ומנהיגים ציוניים, חלוצי הישוב, אנשי ביל״ו, בני העליה השניה והשלישית, מנהיגי פועלים, אידיאולוגים סוציאליסטיים, מהפכנים, אנשי הבונד והייבסקציה, אמנים בשטח האמנויות הפלסטיות, מוסי־קה ותיאטרון, עורכי־דין, רופאים, אנשי צבא, אנשי כלכלה, מחנכים, מול״ים, דיפלומטים, נשים דגולות, מצנטים ואחרים.

קבוצה זו כוללת למעלה מ־900 איש ואשה, מהם כ־300 שהצטיינו והתפרסמו בעולמנו כחוקרי התנ״ך, התלמוד, היס־טוריונים ובלשנים, מבקרים ספרותיים, סופרים ועתונאים, מתרגמים, משוררים, מחזאים. המיוחד בקבוצה זו הוא תפקידם החלוצי, בין שמדובר במחקר ובין שמדובר בספרות ההשכלה והעתונות, בעתונות העברית והאידית במזרח־אירופה, אמריקה, דרום־אפריקה וארץ־ישראל.

אישים אלה, בני עיירות ליטא, קשורים היו בטבורם למסורת ולהווי יהדות ליטא, ואף אלה מהם ש„החמיצו״, או מרדו בעיירה־מכורתם, ואפילו ניתקו את קשריהם העדתיים עם היהדות (מספרם היה מצער), המשיכו בחייהם היום־יומיים להתרפק על תרבות ישראל ולטפח את חיבתם אליה. יש לציין מספר אישים „מופלאים״ מבחינה זו, כפרופ׳ דניאל חבולסון, אשר לאחר התנצרותו שימש פרופסור לעברית ולתנ״ך באקדמיה הדתית בפטרבורג ולקיים קשרים עם הציבור היהודי; יצחק זלקינסון, המיסיונר, מתרגם ראשון לעברית של מחזות שקספיר; אבא־קונסטנטין שפירא, שהמשיך לטוות את שירתו העברית; ג׳ורג׳ מרגליות, שהמשיך במחקריו בכתבי־יד עבריים ובבלשנות עברית; סמואל שרשבסקי — מתרגם התנ״ך לסינית ויפאנית. מובן, שלא על אלה היתה תפארתה של יהדות ליטא.

חוקרי התנ״ך והתלמוד וחוקרי הספרות

שלשלת גדולה, ארוכה ועשירה של תלמידי־חכמים יהודים מליטא, העמיקו והעשירו את חקר התנ״ך, התלמוד והשירה העברית. נציין גם כאן שמות מעטים, ובעיקר אלה מהם המוכרים לציבור הרחב: ישראל־מיכל רבינוביץ, חוקר התלמוד ומתרגמו לצרפתית; לזרוס גולדשמידט — מתרגם התלמוד לגרמנית; רפאל־נטע רבינוביץ, בעל „דקדוקי סופרים״ (16 כרכים), שערך נוסח מקורי ומדויק של התלמוד; מיכאל היגר, מחבר מהדורות בקורתיות של הספרות התלמודית; הפרופ׳ לוי גינצבורג, מגדולי חוקרי ההלכה והאגדה בימינו; משה־

צבי סגל, פרופ׳ באוניברסיטה העברית בירושלים, מחשובי חוקרי התנ״ך בימינו. לאלה יש להוסיף את ההיסטוריונים הנודעים יצחק־אייזיק רבינוביץ, בעל „דורות ראשונים״ — מפעל אנציקלופדי ששימש תרומה עצומה לחקר ההיסטוריה היהודית; יוסף קלוזנר, היסטוריון של תקופת הבית השני וכן חוקר הספרות העברית החדשה משך עשרות בשנים, פרופ׳ ראשון לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים; ישראל דוידזון, חוקר השירה העברית; הרי וולפסון, מחשובי החוקרים של הספרות והפילוסופיה העברית; יצויינו גם הבלשן יהושע שטינברג ואברהם־אליהו הרכבי, מחוקרי ספרות ישראל ותולדותיה ברוסיה; ולבסוף, מחייה הלשון העברית וחוקר מכמניה — אליעזר בן־יהודה. מבין חוקרי המזרח נציין רק שלושה שמות מני עשרות רבות, והם: הפרופ׳ דניאל חבולסון, בן־ציון הלפר, שהתפרסם בתרגומיו מערבית לעברית ובמחקריו על שירת ימי־הביניים והקשר בינה לשירה הערבית, וגיצל זליקוביץ — המומחה לכתב החרטומים ולאגיפטולוגיה. מבין מבקרי הספרות העברית והכללית נציין את פטר קוגן, אברהם־אורי קובנר, אלעזר אטלס, פביוס ש״ך, איזידור אלישיב („בעל מחשבות״) ומרדכי רבינזון. מבין אנשי הגות — שלמה מימון, יעקב קלצקין ושמואל אטלס.

סופרי ההשכלה, חלוצי העתונות העברית ומשוררים

ארוכה היא רשימת הסופרים והעתונאים. נציין מהם את חלוצי ספרות ההשכלה ואת ראשיה: מנשה מאילייה, מרדכי־אהרן גינצבורג, אד״ם הכהן, מיכה־יוסף לבנזון, אברהם מאפו, יהודה־לייב גורדון, מ. ל. ליליינבלום, רש״י פין, קלמן שולמן, אלעזר שולמן, א. מ. דיק, ראובן־אשר ברוידס — אישים שבלעדיהם לא תתואר כיום ספרות ההשכלה. הם ששיוו לה את צביונה ומגמתה המיוחדים, שבהם נבדלה ספרות ההשכלה בליטא מזו שבגליציה או באשכנז.

בתולדות העתונות העברית והאידית מלאו תפקיד חלוצי דוד גורדון (בעל „המגיד״), רש״י פין („הכרמל״), יהודה־לייב קנטור („היום״), יהודה־לייב רבינוביץ („המליץ״), בן־ציון כ״ץ („הזמן״), יוסף הפטמן („הצפירה״), אלחנן לוינסקי („רבי קרוב״), שמואל מלמד, גדליה בובליק, אלתר דרויאנוב ושמואל יצקן.

בין המשוררים העבריים והאידיים בסוף המאה הקודמת ובראשית המאה הזו נציין את מ. צ. מאנה, אליקום צונזר, משה (מוריס) רוזנפלד, מוריס וינטשבסקי, א. ש. שוורץ, שלמה בלומגרטן (יהואש), י. ל. ברוך, י. ה. יפה, הלל בבלי, בנימין סילקינר, יהושע פרידמן, אברהם קריב, ומחזאים כפרץ הירשביין ואלתר קציזנא.

אנשי מדע ורופאים

על אנשי המדע שיהודי ליטא העמידו מתוכם נמנים אישים שתפסו מקום חשוב בתולדות ענפי מדע שונים, כגון המתמטיקאים הרמן מינקובסקי (מרבותיו של איינשטיין), אלכסנדר ליפקין (בנו של ר׳ ישראל סלנטר), ח. ל. פקריס, חיים הוכמן וצבי פיליפובסקי; היסטוריונים של הרפואה: שאול קובנר ושלמה־ראובן כהן. מראשוני הרופאים היהודים בליטא היו: אהרן גורדון, רופא בווילנה במאה הי״ז; יקותיאל גורדון (רופא ומקובל), במאה הי״ח; יוסף רובינוביץ (רופאו של המלך הפולני האחרון); פרופ׳ מכס־עמנואל מנדלשטם ויוסף־אירווינג פסקל — אופטלמולוגים מפורסמים; פרופ׳ היינריך שפירא, מהאקדמיה לרפואה בפטרבורג; מנחם־מנדל סרהיי, רופא מפורסם בריגה (חיבר גם חידושי תורה כאחד מגדולי הרבנים); לואי־ג׳ורג׳ ריינולדס, רב ורופא; שמואל שפירא, מראשוני הרופאים שהשתמשו ברדיום לריפוי הסרטן; שמואל מלצר, פסיכיאטור ופרמוקולוג; פרופ׳ ברונשטיין, חוקר הסרטן; אוסקר מינקובסקי, שמחקריו סייעו להמצאת האינסולין לריפוי הסכרת; הכימאים נתן גרינשטיין ומרדכי בובטלסקי, פרופ׳ ראשון לכימיה באוניברסיטה העברית בירושלים; אפרים לונדון, פרופ׳ לפיסיולוגיה וביוכימיה בפטרבורג ומרצה בחצר הצאר, יהודי דבק במסורת. במדעי החברה: פרופ׳ פסח הרש, סוציולוג; דב ברוצקוס ובנימין זיו, חוקרי כלכלה; האתנוגרף ולדימיר יוחלסון, חוקר שבטי סיביר.

לוחמים לזכויות

יהדות ליטא העמידה לא רק אנשי־עט. מתוכה קמו גם עשרות ומאות לוחמים אמיצים לזכויות אחיהם המדוכאים והנרדפים מימי זלקינד הורביץ, חבר הסנהדרין בימי נפוליאון, ועד נחמיה רבינזון, שניהל מאבק ממושך על הזכות לפיצויים מגרמניה שלאחר השואה.

יהדות רוסיה יוצגה בדומה הרוסית בעיקר ע״י צירים בני ליטא, ביניהם: שכנא אברמסון, בנימין־זאב יעקובסון, ליאון ברמסון ונפתלי פרידמן. כן נזכיר את מחולליה ומנהיגיה של האוטונומיה היהודית בליטא, אשר שימשה מעבדה היסטורית לאוטונומיה פרסונלית בגולה: שמשון רוזנבוים, מנחם סולובייציק (סוליאלי), יוליוס ברוצקוס, יעקב רבינזון, לזר פינקלשטיין, לייב גרפונקל, נחמן רחמילביץ, ראובן רובינשטיין, עורך עתונם המרכזי של יהודי ליטא „אידישע שטימע״, וראשי יהדות וילנה — צמח שבד ויעקב ויגודסקי.

דיפלומטים וצירי פרלמנטים

בשירות הדיפלומטי של ארצות שונות וכן בפרלמנטים בארצות שונות הצטיינו הרמן ברנשטיין כשגריר ארצות־הברית באלבניה; שמואל זנגר, ציר גרמניה בפראג; שמואל דיקשטיין, חבר הקונגרס בארצות־הברית; שמואל אלישיב, שגריר ישראל בפראג ובמוסקבה; אריה קובובי, ציר ישראל בארגנטינה.

משפטנים ושופטים

מענין הוא שרותם של משפטנים יהודים במוסדות המשפט העליונים ברוסיה הצארית. באותם הימים לא ניתנה ליהודים דריסת רגל אפילו בדרגים הנמוכים ביותר בשרות המדינה. אך הודות לכשרונותיהם והשכלתם המשפטית הרחבה, הגיעו אישים כמו עמנואל בנק, מגדולי עורכי־הדין ברוסיה, לתפקיד של סגן נשיא בית־הדין למסחר בפטרבורג; יעקב גלפרין (הלפרין) — יועץ סתר, סגן מנהל האגף האדמיניסטרטיבי במשרד המשפטים; מארק דילון — מזכיר ראשי בסנאט, המוסד המשפטי העליון ברוסיה הצארית, וחבר בבית־הדין המחוזי בפירם וקאזאן; צבי ורבלובסקי — מזכיר בית־המשפט המחוזי בפטרבורג וחבר בית־הדין המחוזי בוורונז׳, וכן חבר בית־הדין לערעורים במוסקבה.

בין השופטים היהודים בני ליטא בארצות הברית: ויליאם לואיס (פילדלפיה); דוד־אליהו סטון (בוסטון); לואי־נתנאל יפה, חבר בית־הדין העירוני בניו־יורק; עמנואל לוי — באוהיו; במדינת ישראל שימש יצחק אולשן נשיא בית־הדין העליון, ופרופ׳ משה זילברג — שופט מחוזי בתל־אביב, ואח״כ חבר בית־הדין העליון בירושלים.

מהפכנים

במחצית השניה של המאה הי״ט וראשית המאה העשרים נאבקו ביהדות רוסיה שני זרמים עיקריים: התנועה הלאומית, והסוציאליסטית.

הנוער היהודי, שפרש מבית־המדרש, או שנתון היה להשפעתה של הספרות הרוסית על זרמיה השונים, נסחף ע״י רעיונות סוציאליסטיים־מארכסיסטיים, ורבים הצטרפו למפלגות מהפכניות וארגוני מחתרת. הפלת המשטר הצארי ושחרור האכר והפועל הרוסי הפכו לגביהם אידאל עליון, ובמידה שהיתה קיימת בעיניהם גם „בעיה יהודית״, הרי היא נחשבה כענין שולי שעשוי היה להפתר עם נצחון המהפכה. על רקע זה קם ה„בונד״ כארגון מהפכני יהודי, שכוונתו היתה לארגן את העובדים היהודים ולשתפם במאבק המהפכני והקמת חברה סוציאליסטית חדשה. „הבעיה היהודית״ לא עניינה את ה„בונד״ מלכתחילה. הוא השתמש באידיש כמכשיר תעמולה ולא כמטרה בפני עצמה. בלחץ המאורעות והתפתחות ההכרה הלאומית והתנועה הציונית בין יהודי רוסיה הכניס ה„בונד״ ל„פרוגרמה״ שלו גם את „הבעיה היהודית״, וזאת עשה יותר מתוך נימוקים תכסיסיים מאשר אידיאו־לוגיים. חברי תנועות המחתרת גילו אדיקות, קנאות ודבקות קיצונית ברעיונות הסוציאליסטיים ומסירות נפש על מזבח המהפכה. גדולה ורבה היתה תרומתם של בני הנוער היהודי בליטא למהפכה בכלל ול„בונד״ בפרט. הוא קם בתוכם וניזון מאגודות פועלים ועובדים יהודים בתעשיה הזעירה היהודית שהיתה קיימת באותן השנים בעיירות ליטא. שלוחותיה של התנועה התפשטו אח״כ לערי רייסן ופולין. ארקדי קרמר, ישעיהו אייזנשטט ואשתו, אברהם מוטניק, יוסף־שלמה מיל, אלכסנדר זלדוב, גוז׳נסקי („לנו״), אמיל אברמוביץ („הסנדלר הלבן״), הירש לקרט, נחום לוינסקי (ולדימיר קוסובסקי), פיליפ קראנץ (יעקב רמברא), א. מ. דבנישסקי (ווייטער) — אלה הם רק שמות מעטים מתוך שורה ארוכה של מנהיגי וראשי ה„בונד״, אשר מתוכם יצאו משה רפס, רחמיאל וינשטיין, חיים־יעקב הלפנד (ליטוואק) ואחרים, מראשי היבס־קציה ברוסיה.

לא פחות מרשימה היא רשימת המהפכנים שפעלו במסגרת המפלגות המהפכניות הרוסיות (כמו נרודנאיה װוליה, ס. ד., האנרכיסטים ועוד). נזכיר כאן רק את מארק נתנזון, ממחוללי תנועת „נארוד. וװליה״ (יחד עם צ׳ייקובסקי); אהרן זונדלביץ, שהשתתף בהתנקשות בחייו של אלכסנדר השלישי; המהפכן האגדי גריגורי גרשוני; ליאון יגיכס (בעלה של רוזה לוכסמ־בורג); יוסף מינור (ראש עירית מוסקבה ב־1917); משה ברמסון, שהשתתף במרד המזויין של גולים בסיביר; האחיות אידה וליובא אכסלרוד; פבל ברמן; יוסף פיאטניצקי (לימים חבר המרכז הרוסי של המפלגה הקומוניסטית. חוסל בימי סטאלין); שכנא אפשטיין (גם הוא הוצא להורג ברוסיה בימי סטאלין) ומשה גוטמן. נזכיר גם את האנרכיסטים היהודים האחים זאב ואבא גורדין, אֶמא גולדמן ואלכסנדר ברקמן.

אכן, גדולה וכבדת משקל היתה תרומתם של יהודי ליטא לתנועת המהפכה הרוסית, לא רק במשקלם האישי של מנהי־גיה, אלא גם בעשרות ומאות מבניהם שהובאו על מזבח המהפכה.

מנהיגי פועלים

ליטא היהודית העמידה מתוכה מנהיגי פועלים ואידיאולו־גים סוציאליסטיים, שפעלו גם מחוץ לגבולותיה של רוסיה והמהפכה הרוסית: אהרן־שמואל ליברמן, אבי הסוציאליזם היהודי והציוני; ליאון חזנוביץ, ממנהיגיה של תנועת פועלי־ציון. על מנהיגיה של התנועה הסוציאליסטית הפועלית היהודית באמריקה נימנו אברהם קאהן, עורך ה„פארווערטס״, י. רוזנברג (קארל פורנברג), שמואל פסקין, בנימין שלזינגר ויהודה פין. ממייסדי האיגודים המקצועיים הגדולים בארצות־הברית — מאיר לונדון וסידני הילמן. גם בגרמניה וצרפת התבלטו שני יהודים ליטאים כמנהיגים רוחניים של התנועה הסוציאליסטית: יוסף בלוך, עורך הירחון „סוציאליסטישה מונאטס האפטא״, ושארל רפפורט — יד ימינו של ז׳ורס ועורך ה„הומאניטה״.

העליות הראשונות, ביל״ו והעליה השניה

הרבה יותר חשוב מבחינה לאומית, היה חלקה של יהדות ליטא ביישובה של הארץ ובניינה, מהעליות הראשונות מליטא עד הקמת המדינה. עלייתם של תלמידי הגר״א היוותה תאריך חשוב בתולדות הישוב בארץ במאה הי״ט. היא הכשירה לבבות לעליות הבאות וביססה את הישוב האשכנזי בירושלים — המרכז היהודי העיקרי בארץ. בין האישים הבולטים בעליות „אנשי המעשה״ היו יעקב ספיר (בעל „מסעי תימן״); אברהם־שלמה צורף, מחלוצי הישוב בצפת (עלה ארצה בתקע״ה); ברוך חומה, ממייסדי עקרון (תר״ן); יצחק מיכאל אלידו, ממייסדי „נחלת שבעה״ בירושלים ומעורכי „הלבנון״; ר׳ מנחם־מנדל בוים (מנחם מנדל מקמיניץ), שהיה ממייסדי הישוב החדש בצפת; זרח ברנט, ממייסדי שכונת נוה־שלום ביפו; אברהם לונץ, חוקר הארץ; יחיאל־מיכאל פינס, א. ל. פרומקין ואליעזר בן־יהודה. עלייתם של אישים אלה ורבים אחרים שלא הזכרנום היתה כרוכה במסירות נפש ואהבת הארץ. היא היתה פחות דרמטית מפעילותם של הטרוריסטים היהודים ברוסיה, אבל עולים אלה פתחו תקופה ורשמו דפים מזהירים בהיסטוריה החדשה של עם ישראל הגואל את מולדתו העתיקה ובונה בה את ביתו.

על אנשי ביל״ו מליטא נמנו דב לייבוביץ, אברהם סולומיאק, שלמה צוקרמן, שלמה יפה וישראל דרובין, ממייסדי גדרה וראשון־לציון.

בין אנשי העליה השניה היו רבים מליטא שתרומתם להתישבות החדשה היתה רבה. נזכיר את מיכל הלפרין, גדליה, נחום ומשה וילבושביץ, מניה שוחט, אברהם קריניצי, בצלאל יפה, עקיבא־אריה וייס (מראשוני תל־אביב), יצחק־אביגדור וילקנסקי, מאיר וילקנסקי, טוביה מילר, יהודה אלמוג (קופלו־ביץ), ברוך בן־יהודה (לייבוביץ). מאנשי העליה השלישית

נציין את הפרופ׳ גדעון מר, שתרם רבות לעקירת מחלת הקדחת בארץ, ואת יהושע גורדון — איש ה„הגנה״.

חלוצי התנועה הציונית

אם הרעיונות של המהפכה הרוסית נקלטו בעיקר בקרב הנוער המתבולל ובחוגים שפרשו ונותקו מהיהדות המסורתית, הרי התנועה הלאומית (חיבת־ציון והתנועה הציונית) מצאה בליטא קרקע פוריה בתוך ההמונים הרחבים. זיקתה של יהדות ליטא לארץ־ישראל היתה קיימת משך דורות, אך הגעגועים לציון והשאיפה להשתתף בגאולת הארץ גברו עם הופעתה של תנועת חיבת־ציון ואחר־כך התנועה הציונית. סופרי ההשכלה ועסקנים ביהדות ליטא מלאו תפקיד גדול בתולדותיה של חיבת־ציון, כר׳ נתן פרידלנד, רש״י פין ואחרים. פרופ׳ הרמן שפירא, אבי הקרן הקיימת לישראל, דוד וולפסון, יורשו של הרצל בהנהגה הציונית, מכס־עמנואל מנדלשטם, לייב יפה, שמשון רוזנבוים, מ. ל. ליליינבלום, האחים דב ויצחק־לייב גולדברג (ובימינו — נחום גולדמן, נשיא ההסתדרות הציונית), היו מאישיה המרכזיים של התנועה הציונית.

ליטא נתנה מנהיגים ציוניים גם לרוסיה, פולין, ארצות־הברית ודרום־אפריקה, מהם: ישראל יסינובסקי, אליהו־זאב לוין־אפשטיין, מאיר קלומל (בפולין), אברהם אידלסון, שלמה זלצמן, יוליוס ודב ברוצקוס (ברוסיה), יעקב גיטלין, בן־ציון הרש, חיים־שלמה יפה (בדרום־אפריקה), אבא־הלל סילבר, אירווינג מילר, יוסף בלושטיין, שמואל־משה מלמד (בארצות־הברית), ארצ׳יבלד פריימן (בקנדה).

אמנים, שחקנים ומוסיקאים

הגניוס של יהדות ליטא מצא לו את ביטויו גם בחיי האמנות. על אמנים אלה נמנו ציירים בעלי שם עולמי, מהם שנתנו ביטוי לנוף הליטאי ומהם ששאבו השראה מהרחוב היהודי. מהמפורסמים בין הציירים היו יצחק לויתן, ליאון בקשט, מכס בנד, יעקב ליפשיץ, לזר סגל, ישראל־ליפא ליפשיץ, ישעיהו קולביאנסקי, יורי פן, לזר קרסטין ושאול ברנשטיין. בין הפסלים המפורסמים: מרק אנטוקולסקי, אליהו גינצבורג, ז׳ק ליפשיץ, ויליאם שוורץ, אברהם אייזנברג, ויליאם זרח, ופרופ׳ ברוך שץ — מייסדו של „בצלאל״.

גם בתולדות התיאטרון היהודי תפסו אמנים יהודים מליטא מקום חשוב, כגון: אסתר־רחל קמינסקי, אמו של התיאטרון האידי המודרני; אלכסנדר אזרא, מייסדה ומנהלה של הלהקה הוילנאית; סוניה עלמית, כוכבת של להקה זו; יהושע ברטונוב, מראשוני „הבימה״; אברהם מורבסקי, שחקן ובמאי יהודי מפורסם בפולין; בנימין זוסקין, מהתיאטרון היהודי האמנותי במוסקבה.

מבין אמני הצליל נציין שמות של אחדים שזכו לפרסום עולמי, כגון: הכנרים ישה חפץ ויוסף אחרון; הפסנתרנים ליאופולד גודובסקי וארנולד ולפה; הצ׳ליסטים יוסף פרס ויעקב זקום; המנצחים והמלחינים מכסימיליאן שטיינברג ויוסף רומשינסקי; הזמר יוסף וינוגרדוב.

בין מבקרי האמנות תפס מקום מרכזי בדורנו ברנרד ברנסון.

אנשי כלכלה

בדומה לשטחי פעולה חברתית ורוחנית שונים כן בשטח הכלכלה זכו בני ליטא להישגים גדולים. סוחרים זעירים וחנוונים מעיירות קטנות, משהגיעו לארצות החופש ומצאו מרחב לפעולה ולתנועה — גילו כוח יצירה, יוזמה ותושיה רבה, והפכו לגורם כלכלי נכבד. מהגרים יהודים מליטא מלאו תפקיד חלוצי רב בענפי כלכלה שונים, תפקיד שהוכר על־ידי מנהיגי ארצות־הברית, קנדה, דרום־אפריקה ומדינות אחרות. הנרי סקה היה חלוץ תעשיית המכרות בדרום־אפריקה, יוסף לוריא — „מלך תפוחי האדמה״ בדרום־אפריקה, וי. ל. פוליקנ־סקי — מראשי תעשיית הטבק; מוטל רובינשטיין, הוא סיר מונטגיו בורטון — איל הקונפקציה באנגליה; בארצות־הברית: שמואל־צ׳רלס למפורט — בענף הטקסטיל, ושמואל בלום — בתעשיית שיניים תותבות, ישראל רוגוזין — בתעשיות הפלסטיות, אפרים מאכט ועזריאל צייס — בתעשיית הבנין.

גם בליטא מלאו אנשי תעשיה יהודים תפקידים חשובים בכלכלת הארץ, כמו חיים פרנקל בתעשיית העור, משפחת א. ב. וולף בתעשיית הבירה, סולובייציק — בתעשיית הקמח.

נדבנים

ארוכה היא רשימת המצנטים היהודים שנדבת־לבם התפרסמה בעולם היהודי — כקלונימוס־זאב ויסוצקי, רפאל גוץ, מרים גברונסקי, הרי פישל, שהצטיינו בעיקר בתרומותיהם למוסדות תורניים ודתיים. ק״ז ויסוצקי נתפרסם גם בתרומותיו למוסדות ומפעלים ציוניים בארץ (הטכניון ואח׳); ישראל מץ, שהקרן על שמו היתה לעזר רב לסופרים עברים בעולם כולו; שמואל בלום, מקים בית „אהל שם״ בתל־אביב; הבנקאי שלמה־לוי פיינברג (ברוסיה ובגרמניה); ישראל אונטרברג (בארצות־הברית); יעקב אפשטיין, האספן האמנותי הידוע, שהקים בניינים לסנטוריום ומוסדות חסד יהודיים רבים; י. ל. גולדברג (וילנה ותל־אביב), שתמך ביד רחבה בחינוך עברי ובמוסדות תרבות בחו״ל ובישראל; סול רוזנבלום, שבעזרתו הוקמו מוסדות סעד שונים בליטא וכן הבנין למדעי הרוח של האוניברסיטה בהר־הצופים; ישראל רוגוזין, מחלוצי התעשיה באשדוד, שתרם סכומים גדולים לצרכי החינוך בישראל; עזריאל צייס, מייסד קרן על שמו לסטיפנדיות לנוער עברי בליטא, שבתרומותיו הוקמו מוסדות רבים בליטא ובארצות־הברית.

נשים דגולות

התמונה הכללית לא תהיה שלמה אם נתעלם מחלקן של נשים יהודיות בגלריה עשירה זו של אישים, כמו: האשה הצנועה, בת העם, מוכרת הכעכים בווילנה, דבורה־אסתר גלפר, שזכרה נשמר משך דורות בלבם של יהודי וילנה. אשה צדקנית שדאגה לפרנסתם של תלמידי־חכמים וקשי־יום ואשר הקימה קרן להלוואות מחסכונותיה הדלים ומתרומות שקיבצה מאנשי וילנה; מרים גברונסקי, מייסדת „הקיבוץ הפוניבאז׳אי״; רחל גולדברג — מייסדת ביה״ס „יהודיה״ בווילנה ופעילה בארגוני צדקה וחינוך בתל־אביב; אסתר רובינשטיין, רעייתו של הרב מווילנה, נואמת מחוננת, מחנכת ופעילה בחיי הציבור היהודי בווילנה; בת־שבע אפשטיין, מחנכת ציונית; טטיאנה אפשטיין, נשיאת אגודת הנשים בווילנה; אנה רוזנטל, עסקנית ה„בונד״, שהשתתפה במרד אסירים ביאקוטסק; גניה הורביץ, מהפכנית פעילה, חברת הס. ד., שסירבה להצטרף למחנה הקומוניסטי והוגלתה לסיביר;

אסתר אלישיב, מרצה לפילוסופיה ופעילה בציבור היהודי בקובנה כסופרת ונואמת; הלנה חצקלס, מחנכת דגולה; מרים ש״ך, מזכירתו של הרצל; רוזליה זידפלד, אמו של מכס נורדאו; לסקה ארלוזורוב, אמו של חיים ארלוזורוב.

בארצות ההגירה

ארץ ליטא נחשבה לאחד האזורים המפגרים מבחינה כלכלית באימפריה הרוסית רחבת-הידים. רמת חייה של האוכלוסיה הליטאית — רובה אכרים — היתה ירודה, צרכיהם מועטים ואמצעיהם דלים. קשה היתה, איפוא, פרנסתם של היהודים על הכפר הליטאי, כמתווכים ובעלי-מלאכה זעירים. המשטר הצארי צמצם את זכויותיהם של היהודים והצר את תחום מושבם, בנשלו אותם מאדמותיהם ועסקיהם בכפרים. אמנם קשורים היו יהודים אלה לעיירותיהם, למשפחותיהם ולכל ההווי המסורתי שהתגבש שם משך דורות. אולם אלה שלא ראו סיכויים לעתידם ולעתיד משפחותיהם, היגרו לארצות שמעבר לים. מהם שהצליחו להתבסס במקומות החדשים ודאגו לאחר מכן להעביר אליהם את בני המשפחה, את קרוביהם וחבריהם. הגירה זו משך השנים רוקנה את עיירות ליטא וגרמה להקמת קיבוצים יהודיים חדשים בארצות ההגירה. המהגרים היהודים, אשר נפתחו בפניהם אופקים רחבים בארצות החדשות, תרמו רבות למקומות ישובם, שם ניתן להם לנצל את כשרונותיהם ומרצם, שעלולים היו להתנוון באפס מעשה בעיירות ליטא. רובם הגיעו לארצות הגירה כשהם חסרי-אמצעים, ללא ידיעת מקצוע וללא ידיעת שפת הארץ. „ירוקים" אלה נאלצו למצוא פרנסתם בתור רוכלים, או פועלי-יזע, עד שהתערו בסביבתם החדשה ומצאו דרכם בחברה, בטפסם בסולם הכלכלה משלב אחד למשנהו. אופיו הדינמי, יזמתו ושאיפתו להתקדם הקנו למהגר הזה מעמד עצמאי והצלחה בעסקים. מהגרים אלה תרמו תרומה קונסטרוקטיבית לארצות שקלטו אותם, בסלילת דרכים חדשות במשק הארץ ובפיתוח ענפי כלכלה חדשים. הם הפכו אזרחים מועילים בארצותיהם החדשות. חשובה היתה תרומתם לחייהם הרוחניים של קבוצי היהודים. הם הביאו עמם מטען רוחני, מוסרי ודתי, אהבת תורה, נאמנות למסורת, חיבת ארץ-ישראל והרבה ממידותיה ותכונותיה של יהדות ליטא. בכוח סגולות אלו הם הפכו גורם מתסיס ויוצר בחיים הציבוריים היהודיים שם. מהם יצאו ראשוני העתונאים, המשוררים, הסופרים והמחנכים בעברית ואידיש בארצות אלו, חלוצי התנועה הציונית והסוציאליסטית ומנהיגיהם, אנשי מדע, חוקרים, רופאים ואמנים דגולים. א. שוורץ היה מראשוני המשוררים העברים בארצות-הברית; יעקב-צבי סובול — המשורר האידי הרציני הראשון שם; דב רבל — מנהיגה של היהדות האורתודוכסית; חיים (ייפים) ישורון, לואי בנדס, אב. קאהן — מנהיגי פועלים יהודים; הנרי הורביץ — עורך „המנורה" — מנהיג הנוער האינטלקטואלי היהודי; ליאון קמאיקו, דן קפלן, ליאון זולוטוקופ, צבי-הירש ברנשטיין — עורכים ועתונאים.

אל מאות הרבנים וראשי ישיבות, אשר הגיעו לארצות-הברית, עלינו להוסיף אישים בעלי השפעה רבה על הציבור היהודי בארצות הברית, אם גם לא נמנו על הרבנות האורתודוכסית, ביניהם: הרב מרדכי קפלן, אבי תנועת הרקונסטרוקציה ומנהיגה; הרב ישראל לוינטל, סופר ומנהיג ציוני; דוד-ברנרד סווירן, רב, סופר ומשורר; אדולף-משה גורדון, רב ועסקן סוציאלי מפורסם; לואי-ג׳ורג׳ ריינולדס, רב ורופא בקליפורניה; היימן אינילוב, סופר וחוקר, סגן נשיא רבני אמריקה; ישראל ביתן, חוקר בתולדות ישראל, נשיא הוועידה המרכזית של רבני אמריקה.

יהודי ליטא בארצות-הברית העמידו מתוכם אנשי מדע רבים, שתרומתם לחברה האמריקאית הוכרה בהזדמנויות שונות על-ידי מנהיגיה של המדינה. מהם: יונה נתנזון, פרופ׳ במכון קרנג׳י לטכנולוגיה, התפרסם בחקר מתכות; יוליוס מץ, פתולוג של צמחים, בעל זכויות רבות בפיתוח צמחי הסוכר; אברהם מאירסון, נוירולוג ופסיכיאטור מפורסם; יעקב יפה, פרופ׳ לחקר הקרקע (בסוף ימיו שימש פרופ׳ בטכניון בחיפה); הכימאי פבוס לבנה, חוקר ההורמונים; ראובן-ליאון כהן, בקטריולוג וסיריאולוג מהנודעים בארצות-הברית; טוביה דנציג, פרופ׳ למתמטיקה באוניברסיטת קולומביה.

סיכום

שמות האישים שהזכרנו באקראי במאמר זה, וכן מאות הערכים המובאים בספר, אינם ממצים את התשובה לשאלה מה נתנה יהדות ליטא לעולם בכלל וליהדות בפרט. שמות אלה מהווים רק תשובה חלקית לשאלה. לא במקרה עוררה תרומתו זו של הקבוץ היהודי הקטן את מחשבתו של הוגה-הדעות הגדול בארצות-הברית, מוריס-רפאל כהן. את הגיגיו אלה העלה בקונטרס קטן בשם „מה נתנה לי יהדות ליטא ?".

עם כל השוני והניגודים, הבדלי התקופות וההשקפות, בתוך ציבור זה של רבנים ומנהיגים, סופרים, משוררים, בעלי עסקים, אנשי מדע, מהפכנים, אמנים, חיילים, עסקני ציבור, חלוצי הישוב ותלמידי חכמים, הרי עצם מציאותם, השפעתם ותרומתם — לסביבה הקרובה והרחוקה — מעידים על מכנה משותף, על שרשים עמוקים וכוחות נסתרים שהיו קיימים ביהדות קטנה בכמותה וגדולה בכוחה המוסרי והרוחני. כוחות אלה התגלו והתגלמו באלפי בעלי כשרונות, חריפי מוח, שנוני דעת, מעמיקי הגות, נאמנים לערכים לאומיים ולעקרונות מוסריים, בעלי דחף חלוצי ועשירי דמיון יוצר. סגולות אלו צמחו על קרקע העיירה היהודית, התקועה בין אגמים, יערות ושדות רחבים, ומנותקת ממרכזי הציביליזציה האירופית.

מתוך 1500 ויותר האישים הנזכרים בסקירה זו היו למעלה מ-900 ילידי עיירות נידחות ודלות. העיירה הזו שימשה עריסתם של אנשי תורה, רוח, מדע ויזמה עסקית, משתלה לדורות של מנהיגים רוחניים ודתיים, חממה ללומדי תורה משכילים. בעיירה הליטאית, בה השתמרה מסורת למדנית ואהבת תורה לשמה ויוקרה של הלימוד, הצטבר מרץ רוחני ושאיפה לשחרר את הכוחות העצורים בה.

משניתנה האפשרות לפרוץ את גבולות העיירה, לצאת לעולם הרחב והחפשי, להעשיר את המטען הרוחני, לתקן את המעמד הכלכלי והחברתי, הניעו כוחות אלה גלגלים רבים בהיסטוריה היהודית.

המרץ הרוחני שהצטבר בקיבוץ יהודי זה, הדינמיות שבו ורוחו החלוצית האופיינית — כל אלה היוו את המכנה המשותף של עשרות, מאות ואלפים האישים המצטרפים כ ו ל ם י ח ד לגלריה מפוארת זו של נושאי רוחה ותרבותה של יהדות ליטא.

אישים

ר' אבא חסיד („ר' אבא אריכא")
(? —תקל"א ; ? —1771)

למדן מופלג וצדיק גדול ונסתר. לאחר נדודים השתקע בקרוז' וחי בבדידות. התפרנס ממגרסת־יד, בה היה טוחן גרעינים. בשעות הפנאי היה עוסק בתורה ובכתיבת תשובותיו. בני עירו חשבוהו תחילה ליהודי פשוט. הוא נקרא בפי העם „אבא קרופניק", או „אבא אריכא", כי גבה־קומה היה. לאחר שנים נודע להם מי הוא ר' אבא, מפי שליח הגר"א, שהביא לו מכתב מהגאון. מאז לא יכול עוד להסתתר ויצא ללמד תורה ברבים. בין תלמידיו היה גם ר' רפאל הכהן, אב"ד אלטונה־המבורג־ונדסבק. בנו של ר' אבא היה ר' צבי־הירש, ונכדו היה ר' אברהם־אבלי רוזאניש. על קברו של ר' אבא חסיד באו המונים להשתטח, וכן סיפרו ניסים ונפלאות שנתרחשו לאנשים שהתפללו על קברו.

ר' אביגדור ב"ר שמואל („חריף")
(? —תקל"א ; ? —1771)

הוא אבי ר' שמואל, אב"ד אחרון בווילנה. שימש אב"ד ור"מ בפרוז'אן, רוז'נוי, וולקוביסק ופודזאלווה (בש' תע"ט—תק"י ; 1719—1750). לעת זיקנה עבר לווילנה אל בנו הנ"ל, ושם נפטר. נזכר בשו"ת „מקום־שמואל" לר' שמואל בן אלקנה (אלטונה, תצ"ח), ו„גבעת־שאול" לר' שאול בן משה (זאלקווא, תקל"ד).

אבל ר' שלמה־זלמן ב"ר קלונימוס הלוי
(תרי"ז—תרמ"ז ; 1857—1886)

נו' בניישטוט־טאוריג. נין לר' אברהם אחי הגר"א. חכם וצדיק בעל נפש פיוטית. בגיל 12 חיבר, בהיותו חולה, פירוש לספר איוב. בגיל 14 חיבר ספר „חיזיון חיי־דוד", תולדות דוד המלך בחרוזים. חיבורו העיקרי הוא הספר „בית־שלמה", דינים ודברי־מוסר בעניינים שבין אדם לחברו ובמיוחד בדיני מקח וממכר (וילנה, תרנ"ג). ביוזמתו הוזמן ר' אליעזר גורדון לשמש רב בטאלז ולייסד בה ישיבה גדולה. הוא שימש בה ראש־ישיבה (שלא על מנת לקבל פרס) עד יומו האחרון. פרסם מאמר ב„הלבנון" על „תולדות חיי הצמחים". ב„ספר־היובל" לכבוד ר' שמעון שקופ (וילנה, תרצ"ו) נדפסו חידושי־תורה שלו. תולדותיו נכתבו ע"י אביו, ר' קלונימוס אבל, בהקדמה לספר „בית־שלמה". נפ' בטאלז.

ר' אבלי ב"ר אברהם־שלמה מפוסבול
(תקכ"ד—תקצ"ו ; 1764—1836)

נו' בפוסבול. אביו היה אב"ד פוסבול ופומפיאן. חותנו, ר' יצחק זק, היה אב"ד בפוסבול ובירז'. תלמידו של ר' שלמה לנדא מווילקומיר (תלמידו של הגר"א). אב"ד בפוסבול בש' תקס"ב—תקצ"ב (1802—1832). מ"צ ואב"ד בווילנה. השיב תשובות רבות בהלכה מהן נדפסו בספר „מנחה־בלולה" לר' שמעון ב"ר דב־בר מסלונים (וילנה, תקצ"ב) ובספרי „בגדי־ישע" לר' שמואל הלוי ב"ר יוסף מביאליסטוק (וילנה, תר"ד), וכמה מחידושיו בספר „יהגה חכמה" לר' דב־בער שטיינהויזן מנאסוויז' (וילנה, תקצ"ו). הניח בכ"י קובץ שו"ת בשם „באר־אברהם". היה אהוב ביותר על בני־קהילתו. נפ' בווילנה.

ר' (אברהם) אבלי ב"ר בנציון
(תרמ"ט—תרפ"ט ; 1889—1929)

נו' בזאזמיר. נין לר' אברהם־אבלי, מ"מ במינסק, שהיה נכדו של ר' אבא חסיד מקרוז'. אב"ד טירקשלה, וארז'אן, לידוביאן, ירזניק (פ' סובאלק). חיבר „אהבת־איתן" על ששה סדרי־משנה וחד"ת על גפ"ת ומדרש רבה (לא נדפס). בניו: ר' ישראל, אב"ד לודווינובה; ר' בנציון, אב"ד שוואקשנה; ר' משה־אהרן מריטובה. חתניו: ר' יהודה־לייב גרוסברד, אב"ד גאוורי וטאווריג; ר' ישראל־יצחק פינברג, אב"ד לייפון.

אבלמן, ר' יהונתן ב"ר אברהם־אבא־יצחק
(תרי"ד—תרס"ג ; 1854—1903)

נו' בווילון. למד בישיבות איישישוק ווילנה. השתדך עם ר' ישראל סלנטר. בגיל 24 נבחר לרב בחורושץ (הסמוכה לביאליסטוק) ולאחר זמן קצר לאב"ד בביאליסטוק. חיבוריו: „תורת־יונתן" בדין שמיטה בזמן הזה (וילנה, תרמ"ט) ו„הערות וחידושים על הנודע ביהודה", יחד עם הרב רבינזון, אב"ד רדושקביץ (וילנה, תרנ"ט). אחרי מותו הביא בנו לדפוס את ספרו „זכרון־יונתן", שו"ת (וילנה, תרס"ה). נפ' בביאליסטוק.

אבלסון, ר' אברהם־יואל
(תר"א—תרס"ג ; 1841—1903)

נו' במאריאמפול. שימש רב בסוקולוב, סטאוויסק, טורוב ומו"צ באודיסה. בש' תרנ"ג (1893) הוציא ירחון בשם „כנסת חכמי ישראל", המוקדש לשו"ת בענייני הלכה והוראה. חיבר ספר „תקנת עגונות", בו נטה להקל. חו"צ נלהב. הטיף להצטרפות הרבנים לתנועה. נפ' באודיסה.

ר' אברהם־אבלי ב"ר ירמיהו
(חי במאה הי"ח)

נו' בקאלווואריה. אביו היה חסיד ומקובל ודרשן מפורסם. מ"מ בסימנה. חיבוריו: „מדבר־סיני" ובו מליצות על כל המלים בשין ימנית ושמאלית (פרנקפורט דאודר, תקכ"ט); „סדר־אברהם" על המסורה הגדולה על התורה (פרנקפורט דאודר, תקי"ב).

ר' אברהם ב"ר בנימין־זאב מבריסק
(? —ת"ס ; ? —1700)

נו' בליטא. בש' ת"ד (1644) לערך בא לווילנה ובה למד תלמוד וקבלה מפי ר' שבתי־שפטל הורביץ. מווילנה הלך לבריסק ושם נשא לאשה את בתו של הנדיב אליהו ליפשיץ. התפרסם בתור פרשן ודרשן. חיבוריו: „עשרה מאמרים" (ת"מ); „זרע־אברהם", דרושים (זולצבאך, תמ"ה).

ר' אברהם ב"ר שלמה־זלמן
(חי במאה הי"ח)

אחיו של הגר"א. היה „מגיד מישרים" בשקלוב, אולם בשל מחלוקת בין חסידים ל„מתנגדים" עקר לראגולה (ומאז כינוהו בשם „ר' אברהם מראגולה"). שם למד אצלו ר' אליהו מראגולה („ר' אלינקע ראגולער"). את סוף ימיו בילה בניישטוט־טאווריג, שם שימש בנו ברבנות. הניח בכ"י פירוש למסכת מגילה על דרך הקבלה; פירוש על מגילת אסתר, על סדר התפילה ועל ההגדה־של־פסח, בדרך דרוש; נדפסו: פירוש על פרקי־אבות, עם פירוש „תוספת חיים" לר' יוסף־חיים סגל (לובין, תרס"ו); וספר „מעלות התורה" (תקפ"ח). בניו: ר' גרשון, מחבר „עבודת הגרשוני", מו"צ בשאדובה (נפ' תקצ"א); ר' אליהו, אב"ד ניישטוט־טאווריג (הוא אבי־זקנו של ר' אליהו מקראָטינגה); ר' משה החסיד, מקידאן; ר' שמואל, אב"ד שאט („שמואל הקטן", אבי־זקנו של ר' מאיר־מיכל משאט).

ר' אברהם־צבי ב"ר שמואל־איסר הכהן
(תקצ"ז—תרס"א ; 1837—1901)

נו' בווילנה, בה שימש אביו 40 שנה ראש ישיבה בישיבת ר' מיילס. היה אב"ד בדאוג 40 שנה. הניח חיבורים רבים בכתב־יד.

אברך, ר' זאב־וולף ב"ר יצחק־אייזיק
(תר"ה—תרפ"ב ; 1845—1922)

נו' בריטובה. בן 20 הוסמך לרבנות ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור ור' דוד רגנסבורג משאדובה. מו"צ בבית־הדין של ר' אברהם חריף ור"מ בישיבה בפיקאָלן (תרל"ב), ר"מ בשאט (תרל"ה), אב"ד במאז'ייק (תרמ"ה). חיבר ספר „רביד־הזהב", שו"ת (ווארשה, תרנ"ח).

אגולניק, ר' יצחק ב"ר משה
(תרנ"ז—תש"א ; 1897—1941)

נו' בקאמאי. חניך ישיבות ראדין וסלאבודקה. תלמידו המובהק של ה„סבא" מסלאבודקה, ר' נטע־צבי פינקל. הצטיין כעילוי. הוסמך ע"י ר' מ. מ. אפשטיין. שימש רב בפוסבול מש' תרצ"א (1931) ואילך. מגדולי הרבנים בליטא בדור האחרון. נספה יחד עם בני עדתו בימי השואה.

אדלמן, ר' מרדכי־יצחק ב"ר שמחה־ראובן
(חי במאה הי"ט וראשית המאה העשרים)

נו' בראסיין. אחיו של הרב ר' חנוך־הניך אייגש. חיבר ספרים אלה: „חכם ושר", תולדות אביו (ווארשה, תרנ"ו); „ידות המדות" (ביאליסטוק, תר"ע); „השקפות התלמוד בה־עולם" (ביאליסטוק, תרע"א); „פתגמי־התלמוד" (לומז'ה, תרע"ב); „משלי־התלמוד" (ביאליסטוק, תר"ץ); „מלון ה־שתים", מלים בנות שתי אותיות (ביאליסטוק, תר"ע); „טובים השתים", על העושר והזנוני (ביאליסטוק, תרע"ג); „ארבעתים", 4 ספרים (ביאליסטוק, תרע"ג); „מערכת־המצוות", ובסופו „אמרי־מבשר" (ביאליסטוק, תרע"ה); „מערת עדולם", שמות אנשים בתלמוד (ביאליסטוק, תרע"ב); „תלמוד המצוות" (ביאליסטוק, תרצ"א); „התורה והמסורה" (ביאליסטוק, תרצ"ז).

אדלמן, ר' שמחה־ראובן ב"ר חיים־יהודה־לייב („שר העדולמי")
(תקפ"א—תרנ"ג ; 1821—1893)

נו' בראסיין (אביו, ר' חיים־יהודה־לייב אייגס מקובנה, [תקנ"ט—תרל"ז], נפ' בירושלים). בעל ידיעות רחבות בספ־רות העולם ובקי בפילוסופיה. משכיל וחרד. לוחם נגד פורקי־אמונה. חיבוריו: „דורשי רשומות", ביקורת על הספר „דור דור ודורשיו" של א. ה. וויס (ווארשה, תרנ"ג); „המסילות", בעניני חילופי נוסחאות (וילנה, תרל"ה); „התי־רוש", על מדרש רבה, 2 חלקים (ווארשה, תרנ"א—תרס"א); „שושנים", פשטי־מקראות (קניגסברג, תר"ך); „היין השרוני", שירות ומצבות וחידות (נדפס בספר „טובים השתים" לבנו מרדכי־יצחק; ביאליסטוק, תרע"ג); „העקוב למישור", על הפסיקתא (נדפס בספר „מערת עדולם" לבנו מרדכי־יצחק; ביאליסטוק, תרע"ב). נפ' בווארשה. הוא אביו של ר' חנוך־הניך אייגש.

אהרונוביץ, ר' בנימין
(תרכ"ה— ? ; 1865— ?)

נו' בוואָרז'אן. הוסמך לרבנות ע"י ר' נפתלי־צבי־יהודה ברלין ור' ירוחם־לייב ממינסק. ייסד את ה„מכינה" ליד הישיבה הגדולה בטאַלז. בש' תרס"ז (1907) היגר לארה"ב ונתמנה רב בעיר לאול (מסצ'וסטס). משם עבר לניו־יורק ונתמנה ר"מ בישיבת ר' יצחק־אלחנן.

ר' אהרן מווילקומיר („ר' אהר'לה")
(? —תר"ט ; ? —1849)

נו' בווילנה. שימש רב בראגולה, ואח"כ מו"צ ואב"ד בווילקומיר (60 שנה). מפורסם כגדול בתורה ובקי בהוויות העולם. תקיף בדעתו ולא נשא פני איש. עניו, צנוע ומסתפק במועט כל ימיו. „מתנגד" קנאי ולוחם נלהב בחסידות. לאחר פטירתו פרצה בווילקומיר „מלחמת רבנות" והחסידים שם בחרו במו"צ משלהם, בלתי־תלוי בדעתו של האב"ד. לאחר שנתיים נאלצו החסידים לוותר, תחת לחץ של „חרם", והסכימו לבחירתו של ר' בנימין רבינוביץ מראגולה.

ר' אהרן מפינסק („ר' אהרן מקראָטינגה")
(? —תר"ב ; ? —1842)

למדן ומקובל. רב בקראָטינגה ובפינסק. חיבר ס' „תוספות־אהרן", שעניינו יישוב קושיות בעלי־התוספות על הש"ס ודרושים (קניגסברג, תרי"ח). נפ' בפינסק.

ר' אהרן ב"ר יעקב מקארלין („ר' אהרן הגדול")
(תצ"ו—תקל"ב ; 1736—1772)

מגדולי מנהיגי חסידי ליטא בדור הראשון. אבי שושלת האדמו"רים הקארלינית־סטולינית. תלמידו של ר' דב־בר, המגיד ממזריץ. בשנת תקכ"ה (1765) ייסד קהילה לעצמו בקארלין. בית־מדרשו הפך מרכז לחסידות בצפון ליטא. קבוצות ומניינים של חסידים בערי ליטא ובווילנה שקמו בהשפעתו, הניעו את ה„מתנגדים" למלחמה בחסידות.

אולשוונגר, ר' יצחק־זאב ב"ר שמואל
(תקפ"ה—תרנ"ו ; 1825—1896)

נו' בפלונגיאן. מתלמידיו של ר' ישראל סלנטר. הוסמך לרבנות ע"י ר' שמעון זרחי (טאווריג), ר' זלמן (ז'אגר), ר' יצחק אייזיק (שאוולי) ור' משה צייטלין (ראסיין). בהיותו בן 21 נבחר לרב בטאווריג, שם עסק גם בלימוד מדעים. משׁ' תרל"ח (1878) עד פטירתו שימש רב בפטרבורג והקדיש הרבה מעתותיו ואונו לעסקי־הכלל ול־צרכי הפרט. פעיל באגודת חו"צ בשנות ה־80. התנגד לשימוש באתרוגי קורפו. נפ' בפטרבורג.

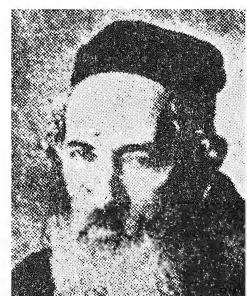
אוסובסקי, ר' שלמה־זלמן ב"ר יוסף־ברוך
(תרמ"ג—תש"א ; 1883—1941)

נו' בקארלין. למד בישיבת מיר. בימי מלחה"ע ה־1 גלה לרוסיה, שם שימש רב בקופיאנסק. לאחר המלחמה חזר והשתקע בסלאבודקה, בה שימש רב. חיבר חידושים על כל הש"ס ולא הספיק להדפיסם. פרסם חוב־רות שהוצאו לאור ע"י ישיבת „בית־ישראל". החל בהדפסת ספרו „כרם־שלמה", אלא שבינתיים פר־צה מלחה"ע ה־2. נרצח בסלא־בודקה עם אשתו ובנו בפרעות שערכו הליטאים בימים הראשונים לכיבוש הנאצי.

אופנהיים, ר' צבי־יעקב
(תרי"ד—תרפ"ו ; 1854—1926)

נו' ביאקובובה. עוד בצעירותו הוזמן ע"י רש"ז זיו לשמש ר"מ בישיבת המוסר שלו בקֶלם. בש' תרמ"ג (1883), כשעזב ר' אליעזר גורדון את הרבנות בקֶלם, נבחר הרב אופנהיים במקומו ושימש שם רב 43 שנה. חיבר ס' „צבי גאון יעקב", שו"ת, חידושים וביאורים בסוגיות הש"ס והפוסקים (ריגה, תרפ"ט). חתניו: הרב משה־בנימין טומשוב בארה"ב, מחבר ספר שו"ת „אבני־שהם", והרב קלמן ביינושביץ — רבה האחרון של קֶלם.

אטלס, ר' מאיר ב"ר דוד
(תר"ח—תרפ"ה ; 1848—1925)

נו' בבייסיגולה. סמוך על שולחן חותנו בטֶלז. למד בצוותא עם ר' אליעזר גורדון. שימש ר"מ בישיבת טֶלז, רב בליבאו (תרמ"ה), סאלאנט (עד תרנ"ט), קוברין (תרנ"ט—תרס"ו) ושאוולי (משׁ' תרס"ו), בה מילא מקומו של ר' יוסף־זכריה שטרן.

אידלזק, ר' שמואל ב"ר אברהם־אבא
(תרכ"ב—תש"ז ; 1862—1947)

נו' ביאנישוק. למד בישיבות טֶלז, סלאבודקה ואיישישוק. ר"מ בישיבות דובנא (תרנ"ד) ואיישישוק (תרנ"ט). עלה לא"י בש' תרפ"ה (1925). ממייסדי ישיבת „בית־יוסף" ומנהל קיבוץ אברכים „עטרת יוסף" בת"א. עסקן ציבורי חרוץ. חיבר ס' „דברי־שמואל" על הרמב"ם (ת"א, תש"א). נפ' בת"א.

איזקסון, ר' ישראל ב"ר יצחק־אייזיק
(תרי"א— ? ; 1851— ?)

נו' בעיירה סמוכה למיר. שימש רב בווילקי (משׁ' תרס"א) ורב אנשי סובאלק באמריקה (משׁ' תרס"ז). ר"מ בישיבת ר' יצחק־אלחנן בניו־יורק.

איזראליט, ר' ישראל („ר' ישראל מגרודנה")
(תק"ע—תרנ"ה ; 1810—1896)

נו' בליטא. מ"מ במינסק. מפורסם בכל ליטא כדרשן מקורי. הצטיין בסגנון שובה לבבות, בפשטות ובתמימות. לעת זקנה התעוור, ואף־על־פי־כן המשיך בדרשנותו.

איזראלסון, ר' שלום ב"ר אשר
(תרכ"א— ? ; 1861— ?)

נו' ביאנישוק. בן 20 הוסמך לרבנות ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור בקובנה. עבר לפוניבאֶז' ושם הכין לדפוס את חיבוריו על ש"ס ופוסקים. בשנת תרנ"ז בא לארה"ב. שימש רב במילווקי (ויסק.) וטורונטו (קנדה). חיבוריו: „נוה שלום", חידושים על ש"ס ורמב"ם (שיקאגו, תר"ס); „עצת שלום", שו"ת ודרושים; „דברי שלום", שו"ת וחידושים (ס"ט לואיס, תר"פ); „דרך שלום", שו"ת ופלפולים (ס"ט לואיס, תרפ"ו).

אייגש, ר' חנוך־הניך ב"ר שמחה־ראובן אדלמן
(תרכ"ד—תש"א ; 1864—1941)

נו' בראסיין. מו"צ בווילנה (1898). עם פטירתו של ר' חיים־עוזר גרודזנסקי היה זקן רבני וילנה. עמד בראש מוסדות תורניים וחינוכיים רבים ופעל גדולות להרמת קרן הדת והמוסר בין המוני־העם. זמן־מה (עד תרפ"ו) היה חבר „המזרחי". מחיבוריו: „מנחת חנוך" (נלוה לספר „עולת שמואל" מאת חותנו ר' שמואל לובצ'ער זיברטנסקי; וילנה, תרס"א); „מרחשת", שו"ת וחידושים (בילגורייא, תרצ"א—תרצ"ה). נספה בווילנה בשואה.

אייזנשטאדט, ר׳ אברהם־צבי ב״ר בנימין
(תרל״א—תרצ״ט ; 1871—1939)

נו׳ באוטיאן. למד תורה מפי אביו הרב. לאחר פטירת אביו מילא את מקומו ברבנות באוטיאן 19 שנה. היה שוקד על התורה והיה מפורסם בלמדנותו הגדולה. השתלם גם בלימודים כלליים. בימי מלחה״ע ה־1 גלה לפרייל. הירבה לפעול למען בני עדתו וכן בהפצת הרעיון הציוני. היה נושא הרצאות בפני בני אוטי־אן. בעל מידות טובות וחביב על כל יהודי העיר והסביבה. מעורב בין הבריות. גם הגויים כבדוהו וחיבבוהו. נפ׳ באוטיאן.

אייזנשטאדט, ר׳ אברהם־צבי־הירש ב״ר יעקב
(תקע״ג—תרכ״ו ; 1813—1866)

נו׳ בביאליסטוק. מו״צ בגרודנה. משם עבר לאוטיאן וישב בה 12 שנה על כס הרבנות. חלה ונסע לקניגסברג ושם נפטר. היה בקי בכל הש״ס וספרי האחרונים, בעל סברה ישרה, יורד לעומקה של הלכה, מלבנה, מברר אותה ומעמידה על בוריה. חיבר ס׳ גדול בשם „פתחי־תשובה" על ד׳ חלקי השו״ע והוא קובץ דינים ושו״ת בתוספת חידושיו בשם „נחלת־צבי". הספר הקנה לו שם של אחד הרבנים הגדולים בדורו. בש׳ תקצ״ז הו״ל את החלק על „יורה־דעה" ובש׳ תרי״ט על „אבן־העזר". שנה לפני מותו השלים את שני החלקים הנותרים על „חשן־משפט" ו„אורח־חיים". כן חיבר ביאור על „סדר גטין וחליצה" לר׳ מיכל ב״ר יוסף מקראקא (וילנה, תרכ״ג). הוא אביו של ר׳ בנימין אייזנשטאדט וסבו של הסופר ליאון רבינוביץ, עורך „המליץ".

אייזנשטאדט, ר׳ בנימין ב״ר אברהם־צבי־הירש
(תר״ו—תר״פ ; 1846—1920)

נו׳ בברסטוביץ (פ׳ גרודנה). לאחר פטירת אביו נבחר למלא את מקומו ברבנות באוטיאן, והוא אז בן 22 שנה. ביקש ארכה של שנה אחת להתכונן לתפקידו. לאחר שקיבל סמיכות מידי ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור ומידי ר׳ יואל־משה גוריון (מחבר הספר „ראשי בשמים") חזר לאוטיאן ונתקבל שם בכבוד גדול. הצטיין בפסקי־הדין שלו. שופט הערכאות בעיר היה נוהג להפנות אליו מתדיינים בענינים אזרחיים. בימי מלחה״ע ה־1 גלה ללטביה. בשובו לאוטיאן מצא את הקהילה חרבה והשקיע כוחות מרובים לשיקומה. 52 שנה ישב על כס הרבנות באוטיאן. חיבר ספר „משאת בנימין", חידושי ש״ס (וילנה, תרפ״א). כן נדפסו חידושים ממנו בספר „שו״ת־ציוני" לחותנו ר׳ אהרן־זליג ציוני (וילנה, תרל״ה) ובספר „אבן שתיה", שו״ת לר׳ אליעזר דון־יחייא (וילנה, תרנ״ג).

אייזנשטאדט, ר׳ דוד ב״ר צבי
(? —תר״ו ; ? —1846)

נו׳ בזאֶטל. שימש אב״ד במיר ומנהל הישיבה שם. בנו, ר׳ משה־אברהם, מלא את מקומו בתור אב״ד ור״מ במיר (תר״ו—תרכ״ז ; 1846—1867).

אייזנשטאדט, ר׳ מאיר ב״ר יצחק (מהר״ם א״ש)
(ת״ל—תק״ד ; 1670—1744)

נו׳ בליטא. בנעוריו עזב את מולדתו והיגר לחו״ל. למד בביהמ״ד בוורמס. שימש רב בפרוסניץ ור״מ בישיבה שם. משם עבר לאיזנשטאדט. העמיד תלמידים הרבה, ביניהם ר׳ יהונתן אייבשיץ. ספריו: „פנים מאירות", שו״ת (ח״א, אמסטרדם, תע״ה; ח״ב, זולצבאך, תצ״ג; ח״ג, זולצבאך, תצ״ח); „חדושי הלכות" על מסכת בבא קמא (זולצבאך, תפ״ט); „מאורי אור" על התורה (פיורדא, תקכ״ו); „אור הגנוז" על מסכת כתובות ועל הלכות יין־נסך (פיורדא, תקכ״ו).

אייזנשטאדט, ר׳ מיכאל־ירמיהו ב״ר אברהם־בצלאל
(תר״ג—תר״ן ; 1843—1890)

נו׳ בקאלווריה. אחיו של ר׳ בער ראטנר מווילנה. חיבר ס׳ „יד־מלאכי", חידושי ש״ס (פיטרקוב, תר״ע).

אייזנשטאדט, ר׳ מנחם־מנדל ב״ר נח־חיים
(ת״ר—תר״ס ; 1840—1900)

נו׳ בשטוצ׳ין (פ׳ וילנה). שימש רב בקמייקא (תרי״ח), ליסקובה, זיכלין ושטוצ׳ין. חיבר ס׳ „צמח מנחם", שו״ת וחידושי ש״ס (וארשה, תרמ״א).

אייזרמן, ר׳ יהודה־אשר ב״ר אליהו
(תקצ״ב— ? ; 1832— ?)

רב בפושאלאט, קרולוב ונובוגיאורגיאבסק (פ׳ חרסון). תלמידו המובהק של הגאון ר׳ מרדכי מלצר. ואלה חיבוריו: „בית יהודה", שו״ת (וילנה, תר״מ); „בית לחם יהודה". שו״ת ב־2 חלקים (וילנה תרס״ד); „מטה יהודה".

איינהורן, ר׳ זאב־וולף ב״ר ישראל־איסר
(? —תרכ״ב ; ? —1862)

נו׳ בגרודנה בסוף המאה הי״ח. ב־1830 עבר לווילנה. חיבוריו: פירוש על פסיקתא רבתי „דרכי כהנא", נדפס עם הפנים (ברסלוי, תקצ״ט); „מדרש תנאים", כולל פרקי ר׳ אליעזר ומדרש לג׳ מדות, עם פירוש ממנו (וילנה, תקצ״ט); פירוש על מדרש רבה, נדפס עם הפנים (וילנה, תרט״ו—תרי״ח); „נתיב חדש", הודעה על פירושו על המדרש בשם „דרך חדשה" (וילנה, תר״ו). נפ׳ בווילנה.

איסרלין, ר׳ ישראל־איסר ב״ר מרדכי
(תקפ״ז—תרנ״ט ; 1827—1899)

מצאצאי הרמ״א. שימש רב בווילנה. חיבוריו: „שם ישראל" — פירוש למסכת זרעים (וילנה, תרי״ט); „אישי ישראל", פירוש למסכת שבת (וילנה, תרכ״ד); „תוספות ירושלים", הלכות לפי התוספתא והירושלמי (וילנה, תרל״א); „פתחי תשובה", על שולחן־ערוך (וילנה, תרל״ה); „מור ואהלות", על טומאת אוהל (וילנה, תרכ״ח). נפ׳ בווילנה.

אלטשולר, ר׳ עזרא ב״ר יהודה־לייב
(תרי״ח—תרצ״ח ; 1858—1938)

נו׳ במיר. חניך ישיבות מיר, וולוז׳ין ואיישישוק. שימש רב בקאלטיניאן, ואח״כ 35 ש׳ רב בוואינוטה. עלה ארצה בש׳ תרצ״ו (1936) והשתקע בכפר־סבא. חיבוריו: ,,תקון דרך החיים״, דינים השייכים לענייני התפילה (וארשה, תרנ״ו); ,,תקנות ארצות״, בירור 50 חלוקי דינים בין בני א״י ובני בבל (וארשה, תרנ״ט); ,,גלת מים״, על השמות, הפעלים והמלים בתנ״ך (פיטרקוב, תר״ע); ,,תקון האדם״ (קובנה, תרע״ו); ,,תקנות עזרא״, ביאורים וחידושים על הרמב״ם ומסכת והלכות מעילה, יחד עם קונטרס ,,תקון חשוב״ (פיטרקוב, תרצ״א; קיידאן, תרצ״ה). נספה בתאונת־דרכים בכפר־סבא.

אליאשברג, ר׳ יהונתן ב״ר מרדכי
(תרי״א—תרנ״ט ; 1850—1899)

נו׳ בקובנה. רב בפומפיאן (תרל״ה), מאריאמפול (תרל״ז), וולקוביסק (תרמ״ח). מן הראשונים בין רבני דורו שהשתתפו בעתונים. חו״צ נלהב. פרסם מאמ־רים על חיבת־ציון וספר ,,שיבת ציון״. עורר את בני־עדתו לשלום ואחדות בין המפלגות. הו״ל את ספר ההלכה של אביו ,,תרומת יד״, וצירף אליו קונטרס משל עצמו בשם ,,קסת־יהונתן״, חידושי הלכה (וילנה, תרל״ה). כן חיבר ,,דרכי־הוראה״ (וילנה, תרמ״ד). נפ׳ בוולקוביסק.

אליאשברג, ר׳ מרדכי ב״ר יוסף
(תקע״ז—תר״ן ; 1817—1889)

נו׳ באיישישוק (אביו היה מו״צ ברומשישוק). אב״ד ז׳אַזמיר (1851) משך 10 שנים ואח״כ עבר לבויסק. בהשפעת ר׳ צבי קאלישר התחבר לתנועת חו״צ ופעל במיוחד בחוגי הדתיים. התיר למתיישבים בארץ לעבד שדותיהם בשנת השמיטה וגרם בכך לפולמוס סוער. מגדולי הדור בתורה, ועם זה מעורה בחיי העם ואהוב על הבריות. חיבוריו: ,,תרומת־יד״, שו״ת (וילנה, תרל״ה); ,,שביל־זהב״, מאמרים בשאלות הזמן ובמיוחד במצוות יישוב א״י (ואר־שה, תרנ״ז, הו״ל ע״י בנו, ר׳ יהונתן). מבחר מאמריו נאסף ע״י א. מ. גנחובסקי (ת״א, תש״ז). נפ׳ בבויסק.

אליאשזון (אליזון), ר׳ יהושע־השיל ב״ר ברוך
(תקנ״ט—תרל״ד ; 1799—1874)

נו׳ ביאנובה. שימש רב בקהילות שאקי, יאנובה, ז׳אַזמיר, וילקי, סוואַנציאַן וסייני. ממתנגדי שיטת המוסר. חברו של הרב ר׳ לייב שפירא, אב״ד קובנה. בשמשו רב ביאנובה פרצה שם מחלוקת גדולה והוא נאלץ לעבור לסוואַנציאַן. על גדולתו בתורה וחריפותו נקרא ,,ראש ברזל״. נפ׳ בסייני.

ר׳ אליהו ב״ר שלמה־זלמן
(,,הגר״א״; ,,הגאון מווילנה״; ,,החסיד מווילנה״)
(ת״פ—תקנ״ח ; 1720—1797)

נו׳ בסאֶלץ. אביו היה ר׳ שלמה־זלמן ב״ר יששכר־בר (נפ׳ תקי״ח; 1758). ממשפחתו של ר׳ משה קרמר, שהיה אב״ד בווילנה (נפ׳ תמ״ח; 1688). למד בנעוריו תורה מפיו ר׳ משה מרגליות (בעל ,,פני משה״ על הירושלמי) בקיידאן והצטיין בעודו ילד בכשרונות בלתי מצויים. בן 7 כבר דרש בביהכ״נ הגדול בווילנה בהלכה ועורר את התפעלות הקהל. הילד לא למד בישיבות ורוב לימודו היה לימוד־עצמי. לאחר נישואיו (עם בתו של ר׳ יהודה מקיידאן), ,,ערך גלות״ ונדד על פני קהילות פולין ואשכנז. בש׳ תק״ח (1748) חזר לווילנה ושם נתפרסם בשם ,,החסיד״. ר׳ א. סירב לשמש רב או בתפקיד ציבורי אחר. אף לא החליף מכתבים עם גדולי הלומדים בדורו ולא נתן הסכמות לחיבורים. את כל עתותיו הקדיש לתורה. מלבד תלמוד וקבלה למד גם לימודי־חול: דקדוק, הנדסה ורפואה. הוא עודד את ר׳ ברוך משקלוב לתרגם לעברית ספרים בחכמות ומדעים כלליים. לבנו אברהם הציע לתרגם לעברית את כתבי יוסיפוס. ר׳ א. גם לא הקיף עצמו תלמידים ונמנע מהוראה בציבור. בש׳ תק״מ (1780) ייסד בימ״ד, בו היה מבקר לעתים רחוקות.

על תלמידיו הקרובים נימנו: ר׳ חיים ב״ר יצחק, אב״ד ור״מ וולוז׳ין; ר׳ שלמה, אב״ד וילקומיר (רבו של ר׳ אבלי מפוסבול, אב״ד וילנה); ר׳ שלמה־זלמן מוולוז׳ין, אחיו של ר׳ חיים הנ״ל (היה ידוע בכינויו ר׳ זלמ׳לה); ר׳ סעדיה ב״ר נתן־נטע, אשר שימש את רבו שנים רבות ואחרי מותו עלה לא״י והיה בין מייסדי ביהמ״ד ע״ש הגר״א בצפת; ר׳ משה־שלמה ב״ר נתן, מ״מ ומו״צ בווילנה, נפטר בחיי רבו שחיבבו מאד, אביו של ר׳ יום־טוב ליפמן, מ״מ ומו״צ באיישישוק; ר׳ צבי־הירש מסימיאטיץ (נפ׳ תקע״ט); ר׳ שלמה ממוהילוב; ר׳ בנימין משקלוב; האחים ר׳ שמחה־בונים ומנחם־מנדל, בני ר׳ ברוך־בנדט משקלוב. מנחם־מנדל עלה ארצה והתיישב בצפת ואח״כ חידש את הישוב האשכנזי בירושלים והיה מנהיג עדת הפרושים בא״י; ר׳ ישראל משקלוב. עלה לא״י והיה מנהיג עדת הפרושים, תחילה בצפת ובסוף ימיו — בירושלים; ר׳ מאיר מווילנה; ר׳ חיים ב״ר טוביה כ״ץ, עלה לא״י והתיישב בצפת; ר׳ יששכר־בר, חיבר ספר על מנהגי הגר״א והליכותיו בשם ,,מעשה רב״ (וילנה וגרודנא, תקצ״ב); כן היו שייכים לחוגו של הגר״א ר׳ מנשה מאילייה; ר׳ יעקב קראנץ (,,המגיד מדובנא״).

שיטת לימודו: הוא התנגד לפלפול ושאף להבנת הפשט הישר. הוא הקדיש שש שנים לביקורת הנוסח התלמודי ועוד שש שנים לביקורת הפוסקים. בדרך זו היה לעתים מבטל פירושי קודמיו או למדני זמנו. אף בחקר הקבלה השתמש הגר״א בשיטת הביקורת שלו. הוא היה מתנגד קיצוני לפילוסופיה. הוא ביקר גם את הרמב״ם שהושפע מהפילוסופים. לדעתו, אין לתפוס את מהותם הפנימית של הדברים בדרך ההבנה הפורמאלית של הפילוסופיה, אלא בלימוד תורת

הנסתר. הגר״א חי חיי נזירות. הסתפק באוכל מועט. למד תורה יומם ולילה והיה ישן שעתיים ביממה. כמקובלי צפת, היה מתפלל מנחה בטלית ותפילין וכל היום היה עטור תפילין. היה מגיף את תריסי החלונות בחדרו גם בשעות היום והיה לומד לאור הנר למען לא יופרע משאון הרחוב. הגר״א התנגד בכל תוקף לתורת הבעש״ט החדשה. בשנת תקמ״ב (1782) הכריזה הרבנות בווילנה, לפי רצון הגר״א, חרם על הנוהים אחרי החסידות ופקדה לשרוף את ספרי החסידות. מאז חל הקרע בין החסידים ובין המתנגדים, הנמשך עד ימינו. הגר״א לא נענה לבקשת פרנסי הקהילה בווילנה וסירב לקבל את מנהיגי החסידות, ר׳ מנחם-מנדל מוויטבסק ור׳ שניאור-זלמן מלאדי. כשהפיצו החסידים שמועה, כי הגר״א חזר בו מהתנגדותו לחסידות, מילא הגר״א את ידיהם של שניים מתלמידיו להכחיש את הדבר בחוזר מיוחד. לעת זקנה החליט לעלות לא״י, והוא יצא בגפו, אך מסיבות בלתי ידועות חזר מדרכו ושב לווילנה, בה חי עד פטירתו. הידיעה על פטירתו עוררה אבל בכל בית ישראל וספדו לו בכל קהילות ישראל. בשנת תקס״א (1801) הפכו פרנסי וילנה את הבית, שבו למד הגר״א ארבעים שנה, לבימ״ד („מנין החסיד״). בערים רבות נוסדו ישיבות על שמו של הגר״א. אגדות נטוו על חייו. תלמידי הגר״א האמינו כי היה ברבם ניצוץ של משה רבנו ולפיכך לא זכה להגיע לארץ-ישראל. בגלל התמסרותו ללימוד התורה, לא הספיק לסדר את כתביו לדפוס וכל ספריו שנדפסו, יצאו לאור ע״י בניו ותלמידיו.

ואלה ספרי הגר״א: **א. מקרא** — „אדרת אליהו״, ביאור על התורה, סודר ע״י בנו ר׳ אברהם ונדפס בפעם הראשונה עם החומש בדוברובנה, תקס״ד; פירוש על משלי, נדפס עם הפנים בפעם הראשונה בשקלוב, תקנ״ח; „צורת הארץ לגבו־לותיה סביב ותבנית הבית״, נדפס בפעם הראשונה בשקלוב, תקס״ב; פירוש על יונה, נדפס עם הפנים בפעם הראשונה בווילנה, תק״ס; „מכתב אליהו״, על שיר השירים וחבקוק, נדפס בפעם הראשונה בפראג, תקע״א; „פירוש נביאים וכתובים״, נדפס עם הפנים בווילנה וגרודנה, תק״פ; „תכנית הבית השלישי״ המפורש ביחזקאל, נדפס בברלין, תקפ״ד. **ב. משנה** — „שנות אליהו״, פירוש המשניות, סדר זרעים, נדפס לראשונה בלמברג, תקנ״ט; „אליהו רבא״, פירוש המשניות, סדר טהרות, נדפס בפעם הראשונה בברין, תקס״ב; „ביאור על מסכת אבות״, נדפס עם הפנים בפעם הראשונה בשקלוב, תקס״ד; „חיבור על המשניות מרמזי המקראות״ (כ״י). נמצאו ממנו על זרעים, קדשים וטהרות. **ג. תוספתא** — „הגהות על תוספות זרעים, מועד ונשים״, וילנה, תקצ״ז—תר״א; „טהרות הקודש״, פירוש על תוספתא סדר טהרות, נדפס בזלקווא, תקס״ד. **ד. תלמוד** — „הגהות ירושלמי״, סדר זרעים, נדפס ע״י ר׳ דוד לוריא בקניגסברג, תרי״ח; „הגהות על מסכת שקלים״, מתלמוד ירושלמי, נדפס עם הפנים בפעם הראשונה במינסק, תקע״ב; „הגהות על כל תלמוד בבלי״, חלק קטן נדפס בש״ס בווינה, תקס״ו—תקע״א; „חדושי הלכות על הש״ס״, ח׳ מסכתות (כ״י), מהם נדפסו חידושיו על מסכת שבת בווילנה, תרפ״ו, ועל מסכת ברכות ושבת, בקידיאן, ת״ש; „פירוש על כמה אגדות״, נדפס בפעם הראשונה בווילנה, תק״ס; „הגהות על מסכת כלה״, נדפס בקניגסברג; „ביאור עם ברייתא מעשה תורה״, נדפס עם הפנים בווארשה, תרכ״ד; „הגהות על חדושי הלכות מהרש״א״, נדפס עם הפנים בווינה, תקע״ד; „ביאור על מאמרי רבא בר בר חנא״, נדפס בלובלין, תרפ״א. **ה. מדרשי הלכה** — הגהות על המכילתא בשם „איפת צדק״, נדפס עם הפנים בווילנה, תר״ד; הגהות על הספרא, נדפס בפיטרקוב, תרע״א; הגהות על ספרי, נדפס בווילנה, תרכ״ו. **ו. מדרש אגדה** — הגהות על פרקי דר׳ אליעזר; ביאור והגהות על „סדר עולם רבא״, נדפס עם הפנים בשקלוב, תקס״א; הגהות על הפסיקתא (כ״י); „ביאור על מדרש תדשא״, נדפס בקניגסברג. **ז. פוסקים** — ביאור ד׳ חלקי שו״ע: 1. „אורח חיים״, נדפס בפעם הראשונה בשקלוב, תקס״ג; 2. „יורה דעה״, נדפס בפעם הראשונה בגרודנה, תקס״ו; 3. „אבן העזר״, נדפס בפעם הראשונה בווילנה וגרודנה, תקע״ט; 4. „חושן משפט״ (קניגסברג); „ליקוטים על הרמב״ם; „חידושים על הרא״ש״. **ח. חכמת הקבלה** — פרוש על „ספר יצירה״, נדפס עם הפנים לראשונה בגרודנה, תקס״ו; „ספרא דצניעותא״, נדפס בווילנה וגרודנה, תק״פ; ביאור גדול על הזהר ו„רעיא מהימנא״ (י״א כר׳), מקצתו נדפס לראשונה בווילנה, תק״ע; ביאור על „תיקוני זהר״, נדפס עם הפנים בווילנה, תרכ״ז; ביאור על „היכלות״ (ב׳ כר׳, כ״י); ביאור על „רעיא מהימנא״, נדפס בקניגסברג; ביאור על ה„אידרות״ (כ״י); „ביאור על „מדרש הנעלם״, נדפס בווארשה, תרכ״ה; ביאור על „זהר חדש״, נדפס עם הפנים בווארשה, תרמ״ה; הגהות על „ספר הבהיר״, נדפס עם הפנים בפעם הראשונה בווילנה, תרמ״ג; „תעלת אליהו״, ביאורים על אגדות בבא קמא על דרך הנסתר, נדפס בקניגסברג; „הדרת קודש״ ליקוטים בקבלה (כ״י); „פירוש על ההגדה של פסח בדרך הקבלה״, נדפס בפעם הראשונה בשנת תקנ״ז. **ט. שונים** — „איל משולש״ — על תכונת המשולשים והנדסה, כללי תכונה ואלגברה, נדפס בווילנה וגרודנה, תקצ״ד; „חבור ארוך על התכונה״ (כ״י שנעלם); „תקופות ומולדות״ (כ״י); „דקדוק אליהו״, על חכמת הדקדוק, נדפס לראשונה בווילנה, תקצ״ג; אגרת לבני ביתו מנסיעתו לא״י, נדפסה בפעם הראשונה, יחד עם אגרת הרמב״ן בשם „עלים לתרופה״, במינסק, תקצ״ו.

בניו של הגר״א:

ר׳ אברהם. נו׳ בווילנה. גדול בתורה. סידר והביא לדפוס כמה מספרי אביו והוסיף עליהם הערות וביאורים. הו״ל מדרש „אגדת בראשית״, בצירוף כמה מדרשים קטנים (וילנה, תקס״ב), בו גילה את כשרון הביקורת שלו ברוח אביו הגאון. ספריו: „גבולות ארץ״, גיאוגרפיה (תקס״א); „סערת אליהו״, ביאורים בתנ״ך ודברי הספד על אביו (וארשה, תרל״ח); „רב פעלים״, ממקורות מדרשי חז״ל (וארשה, תרנ״ד); „תרגום אברהם״, על תרגום אונקלוס (וארשה, תרנ״ד). נפ׳ בש׳ תקס״ט.

ר׳ יהודה-לייב. הביא לדפוס, יחד עם אחיו ר׳ אברהם, כמה מחיבורי אביהם. ישב בסארהיי. נפ׳ בניישטט-טאוריג בש׳ תקע״ו, בדרכו מווילנה לקניגסברג, לרגל מחלה.

אחיו של הגר״א:

ר׳ אברהם. דרשן בשקלוב. חיבר ספר „מעלות התורה״, דברי מוסר, נדפס בפעם הראשונה בקניגסברג, תרי״א.

ר׳ יששכר-בר. חיבר פירוש לתורה בשם „ציץ דבש״, וכן פירושים לשו״ע „יורה דעה״. נפ׳ בווילנה בש׳ תקס״ז.

ר׳ אליהו ב״ר עזריאל
(ת״ס—תק״ח ; 1700—1748)

נו׳ בווילנה. בנעוריו יצא עם אביו לאשכנז. למד בישיבת ר׳ אברהם ברודי בפראג. בהשגחת ר׳ יונה לאנדסופר, מחבר „מעיל צדקה״, למד מסורה ודיני־כתיבת ספר־תורה. עמד להדפיס את החומש לפי טקסט מדויק של המסורה עם הערות „תקון־סופרים״ (כללים לסופרי־סת״ם). מפעלו נתמך ע״י הרב ר׳ יעקב כץ מפראנקפורט ור׳ דוד אופנהיים מפראג, אבל נתקל בקשיים רבים והוא עבר לאמסטרדם. הרבנים החשיבו את מפעלו ואסרו לפרסם השגות על חיבורו בלי הסכמתם של שלושה רבנים. הוציא יחד עם אביו סידור תפילה והוסיף לו מאמר בדקדוק בשם „מענה־אליהו״ (תמ״ד). נגד סידור זה יצא בחריפות המדקדק זלמן הענא. שאר חיבוריו: „קנאותה דאליהו״, חידושי הלכה נלווים לספר „ויכוח מים חיים״ לר׳ חיים ב״ר בצלאל (אמסטרדם, תע״ב); „מקרא־קודש״, דקדוק (ברלין, תס״ד); „מכתב מאליהו״, הוספות, ביאורים והגהות לס׳ „אור תורה״ לר׳ מנחם די לונזאנו (הומבורג, תצ״ח).

ר׳ אליעזר ב״ר יצחק־אייזיק
(? —תקכ״ט ; ? —1769)

חריף ובקי בנגלה ובנסתר. אב״ד ור״מ בקרוז׳. הוא רבו של הגאון ר׳ שמואל, האב״ד האחרון של וילנה.

אליעזרסון, ר׳ אברהם
(חי במאה הי״ט)

שימש רב בבאלבירישוק ובוטרימאנץ. חיבר „מחזה־אברהם״, חידושים. כן נדפסו חידושים ממנו בסוף הספר „אורח־ישר״, שו״ת לחתנו ר׳ שמואל־יעקב רבינוביץ (וילנה, תרס״ד).

אלישוב, ר׳ שלמה ב״ר חיים־חייקל („המקובל משאוולי״)
(תר״א—תרפ״ח ; 1841—1928)

נו׳ בז׳אגר. למד בישיבת מינסק מפי ר׳ גרשון־תנחום, שקבע לו שיעור מיוחד. לאחר נישואיו למד תורה בטאַלז בנגלה ונסתר, משך 10 שנים. חזר לשאוולי ושם השלים את חיבוריו בנסתר. בש׳ תרס״ט הוציא־לאור בפיטרקוב את ספרו „הקדמות ושערים״ ובאותה שנה גם את הספר „לשם שבו ואחלמה״ — ספר הדעה א־ב. ספריו אלה וכן ביאור על „עץ חיים״ הקנו לו שם של „שר הקבלה״. בימי מלחה״ע ה־1 גלה להומל ומשם

לברדיאנסק. מקץ 7 שנים ,חזר לליטא. בש׳ תרפ״ד (1924) עלה לא״י והשתקע בירושלים. שם השלים את החלק השלישי של ספרו „לשם שבו ואחלמה״ בשם „ספר הכללים״ (ירושלים, תרפ״ח). את כל ספריו הו״ל חתנו ר׳ אברהם אלישב. הניח בכ״י ביאורים על ס׳ היצירה, ספרא דצניעותא, ספר התמונה, חידושים על כל הש״ס ושו״ע והרמב״ם ותשובות רבות. הרב קוק היה אומר עליו שהיה גדול בנסתר כר׳ דוד מקארלין בנגלה, ועל ספרו „לשם שבו ואחלמה״ אמר, כי „מימי ר׳ משה קורדוביר לא יצא־לאור ספר קבלה בהרחבת הביאור ובתפיסת העניינים כמוהו״. אף שהיה בקי בכל חדרי הקבלה, לא נטה אחרי קבלה מעשית והתנגד לכל המשתמשים בה. חידושו היה בזה שהכניס „לומדות״ בקבלה (דברי הרב קוק). הצניע לכת ונשא בדומיה חיי עוני ומחסור, סבל יסורי גוף, ואת הכל קיבל באהבה. נפ׳ בירושלים. נכדו הוא הגאון ר׳ יוסף־שלום אלישב — חבר בית־הדין הגדול לערעורים בירושלים.

ר׳ אלכסנדר־זיסקינד ב״ר משה
(? —תקנ״ד ; ? —1794)

חסיד נלהב ומקובל. מופלג בחסידות ובתמימות הלב. סירב לשמש ברבנות, ורוב ימיו ישב בביתו הקטן שבגרודנה. יצא פעם לגרמניה לקבץ תרומות ליישוב א״י ונכלא על כך. חיבר את הספר „יסוד ושורש העבודה״, מוסר ודינים לכל מועדי השנה, על דרך הספר „חמדת־ימים״ (נדפס לראשונה בנאווי־דוואר, תקמ״ב ; ואח״כ עוד עשר פעמים), ואת הספר „קרני־אור״, או „ספר הבהיר״, פירוש על הזוהר עפ״י תורת האר״י (נדפס עם תוספות מאת רבו, ר׳ נפתלי הירץ ב״ר אריה־לייב הלוי, ע״י נכדו ר׳ משה הלוי ; וילנה, תרמ״ב ; שם, תרע״ג). נפ׳ בגרודנה וציווה שלא יחרתו על מצבתו שום תארי כבוד אלא יכתבו: „אלכסנדר זיסקינד במ׳ משה הנולד מאשה רבקה, עובד השם יתברך״. השאיר לבניו צוואה נפלאה במינה במוסרה ובאזהרותיה (נדפסה בפעם הראשונה בגרודנה, תקנ״ד ; ואח״כ עוד שבע־עשרה פעמים). על קברו הוקמו שתי מצבות, האחת לצד ראשו והשניה לצד רגליו.

אמשטרדם, ר׳ נפתלי ב״ר שלמה
(תקצ״ב—תרע״ו ; 1832—1916)

נו׳ בסאלאנט. תלמידם המובהק של ראשוני תנועת המוסר ר׳ יוסף־זונדל מסאלאנט ור׳ ישראל סלנטר. היה בין עשרת בחירי התלמידים של ר׳ ישראל סלנטר. משך שנים סירב לשמש רב והשתוקק לחיות מעמל כפיו. יחד עם ר׳ יצחק בלאַזר ערך גלות ונדד על פני העיירות, לבוש כקבצן. בש׳ תרכ״ז (1867) נתקבל לרב בהלסינגפורס, אך התגעגע למולדתו ובש׳ תרל״ה חזר לקובנה. בתרל״ו—תרל״ח (1876—1878) שימש מו״צ ועוזר לר׳ יצחק

בלאַזר בפטרבורג. לאחר־מכן שימש רב בעיירות יוסוואין ואלקסוט התחתית (פרבר קובנה). אח״כ עזב את הרבנות, התיישב בקובנה והתפרנס ממאפית אשתו. ביתו נעשה מרכז לאברכי „כולל״ קובנה וסלאבודקה. פרסם מאמרים בענייני ציבור וחינוך ב„הלבנון״. עזר לר׳ יצחק בלאַזר בעריכת תולדותיהם של ר׳ זונדל ור׳ ישראל סלנטר, בספרו „אור ישראל״. בשנת תרס״ב (1902) נפטרה אשתו והוא עלה לא״י ופעל בירושלים בהפצת תורת המוסר. נפ׳ בירושלים בימי מלחה״ע ה־1.

אנטוקולסקי, ר' משה־שמעון ב"ר ברוך־ראובן

(תר"י—? ; 1850—?)

נו' בווילנה. שאר בשרו של הפסל מארק אנטוקולסקי. חניך ישיבת ר' מיילים בווילנה. בגיל 16 כבר סיים את כל הש"ס ובן 19 הוסמך לרבנות. רב ומטיף, נוטה להשכלה. שימש עוזרו הראשי של רש"י פין בהוצאת „הכרמל". חיבוריו: „דברי־כהן", דרוש (וילנה, תרמ"ב); „אבל כבד", הספד על ר' מתתיהו שטראשון (וילנה, תרמ"ו); „מנחת־כהן", על ארבעה מאמרים במשנה (וילנה, תרס"ב). כן ערך את הספר „מקורי הרמב"ם" לר' שמואל שטראשון (וילנה, תרל"א). פרסם מאמרים תורניים ב„הכרמל", „האסיף", „הצפירה", „המגיד" ועוד. בש' תרס"ו (1906) החל להו"ל ירחון לספרות ולמדע בשם „הכרם" (הופיעה רק חוברת אחת).

אנצילביץ, ר' גרשון ב"ר חיים

(תקפ"ב—תרס"ג ; 1822—1903)

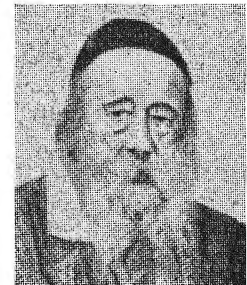
נו' בסמארגון. מתלמידיו של ר' לייב שפירא. שימש רב בוורניאן ובמוזיר (תרכ"ג).

בנו, **ר' זלמן**, נו' באוסטרובץ (פ' וילנה). למד בישיבות מינסק וולוז'ין. מילא מקום אביו ברבנות. הצטיין כעסקן ציבורי חרוץ.

אפריון, ר' אורי־דוד ב"ר יוסף

(חי במאה הי"ט)

נו' בקארליץ. אביו היה רב בסימנה. למד בכולל האברכים באיישישוק. היה רב בנאמוקשט ואח"כ בז'אגר. חיבר ספר „אפריון דוד", שו"ת (איידטקוהנן, תרל"ג). פנו אליו בשאלות גדולי התורה בזמנו, כר' משה צייטלין, ר' שמעון זרחי (טאוריג) ועוד. בא בכתובים עם ר' יצחק־אלחנן ספקטור, שבספרו „באר יצחק" מובאות תשובות אליו. בניו: ר' **אליהו־דב רבינוביץ** (נפ' בירושלים); ר' **יוסף־יעקב רבינוביץ**, שו"ב בורסטוב; ר' **מנחם־מנדל אפריון**. בתו נישאה לר' שבתי־חיים שוחט, שו"ב מפורסם וגדול בהוראה בבויסק, מחבר ספר „זהב שחוט", חידושי אגדה (ברלין, תרע"ו).

ר' אפרים ב"ר יעקב הכהן

(שע"ו—תל"ח ; 1616—1678)

נו' בווילנה. תלמידו של ר' משה בעל „חלקת־מחוקק". בן 20 היה דיין בביה"ד של רבו. ישב בווילנה עד ש' תט"ו (1655). בימי מלחמת פולין—שוודיה יצא מווילנה יחד עם חבריו — בעל „באר הגולה", בעל „ברכת הזבח" והש"ך — ובא לפראג. שם הרביץ תורה והעמיד הרבה תלמידים. אח"כ עקר לווינה ומשם לאופן, בה שימש רב וייסד ישיבה שהורחבה על־ידי בנו אריה־יהודה, ונכדו (מצד חתנו, ר' יעקב זק) ר' צבי אשכנזי („חכם צבי"). שמו יצא אל מעבר לגבולות, ומהונגריה ואיטליה, גרמניה וא"י פנו אליו בשאלות. הוזמן ע"י עדת האשכנזים בירושלים לישב על כסאו של זקנו ששימש ברבנות בירושלים שנים רבות. הוא דחה את ההזמנה עד להשלמת חיבוריו. אולם לא זכה לעלות ונפ' במגפה שפרצה בעירו. בנו, ר' אריה־יהודה, הביא לדפוס את קובץ תשובותיו בשם „שער אפרים" (זולצבאך, תמ"ח). ר' אריה־יהודה עלה לא"י ותפס מקום חשוב בין חכמי ירושלים.

אפשטין, ר' אברהם ב"ר מאיר הלוי

(? —ת"ג ; ? —1643)

נין ונכד לר' נתן הלוי, אב"ד פפד"מ. אב"ד ור"מ בגרודנה (שע"ו—שצ"ד), בריסק ולובלין. נזכר בשו"ת „בית־חדש", „פני־יהושע", בשו"ת מהר"מ מלובלין ובסידור „אור הישר" לר' מאיר פפירש (ירושלים). נפ' בבריסק. בנו היה הרב ר' יחיאל־מיכל הלוי, רופא בלובלין (חתנו של ר' מרדכי יפה, בעל „הלבושים").

אפשטין, ר' אברהם־מאיר ב"ר אריה־לייב

(תפ"ו—תקל"ב ; 1726—1772)

נו' בגרודנה. למד מפי אביו המקובל והשתתף עם אביו בחיבור כמה ספרים. בש' תק"י (1750) שימש רב בליסקובה, משם עבר בש' תקי"ב (1752) לנובי־מינסק. במחלוקת בין ר' יעקב אמדן לר' יהונתן אייבשיץ עמד, כאביו, לצדו של אייבשיץ. כמה מפירושיו לתלמוד וצוואתו נכללו בספרי אחרים, כגון בספר „גבורת הארי", לר' אפרים־מרדכי אפשטיין (וילנה, תר"ל; שם, תרמ"ח). נפ' בנובי־מינסק.

אפשטין, ר' אפרים ב"ר צבי־חיים

(תרל"ו—תשי"ט ; 1876—1959)

נו' בבאקשט, בה שימש אביו רב. אחיו של ר' משה־מרדכי אפשטין. למד בישיבת סלאבודקה. בש' תרנ"ז (1897) הוזמן ע"י הרידב"ז לסלוצק לייסד שם ישיבה. בש' תר"ס נבחר להיות רב בבאקשט במקום אביו. מש' תר"ע רב בניו־יורק וממנהלי הישיבה „תפארת־ירושלים" שם, ואח"כ שימש רב בשיקאגו. נשיא ועד הישיבות. פעיל באגודת הרבנים. בש' תש"ח היה ראש משלחת מטעם ועד הרבנים האורתודוכסיים והג'וינט לאירופה לעזרת פליטים דתיים ומוסדות תורה.

בנו **אהרן־דוד** נרצח בחברון במאורעות הדמים בשנת תרפ"ט (1929).

אפשטין, ר' אריה־לייב ב"ר מרדכי

(תס"ח—תקל"ה ; 1708—1775)

נו' בגרודנה. בש' תק"א (1741) נתמנה לרב בברסטוביץ והלינקן, ובש' תק"ה (1745) רב בקניגסברג. במחלוקת בין יעקב אמדן לר' יהונתן אייבשיץ עמד לצידו של **אייבשיץ**. היה ממייסדי ביהכ"נ הגדול בקניגסברג. חבוריו: „אור־השנים", על תרי"ג מצוות (פרנקפורט־דאודר, תקי"ד; וילנה, תרמ"ב); ספר „הפרדס" (קניגסברג, תקי"ט); סידור תפילה עפ"י כוונת האר"י עם „משנת גור־אריה" (שם, תקכ"ה); „הלכה אחרונה וקונטרס הראיות" (שם, תקי"ט); פירושים לתלמוד (יחד עם בנו, ר' אברהם־מאיר); „פירוש על משלי"; פירושים לרמב"ם; „פירושים לזהר ותקוני הזהר" ועוד. הערותיו (והערות בנו) נדפסו במהדורות האחרונות של תלמוד בבלי. נפ' בקניגסברג.

אפשטין, ר' חיים־פישל ב"ר דוד־שלמה

(תרל"ד—תש"ב ; 1874—1942)

נו' בטאוריג. בן 16 חיבר ספר „חנוך לנער", על ספר „החנוך" לר' אהרן הלוי. שימש רב בגרוזובה (פ' מינסק) ובסייני, בש' תרס"ח (1908). בש' תרע"ו—תרע"ט שימש רב ראשי בדורפאט וכמו־כן הורה תיאולוגיה עברית, פילוסופיה ואתיקה באונ' שם. שימש רב ראשי בליבאו. מש' תרפ"ג (1923) — רב בקליבלנד, סינסינטי, ברוקלין וסט. לואיס. נשיא אגודת הרבנים האורתודוכסים של ארה"ב וקנדה. פרסם ספרים על מוסר היהדות ודיני ישראל ומאמרים בכתבי־עת תורניים. חיבוריו: „חנוך לנער", על „ספר החנוך"; „תשובה שלמה", שו"ת, 2 ח' (ח"א: פיטרקוב, תרע"ב; ח"ב: סט. לואיס, תש"א); „חידושים על הרמב"ם; „מדרש החיים", דרושים (ניו־יורק, תרפ"ג); „למועדים ולרגלים", דרושים. נפ' בסט. לואיס.

אפשטין, ר' יחיאל־מיכל ב"ר אהרן הלוי

(תקפ"ט—תרס"ח ; 1829—1908)

נו' בבוברויסק. עסק בתורה לשמה יומם ולילה. נשא לאשה את בתו של ר' יעקב ברלין (אבי הנצי"ב), שהיה עשיר ומוקיר רבנן. לאחר שהפסיד את הנדוניה קיבל עליו בש' תרכ"ב (1862) את הרבנות בנובוזיבקוב, קהילה שרובה חסידים, ואעפ"כ היו יחסיו עמם לבביים מאד. משם עבר לנובהארודוק, בה שימש רב 34 שנה, עד פטירתו. בנובהארודוק ייסד ישיבה גדולה, שאליה נהרו מאות תלמידים. שם חיבר את ספרו „ערוך השלחן", על ארבעת

חלקי שו"ע וגם על המצוות התלויות בארץ. בחייו נדפסו חלקי „ערוך השלחן" להילכות שחיטה וטרפות (וארשה, תרנ"א), לשו"ע חושן־משפט, 2 ח' (שם, תרנ"ג); להלכות נידה ומקוואות (שם, תרס"א); לשו"ע אורח־חיים (פיטרקוב, תרס"ג). 7 ח' אחרים נדפסו אחר מותו. כל חלקי הספר על ד' חלקי השו"ע נדפסו ע"י בתו ברײנה וולאבריגסקא (וילנה, תרפ"ג, תרפ"ט). כן חיבר: ביאור ל„ספר הישר" לרבנו תם, בשם „אור לישרים", נדפס עם הפנים (ז'יטומיר, תרכ"ט); „ליל־שמורים", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ"ט). חיבוריו, שהצטיינו במקוריות ועצמאות המחשבה, פרסמוהו כגאון תלמודי. התנגד לציונות, אבל היה אוהב ציון. נפ' בנובהארודוק. בנו, ר' ברוך הלוי אפשטין מפינסק, הוא מחבר הפירוש הידוע „תורה תמימה", על חמשה חומשי תורה וחמש מגילות.

אפשטין, ר' משה־מרדכי ב"ר צבי־חיים

(תרכ"ו—תרצ"ד ; 1866—1934)

נו' בבאקשט הסמוכה לוולוז'ין. בן 28 הוזמן ע"י מייסד ישיבת „כנסת־ישראל" בסלאבודקה, ר' נטע־צבי פינקל, לשמש ראש הישיבה. בש' תר"ן (1890) נסע לא"י לקנות קרקע, שעליה נבנתה אח"כ המושבה חדרה. המעשה עשה בשעתו רו־שם כביר בציבור היהודי, וביחוד בחוגי החרדים. בשובו המשיך

בכהונתו בישיבה ונתקבל גם כרב בסלאבודקה. עם פרוץ מלחה"ע ה־1 נדד עם ישיבתו למינסק ולקראַמנצ'וג. בש' תר"פ (1920) חזר עם הישיבה לסלאבודקה, אבל נשא נפשו להעלותה לא"י. פעמיים יצא לארה"ב כדי להשיג תמיכה. בש' תרפ"ה (1925) העביר חלק מן הישיבה לחברון. בש' תרפ"ו עלה לא"י ונכנס לכהונתו. הוא ור' נטע־צבי פינקל הצליחו להרים את קרנה של ישיבת סלאבודקה בחברון. בש' תרפ"ט (1929) התחוללו הפרעות ורמ"מ נאלץ לעזוב את חברון עם בני הישיבה ששרדו מההרג הרב. הישיבה עברה לירושלים ומצבה שם היה קשה. ימי חברון השאירו רישומם בגופו ובש' תרצ"ד נפטר. חיבוריו: „לבוש מרדכי", ח"א: על מסכת „בבא־קמא" (וארשה, תרס"א); ח"ב: על מסכת בבא מציעא (ירושלים, תרפ"ט); ח"ג: על מסכת זבחים (ירושלים, תרצ"ו); ח"ד: שו"ת (ירושלים, תש"ו). היה מגדולי התורה בדורו. 40 פעם עבר על הש"ס. היה ידוע גם בדרשותיו המעמיקות, שהיו, עם זה, מובנות לרבים והשפיעו על קהל שומעיו. היה פעיל במועצת גדולי־התורה של „אגודת ישראל". תולדותיו נכתבו ע"י ר' ישראל דבורץ בספר „הגאון רבי משה־מרדכי אפשטיין, חייו ופעולותיו" (ירושלים, תש"ד).

ר' אריה־לייב ב"ר אשר (בעל „שאגת אריה")

(תנ"ה—תקמ"ה ; 1695—1785)

נו' בווילנה, שבה שימש אביו ברבנות. רב בפינסק ור"מ במינסק. אח"כ שימש רב בוולוז'ין, שם ניהל גם ישיבה גדולה. מש' תקכ"ה (1765) שימש רב במץ (צרפת). כשרצה לעזוב את מץ, לא הניחו לו גבאי העיר והיה בא לביהכ"נ רק בארבע שבתות בשנה לדרוש לפני הציבור. גדול הדור, חריף ובקי עצום. מכונה בפי בני דורו בשם „אריה דבי עילאה". העמיד תלמידים הרבה, ביניהם ר' רפאל הכהן מאלטונה ור' חיים מוולוז'ין. חיבוריו: „שאגת אריה", שו"ת (פפד"א, תקט"ז, ואח"כ פעמים רבות) עם הוספות והגהות של בנו, ר' אשר, אב"ד קארלסרוה; „שו"ת שאגת אריה החדשות", עם הגהות בנו הנ"ל (וילנה, תרל"ד); „גבורת ארי", על מסכת תענית (וילנה, תרכ"ב); „גבורת ארי", על מסכת יומא ומסכת מכות, ועם חידושים ודרושים של בנו הנ"ל, הוצא לאור ע"י ר' ישראל־מאיר הכהן מראדין בעל „חפץ חיים" (פיטרקוב, תרפ"ז); „טורי אבן", על מסכתות ראש־השנה, חגיגה ומגילה (מץ, תקמ"א; ואח"כ פעמים רבות). נפ' במץ.

אשכנזי, ר' יעקב ב"ר בנימין־זאב („ר' יעקב וילנא")

(חי במאה הי"ז וראשית המאה הי"ח)

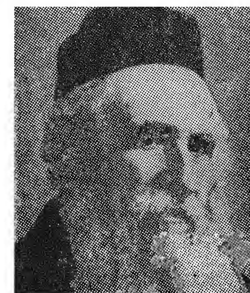
למדן ומקובל. נו' בווילנה. עלה לא"י בימי עליית ר' יהודה חסיד. השתקע בירושלים ויצא בשליחות עדת־האשכנזים לחו"ל כמה פעמים. חיבר (יחד עם ר' נתן־נטע מאנהיים) את הספר „יאיר נתיב" על הספר „מאורות־נתן" למקובל

ר' מאיר פאפירש הכהן (פפד"מ, תס"ט); הגהות ל,,תיקוני זהר", נדפסו עם הפנים (קושטא, תע"ט; שם, ת"ק). בסוף ימיו השתקע בצפת, ונפ' שם לפני ש' תצ"ז (1737). בנו היה המקובל ר' חיים-ירוחם וילנא, שיצא אף הוא בשליחות א"י לחו"ל.

באקשט, ר' אהרן

(תרכ"ז—תש"א; 1867—1941)

נו' באיווייה. חניך וולוז'ין וסלאבודקה. נטה אחרי תנועת המוסר של קאֶלם. שיעוריו היו מופת לחריפות ופשטות גם יחד.

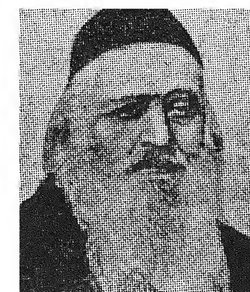

שימש רב בבייסיגולה (תרנ"ז) ושאדובה. בש' תרע"ה (1915), עם גירוש יהודי שאדובה, נדד לרוסיה ושימש רב בטולא ופולטאבה. בש' תרפ"א (1921) חזר לליטא ושימש רב בסובאלק. בש' תרפ"ה—תרצ"א (1925—1931) היה רב בלומז'ה. בהיותו מתנגד לציונות נאלץ לעזוב את לומז'ה ועבר לשאוולי. בימי השלטון הסובייטי, בשנים ת"ש—תש"א (1940—1941), כשנאסרה כל פעולה לאומית ועברית, היו המונים נוהרים לשמוע את שיעוריו בביהמ"ד. כשכבשו הנאצים את שאוולי, היה, יחד עם חתנו ורבנים אחרים, מראשוני קרבנותיהם.

בארי"ט, ר' יעקב ב"ר יהודה-לייב

(תקנ"ז—תרמ"ג; 1797—1883)

נו' בסימנה. רב ור"מ בווילנה. חתנו של ברי"ט מקובנה, ולפיכך היה ידוע בשם ר' יעקב בארי"ט. אחר נישואיו

התיישב בווילנה. משאבד לו כל הונו, הציע לו ר' חיים-נחמן פרנס כהונת ר"מ בישיבה שייסד בבית מדרשו, וגם כהונת חבר בביה"ד של וילנה. השר משה מונטפיורי נפגש עמו בבקרו בווילנה והחשיב מאד את דעותיו בענייני יהדות רוסיה. הרב השתתף במשלחת אל הצאר ניקולאי הראשון בש' תר"ט (1849), שהגישה לו תזכיר על התיקונים הנחוצים במצב יהודי רוסיה. שלוש פעמים נבחר לאסיפות הרבנים בפטרבורג: תרט"ז, תרכ"ב, תרכ"ח (1856, 1862, 1868). היה יוצא ונכנס בענייני יהודים אצל השרים (גנרל גוברנטור) נזימוב ופוטאפוב, שהתייחסו אליו בהערצה. בהגיש ברפמאן המשומד את כתב השטנה על היהודים, הגן הרב בארי"ט על כבוד ישראל וסתר את דברי הבלע. שר הפלך קופמן מינה אותו לוועדה שבדקה את מגילת השטנה. השתתף במשלחת לקיסר אלכסנדר השני, מטעם קהילת וילנה, לברכו לרגל חגיגות יובל האלף של ממלכת רוסיה. נפ' בווילנה.

בורוכוב, ר' אבא-יעקב ב"ר יחיאל-מיכל

(תר"ח—תרצ"ח; 1848—1938)

נו' בדארשונישוק (פ' וילנה). בש' תרל"ג נתמנה לרב במאישיגולה. שימש רב בקופישוק, ואָקשנה, פולוצק ווילקו-

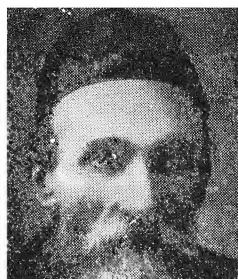

בישק. הצטרף לתנועה הציונית עוד בראשית ימיה והטיף לה במאמריו. בש' תרפ"ג (1923) עלה לא"י והשתקע בירושלים, שבה ישבו בניו הסופרים (א. מ. ברכיהו ומ. ברכיהו). חיבר ספר ,,חבל יעקב", על חשן משפט, 3 ח' (ח"א: וילנה, תרמ"א; שנית, שם, תרפ"ג; ח"ב: וילנה, תרס"ג; ח"ג: ירושלים, תרצ"ו). נפ' בירושלים.

בורשטיין, ר' אברהם-אהרן ב"ר יהושע הכהן בלומנטל

(תרכ"ז—תרפ"ו; 1867—1926)

נו' בקמניץ דליטא, בה שימש אביו ברבנות. נשא לאשה את בת הרב מוויסוקי-ליטובסק, ר' לייב קיידאנער (,,ר' לייבצי'ק

חריף"). נודע בכינוי ,,העילוי מ-ויסוקי". נתקבל לר"מ בסלאבודקה. בגלל חילוקי דעות על סדרי הלימוד בישיבה עבר לקאֶלם. בן 24 נתקבל לרב בציטוביאן. משם עבר לריטובה (מקום שם שימש רב במשך 5 שנים) ואחר-כך באניקשט, סאלאנט, שאדובה ו-טאווריג. הוצעה לו הרבנות בנוב-הארודוק (במקומו של ר' יחיאל-מיכל אפשטין) ובסובאלק, אך משנודע לו כי קיים מיעוט המתנגד לו, סירב לקבל את כס הרבנות שם. בימי מלחה"ע ה-1 בשבתו בשאוולי העלילו עליו כי מרגל גרמני הוא, והרוסים דנו אותו לתליה. בהשתדלותו של הכומר המקומי בוטל פסק-הדין בתנאי שיעזוב מיד את העיר. אז הוזמן לשמש ר"מ בישיבת בוגורודסק (נוסדה ע"י משפחות זלאטו-פולסקי ופרסיץ) שלשון-ההוראה בה היתה עברית. הישיבה נתפרסמה בכל רוסיה ונהרו אליה תלמידים בעלי כשרון. בימי השלטון הסובייטי בטלה הישיבה והוא נתקבל לרב בצ'רקאסי. אולם גם שם עברה עליו הכוס בימי הפרעות ביהודי אוקראינה. אחרי המלחמה חזר לליטא לקהילתו בטאווריג. בש' תרפ"ד (1924) עלה לא"י ונקרא ע"י הרב ר' אברהם-יצחק הכהן קוק לכהן כר"מ בישיבת ,,מרכז הרב" בירושלים, אולם לא זכה לשמש בכהונתו זו ימים רבים. חיבר ספר גדול על סדר קדשים וטהרות, שנשרף עם כל כתבי-ידו בימי מלחה"ע ה-1. נפ' בירושלים. חתנו, ר' משה ב"ר אברהם-נתן פרנקל, הו"ל ספר ,,נר-אהרן", הכולל שו"ת וחידושים וקצת שיעורים שהגיד בישיבת בוגורודסק (ת"א, ת"ש).

בניו: **אריה** — היה עתונאי ומזכיר כללי של מפלגת ,,צעירי-ציון" בליטא; **ראובן ברקת** — לשעבר ציר ישראל בנורבגיה ומזכיר מפא"י.

בטניצקי, ר' שלמה־פנחס ב"ר משה־שמואל

(תר"י—תרצ"ב ; 1850—1932)

נו' באלקסוט (קובנה). למד בישיבות קובנה. הוסמך ע"י ר' י. א. ספקטור. היה ד"צ ומו"צ במאריאמפול למעלה מ־50 שנה ונפ' שם. היה ידוע בשם ר' שלמה הדיין ומפורסם כצדיק ובקי גדול. עם התמדתו בלימוד התורה לא הצטמצם בד' אמות של הלכה אלא היה מעורה בחיי הציבור ומוכן תמיד לשרת את בני עדתו. אגדות נרקמו סביב אישיותו וענוותנותו. הוא סירב לקבל את האיצטלה של רב דמתא במאריאמ־פול, והסתפק בכהונתו כדיין העיר.

ביאלובלוצקי, ר' אריה־לייב ב"ר שמואל־שרגא

(תרי"א—תרס"ז ; 1851—1907)

נו' בפילווישוק (סבו, ר' יעקב, נתלה בידי הפולנים בימי המרד של 1863). שימש רב בדראָצ'ין. חיבר ספר „ראש־אריה", חידושי הלכות ותשובות (וילנה, תרנ"ב). בסוף הספר נדפס קונטרס מאחיו ר' מרדכי שנפ' בפילווישוק, והוא בן 36 במותו. כן נדפסו שם חידושיו של אביו, ר' שמואל־שרגא. הניח כאלפיים גליונות בכ"י. נפ' בדראָצ'ין.

ביאלוסטוצקי, ר' חיים־יצחק („המגיד מפוסבול")

(? —ת"ש ; ? —1940)

מגיד מפורסם ובעל השפעה רבה על המוני העם. פעל בפוסבול, פוניבאָז', קיידאן, שירווינט, טאווריג, ובסוף ימיו בגרודנה, שם נפטר.

ביינושביץ, ר' קלמן ב"ר יחזקאל

(תרמ"ו—תש"א ; 1886—1941)

נו' בז'אָזמיר. תלמידו המובהק של ה„חפץ חיים" בישיבת ראדין. משם עבר לסלאבודקה ונודע בתור „העילוי מז'אָזמיר". נשא לאשה את בתו של ר' צבי־יעקב אופנהיים, רבה של קאֶלם, וב־1926 ירש את כס הרבנות. סי־דר ותיקן את כתבי חותנו והוציאם לאור בלונדון. התפרסם בחיבורו להתרת עגונות ממלחה"ע ה־1, וקיבל את הסכמת גדולי הדור לחיבורו זה. נרצח ע"י הנאצים בטבח הגדול שנערך בבני עדתו ביער הסמוך לקאֶלם.

ביליצקי, ר' יצחק־אריה ב"ר גרשון־תנחום

(תרמ"ז—תרצ"ג ; 1887—1933)

נו' ביאסינובקה (פ' גרודנה). שימש רב ביאָזנה (מתרס"ז) ומאליאט (מתר"פ). חיבר ספר בהלכה ודרוש בשם „בית־יצחק". נפ' במאליאט. בנו ר' נטע, שמילא את מקומו, נספה בימי השואה.

בכרך, ר' יהודה ב"ר יהושע־יחזקאל

(תקל"ה—תר"ו ; 1775—1846)

ממשפחת ר' טוביה בכרך, מקדושי רוז'נוי (הומת יחד עם ישראל בן שלום באשמת עלילת־דם). נכדו של הרב ר' חנוך הניך, אב"ד קאלווריה וזבלודובה. שימש רב בסייני. את כל משכורתו היה מקדיש לעניים והוא עצמו התפרנס מרווח על הון קטן, שידידיו השקיעו על שמו בעסקיהם. הערותיו „נמוקי הגרי"ב" על המהרש"א ועל סוגיות בתלמוד, נדפסו בהוצאת התלמוד, דפוס ראם בווילנה.

בלוך, ר' אברהם־יצחק ב"ר יוסף־יהודה־לייב

(תר"ן—תש"א ; 1891—1941)

נו' בטאֶלז, בה שימש אביו רב וראש ישיבה. גם הוא שימש ר"מ באותה ישיבה בשנים תרפ"א—תר"צ (1921—1930). המשיך בה את שיטת אביו בדרך הלימוד ובדרך המוסר. בש' תר"צ ירש את מקום אביו בתור רבה של טאֶלז ומנהיגה הרוחני של הישיבה. חבר מועצת גדולי התורה של „אגודת־ישראל". פעיל בתנועת „יבנה" ומעורה בחיי הציבור בליטא. חלק משיעוריו על מסכתות בבא קמא, בבא מציעא וחולין, יצאו לאור ע"י חתנו בשם „שעורי־רבינו הגרא"י מטאֶלז" (טורונטו, תשי"א). ב„שעורי־דעת" של אביו מובאים מאמריו: „דרכה של תורה" ו„אורי וישעי". השאיר כמה חיבורים בכ"י. נרצח ע"י הנאצים יחד עם כל בני עדתו.

בלוך, ר' אליהו־מאיר ב"ר יוסף־יהודה־לייב

(תרנ"ד—תשט"ו ; 1894—1955)

נו' בטאֶלז, מקום שם שימש אביו ראש ישיבה. גם הוא שימש ר"מ באותה ישיבה בשנים תרפ"א—ת"ש (1921—1940). פעיל בתנועת „יבנה" ו„אגודת־ישראל" ו„צעירי אגודת־ישראל". בימי השלטון הסובייטי בליטא, בש' ת"ש (1940), הצליח לצאת לחו"ל עם מספר רבנים בני ישיבות ולאחר הרפתקאות מרובות הגיע לארה"ב. פעל רבות ב„ועד ההצלה" בניו־יורק לעזרת פליטי המלחמה. מש' תש"ב (1942) ואילך ישב בקליבלנד, שם ייסד וניהל ישיבת טאֶלז וכולל רבנים, יחד עם גיסו ר' חיים־מרדכי קאטץ. תחילה היו תלמידי־הישיבה מפליטי ישיבות ליטא ופולין, אך עם ביסוסה התחילו נוהרים אליה תלמידים מכל ארה"ב, אמריקה הדרומית, אוסטרליה, אפריקה הדרומית וצפון אפריקה. היה פעיל בתנועת „אגודת־ישראל" בארה"ב וחבר „מועצת גדולי התורה" ונשיאותה בארה"ב. פרסם שורה של מאמרים על נושאי־הלכה ואגדה בכ"ע תורניים שונים. עסק, יחד עם גיסו וחבר־פעילים מבני־הישיבה, בהוצאת שיעורי־ההלכה והאגדה של אביו. נפ' בקליבלנד.

בלוך, ר' זלמן ב"ר יוסף־יהודה־לייב
(תרמ"ו—תש"א ; 1886—1941)

נו' בטאֶלז. התחנך בישיבות טאֶלז, וורנה, שאדובה וסלא־בודקה. הוסמך ע"י ר' חיים־עוזר גרודזנסקי. חתנו של הנדיב הידוע ר' בנימין דיניס מחרקוב. בימי מלחה"ע ה־1 ישב ביאֶקטרינוסלב ופעל לקיום מוסדות התורה שגלו מליטא. עם שובו לליטא לאחר המלחמה שימש מנהל רוחני ומשפיע בישיבת טאֶלז. עמד על משמרתו זו מש' תרפ"ד (1924) עד השואה. נספה יחד עם כל בני עדתו ותלמידי ישיבתו.

בלוך, ר' חיים־יצחק ב"ר חנוך־זונדל הכהן
(תרכ"ו—תש"ח ; 1867—1948)

נו' בפלונגיאן, מקום שם ייסד ישיבה ויצא לו שם כר"מ מובהק. מש' תרנ"ח (1898) שימש רב בפלונגיאן, בבויסק (תרס"ז) וכן בניו־ג'רסי (ארה"ב) בביהכ"נ „אגודת־שלום" (תרפ"ג). נשיא כבוד של אגודת הרבנים בארה"ב וקנדה. פרסם מאמרים ב„הצפירה" ו„הפרדס", ופירושים לספרי הלכה. הו"ל: „חידושי הריטב"א", על מסכתות מועד קטן ומכות, משיעוריו בהלכה שהגיד בישיבת פלונגיאן עם הערות ומר־אי־מקומות בשם „דברי חבה" ומבוא גדול על אישיותו של הריטב"א (2 ח': ניו־יורק, תרצ"ה—תרצ"ז). נפ' בניו־ג'רסי.

בלוך, ר' יוסף־יהודה־לייב ב"ר מרדכי
(תר"ט—תר"ץ ; 1849—1930)

ממשפחת רבנים מפורסמים. למד בקאֶלם ובוולוז'ין. בש' תרמ"ד (1884) הוזמן לשמש ר"מ ומנהל הישיבה בטאֶלז. משם עבר לשמש כרב בוורנה ואח"כ בשאדובה. בש' תרע"א (1911), אחרי פטירת הגאון ר' אליעזר גורדון, אב"ד ור"מ בטאֶלז, הוזמן לשמש רבה של טאֶלז ומנהל הישיבה. הוא שקבע את אופיה של ישיבת טאֶלז ודרכה המיוחדת בלימוד ובתורת המוסר, יחד עם ר' שמעון שקופ ור' יהודה־לייב חסמן, מנהלה הרוחני של הישיבה. היה מייעץ ללמוד מוסר בשובה ובנחת ובשיקול־הדעת. במשך 17 שנות עבודתו המשותפת עם ר' אליעזר גורדון והרבה שנים אחר־כך טרח על הרחבתה וביסוסה של הישיבה. בימי מלחה"ע ה־1 נשאר בטאֶלז יחד עם ר' חיים רבינוביץ, והמשיכו לקיים את הישיבה. לאחר המלחמה הפכה לישיבה מרכזית בליטא. בש' תרפ"א (1921) נוסד — ליד הישיבה — כולל הרבנים. נפ' בטאֶלז. בצוואתו לבניו ציווה „לקדש שם־שמים בכל מעשיהם". נשארו ממנו כ"י בהלכה ומוסר שיצאו לאור ע"י בניו בחוברות מיוחדות בשם „שעורי דעת" (ח"א: ת"א, תש"א; ח"ב: שם, תשי"ג).

בלזר, ר' יצחק ב"ר שלמה („ר' איצה'לה מפטרבורג")
(תקצ"ז—תרס"ז ; 1837—1907)

נו' בווילנה. תלמידו המובהק של ר' ישראל סלנטר. בגיל 25 קיבל עליו את הרבנות בפטרבורג (בש' תרכ"ב ; 1862), מקום שם שימש רב כ־16 שנה. חזר לקובנה, שם נתמנה בשנת תר"מ ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור למנהל „כולל הפרושים". בשנת תרמ"א עזב משרה זו בשל מחלוקת המוסר הידועה, אך המשיך בפעולותיו להפצת תורת המוסר. התרחק מכל כבוד וסירב לקבל משרת רבנות. ענוותנותו וצדקתו, ביחוד בעניינים שבין אדם לחברו, היו למופת. הוא ערך את „תבונה" — בטאונה של תנועת המוסר. בש' תרנ"ו (1896) היה ממייסדי ישיבת־המוסר בסלאבודקה, עם ר' נטע־צבי פינקל, ו„כולל הפרושים" בנוב־הארודוק עם ר' יוסף־יוזל הורביץ. דעותיו גרמו לוויכוחים חריפים בסלאבודקה, והוא נאלץ לעקור לקאֶלם. שם מילא את מקומו של ר' שמחה־זיסל זיו. בלימוד המוסר לא גרס את הבירורים השכליים, ודרש לימוד בהתלהבות ובהתפעלות. הוא שם את הדגש על זעזוע הלב והרגש. חיבר את הספר „אור־ישראל", בו גולל את תורת המוסר של רבו. בש' תרס"ד (1904) עלה לא"י ושימש מנהל ראשי לכולל וילנה וז'אמוט וראש גבאי „עץ חיים" הכללי. חיבר את הספרים: „פרי יצחק" בהלכה (ח"א: וילנה, תרמ"א; ח"ב: ירושלים, תרע"ג); „אור־ישראל", תורת המוסר של ר' ישראל סלנטר לפי מכתביו לתלמידיו (וילנה, תר"ס). נפ' בירושלים.

בנגיס, ר' זליג־ראובן ב"ר צבי־הירש
(תרכ"ד—תשי"ג ; 1864—1953)

נו' בווילנה למשפחת רבנים. למד בישיבת וולוז'ין מפי ר' נפתלי־צבי־יהודה ברלין ור' חיים סולובייציק. נתפרסם שם כעילוי ובקי מופלא. בש' תרנ"ד (1894) נתמנה לרב בבאדקי (פ' גרודנה). משם עבר לשמש רב בקאלווארי. בש' תרס"ח הוזמן להיות רבה של ירושלים, אך הדבר לא התממש. מש' תרצ"ח (1938) אב"ד עדת החרדים בוועד־העיר האשכנזי בירושלים. ספריו: „לפלגות ראובן", חידושים על כל הש"ס ועל האלפסי, 6 חלקים (תרס"ו—ת"ש); „לפלגות־ראובן", פלפולים על פתיחתה של כל מסכת וחתימתה, 5 ח' (ירושלים, תש"א—תשי"ג). נפ' בירושלים. בנו יחידו היה הרב ר' שמעון־זאב בנגיס.

בנדטמן, ר' יעקב ב"ר יהודה
(? —תרכ"א ; ? — 1861)

נו' בראסיין. מו"צ בניישטוט־טאוריג ושאולי ואב"ד בבויסק למעלה מ־30 שנה. חיבר ספר „זכרון־יעקב", שו"ת (וילנה, תרל"ה), שהוצא לאור ע"י נכדו ר' יהודה ליקניצקי; וכן

„תורת־חסידים", חידושים בשם שלושת חסידי ראסיין בדורו של הגר"א, שהיו ידועים בשם „אגודת־חסידים", והם ר' שמואל מראסיין, ר' משה מטאָלז ור' מרדכי, אב"ד פוקרוי.

ר' בצלאל ב"ר ישראל־משה הכהן
(תק"פ—תרל"ח ; 1820—1878)

נו' בווילנה. לאחר פטירת הרב ר' יוסף שושקס, נתמנה כמו"צ במקומו. ממורי ההוראה המובהקים של דורו. ידע לקרב אנשים לתורה ולחזק ידי חכמים. היה אמיץ לב ולא נרתע מהגן על דעותיו. היה מבאי־ביתם של עוברי עבירות ומוכיחם על פניהם. בימי המגיפה היה יוצא אל העם והיה דואג לבריאותם. 28 שנים היה מנהיגה הרוחני של קהילת וילנה. חיבוריו: „ראשית־בכורים", שו"ת (וילנה, תרכ"ט); „מראה־כהן", חידושים על יורה־דעה (וילנה, תרמ"ד); „מראה־כהן", חידושים על הש"ס (נדפס בש"ס הוצאת ראם, בווילנה, תרמ"ד); הגהות על תוספות בשם „מנחת־בכורים" ; „הגהות על תורת כהנים" ; „הגהות על הרמב"ם" ; „מנחת כהנים" — ביאור להגדה־של־פסח ; „הוראת היתר לאתרוגי קורפו" (יחד עם ר' יוסף ב"ר רפאל, וילנה, תרל"ו).

ברגר, ר' יוסף־דוד ב"ר גדליה
(תר"ל— ? ; 1870— ?)

למד בישיבת קובנה מפי ר' זלמן, ר"מ ישיבת סלאבודקה ובקיידאן. הרביץ תורה ברבים בשאוולי ונתפרסם בכל ליטא כגדול בתורה. שימש רב בניו־יורק בביהכ"נ הסלאבודקאי (תרס"ג) ובאוטבה (תרס"ח).

ברודנא, ר' אברהם־צבי־הירש ב"ר משה
(תר"י— ? ; 1850— ?)

נו' בדווינסק. למד בוולוז'ין מפי הנצי"ב. בשנת תרנ"ג (1893) נתקבל כרב בקופישוק. היו לו 7 בנים וכולם מתו בחייו. חיבוריו: „ברכת־אברהם", חידושים על שו"ע וש"ס, 2 ח' (וילנה, תרנ"ט); „חסד לאברהם", שו"ת וחידושים (ירושלים, תרפ"ח); „חיי־משה", חידושים על שו"ע (ירושלים, תרפ"ג); ליקוטים וביאורים על ספר תניא לרש"ז מלאדי (ירושלים, תרפ"ב); „קצור תניא" (ירושלים, תרפ"ד); „מגיני אברהם", חידושים על ש"ס ושו"ע (ירושלים, תרפ"ו). נפ' בירושלים.

ברוידא, ר' בנימין ב"ר אהרן
(? —תקע"ח ; ? —1818)

האב"ד האחרון בגרודנה. נבחר לרב לפי רצונו של המלך פוניאטובסקי, אשר חתם על כתב הרבנות שלו. היה עשיר ועסק במסחר. שימש אח"כ רב בקאלווריה, בה שימש אביו רב לפניו. מבין חמשת אחיו, שימשו שלושה ברבנות: אחיו ר' **דב־בר**, שהיה רב בזבלודובה ; אחיו ר' **אריה־לייב**, שהיה רב בקאלווריה ; אחיו ר' **צבי־הירש**, שהיה רב בסאלאנט.

ברוידא, ר' חיים־צבי־הירש ב"ר יהושע
(חי במחצית השניה של המאה הי"ט)

שימש רב בקהילות אליטא, נאָמוקשט, שוואָקשנה וז'אגר. חיבוריו: „שארית־חיים", על יו"ד הלכות רבית (וילנה, תרמ"א); „אוצר־חיים", חידושים על כמה מסכתות (וילנה, תרנ"ט); „רוח והצלה", על מגילת אסתר, נדפס עם הפנים (וילנה, תרמ"ו); „שיר חדש", על שיר השירים, נדפס עם הפנים (סט. לואיס, תרפ"ב); „ארחות חיים", פרקי מוסר לנוסעים במסילת הברזל, עם תפילת הדרך (וילנה, תרס"ג, ואח"כ פעמים רבות).

ברוידא, ר' צבי־הירש ב"ר לייב
(תרכ"ה—תרע"ג ; 1865—1913)

נו' בשקוד (בן אחיו של ר' שמחה־זיסל זיו מקאָלם וחתנו). עסק במסחר ורק לאחר פטירת רבו קיבל עליו את הנהלת

בית ה„תלמוד־תורה" בקאָלם, והוא אז בן 35 שנה. חונן בכוחות מחשבה עצומים. היה מרבה להגות בתורה ובמוסר. בין התלמידים הרבים שהעמיד היו: ר' אליהו לופיאן, ר' אליהו דסלר, ר' ירוחם ליבוביץ ואחרים. בשנת תרס"ז (1907) עלה לא"י אל אביו, אולם נדרש ע"י תלמידיו לחזור ובפקודת אביו שב לעירו. נפ' בקאָלם.

ברוכין, ר' יעקב ב"ר אהרן
(תקמ"ח—תר"ה ; 1788—1845)

נו' במינסק. תלמידו וחברו של ר' חיים מוולוז'ין. מגאוני הדור. אב"ד בקארלין. חיבוריו: ספר „משכנות יעקב", שו"ת (וילנה, תקצ"ח); „קהילות יעקב", שו"ת וחידושים (וילנה, תר"ז). נפ' בקארלין.

ברלין, ר' חיים ב"ר נפתלי־צבי־יהודה
(תקצ"ב—תרע"ג ; 1832—1913)

בנו של הנצי"ב (ואחיו של ר' מאיר). שימש ברבנות במוסקבה (תרכ"ה), וולוז'ין, קוברין (תרנ"ב), יליזבטגרד

(תרנ"ז). בש' תרס"ו (1905) עלה לא"י והתיישב בירושלים. שימש שם ראש עדת האשכנזים. לאחר פטירתו של ר' שמואל סלנט הוצ־עה לו משרת אב"ד בירושלים, אולם הוא סירב והיה ראש הישוב החרדי בפועל. היה פעיל למען הישיבות ובמתן עזרה לנצרכים. חריף ושנון ודרשן נפלא. נפ' בירושלים.

ברלין (בר־אילן), ר' מאיר ב"ר נפתלי־צבי־יהודה
(תר"מ—תש"ט ; 1880—1949)

נו' בוולוז'ין לאביו הנצי"ב. למד בישיבות וולוז'ין, טאַלז, בריסק ונובהארודוק. ביקר באונ' ברלין. עוד בבחרותו הצטרף לתנועה הציונית ו„המזרחי" והצטיין כפובליציסטן ונואם. היה ציר לקונגרסים הציוניים, החל מהשביעי (כציר מאושמיאנה), והיה בין אומרי „לאו" בקונגרס אוגנדה.

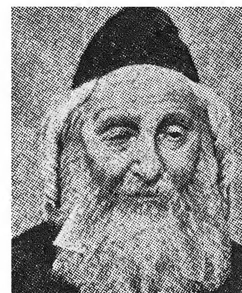

לאחר הקונגרס עבר לווילנה ופעל שם למען „המזרחי" ברוסיה, שימש מזכיר ראשי של „המזרחי" העולמי בברלין ועורך בטאונה „העברי". בימי מלחה"ע ה־1 ישב בארה"ב והשתתף בוועד העזרה ליישוב היהודי בא"י, כחבר ב„סנטרל רליף" ובהנהלת הג'וינט. נבחר לנשיא „המזרחי" בארה"ב והשתתף בהקמת תנועת־עם למען התביעה הציונית לא"י. שימש גם נשיא ישיבת ר' יצחק אלחנן. היה מייסד ביהמ"ד למורים של „המזרחי" בניו־יורק וממייסדי ההסתדרות העברית באמריקה. בוועידת לונדון נבחר לוועה"פ הציוני. בש' תרפ"ד (1924) עלה לא"י ומאז שימש נשיא „המזרחי" העולמי. מש' תרפ"ה (1925) היה חבר הדירקטוריון של הקק"ל. בש' תרפ"ג נבחר לחבר בהנהלה הציונית. ביקר בשליחות קהי"ס וקק"ל בארצות שונות. יזם והשתתף בייסוד העתון היומי „הצופה" והיה עורכו הראשי. בימי מלחה"ע ה־2 השתתף בפעולה למען הישיבות והרבנים הנצולים. השתתף עם הרב ר' שלמה זווין בעריכת האנציקלופדיה התלמודית. בשנות חייו האחרונות פעל רבות להקמתה של מדינת ישראל. כמו"כ היה חבר מועצת המדינה. פרסם מאות מאמרים בלשונות שונות. חיבוריו: „מוולוז'ין עד ירושלים", זכרונות, 2 ח' (ת"א, תרצ"ט—ת"ש); „בשבילי־התחיה" (ת"א, תש"ט); „רבן של ישראל", תולדות אביו הנצי"ב (ניו־יורק, תש"ג); „תורה ובנין" (ירושלים, תש"י); „כתבי" (ח"א, ירושלים, תש"י). תולדותיו ופעלו נכתבו בספר „אילן ונופו", מאת יצחק גור־אריה (ירושלים, תשי"ב). על שמו נקראים האוניברסיטה „בר־אילן" והמושב „בית מאיר".

ברלין, ר' נפתלי־צבי־יהודה ב"ר יעקב (הנצי"ב)

(תקע"ז—תרנ"ג ; 1817—1893)

נו' במיר (פ' מינסק) למשפחה שהעמידה גדולי תורה. מילדותו ניכר היה בכשרונותיו ושקידתו. למד בישיבת וולוז'ין ונשא לאשה את בתו של ר' יצחק, ראש הישיבה. בן 23 התחיל לחבר את פירושו על „ספרי". בן 30 כבר היה מגיד שיעורים בישיבת וולוז'ין. בן 55 נתמנה לר"מ ואב"ד בוולוז'ין ומאז היה כל עול הישיבה מוטל עליו. עלה בידו להעמיד את הישיבה בתור מרכז רוחני גדול ליהדות רוסיה כולה. הוא שהטביע את חותם אישיותו הגדולה על המוסד וחניכיו. גיבש את שיטת הלימודים בישיבה, שיטה של חקר המקורות התלמודיים תוך בקורת הגיונית. שיטה זו נקבעה כבר ע"י קודמו, ר' חיים, מייסד הישיבה ותלמידו של הגר"א. חיבוריו: „העמק שאלה", על השאילתות, נדפס עם הפנים (וילנה, תרכ"א; ירושלים, תש"ח—תשי"ג); „משיב דבר", שו"ת (וארשה, תרנ"ד); „העמק דבר", על התורה (וילנה, תרל"ט; ירושלים, תרצ"ז); „מטיב שיר", על שיר־השירים, נדפס עם הפנים

(וארשה, תרמ"ז; וארשה, תרנ"ד); „אמרי־שפר", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ"ט; שם, תרנ"ד). בש' תרנ"ב (1892) נסגרה הישיבה ע"י השלטונות שדרשו להנהיג בה הוראת לימודי חול. לדרישה זו לא הסכים הנצי"ב. סגירת הישיבה זעזעה אותו. הוא עקר לווארשה ולאחר זמן קצר נפטר שם. בנו, ר' מאיר ברלין, כתב עליו ספר בשם „רבן של ישראל" (ניו־יורק, תש"ג).

ברמן, ר' הלל

(? —תרפ"ח ; ? —1928)

נו' בוולוז'ין. נין ונכד לר' חיים מוולוז'ין. למד בטאֶלז. נבחר לרב בפולאנגן (תרמ"ד). משם הוזמן לפרידריכשטאט (קורלאנד) ולרוסטוב (על נהר דון), מקום שם נלחם בנסיונות להכניס רפורמות בביהכ"נ. הוגה דעות ולמדן גדול.

ברנצקי־שיק, ר' מאיר־יונה ב"ר שמואל־זלמן

(תקע"ז—תרנ"א ; 1817—1891)

נו' בסוחובולי (פ' גרודנה), בה שימש אביו ברבנות. רב בפורוזובה, קנישין, סוויסלוביץ', בריסק ושוב בסוויסלוביץ'. הקדיש את עתותיו לספרים שלא הרבו לטפל בהם (תלמוד ירושלמי, העיטור, הלכות גדולות וסדרי־עבודה וקרבנות להרמב"ם). חיבוריו שנדפסו: „הר־המוריה", על הרמב"ם, ספר־עבודה וספר־קרבנות, 2 ח' (וארשה, תרמ"ח—תר"ן); „מי־השלח", על אגדות חז"ל במסכת ברכות (וארשה, תרמ"ג); „לפסח ליל־שימורים", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ"ג); הניח בכ"י 4 כרכים על הירושלמי, 2 כרכים על „הלכות גדולות", ח"ב של „מי־השלח" (על אגדות התלמוד בסדר מועד), וספר נוסף על הרמב"ם. כל כתבי־היד הללו נשרפו בדליקה שנפלה בסוויסלוביץ'.

ברנשטיין, ר' יהודה־דב ב"ר נתן

(תרכ"ג— ? ; 1863— ?)

נו' באלקסוט. למד בסלאבודקה ונודע שם בכינוי „העילוי מסאפיזישוק". בש' תרנ"ג (1893) בא לארה"ב. ייסד את ישיבת ר' יצחק־אלחנן בניו־יורק. שימש ר"מ ומו"צ בניו־יורק. ידע גם בחכמת ההנדסה. חידושי־התורה שלו נתפרסמו בעתונות התורנית.

גברונסקי, ר' יששכר־בער ב"ר אליעזר

(? —תר"ל ; ? —1870)

נו' בז'אגר. רב בבוקין, פופיליאן ושוואֶקשנה. הניח אחריו חמשה בנים. אחד מהם, ר' אבא־משה רבינוביץ, שימש רב בפופיליאן, ואחר, ר' שמואל־יעקב רבינוביץ, שימש רב ביאֶלוק.

גוטמן, ר' אליעזר ב"ר צבי

(תקל"ב—תקצ"א ; 1772—1831)

מראשוני הרבנים בקאֶלם. אביו היה רב בליסינקי (פ' קיוב) ונרצח בידי ההיידמאקים. המשפחה נדדה אז לליטא והתישבה

בפלונגיאן. למד בשאולי ובווילנה. התיישב בקאֶלם. לפי המלצתו של ר׳ צבי־הירש ברוידא, נבחר לרבה של קאֶלם בש׳ תק״ע (1810).

גוטמן, ר׳ גרשון ב״ר שלום

(תרל״ב—ת״ש ; 1872—1940)

נו׳ בז׳ידיק. חניך ישיבות סלאבודקה, וולוז׳ין וקאֶלם. נודע בכינוי „העילוי מז׳ידיק״. היה חבר ביה״ד בקובנה 30 שנה ור״מ בישיבת ר׳ הירשל בסלאבודקה. ייסד מטבח ציבורי כשר וזול ופעל למען „מאכל כשר״ לחיילים היהודים הרבים שחנו בקובנה. בין מייסדי „בית־המוסר״ בקובנה. הצטיין במסירותו לתלמי־דיו ובמעשי צדקה וחסד. היה מגיד שעורים בחברות ש״ס בבתי מדרש שונים בקובנה. חביב היה על הציבור. נפ׳ בקובנה.

גולד, ר׳ יעקב־מאיר ב״ר אברהם־מרדכי קרבצ׳ינסקי

(תרכ״ז—תרע״ד ; 1867—1914)

נו׳ בגרייבה (פ׳ לומז׳ה), שם שימש אביו רב. למד בישיבת וולוז׳ין. רב באיזבלין, קאפולה ומאריאמפול. בימי מלחה״ע ה־1 נלקחו ע״י הרוסים הוא ושבעת טובי העיר כבני ערובה. העלילו עליהם עלילות־שוא ועינום קשות. בריאותו נפגעה והוא נפטר משבץ־לב בגורודיא (פ׳ מינסק). הניח בכ״י חידושים על הש״ס, על „חושן משפט״, ספר הדרנים על כל המסכתות בש״ס ושני ספרי דרוש. חיבורים אלה נפלו אח״כ בידי הבולשביקים ולא החזירום. הצטיין גם כנואם מזהיר ובמידותיו התרומיות. הוא אביו של הרב ר׳ זאב גולד, מראשי „המזרחי״.

גולדברג, ר׳ יצחק ב״ר ישראל־יהודה

(תר״ו—תר״ע ; 1846—1910)

נו׳ בסאֶלץ. שימש מו״צ במינסק ור״מ בלומז׳ה. גדול בתורה ומצוין במידות. חיבר „רחובות־יצחק״, חידושים לש״ס ושו״ת (ירושלים, תרצ״א). נפ׳ בירושלים.

גולדפיין, ר׳ אבא־דוד ב״ר יהודה

(תרל״ח—תרצ״ד ; 1878—1934)

נו׳ בראדייק (הסמוכה לאוטיאן). למד בת״ת באניקשט ובישיבות וולוז׳ין וסלאבודקה. חתנו של ר׳ יוסף רוזין („הרוגאצ׳ובי״). שימש מו״צ בדווינסק ורב ראשי במוסקבה. חיבר קונטרס על החליצה. נפ׳ במוסקבה. „תשובותיו״ נכללו בספר „חות דעת״, שו״ת לר׳ צבי מקובסקי (ירושלים, תרצ״ה).

גורדון, ר׳ אליהו

(תרכ״ה—תרצ״ב ; 1865—1832)

נו׳ בליטא. רב בדויגלישקי, מיאדל, קאמאי, וילנה וניו־יורק. חיבוריו: „דברי־אליהו״, דרושים, 2 ח׳ (וילנה, תרס״ג—תרס״ה; שנית, וילנה, תרע״א); „דמעת העשוקים״, דרושים על מצב עמנו (וילנה, תרס״ז); „ישראל בעמים״ (וילנה, תרע״ד); „מערכות ישראל״, דרושים והספדים (ניו־יורק, תרפ״ו). נפ׳ בניו־יורק. בנו הוא הסופר והחוקר ד״ר הירש־לייב גורדון.

גורדון, ר׳ אליעזר ב״ר אברהם־שמואל

(תר״א—תר״ע ; 1840—1910)

נו׳ בסוויר (פ׳ וילנה). מתלמידיו המובהקים של ר׳ ישראל סלנטר בישיבתו בקובנה ואף ר״מ בישיבה זו. זמן קצר שימש רב בסלאבודקה. מש׳ תרל״ד (1874) רב בקאֶלם. מש׳ תרמ״ד (1884) רב בטאֶלז. שם ייסד את הישיבה ששימשה למעלה מ־50 שנה מרכז תורני גדול. הטביע את חותמו על הישיבה וקבע את שיטת ההגיון כיסוד מוצק בלימו־דיה. לאחר השריפה בטאֶלז בש׳ תר״ע (1910) הלך ללונדון לגייס כסף לשיקום הישיבה ובשליחות זו נפ׳ שם. ממייסדי „כנסת־ישראל״, הסתדרות אורתודוכסית שעליה הושתתה אח״כ „אגודת־ישראל״. אב וחבר לתלמידיו, שלהם שימש סמל ומופת בתור אישיות תורנית ומוסרית. מעזבונו נדפסו קצת שו״ת בשם „תשובת רבי אליעזר״ (פיטרקוב, תרע״ג ; ניו־יורק, תש״ט), וספר „דברי־רבי־אליעזר״ (הו״ל ע״י חתנו, הרב סורוצ׳קין, בארה״ב).

גורדון, ר׳ יחיאל־מרדכי ב״ר משה־אהרן

(תרמ״ג—תשכ״ה ; 1882—1964)

נו׳ בעיירה סמוכה לטרוקי. חניך ישיבת סלאבודקה. נודע בכינוי „ר׳ מאטעל טראקער״. נשא לאשה את בתו של ר׳ אליעזר שולביץ ועבר לשמש ר״מ (מש׳ תרס״ז) בישיבת לומז׳ה. בתקופתו התעלתה הישיבה לשיא רוממותה. בשנות העשרים העביר חלק גדול מן הישיבה לא״י. בש׳ תשט״ו (1955) עלה ארצה. היה ראש ישיבת לומז׳ה בפ״ת. העמיד אלפי תלמידים. חיבר ס׳ „נתיב ים״, חידושי מסכתות (ירושלים, תשט״ז). נפ׳ בפתח־תקוה.

גורדון, ר׳ יעקב־דוד ב״ר משה

(תרל״ג— ? ; 1873— ?)

נו׳ בוואֶקשנה. היה בן 5 כשהתייתם מאביו וגדל אצל דודו בלייז׳ובה. למד בטאֶלז, איישישוק, שאוולי, וקרוז׳. בש׳ תרנ״ו (1896) בא לקובנה ונתקבל ע״י ר׳ משה דנישבסקי לישיבת סלאבודקה. הוסמך ע״י ר׳ צבי רבינוביץ, ר׳ משה דנישבסקי, ר׳ צבי־הירש ולק מפינסק ור׳ צבי מה־יפית מווילקובישק. בש׳ תרס״ה (1905) היגר לארה״ב. שימש רב בנורפולק (תרס״ז). חיבר ספר „הד־הזמן״, דרושים (ניו־יורק, תש״ב).

גורדון, ר׳ רפאל ב״ר שמשון

(תר״ח—תרצ״א ; 1848—1931)

נו׳ במאליאט. היה ידוע בכינוי „העילוי ממאליאט״. בהיותו בן 15 ידע כמעט את כל הש״ס בע״פ. בהיותו בן 16 בא

אל ר' בצלאל הכהן מווילנה, שאמר כי לא ראה צעיר בגילו בקי ובעל זכרון כמוהו. נשא אשה מאמדור והיה סמוך על שולחן חותנו 6 שנים, והוסיף לשקוד על התורה. הצטיין גם בידיעותיו העמוקות במתמטיקה ובתכונה. אח"כ שם פניו למסחר באמדור. שימש רב בוואשליקובה וביאליסטוק. חיבר ספר „נחל עדן", חידושי תורה והערות על „סדר־הדורות" (וילנה, תרנ"ח). היה מהראשונים שגילו את הזיוף שבירושלמי על סדר קדשים. נפ' בביאליסטוק.

גורדין, ר' יהודה־לייב ב"ר מאיר־אברהם־אבא
(תרי"ג—תרפ"ה ; 1853—1925)

תלמידו של ר' משה דנישבסקי, רבה של סלאבודקה. הצטיין בבקיאותו העצומה בש"ס ופוסקים. ידע כמה לשונות,

ועמד בקשרי מכתבים עם ליאב טולסטוי בשאלות הנוגעות ליהדות. דרשן מפואר. שימש ברבנות במיכאילישוק, אוגוסטוב, אוסטרוב, סמארגון, לומז'ה ושיקאגו. חיבוריו: „דברי־יהודה", שו"ת (וארשה, תרס"ד); „תשובות־יהודה", שו"ת (וילנה, תרס"ח); „דגלי־יהודה", דרושים (וארשה, תרס"ד); „החסידות מה היא" (ברוסית ; וארשה, 1903); „התלמוד מה הוא" (ברוסית ; וארשה, 1909). את ספרו ברוסית על מהות החסידות כתב לפי בקשת ראשי הקהילה בווארשה, לאחר שיהודי מומר הלשין בפני השלטונות על החסידות שהיא ממרידה את היהודים במלכות, ושר החנוך שוורץ פקד לסגור את כל ה„שטיבלאך" של החסידים. הרב גורדין הופיע לפני השר והרצה לפניו על מהות החסידות. לפי רצון השר הוגשה הרצאתו בדפוס וכתוצאה מזה נתבטלה הגזירה. גם ספרו על מהות התלמוד נכתב לפי בקשת נחום סוקולוב, כתשובה לגרודשצקו, אנטישמי פולני, שפרסם ספר שטנה על התלמוד בשם „מסתרי־התלמוד". בימי מלחה"ע ה־1 שימש רב בלומז'ה, וגם לאחר שברחו המוני יהודים מן העיר נשאר בה עם שארית בני עדתו. הגנתו על בני־העדה בפני השלטונות עלתה לו כמה פעמים במסירות נפש ממש. בימי המלחמה הגיעה הישיבה לדלדול חמרי. לאחר המלחמה יצא לאמריקה לגייס עזרה לקיום הישיבה. אז נבחר לראש הרבנים בשיקאגו, וקיבל את המינוי משהובטח לו לפעול לטובת ישיבת לומז'ה. חמש שנים שימש ברבנות בשיקאגו ותיקן תקנות לחיזוק היהדות. היה אביהם של האחים גורדין האנרכיסטים, וסבו של דוד רזיאל.

גיטלזון, ר' בנימין ב"ר יהודה־לייב
(תרי"א—תרצ"ב ; 1851—1932)

נו' באוז'וואַנט. למד בישיבת סלאבודקה. בש' תרל"ח (1878) הוסמך לרבנות. 5 שנים שימש רב באוואנטה. בש' תרמ"ג (1883) היה רב בטראשקון ובש' תר"ן (1890) נתקבל לרב בקליבלנד. חיבוריו: „הפותח והחותם", ספר דרושים (ניו־יורק, תרנ"ח); „נגיד ונפיק", פירוש על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (ירושלים, תרס"ד).

גינזבורג, ר' אשר ב"ר שאול
(חי במאה הי"ז וראשית המאה הי"ח)

רב בוויז'ון בש' תס"ח (1708) ופינסק בש' ת"פ (1720). ביאוריו נכללו בקובץ חידושים בשם „אמרי־בינה" (דיהרנ־פורט, תק"ה; ואח"כ פעמים רבות). במועצת הגליל באמדור חתם בראש קבוצת רבנים על זכות „חזקה" לקראים בליטא על ענפי מסחר שונים.

גינזבורג, ר' דוד ב"ר יצחק־אייזיק
(תרל"ו— ? ; 1876— ?)

נו' בווידז. אביו שימש רב בפטרבורג והוא נתחנך אצל הסבא. בהיותו בן 21 הוסמך לרבנות ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור ור' שמואל מוהילבר. בש' תרנ"ח (1898) בא לאמריקה, ונתקבל לרב ברוצ'סטר. חיבר ספרים בהלכה ואגדה.

גינזבורג, ר' יהודה־לייב־שאול ב"ר רפאל־יוסף
(תרל"ב—תש"ב ; 1872—1942)

מצאצאי ר' יעקב ג. (בן זמנו של ה„תוספות־יו"ט"). למד תורה מפי אביו ב„קלויז" של ר' שמעון מרקל בקובנה. הצטיין בקנאותו והנהגתו. בהיותו בן 24 הוזמן לרב ביעקבשטאט, שם שימש רב 42 שנה.

גינזבורג, ר' ישראל ב"ר אליעזר
(תקמ"ד—תרי"ז ; 1784—1857)

נו' בווילנה. תלמידו של ר' אברהם דנציג, בעל „חיי־אדם". לפי הצעת רבו הוזמן לשמש רב בזארצ'יה (פרבר וילנה), שם ייסד ישיבה. לאחר פטירת רבו הדפיס מחדש מהדורה מוגהת ומתוקנת של ספרי רבו „חיי־אדם" (וילנה וגרודנה, תקפ"ה), ו„חכמת־אדם" (וילנה וגרודנה, תקפ"א). השאיר בעזבונו קובץ שו"ת רב כמות ואיכות.

גינזבורג, ר' נחום־ברוך ב"ר צמח־דוד
(תרמ"ב—תש"א ; 1882—1941)

נו' בפוניבאז'. אביו היה אופה. היה תלמידו של ר' הרצל קרצ'מר, מחבר הספר „נועם המצוות". שימש רב באופינה, קיבארט ויאנובה. היה רבה האחרון של קהילת יאנובה. מחבר ספר „מקור־ברוך", 2 ח' (קיידאן, תרפ"ה—תרצ"א). היה נשיאה האחרון של אגודת הרבנים בליטא והיה פעיל בחיים הציבוריים. עונה ע"י הנאצים ומת מות־קדושים יחד עם כל בני עדתו.

גינזבורג, ר' רפאל־יוסף ב"ר שניאור־זלמן
(תר"ז— ? ; 1847— ?)

למד מפי ר' מאני, אב"ד וידז, והוסמך ע"י ר' אריה־לייב ור' ראובן הלוי. אב"ד דווינסק. מש' תרמ"ד (1884) ואילך שימש רב בשרקובשצ'יזנה (פ' וילנה).

גלזר, ר' שמעון
(תרל"ז—תרצ"ט ; 1877—1939)

נו' באַרז'ווילקי. בגיל 20 היגר לארה"ב. היה פעיל למען הציונות והחינוך העברי. ממייסדי „ועידת הרבנים האורתודוכסים" באמריקה ונשיאה. שימש רב בקהילות שונות,

משׁ' תרפ"ג (1923) היה רב בניו־יורק. פרסם מאמרים בעתונות היהודית והיהודית־אנגלית. תרגם לאנגלית את „משנה־תורה" לרמב"ם (ניו־יורק, תרפ"ז). חיבוריו באנגלית: „תולדות ישראל", מבוסס על גרץ ודובנוב, 6 ח' (ניו־יורק, 1930); „מדריך ביהדות" (ניו־יורק, 1922); „ההחלטה על א"י" (קנזס, 1922).

גפן, ר' טוביה ב"ר יוסף
(נו' בשׁ' תר"ל; 1870)

נו' בקובנה. הוסמך ע"י ר' צבי רבינוביץ, ר' משה דנישבסקי והרידב"ז. בשׁ' תרס"ג (1903) היגר לארה"ב. שימש רב בניו־יורק, בקנטן, אוהיו (תרס"ח), ומשׁ' תרע"א (1911) משמש רב באטלנטה. חיבוריו: „לב יוסף", פלפולים ודרשות (סט. לואיס, תרפ"ד); „קרני ההוד", פלפולים ודרשות (סט. לואיס, תרצ"ה); „נצר יוסף", 2 ח' (אטלנטה, 1963).

גרודזנסקי, ר' אברהם ב"ר יצחק
(תרמ"א—תש"ד; 1881—1944)

נו' בווארשה. אביו היה ר"מ (פעל יחד עם ה„חפץ חיים" בהפצת תורה וייסוד ישיבות בפולין). למד בישיבות ליטא

(סלאבודקה וקאֶלם) והושפע מ־תנועת המוסר. חתנו של משגיח הישיבה בסלאבודקה, ר' דב־צבי הלר. בשׁ' תרע"ט (1919) הצטרף להנהלת הישיבה. עם עלייתו של „הסבא" ר' נטע־צבי פינקל לא"י בשׁ' תרפ"ו (1926), נעשה מנהלה הרוחני של הישיבה בסלאבודקה. דרשותיו ו„שיחותיו" במוסר חינכו אלפים לתורה ולמוסר. מחיבוריו: „חכמת המוסר" (חלק מספר שניצל לפני המלחמה). נספה בימי השואה בגיטו קובנה.

גרודזנסקי, ר' אליהו־אליעזר ב"ר יצחק
(תקצ"א—תרמ"ז; 1831—1887)

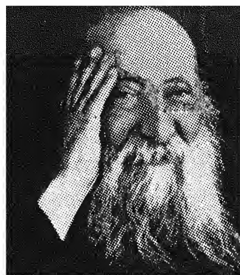
נו' בשירווינט. למד בישיבת ר' ישראל סלנטר בווילנה, ונשא לאשה את בתו. בן 25 נתמנה למו"צ בווילנה. לאחר זמן היה אחד מ־3 חברי ביה"ד הראשי בווילנה (עם ר' יוס'לי ור' שלמה הכהן). היה פעיל בענייני הציבור היהודי ברוסיה. השתתף בוועידות רבנים בפטרבורג ושימש נציגם בוועדה המייעצת הממשלתית. השתתף עם ר' ישראל סלנטר בייסוד הכוללים ובהנהלתם. בווילנה היה הרב הפוסק בדינֵי ממונות ופקדונות של כ־300,000 רובל היו מושלשים אצלו. עסק רבות בענייני הכלל.

גרודזנסקי, ר' דוד־שלמה ב"ר משה־אריה־לייב
(תקצ"א—תרס"ח; 1831—1908)

נו' באיווייה, בה שימש אביו רב. למד תורה מפי אביו. בן 17 נשא לאשה את בתו של ר' חיים־עוזר איינהורן מוולקוביסק. למד תורה גם מפי ר' ישראל סלנטר. משנפטר אביו, נקרא למלא את מקומו והוא אז בן 27. בנו הוא ר' חיים־עוזר גרודזנסקי.

גרודזנסקי, ר' חיים־עוזר ב"ר דוד־שלמה
(תרכ"ג—ת"ש; 1863—1940)

נו' באיווייה, בה שימשו ברבנות אביו ואבי־אביו. למד בבית־מדרשו של אביו. בן 11 למד באיישישוק יחד עם

הפרושים וכעבור שנה עבר לוולו־ז'ין. בן 15 הצטיין בחידושי תורה שלו ובהיותו בן 17 כבר בא בחליפת מכתבים עם גדולי התורה בזמנו (ר' ישראל סלנטר, ר' יצחק־אלחנן ספקטור, ר' חיים מבריסק ועוד). עבר לווילנה לאחר שנשא לאשה את בתו של ר' אליהו־אליעזר גרודזנסקי, מורה הוראה בווילנה. לאחר פטירת חותנו ירש את מקומו. נתפרסם כגדול ההלכה בדורו, אך לא הסתגר בד' אמותיה אלא היה מעורה בחיי הצבור ולא היה מפעל צבורי יהודי בווילנה, שנעשה בלי השתתפותו. כן ייסד את קבוץ הלומדים שנקרא על שמו. היה ממייסדי „כנסת־ישראל", הסתדרות יהודים חרדים, ומפעילי „אגודת־ישראל". השתתף בוועידות רבנים ובוועדות לענייני דת שנתמנו ע"י השלטונות. בשנת תרע"ח (1918), בשובו מרוסיה (מיקטרינוסלב), אשר בה שהה בימי מלחה"ע ה־1, ייסד את „ועד העזרה" בווילנה ורשת גדולה של בתי־ספר „יבנה". ייסד את ועד־החינוך החרדי בפולין ואת „ועד הישיבות" והיה ממייסדי „אגודת הרבנים" בפולין. בשנת תרפ"ט (1929) השתתף בכנסיה של „אגודת ישראל" בווינה ונבחר לנשיא־הכבוד שלה. בחכמתו הרבה, במזגו ובתכונותיו הצליח לאחד את כל המפלגות היהודיות בווילנה לטובת הכלל. בשיטת לימודו היה בעל שכל חריף ומסיק שמעתתא אליבא דהלכתא. חיבוריו: ס' „אחיעזר", שו"ת, 3 ח' (וילנה, תרפ"ב—תרצ"ט; שנית, בני־ברק, תש"ו). נפ' בווילנה. לזכרו יצא־לאור קובץ בשם „בית־מדרש" (ת"א, תש"א), ושם נתפרסמו מכתביו ותולדותיו. חייו ופעלו תוארו בספר „אחיעזר", מאת שמואל־יצחק רוטשטיין (ירושלים—תל־אביב, תש"ב).

גרודזנסקי, ר' יצחק ב"ר אריה („ר' איצה'לה משירווינט")
(תקס"א—תרכ"ז; 1801—1867)

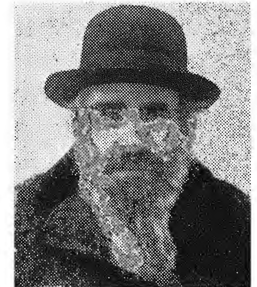
נו' בפודזאֶלווה. למד בישיבת וולוז'ין. חותנו היה רב בשירווינט ואחרי פטירתו נבחר ר' יצחק במקומו. משם נקרא לשמש ר"מ באנטוקול (וילנה). אחרי פטירתו של המו"צ ר' לייבל אייזיקס, נבחר כממלא מקומו. חי חיי פשטות. נפ' בווילנה.

גרודזנסקי, ר' צבי־הירש
(תרי"ז—תש"ז; 1857—1947)

בשׁ' תרנ"א (1891) היגר לארה"ב. שימש רב באומאהה. חיבוריו: „מקוה־ישראל", הלכות מקוואות (שיקאגו, תרנ"ח); „לקוטי־צבי", על שלחן־ערוך (סט. לואיס, תרע"ו); „מילי דברכות", על מסכת ברכות, 2 ח' (סט. לואיס, תרפ"ג—תש"ה); „מקראי־קדש", על הלכות קריאת התורה (ניו־יורק, תרצ"ו). נפ' באומאהה.

גרוסברד, ר׳ אברהם־אריה־לייב ב״ר ברוך
(תרל״א—תש״א ; 1870—1941)

נו׳ בגאַוורי (פ׳ סובאלק) לאביו הרב (פיליפובה ובאל־בירישוק). למד תורה מפיו ונסמך ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור. היה גדול בתורה ואוהב הבריות. ממניחי היסוד ל,,מזרחי" בליטא ופעיל ב,,קרן הגאולה". רב בפיליפובה ושירווינט (תרע״ג—תש״א), חבר בנשיאות אגודת הרבנים בליטא. ביקר בארץ בשנת תרע״ב. עמד להשתקע בארץ, אך המלחמה עיכבה בעדו והוא חזר לליטא. נספה בביהכ״נ בשירווינט יחד עם כל בני עדתו ומשפחתו, ביניהם חתנו הרב ר׳ זונדל קרוק.

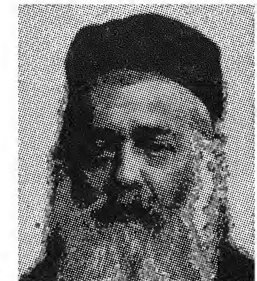

גרייבסקי, ר׳ אליעזר־זלמן ב״ר מרדכי־יוסף
(תר״ג— ? ; 1843— ?)

נו׳ במאליאט. שימש רב בליוורפול, קלאֶצק ווארשה. בש׳ תר״ן (1890) עלה לא״י. חיבוריו: ,,גנזי־כנסת־ישראל" (מתוך כ״י בספריית לונדון); ,,גינת־אגוז", דרושים (ברלין, תרמ״ז); ,,שיח־אליעזר", על הושענות, נדפס עם הפנים (ירושלים, תרנ״ו); ,,קדיש לעלם", מקורות הקדיש (תרנ״א). נפ׳ בירושלים.

גרין, ר׳ אליהו־אהרן ב״ר חיים־מאיר
(תרל״ה—תש״א ; 1875—1941)

נו׳ בגרובין, לאביו ששימש רבה של העיירה. אחיו של ר׳ יצחק גרין מסאפיזישוק. למד בישיבת טאֶלז וכן למד מפי סבו ר׳ שניאור־זלמן הירשוביץ, אב״ד גולדינגן. שימש ברבנות בווילקובישק. מחשובי הרבנים של ליטא. נודע כפוסק ומראשי אגודת הרבנים בליטא. מעורב בין הבריות, פיקח ובעל־תושיה. אנשים מכל שדרות הציבור הירבו לפנות אליו בבקשת עצה. נרצח ע״י הנאצים בפילווישוק בימי השואה, יחד עם רעייתו ובנו יחידו, מאיר.

גרין, ר׳ יצחק ב״ר חיים־מאיר
(תר״מ—תש״א ; 1880—1941)

שימש רבה של סאפיזישוק. אחיו של ר׳ אליהו־אהרן גרין. גדול בתורה וביראה. צדיק ועניו. נספה בימי השואה.

גרינהויז, ר׳ נחום ב״ר אהרן
(תרכ״ו—תרע״ה ; 1866—1915)

נו׳ בווילנה. חתנו של ר׳ שלמה הכהן מווילנה. בהיותו בן 23 פרסם חידושי הלכה בספרו של חותנו ,,בנין שלמה". בש׳ תרמ״ח נתמנה רב בטרוקי. בעל מידות נעלות. היה חובב ציון עוד מנעוריו, ובש׳ תרנ״א פרסם מאמר בשם ,,שלומים לריב ציון". מהראשונים שנתנו ידם לציונות המדינית. מרא־שוני ,,המזרחי" ומייסדיו, ומהאישים המרכזיים בתנועה לצידו של הרב ריינס. ביקר עם הרב ריינס בקהילות ישראל, והיה מראשי המדברים בוועידה העולמית הראשונה של ,,המזרחי" בפרשבורג (תרס״ד). עם ייסוד הגימנסיה ביפו הביע אכזבה מן הציונות במאמרו ,,טעות לעולם חוזרת". חיבורו הגדול בחידושי תורה אבד. שנותיו האחרונות היו קשות. נפ׳ בטרוקי.

ר׳ דב־בער ב״ר יהודה־לייב
(? —תקס״ד ; ? —1804)

אב״ד ז׳אגר ואח״כ ספרא ודיינא בווילנה. חיבוריו: ,,רביד הזהב", על התורה (הורדנא, תקנ״ז ; וארשה, תרמ״ה—תרנ״ה; וארשה, תרצ״א) ; ,,שיר חדש", על שיר־השירים (תק״ס).

דבורץ, ר׳ ישראל־זיסל ב״ר בצלאל
(נו׳ בש׳ תרמ״ח ; 1888)

נו׳ בדווינסק. למד בישיבת סלאבודקה. היה מזכיר ישיבת סלאבודקה לפני מלחה״ע ה־1. רב ביוד (הסמוכה ללודז׳), קאמאי ויאַזנה. בש׳ תרפ״ו (1926) עלה לא״י. ייסד בירושלים ,,בנק לפתוח חברון". מיוזמי העברת ישיבת סלאבודקה לחברון. עורך ומו״ל ,,תבונה", ירחון לענייני־מוסר (ירושלים, תש״א—תשי״א). מנהל ישיבת ,,בית־מדרש לתורה" בגבעת־שאול בירושלים לאברכים יוצאי ישיבת חברון.

ר׳ דוד ב״ר יעקב
(חי במחצית השניה של המאה הי״ח)

רב בשרשוב (פ׳ גרודנה). חיבר ספר ,,חומות ירושלים" (פענ״מ, 1807), פירוש ל,,אורח חיים".

ר׳ דוד ב״ר משה
(תקכ״ט—תקצ״ז ; 1769—1837)

היה אחד החריפים והמעמיקים בין גדולי ליטא בדורו. נתקבל לרב בנובהארודוק עוד בחיי הגר״א (תקנ״ד) והוא אז רק בן 23. שימש שם רב 43 שנה, עד יום פטירתו. חיבר ספר ,,גליא מסכת" (2 ח׳), שו״ת ודרשות (וילנה, תר״ה), אחד הספרים החשובים ביותר בשדה ההלכה הפלפולית. כן הניח בכ״י חיבור על סדר מועד. קיים את התורה מעוני. משכורתו בנובהארודוק היתה זעומה ומעולם לא ביקש תוספת, אך לעומת זאת דאג למצבם של הדיינים.

דון־יחייא, ר׳ אליעזר ב״ר שבתי
(תקצ״ח—תרפ״ו ; 1838—1926)

נו׳ בדריסא למשפחה מיוחסת. שימש רב בוויז׳ון בש׳ תרכ״ד—תרל״ט (1864—1879). הצטיין בפסקי־דין בעניינים מסובכים. חו״צ נלהב. יחד עם ר׳ מאיר־שמחה הכהן פנה בכרוז לצי־בור לתמוך בישוב היהודי בא״י. בש׳ תרל״ט—תרפ״ו (1879—1926) היה רב בלוצין, מקום שם נפטר. חיבוריו: ,,אבן שתיה", שו״ת (וילנה, תרנ״ג); ,,טעם מגדים", על שו״ע, נדפס עם הפנים (לוצין, תרצ״ט). תולדותיו נכתבו בספר ,,רבי אליעזר דון־יחייא, מגילת־חייו", מאת שבתי דון־יחייא.

דון יחייא, ר' בנציון ב"ר אליעזר
(תרל"א–תש"א ; 1871—1941)

נו' בוויזו'ון לאביו הרב. למד תורה מפי אביו ואח"כ בישיבת וולוז'ין. שימש רב במשך 26 שנה במארינהויז-וילאקי (לטביה), ואח"כ רב בלוצין 15 שנה. חיבר פירוש לשו"ע אורח-חיים בשם „לקוטי מגדים", נדפס עם הפנים ועם פירושו של אביו (לוצין, תרצ"ט), וכמו"כ ספר „יחס אבות", על בתים מיוחסים. היה פעיל בחיי הציבור. חבר באגודה ציונית עוד מימי לימודיו בוולוז'ין, ציר בוועידה הציונית בפטרבורג בש' תרע"ז (1917), וכמו"כ ציר בוועידות „המזרחי" בלטביה. פרסם שו"ת, מאמרים ומחקרים. נרצח ע"י הנאצים בלוצין.

דזימיטרובסקי, ר' נחום-בצלאל ב"ר יצחק
(תרל"א–תש"א ; 1871—1941)

נו' באיישישוק. תלמידו המובהק של ר' איצה'לה מפוניבאֶז' וחברו של ר' נפתלי טרופ מראדין. רב ביאנישוק. היה מכובד גם על האוכלוסיה הלא-יהודית של העיירה ועל השלטונות. מפעילי „המזרחי" בליטא. נספה בימי השואה.

דייכס, ר' אליעזר-אליהו ב"ר שלמה-צבי
(תקנ"ז–תרמ"א ; 1797—1881)

נו' בווילנה. שימש שם דיין 55 שנה. נפ' בווילנה.

דייכס, ר' אריה-צבי ב"ר דוד
(תרי"ג–תרנ"א ; 1853—1891)

דיין ור"מ בקובנה. חיבר ספר „זבחי-תרועה", פירוש למחזור ראש-השנה. נפ' בקובנה.

דייכס, ר' ישראל-חיים ב"ר אריה-צבי
(תרי"א–תרצ"ז ; 1851—1937)

נו' בדארשונישוק. רב בניישטוט-שאקי ובלידס (אנגליה), מש' תרס"א (1901) עד יום פטירתו. חיבוריו: „אמרי-יושר", דרושים (וילנה, תרמ"ז); „דרשות מהרי"ח" (לידס, תר"פ); „טהרת-הקודש", על קדושת ביהכ"נ (לידס, תרפ"ט); „ילקוט מהרי"ח", על הירושלמי (לונדון, תר"ץ); „מקוה-ישראל", תשובה בענין מקוואות (לידס, תרע"ב). הו"ל ירחון תורני בשם „בית-ועד לחכמים" (לונדון, תרס"ב–תרס"ד). ממייסדי „אגודת-הרבנים האורתודוכסים" באנגליה.

דיסקין, ר' בנימין ב"ר לייב
(תקנ"ח–תר"ד ; 1798—1844)

נו' בסלונים. ביום שנכנס למצוות נשא אשה, ואביו עלה לא"י (השתקע בצפת ושקד על לימוד הקבלה. נפ' בגיל 36 בש' תקע"ג). בעודו צעיר נתמנה לרב בשכונה בגרודנה, בה נולד לו בנו בכורו ר' יהושע-לייב. משם עקר לוולקוביסק ואח"כ חזר לגרודנה, בה שימש אב"ד. מגרודנה הלך לשמש רב בלומז'ה, שם הכניס הרבה מדרכה של יהדות ליטא. נודע כגאון וצדיק. רבם ומורם של כל בניו, של גיסו ר' שמואל-אביגדור, אב"ד קארלין, ושל ר' יצחק-אלחנן ספקטור. חיבר חידושים על הש"ס ועל שו"ע. בניו: ר' יהושע-לייב; ר' אברהם-שמואל, אב"ד וולקוביסק (נפ' בש' תרמ"ז); ר' זרח (נפ' בש' תרע"ד); ר' נח-יצחק (נפ' בש' תרס"ח).

דיסקין, ר' משה-יהושע-יהודה-לייב ב"ר בנימין („הרב מבריסק")
(תקע"ט–תרנ"ח ; 1818—1898)

נו' בגרודנה. בן 25 נתמנה לרב בלומז'ה. הוכיח בפומבי את אחד העשירים על חשש של חילול-שבת ונרדף ע"י

תקיפי העיר ופקידי הרשות. עבר למזריץ ומשם בא לקובנה. לאחר שפגע בחוכר מס-הבשר וגורש מן העיר ע"י שר הפלך נתקבל לרב בשקלוב ומשם עבר לבריסק, אך לא מצא מנוחה בשום מקום עד שהגיע לירושלים בש' תרל"ז (1877) והתיישב שם. ייסד ישיבה בחצר שנקנתה במיוחד במקום הנשקף על הר הבית. שם הוקמה ישיבת „אוהל-משה" והיה מגיד בה שעורים בהלכה לגדולי הלומדים. הרב הראשי לעדת האשכנזים הירושלמיים היה אז ר' שמואל סלנט, והרב דיסקין הקים בי"ד מיוחד, מקביל לבית-דינו של רש"ס. הודות לענוותנותו של ר' שמואל סלנט ולחכמתה של הרבנית מבריסק לא הגיעו הדברים לידי קרע. התנגד לחינוך מודרני ולחידושי המשכילים, אך יישוב א"י היה יקר לו ואף נתן את שמו וידו ל„אגודת מייסדי הישוב" לחידוש היישוב בפ"ת. כמו-כן עזר לגאולת אדמות יסוד-המעלה ועוד. לחם בקנאות נגד עיבוד האדמה בא"י בשנת השמיטה. ייסד את בית-היתומים (נקרא אח"כ על שמו) והציל בזה ילדים מרשת המיסיון. הניח בכ"י חידושים הרבה בהלכה ובאגדה. חיבוריו: „דיני-שביעית" (ירושלים, תרס"ג); „לקוט אמרים", חידושי אגדה (ירושלים, תרפ"ב; שם, תרצ"ה); „שו"ת מהרי"ל דיסקין" (ירושלים, תרע"א); „תורת-האהל", חידושים, חוב' ג'–ו' (ירושלים, תרל"ח); „תורת אהל-משה", חידושים (ירושלים, תרס"ב). נפ' בירושלים. תולדותיו נכתבו בספר „עמוד-אש" לר' יוסף שינברגר (ירושלים, תשי"ד). אשתו, הידועה בשם „הרבנית מבריסק", היתה עזר כנגדו בעבודתו הציבורית בירושלים.

דנישבסקי, ר' משה ב"ר מאיר-שמחה
(? –תרס"ט ; ? —1909)

נו' בסמארגון. למד באיישישוק. רב בסוויר. היה רבו של הגאון ר' מאיר-שמחה הכהן מדווינסק. הקים בסוויר קבוץ

תלמידים. לפי הצעת ר' יצחק-אלחנן ספקטור נתמנה בש' תרנ"ד (1894) לרב בסלאבודקה. כשרצה ר' יצחק-אלחנן להושיב את ר' דנישבסקי כרב בסלאבודקה בא במיוחד אל ר' צבי לויתן כדי להחתימו על כתב-הרבנות. כן קבע ר' יצחק אלחנן כלל, שכל מי שלא נסמך ע"י ר' משה דנישבסקי לא יקבל סמיכה ממנו. השתתף בוועידת קובנה (1909). חיבר ספר „באר-משה", שו"ת (וילנה, תרס"ה). נפ' בסלאבודקה. לאחר פטירתו בא במקומו ר' משה-מרדכי אפשטין.

דנציג, ר׳ אברהם ב״ר יחיאל־מיכל
(תק״ח—תקפ״א ; 1747—1820)

נו׳ בדאנציג. למד בפראג בישיבת ר׳ יוסף ליברמן ובישיבת ר׳ יחזקאל לנדא. חתנו של ר׳ משה סג״ל מווילנה. בן 18 הוסמך להוראה. התיישב בווילנה ועסק במסחר, אבל רוב עתותיו הקדיש לתורה ולחיבור ספרים. בש׳ תקס״ד ניצל בנס מהתפוצצות שאירעה בחצרו ושגרמה לשלושים ואחת אבידות בנפש. לעת זקנתו נהפך עליו הגלגל והוא אבד את רכושו, ובדלית ברירה נענה להצעת גדולי וילנה והסכים לשמש דיין ומו״צ בווילנה. היה צדיק וישר ומיטיב עם בני אדם. עניו וצנוע בהליכותיו. ציווה לבניו שאחרי מותו „לא יכתירוהו בתוארים ולא יאמרו עליו שום שבח אלא שהיה עוסק במשא־ומתן באמונה, ולפי דעתו לא עשה עוול לשום איש בדבר שבממון״. חיבוריו: „חיי־אדם״ ו„נשמת־אדם״, דינים ב„אורח־חיים״ (וילנה, תק״ע); „חכמת־אדם״ ו„בינת־אדם״, דינים ב„יורה דעה״ (וילנה, תקע״ד); „שערי־צדק״, על המצוות התלויות בארץ (וילנה, תקע״ב); „זכרו תורת־משה״; הלכות שבת, עם „מצות משה״ — קיצור ספר חרדים (וילנה, תקע״ז); „תולדות אדם״, פירוש על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תקע״ח); „בית־אברהם״, צוואה בענייני מוסר ויהדות (וילנה, תקפ״א); „תפילה זכה״ לליל יום הכיפורים (מינסק, תקצ״ח). ספריו נתקבלו בכל תפוצות ישראל וחזרו ונדפסו פעמים רבות. בקהילות רבות קיימות חברות „חיי אדם״ ללימוד ספריו. נפ׳ בווילנה.

דסלר, ר׳ אליהו־אליעזר ב״ר ראובן־דב
(תרנ״א—תשי״ד ; 1891—1954)

נו׳ בקֶאלם, לאביו שהיה מגדולי בעלי־המוסר. למד בקֶאלם, ואח״כ עקר להומל. התעמק בתורת המוסר ובספרות המחקר של ימי־הביניים ובמיוחד בספרי מהר״ל מפראג. למד קבלה וחסידות חב״ד. נשא לאשה את נכדתו של ר׳ שמחה־זיסל זיו מקֶאלם. שלח ידו במסחר, אך קבע עתים לתורה ולפעילות ב„בית־התלמוד של קֶאלם״. בש׳ תרפ״ז (1927) בא לאנגליה, נתקבל לרב בביכ״נ גדול והתמסר לפעולות חינוך. העמיד תלמידים לתורה

ולמוסר. ייסד מוסדות חינוך ועמד בראש „תלמוד־תורה״ גדול ובו 400 תלמיד. ייסד בעיר גייטסהאֶד באנגליה „כולל לאברכים״ לומדי תורה והטביע חותמו על כל מוסדות החינוך באותה עיר. בכל אורחות חייו שימש דוגמא לתורת המוסר והמידות, ומקור חסד ואצילות. בש׳ תרצ״ו (1936), הוזמן ע״י ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי לווילנה להיות מורה הוראה ורב, אך לא נענה. בש׳ תש״ח (1948) עלה לא״י והיה למנהיגה הרוחני של ישיבת פוניבאֶז׳. שיחותיו במוסר התורה, שנאמרו בכשרון ריטורי ובהסברה פופולרית של יסודות המחקר, הקבלה והחסידות, משכו קהל עצום. השפעתו היתה מרובה בעולם לומדי־התורה. נפ׳ בבני־ברק. תלמידיו אליהו כרמל ואלטר הלפרן הביאו לדפוס את ספרו „מכתב מאליהו״, הכולל מבחר מתוך כתביו בענייני מוסר (לונדון, תשט״ו).

דרצ׳ינסקי, ר׳ שמואל־אביגדור ב״ר משה הלוי
(תרכ״ח—תש״ד ; 1868—1944)

נו׳ בסלונים. למד מפי ר׳ מאיר־שמחה הכהן. בא לווילנה והמשיך לשקוד על לימודו. חידושי תורה שלו נתפרסמו ב„המאסף״ וב„שדי חמד״. נשא לאשה את בתו של ר׳ חיים־הלל מוולוז׳ין ועבר לשבת בביתו. בימי מלחה״ע ה־1 עקר למינסק. בשובו נתמנה רב בוולוז׳ין. בש׳ תרצ״ד עלה ארצה. שימש רב ביבנאל ואח״כ בקרית־משה (ירושלים). חיבוריו: „אוהל־משה״, חידושי הלכה (ירושלים, תרצ״ט); „משא הלוי״, חידושים על שו״ע יו״ד (ירושלים, תש״ד). נפ׳ בירושלים. בנו הוא ההיסטוריון פרופ׳ חיים־הלל בן־ששון מירושלים.

דת, ר׳ זלמן־אהרן ב״ר דב
(תרי״ט—תרע״ו ; 1859—1916)

נו׳ בקיידאן. למד בראגולה ובאיישישוק. שימש רב בפושאָלאט (16 שנה) ואח״כ בסמילג (שם מילא מקום חותנו הרב ר׳ משה־יונה). לא רצה לעשות תורתו קרדום לחפור בה ופתח בסמילג בית־מרקחת, אשר בו עבדו בניו, ואילו הוא עצמו ישב על התורה. את משכורתו משנים רבות הקדיש לבנין ביכ״נ ומקווה בעיירה. גומל־חסד ומסביר פנים לכל אדם. משכיל וחו״צ. פרסם מאמרים ב„המליץ״ ובעתונים אחרים. ספרו „תולדות־אהרן״ כולל חידושי תורה בהלכה ובאגדה. נפ׳ בפושאָלאט בימי מלחה״ע ה־1.

הובשה, ר׳ יחיאל־מיכל
(תר״ה—תרע״ז ; 1845—1917)

יליד קֶאלם. חניך ישיבות ליטא. בש׳ תרל״ב—תר״מ שימש רב בפאֶרנו (אסטוניה) ובש׳ תר״מ—תרע״ז היה רבה של שקוד. מעורה בחיי הציבור. פעיל בכל מוסדות הדת והצדקה בעירו. למדן מעמיק ומשכיל. בביקורו באנגליה הוזמן לשמש רב ראשי בקהילה האורתודוכסית בלונדון, אך הוא דחה את ההצעה. פרסם מאמרים רבים בעתונים („הצפי־רה״, „העברי״ ואחרים) וכן שורה של ספרים, ביניהם: „וימת שמו־אל״, הספד על ר׳ שמואל מוהילבר

(תרנ״ח) ; „מיכל מים״, דברי דרוש והלכה ; „בבל״, הפרוש הנכון לספר הספרים — נגד ספרו של דליטש „ביבל אונד בבל״ ; „אמונת העתיד״, בענין הקמת בי״ד גדול. נפ׳ בשקוד. בנו ר׳ **אהרן הובשה** היה מחנך ועסקן ציוני רב־פעלים בשקוד ; בנו **ראובן־צבי** ישב בלטביה והוגלה ע״י הסובייטים לסיביר, שם נפ׳ בש׳ 1941.

הוטנר, ר׳ יוסף־זונדל ב״ר חיים
(? —תרע״ט ; ? —1919)

יליד דווינסק. למד בביאליסטוק בצוותא עם ר׳ מאיר־שמחה הכהן. מופלא בשקידתו מבין גאוני התורה בליטא ונודע בצדקתו. רב בדראָצ׳ין ואיישישוק (מש׳ תרנ״ג) עד פטירתו.

חיבוריו: „בכורי ראשית", על סוגיות הש"ס (וילנה, תרל"א); „בכורי יוסף", על סוגיות הש"ס (וילנה, תרל"א); „גנזי חיים", על שו"ע או"ח (וארשה, תרפ"ח); „חדרי דעה", על שו"ע יו"ד (וארשה, תרס"ד); „חוקי העזרה", על שו"ע אהע"ז (וארשה, תרפ"ב); „אולם המשפט", על שו"ע, חו"מ (וארשה, תר"מ). נפ' באיישישוק.

בניו: ר' יהודה-לייב, רב בווארשה; ר' נפתלי-מנחם, רב באיישישוק. אשתו הרבנית הנדיל הוטנר היתה מפורסמת בחכמתה, בצדקתה ובמרצה. נפ' בירושלים.

הורביץ, ר' אליקים-גציל ב"ר יצחק הלוי

(? —תרל"ג ; ? —1873)

נו' בקאָלם. אביו היה רב בראדווילישוק. התפרסם בבקיאותו. ידע בעל-פה את ארבעת חלקי השולחן-ערוך. ירש את כסא הרבנות בקאָלם מר' יחזקאל. הצטיין גם בתור צייר. לאחר מותו של ר' אליקים פרצה מחלוקת בשאלת הרבנות בעיר בין ה„המון" ובין „פני"-העיר בגלל מועמדותו של ר' יצחק הורביץ, חתנו של ר' אליקים. ר' ישראל סלנטר התערב ויישר את ההדורים. ר' יצחק נשאר מורה הוראה ולרב נבחר ר' אליעזר גורדון.

הורביץ, ר' אריה-לייב הלוי

(? —תק"י ; ? —1750)

נו' בליטא. שימש רב בקהילות שונות בגרמניה, ובערוב ימיו רב בזאָטל (פולין). שם נפטר. חיבר ספר „מרגניתא טבא", על „ספר המצוות" לרמב"ם, נגד „השגות" הרמב"ן עליו, נדפס עם הפנים (פפד"מ, תקט"ז; שנית, וארשה, תרמ"ג).

הורביץ, ר' ברוך הלוי

(תר"ל—תרצ"ו ; 1870—1936)

נו' בפונידאָל (מחוז ראקישוק). למד בישיבות פוניבאָז', סלאבודקה וראדין. תלמידם המובהק של ר' איצה'לה מפוניבאָז' ור' ישראל-מאיר הכהן מראדין.

חתנו של ר' שרגא-פייבל פראנק מאלקסוט וגיסם של ר' מ. מ. אפשטיין ור' א. ז. מלצר. ר"מ מובהק, בקי בכל חדרי התורה. שימש רב באלקסוט במקומו של ר' נפתלי אמשטרדם. כיהן שם מש' תר"ס (1900) עד יום מותו. שימש ר"מ בסלאבודקה במשך 20 שנה. בימי מלחה"ע ה־1 עקרו ישיבותיה של ליטא לפנים רוסיה. הוא נשאר בליטא ודאג לפתיחתה של ישיבת סלאבודקה מיד לאחר הכיבוש הגרמני, ולאחר יגיעה רבה ובעזרת חוגי חרדים בגרמניה הצליח לקבץ בחורים ולחדש את קיומה של הישיבה. בין העומדים בראשה עד יום מותו. כר"מ מצא כר נרחב להשפיע מרוחו על תלמידיו. ממייסדי „אגודת הרבנים בליטא" והיו"ר שלה, ומראשי המדברים בשם היהדות החרדית בחוגי הממשלה. בש' תרפ"ט (1929) יצא לארה"ב בשליחות ישיבתו ונתקבל בכבוד גדול ע"י חוגי התורנים באמריקה. מלבד מאמריו הרבים בחידושי תורה שהופיעו במאספים שונים, כגון „יגדיל תורה" ועוד, הניח אחריו אוצר גדול של כ"י — שיעוריו לפני תלמידי הישיבה. כתבים אלה נטמנו במחבוא בגיטו קובנה ואבדו שם.

בנו ר' שרגא (תר"ס—תש"א) נו' באלקסוט. למד מפי אביו ומפי ר' מ. מ. אפשטין, ואח"כ בישיבות סלאבודקה וקאָלם. חתנו של ר' לייב רובין, אב"ד וילקומיר. כיהן כר"מ בישיבת סלאבודקה. נספה ביום הראשון של פרעות הליטאים בסלאבודקה.

הורביץ, ר' חיים-חייקא ב"ר שמואל הלוי

(תר"ז—תרל"ג ; 1847—1873).

תלמידו של ר' יעקב ב"ר אפרים-נפתלי. אב"ד בריסק. שימש ברבנות בהרובשוב ובגרודנה. אחיו היה הקדוש ר' צבי-הירש הלוי הורביץ.

הורביץ, ר' יוסף-יוזל ב"ר שלמה-זלמן

(תר"ח—תר"פ ; 1848—1919)

נו' בפלונגיאן. אביו היה דיין בקהילות פלונגיאן, קורטוביאן ופוניבאָז'. לרגל עסקיו ביקר בממל ושם הכיר את ר' ישראל סלנטר. בהשפעתו פרש מהמסחר ומהוויות העולם, הסתגר בסלאבודקה בבית נידח ועסק בלימוד-תורה ומוסר (המשכילים כינוהו „בעל החוריים", על שום החורים בבית הנידח, שדרכם, לפי המסופר, הגישו לו אוכל). אח"כ פירש ליער זושן (סביבת נובהארודוק) וישב שם שנה שלמה. לאחר שיצא משם החל בפעולה רחבה לייסוד כוללים וישיבות ברחבי רוסיה. בש' תרנ"ו (1896) ייסד בנובהארודוק ישיבה בעלת שיטה קיצונית ב„מוסר" בה הטיף לפרוש מענייני העולם, לעסוק ב„שבירת היצר" ולהתמסר ללימוד התורה. בימי מלחה"ע ה־1 עבר להומל, ייסד הרבה ישיבות ברוסיה הלבנה ובאוקראינה ועד אחרי המהפכה האוקטוברית המשיך להרביץ תורה במסירות נפש, בעקשנות וקנאות. בימי הרעב והמגפות טיפל במסירות-נפש בבני ישיבה שחלו במחלות מידבקות. איש מופלא, בעל רצון כביר, מרץ ויוזמה, צדיק נערץ. חיבר ס' „מדרגת-האדם", שהופיע בחייו בצורת חוברות (פולטבה, תרע"ח-תרע"ט) ובצורה מקובצת בניו-יורק, תש"ז (הוצא לאור ע"י חתנו ר' א. יפה'ן). מספר תלמידיו הגיע לאלפים. רבים מהם המשיכו בשיטתו בישיבות פולין וייסדו עשרות ישיבות, מהן גם בארץ, ועסקו בהצלת ילדים מרוסיה ובחינוכם. נפ' בקיוב. ארונו הועלה ארצה בש' 1963 ונטמן בירושלים.

הורביץ, ר' משה

(חי במאה הי"ט וראשית המאה העשרים)

נו' בקאמן (ליד וולוזין). תלמידם של ר' נפתלי-צבי-יהודה ברלין ור' חיים סולובייציק. שימש רב באדלסק, פ' גרודנה (תרנ"ט), ובליגום (משנת תרס"ז). הצטיין כדרשן. בימי המהפכה הסובייטית היה רב בעיר רוסלאוול ברוסיה

והממשלה אילצה אותו לעזוב את הרבנות. היגר לארה״ב. ספרי דרשותיו: „דרשות הרמ״ה״ (וילנה, תר״ע; שנית, שם, תרע״א); „חזיונות הרמ״ה״ (וילנה, תרע״ג; שנית, שם, תרע״ד); „הגיונות הרמ״ה״ (וארשה, תר״ץ); „הסתכלות הרמ״ה באמריקה״ (ניו־יורק, תרצ״ט). נפ׳ בברוקלין.

הורביץ, ר׳ משה ב״ר אהרן הלוי

(? — תקפ״א; ? — 1821)

נו׳ בקרוז׳. מורה לבניו של הגר״א. חכם מופלג בחשבון, תקופות ומולדת. חיבר „ספר עקרונות״. מ״מ ומו״צ באמדור. אחרי מותו של ר׳ דוד מקאמאי, נתמנה בתור מ״מ בווילנה ושימש בתפקיד זה עד ש׳ תקע״א (1811). בשל רפיון קולו נשאר לכהן כדיין ומו״צ. נפ׳ בווילנה.

הורביץ, ר׳ צבי־הירש ב״ר יהושע־משה־אהרן הלוי

(חי במאה הי״ח)

מראשוני הרבנים בז׳אמוט. ראש־ישיבה ראשון שם. שימש רב ב־3 קהילות (קיידאן, ויז׳ון ובירז׳). מקום מושבו היה בקיידאן. טרדות הרבנות מנעו בעדו מלהתמיד בלימודו, ולפיכך הסתלק מכהונתו ועבר לזבלודובה, שם ישב על התורה ועל העבודה. עסק גם בקבלה. השתתף בוועד הארץ בלובלין, כנציגם של יהודי ליטא. חיבוריו: „גאון צבי״, על מסכתות הש״ס (פראג, תצ״ז); „אספקלריה המאירה״, פירוש על הזוהר (פיורדא, תקל״ו).

הורביץ, ר׳ שאול־חיים ב״ר אברהם הלוי

(תקפ״ח—תרע״ו; 1828—1915)

נו׳ בווילנה. שימש רב בדוברובנה. מייסד ישיבת „מאה שערים״ בירושלים. חיבוריו: „כלולת־שאול״, על סוגיות הש״ס (וילנה, תרל״ט); „יד שאול״, נדפס יחד עם ספר „נחלת דוד״ לר׳ דוד ב״ר משה ממינסק (וילנה, תרכ״ד); „מצפה־שאול״ נדפס יחד עם ספר „נחלת־דוד״ הנ״ל (וילנה, תרמ״ב); „פרי עץ חיים״, נדפס יחד עם ספר „בית־דוד״ הנ״ל (ירושלים, תרס״ד). נפ׳ בירושלים.

הורביץ, ר׳ שמעון ב״ר שאול הלוי

(תק״ע—תר״ס; 1810—1900)

נו׳ בשקוד. לאחר נישואיו התיישב בז׳אגר־חדש. ייסד שם ישיבה והעמיד תלמידים הרבה. עסק גם במסחר ובעזרת אשתו צבר הון רב. משירד מנכסיו, קיבל משרת דיין בלייפציג והיה רבה של הקהילה האורתודוכסית שם. חיבוריו: הערות לספר „הפלאה שבערכין״ לישעיהו ברלין, נדפס יחד אתו (וין, 1859); „תניא רבתי״ — עם ביאור מהרש״ה ממנו (וארשה, תרל״ט); „מחזור ויטרי״ לפי כ״י עם ביאורים (ברלין, תרנ״ג); „מפתח ומבוא למחזור ויטרי״ (ברלין, תרנ״ו—תרנ״ז); „מהלומות לגו כסילים״, נגד המתקנים (לייפציג, 1871). כן פרסם מחקרים בכ״ע שונים ושו״ת לחכמי הדור. נפ׳ בלייפציג.

הילמן, ר׳ שמואל־יצחק ב״ר חיים

(תרכ״ח—תשי״ג; 1868—1953)

נו׳ בשאדובה. למד תורה מפי דודיו: הרב ר׳ מרדכי הילמן מפושוויטין ור׳ נח־יעקב מפוסבול. שימש רב בבאָריזינו (פ׳ מינסק), גלאזגו ולונדון. היה פעיל במפעל העזרה למען יהודי בלגיה בימי מלחה״ע ה־1. בש׳ תרצ״ד (1934) עלה לא״י. שימש ראשה ומנהלה של ישיבת „אוהל תורה״ ברחביה מיסודו של חתנו ר׳ יצחק הלוי הרצוג, הרב הראשי לא״י. חיבוריו: „אור הישר״ (עשרים כרכים) — חידושים על ש״ס בבלי וירושלמי, ספרא, הרמב״ם ודרושים (נדפסו בלונדון ובירושלים). נפ׳ בירושלים.

הילפרין, ר׳ יו״ט־ליפמן ב״ר אברהם

(תקט״ז—תקנ״ד; 1756—1794)

ממקורבי הגר״א בווילנה. חברו של ר׳ חיים מוולוז׳ין. בשנת תקמ״ה (1785) נתמנה לרב בקופל ונהרו אליו לשם הרבה תלמידים. חיבוריו: „קדושת יו״ט״, שו״ת וחידושים על מסכת מנחות (וילנה, תרכ״ו); „תוספות קדושה״, חידושי־הלכות (אידטקוהנן, תרל״ג). הערותיו לתלמוד נדפסו במהדורת ש״ס וילנה, הוצאת ראם (תרמ״ד), בשם „מלאכת־יו״ט״.

הילפרין, ר׳ רפאל־יו״ט־ליפמן ב״ר ישראל

(תקע״ו—תרל״ט; 1816—1879)

נו׳ ברוז׳נוי (פ׳ גרודנה), בה שימש אביו. למד בישיבת מינסק. חתנו של הגביר ר׳ יוסף ממינסק. בן עשרים נתמנה לרב בקראָווה הסמוכה לוולוז׳ין. בש׳ תר״א (1841) נבחר לאב״ד בקיידאן, בש׳ תר״ז (1847) שימש אב״ד בצ׳אָחנובצי, הסמוכה לביאליסטוק, בש׳ תר״ט (1849) היה רב במזריץ׳. בש׳ תרי״ט (1859) הוזמן לשמש רב בביאליסטוק, שהיתה תשע שנים ללא רב. אנשי קהילת מזריץ לא נתנוהו לעזוב ועל־כן נאלץ לצאת את העיר באישון לילה. 20 שנה שימש רב בביאליסטוק. הגן על המוני העם מפני תקיפים. העלילו עליו שהוא מטיף לאי־ציות לשלטון הרוסי, והוא נאסר ונשלח לגרודנה לחקירה שנמשכה כמה חדשים. משנשחרר וחזר לביאליסטוק ערכה לו קהילתו קבלת פנים מפוארת. חיבוריו: ס׳ „עונג־יום־טוב״, שו״ת (וילנה, תר״מ; שנית, בילגורייא, תרצ״א); „עונג־יום־טוב״, דרושים (פיטרקוב, תרס״ו).

בנו **ר׳ חיים־נפתלי־הירץ** היה ראב״ד בביאליסטוק. אחריו שימשו בהוראה חתניו **ר׳ דוד פאיאנס** ו**ר׳ אריה שפירא**, בנו של ר׳ רפאל מוולוז׳ין.

הירשוביץ, ר׳ יצחק־אייזיק־אליעזר ב״ר אריה־לייב

(תרל״א—תש״א; 1871—1941)

נו׳ בליבאו. למד בישיבת טאֶלז ואחר־כך בוולוז׳ין. משנסגרה ישיבת וולוז׳ין למד בבאקשט. בש׳ תרס״ו (1906) נתמנה לרב בטילסן (קורלנד). בימים ההם פרסם מאמרים רבים בכתבי־עת שונים; מקצתם — תרגומי מאמריו של ר׳ שמשון־רפאל הירש. הוציא־לאור ספר „מיטב ההגיון״ — הגיונותיו של ר׳ שמשון־רפאל הירש (וילנה, תרע״ג), ותרגום ספר „השבת״ להנ״ל (וארשה, תרפ״ו). בימי מלחה״ע ה־1 גלה עם משפחתו למינסק. השתקע בסמולוביץ (פ׳

מינסק) והרביץ תורה שם במחיצתו של ה„חפץ חיים", שעבר עם תלמידי ישיבת ראדין לאותה עיירה. עם התקרב חזית המלחמה עזב ה„חפץ חיים" את סמולוביץ והפקיד בידיו ובידי הרב אלחנן־בונם וסרמאן מקצת מתלמידיו. אחר־כך קיבל עליו את הרבנות באיהומן, הסמוכה לסמולוביץ, במקומו של ר' יהונתן ירושלימסקי שנפטר. הקים שם ישיבה גדולה. בקסם אישיותו, בצדקתו וגדולתו בתורה רכש את לבם של בני העיר. משהגיע השלטון הסובייטי, הבריח את תלמידיו לפולין ולאחר תלאות רבות הגיע בעירום ובחוסר־כל לטאֶלז. זמן קצר ניהל את ישיבת „אור־ישראל" בסלאבודקה ואח"כ שימש מנהל רוחני של ביהמ"ד למורים בטאֶלז ורבה של וירבאלן. חיבר ספר „הליכות עם עולם", דברי ימי ישראל מבריאת העולם עד יהושפט (קובנה, תרפ"ט). נספה בווירבאלן בימי השואה יחד עם בני עדתו וכל בני משפחתו.

מבניו: **ר' אברהם־שמואל** (תרנ"ה—תש"א), ר"מ ישיבת „תורת חסד" בבאראנוביץ. נספה עם תלמידיו בשקודוויל בימי השואה; **ר' נחמן**, רב ביאֶלוק ומו"צ באוטיאן (תרס"ב—תש"א). נספה עם בני משפחתו בימי השואה; **ר' אריה־לייב** (תרס"ח—תש"א), אברך בישיבת טאֶלז. נספה שם עם בני הישיבה.

הירשוביץ, ר' שניאור־זלמן ב"ר אברהם

(תקע"ח—תרס"ד ; 1818—1904)

נו' בליטא. נצר משושלת האדמו"רים מליובאוויץ. למד בישיבת וולוז'ין. תלמיד וחבר לר' ישראל סלנטר. שימש רב ברוגובה ואח"כ בגולדינגן (לטביה), בה כיהן 50 שנה, עד יום מותו. הו"ל את דרושיו וחידושיו של ר' ישראל סלנטר בשם „אבן־ישראל" והוסיף לו ספר „אבן־בחן", שו"ת ודרושים משלו (וארשה, תרמ"ג; שנית, וילנה, תרע"ב; שלישית, בני־ברק, תשי"ד). בש"ס וילנה נדפסו חידושיו על הריף בשם „גליון אלפס". כמה מכה"י שלו אבדו בימי השואה. נפ' בגולדינגן.

ר' הלל ב"ר נפתלי־הירץ

(חי במאה הי"ז)

נו' בז'ולקבה (גליציה). נצר למשפחה ליטאית. למד בבריסק (אצל ר' הירש דרשן) ואח"כ עבר לווילנה והיה תלמידו של בעל „חלקת־מחוקק". שימש דיין בווילנה ורב בכמה קהילות בליטא ובאה"ו. חיבר ספר „בית־הלל", חידושים על שו"ע יו"ד ואהע"ז (דיהרנפורט, תנ"א).

הלפרין, ר' אברהם־צבי ב"ר גרשון

(תקפ"ח—תרע"ה ; 1828—1915)

נו' בווילנה. בילדותו נתייתם מאביו. בכוחות עצמו השתלם בלימוד התורה. מתלמידיו המובהקים של ר' ישראל סלנטר שהטיל עליו להפיץ את תורתו בין המוני העם. דרשן מצויין. ארגן את בעלי־המלאכה בווילנה ב„חברת־פועלים" והיה מלמד אותם בשבתות „חיי־אדם" וספרי־מוסר. מספר החברים בחברה הגיע ל־500, ובכוחות עצמם הקימו קלויז גדול. חברות כאלו ייסד גם במינסק, ביאליסטוק וגרודנה, וכן ייסד חברות גמילות־חסדים. היה מתווך בסכסוכים בין הלומדים. כ־70 שנה הפיץ תורה בין המוני העם. בסוף ימיו פרסם „ארץ חפץ", דרשות וביאורים למאמרי חז"ל. כשנפ' בווילנה בימי מלחה"ע ה־1 ליווהו אלפי אנשים לבית־עולמו.

הלפרין, ר' אליהו־גרשון ב"ר אברהם־צבי

(תרכ"ד—תש"א ; 1864—1941)

נו' בווילנה. למד שם ובישיבת וולוז'ין. רב בקאָנא (הסמוכה לווילנה) וליסקובה (פ' גרודנה). משם עבר לווילנה כדי לעזור לאביו בהנהלת חברת „פועלי־צדק". היה מלמד בשבתות משניות ובימי חול דף־גמרא למצטיינים. דרשן מוכשר. שימש גם ד"צ באחד מפרברי העיר ור"מ ב„ישיבת הקצבים" (ישיבת „זובחי־צדק"). כשנתאחדה ישיבה זו עם ישיבת ר' מייליס שימש ר"מ בישיבה המאוחדת. היה קרוב לתנועה הציונית ועמד לעלות לא"י. בשנותיו האחרונות מילא את מקומו של המגיד האחרון של וילנה, ר' מנחם קרקובסקי, והיה הדרשן האחרון בקהילת וילנה. נפ' בימי מלחה"ע ה־2 (בימי שלטון הסובייטים בעיר), ובהלוויתו השתתף עם רב. כמה מבניו ונכדיו נספו בשואה.

הלר, ר' אברהם ב"ר יחיאל

(תר"ב—תרפ"ג ; 1842—1923)

נו' בסובאלק. רב ביאנישוק בשנת תר"ך (1860), בהאזנפוט בשנת תרל"ז (1877), דיין בליבאו בשנת תרמ"ב (1882). חיבר ספר „יפה נוף", שו"ת (פיטרקוב, תרס"ח).

הלר, ר' אברהם־זאב הלוי

(תרמ"ו—תש"א ; 1886—1941)

נו' בהלוסק. חניך ישיבת סלאבודקה ו„כולל קובנה". תלמיד מובהק של „הסבא". שימש רב בז'ידיק ואח"כ במאריאמפול (מילא מקומו של הרב פופל). פעיל במועצת הרבנים בליטא. נספה יחד עם בני עדתו בימי השואה.

הלר, ר' יהושע ב"ר אהרן

(תקע"ד—תר"מ ; 1814—1880)

אחיהם של ר' יחיאל הלר ור' מאיר הלר. דרשותיו הצטיינו בעומק רעיונותיהם ובצחות סגנונם. מ"מ בגרודנה, ואב"ד בפולאנגן וטאֶלז. הוזמן כמ"מ לווילנה, אך לא הספיק להתחיל בכהונתו ונפטר. חיבוריו: „דברי־יהושע", דרוש על הברכות שבתפילה (קניגסברג, תר"ב); „דברי־יהושע", מוסר (וילנה, תרט"ז; שם, תרכ"ו; ירושלים, תרס"ב; וילנה, תרס"ח; שם, תרע"ג). „תולדות־יהושע", על פרקי־אבות (וילנה, תרכ"ו; ירושלים, תרצ"ח); „חוסן יהושע", על מפריעי למוד התורה (וילנה, תרכ"ב; ירושלים, תרס"ב; וילנה, תרכ"ו; שם, תרע"ג); „מעוז הדת", על אמיתות התורה שבעל־פה (וילנה, תרל"ג; ירושלים, תרס"ג); „מעייני־יהושע", על מסכת קנים ואהלות (וילנה, תרל"ט); „אוהל־יהושע", דרושים (וילנה, תרמ"ב). נפ' בטאֶלז.

הלר, ר' יחיאל ב"ר אהרן
(תקע"ד—תרכ"ג ; 1814—1863)

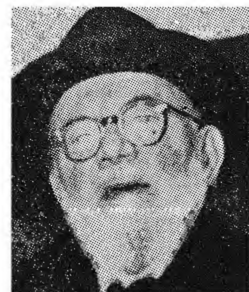
נו' בקידאן. רב בהלוסק, וילקובישק, סובאלק ופלונגיאן. חיבוריו: „עמודי־אור", שו"ת וחידושים (קניגסברג, תרט"ו); „קינה לדוד", הספד על ר' דוד לוריא (קניגסברג, תרט"ז); „אור ישרים", פירוש על הגדה־של־פסח (קניגסברג, תרי"ז); „עוטה אור", על שיר־השירים, נדפס עם הפנים (ממל, תרכ"א); „שני פרקים", על חובות היהודים למדינה, ברוסית ובגרמנית (1852); כמו כן פרסם מאמרים בענייני הלכה ב„תבונה" של ר' ישראל סלנטר. נפ' בפלונגיאן.

הלר, ר' מאיר ב"ר אהרן
(חי במאה הי"ט)

דיין בווילנה ורב בטרוקי. נזכר בספרים „עוטה אור" ו„עמודי־אור" לאחיו ר' יחיאל ובספר „תולדות יהושע" לאחיו ר' יהושע. הניח כ"י עם פירושים לתלמוד ולמדרש־רבה.

וויינברג, ר' יחיאל־יעקב ב"ר משה
(תרמ"ה—תשכ"ו ; 1885—1966)

חניך ישיבות לומז'ה, סלאבודקה ומיר. רב בפילווישוק. בימי מלחה"ע ה־1 ישב בגרמניה. למד באונ' ברלין וגיסן. שם רכש השכלה כללית רחבה והוכתר בתואר ד"ר. אונ' גיסן מינתה

אותו כמרצה במדעי היהדות. אחרי פטירת ר' אברהם־אליהו קפלן הוז־מן לשמש ר"מ בביהמ"ד לרבנים של הרב הילדסהיימר בברלין. כל ימי מלחה"ע ה־2 היה עצור במבצר סמוך לנירנברג. העמיד תלמידים רבים והתפרסם כהוגה דעות מחונן, חוקר התלמוד ותול־דות ישראל. נחשב אחד מבני־הסמכא הגדולים בשאלות הלכה. מכל קצוי תבל פנו אליו בענייני הלכה. פרסם שורה של מחקרים בעתונות העברית והגרמנית בהלכה, בירורי שאלות, וכן חיבר ספרים: „לפרקים", „שרידי אש", שו"ת בהלכה. 3 ח'. התגורר במונטרה (שוויץ) ושימש ראש הישיבה שם. בספר „יהדות ליטא", כרך א', נתפרסם מחקרו על תנועת המוסר. נפ' בלוזאן והובא לקבורות בירושלים.

וילבסקי, ר' יעקב־דוד ב"ר זאב־וולף (רידב"ז)
(תר"ה—תרע"ד ; 1845—1914)

רב באיזבלין בש' תרכ"ח (1868), בוברויסק בש' תרל"ו (1876), וילנה בש' תרמ"א (1881), פולוצק בש' תרמ"ג (1883), וילקומיר בתרמ"ז (1887) וסלוצק בתר"ן—תרס"ג (1890—1903). בסלוצק ייסד ישיבה. הקדיש רוב ימיו ללימוד התלמוד הירושלמי ולהוצאתו. היה גם דרשן מצוין. בש' תר"ס (1900) יצא לאמריקה וגייס את הסכום הדרוש להדפסת הירושלמי. בתרס"ג (1903) חזר לאמריקה, ונתמנה רב־כולל וזקן הרבנים בשיקאגו, אבל משנוכח לדעת כי לא יצליח לבצע את התיקונים בחיי עדתו, עלה לא"י והשתקע בצפת

בש' תרס"ה ושם ייסד את הישיבה „תורת ארץ־ישראל". חיבוריו: הוצאת תלמוד ירושלמי עם שני פירושיו: „חידושי הרידב"ז" ו„תוספות הרידב"ז" (פיטרקוב, תרנ"ח—תר"ס); „מגדל דוד", חי־דושים ופלפולים לבבלי וירושלמי (וילנה, תרל"ד); „חנה דוד", חידו־שים על מס' חלה מתלמוד ירושל־מי (שם, תרל"ו); „שו"ת־רידב"ז" (וילנה, תרמ"א); „נמוקי הרידב"ז", על התורה (ח"א: על בראשית ושמות; שיקאגו, תרס"ד); „בית הרידב"ז", שו"ת (ירושלים, תרס"ח); „בית־ישראל לרידב"ז", פירוש על ספר „פאת השלחן" לר' ישראל משקלוב, על המצוות התלויות בארץ, נדפס עם הפנים (ירושלים, תרע"ב); „קונטרס השמיטה" (ירושלים, תרס"ט); „הלכה למעשה", דין פירות שביעית (ירושלים, תר"ע). נפ' בצפת.

וכטפוגל, ר' משה־יו"ט ב"ר דוד
(תרל"ט—תשי"א ; 1879—1951)

נו' במזריץ. למד בישיבות לומז'ה וסלאבודקה. מגדולי בעלי־המוסר. רב בקול (ליד פלונגיאן) ואח"כ במונטריאול (קנדה), שם נפטר. הצטיין בתור עסקן ציבורי גדול. ארונו הובא בש' תשי"ג ארצה ונטמן בירושלים.

ולק, ר' צבי־הירש ב"ר עזריאל הכהן
(תרט"ו—תרס"ז ; 1855—1907)

נו' בווילקומיר. היה תלמידו של ר' יוסף־דב־בר סולובייציק בסלוצק. הצטיין בשקידה נפלאה. בקי במתמטיקה ובעל סגנון עברי נאה ובהיר. אב"ד גרוזד, קוסובה, קאפולה. בגיל 38 הוזמן למלא מקומו של ר' אליעזר־משה הורביץ בפינסק ושימש ברבנות שם מש' תרנ"ה (1895) עד פטירתו. חיבוריו: „ספרי", חלק א', עם הגהות של הגר"א ועם פירוש „כתר כהונה" (ירושלים, תשי"ד). עוד ששה חלקים מספר זה נמצאים בכ"י. שאר חיבוריו שנשארו בכ"י: ספר „טהרת הקודש" (בענייני קדושים); חידושים, הערות וביאורים על ספר „תורת כהנים"; כרך של שו"ת; הגהות וחידושים בשולי גליונות; הגהות וחידושים על הזוהר. היה חתנו של ר' מרדכי־גימפל יפה וגיסו של ר' יוסף זכריה שטרן.

אחיו: **ר' אליעזר־ליפמן**. שימש רב בדרוייה. חיבר ספר „עין־אליעזר", שו"ת, חידושים ודרושים (ירושלים, תרפ"ח); **ר' מנחם־מנדל**. שימש רב בוולקוביסק (פ' גרודנה). חיבר ספר „שקל הקודש" על ירושלמי שקלים (וילנה, תרנ"ה), ו„נר מצוה" על ספר המצוות לרמב"ם (פיטרקוב, תרפ"ז). בהקדמה לספר זה נכלל קונטרס „ציון לנפש חיה", מוקדש לזכר אחיו ר' צבי־הירש ובו חידושי־תורה משלו. נפ' בפינסק.

ולקובסקי, ר' אליהו־מרדכי ב"ר צבי־יחיאל הלוי
(תרל"ד—תשכ"ג ; 1874—1962)

למד בישיבת סלאבודקה וראדין. בהיותו בן 25 נתמנה לרב במאיסיאד. משם עבר לסאלוק. בימי מלחה"ע ה־1

שימש רב בפודולסק (ליד מוסקבה). היה חבר הרבנות במוסקבה יחד עם ר' אבא-דוד גולדפיין, הרב זלדין והרב שלייפר. בש' תרצ״ב (1932) חזר לליטא ושימש רב בקרוז'. בש' תרצ״ד (1934) עלה לא״י. היה חבר הרבנות בירושלים, שם פירסם את ספרו הגדול על הש״ס בשם „מערכת התלמוד והפוסקים״ — מסורת הש״ס של הפוסקים במלואם, על ביאורם ומסקנותיהם, כולם על הדף בתוך התלמוד (11 כרכים, ירושלים, תרפ״ט—תש״ו). כן חיבר: „שני המאורות הגדולים״, חידושי הלכה (קיידאן, תרצ״ד); „תורת מעשה בראשית בביאור מדעי״ (ירושלים, תשי״א). נפ' בירושלים.

ולקין, ר' אהרן ב״ר יעקב-צבי
(תרכ״ה—תש״ב ; 1865—1942)

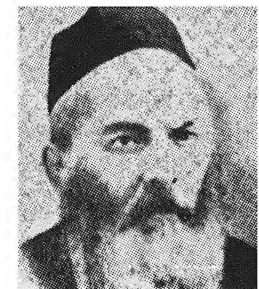
נו' בשומיאץ. למד בוולוז'ין. שימש רב בגורז'ד, שאט, אמ־צ'יסלאוו, פילווישוק ופינסק. חיבוריו: „בית-אהרן״, על מסכת בבא-מציעא (פיטרקוב, תרס״ה); „בית-אהרן״, על מסכת כתובות (פיטרקוב, תרע״א); „בית-אהרן״, על מסכת בבא-קמא (וילנה, תרפ״ג); „חושן-אהרן״, על חו״מ, 2 ח' (וארשה, תרפ״ז—תרצ״ח); „מצח-אהרן״, דרושים, 2 ח' (פיטרקוב—פינסק, תרס״ח—תרפ״ו); „זקן-אהרן״, שו״ת, 2 ח' (פינסק, תרצ״ב—תרצ״ח); „סביב ליראיו״, על „ספר יראים״ לר' אליעזר ממץ (פינסק, תרצ״ה). היה אחד מגדולי הדרשנים. מראשי „אגודת-ישראל״ ושליחה בארה״ב. נספה בימי השואה עם כל בני משפחתו.

וסלר, ר' אברהם-מרדכי
(תרנ״ב—תש״א ; 1892—1941)

נו' בסמולוביץ. חניך ישיבת סלאבודקה. חתנו של ר' יוסף-לייב בלוך מטאלז. גדול בתורה ובחכמה. מנהל רוחני של הסמינריון למורים „יבנה״ בטאלז. שימש רב באניקשט ואח״כ בפלונגיאן. פעיל ב„אגודת-ישראל״. נספה יחד עם בני עדתו בימי השואה.

וסרמן, ר' אלחנן-בונם ב״ר בנימין-בינוש
(תרל״ז—תש״א ; 1877—1941)

נו' בבירז'. למד בישיבות טאלז, סלאבודקה, בריסק וראדין. חתנו של ר' מאיר אטלס. שימש ר״מ באמצ'יסלאוו בש' תרס״ג (1903), ראדין בש' תרס״ז (1907) ובבריסק בתר״ע (1910). בש' תרע״ד—תר״פ (1914—1920) היה ר״מ בסמולוביץ. אח״כ עבר לברנוביץ וייסד שם את ישיבת „אוהל תורה״. התמסר ללימוד תורה וסירב לקבל את הרבנות בשאוולי (כמ״מ חותנו). תלמידו המובהק של ה״חפץ חיים״, בין במידותיו ובין בהנהגתו. ממנהיגי „אגודת-ישראל״ ופעיל בכנסיותיה. חיבוריו: ס' „שו״ת הרשב״א״ וקונטרס אחרון להרשב״א על מסכת יבמות, בצירוף קובץ הערות למסכת יבמות (וילנה, תרצ״ו); „קונטרס דברי סופרים״ (פיטרקוב, תרפ״ד); „קובץ שעורים״; „דוגמאות לביאורי אגדות על דרך הפשט״ (ירושלים, תשי״ד). כן ערך עתון תורני „מאסף אהל תורה״ (ברנוביץ, תרפ״ד). פרסם בכמה כתבי-עת תורניים חידושי תורה ודברי מוסר. בש' תרצ״ח (1938), בא לארה״ב לשם גיוס כספים להצלת ישיבתו בברנוביץ. שם פרסם חוברת „בעקבתא דמשיחתא״, בענייני שאלות הזמן, ובה תוכחה גלויה והתראה על הסכנה הצפויה לכלל ישראל (נדפסה שנית בירושלים—תל-אביב, תש״ב). אותה שנה חזר לברנוביץ. עם פרוץ מלחה״ע ה־2 נמלט עם ישיבתו לליטא והשתדל להעבירה לשנחאי, אך לא הספיק. נספה בקובנה בימי השואה.

וסרצוג, ר' חיים („ר' חיים פיליפובר״)
(? —תרכ״ה ; ? —1865)

שימש רב בצ'נסטכוב, רייגרוד, פיליפובה, סאֶרהיי ווישטיניץ. פרש מעניני העולם הזה. הסתפק ב„שכר בטלה״ זעום שהיה מקבל מקהילתו והיה חי תמיד בצער ובדוחק רב. לא נשא פנים בהלכה, והיה פוסק גם נגד דעתם של פוסקים אחרונים, אם לא נראתה לו. נוהג היה להתיר בכל מקום שאפשר. הגיעו הדברים לידי כך, שכמה רבנים רצו להחרימו, אבל יראו לפגוע בכבודו, כי העריכו את גודל אישיותו ותורתו. בגלל אהבתו את האמת היה נטרד מעיר לעיר. במיוחד היה נרדף ע״י החסידים בשל התנגדותו לחסידות. חיבר כמה ספרים בפסקים, חידושי הלכות ובחכמת ישראל, אבל רובם נשארו בכ״י ולא ראו אור. הסופר ט״ף שפירא פרסם הקדמה לספרו „נשמת-חיים״ (שו״ת וחידושי-תורה בסוגיות הש״ס). נפ' בווישטיניץ.

ורז'בלובסקי, ר' מאיר ב״ר בנימין-דב
(תרמ״א—תש״א ; 1881—1941)

נו' בשאקי. למד בישיבת וולוז'ין. בש' תרפ״ה—תרצ״ט (1925—1939) שימש רב בשימאנצי (שליד קופישוק), דאווידובקה (שליד ראַזיצ'ה), סאפיזישוק וקרוק. הו״ל את הספר „בית-יצחק״ על דיני ברירה לר' יצחק-אייזיק חבר, והוסיף קונטרס משלו, וכן הו״ל „מסכת אצילות״ עם פירוש „גנזי-מרומים״ להנ״ל, ועם קונטרס משלו ״תוספות מאיר״ (קובנה, תרצ״א). השאיר חיבורים בכ״י. נספה בקרוק בימי השואה.

ורנר, ר' אברהם-אבא ב״ר יעקב
(תקצ״ז—תרע״ב ; 1837—1911)

נו' בטאלז לאביו הרב. לאחר נישואיו שימש רב בוואגר ואח״כ דיין בטאלז. היה רב ראשי בפינלנד (תרמ״א—תרנ״א)

ואח״כ בקהילת „מחזיקי הדת״ בלונדון (למעלה מ־20 שנה). נתן ידו לתנועה הציונית המדינית מראשיתה. ציר בקונגרסים ציוניים. הרצל רחש לו כבוד רב ולפי הצעתו נבחר לנשיא־כבוד בוועד המנהל של מועדוני בעלי המניות של „אוצר התיישבות היהודים״. נפ׳ בלונדון.

זוסמנוביץ, ר׳ יוסף ב״ר אשר־דב („הירושלמי״)
(תרנ״ה—תש״א ; 1895—1941)

נו׳ בירושלים. למד בישיבות טאֶלז וסלאבודקה. נתפרסם בליטא בשם „העילוי הירושלמי״. חתנו של ר׳ מ. מ. אפשטיין. כשעלה חותנו לא״י, היה הוא רב בסלאבודקה (בצדו של הרב שלמה־זלמן אוסובסקי) ואחר־כך היה רב בווילקומיר. חיבוריו: „חלקו של יוסף״, חידושים על ש״ס ורמב״ם (קיידאן, תרפ״ו); „תרועת־מלך״ על מסכת ראש־השנה (קיידאן, תרצ״ז); „משפט ירושת משרה״ (קובנה, תרפ״ח); „זרע־חיים״ על הספר „זרע־יצחק״ לר׳ חיים־יצחק שילמן ונדפס יחד אתו (קיידאן, תרצ״ד). הניח בכ״י חיבורים רבים. נספה בימי השואה עם בני עדתו בסביבת וילקומיר.

זיו, ר׳ יהודה־לייב ב״ר עזריאל
(חי במאה הי״ח וראשית המאה הי״ט)

אביו היה מראשוני הרבנים בקובנה. ר׳ יהודה־לייב שימש רב בקרוז, טאֶלז ופלונגיאן. נתן הסכמתו להדפסת ש״ס וילנה. בורר מומחה ומקובל בסכסוכי־ממונות. בפלונגיאן הרביץ תורה לתלמידים רבים. לפי פקודת המלכות משׁ׳ 1804 להיקרא בשמות משפחה, קיבל את שם המשפחה זיו. בנו **ר׳ גרשון־מנדל** מילא מקום אביו ברבנות פלונגיאן, משם עבר לטאוריג, בה נפ׳ בש׳ תר״ס (1900).

זיו, ר׳ נחום־זאב ב״ר שמחה־זיסל
(תר״ו—תרע״ו ; 1846—1916)

נו׳ בקאֶלם. קיבל את חינוכו מאביו, מחולל „שיטת קאֶלם״ בתורת המוסר. למד ב״בית התלמוד״ בקאֶלם, משם עבר לגרובין ואח״כ חזר לקאֶלם. למד גם בישיבת איישישוק. השתלם בשפות לועזיות ובלימודים כלליים. בעל מוח חריף ותבונה מעשית. מופלא ביראתו והנהגתו. באישיותו התגבשה כל תורת המוסר, לפי שיטת קאֶלם. עסק כל ימיו במסחר, אולם שקד על התורה לא פחות מ־6 שעות ליום. האמת היתה עקרון חייו. מצניע לכת, ואוהב את הבריות. שיחותיו המוסריות הצטיינו בתוכן עמוק ובהסברה בהירה. נפ׳ בקאֶלם, בה עמד בראש „בית התלמוד״ המוסרי המיוחד במינו.

זיו (ברוידא), ר׳ שמחה־זיסל ב״ר ישראל
(תקפ״ד—תרנ״ח ; 1824—1898)

נו׳ בקאֶלם למשפחה מיוחסת וותיקה. אביו, ר׳ ישראל, היה למדן גדול ועם זה אדם מודרני, לפי מושגי הימים ההם. למד בילדותו תנ״ך, דקדוק וגרמנית. משגדל שלחו אביו לקובנה. שם הכיר את ר׳ ישראל סלנטר והיה לתלמידו המובהק וידידו הנאמן. ברבות הימים נעשה אחד מראשי המדברים בתנועת־המוסר. בעזרת עשירים אחדים בנה בקאֶלם בנין יפה לישיבת מוסר, שנודעה אח״כ בשם ה„תלמוד תורה״ של קאֶלם. מלבד לימוד הגמרא היו מקדישים שם זמן רב ללימוד מוסר ולהשתלמות במידות. היו מחנכים את התלמידים להתפלל בהתלהבות ולהתבודד. ב„תלמוד תורה״ זו היה מורה מיוחד ללימוד השפה הרוסית. הישיבה גדלה תוך זמן קצר והורים רבים בעלי יכולת מן הסביבה שלחו את בניהם אליה, אבל שיטת הלימוד ודרך ההנהגה המיוחדת עוררה התנגדות מצד רבני ליטא ורש״ז נאלץ להעביר את הישיבה לגרובין (בקורלאנד, סמוך לליבאו). בגרובין החלו ללמד גם גרמנית ואפילו התעמלות. אך גם בגרובין לא יכול רש״ז להחזיק מעמד ונאלץ לחזור לקאֶלם, שם הסתפק ב„קבוץ״ בחורים מבוגרים, שנקרא „הת״ת הגדולה״. כשלונותיו גרמו לו עגמת־נפש. נפטר בקאֶלם בהשאירו „בית־תלמוד״, ששימש בית־יוצר למנהלי־הישיבות ולגדולי־המוסר עד בוא השואה. הוא אביו של ר׳ נחום־זאב.

זוויץ, ר׳ משה־שמעון ב״ר יחזקאל
(תרי״ח—תרצ״ט ; 1858—1939)

נו׳ בציטוביאן. תלמידו המובהק של ר׳ אליעזר גורדון. רב בפיקאֶלן. היגר לארה״ב, ושם שימש רב בערים בלטימור (תרמ״ו) ופיטסבורג (תרמ״ח). חיבוריו: „חקר דעת״, שלשה חלקים, דרושים על בראשית, שמות, ויקרא (ירושלים, תרנ״ח—תרס״ב); „בית פגא״, דרושים (ירושלים, תרס״ד); „פרי יחזקאל״, חומר לדרוש (ירושלים, תרס״ח); „מטה אהרן״, חומר לדרוש (ירושלים, תרע״ד); „צמח השדה״, חומר לדרוש (סט. לואיס, תרצ״ה); „המשביח״, על הירושלמי, 2 ח׳ (סט. לואיס, תרע״ח—תר״פ; הוצאה שלישית: ירושלים תרפ״ט); „משבח״, הוספה ל„משביח״ (סט. לואיס, תרצ״א; קיידאן, תרצ״ג).

זלמנוביץ, ר׳ אהרן־שלמה ב״ר יששכר־דב („המתמיד מריטובה״)
(תר״ל—תש״א ; 1870—1941)

נו׳ בריטובה. למד בישיבות טאֶלז וולוז׳ין. שימש רב בסאפיזישוק ובדוקשיץ (פ׳ מינסק). בש׳ תרפ״ד (1924) היגר לקנדה ושימש רב במונטריאול עד יום פטירתו. היה יו״ר ועד הרבנים במונטריאול. השאיר כ״י של חיבורים על מסכתות בסדר נשים, קדשים וברכות, שלא ראו אור. נפ׳ במונטריאול.

זלקינד, ר' יהודה־לייב ב"ר שלמה („ר' לייב בטלן")
(? —תרי"ח ; ? —1858)

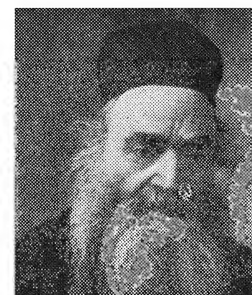
רב בווילקומיר ודווינסק 40 שנה. פנו אליו בשאלות בהלכה מקרוב ומרחוק. תשובותיו התבססו על המקור התלמודי ולא על האחרונים. חלק מהשו"ת הוצא לאור ע"י בניו (זכריה־שלמה וישעיהו) בשם „זכר יהודה" (ברדיטשוב, תרמ"ט). נפ' בדווינסק.

זלקינד, ר' יואל־זליג ב"ר ישראל
(תקצ"ט— ? ; 1839— ?)

נו' בווילקומיר. שימש רב באוראן, אליטא, רייגרוד (תרכ"ח). חיבר ספר „בית־יואל" על ספר „פחד־יצחק" לר' יצחק למפרונטי, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ"ה).

זק, ר' אברהם־אבא ב"ר אריה־לייב הכהן
(תרכ"ב—תש"א ; 1862—1941)

נו' בלוקניק. שימש רב באלסיאד מש' תר"ן (1890) ואילך, למעלה מ־50 שנה. היה מקדיש את כל עתותיו ללימוד תורה, בין ביחידות בין עם בני העיירה. בענייני צדקה שימש מופת לרבים. תמיד תרם הראשון, על אף מצבו החמרי הדחוק. מסירות ללא גבול גילה לצרכי עיירתו לאחר שנשרפה, עד שהצליח לגייס את העזרה הדרושה למען שיקומה של העיירה ובית מדרשה. נספה יחד עם כל בני עדתו בימי השואה.

זק, ר' יעקב ב"ר בנימין־זאב
(חי במאה הי"ז)

נו' בווילנה. חתנו של הרב אפרים ב"ר יעקב הכהן, מחבר הספר „שער־אפרים". בימי גזירות ת"ח ות"ט נמלט ר' יעקב מליטא. לאחר הרפתקאות רבות הגיע למהרן ונתקבל לרב בעיר ברוידא. עם כיבוש העיר בידי הצבא האוסטרי הוגלה עם אשתו באזיקים לברלין ושם נפדו. מברלין בא לאלטונה, מקום שבנם הרב ר' צבי אשכנזי (הידוע בשם „החכם צבי") עמד בראש העדה. עלה לירושלים, בה נפטר. בן 73 היה במותו.

זק, ר' מנחם־מנדל ב"ר דובער
(תר"ל—תש"א ; 1870—1941)

נו' בניירי. למד בישיבות ליטא. חתנו של ר' גרשון אב"ד ואַגאַר. מש' תרנ"ח שימש משך 15 ש' רבה של קנדוי, ומש' תרע"ה — רבה של ריגה. בימי מלחה"ע ה־1 התרכזו בריגה פליטים רבים מליטא, שגורשו מערי הגבול, והוא היה להם כמלאך מושיע. הושיט עזרה, ייסד מוסדות חינוך וישיבה. מתמיד גדול היה ובקי בכל חדרי תורה. הוזמן פעמיים ע"י „אגודת ישראל" לירושלים לכהן בתור רב ראשי, ולא נענה, כי לא רצה לגרום צער להרב קוק ז"ל. היה אחד המנהיגים של „אגודת ישראל" וחבר מועצת גדולי־התורה. נספה עם כל בני משפחתו בימי השואה.

זק, ר' משולם־זלמן ב"ר חיים
(? —תק"ס ; ? —1800)

היה נכדו של ר' שלום, אב"ד בירז' והגליל, ונינו של הקדוש ר' ישראל. גדול בתורה וראש ישיבה. בסוף ימיו עזב את הרבנות ונשתקע בווילנה. שם הקדיש את עתותיו לתורה עד זקנה ושיבה ונדב מהונו לצדקה ולקניית ספרים.

זקהיים, ר' אברהם ב"ר משה־נתן
(תרי"ח—תרצ"ט ; 1858—1939)

נו' במולודאָצ'נה (פ' וילנה). למד בישיבת וולוז'ין. שימש מו"צ בקובנה ואב"ד בווידישוק, לייפון, ווליה, לונא (פ' גרודנה) ואח"כ מ"מ ומו"צ בסימפרופול (קרים). חתנו של הרב הלל הכהן טריווש מווילקי, עורך „הפסגה". חיבוריו: „נטעי־איתן", דרושים, 8 ח' (וארשה, תרס"א — ירושלים, תרצ"ח); „התורה והמלאכה", על גודל מעלת העבודה והמלאכה (ירושלים, תרפ"ח); „חזיון העולם", הגדולים והעם (ירושלים, תרצ"ג). ערך כמה חוברות של „הפסגה". נפ' בפתח־תקוה.

בנו, ד"ר משה ירדני־זקהיים, היה מנהל הגימנסיה העברית בווילקובישק.

זקהיים, ר' ישראל ב"ר משולם זק
(תק"ל—תרכ"ו ; 1770—1866)

הראשון לבני המשפחה שנקרא בשם זקהיים. נו' בווילנה והיה מתלמידיו של הגר"א. חתנו של ה„קצין" ר' אברהם־אבא סולובייציק מקובנה. ר' ישראל היה מראשי הקהילה והתפרסם בתורתו ובמעשי צדקה. מן הראשונים שפנה להשכלה. הגיע לזקנה מופלגת.

זקש, ר' אורי ב"ר אברהם
(חי במאה הי"ח וראשית המאה הי"ט)

אביו ר' אברהם זקש בא לווילנה מהונגריה והיה מראשי ועד „ארבע־הארצות". ר' אורי חתום שלישי על כתב הרבנות של ר' שמואל, אב"ד אחרון בווילנה. היה חבר הגר"א. למדו יחד בקיידאן מפי ר' משה מרגלית, בעל „פני־משה". שימש אח"כ רב בסלאבודקה ובקובנה.

בנו היה ר' צמח זקש, ספרא ודיינא בקיידאן. נכדו ר' מתתיהו היה אביו של ר' צמח זקש, דיין בקיידאן ואב"ד בז'אגר.

זקש, ר' יהודה־בן־ציון ב"ר משה הלוי
(תר"ל—תרצ"ב ; 1870—1932)

למד מפי אביו ובישיבת וולוז'ין. משנת תרע"ז (1917) שימש רב בפראַזאַראסלה (פ' סובאלק) ואח"כ בנאַמוקשט. חיבר ספר „בכורי־ציון וענבי־ציון", דרושים, הלכות ופלפולים (קובנה, תרפ"ח). מראשי „המזרחי" בליטא. נפ' בנאַמוקשט.

זקש, ר' משה ב"ר דוד־יעקב הלוי („העילוי מאושמיאנה")
(תקפ"ט—תרס"ה ; 1829—1905)

נו' בווילנה. תלמידו של ר' ישראל סלנטר. ר"מ במאז'ייק ואח"כ בוולוז'ין, מורה הוראה בראסיין, רב בפיליפובה (13

שנה) ובנאָמוקשט (21 שנה). חיבר ספר „דברי־משה", שו"ת על חושן משפט ויורה דעה (וילנה, תרל"ח). נפ' בנאָמוקשט.

זקש, ר' צמח ב"ר מתתיהו
(תקנ"ו—תרכ"ג ; 1796—1863)

נו' בקיידאן, בה שימש אביו רב. רב בז'אגר מש' תקע"ה (1815) ואילך. היה לומד בעמידה. לא עלה על יצועו אלא בשבתות ובימים טובים. בקי גדול בספרות התלמודית, בתולדות ישראל וגם בספרי מחקר ומדע. כתב שירים בעברית. נפ' בז'אגר. הוא אביו של החוקר והסופר שניאור זקש.

זרחי, ר' אשר־ליפמן ב"ר שמואל־הלל
(תרכ"ד— ? ; 1864— ?)

נו' בקובנה. למד בישיבות קובנה ולוו'זין. מש' תרנ"ג (1893) רב בברוקלין, לואיסוויל ועוד. פרסם חידושי־תורה ב„המאסף" וכתב ערכים שונים באנציקלופדיה „אוצר ישראל" (ניו־יורק). חיבוריו: „אשל האזרחי" ו„כתבי־אזרחי", מעין אנציקלופדיה על מצוות התורה ודרושים (לא נדפסה).

זרחי (זופוביץ), ר' יוחנן ב"ר חיים־יהודה
(תרל"ד—תש"ז ; 1874—1946)

נו' באיישישוק. בגיל 20 הוסמך לרבנות, אך המשיך בלימודיו בישיבות שונות. שימש רב במיאדל (12 שנה), בסימנה ובראדווילישוק (14 שנה). פעל רבות למען החינוך ולטובת מוסדות ציבוריים בקהילתו, אולם את עיקר מרצו הקדיש למען ארץ־ישראל. עוד בצעירותו הצטרף לתנועת „המזרחי", ופעל במרכז התנועה בליטא וכמו־כן בתעמולה למען הקרנות. היה ציר לקונגרס הציוני ה־12. היה קרוב לנוער החלוצי וכמו־כן דאג לקיבוצי

הכשרה. התמסר לקרן העליה של „החלוץ המזרחי" והיה מראשי התורמים. כמה מבנותיו עלו לא"י בעלייה השלישית והשתתפו במפעלי־התיישבות חלוציים. בש' תרצ"ד (1934) עלה לא"י ונתקבל לרב בטבריה. התחבב על הציבור ועל היישובים החקלאיים שבעמק הירדן. היה משתתף בכינוסיהם ומשפיע עליהם שלא להתרחק ממקור ישראל. בסוף ימיו שאף לעזוב את הרבנות ולהתיישב בקיבוץ (בטירת־צבי). נפ' בטבריה.

זרחי, ר' שמעון
(תקמ"ח—תר"ך ; 1788—1860)

נו' בז'אָמיר. דור תשיעי לפייטן ר' אליהו הזרחי, שנהרג על קידוש השם בש' ת"ח. בגיל צעיר הוסמך להוראה. חיבר ס' „נחלת־שמעון", שו"ת, ובסוף הספר נדפסה צוואתו (וילנה, תרנ"ז). שימש רב ביעקובשטאט (תקצ"ה—ת"ר) וטאווריג. בש' תרי"ז (1857) עלה לא"י. ייסד ת"ת „עץ־חיים" בירושלים, בחורבת ר' יהודה החסיד, והפריש להחזקתו סך 3000 רובל מהונו. שם ישב בפרישות על התורה והעבודה. נפ' בירושלים.

חכם, ר' אליעזר־יעקב
(תר"י—תרע"ט ; 1850—1919)

נו' ביאנישוק. איש מופלא. חי בעוני והסתפק ב„פת במלח" ממש. התמסר להפצת התורה. היה מייסדם העיקרי של ישיבות סלאבודקה ושל כולל־הפרושים בקובנה. הלך ברגל מקובנה לברלין והשפיע על העשיר החרד הידוע ר' עובדיה לחמן לתרום סכום עצום להפצת תורה; סכום זה שימש יסוד לשני המוסדות הנ"ל. עסק בהתמסרות עצומה בייסוד הישיבות וכלכלתן ועזר לר' נ. צ. פינקל בסלאבודקה ולר' יוסף־יוזל הורביץ בלובטש ונובהארודוק. בשנותיו האחרונות חי בבדידות ובעוני רב, וסבל מחליים שונים. חתנו היה הרב ר' נפתלי טרופ, ר"מ בראדין. נפ' ביאנישוק.

חבר, ר' יוסף ב"ר יצחק
(? —תרל"ו ; ? —1875)

היה רב בפורוזובה, קנישין, ידוואבנה ולומז'ה. חיבוריו: „צפירת־תפארה", פירוש על שיר השירים (וארשה, תר"ו); „זרוע נטויה" על הגדה־של־פסח (וארשה, תר"ה); „שער־יוסף", דרושים (תרי"ב); „נפש נקי", הספד על אביו (וארשה, תרי"ג). השאיר כמה כתבי־יד. הצטיין בסגנונו המשובח. היה דרשן גדול. נפ' בלומז'ה. נכדו היה הסופר והעורך ד"ר משה גליקסון.

חבר, ר' יצחק ב"ר יעקב
(תקמ"ט—תרי"ג ; 1789—1853)

נו' בגרודנה. תלמידו של ר' מנדל משקלוב. שימש רב בקהילות פורוזובה, רוז'נוי, וולקוביסק, טיקטין וסובאלק. חיבורו „בנין־עולם", שו"ת (ח"א: וארשה, תרי"א; ח"ב: וארשא, תרס"ד), הקנה לו שם כגדול הדור. היה גם מקובל (על צדקתו סיפרו אגדות שונות). שאר חיבוריו: „בית־יצחק", דיני איסור והיתר (סדילקאב, תקצ"ו); „בית־יצחק", על דיני ברירה (וארשה, תרס"ד); „מגן וצנה", נגד ספר „ארי־נוהם" לר' יהודה אריה ממודינה (קניגסברג, בלי שנת דפוס); „סדר זמנים" על זמנים (וארשה, תר"ד); „גנזי מרומים" על „מסכת אצילות" (יוהנסבורג, תרכ"ד); „פתחי־שערים", קבלה (וארשה, תרמ"ח); „בית־עולמים" על האידרא־רבא (וארשה, תרמ"ט); „ברית־יצחק" על אידרא־דמשכנא בפרשת משפטים (וארשה, תרמ"ח); „בית נאמן", דיני עד אחד (וארשה, תרמ"א). נפ' בסובאלק.

חיות, ר' מנחם־מאניש ב"ר יצחק
(חי במאה הט"ז וראשית המאה הי"ז)

אביו ר' יצחק היה אב"ד לבוב, קראקא ופראג. ר' מנחם־מאניש שימש רבה של וילנה אחרי ר' אברהם סגל הלוי. הגיע לשם מפראג. בשו"ת „חוט השני", לר' חיים־יאיר בכרך, מובאת תשובה אליו מר' שמואל בכרך, אב"ד וורמייזא. ר' זלמן מרגלית מביא בשמו טעם על ביטול בשישים ע"פ קבלה בספריו „שער־אפרים" ו„לחם הפנים" (על שו"ע יו"ד).

ר' חיים, אב"ד בווידז
(חי במחצית השניה של המאה הי"ח)

מחכמי ליטא בסוף המאה הי"ח. חיבר ספר „גן־יה", פירוש על ספר יצירה (ברסלאו, תקצ"א).

ר' חיים ב"ר יצחק מוולוז'ין
(תק"ט—תקפ"א ; 1749—1821)

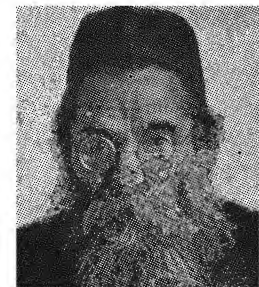
גדול ישראל בדורות האחרונים. מייסד הישיבה בוולוז'ין. הפיץ תורת רבו, הגר"א, וסלל דרך לימוד התלמוד ברוחו. חיבוריו: „נפש־החיים" (וילנה והורדנא, תקפ"ד; ואח"כ פעמים רבות); „רוח חיים" על מסכת אבות (וילנה, תרי"ט); „חוט המשולש", שו"ת, יחד עם שו"ת של חתנו, ר' הלל ב"ר שמחה מגרודנה, ושל נכדו, ר' אליעזר־יצחק ב"ר הלל (וילנה, תרמ"ב). חיבורו העיקרי הוא „נפש־החיים", בו התכוון לסתור את תורת החסידות שהתפשטה והלכה, ומגמתו להשיב תשובה לבעיות רוחניות שהתעוררו בימים ההם. הספר הו"ל שנית בש' תרי"ח ע"י ר' יהושע־השל לוין (חתן נכדו), שצירף הערות בשם „מעיני־ישועה". ר' חיים היה מעורה גם בעניני הכלל. בש' תקע"ו (1816) השתתף בוועידה שדנה במצב המתנחלים בדרום רוסיה. הוכר כבר־סמכא בתורה ויראה בכל ליטא ורוסיה. תולדותיו נכתבו ע"י רבי משה־שמואל שפירא (וילנה, תרס"ט; שם, תר"ע).

ר' חיים ב"ר שלמה־זלמן („ר' חיים מגיד")
(? —תקס"ד ; ? —1804)

נו' בווילנה. שימש שם מ"מ ורב. מוכיח גדול. נודע גם בשם „ר' חיים מסאַרהיי". חברו של הגר"א. נשלח על ידיו ומטעם ועידת הרבנים בווילנה בש' תקנ"ו (1796) לערי ליטא ורייסן למסע תעמולה נגד החסידות. נפ' בווילנה.

חסמן, ר' יהודה־לייב ב"ר רפאל
(תרכ"ט—תרצ"ו ; 1869—1936)

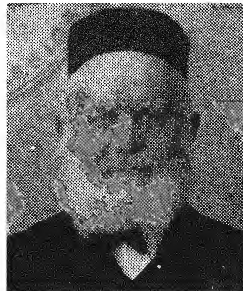
נו' באיווייה (פ' וילנה). למד בישיבות סלאבודקה וקובנה במחיצתם של ר' יצחק בלאזר ור' נטע־צבי פינקל („הסבא") ובת"ת בקאֶלם, שבו היה תלמידו המובהק ר' שמחה זיסל זיו, ובוולוז'ין, בה למד מפי ר' נפתלי־צבי־יהודה ברלין (הנצי"ב) ומפי ר' חיים סולובייציק. בש' תרנ"ו (1896) נתמנה מנהל רוחני ומרביץ תורת המוסר בישיבת טאֶלז, שבה שימשו אז ר' אליעזר גורדון, ר' יוסף־לייב בלוך ור' שמעון שקופ. בש' תרס"ג (1903) נבחר

לרב בלודוינובה (פ' סובאלק). שם כתב את רוב חידושיו בתורה. משׁ' תרס"ט (1909) רב בשטוצ'ין (פ' וילנה). שם ייסד ישיבה בשם „ענף כנסת ישראל" שבה למדו כ־300 בחורים. בימי מלחה"ע ה־1 גלה לפנים רוסיה, וחזר לשטוצ'ין בש' תרפ"א (1921). היה פעיל בוועד הישיבות בווילנה. בש' תרפ"ז (1927) עלה לא"י לפי הזמנת הגרנ"צ פינקל („הסבא" מסלאבודקה) ושימש מנהלה הרוחני של ישיבת „חברון". העמיד אלפי תלמידים־מעריצים הממשיכים דרכו בתורה ובמוסר. השאיר בכ"י חיבורים בהלכה, מוסר ודרוש. בדפוס יצאו לאור ספריו „אור יהל", עיונים במוסר ויראת ה' (ירושלים, תרצ"ח; שנית: ת"א—ירושלים, תשי"ד); „מחנה יהודה", עיונים וחידושים בסוגיות הש"ס (תל־אביב, תשכ"ה). נפ' בירושלים.

חפקין, ר' משה ב"ר אפרים
(תרל"ד—תש"י ; 1874—1950)

נו' בצ'רניגוב. בן 13 ידע בעל־פה את כל „יורה־דעה". למד בווילנה בקלויז של הגאון ובקובנה מפי ר' יצחק־אלחנן ספקטור, והיה בן ביתו ותלמידו ושימשו על רגעי חייו האחרונים. שימש רב בקראקינובה בש' תר"ס—תרע"ה (1900—1915). בימי מלחה"ע ה־1 עבר לפרילוקי, שם שימש רב ואב"ד. בימי השלטון הסובייטי נרדף, אך החזיק מעמד תוך סכנת נפש. בש' תרצ"ג (1933) עלה לא"י והשתקע בירושלים. שם הו"ל את ספרו „כלכלת שביעית", על דיני שמיטה (תרצ"ח). הניח בכ"י ס' „אהל־משה" על הירושלמי, וקובץ־דרשות „דרש משה". נפ' בירושלים.

חרל"פ, ר' זבולון ב"ר יצחק
(ת"ר—תרנ"ח ; 1840—1898)

נו' בווילקובישק. בהיותו נער עלה לא"י עם הוריו. למד בת"ת ובישיבת „עץ־חיים" בירושלים. היה דיין בביה"ד של ר' יהודה־לייב דיסקין. ממונה על כולל סובאלק ולומז'ה. מראשוני המתיישבים בשכונת „משכנות" בירושלים. חיבר ספר „מאור־חיים" על משלי, נדפס עם הפנים (תרנ"א). הניח בכ"י חידושי־תורה רבים. נפ' בירושלים.

בנו ר' יעקב־משה שימש שנים רבות ר"מ ומנהל בישיבת „מרכז הרב". ייסד את המדרש הגבוה לתלמוד „בית זבול". השאיר בכ"י 150 חיבורים בכל מקצועות התורה. נפ' בש' תשי"ב; בנו ר' יצחק־אליעזר היה עסקן ציבורי וממונה על כולל סובאלק ולומז'ה בירושלים. נפ' בימי מלחה"ע ה־1.

טבשונסקי, ר' יעקב ב"ר שלמה
(תרל"ג— ? ; 1873— ?)

נו' באיישישוק. חניך ישיבות סלאבודקה וולוז'ין. שימש רב בנובידבור ובאוסטרין. חיבוריו: „אמרי־השכל", דרושים (וילנה, תרס"ט); „פדות־יעקב", על מגלת אסתר, נדפס עם הפנים (וילנה, תרע"א); „לבנת המנהה", על ספר „מנחת־חנוך" (וילנה, תרע"ב); „שירי מנחה", מילואים לספרו „לבנת־המנחה" (ירושלים, תרע"ד).

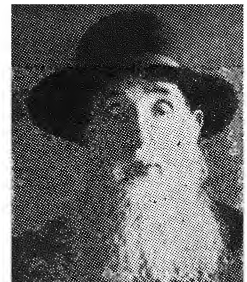
טורבוביץ, ר' זאב־וולף ב"ר אהרן־יהושע
(תר"ו—תרפ"א ; 1846—1921)

נו' בקארלין. שימש רב בקהילת סוויסלוביץ', פ' מינסק (תרכ"ו); קלאֶצק (תרל"ה); וולפה, פ' גרודנה (תרל"ט) ובקרוז' (תרמ"ה ואילך) — 36 שנה עד פטירתו. היה גדול בתורה ודרשן מצויין. כחסיד נלהב מקארלין המשיך את ארחות חייו החסידיים בלבושו ובהליכותיו בין ה„מתנגדים" בקרוז', אשר רחשו לו כבוד רב. הדרת פניו וכן יחסו לבריות הוסיפו לו כבוד. חיבוריו: „עטרת־זיו", על התורה, ח"א: בראשית (וארשה, תר"ן); „ראש פינה", על שו"ע

יורה דעה, הלכות מנחה (וילנה, תרל״ט); „זיו משנה״, ח״א: ביאור על משנה תורה לרמב״ם (וארשה, תרס״ד); „תפארת זיו״, שו״ת, ח״א: אורח חיים, עם קונטרס „שערי־טהר״ על דין אחד מדיני נדה (וארשה, תרנ״ו; שנית: בארה״ב ע״י חתנו, ר׳ יוסף־אביגדור קסלר, עם הערות בשם „יד־יוסף״); „שיר ידידות״, ביאור על פרק „אשת חיל״ שבמשלי (וילנה, תרל״ח); „מגלת־שבתי״ (על עלילת דם), נדפסה ע״י ש. דובנוב ב„לוח אחיאסף״ לשנת תרנ״ה. המגילה נכתבה פסוקים פסוקים כבתנ״ך. דובנוב, בחקרו את עלילת־הדם בדובנה (תקפ״ט, בימי ניקולאי) והקשר שלה לגזירת וליז, השיג מהרב טורבוביץ את „מגלת־שבתי״ שנכתבה מפי אבי הרב אשר נתפס בעלילה יחד עם משפחתו, שבראשה עמד ר׳ שבתי טורבוביץ. הניח בכ״י 25 כרכים מסודרים לדפוס: שו״ת, חידושים על הש״ס ועל שו״ע, דרושים וביאור על חמש מגילות.

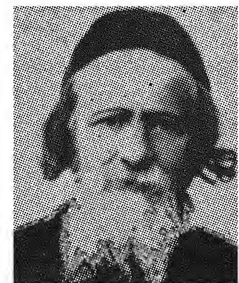
טיקטינסקי, ר׳ אברהם ב״ר חיים־יהודה־לייב
(תרט״ו—תרצ״א; 1855—1931)

נו׳ במיר. 22 שנה שימש ר״מ בישיבת מיר (תרמ״ד—תרס״ו; 1884—1906). כל השנים הללו הגיד את שיעורו בישיבה מדי יום ביומו. בענוותנותו ובפשטותו התחבב מאוד על תלמידיו. חונן בכשרון הסברה יוצא מן הכלל, בעל־פה ובכתב. מטרתו היתה להקנות לתלמידיו את הדרך הנכונה להבנת הגמרא ולפתח את הגיונם הישר, ולא אהב את הפלפול. היה מהמעטים מגדולי התורה בזמנו שהחשיב את לימוד דקדוק הלשון העברית וידע אותה ידיעה שלימה. השאיר אחריו כ״י רבים של חידושי־תורה. נפ׳ במינסק.

טיקטינסקי, ר׳ חיים־יהודה־לייב ב״ר שמואל
(תקפ״ד—תרנ״ט; 1824—1899)

נו׳ במיר. ר״מ בישיבת מיר בשנים תר״י—תרנ״ט (1850—1899). הקדיש את כל כוחותיו לשכלול הישיבה ולהשבחת מצב תלמידיה. שיטת לימודו היתה קצרה וישרה. בשיעוריו לימד רק גמרא, פנים, בלי רש״י, בלי „תוספות״ ובלי מפרשים אחרים. היה מיישר כל ההדורים כלאחר־יד בעמקות גדולה. בימיו נהרו לישיבה מאות צעירים מהרבה ארצות. כן היו באים גדולי תורה להקשיב לשיטת לימודו. הניח בכ״י חיבור על הש״ס. נפ׳ בווארשה.

טפליץ, ר׳ ישראל־זליג ב״ר יהודה־לייב הלוי
(תר״ח—?; 1848—?)

נו׳ בקראָטינגה. בילדותו למד מפי דודיו (אחי אביו) ר׳ ליפא ור׳ אליהו. אח״כ למד בווילקומיר ובקיבוצי תורה בעיירות שונות. שימש מורה הוראה בשקוד בש׳ תרל״ה—תרמ״ב (1875—1882) שלא על מנת לקבל פרס, ובליבאו בש׳ תרמ״ב—תרס״ה (1882—1905) במחצית משכורת. התפרנס ממסחר. מש׳ תרס״ה (1905) שימש רב בדולוטה (ארה״ב).

טרויב, ר׳ אברהם־שמעון ב״ר יצחק־אייזיק
(תקע״ה—תרל״ו; 1815—1876)

נו׳ בקיידאן (אמו היתה בתו של ר׳ ישראל גורדון, רב בווילנה). מפורסם כאחד מגדולי התורה בזמנו. חתנו של ר׳ בנימין־זאב טרויב, אב״ד שאוולי. מחמת מחלוקת עזב חותנו את עירו והתיישב בקיידאן ליד חתנו. שניהם לא רצו להתפרנס מן הרבנות ואהבו עבודת אדמה, לכן רכשו אחוזה בשם „ראדיק״, סמוך ל־אוטיאן. שניהם היו מנהלים את המשק ומשגיחים על העבודה, כשהם עטופים טלית ותפילין, אך הם לא ראו ברכה בעבודתם. לבסוף נאלץ ר׳ אברהם־שמעון לקבל עליו רבנות בקיידאן בש׳ תרי״ב (1852). בקי גדול בענייני ממונות. היו מזמינים אותו כבורר גם מחוץ לעירו וכן הוזמן לווילנה אל סבו, ר׳ ישראל גורדון, שכיהן שם כרב, לסייע לו בעבודתו. שם הכירוהו גדולי וילנה וחכמיה ור׳ יצחק מוולוז׳ין. השתתף בעתונות העברית של הימים ההם והתפלמס עם יל״ג בשאלת התיקונים בדת. חיבר ספר „באר אברהם״, הגהות וחידושים על הרמב״ם (ניו־יורק, תש״ז). הו״ל ספר „הלכות גדולות״, עם הערות והגהות משלו (וארשה, תרל״ה). הניח בכ״י שו״ת וחידושי הלכה. נפ׳ בקיידאן.

טרויב, ר׳ זלמן ב״ר אברהם־שמעון
(תק״צ—תרע״א; 1830—1911)

למד בהדרכת אביו ובשיטתו: לימוד תלמוד עם ספרי ראשונים, בעיקר הרמב״ם, וארבעה טורים. הצטיין בידיעותיו, גם במתמטיקה ובלשונות זרות. גדול במוסר ובמידות. שנא מתנות. כשנאלץ לקבל מתנה, מפני כבוד הנותן, היה כסף המתנה שמור אצלו למקרה שיהיה צורך לפצות יהודי עני, שאת עופו הטריף. 13 שנה שימש בקרוק הסמוכה לקיידאן, אך רוב ימות השבוע ישב בקיידאן ליד אביו, שהיה חולה בשנותיו האחרונות, והיה לו לעזור בהנהגת הרבנות. לאחר פטירת אביו מילא מקומו ברבנות קיידאן, שם נפטר.

טרופ, ר׳ אברהם־חיים־יוסף ב״ר נפתלי־צבי
(נו׳ בש׳ תרנ״ז; 1897)

נו׳ ביאנישוק. למד בישיבת ראדין. מש׳ תר״ץ (1930) מילא מקום אביו, כר״מ בישיבת ראדין. בימי מלחה״ע ה־2

נאסר והוגלה ע״י השלטון הסובייטי לסיביר. הצליח לצאת מרוסיה והגיע לארה״ב. שימש ר״מ בישיבת ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק.

טרופ, ר׳ נפתלי־צבי ב״ר משה
(תרל״א—תרפ״ט ; 1871—1929)

נו׳ בגרודנה. למד מפי אביו ואח״כ בישיבות קֶלם, טאֶלז וסלאבודקה. שימש ר״מ בישיבת „אורח־חיים״ בסלאבודקה בש׳ תר״ס—תרס״ד (1900—1904), ובישיבת ראדין 25 שנה. שיעוריו הצטיינו בבהירות והגיון, וכן הצטיינו דרשותיו בענייני מוסר. גילה אהבת־אב לכל תלמידיו שנהרו אליו מכל הארצות. בימי מלחה״ע ה־1 טולטלה הישיבה לרוסיה הלבנה, והוא המשיך במסירות בעבודתו. בש׳ תרפ״א (1921) חזרה הישיבה לראדין, שם הלכה והתרחבה. הטלטולים והמצוקה התישו את כוחותיו. נפ׳ בראדין.

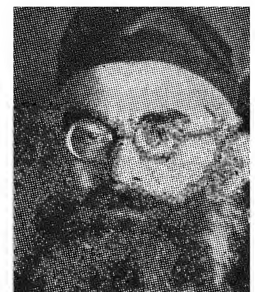

טרופ, ר׳ ראובן ב״ר נפתלי־צבי
(תרס״ד—תשי״ג; 1904—1953)

נו׳ ביאנישוק. גדל והתחנך בראדין ובשומיאץ בישיבת ה„חפץ חיים״. עלה לא״י בצעירותו ולמד בישיבת חברון. שימש ר״מ בישיבת „תפארת צבי״. גילה כוחות גדולים בין הצעירים וטיפח אותם, התווה דרך הלימודים והעמיד תלמידים חשובים. היה ממייסדי ישיבת „הישוב החדש״, בהנהלת הרב עמיאל ז״ל, ועמד בראשה תוך מסירות רבה. העמיד מאות תלמידים גדולי תורה מן היישוב החדש. יצאו לו מוניטין כפדגוג אמן. נפ׳ בתל־אביב.

טרושקין, ר׳ יעקב־חיים ב״ר ברוך
(תרמ״ג—תש״א; 1883—1941)

נו׳ בפאהוסט. חניך ישיבת סלאבודקה. נשא לאשה את בתו של ר׳ יחיאל־מיכל הובשה ומילא מקומו בתור רבה של שקוד. מנהיג רוחני מקובל ובעל השפעה על כל שכבות הציבור. בהרצאותיו ודרשותיו קנה את לב הכל. הקדיש מזמנו גם לחקר ענפי־מדע שונים. ביתו היה בית־ועד לכל תושבי העיירה. הקים בעיירה כיתות וחוגים לתורה. היה ער למתרחש בארץ ומארח כל שליח מן הארץ. נספה עם פלישת הנאצים לשקוד.

טריווש, ר׳ דב־בר ב״ר יהודה
(תפ״ד—תקס״ד; 1724—1804)

אב״ד בז׳אגר ודיין בווילנה („ספרא ודיינא״) בשנים תקכ״ו—תק״ן (1764—1790). חיבוריו: „רביד הזהב״, על התורה (הורדנא, תקנ״ז); „שיר חדש״, פירוש לשיר השירים (וילנה, תק״ס).

טריווש, ר׳ הלל־דוד ב״ר עוזר הכהן
(תר״א—תרפ״א ; 1841—1921)

נו׳ בווילנה. מש׳ תרל״ג (1873) שימש רב בווילקי; מש׳ תרנ״ה (1895) עורך עתון „הפסגה״, שהוקדש בעיקר לשאלות דת ובעיות תורניות, בהשתתפות ר׳ אברהם זקהיים (וילנה, תרנ״ה—תרס״ד). פרסם מאמרים בעתונות העברית של זמנו. חיבוריו: „ונגש הכהן״, על סוגיות הש״ס (וילנה, תרמ״ב); „עבודת־הכהן״, חידושי הלכה (וארשה, תרמ״ט) ; „עדן־גנים״, דרושים שונים (וילנה, תרנ״א) ; „פרץ נבעה״, על תורת השחיטה והרבנות בישראל (וילנה, תרנ״ט). נפ׳ בווילקי.

בנו היחיד **ר׳ קלמן** (תרמ״ב—תשי״א) שימש רב בניו־יורק. חיבר ספר „בעקבות הפסגה״. לזכר אביו הוציא מאסף (בעברית ואידיש) „קול תורה״. נפ׳ בניו־יורק.

יבנין, ר׳ אברהם־יונה ב״ר יהושע
(תקע״ג—תר״ח; 1813—1848)

נו׳ בגרודנה והיה מגדולי למדניה. חיבר ספר „נימוקי מהרא״י על הרמב״ם״ וחיבורים על ששת ס׳ משנה ועל הש״ס. כן חיבר חידושים על ספר המצוות לרמב״ם. היה חתנו של ר׳ בצלאל גינצבורג בגרודנה.

בניו — **ר׳ נתן־נטע**, מחבר הספרים: „נטעי אור״, חידושים על הש״ס (וילנה, תר״ס) ; „נר תמיד״, דרושים (וארשה, תרע״ד); „בנין ירושלים״, על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרע״ד) ; **ר׳ שמואל**, מחבר הספרים: „דברי־חפץ״, על התורה (אודיסה, תרל״ג); „נחלת־עולמים״, מצבות גדולי ישראל בווארשה (וארשה, תרמ״ב); **ר׳ אריה־לייב** (מביאליסטוק).

ר׳ יהודה ב״ר אליעזר (יסו״ד)
(? —תקכ״ג ; ? —1763)

נו׳ בווילנה. מזכיר הקהילה ודיין. חותנו של ר׳ שמואל ב״ר אביגדור אב״ד וילנה. עזר לקהילת וילנה במאבקה נגד המגיסטרט (1742). חילק הון רב לצדקה. בנה את ביהמ״ד החדש הידוע בשם „קלויז יסו״ד״ וחיזק את בדק ביהכ״נ הגדול. השתתף בוועידת הרבנים במיר (1751), שבה דנו במחלוקת שבין ר׳ יעקב אמדן לר׳ יהונתן אייבשיץ (יסו״ד עמד לצדו של האחרון). הוא חתם על הכרוז לשיקום ביהכ״נ של ר׳ יוסף קארו בניקופוליס. בצוואתו ציווה לחלק סכומי כסף גדולים לגדולי הדור ולתלמידי חכמים. שימש מופת לעשירי העיר. נפ׳ בווילנה.

ר׳ יהודה־לייב ב״ר שמחה טיקטינר
(חי במאה הי״ח)

אב״ד בז׳אגר ורב בווילנה. מחבר ספר „שלמי־שמחה״, פירוש להלכות ר׳ אשר ב״ר יחיאל (הרא״ש), 2 ח׳, שצורף אליו מבוא על עיקרי ההלכה (וילנה, תקס״ו).

ר' יהודה־לייב עדיל („המגיד מסלונים")

(תק"כ—תקס"ז; 1760—1807)

בקי גדול בספרות האגדה והמדרשים. הצטיין בביאור דברי חכמים, בפירוש המקומות הסתומים בכה"ק, בסגנונו המלוטש ובבניין דרשותיו. היה מקובל על גאוני הדור (ובראשם הגר"א) בגלל למדנותו, רוחב דעותיו והשקפותיו. שימש מ"מ בסלונים. חיבוריו תופסים עד היום מקום נכבד בספרות הדרוש ומשמשים חומר לדרשנים, ואלה הם: „מפיקי־יהודה", דרושים (למברג, תקס"ג); „איי־הים", על אגדת הש"ס (אוסטרהא, תקצ"ג); „מי־נפתוח", על פירוש המשנה להרמב"ם על סדר טהרות (ביאליסטוק, תקע"ו); „מים טהורים", על משניות סדר טהרות (ביאליסטוק, תקע"ז); „שפה לנאמנים", דקדוק (לבוב, תקנ"ג). את מקומו בסלונים מילא אח"כ בנו — ר' יוסף־אליעזר עדיל, אף הוא דרשן מצויין ומחבר הספר „דרכי יוסף", דרושים, 2 ח' (יוהנסבורג, תרי"ט—תרכ"א).

ר' יהושע ב"ר יוסף („ר' יהושע חריף")

(של"ח—ת"ח; 1578—1648)

נו' בווילנה. למד תורה מפי ר' שמואל ב"ר פייבוש ומפי ר' יהושע פלק הכהן (בעל הסמ"ע) ומהר"ם מלובלין. חבריו היו מהר"ם כ"ץ (אביו של בעל הש"ך) ומהר"ם זנויל. התפרסם בעומק הגיונו וביושר ההסברה. היה אב"ד בגרודנה (שצ"ד—שצ"ז), טיקטין ופשמישל, ואח"כ רב בלבוב ור"מ בישיבת קראקא במקומו של המקובל ר' נתן שפירא (בעל „מגלה עמוקות"). אותו זמן שימש ר' יואל סירקיש (בעל הב"ח) אב"ד, אך מחמת זקנתו וטרדותיו התפטר ממשרת ר"מ ור' יהושע מילא את מקומו. לאחר פטירתו של בעל הב"ח מילא מקומו גם בתור אב"ד שלא על מנת לקבל פרס, כי עשיר היה. העמיד תלמידים הרבה, ביניהם ר' שבתי הכהן (בעל הש"ך) ור' גרשון אשכנזי (בעל „עבודת הגרשוני"). חידושיו בשם „מגיני־שלמה", על כמה מסכתות, הוצאו לאור ע"י נכדו ר' אליקים גץ (אמשטרדם, תע"ה; ואח"כ פעמים רבות), ואת תשובותיו, ביניהן גם לגדולי הדור, הכניס לקובץ שו"ת „פני־יהושע" (אמשטרדם, תע"ה; לבוב, תר"ך, בתוספת חלק שני על פי כתב־יד). נפ' בקראקא.

ר' יהושע־השיל ב"ר שאול

(? —תק"ט; ? —1749)

גאון גדול ומפורסם בדורו. סבו היה ר' יהושע־השיל, אב"ד קראקא. אביו היה אב"ד בריסק ואח"כ אב"ד קראקא והגליל. ר' יהושע שימש אב"ד ור"מ בווילון ואח"כ אב"ד בווילנה. דבריו מובאים בספר „מקום שמואל", שו"ת לר' שמואל ב"ר אלקנה (אלטונה, תצ"ח). אחיו, ר' אריה־לייב, היה אב"ד באמשטרדם.

ר' יהושע־זליג („המגיד מסלונים")

(תקפ"ט—תרס"א; 1829—1901)

נו' ברוז'נוי (פ' גרודנה). מפורסם בתור דרשן גדול. עבר על פני עיירות ליטא ועריה וקנה את חיבת ההמונים. בש' תרל"ד (1874) הוזמן לשמש דרשן בביהכ"נ הגדול במינסק. מלבד גדולתו בתורה הצטיין במידותיו ובמעשי צדקה וחסד למעלה משיעור יכולתו. לא היה מסב לשולחנו בשבת או בחג בלי "מניין" אורחים.

ר' יו"ט־ליפמן ב"ר יהודה־זאב הכהן

(תקפ"ד—תרנ"ג; 1824—1893)

נכדו של ר' יו"ט־ליפמן, אב"ד סולי (מחבר „קדושת־יו"ט" ו„מלאכת־יו"ט"). רב בשומיאץ, חיסלאוויץ' ומיר. חיבר ספר „מלבושי יו"ט", שו"ת, 2 ח' (וילנה, תרמ"א—תרנ"ב).

ר' יו"ט־ליפמן ב"ר משה־שלמה

(חי במאה הי"ח וראשית המאה הי"ט)

רב באיישישוק. חיבר ספר „כבוד־יום־טוב", דרושים על התורה (וילנה, תקע"ז).

ר' יונה ב"ר יהודה־גרשון

(? —תקס"ח; ? —1808)

דיין בווילנה. עסק בחקר התוספתא. התחיל להוציא לאור תוספתא עם הגהות ופירוש משלו, ועם הגהות־הגר"א על פי גוף כתבי־ידו. הספיק להוציא רק את הפירוש לסדר זרעים (וילנה, תקנ"ט).

ר' יוסף ב"ר יעקב מפינצ'ב

(חי במאה הי"ז וראשית המאה הי"ח)

תלמידו של ר' צבי־הירש מלובלין. שימש רב בקוסובה ובסאַלץ. בש' תס"ב, בימי פלישת השוודים לליטא ופולין, נמלט להמבורג. חיבר ספר „ראש־יוסף", חידושי הלכה ואגדה על ש"ס (קיידאן, תע"ז).

ר' יחזקאל־פייבל ב"ר זאב־וולף („המגיד מדראַצ'ין")

(תקט"ו—תקצ"ו; 1755—1836)

נו' בפולאנגן. בבחרותו נתקבל כמ"מ בעיר מולדתו ואח"כ בדראַצ'ין. בהיותו בן 19 עבר על פני קהילות גליציה, הונגריה וגרמניה. דרש בבתי־כנסת בברוד, למברג ועוד, ובכל מקום נחל הצלחה מרובה. זמן רב ישב בברסלוי. בווילנה הוזמן לבקר בבית הגר"א ו־5 פעמים דרש במעמדו. הכיר את ר' שלמה־זלמן מוולוז'ין („ר' זלמלי"), שעשה עליו רושם עצום. כתב אח"כ את ספר תולדותיו. בש' תקע"א (1811) הוזמן לשמש מ"מ בווילנה, ובתפקיד זה כיהן 22 שנה. חיבוריו: „מוסר השכל", הלכות דעות ותשובה להרמב"ם, נדפס עם הפנים (דיהרנפורט, תק"ן; ואח"כ פעמים רבות); „תולדות אדם", תולדות ר' שלמה־זלמן מוולוז'ין (דיהרנפורט, תקפ"א—תקפ"ט; ואח"כ פעמים רבות);

בנו ר' זלמן־זאב־וולף מילא את מקום אביו, וחיבר ספר על תולדות אביו.

ינצ'וק, ר' שמואל־חיים

(תרט"ז—תרצ"ז; 1856—1936)

נו' בשטוצ'ין. למד בכולל קובנה. ייסד לעצמו ישיבה והוא היה הר"מ, המשגיח והמנהל בה. בישיבה זו הרביץ תורה בפני מאות נערים ובחורים בביהמ"ד של חייטים בקובנה, למעלה מ־50 שנה. גם חוגי בעה"ב ויהודים פשוטים היו

באים לשיעוריו בערבים ובשבתות והיו נהנים מתורתו ומזיו אישיותו המוסרית. נפ׳ בקובנה.

ר׳ יעקב ב״ר חיים־פייבוש הכהן
(חי במאה הי״ח)

רב בווישטיניץ. חיבר ספר „זרע־יעקב״, פירוש על תנ״ך. החל בהדפסת הפירוש על התורה, אך ההדפסה נפסקה באמצע. החלק על תהילים נדפס בגרודנה (תקמ״ח); החלקים על קהלת ועל איכה נדפסו בנובידבור (תק״ס); החלקים על משלי ושיר השירים נדפסו בווילנה (תקס״א); החלק על רות נדפס בווילנה (תקס״ב); והחלק על יונה נדפס בווילנה (תקס״ד).

ר׳ יעקב־יוסף („ר׳ יעקב חריף״)
(תר״ח—תרס״ב; 1848—1902)

נו׳ בקרוז׳ לאביו שהיה פועל עני. נדד למקומות תורה. בא לקובנה והיה תלמידו של ר׳ ישראל סלנטר, שעיצב את אופיו והתווה את דרכו בחיים.

בגיל צעיר נתקבל לרב בעיירה קטנה, וילון, ופתח שם ישיבה מסודרת, עם שעות מיוחדות ללימוד מוסר. הישיבה הצליחה ומשכה אליה תלמידים מכל רחבי ליטא. מקץ 5 שנים נתקבל לרב ביורבורג, ומשם עבר לז׳אגר. שמו יצא למרחקים ובש׳ תרמ״ג (1883) הוזמן לשמש מו״צ ראשי ומגיד־דמתא בווילנה. גם שם היתה השפעתו על ההמונים עצומה, והוא היה מרתק אלפים בדרשותיו. בש׳ תרמ״ח (1888) הוזמן להיות רב הכולל בניו־יורק. לא נטה לקבל משרה קשה זו, אך בגלל מצוקת חובות נאלץ להיענות. בבואו לניו־יורק מצא את הקהילה מפורדת ומפוזרת ורמתה הרוחנית נמוכה מאוד. דרשותיו, הספוגות רעיונות נשגבים ושהיו מובנות לציבור הרחב בליטא, היו למעלה מהשגת ההמון בניו־יורק. התחיל איפוא בעבודה ציבורית: ריכוז הקהילות, איחוד הציבור, הנהגת סדרים יסודיים בתיקון הכשרות וכו׳. בעבודה זו התנגש עם בעלי־חזקה שהפריעו לו וגרמו למחלוקות ולתככים. דבר זה הביא עליו מחלה קשה. בשנות מחלתו נשכח על־ידי רבים ממעריציו. כשנפ׳ בש׳ תרס״ב ערכו לו הלוויה גדולה שהשתתפו בה כ־50,000 איש. בניו־יורק הוקמה על שמו „ישיבת ר׳ יעקב־יוסף״. הוציא קובץ דרשות, פירושים וחידושי־תורה בשם „לבית־יעקב״ (וילנה, 1888; וארשה, 1900). כמה מדרשותיו תורגמו לאנגלית.

יפה, ר׳ (אברהם) אבלי ב״ר ישראל
(? —תק״פ; ? —1820)

נו׳ ביאנישוק, בה שימש אביו רב. מגזע ר׳ מרדכי יפה בעל „הלבושים״. שימש אב״ד ואקשנה, פוניבאז׳ ולוטובה. חיבוריו (שלא נדפסו): „אגרת־הפורים״; „בית־ישראל״, שו״ת (ב״ח); „מתק שפתיים״, חידושי־תורה ופירוש לפרקי אבות. קונטרס מפרי עטו בשם „ברכת אברהם״, על היתר עגונה, נדפס בתוך הספר „פרי אשל״ לר׳ שלום־אלחנן יפה (וילנה, תרל״ו).

בניו: ר׳ **שבתי**, רב בפוניבאז׳ ובמיטאו, אב״ד ואקשנה (נפ׳ בירושלים, תרט״ז); ר׳ **יצחק**, מו״ה בוואקשנה (נפ׳ בירושלים, תרכ״ג); ר׳ ידידיה (בויסק).

יפה, ר׳ אברהם־עבר ב״ר שלום־שכנא
(תקפ״ג—תרע״א; 1823—1911)

נו׳ בקיידאן. שימש רב בראגולה ובלאזדיי 34 שנה. חיבר ספר „מחזה־אברהם״, חידושים על שלוש הבבות (וילנה, תרנ״ב).

יפה, ר׳ דב־בער ב״ר יעקב („ר׳ בער מטוריץ״)
(? —תקפ״ט; ? —1829)

אביו היה רב בקארליץ ומפורסם במעשי צדקה (גיסו היה האדמו״ר מצ׳רנוביץ, שהיה יליד ליטא). מגדולי תלמידיו של ר׳ חיים מוולוז׳ין. חברם של ר׳ יעקב מקארלין (בעל „משכנות־יעקב״), ר׳ דוד־טבלי ממינסק (בעל „נחלת־דוד״), ר׳ יוסף מסלוצק ור׳ יוסף־זונדל מסאלאנט. סידר חידושיו לספר „מועד״ וכן חיבר כמה חיבורים לביאור כה״ק בדרך הפשט. ר׳ חיים מוולוז׳ין היה אומר עליו, כי הוא „נורא כאחד מהראשונים, הרשב״א והר״ן בסברא והלכה״. היה מפורסם ביראתו ובצדקתו. שימש רב בקארליץ, לובצי, טוריץ ואח״כ באוטיאן. הוא אבי סבו של הרב ר׳ אברהם־יצחק הכהן קוק.

ארבעה בניו היו גדולים בישראל והם: ר׳ **מרדכי־גימפל**; ר׳ **יעקב**, נבחר לרב באוטיאן והתנה שלא ייקרא רב, אלא מ״ץ ונשאר השם מ״ץ כינוי לכל המשפחה; ר׳ **חיים־זלמן** ור׳ **יוסף־יהושע** (רב בטארגין שע״י אוטיאן). חתניו: ר׳ י״ז **שטרן** (שאוולי) ור׳ **צבי־הירש ולק** (פינסק).

יפה, ר׳ יהודה־לייב ב״ר אברהם־עבר
(תר״ב— ? ; 1842— ?)

נו׳ בקיידאן. נסמך להוראה ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור ור׳ אלכסנדר־משה לפידות. לא רצה לשמש ברבנות ועסק במסחר בלאזדיי. חיבר ספר „אבן־לב״, על סוגיות הש״ס (וילנה, תר״ס).

יפה, ר׳ יוסף ב״ר משה
(תר״ו—תרנ״ז; 1846—1897)

נו׳ בווילקומיר. אביו היה רב בגורז׳ד. שימש רב בסלונים, גורז׳ד, פוקרוי וסאלאנט. מש׳ תרנ״ג (1893) שימש רב במנצ׳סטר. פעל הרבה להרמת הרוח הלאומית בין יהודי אנגליה. היה פעיל בתנועת חו״צ. חיבוריו: „יוסף באור״, פירוש לשיר השירים (וילנה, תרנ״א); קונטרס „עלים לתרופה, השכל והיצר״, שירי ויכוח (מנצ׳סטר, תרנ״ה); „אהבת ציון וירושלים״, שלושה מאמרים בענ־יינים לאומיים (ירושלים, תש״ז). נפ׳ במנצ׳סטר.

יפה, ר' ישראל־יעקב ב"ר אברהם הכהן
(תרל"ד–תרצ"ד; 1874–1934)

נו' בווילקומיר. למד בישיבות טאלז וסלאבודקה. היה ידוע בתואר „העילוי מווילקומיר". חתנו של הרב ר' א"י בורוכוב (בעל „חבל־יעקב"). שימש רב במנצ'סטר (אנגליה) מ־1897. פעל שם רבות להרמת קרן התורה, ייסד ישיבה לגפ"ת והיה הרוח החיה ב„אגודת הרבנים" באנגליה. מקובל היה על כל המפלגות ובעל השפעה בחיי־הציבור. מפעילי תנועת „המזרחי" ויו"ר ההסתדרות הארצית. ציר בקונ־גרסים ציוניים החל מן הקונגרס השני. חיבוריו: „כנסת ישראל", דרושים, בצירוף ספר „הדרת ישראל", פלפולים לסיום (מנצ'סטר, תר"ע); „שופר ישראל", מאמרים ודרושים בבעיות הדתיות והלאומיות (קיידאן, תרצ"א); „תחית ישראל", מאמרים ודרושים (מנצ'סטר, תרפ"ז). נפ' באלכסנדריה (מצרים) בדרכו לא"י והובא לקבורה בירושלים.

יפה, ר' מרדכי ב"ר אברהם (בעל „הלבושים")
(ר"צ–שע"ב; 1530–1612)

נו' בפראג. שימש ראש ישיבת פראג עד ש' שכ"א (1561). אותה שנה יצא בראש הגולים מבוהמיה (ע"פ גזירת הקיסר פרדיננד) לאיטליה ושהה 10 שנים בוונציה. מש' של"ב (1572) שימש רב בגרודנה. מש' שמ"ח (1588) היה רב בלובלין. מראשי חכמי הדור. בהשתדלותו הצטרפה ליטא לוועד ג' הארצות, שהיה מאז ועד ד' ארצות. מלובלין עבר לקרמניץ, ובש' שנ"ב (1592) חזר לפראג. לאחר שעזב את פראג בא במקומו המהר"ל, והוא עבר לפוזנא, שם נפטר. עליו נאמר: „ממרדכי עד מרדכי לא קם כמרדכי". קרא לעשרת ספריו בשם כולל „לבושים" והתחיל את כל הקדמותיו במלים: „אמר התופר". ואלה חיבוריו: „לבוש התכלת", על טור או"ח, חלק א' (לובלין, ש"ן); „לבוש החור", על טור או"ח, חלק ב' (לובלין, ש"ן); „לבוש עטרת זהב", על יו"ד (קראקא, שנ"ד); „לבוש הבוץ והארגמן", על אהע"ז (קראקא, שנ"ח); „לבוש עיר שושן", על חו"מ (קראקא, שנ"ח); „לבוש האורה", פירוש רש"י על התורה (פראג, שס"ד); „לבוש שמחה וששון", דרשות למועדים, לנשואין ולברית מילה; „לבוש פינת יקרת", על ספר „מורה נבוכים"; „לבוש אדר היקר", על הלכות קידוש החדש לרמב"ם; „לבוש אבן היקרה", לריקאנטי על התורה. שלושת הלבושים האחרונים נדפסו יחד בשם „לבוש אור יקרות" (לובלין, שנ"ה).

יפה, ר' מרדכי־גימפל ב"ר דב־בער
(תק"פ–תרנ"ב; 1820–1892)

נו' באוטיאן. אביו היה בין 10 תלמידיו הראשונים של ר' חיים מוולוז'ין בישיבתו. מגזע ר' מרדכי יפה בעל „הלבושים". בגיל 9 נתייתם מאביו. למד בוולוז'ין. בהיותו בן 20 חיבר (יחד עם גיסו הרב נתן לוריא מקראקינובה) את הספר „אלף המגן", על מסכת הוריות (וארשה, תרע"ב). אח"כ חיבר „הגדת מרדכי", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (פיטרקוב, תר"ע; ירושלים, תש"ב); „זכרונות־מרדכי", מכתבים, דרשות וצוואה, עם הספד עליו מאת ירוחם־פישל פינס (וארשה, תרע"ג); „תכלת־מרדכי", על פירוש הרמב"ן על התורה (ירושלים, תשי"ד). כמו־כן פרסם מאמרים ב„כבוד הלבנון" (הוספה ספרותית תורנית ל„לבנון") והניח בכ"י חיבורים שונים בהלכה ואגדה. רב בדראָצ'ין ורוז'נוי (36 שנה), מקום שם ניהל ישיבה. בש' תר"ן הגיש תזכיר לשר משה מונטפיורי על מצבם הכלכלי של יהודי רוסיה וניהל חליפת מכתבים עם הברונים הורץ ודוד גינצבורג בעניין הסמינר לרבנים, שחברת מפיצי־השכלה עמדה לייסד. היה מראשוני הרבנים שנתנו ידם לתנועת חו"צ. ייסד ברוז'נוי „חברה ליישוב א"י" והשפיע על תלמידיו, בכללם ר' יחיאל־מיכל פינס, לעשות למען יישוב א"י. כן השפיע על מחותנו ר' פישל הכהן לאפין מגרודנה שיעלה עם כל ביתו לא"י. פרסם בספר „שיבת־ציון" של א. י. סלוצקי מאמר „בשם אלוהינו נדגול". יחד עם ר' יצחק־אלחנן ספקטור ור' אלכסנדר־משה לפידות מראסיין נלחם בשימוש באתרוגי קורפו. בסוף תרמ"ח (1888) עזב את כסא הרבנות ועלה לא"י. התיישב בשכונת „מזכרת־משה" בירושלים ופעל לטובת מוסדותיה. מתוך רצון להשפיע על היישוב החדש עזב ר' מרדכי את העיר ועבר למושבה יהודיה הסמוכה לפתח־תקוה, ואתו 8 אברכים שלמדו תורה מפיו. מעשה נועז זה עשה בשעתו רושם ביישוב ובחו"ל. שנתיים שימש מנהיג רוחני במושבות החדשות. מת מקדחת והובא לקבורה בפתח־תקוה.

יפה, ר' שלום־אלחנן ב"ר שמעון
(תרי"ח–? ; 1858–?)

נו' בוואבולניק. למד בישיבת וולוז'ין. בהיותו בן 21 נתקבל לרב באופינה (פ' קובנה) ומשם בז'יימל וואבולניק. הוזמן לשמש רב בסט. לואיס וברוקלין. רב ואב"ד בביה"ד הגדול בניו־יורק. חיבוריו: „פרי־אשל", על מסכת יבמות (וילנה, תרל"ז); „תפילה שלימה", פירוש על הסידור, נדפס עם הפנים (וילנה, תרמ"ז); „שואל בענין", שו"ת (ירושלים, תרנ"ה); „תשובה כהלכה", מילואים ל„שואל בענין" (ירושלים, תרנ"ו).

יפה, ר' שמואל־יצחק ב"ר צבי
(תרמ"ד–תשי"ג; 1884–1953)

נו' בסלאבודקה. נצר למשפחת ר' מרדכי יפה. חניך ישיבות סלאבודקה ובריסק (אצל גיסו ר' חיים סולובייציק). שימש רב בבוריסוב (תרע"ד). בש' תרצ"ד (1934) עלה לא"י. היה חבר הרבנות של יפו־ת"א. נפ' בתל־אביב.

ר' יצחק־אייזיק ב"ר אליעזר
(חי במאה הי"ח)

רב בקרוז' ופומפיאן. מש' תפ"ז (1727) מילא מקום חותנו ר' משה הדרשן בווילנה, כאב"ד וכדרשן. שם העתיק את כתבי חותנו ואבי חותנו, ר' הלל ב"ר נפתלי־הרץ, מחבר „בית־הלל". עסק בקבלה ונתפרסם בוויכוחים שבינו ובין

הרב המקובל ר' נתן-נטע אב"ד ראדזיוויל. הוזכר בספר שו"ת „מקום-שמואל" מאת מחותנו ר' שמואל ב"ר אלקה (אלטונא, תצ"ח; 1738) ובספר „עמודי בית-יהודה" לר' יהודה ב"ר מרדכי הורוויץ (אמסטרדם, תקכ"ו).

ר' יצחק ב"ר חיים מוולוז'ין („ר' איצה'לה מוולוז'ין")

(תק"מ—תר"ט; 1780—1849)

נו' בוולוז'ין. מילא את מקום אביו כאב"ד ור"מ בוולוז'ין. ראש המדברים באספות שנקראו בימיו בענייני הכלל. מנהיג כנסת ישראל ברוסיה. קיבל את פני משה מונטפיורי בווילנה. הוזמן רשמית יחד עם ר' מנחם-מנדל מליובאוויץ להשתתף בוועדת הרבנים שהוקמה בש' 1844 ע"י המיניסטריון להשכלה. מחיבוריו יצא לאור ספר „מילי-דאבות", דרושים ודברי-מוסר על פרקי-אבות שנרשמו מפיו ע"י תלמידיו (וילנה, תרמ"ח), וכן „פה קדוש", ביאורים ופירושים על התורה (וארשה, תר"ן). נפ' באיוואָניץ.

ר' יצחק ב"ר צבי-הירש משקוד

(חי במאה הי"ח וראשית המאה הי"ט)

רב ומקובל. חיבר ספר „פרי-יצחק", על תרי"ג מצוות בדרך רמז (וילנה—גרודנה, תקצ"ד).

ר' ישראל-איסר מווילנה

(? —תקס"ח ; ? —1807)

תלמידו המובהק של הגר"א. בו בחר כשליחו לר' שניאור-זלמן מלאדי, להתבונן בסדר תורתו, עבודתו והליכותיו. לאחר שנשתהה במקום כמה חדשים, נשאר שם ללמוד תורה מפי הרב. משחזר לוילנה, שלח הגר"א לקרוא לו ושאל אותו פשר דבר. השיב לו, כי הרב דומה למלאך ד' צבאות ותורת אמת יצאה מפיו. התשובה עוררה את חמתו של הגר"א ור' ישראל-איסר נאלץ לעזוב את וילנה ועלה לא"י, בה נפטר.

ר' יששכר-בר ב"ר תנחום

(תק"מ—תרט"ו; 1779—1855)

נו' בגרודנה. שימש דיין בווילנה. מאנשי חוגו של הגר"א. את עבודתו הקדיש לחקר חיבוריו של הגר"א. את מסקנות מחקריו אלה הביא בספר „מעשה רב" (וילנה—גרודנה, תקצ"ב; שנית, למברג, תקצ"ג; ואח"כ פעמים רבות ובכללם הוצאה אחת שלפי שער הספר נדפסה בזאלקווה, 1808, ולמעשה נדפסה בש' ת"ר לערך). כמו"כ חיבר ספר „פעולת-שכיר", חידושים על הלכות אלפסי (וילנה, תרי"ד). נפ' בווילנה.

כהן, ר' אלחנן ב"ר יהודה-לייב

(תרל"ד—תש"א ; 1874—1941)

נו' בקופישוק. תלמידו המובהק של ר' מאיר אטלס. חתן ר' מרדכי אליאשברג. שימש רב בעיירה פושוויטין שע"י יאנישוק. בש' תרפ"ו (1926) נתקבל לרב בדווינסק, כממלא מקומו של ר' מאיר-שמחה. הו"ל את הספר „תשובות לשואל" לר' אהרן-שאול-זליג ב"ר מאיר-שלום הכהן מאירוב, אב"ד דווינסק (נפ' תרל"ט), וצירף לו קונטרס של חידושים והערות משלו (וילנה, תרפ"ט). חיבר כמה ספרים שלא ראו אור. נספה בימי השואה בדווינסק.

כהן, ר' חיים-אורי ב"ר בצלאל

(תרי"ז— ? ; 1857— ?)

נו' בווילנה. למד בישיבת איישישוק. שימש דיין בווילנה מש' תרל"ו (1876). חיבוריו: „דברי-חיים", דרושים (וילנה, תרמ"ט); „מנחם-ציון", הספד על ר' יצחק-אלחנן (וילנה, תרנ"ז); „בונה ירושלים", הספד על ר' הילדסהיימר ור"ש מוהילבר (וילנה, תרנ"ט); „אבן-שלמה", הספד על דודו ר' שלמה הכהן (וילנה, תרס"ז).

כהן (פופקא), ר' ישראל-מאיר ב"ר אריה-זאב („חפץ חיים")

(תקצ"ט—תרצ"ג; 1839—1933)

נו' בזאָטל. התחנך בווילנה. מילדותו הצטיין בכשרונותיו ובצדקתו. קבע לעצמו אורח-חיים מבוסס על התורה והמוסר, לא ליהנות מן התורה, להשתלם במעלות המוסר ולזכות את הרבים. לימד שיעורים בפני צעירים בוואסילישוק. משנשא אשה עבר לדור בעיירה הקטנה ראדין, שנתפרסמה בזכותו. הו"ל בעילום שם ספר המוסר (חפץ חיים) ועבר כמגיד נודד לעורר את העם על שמירת הלשון ואיסור לה"ר. ייסד בראדין ישיבה ששמה יצא לתהילה כאחת המצויינות בישראל, בה למדו אלפי תלמידים. 50 שנה עמד בראשה, נדד אתה בתקופת מלחה"ע ה-1 לשומיאץ וסנובסק (באוקראינה) וחזר לראדין. הסתייע בניהול הישיבה בחתנו ר' צבי לוינזון וברמי"ם גדולים. זיכה את הרבים בספרי-מוסר: „שמירת-הלשון", „אהבת-חסד", „שם-עולם" ועוד. חיבר ספר „מחנה ישראל" לחיילים יהודים וספר „נדחי-ישראל" למען המהגרים למקומות רחוקים, ובהם תמצית הדינים הדרושים לאנשים שהנם פזורים בין האומות. אולם חיבוריו, שבהם קנה לו שם בין גדולי הפוסקים בדור האחרון, הם: „משנה-ברורה", ספר בהלכה ב-6 כרכים, על חלק אורח-חיים שבשולחן-ערוך; „לקוטי הלכות", מסקנות ההלכה בסדר קדשים ובמסכת יומא ופירוש לתורת כהנים. פרסם כרוזים רבים לחיזוק כל מצווה שבה התרשלו. נדד בתפוצות ישראל לתקן תקנות טובות ולעורר על כל מצווה ומצווה. ספריו וכרוזיו הגיעו עד בבל. אורחות חייו המוסריים והפשטניים והליכותיו בקודש היו לדוגמא מעודדת להמוני ישראל. בימי חייו האחרונים היה מקודש ונערץ על כל האומה ונחשב לבר-סמך עליון בענייני מוסר והלכה. עסק גם בצרכי ציבור. בא מעצמו לאסיפת הרבנים בפטרבורג בש' תר"ע (1910). היה ממייסדי „אגודת-ישראל", השתתף ב„כנסיה" הגדולה בוינה בש' תרפ"ג (1923) ונבחר לנשיא

העולמי של מועצת גדולי־התורה. למרות זקנותו נסע בש׳ תר״ץ תוך מסירות־נפש להשתדל בפני שר ההשכלה בפולין על גזירת החינוך, שבעטייה עמדו להיסגר ה„חדרים״ והת״ת. היה ער לכל מאורע כללי בעם ודבריו היו מתקבלים כהלכה על כל המוני שומרי הדת. רבים נהרו ליהנות מברכתו ותפלתו, ואע״פ שברח מן הכבוד נתפרסם בכל קצווי תבל בתור צדיק גדול. עמד לעלות לא״י, אך הרופאים מנעוהו מכך מטעמי בריאות. נפ׳ בראדין.

כהן, ר׳ צבי־הירש ב״ר חיים

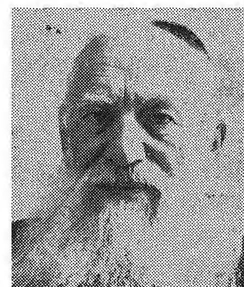
(תרכ״ב—תש״י ; 1862—1950)

נו׳ בכפר בודוביץ ליד וילקובישק. רב ועסקן ציבורי. למד בישיבות וילנה וולוז׳ין. בש׳ תר״ן (1890) היגר לקנדה והשתקע במונטריאול, בה שימש רב. חבר הוועה״פ של אגודת הרבנים במונטריאול. מייסד הת״ת שם. בויכוח על החינוך היהודי תמך בפוע״צ בתביעתם לחינוך יהודי נפרד. פעיל במפעל העזרה למען היהודים שנפגעו במלחה״ע ה־1. עזר בסידור יתומי אוקראינה במשפחות יהודיות בקנדה, והשתתף בעזרה למהגרים יהודים. כתב מאמרים בעתונות המקומית.

כהנימן, ר׳ יוסף־שלמה ב״ר יהודה־לייב

(נו׳ בש׳ תרמ״ז; 1887)

נו׳ בעיירה קול. למד בז׳ידיק ופלונגיאן. בהיותו בן 14 נתקבל באופן יוצא מן הכלל לישיבת טאֶלז. בש׳ תרס״ו

עבר לנובהארודוק והיה יד ימינו של בעל „ערוך השלחן״, השתתף בהשלמת חיבורו ואחרי פטירתו נשאר, לפי צוואתו של הרב, לנהל את הרבנות במקום. לאחר מכן עבר לראדין. למד שם בשקידה עצומה וה„חפץ חיים״ שם עליו עין במיוחד. בש׳ תרע״א נשא לאשה את בתו של ר׳ לייב רובין, רבה של ווידז. כשעבר חותנו משם לווילקומיר, נתקבל הוא לרב בווידז וייסד שם ישיבה בת 170 תלמיד. בימי מלחה״ע ה־1 נתקע בקולטוניאן ופעל גדולות אצל מטה הצבא הגרמני למען היהודים שבאיזור הכיבוש, שחרר רבים ממחנות לעבודות־כפייה ועמם חודש הישוב היהודי בפוניבאֶז׳. בתרע״ט, עם פטירתו של הגאון ר׳ יצחק־יעקב רבינוביץ, רבה של פוניבאֶז, נתקבל לרב במקומו. ייסד שם ישיבה גדולה ומכינה לישיבה, ת״ת וגימנסיה לבנות. נבחר בתור ציר לסיים הליטאי. חבר נשיאות אגודת הרבנים בליטא וראש המדברים בה. פעיל ב„אגודת־ישראל״ ומשתתף ב„כנסיותיה״. בש׳ תרצ״ה ביקר לראשונה בארץ־ישראל. בשנת ת״ש עלה ארצה יחד עם בנו. מלחה״ע ה־2 הפרידה בינו ובין משפחתו, שנספתה. בארץ רכש גבעה נרחבה בבני־ברק והקים קריה שלמה: ישיבה גדולה בת 400 תלמיד ; קרית הילד — בית מחסה לששים יתומות ; „בית־אבות״, מקום קליטה ל„ילדי טהרן״ ואח״כ לילדים יתומים עולים למאות ; ישיבת לומדים תימנים וסְפרדים ; שבעה בתים לקליטת ילדים מאפריקה הצפונית ; בית „תפארת־יעקב״, מכון להשתלמות אברכים וגדולי תורה ; מכון להשתלמות של בני־ישיבה מאמריקה. על־יד הישיבה נבנתה שורה של דירות, בתים משותפים לתלמידי־חכמים. נואם נלהב ומסור לענייני הכלל. יזמתו ומפעליו הקנו לו הערצה גדולה בחוגים האורתודוכסיים ברחבי העולם. חידש את הכינוסים שנודעו בשם „ירחי־כלה״, ובימי הקיץ באים לישיבת „פוניבאֶז׳״ מאות אנשים מחוגים שונים: תעשיינים, פועלים, פקידים, סוחרים ואינטלקטואלים, כדי לשנות ולרענן את תלמודם באווירה של תורה. הרב כהנימן, עם סגל הרמי״ם, מגידים בפניהם יום יום שיעורי תורה ומוסר. חבר מועצת גדולי־התורה של „אגודת־ישראל״.

כ״ץ, ר׳ אברהם־עזרא ב״ר שמואל מאמדור

(חי במאה הי״ט)

רב באמדור. לאחר מתן פסק־דין מוטעה פרש מן הרבנות, ובלי להודיע על־כך יצא להשתלם בתורה ובפוסקים. קהילת אמדור לא הזמינה רב אחר במקומו עד שחזר.

בנו ר׳ **אביגדור־מרדכי** שימש רב באוסטרין וחיבר ספרים אלה: „פרי הדר״, על הלכות שחיטה ובדיקה (וילנה, תרכ״ח); „קרבן־תודה״, חידושים על ספר מועד (וילנה, תרכ״ה) ; „ענבי־גפן״, על חמש מגילות (ליק, תרכ״ג) ; „ענפי־תאנה״, על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (לייפציג, תרכ״ד) ; „תורת אביגדור״, חידושים על שולחן ערוך, אורח חיים (וילנה, תרל״א).

כ״ץ, ר׳ אהרן־יצחק הלוי

(תרס״ח—תש״א; 1908—1941)

למד תורה מפי סבו הרב כ״ץ מפומפיאן, וכן בישיבות טאֶלז ופוניבאֶז׳. שימש רב באוטיאן ואח״כ בפולאנגן, שם נרצח ע״י הנאצים יחד עם כל בני עדתו.

כ״ץ, ר׳ אהרן־שמואל ב״ר חיים־שמעון הכהן

(תר״ל—תש״א; 1870—1941)

למד בוולוז׳ין. שימש רב ביאנישוק (תרנ״ז) ובראסיין (תרס״א). חיבוריו: „גחלי־אש״, כולל שו״ת וחד״ת על סוגיות הש״ס ; „אמרי־אש״, דרושים למועדים שונים. נספה בימי השואה.

כ״ץ, ר׳ חיים ב״ר טוביה

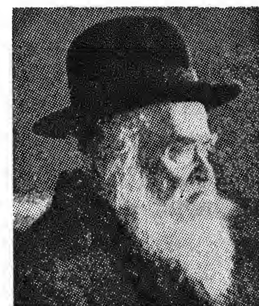
(? —תקע״ג; ? —1813)

מתלמידי הגר״א. שימש רב בפוקרוי ודיין בווילנה. בש׳ תקס״ט (1809) עלה בראש שיירה מתלמידי הגר״א לא״י והיה מנהיגם בצפת. חתם על הכרוז אל יהודי רוסיה וליטא לתמוך ביישוב בצפת ובביהמ״ד ע״ש הגר״א שם. נפ׳ בצפת. הניח בכ״י שני חיבורים: פירושים לתלמוד ופירושים לשו״ע ויורה דעה.

כ״ץ, ר׳ חיים ב״ר יהודה־לייב־נוח הלוי

(תרי״ד—תרצ״ב; 1854—1932)

נו׳ בז׳וסלי. הוסמך ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור, אשר בביתו עסק בהוראה להלכה ולמעשה. בש׳ תרמ״א (1881)

נתמנה לרב בגודלאווה ואח"כ באיווייה. שימש מש' תרמ"ט (1889) רב בפומפיאן. חיבוריו: „עונג חיים"; „מסילות־חיים"; „נתיבות־חיים", על השו"ע; „ישועות־חיים" ו„אהבת־חיים", ספרי דרוש. דרשן מצוין, איש האמת. היה מראשוני הרבנים הציונים בליטא. דרש ברבים למען הציונות ועורר התלהבות בקרב מאזיניו הצעירים. הוא אביהם של ר' **יוסף הלוי כ"ץ**, אב"ד גלובוק; ר' **שמריהו**, אב"ד ויז'ון; ר' **משה־יונה**, רב בסראדניק; ר' **שמואל־מנחם**, אב"ד וילון ופולאנגן.

כ"ץ, ר' יהושע־השיל ב"ר אריה־לייב
(? —תקע"ג; ? —1813)

נ' בגרודנה. תלמידו של ר' אלכסנדר זיסקינד, בעל „יסוד ושורש העבודה". חיבר ספר „ישועות־יהושע" או „מעיני־יהושע", על הספר „שנות־אליהו" להגר"א, נדפס עם הפנים (וילנה, תרמ"ח).

כ"ץ, ר' יוסף־ראובן ב"ר חיים הלוי
(תרל"ז—תש"א; 1877—1941)

נ' בגודלאווה. למד תורה מפי אביו הרב בפומפיאן. בהיותו בן 26 נתמנה לרב בווישינטה ומשם עבר לגלובוק. חבר הוועה"פ של „המזרחי" בווילנה. עסקן ומעורה בחיי הציבור. נספה בימי השואה.

כ"ץ, ר' יחיאל־מיכל ב"ר שמעון
(תרנ"ז—תש"ב; 1897—1942)

נ' באולשאן. למד בישיבות שטוצ'ין, גרודנה, סלאבודקה וחברון. חתנו של ר' שלמה הכהן. מו"צ בווילנה. נספה בימי השואה יחד עם בני משפחתו בפונארי. בספר „דגל־ראובן" מאת אחיו, ר' ראובן כ"ץ אב"ד פתח־תקוה (וארשה, תרפ"ג — ירושלים, תש"ט), נכללו שו"ת ממנו.

כ"ץ, ר' יעקב ב"ר ישראל
(תרכ"ג—תרפ"ג; 1863—1923)

נ' ברומשישוק. למד בישיבות קובנה, וולוז'ין וקאלם. תלמידו של ר' יצחק בלזר. ר"מ בישיבת ר' הירשל בסלאבודקה, ואח"כ משפיע רוחני בישיבת טאלז (תרס"ג—תרס"ה). רב בקליקול (תרס"ו). בימי מלחה"ע ה־1 נדד להומל עם ישיבה, שהוקמה בריגה, ושימש בה ר"מ. בש' תר"פ (1920) חזר לקליקול ושימש שם רב עד יום מותו. בעל מידות אצילות, עניו ושתקן. נמנה על גדולי המוסר בליטא. נפ' בגרמניה (ווילדינגין).

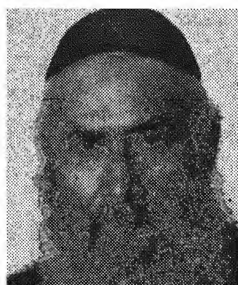
מבניו: הרב **שלמה כצ"ס**, חבר ביה"ד הרבני בפ"ת, והרב **דב כ"ץ**, מחבר ספר „תנועת־המוסר" (ת"א, תש"ו—תש"י; שנית, שם, תשי"ב—תשי"ד) ומנהל המחלקה לרבנות במשרד הדתות.

כ"ץ, ר' ראובן ב"ר שמעון
(תר"מ—תשכ"ד; 1880—1963)

נ' באולשאן. למד בישיבות איווייה, מיר, ראדין, סלאבודקה וסלוצק. אח"כ למד בקיבוץ ר' ח"ע גרודזנסקי בווילנה. שימש רב בסליב, פ' מינסק (תרס"ה), ובאמדור (מש' תרס"ט). בש' תרע"ו—תרע"ט (1916—1919) עמד בראש „ועד העזרה במחוז גרודנה" ופעל רבות לשיקומו הרוחני והחומרי של הישוב היהודי באיזור, שנהרס בימי מלחה"ע ה־1. לאחר המלחמה שימש רב בסטאוויסק (תרפ"ג). לפי בקשתו של ה„חפץ חיים", יצא בראש משלחת רבנים לאמריקה למען ישיבות ליטא ופולין (תרפ"ט). שם נשתהה שלוש שנים ושימש רב ביון (ניו־ג'רסי) וסגן נשיא אגודת הרבנים בארה"ב. בש' תרצ"ב הוזמן לכהן בתור רב ראשי בפתח־תקוה ומנהל ישיבת לומז'ה שם, ועשה הרבה לפיתוחה ולחינוך הדתי. ממייסדי „ועד הישיבות בא"י". פרסם מחקרים על בעיות הזמן והיהדות, ובמיוחד על חוק ומשפט במדינת ישראל. חיבוריו: „דגל־ישראל", שו"ת, 3 ח' (ח"א: וארשה, תרפ"ג; שנית, ירושלים, תרצ"ט; ח"ב: ירושלים, ת"ש; ח"ג: ירושלים, תש"ט); „דודאי־ראובן", דרושים על התורה (פיטרקוב, תרפ"ח; ירושלים, תשי"ד); „שער־ראובן", מאמרים (ירושלים, תשי"ב). נפ' בפתח־תקוה.

כ"ץ, ר' שמואל־מנחם ב"ר חיים הלוי
(תרמ"ז—תשי"ד; 1887—1954)

נ' בז'וסלי. למד תורה מפי אביו ובישיבת „כנסת־יצחק" בסלאבודקה. שימש רב בווילון. בימי מלחה"ע ה־1 גלה

לרוסיה ושימש רב ברוגצ'וב. לאחר המלחמה חזר לליטא ושימש רב בפולאנגן עד ש' ת"ש. מסור לתנועה הציונית מנעוריו. בש' ת"ש עלה לארץ. שימש רב בביהכ"נ „גאולת ישראל" בת"א, חבר הרבנות הראשית וחבר פעיל בביה"ד הרבני בת"א. חיבוריו בכ"י בהלכה נשרפו בש' 1938. נפ' בת"א.

בנו **אברהם־איפר** נרצח ע"י הערבים בחניתה, בימי מאורעות תרצ"ו—תרצ"ט, ועל שמו נקרא יישוב בארץ.

לאס, ר' אפרים־דב ב"ר אלחנן־צבי הכהן
(תרי"ט—תרפ"ה; 1859—1925)

נ' בווישטיניץ. שימש רב בזבלודובה (פ' גרודנה), וירבאלן וקיבארט. חיבוריו: „זבח־אפרים", פירוש למסכת זבחים (פיטרקוב, תרע"ד); „גליון־אפרים", פירושים והערות במהדורת ראם (וילנה) של תלמוד ירושלמי. נפ' בווירבאלן.

לוימן, ר' אליקים־גציל־מאיר ב"ר יצחק („המגיד מזימברובה")
(תר"כ—תרע"ב; 1860—1912)

נ' ברוז'נוי. את פעלו כמ"מ החל בזימברובה, אך כעבור זמן קצר גורש משם ע"י השלטון בשל בהלה שעורר ברוצו

ברחובות ובצעקו: „געוואלד, יהודים, הצילו! התורה בוערת"... עבר לדווינסק, שבה החזיק קיבוץ של מאות פרושים ובחורים מוסמכים וגם ישיבה קטנה. זמן קצר שימש מ"מ בביאליסטוק ואח"כ בבריסק. דרשותיו, שהצטיינו בסגנונן העממי, נישאו תמיד בהתלהבות גדולה והיו מרתקות את שומעיו. הקהל היה פורש מעבודתו ומתכנס אפילו בימי חול באמצע היום, כדי לשמוע אותו. היה קנאי קיצוני. מתנגד לכל תנועה מודרנית. לחם בציונות ובסוציאליזם, בספרות העברית החדשה ובבתי־הספר הציוניים. חי בדוחק ועוני. כמה כתבי־יד של חיבוריו אבדו בווארשה, שאליה בא להירפא. חיבוריו שנדפסו: „מאמר דבר תורה", על המאמר „תורה מביאה לידי זהירות" (וארשה, תר"ן); „רמת־שמואל", הספד על ר' שמואל מוהילבר (וילנה, תרנ"ט); „מחזה־עינים", מוסר (וארשה, תרס"ב); „תורת אליקים", שו"ת (וארשה, תרע"ג).

לוין, ר' אליהו־משה ב"ר יהודה־לייב

(? —תרס"ג ; ? —1903)

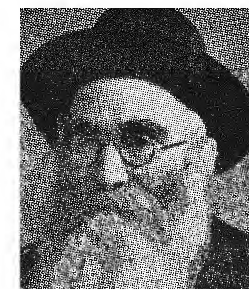
מתלמידיו המובהקים של ר' אליהו שיק. שימש רב בטראב (תר"ז—תרל"ט) ובז'אלודק (מ"מ ר' חיים־לייב מישקובסקי). ייסד שם קיבוץ אברכים. מפורסם בצדקתו. היה מהחותמים על תקנות הרבנים בליטא אודות הסמיכה (יחד עם ר' דוד מקארלין, ר' אליהו מפרוז'אן ואחרים). חיבר ספר „יד־אליהו", 2 ח', ח"א: חידושים על או"ח, ח"ב: דרושים (וילנה, תרס"א—תרס"ב). נכדו היה הרב ר' שלמה־יוסף גנחובסקי (נפ' בש' תשי"ב; 1952).

לוין, ר' אריה ב"ר בנימין־ביינוש

(נו' בש' תרמ"ה ; 1885)

נו' באורלה. למד בוולוז'ין. בש' תרס"ה (1905) עלה לא"י ונתקבל לבוחן בישיבת „עץ־חיים" ומו"צ בשכונת „משכנות" בירושלים. איש חסד ורב־פעלים, עוסק כל ימיו בביקור חולים במוסדות הרפואה בירושלים ומשתדל למלא צרכי החולים. מסור לאסירים היהודים בבתי־הסוהר ושימש אפוטרופסם. היה מסתיר בדירתו אנשי „הגנה", לח"י ואצ"ל. עוסק במפעלי צדקה כ„מתן בסתר" ו„עזרה לאלמנות". היה מגיד שיעורים בתורה. צדיק מופלג. בהתנהגותו החזיר רבים בתשובה. למדן גדול בנגלה ובנסתר. חיבר ספר על תולדות מחותנו: „תולדות הגאון ר' שלמה עלאשאור" (ירושלים, תרצ"ה).

בנו הבכור הוא הרב ד"ר **חיים־יעקב** לוין, מחבר הספר „חיל־המקדש" על קדשים, ח"א: בענייני עבודה (ירושלים, תרצ"ז).

לוין, ר' יהודה־לייב

(תרכ"ב—תרפ"ו; 1862—1926)

נו' במקום סמוך לווילנה. היגר לארה"ב. רב ברוצ'סטר. מש' תרנ"א (1891) רב בניו־יורק ודטרויט. הקים מוסדות־ציבור בתקופה של הרחבת הישוב היהודי שם. ממייסדי אגודת־הרבנים והסתדרות „המזרחי" באמריקה. בשעות הפנאי עסק גם בהמצאות טכניות שונות, ורכש כמה פטנטים על מכונות־חישוב. נפ' בדטרויט.

לוין, ר' יהושע־השיל הלוי

(תקע"ח—תרמ"ד; 1818—1884)

נו' בווילנה. עוד בצעירותו עלה בדעתו להוציא קובץ רבני־תורני, ולשם כך בא בדברים עם ר' יצחק ב"ר חיים מוולוז'ין, ר' שלמה אייגר ור' יצחק־אלחנן, שתמכו ברעיון. מווילנה עבר לוולוז'ין. שם הסתכסך עם ראשי־הישיבה, ורק בש' תרכ"ג (1863) הופיעה חוברת ראשונה של העתון, בשם „פליטת־סופרים", והיא היתה גם האחרונה. בסוף ימיו ישב בפאריס והיה שם רבה של קהילת יהודי רוסיה ופולין. חיבר ספר „עלילות־אליהו", תולדות הגר"א מווילנה (וילנה, תרט"ז; ואח"כ פעמים רבות). כן הו"ל ספר „פעולת־צדיק לחיים", מכתבים ומאמרים (וילנה, תרל"ח). נפ' בפאריס.

לוין, ר' מאיר־נח

(תקצ"ד—תרס"ד ; 1834—1904)

רב באיוואניץ, סטאוויסק, שטויבץ, מוסקבה, ואח"כ מ"מ בווילנה. בדרשותיו הוכיח על קלקלות שונות בחיי־הדור ולא היסס להטיח נגד מנהגים קלוקלים שנשתרשו בציבור. דבריו, שהיו נאמרים מתוך להט־מוסרי, עשו רושם עצום על השומעים.

לוין, ר' ראובן ב"ר אברהם הלוי

(תקע"ו—תרמ"ז; 1816—1887)

נו' בסמארגון. תלמידו המובהק של ר' לייב שפירא (קובנה), שקרא לו „העילוי מסמארגון". שימש רב בליבדובה, וואויה, איליה, נאסוויז', אמצ'יסלב ודווינסק. בקהילה האחרונה שימש במשך 8 שנות־חייו האחרונות. חיבר את הספר „ראש לראובני", שו"ת ובסופו דברי־דרוש, שהו"ל ע"י נכדו ר' יצחק־אייזיק הלוי לוין (ריגה, תרצ"ו). נפ' בדווינסק.

לוין־אפשטיין, ר' מרדכי־יצחק ב"ר שמואל־נפתלי

(תרכ"א—תרפ"ו ; 1861—1925)

נו' ביאנובה (אביו שימש רב בגירטאלי ברוסיה. בעל „אמרי שפר" על שיר־השירים). למד תורה מפי אביו ואח"כ אצל ר' יצחק־אלחנן ועל־ידיו הוסמך להוראה. בש' תרנ"ג (1893) נתקבל כרב בזיימי ושימש שם 10 שנים. בש' תרס"ג (1903) הוזמן לשמש רבה של עדת יוצאי רוסיה ופולין בשפילד (אנגליה) וכעבור זמן־מה נתמנה רבה של קהילת שפילד כולה, שם שימש 22 שנה עד פטירתו. היה חביב על בני קהילתו. נואם מזהיר. הטיף לאהבת א"י ובניינה ברוח הציונות הדתית. מן הרבנים הראשונים שתמכו בתנועת „המזרחי" עם היווסדה. השאיר בכ"י ספר דרוש „תכלת מרדכי" וחידושים בהלכה. נפ' בשפילד.

לוינבוק, ר' ראובן ב"ר יצחק־נח
(תרל"ג—? ; 1873—?)

נו' באליטא. למד בישיבות ראדין, סלאבודקה, וולוז'ין, ובכולל קובנה ווילנה. נתמנה לרב במקום אביו באליטא בש' תרס"א (1901). חיבוריו: „חקרי־לב" (ח"א: טהרת־הקדש, חקרי־הלכות בעניני קדשים וטהרות; ח"ב: ספר ההדרנים, פלפולים, פיטרקוב, תרע"ג); „מיטב הגיוני־היהדות", מבחר ספרות־הדרוש (פיטרקוב, תרע"ד), ובכללם על עניינים אלה: גלות וגאולה, יהדות ואנושות, חוקי הטבע וחוקי־התורה.

לוינברג, ר' ברוך ב"ר משה־שלמה
(תרל"ה—תר"פ; 1875—1920)

נו' בזיידיק, בה שימש אביו רב (נפ' בש' תרנ"ז, והוא כבן 75 במותו). למד בישיבות סלאבודקה וטאלז. בהיותו בן 16 נסמך להוראה. המשיך בלימודיו וקנה גם השכלה כללית רחבה. סירב לקבל עליו משרת רב בקהילות חשובות והעדיף לשמש ר"מ ולהרביץ תורה. בגיל 23 נתמנה לר"מ בישיבת ואַקשנה, בה שימש עד ש' תרע"ה, ואח"כ בלוצין (עד תרע"ט). חו"צ נלהב ומסור לרעיון תחיית האומה. נפ' בקורסובקה.

לוינזון, ר' אשר־ניסן
(חי במאה הי"ט)

רב בבירז'. חיבר ספר „גן נעול", חידושי הלכה (וילנה, תרל"ד). בנו מנחם־נחום־נתן („העילוי מבירז'") נפ' בגיל 18 בש' תרכ"ד, ואביו ספד לו בהקדמה לספרו הנ"ל. שאר חיבוריו: „ילקוט שושנים", דרושים (וילנה, תרל"ה); „ליקוטים מספר אפיקי יהודה", חידושי דינים (וילנה, תרל"ה); „צפנת פענח", הספד על בנו הנ"ל (וילנה, תרל"ה).

לוינזון, ר' צבי
(תרכ"ח—תרע"ט; 1868—1919)

למד בישיבת וולוז'ין. היה חתנו של ה„חפץ חיים" ור"מ בישיבתו בראדין. אישיות מוסרית גדולה. נדד בזמן מלחה"ע ה־1 עם הישיבה לאוקראינה ונפ' בסנובסק.

לוינטל, ר' דב־אריה
(תרכ"ד—תשי"ב; 1864—1952)

נו' בסראַדניק. למד בישיבות קובנה ווילנה. בש' תרנ"א (1891) היגר לארה"ב. שימש רב בפילדלפיה (מילא מקום חותנו ר' אליעזר קליינברג). ייסד בקהילתו מוסדות דת וחינוך רבים. כן היה ממייסדי ישיבת ר' יצחק־אלחנן בניו־יורק ואגודת הרבנים האורתודוכסים בארה"ב ובקנדה. שימש נשיאה הראשון של אגודה זו. ציר בקונגרס היהודי־האמריקני ונציג היהדות האמריקנית בוועידת השלום בוורסאי. בתש"א (1941) חגגו את יובל החמישים לכהונתו בתור רב בקהילת פילדלפיה.

לוינסון, ר' יעקב ב"ר יהודה
(תרל"ה—תשט"ו ; 1875—1955)

נו' בקראקינובה. חניך ישיבות טאלז ואיישישוק. שימש רב בשיקגו (תרס"ו—תרפ"ז). ראש הסמינר של מורי „המזרחי" בניו־יורק (תרע"ז—תרפ"ז). גזבר אגודת הרבנים האורתודוכסיים ונשיא „המזרחי" בארה"ב. חבר הנהלת הג'וינט. ד"ר כבוד של ה„ישיבה יוניברסיטי".

לויתן, ר' צבי־הירש („ר' הירשל מסלאבודקה")
(ת"ר—תרע"ו ; 1840—1915)

נו' בקובנה. למד בישיבת ר' יעקב־יוסף בווילון ומשם עבר לסלאבודקה. היה מקורב לר' ישראל סלנטר, וחברם של ר' יצחק בלזר, ר' נפתלי אמסטרדם, ר' אברהם שנקר ור' אליעזר שילביץ. בש' תרכ"ג (1863) ייסד את ישיבת סלאבודקה („אור החיים"), ודאג לצרכיה ולצרכי תלמידיה. אב נאמן היה לתלמידיו. ישיבה זו שימשה יסוד לישיבת „כנסת־ישראל". כן היה ממייסדי כולל האברכים. פעל בייסוד ישיבות שונות בערים ברוסיה, וכן ייסד חברות שונות ללימוד תורה בסלאבודקה בשביל פועלים ובעלי־מלאכה, ובעצמו היה מג"ד שיעורים בהן. היה מקובל על כל הציבור. נודע בענוותנותו הגדולה ובכל הליכותיו רחוק היה מהתבלט. הצטיין בנדיבות־לב ובחסידות. טיפל במסירות־נפש בילדים עזובים, לחנכם לתורה. היה אבי יתומים וכלכל וחינך לתורה מאות יתומים. בש' תרס"ב (1902) עלה ארצה, והתיישב בירושלים. בירושלים ייסד בית־מוסר, והמשיך להרביץ תורה ומוסר. היה מגיד שיעורים בביהמ"ד שבחצר שטראוס. נזהר מלבטל אף רגע מלימוד התורה. היה מכתת רגליו לפרברים ולשכונות הרחוקות להרביץ תורה ולחנך צעירים. כן עזר לבנות את ביהכ"נ בגבעת־שאול, וייסד שם כולל אברכים. גם במוצא הסמוכה ייסד כולל. אף בקרב עדות המזרח הרביץ תורה וייסד חברות שונות. נפ' בירושלים.

לויתן, ר' שלום־יצחק
(תר"מ—תש"א ; 1880—1941)

נו' בראגולה. חניך ישיבת טאלז. שימש רב במאיסיאד. בימי מלחה"ע ה־1 היה רב בנורבגיה. אחרי המלחמה חזר לליטא ושימש רב בשוואַקשנה. מחיבוריו: „דברי שלום", בענייני הלכה (בודפשט, תרפ"ד); „סוכת שלום־יצחק", שו"ת (פיטרקוב, תרפ"ז); „ילקוט הדרוש" (יחד עם אליעזר־ליפא ויסבלום), דרושים, ב"ח (וארשה, תר"פ—תרפ"ז); „מנחת ש"י" (קיידאן, תרצ"ח). נספה עם בני עדתו.

לופיאן, ר' אליהו ב"ר יעקב
(נו' בש' תרל"ח ; 1878)

נו' בגרייבה. התחנך בת"ת של ר' שמחה זיסל. מייסד ישיבת קאֶלם בש' תרס"ד (1904). המשיך לנהלה עד ש' תרפ"ו (1926). אותה שנה הוזמן לתפקיד ר"מ בלונדון בישיבת „עץ־חיים". העמיד תלמידים רבים, ביניהם רבנים נודעים וראשי־ישיבות. עלה לא"י בש' תש"י (1950). שימש מנהל רוחני בישיבת קאמניץ בירושלים. ראש ישיבת „כנסת

חזקיהו" בזכרון־יעקב ואחר־כך בכפר־חסידים. ייסד בתי־מוסר בארץ. משרידי תנועת המוסר ומגדולי מנהיגיה בדור אחרון. בניו: ר' **אריה־לייב** — ר"מ בישיבת גייטסהד באנגליה; ר' **חיים־שמואל** — ר"מ בישיבת סנדרלנד באנגליה. מחבר הספר „רווחא שמעתתא"; ר' **אליעזר** — ר"מ בישיבת תורת־אמת בלונדון.

לוריא, ר' אברהם ב"ר ניסן

(חי במאה הי"ח וראשית המאה הי"ט)

שימש רב בסיאד (מחוז טאַלז). חיבר ספר „נסיונות־אברהם", על ביאורי הדקדוק בפירוש רש"י לתנ"ך ולתלמוד (וילנה, תקפ"א).

לוריא, ר' דוד ב"ר יהודה (רד"ל)

(תקנ"ח—תרט"ז; 1798—1855)

חכם תלמודי ומקובל. נו' בביחוב. ישב בווילנה. תלמידם המובהק של ר' שאול קצנלנבוגן ור' אבלי מפוסבול. בגיל 17 חיבר פירוש למסכת ברכות. בש' תקע"ו (1816) חזר לביחוב וייסד שם ישיבה. סירב לקבל כהונת רב, אפילו כשהוצע לו כסא הרבנות בווארשה. התפרנס ממסחר. אדם צנוע ועדין שמיזג בנפשו תורה ודרך־ארץ. ידע כמה לשונות לעז. בש' תקצ"ח (1838) נאסר ונכלא לזמן רב בבית־הסוהר בשליסל־בורג בגלל הלשנת מתנגדיו, שכתביו מכילים דברי הסתה נגד המשטר. יחד עם ר' יצחק

מוולוז'ין עסק בצרכי הכלל וביקר אצל השר משה מונטפיורי בווילנה (1846). חיבוריו: „פירוש למדרש־רבה", נדפס עם הפנים (וילנה, תר"ג—תר"ה); „מאמרים יקרים", מבוא לפרקי דרבי אליעזר (וארשה, תרי"ב; נדפס שנית בשם „ההקדמות והמבוא לפרקי דרבי אליעזר", וארשה, תרמ"ד); „קדמות ספר הזהר" (קניגסברג, תרט"ז; וארשה, תרמ"ז); ביאור ל„ספר הפרנס" לר' משה פרנס, נדפס עם הפנים (וארשה, תרנ"א); ביאור לתשובות הגאונים „שערי תשובה", נדפס עם הפנים (לייפציג, תרי"ח); ביאור למדרש שמואל, נדפס עם הפנים (וארשה, תרי"ב); ביאור לפרקי דרבי אליעזר, נדפס עם הפנים (וארשה, תרי"ב); ביאור לפסיקתא רבתי, נדפס עם הפנים (וארשה, תרנ"ג); „נפש דודי", פירוש על הזהר, נדפס עם ספר „יהל אור" על הזהר להגר"א (וילנה, תרמ"ב); „שאלות ותשובות הרד"ל" (ירושלים, תרנ"ח). הוא טיפל גם בהוצאת כמה מחיבוריו של הגר"א. נפ' בביחוב.

לוריא, ר' חנוך־זונדל ב"ר ישעיהו

(תקמ"ז—תר"ז; 1787—1847)

נו' בז'אגר־חדש. בהשפעת ר' חיים זק, איש ז'אגר, הרחיב ידיעותיו בחכמות חיצוניות. עוד בנעוריו עזב את עיר מולדתו והשתקע בווילנה, שם התפתחה בו הנטייה לדרשנות. התמסר כולו לתפקיד זה. שקע בלימודים בספרי מחקר ומוסר, בידיעות טבע ולשונות, והתרגל לדרוש ברבים. תחילה נתמנה למ"מ בז'אגר ואח"כ בנובהארודוק. ביקש דרכים מקוריות בדרוש. לבו נמשך אחרי „פרק שירה", שנראה לו לא רק כפיוט נפלא בלבד, אלא כאוצר רעיונות מוסריים להעלאת נפשו של אדם. הספר שימש לו מקור לא־אכזב לדרשותיו, שהקנו לו שם גדול בתכנן ובסגנונן. דרשות אלו היו מעוררות את מחשבותיהם של שומעיו, ולעתים אף מקוממות אותם בגלל החידוש שבהן, במיוחד כשהיה המגיד משמיע השקפות חפשיות כדי לסתור אותן. היה תקיף בדעותיו ואמיץ לב. היה מעלה חמת מתנגדיו וסובל רדיפות ועלבונות, במיוחד מהחסידים, שראו בו מתנגד מסוכן. ספרו „כנף רננים" על „פרק שירה" הוא פנינה (נדפס לראשונה בקורוטשין, תר"ב; ובפעם החמישית בווילנה, תרס"ט). נפ' בבריסק.

לוריא, ר' משה־בצלאל ב"ר שרגא־פייבוש

(תקצ"ה—תרע"ד; 1835—1914)

נו' בסוחובולי (פ' גרודנה). שימש רב בווילון, שאקי, סייני וסובאלק. חיבוריו: „נהורא שרגא", על מסכת יבמות (וילנה, תרל"ב); „נפש חיה", על מסכת בבא־מציעא (וארשה, תר"מ); „כובע־ישועה", על מסכת בבא־קמא (וארשה, תרמ"ח); „מעשה־בצלאל", על פסקי הלכות ריקאנטי (פיטרקוב, תרנ"ד); „מעשה־חושב", על מסכת ערכין (וארשה, תרנ"ה); „תורת־הקנאות", על מסכת סוטה (וארשה, תרנ"ט); „מלאכת־חושב", על מסכת תמורה (וארשה, תרס"ב); „שבעת־הנרות" על התשב"ץ, נדפס עם הפנים (וארשה, תרס"א); „כתר־ישועה", על מסכת כריתות (פיטרקוב, תרע"ג); „מלאכת־בצלאל", על מסכת שבועות, ונלווה אליו ספר „ארץ צבי" מאת בנו ר' צבי־אריה לוריא, אב"ד קופצ'אָווה וז'אָלודק (וארשה, תרצ"ח). נפ' בסובאלק.

לוריא, ר' שאול ב"ר משה־מישל

(חי במאה הי"ט)

נו' בקראקינובה, בה שימש אביו רב. הוא עצמו שימש רב בשאוולאן. חיבר ספר „עטרת שאול" על מסכת חולין בדרך הפלפול „ומעט מחכמת המשולשים והאלגעברא" (וילנה, תר"ב). ספר זה היה נפוץ בישיבות פולין וליטא.

לוריא, ר' שלמה ב"ר יחיאל (רש"ל; מהרש"ל)

(ר"ע—של"ד; 1510—1573)

נו' בפוזנא והתייחס (מצד אביו) למשפחת רש"י. מגאוני התורה במאה הט"ז. אחד מ„חכמי בריסק" שקבעו את דרכה של יהדות ליטא התורנית. בש' ש"י (1550) נתקבל לאב"ד באוסטרהא במקום חותנו ר' קלמן האברקסטן, שעבר לשמש אב"ד בבריסק. שם ייסד ישיבה ומונה מטעם השלטונות לרב בכל הגליל. לאחר שעזב את אוסטרהא התיישב בליטא (על כן נקרא „ר' שלמה מליטא") ושימש רב בבריסק. בשנותיו האחרונות שימש רב בלובלין. התנגדותו של רש"ל לפלפול גרמה לסכסוכים עם תלמידי הישיבה בלובלין (ר' ישראל ב"ר שכנא שימש שם ר"מ), והוא בנה ביכ"נ מיוחד ובו

הקים ישיבה משלו. היה עניו ושקוע כל ימיו בלימוד התורה. העמיד תלמידים רבים, מהם שהיו אח״כ מגדולי הדור. לא נשא פנים לאיש ולא כבש את תוכחתו ליחיד ולציבור, ובזה עורר נגדו טינה מצד רבנים ופרנסים. רש״ל היה מגדולי ההוראה בדורו, סמכות שאין לערער עליה. הוא ראה בתלמוד את יסוד חיי הדת בישראל. ההלכה בעיניו היתה קדושה, בין לקולא ובין לחומרא. כל הספרים שבאו לפרש את ההלכה החטיאו את המטרה וגרמו למחלוקת: „מימות רבינא ורב אשי אין קבלה לפסוק כאחד מן הגאונים או מן האחרונים, אלא מי שיוכשרו דבריו להיות מיוסדים במופת חותך ע״פ התלמוד והירושלמי והתוספת במקום שאין הכרע בתלמוד״. למעלה מהדין וההלכה עומד המנהג. הוא חשוב יותר גם מדין התלמוד. מנהג מבטל הלכה ודין חכמי התלמוד. כשביקשו להורות הלכה לפי הזוהר התנגד להם רש״ל, אע״פ שהוא עצמו האמין בקדושת הקבלה, אלא שחשש מחדירת יסודותיה להלכה. לא פחות התנגד רש״ל לר׳ אברהם אבן עזרא וגם לרמב״ם על המחקר הפילוסופי שלהם. מבקר חריף ודייקן קפדני היה. בחן ובדק, הגיה ותיקן, הרס בניינים ופילס לו דרך למצוא את הנוסחה הנכונה. היה בין הראשונים שהשתמשו בשיטת ביקורת לגבי נוסח התלמוד ושאף להעמיד את הנוסח המקורי. נפ׳ בלובלין. על מצבתו נחרתו דברים אלה: „פה מונח אביר האבירים, מלך על כל חכמי המורים, סיני ועוקר הרים, מאור הגדול, להאיר לישראל לדור דורים״. חיבוריו: „חכמת שלמה״, הגהות על 19 מסכתות הש״ס (נדפס לראשונה בקראקא, שמ״ב); „ים של שלמה״, חידושים על 6 מסכתות (על מסכת ביצה, נדפס לראשונה בלובלין, שצ״ו; על מסכת יבמות, נדפס לראשונה באלטונא, ת״ק; על מסכת כתובות, נדפס לראשונה בווארשה, תר״י; על מסכת קידושין, נדפס לראשונה בברלין, תקכ״ו; על מסכת גיטין, נדפס לראשונה בברלין, תקכ״א; על מסכת בבא קמא, נדפס לראשונה בפראג, שע״ו—שע״ח; על מסכת חולין, נדפס לראשונה בקראקא, שצ״ג—שצ״ה); „עמודי שלמה״, על „שערי דורא״ לר׳ יצחק מדורא (נדפס לראשונה בבאזיליאה, ש״ס); „יריעות שלמה״, על פירוש ר׳ אליהו מזרחי על רש״י (פראג, שס״ט); „שאלות ותשובות רש״ל״ (לובלין, של״ד—של״ה); „עמודי שלמה״, פירוש על הסמ״ג, נדפס עם הפנים (קאפוסט, תקס״ז); „מנורת זהב טהור״, פירוש על מזמור מ״ז בתהילים על פי הקבלה (פראג, שמ״א); „דברי שלמה״, ביאורי מקראות, פיוטים ושירים (אוסטרהא, תקנ״ד). כן חיבר כמה זמירות לשבת.

ליבוביץ, ר׳ ברוך־דב־בער ב״ר שמואל־דוד

(תר״ל—ת״ש; 1870—1940)

נו׳ בסלוצק. תלמיד מובהק של ר׳ חיים סולובייציק בישיבת סלוצק. נשא לאשה את בתו של ר׳ אברהם־יצחק צימרמן אב״ד דהלוסק, ומילא אח״כ את מקומו שם. ייסד ישיבה שהפכה למרכז גדול של תורה. משם עבר לסלאבודקה ושימש ר״מ בישיבת „כנסת בית יצחק״ שנוסדה אז ע״י ר׳ צבי רבינוביץ. הישיבה שגשגה בימיו והתפרסמה בשיטת לימוד מקורית. בימי מלחה״ע ה־1 נדד לקרמנצ׳וג יחד עם ישיבתו והמשיך לעמוד שם בראשה. משם עבר לווילנה ולקאמנץ (ע״י בריסק), מקום בו שימש ר״מ. נתפרסם כצדיק גדול. בש׳ תרפ״ח (1928) נסע לארה״ב בעניין הישיבה ונתקבל בכבוד רב. הפצירו בו להישאר בארה״ב בתור נשיא אגודת הרבנים, אך הוא סירב וחזר לקאמנץ. בש׳ ת״ש (1940), עם השתלטות הסובייטים על המקום, נדד עם ישיבתו לווילנה ושאף להגיע לא״י, אך נפ׳ בווילנה.

ליבוביץ, ר׳ ירוחם („ר׳ ירוחם מאוז׳ונט״)

(תרל״ד—תרצ״ו; 1874—1936)

נו׳ בלובן (פ׳ מינסק). למד בסלאבודקה ובקאֶלם. מגדולי המוסר. משפיע מוסרי בקאֶלם ופוניבאֶז׳. מנהלה הרוחני של ישיבת מיר. העמיד אלפי תלמידים.

ר׳ לייב חסיד (ציגלר) מקאֶלם

(תקפ״ד—תרנ״ד; 1824—1894)

צדיק וחסיד. נו׳ בוואֶרפיאן (הסמוכה לקאֶלם) לאביו הטוחן. כל ימיו שקד על התורה. בני העיר תמכו בו, אך צרכיו היו מועטים כי הוא ואשתו הסתפקו בקב־חרובים. היה סמל האמת והאמונה, הטוב והחסד. מכל חוגי הציבור (לרבות נכרים) פנו אליו ושאלו בעצתו, והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות. סביב אישיותו נרקמו אגדות רבות ובמותו ספדו לו רבים. בהלוויתו השתתפו המונים, יהודים ונכרים כאחד. נפ׳ בציטוביאן והובא לקבורה בקאֶלם.

לייזרוביץ, ר׳ אליהו־דב ב״ר יצחק־אליעזר

(תרט״ז—תש״א; 1856—1941)

נו׳ ביאנישוק. בגיל 3 נתייתם מהוריו. התחנך אצל דודו. למד בוולוז׳ין ובסלאבודקה. משגיח בת״ת של ר׳ שמחה זיסל בקאֶלם ועוזרו הנאמן. אח״כ עבר לסלאבודקה, שם כיהן כ„משגיח״ בישיבה. עם פטירת אשתו בש׳ תרפ״ה עלה לא״י ושימש בישיבת סלאבודקה בחברון. זמן קצר לפני הטבח בא לירושלים לטפל בחינוך נכדו היחיד (אלברט־שמעון, בנו של הסופר איזידור לאזאר; נפל בעת כיבוש יפו בש׳ תש״ח). משם עבר לת״א, בה היה מגיד שיעור בגמרא בביהכ״נ „מאה שערים״. הצטיין כמחנך ומשפיע מוסרי גדול. נפ׳ בת״א ונקבר בירושלים.

לימא, ר׳ משה ב״ר יצחק־יהודה

(? —ת״ל ; ? —1670)

עוד בהיותו צעיר לימים הוזמן לשמש רב בסלונים ואח״כ בבריסק. פרסומו הגיע לווילנה, ובש׳ ת״י (1650) הוזמן לשמש שם רב ואב״ד. על חברי בית דינו נמנו הש״ך, מהרש״ק, בעל „שער אפרים״ ובעל „בית הלל״. חיבר פירוש לשו״ע, אבן העזר, בשם „חלקת מחוקק״ (קראקא, ת״ל).

לינטופ, ר׳ פנחס ב״ר יהודה־לייב הכהן

(תרי״ב—תרע״ד ; 1852—1914)

נו׳ בדווינסק. רב ומו״צ לחסידי בירז׳. שימש אח״כ רב בוואבולניק ובירז׳. התפרסם כאחד מגדולי הקבלה בדורו. חיבוריו: „פתחי שערים״, דרוש בדרך הקבלה עם חידושי מס׳

חולין (וילנה, תרמ״א); „בנין האומה" (פיטרקוב, תרס״ח); „חשבונו של עולם" (פולטבה, תרע״ב); „ילקוט אבני אמונת ישראל", ביאורים, פלפולים וטעמי מצוות (וארשה, תרנ״ה). כן פרסם מאמרים ב„כנסת הגדולה", שבהם גרס כי רק בקיום התורה יש תקווה לבנין האומה וקיומה. חתם על כרוז לחיבת ציון („המליץ", תר״ס). הניח כמה ספרים בכ״י: „שערי־הלכות", „שערי־אמונה" ו„שער־התקוה". נפ׳ ברוסיה בימי מלחה״ע ה־1.

ליפקין, ר׳ אריה־לייב ב״ר ידידיה־ליפמן

(ת״ר—תרס״ב; 1840—1902)

נו׳ בז׳אגר. רב בפומפיאן (תר״ל—תרל״ח), קראַטינגה (תרל״ח), ואָקשנה (תרס״א—תרס״ב). את מרבית חיבוריו הוציא בעילום שם. חיבוריו: „דברי ידידיה", פירוש על שיר־השירים, נדפס עם הפנים (וילנה, תרנ״ה); „אור היום", דיני בין השמשות (וילנה, תרס״א); „חדושי אגדות מהרא״ל" (ירושלים, תרס״ו); „שבילי המאורות", ביאור על „ברייתא דשמואל הקטן", נדפס עם הפנים (פיטרקוב, תרס״א; שם, תרס״ב; ירושלים, תרצ״ב). נפ׳ בוואָקשנה.

ליפקין, ר׳ זאב־וולף ב״ר אריה־לייב

(? —תרי״ח; ? —1858)

אביו של ר׳ ישראל סלנטר. ר״מ בז׳אגר. מש׳ תק״צ (1830) שימש רב בגולדינגן ואח״כ בטאַלז. חיבוריו: „בן־אריה", הגהות על הש״ס (נדפס בש״ס ראם, וילנה); „בן־אריה", הגהות על הטורים, נדפסו עם הטורים (וילנה, תר״ס).

ליפשיץ, ר׳ ברוך־מרדכי ב״ר יעקב

(תק״ע—תרמ״ה; 1810—1885)

רב בסימיאטיץ, וילקובישק, נובהארודוק ושדליץ. חיבוריו: „ברית־יעקב", שו״ת, 2 ח׳ (וארשה, תרל״ו—תרל״ז); „בית־מרדכי", דרושים (וארשה, תרמ״א); „מנחת־בכורים", חידושים על התלמוד הירושלמי. נפ׳ בשדליץ.

ליפשיץ, ר׳ זאב־דב ב״ר חיים

(תקפ״ז—תרס״א; 1827—1901)

תלמידם של ר׳ זאב־וולף ליפקין ור׳ צבי ברוידה מסאלאנט. רב בשאוולאן בש׳ תר״ט—תרכ״ד. ירש את כסא הרבנות של אביו בסראַדניק. חיבוריו: „באר־חיים", פירוש לסידור, נדפס עם הפנים (וילנה, תרל״ט); „שיר־החיים", פירוש לפרק שירה, נדפס עם הפנים (וילנה, תר״ל; שנית, שם, תרל״ד); „מעין־חיים", חידושים ודרושים (וילנה, תר״ל; שנית, שם, תרל״ד); „רוח־חיים", פירוש לקוהלת, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ״ד). נפטר בסראַדניק. נכדיו היו הרבנים ר׳ **יחזקאל ליפשיץ** מקאליש, ור׳ **אליעזר ליפשיץ** מזודונסקה־וולה.

ליפשיץ, ר׳ הלל־אריה־לייב ב״ר זאב־דב

(תר״ד—תרס״ז; 1844—1907)

נו׳ בשאוולאן. שימש רב בפופיליאן, פולאנגן, סובאלק ולובלין. חיבר את הספר „בית־הלל", על שולחן ערוך וחושן משפט (וארשה, תרנ״ח). היה גם בעל השכלה חילונית. תרגם בשביל „הלבנון" כמה סיפורים, ביניהם „זיס אופנהיים" של מ. להמן, בחתימת „האל״ה". פולמוסיו עם המשכילים התבססו על מחקרים הגיוניים וסגנון עברי מצויין. הוזמן להיות „רב כולל" בניו־יורק, אך לא נענה להזמנה. נפ׳ בלובלין.

ליפשיץ, ר׳ יהודה ב״ר אליעזר־ליפמן הלוי

(תקפ״ט—תרס״ה; 1829—1905)

נו׳ בווילקומיר. תלמידו של ר׳ בצלאל הכהן מווילנה. בש׳ תרכ״ד—תרמ״ד (1864—1884) היה רב בפודזאָלווה, ואח״כ במאַראַטש. חיבוריו: „דרך־אמונה", להוכיח צדקת חז״ל בענין נס חנוכה (וארשה, תרנ״ה); „דור־ישרים", נגד הספר „דור דור ודורשיו" לאייזיק הירש וייס, 2 ח׳ (פיטרקוב, תרס״ח—תר״ע); „נחל־יהודה", דרשות (פיטרקוב, תרע״ג; קובנה, תרפ״א).

ליפשיץ, ר׳ יחזקאל ב״ר הלל־אריה

(תרכ״ב—תרצ״ב; 1862—1932)

נו׳ בראסיין. בעל השכלה כללית רחבה. רב ביורבורג, בויסק ופלוצק. מש׳ תרס״ז (1907) עד פטירתו שימש רב בקאליש. בנעוריו פרסם שירים ב„האסיף" ותרגם מגרמנית סיפור מחיי היהודים בשם „גלגל החוזר" (וארשה, תרמ״ז). על תרגום זה חתם בכינוי „סופר מהיר". ספרו העיקרי הוא: „המדרש והמעשה", דרושים, 3 ח׳ (פיטרקוב, תרס״א ואילך; אח״כ נדפס כמה פעמים). חידושים ממנו נכללו בספרו של אביו „בית־הלל" (וארשה, תר״ן).

היה יו״ר אגודת הרבנים בפולין. בש׳ תרפ״ט (1929) השתתף בוועידת היסוד של הסוכנות היהודית המורחבת בציריך, ונבחר לוועד האדמיניסטרטיבי של הסוכנות, אך התפטר מיד. נפ׳ בקאליש.

לנג, ר׳ יהושע ב״ר משה

(תר״ד—תרס״ח; 1844—1908)

נו׳ בווילנה. שימש רב בסליב (תרכ״ז), איוואָניץ (תרכ״ח), שרשוב (תרל״ד), שומיאץ (תרמ״א—תרנ״ו). בש׳ תרנ״ו (1896) השתקע בווילנה. חיבוריו: „ענף יהושע", על מס׳ שבת (וילנה, תרכ״ג); „פרי יהושע", על מסכת פסחים (וילנה, תרכ״ז); „כרם יהושע", על מסכתות סנהדרין ומכות (וילנה, תרל״ו); „חיבת הקודש", על סדר קדשים (וילנה, תרמ״ח); „בנין יהושע", הערות לרמב״ם (וילנה, תר״ס); ביאור ל„נודע ביהודה" של ר׳ יחזקאל לנדא, מהדורה וילנאית. בספר „חקר הלכה" של ר׳ שמואל מוהילבר יש תשובה מאת הרב לנג על אתרוגים של שנת השביעית והיתר עבודה בשנה זו. נפ׳ בסטאוויסק.

לנדא, ר' אליעזר
(תקנ"א—תרמ"ו ; 1791—1886)

דור רביעי ל„נודע ביהודה". 60 שנה ישב על כסא הרבנות בווילקובישק. כל בניו מתו עליו בחייו.

לנדא, ר' אליעזר ב"ר שמואל
(תקס"ה—תרמ"ג ; 1805—1883)

נו' בווילנה. אחרי נישואיו ישב בגרודנה והיה סמוך על שולחן חותנו, הרב ר' חיים ברוידה. חיבר ספר „דמשק אליעזר", פירוש לביאורי הגר"א לשו"ע, אורח־חיים (וילנה, תרכ"ח). נפ' בגרודנה.

לנדא, ר' יחזקאל ב"ר יצחק־אייזיק הלוי
(תקל"ט—תר"ל; 1779—1870)

נו' בווילנה. מתלמידיו של ר' חיים מוולוז'ין. בימי נעוריו זכה להיות במחיצתו של הגר"א וקיבל ממנו דרך לימודו. לאחר פטירת גיסו, הרב ר' אבלי מפוסבול, אב"ד וילנה, נקרא למלא מקומו ושימש בכהונה זו מש' תקצ"ו (1836) עד מותו והוא בן 91 שנה. גם בענייני הקהל היתה דעתו מכרעת ולא נשא פנים לשום אדם. נפ' בווילנה.

לנדא, ר' יצחק־אליהו ב"ר שמואל
(תקס"א—תרל"ז; 1801—1877)

נו' בווילנה. למד תורה מפי ר' שלמה מיורבורג ומפי ר' אליהו מסמארגון. בהיותו בן 17 נשא אשה והשתקע בדובנא. שם פנה למסחר. לעתים היה דורש בפני הציבור ודבריו עשו רושם על השומעים. שימש ציר יהודי ווהלין בוועידת הרבנים בפטרבורג בש' תרכ"ח (1868). מ"מ ומו"צ בווילנה. חיבוריו: „מענה־אליהו", על תנא דבי אליהו, נדפס עם הפנים (וילנה, ת"ר); „ברורי־המדות", על המכילתא, נדפס עם הפנים (וילנה, תר"ד); „מקרא־סופרים", על מסכת סופרים, נדפס עם הפנים (סובאלק, תרכ"ב); „דרך־חיים", על מסכת דרך־ארץ, נדפס עם הפנים (וילנה, תר"ל); „דובר־שלום", על סידור־התפילה, נדפס עם הפנים (וארשה, תרכ"ב—תרכ"ג); „פתשגן־הדת", על התורה, 5 ח' (וילנה, תרל"א—תרל"ה); „כפלים לתושיה", על תהילים, נדפס עם הפנים (וארשה, תרכ"ה); „כפלים לתושיה", על משלי, נדפס עם הפנים (וילנה, תרכ"ט); „דרושים לכל חפציהם", מחברת א'—ב' (וילנה, תרל"א—תרל"ו); „אחרית לשלום", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תרל"א; שם, תרל"ז); „שמלה חדשה", על פיוטי־המחזור (נדפס במחזורים, דפוס וילנה); „קול שאון מעיר וילנה", על מות אשת שר־המלך פוטאפוב בחלי־רע (וילנה, תרל"ב); „רמת־שמואל", הספד על ר' שמואל שטרשון (איידטקונן, תרל"ג); „לשמוע בלמודים", על אגדות התלמוד (וילנה, תרל"ו).

לנדא, ר' יקותיאל־זלמן ב"ר שמואל
(תקפ"א—תרנ"ה; 1821—1895)

נו' בווילנה. נכדו של ר' אברהם־יעקב לנדוי. ר"מ ואב"ד בוויטבסק. מש' תרל"ח (1878) היה רב בקהילת חסידים בפטרבורג. תשובות ממנו נכללו בספר „מקור־ברוך" של ר' ברוך ב"ר שלמה כהנא (וילנה, תרכ"ה). נפ' בפטרבורג.

לנדינסקי, ר' משה
(תרכ"ב—תרצ"ח ; 1862—1938)

נו' בקנישין. למד בוולוז'ין והתפרסם שם בבקיאותו הרבה. לפי המלצת הנצי"ב נתקבל לר"מ בישיבת „חפץ חיים" בראדין. ה„חפץ חיים" היה מתחשב בדעתו בענייני הכלל. העמיד תלמידים הרבה.

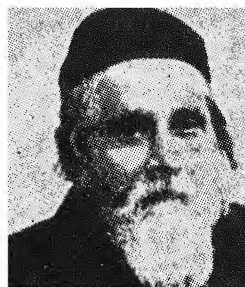
לפידות, ר' אלכסנדר־משה ב"ר צבי
(תקע"ט—תרס"ו; 1819—1906)

נו' בווילנה. בהיותו בן 17 נבחר לרב ביאנובה ואח"כ באחון (פרבר גרודנה). משם עבר לראסיין, בה שימש רב 40 שנה. התפרסם כאחד מגאוני־התורה בדורו. בעל רעיונות מוסריים נעלים ובעל־צדקה גדול. כן התפרסם כדרשן מצוין וחו"צ נלהב. בעת המחלוקת שפרצה בוולוז'ין היה מן המפשרים בין ראשי־הישיבות. עמד לימינו של ר' ישראל סלנטר בייסוד „כוללי־אברכים", שאחד מהם היה בראסיין. התפלמס עם המשכילים בעתון „הלבנון". חיבוריו: „אבני־זכרון", דרושים (וארשה, תרנ"ז); „אבני־זכרון", שו"ת על שטרות וגטין (בכתב־יד); „אם לבינה", חידושים (בכתב־יד); „דברי־אמת", מוסר (וילנה, תר"ע), נדפס בעילום שם המחבר; הגהות על הש"ס (בכתב־יד); פירוש על שיר השירים (בכתב־יד); פירוש על קוהלת (בכתב־יד); פירוש על תהילים (בכתב־יד). פרסם מאמרים ב„הלבנון", „הפלס", „התבונה", „עץ־החיים", „יגדיל תורה", „עטור־סופרים" וכ"ע אח'. כן כתב הקדמה לס' „אמרי־שפר" לר' שמואל־נפתלי אפשטיין (וילנה, תרל"א). נפ' בראסיין.

ר' מאיר־שמחה ב"ר שמעון־קלמן הכהן
(תר"ג—תרפ"ו; 1843—1926)

נו' בבוטרימאנץ. מהרבנים הגדולים והמפורסמים בדורו. למד בבית אביו, אח"כ באיישישוק אצל ר' משה דנישבסקי ואח"כ בבית חותנו, הגביר ר' הירש פלטיאל מביאליסטוק. עוד בהיותו צעיר לימים הצטיין בבקיאותו ב־שני הש"סים. נבחר לרב בדווינסק, שם ישב 40 שנה על כסא הרבנות. גם בימי מלחה"ע ה־1 נשאר עם שארית בני עדתו בעיר ולא עזבה. כשהוזמן בש' תרס"ו (1906) לשמש ברבנות בירושלים, הפצירו בו בני־עדתו שלא לעזבם והוא נעתר להם ונשאר בדווינסק. כל ימיו חי חיי דוחק וכל זמנו היה קודש ללימוד התורה, אך היה גם מעורה בחיי הציבור. השתתף באספות וועידות של רבנים. לפרסום גדול זכה בזכות ספרו „אור שמח" על הרמב"ם, 4 כרכים (א'—ג': וארשה, תרס"ב—תר"ע; ח"ד: ריגה, תרפ"ו; שנית, ניו־יורק, תש"ו). ספרו „אור שמח", חידושים על מסכתות בבא קמא

ובבא מציעא, נדפס אחר מותו (ירושלים, תש״ח). כן חיבר ס׳ ,,משך חכמה״ על התורה (ריגה, תרפ״ז; ירושלים, תש״ו— תש״ח; תשי״ד). נפ׳ בריגה והובא לקבורה בדווינסק.

מגיד, ר׳ קלמן ב״ר אלעזר
(תרל״ד—תש״א; 1874—1941)

נו׳ בקובנה. למד בישיבות סלאבודקה וטאֶלז. נבחר לרב־מטעם בקהילת ארמיאנסק בש׳ תרס״ב (1902). בימי מלחה״ע

ה־1 פעל להצלת יהודים תוך מסירות נפש. אחרי המלחמה חזר לליטא ושימש רב בקרוז׳ ובוואָ־קשנה. היה חבר נשיאות אגודת הרבנים בליטא ומראשי ,,המזרחי״ שם. היה ידוע באהבתו הגדולה לא״י. נאם באסיפות רבות ופרסם מאמרים בעתונות. נספה בימי השואה יחד עם בני עדתו ביער סמוך לטירקשלה.

מה־יפית, ר׳ צבי־הירש ב״ר נפתלי־הרץ
(ת״ר—תרע״ט; 1840—1919)

נו׳ בפריול, בה שימש אביו רב. בהיותו בן 17 נתמנה לרב בליוונהוף, ואח״כ שימש רב באיישישוק ועמד בראש הישיבה הגדולה. לאחר שריפת איישישוק נתמנה לרב בווילקוביסק ושימש שם עד פרוץ מלחה״ע ה־1. בימי המלחמה גלה לליפצק (פ׳ טמבוב) ושם נפטר. הצטיין ברוחב דעתו ותפס מקום נכבד בוועידת רבני רוסיה (וארשה, תרע״א).

מובשוביץ, ר׳ דניאל
(תרמ״ז—תש״א; 1887—1941)

נו׳ בשידרא (פ׳ גרודנה), בה שימש אביו רב. למד בישיבות סלאבודקה וקאֶלם. התפרסם כבעל־מוסר והוגה־דעות מעמיק. ראש ה,,תלמוד־תורה״ בקאֶלם, שהיה מוסד לימוד בשביל אברכים ופרושים שהקדישו עצמם ללימוד התורה. היה אישיות מיוחדת במינה, הן בהופעתו החיצונית רבת־הרושם והן באצילותו וצניעותו. בקי בספרות הפילוסופיה ואיש־שיחה מקסים. היה חתנו של ר׳ נחום־זאב זיו וגיסו של הרב דסלר. נספה עם תלמידיו בקאֶלם.

מוהילבר, ר׳ שמואל ב״ר יהודה־לייב
(תקס״ד—תרנ״ח; 1804—1898)

נו׳ בגלובוק (פ׳ וילנה). נתפרסם כעילוי. בגיל 12 כבר למד בוולוז׳ין וידע בעל־פה מסכתות שלמות. שימש רב

בקהילות גלובוק (6 שנים, החל מש׳ תר״ח), שאקי (14 שנים), ראדום (15 שנה), ביאליסטוק (15 שנה). השתתף בוועידת הרבנים בפטרבורג בש׳ תרל״ג (1873), ובה קרא לאחדות כל חלקי האומה. כשהופיע ברוסיה חוק שירות הצבא היתה דעתו שהיהודים חייבים לקבל את החוק בכבוד. עם פרוץ הפרעות ביהודי רוסיה ורומניה בש׳ תרמ״ב (1882) נסע ללבוב להשפיע על עסקני ההגירה להפנות את הפליטים לא״י. בחורף אותה שנה ייסד את האגודה הראשונה של ,,חובבי־ציון״ בווארשה, והצליח להשפיע על גדולי הרבנים, ר׳ יוסף־דב סולובייציק והרב מייזל, לפרסם ,,קול־קורא״ לרבנים ולהטיל עליהם לייסד אגודות לקניות קרקע בא״י. יצא למערב אירופה, נתקבל לראיון אצל הברון אדמונד רוטשילד וקנה את לבו לרעיון ,,חיבת ציון״. אחרי־כן יצא למסע תעמולה. בדרכו סר לביאליסטוק ושם הוצעה לו משרת רבנות בעיר. הוא הסכים לקבלה בתנאי שיהא חפשי לפעול למען יישוב הארץ. בש׳ תרמ״ה (1885) הוזמן ע״י הד״ר פינסקר להשתתף בוועידת קאטוביץ ובה נבחר להנהגה הראשית. אחרי הוועידה הסתבכו העניינים, והוא ייסד לשכה מיוחדת בביאליסטוק והיה מעביר את הכספים שגייס ישר לא״י. במרוצת הזמן הושג הסכם בין הוועד באודיסה ובין הלשכה בביאליסטוק. בש׳ תר״ן (1890) נבחר בוועידת חו״צ, שנערכה באודיסה, לחבר נכבד של החברה לאות הוקרה על פעולותיו. אחרי הוועידה ביקר בא״י ובשובו חיבר את ספרו ,,שיבת ציון״. ניסה למשוך לתנועה גם את הברון הירש, אך לא הצליח. בש׳ תרנ״א (1891), שנת המשבר ביישוב, השתתף בוועידת וארשה ואח״כ כינס בדרוסקניק ועידה, בה הוחלט להקים מרכז רוחני שנקרא אח״כ בשם ,,המזרחי״. בש׳ תרנ״ד (1894) החליטו אנשי חו״צ על נטיעת גן־אתרוגים גדול בא״י על שמו — ,,גן־שמואל״, ובשם זה נקרא הקיבוץ עד היום. שלח מכתב ברכה לקונגרס הראשון, שמפאת זקנתו לא יכול לבוא אליו. חידושיו ותשובותיו נקבצו בספר בשם ,,חקרי הלכה ושאלות ותשובות״ (ירושלים, תש״ד). במלאת 25 שנה לפטירתו הוציאה הסתדרות ,,המזרחי״ קובץ לזכרו בשם ,,ספר שמואל״, ערוך בידי הרב י. ל. פישמן (ירושלים, תרפ״ג). נפ׳ בביאליסטוק.

מוסט, ר׳ חיים־שניאור־זלמן ב״ר משה־יהודה
(תרמ״ב—תש״ד; 1882—1943)

נו׳ בקרים. למד בישיבת וולוז׳ין. משהוסמך לרבנות עבר לקובנה. שימש רב בביהכ״נ של הויסמן ב,,פלאן־החדש״ ושם

היה מורה ומטיף בחוגי המשכילים. בימי מלחה״ע ה־1 עבר לווילנה ושם (יחד עם ד״ר רחמילביץ) ארגן את העזרה לפליטים מקובנה והסביבה. עם כיבושה של קובנה ע״י הגרמנים בש׳ תרע״ה (1915) היה בין ראשוני החוזרים אליה והתחיל לארגן מחדש את חיי הקהילה ההרוסה. פתח את הת״ת והיה מנהלה, לימד תלמוד בגימנסיה היהודית שנוסדה ע״י ד״ר קרליבך, והקים (יחד עם פרופ׳ הרמן שטרוק) את המועצה היהודית הדתית — נציגת יהודי ליטא בפני השלטונות הגרמניים. מאז עבר להטיף דרשותיו בביהמ״ד החדש ונשאר בתפקיד מ״מ העיר עד ימי השואה. היה חבר ב,,אגודת־ישראל״ ומסור לא״י ובניינה. בעמדו על הבימה בבית־הכנסת בגיטו סלאבודקה הוקף ע״י קלגסי הנאצים והוצא להורג יחד עם יהודים רבים.

מייזל, ר' אליהו־חיים
(תקפ"א—תרס"ב; 1821—1912)

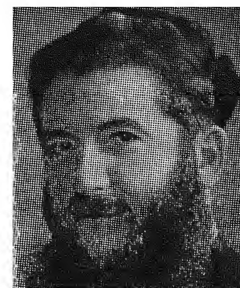
נו' בהורודוק (פ' וילנה). בהיותו בן 19 נתמנה בתור רב בהורודוק. אח"כ שימש רב בדראָצ'ין (תרי"ג—תרכ"א; 1843—1861), וכן בפרוזאן (תרכ"א—תרכ"ז; 1861—1867). בימי מגיפת החולירע התבלט שם במסירות נפשו לכלל. בש' תרכ"ז—תרל"ט (1867—1879) היה רב בלומז'ה. בהשתדלותו הופחתה מכסת חייבי שירות בצבא ב־500 איש לשנה. מש' תרל"ט (1879) ועד פטירתו היה רב בלודז'. היה פעיל בכל מוסדות הציבור וגם בחיי הכלכלה.

כשנדחקו רגלי הפועלים היהודים מבתי־החרושת בלודז', ואת מקומם תפסו הנוצרים, פתח בית־חרושת והעסיק את הפועלים היהודים המנושלים. תיכנן רכישת קרקעות מבעלי־אחוזות יהודים לייסוד מושבה חקלאית לשם הכשרת הדור הצעיר להתיישבות בא"י. לתכנית זו התלהבו רבים, אך חוגי חו"צ התנגדו לה והיא נשארה בגדר חזון. היה מסור לציבור בלב ונפש. בכל מקום שם כיהן בתור רב לא „נחטף" אף ילד אחד לצבא הרוסי. עסק בפדיון שבויים. בלודז' ריכז בידיו את כל ענייני הקהילה הגדולה, בנה בית־יתומים, מושב זקנים, בית־חולים יהודי ותלמודי־תורה. כל כלי ביתו נתן בעבוט כדי לעזור לנצרכים. על ידיו היו נעזרים יהודים לאלפים, וללודז' נהרו מכל ערי ישראל לקבל עזרתו. גם השלטונות נשאו לו פנים, אף שהטריד אותם בהשתדלויותיו. עד גיל 90 עבד במרץ רב. אגדות נרקמו סביבו עוד בחייו. השתתף בכל ענייני כלל ישראל. היה מהמתנגדים לציונות, אע"פ שעזר ליישוב א"י. לא נתן להנהיג בלודז' כל שינוי בתחום הדת הנובע מחיקוי מנהגי העמים. נפ' בלודז'. המוני ישראל התאבלו עליו כיתומים. במלאת 15 שנה לפטירתו יצא־לאור ספר באידיש, בשם „אטייל זכרונות וועגן הרב... ר' אליהו חיים מייזעל" (לודז', תרפ"ז).

מילבסקי, ר' אהרן ב"ר משה־אריה־לייב
(נו' בש' תרס"ד; 1904)

נו' באליטא. גדל והתחנך בבית סבו — ר' יוסף־יעקב רוזנברג, הרב דמתא. חניך ישיבות גרודנה וסלאבודקה. בש' תרפ"ד עלה עם הקבוצה הראשונה של תלמידי סלאבודקה ולמד בישיבת חברון עד תמוז תרפ"ט. הוסמך להוראה ע"י הרבנים ר' א. י. הכהן קוק, ר' מ. מ. אפשטיין ור' איסר־זלמן מלצר. רב באליטא בש' תרפ"ט—תרצ"ד. מש' תרצ"ז מכהן כרבה הראשי של קהילת מונטיבידאו (אורוגוואי). חיבר ספרי חידושים ושו"ת: „מנחת־אהרן" (תש"א); „נחלת אהרן", על הלכות מלכים לרמב"ם (תשי"א); „חלקת אהרן" (תש"ך). בימי מלחה"ע ה־2 פעל רבות בענייני הצלה ועזרה לרבנים ובני־ישיבות בשאנחאי.

מילבסקי, ר' משה־אריה־לייב ב"ר מתתיהו
(תרל"ח—תש"א; 1878—1941)

נו' בטראָסטינה (ע"י ביאליסטוק). חניך ישיבות ביאליסטוק, מינסק וכולל קובנה. הוסמך להוראה ע"י ר' משה דנישבסקי, ר' ברוך־דב ליבוביץ ור' הירש מה־יפית. בש' תרס"ב נשא לאשה את חיה־מטלה, בתו של ר' יוסף־יעקב רוזנברג. בימי מלחה"ע ה־1 היה ר"מ במייצ'ט (ע"י באראנוביץ) ובשאדובה. שימש מו"צ בפראַן ורב בדארשונישוק. נספה יחד עם בני קהילתו. בנו הבכור הוא ר' אהרן מילבסקי, רבה של מונטיבידאו. בנו השני הוא מאיר מילוא, חבר הנהלת בנק הפועלים.

מילייקובסקי, ר' הלל ב"ר צבי („ר' הלל חריף")
(תקע"ט—תרנ"ט; 1819—1899)

נו' בווילנה. היה תלמידו וידידו של ר' ישראל סלנטר. למד בישיבת ר' מייליס יחד עם ר' אלכסנדר־משה לפידות. נאמן לתנועת המוסר. שימש ברבנות בקראָווה, סאלאנט, פוניבאָז', שקלוב, חיסלאוויץ' ואמצ'יסלאו. 50 שנה עמד במרכז הפעולות המדיניות של יהודי רוסיה ונסע לעתים קרובות בשליחות ר' ישראל סלנטר בענייני ציבור. היה בא במגע עם השל־טונות ומשפיע עליהם. בש' תרמ"ה (1885) השתתף באספת הרבנים, יחד עם ר' אליהו מקראָטינגה. בש' תרנ"ד (1894) נבחר לוועדת־רבנים, שהוזמנה לדיונים ע"י הממשלה, יחד עם ר' שמואל מוהילבר ור' צבי רבינוביץ מקובנה ועוד 4 מטובי יהדות רוסיה. פעל גם לטובת יהודי א"י והיה הממונה על קופת ר' מאיר־בעל־הנס בגליל ראסיין. הוזמן להיות רב בקהילת יהודי מזרח אירופה בפאריס, אך סירב. בהיותו בן 73 ויתר על רבנות שקלוב ועבר לעיר קטנה, חיסלאוויץ', לאחר שראה כי בשקלוב יושב ר' יהושע הורביץ שירד מנכסיו והוא זקוק לרבנות ובעיר אחרת לא נתקבל. היה ידוע כחכם מדיני גדול וכצדיק מופלא.

מילצקי, ר' ראובן ב"ר דב־משה
(תרל"ג—תשי"ג; 1874—1953)

נו' באורלה (פ' גרודנה) והתחנך בביאליסטוק בחדר ובישיבות. ממנהליה הרוחניים של ישיבת „כנסת־ישראל" בסלאבודקה. הצטיין בקומתו הזקופה ובכוח גופני רב, אך לא פחות מזה ביושרו, נועם הליכותיו, ענוותנותו ולבביותו. בקיאותו העצומה בתנ"ך, סגנונו העברי השנון ואורח־חייו המוסרי הקנו לו מעמד מיוחד בחוגי הישיבה. הצטיין גם בתור נואם רב־השפעה. נתקבל כר"מ בישיבת ר' הירשל (לויתן) והעמיד מאות תלמידים. סירב לקבל עליו כהונת רב והקדיש עצמו לישיבות. התנדב לבקר בערי ליטא ורוסיה, שבהן הוכיח בשער ועודד לשמירת

קדשי האומה. הסתפק בשכר מצומצם למחייתו בדוחק. לאחר גירוש קובנה נקלע ללובני (אוקראינה) ושם פעל לטובת הפליטים. חיבר חוברת פיוטית מלאת רגש וכאב על „גירוש קובנה". בשובו לאחר המלחמה לליטא נשלח לארה"ב מטעם ישיבת „כנסת־ישראל" ושם פעל במסירות ועשה חייל בנאומיו. בשבתו בארה"ב העביר את משפחתו לא"י. בש' תרפ"ה (1925) עלה לא"י והתיישב בירושלים. כעבור שנים מספר נאלץ שוב לצאת לארה"ב וחזר ארצה רק לאחר מלחה"ע ה־2. פרסם מאמרים ושירים רבים בשבועון „קול־ישראל" ובכתבי־עת אחרים. חיבר חוברת על טהרת המשפחה בשם „חיי הגוף והנפש" (ירושלים, תרצ"ה), שהדפיסה על חשבונו והפיצה באלפי טפסים חינם אין כסף. נפ' בירושלים.

בנו ר' חייקל — ר"מ בירושלים. חתנו, הרב דוד ויין — רב בחולון.

מינדס, ר' נח ב"ר אברהם
(? —תקנ"ח; ? —1798)

רב ומקובל. נו' בווילנה, בה ישב וחי. בתו נישאה לר' אברהם, בנו של הגר"א. חיבוריו: „נפלאות חדשות", על התורה (הורדנא, תקנ"ז); „פרפראות לחכמה", קבלה (שקלוב, תקמ"ה). נפ' בווילנה ונקבר סמוך לקברו של הגר"א.

מירסקי, ר' ברוך־אברהם ב"ר משה
(ת"ר—תרע"ג; 1840—1913)

נו' במיר, שבישיבה שלה שימש אביו ר"מ. מש' תרכ"ט (1869) ר"מ בנאָסוויז', במקום אביו. שימש אח"כ רב בפורו־זובה (תרל"ג) וזאָטל (תרנ"ב—תרע"ג). הניח בכ"י כמה חיבורים על מסכתות הש"ס וחיבור על פירוש הרמב"ן על התורה. רוב כתביו אבדו בימי מלחה"ע ה־1. לא ניצל אלא ספרו „שמעתא דרב"א", שו"ת, 2 ח', שנדפס בירושלים (תש"ו—תש"ט). היה צנוע ועניו. מפורסם בחיבתו וכיסופיו לא"י. איבד כספו ברכישת קרקע בגבעת ארבל (בגליל התחתון) ואעפ"כ לא פחתה אהבתו לא"י. השתתף בפולמוס על היתר שמיטה. פעל רבות לרכישת לב הרבנים לתנועה הציונית. ממייסדי „המזרחי". מראשוני ה„רושמים" ב„ספר הזהב" של הקק"ל. בש' תרס"ט פרש מן התנועה. נפ' בזאָטל.

מירקס, ר' שלמה־זלמן ב"ר יהודה־לייב
(חי במאה הי"ח)

נו' במיר. שימש אב"ד בפרנקפורט־ע"נ־אודר. חיבוריו: „שרשרות עבותות", חידושי־הלכות (פרנקפורט דאודר, תקל"א); „שלחן שלמה", על שו"ע או"ח (תקל"א; שנית, וארשה, תרל"ח); „דרוש הספד", על כמה רבנים (תקכ"ט).

מישקובסקי, ר' חזקיהו־יוסף ב"ר חיים־לייב
(תרמ"ד—תש"ז; 1884—1947)

חתנו של ר' יצחק בלזר. למד בירושלים. בש' תרע"ג נשלח מירושלים להזמין לרבנות המקומית אחד מגאוני ליטא. נשא ונתן עם ר' מאיר־שמחה הכהן מדווינסק, עם ר' יצחק־יעקב מפוניבאָז' ועם ר' אליהו מפרוז'אן. בינתיים פרצה מלחה"ע ה־1. נתקבל לרב באיווייה ומשם עבר לקריניק. פעל רבות במחיצת ר' חיים־עוזר גרודזנסקי בייסוד „ועד־הישיבות" וב„אגודת־ישראל". בש' תש"א עלה לא"י וייסד בה את ועד־הישיבות. לאחר השואה הלך למחנות הפליטים באירופה, ולמרות היותו חולה וחלש פעל במסירות־נפש להצלת ילדי־ישראל מבתי־הנוצרים ובעזרה לשארית־הפליטה במחנות. נפ' בצפת.

מישקובסקי (רוטנברג), ר' חיים־לייב ב"ר יוסף („ר' חיים־לייב מסטאוויסק")
(תקצ"ו—תרנ"ח; 1836—1898)

נו' בעיר שטוצ'ין (פ' וילנה), בה היה אביו דיין 40 שנה. למד בישיבת וולוז'ין. בהיותו בן 18 עבר לאיישישוק ושם למד בהתמדה ובפרישות 5 שנים. בגיל 23 נתמנה לרב באורלובה (תרי"ט—תרכ"ה), בזאָלודק (תרכ"ה—תר"מ) ובסטאוויסק (תר"מ—תרנ"ח). מפורסם כצדיק גדול. רבים היו שואלים לעצתו. קיבל כל אדם בסבר פנים יפות. חברו וידידו של ה„חפץ־חיים", שהיה נוהג לספר על צדקתו. ממייסדי ישיבת לומז'ה. חיבר ספר „פני־האר"י החי", חידושי־הלכה ואגדה (וארשה, תרס"ב). תולדותיו ופעולותיו מתוארות בספר „פעולת צדיק" לר' יצחק מלצן (ירושלים, תרס"ג). נפ' בסטאוויסק.

מלצן, ר' יצחק ב"ר שמואל
(תרי"ז—תרע"ז; 1857—1917)

נו' בסלוצק. למד תורה מפי ר' ישראל סלנטר בממל וקיבל ממנו היתר־הוראה. בקי ולמדן מופלג. התעניין גם בספרי מדע. במאמר „שפת אמת" (י' פרקים) הוא מוכיח את בקיאותם של חז"ל בחכמות העולם. קנאי גדול. קרא כל ימיו לתשובה ולתיקון מעשים. שימש דיין ומו"צ בקאָלם. מחיבוריו: ס' „אזהרת שבת"; „שביתת שבת" (2 ח'); „דקדוק חברים"; „סדר למשנה". כן פרסם מאמרים ב„הפלס", „המודיע" ועוד. התנגד לציונות, אך היה חובב הארץ. בש' תרס"ו עלה לא"י והמשיך בהדפסת ספריו ובהפצת תורת תנועת המוסר. פעיל באגודה לגילוי עקבות עשרת השבטים בתימן. נפ' בירושלים.

מלצר, ר' איסר־זלמן ב"ר ברוך־פרץ
(תר"ל—תשי"ד; 1870—1954)

מגדולי הרבנים בדורנו. נו' במיר. אביו היה צדיק ועני מדוכא. גדל בבית ר' יו"ט ליפמן, אב"ד מיר. למד 7 שנים בוולוז'ין. אח"כ למד שנה אחת בראדין והושפע מאד מ„חפץ־חיים". בש' תר"ן (1890) נשא לאשה את בתו של ר' פייבל פראנק מאלקסוט ונכנס אל חוג אנשי המוסר. היה חבר ל„אגודת־מייסדי־חדרה" יחד עם גיסו, ר' מ. מ. אפשטיין. בש' תרנ"ד (1894) נתמנה לר"מ בסלאבודקה. מש' תרנ"ז (1897) ר"מ בסלוצק. מש' תרס"ג (1903) אב"ד בסלוצק. בש' תרפ"ה (1925) עלה לא"י. מאז ועד יום פטירתו שימש ר"מ בישיבת „עץ חיים" בירושלים והעמיד תלמידים רבים. חיבר ספר „אבן האזל" על הרמב"ם, 7 כרכים (ירושלים, תרצ"ה ואילך). נשיא הישיבות ונשיא מועצת גדולי־התורה של „אגודת־ישראל". היה מקובל כבר־סמכא תורני גדול בזמננו. נפ' בירושלים.

ר' מנחם־אליעזר ב"ר לוי
(? —תקע"ו; ? —1816)

נו' בווילנה, לאביו ר' לוי ב"ר דוד (מחבר ספר „עטרת ראש"). מחבר ספר „יעיר קנו", פירוש הרא"ש על מסכת קנים עם הגהות „שיח השדה" וביאור לקח טוב (ווילנה, תרכ"ב), שעליו אמר הגר"א: „נראה שרק לו נתן הקב"ה להבין פירוש מסכת קשה זו, עליה עמלו לשווא פרשנים רבים". כן חיבר „מאמר סתום" על הלכות שבת, חידושים על המשנה והש"ס וכ"כ שו"ת. לאחר פטירתו של הגר"א נתבקש ר' מנחם־אליעזר ע"י תלמידיו לפרש את הערותיו של הגר"א ל„אורח־חיים". הוא התחיל בכך, אך לא השלים את העבודה. חיבר פירוש על התורה, על המשנה ועל מסכתות, אולם חיבורים אלה לא ראו אור.

ר' מנחם־מנדל
(חי במאה הי"ז)

בא לזאמוט מפראג בש' ת"ח (1648). מראשוני הרבנים שם. שימש רב בגליל שוואָקשנה.

מסקין, ר' יעקב ב"ר מרדכי הכהן
(תרמ"ד— ? ; 1884— ?)

נו' בווילקומיר. למד בישיבת סלאבודקה. רב בנובה־פרגא (פ' חרסון). היגר לארה"ב. שימש רב בבורלינגטון ובברונקס. מחיבוריו: „בית־יעקב", על ד' חלקי שו"ע (ניו־יורק, תר"ץ); „סולם־יעקב", שו"ת וחידושים (ניו־יורק, ת"ש); „אבן־יעקב", על מסכת מגילה (ניו־יורק, תש"ב); „אבן־יעקב", על מסכת חגיגה (ניו־יורק, תש"ד); „הדרת מרדכי", על הדרנים; „משפט ליעקב", על „חשן משפט" וקצת שו"ת (ניו־יורק, תש"ו). חבר הוועה"פ של אגודת הרבנים בארה"ב וקנדה.

מין, ר' מאיר־לייב ב"ר יהושע־מרדכי
(תרנ"ג—תש"א; 1893—1941)

נו' בפלונגיאן. למד בישיבת טאָלז. שימש רב בגרינקישוק. חיבר ספר „נתיב־מאיר", על הרמב"ם (קיידאן, תרצ"א). כן חיבר חידושים ופירושים שלא ראו אור. נספה בקרוק יחד עם יהודי הסביבה.

מרגליות, ר' יצחק ב"ר אליהו
(תר"ב—תרמ"ז; 1842—1887)

נו' בקאלווריה, בה שימש אביו רב. למד בישיבות ליטא. בש' תרכ"ב השתקע במאַראַטש ועסק במסחר. משם עבר לקובנה. אח"כ שימש רב בדרוסקניק. בש' תרמ"ד (1884) היגר לארה"ב ושימש רב בביהכ"נ של אנשי קאלווריה בניו־יורק. חיבוריו: „מעוז־התלמוד", נגד המקטרגים על התלמוד ועל ה„שולחן־ערוך" (וארשה, תרכ"ט); „מעוז־הים", תשובה להתקפות ליליינבלום ב„מגילה" על ספרו „מעוז־התלמוד" (ווילנה, תרל"א); אגדות מהתלמודים והמדרשים (ברלין, תרל"ז). פרסם מאמרים ב„המגיד", „המליץ" ו„הצופה". נפ' בניו־יורק.

מרגליות, ר' מרדכי ב"ר אליהו
(תר"ח— ? ; 1848— ?)

אביו היה אב"ד ראדין וראקישוק. רב ומו"צ באילוקשט, פ' קורלנד (תרל"ב), ובדיסנא (תרמ"ב). חיבוריו: „סוגה בשושנים", על הילכות נידה וליקוטי שו"ת (וילנה, תרנ"ד); „ליקוטי־שושנים" ו„הרועה בשושנים", כללים ושיטות הש"ס ע"פ סדר א"ב עם הערות וחידושים.

מרגליות, ר' משה ב"ר שמעון
(ת"ע—תקמ"א ; 1710—1781)

נו' בקיידאן. מגדולי המפרשים של הירושלמי. שימש רב בכמה קהילות בליטא. לפי הסברה, היה זמן קצר רבו של הגר"א בקיידאן. חיבורו הגדול „פני־משה" על הירושלמי פתח את הירושלמי בפני לומדי זמננו. לשם חיבור פירושו עבר ארצות רבות (גרמניה, הולנד ועוד) וחקר ובדק כתבי־יד. שמו רשום בין תלמידי האונ' בפרנקפורט־ע"נ־מיין, במחלקת הבוטניקה. התעניין במקצוע זה כדי לעמוד על פירוש ירושלמי בסדר זרעים. כן חיבר ספר „מראה הפנים" על הרמב"ם; „פני־משה" על סדר נשים, בצרוף „מראה הפנים", נדפס עם הפנים באמשטרדם (תקט"ו); החלק על נזיקין נדפס בליוורנו (תק"ל); החלק על ברכות נדפס בליוורנו בלי שער. ביקר אצל הגר"א בווילנה. בש' תקכ"ו (1766) שימש דיין באבניין. חיבר גם ספר „פני־המנורה", חידושים על התורה, וספר „באר מים חיים", חידושים על מסכתות שבת ועירובין, אך ספרים אלה לא ראו אור. התכונן לעלות לא"י ולהשלים שם את תכניותיו, אך בדרך נדודיו נפ' בברודי.

מרגליות, ר' משה־זבולון („המגיד מגרודנה")
(תרי"א—תרצ"ה; 1851—1935)

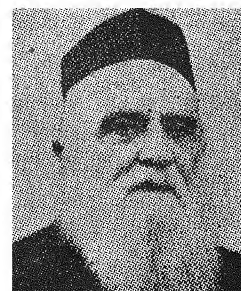
נו' בקרוז'. בגיל 15 שימש את דודו הגאון ר' דוד מקרוז'. בן 25 הוסמך לרבנות על־ידי ר' יו"ט הלפרין, אב"ד ביאליסטוק. שימש רב במאַראַטש ובבוסטון (תרנ"ט) ב„עדת־ישראל" שם. חיבר פירוש לחומש.

ר' מרדכי מפוקרוי
(? —תק"ע לערך ; ? —1810 לערך)

לאחר שלמד תורה 15 שנה, החליט ללמוד מלאכה והתמחה במלאכת הנגרות. כשביקשה קהילת פוקרוי למנותו לרב, הסכים לכך, בתנאי שלא יקבל שכר ושיוכל להמשיך בעבודתו כנגר. בין מנחה למעריב היה מגיד שיעורו בפני בני העדה ובשאר שעות היום עסק בנגרות, כששפתיו דובבות דברי תורה. היה מאגודת „שלושת החסידים" (הוא, ר' משה אב"ד טאָלז ור' שמואל החסיד, נינו של ר' ברוך פודקובקא). 15 שנה עשו השלושה אגודה אחת, התנזרו מעניינים חומריים ולמדו בצוותא בנגלה ובנסתר. פעמיים בשנה היו נוסעים אל הגר"א, והאחרון כינה אותם בשם „חסידי ז'אמוט".

מרקוס, ר' ברוך ב"ר מאיר־פלק
(תר"ל—תשכ"א ; 1870—1961)

נו' בריטובה. חניך ישיבות קאָלם וסלאבודקה. בש' תרנ"א בא ארצה בשליחות רבו, ר' שמחה־זיסל זיו, להקים בתי־

מוסר בירושלים. היה חלוץ תנועת המוסר בארץ. ייסד וניהל במשך 14 שנה (יחד עם ר' חיים זוננפלד) את ישיבת „אור חדש". בתרס"ו (1906) התיישב בחיפה, בה חיו אז כ־50 משפחות יהודיות. שימש רבה של חיפה משך 55 שנה והיה פעיל בחייה הציבוריים. רב ומנהיג נעים־הליכות ובעל מידות טובות למופת. חבר מועצת הרבנות הראשית. חיבר ספר „אמרי־ברוך", חידושי הלכות, תשובות ודרושים (חיפה, תר"ץ). נפ' בחיפה.

ר' משה ב"ר אברהם
(? —תמ"א ; ? —1681)

חתנו של ר' פרנקל־מירלש מברלין. למד בבריסק בביהמ"ד של סבו, ר' השל. אב"ד בגרודנה ור"מ בישיבתה (תל"ג—תמ"א). השתתף בוועד יהודי ליטא בחומסק בש' תל"ט (1679). חיבר ס' „תפארת למשה", חידושי הלכות שו"ע יו"ד, שהוצא לאור ע"י נכדו שלמה ב"ר חיים (ברלין, תקל"ו; שנית, סדילקוב). הניח בכ"י ספר „תפארת למשה", על אבן העזר וחידושים על הש"ס. נפ' בגרודנה.

ר' משה ב"ר אהרן
(תקס"ה—תרל"ה ; 1805—1875)

נו' בסאלאנט. רב ומגיד בעיירות שונות בליטא ופולין, ואחרונה שבהן ראצק. בש' תרכ"א (1861) היגר לארה"ב ונתקבל כמגיד־מישרים בניו־יורק, עד שפרץ סכסוך בינו ובין ר' אברהם־יוסף אש. התפרסם כדרשן מצויין ומחבר ספרי דרוש. חיבוריו: „פרדס החכמה", דרושים (סדילקוב, תקצ"ו); „פרדס הבינה", דרושים, 2 ח' (אמשטרדם [קניגסברג ?], תרט"ו); „מטעי־משה", חידושי אגדה ושו"ת (ירושלים, תרל"ח). נפ' בשיקאגו.

ר' משה ב"ר הלל („ר' משה הדרשן")
(? —תפ"ו ; ? —1726)

נו' בווילנה, שם שימש אביו רב. היה אב"ד ור"מ בקמפנה ואח"כ אב"ד בווילנה (תס"ט—תפ"ו). הביא לדפוס את ספרו של אביו „בית־הלל". כמו"כ חיבר ביאור על „ילמדנו רבנו" שבמדרש תנחומא.

ר' משה־זאב־וולף ב"ר אליעזר
(? —תק"ץ ; ? —1830)

נו' בגרודנה. אב"ד טיקטין בש' תקע"ג—תקפ"ד (1813—1824), ובביאליסטוק מש' תקפ"ד עד יום פטירתו. חיבוריו: „מראות הצובאות", בענין היתר עגונה (הוראדנה, תק"ע); „חידושי מהרמ"ז", ביאור על רבנו יהונתן על הרי"ף (וארשה, תרי"ח); „אגודת־אזוב", דרשות והספדים (ביאליסטוק, תקפ"ד); „אגודת־אזוב", שו"ת (וילנה, תרמ"ה־תרמ"ו); „אגודת־אזוב", חידושי־הלכות (וארשה, תרס"ד).

ר' משה ב"ר יעקב („משה הגולה")
(ר"ט—ר"פ ; 1449—1520)

נו' בשאדובה. מאחר שבליטא לא היו אז מרכזי תורה הלך ללמוד תורה בקושטא (1480). שם למד תכונה מפי החכם הקראי אליהו בן משה בשיאצי, בעל „ספר המצוות". משם הלך לאדריאנופול ולקיוב. בימי פלישת הטטרים אבד כל רכושו ובכללו חיבורו על ספר „גן עדן" של אהרן בן־אליהו מניקומדיה (הספר נמצא אח"כ בתיאודוסיה והעתק ממנו בקושטא). שני בניו נלקחו בשבי ונמכרו לעבדים בתיאודוסיה, אולם הוא עצמו נמלט ללוצק וחזר לשאדובה בש' רנ"ה (1495). שם התחיל לכתוב את ספרו „שושן סודות", בעקבות הרמב"ן. אותה שנה גורשו היהודים מליטא. גם הוא יצא בגולה והתיישב בלידא, אך עם פלישת הטטרים לליטא וכיבוש לידא על־ידיהם נפל שוב בידיהם והובא עם שאר השבויים לקרים (סולקאט). לאחר שהיהודים־הרבניים והקראים פדוהו, נשאר בקרים והתיישב בקאפה (תיאודוסיה). הקהילה באותה עיר היתה מפולגת בשל מחלוקת על נוסח התפילה והמנהגים, והוא הצליח להשכין שלום. שם חיבר את ספרו „אוצר נחמד", ביאור לפירושו של ר' אברהם אבן־עזרא על התורה. הוא ליקט „מחזור מנהג קאפה", היינו סדר־התפילות כמנהג היהודים היושבים בקרים, וכן קבע „י"ח כללי התנהגות", שנתקבלו ע"י הציבור כולו. יהודי קרים הכניסו את פיוטיו לתפילותיהם ובמשך דורות היו מזכירים את נשמתו כאחד מגדולי רבניהם. בפיהם היה מכונה בשם משה אשכנזי או משה מרוסיה. שאף לעלות לא"י, אך הדבר לא עלה בידו. נפ' בקרים.

ר' משה־יצחק־אביגדור ב"ר שמואל
(? —תרכ"ו ; ? —1866)

אביו היה ר' שמואל מבריסק, נין ונכד לר' שמואל ב"ר אביגדור, רבה האחרון של וילנה. חתנו של ר' יהודה־לייב, אב"ד מוהילוב ומינסק. רב בסלונים, ואסילישוק, סייני, קובנה ושקלוב. הניח חיבורים רבים בכתב־יד. ספרו „פרדס רמונים", על יו"ד הלכות נדה, הוצא לאור ע"י בנו ר' אברהם־שמואל (וילנה, תרכ"ט). נפ' בשקלוב.

ר' משה־יצחק ב"ר נח דרשן („המגיד מקֶלם")
(תקפ"ח—תרנ"ט ; 1828—1899)

נו' באוזרניצה (פ' גרודנה). למד בישיבת סלונים. בלמדנותו ובכשרון־הדרוש שלו הסב את תשומת לבו של ר' ישראל סלנטר, שהניעו להתמסר למגידות. מש' תר"י (1850) הוזמן להיות מ"מ בקֶלם. אח"כ היה מ"מ בז'אגר, אושמיאנה, מינסק ומקומות אחרים, עד שוויתר על משרה קבועה והיה עובר ממקום למקום ומעורר את הציבור לתשובה וליראת־שמים. דרשותיו הנלהבות עשו תמיד רושם עצום על לב שומעיו בניגונו, במשליו, בכוח הביטוי ואמנות התיאור. היה דורש 5־6 שעות רצופות והמונים היו מצטופפים לשמעו. שונא בצע. מייסד חברות של המוני עם ללימוד תורה, חברות „חיי־אדם", „לינת הצדק" ומשמרת חולים, קופת גמ"ח לבעלי־מלאכה ולחנוונים, חברות לעזרה הדדית. לא היה עוזב שום מקום עד שלא תיקן בו תקנות וחברות. היה מצליף בלשונו את מקבלי הריבית, בעלי

משקלות מזוייפים, פושטי רגל, מנצלים תקיפים וכו׳. סופר אחד מספר, כי אחרי דרשת המגיד מקאלם התאבד בעירו חנווני אחד, שנהג לזייף את המידות. בערים רבות שברו את המידות והמשקלות המזוייפים לאחר ביקורו. נלחם ב„משכילים״, בחינוך של ההשכלה ובזורמי הכפירה בעתונות החדשה. היה נרדף ע״י המשכילים ופעמים הרבה נכלא בבתי־הכלא. נסע גם ללונדון להשפיע לטובה על המוני המהגרים שם, לבל „יתקלקלו״ בנכר. סיר מונטאגיו והרב הראשי קרבוהו מאוד והוקירו את פעולתו המוסרית הגדולה. שנתיים לפני פטירתו הפסיק את נדודיו והתיישב בלידא. חיבר ספר „תוכחות חיים״, דרשות (וילנה, תרנ״ז). נפ׳ בלידא.

ר׳ משה־רבקש ב״ר צבי־נפתלי („באר־הגולה״)
(? —תל״א ; ? —1671)

נו׳ בווילנה בדורו של הש״ך. אביו היה מתלמידיו של ר׳ יהושע־פלק הכהן, מחבר סמ״ע. סבו ר׳ פתחיה (נפ׳ בש׳ שנ״ט) שימש 30 שנה סופר ונאמן קהילת פראג. כשנכבשה וילנה בש׳ תט״ו (1655) ע״י צבאות מוסקבה, נמלט מן העיר ויצא למערב אירופה. באמשטרדם הדפיס בש׳ תכ״א—תכ״ו את הגהותיו לשולחן־ערוך בשם „באר הגולה״, מראה מקומות הדינים בש״ס, ופוסקים ראשונים. נדפסו אח״כ פעמים רבות בשולי השולחן־ערוך. נתפרסם כגאון גדול, ועם זה היה נוהג כאחד העם. בשובו לווילנה עסק במסחר ובענייני הכלל. ציווה את כל רכושו לצרכי ציבור. חיבר גם ס׳ „כללי ההוראה״ ו„כלי הגולה״, פירוש למשנה, שלא ראו אור.

ר׳ משה־שלמה ב״ר יצחק מטלטשין
(חי במאה הי״ט)

מתלמידי הגר״א. העתיק וסידר כ״י של הגר״א על הקבלה בשם „הדרת־קודש״. מ״מ בווילנה. חיבוריו: „אבן־שלמה״, חידושי ש״ס (ירושלים, תרל״א); „שער־השירים״, על זמירות־שבת, והוא חלק מחיבורו „ברית־הקשת״ (וארשה, תר״ן).

משכיל־לאיתן, ר׳ אברהם ב״ר יהודה־ליב
(תקמ״ח—תר״ח ; 1788—1848)

נו׳ ברדושקביץ, בה שימש אביו רב. בגיל 24, עם צאת ספרו „משכיל־לאיתן״, התפרסם כאחד הגדולים. לא רצה לעשות תורתו אומנותו והקדיש כל ימיו ללימוד. הסתפק במועט וחי חיי עוני וצער. היה אב״ד בנובהארודוק ומו״צ בפטרוביץ ומינסק. חיבוריו: „אהבת־איתן״, חידושים וביאורים לספר „עין־יעקב״; „באר־אברהם״, חידושים על ברכות ומועד (וילנה, תר״ד); „יד־אברהם״, חידושים על מועד וקדשים (וילנה, תקע״ח); „מצפה־איתן״, חידושים וביאורים על הש״ס; „מקור־חכמה״, על הרמב״ם; „נחל איתן״, חידושים על הרמב״ם וכו׳. נפ׳ במינסק.

בניו: **ר׳ משה־ניסן**, אב״ד שומיאץ, מחבר ספר „חקרי־הלכות״ (וילנה, תרל״ה); **ר׳ נפתלי** ממינסק, מחבר „רוח־חכמים״, על התורה (וילנה, תרע״ב); „עשרה מאמרות״, על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרמ״ג); פירוש על ספר בן־סירא, נדפס עם הפנים (וילנה, תרכ״ט).

נכדו היה הגאון **ר׳ אברהם־יצחק משכיל־לאיתן** (נו׳ ת״ר; נפ׳ תרס״ה), רב בסמולוביץ, חיסלאוויץ׳ ושטויבץ.

חתנו — **ר׳ ראובן כץ** ז״ל, שהיה אב״ד פתח־תקוה.

נוחומובסקי, ר׳ אברהם־יצחק
(תרמ״ז—תש״א ; 1887—1941)

נו׳ בלובץ. שימש מו״צ בשאולי. הצטיין בענוותו ובפשטות הליכותיו. כל ימיו עסק בענייני צדקה וחסד. ביתו היה פתוח לכל דל ונדכא. נספה בימי השואה, יחד עם רבים מבני עדתו, ביער קוז׳י.

ניימרק, ר׳ אברהם־יעקב ב״ר יהושע־אליהו
(תרל״ט—תשכ״ב ; 1879—1961)

נו׳ בשומיאץ (פ׳ מוהילב). למד בישיבת טאלז. תלמידם של ר׳ אליעזר גורדון, ר׳ י. ל. בלוך ור׳ ש. שקופ. נסמך ע״י ר׳ אליעזר גורדון ור׳ צבי אופנהיים. שימש רב בפראן בש׳ תרס״ט—תרפ״ד (1909—1924). חבר הוועד הלאומי בליטא. בש׳ תרפ״ד (1924) עלה לא״י ושימש ר״מ בתל־אביב. חיבר ספר „אשל־אברהם״, חידושים וביאורים על ש״ס בבלי וירושלמי, 10 חלקים (תל־אביב, תרצ״ז—תשי״ב). קיבל פעמיים „פרס הרב קוק״. כן פרסם חידושים רבים בכתבי־עת תורניים. נפ׳ בתל־אביב.

ר׳ נפתלי־הרץ מריטובה
(תקמ״ג—תקפ״ח ; 1783—1828)

נו׳ בריטובה. חיבוריו: „אילה שלוחה״, דרושים (וארשה, תרמ״ו); „מי־כיור״, הלכות על נטילת־ידיים (ל. מ., תר״ך; שנית, וארשה, תר״מ); פירוש להגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תרל״א).

נפתלי, ר׳ יואל־הרץ ב״ר ישראל
(? —תרי״ח ; ? —1858)

ר״מ בישיבת ר׳ מיילס בווילנה ומ״מ ב„קלויז יסו״ד״. חיבר ספר חידושים על המשנה, שלא ראה אור.

נתנזון, ר׳ חיים ב״ר אברהם
(תקצ״ח—תרס״ד ; 1838—1904)

נו׳ בנאוואראן (הסמוכה לטאלז). למד בישיבות שאולי ואיישישוק. שימש רב בפיקאלן וז׳ידיק (7 שנים). בנעוריו עסק גם בציור. חיבוריו: „שפתי־חן״, דרשות (וילנה, תר״ס); „דברי־חן״, שו״ת בענייני הלכה, לפי סדר הרמב״ם (פיטרקוב, תרס״ד). נפ׳ בז׳ידיק.

סגל (חזן), ר' חיים ב"ר אברהם („ר' חיים מראצק")
(תר"ה—תרע"ד ; 1845—1914)

נו' בסלאבודקה ולמד בישיבה שם. רב בסודארג, ראצק (פ' סובאלק) ויאנובה (30 שנה). חיבר ספר „אורח חיים", שו"ת (וילנה, תרל"ט), וכן פרסם מאמרים ב„בית ועד לחכמים" (של הרב י. ח. דייכס) ובכתבי-עת תורניים אחרים. כתבי-יד רבים משלו, פרי עבודה של שנים רבות, עלו באש בשעת דליקה אשר נפלה בעיירה. נפ' ביאנובה.

נכדו היה הרב **אברהם-מרדכי** פוגרמנסקי, שהיה גדול בתורה ונפ' בדמי ימיו.

סגל, ר' יעקב-אליהו ב"ר אורי הלוי
(חי במאה הי"ט)

תלמידו של ר' אליהו רגולר. כשהוזמן ר' אליהו לקאליש, מילא הוא את מקומו ברבנות בסלאבודקה (בש' תר"ט—תרמ"ב). מפני כבוד רבו לא נטל לעצמו את התואר רב העיר, והסתפק בתואר מו"צ לעדת סלאבודקה.

בנו **ר' הלל**, הידוע בשם הצדיק ר' הלל, נשא לאשה את בתו של ר' שמואל קלמר (אחיו של ר' אליהו רגולר ואביו של ר' אריה-לייב פרומקין, רבה של אלקסוט).

סגל, ר' משה-יצחק ב"ר משולם-זלמן הלוי
(תקע"ב—תר"ל ; 1812—1870)

נו' בראסיין. בהיותו צעיר נבחר לרב בססמקן (קורלאנד). אח"כ שימש רב בקהילות וינדאו, גולדינגן, שוואֶקשנה, קראָטינגה, טאוריג, ליבאו, פלונגיאן, פוניבאֶז', פולאנגן ואוגוסטוב. לא נשא פנים לאיש, והטיח דברים קשים נגד כל מעשה עוול. במלחמתו נגד הגבירים והקנאים שדיכאו את העניים הגיע עד מסירות נפש. בדרשותיו היה מצליף ללא רחמים בצבועים וברמאים, ולפיכך נרדף ע"י תקיפי הקהל ושכרו היה מקופח. נאלץ להתפרנס מעסקים צדדיים ושלח ידו במסחר בכל מיני פרקמטיא ואף בסוסים סחר. כשהיה יוצא למסעיו בענייני מסחר, היה פושט את האצטלא דרבנן ולובש בגדי סוחר. כמה רבנים מתחו עליו ביקורת על שהוא מזלזל בכבוד הרבנות, אולם הוא היה אומר: „מוטב שאקבור את הרבנות משאֶקבר על-ידה" כדאמרו חז"ל: „אוי לרבנות המקברת בעליה". בכל מקום ששימש רב היה מתמסר לענייני חינוך ומקפיד ביחסו למלמדים. לתלמידי החדרים והישיבות היה מתייחס כאב. ספרים לא חיבר. בנותיו נישאו לרבנים חשובים בליטא.

חתניו: **ר' זאב-דב ליפשיץ**. שימש רב בשאוולאן ואח"כ ירש את כס הרבנות של אביו בסראֶדניק. מחבר „רוח-חיים", „מעיין-חיים" ו„באר-חיים". אביו של ר' הלל **ליפשיץ** וסבו של **ר' יחזקאל ליפשיץ**; **ר' תנחום-שרגא רבל** (תקצ"ח—תרנ"ו). שימש רב בלינקובה ופראָן. אביו של **ר' דב רבל** מישיבת ניו-יורק; **ר' כתריאל-נתן-אהרן**. שימש רב בקורשאן ואוגוסטוב. מחבר ספר „כתר המלך" על הרמב"ם.

סולובייציק, ר' חיים ב"ר יוסף-דב הלוי („ר' חיים מבריסק")
(תרי"ג—תרע"ח ; 1853—1918)

נו' בוולוז'ין. למד תורה מפי אביו שהיה ר"מ בישיבה שם. נשא לאשה את בתו של ר' רפאל שפירא, ר"מ בוולוז'ין.

מאז קבע את ישיבתו בוולוז'ין והשפעתו על בני הישיבה היתה עצומה. בש' תר"מ (1880) נתמנה לר"מ בישיבת וולוז'ין ושימש בתפקיד זה 12 שנה. בשיעוריו ובכוח הסברתו קנה לו שם עולם. יצר את האסכולה המכונה בשם „דרך-ההבנה". בש' תרנ"ב (1892) נסגרה הישיבה ור' חיים עבר לבריסק, שם שימש אביו רב. אותה שנה נפ' אביו, והוא נבחר במקומו. בימי מלחה"ע ה-1 עבר למינסק. בש' תרע"ח (1918) בא לווארשה. היה ממייסדי „אגודת-ישראל" בוועידת קאטוביץ בש' תרע"ב (1912). חבר ב„ועדת-הרבנים" שליד המיניסטריון לענייני-דת ברוסיה, ובה מילא תפקיד חשוב. מחיבוריו נדפסו: „חידושי רבנו חיים-הלוי" על הרמב"ם (בריסק, תרצ"ו; דפוס-צילום, ניו-יורק); „חידושי הגרח"ס" על סוגיות הש"ס (ירושלים, תשי"ב). היה מורה-דרך לדור שלם של לומדי-תורה, שהלכו בדרך שיטתו, דרך הבנת התלמוד עם הדגשת העיקר בכל דבר, בירור יסודי של העניין והעמדתו על נקודת האמת. הלך בדרכי הראשונים. תלמידיו הרבים הפיצו את שיטת רבם בכל ישיבות ליטא ומשם התפשטה לישיבות פולין וא"י. הוא היה מעורה בחיי הציבור ומסור לענייני הכלל בלב ונפש. זכה להערצת המוני ישראל ללא הבדל מפלגה ומעמד. תולדותיו נכתבו בספר „צדיק לברכה" מאת בן-ציון אייזנשטט (ניו-יורק, תרע"ט). נפ' באוטבוצק.

סולובייציק, ר' יוסף-דב ב"ר יצחק-זאב הלוי
(תק"פ—תרנ"ב ; 1820—1892)

נו' בנאָסוויז'. נינו של ר' חיים מוולוז'ין. התחנך בוולוז'ין. למד תורה מפי הדיין ר' שמעון, שהכין אותו לישיבה הגדולה.

עוד בגיל צעיר נשלח למינסק למלא את מקומו של ר' גרשון ר"מ ב„ישיבת בלומקה" הידועה. נשא לאשה את בתו, אך לאחר זמן נתן לה גט-פיטורין ועבר לברוד, בה למד בישיבת ר' שלמה קלוגר. משם עבר ללבוב, שבה למד בישיבת ר' יעקב אורנשטיין. חזר לקובנה, עיר מגורי אביו בימים ההם. מקובנה שב לוולוז'ין, בש' תר"ג (1843). כשנפ' ר' אליעזר-יצחק, נתמנה ר' יוסף-דב לר"מ בישיבת וולוז'ין ושימש בתפקיד זה 12 שנה. שיעוריו הצטיינו בהבנה רחבה, בסברה ישרה ובעומק המחשבה. נתעוררו חילוקי-דעות בינו ובין ר' נפתלי-צבי-יהודה ברלין (הנצי"ב) ולפי החלטת ועדת רבנים, גדולי הדור, ויתר לטובת הנצי"ב ועבר לסלוצק, שם שימש רב 10 שנים. בש' תרל"ה

(1875) עבר לווארשה ובה ישב 3 שנים. בש׳ תרל״ח (1878) הוזמן להיות רב בבריסק. כשהתעורר רעיון ישוב א״י היה ר׳ יוסף־דב מראשוני חו״צ, ובש׳ תר״ן (1890) ייסד בבריסק „אגודה לגאולת קרקע בא״י״. בש׳ תרמ״ט (1889) השתתף בוועידת רבנים ועסקנים בפטרבורג, אשר בה הוחלט, מפני לחץ הממשלה, להנהיג בישיבת וולוז׳ין גם לימודי־חול במסגרת „חינוך־יסודי״. חיבוריו: „בית־הלוי״, שו״ת (ח״א: וילנה, תרכ״ג; ח״ב; וארשה, תרל״ד); „בית־הלוי״, דרושים (וארשה, תרמ״ד; וילנה, תרע״א; ירושלים, תש״ז); „חידושי בית־הלוי״, חידושי־הלכה (וארשה, תרנ״א). נפ׳ בבריסק.

סולובייציק, ר׳ יוסף ב״ר משה הלוי
(חי במאה הי״ח)

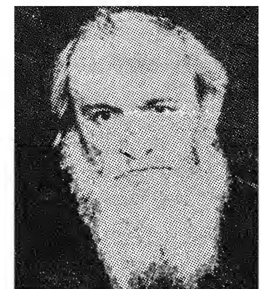
נו׳ בקובנה. מילא מקום אביו ברבנות בעיר מולדתו. נשא לאשה את בתו של ר׳ חיים מוולוז׳ין. בנו ר׳ יצחק־זאב שימש הרב־מטעם הראשון בקובנה, והיה אביו של ר׳ יוסף־דב, הר״מ בוולוז׳ין ואב״ד בסלוצק ובריסק, ואביו־זקנו של ר׳ חיים סולובייציק.

סולובייציק, ר׳ יצחק־זאב ב״ר חיים הלוי („ר׳ וולוולה״)
(תרמ״ז—תש״ך; 1887—1959)

נו׳ בוולוז׳ין. למד תורה מפי אביו. נין ונכד לר׳ חיים מוולוז׳ין. עם פטירת אביו (תרע״ח) נתמנה כממלא מקומו ברבנות בריסק. שם ייסד וניהל ישיבה, אליה נהרו תלמידים מכל פולין. בימי מלחה״ע ה־2 ברח מבריסק לווילנה עם 7 מבניו ובנותיו. אשתו ושאר בניו נשארו בבריסק ונספו שם. בש׳ ת״ש (1941) עלה ארצה והתיישב בירושלים, בה הקים כולל אברכים וגם ישיבה בהנהלת בנו ר׳ יוסף־דב. בארץ התרחק מעסקנות צבורית והסתגר בד׳ אמות של הלכה. אך השפעתו על חוגים רבים בישוב, בעיקר על הדתיים הקיצוניים, היתה גדולה. נפ׳ ביום־הכפורים בירושלים.

סולובייציק, ר׳ משה ב״ר חיים הלוי
(תרל״ח—תש״א; 1878—1941)

נו׳ בוולוז׳ין. בנו השני של ר׳ חיים ונינו של הנצי״ב. למד בישיבת וולוז׳ין ובהתקבל אביו לרב בבריסק למד תורה מפיו. שקדן, חרוץ ובקי עצום בש״ס וברמב״ם. חתנו של ר׳ אליהו פיינשטיין. בן 30 נבחר לרב בראסיין. משם עבר לחיסלאוויץ׳. אחרי מלחה״ע ה־1 שימש רב באנטופול (פ׳ גרודנה) ומנהל ביהמ״ד לרבנים „תחכמוני״. אחרי פטירתו של ר׳ שלמה פולאצ׳יק, הוזמן למלא מקומו כר״מ בישיבת ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק. הוא

כיהן בתפקיד זה 10 שנים. היה מראשי אגודת־הרבנים באמריקה וקנדה. נפ׳ בניו־יורק.

בנו הוא ר׳ **יוסף־דב סולובייציק** — רב בבוסטון ור״מ בישיבת ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק.

סטולביץ, ר׳ מאיר
(תרל״א—תשי״א; 1871—1951)

נו׳ באיישישוק. למד בבתי מדרש שבעיירות ליטא ויצק מים על ידי ר׳ אלכסנדר־משה לפידות. רב בגירטיגולה, סאֶבז׳ וחיסלאוויץ׳. חיבר ספר „מבית מאיר״, הדרנים ושו״ת (וארשה, תרס״ט) וספר „מבית מאיר״, חידושי סוגיות ושו״ת (וארשה, תרע״א). עלה לא״י בש׳ תרצ״ג (1933) ונתקבל לרב ומו״צ בשכונת „זכרון־משה״ בירושלים. בש׳ תש״ב (1942) הוכתר בתואר „ראש מורי־ההוראה״ בירושלים. בירושלים הדפיס עוד 3 ח׳ של ספרו „מבית מאיר״ (תרצ״ז, תש״א, תש״ז). נפ׳ בירושלים.

סילבר (זילבר), ר׳ אליעזר ב״ר בונים־צמח
(נו׳ בש׳ תרמ״ב; 1882)

נו׳ באבאֶל. אביו היה רב בקאמאי. מתלמידיו הראשונים של קבוץ ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי בווילנה ומתלמידי ר׳ זלמן־סנדר כהנא־שפירא ור׳ חיים סולובייציק (בריסק). הוסמך להו־ראה בש׳ תרס״ו (1906). היגר לאמריקה בש׳ תרס״ז (1907). שימש רב בהריסבורג (פנסיל־בניה). תיקן תיקונים רבים בחיי העדה והרים את קרן התורה בה. נשיא אגודת הרבנים בארה״ב ומייסד „עזרת־תורה״. מש׳ תרפ״ה (1925) רב בספרינגפילד. מש׳ תרצ״א (1931) רבה הכולל של סינסינטי. ביקר באירופה ופעל רבות להעלאת מאות רבנים ובני ישיבות לא״י. נשיא ראשון של ועד ההצלה. פעיל במוסדות תורה וצדקה.

סלנט, ר׳ שמואל ב״ר צבי
(תקע״ז—תרס״ט; 1816—1909)

נו׳ בביאליסטוק. חתנו של ר׳ יוסף־זונדל מסאלאנט. לאחר שעלה חותנו לא״י לקה ר׳ שמואל בריאותיו והרופאים צוו עליו לנסוע לאיטליה, אך הוא העדיף לעלות ירושלימה יחד עם אשתו ובנו (בש׳ 1841). בדרך התעכבו בקושטא. אותה שעה הגיע לקושטא השר משה מונטפ־יורי בענייני עלילת־הדם בדמשק, ואז נרקמו קשרי־ידידות בין הרב ובין השר. בירושלים נבחר לרבה הראשי של עדת האשכנזים, אך מצב ה„כולל״ היה בכל רע ולפי בקשת ראשי העדה יצא רש״ס לאירופה והצליח תוך שנתיים וחצי להעמיד את הכולל על רגליו ולהיטיב את מצבם של אנשי הכולל ושל הישיבה. בש׳ תר״ך (1860) נעתר שנית לבקשת אנשי ירושלים ויצא בשליחות להולנד, גרמניה ואנגליה. שם נפגש שוב עם השר מונטפיורי, וקיבל את עזרתו לסיום בניין ביהכ״נ הגדול „בית־יעקב״ („החורבה״). על־מוצא־פיו של רש״ס התנהלו כל ענייני הכוללות והשפעתו

היתה רבה ביותר. חי בשלום עם כל המפלגות והעדות. התנגד לחרמות ואיסורים שהיו מקובלים בזמנו, ונמנע מסכסוכים ומחלוקת. גדול בתורה היה ולא היה מחמיר בהוראותיו. דרכו בלימוד היתה על דרך הפשט. לא חיבר ספרים כי קשה היתה עליו הכתיבה. מקובל היה על השלטונות ומכובד על אוכלוסיית ירושלים. נפ׳ בירושלים.

סלנטר, ר׳ יוסף־זונדל ב״ר בנימין־בונים

(תקמ״ו—תרכ״ו ; 1786—1866)

נו׳ בסאלאנט. למד בישיבת וולוז׳ין. סירב לעשות תורתו קרדום לחפור בה. היה עוסק כמה שעות ביום במסחר ורוב זמנו הקדיש לתורה. בהליכותיו נהג בענווה קיצונית. מתלבש היה כאחד הפשוטים ונודד מעיר לכפר. רק מעטים הכירוהו וידעו להעריכו. בהיותו בן 52 עלה לא״י והשתקע בירושלים. לפני צאתו מינוהו ראשי כולל הפרושים למורה הוראה בירושלים. הוא הסכים רק למינוי ארעי עד שיבוא גדול ממנו למלא מקומו. מקץ 3 שנים, כשעלה חתנו ר׳ שמואל, מסר לו את כס הרבנות, אך הציבור המשיך לפנות אליו בענייני הלכה. השתתף בייסוד חברות תורה וחסד: ת״ת „עץ־חיים" וביקור־חולים. כן שקד על הרחבת בניין ביהכ״נ „החורבה". נמנע מליהנות מכספי הציבור אף בפחות משווה־פרוטה. התפרנס מעשיית חומץ וחי בחדר אפל בחצר „החורבה". חיבב את הארץ ושמח בבניינה. היה מרבה בצום ובתפילה לגאולה שלמה. נפ׳ במגפת החולירע בירושלים. אחד מבחירי תלמידיו היה ר׳ ישראל ליפקין (סלנטר) — מחולל תנועת המוסר, לפי אורח חייו והתנהגות של רבו בפרישות ובחסידות.

סלנטר (ליפקין), ר׳ ישראל ב״ר זאב־וולף

(תק״ע—תרמ״ג ; 1810—1883)

מחולל תנועת המוסר. אביו היה רב בז׳אגר. למד תורה מפי אביו, ומוסר מפי ר׳ יוסף־זונדל ור׳ צבי־הירש ברוידא בסאלאנט. בעיירה זו נשא לאשה את בתו של ר׳ יעקב איזנשטין. אחרי נשואיו כינוהו בשם „סלנטר" על שם עיר מושבו. בש׳ ת״ר (1840) נתמנה לר״מ בישיבת ר׳ מייליס בווילנה. שם פגש את ר׳ מרדכי קלצ׳קו (מלצר), שלא נחה דעתו משיטתו. עזב את הישיבה וקבע לו ישיבה חדשה בזאראצ׳א (פרוור וילנה), ואחד מנכבדי וילנה, ר׳ חיים בקסיס, תמך בו. בש׳ תר״ד (1844) ביקר בישיבה זו השר משה מונטפיורי. בש׳ תר״ח (1848) נוסד בווילנה בימ״ד לרבנים מטעם הממשלה והוצע לר׳ ישראל לשמש שם מורה לתלמוד, אך הוא סירב ועבר לקובנה. בש׳ תר״ט (1849) ייסד ישיבה בביהמ״ד של ר׳ הירשל נביאז׳ר בקובנה וישב שם עד ש׳ תרי״ז (1857). ישיבה זו היתה למרכז לתנועת המוסר. מפאת עבודתו המרובה חלה ונסע לקניגסברג לדרוש בעצת הרופאים. משם בא להלברשטאדט וישב בבית האחים הירש עד שחזר לאיתנו. בש׳ תר״כ—תרכ״א (1860—61) הו״ל בממל את „תבונה", כתב־עת לדברי־תורה ומוסר (יצאו לאור 12 חוברות). חדשים אחדים ישב בברלין ושנתיים בפאריס. ייסד שם בש׳ תר״מ (1880) קהילה מבני רוסיה ופולין. שאף לעצור בעד התפשטות תנועת ההשכלה ע״י הרעיון של „מוסר השכל", ועמל לפתח את יסוד המוסר הדתי שביהדות. כן שאף לאחד את ההלכה עם תורת המוסר. עוד בווילנה ייסד „בית מוסר" בחצרו של ר׳ זלמן אוריס, ובו התקבצו בעלי־בתים רבים ולמדו בהתלהבות את „חובות הלבבות" ו„מסילת־ישרים". כמו״כ הדפיס בווילנה את הספרים „חשבון הנפש" לר׳ מנדל סטנובר ו„גרן נכון" לר׳ שלמה בן גבירול. בקובנה הגדיל עשות. שם באו לעזרתו ר׳ יוסף זונדל, ר׳ אלכסנדר לפידות (ראסיין) ור׳ שמואל לובצר (וילנה). בקובנה פתח בית־מוסר שהיה פתוח בכל עת. יסוד השיטה הם החינוך והמעשה; על כל דורש להתחנך במוסר לפי דרכו וטבעו. לימוד המוסר הפך עיקר. לפיכך קמו לתנועה מתנגדים רבים, שראו בה סכנה לשיטת דרך־הלימוד המקובלת בישיבות. הסתלק מרבנות והתמסר לענייני הכלל, יחד עם כמה רבנים מתלמידיו. ארגן שתדלנות קבועה בפטרבורג לביטול גזירות השלטון או המתקתן, וביחוד לגבי נגישות השלטון בחינוך היהודי המקורי. העמיד תלמידים גדולי־תורה, שהועיד אותם לתפקידים גדולים בחיי הדת והציבור. שיטתו היא שולחן־ערוך למידות האדם. דרשותיו הנלהבות, שהיו משולבות בהן גם מחשבה גאונית והתרוממות הנפש, עשו נפשות להתעלות במוסר ובמידות. עשה הרבה בערי גרמניה להחזיר למוטב את המתבוללים. חי חיי־דחק ועוני ונמנע מהיות למשא על הציבור. אמרותיו ורעיונותיו הם נקודות־מוצא לכל הישיבות לחינוך תלמידיהם במוסר. חיבוריו: „אבן־ישראל", דרושים (וארשה, תרמ״ג; שנית, ירושלים, תשי״ד); „אגרת המוסר" (קניגסברג); „אמרי־בינה", מוסר (וארשה, תרל״ח); „עץ־פרי", על חינוך רבנים (וילנה, תרמ״א; שנית, ירושלים, תרס״ג); „אור־ישראל", מכתבים ומאמרים, נקבצו ע״י תלמידו ר׳ יצחק בלזר (וילנה, תר״ס; ואח״כ פעמים רבות). עם תלמידיו וחבריו שהיו נושאי כליו ותורתו נמנו: ר׳ יצחק בלזר, ר׳ יעקב־יוסף, ר׳ שמחה־זיסל זיו, ר׳ נפתלי אמשטרדם ואחרים. נפ׳ בקניגסברג.

ספקטור, ר׳ יצחק־אלחנן ב״ר ישראל־איסר

(תקע״ז—תרנ״ו ; 1817—1896)

מגדולי הרבנים בדורו. נו׳ ברוסי (פ׳ גרודנה), בה שימש אביו רב. בהיותו בן 13 נשא אשה וישב 6 שנים בוולקוביסק.

שימש רב בזאבלין בש׳ תקצ״ז בשכר מועט שבמועט לשבוע, ובבאראזה בש׳ תקצ״ט (1839). בש׳ תר״ו (1846) עבר לנאסוויז׳ לאחר שנאלץ לעזוב את באראזה באישון לילה, מחמת סרובם של בני העדה לוותר עליו. כן אירע בצאתו את נאסוויז׳ לנובהארודוק בש׳ תרי״א (1851). בש׳ תרכ״ד (1864) קיבל עליו את הרבנות בקובנה ושימש בה 32 שנה. שם ייסד את ישיבת הפרושים. בש׳ תקצ״ז—תקצ״ט (1837—1839), שהיו שנות בצורת, התיר אכילת קטניות בפסח. כן התיר למתיישבים בא״י לחרוש ולזרוע ע״י ערבים בשנת השמיטה תרמ״ט (1889). בש׳ תרי״ז (1857) היה הצעיר בין הבוררים בסכסוך שפרץ בישיבת וולוז׳ין בין הנצי״ב לר׳ יוסף־דב סולובייציק, ובש׳ תרכ״ח (1868) היה שוב בורר בסכסוך בישיבת מיר, והציל

אותה מחורבן. היה מסור לענייני הכלל. שאיפתו העיקרית היתה להשליט אחדות בישראל ושלום בין המפלגות השונות. טיפח קשרים הדוקים עם היהודים שבארצות מערב־אירופה והצטיין בארגון עזרה לטובת קהילות שנפגעו מפגעי הטבע. כך הגיש עזרה ליהודי שטרסבורג (אחרי מלחמת פרוסיה—צרפת) וליהודי פרס. אסר להשתמש באתרוגי קורפו מפני חשש מורכבים. בש' תרמ"ב (1882) פרצה שריפה גדולה בקובנה, והוא השיג סכומי כסף ניכרים לטובת הנפגעים. השתתף באספות רבנים בפטרבורג בש' תרמ"א—תרמ"ב (82—1881). הציע לממשלה, באמצעות הפרופ' הרכבי (תלמידו לשעבר), למנות גם רבנים בוועדה לענייני היהודים שהושיבה הממשלה. לפי הצעתו הגיש ר' שמעון־רפאל הירש תזכיר לנסיך פאלן, ראש הוועדה הצארית לחינוך יהודי, בו הסביר את הקשר שבין התלמוד ליהדות. תזכיר זה הופיע גם בצורת חיבור מיוחד בשם: "Ueber die Beziehung des Talmuds zum Judenthum". דאג לחיזוק החינוך התורני. התנגד לייסוד בימ"ד לרבנים בקובנה. תמך ביישוב הארץ. חבר נכבד בחברת מפיצי־השכלה בפטרבורג. חיבוריו: „באר־יצחק", שו"ת (קניגסברג, תרנ"ח); „נחל־יצחק", על חשן משפט, 2 ח' (וילנה, תרל"ב—תרמ"ד); „עין־יצחק", שו"ת, 2 ח' (וילנה, תרמ"ט—תרנ"ה). תולדותיו נכתבו בספר „תולדות־יצחק" לר' יעקב ליפשיץ (וארשה, תרנ"ז).

ר' יצחק־אלחנן נתקבל על האומה כקברניט נאמן. יחד עם ר' אליהו מקראָטינגה, ר' ישראל סלנטר ואחרים, ארגן שתדלנות קבועה למניעת גזירות השלטון ברוסיה. הסתייע ביחוד בעזרת הגבירים החרדים לבית פרידלנד בפטרבורג ור' בינוש כצנלסון מקיוב. יגיעה רבה השקיע לביטול גזירות הממשלה על סגירת החדרים וביטול המלמדים. מאות קהילות נעזרו ע"י שתדלנותו, ותושביהן לא גורשו, ביחוד בעיירות שבתחום 50 קילומטר מגבול רוסיה. היה מתמיד גדול בתורה ונחשב לראש הפוסקים בדורו. שקידתו בתורה ותשובותיו בכל מקצועות ההלכה לכל תפוצות ישראל לא נפסקו אף יום אחד משך 79 שנות חייו. נפ' בקובנה.

בניו: **ר' חיים** (נפ' בגיל 40 בקובנה); **ר' בנימין רבינוביץ** — סוחר מכובד ועסקן ציבורי בקובנה. נרצח בש' 1906; **ר' צבי רבינוביץ** — מלא מקום אביו ברבנות קובנה. נפ' בש' 1909; בתו, **רחל** — נפ' בש' 1876.

סקוביץ, ר' יוסף ב"ר רפאל

(תקע"ה—תר"ן ; 1815—1890)

נו' בווילנה. שימש ראש המו"צים בווילנה. ישב בביהמ"ד של הגר"א והיה מגיד שיעורים בפני לומדים מופלגים. חלק מחידושיו על ש"ס נדפסו בשם „פורת־יוסף" בש"ס (וילנה, תרמ"ה). כינוהו בשם „זקן־ההוראה". עטוף היה כל היום בטלית ותפילין. נפ' בווילנה.

ר' עזריאל ב"ר יהודה

(? —תק"א ; ? —1741)

רבה הראשון של קובנה. לפי ההשערה, עזב את קובנה לאחר השריפה הגדולה בש' תצ"א (1731), עם התחלות הקהילה.

בנו ר' יהודה־לייב שימש ברבנות בקרוז', טאָלז ופלונגיאן. עם הופעת החוק על שמות משפחה, נקרא ר' יהודה בשם זיו.

עליון, ר' יקותיאל־לייב ב"ר יעקב

(תר"ה—תר"ס ; 1845—1900)

שימש 22 שנה אב"ד ז'אָזמיר. אב"ד דאגרא, פ' ויטבסק (4 שנים). חיבוריו: „גליון מהרי"ל", חידושי־הלכה (וארשה, תרנ"ג); „חיבת־הקודש", עיונים בדברי־ימי־ישראל ודרושים (וארשה, תרנ"ט).

עמיאל, ר' משה־אביגדור ב"ר יעקב־יוסף

(תרמ"ב—תש"ה ; 1882—1945)

נו' בפורוזובה (פ' גרודנה). למד בישיבות טאָלז, וילנה ובריסק. שימש רב בסוואַנציאן (תרס"ה), גרייבה (תרע"ג) ואנטוורפן (עד תרצ"ו). עסקן פעיל בתנועת „המזרחי" וצירה בוועידות עולמיות וקונגרסים ציוניים. באנטוורפן ייסד בי"ס „תחכמוני" ומוסדות דת וציבור רבים. מש' תרצ"ו רבה הראשי של תל־אביב. בה ייסד ישיבת „הישוב־החדש", „רשת החינוך התלמודי" וכן ועד להחזקת הרשת. חיבוריו: „דרכי־משה־דרך־הקודש", 2 ח' (אנטוורפן, תרפ"ב); „דרכי־משה, דרכי־הקנינים", 2 ח' (אנטוורפן, תרצ"א); „מידות לחקר ההלכה", 3 ח' (ירושלים, תרצ"ט—תש"ב); „דרשות אל עמי", 3 ח' (וארשה, תרפ"ג; אנטוורפן, תרפ"ט); „הגיונות אל עמי", 2 ח' (אנטוורפן, תרצ"ג—תרצ"ו); „לנבוכי־התקופה" (ירושלים, תש"ג); מאמרים לשאלות הזמן: „היסודות האידיאולוגיים של המזרחי" (וארשה, תרצ"ד); „הבעיות הרוחניות שבציונות" (ת"א, תרצ"ז); „שבת־מלכתא", מאמרים על השבת (ת"א, תרצ"ז); „עם סגולה", הצדק הסוציאלי והצדק המשפטי והמוסרי שלנו (ת"א, תרצ"ו). כן יזם כינוס סופרים לעבודת „שיטה מקובצת" על מסכתות התלמוד. יצא לאור „ספר היובל" לכבודו, בעריכת הרב י. ל. פישמן (ירושלים, תש"ג). כן יצאה לאור רשימה ביבליוגרפית של כל כתביו, מאת יצחק ורפל (ירושלים, תש"ג). נפ' בתל־אביב.

פוגרמנסקי, ר' אברהם־מרדכי

(? —תש"י ; ? —1950)

נו' בטאוריג. למד בישיבות טאָלז וקובנה. איש האשכולות והוגה דעות. ניצל מן השואה ובא לפאריס. שם התרכז סביבו חוג של תלמידי חכמים ששתו בצמא את דבריו. התפרסם כאחד מבני העליה. נפ' בדמי ימיו בשווייץ והובא לקבורה בבני־ברק.

פולאצ'יק, ר' שלמה ב"ר יוסף

(תרל"ח—תרפ"ח ; 1877—1928)

נו' במייצ'ט (פ' גרודנה). בגיל 12 הובא לוולוז'ין. הנצי"ב הכיר מיד כי עילוי גדול לפניו וקירבו אליו. קראו לו

בישיבה בשם ,,העילוי ממייצ'ט" וכינוי זה נשאר לו כל ימיו. בוולוז'ין למד עד היותו בן 16. כשנסגרה הישיבה עבר עם רבו, ר' חיים סולובייציק, לבריסק. משם עבר לסלאבודקה, קאֶלם ווילנה, לקבוץ של ר' חיים־עוזר. הוזמן ע"י הרב ריינס לשמש ר"מ בישיבת לידא ונשאר שם עד ש' תרע"ה (1915). בימי מלחה"ע ה־1 עבר לקירובה (יליזבטגרד) וייסד שם ישיבה קטנה. אחרי המלחמה בא לביאליסטוק ושימש שם ר"מ בישיבת ,,תחכמוני" ולאחר שנה עבר לניו־יורק לכהן בתור ר"מ בישיבת ר' יצחק־אלחנן. בתפקיד זה נשאר עד מותו. התפרסם במידותיו המוסריות ובכשרונותיו הגדולים. היה מסור לבניין הארץ. נפ' בניו־יורק. קובץ לזכרו הוצא לאור על־ידי תלמידי ישיבת ר' יצחק־אלחנן.

פונידלר (,,ברזינר"), ר' שמואל ב"ר יצחק

(תרל"ה—תש"א ; 1875—1941)

נו' בבאֶריזינו (פ' מינסק). למד מפי ר' יצחק־יעקב רבינוביץ (ר' איצה'לה מפוניבאֶז'), ר' נתן־צבי פינקל (,,הסבא") ור' שמחה־זיסל (קאֶלם). ממקורביו של ,,הסבא". נשלח על ידיו כ,,משפיע" בישיבות סלוצק, מיר, טאֶלז ואח"כ בסלאבודקה. בש' תרע"ב שימש רב בוואֶרז'אן. בימי מלחה"ע ה־1 שימש רב בעיר מולדתו. בש' תרפ"א חזר לרבנות וואֶרז'אן, ובש' תרפ"ב היה רב בריטובה. בש' תרפ"ז עלה לא"י ושימש מנהל כולל האברכים, אך בימי מאורעות תרפ"ט חזר לליטא. בש' ת"ש הוזמן לנהל את היכל־התלמוד בת"א והתכונן לשוב ארצה, אך המלחמה עיכבה בעדו. נספה בימי השואה בבית־הכנסת של ריטובה.

פופל, ר' אברהם־דב ב"ר אריה

(תרכ"ט—תרפ"ג ; 1870—1923)

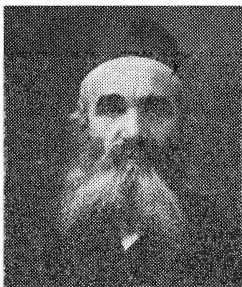
נו' בהאנושישוק (פ' קובנה). למד בישיבת איישישוק. בש' תרנ"ז (1897) הוזמן לשמש ברבנות בעיירת־מולדתו האנושישוק. בש' תרס"ה (1905) עבר להיידוציִשוק. משם הוזמן לשמש רב במאריאמפול. היה פעיל באספות ובמוסדות האוטונומיה היהודית (סגן נשיא הוועה"ל). יו"ר אגודת־הרבנים. פעיל בתנועת ,,אגודת ישראל" (סגן יו"ר הסתדרות ,,יבנה"). עם זה תמך בקרנות הציוניות. נבחר גם לציר בסיים הליטאי. נאומו בסיים נגד עונש מוות זכה לפרסום גדול בעולם. נפ' במאריאמפול.

פייבלסון, ר' אליהו־מאיר ב"ר ברוך

(תרכ"ז—תרפ"ה ; 1867—1925)

נו' בוואיגובה. שימש רב בקרוֹק מש' תרנ"ז (1897), ובקופישוק מש' תרס"ז (1907). פרסם מאמרים ב,,הפלס" ובכ"ע אורתודוכסיים אחרים. היה קנאי גדול והתנגד לציונות. חיבוריו: ,,האמת והשלום"; ,,נצח ישראל", מאמרים על הדברים העומדים ברומו של עולמנו (וארשה, תרע"ד); ,,פקוח נפש", הלכות הנוגעות לענייני פיקוח נפש (ללא ציון מקום ושנת הדפסה). כמו"כ פרסם חידושי־תורה רבים ב,,שערי ציון".

פייבלסון, ר' ברוך ב"ר אליהו־מאיר

(תרנ"ה—תרצ"ב ; 1895—1932)

נו' בקופישוק. למד בישיבת מיר. חתנו של ר' נפתלי טרופ. שימש ר"מ בישיבת ראדין. נפטר בראדין, והוא בן 38 שנה. בניו, **ר' אליעזר־יעקב ור' שמואל־אביגדור**, יושבים בבני־ברק.

פייבלסון, ר' ברוך־משה ב"ר שמואל־אביגדור

(נו' בש' תרמ"ב ; 1882)

נו' בבייסיגולה. למד בישיבות טאֶלז וסלאבודקה. שימש רב בבייסיגולה מש' תרפ"ב (1922), ובניו־יורק מש' תרצ"ח (1938). היה פעיל באגודת הרבנים בארה"ב בשמשו מזכיר ראשי של ,,עזרת תורה". פרסם הרבה מאמרים בעתונות היהודית בארה"ב, לחיזוק האמונה והדת, וכן ספר ,,ברכות משה", דרושים (ניו־יורק, תשי"ב). יושב כיום בארץ.

פייבלסון, ר' ישראל־בנימין־בנדט ב"ר ברוך

(תרכ"ה—תרצ"ח ; 1865—1938)

נו' בוואיגובה. למד בישיבות קאֶלם, גרובין, טאֶלז, סלאבודקה וולוז'ין. שימש רב בבייסיגולה מש' תרנ"ח (1898) ואח"כ בשוקיאן. חיבוריו: ,,לבני ישראל", דרושים, א': ,,חרדת־קדש" לימים נוראים, ב': ,,הדרת־קדש" למועדים (גראיבה, תרס"ח); ,,סגולת־ישראל", על התורה (ח"א: וארשה, תרע"א; ח"ב: קובנה, תרפ"ט); ,,צרור־החיים", הספדים (וארשה, תרע"ד); ,,מוסר־ישראל", על פרקי־אבות, נדפס עם הפנים (קובנה, תרפ"ג).

פייבלסון, ר' שמואל־אביגדור ב"ר ברוך

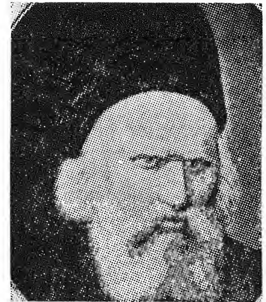
(תרי"ט—תרפ"ט ; 1859—1929)

נו' בוואיגובה. למד בישיבת טאֶלז ואח"כ באיישישוק וביאליסטוק (יחד עם ר' מאיר־שמחה) והצטיין בהתמדתו ושקידתו. למד 80 דפים ביום. תוך 3 חודשים עבר 6 פעמים על ,,חושן משפט" ונושאי־כליו. הניח כ"י של חידושים והערות על ש"ס ושו"ע, אך הם כתובים בקיצור נמרץ

וברמזים עד שקשה לעמוד על סוף דעתו של מחברם. מלבד גדולתו בתורה הצטיין בהיקף רעיונותיו ועומק מחשבותיו בשאלות הנוגעות לכלל. דרשותיו הצטיינו בהסברה נפלאה וברגש־אהבה עז ליחיד ולציבור. 40 שנה שימש ברבנות בבייסיגולה (מש׳ תרמ״ה), שוואָקשנה, אניקשט ופלונגיאַן. בכל הקהילות הללו השכיל לאחד את הלבבות ולהשרות שלום בין אנשי העדה. דאג לכל הזקוקים לעזרה, אך דאגתו המיוחדת היתה לת״ת ולישיבות. נפ׳ בברלין.

פיימר, ר׳ יוסף ב״ר מאיר
(תקנ״ו—תרכ״ד ; 1796—1865)

נו׳ בשקוד. למד בוולוז׳ין. תלמידו המובהק של ר׳ חיים מוולוז׳ין. שימש אב״ד בסלוצק 35 שנה. השיב תשובות בהלכה לארצות קרובות ורחוקות. היה זהיר בכבוד ת״ח. חי בצמצום. הניח בכתובים קובץ שו״ת וחידו־שים על ד׳ חלקי השו״ע ועל הרמב״ם. אסר לכתוב שבחים על מצבתו, וביקש לכתוב כך : ,,פ״נ יוסף במהו״ר מאיר ממדינת ז׳אמוט, מעיר שקוד, אשר היה מורה בפה סלוצק חמש ושלשים שנה״ (,,הכרמל״, שנה ד׳, עמ׳ 278).

פיין, ר׳ יהודה־לייב ב״ר שבתי
(תרל״א—תש״א ; 1871—1941)

נו׳ בווילקומיר. נכדו של ר׳ אריה־לייב גינזבורג מיאנובה. הוסמך ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור, ר׳ יצחק רבינוביץ מפוניבאָז׳ ור׳ יהודה־לייב ממינסק. שימש רב בפיסאצ׳נה, פ׳ מינסק (תרנ״ד), קופישוק (תר״ס), אושמיאנה (תרס״ז) וסלונים (מתר״פ לערך). מגדולי הרבנים ודרשן מופלא. השתתף בכנסיות ,,אגודת ישראל״. נספה בסלונים עם כל בני עדתו בימי השואה.

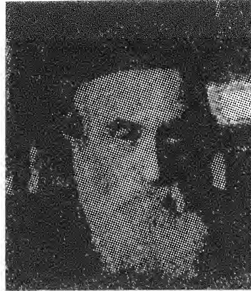
פיינברג, ר׳ גבריאל ב״ר אריה
(תקפ״ה—תרס״ה ; 1825—1905)

נו׳ בבאלבירישוק. בהיותו בן 13 בא עם הוריו לקובנה. למד מפי ר׳ ישראל סלנטר ור׳ אריה־לייב שפירא. שימש רב בווילקי (6 שנים), בסאלאנט (12 שנה), בסלאבודקה ובממל. לעת זקנה התעוור, אך בכוח זכרונו המופלא המשיך ללמד תלמוד ופוסקים בע״פ. חיבר ספר ,,באר רחובות״, על חושן משפט, נדפס עם הפנים (ברלין, תרנ״ג). בראש הספר ניתנות הסכמות מאת ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור ומאת ר׳ שמואל סלנט.

פיינזילבר, ר׳ שלמה ב״ר אהרן־יוסף הלוי
(תרל״א—תש״א ; 1871—1941)

נו׳ ביאלובקה (פ׳ גרודנה), בה שימש אביו רב. למד בישיבות ליטא. שימש רב בטוראָק ואח״כ בוואָקשנה. בימי מלחה״ע ה־1 עבר למינסק ושם שימש רב 5—6 שנים. ייסד ישיבה. לאחר מלחה״ע ה־1 חזר לוואָקשנה, וכעבור שנים מועטות הוזמן לשמש אב״ד בקיידאן. שם מתחילה פעולתו הציבורית הענפה, שהעלתה אותו למדרגת מנהיג ביהדות החרדית ולאחד מגדולי הרבנים בליטא. היה יו״ר אגודת הרבנים בליטא. לאחר ביטול ה־אוטונומיה היהודית הוכר מרכז אגודת־הרבנים ע״י השלטון הליטאי כנציג הציבור היהודי, והוא היה נושא ונותן עם ראשי השלטון בכל העניינים הנוגעים ליהדות ליטא. בקיידאן ייסד ,,בית־התלמוד״ ששימש מעין מכינה לישיבה. עם פרוץ מלחה״ע ה־2 הגיעו לקיידאן בני ישיבה רבים מפולין והוא הקים אז במקום ישיבה גדולה, שהמשיכה להתקיים עד יום השמדת יהודי קיידאן ע״י הנאצים. בימי ההשמדה הלהיב הרב את בני עדתו במרצו ובמסירות נפשו. מחיבוריו : ,,נשמת־חיים״, בעניין מילת ילדים חלשים (ירושלים, תרס״ח); ,,השלמת המדות״ (קיידאן, תרפ״ה); ,,יריעות־שלמה״, על ספר־עבודה וספר־הקרבנות לרמב״ם (קיידאן, תרצ״ד). נספה יחד עם כל בני משפחתו. חתנו הרב אהרן גלין פנה לליטאים שעמדו סביבם ואמר : ,,הדם השפוך לא ישקוט״, אך קול היריה השתיקהו.

פיינשטיין, ר׳ אליהו ב״ר אהרן הלוי
(,,ר׳ אליהו מפרוז׳אן״)
(תר״ג—תרפ״ח ; 1843—1928)

נו׳ בסטרובין. חתנו של ר׳ יחיאל דוידזון אב״ד קארליץ. שימש רב בקהילות קארליץ, חיסלאוויץ, דראָצ׳ין ופרוז׳אן. הוצעה לו רבנות קובנה לאחר פטירתו של ר׳ צבי רבינוביץ, אך הוא סירב לקבלה. כן הוצעה לו כמה פעמים רבנות בירושלים וסירב לקבלה. נתפרסם כלמדן גדול ופיקח. חיבר ספר ,,הליכות אליהו״ על הרמב״ם, שו״ת וחידושים על ,,שולחן ערוך״ (וילנה, תרצ״ב).

חתניו : **ר׳ מנחם קרקובסקי** מ״מ וילנה; **ר׳ משה סולובייציק** מראסיין; **הרב שמואל־יצחק מייזל**, מו״ץ בלודז׳ ; והרב **דוד פיגנבוים**, ממלא־מקומו בפרוז׳אן.

פינפר, ר׳ פסח ב״ר חיים הכהן
(תקצ״ח—תרע״ג ; 1838—1913)

נו׳ בראסיין. שימש רב בוואָגאָר, דארשונישוק ובקאזן. בש׳ תרל״ד (1874) הוזמן לשמש מו״ץ באחד מפרברי וילנה ואח״כ אב״ד. קשריו עם אנשי מדע בווילנה הניעוהו לעסוק בחקר מדעי של מסורת כתבי הקודש. לדעתו, חלוקת התנ״ך לפרקים היא המצאה נוצרית, ויש להעדיף עליה את החלוקה המסורתית של התורה לפרשיות. לצרכי מחקריו ביקר בארצות

מערב־אירופה ובדק שם כתבי־יד עתיקים של התנ"ך. כתוצאה מחקירותיו חיבר את הספר „מסורת התורה והנביאים" (וילנה, תרס"ו) שהו"ל בעזרתם הכספית של פרופ' א. ברלינר ושל קהילת וילנה. כן חיבר: „חקר אבות"; „ציון ומשפט"; „שבחי ארץ החיים", על מעלות א"י (וילנה, תרל"ז), שהיה לעיניים לחו"צ ודורשיה.

פינקל, ר' אליעזר־יהודה ב"ר נטע־צבי
(תרמ"א—תשכ"ה; 1881—1965)

נו' בקאֶלם. למד בישיבות טאֶלז, סלאבודקה וסלוצק. נשא לאשה את בתו של ר' אליהו־ברוך קומאיי, ר"מ ישיבת מיר.

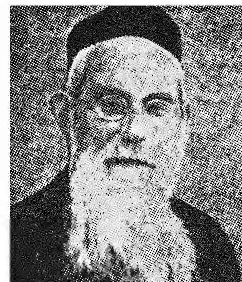

כל שנה סיים ש"ס בבלי ובקיאותו בכל מכמני התורה היתה להפליא. ניהל את ישיבת מיר 40 שנה. בימי מלחה"ע ה־1 עבר עם בני הישיבה לפולטאבה וחזר למיר בשנת תר"פ (1920). בראשית מלחה"ע ה־2 מצאו הוא ובני ישיבתו מקלט זמני בליטא. משם יצאו רוב בני הישיבה ליפאן, ומשם לארה"ב. מקצתם הגיעו לא"י. הוא הגיע לארץ בתש"א (1941) ומאז ישב בירושלים, בה הקים מחדש את ישיבת מיר וגם בניין־מידות הקים לישיבה. הבניין שימש מקלט למאות משפחות בשכונת בית־ישראל החדשה בימי המצור על ירושלים. הצטיין בחסידות מופלגת. ביקר פעמיים בארה"ב בענייני הישיבה. נפ' בירושלים.

בנו **ר' חיים־זאב** שימש ר"מ בישיבת „היכל התלמוד" בת"א ובישיבת מיר בירושלים; בנו השני **ר' ביניש** — ר"מ בישיבת מיר בירושלים; חתנו **ר' חיים שמואלביץ** — ר"מ בישיבה בירושלים.

פינקל, ר' נטע־צבי־הירש ב"ר משה („הסבא מסלאבודקה")
(תר"ט—תרפ"ז; 1849—1927)

נו' בראסיין. בילדותו התייתם מהוריו וחונך בבית קרוביו בווילנה. בגיל 15 נשא לאשה את נכדת הרב מקאֶלם. שם

תפס מקום חשוב בין גדולי התורה, והתקרב לר' שמחה־זיסל ולתנועת המוסר. כאשר נוסדה בקאֶלם הת"ת של ר' שמחה־זיסל היה ר' נטע־צבי הרוח החיה בה. יצא להפיץ את תורת המוסר בליטא על פי דרכו המיוחדת. מפעלו הראשון היה ייסוד הכולל לאברכים בסלאבודקה ובקובנה (תרל"ז). היה דואג לשליחת בחורים מצוינים וכוחות הוראה מוכשרים לישיבה, אך עיקר עבודתו היתה בייסוד ישיבת „כנסת ישראל" בסלאבודקה. הוא שימש מנהלה הרוחני במשך 50 שנה (תרל"ז—תרפ"ז; 1877—1927). שם נתגלה כמחנך ובעל השפעה עצומה. הוא לא תפס שום עמדה רשמית בישיבה, אך עינו היתה פקוחה על כל אחד מבני־הישיבה. שיעוריו היו חוויה בלתי נשכחת לרבבות תלמידיו, שהפיצו את תורת המוסר בעולם ושמרו על דמות רבם ומחנכם כסמל ומופת. מלבד הכולל בסלאבודקה וקובנה, שהיה מוסד לאברכים נשואים השואפים להמשיך בלימוד התורה, ייסד גם „קיבוץ" של בחורים גדולי־תורה בביהכ"נ „הלווית המת", וכך עשה את סלאבודקה למטרופולין של תורה. היה גם ממייסדי תנועת־המוסר ועמוד התווך שלה. בהשפעתו הונהג לימוד־המוסר בכל הישיבות שנוסדו ביובל שנים זה בליטא ובארצות הסמוכות לה. שיטתו היתה מבוססת על שילוב חכמת המוסר ולימוד התורה לשם עליה בלתי פוסקת בגדלות התורה וההוראה. הישיבה לא שימשה לו מקום לרכישת ידיעות בלבד, אלא בעיקר מכשיר ליראת־שמים. היה ממפרשיה הגדולים של תורת ר' ישראל סלנטר, פרשן־יוצר ומחדש. שיחותיו הוצאו לאור בחוברות בשם „אור־הצפון" ע"י ר' יצחק־אייזיק שר ור' א. גרודזנסקי (קובנה, תרס"ז—תרפ"ח). ר' יצחק־אייזיק שר הו"ל גם את „שעורי־מוסר" שלו (קובנה, תרפ"א). קובץ שיחותיו בשם „שיחות הסבא מסלאבודקה" הוצא לאור ע"י צבי קפלן (תל־אביב, תשט"ו). במלאת שנה לפטירתו יצאה לאור בירושלים חוברת מיוחדת של המאסף „תבונה".

פינקלשטיין, ר' שמעון־יצחק ב"ר יהודה־צבי הלוי
(תרכ"ב—תש"ז; 1862—1947)

נו' בקובנה. שימש רב בבלטימור (תרס"ט), סינסינטי, סירקוז וברוקלין. חיבוריו: „ראשית־בכורי", חידושי ש"ס (ברלין, תרמ"ט); „בכורי־ענבים", חידושי־אגדה (שיקאגו, תרנ"ט); „בית־יצחק", דרושים (סט. לואיס, תרפ"ד); „עין־שמעון", חידושים ודרושים (ברוקלין, תרצ"ה), ו„שיח יצחק".

פלאום, ר' נתן־נטע ב"ר משה־מישל לוריא
(? —תרנ"ה; ? —1895)

נו' בקראקינובה, בה שימש אביו רב 50 שנה. מילא מקום אביו וישב על כס הרבנות שם 35 שנה. אחיו **ר' שאול לוריא** שימש רב בשאוולאן.

פלנסברג, ר' חיים־ירמיהו ב"ר אברהם
(תר"ב—תרע"ד; 1842—1914)

נו' בקיידאן. שימש רב בשאקי (תרמ"ט—תרע"ד). חיבר ספרים בעניינים שונים וספרי דרוש. כן פרסם מאמרים ב„הלבנון" (תרל"ט—תר"מ), „המגיד", „המליץ" ועתונים אחרים (ידועה במיוחד סדרת 31 מאמריו בשם „מורי נבוכי הזמן החדש"). בתו היתה הרבנית אסתר רובינשטיין, אשת הרב רובינשטיין מווילנה, שנודעה בשם „העילויית משאקי". חיבוריו: „דברי־ירמיהו", דרושים (וילנה, תרנ"ח); „דברי־ירמיהו", על התורה, 2 ח' (וילנה, תר"ע—תרפ"ז); „נזר־הנצחון", על הוויכוח בין ר' יהושע בן חנניה וסבי דבי־אתונא (וילנה, תרמ"ג); „שאלות־חיים", שו"ת, 2 ח' (וילנה, תרנ"ח); „אוצר־חיים", פירוש על ספר „אור־ה'" לר' חסדאי קרשקש, נדפס עם הפנים, 2 ח' (וילנה, תרס"ה—תרס"ט); „מרכבות־עמי", על שיר השירים, נדפס עם הפנים (וילנה, תר"ע).

פנחס־אליאשברג, ר׳ אברהם־צבי ב״ר יצחק־אייזיק
(תרכ״ד—תש״ד ; 1864—1943)

נו׳ באחוזה סמוכה לגרודנה. למד בישיבות גרודנה, איישישוק וולוז׳ין. רב בקופצאָווה (תרמ״ח), סאָרהיי (תרס״א) וטיקטין (תרס״ט). חו״צ נלהב. עלה לא״י בש׳ תרפ״ט (1929). נפ׳ בירושלים.

ר׳ פנחס ב״ר יהודה („המגיד מפולוצק״)
(תק״ז—תקס״ז ; 1747—1807)

שימש מ״מ בפולוצק 18 שנה והיה דורש בקהילות רוסיה ופולין. בעת ביקורו בווילנה הזמינו הגר״א לשמש מלמד לנכדיו. לעת זקנתו נתמנה בתור מ״מ ומו״צ בווילנה, בפרבר שניפישוק. משכורתו היתה 80 ג״פ לשבוע ו„רגל בהמה״ לשבת. בדרשותיו וספריו הוא העדיף את דרך הפשט ברוח הגר״א והיה מתנגד גדול לחסידות. חיבוריו: „מגיד־צדק״, פירוש על סידור התפילה, נדפס עם הפנים (שקלוב, תקמ״ח); „כתר־תורה״, דרוש במעלת לימוד התורה (שקלוב, תקמ״ח); קיצור ספר „אבן־הבוחן״ לר׳ קלונימוס (וילנה, תקנ״ט); „שבט מיהודה״, פירוש על משלי, נדפס עם הפנים (וילנה, תקס״ג); „דרך־המלך״, פירוש על שיר־השירים, נדפס עם הפנים (גרודנה, תקס״ד); „דרך־החיים״, פירוש על קוהלת, נדפס עם הפנים (גרודנה, תקס״ד); „גבעת־פנחס״, פירוש על איוב, נדפס עם הפנים (וילנה, תקס״ח); „מדרש־חכמים״, פירוש על תהילים, נדפס עם הפנים (מינסק, תקס״ט); „ראש־הגבעה״, צוואה במוסר ומידות (וילנה, תק״פ). „מגיד־צדק״, על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (ירושלים, תרס״ג); „מגיד־צדק״, על פרקי־אבות (ירושלים). הניח בכ״י דרושים רבים.

פרבר, ר׳ צבי
(נו׳ בש׳ תרמ״ג ; 1883)

נו׳ בקובנה. בש׳ תרע״א (1911) התיישב באנגליה ושימש ר״מ בישיבת מנצ׳סטר (תרע״א—תרע״ג ; 1911—1913). אח״כ שימש רב בביהכ״נ בלונדון. יו״ר אגודת הרבנים בלונדון ויו״ר ועד־החינוך של ישיבת־לונדון. חיבוריו: „כרם־הצבי״, על התורה, 5 ח׳ (וינה, תר״פ; לונדון, תרצ״ח); „מחנה־יהודה״ (לונדון, תרפ״ח); „אשת־חיל״, על פרק אשת חיל במשלי (לונדון, תרצ״ד); „ברור־הלכה״, בעניין נישואים אזרחיים (לונדון, תרצ״ז); „שביל הצבי״, על מגילת אסתר (לונדון, תרצ״ו); „שביל־הצבי״, על מגילת רות (לונדון, תש״ג); „הגיוני־המועדים״, הגיונות על מועדי השנה (לונדון, תש״י); „קרית חנה דוד״, על חיי דוד המלך (לונדון, תש״י); „הגיונות־צבי״, דרושים (לונדון, תשי״ב); „חמודי־צבי״, דרושים (לונדון, תשי״ג).

פריד, ר׳ יוסף־אליהו ב״ר יהודה־לייב
(חי במאה הי״ט וראשית המאה העשרים)

נו׳ בקראקינובה. ידוע בשם „הרב משוקיאן״ על שם העיר שבה שימש רב 16 שנה. בש׳ תרנ״א (1891) עקר לארה״ב. מו״צ בניו־יורק. חיבוריו: „אהל־יוסף״, שו״ת (ניו־יורק, תרס״ג; „אולמות יוסף״, דרושים (ירושלים, תרס״ט).

פריד, ר׳ שמואל ב״ר חיים־הלל
(תרכ״ט—תש״א ; 1869—1941)

נו׳ בוולוז׳ין לאביו הרב. למד בישיבת וולוז׳ין. מש׳ תרס״ו (1906) שימש רב בנובוסבייט (פרבר וילנה). מש׳ תר״ע (1910) חבר בית־הדין בווילנה (במקום חותנו המנוח, הרב ר׳ יהודה־ליב חזנוביץ) וחבר ועד הרבנים שם. פעיל בחיי הציבור של יהודי ליטא, בעיקר בווילנה. בשנת תרע״ב (1912) השתתף במשלחות שונות, ביניהן כחבר המשלחת הידועה בעניין משפט־ביילים. בהיותו בגרמניה בש׳ תרע״ד (1914) ארגן ועד עזרה לפליטים היהודים, ובשובו באותה שנה לווילנה ייסד את החברה „עזרה מהירה״ למען נפגעי מלחה״ע ה־1. מראשי ועד „יאָקופו״ וממייסדי הבנק העממי המרכזי בווילנה. בש׳ תרפ״ז (1927) פעל לטובת נפגעי השטפונות בדרום־פולין. ממייסדי בתי תלמוד־תורה בווילנה ומנהל המחלקה לענייני דת בקהילת וילנה. מראשי „המזרחי״. נספה בפורעי בימי השואה.

פרידמן, ר׳ בנימין
(תקצ״ט—תרע״ו ; 1839—1916)

נו׳ בראסיין. בהיותו בן 26 נבחר לרב בטרוקי. בגיל 31 היה רב ומו״צ באנטוקול (פרבר וילנה). היה חתנו של ר׳ יצחק־אייזיק מקאָלם. דרשן מצוין, בעל מידות ואוהב ישראל. נפ׳ בווילנה. הוא אביו של העסקן והסופר ר׳ אליעזר־אליהו פרידמן וסבו של המשורר יהושע פרידמן.

פרידמן, ר׳ דוד ב״ר שמואל („ר׳ דוד׳ל קארלינער״)
(תקפ״ח—תרע״ה ; 1828—1915)

נו׳ בביאלא (פולין). בעודו ילד לקחו הגביר ר׳ שמריהו לוריא ממוהילב אליו ומסר אותו לגיסו ר׳ זלמן ריבלין לחינוך. הוא סיגל לחינוכו את דרך הלימוד של הגר״א, הרחיקו מהפלפול והרגילו ללמוד בדרך ההגיון הישר. בש׳ תר״ו (1846) נשא לאשה את שרה, בתו של ר׳ שמריהו לוריא. 20 שנה ישב בבית חותנו ולמד תורה ודעת תוך שקידה מרובה. שם חיבר את ספרו „פסקי הלכות״, הלכות אישות, 2 ח׳ (וארשה, תרנ״ח—תרס״א). כשנפטר חותנו הסכים לקבל על עצמו את הרבנות בקארלין (תרכ״ח) ובה שימש עד פטירתו. מחיבוריו: „עמק ברכה״, על ענייני החרם ונלווה אליו מבוא מאת גיסו ר׳ יחיאל מיכל פינס (ירושלים, תרמ״א); „שאלות דוד״, שו״ת, 2 ח׳ (פיטרקוב, תרע״ג). היה סגפן ומגאוני התורה בדורו. היה מראשוני התומכים ב„חיבת־ציון״, אך התנגד בחריפות לציונות. נפ׳ בקארלין.

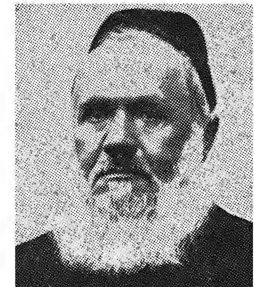

פרידמן, ר' יוסף־בנציון ב"ר משה
(תרי"ז—תרפ"ט ; 1858—1929)

נו' בניישטוט־טאווריג. אביו היה הרב והמקובל ר' משה יפה (משקודוויל). למד תורה מפי אביו ואח"כ מפי ר' ישראל סלנטר. חתנו של ר' חיים נתנזון, הרב מז'ידיק. התפרסם כעילוי וחריף. הוסמך ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור. ר"מ בישיבת סלאבודקה ובקלויז נביאז'ר בקובנה ובראגולה. לאחר מלחה"ע ה־1 חזר מגירוש רוסיה ונתקבל לרב בפיקאֶלן (במקום גיסו ר' יעקב וילנציק). נשאר שם עד יום מותו. הניח בכ"י חידושים על הש"ס.

פרידמן, ר' יצחק־אייזיק ב"ר יוסף („אייזיק מיקטרינוסלב")
(תרל"ד—תש"ד ; 1874—1944)

נו' באחת ממושבות היהודים בפ' יקטרינוסלב. התחנך בישיבת טאֶלז, שם למד מפי ר' אליעזר גורדון ונמנה על בחירי תלמידיו. כשנסגרה ישיבת וולוז'ין בש' תרנ"ב (1892) חיבר מחזה ב־5 מערכות („חזיון סגירת ישיבת וולוז'ין"). המחזה הוצג בישיבת טאֶלז והעתקים ממנו נפוצו בכתב בין תלמידי הישיבות בליטא (נדפס ב„רשומות", תרפ"ז). מטאֶלז הלך ללמוד תורה בקובנה. רב בגורז'ד (תרס"ה), קורשאן (תרע"ד) וטאווריג (תרפ"ז). בכל מקום התחבב על בני עדתו. הצטיין בטוב לב ובשמחת־חיים.

בחג ובמועד היה משמח את הציבור בחרוזיו, כשדברי חכמה ואמרי־בינה משולבים בהם. חיבוריו: „חקר־יצחק", חידושים (קיידאן, תרפ"ט); „הגיון־יצחק", הדרנים על מסכתות הש"ס (קיידאן, תרפ"ז); „ישראל ותורתו", מאמרים בשאלות היהדות (וארשה, תר"ע; שנית, שם, תרע"ד); „תורת ישראל וארצו" (ניו־יורק, תרצ"ח); „טל־תחיה", מאמרים בשאלות היהדות (סט. לואיס, תרפ"ד); „אמרי־בינה", מאמרים (וארשה, תרע"ג); „לקח אבות", ביאור על פרקי־אבות. כן פרסם מאמרים רבים בכתבי־עת. עיקר פרסומו בליטא בא הודות למסירותו לתנועה הציונית. היה ממייסדי „המזרחי" בליטא ועמוד התווך שלה. פעיל למען הקרנות הלאומיות ולמען כל מפעל ציוני. כל מקום שהופיע בו היו המונים נוהרים לשמוע את דבריו. בוועידות של הקהילות ובאסיפות הוועה"ל היה מראשי המדברים. מגן היה נגד החותרים תחת חינוך תורני, וכן לחם במתנכרים ובמתבדלים. בש' תרצ"ה (1935) עלה לא"י. משך 9 שנים שימש רב בנחלת־יצחק (בתל־אביב), שם נפטר.

פרידרמן, ר' זלמן־יעקב ב"ר ברוך־מרדכי
(תרכ"ה— ? ; 1865— ?)

נו' במאֶראֶטש. למד בישיבות ליטא. חתנו של ר' יעקב ליפשיץ מקובנה. מש' תרנ"ב (1892) שימש רב בבוסטון. חיבוריו: „אמת־ואמונה", נגד מהרסי תורתנו ודתנו (ניו־יורק, תרנ"ה); „מנחת־יעקב", מאמרים לשבתות השנה (ניו־יורק, תרס"ב); „נחלת־יעקב", דרושים (ניו־יורק, תרע"ד).

פרייל, ר' אלעזר־מאיר ב"ר אלחנן
(תרמ"א—תרצ"ד ; 1881—1934)

נו' בבירז'. למד בשאדובה וטאֶלז. בש' תרס"ז (1907) נסע ללונדון בשליחות ישיבת טאֶלז. אותה שנה נתקבל לרב במנצ'סטר. בש' תרע"א (1911) הוזמן לשמש רב בברוקלין. בש' תרע"ב (1912) נתמנה בתור ר"מ בישיבת ר' יצחק־אלחנן בניו־יורק. כן שימש רב בטרנטון ובאליזבט. פרסם מאמרים בהלכה ובשאלות הזמן ב„יגדיל תורה", „הפרדס", „שערי ציון", „הפלס" ובכ"ע אחרים. חיבר ספר „המאור", שו"ת (ירושלים, תרפ"ט). כמו"כ הוציא לאור את כתביו הנבחרים של אחיו, ר' יהושע־יוסף.

פרייל, ר' יהושע־יוסף ב"ר אלחנן
(תרי"ח—תרנ"ו ; 1858—1896)

נו' בבירז'. למד בוואבולניק ובאיישישוק. רב בקראקא. בש' תרמ"ו (1886) פרסם מאמר נגד ר' י. הוזנטהל (על מאמרו „אל רועי־ישראל"), שעשה רושם רב בשעתו. מאז פרסם מאמרים גדולים וחשובים ב„המליץ". גם מתנגדיו התייחסו אליו בכבוד רב. חי חיי צער ולחץ, בתענית וסיגופים, עד אשר חלה בשחפת, ממנה מת. חיבוריו: „אגלי־טל", חידושי אגדה, 2 ח' (וארשה, תרס"א); „מועצות ודעת" (אודיסה, תרנ"ז; בתוך ספר בעל אותו שם לר' משה־צבי גרינברג). כן הו"ל את „אגרת־המוסר" לר' שלמה אלעמי, עם הגהות וציונים (וילנה, תרל"ח). נפ' בקובנה.

פרלמן, ר' אברהם־יצחק
(תר"ן—תש"א ; 1890—1941)

נו' בטאֶלז. למד בישיבות טאֶלז וסלאבודקה. חתנו של הרב ר' יששכר־בר משקודוויל. מש' תרע"ג (1913) שימש רב בשקודוויל. חיבר ספר „פני־אברהם", על הש"ס (קיידאן, תרפ"ח), וכן חיבר פירוש על „מורה נבוכים" שנשאר בכ"י. היה מגדולי הרבנים בליטא בתקופה שלפני השואה. נספה יחד עם כל בני עדתו בימי השואה.

פרלמן, ר' ירוחם־לייב („הגדול ממינסק")
(תקצ"ח—תרנ"ו ; 1838—1896)

נו' בבריסק לאביו החייט. עוד בנעוריו התפרסם בתור „העילוי מבריסק". משהגיע למצוות נסע לקובנה, שם למד 3 שנים בבית מדרשו של ר' ישראל סלנטר (בקלויז של נביאז'ר) וחזר לביתו. בדרכו עבר את סלונים וביקר אצל ר' אייזיל חריף שהופתע מכשרונותיו וידיעותיו של הצעיר. שימש רב בסאֶלץ ובפרוז'אן. עבר למינסק, ומשם יצא שמו בכל הארץ כאחד מגדולי הרבנים בזמנו. השתתף באסיפות שונות של רבנים ועסקנים ברוסיה. חונן בשכל חריף, בזכרון מופלא ובעמקות רבה. התפרסם ביראתו וענוותנותו. בעל סמכות מוסרית ותורנית גדולה. נפ' במינסק. קובץ מתשובותיו

הו"ל ע"י בנו בשם „אור־גדול" (וילנה, תרפ"ד; ירושלים, תשכ"א).

פרנק, ר' צבי־פסח ב"ר יהודה־לייב
(תרל"ז—תשכ"א; 1877—1961)

נו' בקובנה (אלקסוט). אביו היה סוחר ועסקן פעיל ביישוב א"י והיה ממייסדי חדרה. למד בישיבות טאַלז וסלאבודקה. בש' תרנ"ב עלה לא"י יחד עם הוריו והתיישב בירושלים. שימש בביה"ד של ר' שמואל סלנט. מנהיג תורני ומוסרי ללומדים ולחכמי ישיבות בירושלים. נשיא מוסדות־תורה רבים. פרסם מאמרים בכ"ע תורניים ופרסם קונטרסים שונים בהלכות המצוות התלויות בארץ. כן חיבר ספרים על הירו־שלמי ועל השו"ע וכתב מאות תשובות בכל מקצועות ההלכה שלא נדפסו. מתרס"ז שימש רב בירושלים. בש' תרפ"א (1921) נבחר לחבר מועצת הרבנים הראשית. בש' תרצ"ו (1936) הוכתר ע"י רבני ירושלים וראשי הישיבות כאב"ד הראשון של ירושלים. נחשב לאחד מעמודי ההוראה בעיר. מחיבוריו: „מילי דברכות"; „הלכות תרומות"; „הר ציון", על בית המקדש והקרבת הקרבנות (ירושלים, תרע"ט). נפ' בירושלים.

ר' צבי־הירש ב"ר תנחום
(חי במאה הי"ט)

רב בגרודנה, בה שימשו לפניו ברבנות אביו ואביו־זקנו. בהיותו בן 18 חיבר ספר „זרע־גד", פירוש להגדה־של־פסח (וילנה, תרי"ב; שנית, שם, תרט"ז; שלישית, שם, תר"ך).

צדיקוב, ר' חיים־אלחנן ב"ר יהודה־לייב („ר' חיים מרומשישוק")
(תקע"ג—תרמ"ג; 1813—1883)

בקי גדול בש"ס ובספר ראשונים ואחרונים. מגיד בעל כשרון, ומקובל על גדולי דורו (כר' יוסף סולובייציק, ר' יצחק־אלחנן ספקטור, ר' יעקב באררי"ט, יהושע־העשיל מוולוז'ין ועוד). דרשותיו הצטיינו ברעיונות נעלים. ידע לשוות קצב וצורה לדבריו, והיה שובה לב שומעיו. חיבר ספר „מורה־חיים", ביאור על ס' איוב. הקדים לו מבוא גדול בחקר האמונה (נדפס עם הפנים, וילנה, תרל"ג).

ציגלר, ר' לייב — ראה ר' לייב חסיד

צייטלין, ר' משה ב"ר יעקב
(תקע"ב—תרי"ז; 1812—1857)

נו' בשקלוב. נכדו של ר' יהושע צייטלין, שנודע בכינויו „השר מאושיצה". חתנו ותלמידו של ר' חיים־צבי־הירש ברוידא. שימש רב בראסיין בש' תר"ח—תרט"ז (1848—1856). מחמת מחלוקת עקר משם לפלונגיאן. נפ' בגורז'ד.

קאטץ, ר' חיים־מרדכי ב"ר יעקב
(תרנ"ד—תשכ"ה; 1894—1965)

נו' בשאדובה. למד בישיבות סלאבודקה, וולוז'ין וטאַלז. חתנו של ר' י. ל. בלוך (אב"ד ור"מ בטאַלז). פעיל בתנועת „יבנה" בליטא ובהקמת המכינה לישיבת טאַלז. מש' תרפ"ד (1924) מנהל כולל האברכים שליד הישיבה. ממייסדי תנועת „צעירי־אגודת־ישראל". בכנסיה השלישית של „אגודת־ישראל" בש' תרצ"ח (1938), נבחר לוועה"פ העולמי. בש' 1940 נמלט עם גיסו ר' א. מ. בלוך לארה"ב ושם ייסדו את ישיבת טאַלז בקליבלנד (אוהיו), בה הוא שימש ראש ישיבה ומנהל. נפ' בוויקליף וארונו הובא ארצה.

קבק, ר' נתן־נטע־קלונימוס ב"ר שלמה־יצחק
(תרי"ד—תרע"ג; 1854—1913)

נו' בקראָווה (פ' וילנה), בה שימש אביו רב. מגזע מהר"ם מפדואה. רב בוווישיי (תר"ן). חיבר ספר „שלמי־נדבה", על תורת חטאת להרמ"א, נדפס עם הפנים (וארשה, תרס"ד). בנו היה הסופר אהרן־אברהם קבק.

קדישביץ, ר' קלמן־יצחק ב"ר פסח־מרדכי („הלוטבאי")
(תרל"ח—תש"א; 1878—1941)

נו' בלוטובה (סביבת אניקשט). למד בישיבת טאַלז. מגדולי התורה וההוראה בליטא בדור האחרון. שימש רב באניקשט. היה לומד כל היום בטלית ותפילין. חיבר ספר „תולדות־יצחק", שו"ת וחידושים (קיידאן, תרצ"ז). נספה בימי השואה.

קובנר, ר' מרדכי־אליעזר ב"ר שלמה
(תק"ס—תרל"ג; 1800—1873)

נו' בווילנה. חיבר ספר „קרני ראם", פירוש למסכת פסחים (וילנה, תרכ"ד). פירושיו ל„מסכת שבת" נכללו במהדורה הווילנאית של התלמוד (וילנה, תרמ"ד). הערותיו ופירושיו מובאים גם ב„נתיבות־עולם", של ר' צבי־הירש כצנלבוגן (שם, תרי"ט), וב„טורי אבן" של ר' אריה־לייב בן אשר (שם, תקצ"ה). נפ' בווילנה.

קוטלר, ר' שלמה־נתן (נאט"ל) ב"ר יצחק־אהרן
(תרט"ו—תש"ה; 1855—1945)

נו' בקובנה. למד בישיבת טאַלז ובישיבת ר' יעקב־יוסף. בהיותו בן 20 היה ר"מ בלומז'ה ואח"כ ר"מ ראשון בסלא־בודקה (בישיבת „כנסת־ישראל"). שימש רב באוז'וואַנט. ר' יעקב־יוסף, רבה הכולל של ניו־יורק בימים ההם, הזמינו לעזור לו בהנהלת הרבנות. שם שימש רב בקהילת „תפארת־ירושלים" ור"מ בישיבת ר' יצחק־אלחנן. בתרס"א (1901) חזר לליטא ושימש רב בקורשאן ולוקניק. אחרי מלחה"ע ה־1 בא לביקור בארה"ב, נשאר

שם ושימש רב בדטרויט 7 שנים. עלה לא״י והתיישב בירושלים. חיבוריו: „כרם־שלמה״, שו״ת על או״ח (ירושלים, תרצ״ו); „בית־שלמה״, הדרנים על הש״ס (סט. לואיס, תרפ״ז). הניח כמה ספרים בכ״י (שו״ת על שאר חלקי השו״ע וחיבור גדול על מסכת נזיר). נפ׳ בירושלים.

קוטקין, ר׳ מאיר־יוסף ב״ר אליעזר־חיים

(תקפ״ז—? ; 1827—?)

נו׳ בסקידל, בה שימש אביו רב. שימש רב ברוסי (מחוז וולקוביסק), בברסטוביץ וביאנובה. חיבר ספר „פנים מאירות״, ביאור על הירושלמי: ספר זרעים, מועד, נשים, נזיקין (וארשה, תרנ״ה). בהקדמתו לספרו כתב: „כל מגמתי רק להוציאו לאור ולחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל חינם אין כסף ובלי שום החזקת טובה ושום גמול, יען כי בנים זכרים אין לי וזה כל פרי מאוויי והיה זה שכרי, אשר בבוא חליפתי והיו דברי ציון לנפשי, לרוחי ונשמתי״.

קומאיי, ר׳ אברהם־צבי ב״ר אליהו־ברוך

(תר״ך—תש״א ; 1860—1941)

נו׳ בשקוד. שימש רב בקידאן, וכן אב״ד ור״מ במיר (מש׳ תרצ״ח). בקי ומחדש גדול. זקן הגאונים בזמנו. נספה בימי השואה.

קומאיי, ר׳ אליהו־ברוך ב״ר אברהם

(ת״ר—תרע״ז ; 1840—1917)

נו׳ בשקוד. נין לר׳ אברהם, אחי הגר״א. שימש רב בשקוד (תרכ״ח—תרל״ח), קארליץ (תרל״ח—תרמ״ה), ואקשנה (תרמ״ה—תרמ״ח) וצחנוביץ (תרמ״ח—תרנ״ט). לאחר פטירתו של ר׳ חיים־לייב טיקטינסקי, אב״ד ור״מ במיר, הוזמן למלא מקומו שם. בתפקיד זה שימש קרוב ל־20 שנה. בזמנו גדלה והתרחבה הישיבה. התפרסם כאחד הגאונים הגדולים. הניח בכ״י ספרי חידושים ושו״ת. נפ׳ במינסק בימי מלחה״ע ה־1.

קוק, ר׳ אברהם־יצחק ב״ר שלמה־זלמן הכהן (הראי״ה)

(תרכ״ה—תרצ״ה ; 1865—1935)

נו׳ בגריבה (קורלנד). אביו היה גדול בתורה ויראה, שד״ר ישיבות וולוז׳ין ו„עץ־חיים״ בירושלים. אמו (פרל־זלטא)

היתה בתו של ר׳ רפאל, מגדולי החסידים של האדמו״ר ר׳ מנחם־מנדל (בעל ה„צמח צדק״), ונכדתו של המקובל ר׳ אברהם, אב״ד סאָבז׳ ופרייל. בגיל 13 נסע ללוצין ולמד שם תורה שנתיים. אח״כ המשיך בלימודיו בסמארגון (בש׳ תרמ״ג). שמו יצא לתהילה. כשהגיע שמעו לאזני ר׳ אליהו־דוד תאומים, רבה של פוניבאָז׳, בא לראותו והחליט לקחתו לחתן לבתו. לפי הצעתו, נסע לישיבת וולוז׳ין והיה ידוע שם בכינוי „העילוי מפוניבאָז׳ ״ (ע״ש עירו של חותנו). הנצי״ב אמר עליו: „זה שנים רבות לא ראתה וולוז׳ין בחור כזה. אחרי נשואיו, היה סמוך על שולחן חותנו. את כסף הנדוניה השקיע בעסק של שותפות כדי שיהא פנוי לעסוק בתורה, וסירב לקבל כהונת רבנות. אולם ר׳ ישראל־מאיר הכהן (ה„חפץ־חיים״) השפיע עליו לקבל את הרבנות בז׳יימל, שם חיבר את ספרו „חבש פאר״ (וארשה, תרנ״א) על מצוות תפילין. לאחר כמה שנים נתקבל לרב בבויסק. אותו זמן פרסם ב„הפלס״ מאמרים ובכללם „אפיקים בנגב״ ו„תעודת ישראל ולאומיותו״, שעשו רושם עז בשעתם. בש׳ תרס״ג (1903) הוזמן להיות רב ביפו במקום ר׳ נפתלי הרץ שנפטר. תוך זמן קצר קנה את לבם של ה„חסידים״ ושל אנשי היישוב החדש. בהתלהבות רבה התמסר לענייני החינוך התורני, תקנת מוסדות הקהילה, איחוד השחיטה, והקמת ועד לשמירת הצביון הדתי בחיי הציבור, בהשפעה על הדור החדש שישאב השראתו מתורת ישראל, ובלימוד זכות על בוני הארץ נגד המקטרגים עליהם. בשנים ההן פרסם את חיבוריו: „אדר היקר״, על חותנו ר׳ אליהו־דוד רבינוביץ־תאומים (ירושלים, תרס״ו); „עקבי־הצאן״, קבוצת מאמרים (ביניהם „הדור״), בהם מתגלית חדירה עמוקה לנפשו של דור העליה השניה (ירושלים, תרס״ו); „עץ הדר״, על יתרון אתרוגי א״י (ירושלים, תרס״ז); „שבת־הארץ״, על הלכות שביעית (ירושלים, תר״ע); „ערפילי טוהר״, דברי הגות וקבלה (ירושלים, תר״פ; לא נשלם בדפוס). כן פרסם עשרות מאמרים וקונטרסים החדורים אהבת־ישראל, תורתו וארצו. בקיץ תרע״ד (1914) יצא לכנסיית „אגודת ישראל״. בינתים פרצה מלחה״ע ה־1 ולא היה יכול לחזור ארצה. נשאר כשנתיים בשוויץ (סן־גלן) כשהוא פועל לעזרת היישוב שנמצא אז במצוקה רבה. בש׳ תרע״ו (1916) הוזמן לשמש רב בקהילת „מחזיקי הדת״ בלונדון. שם דאג לחיזוק החינוך הדתי, חידוש הישיבות ושכלולן, הקים אגודה ל„תקנת עגונות״, וכן חיבר שם ספר „ראשי מלין״, מדרש אותיות, תגין, נקודות וטעמים (לונדון, תרע״ז). נלחם שם במתבוללים שחתרו תחת המו״מ עם ממשלת אנגליה על עתידה של א״י, ופרסם כרוז בכל בתי־הכנסת בו תיאר את העוול שעשו לנו העמים ודרש לתקן את עוונם בכך שישיבו לנו את ארצנו. שם יזם הקמת תנועה דתית חדשה — „דגל ירושלים״. בש׳ תרע״ח (1918) הוזמן לשמש רבה הראשי של ירושלים. בינתיים הוקם, ביוזמת ממשלת המנדט, משרד רבנות מאוחד של אשכנזים וספרדים והמשרד פנה אליו בהצעה שיקבל על עצמו את רבנות ירושלים. לאחר היסוסים ולחץ רב שהופעל עליו, ניאות לקבל את המשרה. בש׳ תרפ״א (1921) הצליח להקים בירושלים את הישיבה המרכזית „מרכז הרב״, והוא הטביע עליה את חותם אישיותו בשיעוריו ובהדרכתו. אותה שנה נבחר לרבה הראשי של א״י. לאחר־מכן פרסם את „אורות״: א. אורות מאפל; ב. אורות התחיה (ירושלים, תר״פ); „אורות התשובה״ (ירושלים, תרפ״ה); „אגרות ראי״ה״, מכתבים והערכת הזרמים השונים בבניין ישראל ותחיית ארצו (ירושלים, תרפ״ז). בש׳ תרפ״ד (1924) יצא לארה״ב בראש משלחת (יחד עם ר׳ מ. מ. אפשטיין והרב א. ד. שפירא מקובנה) למען מוסדות התורה בארץ ובגולה, ונתקבל שם בכבוד רב. בהיותו בארה״ב הו״ל את ספרו „אורות התשובה״, ערך התשובה בחיי הפרט והכלל. בש׳ תרפ״ז (1927) יצא בראש משלחת רבנים לבקר במושבות

ובקיבוצים בשומרון, בעמק ובגליל. בשנים הקשות ליישוב בתרפ״ט—תר״ץ (1929—1930) עמד גאון על משמר כבוד ישראל בפני ועדת החקירה של שאו (חורף תר״ץ) ובפני „ועדת הכותל" (קיץ תר״ץ). בשנים הללו פעל גם להעלאת רבנים ובני ישיבה מרוסיה. בש׳ תרצ״ג (1933) הקים את המכון לדרישת התלמוד, מיסודו של הרי פישל. באותן השנים השלים את ספרו הגדול „הלכה ברורה", הלכות פסוקות לפי סדר תלמוד בבלי וירושלמי, ואת ספרו „ברור הלכה", שו״ת. נפ׳ בירושלים.

לאחר פטירתו התחיל בנו, ר׳ צבי־יהודה, מוציא לאור את ספריו העיקריים בשם „ספרי הרב ראי״ה" (ירושלים, תרצ״ז ואילך). כן יצאו לאור כמה ספרים אחרים ממנו: „אורות־ישראל", על ישראל וחייו (ירושלים, תש״ב); „אורות־התורה", על ערך התורה ולימודה (ירושלים, ת״ש); „חזון הגאולה", על תחיית עם־ישראל ובניין הארץ (ירושלים, תש״א); „קריאת גדולות לישראל, תורתו וארצו" (ירושלים, תש״ד). כמו־כן יצאו לאור כמה ספרי־ליקוטים מתורתו שבכתב ושבעל־פה: „אמרות חפץ", אמרות על א״י ובניינה (ירושלים, תר״ץ); „המחשבה הישראלית", טעמי מצוות ופתגמים (ירושלים, תר״ץ); „שמועות ראי״ה", דברי־תורה שהשמיע מדי שבת בשבתו (ירושלים, תרצ״ט). לזכרו יצא לאור קובץ גדול בשם „אזכרה", 5 כרכים, בעריכת הרב י. ל. פישמן (ירושלים, תרצ״ז—תרצ״ח).

קוק, ר׳ דב ב״ר שלמה־זלמן הכהן
(תרל״ב—תש״י ; 1872—1950)

נו׳ בגריבה. אחיו של הרב ר׳ אברהם־יצחק הכהן. שימש רב בקרוק, יליזבטגרד ועפולה. מנהל המכון התורני ע״ש הרי פישל בירושלים. נפ׳ בירושלים.

קוק, ר׳ צבי־יהודה ב״ר אברהם־יצחק הכהן
(נו׳ בש׳ תרנ״א ; 1891)

נו׳ בזיימל, בה שימש אביו רב. למד תורה מפי אביו. עלה לא״י ולמד בישיבת „תורת־חיים". היה פעיל בהקמת הישיבה „מרכז הרב" בירושלים ומשמש כאחד מראשיה. השתתף בעריכת הקובץ „התרבות הישראלית" (בהשתתפותו של אלכסנדר־זיסקינד רבינוביץ ובהוצאת י. חבס) ופרסם מאמרים על נושאים תורניים ומחקרים בחכמת ישראל. כן סידר את כתבי־היד של אביו והכינם לדפוס. ליקט וסידר „ציון וירושלים", דבר ה׳ בפי נביאיו וחז״ל (ירושלים, תש״ח), וחיבר ס׳ „למצות הארץ", על משמר העם הישראלי (ירושלים, תש״ח).

קוק, ר׳ שלמה־זלמן ב״ר נחום
(תר״ד—תרפ״ט ; 1844—1929)

נו׳ בווידז. נסע בשליחות לטובת ישיבת וולוז׳ין וישיבת „עץ־חיים" בירושלים. לאחר עליית בנו, הרב ר׳ אברהם־יצחק הכהן, לא״י, עלה גם הוא. טיפל בהוצאת הקבצים התורניים „עיטור סופרים" שערך בנו. משנבחר בנו לרב ראשי בא״י והתיישב בירושלים, עלה ירושלימה אף הוא ושימש גבאי בהנהלת „מושב־זקנים הכללי". נפ׳ בירושלים.

קורב, ר׳ חיים־יצחק ב״ר שאול
(תר״ל—תשי״ז ; 1870—1957)

נו׳ בפילטן (קורלנד). למד בישיבת טאלז ובדווינסק. שימש מורה הוראה בפוניבאז׳ (6 שנים), אח״כ בפולאנגן (תרס״ח—תרע״ד), פבלוגרד (בימי מלחה״ע ה־1) וז׳אגר. בש׳ תר״ץ—ת״ש (1930—1950) היה ר״מ בשיקאגו (ארה״ב). בש׳ תשי״ב (1952) עלה לא״י והתיישב בירושלים. חיבוריו: „נתיבות־חיים", על סוגיות הש״ס ועל הרמב״ם, 3 ח׳ (ניו־יורק, תרפ״ז—תרצ״ט; שנית, ירושלים, תשי״ב—תשי״ג); „טל־שחקים", דרושים (סט. לואיס, תש״א). נפ׳ בירושלים.

בנו ר׳ **שלמה** (תרנ״ט—תש״א ; 1899—1941) היה יליד פוניבאז׳ ושימש מורה הוראה בביד״צ בקובנה. נספה בגיטו קובנה.

קושלביץ, ר׳ צבי־יהודה ב״ר משה (זקס)
(? —תרע״ט ; ? —1919)

נו׳ בלויקובה לאביו השו״ב בעיירה. שימש רב בפודזאלווה (תר״ן), ראצק (תרנ״ב), טיקטין (תרנ״ז), וסימיאטיץ (תרס״ח). נפ׳ בסימיאטיץ.

קושלביץ, ר׳ שמואל ב״ר צבי־יהודה
(? —תשכ״ד ; ? —1964)

נו׳ בסלאבודקה. הוסמך ע״י ר׳ רפאל שפירא, ר׳ מאיר אטלס ור׳ איצה׳לה מפוניבאז׳. היגר לארה״ב בש׳ תרפ״ה. ר״מ בישיבה בברוקלין (מתר״ץ) ורב בביכ״נ בברונקס. חיבר „נתיבות שמואל", ח״א: חד״ת בסוגיות הש״ס (תש״א), וח״ב: על מסכת חולין (תשט״ז); „נתיבות שמואל", על חמשת חומשי תורה. נפ׳ בברונקס. ארונו הובא ארצה ונטמן בירושלים.

קיידנובר, ר׳ אהרן־שמואל ב״ר ישראל (מהרש״ק)
(שע״ד—תל״ו ; 1614—1676)

נו׳ בקיידאן. למד בבריסק. בין רבותיו: ר׳ יעקב מלובלין ובנו ר׳ יהושע־השיל. רב בביאלא ואח״כ בווילנה. בימי גזירות ת״ח (1648) ברח מווילנה. בימי מלחמת שוודיה—פולין בש׳ תט״ו (1656) נמלט שוב מווילנה והתיישב בקורוב הסמוכה ללובלין. אך גם שם השיגה אותו הרעה ונאלץ לברוח אף משם. בינתיים עברו עליו כל בלהות ההשמדה ע״י הקוזקים. שתי בנותיו נרצחו וכל רכושו היה לבז. לבסוף מצא מקלט במהרן ונתקבל (מ־1658) לרב בניקלסבורג ואח״כ בגלוגאו, בפיורדא ובפרנקפורט־ע״נ־מיין. בשנותיו האחרונות היה אב״ד בקראקא והגליל. חיבורו העיקרי: „ברכת הזבח" על סדר קדשים (אמשטרדם, תכ״ט), שהוצא ע״י חתנו. מחקריו הבקורתיים שימשו יסוד למהדורת התלמוד בפרנקפורט־ע״נ־אודר (תנ״ז—תנ״ט) ולמהדורת ברלין (פרנקפורט־ע״נ־אודר, תע״ה—תפ״ב). שאר ספריו נדפסו אחרי מותו, והם: „ברכת־שמואל", דרשות על התורה (פרנקפורט־ע״נ־מיין, תמ״ב—תמ״ג); „אמונת־ישראל", שו״ת (פרנקפורט־ע״נ־מיין, תמ״ג); „תפארת־שמואל", חידושי הלכה (פרנקפורט־ע״נ־מיין, תנ״ו). במבוא לספר „ברכת־הזבח" הוא מתאר את חורבנה של קהילת לובלין. נפ׳ בחמלניק, אליה בא להשתתף באספת ועד הגליל.

קיידנובר, ר' צבי־הירש ב"ר אהרן־שמואל
(? —תע"ב ; ? —1712)

נו' בווילנה. למד הלכה מפי אביו, וקבלה מפי הרב ר' יוסף ב"ר יהודה, רב במינסק. העלילו עליו עלילת שקר והוא ובני־משפחתו נאסרו והושמו בכבלים, עד שהתברר כי הם חפים מפשע. לאחר מעשה זה עקר לפרנקפורט־ע"נ־מיין ושם הדפיס את ספרי אביו עם הגהותיו. חיבר את ספר המוסר „קב־הישר", שנדפס לראשונה בפרנקפורט־ע"נ־מיין (תס"ה), ואח"כ פעמים רבות, כי נתפשט ונתחבב בעם ואף תורגם ל„עברי טייטש" (נדפס לראשונה בזולצבאך, תפ"ד) וללאדינו (נדפס לראשונה בקושטא, תקפ"ג).

קלמנס, ר' יוסף־צבי ב"ר אברהם הלוי
(תרל"ב—תש"ך ; 1872—1960)

נו' בסלאבודקה. בש' תרנ"א (1891) עלה לא"י ועד לנישואיו למד בישיבת הרב ר' מרדכי־גימפל יפה בכפר יהודיה. מש' תרנ"ז (1897) שימש דיין ועוזר לחותנו, הרב האשכנזי הראשון ביפו, ר' נפתלי הרץ הלוי. לאחר פטירת חותנו ועלותו של הרב ר' א. י. קוק על כס הרבנות ביפו, היה האב"ד הקבוע של יפו. ממייסדי ישיבת „אור זורח" ביפו וישיבת „מאה שערים" בירושלים. היה ממייסדי ביהכ"נ ע"ש הגר"א בתל־אביב. בימי מלחה"ע ה־1 ייצג את קהילת יפו־ת"א בפני השלטונות. פעל להקמת הרבנות המאוחדת ואיחוד השחיטה של אשכנזים וספרדים ביפו. מחיבוריו: „בכורי־ציון", חידושים (ירושלים, תרס"ג); „טיב־קדושין", בענין מקרה קדושין (ירושלים, תרע"ב); „הוראות־שעה", בענין שמיטה (ירושלים, תרס"ט); „השקפה לברכה", בענין מעשר (ירושלים, תר"ץ); „לתקנת עגון עלוב" (ת"א, תרצ"ד); „זרע־הארץ", דיני כלאים (ירושלים, תש"א); „עשר תעשר", דיני תרומות ומעשרות (ירושלים, תרצ"ה); „נטע־הארץ", הלכות ערלה ורבעי (ירושלים, תרצ"ט); „כרם־הארץ", הלכות כלאי הכרם (ירושלים, תש"ג); „אמירה נעימה", בירורי הלכות (ירושלים, תש"ח). נפ' בתל־אביב.

קלמס, ר' יעקב ב"ר דוד
(תר"מ—תשי"ב ; 1880—1952)

נו' בז'וסלי. למד בישיבות וילנה וקובנה. שימש רב בפושאַלאט (תרס"ד—תר"ע), סאלוק (תר"ע—תרע"ד), בוגורודסק ולאחר מכן היה רבה הראשי של מוסקבה (תרפ"ו—תרצ"ג). במוסקבה פעל גדולות במסירות נפש להצלת נפשות בתקופת הקומוניזם ובחינוך היהודי במחתרת. בש' תרצ"ג עלה לא"י ושימש חבר הרבנות הראשית בא"י וחבר בית הדין הגדול של הרבנות. היה נשיא ועד העזרה לרבנים פליטי רוסיה ושאר ארצות.

מייסד שכונת הרבנים ברוממה שבירושלים. השאיר בכ"י שו"ת בהלכה. נפ' בירושלים.

קלצ'קו (מלצר), ר' מרדכי ב"ר אשר
(תקנ"ז—תרמ"ג ; 1797—1883)

נו' בווילנה. נקרא מלצר ע"ש חותנו (ר' לייב מלצר). למד בישיבת וולוז'ין. מש' תקצ"א (1831) שימש ר"מ בישיבת ר' מייליס בווילנה. מחמת סכסוך עם ר' ישראל סלנטר פרש לישיבה אחרת, בקלויז „מנקי הארובות". בש' תר"ד (1844) נבחר לדיין בווילנה ושימש בתפקיד זה עד ש' תרי"ב (1852). אח"כ היה רב בקאלווריה. משם עבר ללידא. יחסיו עם חסידי ליטא היו מצוינים. חיבר ספר „תכלת מרדכי" (חד"ת למ"ס ברכות מועד וח"א לשו"ע), שהו"ל ע"י תלמידו, ר' אבא־יוסף טריווש. היה מפורסם כאחד החריפים הגדולים בדורו. נפ' בלידא.

קלצקין, ר' אליהו ב"ר נפתלי־הירץ
(תרי"ב—תרצ"ב ; 1852—1932)

נו' באושפול לאביו הרב (שעבר אח"כ לשימברג). למד באיישישוק בביהמ"ד של פרושים. חתנו של ר' ברוך־מרדכי ליפשיץ, שהיה רב בסימיאטיץ ובוולקוביסק (תקס"ט—תרמ"ה). שימש רב בקארטוז־בריוזה (בש' תרמ"א), מאריאמפול (תרנ"ד) ולובלין (תר"ע). בש' תרפ"ח (1928) עלה לא"י. היה בקי גם בחכמות העולם, ובמיוחד במתימטיקה, רפואה וגיאוגרפיה. ידע לשונות זרות: יוונית, גרמנית, צרפתית, רוסית, אנגלית ופולנית. התעניין בספרות עולמית, באמנות ובמוסיקה. היה מגדולי הרבנים בדורו, ובמיוחד עסק בהיתר־עגונות. נתפרסם כגאון בהלכה, ופנו אליו בשאלות מכל קצווי תבל. הצטיין בענוותו ותמימותו והיה מתרחק מכל עסקנות ציבורית, מתוך חשש שמא יוטרד מעולם התורה. חיבוריו: „אבן הראשה", שו"ת וחידושים (וארשה, תרמ"ז); „אבן פנה", דרושים (פיטרקוב, תרס"ז; ירושלים, תר"ץ); „דבר אליהו", שו"ת וחידושים (לובלין, תרע"ה); „דבר הלכה", תקנות עגונות (לובלין, תרפ"א); „קונטרס לדוגמא", ביאורי מקרא ודברי אגדה (לובלין, תרפ"א); „מלואי־אבן", שו"ת וחידושים (לובלין, תרפ"ה); „חיבת הקדש", שו"ת וחידושים (ירושלים, תרפ"ו); „דברים אחדים", חידושי הלכה ואגדה (ירושלים, תרפ"ט); היה אב"ד בביה"ד של הרב זוננפלד בירושלים. נפ' בירושלים.

קלצקין, ר' יהושע־מרדכי ב"ר ישראל־איסר
(תרכ"ב—תרפ"ה ; 1862—1925)

נו' בכפר טלון (סמוך לפוניבאז'). אביו היה רב בליונהוף (קורלנד). שימש רב בסוויאדושץ', הורודוק, קארטוז־בריוזה, ראסיין וליבאו. הצטיין כדרשן. עסק גם בענייני ציבור כשהשעה היתה צריכה לכך. היה תקיף בדעתו ולא נשא פני איש. היו אתו בכתובים 17 ספרים בהלכה ובאגדה, שאבדו בשעת טלטולים בימי מלחה"ע ה־1. מקצת מחידושיו

נדפסו בספר „עמודי־שש" הכולל דברי תורה משש בניו הרבנים של סבו, ר' נפתלי־הרץ קלצקין (וארשה, תרע"ב). נפ' בליבאו.

קלצקין, ר' ישראל־איסר ב"ר נפתלי־הרץ
(תר"ד—תרפ"א ; 1844—1921)

נו' באושפול. רב בהאנושישוק ובליונהוף (קורלנד). מקצת מחידושיו המרובים נדפסו בספר „דבר אליהו" של אחיו, ר' אליהו קלצקין (לובלין, תרע"ה), ובספר „עמודי־שש" (וארשה, תרע"ב). נפ' בליונהוף.

קלצקין, ר' נפתלי־הרץ ב"ר נתן
(תקפ"ג—תרנ"ד ; 1823—1894)

נו' בדווינסק. שימש רב באושפול (10 שנים) ובשימברג (37 שנה). הוזמן בשעתו לשמש רב בפטרבורג ובמוסקבה, אך לא נענה להזמנות. מבין תשובותיו וחידושיו, שמהם נשאר אך מעט, פרסם בנו ויורשו ברבנות, ר' משה־צבי, את חיבורו „אילה שלוחה" (וארשה, תרע"ב), שנדפס יחד עם הספר „עמודי־שש" — חיבוריהם של 6 בניו (ר' ישראל־איסר, רב בליונהוף; ר' דוד; ר' אליהו, רב בלובלין; ר' אברהם, רב בלוונא; ר' שניאור־זלמן, רב ברוגצ'וב; ר' משה־צבי־הירש, רב ברומנובה). נפ' בשימברג.

קמייקא, ר' מאיר
(? —תרמ"ה ; ? —1885)

נו' באניקשט. 22 שנה הרביץ תורה בקראקינובה. חתנו של ר' משה־משיל לוריא, אב"ד קראקינובה. בש' תרי"ב (1852) עלה לא"י ושימש מנהל כולל וילנה וז'אמוט. היה פעיל בחוג־הפרושים בירושלים, בה נפטר.

קפלר, ר' יוסף־אביגדור ב"ר יו"ט־ליפמן
(תרמ"ה—תשט"ז ; 1885—1956)

נו' בקאָלם. למד בישיבות קאָלם, מיר, איישישוק וולוז'ין. חתנו של ר' זאב טורבוביץ (קרוז'). היה רב בוואָרז'אן ואח"כ מ"מ חותנו בקרוז'. מתרפ"ג — בארה"ב. מחיבוריו: „תפארת־יוסף", ב"ח (ניו־יורק, תש"ג). כן הו"ל „תפארת־זיו" (של חותנו), עם הערותיו, בשם „יד־יוסף" (ברוקלין, תרצ"ט). נפ' בניו־יורק.

קפלן, ר' אברהם־אליהו
(תרי"ד—תרמ"ט ; 1854—1889)

נו' בראקוב. למד בוולוז'ין ובמינסק. לאחר מות אשתו הראשונה (בת הרב מראקוב) היה לחתנו של ר' זלמן טרויב והתיישב בקיידאן. היה מפרש דברי התלמוד והרמב"ם בדרכים מקוריות. כתב חידושים רבים, אך רובם נשרפו בעת השריפה הגדולה בעיר, ורק מעט מהם נשארו לפליטה. נשארה גם מחברת שירים שחיבר בסגנון המליצה של הימים ההם. בהקדמתו הוא כותב בהתלהבות על תחיית הלשון העברית. נפ' בקיידאן בדמי ימיו. בנו שנולד אחרי מותו נקרא על שמו.

קפלן, ר' אברהם־אליהו ב"ר אברהם־אליהו
(תר"ן—תרפ"ד ; 1890—1924)

נו' בקיידאן, כמה חדשים לאחר מות אביו. אמו היתה נכדת הרב ר' שמעון טרויב. הוא גדל בבית סבו, רבה של קיידאן. למד 4 שנים בישיבת טאָלז, ואח"כ למד בקאָלם בת"ת של אנשי המוסר. משם עבר לישיבת סלאבודקה, בה למד 8 שנים. שם התקרב מאד למנהלה הרוחני של הישיבה ר' נטע־צבי פינקל („הסבא") שהשפיע עליו השפעה מרובה. עם זה רכש לו גם ידיעה רחבה בספרות העברית הכללית ובלימודי־חול. בעל סגנון עברי מצויין. היה כותב דברי הגות וגם שירים. בעל חוש מוסיקלי. חיבר גם מנגינות לשיריו. בימי מלחה"ע ה־1 ישב בטאָלז והסתגר בד' אמות של הלכה. אחרי המלחמה התחיל עוסק בצרכי־ציבור. השתתף בוועידת הקהילות ובאסיפות הוועה"ל של יהודי ליטא. ממייסדי ארגון הנוער הדתי „צעירי־ישראל" ושימש מנהיגו הרוחני. באמצע ש' תר"פ (1919) נענה להזמנת ביהמ"ד לרבנים בברלין, מיסודו של ר' עזריאל הילדסהיימר, וקיבל עליו שם הוראת תלמוד. הנהיג שם את „שיטת הלימוד הליטאית". בירחון „ישורון" פרסם תשובות מקיפות בהלכה, וכן דברי הגות שעניינם היה גילוי המאור שביהדות. נודע במיוחד מאמרו „בעקבות היראה". שם החל בביצוע תכניתו, לחבר פירוש חדש לתלמוד בבלי, שיכלול את כל הנדרש להבנה יסודית של התלמוד, מבחינה למדנית ומדעית. התחיל בכתיבת „המבוא" — מחקר רב־ערך בפני עצמו, ב„ישורון", אולם עוד בראשית עבודתו הגדולה מת מיתה פתאומית והוא בן 34 במותו. הניח אחריו עזבון ספרותי עשיר בהלכה ומחשבה.

קפלן, ר' זלמן־פנחס
(ת"ר—תרפ"א ; 1840—1921)

נו' בפוניבאָז'. נכדו של ר' אברהם, אחי הגר"א. חתנו של הגאון ר' מאיר־מיכל רבינוביץ (משאט). רב ביאָזנה ובגאָלוואָן. בימי מלחה"ע ה־1 נאסרו הוא וכמה בעלי־בתים בעיירה והובאו כבולים לווילנה. עם נסיגתם של הרוסים שוחרר. נפ' בגאָלוואָן.

קפלן, ר' יהושע ב"ר מאיר הכהן
(תרל"ג—תש"א ; 1873—1941)

נו' בפאָטשיצה, הסמוכה לבוברויסק (פ' מינסק). למד בחדרים ובישיבות קטנות ואח"כ בישיבת סלאבודקה, שם נודע בכינוי „המתמיד מבוברויסק". הוסמך לרבנות ע"י גדולי הדור. בש' תרנ"ט (1899) עבר לישיבת וולוז'ין. נשא לאשה את בתו היחידה של הרב יהודה פאָלישץ, שהיה מפורסם בלמדנותו ובפקחותו. גם לאחר נשואיו המשיך בלימודיו בישיבת וולוז'ין ונמנה שם על כולל־האברכים על־שם ברודסקי. בש' תרע"ג (1913) היה למורה הוראה בווארשה, אך עזב את העיר בימי מלחה"ע ה־1. לאחר המלחמה שימש מש' תרע"ט (1919) רב בקרוקי ואח"כ בסוביינישוק, ומש' תרפ"ז (1927) היה רב בווידוקלה. צדיק תמים, צנוע ונחבא אל הכלים. השקיע עצמו בסוגיות עמוקות, בחידושים ובתירוץ דברי הרמב"ם. מחיבוריו: „שערי הקדש", פירוש ובירור הלכות ל„עבודת הקדש" של החיד"א, ב"ח (וילנה, תרס"ז—תר"ע); „מעיני יהושע" (וילנה, תרע"א); „שערי

יהושע" (קיידאן, תרצ"ו); „ליקוטי שושנים" (קיידאן, תרצ"ז); „שערי הווסתות" (קיידאן, תרצ"ט). נספה בווידוקלה יחד עם אשתו וכל בני עדתו בימי השואה.

בנו הוא **הרב ר' מאיר קפלן** — חבר בית הדין הרבני בתל־אביב.

קפלן, ר' ישראל ב"ר יצחק־יונה הכהן
(תרל"ח—תרפ"ו ; 1878—1926)

נו' למשפחת רבנים (אביו היה אב"ד הורודוק). הוסמך ע"י ר' שלמה הכהן מווילנה ור' מרדכי מאושמיאנה. חתנו של ר' זאב־דב ליפשיץ מסראַדניק. ירש את כס הרבנות של חותנו בש' תרס"א (1901). למדן גדול, פשטן ומעורב בין הבריות. פעיל למען החינוך הדתי. מראשי „המזרחי" בליטא. פרסם ב„העברי" ובכ"ע אחרים מאמרים בשאלות הרבנות והציונות הדתית ועל מצוות יישוב א"י. על רבים ממאמריו חתם בשם „מזה לבית מזים". מש' 1920 שימש רב צבאי ראשון בליטא העצמאית. בש' 1925 היה ציר בקונגרס הציוני ה־14 ובוועידה העולמית של „המזרחי" בווינה. השאיר בכ"י חידושים רבים בהלכה ובמידות של תורה. נפ' בקובנה.

קפלן, ר' נחום ב"ר עוזיאל („ר' נחום מגרודנה")
(תקע"ב—תר"מ ; 1811—1879)

נו' בבייסיגולה להורים עניים. למד בישיבות שונות ובכללן וולוז'ין. בשקידתו העצומה רכש לו ידיעה עמוקה בנגלה ובנסתר. בגיל 21 התיישב בגרודנה, והוא כבר אז אב למשפחה ומפורסם כגדול בתורה ומקובל. אולם סירב לקבל עליו רבנות. אשתו וילדיו התפרנסו בדוחק על שולחן חותנו, והוא ישב בביהמ"ד של „חברת ש"ס" ולמד יומם ולילה (ישן רק 3 שעות בלילה). כדי למצוא לו מקור פרנסה, החליטו גדולי התורה בגרודנה להציע לו משרת שמש בחברת ש"ס. הוא קיבל את ההצעה ברצון ושמח לשמש את הרבנים. כשליח, היה מעביר את שאלותיהם ותשובותיהם מאיש לרעהו, והיה הוא עצמו בין השואלים והמשיבים. פרסומו בא לו הודות למעשי הצדקה שלהם התמסר בכל מרצו. פעל תחילה בהצנע, ומשנודעו אח"כ מעשיו ברבים — נענו לו כל אנשי העיר, ואף הנכרים, מתוך חיבה וכבוד. בכספי הצדקה שאסף היה עוזר ותומך במאות משפחות. כל מעשיו אלה נעשו בחשאי. הוא עצמו לא נהנה אף לא בפרוטה מכספי הצדקה שאסף. העמיד עליו רואה־חשבונות ודקדק בכל פרוטה שקיבץ. מן הבוקר ועד הלילה היה מכתת רגליו מבית לבית. לא מנע עזרה גם משאינם בני־ברית ולא הבדיל בין נצרכים. בעצמו היה ידוע־חולי וחלש בגופו. חי תמיד חיי צער. רוב ילדיו (17) מתו עליו. אולם רוחו לא נשברה. תמיד היה מלא מרץ ודרוך לפעולה. בערבים ובלילות היה מגיד שיעורים לפני למדנים ובעלי־מלאכה. דרשותיו בשבתות משכו תמיד קהל רב. כשנפטר לווהו למנוחתו עשרות אלפי איש. גרודנה לא ראתה לוויה כזו בהשתתפות יהודים ונכרים, כי נערץ וקדוש היה האיש אפילו בין הנכרים שכינוהו בשם „הצדיק".

קצנלבוגן, ר' דוד־טבלי ב"ר נפתלי־הירץ
(תר"י—תר"ץ ; 1850—1930)

נו' בטאווריג. למד תורה מפי אביו ואח"כ בביהמ"ד בווילנה. בגיל 16 חיבר פירוש לתלמוד ירושלמי, שהיה ראוי לדפוס (נדפס במהדורת קרוטשין, תרל"א). שימש רב בווירבאלן (תרל"ו), בסובלאק (תרנ"ד) ובפטרבורג (מש' תרס"ז עד יומו האחרון). נשא בעול עסקנות ציבורית גדולה ושתדלנות לפני שלטונות הצאר. בהשפעתו האישית וקשריו עם ראשי השלטון הצליח להעביר את „גזירת השחיטה" בפינלאנד ולשחרר את הרבנים מן השירות בצבא. פעל רבות לטובת מגורשים וגולים יהודים ולמען חנינה לנידונים למוות או למאסר. חיבוריו: „מעין מי נפתוח", חידושים על מסכת יבמות (לנינגרד, תרפ"ד; ת"א, תשכ"א); „דברי־דוד", דרושים (לנינגרד, תרפ"ח); „בר־מצוה", ספר עזר לילדים (פטרבורג, תרע"ד). נפ' בלנינגרד.

קצנלבוגן, ר' יחזקאל ב"ר אברהם
(תכ"ח—תק"ט ; 1668—1749)

נו' בבריסק. למד תורה מפי ר' מרדכי זיסקינד, רבה של בריסק. שימש רב בזאַטל, קיידאן ובירז'. בש' תע"ג (1713) עבר לאלטונה, ו־36 שנה שימש רב ב־3 הקהילות: אלטונה, המבורג וונדסבק. היה מחשובי הרבנים בזמנו. חיבוריו: „כנסת יחזקאל", שו"ת (אלטונה, תצ"ב; שנית, סדילקוב, תקצ"ד); „מים יחזקאל", דרושים (פאריצק, תקמ"ו); „לחם יחזקאל", חידושים על הש"ס (לא נדפס); „צוואת יחזקאל" (אמשטרדם, תק"י; וילנה, תרל"א; המבורג, תרפ"ד). לפי שטינשניידר הוא המחבר של הספר „מעורר זכרון", מראה מקומות מן הש"ס עם פסקי רש"י ותוספות, שנדפס בעילום שם (אלטונה, תפ"ז). נפ' באלטונה. לפני פטירתו ביקש שלא לכתוב על מצבתו „גאון" ושלא להפליג בשבחו. ר' יהונתן אייבשיץ הספידו פעמיים (נדפס בספרו „יערות דבש").

בנו **ר' דוד** — אב"ד בראגולה, קיידאן ואה"ו (נפ' תקט"ז); נכדו **ר' משולם־זלמן** — אב"ד בראגולה וקיידאן (נפ' תקל"א).

קצנלבוגן, ר' משה־מרדכי ב"ר מנחם
(תק"ע—? ; 1810—?)

נו' בליטא. היה תלמידו של ר' חיים מוולוז'ין. רב בראגולה וקיידאן. יצא לגרמניה והשתקע בפרנקפורט־ע"נ־מיין. חיבוריו: „אלפא ביתא", מפתח לאגדות התלמוד לפי סדר א"ב (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרט"ו—תרכ"ו); „והכנעני אז בארץ", פירוש על פסוק זה (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרי"ז); „שאלות ותשובות" (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרי"ז); על איסור תספורת בחול המועד (רוטרדם, תרי"ז); „מעיני־ישועה", נחמות הנביאים עם ביאור (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרי"ט); „התורה והמצוה", תרי"ג מצוות בספר א"ב (האנובר, תרכ"ג; ובצורה מורחבת — שטטין, תרכ"ה); „דברי־משה", תוכחת מגילה לקרב לבבות בני ישראל לתורת ה' (המבורג, תרי"א); „ממשל כת מלכים רצון ה'", על המונרכיה (תרי"ד). נפ' בקיידאן.

קצנלבוגן, ר' שאול ב"ר יוסף
(? —תקפ"ה ; ? —1825)

נו' בבריסק, בה שימש אביו רב. למד בפולוצק ואח"כ בא לווילנה לשמוע תורה מפי הגר"א. שימש מו"צ בווילנה. נהג בחסידות ופרישות מופלאה. היה מסביר פנים לכל אדם. מרוב טרדות בתורה לא הספיק לחבר ספרים. כמה מהגהותיו על הש"ס נדפסו בש"ס־וילנה, ומקצת מחידושי התורה שלו פורסמו ע"י צבי קצנלבוגן. נפ' בווילנה בטרם עת. המשורר אברהם־דב לבנזון כתב עליו הספד בשיר „אבל־כבד". נכדו, שאול הורביץ, חיבר ספר השוואה של המשפט הרוסי והאירופי למשפט העברי לפי פסקי הרמב"ם (וילנה, 1887).

קריגר, ר' חיים־זאב־וולף ב"ר אהרן
(תרי"ח—תרע"ג ; 1858—1913)

נו' בלינקובה. חניך איישישוק. שימש רב בסאפיזישוק.

בניו: ר' ישראל־אבא, רב בקושידאר ואח"כ בבוסטון; ד"ר משה קריגר, רופא ועסקן יישובי.

קריינים, ר' משה ב"ר נחמן
(תר"ג—תרנ"ה ; 1843—1895)

ד"צ בווילנה מש' תרמ"ה (1885). חיבוריו: „אהל־משה", שו"ת (וילנה, תר"מ); „נחל־משה", שו"ת (וילנה, תרמ"ו).

קרליץ, ר' אברהם־ישעיהו ב"ר שמריהו־יוסף („חזון איש")
(תרל"ט—תשי"ד ; 1879—1953)

נו' בקוסובה (פ' גרודנה), בה שימש אביו רב (מחבר הספר „בית־התלמוד" על משניות חולין). אמו היתה בת ר' שמואל הלוי קצנלבוגן, אב"ד קוברין. מילדותו שקד על התורה יומם ולילה. בנעוריו למד מפי ר' משה־טוביה. נשא אשה בחווידאן, בה ישב והתמיד בלימודו. סירב לקבל רבנות ופרנסתו היתה על אשתו, שהחזיקה חנות קטנה. אחרי מלחה"ע ה־1 עבר לווילנה, בה ישב 15 שנה. ר' חיים־עוזר גרודזנסקי הכיר בו ושיתפו בענייני

הציבור, ולא היה מחליט בשום שאלה בטרם התייעץ עמו. בש' תרע"א הדפיס את ספרו „חזון־איש" על או"ח, בעילום שם המחבר. הספר עורר תשומת לב רבה בעולם התורני. מאז פרסם כ"ד ספרים בשם זה בכל מקצועות ההלכה. בש' תרצ"ב (1932) הוצעה לו משרת הרב הראשי ל„אגודת־ישראל" בירושלים, אולם כיוון שלא רצה ליהנות מכתרה של תורה לא נענה להצעה. בש' תרצ"ד (1934) עלה לא"י והתיישב בבני־ברק. בסתר אהלו למד תורה לשמה בהתמדה עצומה וכל רבני הארץ השכימו לפתחו. באו אליו גם המוני־עם לקבל עצה וברכה מפיו. אע"פ שהתרחק מעול הציבור לא יכול היה לסרב לעם, והיה מקור נאמן לעצות בכל שטחי החיים, רפואה, סכסוכים בעסקים, עזרה בצרה וכו'. התפרנס ממכירת ספריו בלחם צר ומים לחץ. היה מוכן תמיד לעזור לזולתו. בעזרתו נוסדו ישיבות קטנות, תלמודי־תורה ולמעלה ממאה מקוואות. לצרכי אחרים היה מקבל צדקה וחילק סכומים עצומים. אם כי לא תפס שום משרה, הוכר כבר־סמכא גדול בהלכה בכל העולם היהודי. דבריו היו כדברי אורים־ותומים לשלומי־אמוני־ישראל. ייסד כולל של אברכים גדולי תורה. טיפל במסירות במאות תלמידי ישיבות, הדריכם בלימודם והנחה אותם בעצתו. אחרי פטירתו נתפרסמו שני ספרים נוספים על 24 ספריו בהלכה: „חזון־איש", על ענייני אמונה ובטחון (ירושלים, תשי"ד); „קובץ אגרות" (ירושלים, תשט"ו). באגרות אנו רואים את התעניינותו והיענותו אפילו לבחורים צעירים שפנו אליו וביקשוהו להורות להם דרך. נפ' בבני־ברק. רבבות אנשים מכל קצווי הארץ נהרו להלוויתו. על חייו ופעלו כתב ר' קלמן כהנא — „האיש וחזונו" (ירושלים, תשט"ו).

קרמר, ר' גרשון ב"ר אברהם
(? —תקצ"א ; ? —1831)

מצאצאי ר' משה ב"ר דוד קרמר (קראקא), בן אחיו של הגר"א. שימש רב בשאדובה. חיבר ספר „עבודת־הגרשוני". פירוש ל„שיר־השירים", נדפס עם הפנים (וארשה, תרכ"ו).

קרמר, ר' משה ב"ר דוד
(? —תמ"ז ; ? —1687)

נו' בקראקא. אביהם של דורות רבנים ולמדנים בווילנה, ביניהם הגר"א. שימש רב בבריסק, ומש' תל"ב או תל"ג (1672/3) שימש אב"ד בווילנה. על צדקתו ותמימותו סיפרו אגדות מרובות. חתנו, ר' יוסף ב"ר יעקב, מספר שהחזיק כמה ישיבות גדולות על חשבונו, וכן הוא מביא חידושי תורה ממנו בספרו „ראש יוסף" (קיידאן, תע"ז). נפ' בווילנה.

בניו: **ר' אליהו חסיד** (חתנו של ר' פתחיה, בנו של בעל „באר הגולה") **ור' חיים**. נכדו, ר' משה ב"ר יוסף, היה אב"ד קופנהגן.

קרנץ, ר' יעקב ב"ר זאב („המגיד מדובנה")
(תק"א—תקס"ד ; 1741—1804)

נו' בזאָטל (פ' וילנה). 18 שנה ישב בדובנה ו־14 שנה בזו'לקוב. עבר על פני כל גרמניה ופולין. נפגש עם הגר"א בווילנה ועם משה מנדלסון בברלין. מנדלסון קרא לו בשם „איזופ היהודי" ומצא עניין במשליו ומשחקי־המלים שלו. מפורסם בלמדנותו הגדולה, בכשרון הנאום ואמנות התיאור. ידע להתאים לכל נושא ומקרה את הפסוק המתאים לו במקרא. הצטיין בכשרון הסברה וידע לממש מושגים מופשטים ורעיונות נאצלים בצורה מובנת. הוא עצמו לא כינס את דבריו, אלא בנו ר' יוסף ותלמידו הדרשן ר' אברהם־בר פלאום עשו זאת אחרי מותו. חיבוריו: „אהל־יעקב", על התורה, 5 ח' (יוזעפוף, תק"ע — קניגסברג, תרי"ט); „כוכב מיעקב", על הפטרות (וארשה, תרל"ב); „ספר המדות", מוסר (קניגסברג, תרכ"ב); „קול־יעקב", על חמש מגלות (וארשה, תקע"ט); „אמת ליעקב", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (זולקוא, תקצ"ו); „משלי־יעקב", נלקטו מתוך ספריו ע"י ר' משה נוסבוים (פרמישלא, תרל"ה); קובץ לילדים „משלי המגיד מדובנא", מעובדים ע"י ש. ש. קנטרוביץ (וארשה, תרפ"ד); „בית יעקב", על ס' תהילים (וילנה, תרפ"ח); „כתבי המגיד מדובנא", נכתבו בסגנון זמננו ע"י אליעזר שטינמן, 2 ח' (תל־אביב,

תשי״ב—תשי״ג); „וירד מיעקב", על פרקי־אבות (לוס אנג׳לס, תש״ט). נפ׳ בזמושץ (פולין).

קרצ׳מר, ר׳ אברהם ב״ר יעקב
(תר״ה— ? ; 1845— ?)

נו׳ בווילנה. למד אצל דודו ר׳ שלמה הכהן (מראשי המו״צ בווילנה). שימש מו״צ באנטוקול (פרבר וילנה). מגיה בבתי־דפוס של ראם ומ״ץ. תרגם לאידיש (יחד עם ב״צ וולפה) את „ספר היראה" לר׳ יונה גירונדי. חיבר חידושי תורה שונים. נפ׳ בווילנה.

אחיו: הרב ב״צ קרצ׳מר (תר״ל—תר״ץ), ששימש רב בסימפרופול (תרנ״ה—תר״פ). מקודם מילא מקום חותנו הרב בנימין דימנד בפוסבול; ור׳ יוסף קרצ׳מר — רב בבחמוט.

קרצ׳מר, ר׳ נפתלי־הרץ ב״ר אברהם
(? —תרע״ג ; ? —1913)

נו׳ בביאליסטוק. נשא אשה בפוניבאֶז׳ והשתקע שם. הרביץ תורה כל ימיו. ייסד קבוצות ללימוד משניות, „חיי־אדם" ושו״ע. דאג לבני הישיבות והשגיח על שמירת שבת והנהגתם המוסרית של יהודי העיר. על אף קיצוניותו היה חביב על אנשי עירו. חיבר ספר „נועם־המצוות", על תרי״ג מצוות, 5 ח׳ (פיטרקוב, תרס״ה—תרע״ב).

קרק, ר׳ ישראל־ניסן ב״ר חיים־יעקב
(תרכ״ז—תרצ״ח ; 1867—1938)

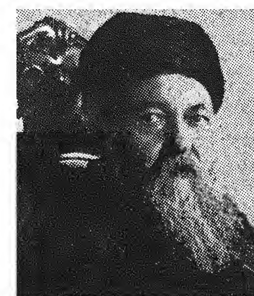
נו׳ בקאמאי. למד בישיבות איישישוק וולוז׳ין. בש׳ תרמ״ז (1887) נתמנה למו״צ בקובנה ושימש בתפקיד זה כ־40 שנה.

את סמיכותו קיבל מידי ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור. נוסף על כהונתו בתור מו״צ נתמנה גם כמנהלו של „כולל אברכים פרושים". בקובנה היה פעיל בחיי הציבור, במוסדות תורה וחסד. חו״צ נלהב. היה יו״ר הסתדרות „המזרחי" לאחר מלחה״ע ה־1 (עד תרפ״ו). ציר לקונגרס הציוני הי״ב. עלה לא״י בש׳ תרפ״ז (1927). נפ׳ בת״א.

קרקובסקי, ר׳ מנחם ב״ר צבי
(תרכ״ט—תר״ץ ; 1869—1930)

נו׳ בווילקובישק. אביו היה מחבר הספר „חמודי דניאל". למד תורה מפי ר׳ אליעזר לנדא, הרב בווילקובישק, ור׳ מאיר

רבינזון, הרב בקרוק. בהיותו בן 13 כבר דרש בביהכ״נ בסובאלק, וקהל רב ובתוכם רב העיר באו לשמעו. בגיל 18 נסע לוולוז׳ין ולמד מפי ר׳ חיים סולובייציק. שם גם ספג לתוכו את שיטתו של הנצי״ב. דרכו זו בולטת בחיבורו הגדול „עבודת המלך" על כל י״ד החלקים של ה„משנה תורה" לרמב״ם (הופיע רק חלק אחד על „ספר המדע" (וילנה, תרצ״א). לחיבורו זה הקדיש 30 שנה. היה חתנו של ר׳ אליהו פיינשטיין מפרוז׳אן. היה מגדולי הדרשנים בדורו, בבחינת „מרא דאגדתא". נהירין היו לו גם דרכי החקירה הדתית בספרות ימי הבינים, ולבו היה ער לכל המתרחש בעולם הרעיונות והמחשבות של הוגי הדעות החילוניים. שימש רב בטימקוביץ ובחיסלאוויץ׳. משם עבר לנובהארודוק, כממלא־מקומו של בעל „ערוך־השולחן", אך למרום פסגתו הרוחנית הגיע כשנתקבל כמ״מ ומו״צ בווילנה. הוא הפיח רוח חיים ביהדות החרדית בווילנה. דרשותיו מצאו הד גם בלב לא־חרדים, שנהרו לשמעו. השפעתו היתה עצומה במועצת הקהילה ובחיי הציבור. פעל הרבה למען הישיבות והחינוך הדתי. היה ממייסדי „שבוע", עתון חרדי, ותמך בו ברוח ובחומר. פרסם הרבה מאמרים (בשמות שונים: מבקר, לבנון, הירשנזון ועוד). חשיבות מיוחדת נודעת לרשימותיו הביוגרפיות על ר׳ אליהו מפרוז׳אן, בהן תיאר דרך אגב את צביונה של הרבנות ברוסיה בימים עברו. קובץ מדרשותיו נדפס בשם „ארזי הלבנון" (וילנה, תרצ״ו).

רבין, ר׳ משה־יצחק ב״ר דוד
(תקצ״ד—תרס״ב ; 1834—1902)

נו׳ בשאט. למד בישיבות ליטא. אחריו נשואיו הלך לטימקוביץ ולמד שם בביהמ״ד 18 שעות ביום. רכש בקיאות עצומה בתלמוד בבלי וירושלמי. 40 שנה שימש מורה־הוראה בפוניבאֶז׳ ושנים רבות שימש ר״מ בישיבה שם. חיבר ספר „מילואים למשה", על טריפות הריאה, שחלק ממנו נדפס (וילנה, תרס״ט), ספר בחכמת הנסתר וספר על הלכות ציצית (נשארו בכ״י).

רבינוביץ, ר׳ אברהם ב״ר שלמה־זלמן
(תקפ״ה—תרנ״ב ; 1825—1892)

נו׳ בניישטוט־טאווריג, בה שימש אביו רב. שימש רב בשילאֶל במשך 25 שנה. מש׳ תר״ן (1890) היה רב בשיקאגו בקהילת „אוהבי־שלום". חיבר ספר „זכרון־אברהם", שו״ת.

רבינוביץ, ר׳ אברהם־שמואל מאיישישוק
(תקס״ט—תרכ״ט ; 1809—1868)

תלמידו המובהק של ר׳ דוד־טבלי ממינסק. שימש רב בסקידל (פ׳ גרודנה), איישישוק וראסיין. עפ״י בקשת אנשי איישישוק חזר לשמש אצלם רב ועמד בראש הקיבוץ של ה„פרושים" במקום, שם העמיד תלמידים הרבה. נחשב לבר־סמכא כפוסק, „מסמיך" לרבנות ו„מסכים" על ספרים. הניח כ״י של חיבורים במקצועות רבים בתורה. רובם אבדו. המעט שנשאר נתפרסם בספר „עמודי אש", שו״ת בעניין גיטין ומזונות (וילנה, תרל״ה), שהוצא ע״י בנו ותלמידו ר׳ יהודה. בראש הספר נדפסה הסכמתו של ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור, המתאר אותו כגאון מפורסם להשיב לשואלי הלכה ברורה במתינות, „שמעתתא אליבא דהלכתא". תקיף בדעתו היה ולא נשא פנים לאיש, ועם זה הצטיין באהבת ישראל והיה מקרב את הבריות. הצטרף לאיסור של ר׳ יצחק־אלחנן על אתרוגי קורפו, וכך נהגו בימיו בראסיין והסביבה. על אף יגיעתו הרבה בתורה היה טרוד בצרכי הרבים. התכונן לעלות לא״י ונסע להפרד מקרוביו, אך בדרך נפטר.

רבינוביץ, ר' אהרן ב"ר אלימלך

(תר"ל—תש"ב ; 1870—1942)

נו' בהורודושץ (פ' גרודנה). למד 6 שנים בישיבת וולוז'ין והתפרסם שם כאחד מבחירי התלמידים. חתנו של הרב ר' י. י. ריינס. שימש דיין ומו"צ בלידא, והיה יד ימינו של חותנו בהנהלת הישיבה. אחרי פטירת חותנו נבחר לרב בלידא וכיהן בתפקיד זה 40 שנה. בימי מלחה"ע ה־1 פעל לטובת בני עירו מתוך מסירות נפש. נרצח ע"י הנאצים בש' תש"ב. נקבר חיים יחד עם כל בני משפחתו ועדתו. קפץ ראשון לקבר האחים כשהוא עטוף טלית ותפילין, עם אשתו ושתי בנותיו וראש הישיבה ר' יעקב שמוקלר.

רבינוביץ, ר' אליהו־חיים ב"ר נחום

(חי במאה הי"ט)

אב"ד טוריץ. מחבר ספר „אדרת אליהו", על הלכות טריפות שנגרמו ע"י שינויים פתולוגיים בגוף הבהמה (וילנה, תרכ"ה). בספר 2 ח': א. „יד־אליהו" ובו הוספות לדינים ; ב. „מקור החיים", מקורות להלכות.

רבינוביץ, ר' אליהו־עקיבא ב"ר דב־בער

(תרכ"א—תרע"ז ; 1861—1917)

נו' בשילאַל, בה שימש אביו רב. חתן הגביר ר' אליהו רוזנברג בלומז'ה. רכש השכלה כללית וידיעת רוסית ופולנית.

נבחן לרב־מטעם והתיישב בזימ־ברובה, שם עסק במסחר. לאחר פטירת אביו מילא את מקומו כרב בפיונטניצה (פ' לומז'ה). אח"כ שימש רב בקנישין (פ' גרודנה). בש' תרנ"ג (1893) נתקבל לפי המלצת ר' שמואל מוהילבר לרב בפולטבה, ובכהונה זו שימש עד יום מותו. בראשיתה של התנועה הציונית הצטרף אליה, אך עם הופעת שאלת התרבות עבר למחנה מתנגדיה. נלחם בציונות לכל גילוייה בעתונים „הפלס" ו„המודיע". עשה הרבה בעזרה לפליטים בימי מלחה"ע ה־1. פרסם מאמרים רבים (בעברית ובאידיש) בכ"ע שונים על נושאים תורניים וציבוריים. מהם שהופיעו בצורת קונטרסים מיוחדים. ערך את „הפלס" בש' תרס"א—תרס"ה ואת „המודיע" בש' תר"ע—תרע"ד. היה תקיף בדעתו, בעל עט מהיר וסגנון שנון וחריף. חיבוריו: „חסד למשיחו" פירוש על מגילת רות, נדפס עם הפנים (וילנה, תרנ"ח); „ציון במשפט או השקפה רבנית על הציונות" (וארשה, תרנ"ט); „וענתה בי צדקתי", דברי פולמוס נגד מתנגדיו (וארשה, תר"ס); „פרטי־כל" הקונגרס הרבני הראשון שנתכנס בקראקא בחודש אב תרס"ג (קראקא, תרס"ג). נפ' בפולטבה.

רבינוביץ, ר' אליעזר־יהודה ב"ר מרדכי־יצחק־אייזיק

(תר"מ—תש"א ; 1880—1941)

נו' בקראקינובה. למד בישיבות טאֶלז וסלאבודקה. שימש 19 שנה רב בממל, בה שימש אביו רב לפניו. במשך יובל

שנים פרסם חידושי־תורה בכ"ע תורניים, וכן רשימות בעניינים אקטואליים ב„אידישע שטימע". ערך והוציא לאור 3 מספרי אביו. חיבר ספר „עין־יהודה", שו"ת, שיצא לאור לאחר מותו. בספר זה נכללו גם הערות לספרו של אביו „דעת מרדכי". חבר מרכז „המזרחי" בליטא. נספה בקיידאן יחד עם אשתו בימי השואה.

רבינוביץ, ר' אליעזר־שמחה ב"ר מנחם־מנדל

(תקצ"ב—תרע"א ; 1832—1911)

נו' בקובנה, בה שימש אביו אב"ד העיר. שימש רב ברוגובה, שאדובה וסובאלק. השתתף באסיפות בקובנה ובווילנה (1873)

בענין הגזירה על ה„חדרים". כן השתתף במשלחת לפטרבורג אל הברון גינצבורג (יחד עם ר' שמו־אל מוהילבר ור' יעקב בארי"ט). מסובאלק עבר ללומז'ה. היה תקיף בדעתו ולא נשא פני העשירים ואף לא פניו של שר־הפלך. משהסתכסך עמהם הועבר מהרבנות בלומז'ה. נתקבל בכבוד רב בקאל־וואריה. חזר ללומז'ה ושבועיים לאחר מכן נפטר שם. חיבר הערות לספר „הלכות ארץ־ישראל", לר' יעקב בעל הטורים, שהוצא (לונדון, תר"ס) ע"י בנו ר' יעקב רבינוביץ. נכדו הוא הרב לווי־יצחק רבינוביץ, רבה הראשי של דרום־אפריקה לשעבר.

רבינוביץ, ר' בנימין ב"ר יחיאל („ר' בנימין מווילקומיר")

(תקע"ב—תר"ל ; 1812—1870)

נו' בשקוד. הפליא את בני דורו בשקידתו העצומה. היה נוהג לסיים מדי חודש את כל הש"ס. ידע כמה מסכתות בעל־פה (כפי שמעיד עליו בנו ר' אליהו־דוד). היה מסתפק בגלוסקה קטנה וקפה קר לאחר תפילת שחרית ובכוח טעימה זו היה לומד כל היום, עטוף טלית ותפילין. אם היתה לו סעודת סיום מסכת היה אוכל סעודת קבע, ואם לא — פטר עצמו במיני תרגימא לתבשיל. חי בדוחק רב. כשלא היתה לו אפשרות להדליק נר גדול לכל הלילה, היה לומד בע"פ כל הלילה (מההקדמה ל„משנת ר' בנימין"). היה מפורסם בכל ליטא גם כבקי וחריף גדול ודרשן מצוין, טהר־מידות ואוהב ישראל. בהיותו בן 18 נתקבל לרב בפיקאֶלן ושימש שם מש' תקצ"ב עד תרי"ב. משם עבר לשילאַל ונשאר בה עד ש' תרי"ט. אח"כ נתקבל לרב בראגולה, כממלא־מקומו של ר' אליהו מראגולה. בש' תרכ"א עבר לווילקומיר ושימש שם רב עד מותו. התפרסם במלחמתו נגד המשכילים, בעיקר נגד מ. ל. ליליינבלום, שהיה אז סמוך על שולחן חותנו בווילקומיר. הניח בכ"י ספרים אלה: „משנת ר' בנימין", על משנות זרעים ומועד (פולטבה, תרע"א ; ירושלים, תרפ"ו); חידושים על הש"ס ; חיבור גדול לבירור שיטת כל תנא וכל אמורא

שבכל הש"ס; הגהות, תיקונים וחידושים על פסקי תוספות בהוספת פסקים חדשים משלו; חיבור קטן על מסכת ר"ה (חיברו יחד עם חברו ר' שלמה הכהן, בעל „חשק שלמה"); ספר על פירוש המשניות לרמב"ם; חידושים על הרי"ף; דרושים ופשטים לכל פרשיות התורה; דרושים על דרך הפלפול. נפ' בווילקומיר (מצאוהו מת כשהוא נשען על העמוד ועל הגמרא, עטוף אדרת שער מפני הקור בלמדו בלילה).

בניו: ר' אליהו־דוד רבינוביץ־תאומים; ר' צבי־יהודה, אב"ד ראגולה (נפ' בגיל 44).

רבינוביץ, ר' חיים ב"ר יצחק־אייזיק
(תקצ"א—תרל"ו; 1831—1876)

ישב על כס הרבנות בשאוולי 15 שנה. היה מסוכסך עם ר' יוסף־זכריה שטרן בעניין משרת אב"ד הקהילה. פרסם חד"ת בספרו של אביו „עטרת יצחק", וכן חיבר „דבר יצחק" (דרושים והדרנים) וספר „הפלאה שבערכין" (בצרוף הספדים).

רבינוביץ, ר' חיים־שלום־טוביה
(תר"ך—תרצ"א; 1860—1931)

נו' בלוקניק. למד בשקוד מפי ר' אליהו־ברוך קומאיי, בקובנה, בקלויז של נביאז'ר, בישיבת איישישוק ובביאליסטוק. בהיותו בן 30 הוזמן להיות ר"מ בישיבת סלאבודקה. לאחר שנתיים נתקבל לרב במאיסיאד ונשאר שם 8 שנים. חזר לישיבת סלאבודקה ב„כנסת בית־יצחק". אח"כ נתמנה לר"מ בישיבת טאֶלז, ושם נשאר עד סוף ימיו. קבע דרך לימוד חדשה, הידועה בשם „הדרך של ר' חיים", והיא מזיגת חריפות עם הגיון מוצק. העמיד אלפי תלמידים שאליהם התייחס כאל בנים, והתעניין בכל פרט מחייהם הפרטיים. נפ' בקובנה.

רבינוביץ, ר' יעקב ב"ר אליהו
(תקע"ח—תרמ"ז; 1818—1887)

נו' בשאט. אביו היה ר' אליהו רגולר. למד תורה מפי אביו. נשא בת גביר גדול בקלאָצק, ובש' תר"ז (1847) נתמנה שם לרב ור"מ. כעבור 20 שנה נתקבל לרב בנאָסוויז'. התפרסם בלמדנותו הרבה והגיונו הישר. כבודו היה רב גם בין הגויים והוא נבחר על־ידיהם כבורר בסכסוכיהם. גם הנסיך ראדזיוויל מנאָסוויז' כיבדהו מאוד.

רבינוביץ, ר' יעקב ב"ר אליעזר־שמחה
(תרכ"ט—תרצ"ג; 1869—1932)

למד תורה מפי אביו ואח"כ בוולוז'ין מפי ר' חיים סולובייציק. שימש רב בראדווילישוק (תרנ"ט), ואח"כ באדינבורג ובלונדון. חבר ועד אגודת הרבנים באנגליה. פעיל בחיי הקהילה ומוסדותיה. חיבוריו: „שבחי־יעקב", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (לונדון, תרס"ו); „קול יעקב", דרושים; „שם יעקב", בעניני הלכה; „בכורי יעקב", דרושים (לונדון, תרנ"ט). כן הו"ל על פי כתב־יד את „הלכות א"י" לר' יעקב בעל הטורים עם דרושים משלו (לונדון, תר"ס). נפ' באדינבורג.

רבינוביץ, ר' יצחק־אייזיק ב"ר אהרן
(תקמ"ה—תרי"ג; 1785—1853)

שימש אב"ד בשאוולי משך 38 שנה. עמד במו"מ הלכתי עם גדולי הלומדים בדורו. מחיבוריו: „נטעי נאמנים" ו„עטרת יצחק". בנו ר' חיים מילא מקומו על כס הרבנות בשאוולי.

רבינוביץ, ר' יצחק־יעקב ב"ר שמואל־לייב („ר' איצה'לה מפוניבאֶז'")
(תרי"ד—תרע"ט; 1854—1919)

נו' בשרשוב (פ' גרודנה). מגזע בעל „פנים מאירות". למד תורה מפי ר' ב"צ שטרנפלד (מבילסק) ור' ירוחם־יהודה־לייב פרלמן („הגדול ממי־נסק"). לאחר נישואיו היה סמוך על שולחן חותנו העשיר באחוזתו בליסקי, ולמד תורה בהרחבת הדעת. לאחר זמן נסע לבריסק ולמד בצוותא עם ר' חיים סולובייציק. הצטיין בחריפות שכל ובזכרון מופלא. היתה לו ידיעה רחבה גם בפילוסופיה, בעיות חברה ובספרות העברית והרוסית.

לבו היה ער לכל המתרחש בעולם הגדול ובתפוצות ישראל. טוב־לב ומדקדק עם עצמו בחסידות גדולה. לאחר ששימש זמן קצר רב בקארליץ ור"מ בביאליסטוק, הוזמן לשמש ר"מ בישיבת סלאבודקה („כנסת־ישראל") בהנהלתו של ר' יצחק בלאזר ובתפקיד זה שימש מש' תרמ"ט (1889) עד תרנ"ד (1894). אישיותו משכה לסלאבודקה מאות בני ישיבה ששתו בצמא את דבריו ואופיו שימש להם מופת. בש' תרנ"ד (1894) נתמנה רב בגורז'ד ומש' תרנ"ו (1896) ועד סוף ימיו שימש רב בפוניבאֶז'. שם ייסד בש' תרע"א (1911) ישיבה בעזרת הגבירה גברונסקי (בתו של ק. ז. ויסוצקי). קיבוץ ת"ח אשר הקים בפוניבאֶז' עמד תחת השגחתו, ו־3 פעמים בשבוע היה מגיד לפניהם שיעור בסוגיות הש"ס. קיבוץ זה כלל מטובי ה„בחורים" בליטא וממנו יצאו גאונים וגדולים בתורה. הקיבוץ נמצא בביהמ"ד שנקרא „גליקעלס קלויז" ועשירי העיר בנו אח"כ בניין מיוחד למוסד זה. התפרסם בכל רוסיה לא רק כאחד מגדולי הדור בתורה, אלא גם כעסקן ציבורי ואישיות מוסרית גדולה. בש' תר"ע (1910) השתתף בוועידת הרבנים בפטרבורג. בימי מלחה"ע ה־1, כשנאלץ לגלות לרוסיה, היה פעיל בחיי הציבור והשתתף בוועידות וכינוסים ציבוריים ומדיניים. נמנה עם המתונים והמתקדמים והתנגד לדעות הקיצוניים. ממייסדי „אגודת ישראל". נפ' בפוניבאֶז'.

רבינוביץ, ר' מאיר־מיכל ב"ר שלום
(תק"ץ—תרס"ב; 1830—1902)

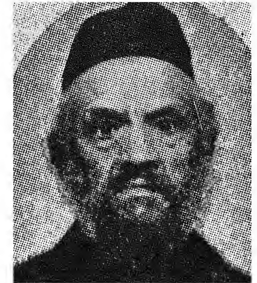
נו' בקיידאן. למד בקובנה בקלויז נביאז'ר מפי ר' ישראל סלנטר. סירב לקבל רבנות בקהילות גדולות, ונשאר רבה של העיירה הקטנה שאט במשך 20 שנה. אחרי השריפה בשאט נעתר להפצרותיהם של כמה מגדולי וילנה וקיבל עליו כהונת מורה הוראה בווילנה, ואף זה בתנאי שלא יהיה עליו לפסוק בשאלות. שם היה מגיד שיעור לתלמידים גדולי תורה, והחזיק במשרתו זו 20 שנה. אישיות מוסרית גדולה. מיראי

הוראה. כשהיה מטריף עוף היה מחזיר תמורתו. חיבר חידושים שמקצתם נתפרסמו לאחר פטירתו וכמה כתבי־יד הוצאו לאור ע״י בנו (וילנה, תרס״ג; שנית, ירושלים, תרצ״א). נפ׳ בווילנה.

רבינוביץ, ר׳ מנחם־מנדל ב״ר זאב־וולף
(? —תר״ט ; ? —1849)

ממשפחת הגאון ר׳ משה־זאב אב״ד טיקטין וביאליסטוק. שימש מורה הוראה בקובנה בש׳ תק״ץ—תר״ט (1830—1849) בימי כהונתו של ר׳ אליהו רגולר בסלאבודקה (אותו זמן לא היה הרב בקובנה רשאי להכתיר עצמו בתואר אב״ד). בש׳ תקצ״ה היה בין המסכימים לש״ס וילנה.

רבינוביץ, ר׳ מרדכי־יצחק־אייזיק ב״ר דובער רבינר
(תרט״ז—תר״פ ; 1856—1920)

נו׳ בז׳אגר־חדש. היה תלמידם של ר׳ ישראל סלנטר, ר׳ מאיר־מיכל רבינוביץ (שאט) ו,,הגדול ממינסק״. שימש רב בליגום (תרמ״ז), סאלאנט (תרס״ב) ובממל (מש׳ תרע״ז). ר׳ מאיר־מיכל רבינוביץ כתב עליו: ,,איש חמודות, מגדולי התורה בזמננו, יקר המציאות״. חיבוריו: ,,תמר דבורה״, דרשות כלליות (ריגה, תרפ״ט); ,,דעת מרדכי״, שו״ת (ח״א: קיידאן, תרצ״ט; ח״ב: ירושלים, תשכ״ד); קונטרס ,,שמן למנחה״, על ספר ,,מנחת־חינוך״ (וילנה, תרע״ב). השתתף גם באנציקלופדיה ,,אוצר ישראל״. נפ׳ בקניגסברג והובא לקבורה בממל.

רבינוביץ, ר׳ משה ב״ר מרדכי
(תרכ״ג—תרפ״ה ; 1863—1925)

נו׳ בקיידאן. שימש ר״מ בקיידאן ורב ברוגובה (23 שנה) ובפוסבול (13 שנה). הניח בכתובים שו״ת על כל חלקי השו״ע וחידושים על בבלי וירושלמי. נפ׳ בפוסבול.

רבינוביץ, ר׳ נח ב״ר יחיאל־מיכל
(תקצ״ט—תרס״ב ; 1839—1902)

נו׳ בזאָטל (פ׳ וילנה). למד בוולוז׳ין. תלמידו המובהק של ר׳ יוסף־דב סולובייציק. כשעבר ר׳ יוסף־דב לסלוצק קרא אליו את ר׳ נח להורות בבית־דינו דיני איסור והיתר ודיני ממונות. בש׳ תר״ל (1870) נתקבל לרב בטוריץ. אח״כ שימש רב בסלונים (תרל״ג), טימקוביץ (תר״מ), שאדובה (תר״ן). כשהתעורר רעיון יישוב הארץ היה הוא מהראשונים אשר הרבו להטיף לרעיון. חיבוריו: ,,התורה והמצוה״, על תרי״ג מצוות (וילנה, תרצ״ד); ,,מי־נח״, שו״ת (וילנה, תרמ״א); ,,תולדות־נח״, דרושים, 4 ח׳ (וילנה, תרמ״ט—תרס״ב). נפ׳ בשאדובה.

רבינוביץ, ר׳ עזריאל ב״ר חיים
(תרס״ד—תש״א ; 1904—1941)

נו׳ בטאָלז, לאביו שהיה ר״מ בישיבה. מ״מ אביו בישיבה בטאָלז, והמשיך בדרך לימודו ושיטתו של האב. נספה בימי השואה.

רבינוביץ, ר׳ צבי־הירש ב״ר יצחק־אלחנן ספקטור
(תר״ז—תר״ע ; 1847—1910)

נו׳ בנאָסוויז׳. למד תורה מפי אביו. סרב לעשות את התורה קרדום לחפור בה. היה בעל ביח״ר לסבון. משרדו שימש מרכז לת״ח ורבנים שבאו אליו מקרוב ומרחוק. לאחר שניהל 9 שנים את ביהח״ר, קיבל כהונת רב במיטאו. שם הכניס תיקונים רבים בחיי הקהילה, לחם נגד גזירות (גירוש יהודים מקורלנד, איסור על המלמדים להחזיק ,,חדרים״ וכו׳), והצליח לבטלם. בש׳ תרמ״ח (1888) עבר לווילנה ומילא את מקומו של ר׳ יעקב־יוסף כמגיד־העיר, תפקיד מכובד בימים ההם. בש׳ תרנ״ד (1894) נבחר כציר לוועידת הרבנים בפטרבורג, יחד עם ר׳ שמואל מוהילבר, ר׳ אליהו־חיים מייזל ור׳ הלל סלנטר. נתמנה ע״י הממשלה ליו״ר הוועידה. עזר לד״ר דמבו במאבקו נגד איסור השחיטה ברוסיה. בש׳ תרנ״ו (1896) נבחר לשבת על כסא הרבנות בקובנה במקום אביו. מאז היה אישיות מרכזית בעולם היהודי. באישיותו היתה משום מזיגה של רב מסורתי ומודרני. היה בעל לב רחב, עין טובה וידו פתוחה לכל נצרך. נואם מחונן, בעל השכלה רחבה, איש נימוסים ואציל רוח. כמה מחידושיו והערותיו נדפסו בספרי אביו. נפ׳ בקובנה.

רבינוביץ, ר׳ שמואל־יעקב (,,הרב מספוצ׳קין״)
(תרי״ז—תרפ״א ; 1857—1921)

נו׳ בקאָלם. שימש רב באיווייה (תרמ״ז), אלקסוט (פרבר קובנה), ספוצקין וליברפול (תרס״ה). פעיל בתנועת חו״צ ואחר־כך בתנועה הציונית. ציר בקונגרס הציוני הראשון. בש׳ תר״ס (1900) פרסם ב,,הצפירה״ כרוז למען הציונות בחתימת עשרות רבנים בעלי שם. הכרוז עשה בשעתו רושם רב. נבחר בקונגרס הציוני השני לוועה״פ הציוני ולאחד מי״ב המורשים הציוניים ברוסיה. לפיקוחו נמסרה הפעולה הציונית בפלכים קובנה, וילנה, גרודנה ומינסק. אחרי הקונגרס הציוני הרביעי נסע לפולין, יחד עם הרב י. י. ריינס, אל האדמו״רים המפורסמים, כדי להשפיע עליהם לתת ידם לציונות. בש׳ תרס״ה (1905) קיבל עליו את הרבנות בליברפול, והיה מראשי ,,המזרחי״ באנגליה. חיבוריו: ,,אורח ישר״, שו״ת (וילנה, תרס״ד); ,,הדת והלאומיות״ (וילנה, תר״ס); ,,לתקופת הימים״, דרושים למועדים (לונדון, תרע״ח); ,,ישרש יעקב״, דרושים (ליברפול, תרפ״ה). נפ׳ בליברפול.

רבינוביץ, ר׳ שמואל־יעקב ב״ר יששכר־בר גברונסקי
(חי במאה הי״ט וראשית המאה העשרים)

נו׳ בשוואָקשנה, בה שימש אביו רב. אחרי נישואיו למד בוולוז׳ין. שימש כל ימיו רב ביאָלוק. הסתפק במועט ועשה

לילות כימים בלימוד התורה, ולפיכך העדיף לשמש רב בעיירה קטנה ונידחת לבל ייטרד מלימודו. היה תקיף בדעתו ונאמן לעקרונותיו עד כדי מסירות נפש. דאג תמיד לעניים ונצרכים. אנשי עיירתו ראו בו אדם קדוש. חיבוריו: „המזכיר", סימנים לזכרון לתלמוד בבלי ולשולחן ערוך (וילנה, תרנ"ח; שם, תר"ס; שם, תרס"ד); „מבצרי־הדת", להוכיח אמיתות תורה מן השמים (וילנה, תרס"ד; שם, תרע"ב); „באר־יעקב", בענייני מקוואות (וילנה, תרס"ד); „משפטי שמואל", על סוגיות הש"ס, 2 ח' (וילנה, תרע"ד).

בניו: ר' יששכר־בנדט, רב במאיסיאד; ר' דב־בר, מו"צ בפוניבאָז'.

רבינוביץ־תאומים, ר' אליהו־דוד ב"ר בנימין (האדר"ת)

(תר"ב—תרס"ה; 1842—1905)

נו' בפיקאָלן, בה שימש אביו רב. למד בבית אביו ובישיבות. בהיותו בן 29 נתמנה לרב בפוניבאָז' וכבר אז השפיע השפעה עצומה על בני עדתו. לאחר 20 שנה עבר למיר לשמש שם רב. לפי הצעתו של ר' חיים־עוזר גרודזנסקי נבחר לרבה של ירושלים בש' תרנ"ט (1899). בש' תרס"א (1901) עלה ירושלימה. התחבב על כל חוגי היישוב בירושלים. הערצת הציבור באה לידי ביטוי בהלוויתו שבה השתתפו למעלה מ־20,000 איש.

הניח כמאה קונטרסים בכ"י ובהם חידושי־תורה ופירושים בכל ענפי הספרות התלמודית. חיבוריו שבדפוס: „זכר למקדש", על מצות הקהל (וארשה, תרמ"ט; נדפס שנית בשם „כדבר בעתו", ירושלים, תרס"ד); „אחרית השנים", על מצות ויהי מעשר (וארשה, תרנ"ג); „שתי תשובות בענין כלאיים ושמיטה" (ירושלים, תרס"ב); „תשובה מיראה", חידושים על הרמב"ם (ירושלים, תרס"ו). נפ' בירושלים. על תולדותיו ופעלו כתב חתנו, ר' אברהם־יצחק הכהן קוק, הרב הראשי לא"י, ספר בשם „אדר היקר" (ירושלים, תרס"ו).

רבינוביץ־תאומים, ר' יעקב ב"ר צבי־יהודה

(תרכ"א—תש"א; 1861—1941)

נו' בראגולה. למד בוולוז'ין והיה מתלמידיו של הנצי"ב. שימש רב בפיונטניצה (ע"י לומז'ה), כמ"מ חותנו ר' דב רבינוביץ (בעל „דבר אמת" ו„עשרת הדברים") ואח"כ היה בראגולה, במקום אביו. סירב לקבל רבנות בעיר גדולה מחשש שיופרע בלימודיו. לפי הזמנת ר' א. י. קוק עלה לא"י, בה עסק כל ימיו בתורה. בעל מידות ואוהב בריות. נמנע מכל עסקנות שיש עמה שמץ של מחלוקת. נפ' בירושלים.

רבינזון, ר' מאיר ב"ר יהושע־צבי

(תר"ט—תרצ"ג; 1849—1933)

נו' בוואָנדז'יגולה, בה שימש אביו רב. בעודו צעיר נתקבל לרב בקרוֹק (תרל"ח), משם עבר לשמש רב בסוואַנציאַן (תרמ"ג) ואח"כ ברדושקביץ (תרמ"ו), בה שימש רב כ־50 שנה. „הגדול ממינסק" היה מזמינו לעתים קרובות להתיעצויות בענייני הלכה. פנו אליו בשאלות בענייני עגונות. היה מעורה בחיי הציבור ומבין בהלכות עולם וטיב אנשים. סופר מהיר ובעל סגנון. כתבי־יד רבים של חיבוריו נמצאים בגנזי בית־הספרים הלאומי בירושלים. חידושיו התפרסמו בקובץ התורני „יגדיל תורה" ובכמה עתונים תורניים אחרים. חיבוריו שנדפסו: „הערות וחידושים על הנודע ביהודה" (וילנה, תרנ"ט); „אמר מ"ר", על ההיתר להלוות גמ"ח בלא עדים (ירושלים, תר"ץ). לעת זקנה עלה ירושלימה ונפ' שם, והוא בן 84 במותו.

בנו ר' יוסף־זונדל מילא מקום אביו כאב"ד רדושקביץ. לפני כן שימש רב בפלשציניץ וגלובוק. נפ' בווילנה.

רבינר, ר' ביינוש־זלקינד ב"ר דובער

(תרי"ב—תר"ע; 1852—1910)

נו' בז'אגר. למד בוולוז'ין. בש' תרנ"א (1891) בא לארה"ב. שימש דיין ומו"צ בביה"ד של ר' יעקב־יוסף בניו־יורק. היה מגדולי ההוראה שם.

רבינר, ר' צמח ב"ר דובער

(תרכ"ד—תרצ"ו; 1864—1936)

נו' בז'אגר־חדש. בש' תרנ"ט (1899) הוסמך בתואר ד"ר לפילוסופיה באונ' היידלברג. נדד לסרייבו, קושטא וסופיה, שם כיהן כ־30 שנה בתור מטיף הכולל לבולגריה. נואם מצויין. איש הרוח והאמת. פרסם מאמרים רבים בעתונות היהודית בבולגריה, רובם ככולם על נושאים דתיים־לאומיים. מחיבוריו: „חקירות בדבר שמות הנרדפים בתלמוד ומדרשים" (דיסרטציה לקבלת התואר ד"ר); „אליהו הנביא בתור גניוס של העם היהודי בגולה"; „דגל העם היהודי בגלות"; „הסמל הדתי והלאומי של השופר בראש השנה"; „בארונה קלרה די הירש"; „האמהות העבריות בתקופת כתבי הקודש" (בספנ־יולית; קושטא, תרע"ג); „תנאי הנשואין בישראל בעבר ובהווה"; „ראש השנה"; „הסוכה"; „דברי הספד ותנחומי אבלים בכתבי הקדש, בתלמוד ומדרש" (סופיה, תרצ"ד). בעזבונו נשארו הרבה כתבי־יד. נפ' בסופיה.

רבל, ר' תנחום־שרגא

(תקצ"ח—תרנ"ו; 1838—1896)

נו' בסיני. שימש רב בלינקובה (17 שנה) ובפראָן (12 שנה). חתנו של ר' משה־יצחק סגל. נפ' בקובנה. בנו הוא ר' דב רבל.

רגולר, ר' אליהו ב"ר יעקב („ר' אליהו מקאליש")

(תקנ"ד—תר"ט; 1794—1849)

נו' בניישטוט־טאווריג. את חינוכו קיבל בבית אביו. לא למד מפי מורים ולא ביקר בנעוריו בישיבות. בכוחותיו ובכשרונותיו, בשקידתו המרובה ובחריפותו הגדולה, רכש לו בקיאות עצומה בש"ס ובפוסקים. היה בעל הגיון בריא ולא גרס את הפלפול. כתביו הצטיינו בצמצום ובבהירות. כגר"א ציווה גם הוא ללמד תנ"ך עם פירוש רש"י ולהקדים לימוד התנ"ך ללימוד התלמוד. בגיל 21 הלך ללמוד תורה מפי ר' חיים מוולוז'ין. למד שם שנה וחצי. נבחר לרב בשאט ואח"כ

בראגולה. מעיירה זו יצא פרסומו בכל ליטא. מראגולה עבר לשמש רב בסלאבודקה וישב על כסא ההוראה שם 16 שנה. הוא שייסד בסלאבודקה את הישיבה הגדולה הראשונה. מסלאבודקה עבר לקאליש ושימש שם רב 10 שנים. מפעם לפעם היה סר לסלאבודקה לבקר את הישיבה החביבה עליו. קובץ תשובותיו וחידושיו על סוגיות הש״ס נדפסו ע״י בנו, ר׳ דוד מהלוסק, בשם ,,יד־אליהו״, 2 ח׳ (וארשה, תר״ס). רבים מחידושיו נכללו בספרי תלמידיו. כל בניו וחתניו שימשו ברבנות.

רובין, ר׳ אריה־לייב

(תר״י—תרצ״ו ; 1850—1935)

נו׳ ברדושקביץ. שימש רב בווידז ובווילקומיר (תר״ע—תרצ״ו). מפורסם בלמדנותו, צדקתו, יראתו ועבודתו לטובת הכלל. היה חביב על ההמונים, כי נשא את סבלם והשתתף בדאגותיהם וגם בלבושו היה כאחד מהם. פיקח ודרשן בעל השפעה. בחסותו נוסדה הישיבה בווילקומיר. חבר ,,מועצת־גדולי־התורה״ של ,,אגודת־ישראל״ וגם מראשי ההנהלה של אגודת־הרבנים בליטא. נפ׳ בווילקומיר.

חתניו: **ר׳ שרגא־פייבל הורביץ** — ר״מ בישיבת סלאבודקה; **ר׳ יוסף־שלמה כהנימן** — אב״ד פוניבאז׳; **ר׳ אשר־קלמן בארון** — ר״מ בפוניבאז׳.

רובינסון, ר׳ אהרן

(? —תר״ץ ; ? —1930)

נתייתם בילדותו וחונך ע״י אחיו ר׳ יצחק־מאיר רבינוביץ, רבה של סלאבודקה. שימש רב בראטניצה (פ׳ גרודנה). היה מטיף ציוני בעל השפעה.

רובינשטיין, ר׳ יצחק ב״ר משה

(תר״מ—תש״ו ; 1880—1946)

נו׳ בדאטנובה. למד בישיבות קובנה, סלוצק וולוז׳ין. נשא לאשה את אסתר, בתו של ר׳ חיים־ירמיהו פלנסברג משאקי,

שהיתה אשה למדנית ומשכילה. תחילה היה סמוך על שולחן חותנו בשאקי, ואח״כ עבר לקובנה ושם רכש לו השכלה כללית (תוך שנה אחת התכונן וקיבל תעודת בגרות). בהיותו בן 26 נבחר לרב בגניצ׳סק (פ׳ טאוריה). בגיל 30 נתקבל לרב־מטעם בווילנה ונבחר לחבר הרבנות וביה״ד הרבני. בכהונה זו שימש 30 שנה. עד מהרה היה לאישיות מרכזית בחיי הקהילה בווילנה. מנהיג לוחם ואמיץ, נואם מלהיב ואישיות מקסימה. היה מקובל על האדוקים ועל משכילי העיר כאחת. בימי מלחה״ע ה־1 נתגלה בכל שיעור־קומתו המוסרית והרוחנית באומץ־לב ובמסירות־נפש. לחם ללא־חת נגד גזרות הגירוש והעלילות על יהודי ליטא, והצליח למנוע את גירוש היהודים מווילנה ומווארשה. כמו־כן השיג את עזרת ארה״ב לטובת נפגעי המלחמה. היה נשיא ועד־העזרה־היהודי (סגניו: ד״ר ש. רוזנבוים וד״ר נ. רחמילביץ). מיליוני דולרים מכספי העזרה עברו תחת ידיו והוא עצמו סבל ככל עניי העיר. בימי כיבוש וילנה ע״י הפולנים היה הוא עצמו נתון בסכנה, אך עלה בידו להשפיע על פילסודסקי שיפסיק את הפרעות בעיר. בימי השלטון הליטאי הקצר בווילנה (1920) שימש מיניסטר לענייני היהודים בממשלת ליטא. עם סיפוח וילנה לפולין נבחר לסיים וגם לסינט הפולני ואת תפקידו זה מילא בכבוד, בגאווה לאומית ובכשרון מדיני (1922—1939). בש׳ תרפ״ח (1928) נבחר לרבה הראשי של וילנה. כאחד מראשי ,,המזרחי״ ומפעילי קהי״ס, השתתף בקונגרסים ציוניים ויהודיים ומילא שליחויות חשובות מטעם מוסדות לאומיים עליונים. לוחם אמיץ לזכויות היהודים על במות בינלאומיות. חבר קבוע של הקונגרס הבינלאומי של כל הדתות למען השלום; נציג יהדות־פולין בוועד למען הפליטים ליד חבר הלאומים; חבר הוועה״פ של הקונגרס היהודי, וציר לכל הקונגרסים הציוניים החל מהקונגרס הי״א; חבר מועצת הסוכנות היהודית; חבר הקורטוריון של האוניברסיטה בירושלים; נשיא מועצת קהי״ס בפולין; נשיא הסתדרות ,,המזרחי״ ויו״ר הסתדרות החנוך הדתי ,,יבנה״ בפולין. בקיץ 1939 היה ציר בקונגרס הציוני בג׳נבה. עם פרוץ מלחה״ע ה־2 ויתר על נסיעה לארה״ב וחזר לווילנה אחרי טלטולים רבים. לאחר כיבוש וילנה ע״י הסובייטים (1940), הצליח לצאת לארה״ב ונתקבל שם בכבוד רב. הוא הוזמן לשמש ר״מ בישיבת ר׳ יצחק־אלחנן ונתכבד בתואר הכבוד של ,,ד״ר למדעי היהדות״. שימש יו״ר הוועד לפליטי פולין. הדפיס חלק ראשון של זכרונותיו. הוזמן לשמש רב בבואנוס־איירס, אך הידיעות על גורל היהודים בפולין דיכאוהו והורידוהו שאולה. נפ׳ בניו־יורק.

רוזאניש, ר׳ אברהם־אבלי ב״ר צבי־הירש

(? —תקפ״ח ; ? —1828)

נו׳ בלבוב. נכדו של ר׳ אבא חסיד מקרוז׳. דרשן מצויין. שימש מ״מ בפולוצק ואח״כ בסלאבודקה (1810—1824 לערך). לפי הצעתו של ר׳ חיים מוולוז׳ין נתקבל בתור מ״מ במינסק בימיו של ר׳ ישראל הילפרין. הניח כ־200 חיבורים בכ״י ומהם נדפסו: ,,זכרון אברהם״, פירוש על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תרי״ט); ,,מחזה־אברהם״, מוסר (וילנה, תרכ״ב).

רוזובסקי, ר׳ פנחס

(תר״ג—תרס״ד ; 1843—1903)

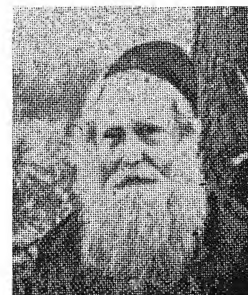
נו׳ בנאסוויז׳. למד 7 שנים ובש׳ תרכ״ז (1867) נתקבל לרב בפולונקא (הסמוכה לסלונים) ושימש שם בכהונה זו 19 שנה. אח״כ היה רב בסוואנציאן, ונשאר שם 17 שנה עד פטירתו. מלבד גדולתו בתורה היה גם בלשן ומושלם במדעים. ידע לשונות המערב וגם סורית וערבית. כן היה בקי בפילוסופיה העתיקה והחדשה. עניו וצנוע, נחבא אל הכלים ושקוע תמיד בספרים. חיבר כמה ספרים (ביאו־רים לתנ״ך, חידושים לתלמוד

ומדרש, שו״ת בענייני איסור והיתר), אך לא הדפיס אף לא אחד מהם. רק דברים מעטים מפרי עטו נדפסו בקבצים שונים. חו״צ נלהב, פעיל באגודת חו״צ והשתתף בקונגרסים ציוניים ובוועידות „המזרחי״. את דעתו על הציונות פרסם עוד בש׳ תרנ״א (1891) במאמר „וכפר אדמתו עמו״.

רוזובסקי, ר׳ שמעון ב״ר אברהם
(תרל״ד—תש״ב ; 1874—1941)

נו׳ בקאפולי (פ׳ מינסק). קיבל חינוך מסורתי ואח״כ למד בישיבות וולוז׳ין וסלאבודקה. היה גדול בתורה ומפורסם בחריפותו ובבקיאותו בגפ״ת. שי־מש רב בשימאנצי (פ׳ קובנה) ואח״כ בקאפולי, ממנה נמלט עם כיבושה ע״י הבולשביקים בש׳ תרע״ט (1919). הוזמן ע״י קהילת איישישוק למלא את מקומו של ר׳ יוסף־זונדל הוטנר שנפטר, ושימש רבה של העיירה עד יום מותו. נודע כעסקן ציבורי רב־פעלים, נאמן לתנועת הציונות הדתית ומעסקני „המזרחי״. פעיל למען הקרנות הלאומיות. פרסם מאמרים רבים בעתונות הציונית־דתית בפולין ובארץ. כתב ספר בשם „שבט שמעון״, אך כתה״י אבד בזמן החורבן. נספה יחד עם בני עדתו בימי השואה.

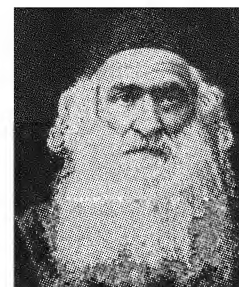

רוזין, ר׳ משה ב״ר יהודה־לייב
(? —תשי״ח ; ? —1957)

חתנו של הרב ר׳ הלל־דוד הכהן טריווש מווילקי. שימש רב בחווידאן, בה דר ה„חזון־איש״. בתרפ״ח (1928) היגר לאמריקה והתפרסם כאחד מגדולי הרבנים. חיבוריו: „דברי־סופרים״, על סוגיות הש״ס (וילנה, תרע״ב); „שאלות משה״, שו״ת (ניו־יורק, ת״ש); „נזר־הקודש״, על מסכתות ברכות, יומא, סוכה, מכות, זבחים, מנחות, תמורה, ערכין, כריתות, מעילה, חולין, בכורות ונדה (חלקים רבים, וילנה, תר״ץ; ניו־יורק, תשי״ג). ספר זה הוציא לו מוניטין בעולם הלומדים.

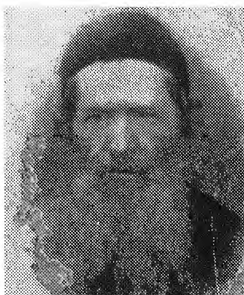
רוזנבלט (וייצל), ר׳ מרדכי ב״ר מנחם
(תקצ״ז—תרע״ו ; 1837—1916)

נו׳ באנטיפוליה (פ׳ גרודנה). נקרא רוזנבלט ע״ש ספרו „עלה חבצלת״ שפרסם בנעוריו. למד בישיבות סימיאטיץ ופינסק. עסק בקבלה ויצא לו שם של צדיק שברכותיו מתקיימות. שימש רב בבוטן (מכאן כינויו „הצדיק מבוטן״) ונהרו אליו ממקומות קרובים ורחוקים לבקש ברכה ועצה. אך ביניהם לא היה אף „חסיד״ אחד. שונא בצע היה ולא קיבל מתנות. שימש גם רב בקארליץ (תרמ״ז), אושמיאנה (תרנ״ב) וסלונים (תרס״ד). חי תמיד בדוחק. חיבר ספר „הדרת מרדכי״, שו״ת (וילנה, תרנ״ט). נפ׳ בסלונים.

רוזנברג, ר׳ יוסף־יעקב
(? —תרפ״ב ; ? —1922)

נו׳ בקנישין הסמוכה לביאליסטוק. חניך בתי־המדרש בביאליסטוק, איישישוק וקובנה. לפי הזמנתו של ר׳ הירשל נביאז׳ר למד בקלויז שלו, במחי־צתם של ר׳ מאיר־שמחה הכהן, ר׳ אליעזר גורדון ור׳ יצחק־יעקב רבינוביץ. כשנזדמן לוולוז׳ין הוזמן להורות הלכה בפני ביה״ד בסכסוך בין יריבים, וזכה להערכתו ול־הוקרתו של הנצי״ב. היה מו״צ בשרשוב (התרועע עם ר׳ ב״צ שטרנפלד), ואח״כ רב באליטא קרוב ליובל שנים. מורה הוראה מחמיר. יורד לעומקא דדינא, בלי שום משוא־פנים. ספרים לא חיבר, אך השאיר הגהות, מילואים, חידושים, וחידודים לאין סוף, על שולי הספרים בהם עיין, ומהם נשקפו עמקות וחכמת חיים. אישיות בעלת שיעור קומה מוסרית. רכש הערצתם של בני דורו והמוני העם גם יחד. נפ׳ באליטא.

רוזנסון, ר׳ ישראל־שלמה ב״ר ניסן־עובדיה
(תרמ״ח—ת״ש ; 1888—1940)

נו׳ בוואָנדז׳יגולה, בה שימש אביו רב. למד בישיבת וולוז׳ין. לאחר מלחה״ע ה־1 שימש רב בוואָנדז׳יגולה. אח״כ היה ממנהלי הלשכה הארצית של הקרן הקימת לישראל ומראשי „המזרחי״ בליטא. ביקר בא״י בש׳ תרצ״ג (1933). ציר בקונגרסים הציוניים. מש׳ תרפ״ו (1926) עד מותו שימש מו״צ וד״צ בקובנה, במקום חותנו — ר׳ ישראל־ניסן קרק. עסקן ציבורי מסור בלב ונפש. נואם מלהיב ובעל השפעה. סופר שנון ובהיר־הבעה. פרסם מאמרים ב„אידישע שטימע״ על בעיות דת, חברה, חינוך וציונות. נפ׳ בקובנה.

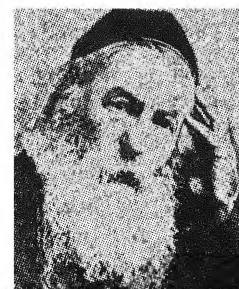
רייזין, ר׳ יוסף ב״ר יצחק
(? —תרמ״ה ; ? —1885)

נו׳ בהורודוק. שימש רב בטאָלז בש׳ תרכ״ד—תרל״ג (1864—1873) ובסלונים בש׳ תרל״ג—תרמ״ה (1873—1885). לסלונים בא במקומו של ר׳ אייזל. ריכז וארגן את העזרה לנזוקי השריפות ואת הנהלת מוסדות ה־קהילה. היה מגדולי התורה בדורו. חיבוריו: „עדות ביהוסף״, שו״ת, חידושים לשו״ע יו״ד ודרושים (וילנה, תרכ״ו); „פורת־יוסף״, שו״ת (וארשה, תרמ״ד) — הובא לדפוס ע״י ר׳ יוסף חבר; „שארית־יוסף״, שו״ת (וארשה, תרע״ד).

ריינס, ר' יצחק־יעקב ב"ר שלמה־נפתלי
(ת"ר—תרע"ה ; 1840—1915)

נו' בקארלין. סבו היה מדייני וילנה בימי הגר"א (ר' חיים ב"ר משה'לה ריינס, על שם אשתו הרבנית ריינה). אביו עלה לא"י עם תלמידי הגר"א והתיישב בצפת, אך לאחר הפרעות והרעש שם בש' תקצ"ד—תקצ"ז (1834—1837), בו נספו בני משפחתו, חזר והשתקע בקארלין ונשא אשה שניה, היא אמו של ר' יצחק־יעקב. למד בוולוז'ין ואח"כ באיישישוק. כבר אז היו בידו 200 גליונות של חידושים ערוכים לדפוס. הוסמך להוראה

ע"י ר' שמואל אביגדור (בעל „תנא תוספאה") ור' אלעזר־משה הורביץ (פינסק). בגיל 19 נשא לאשה את בתו של הרב ר' יוסף רייזין (טאֶלז). כשנתמנה חותנו לאב"ד טאֶלז, הלך אחריו לאותה עיר. שכר לו חדר קטן מחוץ לעיר וכל ששת ימי השבוע היה עושה לילות כימים בלימוד התורה. אז ניגש לחיבור הכולל את כל מימרות התנאים והאמוראים הפזורים בש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, תוספתא, מכילתא, פסיקתות וכו', ולהעיר על הקשר ביניהן. בש' תרכ"ז—תרכ"ט (1867—1869) שימש רב בשוקיאן. שם החל להראות כוחו גם בדרוש ואגדה ע"פ דרכו המיוחדת וחיבר את הספר „עדות ביעקב", כולל שו"ת וביאורים בענייני עדות (וילנה, תרל"ב), ונספח לו ספר „עדות ביעקב", דרוש. בש' תרכ"ט (1869) עבר לסוואֶנציאן. שם נתפרסם ע"י ספריו ובזכות עבודתו הציבורית. בספרו שחיבר שם, ספר „דרך בים", סלל דרך חדשה בלימוד התלמוד ע"פ חוקי ההגיון. בש' תרמ"ב (1882) השתתף באספת הרבנים בפטרבורג, בה הציע להכליל בתכנית הלימודים בישיבות גם לימוד שפת המדינה ומדעים כלליים, כדי לשמור על הבחורים שלא יעזבו את הישיבות. משנדחתה הצעתו החליט לבצעה בעצמו והקים בסוואֶנציאן ישיבה לפי רעיונו זה. אך מפעלו עורר התנגדותם של הקנאים שחתרו תחת קיום הישיבה ומיררו את חיי מייסדה. הם לא נמנעו אף מהלשנות, והרב נאסר פעם בשעת ביקורו במוסקבה, עד שנאלץ לוותר על קיומה של הישיבה. בש' תרמ"ד (1884) עבר לשמש רב בלידא, ושם הקים לאחר זמן את הישיבה המפורסמת, שבה יצר את המזיגה של לימוד התורה יחד עם לימוד הלשון העברית, תולדות ישראל ולימודי־חול. בימים ההם פרצו פרעות ברוסיה והתעורר רעיון יישוב א"י. חובבי־ציון נתכנסו לוועידתם בקאטוביץ. אף הוא נסע לשם, אך נאסר על הגבול (יחד עם עוד חו"צ אחרים) ולא עלה בידו להשתתף בוועידה זו. נפגש עם הרב ר' שמואל מוהילבר והביא לפניו תכנית רחבה לעבודת יישוב ארץ־ישראל. הטיף לרעיון ולחם במתנגדיו. אולם לא מצא סיפוק בעבודה בשל צמצום ממדיה. עם הופעתה של הציונות המדינית, התמסר לה בכל חום נפשו ובכל מרצו העז. את השקפתו על הציונות פרסם בסיפור „אור חדש על ציון" (וילנה, תרס"ב), בו דן בכובד ראש בטענות המתנגדים והסיק שהטענות משוללות כל יסוד בהגיון ובתורה. לדעתו, הציונות היא חובה על כל אחד משלומי־אמוני־ישראל. הוא התמסר לעבודת תעמולה בע"פ ובכתב לרעיון הציוני. בש' תרס"ב (1902) נתכנסה בווילנה בנשיאותו הוועידה בה הוקמה הסתדרות „המזרחי". בהסתדרות זו ראה אמצעי לביצור היהדות החרדית ולהשקטת המתנגדים בחוגי החרדים. בפעילותו הציבורית התבלט כאישיות מופלאה הממזגת בתוכה תכונות שונות ומנוגדות. הוא היה הוגה דעות מעמיק ועם זה איש הרגש. גאון בתורה, סולל דרכים חדשות בספרות האגדה. דרשן ועסקן רב פעלים. הצטיין בסבלנות, טקט, אצילות נפש, עדינות רגש, אך היה גם תקיף בדעותיו ועצמאי במעשיו. למרות טרדותיו המרובות כאחד ממנהיגי הציונות, כרב, עסקן ציבורי, מנהל ישיבה ועוד, הספיק לחבר למעלה מתשעים ספר. כמה מספריו הופיעו בכמה מהדורות ושימשו מקור לרבנים ומטיפים. שאף לעלות לא"י ולהתיישב בה, אלא שבינתיים פרצה מלחה"ע ה־1 ובעצם ימי הרעה נאסף אל עמיו. מחיבוריו: „אור חדש על ציון", על הקשר שבין ישראל לארצו (וילנה, תרס"ב); „אור לארבעה עשר", על ענין פסח (פיטרקוב, תרע"ג); „אור שבעת הימים", על המועדים שבירח האיתנים (וילנה, תרנ"ו); „אורה ושמחה", על פורים (וילנה, תרנ"ח); „אורים גדולים", עיקרי הלכות וכללים בתלמוד (וילנה, תרמ"ז); „חותם תכנית", דוגמאות מספרו „דרך בים" על יסוד התורה שבעל־פה (מגנצא, תר"מ; שנית, ירושלים, תרצ"ד); „ספר הערכים", על האדם והטבע, הדת והלאום (ניו־יורק, תרפ"ו); „משכנות יעקב", על הישוב בלידא (לידא, תר"ע); „נאד של דמעות", על קורות עם ישראל בימי גלותו (וילנה, תרנ"א; שנית, וילנה, תרס"ה; שלישית, ירושלים, תרצ"ד); „עדות ביעקב", דרוש (וילנה, תרל"ב); „עדות ביעקב", שו"ת (וילנה, תרל"ב; ובהרחבה מרובה, ירושלים, תשי"א); „קול יעקב", על הישיבה בלידא (לידא, תרס"ח); „שני המאורות", בענין הישיבות (פיטרקוב, תרע"ג); „שערי אורה", על אגדה (וילנה, תרמ"ו); „שערי אורה ושמחה", פתיחה לספרו „אורה ושמחה" על אמונת הגאולה (וילנה, תרנ"ט). במלאת שלושים שנה לפטירתו יצא לזכרו קובץ „ספר המזרחי" (ירושלים, תש"ו). תולדותיו נכתבו בספר „זכר זאת ליעקב", מאת הרב יהודה־לייב פישמן (ירושלים, תרצ"ד). על משנתו ותולדותיו נכתב בספר „טללי אורות" (ת"א, תשט"ו) ובספר „קרני אורה" (ירושלים, תשי"ט) מאת הרב זאב־אריה רבינר.

ריף, ר' ישראל ב"ר יהודה־לייב
(תר"ל—תש"ב ; 1870—1941)

נו' בז'אגר־חדש, בה שימש אביו רב. למד בישיבת וולוז'ין, והצטיין שם בהתמדתו הרבה ובבקיאותו הגדולה בתלמוד ובפוסקים. ר' רפאל שפירא, רבה של וולוז'ין וראש־הישיבה, בחר בו כחתן לבתו. אחרי נישואיו היה סמוך על שולחן חותנו. הוסמך ע"י גדולי הדור. נתמנה רב בקורשאן ואח"כ בז'אגר במקום אביו. עשה גדולות למען בני עדתו והיה מכובד על גדולתו בתורה וצדקתו. נספה בימי השואה בסביבת ריגה יחד עם אשתו ובניהם, ר' יצחק־זונדל, אב"ד ז'אגר־ישן, ור' משה.

בנו **ר' נפתלי־צבי־יהודה** למד בישיבת וולוז'ין והוסמך להוראה בש' תרע"ג (1913). שימש רב בטלכן (פולין) ואח"כ בקמדן (ארה"ב). פעיל במוסדות תורה וציבור ומראשי אגודת הרבנים בארה"ב. בש' 1966 עלה ארצה והתיישב בבני־ברק.

רמיגולסקי, ר' בנימין־אליהו

(תרל"א—תר"ץ ; 1871—1930)

נו' בקיידאן. חניך ישיבות איישישוק, וולוזין וסלאבודקה. בגיל 19 היה בקי בכל הש"ס. הוסמך ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור. עסק במסחר, אך בהשפעת ר' יצחק־אלחנן קיבל רבנות בפילטן, בווינדאו ואח"כ בטראָסטינה, סטאוויסק, גריבה וסימיאטיץ. שם קיים גם ישיבה. היה למדן מופלג. הניח בכ"י 62 חיבורים. בדפוס יצא־לאור ספרו „הדרת בנימין", חידושי הלכה בעניני קדשים והדרנים על דרך ההלכה והדרוש למסכתות שונות (וארשה, תר"ץ). בהשפעתו של הנצי"ב הצטרף לחו"צ. חבר מרכז „המזרחי" בפולין. נפ' בסימיאטיץ.

ר' רפאל ב"ר יקותיאל־זוסקינד הכהן

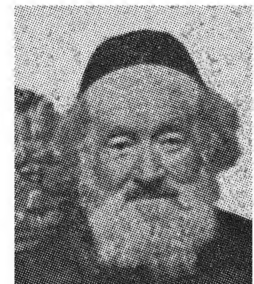
(חי במאה הי"ח)

שימש ר"מ במינסק, ורב בווילקומיר ופינסק. משם עבר לפוזן ואלטונה־המבורג־ונדסבק. תלמידו של בעל „שאגת־אריה". אביו זקנו של גבריאל ריסר. מפורסם כעומד בפרץ ומתנגד חריף למשה מנדלסון. חיבוריו: „תורת־יקותיאל", על יו"ד ושו"ת (ברלין, תקל"ב); „דעת קדושים", דרושים (אלטונה, תקנ"ז; וילנה, תרל"ט); „ושב הכהן", שו"ת (אלטונה, תקנ"ב); „מרפא לשון", מוסר (אלטונה, תק"ן). תולדותיו נכתבו בספר „זכר צדיק" לר' אליעזר־ליזר ב"ר יעקב קצנלבוגן (וילנה, תרל"ט).

רפפורט, ר' חיים־יצחק־אהרן ב"ר יהודה־לייב

(תקס"ט—תרע"א ; 1809—1911)

נו' בסלונים. מגיד מישרים באיישישוק ובווילקומיר. עלה לירושלים בש' תרמ"ד (1884). חיבוריו: „בית־אהרן", על שיר השירים (וילנה, תר"ג); „כתר תורה", לעטור את התורה (וילנה, תר"ל); „מנחת אהרן", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תרל"ד); „עיני יצחק", חידושי אגדה (וילנה, תרל"ח); „זקן אהרן", על נוסח הקדיש „מאמר הזכות" (או „זכות הרבים"), ללמד זכות על כמה צדיקים (ירושלים, תר"ן; שם, תרנ"ד; שם, תרנ"ח); „חסד ואמת", על מצוות גמילות חסד של אמת (ירושלים, תרנ"א; שם, תרנ"ה); „מאמר קדישין", חידושי אגדה (ירושלים, תר"ס); „כליל תפארת", על משה רבנו (ירושלים, תרנ"ה); „שיח יצחק", על כוונת התפילה (ירושלים, תרנ"ד); „תקנות השבים", מוסר (ירושלים, כמה פעמים).

רפפורט, ר' יעקב־דב

(תר"ך—תרפ"ח ; 1860—1927)

נו' באליטא. בקי וחריף. התפרסם כעניו וצנוע, ישר ותמים. שימש ברבנות ברובינישוק (10 שנים) ואח"כ בז'יימל (שם מילא את מקומו של ר' אברהם־יצחק הכהן קוק, שעלה לא"י). חתנו של ר' יוסף־זכריה שטרן, אב"ד שאוולי. חו"צ נלהב. לא עבר יום מבלי שידבר על עלייה לא"י. צבר פרוטה לפרוטה ממשכורתו הדלה ובש' תרס"ו (1906) רכש לו כרם בן 50 דונם בכפר־סבא. משנתבגר בנו נתן, לווהו עד אודיסה ושלחו לא"י לעבד את הכרם, למען ישמש בסיס לעליית שאר בניו ובנותיו. בנו נתן נפל בהגנת פתח־תקוה בפרעות תרפ"א (1921). אז המריץ האב השכול את שאר בניו לעלות לא"י, ביניהם את בנו אריה, שהיה אח"כ ממחדשי היישוב בכפר־סבא, מוותיקי חקלאיה וחבר ועד המושבה הראשון שנים רבות. בש' תרפ"ו (1926) עלה ר' יעקב־דב לא"י, התיישב בכפר־סבא והיה רבה הראשון של המושבה. נפ' שם.

רפפורט, ר' שמואל ב"ר ניסן

(תר"ב—תרצ"ח ; 1842—1938)

נו' בקיידאן. למד בקובנה ובטאָלז. הוסמך ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור ור' אלכסנדר־משה לפידות. רב בראגולה בש' תרל"ו—תר"מ (1876—1880). אח"כ פנה למסחר, אך קבע עתים לתורה. מש' תר"ס (1900) רב בספרינגפילד (ארה"ב) ועשה הרבה לתקנת הקהילה. נפ' בירושלים.

רקובסקי, ר' עזריאל־אריה (לייב) ב"ר אברהם־אבלי

(תקפ"א—תרנ"ד ; 1821—1894)

נו' במאריאמפול. מתלמידיו של ר' יעקב ברוכין מקארלין, בעל „משכנות־יעקב". סלל לעצמו דרך חדשה בלימוד התלמוד. מפורסם בשקידתו העצומה ובבקיאותו המופלאה בתלמוד. אמרו עליו כי עבר קמ"ה פעם על תלמוד בבלי וירושלמי ומאתים פעם על הזוהר. שימש רב בסטאוויסק, אמצ'יסלאוו, פלוצק, מאריאמפול ומיר. נפ' במיר.

רשגולין (רשיגולסקי), ר' זלמן־דב ב"ר אברהם־צבי

(תרכ"ו—תש"ד ; 1866—1944)

נו' בקאלווריה. תלמידם של ר' יעקב־טוביה בסובאלק, ר' ישראל־מאיר הכהן (ה„חפץ חיים") בראדין, ר' חיים והנצי"ב בישיבת וולוזין. חברם לתורה ול„חיבת ציון" של ר' א. י. קוק, ר' מ. מ. אפשטיין ור' א. ד. שפירא. היגר לארה"ב. שימש רב בסטאטין איילנד 20 שנה. חיבוריו: „הגיוני־לב", דרושים (ירושלים, תרפ"ז); „חקרי־לב", חידושים ושו"ת (ניו־יורק, תש"ז). הניח כ"י מרובים בהלכה ובאגדה. בנו היה המשורר הלל **בבלי**.

ר' שבתי ב"ר מאיר הכהן (ש"ך)

(שפ"ב—תכ"ג ; 1622—1663)

נו' בווילנה. למד תורה מפי אביו. בגיל 12 כבר היה בקי בתלמוד ופוסקים, ואז נשלח ע"י אביו לקראקא לישיבת

ר׳ יהושע ב״ר יוסף (בעל „מגיני שלמה״). למד גם בלובלין. חזר לווילנה, ולמרות היותו צעיר־לימים נתמנה שם לדיין בביה״ד של הרב ר׳ משה לימא (בעל „חלקת מחוקק״). שם ערך את חיבורו „שפתי־כהן״ (ש״ך) על שו״ע יו״ד. לאחר שקיבל עליו הסכמות 18 רבנים, הדפיסו בקראקא בש׳ 1647. מאחר שלא נמנע בספר זה לחלוק על הפוסקים שקדמוהו, עורר הספר התנגדות מצידם של רבנים גדולים (בעל הט״ז, ר׳ א״ש קיידנובר ועוד), אך הוא השיב למתנגדיו בחריפות בספרו „נקודות הכסף״. בש׳ ת״ח (1648) נאלץ לברוח מווילנה, יחד עם רבנים אחרים, מחמת פלישת הקוזקים והחורבן שנגרם על־ידם בעיר. הגיע ללובלין, אך הכוס עברה גם על עיר זו, והוא נמלט לדרזניץ אשר במיהרן ושם נתקבל לרב. את התלאות שעברו עליו בימים ההם תיאר בספרו „מגילת־עיפה״ שנדפסה בסוף ספרו „שבט יהודה״ (תורגם גם לגרמנית). מדרזניץ הוזמן לשמש רב בעיר הלישוי. התפרסם בכל תפוצות ישראל כאחד מגדולי הפוסקים. היה גם מקובל ופייטן. חיבר סליחות על גזירות ת״ח, ושירים ע״פ דקדוק הלשון. צעיר לימים היה כשנפטר בעיר הלישוי אשר במורביה. חיבוריו: „שפתי־כהן״, פירוש גדול לטור יו״ד (קראקא, ת״ו—ת״ז); „נקודות הכסף״, השגות על הט״ז יו״ד (פרנקפורט־ע״נ־אודר, תל״ז); „תקפו כהן״, דיני תיקו ופלוגתא דרבנותא וטענת קים לי (פרנקפורט־ע״נ־אודר, תל״ז); „גבורת־אנשים״, בדין גבורת אנשים, אהע״ז סימן קנ״ד (דסוי, תנ״ז); „הארוך״, חידושים על טור יו״ד (ברלין, תקכ״ז); „פועל צדק״, תרי״ג מצוות, מסודר לשבעת ימי השבוע (יסניץ, ת״פ); „סליחות לכ׳ סיוון״, על גזירות ת״ח; „מגילת־עיפה״, תיאור המאורעות בימי גזירות ת״ח (נדפס בסוף ספר „שבט יהודה״, ונדפס לחוד: לודז׳, תרפ״ד); „דרוש על הפיסקה של כמה מעלות טובות״, נדפס בספר „כרם שלמה״ לר׳ שלמה האאס (פרשבורג, ת״ר; נדפס לחוד: לבוב, תרכ״א). תולדותיו נכתבו בספר „כתר כהונה״, מאחת ח. ד. פרידברג (דרוהוביץ, תרנ״ח).

שור, ר׳ אליהו־יעקב־דב ב״ר חיים

(תר״ח—תרצ״ו ; 1848—1936)

נו׳ באניקשט. שימש 25 שנה ברבנות זופראן, לאדי ובירז׳, ו־30 שנה באניקשט. מראשוני חו״צ בליטא. לעת זיקנתו עלה לא״י. ידע למצוא לשון משותפת עם הדור הצעיר והיה נערץ על כל חוגי הציבור. חיבר ספר „נטיעות חיים״, שו״ת (וילנה, תרנ״ב). נפ׳ בירושלים.

שור, ר׳ אפרים־זלמן

(חי במאה הי״ז)

אב״ד ור״מ בבריסק. מפורסם בדורו. חיבר ספר „תבואות שור״, קיצור „בית יוסף״ מארבעה טורים (לובלין, שע״ה—שע״ו). בנו — הגאון ר׳ יעקב, אב״ד בריסק ומחבר „בית־יעקב״ על מסכת סנהדרין.

שטרן, ר׳ יוסף־זכריה ב״ר נתן

(תקצ״א—תרס״ד ; 1831—1904)

נו׳ בניישטוט־שאקי (אביו היה מכונה „ראש־ברזל״ ושימש 40 שנה רב בניישטוט ובקהילות אחרות). חתנו של ר׳ מרדכי גימפל יפה. בגיל 20 נתקבל לרב ביאסינובקה (פ׳ גרודנה), ולאחר 10 שנים נתקבל לרב בשאוולי, במקומו של ר׳ יצחק־אייזיק רבי־נוביץ (בעל „עטרת־יצחק״), ושימש שם רב 43 שנה עד יום מותו. כל ימיו היה ידוע חולי ועפ״ר לא ירד מערש דווי. היה ממעט להתערב בענייני הציבור וכל זמנו היה קודש ללימוד התורה ולכתיבת חיבוריו. היה בקי מאוד לא רק בספרות התלמוד אלא גם בתנ״ך, בלשון ודקדוקה ובדברי ימי ישראל. היה בעל חוש ביקורת מפותח, ולא נרתע בפני המוסכם והמקובל. היה תקיף בדעתו ולא נשא פני איש. התנגד לתארי כבוד ושבחים מוגזמים. נמנע ממתן הסכמות, סמיכות והמלצות. איש השלום היה ושונא מחלוקת. היה מגן על העניים מפני תקיפי העיר ולא נתן להעלות את מכס־הבשר („קורובקה״) על בשר כשר. הסתפק במועט וסירב בכל תוקף לקבל תוספת לשכרו. משהערימו עליו ושלחו סכום גדול יותר לרבנית ציווה להחזיר מיד את הכסף. פרסם שורה של מאמרים ב„הלבנון״ („עת לבנות בחומת הדת״, „מענה רך״, „מטבריה לציפורי״ ועוד). הצטיין בסגנונו העברי המדויק. נלחם מלחמת דעות בלילייענבלום ולילינטהל והיה מטרה לחיצי לעגם של המשכילים. חיבר כ־40 ספרים, מהם נדפסו: „זכר יהוסף״, חידושים על הש״ס; „זכר יהוסף״, שו״ת, 4 ח׳ (ח״א: וארשה, תרנ״ט; ח״ב: וילנה, תרנ״ט; ח״ג: וילנה, תרס״א; ח״ד: וארשה, תרס״ב); „באור חדש מהרי״זש״, על שיר השירים, נדפס עם הפנים (וילנה, תרל״ה); „באור חדש מהרי״זש״, על מגילת רות, איכה, קהלת, אסתר (וילנה, תרל״ו); „זכר יהוסף״, על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וילנה, תרנ״ט); „תהלוכות האגדות״, על סגנון הלימוד באגדה וביאור המאמרים באגדה (וארשה, תרס״ב). היה בין גדולי המשיבים וכתב אלפי תשובות לכל קצווי תבל. בחיבורו „תהלוכות האגדות״ הוא הראה בקיאות מופלאה לא רק בכל שבילי האגדה, אלא גם בענפים רבים של חכמת ישראל ומדעים בכלל, ולימד סניגוריה על דברי חכמים ועל אגדות התלמוד. גילה הבנה עמוקה לרעיון חיבת־ציון. חיבתו לציון ותמיכתו ביישוב א״י היתה עמוקה ומקפת, אך לא מצאה לה ביטוי במעשה. התנגד לשימוש באתרוגי קורפו. אך לא הסכים להיתר שמיטה שנתנו רבנים־חו״צ בש׳ תרמ״ט. נפ׳ בשאוולי. על תולדותיו ופעלו כתב הרב זאב־אריה רבינר בספרו „הרב יוסף־זכריה שטרן״ (ירושלים, תש״ג).

שטרנפלד, ר׳ בנציון ב״ר אריה־לייב („ר׳ בנציון מבילסק״)

(תקצ״ה—תרע״ד ; 1835—1914)

מגדולי הדור. שקוע בד׳ אמות של הלכות וחקירות עיוניות. רחוק מהוויות העולם. שימש רב ברוסי, מַאְרַטש, שרשוב

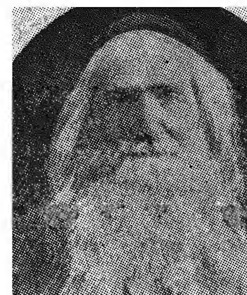
איישישוק, חיסלאוויץ, קאלוואריה ובילסק. היה נוהג התלהבות בלתי רגילה בעבודת השם. היה ידידו של ה„חפץ חיים", שאמר אודות ר' בנציון: „דרכו היתה קשה מדי". חיבר ספר „שערי ציון", שו"ת (פיטרקוב, תרס"ג), וכן „שערי־ציון", על מצוות עשה ולמדתם את בניכם (וארשה, תרפ"ג).

שטרשון, ר' אברהם־דוד ב"ר יהודה־יודל
(תקנ"ב—תרט"ו ; 1792—1855)

נו' בווילנה. למדן מופלג וחכם מופלא. הגיד שיעורים בתלמוד בבית־מדרשו של היסו"ד בווילנה. הניח בכ"י חידושים רבים. בנו, ר' שמעון, היה מנכבדי ווילנה.

שטרשון, ר' שמואל ב"ר יוסף
(תקנ"ד—תרל"ב ; 1794—1872)

נו' בזאסקביץ. חתנו של ר' דוד שטרשון. עם פלישת נפוליאון לרוסיה עקר עם בית חותנו לווילנה. חותנו ייסד שם בימ"ד, הנקרא עד זמננו בשם „קלויז של ר' דוד שטרשון". אשתו עם אחיה ניהלו את העסקים והוא ישב בעליית־גג, למד וכתב את חיבוריו, והם: „הגהות על ש"ס בבלי" — הגהות הרש"ש (ווילנה, תרמ"ב); „חידושים, הגהות והערות על מדרש רבה", נדפסו בשולי מדרש רבה (ווילנה, תר"ג); „מקורי הרמב"ם", י"ל ע"י משה

אנטוקולסקי (ווילנה, תר"ל). מכתבים של רש"ש על קורות עיר ווילנה נדפסו בספר „קריה נאמנה" לשמואל־יוסף פין (ווילנה, תרע"ה). כן נדפסו חידושים ממנו בספרים שונים. היה בקי גם בתנ"ך ובחכמות חיצוניות. שימש פרנס הקהילה בווילנה שנים הרבה. נפ' בווילנה.

שילמן, ר' חיים־יצחק ב"ר משה־יחיאל
(תרל"ז—תר"צ ; 1877—1930)

נו' בזאַזמיר. תלמידו של ר' מאיר־מיכל רבינוביץ משאט. שימש רב ביאנובה, שם עשה פעולה ציבורית רחבה ומסורה. פנו אליו בדיני תורה מכל ליטא. אך הוא היה מוסר את כל הכנסתו לצדקה ובני ביתו התקיימו בדוחק גדול, מתמיכת חותנו. בימי מלחה"ע ה־1 היה ערב לכל יהודי חשוד בבגידה. עם גירוש היהודים מיאנובה בש' תרע"ה (1915) עבר לווילנה. משחזר ליאנובה, מצא את העיר חרבה ובתי מדרשיה ומוסדותיה הרוסים. השקיע מרץ רב לקומם את חיי הקהילה. הקים בניינים ל„בקור חולים" ולבי"ס „יבנה", וכן ייסד קופת גמ"ח לנצרכים. השתתף כציר בכנסיות „אגודת ישראל". אחרי מותו יצא לאור ספרו „זרע־יצחק", פלפולים והדרנים (קיידאן, תרצ"ד).

שיק, ר' אליהו ב"ר בנימין
(תקס"ט—תרל"ו ; 1809—1876)

נו' בוואסילישוק (פ' ווילנה). תלמידו של ר' בנימין ברודי מגרודנה. שימש רב 40 שנה באמסטיבובה, לונא, דראַצ'ין, לידא וז'אגר־חדש. בימי גזירות הקנטוניסטים בזמנו של ניקולאי הראשון הגן במסירות נפש על בני העניים. רודף צדקה וחסד ומיטיב עם כל אדם. תומך בלומדי תורה ומקרב אנשים לתורה. היה שרוי תמיד בעוני. ההמונים ראו בו עושה נפלאות. דרשן נפלא ופרשן לאגדות חז"ל. דרשותיו הנלהבות חיבבוהו על ההמונים.

ביאורו על אגדות התלמוד „עין־אליהו" נדפס יחד עם „עין־יעקב" (ווילנה, תר"ל—תרל"ד). כן חיבר ספר „דרך אבות", על פרקי־אבות (ווילנה, תרמ"ב; שנית, וארשה, תרמ"ד; שלישית, פילדלפיה, תרנ"ה; רביעית, ירושלים, תרצ"ו). נתקבל לרב בעיר קוברין וכעבור חודש ימים לכהונתו שם נפטר.

שישקס, ר' שאול ב"ר יהודה־לייב
(? —תקנ"ז ; ? —1797)

למדן מופלג. שימש רב בווילנה. מחבר פירוש לאלפסי בשם „שביל הישר" על מסכתות ברכות, שבת ועירובין, נדפס עם האלפסי (ווילנה, תקצ"ט). נפ' בווילנה.

ר' שלום ב"ר יהושע
(חי במאה הי"ט)

תלמידו של ר' חיים מוולוז'ין. שימש רב ביאנישוק. חיבר ספר „דברי שלום ואמת", שו"ת, ובראשו שבחי ר' שלמה־זלמן מווילנה (ווילנה, תרל"ג). בחיבורו של ר' יעקב מבויסק מובאות שו"ת שלו.

שלומוביץ, ר' אברהם־אבא ב"ר זאב־מרדכי
(תרי"ב—תרס"ו ; 1852—1906)

נו' ביאנובה. מנכדי ר' אברהם אבלי מקרוז'. תלמידו של ר' שמואל־נפתלי־הירש הלוי אפשטיין (אב"ד גירטיגולה, בעל ספר „אמרי־שפר" על שיר־השירים). היה בין „פרושי" קובנה. ייסד ישיבה באוטיאן והיה קשור בקשרי ידידות עם ר' בנימין אייזנשטדט. שימש רב בסוויאדושץ' (תרנ"ד). חיבר ספר „נגה־אש", הגהות על ספר „באר היטב" על יו"ד (ווילנה, תרנ"ו). כמו"כ חיבר הוספות והערות לספר „פתחי־תשובה" וגם על הש"ס. נפ' בווילנה.

ר' שלמה ב"ר אריה־לייב
(? —תקפ"א ; ? —1821)

נו' ביורבורג. הרביץ תורה בווילנה. הניח בכ"י חיבור בשם „באר־שבע" על מסכתות שבת, עירובין וביצה, ובסופו קונטרס של חידושים על הרמב"ם בשם „אבני־שוהם". נפ' בווילנה.

ר' שלמה ב"ר ישראל־משה הכהן („ר' שלמה'לי מווילנה")
(תקפ"ח—תרס"ו ; 1828—1906)

נו' בווילנה. מגדולי ההוראה בליטא. שימש מו"צ בווילנה קרוב ל־50 שנה. מפורסם לא רק כגאון בתורה, כי אם גם כצדיק־הדור. הסתפק במועט, צנוע בהליכותיו, מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ומאריך בתפילתו. הצ־טיין כ„משיב". היה כותב מאות „תשובות" תלמודיות לשואלים, וגם העלה את חידושיו ותשובותיו על הכתב. חיבר 37 ספרים בכל מקצועות התורה ו־1500 תשובות בהלכה. חיבוריו: „בנין־שלמה", שו"ת וחידושים (וילנה, תרמ"ט); „עצי־ברושים", שו"ת וחידושים (וילנה, תרס"ג); „חשק שלמה", פירושים ליו"ד. נמנע מהתערב בענייני־ציבור. הציבור ראה בו סמל של וילנה התורנית. נפ' בווילנה.

ר' שלמה־זלמן־וולף ב"ר יחזקאל־פייבל („המגיד ר' וולוולה")
(תקמ"ט—תרכ"ז ; 1789—1867)

נו' בדראָצ'ין. אביו היה מגיד מפורסם. אב"ד ומ"מ בעיר מולדתו ואח"כ מ"מ בווילנה. מגדולי הדרשנים בליטא. חכם מופלג ועסקן חרוץ בענייני הכלל. ראשי הישיבה בוולוז'ין בחרו בו (ובר' דוד־טבלי ממינסק) כבורר בסכסוך שפרץ אחר פטירתו של ר' אליעזר־יצחק. לפסק־דינו הסכימו גם שאר הגאונים שטיפלו בסכסוך. כשביקר השר משה מונטפיורי בווילנה היה מאנשי סודו. דרשתו לכבוד השר יצאה לאור בחוברת מיוחדת בשם „תפארת־משה" (ווארשה, תרע"ז). כמו־כן כתב הספד על מות יהודית, אשת משה מונטפיורי, בשם „אלון בכות". צדיק ועניו. מעורה בחיי ההמונים וחביב עליהם. כל ימיו חי חיי צער ועוני כמוהם. לאחר מותו רכשו נגרי וילנה היהודים („חברת נגרים") את הבית שבו דר והתקינו בו בית־תפילה ע"ש „המגיד" (רחוב היהודים פינת רחוב האשכנזים). חיבר ספר „מוסר ודעת", על הלכות דעות ותשובה לרמב"ם (וילנה, תרכ"ח).

ר' שלמה־זלמן ב"ר יצחק („ר' זלמל'ה מווילנה")
(תקט"ו—תקמ"ח ; 1756—1788)

נו' בוולוז'ין. היה מתלמידיו המובהקים של הגר"א. ר' יחיאל־מיכל פעסעלעס (מנכבדי וילנה) נתן לו את בתו לאשה. היה סמוך על שולחן חותנו ועסק בתורה יומם וליל. בגיל 24 היו שגורים בפיו כל ספרי התנ"ך על כל תרגומיהם, ש"ס בבלי וירושלמי, ספרא, ספרי, מכילתא, מדרש רבה, סדר עולם, זוהר, תיקונים, פוסקים ראשונים ואחרונים וכו'. כרוב חכמתו כן עניוותו. לא קיבל שום רבנות, והיה משמש את הגר"א והולך בדרכיו. אהב את הפשט המזוקק ושנא את הפלפול. היה מחונן בחוש ביקורתי מפותח. לא נשא פני גדול שקדמהו, אם מצא מקום שטעה. נפ' בדמי ימיו בווילנה. מרוב שקידתו על לימודיו לא הספיק לחבר שום ספר. הרב ר' יחזקאל־פייבל ב"ר זאב־וולף מפולאנגן, מ"מ בווילנה, כתב את תולדותיו בספר „תולדות אדם" (דיהרנפורט, תקס"א—תקס"ט ; ואח"כ פעמים רבות).

ר' שלמה־זלמן ב"ר שרגא־פייבוש ש"ך
(תר"ו—תרפ"ט ; 1846—1929)

נו' בגורז'ד. מצד אביו התייחס על משפחת הש"ך, ומצד אמו היה מגזע הגר"א. סירב להתפרנס מהרבנות ושלח את ידו במסחר יערות ותבואות ואח"כ במסחר עורות. אך עיסוקו העיקרי היה לימוד התורה. היה מגיד שיעורים בישיבות טאָלז. בש' תרס"ד (1904) עלה לא"י והתיישב ביפו ופתח שם ביח"ר לעורות. לאחר שהפסיד בו את כספו פרש מעסקיו ושימש דיין ביפו שלא על מנת לקבל פרס והתפרנס משארית כספו. הגיד שיעורים בישיבת הרב קוק. לאחר מלחה"ע ה־1 היה חבר הרבנות של יפו־תל־אביב. נרצח במוצא ע"י הערבים בימי הפרעות בחודש מנחם־אב תרפ"ט.

ר' שמואל ב"ר אביגדור (אב"ד אחרון דווילנה)
(? —תקנ"א ; ? — 1791)

אביו היה אב"ד רוז'נוי. חתנו של ר' יהודה (יסו"ד). שימש אב"ד וילנה בש' תק"י—תקל"ח (1750—1778), וכן אב"ד גליל סמארגון בימי הגר"א. גבאי וילנה החליטו להעבירו מכהונתו. הדבר גרם למחלוקת גדולה שנמשכה עד פטירתו של הרב, ואז בוטלה כהונת רב העיר בווילנה.

ר' שמואל ב"ר אליעזר
(חי במאה הי"ח)

היה רב בקאלווריה. מחבר ספר „דרכי־נועם", פירוש בדרך פרד"ס לאגדות בר בר־חנא ושאר אגדות קשות בתלמוד ובמדרשים (קניגסברג, תקכ"ד).

ר' שמואל ב"ר ברוך („ר' שמואל חסיד")
(תקי"א—תקפ"ד ; 1751—1824)

נו' בגורז'ד. אביו, שהיה צדיק גדול וחסיד, התענה 62 שנה בכל יום ולא אכל דברים היוצאים מן החי. ר' שמואל התפרסם כגדול בתורה, חסיד ומקובל. הוא, ר' משה (בסוף ימיו אב"ד טאָלז. נפ' בש' תק"ע) ור' מרדכי (בסוף ימיו אב"ד פוקרוי. נפ' ביאנישקאָל, לערך בש' תק"ע), עשו אגודה אחת להתנזר מכל תענוגות עולם והקדישו עצמם 15 שנה ללמוד תורה בחסידות ובפרישות, היא „אגודת־חסידים". השלושה הפליאו לחדש חידושים בנגלה ובנסתר, ונדפסו קצת דבריהם בספר „זכרון־יעקב" לר' יעקב בנדטמן (וילנה, תרל"ה), בשם „תורת־חסידים". היה נוהג לנסוע אל הגר"א פעמיים בשנה והגר"א קרא לו בשם „החסיד מז'אמוט". היה חותנו של ר' זאב־וולף מראסיין.

בניו: ר' יהודה (אבי ר' יעקב בנדטמן, מחבר ספר „זכרון־יעקב"); ר' שלמה־זלמן (רב־מטעם בראסיין והגליל ואח"כ בביאליסטוק. נפ' בש' תרי"ז); ר' ברוך־בנדט משאוולי.

ר' שמעון מווילנה
(? —תקל"ז ; ? —1777)

תלמידו של ר' יהונתן אייבשיץ. שימש רב בווילנה. במח־לוקת שבין ר' יעקב אמדן לר' יהונתן אייבשיץ היה לצדו של ר' יהונתן והיה פעיל במאבק לטובתו.

שנפלד, ר' שלמה־יצחק
(תר"ך—תש"ג ; 1860—1943)

נו' בשקודוויל. חניך ישיבת קובנה. הוסמך להוראה ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור. הגיע לארה"ב ב־1891. שימש רב ב„בית ישראל" במילווקי. היה סגן יו"ר ונשיא הפדרציה של מוסדות החסד שם, ואח"כ היה יו"ר הסתדרות ציוני אמריקה. נפ' במילווקי.

שנקר, ר' אברהם ב"ר אהרן („ר' אברהמצ'יק תנים")
(תר"ו—תרמ"ד ; 1846—1884)

נו' בסלאבודקה. חניך וולוז'ין. בהיותו בן 17 הוסמך להוראה בקובנה. הכיר את ר' ישראל סלנטר ומאז דבק בשיטתו המוסרית והיה מגדולי תלמידיו. נשא לאשה את בתו של ר' תנחום ועל שמו נקרא תנים. אשתו דאגה לפרנסת הבית, והוא שכר חדר מחוץ לביתו, שם ישב סגור ומסוגר ושקד על התורה. היה נערץ בעיני גאוני הדור. פעל להפצת תורת המוסר בייסדו „כולל הפרושים" בסלאבודקה וקובנה (יחד עם ר' נ. צ. פינקל). ביקר אצל הברון שמעון־זאב רוטשילד בפרנקפורט וקיבל ממנו הקצבה גדולה לטובת הכולל. היה הרוח החיה בכולל והחדיר לתוכו את רוח המוסר. השתתף גם בייסוד ישיבת „כנסת־ישראל" והגיד שם שיעורים. בסוף ימיו ניאות לקבל משרת רב באלקסוט (עילית). חלה במחלת הריאות ונפ' במיהראן.

ש"ס, ר' אברהם־חיים ב"ר שמואל
(תרי"ח— ? ; 1858— ?)

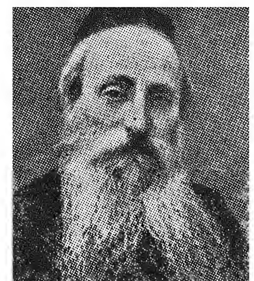
נו' בבוגוסלאווישוק (ע"י וילקומיר). נשא לאשה את בתו של ר' ידידיה גינזבורג מז'אזמיר ואחרי נישואיו למד בווילנה. שימש רב בדארשונישוק ובז'וסלי. גדול בתורה ומצוין במעלותיו האישיות. השאיר בכ"י הרבה חידושים בגפ"ת וספר דרושים. נפ' בז'וסלי.

שפיץ, ר' לוי
(תרמ"ז—תש"א ; 1887—1941)

נו' בקול. למד בישיבת טאלז. שימש רב בפלונגיאן, וורנה וטאווריג. הניח בכ"י חיבור על הש"ס. היה מחשובי הרבנים בליטא בדור אחרון. נספה בימי השואה.

שפירא, ר' אברהם־דובער ב"ר זלמן־סנדר כהנא
(תרל"א—תש"ג ; 1871—1943)

נו' בקוברין. נין ונכד לר' חיים מוולוז'ין. חניך ישיבת וולוז'ין. ממקורביו של ר' חיים סולובייציק. בוולוז'ין הצטרף לאגודת חו"צ „נצח־ישראל". משהגיע לגיל 20 גויס לצבא הרוסי ונשלח למינסק. ר' ירוחם־יהודה לייב פרלמן („הגדול ממינסק") עמד על כשרונותיו המצוינים והשתדל לשחררו מה־צבא. משנשתחרר היה לחתנו של „הגדול" ועשה שנים אחדות בביתו. העמיק את ידיעותיו בתלמוד והתקרב לענייני ציבור.

לאחר פטירתו של „הגדול" בש' תרנ"ו (1896) מילא מקומו חתנו ר' אליעזר רבינוביץ, רבה של סמולוביץ, והרב שפירא נתמנה במקום גיסו לרב בסמולוביץ. שם חיבר את ספרו „דבר־אברהם", שו"ת (חלק ראשון נדפס בש' תרס"ו; שנית, קיידאן, תר"ץ). הספר עשה רושם בעולם התורני והעמיד את מחברו בשורת גדולי הרבנים. בש' תרע"ג (1913) הוזמן לשמש רב בקובנה. אותה שנה הו"ל חלק שני של ספרו „דבר־אברהם" (פיטרקוב, תרע"ג). היה ממייסדי אגודת הרבנים בליטא ונשיאה. פעיל בחיי הציבור. כ־30 שנה ישב על כסא הרבנות בקובנה. אותן שנים היו שנות זעזועים מדיניים וחברתיים גדולים ביהדות ליטא. הוא עמד במרכז. גילה הבנה מדינית ומתינות במו"מ, והיה נערץ גם בעיני מתנגדיו. הוא היה רבה האחרון של קהילת קובנה וראה בחורבנה. נפ' בגיטו סלאבודקה. שנים אחדות לאחר פטירתו הוצא לאור ע"י בנו, עו"ד בניו־יורק, חלק ג' של ספרו „דבר־אברהם" (ניו־יורק, תש"ו), וכן נדפס „נאום על טהרת המשפחה" ממנו (קידאן, ת"ש). כן הו"ל בנו את ספרו „חלק הדרוש" (ניו־יורק, תש"ט).

שפירא, ר' אליקים־שלמה ב"ר חיים
(? —תרס"ח ; ? —1908)

נו' בפ' וילנה. שימש רב באיישישוק, בנובהארודוק, באיוואָניץ ואח"כ מו"צ ראשי בגרודנה. מפורסם כבעל־הוראה. מלבד גדולתו בתורה היה גם משכיל ומן היחידים בין הרבנים בשעתו ששלט בשפה הרוסית בדיבור ובכתב. שאר־בשר של ר' אריה־לייב שפירא (קובנה) ושל ר' אליהו־חיים מייזל (לודז'). עלה לא"י בש' תרס"ה (1905). נפ' בירושלים.

שפירא, ר' אריה־לייב ב"ר יצחק
(תס"א—תקכ"א ; 1701—1761)

נו' בווילנה. דיין וסופר בקהילת וילנה. חיבר 2 פירושים למסכת סופרים בשם „נחלת־אריאל" בפשט ו„מעון אריות" בפלפול (דיהרנפורט, תצ"ב); „קבוצת־כסף", כללי הדקדוק (זאלקווא, תק"א). תשובות ממנו נכללו בספר „תשובת־שמואל" לר' שמואל אביגדור (וילנה, תרי"ט). הוא היה אביו של ר' מנחם־זונדל מליובאוויץ, חתן ר' אליעזר — אב"ד לובטש וסבו של ר' אריה־לייב אב"ד קובנה.

שפירא, ר' אריה־לייב ב"ר מנחם־זונדל („ר' לייבלה מקובנה")
(תקמ"ט—תרי"ג ; 1789—1853)

אביו היה רב באיוואָניץ. הוא עצמו שימש רב בוואסילישוק, איליה, סמארגון, קאלוואריה וקובנה. בסמארגון נתקבל לרב לפי המלצת רבו ר' אליעזר אב"ד לובטש, ושימש שם 12 שנה. בש' תר"ב (1842) נתקבל לרב ואב"ד בקובנה. היה הראשון לתואר זה, כי לפניו נקראו רבני קובנה בשם מו"צ, ורק רבני סלאבודקה נשאו את התואר אב"ד. הצטיין כבעל הגיון ובעל זכרון מופלא. היה גם בעל ידיעות בקבלה, תכונה והנדסה. התנגד לתנועת המוסר. לא השאיר אחריו ספרים ורק בספר „אפריון דוד" מובאות אחדות מתשובותיו.

ששת בניו היו רבנים מפורסמים והם: ר' מנחם־זונדל — רבה של איליה. בנו, ר' חיים־יעקב, גדל בבית סבו ושימש

אח"כ ד"צ על ה„זר הירוק". בסוף ימיו עלה לא"י ושימש אב"ד בירושלים. את מקומו מילא אח"כ ר' פסח־צבי פראנק (בעל נכדתו); **ר' שלמה** — אב"ד בפירם (בנו, ר' זונדל, שינה את שמו לרבינוביץ). נפ' בש' תרמ"ו; **ר' נח־חיים־אברהם** — מילא מקום אביו כרב בסמארגון 32 שנה. **ר' לוי** — מחבר ספר „בית־לוי". אב"ד טרישקי ואָזְאָרְאַני. נפ' בש' תר"מ. **ר' רפאל** — חתנו של הנצי"ב ור"מ בוולוז'ין; **ר' שמואל־משה** — רב בראָמיגולה, טרישקי, קורשאן ובוברויסק.

שפירא, ר' זלמן־סנדר ב"ר יעקב
(תרי"א—תרפ"ב ; 1851—1922)

נו' בקוברין (סבו, ר' משה כהנא־שפירא („משקה איציקס"), היה נכד לר' חיים מוולוז'ין). למד מפי ר' יוסף־דב סולובייציק והתחנך יחד עם ר' חיים סולובייציק. עמקן גדול וחריף. שימש רב במאלטש. ייסד שם את הישיבה „ענף עץ־חיים". בש' תרס"ג (1903) עבר לקריניק והעביר לשם את הישיבה. עלה לא"י. שימש נשיא „אגודת־ישראל". נפ' בירושלים.

בניו היו: **ר' יעקב,** מחבר ספר „נאות־יעקב"; **ר' אברהם־דובער,** אב"ד קובנה; **ר' חיים,** רב בקוזניצה; ור' **יהודה,** חתנו של ר' מאיר אטלס.

שפירא, ר' יהושע־אייזיק ב"ר יחיאל („ר' אייזל חריף")
(תקס"א—תרל"ג ; 1801—1873)

נו' בגלובוק (פ' וילנה). אביו היה למדן מופלג, נכד בעל „סדר הדורות". בגיל 8 כבר ידע כמה מסכתות, ואז התחיל אביו ללמדו. אך הילד הירבה להקשות ואביו לא היה יכול להשיב על כל שאלותיו. קם והכניסו לישיבה הגדולה בביהמ"ד של „בלומקה" במינסק תחת השגחתו של הר"מ ר' אברהם דבוריצר, שהיה מפורסם כגאון וחריף. בבימ"ד זה גדל הנער והתפרסם בשם „אייזל העילוי מגלובוק". נשא ונתן עם גדולי התורה במינסק ומחוצה לה, והתפרסם כגאון תורני. כמה קהילות הציעו לו רבנות, אולם חותנו, הגביר ר' יצחק פיין, שעל שולחנו היה סמוך, לא רצה להיפרד ממנו. לבסוף הצליחה קאלווארִיה לקבל אותו לרב. לאחר־מכן שימש רב בקוטנה, בטיקטין ובסלונים. חיבוריו: „עמק־יהושע", ח"א: שו"ת, ח"ב: דרושים (וארשה, תר"ב; שנית, פיטרקוב, תרנ"ו, עם הוספות בשם „שפת העמק" מאת בנו ר' משה שפירא; שלישית, ירושלים, תרפ"ה); „נחלת־יהושע", ח"א: שו"ת, ח"ב: דרושים (וארשה, תרי"א); „שפת־הנחל", דרושים (קניגסברג); „אבי הנחל", דרושים (קניגסברג); „נועם ירושלמי", על תלמוד ירושלמי, 4 ח' (וילנה, תרכ"ג—תרכ"ט); „עצת־יהושע", על אגדות סבי דבי אתונא (וילנה, תרכ"ח); „מרבה עצה", על אגדות רבה בר חנה (וילנה, תר"ל); „מרבה תבונה", תוכחת מוסר (וילנה, תרל"ב). הצטיין גם בחריפות ושנינות. אמרותיו השנונות שגורות עד היום בפי רבים.

השאיר אחריו 3 בנים וחתן: **ר' בערוש שפירא,** רב באוסטרוב; **ר' משה שפירא,** רב בווילקומיר ובריגה. מחבר הספרים „פני־משה", על פסחים (וילנה, תרל"ב); „פני־משה", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (וארשה, תרנ"ה); „ברכת־משה", על התנ"ך (פיטרקוב, תרס"ט); „דרשות מהר"מ" (פיטרקוב, תר"ס); „עמק הבכא", הספד על אביו (נדפס בסוף ספר „עמק יהושע" של אביו). עסקן כללי בעניני הלאום; **ר' מרדכי שפירא;** וחתנו **ר' יוסף ב"ר צבי הירש שלופר,** שנודע בכינוי „העילוי מדינבורג". רב בסלונים, ומחבר הספרים „פורת יוסף", חידושים (וילנה, תרל"א); „מרכבת יוסף", על מסכת פסחים (וארשה, תרנ"ח).

שפירא, ר' יעקב ב"ר רפאל
(תרל"ג—תרצ"ו ; 1873—1936)

אחרון השושלת הוולוז'ינית. נו' בוולוז'ין. נכדו של הנצי"ב. בגיל 12 שלח לסבו מנובו־אלכסנדרובסק (אָזְאָרְאַני), מקום מגוריו אז, קונטרס גדול של חידושי תורה על בבא־קמא. בימי בחרותו חזר לוולוז'ין ולמד שם בהתמדה רבה, כשהוא מושפע מאוד משיטת לימודו של גיסו ר' חיים סולובייציק. שם התפרסם כבקי ומחדש. שלשת מוריו ומדריכיו — הנצי"ב, אביו ר' רפאל וגיסו ר' חיים — הם שהביאו לידי מזיגה בנפשו של חריפות וסברה נכונה המיוסדת על בקיאות. בש' תרס"ג (1903) נתקבל כרב בריבינישוק (הסמוכה לדווינסק). לאחר זמן חזר לוולוז'ין ועזר לאביו בהנהלת הישיבה וכן היה מגיד שיעורים בה. בימי מלחה"ע ה־1 עבר למינסק. שם הקים קיבוץ של תלמידים, ובפניהם הגיד שיעוריו עד פרוץ מהפכת אוקטובר 1917. בש' תרפ"א (1921) נפטר אביו, אך לפני מותו ציווה עליו לרשת מקומו בוולוז'ין ולהחזיר את העטרה ליושנה. כשחזר לוולוז'ין נבחר שם בתור רב ונתקבל בכבוד גדול. אולם בקושי עלה בידו לפתוח את הישיבה. נפ' בוורשה והובא לקבורות בוולוז'ין. חתנו, הרב שמעון לנגברט, פתח בבני־ברק ישיבת וולוז'ין והדפיס חלק מחידושי תורתו.

שפירא, ר' משה־מישל־שמואל ב"ר יוסף
(תרט"ו— ? ; 1855— ?)

שימש רב בפוניבאָז' (תרל"ט), זופראן (תרמ"ב) ורוגובה (תרמ"ה). חיבוריו: „הארות השמש", חקרי הלכות (אודיסה, תרמ"ט); „שכיות החמדה", שו"ת, נדפס בספר „חמדת שאול" מאת סבו ר' שאול שפירא (אודיסה, תרס"ג); „מזרח־שמש" ו„עין־השמש", ביאורים על ספר מהרי"ל, נדפס עם הפנים (קיידאן, תרצ"ב); „תבואות שמש", על הלכות טהרת כלים (קיידאן, תרפ"ט); „חידושי מהר"ם מ"ש, על התורה"; „תולדות משפחת שפירא". תשובות ממנו נדפסו בספר „שדי־חמד" ובקבצים „יגדיל־תורה", „כנסת חכמי־ישראל" **ואחרים.**

שפירא, ר' משה־שמואל
(תר"מ—תשכ"ג ; 1879—1962)

נו' בוולוז'ין. חניך ישיבתה. למד בקיבוץ פוניבאָז'. זמן־מה שימש רב באלסיאד. היגר לארה"ב, שם כיהן בתור רב ומנהל בישיבת ר' חיים ברלין בברוקלין משך 25 שנה. פרסם מאמרים על גדולי התורה וכן ספר „תולדות ר' חיים מוולוז'ין". נפ' בניו־יורק. אחרי מותו הופיע ספר „ר' משה־שמואל ודורו". הכולל מסותיו ואגרותיו וכן הערכות על אישיותו.

שפירא, ר' נחום
(תקע"ח—תרס"ב ; 1818—1902)

נו' בדוקשיץ (פ' מינסק). עוד בילדותו ניכרו כשרונותיו המצויינים. למד בישיבות מינסק ובבית מדרשו של ר' ישראל

סלנטר בקובנה. שימש רב בפוקרוי, ליגום, ואגאר, טרישקי ושאט. הצטיין בהתמדה בלתי רגילה, בחריפות שכלו ובאהבת האמת. שנא את הפלפול. נודע בכינוי „העילוי מדוקשיץ״. הניח כ״י רבים שלא ראו אור. נפ׳ בשאט.

שפירא, ר׳ נתן ב״ר שמשון
(? —של״ז ; ? —1577)

שימש רב ור״מ בגרודנה. חיבוריו : „מבוא שערים״, פירוש לספר „שערי דורא״ (לובלין, לערך של״ה); „אמרי־שפר״, ביאור לרש״י (לובלין, שנ״ז); „סדר ברכת־המזון״, עם פירוש (לובלין, של״ה ; שנית, שם, של״ט ; שלישית, ויניציאה, שס״ג). תולדותיו נכתבו בספר „מרגניתא שפירא״ מאת חיים־דב־בר פרידברג (דרוהוביץ׳, תרנ״ט).

בניו : ר׳ **יצחק**, ר״מ בקובלה ; ר׳ **יששכר**, ר״מ בפינסק ואב״ד ור״מ בוורמייזא ; ר׳ **שלמה**, הוא אביו של המקובל ר׳ נתן שפירא מקראקא, בעל „מגלה עמוקות״.

שפירא, ר׳ רפאל ב״ר אריה־לייב
(תקצ״ז—תרפ״א ; 1837—1921)

נו׳ בסמארגון, בה שימש אביו רב (היה אח״כ רבה של קובנה). בגיל 15 נשא לאשה את בתו של הנצי״ב. שימש ר״מ בוולוז׳ין. בשיעוריו התורניים (תר״ך—תרמ״א) פילס לו נתיב מיוחד. שיטתו היתה מבוססת על חריפות, בקיאות ועמקות מופלאה. הצטיין בתמימותו וצדקתו. שימש רב בנובו־אלכסנדרובסק (תרמ״ו) ובבוברויסק (תרנ״ו). בש׳ תרנ״ט (1899) חזר לוולוז׳ין כאב״ד ור״מ. הרים מחדש את קרנה של הישיבה ונשא בעולה הכבד. תפש מקום חשוב בעולם התורה. בימי מלחה״ע ה־1 נאלץ לעזוב את וולוז׳ין ועבר למינסק, שם נפטר. נדפס ספרו „תורת־רפאל״. חתנו היה הגאון ר׳ חיים סולובייציק.

שפירא, ר׳ שאול ב״ר דב
(תקנ״ז—תרי״ט ; 1797—1859)

גדל בקראקינובה, בבית דודו הרב ר׳ משה־משיל לוריא (עד תקע״א). עבר לפוניבאז׳ ולמד שם נגלה ונסתר. שימש מו״צ בפוניבאז׳ ליד האב״ד ר׳ יעקב ב״ר יצחק הלוי. מש׳ תקצ״ט (1839) מילא מקומו של ר׳ יעקב בפוניבאז׳. מש׳ תרי״ג (1853) שימש רב בשאדובה. חיבר חידושים על הש״ס, מדרש רבה, ספרי, ילקוט שמעוני, רמב״ם, שו״ת, דרשות והספדים. מכולם לא נדפס אלא ספרו „חמדת שאול״, שו״ת וחידושים לשו״ע, שהוצא ע״י נכדו ר׳ משה־משיל שפירא (אודיסה, תרס״ג).

שפירא, ר׳ שמואל־משה ב״ר אריה־לייב
(תר״ג—תרס״ח ; 1843—1908)

נו׳ בקובנה, בה שימש אביו רב. למד בישיבת וולוז׳ין. שימש רב בראמיגולה (תרכ״ט), טרישקי וקורשאן. משם עבר לבוברויסק.

בניו : ר׳ **אבא־אריה־לייב**, אב״ד יאזנה, שרשוב וויטבסק (תרכ״ב—תר״ע) ; ר׳ **חיים־צבי־הירש**, אב״ד לאפיטש ובוברויסק ; ר׳ **ראובן** (דווינסק).

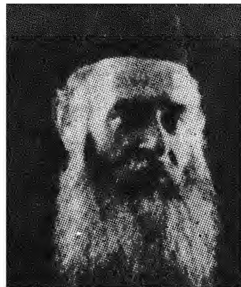
שקארוטא, ר׳ משה
(תרמ״ח—תש״ד ; 1888—1944)

נו׳ ברז׳יצה (לטביה). התחנך בבית דודו שאימצו לבן והוריש לו את נכסיו המרובים. למד תורה מפי ר׳ איצה׳לה, רבה של רז׳יצה, ור׳ מאיר־שמחה בדווינסק (שימש גם מזכירו). בעל השכלה כללית רחבה. חתנו של ר׳ מ. מ. אפשטיין. עסק במסחר. משך שנים אחדות שימש רבה של רז׳יצה שלא על מנת לקבל פרס. משם נקרא לשמש רב בסלאבודקה (תרצ״ז). דרשן מצויין ומיטיב נגן. הצטיין ביושרו וביחסו הלבבי לבני אדם. נספה בימי השואה. הניח בכ״י ספר „אור־משה״ בהלכה ובאגדה.

שקוביצקי, ר׳ בנימין ב״ר מרדכי הכהן
(תרל״ג—תרצ״ח ; 1873—1938)

נו׳ באיישישוק. למד בישיבות וילנה, ז׳אלודק ווילקי. עוד בבחרותו החל לדרוש בבתי־כנסת ונודע בשם „הבחור מאיישישוק״. בגיל 25 נתקבל למ״מ במינסק ומאז היה ידוע בכל רוסיה כ„מגיד ממינסק״. בעל רגש לוהט וכשרון ביטוי ציורי. דרשותיו הצטיינו בתכנן העמוק ובסגנונן הנאה. בסגולותיו אלו היה מרתק המוני עם שעות רבות. אולם לא רק בכשרון־הנאום שלו התחבב על הציבור, אלא גם באישיותו המוסרית. הוא הצטיין באהבת ישראל ובמידת החסד. ביתו היה פתוח תמיד לכל. בימי מלחה״ע ה־1, כשמינסק היתה מלאה פליטים מליטא ופולין ופרצה ביניהם מגפת טיפוס, היה מטפל בחולים, מאכילם במו־ידיו ומכבס את בגדיהם. התהלך בפשטות ותמימות עם כל איש. אחרי המהפכה ברוסיה נכלא בבית־הסוהר על פעולתו כמטיף דתי. לאחר ששוחרר הוגלה לפרילוקי. בש׳ תרצ״ד הצליח לצאת מרוסיה ועלה לא״י. כאן היה נרגש מכל מראה עיניו. כשראה חלוצים עובדים בבניין היה ניגש ומנשק להם בזרועותיהם החשופות. השתקע בת״א והיה דורש בבתי־כנסת. נפ׳ בת״א.

שקופ, ר׳ שמעון ב״ר יצחק־שמואל הכהן
(תר״ך—ת״ש ; 1860—1940)

נו׳ בטוריץ (פ׳ מינסק). למד בישיבות מיר וולוז׳ין. שם התבלט כאישיות מיוחדת במינה, כסולל דרך חדשה ואסכולה משלו בהבנת התלמוד. התחבב ביחוד על ר׳ חיים סולובייציק.

בגיל 24 נקרא לטאֶלז ע״י דודו, ר׳ אליעזר גורדון, לשמש שם כר״מ בישיבתו. 18 שנה פעל בטאֶלז והתפרסם בעולם הלמדנות. בש׳ תרס״ג (1903) נתמנה לרב במאלטש במקום אביו. בש׳ תרס״ז (1907) נבחר לרב בבראינסק (הסמוכה לביאליסטוק) והצטיין כמנהיג עדתו. בתקופת כהונתו בבראינסק חיבר את הספר „שערי ישר״ בדיני ספקות, רובא וחזקה, ובדיני עדות, 2 ח׳ (וארשה, תרפ״ח). בש׳ תר״פ (1920) קיבל עליו כהונת רב ור״מ בגרודנה. 20 שנה עמד בראש הישיבה ועשה אותה למרכז תורני גדול. בש׳ תרפ״ט (1929) יצא לארה״ב כדי לגייס כספים להצלת הישיבה מהתמוטטות. הפצירו בו להישאר שם, אולם הוא סירב וחזר להרביץ תורה עד ימי זיקנה. חבר „מועצת גדולי התורה״ של „אגודת ישראל״ ונשיאות ועד הישיבות. במלאת יובל־שנים לפעולתו כמרביץ־תורה הוציאו תלמידיו ומכבדיו „ספר היובל״ ובו חידושי תורה על פי דרכו של הרב (וילנה, תרצ״ו). עם פרוץ מלחה״ע ה־2 עלה הכורת על ישיבות ליטא ופולין. ישיבתו בגרודנה נדדה לווילנה. מדוכא ותשוש ממאורעות האימים נפ׳ בווילנה. מכל שיעוריו יצאו־לאור 7 שיעורי־תורה על מסכת נדרים בשם „שערי־תורה״ (ירושלים, תש״ה).

שר, ר׳ יצחק־אייזיק ב״ר יוסף־חיים
(תרל״ה—תשי״ב ; 1875—1952)

נו׳ בהלוסק (פ׳ מינסק). למד בישיבות וולוז׳ין, פלוצק וסלאבודקה. נשא שם לאשה את בתו של ה„סבא״ וכמה שנים

לאחר נישואיו ישב בקאֶלם ושקד על לימוד התורה. שם הושפע מאוד מר׳ שמחה־זיסל. זמן־מה שהה במיר ואח״כ חזר לסלאבודקה ולמד במחיצת חותנו. נתמנה ע״י ה„סבא״ לר״מ־משנה (לצדו של ר׳ מ. מ. אפשטיין) ולמנהל שיחות במוסר. בימי מלחה״ע ה־1 נדד למינסק וקראֶמנצ׳וג עם הישיבה. בשובו לסלאבודקה, עמד בראש „כולל האברכים בית־ישראל״. שם העלה על הכתב את חידושיו בקובץ „בית־ישראל״, ואף פרסם את שיעורי המוסר של ה„סבא״. בש׳ תרפ״ה (1925) עלו לא״י מקצת מאנשי הישיבה (ועמה ר׳ מ. מ. אפשטיין), והוא נתמנה לר״מ בסלאבודקה והצליח להעלותה שוב למדרגה גבוהה. נסע כמה פעמים לארה״ב להשיג אמצעים לקיום הישיבה. שם ייסד „הסתדרות חניכי סלאבודקה״ לשם חיזוק התורה והמוסר. לאחר פטירתו של ה„סבא״ המשיך הוא את „השרשרת המוסרית״ של ישיבת סלאבודקה. יחד עם חברו ר׳ אברהם גרודזנסקי התחיל לכנס את שיחות ה„סבא״ ולהוציאן לאור בצורת חוברות בשם „אור הצפון״ (קובנה, תרפ״ח). בפרוץ מלחה״ע ה־2 נמצא בשוויץ. לאחר תלאות רבות הצליח להגיע לא״י. ייסד בבני־ברק ישיבה חדשה בשם „ישיבת סלאבודקה״ ואף הקים בנין גדול למענה. שימש דוגמה נאה למזיגה של „מוסר״ ו„למדנות״ ובזכותו נתחזק ה„מוסר״ בעולם הלמדני. בארץ פרסם ראשי פרקים לשיטת המוסר בספר קטן בשם „אברהם אבינו״. היה אציל־נפש, טוב־לב ואוהב את הבריות. עם זה היה תקיף בדעתו ועצמאי במעשיו. נפ׳ בבני־ברק.

בנו ר׳ **יוסף**, ממנהלי ישיבת סלאבודקה, נרצח ע״י הנאצים בלטביה.

שרשבסקי, ר׳ יצחק־אליעזר־ליפמן
(ת״ר—תר״פ ; 1840—1920)

נו׳ בווילנה. נכדו של ר׳ שמואל, האב״ד האחרון בווילנה. למד בישיבות וולוז׳ין וסלאבודקה. שימש רב בסילצניק (תרכ״ד), שירווינט (תרכ״ט), ז׳וסלי (תרמ״ג) ונאָסוויז׳ (תרמ״ט).

שרשובר, ר׳ חיים ב״ר זבולון־יעקב
(? —תק״פ ; ? —1820)

רב גדול בתורה. מו״צ בשרשוב ורב במאריאמפול 40 שנה (תק״מ—תק״פ ; 1780—1820). חיבוריו : „אלף אומר״, תוכחת מוסר עפ״י „בחינת עולם״ (הורדנה, תקנ״ה); „שירה לחיים״, על תרי״ג מצוות עפ״י שירת האזינו (וארשה, תקע״ד ; ואח״כ פעמים רבות).

תאומים, ר׳ יונה ב״ר ישעיה
(שנ״ו—תכ״ט ; 1596—1669)

נו׳ בליטא. בא לקראקא אל דודו ר׳ פנחס הלוי הורביץ (גיסו של הרמ״א), ושימש ר״מ בכמה ישיבות שם. היה אב״ד בגרודנה (ת״ד), ר״מ בפינסק (תט״ו), אב״ד ור״מ בווינה ומץ. נפ׳ במץ. חיבר את הספר „חידושים על קיקיון דיונה״, שהוצא ע״י בנו ר׳ ישראל תאומים (אמשטרדם, תכ״ט ; שנית, הענא, תע״ב ; וינה, תרצ״ד).

תמרת, ר׳ אהרן־שמואל ב״ר משה־יעקב
(תרכ״ט—תרצ״א ; 1869—1931)

נו׳ סמוך למאלטש (פ׳ גרודנה). נין לר׳ אהרל׳ע (רב במאלטש, מפורסם כצדיק ומגיד). בגיל 17 נשא לאשה את

בתו של הרב במילייצ׳יץ (פ׳ גרודנה). למד ב„כולל פרושים״ בקובנה ואח״כ בוולוז׳ין. נתפש להשכלה. למד קצת רוסית והשתלם בלשון העברית ובלימודי חול. בגיל 24 נבחר לרב במילייצ׳יץ במקום חותנו שנפטר. עם קום הציונות המדינית הצטרף לתנועה בכל חום לבו. התנגדותם של אדוקים קיצוניים לתנועה הציונית עוררה אותו לפרסם ב„המליץ״ שורת מאמרים חריפים בשם „שלומים לריב ציוני״, בחתימת „אחד הרבנים המרגישים״. המאמרים עשו בשעתם רושם עצום על הקהל וציוני קובנה

ביקשו מהמחבר רשות להוציאם בחוברת מיוחדת. לאחר הוועידה הציונית במינסק והקונגרס בלונדון התאכזב מהתנועה, ואסר את פרסום החוברת. אח״כ פרסם חוברת בשם „היהדות והחרות״ (אודיסה, תרס״ד), ובה תקף את הציונות כמסלפת את הרעיון הלאומי היהודי. כן יצא במאמריו נגד ניצול התורה למטרות פרטיות. בש׳ תרע״ב (1912) הוזמן למלא מקומו של „רב־צעיר״ בישיבת אודיסה. אך העיר לא שבתה את לבו. הוא העדיף לשוב לעיירתו ולסביבתה היפה. שם בחיק הטבע יכול היה להמשיך בהגיגיו ובכתיבתו ולפתח את השקפת עולמו. מאמריו כתובים תוך מתח מוסרי ותוך אומץ לב, ועשו רושם רב. הוא יצא נגד המתבוללים „מלחכי־פינכא״ יהודים, המצדיקים את הדין על רדיפות יהודים. בספרו „כנסת ישראל ומלחמת הגויים״ (וארשה, תר״פ) התקיף את המיליטריזם. בימי מלחה״ע ה־1 ראה את פשיטת הרגל של התרבות האירופית. לדעתו, המלחמה היא תוצאה של שחיתות וירידה מוסרית בין עמי אירופה; אך גאולת העולם תבוא ע״י ישראל, שעליו להיות חלוץ במלחמה נגד המיליטריזם. בעתון „ווילנער טאג״ פרסם שורה של מאמרים נגד הרעיון הרביזיוניסטי שהוא ראה בו „ציונות הטררם״, וב„דאס אידישע ווארט״ (וארשה, תרע״ז) ביקר את תביעות הציונים בוועידת השלום. ב„הצפירה״ (תר״פ) נדפס מאמרו על „השתחררות המחשבה העברית״. מלבד שני ספריו הנזכרים לעיל חיבר עוד ספרים אלה: „האמונה הטהורה והדת ההמונית״ (אודיסה, תרע״ב); „מוסר התורה והיהדות״, קובץ דרשות (וילנה, תרע״ב); „יד־אהרן״, חידושי הלכה (פיטרקוב, תרפ״ג); „שלשה זיווגים בלתי־הגונים״ — א. הזדווגות השבתת המלחמות עם השאלות הכלכליות; ב. הזדווגות הרבצת תורה עם המשגיחות היראתית; ג. הזדווגות תחיית השפה והתרבות העברית עם הציונות (פיטרקוב, תר״פ).

תרשיש, ר׳ זליג

(תרכ״ב—תרצ״ח; 1862—1938)

תושב קאֶלם. ישב כל ימיו על התורה והעבודה והתפרסם בחסידותו ופרישותו. היה מתהלך ברחובות העיר עטוף טלית.

עני ואביון כל ימיו. היה מתפלל שגם בניו יהיו עניים כמותו למען לא יפרשו מיראתם. יושרו ומידותיו המוסריות, יחסו הלבבי ומאור־פניו כלפי כל אדם, הקנו לו שם של צדיק וקדוש בין היהודים ואף בין הנכרים. מנעוריו הגה בשיבת־ציון. היה הולך מביכ״נ אחד למשנהו ומלהיב את הציבור. מש־נוכח כי הציונות אין מגמתה רק בניין א״י, אלא גם השקפת־עולם לאומית ותרבותית, וכי רבנים גדולים מתייחסים בשלילה לציונות, התחרט והתחיל דורש נגדה. אך בשבתו בקאֶלם שוב הפך לבו ונעשה ציוני וגם תרם לקק״ל. עלה ארצה בש׳ תרצ״ג עם בני משפחתו והשתקע בירושלים. חיבר ספר „עין־תרשיש״, חידושי הלכה, 3 ח׳ (חלק ראשון נדפס בקובנה, תרצ״ב; שני החלקים האחרונים בירושלים, תרצ״ז—תרצ״ח). נפ׳ בירושלים.

חתנו הרב **מנחם גרבר**, רב באֶרזווילקי, היה חבר המכון לחקר התלמוד ע״ש הרי פישל בירושלים. חיבר ספר „הגיון התלמוד״. נפ׳ בקרית ישיבת פוניבאֶז׳ בבני־ברק בש׳ תש״ו.

ב

אבלסון, אלתר־יצחק־יעקב בן צבי־פסח
(נו׳ בש׳ 1888)

משורר. נו׳ במאריאמפול. עוד בימי ילדותו התחיל לכתוב שירים. פרסם שורה ארוכה של פואימות באנגלית בכתבי־עת שונים באנגליה ובארה״ב. קובץ שיריו יצא לאור בשם "Sambation and other Poems" (New-York, 1931).

אבלסון, יהודה
(חי במאה הי״ט)

חוקר הלכה. ישב בניישטוט־שאקי. חיבר: „זכרון־יהודה", מבוא לסדר טהרות (וילנה, תרי״א); „זכרון־יהודה", על דרכי המשנה (וילנה, תר״ך); „זכרון־יהודה", מבוא לספר קדשים (ברדיצ׳ב, תר״ן).

אבלסון, פאול בן יוסף־מאיר
(1953—1878)

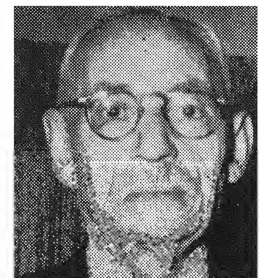
עורך־דין. נו׳ בקובנה. בילדותו הובא לארה״ב. למד משפטים באונ׳ קולומביה. הורה בבתי״ס תיכוניים למבוגרים. מתוך בסכסוכי עבודה בניו־יורק ובפילדלפיה. מרצה בשאלות עבודה באונ׳ קולומביה, ובבעיות עבודה אצל יהודים בסמינר היהודי התיאולוגי. מחבר הספרים: English-Yiddish Encyclopedic Dictionary (New-York, 1924); The Seven Liberal Arts (New-York, 1950), מחקר בחינוך של ימי הביניים. נפ׳ בניו־יורק.

אבנשטיין, משה
(1941—1905)

מורה ומשורר עברי. נו׳ בווירבאלן. חניך הגימנסיה העברית שם. גמר קורסים פדגוגיים ממשלתיים בקובנה. מורה בבתי־ספר עבריים בדארביאן, סאלאנט ועוד. פרסם שיריו בעתונות העברית בליטא. תרגם ספרים לעברית, וכמו״כ תרגם מאידיש ועברית לליטאית. נספה בימי השואה.

אברהמס, אברהם־דב (ברנרד) בן יוסף
(1957—1880)

סוחר ונדבן. נו׳ בקרוז׳ להורים עניים. חניך ישיבות בליטא. בן 18 היגר ללונדון ומשם לדרום־אפריקה. שלח ידו במסחר והגיע לעושר רב. על אף עסקיו לא שכח את משנתו ולא פסק מלימודיו גם שם. ספרייתו הגדולה שימשה לכל בן־תורה בדרום־אפריקה. הצטיין גם בנדיבות לבו. תמך במאות אנשים, ותרם סכומי כסף גדולים למוסדות חסד וצדקה בקרוז׳ ובדרום־אפריקה. ציוני מ־נעוריו, תמך ביד רחבה בכל מפעל ציוני. ביקר 4 פעמים בא״י. תרם

סכומי כסף גדולים למוסד לילדים נכים בת״א הנקרא על שמו, להקמת קומה נוספת בבית האם והילד של ויצ״ו בקרית־מאיר בת״א, ולתמיכה בישיבות בישראל. כתב אוטוביוגרפיה „מיינע זיבעציק יאר" (יוהנסבורג, תשי״ד).

אברמוביץ, אמיל בן אברהם („בילין"; „הסנדלר הלבן")
(1922—1864)

מהפכן. נו׳ בגרודנה. אביו היה רופא שיניים. למד רפואה בפאריס ודורפאט. אירגן פועלים יהודים במינסק, וילנה וקיוב. בש׳ 1889 נאסר ונידון לגלות. רופא במכרות זהב בסיביר. בש׳ 1912 נאסר שוב. חבר מפלגת ס.ד. ומתנגד לבולשביקים. בש׳ 1919 נאסר בסאראטוב על־ידי השלטונות הסובייטים ונידון על קונטר־רבולוציה, בשל השתייכותו לס.ד. אישיות מוסרית נעלה. נפ׳ בסאראטוב.

אברמוביץ, בר
(? —1944)

עסקן. איש שאוולי. צלם לפי מקצועו. יו״ר „התאחדות בעלי המלאכה היהודים" בליטא וצירם בסיים הליטאי. סגן יו״ר הקהילה ומנהלה בפועל, וחבר העיריה. עסקן מסור בלב ונפש לעניניו של „האדם הקטן". נספה במחנה שטוטהוף.

אברמוביץ, בר־מנשה
(1942—1870)

עורך־דין ועסקן. נו׳ בכפר ע״י ראסיין. בנעוריו התפרסם בישיבות בתור עילוי וחריף. לאחר זמן מה פנה להשכלה. נבחן לתעודה של 4 מח׳ גימנסיה ונתמנה בראסיין כרב־מטעם. בימי מלחה״ע ה־1, בהיותו בגלות רוסיה, התמסר ללימודים והוא בן 45. עמד בבחינות הבגרות וגמר את המחלקה למשפטים והאונ׳ בחרקוב. משחזר לשאוולי שימש עורך־דין. השתלם בשפה הליטאית ונתפרסם בתור אחד מעורכי־הדין המצליחים במדינה, אולם עיקר זמנו הקדיש לעסקנות ציבורית. נבחר ליו״ר ועד הקהילה, יו״ר „המזרחי" ופעיל במוסדות ציבור שונים. היה ציר בקונגרסים ציוניים מטעם „המזרחי". ראש המדברים במשלחות לממשלה. אחד האישים המרכזיים בחיי הציבור היהודי בליטא בתקופה שלפני מלחה״ע ה־2. עוד בראשית השואה נספו כל בני משפחתו. הוא עצמו נמצא בגיטו שאוולי ושימש חבר המועצה בגיטו. לאחר זמן חלה במחלה קשה ומת בגיטו.

אברמוביץ, הירש
(1960—1880)

מפעילי ה„בונד", עתונאי וסופר. נו׳ באחוזה במחוז טרוקי. חניך הסמינר למורים יהודיים בווילנה והקורסים הגבוהים

שליד האונ׳ בפטרבורג. שימש מורה בבתי־ספר שונים. בש׳ 1907 נאסר בעת ועידה ביקטרינוסלב. מטעמים פוליטיים הורחק ע״י השלטונות מההוראה וחזר אליה רק בש׳ 1916. פרסם מאמרים בקבצים שונים על נושאים פובליציסטיים, ספרותיים, חינוכיים ופדגוגיים. ערך את האטלס הגיאוגרפי הראשון בלשון אידיש. משך 24 שנים שימש מנהל „הילף דורך ארבעט" בווילנה. חיבר ספר בשם „פארשוואונדענע געשטאלטן, זכרונות און סילועטן" (בואנוס־איירס, 1958).

אברמסון, אבא־ראובן
(1926—1867)

מטיף ציוני. נו׳ בדיסנא (פ׳ וילנה). חניך ישיבות. נשא אשה מלאדי ובכסף הנדוניה פתח בית מסחר לספרים וספריה. אח״כ עבר על פני רוב העיירות בתחום המושב כמטיף ציוני, מתחילה על דעת עצמו ולאחר מכן מטעם מורשים ציוניים. השתקע ביקטרינוסלב. ציר בוועידת מינסק. בימי הפרעות של ש׳ 1905 נשדד רכושו והוא היגר לטרנופול. נסע להטיף מטעם ההסתדרות הציונית בגליציה, בוקובינה, אוסטריה והונגריה. היה מפרסם מאמרים בעתונים הציוניים. בש׳ 1908 חזר לרוסיה. זמן קצר שימש מורה בלוזובאיא (אוקראינה) ואח״כ חידש את מסע התעמולה שלו בכל רחבי רוסיה (קווקז, בוכרה וסיביר). כן יצא לפינלנד, ארצות סקנדינביה, גרמניה, רומניה, צרפת, בלגיה, הולנד ואנגליה. עם פרוץ מלחה״ע ה־1 חזר לרוסיה. עסק שם בהוראה ובמסחר ספרים. בימי המהפכה חלה בשחפת ובדרכו לקרים להבראה נפטר.

אברמסון, שכנא
(1907—1861)

עורך־דין וציר בדומה. נו׳ בקובנה. למד משפטים במוסקבה. שימש עו״ד בקובנה. לחם לשווי זכויות. בש׳ 1907 נבחר ע״י „הגוש היהודי־ליטאי" לדומה השניה, בה הצטרף לאגף השמאלי של מפלגת ק.ד.

אהרוני, ישראל בן אברהם
(1946—1882)

זואולוג ובלשן. נו׳ בווידז. חניך ישיבת טאֶלז. לָמד זואולוגיה ושפות שמיות בפראג, שם גם נכבש לרעיון הציוני. בש׳ 1901 עלה ארצה. ניהל בי״ס ברחובות. בש׳ 1905 לימד עברית בביה״ס „בצלאל" ושם התחיל בחקר החי בא״י ובארצות השכנות. חקר במשך שנים את עולם כל בעלי־החיים של המזרח התיכון. היה יוצא מדי שנה־בשנה למדבריות סוריה ועבה״י וחי בין שבטי הבדואים. שם גילה עופות וחיות נדירים והעשיר בחקירותיו

את המדע הזואולוגי של א״י. השתתף במשלחת בלנקנהורן שחקרה את ים־המלח ובקעת־הירדן. בימי מלחה״ע ה־1 שימש זואולוג במחנה הרביעי של הצבא התורכי. מש׳ 1920 יועץ זואולוגי בממשלת המנדט. גילה 30 מיני בעלי־חיים, ביניהם: הדורבן, חתול הביצה, האוח ואחרים. בש׳ 1930 ערך את מסעו האחרון במדבר (יחד עם רעיתו) והביא אתו חומר מדעי רב־ערך. שימש פרופ׳ לזואולוגיה באונ׳ בירושלים. מייסד בית־הנכות הזואולוגי של התנ״ך והתלמוד. חיבר מונוגרפיה מקיפה על כל בעלי החוליות של א״י וסוריה ומילון זואולוגי של התנ״ך והתלמוד (הושלם רק למחצה). חיבר: „תורת החי" (שלוש מהדורות שונות: לבתי־ספר עממיים; לבתי־ספר תיכוניים; ספרי־עזר למורים); „זכרונות זואולוג עברי", שני כרכים (ת״א, תש״ג—תש״ו). אמן הלשון ושליט בכל מכמניה. נפ׳ בירושלים.

אהרן בן חיים מגרודנה
(חי במחצית הראשונה של המאה הי״ט)

מחבר. חיבר את הספר „מורה דרך", על נדודי ישראל במדבר בצאתם ממצרים וחלוקת א״י בין השבטים (גרודנה, תקצ״ו; שנית, וארשה, תר״ם). לספר מצורפת מפה.

אהרנזון, משה־זלמן בן שמואל־הלל
(חי במאה הי״ט וראשית המאה ה־20)

מורה עברי והוגה דעות. מחבר הספר „מורה נבוכי הדור" (וילנה, תרס״ח). תרגם את „אגרות־צפון" לר׳ שמשון־רפאל הירש (וילנה, תר״ן; ואח״כ פעמים רבות) ואת „חורב" (וילנה, תרנ״ג—תרנ״ה). כן הו״ל „תורה אור", חמישה חומשי תורה עם תרגום אשכנזי ועם פירוש „עטרת צבי" לר׳ שמשון־רפאל הירש, בתרגום עברי (וילנה, תרנ״ח).

אובצינסקי, לייב בן דב־יונה
(? —1941)

רב ומחבר. נו׳ בדויגלישקי (פ׳ וילנה). רב־מטעם באלט־אויץ (קורלאנד). חיבר: „נחלת אבות", תולדות גדולי ישראל (וילנה, תרנ״ד); „תולדות ישיבת היהודים בקורלאנד" (פיטר־קוב, תרס״ח; וילנה, תרע״ב). נספה בלטביה בימי השואה.

אולייסקי, יעקב בן צדוק
(נו׳ בש׳ 1901)

אגרונום. נו׳ בשאקי. בגמר לימודיו בביה״ס התיכון הריאלי העברי בקובנה, למד באונ׳ של קובנה כימיה ואגרונומיה. סיים את חוק לימודיו באונ׳ האלה־ע״נ־זאלה בגרמניה. בשנת 1927 הוזמן לנהל בי״ס חקלאי של „אורט" בליטא ומילא תפקיד זה בש׳ הלימודים 1927/28. בש׳ 1928 הוזמן ע״י „אורט" בליטא לשמש כמנהלו של בי״ס מקצועי תיכון בקובנה. כעבור שנתיים נתמנה כמנהל בתי־ספר תיכוניים מקצועיים בליטא. עם כניסתם של הסובייטים לליטא (1940), הפך השלטון את ביה״ס התיכון המקצועי של „אורט" בקובנה לבי״ס ממשלתי מס׳ 4 וכמנהלו

השאירו את א. בימי מלחה"ע ה־2, תחת הכיבוש הנאצי, ארגן בי"ס מקצועי בגיטו קובנה וניהל אותו עד ש' 1944, עת הועבר ע"י הגרמנים למחנה הריכוז בדכאו. עם סיום המלחמה ב־1945 ארגן בי"ס מקצועי במחנה בלנדסברג. בסוף ש' 1945 ארגן רשת מוסדות של הכשרה מקצועית בשביל שארית הפליטה של „אורט" בכל איזור הכיבוש האמריקאי ועמד בראש פעולות „אורט" בגרמניה המערבית. בש' 1949 עלה ארצה. ארגן וניהל את ביה"ס התיכון המקצועי „אורט" בי־ם. בש' 1950—1967 שימש מנהל כללי של „אורט" בישראל. בש' 1966 נבחר כיו"ר איגוד יוצאי ליטא.

אולשן, יצחק בן אשר
(נו' בש' 1895)

עורך־דין ושופט. נו' בקובנה. בש' 1912 עלה ארצה. חניך הגימנסיה „הרצליה" בת"א. בש' 1915—1917 מורה ופעיל בשמירה. בש' 1917 ראש השומרים ב„קבוצת הנשארים" בת"א לאחר הגירוש. בשנים 1918—1921 בגדוד העברי. בש' 1921—1922 ממארגני ה„הגנה" ומפקד הגנת ת"א. בש' 1924—1927 למד בלונדון מדעי חברה ומשפטים. אותו זמן שימש גם מקשר בין הסתדרות העובדים בארץ ובין מפלגת העבודה הברי־טית. בש' 1927—1948 עבד כעו"ד.

ייצג את הקק"ל וחברת הכשרת היישוב במשפטי קרקעות. כמו־כן הופיע במשפטי ה„הגנה". מש' 1948 חבר בית־המשפט העליון בישראל. מש' 1954 עד ש' 1965 שימש נשיא בית־המשפט העליון בישראל.

אומרו (לקצנסקי), דוד
(? —1941)

סופר אידי. נו' באליטא. בבחרותו השתייך לתנועת א"י העובדת והיה בהכשרה חלוצית. פרסם סיפורים ונובילות ב„דאס ווארט" וב„פאלקס בלאט". ברבות הימים עבר למחנה הקומוניסטים. בימי הכיבוש הסובייטי בליטא (1941) ערך עתון קומוניסטי („ווילנער עמעס") בווילנה והיה מנהל התיאטרון היהודי הממלכתי בווילנה. ביוני 1941 פתח את כינוס הסופרים האידיים של ליטא בנאום פרוגרמטי על תפקידי הסופר היהודי במהפכה. עם פלישת הנאצים ניסה לברוח לרוסיה, אך לא עלה בידו. נתפס והוצא להורג.

אונטרברג, ישראל
(1863—1934)

נדבן. נו' בליטא. מאישיה המרכזיים של היהדות החרדית בניו־יורק. בעל עסקים גדולים ונדבן מפורסם. ממייסדי „החברה לחינוך יהודי" ונשיאה. נתן סטיפנדיות לאלפי נערים ונערות, חניכי בתי־הספר הדתיים. בש' 1925 תרם בניין לסמינר היהודי־תיאולוגי בניו־יורק. סייע להקמתה של קתדרה לפילולוגיה תלמודית באוניברסיטה העברית בירושלים. פעיל בארגון העזרה ליהדות אירופה אחרי מלחה"ע ה־1. היה חבר מועצת „הסוכנות־היהודית".

אושרוביץ, צבי־הירש בן שלום
(נו' בש' 1908)

עתונאי ומשורר. נו' בפוניבאז'. גמר את הגימנסיה העברית בעירו. סיים את הפקולטה למשפטים באונ' הליטאית בקובנה. היה חבר הסטודיה הדרמטית העברית בקובנה. פרסם שירים באידיש. חבר מערכת „אידישע שטימע" ו„לעצטע נייס". חביבים על הקוראים היו הפיליטונים המחורזים שלו. עם פלישת הנאצים נמלט לרוסיה. בתום המלחמה חזר לליטא והמשיך בכתיבת שירים ופואמות, המצטיינים בעמקות ובמקור־יות וכתובים ברוח פילוסופית, ביניהם גם קינות על השואה. בימי המסע נגד הסופרים היהודים נאסר ע"י הסובייטים. השתחרר לאחר כמה שנים וחזר לווילנה. חבר מערכת „סאבייטיש היימלאנד". שיריו קובצו ופורסמו באידיש, וכן תורגמו והופיעו בספר גם ברוסית ובליטאית.

אזרא, אלכסנדר
(1892—1964)

מייסד הלהקה הווילנאית ומנהלה. נו' בווילנה. עוד בילדותו נמשך לתיאטרון. בש' 1916 הקים את הגרעין של הלהקה הווילנאית, שזכתה להצלחה גדו־לה והפכה לתיאטרון יהודי קבוע שנתפרסם בליטא ופולין, וכן קצר הצלחה בברלין בהצגת „הדיבוק". מש' 1924 הופיעה הלהקה בהנה־לתו של אזרא בניו־יורק ובערים אחרות בארה"ב. בש' 1927 נתפר־קה הלהקה מחוסר אמצעים. מאז הופיע אזרא עם אשתו בערבים אמנותיים, וכן השתתף בהצגות

עם להקות שונות ברחבי ארה"ב. בכרך א' של ספר „יהדות ליטא" פורסם מאמרו על הלהקה הווילנאית. נפ' בניו־יורק.

אשתו **סוניה עלמית (לובצקה)** נו' בווילנה בש' 1896. עוד בילדותה כבשה את הלבבות בדקלומיה. הצטרפה לשורות הלהקה הווילנאית עם הקמתה, ומאז הפכה לשחקנית הראשית שלה ולגאוותה. הופיעה בהצגות בבירות העולם וזכתה לביקורות נלהבות. לשיא הצלחתה הגיעה בהצגותיה בארה"ב. נודעה כאחת השחקניות הגדולות על הבמה האידית.

אחרון, יוסף
(1886—1943)

כנר ומלחין. נו' בלאזדיי. היה בן שנתיים כשאביו נתן לו שעור ראשון בכינור, בכלי־נגינה מיוחד. בגיל שנתיים וחצי חיבר את המלודיה הראשונה שלו. בגיל 5 החל ללמוד לנגן בכינור אצל מיכאלוביץ בווארשה ואח"כ אצל איזידור־לוטו. בהיותו בן 8 הופיע לראשונה בקונצרט פומבי, ומיד לאחריו יצא לסיבוב והופיע גם בקונצרט פרטי בפני הצאר ניקולאי השני ואמו. אחרי קונצר־טים אלה נתקבל לקונסרבטוריון הממלכתי בווארשה, במחלקה לכי־

נור של ליאופולד אואר. בעידודו של המלחין גלזונוב, התמסר גם לתיאוריה ולקומפוזיציה. הוא חיבר אז את הסונטה הראשונה לכינור ופסנתר. בש' 1911 הצטרף לוועד המוסיקלי של „החברה למוסיקה יהודית־עממית". בתור נסיון כתב, תוך מחצית השעה, קומפוזיציה על נושא, ששמע בילדותו בביהכ"נ (ידועה כיום בשם „המלודיה העברית", ונכללה ברפרטואר של גדולי הכנרים). בש' 1913 הורה באונ' חרקוב. בימי מלחה"ע ה־1 שירת בצבא הרוסי. מש' 1918 התמסר למוסיקה ובמשך 4 שנים הופיע ב־1000 קונצרטים ויותר. הדריך קבוצות־אמנים ועבד אינטנסיבית על קומפוזיציות רבות. בש' 1922 יצא לסיבוב שני במערב. בש' 1934 השתקע בארה"ב. חיבוריו האופייניים ביותר הם על נושאים יהודיים: „סטמפניו", סויטה לכינור ופסנתר; סויטה ל„הגולם"; „ריקוד הצדיקים". הוא עיבד גם שירים עממיים. בכשרונו הגדול עיכל יסודות עממיים ותנ"כיים ביצירותיו והטביע עליהם חותם אישי. בש' 1933 עבר להוליבוד. במלחה"ע ה־2 שירת בצבא האמריקאי.

אטילזון, ברוך בן יונה
(? —1806)

מחבר. נו' בשאקי. בקי בגפ"ת. שקד על ספרי מחקר. בצעירותו חיבר ספר „תקות ישראל", על ההגדה־של־פסח (נדפס עם ההגדה, ווארשה, תרכ"ח), וספר „כנפי־יונה", על מדרש־הזית (ווארשה, תרל"ו). בש' תר"מ עבר לשיקאגו, שם הוציא לאור את הספר „תאמי־צביה" על אגדות ומדרשים קשים (שיקאגו, תרנ"א), ביאור על מדרש רבה „בראשית" ו„שמות" וביאור על „ספר האמונות והדעות".

אטלס, אליעזר
(1904—1851)

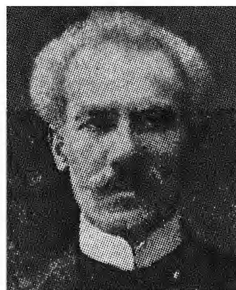
סופר ומבקר. נו' בבייסיגולה. משתתף קבוע ב„הצפירה" ו„האסיף". בש' 1887 ערך את „הכרם". פרסם קובץ מאמרי בקורת „מה לפנים ומה לאחור" (ווארשה, תרנ"ח), שעשה בשעתו רושם. אחד מעורכיו של הלקסיקון העברי „אשכול" (1888). פרסם מחקר גדול על ר' יצחק בן־ששת. תרומתו העיקרית לספרות העברית היא במאמרי־הבקורת שלו, בשדה המחקר ההיסטורי והספרות־הרבנית (מסות על א. ה. וויס, גרץ, ואחרים), ובפירושיו לתהילים. הכין מחקר על ועד־ארבע־ארצות (כתב־היד נגנב ולא נמצא). מתחילה תמך בתנועת חו"צ, אך עם הופעת הציונות המדינית עבר למחנה המתנגדים, הצטרף ל„לשכה השחורה" ופרסם מאמרים נגד הציונות ב„הפלס". נפ' בביאליסטוק.

אטלס, שמואל
(נו' בש' 1898)

חוקר. נו' בקאמאי. חניך ישיבות סלאבודקה ופוניבאז' ואונ' ברלין, מארבורג וגיסן. דוצנט לפילוסופיה ותלמוד במכון למדעי היהדות בווארשה (1930). מרצה בתלמוד ומדעי־היהדות ב־קמבריג' (1934). מרצה לפילוסופיה במגדלין־קולג' באוכספורד (1936). פרופ' לפילוסופיה ותלמוד ב„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי (1942) ובמכון היהודי לדת מיסודו של סטיפן וייז בניו־יורק (מש' 1950). מחיבוריו: "Zur erkenntnistheoretischen Grundbegung Der Geschichte" (1928); „לתורת ההכרה של הרמב"ם", ב„כתבי המכון למדעי־היהדות" (ווארשה, תרצ"א); „לחקר התלמוד" (שם, תרצ"ה); The Philosophy of Maimonides and its systematic Place, Journal "Philosophy" (לונדון, 1936); חידושי הראב"ד על מסכת בבא־קמא, ע"פ כ"י יחידי בעולם בבריטיש מוזיאום, עם מבוא והערות (קיידאן, ת"ש; מהדורה שניה בתוספת נספחות: ירושלים, תשכ"ג); „לתולדות הסוגיא" בקובץ מדעי לזכר הפרופ' מ. שור (ניו־יורק, תש"ה); „הערמה משפטית בתלמוד", בספר היובל של גינזבורג (תש"ו); „להתפתחות הסוגיא וההלכה" (בשנתון של הקולג' בסינסינטי, 1943); „לתולדות הסוגיא" (שם, 1953); „הרצון הציבורי בתחיקה התלמודית" (שם, 1955); "Solomon Maimon and Spinoza" (1963); "The Contemporary Relevance of the Philosophy of Maimonides" (1954); "From Critical to Speculative Idealism; The Philosophy of Solomon Maimon" (The Hague, 1964).

אידלסון, אברהם בן דוד
(1921—1865)

עתונאי, עורך ומנהיג ציוני. נו' בוואַקשנה. למד משפטים באונ' מוסקבה. חבר ב„בני משה". הצטרף לתנועה הציונית עם היווסדה. בש' 1905 — עורך „יאווריייסקאיה ז'יזן" ואח"כ ה„ראזסווייט", בטאונה של ההסתדרות הציונית ברוסיה. התמסר לביסוסה והסברתה של האידיאולוגיה והפילוסופיה הציונית. בש' 1906 השתתף בוועידת הלסינגפורס ו־תמך בתכנית „לעבודת ההווה". חבר במרכז ציוני־רוסיה. מש' 1917 חבר בוועה"פ הציוני. מש' 1920 עורך „העולם" בלונדון. מאישיה הבולטים של התנועה הציונית ברוסיה. אישיות מוסרית רבת־קסם. בש' 1919 הופיע קובץ מאמריו. נפ' בברלין. לאחר מותו הוציאו ידידיו קובץ לזכרו בעברית, בשם „ספר אידלסון", הכולל דברי הערכה וזכרונות (ת"א, 1946).

אידלסון, וולף
(? —1866)

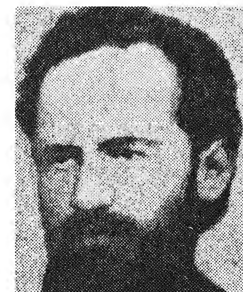
מורה וסופר. יליד ליטא. מחלוצי ההשכלה במחצית הראשונה של המאה הי"ט. מתלמידיו של ר' מנשה מאיליה.

מורה בבריסק. בש׳ 1833 עבר לדובנה. נרדף ע״י החסידים ועבר לאודיסה. חי חיי־דחק. מת בעוני ובדידות ורק ביום השביעי למותו גילו את גופתו. רוב כתבי־היד שהשאיר אחריו נשרפו בשעת החיטוי. בתוך שאר תלמידיו הרבים, ידוע המדקדק חיים־צבי לרנר והצנזור הממשלתי ולדימיר פיודרוב (ביהדותו — גרינברג). היה ידוע בין משכילי דורו בכינויו „דיאוגן״. כתב מסות־בקורת על „מגילת־אסתר״ ועל נושאים ספרותיים. נפ׳ באודיסה.

איזנשטאדט, ישעיהו („יודין״)

(1937—1866)

ממנהיגי ה„בונד״. נו׳ בווילנה לאב למדן. עד היותו בן 8 למד בחדר ואח״כ בבתי־ספר ממשלתיים. עוד בהיותו תלמיד

הגימנסיה הצטרף לחוג להשתלמות בהנהלת ה„נארודוב וליץ״ דמבו, שנהרג בציריך בשעת אימון בפצ־צות. למד משפטים ביארוסלבל. נאסר ונידון ל־11 חדשי מאסר. בש׳ 1889 חזר לווילנה, והתמסר לתעמולה סוציאליסטית בין הפוע־לים היהודים. מהחוגים שיסד, צמח לאחר מכן ה„בונד״. בש׳ 1893 עסק בהברחת ספרות מהפכנית מגרמניה לרוסיה. ניהל שביתת פועלי טבק באודיסה. נאסר שוב והוגלה לסיביר ל־5 שנים. כשחזר לווילנה ניהל את עבודת המחתרת הסוציאליסטית בכינויו „ויטלי״. לאחר מהפכת 1905 ערך את „וועקער״, נאסר שוב והוגלה לצפון רוסיה. בגלל מחלתו גורש לחו״ל. חזר באופן בלתי ליגלי, והתיישב יחד עם מאֶדאֶם וזסלבסקי בקובנה. שם הוציאו את שבועון ה„בונד״, „נאשא טריבונא״. ערך את „פולקסצייטונג״ ו„האפנונג״ עם אסתר ורפס, ויחד ניהלו את התעמולה לבחירות לדומה ה־4. יום לפני הבחירות נאסרו שלושתם. הוא נידון ל־4 שנות גלות וגורש לאסטרכן. אחרי מהפכת מרס שימש יו״ר הועה״פ של הסובייט הפלכי. תחת השלטון הבולשבי עבד בארכיון המהפכה ובמכון מרכס ואנגלס. בש׳ 1921 נאסר על השתייכותו לס.ד. וגורש לחו״ל. מש׳ 1922 ישב בברלין כחבר המשלחת של הס.ד. הרוסית וה„בונד״. עם השתלטות היטלר עבר לפאריס, שם נפטר.

איזנשטאדט, ישראל־טוביה

(? —1893)

חוקר. נו׳ ברוז׳נוי (פ׳ גרודנה) למשפחה המתייחסת על הקדוש טוביה בכרך, קרבן עלילת הדם בש׳ 1659. מחבר הלקסיקון „דעת קדושים״, הכולל תולדות המשפחות איזנ־שטאדט, בכרך, גינצבורג, היילפרין, הורביץ, מינץ, פרידלנד, קצנלבוגן, רפופורט ורוקח. הספר לא נגמר והו״ל ע״י ש. ווינער (פטרבורג, תרנ״ז—נ״ח). נפ׳ בפטרבורג.

אייבראמס, ויליאם

(נו׳ בש׳ 1894)

עתונאי ועסקן ה„בונד״. נו׳ בשאוולי. בגיל 19 היגר לארה״ב. עתונאי, פעיל בתנועת ה„בונד״ ובאגודות מקצועיות, ותפס עמדה מכובדת בתנועה הסוציאליסטית. השתתף ב„קאמף״ והיה מעורכי „סיגנאל״. בש׳ 1924 הצטרף למערכת „פאר־ווערטס״, ערך (יחד עם קלמן מרמר) את „רעוואלוציאנערער דעקלאמאטאר״ (ניו־יורק, 1933). מחיבוריו: „צו דער געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג אין די צפון אמעריק. שטאטן״; „איך ניי און ניי״.

אייזיקוב, שמואל בן זליג

(1939—1872)

מחנך. נו׳ באולקאֶניק (פ׳ וילנה). אקסטרן. מורה בז׳מאֶרינקה ואח״כ בווילנה. מנהל המוסד החינוכי העירוני „תורת־אמת״. מחבר „מלון־כיס רוסי־עברי״ (יחד עם ב. פרדקין; וילנה, תרע״ד). מהמחנכים החשובים בדור אחרון. נפ׳ בווילנה

אייזן, שרה

(נו׳ בש׳ 1910)

משוררת. נו׳ בעיירה סמוכה לפוניבאֶז׳. גמרה את הגימנסיה העברית בפוניבאֶז׳, והמשיכה בלימודיה באונ׳ בקובנה ובסמינר למורים עבריים. עסקה זמן־מה בהוראה. בש׳ 1937 הופיע קובץ שיריה בשם „מיידל־לידער״. בש׳ 1938 היגרה לאפריקה־הדרומית, שם שימשה מורה. ממשיכה בכתיבת שירים, מאמרים וזכרונות מליטא, בעתונות העברית והאידית. בש׳ 1965 יצא לאור ביוהנסבורג ספר שיריה בשם „געקליבענע לידער און פאעמעס״.

אייזנברג, אברהם

(1956—1879)

פסל. נו׳ בווילנה לאב סוחר. חניך החדר. למד בבי״ס ריאלי ובבי״ס לאמנות בווארשה. סיים את האקדמיה לאמנות בפאריס, במחלקת הפיסול. אמן יהודי לפי נושאיו ולפי אופי יצירותיו („לויה יהודית״; „כלי־זמר״; „בין־השמשות״; „על דף־גמרא״; „המשכיל״, ועוד). הצטיין גם כצייר דיוקנאות (פרץ, ועוד). חבר האקדמיה הפולנית לאמנות בווארשה. בש׳ 1910 עזב את האקדמיה בשל הרוח האנטישמית ששררה שם. הוציא מן האקדמיה את כל יצירותיו והציגן בתערוכה יחד עם יצירות חבריו היהודים בגלריה לוקסמבורג בווארשה: מעשה נועז באותם הימים. לאחר נישואיו עם השחקנית לאה נעמי ניהל זמן־מה את „הלהקה הווילנאית״, וכן תרגם כמה מחזות לאידיש בשביל התיאטרון. מש׳ 1924 ישב בארה״ב ועבד שם כפסל (מיצירותיו: פרוטומות של מאיר לונדון, ב. ולדק, ד״ר מוקדוני, פ. הירשביין, ש. אש, יהואש, שלום־עליכם ואחרים). נפ׳ בניו־יורק.

אילגובסקי, דוד בן ראובן־זליג

(1950—1885)

עסקן ונדבן. נו׳ בדאוג. קיבל חינוך מסורתי. חניך החדר והישיבות באיישישוק ובווילנה. קבלן ממשלתי ובעל עסקים גדולים בקובנה. הגיע לעושר רב. ציוני נלהב מנעוריו. חבר המרכז הציוני בליטא וממייסדי העתון „אידישע שטימע״. תמך בכל הקשור בענייני תרבות וחינוך עבריים. בש׳ 1933 עלה לא״י. היה פרדסן, חרשתן וקבלן בניין (בנה את שכונת „קרית מאיר״ בת״א, ועוד). ממייסדי עתון „הבוקר״ בת״א.

פרסם בו מאמרים בשאלות מדיניות וכלכליות. בש' 1937 עבר לתנועה הרביזיוניסטית והיה תומך נלהב במחתרת שלה. ביתו שימש מרכז לאנשי הצה"ר ו,,אצ"ל" בימי המאבק ומקום שידוריהם. ראש קרן־תל־חי בארץ וחבר מורשון הצה"ר. בהשפעת ז. ז'בוטינסקי יצא כמה פעמים לליטא, שם ניצל את ידידותו עם נשיא ליטא (סמאָטונה) לטובת הציבור היהודי, וניהל עמו מו"מ בדבר יציאת יהודי ליטא עם רכושם לא"י. נפ' בת"א.

אינהורן, אהרן

(1942—1884)

עתונאי. נו' בקיידאן. עד גיל 17 למד תלמוד. גמר בפאריס בי"ס תיכון ואח"כ למד בסורבונה. בש' 1905 החל את עבודתו העתונאית. מאז השתתף ב,,הזמן", ,,היינט", ב,,פאריס ז'ורנאל", ,,מארגען ז'ורנאל" בניו־יורק, ועוד. מש' 1912 עובד קבוע ב,,היינט". פרסם מאמרים פוליטיים, פיליטונים ומאמרי־בקורת. תרגם מצרפתית, רוסית וגרמנית (,,האלים צמאים" של א. פרנס, ,,הקמצן" למולייר ועוד). היה בגיטו ווארשה. הסתתר באוטבוצק ושם נורה ע"י הנאצים.

אינהורן, איסר־יוסף

(1925—1866)

מחנך ומחבר. נו' בקיידאן. אחיו של אהרן אינהורן. חניך ישיבת ר' מייליס בווילנה. למד חקלאות במונפלייה (צרפת). שימש מורה לטבע במקוה־ישראל. ממייסדי העתון ,,ל'אקו זיוניסט" בפאריס. מש' 1912 ישב בווארשה. חיבוריו: ,,האדם", אנטומיה ופיזיולוגיה (וארשה, תרפ"ב; מהדורה שישית — שם, תרצ"ו); ,,בעלי החיים", זואולוגיה (שלושה חלקים, וארשה, תרפ"ב—תרפ"ד); ,,תורת עבודת האדמה" (לונדון, תר"ע). תרגם את הספר ,,על גבורים ועבודת גבורים" של קרלייל (מוסקבה, תרע"ט; שנית: וארשה, תר"פ), ואת ,,פילוסופיה של אמנות" לטן (וארשה, תרפ"א—תרפ"ג).

אינילוב, היימן

(1934—1847)

רב. נו' בקובנה. חניך האונ' בסינסינטי וההיברו יוניון קולג' שם. מש' 1898 רב בקהילות שונות. מש' 1912 רב בביהכ"נ ,,עמנואל" בניו־יורק. סגן נשיא ועידת רבני אמריקה ופעיל ב,,אגוד בתי־הכנסת". ניהל את פעולות העזרה בצרפת מטעם "Jewish Welfare Boards" בימי מלחה"ע ה־1. סייע לייסוד קתדרות לספרות, פילוסופיה והיסטוריה עברית, באונ' הרווארד וקולומביה. חבוריו: The Jewish life (N. Y., 1915); The Faith of Israel (Cincinnati, 1917); A Jewish View of Jesus (N. Y., 1920, 1931); The Jew and the World (New-York, 1921). כתב גם שירים עבריים. בש' 1935 הופיע כרך כתביו המקובצים. ספרו המונומנטלי הוא מהדורת ,,מנורת־המאור"

לר' ישראל בן יוסף אלמקאווה (ניו־יורק, 1929—1934). נפ' באניה בדרכו לאירופה.

איש־שלום, מרדכי

(נו' בש' 1902)

עסקן. נו' בוורנה לאב משכיל. התחנך בישיבה ולמד כאקסטרן. עוד בנעוריו פעל בתנועת הנוער הציוני ובמוסדות ציוניים שונים. עם קום ,,החלוץ" בליטא הצטרף לקבוצת הכשרה. בש' 1921 הקים סניף ל,,החלוץ" בממל, שבה קיבלו הכשרה בענפי עבודה שונים מאות צעירים וצעירות מליטא. כן ארגן בתקופה זו עליה בלתי־ליגלית של חלוצים שבאו מהמזרח דרך ליטא, וממל שימשה להם תחנת־מעבר לארץ. ב־1923 עלה ארצה. חבר בגדוד העבודה ומראשוני משק תל־יוסף. עבד בייבוש ביצות בעמק. בש' 1924 עבר לירושלים. היה חבר בפלוגת החוצבים ופועל בנין בירושלים. מ־1935 — מפעילי האיגוד המקצועי של ההסתדרות ואח"כ ראש האיגוד המקצועי וחבר מזכירות מועצת פועלי ירושלים. מ־1950 — חבר מועצת העיריה. ב־1955 — סגן ראש העיר. מ־1959 עד 1965 שימש ראש עירית ירושלים. חבר הנהלת המרכז לשלטון מקומי ופעיל במוסדות כלכלה שונים.

אכסלרוד, אידה בה"ר יצחק

(1918—1870)

מהפכנית. נו' בדונילוביץ (פ' וילנה), בה שימש אביה רב. בת 17 כבר היתה חברה בארגון מהפכני ונאסרה. בש' 1893 היגרה לשווייץ. למדה באונ' וקיבלה תואר ד"ר לפילוסופיה. חברה בתנועת ,,שחרור העבודה" ואח"כ ב,,איסקרא". בש' 1903 הצטרפה לבולשביקים. לאחר זמן עברה יחד עם פליכנוב למנשביקים. בימי מלחה"ע ה־1 נמנתה עם הקבוצה שחתמה על הכרוז ,,לעם העובד ברוסיה" (1915) והשתתפה בקובץ של פליכנוב ,,מלחמה". חזרה לרוסיה לפני אוקטובר 1917 ועסקה בביקורת ספרותית מרכסיסטית.

אכסלרוד, ליובה בה"ר יצחק (,,אורתודוכס")

(1946—1868)

מהפכנית. נו' בדונילוביץ (פ' וילנה), בה שימש אביה רב. בת 15 עזבה את משפחתה והשתתפה בחוגים מהפכניים שונים בווילנה, פולטאבה, חרקוב ומאָליטופול. לאחר ההתנקשות בחיי הצאר אלכסנדר (1889) עברה יחד עם ח. רפפורט לחו"ל וחיה בפאריס ושווייץ. למדה באונ' ברן והוכתרה בתואר ד"ר לפילוסופיה. פעילה באגודות ס.ד. ואח"כ ס.ר. לאחר מהפכת 1905 חזרה לרוסיה והשתתפה בעתונות הסוציאליסטית. היתה חברה במרכז האיגודים המקצועיים בפטרבורג ומרצה במועדוני פועלים. ב־1915 הוגלתה עם כל חברי מערכת העתון הרוסי ,,עניינו". ב־1917 — חברת מערכת העתון הרוסי ,,אחדות"

וחברה במרכז ס.ד. ובפרלמנט הזמני. לאחר מהפכת אוקטובר פרשה מהעבודה הפוליטית וחיה בטאמבוב (1918—1920). בש' 1921 ניהלה סמינר לפילוסופיה במכון של הפרופיסורה האדומה. ספריה ברוסית: „מסות פילוסופיות" (1906); „נגד האידיאליזם" (1922); „ביקורת היסודות של תורת החברה הבורגנית והמטריאליזם ההיסטורי" (1925); „ל. טולסטוי והס.ד."

אלטשולר, אליעזר־מרדכי בן צבי

(1844—1921)

עסקן ציוני. נו' במאריאמפול. מראשוני חו"צ בעירו, ממייסדי החברה „יסוד המעלה". ביקר פעמיים בארץ לבחינת סיכויי התיישבותם של 100 משפחות וניהל מו"מ לקניית קרקע סמוך לטבריה (נחלת ארבאל), אך נתקל בקשיים וחזר מאוכזב לעירו. מחיבוריו נתפרסם רק הספר „פרשת מרדכי", ביאורים לאגדות התלמוד. השאיר ספר זכרונות. נפ' בסובאלק.

אליאשברג, יהודה־בצלאל בן זאב־וולף

(1800—1847)

מתרגם. נו' בליטא. תרגם לעברית ספר רפואי מפולנית מאת פרידריך פולצקי, וקרא לתרגום בשם „מרפא לעם" (נדפס בפעם הראשונה בווילנה וגרודנה, תקצ"ד; שנית בווילנה, תר"ב; שלישית בז'יטומיר, תרכ"ט). תרגום זה שימש דוגמה להסברה מעשית.

אלישיב, ישראל־איזידור בן שלמה־זלקינד („בעל מחשבות")

(1873—1924)

מבקר ספרותי. נו' בקובנה. בנעוריו היה מתלמידיו של ר' שמחה־זיסל בגרובין. למד רפואה בהיידלברג ובברלין. מש' 1905 עסק ברפואה. בש' 1896 החל לפרסם מאמרים

בעתוני גרמניה ורוסיה. בש' 1899 מבקר קבוע ב„דער יוד" ו„די איד. פאמילייע". ב־1910 עורך ה„אידי־שע שטימע" בריגה. בש' 1912 עורך ספרותי של „פריינד" (ואר־שה). תרגם לאידיש את „הקוזקים" של טולסטוי, „אבות ובנים" של טורגנייב ו„אלט ניילאנד" של הרצל. הוציא ס' בעברית בשם „סקירות ורשמים" (ווארשה, 1911). בש' 8—1917 פרסם ב„העבר" זכרונות על גרובין. בש' 1920 פרסם קובץ מסות־בקורת. החל מש' 1922 היה מנהל הוצאת ספרים „כלל" ועורך „כלל ביבליאטעק" בברלין. בעל השכלה אירופית־יהודית רחבה. מעמיק בתפיסתו. עדין־נפש ואציל־רוח. עקב אחר כל הופעות הספרות ונחשב למבקר היוצר הראשון באידיש. נפ' בקובנה. לאחר מותו הופיע ספרו „אונטערן ראד", רשמים וסיפורים משנות ההפיכה ברוסיה.

בנו **ניקולאי** — יליד קובנה. משורר ובמאי. העלה כמה מחזות בתיאטרון היהודי בקובנה. בש' 1940 עבר לווילנה לתיאטרון היהודי הממלכתי שם, נאסר ונורה ע"י הליטאים בש' 1941.

אלישיב, אסתר בת שלמה־זלקינד

(1878—1941)

סופרת ומרצה. נו' בקובנה. אחותו של „בעל מחשבות" סופרת ומרצה בפילוסופיה ובביקורת ספרות. פרסמה מאמרים

בשאלות פילוסופיות באנציקלו־פדיות רוסיות. ערכה לקסיקון פילוסופי (יחד עם בוריס סטולפנר וארנסט רדיקוב), בהוצאת ברוק־האוז (פטרבורג, 1912). בש' 1918 מרצה במיטודולוגיה של מדעי הרוח ולוגיקה בבית־הספר היהודי הגבוה ובמכון הפדגוגי בלנינגרד. בש' 1921 היתה ממייסדי הקורסים הגבוהים בקובנה. בש' 1936 — מנהלת ומרצה באונ' עממית בקובנה. פעילה בחיי התרבות היהודית ומעורה בחיי הצבור היהודי בקובנה. נפ' בקובנה.

אלישיב (פרידמן), מרדכי בן שמריהו

(נו' בש' 1898)

מחנך. נו' בפינסק. נכד לר' דוד פרידמן („ר' דוד'ל מקארלין"). בהיותו בן 5 עבר עם הוריו לקובנה. התחנך ב„חדר מתוקן" ובבי"ס תיכון מסחרי. אח"כ למד כימיה ורפואה במוסקבה, וחקלאות — בחרקוב. פעיל בצ.צ. ברוסיה. בש' 1924 סיים את לימודיו בחקלאות וביולוגיה באונ' ברלין. בש' 1924—1930 הורה טבע וכימיה בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. פעיל בתנועת צ.ס. ו„החלוץ" בליטא. בש' 1930 עלה ארצה ועד ש' 1943 הורה בכפר הנוער בן־שמן. היה מנהלו של ביה"ס המחוזי ביגור ואח"כ של ביה"ס המחוזי בגבעת־השלושה, וכן הורה בביהמ"ד למורים ולגננות ע"ש שיין. בש' 1948 נתמנה למנהל ביה"ס התיכון ע"ש קוגל בחולון, ובתפקידו זה שימש עד ש' 1965. כמה שנים שימש גם מרצה במיתודיקה של כימיה באונ' ת"א. מחיבוריו: „כימיה אורגנית" (1939). כן הוציא חוברות־לימוד בכימיה כללית, כלכלה מדינית, תורת הקרקע ומיתודיקה של למודי הטבע, ותרגם ספרים ומאמרים מדעיים לעברית.

אלישיב (פרידמן), שמואל בן שמריהו

(1899—1955)

דיפלומט ישראלי וסופר. נו' בפינסק. נכד לר' דוד פרידמן („ר' דוד'ל מקארלין"). גדל וחונך בקובנה. למד משפטים

במוסקבה, חרקוב, ברלין וטולוז. מנעוריו פעיל בתנועת העבודה הציונית. מראשיה של מפלגת צ.ס. בליטא ועורך בטאונה. בש' 1934 עלה לא"י. חבר הועה"פ של הס־תדרות העובדים. עם קום המדינה שרת במשרד החוץ, בתור מנהל המחלקה לארצות אירופה המזרחית ואח"כ ציר ישראל בצ'כיה והונגריה, ושגריר ישראל בברית המועצות (עד ש' 1955). סופר ומבקר. מחיבוריו: „אוקראינישע מאטיוון" (ברלין, 1923); „רשמי מסע" (ת"א, 1951); „הספ־

רות הסובייטית החדשה" (ת"א, 1954). כן פרסם עשרות מאמרים ומסות בעתונות העברית והלועזית בארץ ובחו"ל. נפ' בת"א.

אלמוג, יהודה — ראה קופלביץ, יהודה

אלפס, בן־ציון בן ירמיהו־עקיבא
(1940—1851)

מחבר ספרי־מוסר. נו' בווילנה. חניך ישיבת איישישוק. בש' תרל"ב עלה ארצה. חי בירושלים ובחברון. כעבור שנתיים חזר לווילנה ועבד כמגיה בבתי־דפוס. כדי למנוע את בנות ישראל מקריאה בספרים פסולים, החל לחבר רומנים עממיים, בעלי תוכן דתי ומוסרי באידיש, בשם: „מעשה־אלפס", שהופיעו במהדורות רבות. כן כתב ספר תחינות בשם: „מקור־דמעה" ו„אוצר־התחיה" (מעין „צאינה וראינה" מודרני). מחיבוריו האחרים: „אוצר התורה", שיחות ודרושים על התורה; „ברית ציון", על ענייני ברית־מילה, פדיון הבן וחינוך ברוח המסורת (וילנה, תרפ"ה); „ודע מה שתשיב" ו„הדר זקנים", זכרונות (ירושלים, תרצ"א); „סוד קיומנו", על חיזוק הדת (ירושלים, תרצ"ד). תרגם לאידיש את „שערי־תשובה" לר' יונה גירונדי ו„לקח־טוב" לר' אברהם יגל. עבר ערים וארצות, והשפיע לשיפור אורח־החיים המוסריים ברוח־התורה. היה גומל חסדים ומפעיל אחרים למעשה צדקה וחסד. בש' תרע"ו—תרפ"ב — סוחר בפולטאבה. בש' תרפ"ב עלה שוב ירושלימה, שם נפטר במושב־זקנים.

אלפרן, מרדכי בן יהודה
(1949—1874)

עסקן ציוני. נו' בקובנה (אביו היה סוחר־עצים עשיר ועסקן ציבורי מכובד). למד בישיבת וולוז'ין והיה חבר באגודה הציונית שם. סוחר עצים אף הוא, אך עיקר זמנו היה קודש לציונות ולצרכי התנועה. גם רעיתו שרשנה היתה פעילה בעבודה ציונית וחינוכית. לאחר מלחה"ע ה־1 חזר לקובנה. היה מראשי המרכז הציוני בליטא וממייסדי „אידישע שטימע". בש' 1925 ביקר בא"י וייצג בפתיחת האונ' בירושלים את ההסתדרות הציונית בליטא. בש' 1932 התיישב בארץ. נפ' בת"א.

אלקס, אלחנן בן ישראל־מאיר
(1944—1879)

רופא. יו"ר „מועצת־הזקנים" בגיטו קובנה. נו' בקאלוואריה לאב ת"ח. קיבל חינוך מסורתי בבית אביו. בגיל צעיר עבר לקובנה, שם המשיך את לימודיו בתורה ועם זאת התכונן לבחינות בגרות. גמר פקולטה לרפואה ב־קניגסברג. מש' 1907 עד 1914 שימש רופא בבאריזינו, פ' מינסק. בש' 1914 גויס בתור רופא וזכה לאותות הצטיינות. משנת 1920 שימש בקובנה אורדינטור בביה"ח הצבאי, מנהל המחלקה הפנימית של ביה"ח היהודי ועסק גם בפרקטיקה פרטית. בתור אחד מגדולי הרופאים בליטא שימש רופאם של ראשי המדינה, אך בעיקר התפרסם כרופאם של המוני־העם. ביום עסק ברפואה מעשית ולילותיו הקדיש לתורה. בעל שכל חריף ואיש־מוסר. עוד בנעוריו הצטרף לתנועה הציונית. לבו היה ער לכל מפעל ציוני. בחיבה מיוחדת התייחס ל„החלוץ" ועזר לו בכספו ובטיפול רפואי לחברים. התרחק מפומביות ומכל פרסומת, אבל גישתו האישית ואצילות נפשו רכשו לו אהדת הצבור היהודי והלא־יהודי כאחת. בימי הכיבוש הסובייטי (1940—1941) ניצל את קשריו עם השלטון הרוסי לשם השגת רשיונות מעבר דרך רוסיה למאות פליטים יהודיים בדרכם לא"י, יפאן וארה"ב. בימי הכיבוש הנאצי הפך ד"ר א. לאישיות המרכזית של יהודי קובנה. על־אף מחלתו קיבל עליו תפקיד יו"ר מועצת זקני־הגיטו ו„אוברוידע" כלפי השלטונות. אז נתגלה בכל שיעור קומתו המוסרית והיה מנהיג אהוב ונערץ על כל תושבי הגיטו. בכוח אישיותו עלה בידו לא פעם להשפיע על הנאצים ולעורר בלבם יחס־כבוד כלפיו. בערב פסח תש"ד נאסר יחד עם אחדים מעוזריו בגיטו. על סף־המוות חיזק את הלבבות בדברי השראה עילאית על קידוש־השם ועל נצח־ישראל. הסיוט עבר אז, אולי בזכותו של ד"ר א. והאסירים הוחזרו לגיטו. עם חיסול הגיטו (1944) הוגלה ד"ר א. עם שאר השרידים לדכאו. כעבור 3 חדשים הוציא שם את נשמתו.

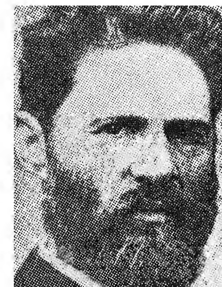

אנטוקולסקי, לייב (ליאון) בן משה
(1928—1864)

צייר ומחנך. נו' בווילנה, לאביו (אחיו של הפסל מרדכי א.) שהיה סוחר מכובד וגבאי בביהכ"נ. עוד בנעוריו גילה כשרון לציור. למד בבי"ס ריאלי ובבי"ס ממשלתי לאמנות ונתקבל אח"כ לאקדמיה לאמנות בפטרבורג. סיים את לימודיו בהצטיינות. שנתיים למד אמנות מפי רפין. היה חבר באגודת אמנים רוסית. בש' 1894 חזר לווילנה ושם התמסר ליצירה אמנותית ועבודה חינוכית ענפה במוסדות חינוכיים יהודיים שונים. השפיע השפעה רבה על חיי התרבות היהודיים. הוא שערך את תערוכת האמנים היהודית הראשונה בווילנה. פעילותו נמשכה עד 1915. בימי המלחמה עקר עם משפחתו לפטרבורג והתמסר שם לעבודה אמנותית. לאחר מהפכת 1917 שימש מורה ומדריך באקדמיה לאמנות בפטרבורג. צייר אימפרסיוניסט בעל קשת צבעים עשירה. תמונתו „המכבים" נרכשה ע"י האקדמיה לאמנות בפטרבורג. מיצירותיו: „עשרה בטלנים"; „בעלי עגלות בווילנה"; „חצר בית הכנסת הישן"; „סימטת ניטקה טויבה". נפ' בלנינגרד.

אנטוקולסקי, מרדכי (מארק)
(1902—1843)

מגדולי הפסלים ברוסיה. נו' בווילנה. למד בחדר. שימש אצל בעלי־מלאכה, ביניהם אצל חרט עץ. חיטוביו בעץ זכו לתשומת לבה של אשת שר הפ' נזימוב ובהמלצתה נתקבל לאקדמיה של אמנות בפטרבורג. בין יצירותיו הראשונות: „חייט יהודי", „הכילי", „ויכוח־תלמודי" ו„הנער גונב התפוחים". יצא לזמן קצר לברלין להשתלמות. עם שובו משם התמסר ליצירות מההיסטוריה הרוסית. פסלו „איוואן־האיום" זכה להערכה נלהבת של רבים, ביניהם טורגנייב וסטסוב. הפסל נרכש ע"י הצאר אלכסנדר השני בשביל ה„ארמיטז". א. נתמנה חבר לאקדמיה ויצאו לו מוניטין ברחבי תבל. עקב מחלתו יצא לאיטליה ושם פיסל את „פטר הגדול", „סוקרטס הגוסס", „יוחנן המטביל". ערך תערוכת יצירותיו בפאריס וזכה לאותות הצטיינות. נבחר לפרופ' באקדמיית פטרבורג. הדבר עורר סערה בעתונות האנטישמית. חזר לפאריס, ושם פיסל את „שפינוזה", „מפיסטו" ו„ירמאק". כן פיסל את „אלכסנדר השני", „אלכסנדר השלישי" ואת „יקטרינה השניה". חיבר אוטוביוגרפיה (תרגום עברי: זכרונות וצרור מכתבים, ירושלים, תשי"ב). נפ' בווילנה.

אניקשט, יצחק
(1941—1870)

מחנך ועסקן ציוני. נו' ביוסוואָין בבית ספוג יראת שמים ואהבת תורה. בן בית בתורת ישראל ובחכמת ישראל. מורה ומחנך בבתי חשובי קובנה ואח"כ בביה"ס „תרבות". חינך דורות לתורה, למוסר ולדרך־ארץ. היה אהוב ומכובד על תלמידיו ומכריו, ומשפיע באישיותו הקורנת ובהליכותיו המצוינות. מראשוני העסקנים הציונים בקובנה. הרצאותיו ושיחותיו הצטיינו בתפיסה מקורית ומעמיקה. שימש ציר בוועידות ובקונ' הציוניים השני והשביעי. במאמריו ב„המליץ" אסר מלחמה ב„לשכה השחורה" האנטי־ציונית שהתבצרה בקובנה. משפחתו היתה מהראשונות בקובנה שהנהיגו בביתן את הדיבור העברי. נספה בקובנה בימי השואה.

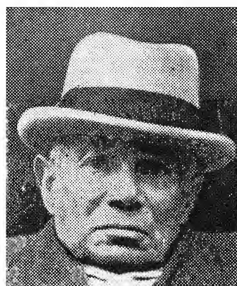

אסקוביטש, דורה
(נו' בש' 1884)

סופרת. נו' בקובנה. חניכת ברנדד קולג' ואונ' קולומביה (ארה"ב). מורה להיסטוריה בקולג'ים שונים בניו־יורק. בש' 1925—1924 השתלמה ברומא ובירושלים. עסקה במחקר מדעי בסוריה, במצרים ובאירופה התיכונית. פרסמה שורה של מאמרים היסטוריים ומסות ביוגרפיות. כן חיברה את הספרים הבאים: "The Toleration of the Jews under Julius Ceaser and Augustus" (N. Y. 1915); הקדמה לספרו של ל. לוצטי ("God in Freedom"). כתבה על חייו ומפעלו של לוצטי: — "Probgomena to legal Fictions Evasions of the Law".

אסתרמן, אריה בן שמואל
(1944—1869)

עסקן. נו' במאיסיאד. אביו היה מלמד. חניך החדר והגימ'. למד רפואה באונ' ברלין והיידלברג. בשנים 1920—1895 היה מנהלה של החברה לתכשירי רפואה בהמבורג. בש' 1912 היה המנהל המסחרי של „בצלאל". עסקן ציוני פעיל בגרמניה. ציר בקונגרסים ציוניים. בש' 1920 עלה לא"י. היה חבר מועצת עירית ת"א. בשנים 1935—1922 שימש מנהל הבנק האפותיקאי בת"א. פרסם מאמרים בשאלות ציבוריות. נפ' בירושלים והובא לקבורה בת"א.

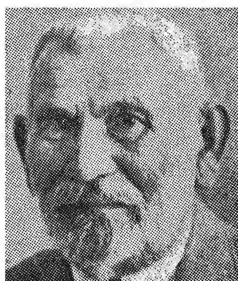

אפותיקר, דוד
(1911—1855)

עתונאי. נו' בפוניבאָז'. חניך ישיבת וילקומיר. סטודנט באונ' בקיוב. בש' 1879 נכלא על פעולות מחתרת סוציאליסטית. לאחר שנתיים ברח לצ'רנוביץ, שם פתח חנות ספרים והוציא את „הנבל", קובץ שירים בעברית ואידיש. פרסם מאמרים בעברית, אידיש וגרמנית. בש' 1888 היגר לארה"ב, במטרה להקים שם מושבה קומוניסטית. משלא הצליח, פתח חנות של בגדי־נשים על יסודות קומוניסטיים. כעבור שלוש שנים בטלה הקומונה והוא הקים בית־דפוס והוציא עתונים הומוריסטיים וסטיריים („דיא בייטש", „דיא פלעדערמויז", „דאס פאלקס־בלאט"). ערך את ה„אידישע ביהנע", השתתף ב„קיבעצער". עסקן ציבורי חרוץ. הקים מוסדות תרבות וסעד. השאיר בכתב־יד מחזות ושירים. נפ' בניו־יורק.

אפל, יהודה־לייב בן יצחק
(1935—1857)

עסקן „חובבי־ציון". נו' בוואָקשנה. חניך הישיבה („העילוי מוואָקשנה"). לאחר ש„התמשכל" עבר לווילנה. עבד בתור פועל ומורה, הצטרף בגיל צעיר לתנועת חו"צ ועבד במחיצתם של פין, ליליינבלום, ליבנדה וי. ל. גולדברג. מזכיר אגודת חובבי־ציון בווילנה. בש' 1891 יסד חברה שגאלה שטחים גדולים מאדמות חדרה. חבר „בני־משה" ומזכירה בווילנה. מיוזמי חברת „הכרמל". מעוזריו של הרב ריינס בייסוד „המזרחי". מש' 1902 היה בעל בית־דפוס בווילנה, בו הדפיס את ספרות התעמולה הציונית אשר הופצה בכל רחבי רוסיה. בש' 1921 עלה ארצה. ניהל את החווה של י. ל. גולדברג בהר־טוב. פרסם מאמרים

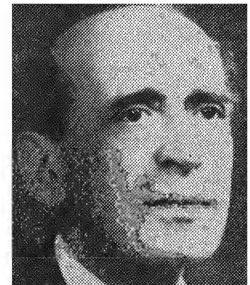

ופרקי זכרונות מראשית חיבת־ציון (הופיעו בספר „בתוך ראשית התחיה", בהוצאתו של י. ל. גולדברג, ת"א, תרצ"ו). נפ' בת"א.

אפרויקין, ישראל בן רפאל

(1954—1884)

עסקן ציבורי. נו' בוואָקשנה. חניך הישיבה. למד משפטים וכלכלה בברן. פעיל בתנועה הציונית־סוציאליסטית. עתונאי ועורך פעיל בשדה הקואופרציה היהודית. לאחר מהפכת מרס ב־רוסיה (1917) היה בין מייסדי „האחוד הדמוקרטי", שהפך אח"כ ל„אידישע פאלקס פארטיי". מזכיר ראשי של „ועידת־הסיוע". ממנהלי „אמיגדיראָקט", פעיל בחיי הציבור היהודי בפאריס. עורכו של הירחון „קיום" במשך כל 6 שנות קיומו. ספריו: „אין חלום און אויף דער וואר" (ניו־יורק, 1944); „קדושה און גבורה ביי יידן אמאל און היינט" (ניו־יורק, 1949); „אויפקום און אומקום פון ידישע גלות־שפראכן און דיאלעקטן" (פאריס, 1951); „חשבון הנפש" תורגם לעברית על־ידי א. קריב (ת"א, תש"י). נפ' בפאריס.

אפרתי, דוד־טבלי

(1885—1855)

סופר. נו' במאָראָטש. מתייחס על משפחת הגר"א. ידע בע"פ את כל התלמוד הבבלי והירושלמי. חיבר הרבה ספרים בחקר התלמוד. מחיבוריו: „מטע אפרתי", חידושים ושו"ת (פרמישלא, תרמ"ב); „קהלת דוד האפרתי", פירוש מגילת קהלת (ברלין, תרמ"ד); „תולדות אנשי שם", קורות ימי חיי חכמי הדור, מאמרים שונים (וארשה, תרל"ה). כמו"כ הוציא „קובץ עץ החיים", שו"ת ודרשות מחכמי הדור, ב"ח (פרמישלא—ברלין, תרמ"א—תרמ"ד).

אפשטיין (לבית פולאק), בת־שבע

(1943—1880)

מחנכת. נו' בוולוז'ין להורים אמידים שהקנו לה השכלה כללית ועברית רחבה. נישאה לד"ר יוסף אפשטיין. השתתפה עמו בקונגרסים ציוניים ויחד הקימו בביתם את הגרעין לגימנסיה העברית הראשונה בגולה. לאחר פטירת בעלה (1916) התמסרה לעבודה חינוכית בגימנסיה, והתמידה בה עד סגירתה בימי מלחה"ע ה־2. כמו־כן היתה פעילה באגודות נשים ובתנועה הציונית. בעבודה קשה ומייגעת גידלה את ילדיה ואפשרה להם לרכוש השכלה גבוהה. אולם אך הספיק בנה ד"ר **שמואל אפשטיין** לעמוד ברשות עצמו, פרצה מלחה"ע ה־2. הוא הוצא להורג באסטוניה והיא נרצחה בטרבלינקה.

אפשטיין, טטיאנה־מארקובנה

(1942—1863)

עסקנית ציבורית. עמדה בראש „אגודת נשים יהודיות" בווילנה. האגודה היתה מפעל חייה ולה הקדישה את כל כוחותיה וכשרונות הארגון שלה. היתה פעילה בחיים הציוניים. היתה ביחסי ידידות עם מנהיגי התנועה (סוקולוב, וייצמן ועוד). בימי השלטון הצארי נתנה מקלט בביתה לעסקן ה„בונד" יוסף איזביצקי (מיכלביטש) ובכך הצילה את חייו. נספתה במיידנק בימי הכיבוש הנאצי.

אפשטיין, יוסף

(1916—1873)

רופא, מייסד הגימנסיה העברית הראשונה בגולה. נו' כאחוזה ראזלובקה (פ' פולטאבה). חניך ישיבות מיר ווילנה. נבחן כאקסטרן בחרקוב ולמד שם רפואה יחד עם חברו אריה כעהם. ייסד שם אגודה ציונית בשם „קדימה" והיה ציר־ה כקונגרס הציוני הרביעי בלונדון. חסידו של אחד־העם ופעיל כעבודות תרבות. שימש אח"כ רופא בסמארגון. ייסד שם „חדר מתוקן" ופתח בפעולה ציונית רחבה בעיר. ציר אגודת „דגל־ציון" לקונגרסים הציוניים העשירי והשנים־עשר. בש' 1913 עקר לווילנה. עסק ברפואה והיה הרוח החיה באגודת „חובבי־שפת־עבר". נבחר לוועד הסניף של חברת מפיצי־השכלה בווילנה וביוזמתו הונהג לימוד עברית בביה"ס לנערות של החברה. בש' 1915 ייסד (יחד עם ד"ר שבד) בי"ס יהודי באנטוקול (פרבר וילנה). אותה שנה ייסד את הגימנסיה העברית בווילנה (הראשונה בגולה) וגן־ילדים על־ידה. כמו־כן ייסד שם אונ' עממית עברית. נפ' בווילנה.

אפשטיין, יוסף־אליעזר

(1875—1821)

מחנך וסופר. נו' בשאוולי. מנהל בי"ס. פרסם מאמרים בעתונות. מחבר ביוגרפיה של לינקולן (ב„הכרמל") ואת הספרים „דברי הימים למלכי רוסיה" (וילנה, תרל"ג); „יד לזהב", סיפור (וארשה, תרמ"ד); „מרים החשמונאית", סיפור היסטורי לפי פיליפסון (וילנה, תרכ"ז).

אפשטיין, יחזקאל (איזידור)

(נו' בש' 1894)

רב וחוקר. נו' בקובנה. חניך ישיבת פרסבורג וביהמ"ד היהודי למורים בלונדון ולאחר־מכן היה מנהל המוסד. יו"ר (1928—1921). שימש מרצה לשפות שמיות וספרן בביהמ"ד היהודי למורים בלונדון. מש' 1911 באנגליה. רב במידלסבורו המועצה היהודית למען השכלה למבוגרים. מחיבוריו: The Responsa of Rabbi Salomon ben Adreth (London, 1925); The Responsa of Rabbi Simon ben Zemah Duran (London, 1930); Judaism of Tradition (London, 1931); Judaism (London, 1939); The Jewish Way of Life (London, 1946); The Faith of Judaism (London, 1954); Man and his Creator (London, 1944); Bible Teachings in our Time (London, 1944); Abraham Yitzhak Hacohen Cook (London, 1951). ערך את התרגום האנגלי של תלמוד־בבלי בהוצאת סונצינו (לונדון, 1935—1948) וכן קובץ באנגלית לזכר הרמב"ם (לונדון, 1935) ו„ספר היובל" לכבוד הרב הראשי י. צ. הרץ במלאת לו 70 שנה (לונדון, 1944).

אפשטין, יעקב
(1864— ?)

אספן אמנות ונדבן. נו' בטאוריג. בש' 1881 היגר לבלטימור. עסק במסחר וצבר הון רב. התמסר למעשי־צדקה ואספנות בקנה־מידה רחב. לאוסף האמנותי הפרטי שלו יצאו מוניטין בעולם. האוסף כלל את יצירותיהם של ואן דיק, הולביין, רמבראנדט, טיציאן, ריינולדס ואחרים. תרם בניינים לסנטוריום לשחפנים, למוסד לחשוכי־מרפא יהודיים ולמוסדות אחרים בבלטימור.

אפשטין, לואי מ.
(1887—1949)

רב. נו' באניקשט. בש' 1904 היגר לארה"ב. הוסמך לרבנות במכון היהודי התיאולוגי בניו־יורק. למד באונ' קולומביה והרווארד. שימש רב בקהילות שונות. מדריך לפילוסופיה באונ' של טולידו. נשיא אסיפת־הרבנים באמריקה (1918—1922). השתתף בכתבי־עת מדעיים שונים. מחיבוריו: The Jewish Marriage Contract (New-York, 1927); Marriage Laws in the Bible and the Talmud (Cambridge, Mass, 1942); Sex Laws and Customs in Judaism (New-York, 1948). נפ' בניו־יורק.

אפשטין, מרדכי
(נו' בש' 1880)

כלכלן. נו' בקובנה. חי בלונדון. פעיל בתנועה הציונית. מו"ל של ספר־השנה — "The Statesman's Year Book". עיבז' ותרגם לאנגלית את ספרו של ו. זומברט Die Juden und das Wirtschafsleben (London, 1903). חיבר 2 כרכים של מסות על היהדות "Aspects of Jewish Life and Thought" (London, 1922); "Essays on Jewish Life and Thought" (London, 1924); רעיתו היתה ממנהיגות ויצ"ו.

אפשטין, שכנא
(1883—1948)

עתונאי. נו' באיווייה (פ' וילנה). בנעוריו נטה לציונות. אח"כ הצטרף ל„בונד". פעיל במחתרת. הוגלה לסיביר, ברח לווילנה ואח"כ לשוייץ. חבר מרכז ה„בונד" בחו"ל. בש' 1909 בא לארה"ב ופעל בתנועת הפועלים היהודים. השתתף בעתונות היהודית. אחרי מהפכת 1917 חזר עם משפחתו לרוסיה. הצטרף לתנועה הקומוניסטית. חבר מערכת העתון „איזווסטיה" באודיסה. חבר מרכז היבסקציה. בש' 1921 בא שוב לארה"ב. ערך את „פרייהייט" הקומוניסטי. בש' 1929 חזר לרוסיה. ערך את הירחון „די רויטע וועלט", היה חבר מערכת „איזווסטיה". הוצא להורג ב־1948.

ארלוזורוב, לסקה
(1870—1947)

נו' בקאלווריה לאביה עורך־הדין שלמה טובולבסקי. קיבלה חינוך יהודי והשכלה כללית בבית אביה. למדה מוסיקה ושלטה בשש שפות. בש' 1894 נישאה לשאול ארלוזורוב, בנו של ר' אליעזר ארלוזורוב הרב ברומני (אוקראינה). בש' 1899 ילדה את בנה הבכור חיים. לאחר הפרעות בש' 1905 עברה עם

כל משפחתה לגרמניה (לשטלופינן ואח"כ לקניגסברג ולברלין). עם פרוץ מלחה"ע ה־1 חזר בעלה לרוסיה כדי להמשיך בעסקיו ומת שם בש' 1918. היא נשארה לבדה עם שלושת ילדיה והתמסרה לחינוכם והרחבת אופקיהם הרוחניים. ביתה בברלין שימש מרכז ציוני, ביחוד לעסקני הציונות הסוציאליסטית. בש' 1927 עלתה לא"י. נפ' בת"א. על קברה, שנכרה ליד קברו של בנה, חיים ארלוזורוב, חרותות המלים „אם בישראל".

בבלי, הלל בה"ר זלמן־דב
(1893—1961)

משורר. נו' בפילווישוק (אביו, ר' זלמן־דב רשגולין־רשיגולסקי היה רב). למד בחדר ובישיבת קובנה, אך בעיקר מפי אביו. עוד בנעוריו פרסם כמה דברי שירה ב„הפרחים", „העולם" ו„העברי". ב־1912 היגר לארה"ב. חניך אוניברסיטת קולומביה. פרופ' לספרות העברית החדשה בביהמ"ד לרבנים בניו־יורק ובביהמ"ד למורים שעל־ידו. משורר ומבקר. הכניס לשירה העברית נושאים מחיי אמריקה. פרסם כמה קבצי שירים: „נגינות־ארץ" (תל־אביב, תרפ"ט); „שירים" (ת"א, תרצ"ח); „שירים לרחלה" (ת"א, תש"י); „אדרת השנים" (ירושלים, תשט"ו). תרגם לעברית את „אנטוניוס וקליאופטרה" לשקספיר (ת"א, תשי"ב) ואת „אוליבר טויסט" לדיקנס (ת"א, תרפ"ה); ערך את הקבצים „נימים" (ניו־יורק, תרפ"ג) ושני קבצי „מסד" (ניו־יורק, תרצ"ג; ת"א, תרצ"ו) ואת ספר היובל לכבוד צבי אפשטיין (ניו־יורק, תשט"ו). עורך חבר ל„ספרי המופת של קרן ישראל מץ". פרסם מאמרים על הספרות העברית באנגלית. נפ' בניו־יורק והובא לקבורה בירושלים.

בובטלסקי, מרדכי (מקס) בן צבי
(1890—1965)

כימאי. נו' בניישטוט־שאקי. למד באונ' ברן וברלין. בימי מלחה"ע ה־1 נתקע ברוסיה, שם עסק בהוראת פיסיקה וזמן מה ערך את הירחון היהודי בשפה הרוסית „ווזרוז'דֶאניה" (1917). ב־1920 הצליח לחזור לברן, לסיים את לימודיו ולקבל תואר ד"ר. עבד בתעשיה הכימית בגרמניה ובצ'כוסלובקיה. בש' 1925 עלה לארץ. עסק במחקר ים־המלח לפני קבלת הזכיון עליו. היה אחד ממניחי היסוד לפיתוח המדע בארץ. הקים וניהל את המחלקה לכימיה

אי־אורגנית, כללית ואנליטית באונ׳ העברית בירושלים. פרופ׳ לכימיה באונ׳ משך 30 שנה. פרסם למעלה מ־200 מאמרים מדעיים בעתונות הבינלאומית לכימיה. ספרו "Heterometry" (אמשטרדם, 1960) מיועד לחוקרים ומטפל בשיטתו המדעית של המחבר, שיטה שקיבלה פרסום בינלאומי נרחב. הרצה בקונגרסים בינלאומיים על נושאים כימיים. מייסדה ונשיאה הראשון של אגודת הכימאים בארץ. נפ׳ בירושלים.

בובליק, גדליה

(1948—1875)

סופר ועסקן. נו׳ בגרודנה. חניך ישיבות. פעולתו הספרותית החלה ב,,השלוח" (1889). בש׳ 1900 ארגן קבוצת יהודים מביאליסטוק שיצאו לארגנטינה על מנת לייסד שם מושבה. הוא הגיע בראש 50 משפחות לארגנטינה, למוזסויל, שם חי 3 שנים בתור מתיישב ומורה. בש׳ 1904 עקר לניו־יורק, השתתף ב,,אידישעס טאגעבלאט" ושימש עורכו של העתון מש׳ 1915. ממייסדי הקונג׳ היהודי באמריקה וסגן נשיאו. בש׳ 1920 ביקר בא"י ופרסם את רשמיו. ממייסדי ,,המזרחי" בארה"ב והאידיאולוג שלה. ספריו: ,,מיין רייזע אין ארץ־ישראל" (ניו־יורק, 1921); ,,מן המיצר", אַ שטודיום איבער דאס לעבען פון דער אידישער נאציאָן (ניו יורק, 1923) — אוסף מאמרים הדנים בבעיות היהדות באמריקה ברוח האורתודוכסיה; ,,דער סך־הכל אין אמעריקאנער יודענטום" (ניו־יורק, 1927). נפ׳ בניו־יורק.

בודזון, יהושע

(1929—1858)

סופר. נו׳ בהאנושישוק (פ׳ וילנה). חניך הישיבה בווילנה. היגר לאנגליה. חיבר שורה ארוכה של רומנים עממיים בסגנונו של שומ"ר (נדפסו כולם בווילנה בשנות התשעים למאה שעברה). חזר לווילנה. בעל חנות, ואח"כ רואה חשבון. חיבר מונוגרפיה על דבורה־אסתר הלפר.

בוים, מנחם־מנדל בן אהרן (,,ר׳ מנחם־מנדל מקמניץ")

(1800 לערך — 1873)

מחלוצי הישוב. נו׳ בבריסק דליטא. בשלהי שנת תקצ"ג עלה לא"י וקבע את מקום מושבו בצפת. זמן קצר לאחר עלייתו נתנסה במאורעות המרד של הפלחים בשלטון המצרי של מוחמד עלי. הוא עבר את מוראי שלושים ושלושת הימים של שוד וביזה ביהודי צפת. חיבר את הספר ,,קורות העתים", על עלייתו ועל הביזה והרעש בצפת בש׳ תקצ"ד ותקצ"ז (וילנה, ת"ר; מהדורה ב׳, ירושלים, תרצ"א; מהדורה ג׳, בצירוף מבוא היסטורי והערות מאת ג. קרסל, ירושלים, תש"ו; נדפס גם באידיש, וארשה, תר"א). בש׳ תקצ"ח יצא לעורר את יהודי ליטא לבוא לעזרת אחיהם בצפת. בש׳ תר"ב חזר והתיישב בירושלים. זכויות היסטוריות לו בפיתוח ענף המלונ־אות בירושלים, הוא הענף שהוריש לצאצאיו, ו,,מלון קמניץ" היה מהמפורסמים בישוב במשך כמה דורות. נפ׳ בירושלים.

בורגין, שמואל־הירץ

(1949—1870)

עתונאי. נו׳ במאליאט. חניך ישיבת ר׳ מייליס וביהמ"ד למורים בווילנה. מנהל בי"ס ממשלתי ורב־מטעם בסאַבז׳. ניהל שם תעמולה רדיקלית בין משכילים יהודים ולא־יהודים. נאלץ לעקור לריגה (1897). למד שם בפוליטכניון והיה פעיל בתנועת הפועלים. גורש לסיביר (1903). ברח והגיע לניו־יורק. עבד כעתונאי ב,,פארווערטס", ,,צוקונפט" ועוד. חיבר ספר ,,די געשיכטע פון דער אידישער ארבייטער באוועגונג" (ניו־יורק, 1915), שהופיע ליובל ה־25 לפעולתו הציבורית עם הקדמה מאת אב. קאהן, וכן חיבר ספר על הטרוסטים וערכם. ערך עתון ברוסית — ,,גובי־מיר", בניו־יורק. נפ׳ בניו־יורק.

בורובסקי, שמואל־הניימן

(1865— ?)

עורך־דין וסופר. נו׳ בווילקובישק. שוליה של נגר. חייט. ספן באוקינוס השקט. חייל באקוודור. רוכל בפנמה. חזן בג׳מייקה. שופט שלום וחבר בעירית בוסטון. השתתף במלחמת אמריקה—ספרד. ציר בפרלמנט של מדינת מסצ׳וסטס. חבר הנהלת ההס׳ הציונית באמריקה. חיבר ספרים וכתב שירים.

בורטון, מונטגיו (מוטל רובינשטיין)

(1952—1885)

תעשיין ונדבן. נו׳ בקורקלי (הסמוכה לווילקומיר) להורים עניים. שקד על לימוד התורה והתכונן לרבנות. בש׳ 1900 היגר לאנגליה. שם למד חייטות והקים אח"כ בית־מלאכה, שהיה מייצר בגדים זולים. מפעלו התפתח במיוחד בימי מלחה"ע ה־1 והיו לו 400 סניפים בכל בריטניה. הודות לתרומותיו הגדולות לאוניברסיטאות באנגליה, הוענק לו (1931) התואר ,,סיר". בתרומתו הוקמה ,,קתדרה לשלום העולם" ע"ש חיים ויצמן באונ׳ ירושלים. נפ׳ בלידס.

בטניצקי, יהונתן בה"ר שלמה־פנחס

(נו׳ בש׳ 1899)

עתונאי. נו׳ במאריאמפול. למד בישיבת סלאבודקה. פעיל בוועד הלאומי של יהודי ליטא. מזכיר ,,החלוץ" בש׳ 1925—6. בסוף ש׳ 1926 עלה ארצה ומכאן עקר לדרום־אפריקה. ערך עתון אידי יומי במשך 15 שנה, ואת ,,די אידישע פאסט". עורך ,,דפים", בטאון ההסתדרות העברית, את המוסף העברי של ה,,זיוניסט רקורד", וכן שנתון של יהודי דרום־אפריקה. מחבר הס׳ ,,ישראל בין המזרח והמערב" (באידית ובאנגלית).

ביאלובלוצקי, שמואל־שרגא

(1960—1891)

חוקר תלמוד. נו׳ בפילווישוק. עוד בילדותו התפרסם כעילוי. הוסמך להוראה בגיל צעיר. בש׳ 1927 קיבל תואר ד"ר לפילוסופיה באונ׳ גיסן. ראש המחלקה לתלמוד באונ׳ בר־אילן ויו"ר הסנט של האונ׳. עורך ראשי של הש"ס הארץ־ישראלי השלם. שופט בוועדת פרסים ספרותיים של עת"א ושל ,,פרס ישראל". ממחקריו: על ,,ירושלים בהלכה" (בספר

היובל של ש. שוקן); „מרכזי התורה בליטא" (בספר „יהדות ליטא" כרך א'); „בעלי תשובה בסיפורי עגנון" (בספר היובל לעגנון). נפ' בת"א.

ביאלוסטוצקי, בנימין־יעקב בה"ר חיים־יצחק
(1962—1892)

עתונאי ומשורר. נו' בפומפיאן. בנו של המגיד מפוסבול. חניך ישיבות. אקסטרן. בש' 1911 היגר לארה"ב. פקיד בבית מסחר לבגדים. השתתף ב„צוקונפט", „שריפטן", פרסם שירים ומאמרים וכתב ספר על נושאי עבודה ומאבק בשירה האידית („וועקר" — 1922). פעיל בתנועת „פועלי־ציון". מעורכי „אידישער קעמפפער" ו„צייט". עורך העתון האידי הראשון לילדים „די קינדער וועלט". ספריו: „ביים ברייטן וועג", שירים (ניו־יורק, 1920); „י. ל. פרץ" (ניו־יורק, 1940); „לידער און עסייען", שני כרכים (ניו־יורק, 1941); „מאריס ראזענפלד" (ניו־יורק, 1941); „פון די שטאמען", שירים (ניו־יורק, 1939); „פון גלות בבל ביז רוים", אגדות (1949); „חלום און וואר", מסות (1955). נפ' בניו־יורק.

ביהק, יהודה
(1900—1819)

חוקר. נו' בווילנה. הרוח החיה בקבוצת משכילים ששאפה להחיות את שפת התנ"ך ולהפיץ את ההשכלה בעם. מדריך לתלמוד בכתות הגבוהות של ביהמ"ד לרבנים בווילנה (1856—1848). פרסם מאמרים בחקר הלשון ב„פרחי־ציון" וב„הכרמל" שעוררו תשומת לב. מחבר הספר „עץ־יהודה": מאמר א', הכהנים והלויים (וילנה, תרמ"ה); מאמר ב', שמואל בדורו (וילנה, תרמ"ה); מאמר ג', גמרא ותרגום (אודיסה, תרנ"ד); תוספת מילואים על תרגום אונקלוס (וילנה, תרנ"ט; ברדיצ'ב, תרס"א). הוסיף ביאורים להוצאת התנ"ך בצירוף פירושו של אד"ם הכהן. ההדיר יחד עם אד"ם הכהן את „בית־האוסף" לשלמה לוינזון וכן הוסיף הערות ל„תלמוד לשון עברי" של בן־זאב (עם צ. ה. קצנלבוגן). הוריש ספרייתו ל„ספריית שטרשון" בווילנה. נפ' בחרסון.

ביליקוף, יעקב
(1950—1883)

עסקן ציבורי. נו' בווילנה. בש' 1897 היגר לארה"ב. נשיא ועידת מוסדות הצדקה של מדינת מיסורי. מנהל בפועל של „ועד העזרה היהודי באמריקה" (1919—1917). חבר הנהלת הג'וינט. חקר מצבם של יהודי מזרח־אירופה. בש' 1925 שימש יושב־ראש הוועדה לבירור סכסוכי עבודה בתעשיית בגדי־גברים בניו־יורק. גזבר אונ' הרווארד.

ביתן, ישראל
(1957—1889)

חוקר. נו' בקובנה. חניך ישיבות. למד באונ' סינסינטי וב„היברו יוניון קולג'". מש' 1922 פרופ' באונ' ובקולג' הנ"ל. שימש רב בצ'רלסטון. מ־1956 — נשיא הוועידה המרכזית של רבני אמריקה. כתב ופרסם מונוגרפיות ומאמרים על היהדות שלאחר תקופת התנ"ך. התפרסם במחקריו על יהודה מוסקטו, עזריה פיגו, אפרים לונטשיץ, יהונתן אייבשיץ, יעקב אנטול, בחיי בן־אשר ויצחק עראמא. מחיבוריו: "Studies in Jewish Preaching" (1939); "The Five Scrolls" (1950). נפ' בסינסינטי.

בכרך, יעקב בן משה
(1896—1824)

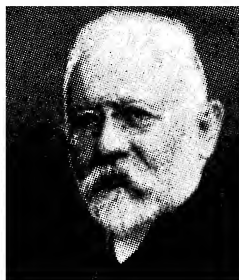
איש עסקים ומחבר. נו' בסייני. למד תורה מפי סבו, ר' יהודה בכרך. ניהל דפוס בקניגסברג והו"ל בתוך השאר ספר „טורים" של יעקב בן־אשר, וספר „יוחסין" לר' אברהם זכות בתוספת הערות משלו. מנהלו של בית משרפות־יין בסאֶבאסטופול. בקרים היתה לו הזדמנות להכיר את ספרות הקראים ולהתווכח עם חכמיהם. בש' 1882 ביקר בא"י בענייני התיישבות ותאר את מסעו בספרו „המסע לארץ הקדושה" (וארשה, תרמ"ד). חיבוריו הנוספים: „היחש לכתב אשורי" (וארשה, תרי"ד); „אשתדלות עם שד"ל", על קדמות הנקודות והטעמים, 2 ח' (וארשה, תרנ"ו—תרנ"ז); „מהעבור ומנין השנים", ספר א': עבור יחזקיהו המלך, וספר ב': מהעבור ומנין השנים (וארשה, תרנ"ג); „ירח למועדים", חלק ב' מהעבור ומנין השנים עם בקורת על ספר היובלים (וארשה, תרנ"ג); „מאמרי יעקב הבכרכי", כולל: א) היחש הנ"ל; ב) מהעבור ומנין השנים, עבור יחזקיהו המלך, וירח למועדים (וארשה, תרנ"ג). נפ' בביאליסטוק.

בלוך, יהושע
(1957—1890)

ספרן וביבליוגרף. נו' בדארביאן. חניך ה„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי וקולג' דרופסי, וכן הסמינר התיאולוגי בניו־יורק ואונ' קולומביה. מנהל המחלקה היהודית של הספרייה הציבורית בניו־יורק ומזכיר החברה ההיסטורית היהודית בארה"ב. מספריו: A critical examination of the text of the Syriac version of the Song of Songs (1922); Early Hebrew Printing in Spain and Portugal (New-York, 1938); Hebrew Printing in Naples (New-York, 1942); Hebrew Printing in Riva di Trento (New-York, 1933); Nazi Germany and the Jews (New-York, 1936); Jewish Life in Oriental Countries (New-York, 1927); On the Apocalyptic in Judaism (Philadelphia, 1952).

בלוך, יוסף
(1936—1871)

מנהיג רוחני סוציאליסטי. נו' בווילקובישק. חניך הגימנסיה בקניגסברג והאונ' בברלין. עוד בנעוריו הצטרף לתנועה הסוציאליסטית. מש' 1897 ערך במשך 36 שנים את הירחון „סוציאליסטישע מונאטס האֶפטע", שמילא תפקיד חשוב בחייה ה־רוחניים של הסוציאל־דמוקרטיה הגרמנית. בפולמוס בין הסוציא־ליסטים ה„רביזיוניסטים" וה„אור־תודוכסים", עמד לצדם של הרא־שונים. בש' 1933 עבר לפראג. שם הכין את ספרו "Revolution der

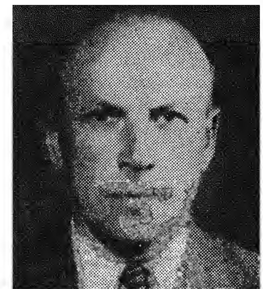

"Weltpolitik", שהכיל את סיכום רעיונותיו. הספר הוצא לאחר מותו ע"י אשתו הלנה. רעיונו המדיני המרכזי: ברית בין גרמניה לצרפת בלי בריטניה. התנגדותו לבריטניה נבעה מהשקפה גרמנית ויהודית. הספר כולל גם פרק מיוחד בשאלת א"י ומדיניות העליה. תמך ברעיון הטריטוריאלי המתבסס על א"י כמטרופולין ליהדות כולה.

בלוך, משה-יצחק

(1941—1893)

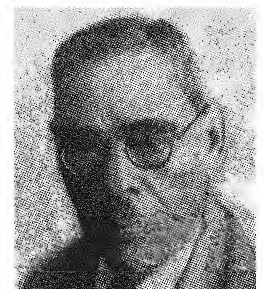
מהנדס. נו' בסודארג. חניך הגימנסיה העברית של כהן בווילנה. למד אדריכלות באיטליה ובשוויצריה. בש' 1920 חזר לליטא ושימש מהנדס בשאולי. מש' 1922 שימש אדריכל בבניה פרטית וכן הורה ציור ושרטוט בשתי גימנסיות עבריות בקובנה; נמרץ, בעל מעוף ודמיון, הקדיש הרבה מזמנו בתכניות אורבניסטיות שונות. פעיל בחברה ההיסטורית-אתנוגרפית של יהודי ליטא, והכין בשבילה מפה של האתרים ההיס-טוריים של היהודים בליטא. השתתף בתחרויות בינלאומיות בבנין ערים (שטוקהולם, זגרב ומדריד), אך בעיקר התמסר לתכנית הקשורה בפיתוח א"י והגה בתעלה שתחבר את הים-התיכון עם ים-סוף בתור תחליף לתעלת סואץ ואשר תתן תנופה לפיתוח הנגב. בש' 1935 ובש' 1938 ביקר בלונדון ונפגש עם פקידים גבוהים במשרד המושבות, שגילו התעניינות רבה בתכנית וקבעו שהיא רצינית וראויה לעיון. בגלל המסיבות הבינלאומיות של אותה תקופה נדחה הדיון באותו ענין. בש' 1941 נאסר ע"י השלטונות הסובייטים בקובנה על פעילות ציונית ונשלח למחנה כפייה בארכנגלסק. נורה על „נסיון לבריחה".

בלום, שמואל-שמעון בן נחום

(1941—1860)

תעשיין ונדבן. נו' בווילקומיר. חניך החדר והישיבה. בש' 1882 היגר לארה"ב. היה בעל תעשיית שיניים תותבות בפילדלפיה. ציוני מימי הרצל. ציר בקונגרס הציוני השני. עמד בראש מגביות ציוניות. ביקר בא"י בש' 1909 ובש' 1914. בש' 1926 התיישב בא"י והקים בנחלת-יצחק ביח"ר לשיניים תותבות, המייצא את תוצרתו לארצות רבות. גאל קרקעות ונטע פרדסים. עזר לביסוס המושבה אבן-יהודה. הקים את בנין „אהל-שם" בת"א. תרם בחייו סכומים גדולים לצרכי ציבור. נפ' בת"א.

בלומגרטן, שלמה בן כלב („יהואש")

(1927—1870)

משורר ומתרגם. נו' בווירבאלן. בן למשפחה תורנית. חניך ישיבת וולוז'ין. בהיותו צעיר החל לכתוב שירים באידיש, שפורסמו ב„יודישע ביבליאטהעק" של י. ל. פרץ, וב„הויז פרוינד" של ספקטור. בשנת 1890 היגר לארה"ב, שם נתגלה כשרונו השירי בכל תפארתו. חלה בשחפת ונכנס לסנטוריום ומאז הקדיש את כל כוחו לספרות. בש' 1914 עלה לא"י והתיישב ברחובות, אך בש' 1915 חזר לארה"ב. את חייו בא"י תיאר בספרו „פון ניו-יארק ביז רחובות און צוריק". הספר עשה בשעתו רושם רב ותורגם לעברית ולאנגלית. שנים רבות הקדיש לתרגום התנ"ך לאידיש. תרגום זה, יחד עם המקור העברי, יצא בצירוף כרך הערותיו. נתן לשירה האידית צורה, גוון וצליל. תרגם: „פרקי-אבות" (ניו-יורק, 1912); „היאוואתה" ללונגפלו (ניו-יורק, 1910); חלקים מהקוראן ויצירות ערביות קלאסיות. חיבר (יחד עם ד"ר ספיבק) „מילון היסודות העבריים והארמיים באידיש" (ניו-יורק, 1911). מחיבוריו: „געזאמלטע לידער" (ניו-יורק, 1907; שנית, שם, 1910; שלישית, שם, 1917); „נייע שריפטען", 2 כרכים (ניו-יורק, 1910); „פאבעלן" (ניו-יורק, 1912); „פון דער וועלט און יענער" (ניו-יורק, 1913); „אין זון און נעבעל" (1918); „שלמה'ס רינג", בלדה (1916); „אין געוועב" (ניו-יורק, 1919—1921). נפ' בניו-יורק. ביבליוגרפיה מפורטת של חיבוריו: יהואש, א ביבליאגראפיע פון זיינע שריפטען, פון בערטשי וויטקעוויץ (קליוולאנד, 1944).

בלומנטל, יוליוס בן מרדכי

(? —1941)

עורך. נו' בקובנה. אביו היה עשיר, בעל ביח"ר לבירה. קיבל חינוך מסורתי וגם השכלה כללית. סיים את המחלקה למשפטים באונ' דורפט. מש' 1904 ערך והו"ל בקובנה את העתון היומי הראשון „קובנסקי טלגרף" (ששינה את שמו בש' 1906 ל-„סאֶווארו זאפאדני טלגרף") בעל כיוון ליברלי, ברוח הק.ד. העתון שיקף גם את חיי הציבור היהודי והליטאי. עם פרוץ מלחה"ע ה-1 נסגר העתון על-ידי השלטונות הרוסיים. שימש חבר מועצת עירית קובנה יחד עם עוד שלושה חברים ממונים ע"י שר-הפלך. לאחר מלחה"ע ה-1 חזר לקובנה והו"ל עתון רוסי מקומי. היה בגיטו קובנה ונרצח על-ידי הנאצים.

בלומברג-הררי, יונה-דב בן יהודה

(1931—1850)

מטיף ומחבר. נו' בסראֶדניק. סוחר יערות וקובע עתים לתורה. מטיף נלהב לחו"צ. חבר „בני-משה" וראש-לשכתה בדווינסק. מראשוני „המזרחי". ציר בקונגרס השישי. בתרס"ז עלה לא"י. חיבוריו: „מצוות ישיבת א"י" (וילנה, תרנ"ח); „תורה מציון — ישראל וארץ-ישראל" (ו' חלקים). הספר

מכיל מאמרי חז״ל בשני התלמודים, מדרשים, בספרי־קבלה וספרי ראשונים, על מעלותיה של א״י והישיבה בה. פרק אחד מוקדש לדיבור העברי ובו דעת חז״ל על הלשון העברית כערך דתי־לאומי. הספר נשאר בכ״י. נפ׳ בת״א.

בלונדס, דוד
(חי במאה הי״ט וראשית המאה ה־20)

חובש. קרבן לעלילת־דם בווילנה. בדצמבר 1900 הואשם בפציעת משרתת נוצריה לצרכי דת. נמצא חייב בדינו, ונדון לשנה ו־4 חדשי מאסר. בינואר 1902 זוכה ע״י בית־דין לערעורים. המשפט, בו שימשו כסניגוריו אוסקר גרוזנברג, וו. ספסוביטש ופ. מירונוב, הסעיר את דעת הקהל בכל רוסיה.

בלושטיין, דוד
(1866—1912)

מחנך ועסקן בענייני הגירה. נו׳ בלידא. חניך הישיבה. למד בגרמניה. היגר לארה״ב והתיישב בבוסטון. למד באונ׳ הרווארד. פעיל בשדה החינוך. רב בפרובידנס. מרצה בשפות שמיות באונ׳ בראון. מפקח ראשי בבתי־ספר בניו־יורק. משך 9 שנים מילא תפקיד חשוב במוסד להנחלת השפה והתרבות האמריקנית למהגרים. ב־1900 ליווה את הממונה על ההגירה באמריקה במסעיו במזרח־אירופה. מש׳ 1902 מנהלו של ה־Hebrew Alliance בשיקאגו. נפ׳ בניו־יורק.

בלושטיין, הירש
(נו׳ בש׳ 1895)

משורר אידי. נו׳ בקיידאן לחייט עני. בגיל 12 נתייתם מאביו. עסק בהוראה לילדים מפגרים, ובכך עזר לאמו בפרנסת המשפחה. בש׳ 1912 התחיל לפרסם שירים. בימי מלחה״ע ה־1 הוגלה עם שאר יהודי העיירה לאוקראינה. פרסם סיפורים ב,,אונדזער לעבן״ באודיסה. תרגם קומדיות לתיאטרון ,,אונדזער וינקל״. חיבר פואימה בשם ,,רבי עקיבא״. עבד בתור מורה בקווקז. משם עבר למינסק והשתתף ב,,וועקער״ וב,,שטערן״. בש׳ 1921 חזר לליטא והשתתף בעתונות המקומית ובעתונות היהודית באמריקה. קובץ שיריו: ,,אויף זונענטרעפ״ (קובנה, 1923). בש׳ 1925 היגר לארגנטינה. בש׳ 1931 נסע לברית־המועצות ושם השתקע.

בלושטיין, יוסף־יצחק
(1860—1934)

רופא ועסקן. נו׳ בקאלווריה. חניך הישיבה. בגיל 15 החל לפרסם מאמרים בעברית. בש׳ 1879 היגר לארה״ב, שם ערך את ,,שולמית״ — כתב־העת הראשון בארה״ב שהטיף להשקפה יהודית־לאומית. ייסד ,,אגודת־חו״צ״ הראשונה וכן את האגודה הציונית הראשונה באמריקה. ציר לקונגרסים ציוניים. רופא בביה״ח ,,בית־ישראל״ בברוקלין. מייסד ביה״ס העברי הראשון בניו־יורק. סגן הנשיא הראשון של ,,ההסתד׳ הציונית באמריקה״. 3 פעמים נבחר בתור נשיא ,,בני־ציון״. נפ׳ בברוקלין.

בלושר, אבא
(1871—1944)

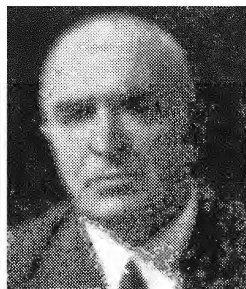
עסקן ציוני. נו׳ בסוויר (פ׳ וילנה). חניך ישיבות וולוז׳ין וסלאבודקה. משכיל אוטודידקט. קנה לעצמו ידיעה רחבה

בספרות העולם. הצטיין בסגנון עברי נאה ובכשרון תיאור. שותפו של בן־אביגדור בהוצאת ,,תושיה״. אח״כ בעל ספריה פרטית גדולה בקובנה, ששירתה את משכילי העיר עשרות שנים. היה בין מייסדי ספריית מאפו, אשר שימשה לפני מלה״ע ה־1 מרכז לתנועה הציונית ולפעולה תרבותית עברית. שימש גם כמנהל משרד ההגירה של ,,יק״א״ ונציג חברת מפיצי־השכלה. היה מקרב להשכלה את בחורי הישיבות, שהיה קרוב להם בחינוכו וברוחו. עסקן ציוני פעיל. ציר בקונגרס הציוני ה־9. בימי מלחה״ע ה־1 הוגלה לחרקוב ופעל ב,,יאַקופו״. כן שימש מזכיר ועד הקהילה שם. לאחר מלחה״ע ה־1 חזר לליטא ולעסקנותו הציבורית והציונית. היה שליח ,,בית־היתומים״ של קובנה בארה״ב, ממייסדי החברה ההיסטורית־אתנוגרפית והיו״ר האחרון של החברה (1939—40). ממנהלי ספריית מאפו. פרסם מאמרים, זכרונות ותיאורים בעתונות עברית ואידית (,,ביאליק בוולוז׳ין וולוז׳ין בביאליק״ ועוד). בגיטו קובנה הוטל עליו לנהל את ,,פנקס הגיטו״. בש׳ 1944 הוגלה לדאכאו ובסתיו אותה שנה נשלח לאושווינצים, שם נספה.

בליאצקין, שמעון בן יעקב
(1878—1944)

פרופיסור למשפטים. נו׳ ביקטרינוסלב. שירת בצבא הצאר. עו״ד מושבע בפטרבורג. משפטן מלומד, בעל ידיעות רחבות

בתורת המשפט האזרחי. פרסם מאמרים על נושאים משפטיים שונים בכתבי־עת מקצועיים ברוס־יה. התפרסם הודות לספרו על זכויות מחברים. שימש בתור דוצנט למשפט אזרחי באונ׳ פטרבורג. לאחר מלחה״ע ה־1 הגיע לליטא ושימש פרופיסור למשפט אזרחי באונ׳ של קובנה וכן יועץ משפטי של המיניסטריון לענייני היהודים ואח״כ של מועצת הממשלה. פעולותיו המדעיות והספרותיות הרחבות בקובנה הקנו לו שם של אחד מבני־הסמכא הגדולים בענייני משפט במדינה. ספריו שימשו ספרי־לימוד באונ׳ ומקור יחיד לתורת החוק האזרחי בליטא ובארצות אחרות. על אף הרוח האנטישמית ששררה באונ׳ הליטאית בתקופה האחרונה, המשיך לכהן שם כפרופ׳ עד כניסת הסובייטים (1940). הצטיין כפרקליט והופעותיו בפני בתי־הדין עוררו עניין רב בציבור. על אף היותו מתנגד לקומוניזם, היה מגן על קומוניסטים בפני בתי־דין צבאיים בליטא ומוחה נגד שיטות חקירה ונוהל, שפגעו, לדעתו, בזכויות־היסוד של האזרח. היה גם איש ספר, חובב ספרות ואמנות ובקי בספרות העולם. כתב מסות ומאמרים על נושאים ספרותיים, וכן חיבר ספר שירים. רוב שנותיו היה רחוק מענייני יהדות, אולם החיים היהודיים־לאומיים התוססים והסביבה היהודית בליטא עוררו בו התענינות בבעיות יהודיות ובמיוחד בענייני

הציונות. השתתף במפעלים ציוניים שונים („קרן היסוד" ועוד) ועמד לבקר גם בא"י. אשתו ובתו מתו עליו בעודו צעיר. משני בניו, האחד למד באוני' רייקיאביק (איסלנד). השני נספה בגיטו סלאבודקה. הוא עצמו הורשה ע"י הליטאים להישאר בקובנה ולא לעבור לגיטו, אולם הוא דחה את ההצעה בשאט־נפש. זמן־מה שימש יו"ר ביה"ד בגיטו. לאחר מכן התמוטטו עצביו והוא הוצא להורג בסוף מרץ 1944.

בן־אביגדור (אברהם ל. שלקוביץ)

(1921—1866)

סופר ומו"ל. נו' בז'אלודק (פ' וילנה). עד היותו בן 18 למד בישיבות. אח"כ שימש מורה עברי בקובנה. שם החל

את עבודתו הספרותית במאמרים ב„המליץ" על חו"צ. מש' 1891 היה מזכיר באגודת „בני־משה" בווילנה ואח"כ בוואַרשה. כאן החל בפעולה מו"לית ענפה ופרסם את סיפוריו: „לפני ארבע מאות שנה" (וארשה, תרנ"ב); „אהבה וחובה" (וארשה, תרנ"ב); „לאה מוכרת דגים" (וארשה, תרנ"א); „שני חזיונות" (וארשה, תרנ"א); „מנחם הסופר" (וארשה, תרנ"ג); „עניים מאשרים" (וארשה, תרנ"ג); „רבי שפרה" (וארשה, תרנ"ג). כן כתב את הספר „הספרות העברית החדשה ועתידותיה" (ניו־יורק, תרס"ח; שנית, וילנה, תר"ע). מייסד ויו"ר של אגודת הסופרים והעתונאים העבריים בוואַרשה. השתתף בקונגרסים ציוניים. בש' 1921 ביקר בארה"ב בענייני הוצ' ספרים ובשובו התעכב בקרלסבד להשתתף בקונגרס ציוני ומת שם משבץ־לב. היה אחיו של הסופר שלמה גולדמן („שלמון") וגיסם של של"ג ויהואש. היה מראשוני המו"לות העברית המודרנית ושמו היה קשור בספרות ובעתונות העברית במשך דור שלם. הראשון בין המו"לים שהחל לשלם שכר סופרים. ארגן את הפצת הספר העברי על יסודות מסחריים וכן עודד את הסופרים הצעירים. בין מפעליו: „ספרי אגורה" — שהיו חוברות קטנות של סיפורים, ציורים ושירים; הוצאת „אחיאסף" (ההוצאה העברית הגדולה והמודרנית הראשונה), שהוציאה במשך זמן קיומה כ־100 יצירות בסוגי ספרות שונים וכן כתבי־עת („השלוח", „הדור"); והוצאת „תושיה" (הוציאה מאות ספרים בעלי תוכן עברי וכללי, מקור ותרגום). כן הוציא ספרי־לימוד וספרי־מקרא לנוער ואת העתונים „עולם קטן", „הפדגוג", „הזמן" (ירחון), „הזמן" (יומי), „החיים והטבע" (שבועון לנוער). בש' 1911 התאחדה הוצאת „תושיה" עם הוצאת „צנטרל" מוואַרשה. ארונו הועלה ארצה בש' 1965 ונטמן בבית־העלמין הישן בת"א.

בן־אליעזר, מ. — ראה גלמבוצקי, מ.

בן־דוד (דודוביץ), יהודה־לייב

(1898—1855)

רופא וסופר. נו' בווילנה. למד רפואה ושימש רופא צבאי. בש' 1870 השתייך לקבוצה הסוציאליסטית היהודית הראשונה בווילנה. אח"כ עבר לתנועה הלאומית היהודית. בש' 1876 לחם לצדם של הסרבים כסלאבופיל. פרסם מאמרים בשאלות חינוך ב„המליץ", „היום" ו„השלוח", וכן ב„רוסקי יאֶוורי" וב„ווסחוד", בהם הטיף לתחיית העברית. תרגם לעברית את ספר „החנוך" מאת אדוארד ספנסר (וארשה, תרנ"ד). יסד באודיסה חברת „שפה ברורה" לטיפוח העברית כשפת דיבור (1890). היה בין הראשונים שהנהיג את העברית כשפת דיבור בחיי יום־יום. נפ' באודיסה.

בן־דור (בינדר), יצחק בן אברהם־אליעזר

(1948—1893)

עתונאי. נו' בסיאַד. חניך ישיבת טאֶלז. מייסד האגודה הציונית „קדימה". בש' תרע"ג עלה לא"י. עבד כפועל חקלאי בחולדה וברחובות. בין הראשונים שעלו על אדמת „דילב" (קרית ענבים). ציר בוועידה ה־5 של „פועלי יהודה". מתנדב לגדוד העברי הראשון. מראשוני ה„הגנה", השתתף בהגנת העיר העתיקה בירושלים ב־1921. מש' 1924 סופר „דבר". ממייסדי אג' העתונאים. בש' 1942 התנדב לצבא הבריטי. שירת באפריקה הצפונית ובאיטליה. פעיל בחייהם התרבותיים של החיילים ושל יהודי רומא. טרח להקמת בית־מדרש לרבנים ולמורים באיטליה. התמסר לעזרה לשארית הפליטה. בימי מלחמת השחרור נהרג בירושלים. כתביו ואגרותיו נקבצו בספר „רבדים" (ת"א, תשי"א). בנו חיים נפל חדשים אחדים לפניו בסביבות נשר, ליד חיפה.

בן־טובים, יצחק־אייזיק בן שלמה־זלמן־בנדט

(1926—1852)

עסקן יישובי. נו' בראסיין. נכדו של ר' שמואל החסיד, מתלמידי הגר"א. חניך ישיבת נובהארודוק. בעל השכלה כללית רחבה. סוחר בביאליסטוק. ממקורביו של ר' שמואל מוהילבר. חבר בוועה"פ של „בני־משה". בש' תר"ן התיישב ביפו והיה ממייסדי בית־החולים שם. בש' תרנ"ט עבר לגור בירושלים ופעל בעיר העתיקה. יו"ר אגודת „בני־ישראל" למלחמה במיסיון. פרסם מאמרים רבים ב„חבצלת" על בעיות לאומיות ונגד המגמות החילוניות של „בני־משה", קובץ דרשות „גאון־יעקב" וחוברת „הגיוני־אב" (ירושלים, תרנ"ט). נפ' בירושלים.

בן־יהודה, אליעזר

(1922—1857)

מחייה הדיבור העברי, לכסיקוגרף. נו' בלושקי (פ' וילנה). קיבל חינוך חרדי בעיירתו ואח"כ בדווינסק. בש' 1879

נתקבל בבי"ס לרפואה בפאריס. עקב מחלת שחפת עבר לאלג'יר. משם שלח מאמרים ל„השחר", „המגיד" ו„חבצלת". בש' 1881 עלה ארצה והתיישב בירושלים. יסד את „הצבי" ו„האור", בהם הטיף לרעיון הלאומי ולהשלטת השפה העברית בחיי הישוב. ביתו היה הבית העברי הראשון בארץ. נלחם בקנאי ירושלים ונרדף על־

ידיהם, נאסר ע״י התורכים כתוצאה מהלשנה. בש׳ 1919 ייסד, עם בנו איתמר, את „דאר היום״. בימי מלחה״ע ה־1 נאלץ לעזוב את הארץ ועבר לארה״ב, שם המשיך את עבודתו הבלשנית על המילון („מילון הלשון העברית הישנה והחדשה״), שהוא מפעל חייו העיקרי (המילון הושלם לאחר מותו). בש׳ 1918 חזר ארצה. נפ׳ בירושלים.

בן־יהודה (ליבוביץ), ברוך בן יעקב

(נו׳ בש׳ 1894)

מחנך. נו׳ במאריאמפול. חניך החדר והישיבה בליטא. בוגר הגימנסיה העברית „הרצליה״ בת״א. חבר בקבוצת

דגניה א׳. מורה בגליל. קיבל בבריסל תואר ד״ר במדעי המתי־מטיקה והפיסיקה. מש׳ תרפ״ה — מורה, סגן מנהל ואח״כ מנהל בגימנסיה „הרצליה״ בתל־אביב. ממיסדיה של „מועצת המורים למען הקק״ל״ ויו״ר שלה. בש׳ תש״ח—תש״ט מנהל מחלקת החינוך של הוועד־הלאומי ושל מדינת ישראל. בש׳ תש״י—תשי״ב מנהל אגף החינוך במשרד החינוך והתרבות, והמנהל הכללי של אותו משרד. מש׳ תשי״ג מנהל הגימנ׳ „הרצליה״, ומורה למתודיקה של מתמטיקה בביה״ס לחנוך של האונ׳ העברית בירושלים. חיבר: „תולדות הציונות״ (ת״א, תש״ג); „הלכות מדינה לפי מקורות ישראל״ (תשי״ג); „עלילת דרייפוס״ (ת״א, תשט״ו); „אלגברה״ (ת״א, תרצ״ח); „גיאומטריה אנליטית של המישור״ (ת״א, תשכ״א); „גיאומטריה לכתות ט׳—י׳ ״ (ת״א, תשכ״ב); „מתמטיקה לכתות ז׳—ח׳ ״ (ת״א, תשכ״ג); „חשבון הלוח העברי״ (ת״א); „הוראת המתמטיקה בביה״ס התיכון, א׳—ב׳ (תשי״ט—תש״ך); „על הוראת החשבון בביה״ס היסודי״ (ירושלים, תשכ״ג); „הוראת ההנדסה בביה״ס היסודי״ (ת״א, תשכ״ד); „מסבות לערבי שבת ומועד״ (יחד עם נחום ורמל; ת״א, תשי״ח); „למהותה של המתמטיקה״ (ת״א, תשכ״ז); „התפיסה המרחבית״ (ת״א, תשכ״ז); עורך „שרשים״, במה למועצת המורים למען הקק״ל.

בן־יעקב, יעקב בן יצחק־אייזיק

(1926—1858)

ביבליוגרף. נו׳ בווילנה לאביו הביבליוגרף. שקד על השלמת „אוצר־הספרים״, מפעלו הביבליוגרפי הגדול של אביו, והוציאו לאור בצירוף מבוא. מראשוני חו״צ וממייסדי האגודה הראשונה בווילנה. השתתף באספות היסוד של הוועד האודיסאי (תר״ן). מראשוני הציונים ברוסיה וציר בקונגרסים הציוניים הראשונים. בביקורו בווילנה (תרס״ג) התארח הרצל בביתו. כתב־היד של „אוצר־הספרים״ השלם אבד בימי השואה. חתנו היה החוקר פרופ׳ משה שור, רבה של וארשה. נפ׳ בצופות.

בן־יעקב, יצחק־אייזיק

(1863—1801)

ביבליוגרף. נו׳ בראמיגולה. ישב בריגה ובלייפציג. מו״ס ומו״ל. מש׳ 1848 ישב בווילנה. חיבורו הראשון „מכתבים ושירים״ (לייפציג, תר״ב) הוא קובץ שירים ומאמרים על אמנות השירה. רובם תורגמו מגרמנית. עבד במחיצתו של יוליוס פירסט, בלשן עברי ומזרחן, וכן התמסר לפרסום טכסטים עבריים בשם „דברים עתיקים״ (לייפציג, תר״ד—תר״ו). הוציא בווילנה (יחד עם המשורר אב. לבנזון) את התנ״ך עם תרגום גרמני (באותיות עבריות ועם הביאור של מנדלסון). בש׳ 1853 הוציא את „שם הגדולים״ לאזולאי, עם ביאורים (מהדורות נוספות: למברג, תרט״ז; ווין, תרכ״ד). עבודתו העיקרית היתה „אוצר הספרים״, ביבליוגרפיה מפורטת של 17,000 ספרים וכ״י עבריים שהופיעו לפני 1863. עבודתו זו הו״ל ע״י בנו יעקב (וילנה, תר״מ). השתתף גם בכ״ע עבריים והשאיר בכתובים מילון גרמני־עברי ומילון לתלמוד עם תרגום גרמני. נפ׳ בווילנה.

בן־נחום, דניאל בן אפרים־נחום פרחיהו

(נו׳ בש׳ 1910)

משורר ומבקר. נו׳ בקובנה. חניך הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. למד חקלאות בננסי (צרפת) בש׳ 9—1927. חבר הנהגת השוה״צ ומרכז „החלוץ״ בליטא. בש׳ 1933 עלה לארץ. הצטרף לגרעין קיבוצי שהתנחל בבית־זרע. פעיל בקיבוץ הארצי ובמפ״ם ועשה בשליחות תנועתו בחו״ל. פרסם שירים, מאמרי ביקורת ומסות בענייני חברה וספרות, בליטא ובארץ. מעורכי „הדים״ של הקיבוץ הארצי. תרגם לעברית ספרים מאת אנגלס, ארנבורג ולוקאץ׳. מחיבוריו: „במעלה הדורות״, עיונים בספרות ההשכלה (1962); „דברים בשם אומרם״. שירים (1966).

בנר, מכס

(נו׳ בש׳ 1900)

צייר. נו׳ בניישטוט־שאקי. למד בחדר ובגימנסיה. חניך האקדמיה לאמנות בברלין. בש׳ 1923—1940 ישב בפאריס,

ומאז — בארה״ב. עוד בש׳ 1926 עורר תשומת־לב רבה בתמונותיו (שהוצגו בפאריס ב„גלריה של האמנות החדשה״): „חנה ושמו־אל״, „משורר ליטאי״. מאז הוצגו תמונותיו בתערוכות שונות בערים ניו־יורק, פאריס, ברלין, בורדו, אמשטרדם, ג׳נבה וקובנה. מפורסם בתור אמן דיוקנות וכן בתור צייר נוף ופרחים. יצירותיו הן צירוף מפתיע של סטרוקטורה נאה ופלסטיות מושלמת. בתוך שאר יצירותיו: „האב ובנו״, „האם וילדתה״, „ילד נביא״, „ירושלים״, „הכנות לחתונה״, „שבת מלכתא״, „בעל מלאכה יהודי״, „המתפלל״, „ביאליק״, „רסקין״, „רוזוולט״.

בנדטזון, מנחם־מאנוש

(1888—1817)

מחבר. נו׳ בגרודנה. מחיבוריו: „הגיון לעתים״ (וילנה, תרט״ז—תרכ״ב); „המוסר או אחרית רשע״ (תרגום ספריו של וו. טוגנדהולד; ברסלוי, תר״ז); „אבן בוחן״, ספר דקדוק עברי (וילנה, תרט״ז); „מודע לילדי ישראל״ (וארשה, תרל״ב); „אלוף נעורים״ (וילנה, תר״מ), סיפורים לנוער. נפ׳ בגרודנה.

בנדס, לואי („לואי מילר")
(1927—1866)

עתונאי. נו' בווילנה. בנעוריו הצטרף לתנועה המהפכנית ונאלץ להגר לחו"ל. בש' 1886 בא לארה"ב. עבד ביום בתור פועל ובערבים למד משפטים. מצא את דרכו לתנועת הפועלים באמריקה. יסד (יחד עם אב. קאהן ומ. הילקויט) את „די ארבייטער צייטונג", השבועון המרכסיסטי הראשון באידיש בארה"ב. יצא לברלין ללמוד רפואה, אך נקרא לחזור לארה"ב להשכנת שלום בתנועת הפועלים. לאחר שהעתון הנ"ל עבר לידי די־ליאוניסטים, יסדו הוא וחבריו את „פארווערטס" (1897). עם מינויו של אב. קאהן בתור עורך ראשי, פרש ויסד את „ווארהייט" (1905), שברבות הימים נטה לציונות המדינית. בש' 1916 יסד את „פירער", „וואכן שריפט", „די נייע ווארהייט". אח"כ עזב את העתונות והתמסר לפרקליטות. שנתיים לפני מותו הצטרף למערכת „טאג". חיבוריו: „דאס אלטע און נייע פאלעסטינע" ומחזה „דער מוסר" (נ"י, 1914).

בנק, עמנואל בן ברוך
(1891—1840)

עורך־דין. נו' בלוקניק להורים עניים. התחנך בבית דודתו הגב' סולובייציק (אמו של העסקן האודיסאי עמנואל סולובייציק). למד בבי"ס של אצילים בפוניבאז' וסיים את הגימנסיה הממשלתית בקובנה בהצלחה וזכה במדליה של זהב. למד משפטים באונ' פטרבורג ומוסקבה. בעזרת דודו רוזין, פקיד חשוב במיניסטריון הימיה, קשר קשרים עם חוגים בעלי־השפעה ונכנס לשירות משרד־המשפטים, דבר בלתי־שכיח ברוסיה הצארית. לאחר שירות של שש שנים הגיע למשרת מזכיר־ראשי. שימש אח"כ סגן נשיא ביה"ד למסחר בפטרבורג. בש' 1870 פרש מן השירות והצטרף למעמד עוה"ד. התפרסם כאחד מגדולי עוה"ד ברוסיה. חבר עירית פטרבורג ונציגה במועצה המחוזית. היה פעיל גם בחיי הציבור היהודי, וחבר בוועד חברת מפיצי־השכלה. חבר המש־לחת היהודית לצאר אלכסנדר ה־3 בעלותו על כסא המלכות, לאחר רצח אלכסנדר ה־2. נפ' בשוויץ.

בסוק, משה בן זלמן־יהודה
(1966—1907)

סופר ומשורר. נו' בקובנה (אביו הוא מחברו של הספר „נחלת יעקב"). התחנך בחדר ובישיבות. בש' 1920 עבר לווילנה, שם היה פעיל ב„החלוץ". ערך את ההוצאות הספ־רותיות של „החלוץ" ובטאוניו באידיש ובעברית. בש' 1926 החל לפרסם שירים ומסות על ספרות. בש' 1936 עלה ארצה והצטרף למשק יגור ואח"כ לאשדות־יעקב. היה חבר מערכת הוצאת הספרים של הקבוץ המאוחד. מחיבוריו: „בשלבים" (וארשה, 1934); „בהדום מרחקים" (ת"א, 1941); „בדרך הארנים" (1941); „מאחורי הזורע" (1949); „החוף השקט" (1956); „שירים חדשים" (1961); „נחושתים והללויות" (1961). כמו"כ תרגם לעברית יצירות שונות, ביניהן הפואמה „הירש לקרט" לה. לייויק. ערך את „ספר החלוץ", „ספר המעפילים", „ספר מלחמת הגיטאות" (יחד עם א. צוקרמן) ו„מבחר שירת יידיש". נפ' באשדות־יעקב. לאחר מותו הופיע ספר שירים חדש שלו „יום נאה, חלקו מעונן" (1966).

בסטומסקי, שלמה
(1941—1891)

סופר ומחנך. נו' בווילנה. מייסד בית־ההוצאה „די נייע אידישע פאלקס שול". הוציא ספרי לימוד וגם עתון לילדים בשם „די גרינינקע ביימעלעך". מחיבוריו: „ביים קוואל", אוסף פולקלוריסטי (וילנה, 1920; שנית, 1923). נפ' בווילנה.

בסקין, זאב (ולדימיר)
(? —1855)

מבקר מוסיקלי. נו' בווילנה. גמר את המחלקה למשפטים באונ' פטרבורג. תלמיד הקונסרבטוריון. השתתף בעתונות הרוסית במאמרים על מוסיקה, ספרות ותיאטרון. המאמרים הופיעו במקובץ בחוברות. כתב דרמה ברוסית מחיי היהודים „על־פרשת־דרכים", שהוצגה בהצלחה בבירה ובערי השדה.

בעהם, אריה
(1941—1877)

בקטריולוג ועסקן ציוני. נו' בסאלוק. למד רפואה בחרקוב. ייסד שם אגודת „בוני־ציון" ואגודת הסטודנטים „קדימה". ציר בוועידה הציונית במינסק (1902) ובקונגרס הציוני ה־4 בלונדון. חבר משלחת העזרה היהודית בחרקוב לנפגעי הפרעות בקישינוב. רופא בצבא הרוסי במזרח הרחוק בימי מלחמת יפאן. אסיסטנט באונ' חרקוב. בש' 1912 התיישב בירושלים וייסד את „מכון פסטר", בתמיכתו של נ. שטראוס, וכן סניפים בפתח־תקוה ובחיפה. רופא בצבא התורכי בימי מלחה"ע ה־1. בתקופת המנדט פעל למען ייסוד ישובים חקלאיים סביב לירושלים. ממייסדי „הסתדרות־הרופאים", „ועד־הבריאות", ירחון „הרפואה" ומנהל מכון פסטר בארץ. הנהיג שיטה חדשה בהכנת נסיובים ובדיקת סוגיהם. לוחם נלהב להשלטת העברית בישוב. פרסם מאמרים בענייני רפואה וציבור. נפ' בת"א.

בק, יוליאן
(1908—1869)

מהנדס. נו' בסוואַנציאַן. נדבן ולוחם למען אמנציפציה של יהודי רוסיה. מייסד העתון „ראַטש" (1906—1917) — החשוב בעתונים הליבראליים של רוסיה הצארית — בטאון ק.ד.

בקר, זלי
(1941—1896)

צייר. נו' בלאצקובה. למד באקדמיה לאמנות במוסקבה. סיים את לימודיו בביה"ס לאמנות בליטא. יצירותיו הוצגו בתערוכות בליטא ומחוצה לה. בעל גישה ריאליסטית. נושאיו היו רציניים ושיקפו במיוחד את הווי הפועלים במצוקתם ואת חיי היהודים. מאוחר יותר ביטאו עבודותיו חדוות־חיים. נספה בטבח „קבוצת האינטליגנטים" של גיטו קובנה.

בקשט, ליאון
(1924—1867)

צייר ושחקן. נו' בגרודנה (שמו המקורי רוזנברג). למד אמנות בפטרבורג ובפאריס. עבד במוסקבה. תמונותיו הוצגו

שם בתערוכת טריטיאקוב. עורר רוגז השלטונות בציוריו מהחיים הרוסיים. חזר לפאריס. בש׳ 1909 הצטרף לבלט הרוסי שם, שימש צייר תלבושות ותפאורות וקנה לו שם עולמי. במיוחד הצטיין בדגמיו ל„שחרזדה" ו„קליאופטרה". לציוריו ותפאורותיו היתה השפעה עצומה על הבמה המודרנית. עבודתו ה־אחרונה להצגת „איסטר" באופרת פאריס (1924) הצטיינה בעושרה ושלל גוניה. בנעוריו התנצר, אך חזר אח"כ ליהדות. נפ׳ בפאריס.

בר, אשר
(? —1897)

מתימטיקן וחרט. נו׳ בסייני, בתחילת המאה הי"ט. התפרסם בהמצאותיו המתימטיות, וביחוד בשטח המכניקה המעשית. העתונות הגרמנית הכללית והמקצועית העריכה מאד את המצאותיו. כמו כן הצטיין בתור חרט וזכה לפרס בתערוכת קניגסברג (1868). בסוף שנות השישים של המאה הי"ט עלה ירושלימה, משם היה שולח כתבות ל„המגיד" ועתונים אחרים. נפ׳ בירושלים.

ברגר, בנימין בן לייב
(1948—1881)

רופא, נשיא ציוני ליטא. נו׳ בווילייקה. גדל באוקראינה. למד רפואה בקיוב. רופא מתנדב בשירות „הצלב־האדום". במלחה"ע ה־1 פעיל ביארוסלאוו בהגשת עזרה לפליטים יהודיים. ציר בוועידה הציונית בפטרבורג (1917). ב־1918 התיישב בקובנה. שימש כמנהל המחלקה למחלות פנימיות בביה"ח היהודי במשך 20 שנה. מאישיה המרכזיים של יהדות ליטא. נשיא ההסת׳ הציונית שם. בש׳ 1935 ביקר בא"י. בקיץ 1941 הוגלה כאסיר־ציון לסיביר. שימש רופא בבי"ח במחנה ריכוז סובייטי. רופא הומניסטי ואישיות מוסרית. היה אהוב ונערץ על כל הבאים עמו במגע. לאחר שנים של סבל רב הוציא את נשמתו במחנה ריכוז סובייטי בקוטלאס.

בנו, ד"ר מרדכי ברגר, נעצר ע"י הנאצים בממל ומת בכלא.

ברודא, אברהם־אהרן בן שלום
(חי במאה הי"ט)

מחבר. נו׳ בווילנה, לאביו שהיה מראשי הקהילה שם. חיבוריו: „בית־ועד" — דינים על עמידה וישיבה בצירוף „בית־מדות" על משקלות ומדות בהלכה (וילנה, תקצ"ב); „בית־הגדול", פירוש ל„פרקי ר׳ אליעזר" עם הטקסט (וילנה, 1838); פירוש ל„מכילתא" (לא יצא לאור); „לשכת הסופר", דיני סת"ם (וילנה, תרכ"ט).

ברודנא, עזרא
(נו׳ בש׳ 1878)

סופר ועורך־דין. נו׳ בוולוז'ין. נינו של רבי מנשה מאיליה. למד משפטים באונ׳ באמריקה, ושימש עו"ד ואח"כ סגן התובע הכללי בקליבלנד. השתתף בכ"ע וחיבר בין השאר את הספרים: The Little Conscript; The Fugitive (1905) (1907); One of us (1912); Juggler (1919); The Sublime Jester (1923); The Ghosts of Yesterday (1935).

ברודני, יצחק־אייזיק בן מאיר
(1956—1888)

בנקאי ועסקן ציוני. נו׳ בסמארגון לאב בנקאי. חניך החדר והישיבה בסלאבודקה. למד כלכלה ופילוסופיה באונ׳ ברן בשנים 1917—1919 מנהל הבנק העממי בחרקוב. ממייסדי „החבר" וצ.ס. ברוסיה. בש׳ 1921/6—ממנהלי הבנק המרכזי לקואופרציה יהודית בליטא. פעיל בענייני הציבור. בש׳ 1926 עלה לארץ. ממנהלי „המשביר המרכזי" וממייסדי „בנק הפועלים" ומנהלו. ציר בקונגרסים ציוניים. חבר הוועד הפועל הציוני. מן האישים המרכזיים בחיי הכל־כלה של הסתדרות העובדים הכללית ומפא"י. נפ׳ בת"א.

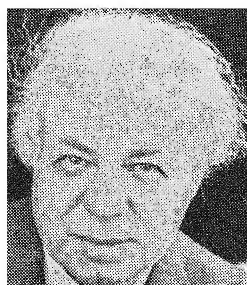

ברוידא, מרדכי בן מאיר
(נו׳ בש׳ 1877)

מהפכן. נו׳ בסוואַנציאַן. אביו היה עורך־דין פרטי. למד בפוניבאַז׳ וליבאָו. גמר את המחלקה לכימיה באונ׳ פטרבורג. בעודנו תלמיד בית־הספר בפוניבאַז׳ השתתף בחוגי השתלמות של ס.ד. בש׳ 1901 נאסר בפטרבורג והוגלה ל־8 שנים למזרח־סיביר. בש׳ 1904 השתתף במרד הגולים ונידון ל־12 שנות עבודת־פרך. ברח למערב־אירופה וישב בלונדון, ג׳נבה ואח"כ בבקו, שם ניהל אגודות פועלים ס.ד. בש׳ 1905 נאסר שוב. בש׳ 1907 פרסם שורה של מאמרים בענייני קואופרציה. בש׳ 1908 נאסר בפטרבורג, שבה התגורר לפי דרכון מזויף. בש׳ 1917 חבר הוועה"פ של מועצת פועלי פטרבורג וסגן יו"ר אגף הפועלים שלה. לאחר המהפכה היגר לחו"ל.

ברוידס, אברהם בן יצחק
(נו׳ בש׳ 1907)

משורר. נו׳ בווילנה. חניך ה„חדר מתוקן" והגימנסיה העברית. בש׳ 1923 עלה לא"י. עבד בבניין ובסלילת כבישים. ממייסדי „הסתדרות הנוער העובד העברי" ועתונה „במעלה". מזכיר כללי של אגודת הסופרים העברים משך שנים רבות. לרבים משיריו חוברו מנגינות. ספרי שיריו הם: „בתלם" (1931); „אשנב" (1934); „מבית" (1936); „אמונים" (1938); „קול" (1940); „לארץ המוקד", שירות נופי דרום (1965). על ספרו „מאדם לאדם" קיבל „פרס

ברנר", על ספר שיריו לילדים „מתנה" קיבל „פרס אשר ברש", על ספרו „שרשים בסלע" קיבל פרס לספרות יפה של עירית חולון, ועל ספרו „אל השחר הגנוז" קיבל את פרס עירית רמת־גן. קובץ דברי הערכה לפעלו הספרותי, בשם „מעגלי אדם ושיר", הוצא לאור ע"י מוקיריו (תשכ"ב).

ברוידס, יצחק בן מנחם־מאיר

(1946—1879)

עסקן ציוני. נו' בווילנה. חניך ישיבת סלאבודקה. למד באונ' ברלין. בשנים 1902—1904 היה פעיל ב„בונד" ואח"כ בפוע"צ ובתנועה הציונית. חבר הוועה"פ הציוני בליטא. עסקן ציבורי רב־מרץ בחב' ההיסטורית־אתנוגרפית, באגודת הסופרים ועוד. עורכו של ה„פריינד", בטאון ציוני בליטא. בשנת 1924 עלה לא"י. מייסד התאחדות המעמד הבינוני ושתי שכונות־עם בת"א. משך שנים רבות היה מזכיר כללי של „התאחדות בעלי־מלאכה". חיבר מחזות באידיש שהוצגו בתיאטרון היהודי בווילנה. ספריו: „אַ שטיין אין וועג" (וילנה, 1911); „וילנה הציונית ועסקניה", זכרונות ותעודות (ת"א, ת"ש); „אגדות ירושלים דליטא" (ת"א, תש"ז). נפ' בצפת והובא לקבורה בבית־העלמין בנחלת־יצחק.

ברוידס, ראובן־אשר בן יוסף

(1902—1851)

סופר עברי. נו' בווילנה. בהיותו נער בן 12 כבר נתפרסם כעילוי. בילדותו נתייתם מאביו וחי חיי־נדודים. פרסם מאמרים בשאלות דת ב„לבנון". הושפע מליליינבלום. תבע תיקונים בדת. בש' 1873 השתקע בווארשה ושם פרסם את סיפוריו הראשונים. בש' 1876 בא ללמברג. שם פרסם את הרומן „הדת והחיים", ממיטב הסיפורים של תקופת ההשכלה. לוחם נלהב לחיבת־ציון. הטיף ליישוב א"י. ערך בבוקרשט את כה"ע „יהודית", ובלמברג הו"ל את „עקד ספורים". נואם שהלהיב בעיקר את הנוער. בש' 1888 פרסם את הרומן „שתי הקצוות", בו הוא מתאר את הסכסוך בין העולם היהודי הפאטריארכלי ובין הדור החדש. הסופר מנסה להשלים ביניהם על בסיס הלאומיות היהודית. לאחר הקונגרס הציוני הראשון השתקע בווינה. נתמנה ע"י הרצל לעורך ה„וועלט" במהדורתו באידיש. תמיד היה נע־ונד. חי בתנאים חומריים קשים. מעולם לא זכה אפילו לחדר משלו. מת בבית־החולים בווינה ממחלת הסרטן. סיפוריו: „אהבה תחולל נפלאות" (למברג, תרל"ו); „מודה ועוזב" (ווארשה, תרל"ו); „הדת והחיים" (למברג, תרל"ז; ושנית, תרמ"ה); „שתי הקצוות" (ווארשה, תרמ"ח); „זקנים עם נערים" (ווין, תרמ"ו); „חרמון" (קראקא, תר"ן); „מאין לאן" (קראקא, תרנ"א); „שלושה ספורים" (קראקא, תרנ"ד); „שירים עתיקים" (קראקא, תרס"ג); „אדם מיצקוויץ", הערכתו ותולדותיו של המשורר הפולני (קראקא, תר"ן). ערך את העתון „היהדות" (למברג, תרמ"ה), ואת העתון „הזמן" ו„רוח הזמן" (קראקא, תרנ"א).

ברוך (בורוכוביץ), יהודה־לייב

(1953—1873)

סופר ומחנך. נו' בטאווריג. חניך החדר, הישיבה ואונ' ברן. קיבל תואר ד"ר לפילוסופיה. פרסם שירים, סיפורים ומאמרים בכ"ע עבריים שונים. מחבר „אוצר ספרות ישראל" — אנתולוגיה של הספרות העברית העתיקה (וילנה—ברלין, תרע"ד—תרפ"ה). חיבר ספר לימוד „ראשי פרקים בתלמוד" (ברלין, תרפ"ד) ו„ראשי פרקים בספרותנו העתיקה והחדשה" (מוס־קבה, תרע"ח). היה מורה לספרות עברית בגימנ' של פ. כהן בווילנה. לאחר מלחה"ע ה־1 הורה בגימנ' הריאלית העברית בקובנה. בש' 1926 עלה לא"י. עד ש' 1935 מורה בגימנ' „הרצליה". ערך את „ספר השבת". תרגם לעברית ספרים מאת אמרסון, אש, בירון, ברנה, גלסוורתי, גתה (על תרגום „פאוסט" זכה ב„פרס טשרניחובסקי"), היינה, ורן, קיפלינג, ועוד. סיפוריו: „בפרוזדור המוות", סיפור מחיי רוסיה הבולשביסטית (ת"א, תרפ"ז); „ספורים" (ת"א, תרפ"ח); „הגולם מפראג" (ת"א, תש"ב). נפ' בת"א.

ברון, יוסף־לואי

(? —1894)

רב. נו' בווילנה. חניך ישיבה־קולג' ו„היברו יוניון קולג'". רב בביהכ"נ „עמנואל" בדוונפורט. מייסד הקהילה הריפורמית „יהודה" (1923). רב במילווקי (1924). פרופ' לפילוסופיה בביהמ"ד למורים במילווקי וחבר במועצת המורים של ה„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי (1940). מחיבוריו: The Immigrant (Davenport, 1923); The Jewish Bible (Davenport, 1927); In Quest of Integrity (Chicago, 1936); Candles in the Night (Philadelphia, 1940); Stars and Sand (Philadelphia, 1943), וחלק ראשון של אנ־תולוגיה מדבריהם של לא־יהודים על יהדות ויהודים.

ברונשטיין, אהרן

(נו' בש' 1874)

פרופיסור לרפואה, חוקר מחלת הסרטן. נו' במאריאמפול. אביו היה ספק צבאי. סבו היה רב באוגוסטוב. עד היותו בן 9 למד בחדר. גמר גימנסיה במאריאמפול ולמד באונ' חרקוב וברלין. תלמידם של קוך, וסרמן, סנטור ופאול אהרליך, שניבאו לו עתיד מדעי מזהיר. בש' 1905 שימש רופא־צבאי בחזית יפאן. אח"כ היה דוצנט באונ' מוסקבה על יד הפרופ' פופוב. על אף היותו יהודי, הורשה לתפוס את משרת מנהל המכון לחקר הסרטן במוסקבה. לאחר מהפכת אוקטובר חזר לליטא ושימש פרופ' באונ' בקובנה. לאחר זמן קצר עבר לברלין ושם המשיך את מחקריו. בין החולים שריפא: מקסים

גורקי, מיליוקוב, הסן ועוד. היה הראשון שהשתמש ברדיום בריפוי הסרטן. בימי שלטון הנאצים עבר לפאריס ועבד במכון קירי. מ־1940 בניו־יורק. עבד שם בביה"ח „בל־וויאו".

ברוצקוס, דב־בר (בורים) בן דוד

(1938—1874)

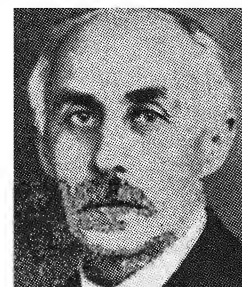
עסקן ציבורי, כלכלן וחוקר בעיות אגרריות. נו׳ בפולאנגן. אחיו של יהודה־יוליוס. התחנך במוסקבה. גמר בי"ס גבוה לחקלאות. בש׳ 1898—1907 ריכז את ההדרכה החקלאית במושבות היהודיות ברוסיה מטעם יק"א. עסק בסטטיסטיקה חקלאית. עיבד את החומר של מפקד 1897 על האוכלוסיה היהודית ופרסם את מסקנותיו ב־2 כרכים. בחוברת „דרכי המושבות היהודיות" ביקר את שיטת ההתיישבות של הברון רוטשילד בא"י והמליץ על הקמת משקים גדולים בהנהלת החברה המיישבת המעסיקה פועלים שכירים. לחוברת זו נודעה אח"כ השפעה על פעולות הברון בארץ. מפעילי „אורט". השתתף בכ"ע רבים באידיש ורוסית. בש׳ 1903—1922 פרופ׳ לכלכלה חקלאית בבי"ס גבוה לחקלאות בפטרבורג. מומחה לבעיות אגרריות של רוסיה. יו"ר הוועדה לתיכנון חקלאי של איזור לנינגרד. בסוף 1922 גורש מרוסיה הסובייטית יחד עם פרופסורים וסופרים אחרים בעלי שם. השתקע בברלין. פעיל במכון מדעי של המהגרים הרוסים וחבר הנהלת „אורט" שם. הוציא (יחד עם לשצ׳ינסקי) כתב־עת לדימוגרפיה, סטטיסטיקה וכלכלה יהודית. כתב ספר על חקלאות יהודית במזרח אירופה וספרים רבים על בעיות המשק הסובייטי. מש׳ 1935 עד יום מותו שימש פרופ׳ לכלכלה חקלאית באונ׳ בירושלים. השתתף ב„המשק השיתופי". היה מהמומחים הגדולים באירופה בשאלות כלכלה ובמיוחד בבעיות חקלאות והתיישבות יהודית. הרצאותיו באונ׳ ירושלים יצאו לאור לאחר פטירתו בשם „כלכלה חקלאית" (ירושלים, תש"ב). נפ׳ בירושלים.

ברוצקוס, יהודה־יוליוס בן דוד

(1951—1870)

רופא, עסקן ציוני, היסטוריון ופובליציסט. נו׳ בפולאנגן. אחיו של דב ב. נתחנך במוסקבה. סיים את הפקולטה לרפואה. עוד בהיותו סטודנט היה חבר „בני־ציון". אז פרסם מורה־דרך ביבליוגרפי לספרות על היהודים. עורך ה„ווסחוד", „יאווריסקאיה ז׳יזן" ו„ראזסווייט". יו"ר המרכז הציוני ברוסיה. ציר לקונגרסים. חבר הועה"פ הציוני. חבר המועצה של „אוצר התיישבות היהודים". ציר האספה המכוננת הכל־רוסית, מטעם יהודי פלך מינסק (1917). ציר בסיים ומיניסטר לעניני היהודים בליטא (1922—1923). חבר הנהלת „אורט" ו„אמיגדיראקט". ממיסדי „אזע" ונשיאה. ממיסדי וראשי התנועה הרביזיוניסטית. נאסר ע"י ממשלת וישי אך שוחרר בעזרת ידידיו בארה"ב. הגיע לאמריקה ועמד שם בראש „התאחדות ציוני רוסיה". היסטוריון בעל שם. חוקר תולדות היהדות במזרח־אירופה ומלכות הכוזרים בדרום רוסיה. פרסם מחקרים רבים. נפ׳ בת"א.

ברוצקוס, יואל בן דב

(1951—1885)

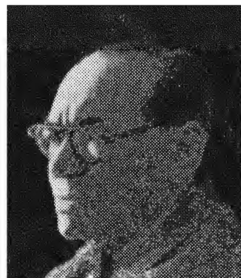
מחנך. נו׳ בפולאנגן. גמר את המחלקה למתימטיקה ופיסיקה באונ׳ מוסקבה. נאמן לציונות מבחרותו. פעיל בין הסטודנטים היהודים במוסקבה. בימי מלחה"ע ה־1 עבד במרכז „יאקופו". חזר לליטא בש׳ 1922. עבד זמן קצר ב„ועד הלאומי" היהודי. מש׳ 1923 היה מורה למתמטיקה ופיסיקה בגימנסיה העברית בקובנה, ובש׳ 1928—1940 שימש מנהלה (יחד עם ד"ר א. ברמן — עד ש׳ 1936). חבר המרכז הציוני וחבר מרכז „תרבות" בליטא. היה מחונן בכשרון פדגוגי. שאף כל ימיו להעמיק ידיעותיו. צנוע וסגור מטבעו. איש האמת, אציל רוח ועדין נפש. נאמן ומסור לתפקידו כמחנך הדור הצעיר. לאחר השתלטות הסובייטים בליטא שימש מורה למתימטיקה ופיסיקה בגימנסיה באידיש. כעבור זמן קצר הוגלו הוא ואשתו לסיביר על השתייכותם למחנה הציוני (השלטונות הפרידו ביניהם והם נמצאו במרחק 6000 ק"מ זה מזה). במקום גלותו זה נפטר.

ברטונוב, יהושע־זאב בן דב־יהודה בירטון

(נו׳ בש׳ 1879)

שחקן. נו׳ בווילנה. חניך החדר והת"ת. למד גם מלאכה והתכונן להוראה. נטייתו לבמה היתה ניכרת בו עוד מנעוריו. בהיותו בן 20 היה לשחקן מקצועי בלהקתו של מרקובסקי (בתיאטרון סמאז׳נדיץ׳ בווילנה). מש׳ 1905 שחקן בתיאטרון העירוני בווילנה ויוצא לסיבוב בערי השדה. שנים רבות שיחק רק בשפה הרוסית. אותו זמן ייסד גם אגודות חובבים וסטודיות דרמטיות יהודיות. בש׳ 1911 היה במאי בבית־העם בטיפליס. בש׳ 1912 הכיר בביאליסטוק את נחום צמח והצטרף אליו בייסוד „הבימה" הראשונה ובהכנת המחזה „הנודד הנצחי" (של דימוב), שהוצג בזמן הקונגרס הציוני ה־11 בווינה ואח"כ בווארשה. מש׳ 1922 הצטרף ל„הבימה" באורח קבוע. תפקידו הראשון ב„הבימה" היה זונדל הגיבן בהצגת „הדיבוק". מאז היה לאחד משחקניו הראשיים של תיאטרון לאומי זה. בין תפקידיו החשובים: טדיאוש ב„הגולם"; המשולח ב„הדיבוק"; הסבא ב„כבלים"; טרטוף ב„טרטוף"; שר העיר ב„רביזור"; פרופ׳ יונק ב„אבות ובנים"; טוביה ב„טוביה החולב"; הרועה הזקן ב„אדיפוס"

ו,,שומר הגן" ב,,בראשית" למגד. קיבל תואר ,,בחיר האמנות" (תש"י) ופרס ישראל (תשכ"ט).

ברכיהו (בורוכוב), אהרן־מיפל בה"ר אבא־יעקב
(1946—1870)

מורה וסופר. נו' בווילנה. חניך ישיבות וולוז'ין וסלאבודקה. למד באונ' ברן. מזכיר הוועד האודיסאי של חו"צ. מטובי

הפובליציסטים העברים בדורנו. השתתף ב,,המליץ", ,,הזמן", ,,ה־עולם", ,,השלוח", ,,מאזנים", ,,גל־יונות", ,,דאר היום", ,,הארץ", ,,הבקר" ועוד. חבר מרכז ציוני רוסיה. בשנת 1912 עלה לא"י. ניהל בתי־מלאכה של ,,בצלאל" בירושלים. מורה לתלמוד ופסיכו־לוגיה בביהמ"ד למורים ובגימנסיה בירושלים. בימי מלחה"ע ה־1 הוגלה ללבנון. חבר הוועד הזמני של יהודי א"י. יו"ר מרכז המורים. ציר בקונגרסים ציוניים רבים. נלחם בעד ציונות ממלכתית ומדינה עברית. מסותיו הפילוסופיות ומאמריו מצטיינים ביושר מחשבה, והם כונסו בחלקם בספרו ,,נכסים וערכים" (1938). נפ' בירושלים.

ברכיהו (בורוכוב), מרדכי בה"ר אבא־יעקב
(1959—1882)

רופא ועתונאי. נו' במאישיגולה. חניך ישיבת טאלז. למד רפואה בבזל, ברן וציריך. עלה לא"י בש' 1912. שימש רופא בגימנסיה העברית ,,הרצליה". בימי מלחה"ע ה־1 שימש רופא בצבא הטורקי, ועם סיום המלחמה — רופא בגליל. מש' 1919 ראש מחלקה להיגיינה מטעם ,,הדסה" בבתי־הספר בירושלים. ממייסדי בתי־ספר לתלמידים מפגרים בירושלים. פרסם עשרות מאמרים על נושאים פדגוגיים ופסיכולוגיים ב,,המליץ", ,,הזמן", ,,הצופה" (וארשה) ובעתונים בא"י. חיבוריו: ,,בית־הספר והגן", הלכות בריאות (ירושלים, 1942); ,,בית־הספר והתלמיד בא"י" (ירושלים, תרצ"ח); ,,בעיות סוציאליות וחינוכיות" (ירושלים, תרצ"ז); ,,גיל ההתבגרות" (ירושלים, תר"ץ; שם, תש"ו); ,,הדור הבא", מחיי המין (ת"א, 1946); ,,היגיינה" (וארשה, תרפ"ה); ,,חיי־אדם", פיסיולוגיה והיגיינה (ירושלים, תרצ"ב—תרצ"ו; שם, תרצ"ט), ועוד. נפ' בירושלים.

ברמן, אהרן בן מרדכי
(נו' בש' 1895)

מחנך. נו' בלודז'. התחנך בישיבות טאלז, וולוז'ין ופוניבאז'. אח"כ המשיך בלימודיו בגרמניה ובציריך. קיבל תואר ד"ר לרפואה בש' 1919. בש' 1920 הוזמן ע"י ד"ר מנחם סולובייציק (סוליאלי) להורות בגימנסיה העברית בקובנה שבהנהלת ד"ר משה שוובה. בש' 1925—1936 שימש מנהלה של הגימנסיה. כמו"כ שימש מורה ומנהל בסמינר של ,,תרבות". היה סגן יו"ר מרכז ,,תרבות" בליטא. בש' 1936 עלה ארצה. זמן־מה הורה בביהמ"ד לגננות מיסודו של יחיאל הלפרין, ומ־1940 בסמינר ע"ש לוינסקי. מייסד ,,ביה"ס התיכון החדש" בת"א ובש' 1937—1964 עמד בראשו. מחיבוריו: ,,תולדות החנוך בישראל ובעמים" (ת"א, תש"י; ואח"כ פעמים רבות); ,,תורת החנוך וההוראה" (ת"א, תשי"ב; ואח"כ פעמים רבות); ,,פילו־סופיה פעילה", לקט מסות בפילוסופיה, בפסיכולוגיה ובחנוך (ת"א, 1961); כן תרגם 18 קטעים מ,,הפילוסופיה של קונסטנטין ברונר", וערך קובץ ,,אשנב לפילוסופיה" שכלל קטעים מהפילוסופיה היוונית ועד ימינו.

ברמן, הרולד
(1949—1879)

עורך ומתרגם. נו' בקובנה. בש' 1900 היגר לארה"ב. ערך והשתתף בעתונים ,,ג'ואיש פורום", ,,ג'ואיש טריביון", ,,מנורה", ,,תלמוד מגאזין", ,,ג'ואיש כרוניקל", ,,ג'ואיש רוויו". תרגם ספרים מעברית ואידיש לאנגלית. היה פעיל בחיי הציבור היהודי. נפ' בניו־יורק.

ברמן, יעקב בן יחזקאל־מאיר
(נו' בש' 1878)

רב, ממנהיגיה הראשונים של ,,המזרחי". נו' בסאלאנט. חניך ישיבת טאלז. הוסמך ע"י ר' י.י. ריינס, ר' מאיר אטלס ואחרים.

למד משפטים באונ' פטרבורג. ציר בוועידה הציונית במינסק (1902). ציר בוועידה הראשונה של ,,המז־רחי" בלידא, בה הרצה על חידוש פני הישיבות ויזם את יסוד ישיבת לידא. שימש ר"מ בישיבה הגדולה באודיסה. רב העיר ברדיטשוב. ראש ,,הסתדרות אחדות". חבר ההנהלה של ארגון יהודי אוקראי־נה. בש' תרפ"א עלה לא"י. שימש סגן מנהל מח' החינוך ומפקח ראשי על החינוך הדתי־לאומי מזרם ,,המזרחי" (תרפ"ו—תש"ד), בסוכנות היהודית ובוועד הלאומי. הרחיב ופיתח את רשת החינוך הדתי־לאומי. מייסד ומנהל ,,מכון תורני פדגוגי" לבוגרי ישיבות בירושלים וברחו־בות. פרסם מאמרים רבים בענייני דת, חינוך וציונות. חיבר ס' ,,תורת המדינה בישראל" (ירושלים, תש"ו), פרקי שו"ע, ספרי ,,הלכה לעם".

ברמן, פאוול (,,מיכאיל")
(1922—1873)

מהנדס ומהפכן. נו' בפוניבאז' לאביו הסוחר. למד בבי"ס ריאלי בפוניבאז' ופינסק. בש' 1891—1893 ניהל תעמולה מהפכנית בווילנה בין פועלים ואינטליגנטים יהודים. מ־1894 במינסק. ציר בוועידה הראשונה של ה,,בונד". לאחר התקפת המשטרה על ה,,בונד" ברח לחו"ל. גמר את הפוליטכניון בקרלסרוה. בש' 1906 חזר לרוסיה. עבד בתור מהנדס בנארווה. אחרי מהפכת פברואר היה פעיל באגודות פועלי המתכת בפטרבורג. נהרג שם בתאונת דרכים.

ברמסון, ליאון בן משה
(1941—1869)

עסקן ציבורי. נו' בקובנה. גמר פקולטה למשפטים במוסקבה. גילה ענין רב בבעיות ההשכלה והפצתה בקרב היהודים. בתום

לימודיו התיישב בפטרבורג. בש׳ 1897—1900 הוציא (יחד עם אח־רים) „מדריך בשאלת ההשכלה של היהודים". פעיל בחברת מפיצי־השכלה. הצטרף ליק״א. היה מנהל מחלקת הסטטיסטיקה שלה ולבסוף מזכירה הכללי (1899). פעיל ב־„ברית להשגת שוויון־זכויות ליהו־דים" וב„ברית השחרור". ממייסדי „הקבוצה היהודית הדמוקרטית". נעצר ונכלא לזמן מה בפטרבורג. ציר לדומה הראשונה מפ׳ קובנה. מש׳ 1906 פעיל ב„אורט". השתתף ב„ווסחוד" ובעתונים אחרים ופרסם מאמרים בשאלות החינוך היהודי ובנושאים ציבוריים יהודיים. מש׳ 1920 ישב (יחד עם לבוביץ) מטעם „אורט" בפאריס. גייס כספים וייסד סניפים ובתי־ספר למלאכה במדינות שונות. בש׳ 1934 ביקר בארץ ועשה למען ייסוד סניף „אורט". חבר ב„קרן השיקום האמריקנית" וממנהלי אמיג־דיראָקט. נפ׳ במרסייל.

ברמסון, משה
(1862— ?)

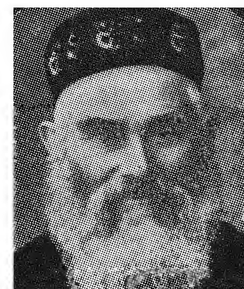
מהפכן. נו׳ בקובנה. עוד בהיותו סטודנט בפטרבורג נאסר על דפוס בלתי ליגלי שברשותו. הוגלה לסיביר, שם נידון לעבודת פרך על השתתפותו במרד מזוין של הגולים. בש׳ 1895 חזר לרוסיה וישב בווילנה. פעיל במפלגת ס.ד. פרסם זכרונות על ימי גלותו בסיביר.

ברמסון, משה בן ברוך
(חי במאה הי״ט)

עסקן וחו״צ. מנכבדי הקהילה היהודית בקובנה וממשכיליה. מראשוני חו״צ. ציר בוועידת קאטוביץ. חבר משלחת של יהודי קובנה שקיבלה את פני הרצל בווילנה. אביו של ליאון ברמסון. חותנו של העסקן הציבורי והעו״ד עוזר פינקלשטיין.

ברנט, זרח בן נחום
(1843—1935)

מחלוצי הישוב. נו׳ בציטוביאן. חניך חדר וישיבות. נשא לאשה את בתו של הסוחר הלונדוני ר׳ יצחק הכהן והשתקע בלונדון, שם הקים תעשית פרוות ואירגן את עדת יהודי מזרח אי־רופה. מקץ 7 שנים עלה לא״י. משלא הצליח להתבסס בארץ, ירד פעמיים לונדונה וחזר עם כסף שצבר שם. ממייסדי פתח־תקוה. עבד בה בתנאים של מחסור ודוחק, ונאלץ לחזור לונדונה, אך המשיך בתעמולתו ליישוב הארץ בין יהודי אנגליה. נתקבל לראיון אצל הברון

ב. רוטשילד בדבר עזרה לפתח־תקוה. עלה ארצה בפעם הרביעית. תיקן את ביתו, הוסיף עוד בית ונטע כרמים. ציר בוועידת חו״צ בקטוביץ. חזר וביקר אצל הברון והפעם הסכים הברון להכליל גם את פתח־תקוה במסגרת פעולותיו. בפעם השישית עלה ארצה עם משפחתו. אך שוב לא האיר לו המזל פנים ונאלץ לחזור לונדונה ולצבור כסף, כדי להתבסס מחדש בארץ. כך נסע 15 פעמים ללונדון בענייני עסקיו, היה חוזר ארצה ומטפל בענייני ציבור: הרחיב את היישוב ביפו, בנה בתים, בתי־כנסת, בתי־מרחץ ומקוואות. פעם בהיותו על גג המרחץ לצורך תיקון נפל מגובה של 12 מטר ובאורח פלא נשאר שלם בגופו. אז נדב סכום כסף להקמת תלמוד־תורה בפתח־תקוה. בנה בת״א את ביהכ״נ „שונה הלכות". בעת הבניה נפל מגזוזטרה ושבר רגל. בקושי חזר לאיתנו. כשהבריא הקים, לפי עצתו של הרב, את ישיבת „אור זורח". זכרונותיו נדפסו בירושלים, בש׳ תרפ״ט. על שמו נקרא רחוב בשכונת נוה־שלום בתל־אביב. נפ׳ בביתו בנוה־שלום ונקבר בירושלים.

ברנסון, ברנרד
(1865—1959)

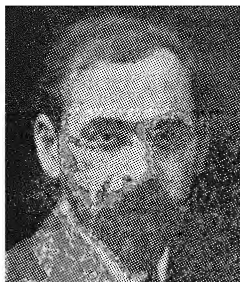
מבקר אמנות. נו׳ בווילנה. בילדותו הובא לבוסטון. שם קיבל את חינוכו היסודי והשכלתו הגבוהה (באונ׳ הרווארד ואוקספורד). פרסם 4 כרכים על אמנות הציור באיטליה ובהם ניסח את עקרונות ביקרתו. מהמומחים הגדולים ביותר לאמנות ביחוד מתקופת הרנסנס. חבר האקדמיות לאמנות באמריקה, בלגיה ונור־בגיה. במשך שנים רבות חי בקרבת פלורנץ בווילה שרכש שם לעצמו. בימי מלחה״ע ה־2 מצא מחסה בצירות הוואתיקן בסן

מרינו. פרסם שורה של חיבורים באנגלית בענייני אמנות וביניהם על: „אמני ונציה מתקופת הרנסנס" (1894); „אמני פלורנציה בתקופת הרנסנס"; „ציירי איטליה בתקופת הרנסנס" (1930); „מחקרים בציור של ימי הביניים" (1930); „קווים לדיוקן־עצמי" (1940); (1941—4) "Rumor & Reflex"; „אסטטיקה והיסטוריה" (1949); ספריו תורגמו לשפות שונות. נפ׳ בפלורנץ.

ברנר, ויקטור
(1871—1924)

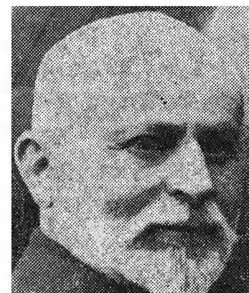
פסל וגלף. נו׳ בשאוולי. למד חרטות בריגה ובקובנה. בש׳ 1890 היגר לניו־יורק ופתח שם בית־מלאכה. בערבים היה משתלם במקצועו. עבד בשביל יצרני תכשיטים. משך את תשומת לבו של פרופ׳ אטינגר מקולג׳ ניו־יורק, והוטל עליו להכין מדל־יות למוסדות שונים. בש׳ 1898 יצא לאירופה להשתלם. עבודותיו זכו להערכה בתערוכות שונות באירופה ובאמריקה. בש׳ 1906 חזר לאמריקה. רכש את הוקרתו של הנשיא רוזוולט. הוטל עליו

מטעם האוצר לשנות את צורת המטבע האמריקאית. ביצע עבודות אמנותיות, שהקנו לו שם ברחבי עולם. פרסם ספר „על אמנות המדליה". נפ׳ בניו־יורק.

ברנשטיין, אברהם־משה
(1933—1865)

חזן וקומפוזיטור. נו׳ בשאצק. חזן ראשי בביהכ״נ הכוראלי „טהרת הקודש״ בווילנה במשך 30 שנה. שאף להכניס לנוסח התפילה את מיטב הניגונים ה־לאומיים והעממיים. עוד בילדותו גילה נטייה לחזנות. בהיותו בן 20 שימש „משורר״ אצל החזן רבינוביץ בקובנה. אח״כ — חזן שני ומנצח על מקהלה. בעל השכלה מוסיקלית. פעיל גם בשדה המוסיקה החילונית וחיבר מנגינות לשירי מנה, פרוג, דוליצקי ועוד. חיבר למעלה מ־200 קומפוזיציות לשירי ילדים בעברית ואידיש. מנגינותיו נתקבלו בכל תפוצות ישראל וגם בבתי־הכנסת הרפורמיים. פרסם מאמרים על החזנות והמוסיקה היהודית. נפ׳ בווילנה.

ברנשטיין, בנימין־אברהם
(נו׳ בש׳ 1881)

מתימטיקן. נו׳ בפוסבול. חניך האונ׳ בבלטימור ופרופ׳ למתימטיקה שם. מש׳ 1928 מזכירה של החברה המתימטית האמריקאית. פרסם ספרים ומאמרים בבעיות מתימטיות.

ברנשטיין, הרמן
(1935—1876)

עתונאי ודיפלומט. נו׳ בניישטוט־שאקי. היגר לארה״ב. נציג „ניו־יורק טיימס״ בחו״ל. מייסד ה„טאג״ ועורכו (עד 1916). בש׳ 1917 בא לרוסיה כסופר מיוחד לשם סיקור המהפכה. פרסם שורת מברקים סודיים מאת ניקולאי השני לווילהלם השני, אשר עוררו סנסציה גדולה בעולם. סופר ה„ניו־יורק הראלד טריביון״ ב־ועידת השלום בוורסאי. חקר את הפרעות ביהודי פולין בש׳ 1919. ייצג את ה„ג׳וינט״ ביפו. תבע לדין את הנרי פורד על מאמר אנטישמי ואילצו להתנצל בפומבי. גילה את הזיוף של ה„פרוטוקולים של זקני ציון״. הנשיא הובר מינהו לנציג ארה״ב באלבניה. תרגם לאנגלית מיצירותיהם של סופרי רוסיה. מחיבוריו: The Willi-Nicky Correspondence (New York, 1918); The History of a Law (New York, 1921); The Road to Peace (New York, 1926); The Truth about the Protocols of Zion (New York, 1935); Celebrities of Our Time (New York, 1924). נפטר בשפילד, מסצ׳וסטס.

ברנשטיין, סינאייב־ליאופולד
(1944—1867)

צייר. נו׳ בווילנה. למד בבי״ס לציור ואח״כ באקדמיה לאמ־נות בפאריס, שם היה תלמידו של צאלו. תערוכת יצירותיו הראשונה הוצגה בש׳ 1890. תמונתו „עזרא הבונה״ נרכשה ע״י ממשלת צרפת. בש׳ 1900 זכה במדליה של זהב, על תמונותיו שהציג בתערוכה העולמית. הוענק לו תואר של קצין לגיון הכבוד.

ברנשטיין, צבי־הירש בן משה
(1907—1846)

עתונאי ומו״ל. נו׳ בניישטוט־שאקי. בצעירותו השתתף ב„המגיד״, „הכרמל״, „הלבנון״. היה מידידיו של פרץ סמולנסקין. בש׳ 1870 היגר לארה״ב. ייסד שם (יחד עם צבי גרשוני) את העתון היהודי הראשון „די פאסט״, וכן את העתון „היברו ניוז״ ב־4 לשונות (עברית, אידיש, אנגלית וגרמנית), ואת השבועון העברי הראשון בארה״ב „הצופה בארץ החדשה״, שהתקיים 5 שנים. לאחר כשלונו כמו״ל עסק בענייני בנקאות והצליח לצבור הון רב. אך הפסיד את הונו באופירה הרומנית שרכש בניו־יורק. חזר לבנקאות ולמסחר ושוב התעשר. היה אחד מעוזריו של יהודה־דוד איזנשטיין בהוצאת האנציקלופדיה „אוצר ישראל״. נפ׳ בניו־יורק.

ברנשטיין, שאול
(1905—1872)

צייר. נו׳ בפוסבול. למד ציור באמריקה, הולנד ופאריס, וזכה להערכה נלהבת של יצירותיו — ציורים ריאליסטיים של טיפוסי יהודים. בין תמונותיו: „שבת אחרי־הצהרים״, „מרדכי החייט״.

ברקוביץ, בנציון־יהודה בן אליהו („בענטשל סאקערס״)
(1879—1803)

מחבר. נו׳ בווילנה. תורני ומשכיל. חוקר בלשון הארמית. פרסם מאמרים ב„פרחי־ציון״, „הכרמל״, „המגיד״, „אוצר חכמה״. מחבר הספרים „עוטה אור״, על תרגום אונקלוס של התורה (וילנה, תר״ג); „לחם ושמלה״, כולל שני ביאורים על תרגום אונקלוס (וילנה, תר״י); „אבני־ציון״, כולל שני ביאורים: „לווית חן״ על „חדושי־נתן״ לר׳ נתן אדלר, ו„נחלת־יאיר״, ביאור על ספר קדמון שהיה על תרגום אונקלוס בידי שד״ל (וילנה, תרל״ז); „חליפות שמלות״, על תרגום אונקלוס (וילנה, תרל״ד); השאיר כ״י על תרגומי התנ״ך, על משניות ואגדות חז״ל, וכן הניח בכ״י „מדרש מלים״ על שפת ארם. נפ׳ בווילנה.

ברקמן, אלכסנדר
(1936—1870)

אנארכיסטן. נו׳ בווילנה. עוד בנעוריו הצטרף לתנועה המהפכנית. בש׳ 1888 היגר לארה״ב, שם היה פעיל בתנועה האנארכיסטית הגרמנית בראשותו של יוהן מוסט. במחלוקת שבין מוסט לפייגרט הצטרף לאחרון. לאחר מותו של מוסט, ראו בו את נציג האנארכיזם האמריקני (יחד עם אמא גולדמן). קנאותו הניעה אותו להמליץ על טירור, כאמצעי בסכסוכי עבודה. התנקש בחייו של פרוק (מנהל עסקיו של קרנג׳י). נידון ל־20 שנות מאסר. לאחר שישב 14 שנה

בכלא, שוחרר והצטרף לאמא גולדמן בעריכתו של הירחון האנארכיסטי "Mother Earth". בימי מלחה"ע ה־1 נאסר לשנתיים על תעמולה נגד הגיוס. בש' 1919 נשלח לרוסיה. שם התאכזב. בש' 1922 בא לגרמניה וניהל משם פעולת עזרה לאסירים אנארכיסטים ברוסיה. מחיבוריו: „מזכרונות בית־הכלא של אנארכיסט" (ניו־יורק, 1912); „הטרגדיה של המהפכה הרוסית" (ברלין, 1922); „מרד קרונשטדט" (ברלין, 1923); „האגדה הבולשביקית" (ניו־יורק, 1925); „האלף־בית של האנארכיזם הקומוניסטי" (1929). נפ' בניצה.

גאר, יוסף בן דוד
(נו' בש' 1905)

עתונאי וסופר. נו' בקובנה. בימי מלחה"ע ה־1 גלה עם הוריו למינסק. בשובו למד בביה"ס „אורט" בקובנה. סיים את הסמינר היהודי למורים בקובנה ושימש מורה באוטיאן. בש' 7—1933 השתלם בלימודים הומניטריים באונ' קובנה. בש' 1932 פרסם סיפור ב„פאלקסבלאט" ואח"כ החל לפרסם ביקורות על ספרים ורשימות בנושאים יהודיים שונים. זמן־מה היה מעורכי „פאלקסבלאט" בקובנה. בימי השואה ישב בגיטו קובנה. בש' 1945 הגיע לגרמניה, שם ישב 3 שנים בקרב שארית הפליטה. בש' 1948 הגיע לאמריקה. מאז הוא מפרסם רשימות, מסות ומאמרים בכ"ע שונים בארה"ב ומחוצה לה, וכן משתתף באנציקלופדיה האידית. עובד ב„ייווא" בניו־יורק בחקר השואה ופרסם בהוצאת המוסד ביבליוגרפיות על השואה ועל הגבורה. מספריו: „אומקום פון דער ידישער קאוונע" (מינכן, 1948); „אין געלויף פון חרובע היימען" (ניו־יורק, 1952); „ווידערקלאנגען" (תל־אביב, 1961); „אזוי איז עס געשען אין ליטע", לענין הממשל הסובייטי בש' 1940/1 (תל־אביב, 1965).

גברונסקי, ברוך־בנדט בה"ר יששכר־בר
(? —1912)

נדבן. נו' בשוואֶקשנה, לאביו שהיה רב העיירה. מנדיבי ישראל במוסקבה. הצטיין ביראתו ובהתמדתו בתורה. הקדיש רוב ימיו לתורה ולעסקנות ציבורית. חתנו של ק. ז. ויסוצקי. חיבר „אוצר לשון המקרא והתלמוד", שהוצא ע"י אלמנתו בעריכת „רב צעיר" (מוסקבה—פאריס, תרפ"ד). נפ' במוסקבה.

אלמנתו מרים היתה בתו של קלונימוס ויסוצקי. נו' בז'אגר. נדבנית. ייסדה את „קבוץ פוניבאז' " לזכר בעלה ברוך־בנדט. נפ' בצרפת בש' 1924. בנו דימיטרי (1883—1949) היה פעיל בס.ר. נאסר ונאלץ לצאת מרוסיה. למד במארבורג וחי בברלין. עקר לשוויץ והיה מרצה לפילוסופיה באונ' ברן. חיבר ספרים בפילוסופיה ועל תורת היחסות של איינשטיין. נפ' בשוויץ.

גדון, ישעיהו־אהרן בן שלום־גרשון
(1877—1954)

מחנך. נו' באיישישוק. מחלוצי החינוך העברי בגולה. ממקימי ביה"ס העברי העממי בווילקובישק וממוריו. מורה לעברית וללימודי היהדות בגימנסיה הריאלית בקובנה. כן לימד תולדות ישראל בביה"ס המקצועי „אורט" ובביה"ס העממי היהודי. עלה ארצה בש' 1936. נפ' בגבעת־ברנר.

גדליה מסימיאטיץ
(חי במאה הי"ז וראשית המאה הי"ח)

מבני העליה של ר' יהודה חסיד. איש סימיאטיץ (פ' גרודנה). בש' 1700 עלה לא"י יחד עם אחיו, ר' משה. יצא לחו"ל בשליחות בני־עדתו האשכנזים ובדרך שליחותו הדפיס את ספרו „שאלו שלום ירושלים" (ברלין, תע"ו), בו תיאר את עליית ר' יהודה חסיד ושיירתו, את ירושלים, את המקומות הקדושים ואת קברי הצדיקים. ספרו כולל תיאור נאמן ביותר על ירושלים בראשית המאה הי"ח. הספר חזר והובא לדפוס ע"י ז. רובשוב (שזר) בקובץ „רשומות" כרך ב' (עמ' 462—493), ושוב ע"י אברהם יערי בספרו „מסעות ארץ־ישראל" (ת"א, תש"ו), עמ' 323—368.

גודובסקי, ליאופולד
(1870—1938)

פסנתרן וקומפוזיטור. נו' בווילנה. למד מוסיקה בברלין ופאריס. ביקר פעמיים בארה"ב. מורה בקונסרבטוריון בפילדלפיה ובשיקגו. בש' 1900 חזר לאירופה והופיע בעשרות קונצרטים בארצות רבות. הוכר בתור אחד מגדולי הפסנתרנים בדורו, הן בטכניקה המוסיקלית המעולה, הן בהשכלתו המוסיקלית הרחבה והן בתפיסתו המעמיקה והחריפה בכוונותיו הדקות ביותר של הקומפוזיטור. בש' 1909 שימש מנהל ביה"ס לפסנתר בקונסר' הקיסרי בווינה. בש' 1914 חזר לארה"ב והתמסר לעבודת ההוראה. בגלל שיתוק ידו השמאלית, הפסיק את עבודתו כפסנתרן והתרכז בעבודות קומפוזיציה. נפ' בניו־יורק.

גודשטדט, שלמה־זלמן
(1808—1868)

מחבר. נו' בקאלווריה. חניך ישיבות וילנה וולוז'ין. חי בלונדון ופאריס. בש' 1866 הוציא את ספרו „אמרי־שלמה", על משלי, ו„דברי־שלמה", ביאורים לכה"ק.

גוז'נסקי, שמואל („לנו" ; „המורה")
(1867— ?)

מפעילי ה„בונד". יליד וילנה. מורה בבי"ס ממשלתי. הכוח הארגוני העיקרי של המחתרת היהודית בווילנה. גילה ענין רב בתורה הסוציאליסטית, אך תכופות הסתבך בסתירות רעיוניות. שאף לשיטתיות וסדר בפעולת המחתרת והיה נאבק על דרכי תעמולה חדשות. יחד עם ל. לוינסון עבר לביאליסטוק ושם הניח את היסוד לתעמולה רחבה. שניהם נאסרו והוגלו לאזור יקוטסק. פרסם חוברות: „מכתב לתעמלנים" ; „דין ויושר", נגד האמונה בגורל ובמזל ; „די שכירות", ניתוח על שכר־עבודה. לאחר מהפכת אוקטובר הצטרף למפלגה הקומוניסטית. שימש קומיסר פוליטי בטולא. היה פעיל באיגודים מקצועיים במוסקבה. השתתף בהוצאת מהדורה של כתבי לנין באידיש. בשנות ה„טיהורים" (1936—8) נאסר והוגלה. מאז נעלם וגורלו לא נודע.

גוטליב, יעקב בה״ר צבי־הירש
(1945—1911)

משורר ומבקר. נו׳ בקובנה במשפחה חסידית. אחיו הצעיר של נח־יצחק. התחנך בחדר ובישיבות. בכוחות עצמו למד לימודי־חול. שירו הראשון פורסם ב,,אידישע שטימע״ בהיותו בן 14. מאז פרסם שירים, נובילות, ומאמרים בנושאים ספ־רותיים אידיים ועבריים, בכ״ע יהודיים שונים בליטא ומחוצה לה. ערך יחד עם אחרים קבצים ספרותיים שונים. משורר בעל נפש עדינה ופיוטית. המוטיבים העיקריים בשירתו היו תיאורי־טבע, הנוף והעיירה הליטאית, בעיות לאומיות וסוציאליות, ורגשות חרדה לקראת חורבן שיבוא. מאמרי־הבקורת הספ־רותיים שלו הצטיינו בהסברה רחבה תוך ניתוחים מעמיקים, והרצאותיו בנושאים ספרותיים היו מלאות ענין וחיבבו את הספרות על ההמונים בליטא. עם פלישת הנאצים נמלט וישב במזרח רוסיה. מחיבוריו: ,,גאלד און בלוט״, שירים (קובנה, 1931); ,,קולות פון דער ווייט״, פואמה (קובנה, 1933); ,,אָ ווערבעביים טייך״, שירים (קובנה, 1936); ,,סאנעטן״ (קובנה, 1938); ,,ה. לייוויק — זיין ליד און דראמע״ (קובנה, 1938). נפ׳ ממחלת־הטיפוס במארי (מזרח רוסיה). לאחר מותו הופיע ספרו ,,געקליבענע לידער״ (מונטריאול, 1959).

גוטליב, נח־יצחק בה״ר צבי־הירש
(1967—1903)

סופר ומשורר. נו׳ בקובנה. התחנך בחדר ובישיבות. פעיל ב,,החלוץ״ בליטא. מיוזמי קבוצת הסופרים הצעירים ,,מיר אליין״ ומעורכי הקובץ בשם זה (קובנה, 1930). מאז ש׳ 1925 פרסם שירים, סיפורים ורשימות ספרותיות, בעתונות היהודית בליטא וכן בעתונות בלטביה, פולין, אמריקה ודרום־אפריקה. בש׳ 1930 היגר לקנדה. עובד ב,,קענעדער אדלער״. ערך קבצים ספרותיים. מש׳ 1950 — מזכיר אג׳ הסופרים היהודים בקנדה. שיריו מצטיינים בשפה עשירה ובנימה לירית נוגה. סיפוריו הקצרים מתארים את ההווי היהודי בליטא ובקנדה. מחיבוריו: ,,בלויע גנאד״, שירים (קובנה, 1927); ,,גאנג״, שירים ופואמות (קובנה, 1929); ,,זעגלען אין זון״, שירים (מונטריאול, 1932); ,,איבערבוי״, נובילה (שם, 1940); ,,נייע לידער״ (שם, 1943); ,,סאוועטישע שרייבער״ (שם, 1945); ,,חלוצים״, פואמות (שם, 1948); ,,אָ מענטש אין די הימלען״, שירים ופואמות (שם, 1950); ,,דריי פאעמעס״ (שם, 1955); ,,פון מיין לאנד מיין לידערשער״, שירים (שם, 1958); ,,זעכציק״, שירים וביקורות (שם, 1964). נפ׳ במונטריאול.

גוטמן, משה
(1939—1883)

מהפכן. נו׳ בוואָפר (פ׳ קובנה). חניך ישיבות ווילקומיר, קובנה ווילנה. מש׳ 1902 פעיל ב,,פועלי־ציון״ וב,,ועד־ההגנה״ בווילנה. ציר בוועידת ס.ס. בלייפציג, מטעם הסניף הקובנאי. ניהל מטעם ס.ס. את מסע הבחירות לדומה השניה בפ׳ קובנה. ציר בוועידת הקהילות בקובנה בשנת 1909. חבר מרכז ס.ס. בווארשה. ציר בוועידת יט״א בעניין אנגולה. נכלא פעמים רבות. פעיל ב,,אורט״ וב,,יאָקופו״. חתם (עם אנין) על הסכם איחוד של ס.ס. עם המפלגה הסוציאליסטית היהודית. נציג המפלגה המאוחדת בוועידת האיגודים המקצועיים בפטרבורג. נבחר ל,,פרלמנט הזמני״ בימי קרנסקי. חבר ה,,ראדא״ המרכזית והועה״פ שלה בקיוב. סגן ראש הממשלה הסוציאליסטית במינסק. חבר ועד הקהילה במינסק. היה בין החותמים על המנשר מ־25 במרץ 1918 בדבר אוטונומיה ליהודי רוסיה הלבנה. בש׳ 1922 נאסר בווילנה. פעיל ב,,בונד״ בווארשה. ב־1924 עבר לקומוניסטים. מ־1925 ברוסיה, שם השתתף בעתונות היומית. פעל בתור מורה ועסקן ב,,גיזאַרד״. ב־1937 נאסר ונשלח למחנה־רכוז. ב־1939 הוצא להורג.

גוטמן־ליסני, רוזה בת אליהו
(נו׳ בש׳ 1903)

משוררת. נו׳ בקובנה והתחנכה בגימנסיה רוסית. החלה לפרסם שירים באידיש ב,,וויספע״ (קובנה). בש׳ 1921—1939 ישבה בברלין, פאריס וספרד. מ־1939 בארה״ב. פרסמה שירים ב,,רינגען״, ,,ליטער. בלעטער״ (וארשה), ,,צוקונפט״ (ניו־יורק) ו,,גאלדענע קייט״ (ת״א). שיריה יצאו בספר בשם ,,פאר גאר נאענטסטע״ (ברלין, 1925) ו,,לידער״ (ניו־יורק, 1947). כמה משיריה תורגמו לעברית ואנגלית. חרוזיה הקצרים ציוריים ובעלי ביטוי נמרץ.

גוטפרשטיין, יוסף בן אנשל
(נו׳ בש׳ 1903)

סופר. נו׳ בפראַן. התחנך בחדר, בישיבות ובגימנסיה עברית. סיים את הסמינר היהודי למורים בקובנה, ולמד מוסיקה בקונסרבטוריון בקובנה. בש׳ 5—1922 פרסם שירים ב,,וויספע״. בש׳ 1923 נסע לגרמניה והמשיך בלימודיו באונ׳ ברלין. בש׳ 1926 היגר לצרפת, התיישב בפאריס והתערה בחיים החברתיים והתרבותיים היהודיים. שימש מנהל של סטודיו־דרמטית יהודית. היה פעיל בפדרציה של הארגונים היהודיים בפאריס ומרצה באונ׳ העממית היהודית. בימי הכיבוש הנאצי נמלט לשווייץ, שם פרסם ספר ,,אסכולת הרצח״ (בגרמנית, ג׳נבה, 1944). את ספרו זה תרגם אח״כ לצרפתית. אחרי המלחמה חזר לפאריס ושקע ביתר־שאת בפעילות ציבורית וספרותית. תרגם לצרפתית מסיפורי פרץ, פרקים מ,,ספר היצירה״ ומן ,,הזוהר״. פרקים מעבודתו הגדולה על פולקלור יהודי ליטא פורסמו בכרך א׳ של ספר ,,יהדות ליטא״.

גולדבלום, ישראל־איסר (,,יאפ״ז״)
(1925—1864)

ביבליוגרף. נו׳ בווילנה. עוד בנעוריו עבר לברלין. חקר כתבי־יד עבריים עתיקים בספריות פאריס, ברלין, לונדון, אוקספורד ורומא. פרסם מאמרים (בחתימת ,,יאפ״ז״: ישראל איסר פרח זהב) ב,,המגיד״, ,,העברי״, ,,המליץ״, ,,הצפירה״, ,,כנסת ישראל״, ,,אוצר הספרות״ ועוד. ספריו: ,,מאמר ביקורת ספרים״ (פאריס, תרמ״ו); ,,מגנזי ישראל בפאריס״ (וינה, תרנ״ד); ,,קבוצת מכתבים״, שחכמי ישראל שיגרו אליו (למברג, תרנ״ה).

גולדבלט, אהרן בן ראובן
(נו׳ בש׳ 1897)

משורר. נו׳ בקובנה. למד בחדר ובישיבה. בימי מלחה״ע ה־1 גלה עם הוריו לקרים. בש׳ 1922 חזר לקובנה, ואחרי זמן־מה

החל לפרסם שירים ב„וויספע" ובכ"ע אחרים. בש' 1929 היגר לצרפת. חיבוריו: „ווארצלען", שירים (קובנה, 1927); „אַ זאנג צווישן זאנגען", שירים (פאריס, 1966).

גולדברג, אליקים־יהודה בה"ר יעקב
(תרט"ו — ? ; 1855 — ?)

נו' בקאַלם. משכילי קובנה (א. מאפו, ד"ר פינברג ועוד) רצו להכניסו לגימנסיה, אך לפי עצת ר' ישראל סלנטר חזר לקאַלם ולמד שם תורה (ואח"כ בריטובה). בן 25 הוזמן לשמש רב באלקסוט (פרבר קובנה), אך סירב והתמסר ללמודי חול. למד רפואה באונ' קניגסברג. ר' ישראל סלנטר, שישב בימים ההם בקניגסברג, שמח לקראתו וקרא לו בשם „ר' גציל חריף". אחרי פטירת ר' ישראל סלנטר הזמינו ר' עזריאל הילדסהיימר לברלין וכעבור זמן קצר הוכתר בתואר ד"ר לרפואה באוניברסיטת היידלברג. הברון ב. רוטשילד שלח אותו לפקח על הרופאים בא"י. הוא התיישב בזכרון־יעקב והתפרסם כרופא מומחה ושונא בצע. עם זה עסק גם בשיעורי דת ובהחזקת הדת. פעולותיו אלו גרמו לסכסוכים עם פקידי הברון והוא נאלץ היה להגר לאמריקה. השתקע בניו־יורק (תרמ"ה). ר' יעקב יוסף, הרב הכולל בניו־יורק, קירבהו ושיתפו בפעולותיו להרמת קרן היהדות, בייסוד בתי־אולפנא לנוער, בוועד למען הכשרות ועוד. היה מראשוני המייסדים של „עדת־ישראל" בניו־יורק ומוסדות שונים לתורה ולצדקה. כן ייסד את ביהכ"נ הגדול „חובבי־תורה" ושימש בו רב שלא על מנת לקבל פרס. פרסם מאמרים רבים בכתבי־עת תורניים. כמו־כן פרסם ספר „כוחא דהתירא", בו הראה את כוחו בתורה.

גולדברג, בן־ציון בן משה
(נו' בש' 1895)

עתונאי. נו' באולשאן. היגר לארה"ב. למד באונ' איוֹוה וקולומביה. עוד בהיותו סטודנט השתתף בעתונים יהודיים יומיים. בש' 1921 הצטרף למערכת „טאג", בו ערך טור מיוחד. השתתף ב־"Daily Eagle" בברוקלין. ערך את הירחון „ג'ואיש דייג'סט". פרסם חיבור בשם "Sacred Fire", על בעיות המין בדת (1930), וספר בשם „יידן אין ראטן־פארבאנד" ת"א, 1965), שתורגם גם לעברית.

גולדברג, דב (בוריס) בן אלכסנדר
(1922—1865)

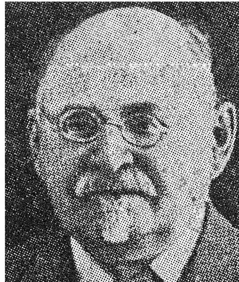
ממנהיגי הציונים ברוסיה. נו' בשאקי. חניך הגימנסיה בקובנה. למד באונ' ברלין והאנובר. מהנדס־כימאי. הקים ביח"ר בווילנה והשתקע שם. חו"צ מנעוריו. הצטרף לתנועה הציונית עוד בימי הרצל. היה בין התובעים „עבודה מעשית" בארץ. מראשי המדברים בוועידת הלסינגפורס בש' 1906. ציר בקונגרסים ציוניים. חבר מערכת „ראזסווייט". ממייסדי „העולם" ו„דאס אידישע פאלק" וחבר המערכות שלהם. כן פרסם מאמרים רבים ב„בודושצ'נוסט"

ו„די וועלט". עשה בשליחויות ציוניות בארצות סקנדינביה ואנגליה. ב־1920 עלה ארצה. ממייסדי חב' „הבונה" וביהח"ר „סיליקט". ממייסדי קהי"ס. במאורעות 1921 נפצע ביפו ולאחר כמה חדשים נפטר.

גולדברג, יצחק־לייב בן אלכסנדר
(1935—1860)

עסקן ציוני ונדבן. נו' בשאקי. חו"צ מנעוריו. ייסד בווילנה את אגודת „אוהבי־ציון" יחד עם רש"י פין ואחרים. פעל רבות למען יישוב א"י. מראשי „ההסתדרות הציונית" ברוסיה. ביתו שימש מרכז לציוני ליטא. ציר ב־12 הקונגרסים הציוניים הראשונים. ממייסדיו של „העם" במוסקבה. לפני מלחה"ע ה־1 ביקר 7 פעמים בא"י. בתרומתו רכשה הקק"ל את הקרקעות הרא־שונים. ייסד את „הר־טוב". גאל שטח־אדמה על הר הצופים, שעליו נבנתה האונ'. מייסד „הארץ" וביח"ר „סיליקט". גילה הבנה מיוחדת לפעולות חינוך ותרבות עברית ותמך בעשרות מפעלים רוחניים. בנו **בנימין** נהרג ליד ת"א במאורעות הדמים בש' תרפ"ט. לזכרו ייסד האב את „בית בנימין" ואת שכונת תל־בנימין (ברמת־גן). ציווה מחצית רכושו לקק"ל. נפ' בשוויץ והובא לקבורה בת"א.

גולדברג, לאה
(נו' בש' 1911)

משוררת וסופרת. נו' בקובנה. למדה בגימנסיה העברית בקובנה ואח"כ באונ' קובנה, ברלין ובון. עם תום לימודיה חזרה לליטא ושימשה מורה לספרות בגימנסיה העברית בראסיין. בש' 1935 עלתה לארץ ועסקה זמן קצר בהוראה. הצטרפה למערכת „דבר" ואח"כ למערכת „על המשמר". מש' 1952 מורה לספרות כללית באונ' העברית בירושלים, ומש' 1963 — פרופ'־חבר וראש החוג לספרות השוואתית. עוד בליטא פרסמה שירים, מאמרים ומסות, בעתונות העברית ואח"כ בעתונות הספרותית בארץ. מחיבוריה: „טבעות עשן" (1935); „שבולת ירוקת העין" (1940); „מביתי הישן" (1944); „על הפריחה" (1948); „ברק בבוקר" (1955); „מוקדם ומאוחר" (1959); „עם הלילה הזה" (1964); „בעלת הארמון", מחזה (1955); „מכתבים מנסיעה מדומה" (1937); „פגישה עם משורר" (1952); „חמישה פרקים ביסודות השירה" (1957); „אחדות האדם והיקום ביצירת טולסטוי" (1959); „אמנות הסיפור", עיונים ביסודות הסיפור (1963). חיברה גם ספרי ילדים בחרוזים ובפרוזה, והם: „האורחת מכנרת" (1939); „העיר והכפר" (1939); „שיר בכפרים" (1942); „ידידי מרחוב ארנון" (1943); „נשמור על ארצנו" (1944); „הביתן הקטן" (1945); „הביבר העליז" (1947); „מה עושות האילות" (1949); „כך ישיר עולם צעיר" (1950); „נסים ונפלאות" (1954); „מלכת שבא הקטנה" (1956); „איה פלוטו" (1957); „דירה להשכיר" (1959); „צריף קטן" (1960); „מעשה בשלושה אגוזים" (1960). כמו"כ תרגמה ספרי שירה, פרוזה ומחזות,

מרוסית, גרמנית, צרפתית ואנגלית לעברית (ביניהם משל צ׳כוב, טולסטוי, איבסן ואחרים).

גולדברג, רחל בת מיכל־זלמן פינס
(1949—1870)

עסקנית. נו׳ בפרוז׳אן (פלך גרודנה) למשפחה מיוחסת. למדה ב„חדר" לבנות ואח"כ בגימנסיה. נישאה ליצחק־לייב גולדברג. שותפה נאמנה לבעלה בעסקנותו הציבורית והציונית. מייסדת „יהודיה" ובתי"ס עבריים אחרים בווילנה. בימי מלחה"ע ה־1 היתה פעילה בעזרה לפליטים. ביתה שימש בית־ועד לעסקנים וסופרים. מש׳ 1920 בא"י. גם כאן המשיכה בפעולותיה למען מוסדות תרבות וחסד. תמכה ביד רחבה בהקמת בנין התא"י. מהראשונות שהקימו את השירות לטיפול באם ובילד. מייסדת מעון תינוקות ברחוב בוגרשוב בת"א. הצטיינה בטוב־לבה והיתה נענית לכל קריאה לעזרה. נפ׳ בת"א.

גולדברג, שמעון בן אברהם־יצחק
(1940—1873)

עסקן. נו׳ בקיבארט למשפחה מיוחסת. קיבל חינוך מסורתי וכן קנה השכלה כללית מקיפה. בגיל 16 הצטרף לחו"צ ומאז הקדיש את כל חייו, אונו והונו, לציונות. מזכירו של ר׳ שמואל מוהילבר ועוזרו בעבודתו הציונית. השתתף בכמה ועידות ציוניות. היה חבר „בני־משה". עם הופעת הציונות המדינית הצטרף מיד לשורותיה. השתתף בקונג׳ ציוניים ועם כל הערצתו להרצל היה משוללי הצעת אוגנדה. היה מורשה הקק"ל, ממייסדי חברות „מנוחה ונחלה", „גאולה" ו„אחוה". כן הקדיש את חייו לתחיית הלשון והתרבות העברית וחינך את ילדיו בלשון העברית. בש׳ 1913 ביקר בא"י וערך תכניות לעלייתו. בימי מלחה"ע ה־1 ישב בפטרבורג והשתתף בעבודה ציונית שם. בשובו אחרי המלחמה לליטא השתתף בעבודת מוסדות האוטונומיה היהודית ובכל מפעל ציוני. בש׳ 1924 ביקר שנית בא"י ושנה לאחר מכן עלה עם משפחתו לארץ. מיד השתלב בעבודה הציבורית והיה פעיל בוועד קרן־היסוד, בבית־משפט השלום העברי, בברית הציונים הכלליים, ועוד. היה ממייסדי „איגוד יוצאי ליטא" בארץ ונשיאו הראשון. בש׳ 1937 הוענק לו מטעם ממשלת ליטא אות כבוד על פעולתו בארץ למען יוצאי ליטא. נפ׳ בת"א.

גולדין, עזרא
(1915—1868)

סופר עברי. נו בווילנה. מחבר סיפורים סנטימנטליים מחיי העם: „אם ובת" (וארשה, תרנ"ג); „שכול ואלמן" (וארשה, תרנ"ג); „למקום תורה" (וארשה, תרנ"ד); „קרח מכאן ומכאן" (וארשה, תרנ"ו); „דימון יהודי" (וארשה, תרכ"א); ספר שירים „שירי נער" (וארשה, תרנ"ג). עורך הקובץ העברי „הזמן" (וארשה, תרנ"ו). נפ׳ בוואַרשה.

גולדמן, אמא
(1940—1869)

אנארכיסטית. נו׳ בקובנה. היגרה לארה"ב בש׳ 1886. עבדה בחנויות ובבתי־חרושת, והצטרפה לתנועה האנארכיסטית. בגלל כשרונה הריטורי תפסה מיד מקום חשוב בתנועה. בימי הפילוג במחנה האנארכיסטים בארה"ב הפכה היא לאישיות מרכזית. היתה בין מתנגדי יוהן מוסט. נאסרה בשל חשד על היותה קשורה לרצח הנשיא ויליאם מקקינלי, ושוחררה כעבור זמן־מה. עורכת עתונם המרכזי של האנאר־כיסטים, מרצה ונואמת מלהיבה. הרצאותיה ומאמריה היו לא רק על נושאים מדיניים, כי אם גם ספרותיים. בימי מלחה"ע ה־1 הטיפה לניטרליות של ארה"ב ונאסרה. בש׳ 1919 גורשה לרוסיה. אהדתה למשטר הסובייטי התנדפה לאחר שבאה במגע עם המציאות הרוסית. בש׳ 1921 עזבה את רוסיה והתגוררה בארצות מערב־אירופה. בש׳ 1933 הורשתה לבקר בארה"ב לשם מסע הרצאות. נפ׳ בטורונטו. מחיבוריה: "Anarchism and other Essays" (New-York, 1910); "The Social Significance of the Modern Drama"; "My Disillusionment in Russia" (London, 1925); "Living my Life" (New-York, 1931).

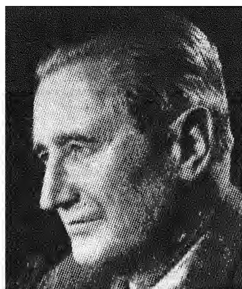

גולדמן, יצחק בן מאיר
(1905—1839)

סופר ומשורר עברי. נו׳ בפ׳ וילנה. חניך ישיבות מינסק וולוז׳ין. רכש לו גם השכלה כללית וידיעה בספרי חכמי ישראל הקדמונים והאחרונים. בש׳ 1861 עבר לווילנה, שם היה מקורב לאד"ם הכהן. פרסם ספרי שירים „הפחד בלילות" (וארשה, תרל"ו); „שנים קדמוניות" (וילנה, תרל"ט); „שיבת־ציון" (1887). שירים אחרים ומאמרים פזורים בכ"ע שונים.

גולדמן, נחום בן שלמה־צבי
(נו׳ בש׳ 1894)

נשיא ההסתדרות הציונית. נו׳ בווישניאָווה (פ׳ וילנה). אביו היה מורה, סופר ומשורר. עד היותו בן 8 גדל אצל סבו בווילנה ואח"כ הובא אל בית אביו בפרנקפורט־ע"נ־מיין. קיבל מילדותו חינוך עברי וציוני שיטתי. בן־בית בספרות העברית החדשה. חניך גימנ׳ בפרנקפורט־ע"נ־מיין. למד באונ׳ היידלברג, מארבורג וברלין. הוכתר בתואר ד"ר לפילוס׳ וד"ר למשפטים. בש׳ 1913 ביקר בארץ עם שיירה של סטודנטים ותיאר את מסעו בספר "Erez-

;Israel, Reisebriefe" (Frankfurt a. m. 1914) מש' 1915 פעיל בתנועה הציונית בגרמניה. בש' 1920 הוציא יחד עם ד"ר י. קלצקין את „פרייה ציוניסטישה בלאֶטאֶר". מש' 1923 חבר הוועה"פ הציוני. בש' 1935 נבחר לשמש נציג הסוכנות היהודית ע"י חבר־הלאומים ולסגן יו"ר הוועה"פ הציוני. פעל בוועד שליחי הארצות יחד עם ל. מוצקין. עשה בשליחות קרן היסוד בארצות שונות. בש' 1936 נבחר ליו"ר כינוס „הקונגרס היהודי העולמי" ובו נבחר ליו"ר הוועד המנהל של הקונגרס. בש' 1922—1933 השתתף עם ד"ר יעקב קלצקין במערכת האנציקלופדיה „אשכול" בברלין. בש' 1940 עבר לארה"ב ופעל שם כנציג הסוכנות היהודית. פעיל במערכה המדינית של הסוכנות היהודית בהקמת מדינת ישראל. נשיא ההסתדרות הציונית ונשיא הקונגרס היהודי העולמי. ניצח על המו"מ בענין השילומים מגרמניה ואוסטריה. נואם בחסד. לוחם אמיץ לזכויות היהודים בתפוצות. בעל קשרים אישיים עם ראשי מדינות.

גולדמן, שלמה־צבי („שלמון")

(1933—1862)

סופר ועסקן. נו' בז'אלודק (פ' וילנה). חניך ישיבות ראדין ואיישישוק. בקובנה התכונן לבחינות כניסה לסמינר של

ד"ר הילדסהיימר, והיה פעיל שם בעבודה ציונית וב„בני־משה". למד באונ' קניגסברג והיידלברג. חיבר ספר משלים מקוריים בכינוי „שלמון". עורך ה„איזר. פאמיליענ־בלאט" בפרנקפורט־ע"נ־מיין משך 16 שנה. ציר בקונגרסים ציוניים. מורה לעברית בסמינר למורים בפרנקפורט־ע"נ־מיין. מש' 1918 מפקח בגימנסיה עברית בוורשה. בנו הוא ד"ר נ. גולדמן, ואחיו — הסופר והמו"ל בן־אביגדור.

גולדנסון, שמואל־צבי

(נו' בש' 1878)

רב. נו' בקאלווואריה. חניך ה„היברו יוניון קולג' " בסינסינטי. בעל תוארים מדעיים באונ' קולומביה. רב בלקסינגטון, פיטסבורג, ניו־יורק, בביהכ"נ „עמנואל". נשיא הוועידה המרכזית של רבני אמריקה וסגן נשיא „האחוד העולמי של היהדות המתקדמת". מטיף לתיקונים חברתיים ולצדק חברתי. בנאומיו היה מעלה על נס את רעיונותיהם האוניברסלים של הנביאים. הטיף לאהבה ולטוב־לב ביחסים שבין אדם לחברו, כדרך לפתרון הבעיות הגדולות של החברה. התנהגותו האישית שימשה דוגמה לבני עדתו. כמה מנאומיו פורסמו בדפוס. מחיבוריו: "Reconstruction" (1919). השתתף בסימפוזיון של הספר על הנושא „האמונה והדעת המודרנית".

גולדשמידט, אליעזר (לזרוס)

(1950—1871)

חוקר ומתרגם התלמוד. נו' בפלונגיאן. התחנך בישיבת סלאבודקה. אח"כ למד באונ' ברלין ושטרסבורג. עבודתו המד־עית הראשונה היתה מוקדשת לחקר הספרות החבשית. אולם

עבודת חייו העיקרית היא תרגום התלמוד הבבלי לגרמנית (נדפס בש' 1930—1936). כן תרגם את ה„קוראן" לגרמנית. הוציא פקסי־מיליה של כתבי־יד עתיקים מן התלמוד הנמצאים בספריית המבורג ומהדורה חדשה של המילון התל־מודי ליעקב לוי. עם השתלטות הנאצים בגרמניה עבר לאנגליה. נפ' בלונדון.

גולדשמידט (גד), אריה בן שמואל

(1952—1896)

מפעילי ההתיישבות העובדת בארץ. נו' בגרודנה. חניך החדר והישיבה. בימי מלחה"ע ה־1 נפצע מפגז ויד ימינו נקטעה. מש' 1917 עסק בפעולה ציונית בגרודנה. בשנת 1919 נבחר לוועד המרכזי של „החלוץ" בליטא ופעל בארגון העליה השלישית. בקיץ 1920 עלה לא"י עם קבוצתו, לאחר תלאות מרובות. עבד בתור מנהל עבודה בכביש עפולה—נצרת. הצטרף אח"כ למשק עין־חרוד. עשה בשליחות „החלוץ" בצ'כוסלובקיה בש' תרפ"ו. בימי מלחה"ע ה־2 היה ממנהלי חברת ההובלה של הסתדרות העובדים, מארגן מפעל קבלני לעבודות צבאיות בסוריה, מארגן עליה בלתי ליגלית מסוריה ועיראק ופעיל בענייני בטחון. חבר בהנהלת „תנובה". בימי המצור על ירושלים ארגן את שיירות המכוניות, שפרצו דרך לירושלים וסיפקו מזון לנצורים. כחובב אמנות ואוהב שירה פעל למען „משכן לאמנות" ובית שטורמן בעין־חרוד. נפ' בעין־חרוד.

גולומב, צבי־ניסן בן אליהו

(1934—1853)

מחבר. נו' בפודזאֶלווה לאב מלמד. חניך ישיבת וילקומיר. עוזר למגיה בדפוס ראם בווילנה. פרסם מאמרים ב„המליץ", ב„הצפירה" ובכתבי־עת אחרים. מורה לעברית ולמוסיקה. בעל ספריה להשאלה וסוכנות לעתונים. מחבר כתבות למצבות. כל ימיו סבל מעוני ומחסור. פרסם כמה חוברות בתורת הנגינה, קומפוזיציות וניגונים לשירי־עם („מנצח בנגינות", וילנה, תרמ"ה; „זמרת־יה", וילנה, תרמ"ה; „קול יהודה"). הראשון שאסף ניגוני עם ונוסחאות תפילה. ב„קריות ספר" (וארשה, תר"ן) הוא מתאר את מסעיו בערים שונות בליטא ובפולין. בספר „שמות אנשים ונשים" (וילנה, תרס"ה) הוא מביא את השמות בהם משתמשים היהודים, ערכם ומקורם. כן חיבר ספר על מעשי הצדקה בווילנה; מילון עברי־אידי עם „פתגמי אורייתא"; ספר על תורת המליצה בשם „להקת נביאים" (וילנה, תרמ"ט); כרסתומטיה עברית לילדי ה„חדר" בשם „חדר לתינוקות" (וילנה, תרמ"ג), ולקסיקון ביוגרפי „כל חמדת־ישראל" (3 חוברות, וילנה, תרס"ה). נפ' בווילנה.

גולנפול, עקיבא

(1870 לערך — 1938)

מחנך, סופר ופולקלוריסטן. מורה לעברית ולספרות בגימנס' העברית ובגימנסיה האידית בווילקומיר. חיבר ספר ללימוד הלשון העברית ו„לקסיקון הפולקלור העברי" (חלק א', ספר

פתגמים, קובנה—ניו־יורק, תרצ״ז). חבר פעיל בחברה ההיסטורית־אתנוגרפית של יהודי ליטא. פרסם מאמרים בעתונות העברית והאידית בענייני פולקלור יהודי. כן חיבר ספר ,,המדבר בלשון ערב״, ספר לימוד לערבית (קיידאן, תרפ״ח). נפ׳ בקובנה.

גולר, יצחק
(1939—1891)

רב. נו׳ בליטא. התחנך במנצ׳סטר. רואה חשבונות ומורה עברי. רב ביהכ״נ ,,קובנה״ במנצ׳סטר. מנהל המכון לחינוך יהודי בלידס. רב באחת מקהילות לונדון ואח״כ בליברפול, מקום שם נפטר. מחיבוריו: "The Passionate Jew" (London, 1923); "A Jew Speaks" (London, 1926); "The Five Books of Moses", a Novel (London, 1926).

גוניונדסקי, מרים בת אבא
(1944—1925)

פרטיזנית. נו׳ בקובנה, לאביה העו״ד. פעילה בבית״ר. בראשית מלחמת גרמניה—רוסיה הגיעה לגיטו וילנה. חברה מסורה בפ.פ.א. ופעילה במחלקה לריגול. לפי הוראות פ.פ.א. נסעה לאושמיאנה, לפני האקציה שם, כדי להזהיר את היהודים ולהציל את הניתן להציל. בשובה הביאה עמה שקיק מלא זהב ופנינים, שהצליחה ,,למשוך״ מראשי המשטרה כדי לרכוש נשק עבור המחתרת. יצאה ליערות נארוטש והצטרפה לקב׳ איוואן איוואנוביץ. בש׳ 1944 התנדבה לנהל מו״מ עם חיל־המצב הליטאי באזור, על העברת אנשיו לצד הפרטיזנים. יצאה על אף אזהרות חבריה ולא שבה. נודע כי עונתה באכזריות עד מוות.

גונצר, אלתר־משה
(1940—1879)

מו״ל. נו׳ בווילקומיר. חניך הישיבה. בן 20 הגיע לווילנה. למד כאקסטרן. עבר לברלין כדי להמשיך שם בלימודיו. היה מזכירו של ראובן בריינין. פתח בברלין בימ״ס והוצאת ספרים. משרדו שימש בית ועד לחכמים וסופרים עברים. פרסם מאמרים ב,,המליץ״, ,,הצפירה״, ,,הצופה״, ,,לוח אחי־אסף״, ,,המעורר״, ,,העולם״, ,,דער יוד״, ,,פריינד״, ,,וועג״, ,,היינט״, ,,מאמענט״ ועוד. ערך את ,,הקשת״ והיה חבר מערכת ,,העברי״. בסוף ימיו עלה לא״י. נפ׳ בתל־אביב.

גוץ, רפאל־שלמה
(1920— ?)

נדבן. נו׳ בשאוולי. חתנו של ק. ויסוצקי. בן־תורה ואיש־עסקים. תומך במוסדות תורה (הקבוץ בפוניבאז׳; הישיבות באודיסה, לידא, שאוולי ושוואנ־ציאן). בימי מלחה״ע ה־1 עמד בראש ועד העזרה לרבנים פליטי חרב. ממייסדי הגימנסיה העברית במוסקבה. חו״צ נלהב. פעמיים ביקר בא״י. ממייסדי ,,הבונה״ ו,,מגדל״. גאל את קרקעות יבנה. בכספו הוקם ביהמ״ד למורים של ,,המזרחי״ בירושלים. הניח עזבון גדול לקק״ל. נפ׳ ביאלטה.

גורדון, אהרן
(חי במאה הי״ז וראשית המאה הי״ח)

רופא. נו׳ בווילנה. למד רפואה בפדואה בש׳ 1692—1695. ב־1713 קיבל מאוגוסט השני, מלך פולין, תעודת־חסינות המקנה לו זכות לגור מחוץ ל,,רחוב היהודים״ בווילנה ולעסוק ברפואה ללא הפרעות.

גורדון, אהרן־דוד בן יחיאל־מיכל
(חי במחצית הראשונה של המאה הי״ט)

סופר עברי. נו׳ בווילנה. חיבר דראמה אליגורית בשם: ,,אפיק נחלים״ או ,,לץ היין״ (וילנה, תקצ״ו), ובה בקורת קשה על מנהגי הקבורה בישראל.

גורדון, אליהו־יוסף
(נו׳ בש׳ 1883)

רופא. נו׳ בבייסיגולה. למד רפואה באונ׳ אוהיו והרווארד. מדריך לרפואה ופרופ׳ באונ׳ אוהיו. מש׳ 1928 ראש המחלקה לרפואה שם. בימי מלחה״ע ה־1 שירת בצבא ארה״ב באירופה.

גורדון, אריה (ג׳רונים)
(1826— ?)

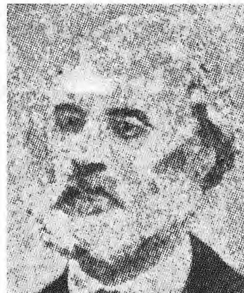
מתרגם. נו׳ במאליאט. תרגם לעברית את ,,מפעלות היהודים״ של מ. שליידן, על תפקיד היהודים בתחיית המדע בימי הביניים (וילנה, תרמ״ב), ואת ספר ,,הנסתרות והנגלות״, מסתורי חצרות פאריס ומדריד, מאת בורן (וארשה, תרמ״ה). חיבר ספר ,,אורח מישור״, מילון תנ״כי (וארשה, תרנ״א).

גורדון, אריה־לייב בן שלמה
(חי במאה הי״ט)

מדקדק. נו׳ בראסיין. חיבר ספר ,,מסלול ודרך לדקדוק שפת־עבר״ (וילנה, תרנ״ט). הו״ל מחדש את ,,משפטי הלשון העברית״ לפי שיטת הגר״א (וילנה, תרל״ד).

גורדון, דוד (דב־בר)
(1886—1831)

סופר, ממבשרי התחיה הלאומית. נו׳ בפודמאַראַטש (פ׳ וילנה). חניך ישיבות. בהשפעת מ. א. גינצבורג הצטרף לזרם ההשכלה. ב־1850 היגר לליברפול, מקום שם שימש מורה בבי״ס. מש׳ 1858 סגן־עורך של ,,המגיד״ בליק. בשנים 1878—1881 הוציא תוספת לענייני מדע בשם: ,,מגיד משנה״. לאחר פטירתו של מו״ל העתון, א. ל. זילברשטיין, נתמנה ג. בש׳ 1882 למו״לו של העתון. כן ערך בליק שבועון גרמני, בשם "Lycker Anzeiger", ופרסם ב,,טיימס״ ובעתון ,,ג׳ואיש כרוניקל״ בלונדון מכתבים, בהם תיאר את רדיפות היהודים ברוסיה. תרגם כמה ספרים לעברית: ,,מסעי ישראל״ — מסעות בנימין השני (ליק, תרי״ט); ,,מלחמת החושך והאור״ (ליק, תרכ״א); ,,משה וירושלים״ — מסעות משה מונטפיורי (ליק, תרכ״ז); ,,דרכי־

הרפואה" (ליק, תר"ל). ממבשרי התחיה הלאומית. עם יסוד תנועת חו"צ העמיד את עתונו לרשותה. עמד בקשר עם לורנס אוליפנט, מיכאל ארלנגר, צדוק כהן ול. פינסקר. בש' 1884 ביקר אצל מונטפיורי ורוטשילד, לישוב אי־הבנות ביניהם לבין אנשי חו"צ. ציר בוועידת קאטוביץ ונבחר בה לוועד־המנהל. מש' 1885 הוציא תוספת דו־שבועית לעתונו בשם „אהבת־ציון", מוקדשת לרעיון שיבת־ציון. „מבחר מאמריו" בענייני חיבת־ציון הובא לדפוס ע"י ג. קרסל (ת"א, תש"ב). נפ' בליק.

גורדון, הירש־לייב בה"ר אליהו

(נו' בש' 1896)

רופא וסופר. נו' בדויגלישקי (פ' וילנה). חניך ישיבות סלאבודקה, לידא וולוז'ין. למד באונ' קולומביה, ניו־יורק ורומא. מורה לתלמוד ב„קולגיו רביניקו" בפלורנץ, ובקולג' למורים עבריים בניו־יורק — לתלמוד, היסטוריה וארכיאולוגיה. למד רפו־אה ברומא. משנת 1935 שימש כרופא בניו־יורק. בימי מלחה"ע ה־1 שירת בלגיון היהודי בא"י. חבר מערכת „טאג". תרגם ספרים לאידיש. חיבר סיפורים ושירים. פרסם מאמרים בעתונים עבריים, אנגליים ואיטלקיים. מחיבוריו: „דאס צוויי שארפיקע שווערד" (תולדות הלגיון היהודי); "The Basilica and the Stoa in Early Rabbinical Literature" (Chicago, 1931); "Rabbi Elijah Gordon" (New-York, 1926); "Prolegomena to the Hermeneutics of the Pentateuch" (1922); "La Medicina Biblico-Talmudica" (1935); "The Magid of Caro (New-York, 1949); "The Jewish Legions" (New-York, 1940), ועוד.

גורדון, יהודה־לייב (יל"ג)

(1892—1830)

משורר עברי. נו' בווילנה. גדל בווילנה והושפע מתנועת ההשכלה. עמד בקשרים עם ראשי המשכילים: זאב קפלן, אד"ם הכהן לבנזון, מיכה־יוסף לבנזון ואח'. חניך הסמינר למורים בווילנה. מורה בבתי"ס ממשלתיים בפוניבאז', שאולי וטאלז. מזכיר הקהילה בפטרבורג ומנהל חברת מפיצי־השכלה. איש ריב לחוגים האורתודוכסיים. בש' 1879 נאסר בגלל חשד בפעילות מהפכנית. שוחרר, אולם לא חזר למשרתו הקודמת. יחס ידידיו הקודמים אליו ופרעות 1880 גרמו לאכזבתו מרעיונות ההשכלה. חולה במחלת הסרטן ומדוכא בשנות חייו האחרונות. הרבה לכתוב בעתונות העברית והרוסית־יהודית והשתתף זמן־מה בעריכת „המליץ". שירתו שימשה ביטוי עז ביותר לרעיונות ההשכלה של דורו, ולשונו השאובה מן התנ"ך והמשנה, וחריגתו מן המליצה השגורה, הצעידה את השירה העברית המודרנית קדימה. הפרוזה שלו לא הגיעה לאותם השיאים. הוא היה הסופר הריאליסטי הראשון בספרות העברית, ושימש דוגמה לסופרים שבאו אחריו. בש' 1882 חגגו את יובל ה־25 של שירתו. ועד היובל הוציא את כל שיריו בארבעה כרכים ושני כרכים של פרוזה, בשם „עולם כמנהגו". שיריו באידיש נדפסו בספרו „שיחת חולין" (וארשה, תרמ"ו); אגרותיו נקבצו בשני כרכים ע"י יצחק־יעקב ויסברג ונדפסו בשם „אגרות יל"ג" (וארשה, תרנ"ד—תרנ"ה). נפ' בפטרבורג.

גורדון, יהושע

(1942—1889)

מפעילי ה„הגנה" בא"י. נו' בקובנה במשפחה מיוחסת. חניך אונ' ברלין, היידלברג וניו־יורק. מוסמך למדעי־הרוח. ציוני מנעוריו, פעל בין הסטודנטים היהודיים בגרמניה ובשוייץ. יו"ר אגודת הסטודנטים בציריך (1912). עם פרוץ מלחה"ע ה־1 עבר לארה"ב ושם פעל בוועדה להכנת קונגרס יהודי עולמי. יו"ר הוועה"פ של „אגודת הפועלים היהודים הלאומיים" בארה"ב ובראש לשכת הגיוס לגדוד העברי (1917). כן השתתף בייסוד „העברי" ו„התורן" בארה"ב. היה ממייסדי „מגן דוד אדום" בניו־יורק, ויו"ר שלו. בש' 1919 עלה לא"י עם הגדוד העברי בדרגת סמל. לאחר המלחמה היה בשרות פעיל של הסוכנות היהודית במחלקת העליה ואח"כ במחלקה המדינית. היה מפעילי ה„הגנה" בימי מאורעות הדמים וממייסדי חיל־הנוטרים. נפ' בירושלים.

גורדון, יעקב בן אברהם

(חי במאה הי"ט)

מחבר לוח. איש וילנה. חיבר „לוח על אלף שנה" (וילנה, תרי"ד). הועתק אח"כ ללוח ל־6000 שנה של אברהם וקס (1889), וכן הופיע במהדורות שונות שלא ציינו את מקורו ומחברו.

גורדון, יקותיאל בן לייב

(חי במאה הי"ח)

מקובל ורופא. נו' בווילנה (על משפחה זו מתייחס הרופא אהרן גורדון). התכונן לעלות לא"י והתקשר עם המקובל ר' שמואל רוקח בפדואה. בהגיעו לשם לא מצא את רוקח בחיים. נכנס לישיבה „אור־תורה" (שנוסדה ע"י רוקח) והצטרף לחוגו של ר' משה־חיים לוצטו, ולמד ממנו חכמת הקבלה. רצה להזניח את הרפואה ולהתמסר לתורת הנסתר, אך משהודיע על כך לר' יהושע, אב"ד בווילנה, ולר' מרדכי יפה, הוגד לו: „אחוז בזה וגם מזה אל תנח ידך". התמסר להפצת תורת רמח"ל באשכנז. חזר אח"כ לליטא ועשה נפשות רבות לתורת הנסתר. זמן מה ישב בשקלוב ובריסק.

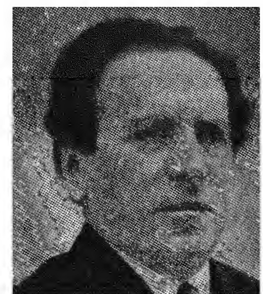
בש' תקי"ב נסע להולנד כשליח קהילת בריסק. חיבר ספרים (שנשארו בכ"י) שצורפו לקובץ „אוצר בלום". כמו־כן כתב פירוש למגילת אסתר שהו"ל ע"י א. ל. שלוסברג, לפי כ"י באוקספורד בשם „משלח מנות" (וינה, 1879). מחיבוריו: „מראה המוסר", „דרושים", „מר קשישא ומר ינוקא" (ויכוח על הקבלה), „סוגיות התלמוד" (לא נדפסו).

גורדון, מיכל
(1890—1823)

משורר וסופר. נו' בווילנה. פעיל בתנועת ההשכלה. עמד בקשרים עם מיכה־יוסף לבנזון, זאב קפלן, קצנלבוגן ואחרים. גיסו של יל"ג. כתב בעברית, אך בעיקר התפרסם בתור סופר אידיש. בפואימות שלו הטיף להתבוללות בתרבות הגויים, ויצא נגד מנהגי ישראל שלדעתו אבד עליהם כלח. ביחוד התקיף את החסידים. הפואימה הראשונה שלו היתה אלגיה על מות א. מ. גינצבורג. קובץ שיריו בשם „שירי מ. גארדען" הופיע בש' 1889 בווארשה. לרוב יצירותיו יש רק ערך דידקטי, אבל כמה מהפואימות שלו הן ליריות ואישיות בתוכנן. יצירתו מהווה עד היום תרומה חשובה לשירה באידיש. לאחדים משיריו חוברה מוסיקה ע"י ורשבסקי והיו רווחים בין יהודי רוסיה, פולין וגליציה.

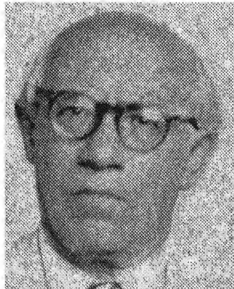
גורדון, שמואל־לייב (של"ג)
(1933—1867)

מחנך וסופר. נו' בלידא (פ' וילנה). חניך ישיבות. רכש לו בכוחות עצמו השכלה כללית רחבה. עסק בהוראה פרטית וכן שימש מורה בבי"ס. עוד מנעוריו החל בכתיבת שירים ובתרגומים. קובץ שיריו יצא לאור ב־3 מהדורות בשם „כנור ישורון" (וארשה, תרנ"א—תרנ"ד). השתתף ב„לוח אחיאסף", „הגן", „ספר השנה", „האשכול", „השלוח", „הזמן" ואח'. תרגם משירי היינה, מור וגם מאידיש (תרגם את שיריו של גיסו יהואש). כמו־כן תרגם לעברית את המחזה „שולמית" לפאול הייזה (וארשה, תרנ"ו); את המחזה „יהודית" להבל (וארשה, תרנ"ו); „המלך ליר" לשקספיר (וארשה, תרנ"ט); „מחזות הגיטו" לישראל זנגוויל (וארשה, תרנ"ח); „ילדי הגיטו" לישראל זנגוויל (וארשה, תרס"א); „מלך הקבצנים" לישראל זנגוויל (וארשה, תר"ס); משלי לפונטין (וארשה, תרס"ז) ועוד. עלה לא"י בש' תרנ"ח והורה בבי"ס של חו"צ ביפו. חזר לווארשה וערך את העתון לילדים „עתון קטן" בהוצאת גיסו א. בן־אביגדור, את הירחון „נעורים" ואת הירחון „הפדגוג". חיבר כמה ספרי לימוד כגון „תורת הספרות" (וארשה, תרס"ה); „הלשון", 3 חלקים (וארשה, תרע"א—תר"פ); „הקריאה והכתיבה" וספר־עזר למורים בשם „אוצר הלימוד העברי". ממייסדי „חובבי שפת עבר" בווארשה ומראשוני הפעילים של תנועת „תרבות" בפולין. בש' 1924 חזר לא"י ועסק בפירוש התנ"ך עד יומו האחרון. הפירוש הצטיין בפשטותו ונפוץ במהדורות רבות. נפ' בת"א.

גורדין, אבא בה"ר יהודה־לייב
(1964—1887)

סופר אנארכיסטן. נו' במיכאלישוק. אביו היה רב בסמארגון ובלומז'ה. אבא ואחיו הבכור, זאב, נודעו בשם „האחים גורדין", ובנעוריהם הצטיינו כ„עילויים". עם הופעת הציונות המדינית נסחפו על־ידי הרעיון הציוני והיו לוחמים נועזים נגד שולליו. כן הנהיגו את הדיבור העברי בביתם והתמסרו להפצת השפה העברית ולעבודה חינוכית. אח"כ פרשו מכל פעולה לאומית, ומאז שקדו על השתלמות עצמית. בימי מלחה"ע ה־1 נפרדו דרכי־הם. הם נפגשו שוב במוסקבה ב־1917, אך לא היתה להם עוד דעה משותפת. כל אחד מהם פתח שם מועדון, בו הטיף לדעותיו, שעמדו בניגוד גמור למשטר הסובייטי הקיים. הם נתפרסמו בדעותיהם הפוליטיות־מהפכניות ובפעילותם. השפעתם חדרה גם לשורות הצבא האדום, בעיקר לחיל־הים, ואלה שהתנגדו למעשי האלימות ששררו אז במדינה קראו לעצמם „גורדונובצי". בשעת כיבוש מוסקבה ע"י המהפכנים, בנובמבר 1917, נפצע אבא ברגלו. פעולתם של האחים נמשכה שנים אחדות. לבסוף נאסרו ונכלאו, אך הצליחו להמלט לארה"ב. אבא השתקע בניו־יורק והמשיך להפיץ את דעותיו בעתונות האמריקנית. חיבר ספרים על נושאים חברתיים, ספרותיים ופילוסופיים. השתתף גם ב„הדאר" העברי. הוציא רבעון בשם „פראבלעמס", וכן ייסד חברה „די אידישע עטישע געזעלשאפט", בה הרצה לפני חבריה על מהותו וערכו של מוסר היהדות. בש' 1958 הגיע לארץ והתיישב ברמת־גן. פרסם מאמרי־בקורת בעתונות. הוציא את העתון „פראבלימות־פראבלעמען" בעברית ובאידיש. ספריו: „התלמוד מהו?" (וילנה, 1909); „אידישע עטיק" (ניו־יורק, 1937); „גרונטפרינציפן פון אידישקייט" (ניו־יורק, 1938); „אידישער וועלט באנעם" (ניו־יורק, 1939); „די פרוי אין דער ביבל" (ניו־יורק, 1939); „מאראל אין ידישן לעבן" (1940); „סאציאלע אבערגלויבער" (1940); „די יסודות פון דער געזעלשאפט" (1941); „קאמוניזם דעמאסקירט" (באנגלית, 1941); „דענקער און דיכטער" (ניו־יורק, 1949); „עסייען" (1951); „זכרונות און חשבונות" א—ב (1955); „אין געראנגל פאר פרייהייט", רומן היסטורי (1956); „ש. יאנאוובסקי". ביוגרפיה ב־5 ח' (1957); „יידיש לעבן אין אמעריקא" (1957); „דרייסיק יאר לעבן אין ליטא און פוילן", אוטו־ביוגרפיה (1958); „שלמה המלך" (1960); „משה" (1962); בעברית: „בעיות החברה" (1959); „מהר"ל", מונוגרפיה; „רש"י", מונוגרפיה; „האר"י", מונוגרפיה (1960). נפ' בת"א.

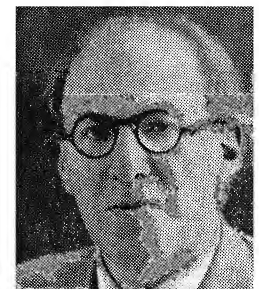
גורלנד, אהרן
(? —1881)

מחבר. נו' בווילנה במשפחה מיוחסת. בעל השכלה יהודית וכללית רחבה. למד באונ' היידלברג, ג'נבה, ברן. ציר בקונגרס הציוני החמישי. חבר ב„יהודה החפשית" (של נ. סירקין). בש' 1906 השתקע בפטרבורג והשתתף באגודה

הפילוסופית־היסטורית. פרסם מסות על תרבות ישראל בספרד, על הרמן כהן ועוד. כתב מאמרים על נושאים דתיים־פילוסופיים ולאומיים, ב„המליץ", „הזמן", „העולם" ועוד. בש' 1915 היגר לאנגליה ולארה"ב. בש' 1918 הצטרף ללגיון היהודי. שימש נוטריון ראשי בטבריה. לאחר הפרעות ביפו פרסם חוברת באידיש נגד המדיניות הציונית הרשמית. חזר לווילנה ופרסם שם ספר על „המסתורין והקבלה בישראל". השתתף ב„מילגרוים" (ברלין) וב„צוקונפט" (ניו־יורק). עד 1929 חי בברלין. מאז נעלמו עקבותיו.

גורן (גרינבלט), נתן בן אשר
(1956—1886)

סופר ומחנך. נו' בווידז. בנעוריו ידע מחסור ונאלץ לדאוג לעצמו. למד בסלאבודקה בישיבה קטנה וב„כנסת־ישראל", אח"כ ב„קיבוץ" בחורים מצויינים בהדרכת ר' חיים־עוזר גרודזנסקי. עוד בסלאבודקה הצטרף לחוג חשאי של בחורי ישיבה, שרכשו השכלה כללית וידיעה בספרות העברית החדשה. בשנת 1905, בהיותו בווילנה, הצטרף ל„פועלי־ציון" ואחר־כך לס.ס. השתתף בתעמולה ובארגון תאים מהפכניים בערי ליטא. שלוש פעמים נאסר

ועשה כשנתיים בבתי־כלא. בש' 1909 החל לפרסם סיפורים קטנים ברוסית מחיי האקסטרנים והנוער המהפכני (ב„קובנסקי טלגראף"). מש' 1910 ישב באודיסה ושם התקרב לחוגי הסופרים היהודים, בעיקר לביאליק. השתתף בעתונות העברית והאידית והיה פעיל בחוגי הסופרים העבריים הצעירים. בש' 1917 בא למוסקבה ושימש שם עתונאי ומרצה. ב־1919 עבר לפוצ'פ (פ' צ'רניגוב). עסק בהוראה והיה פעיל בארגון ההגנה העצמית. בש' 1921—1935 עשה בליטא. מורה בגימנסיות העבריות ובביהמ"ד למורים בקובנה. מעמודי־התווך של התנועה העברית והחינוך העברי בליטא. העמיד אלפי תלמידים ואלפי קוראים. טיפח כשרונות ספרותיים צעירים והיה עורכם של כתבי־עת עבריים שונים („הצופה", „הד ליטא", „נתיבות"). מראשי תנועת ארץ ישראל העובדת, ופעיל למען הקרנות הלאומיות. כן השתתף בכתבי־עת באידית („אידישע שטימע", „אונזער וועג", „די צייט") ועורך ראשי של „דאס ווארט". פעיל בחברה ההיסטורית־אתנוגרפית וחיבר ערכים על הספרות העברית והאידית באנציקלופדיה הליטאית. בש' 1928 נבחן כאקסטרן. בש' 1935 סיים את לימודיו באונ' הליטאית בקובנה והוכתר בתואר מוסמך הפקולטה להיסטוריה. בש' 1935 עלה ארצה. שימש בהוראה (בת"א ובפתח־תקוה). פעיל בשדה הספרות והתרבות. חבר הוועד המרכזי של אגודת הסופרים, משופטי פרס־ביאליק לספרות יפה, מראשי „הברית העברית העולמית" ועורך בטאונה „עם וספר" משך 20 שנה. מחיבוריו: „פייבוש", סיפור (אודיסה, תרע"א); „במדרון", סיפורים ורישומים (קובנה, תרפ"ט); „בערוב חיה", רומן (קובנה, תרפ"ט); „בתיה חן", רומן (ת"א, תרצ"ט); „בשלכת", סיפורים ורשימות (ירושלים, 1940); „מבקרים בספרותנו", קובץ מאמרים ורשימות (ת"א, תש"ד); „אבדותינו", נאום הספד (ת"א, תש"ו); „נצחונה של לינה", סיפור (ת"א, תש"ז); „פרקי ביאליק", מסות ורשימות (ת"א, תש"ט); „דמויות בספרותנו", מאמרים ורשימות (ת"א, תשי"ג). באידיש חיבר את „יהודה לייב גארדאן (מאנאגראפיע) — זיין לעבן און שאפן" (קובנה, 1931). נפ' בת"א.

גורניצקי, יקותיאל („י. קיסין")
(1950—1886)

סופר אידי. נו' בקובנה. בגיל 18 היגר לארה"ב. כתב פואימות, מסות, סיפורים, דברי ביקורת ותרגומים. תרגם לאידיש מיצירותיהם של גורקי, היינה, פושקין, לרמונטוב, קולריג', א. פו ועוד. כן כתב מסות על ו. בריוסוב, פ. יסנין וש. פרוג. פרסם קובץ „לידער פון די מלחמה". נפ' בדייטון, אוהיו.

גזית (זיסלה), דב בן צבי־יעקב
(1960—1897)

מחנך. נו' ביאנובה. בילדותו קיבל חינוך תורני ולמד 4 שנים בישיבת „כנסת ישראל" בסלאבודקה. בימי מלחה"ע ה־1 (1915) חזר לעיירה, אך גורש יחד עם כל יהודי המקום לווילנה, שם השתלם בלימודים כלליים ובהוראה. בש' 1917 החל לעבוד כמורה ביאנובה ואח"כ בווילנה. בש' 1919 ייסד וניהל בפילווישוק את ביה"ס העממי העברי הראשון בליטא. שימש מורה בגימנסיה העברית במאריאמפול, שם הצטרף ל„החלוץ" והיה

חבר המרכז בליטא. היה גם בקבוצת ברנר וכמו"כ עבד שנתיים בקבוצה הקואופרטיבית „כיבוש" בפולדנוגה. השתלם בברלין בבי"ס גבוה לחקלאות. בש' 1924 עלה ארצה. עבד בחקלאות בתל־יוסף, ניהל בי"ס לילדי עובדים בתל־אביב, שימש מורה בכפר הנוער בן־שמן ואח"כ היה 15 שנה מורה ומנהל ביה"ס היסודי בשכ' בורוכוב. בש' 1942 הקים וניהל את ביה"ס התיכון במקום. בש' 1944 החל לכהן כמפקח החינוך התיכון של זרם העובדים ושימש סגן יו"ר ועדת החינוך של הוועד הלאומי. ייסד וניהל את סמינר המורים של המרכז לחינוך, שלימים הפך לביהמ"ד למורים וגננות בגבעת־השלושה. בש' 1948—1950 ריכז וניהל מטעם הסוכנות היהודית את פעולות החינוך באיזור הכיבוש האמריקאי בגרמניה. עם שובו שימש מנהל המחלקה לחינוך מקצועי במשרד החינוך (1—1950). מ־1953 שימש באגף לחינוך חקלאי בתור מפקח ראשי על בתי־הספר החקלאיים. פרסם מאמרים רבים ב„דבר", „הארץ", „הד החינוך", „החינוך", „אורים" ו„חקלאות בישראל". חיבוריו: „יסודות במיון והתפתחות צמחים", יחד עם חנה נמליך (ת"א, 1959); „תולדות ההתישבות החקלאית בארץ־ישראל" (ת"א, 1962). נפ' בת"א. לאחר מותו הוצא־לאור קובץ רשימותיו בשם „תלמי חינוך" (ת"א, 1962).

גיטלין, יעקב
(1953—1878)

עסקן ציוני. נו׳ בדונילוביץ (פ׳ וילנה) במשפחה של ת״ח ומשכילים. התחנך בישיבות דווינסק ומינסק והיה מושרש ביהדות ובמסורתה. בש׳ 1902 היגר לדרא״פ והשתקע בקייפטאון. מיד עם הגיעו התחיל שם בעבודה ציונית. מחונן במרץ ובכשרון ארגון, תפס מיד מקום נכבד בתנועה הציונית הצעירה במדינה זו ונעשה מעמודי התווך שלה. היה פעיל גם במוסדות ציבור יהודיים שונים בקייפטאון: חבר בוועד הקהילה, במוסדות חסד שונים, בוועד שליחי הקהילות של מחוז הקייפ, בוועד למען נפגעי המלחמה היהודים ועוד. במיוחד התעניין בחינוך היהודי, ורב חלקו במוסדות החינוך בעיר. היה אחת הדמויות המכובדות והנערצות ביותר בין יהודי דרום־אפריקה.

גיטלסון, נחמיה
(1932—1853)

למדן, נו׳ בסוואַנציאן. חניך ישיבות מיר וולוז׳ין. למד תורה לשמה ושימש מופת לרבים. היגר לארה״ב וחזר לווילנה, אח״כ שב לארה״ב כמה פעמים. מייסד חברת ש״ס בביהכ״נ „בני־ישראל קאלווארי״ה" בניו־יורק, ושימש מנהיגה הרוחני במשך 25 שנים. ספרייתו התלמודית הגדולה נמסרה לסמינר התיאולוגי היהודי. נפ׳ בניו־יורק.

גינזבורג, אהרן־מאיר־יעקב בן דב
(1860—1819)

מחבר. נו׳ בגרודנה. חי בווילנה. עסק במסחר. חיבר ביאורים למסכות שונות של התלמוד. הו״ל „חושן־משפט" עם ביאורים והערות של הגר״א ומצורפים להם הערות ותיקונים של המהדיר. נפ׳ בווילנה.

גינזבורג, איסר
(1947—1872)

סופר, רופא ועתונאי. נו׳ בדאָוולטוב (פ׳ קובנה). למד בישיבות וילקומיר ווילנה. בש׳ 1893 היגר לארה״ב ולמד רפואה בקורנל. פרסם סיפורים, מחקרים בדת, בספרות ובהיסטוריה יהודית. חבר מערכת „פארווערטס" (בכינוי „שטעכיקער") ו„צוקונפט". חיבוריו: „דער תלמוד, זיין ענטשטעהונג און ענטוויקלונג" (וארשה, 1910); „די ענטשטעהונג פון קריסטענטום" (ניו־יורק, 1917); „אידישע דענקער און פאעטן אין מיטלאלטער" (ניו־יורק, 1918—1919); „דער רמב״ם" (ניו־יורק, 1917). נפ׳ בניו־יורק.

גינזבורג, אליהו (איליא) בן מאיר־יעקב
(1939—1859)

פסל. נו׳ בווילנה. היה תלמידו וידידו של אנטוקולסקי. עוד בהיותו ילד נתגלה כשרונו ע״י אנטוקולסקי, שבסיועו נתקבל כתלמיד באקדמיה לאמנות. גם הברון הורץ גינצבורג דאג לחינוכו האמנותי. מגדולי הפסלים ברוסיה. יצר פסלי ז׳אנר, ביחוד ראשי ילדים, ולאחר המהפכה (1917) — על נושאים מהפכניים. בין הפסלים והפרוטומות שלו: טולסטוי, רובינשטיין, צ׳ייקובסקי, רימסקי־קורסקוב, פסטרנק ושליאַפין. בימי המשטר הסובייטי הקים בלנינגרד „חברה יהודית לפיתוח האמנות". כתב אוטוביוגרפיה. נפ׳ בלנינגרד.

גינזבורג, גבריאל־יעקב בן נפתלי־הרץ
(1853—1793)

פיננסיסטן ונדבן. נו׳ בווילנה. בעל עסקים גדולים ברוסיה. חי מספר שנים בפטרבורג ובסימפרופול. תרם סכומים גדולים לנצרכים ולמוסדות יהודיים בווילנה, ויטבסק, קמיניץ וכן בסימפרופול — שם בנה גם בית־חולים יהודי. לפי המלצת שר האוצר הרוסי, העניק לו הצאר ניקולאי הראשון „אזרחות כבוד לדורותיו". נפ׳ בסימפרופול.

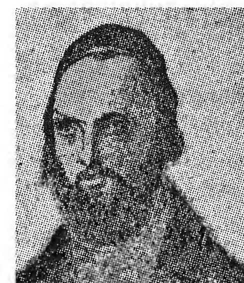
גינצבורג, לוי בן יצחק
(1953—1873)

מגדולי חוקרי ההלכה והאגדה בזמננו. נו׳ בקובנה. חניך ישיבות קובנה וטאֶלז ואונ׳ ברלין, שטרסבורג והיידלברג. למד היסטוריה, פילוסופיה ושפות המזרח. בש׳ 1899 היגר לארה״ב. מש׳ 1902 פרופ׳ לתלמוד בסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. שולט בספרות המשנה, התנאים, הגאונים, בהלכה ואגדה. פירושו לתלמוד ירושלמי אינו רגיל. הוא מצטיין במקוריותו ומהווה מחקר בתולדות ההלכה, התפילה, המסורת הדתית וההיסטורית של ישראל באותה תקופה. ממייסדי האקדמיה האמריקאית למחקר יהודי ונשיאה (מש׳ 1929). בעל תארי כבוד מדעיים שונים. במלאת לו 70 שנה הוציאה האקדמיה למדעי היהדות „ספר היובל" לכבודו בשני כרכים (ניו־יורק, תש״ו). כתב בעברית, אנגלית, צרפתית וגרמנית. מחיבוריו: „שרידי הירושלמי מן הגניזה" (ניו־יורק, תרס״ט); „שאלות ותשובות הגאונים מן הגניזה" (ניו־יורק, תרס״ט); „קטעי מדרש והגדה מן הגניזה" (ניו־יורק, תרפ״ח); „קטעים מכתבי הגאונים מן הגניזה" (ניו־יורק, תרפ״ט); „פירושים וחידושים בירושלמי", ג׳ חלקים (ניו־יורק, תש״א); „תשובה בדבר היינות הכשרים והפסולים למצוה" (פילדלפיה, תרפ״ב). באנגלית: "The Legends of the Jews", 6 vols. (Philadelphia, 1909—1928); "Students, Scholars and Saints" (Philadelphia, 1928); "Die Haggada bei den Kirchenvätern" (Amsterdam, 1899). חלק א׳ של „אגדות היהודים" תורגם והוצא לאור גם בעברית (תל־אביב, 1966).

גינצבורג, מרדכי־אהרן
(1846—1795)

סופר עברי. נו׳ בסאלאנט. למד תורה מפי אביו והמשיך בלימודיו בשאוולי. נסחף עם זרם ההשכלה. אחרי נדודים בערי קורלנד התיישב בווילנה. ייסד (יחד עם המשורר שלמה זלקינד) בי״ס מודרני ראשון לילדי ישראל. מהנוהים אחרי לילינטהל, שפעל להפצת ההשכלה מטעם השלטונות, אך אח״כ ביקר קשה את שיטתו של זה בספרו „מגיד אמת" (לייפציג, 1843). היה אחד מאישיה הגדולים של ספרות ההשכלה ואבי הפרוזה העברית המודרנית. השתחרר מעולה של המליצה והשתמש בצורות לשון מהתלמוד ומשפות זרות. נפ׳ בווילנה. חיבוריו ותרגומיו: „אביעזר" (וילנה, תרכ״ד); „דביר" (וילנה, תר״ד); „חמת דמשק" (קניגסברג, תר״ך); „ימי־הדור" (וילנה, תרכ״א); „המוריה" (ווארשה, תרל״ח); „גלות הארץ החדשה" (וילנה, תקפ״ג); „עתות רוסיא" (וילנה, תקצ״ט); „פי־החרות" (וילנה, תר״ו); „הצרפתים ברוסיא" (וילנה, תר״ג); „קרית ספר" (וילנה, תקצ״ה); „תולדות בני האדם" (וילנה, תקצ״ה); „תיקון לבן הארמי" (תרכ״ד); „המלאכות אל קיסר קאליגולה" (תקצ״ז).

גלוקמן, מנחם בן יוסף
(1945—1870)

צייר. נו׳ באָזאַראַני (זאראס׳, או נובו־אלכסנדרובסק). קיבל חינוך מסורתי בבית הוריו. עוד בילדותו גילה נטייה וכשרון לציור. בן 25 עבר לפטרבורג ושם גמר את האקדמיה לאמנות (1903). הצטיין בתור אמן דיוקנאות. ציוני מימי הרצל. חינך את בניו ברוח לאומית. לא יכול היה לצאת מרוסיה. גווע (עם אשתו) מרעב בלנינגרד בימי מלחה״ע ה־2.

גלזמן, ארי בן צבי
(1941—1912)

עתונאי וסופר. נו׳ בפוסבול במשפחת סוחרים. קיבל חינוך עברי וכללי. גמר את הגימנסיה העברית בפוניבאָז׳. בגיל צעיר החל לפרסם שירים, מאמרים וסיפורים בעברית ובאידיש. נימנה עם קבוצת סופרים צעירים יהודים מודרניסטים, שכתבו ברוח „כתובים" (שהופיע בת״א בעריכת א. שטיינמן וא. שלונסקי). היה מעובדיו הקבועים של „אידישע שטימע", שעל דפיו פרסם מאמרים פוליטיים וסיפורים. ממייסדי ועורכי הקובץ הספרותי „פתח" בקובנה. סיפורים ומאמרים מפרי־עטו פורסמו גם בקבצים ספרותיים שהופיעו בליטא בשנות השלושים עד כניסת הסובייטים. בש׳ 1939 הופיע ספרו „אַ פענצטער צו דער וועלט". נספה בטבח „קבוצת האינטליגנטים" של גיטו קובנה.

גלזמן, יוסף
(1943—1912)

מפקד פרטיזנים. נו׳ באליטא. חניך הגימנסיה העברית. מראשי בית״ר בליטא. מש׳ 1940 בווילנה. היה ראש המשטרה היהודית בגיטו. ממחוללי התנועה הפרטיזנית בגיטו. בש׳ 1942 פרש מן המשטרה והתמסר למחתרת הפרטיזנית. הוציא קבוצת נוער ליערות, שהגיעו לאחר קרבות למחנה „נקמה". ביצע כמה מבצעים נועזים (פיצץ שתי רכבות גרמניות). צורף אח״כ עם פלוגתו לחטיבה של הפרטיזנים בפיקודו של זימן („יורגיס"). בש׳ 1943 הועברה הפלוגה למקום אחר ובדרכה הושמדה יחד עם מפקדה.

גליק, צבי־הירש בן זאב־וולף
(1944—1921)

משורר, פרטיזן. נו׳ בווילנה. כתב שירים ופואמות. בימי הכיבוש הנאצי עבד במחנה פועלי כבול ליד וילנה. שירו „זאג נישט קיינמאל, אז דו גייסט דעם לעצטען וועג" היה להמנון הפרטיזנים. נתפס בגיטו וילנה והועבר לאסטוניה. ברח ליערות, ושם מצא את מותו. על חייו ויצירתו כתב ד״ר מ. דבורז׳צקי את הספר „הירשקע גליק" (פאריס, 1966).

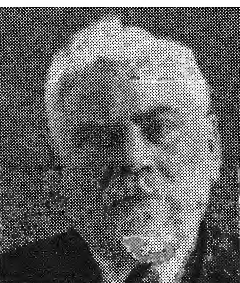
גלמבוצקי, משה בן אליעזר („בן־אליעזר")
(1944—1882)

סופר ועתונאי. נו׳ בשטוצ׳ין. חניך ישיבת מיר. החל את עבודתו הספרותית ב„הצפירה", „לוח אחיאסף", „השלוח" ו„דער יוד". מש׳ 1909 בארה״ב. עורך „שבלים" ו„דאס אידישע פאלק". השתתף ב„צוקונפט". חזר לרוסיה, ותיאר את חיי היהודים באמריקה. ערך ברוסיה עתוני ילדים: „שתילים", „השחר", „בן־השחר". בש׳ 1925 עלה ארצה. ערך את עתון הילדים „בן־ארצי". היה חבר מערכת „הארץ". תרגם לעברית ספרים משל קרופוטקין, אנדרסון, דודה, דיקנס, סקוט, וילד, מופסן ואח׳. ספריו: „סיפורים ואגדות" (1924); „דור עובר" (ת״א, תרפ״ח); „ירבעם ורחבעם" (תרצ״ט); „גבריאל" (תש״ה). נפ׳ בת״א.

גלס, יוסף־ירמיהו בן נטע רביקוביץ
(1933—1860)

מחנך וסופר פדגוגי. נו׳ בכפר דורביאנקה (פ׳ צ׳רניגוב). אביו היה מנהל אחוזה. גדל בחיק הטבע. למד בחדר ואח״כ בישיבה בליטא. נשא לאשה בתו של ת״ח מלאצקובה ועבר לגור בשאוולי. הכשיר עצמו להוראה ופתח בעיר „חדר־מתוקן" שהיה מהראשונים מסוג זה ברוסיה. מאז החלה עבודתו הפדגוגית, שנמשכה למעלה מ־30 שנה והקנתה לו מקום מכובד בתולדות החינוך היהודי החדש. ביקש להכניס לבית הספר העברי רעיונות פדגוגיים

מודרניים ולהעמיד את החינוך על יסודות המדע החינוכי. כן נלחם למען בי"ס יהודי חילוני וחד־לשוני ונגד תלותו של ביה"ס במפלגות, או זרמים פוליטיים המסכנים את האחדות הלאומית. עיבד ופרסם תכנית מפורטת של בי"ס עצמאי (אוטונומי) על יסודות חברתיים. כן תבע את הכנסת החינוך הגופני והאסתטי לתכנית ביה"ס. הפיץ את רעיונותיו בהרצאות, שיחות ומאמרים בעתונות. עבודתו העתונאית התחילה ב„היהודי" (של י. סובלסקי) בלונדון, ונמשכה ב„המליץ", „הצפירה", „הזמן" ועשרות כתבי־עת אחרים בעברית, אידיש ורוסית. הצטיין בסגנון עברי מדויק. מחיבוריו: „החדר" (פטרבורג, תרס"ח); „שיחות לתמונות" (פטרבורג, תרס"ח); „מתודיקה לכתבי־הקודש" (אנטוורפן, תרפ"ז); „עברית", כרסטומתיה (ורשה, תר"פ ועוד); „סינטכסיס עברי" (וילנה, תרע"ב; ואח"כ פעמים רבות); „דקדוק שמושי" (וילנה, תרע"ב; ואח"כ כמה פעמים); „דקדוקנו" (אודיסה, תרע"ט); „ביאליק על הגולה" (קובנה, תרצ"ג). כן פרסם מאמרים וחוברות על נושאים חינוכיים. הורה בבתי"ס שונים ברוסיה, פולין, ארה"ב וליטא (וילקומיר וקובנה). הוא אחד מבוני ביה"ס העברי המודרני בגולה ומאבות הספרות העברית הפדגוגית. נפ' בווילקומיר.

גלפרין (היילפרין), יעקב בן מרדכי
(1914—1840)

עורך־דין. פקיד גבוה בממשלה הצארית. נו' בווילנה. למד משפטים במוסקבה. בש' 1869 נתמנה יועץ משפטי ואח"כ סגן־מנהל של האגף האדמיניסטרטיבי במשרד המשפטים ברוסיה. אחד היהודים המעטים ברוסיה אשר זכו לתואר „יועץ־סתר". משכיל עברי ופעיל בחיי הציבור היהודי. השתתף בועידה היהודית בפטרבורג בש' 1881. ממייסדי „אורט" ונשיאה. נשיא הכבוד של „חובבי שפת־עבר" וסגן נשיא חברת מפיצי־השכלה. שאף לפתיחת בימ"ד גבוה לחכמת ישראל ועבד יחד עם חברו הפרופ' נ. באקשט על תכנית המוסד. פרסם מאמרים ומחקרים בתולדות יהודי רוסיה בשבועונים היהודים „ווסחוד", „בודושצ'נוסט", „פראָז'יטוייה", „יאָוור' סטארינה". נפ' בניצה.

גסט (גרשונוביץ), מוריס
(1942—1881)

אמרגן. נו' בקושידאר. היגר לארה"ב בגיל 12. מכר עתונים ועבד בתיאטרון אידי. בהיותו בן 28 התמסר לפעולה תיאטרונית. העלה על הבמה (יחד עם ר. גומסטוק) למעלה מ־50 מחזות. בש' 1922 החל להביא לאמריקה אמנים מחו"ל (להקתו של ניקיטה בלאייאף מפאריס, התיאטרון האמנותי ממוסקבה, אליאונורה דוזה, הסטודיה המוסיקלית של התיאט־רון האמנותי במוסקבה). כן השתתף עם ריינהרדט בבימוי „הנס". ביקורי אמנים אלה היקנו לאמריקנים מושג על הישגי התיאטרון באירופה.

גץ, מאיר־פייבל
(1932—1853)

סופר ופדגוג. נו' בראסיין. למד בפטרבורג את לשונות המזרח. השתתף בעתונות עברית, רוסית וגרמנית. נתמנה

ל„יהודי־מלומד" בגליל וילנה. מורה בתולדות ישראל בביהמ"ד למורים בווילנה. מנהל גימנסיה עברית במוסקבה וריגה. מחיבוריו: „הדת והחינוך" (וילנה, תרנ"ו); „עלומי עולם" (1903); „מהות היהדות" (ריגה, תרפ"ו); „המשטר החברתי והכלכלי ביהודה העתיקה" (פרנקפורט ע"נ מיין, תרפ"ו); „החינוך העברי בסכנה" (ריגה, תרצ"א); נאום ההגנה של נאשם על שאלת יהודי רוסיה, ומצורפים לו מכתבים של סולוביוב, טולסטוי וקורולנקו (הספר הוחרם ע"י הצנזורה); מכתב גלוי לגרף טולסטוי (חוברת פולמוסית נגד טולסטוי, 1898). בש' 1920 חזר לליטא. ניהל בקובנה קורסים פדגוגיים של „צעירי־ישראל" וסמינר למורים של „יבנה". עקר לריגה ושם נפטר. בשנותיו האחרונות פרסם ספר בשם „מזכרונותיו של שתדלן".

גראד, גבריאל
(1951—1890)

קומפוזיטור. נו' בריטובה. למד ביקטרינוסלב. היה מורה למוסיקה בקובנה ופעיל בהפצתה בין יהודי ליטא. בש' 1924 עלה לא"י. ייסד בי"ס לנגינה בת"א. חיבר למעלה מ־500 קומפוזיציות מוסיקליות, מהן 160 יצאו לאור. חיבר מנגינות למאות שירים עבריים וכן כמה אופרות (יהודית והולופרנס, ועוד), אטיודים וואריאציות לכינור ופסנתר. הצטיין בפעולה חינוכית־מוסיקלית בארץ. עשה לכינוס ניגוני בני העדות השונות. נפ' בת"א.

גראדה, חיים בן שלמה־מרדכי
(נו' בש' 1910)

משורר אידי. נו' בווילנה. חניך ישיבה. את הפואימה הראשונה שלו פרסם ב„דאס ווארט", עתונה של „אגודת־ישראל". מייסד קבוצת הסופרים „ווילנה־הצעירה". בש' 1937 פרסם ב„צוקונפט" את הפואימות „אוקראיינער פרוש" ו„ווילדע פרייד". בקובץ „זאמלביכער" (נ"י) הופיעה הפואימה שלו „מוסרניקעס" ובה תיאור חיי הישיבה. פרסם קבצי־שירים בשם „יא"; „דורות" (ניו־יורק, 1945); „אויף די חורבות" (לודז, 1947); „פארוואקסענע וועגן" (פאריס, 1947); „פליטים" (בואנוס איירס, 1947); „דער מאמעס צוואה" (ניו־יורק, 1949); „שיין פון פארלאשענע שטערן" (בואנוס איירס, 1950). עם פרוץ מלחמה"ע ה־2 ברח לרוסיה. התגורר באשכבד. אחרי המלחמה חזר לווילנה ומשם עקר לפאריס ולניו־יורק, בה התיישב. שירתו עברה בהדרגה מריאליזם בולט לסימבוליזם פילוסופי, מחיי־יום־יום לפואימות על הנביא יחזקאל. רוב יצירותיו יונקות מהמציאות הטראגית של חיי־ישראל בגולה.

גרודזנסקי, אהרן־יצחק
(1941—1891)

עתונאי, מספר ומתרגם. נו' בוואקשנה. בן למשפחת רבנים. עסק במסחר. ליטש יהלומים באנטוורפן והשתתף בעתונים מקומיים. חזר לווילנה והשתתף ב„טאג", „שטערן" ו„פריינד".

בימי מלחה"ע ה־1 עקר עם הוריו ליקטרינוסלב ושם נקטעו רגליו בתאונת דרכים. עסק בתרגומים לאידיש מהיינה, בלמונט, המסון, לרמונטוב, פושקין וגתה. בש' 1920 חזר לווילנה. פרסם שם רומן בשם „לעבן" (וילנה, תרפ"ד), בו הוא מתאר את מצבו הפסיכולוגי של אדם בעל־מום. תרגם את „פולטאבה" ו„יבגני אוניגין" לפושקין ו„מרטין עדן" לג'ק לונדון. שאר ספריו: „אין אַ ידישן דארף", נובילות (וילנה, 1934); „מוטערלעכע געפילן", מחזה (וילנה, 1933); „די פרוי", רומן (וילנה, 1933). נספה בווילנה בימי השואה.

גרושקין, רפאל בן אברהם־יצחק
(1932—1850)

מחבר עברי. נו' בבייסיגולה לאביו שהיה למדן ורב ובן למשפחה מיוחסת בווילנה, אשר העמידה פרנסים ושתדלנים גדולים. אמו היתה ממשפחת אטלס המפורסמת. חניך ישיבות ליטא. תלמיד חכם ומשכיל. חו"צ נלהב ופעיל בגיוס כספים למושבות בא"י. לאחר נשואיו התיישב בווילקומיר והיה מנכבדי העדה שם. ממייסדי בית־היתומים בעיר. יו"ר ועד הקהילה. בהשׁ־תדלותו בנה ח. פרנקל בניינים לתלמוד־תורה ולמושבי זקנים

בווילקומיר. ביזמתו הנהיגו מתן רפואות חינם לעניי העיר מבית־המרקחת של הקהילה. פעיל בעזרה לפליטים מפולין (1920). פרסם מאמרים ושירים בעתוני זמנו. ספריו: „הדסה", שיר מימי מרדכי ואסתר (וילנה, תר"ע); „משלות", מבוא לספר משלי (קידאן, תרפ"ח); משלי עם פירוש „אור־נוגה". נכדו היה אברהם שטרן (ראש לח"י). נפ' בווילקומיר.

גריליכס, אבנר בן צבי
(1905—1822)

חרט־אמן. נו' בווילנה. חניך הישיבה. אמן־אוטודידקט. חבר האקדמיה לאמנות בפטרבורג, וגלף ב„חצר המטבעות". צייר מדליות לזכר פתיחת האונ' בטומסק, קרב קוליקובה, חותמות המדינה של אלכסנדר השלישי וניקולאי השני. כמו כן צייר דוגמת המטבעות ברוסיה הצארית.

גריליכס, אברהם בן אבנר
(? —1852)

חרט־אמן. נו' בווילנה. גם אביו היה חרט־אמן. חניך הישיבה. למד בבי"ס לאמנות בווילנה ובאקדמיה לאמנות בפטרבורג, בה נתקבל בהשתדלותו של מ. אנטוקולסקי. התבלט בכשרונו ונתפרסם בתור חרט־אמן. כמה מעבודותיו זכו למדליית־זהב בתערוכת פאריס בש' 1889. חרט ראשי ב„חצר המטבעות" הרוסית. בעל תואר אמן חפשי ממדרגה א'. יצירותיו מוצגות באקדמיה לאמנות ובמוזיאונים בלנינגרד.

גרינברג, אפרים
(1942—1895)

מחנך ועסקן ציוני. נו' בליובאווה (פ' סובאלק). קיבל חינוך מסורתי עברי. למד בבי"ס בניישטוט־שאקי. בימי מלחה"ע ה־1 הוגלה עם משפחתו לאלכסנדרובסק (אוקראינה). שם ביקר בבי"ס ריאלי. בהיותו בן 15 כבר היה פעיל בתנועה הציונית. לפני המהפכה (1917) היה נרדף על־ידי המשטרה ונאלץ להסתתר מפניה. לאחר המהפכה היה פעיל ב„צעירי ציון" ו„החלוץ" וכמו־כן בארגונים ציוניים כגון „השחר", „מכבי" ועוד. בש' 1920 חזר לליטא והתחיל בעבודה חינוכית (בבתיה"ס בקאלווריה, ניישטוט־שאקי ואח"כ בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה). היה פעיל ב„החלוץ" ובתנועת א"י העובדת בליטא. פרסם מאמרים בעתונות המקומית. מש' 1937 שימש עורך „דאסווארט", עתון יומי בקובנה. בש' 1941, עם פלישת הנאצים, ברח לרוסיה ושם נפטר.

גרינברג, יהושע („רענן")
(? —1944)

מחנך וסופר. נו' בטרישקי. קרוב־משפחה לר' ישראל סלנטר. למד ב„קיבוץ" של ר' יצחק־יעקב רבינוביץ בפוניבאַז'. בימי מלחה"ע ה־1 הוגלה לרוסטוב ושם גמר גימנסיה רוסית. לאחר המלחמה חזר לליטא והורה ספרות עברית בגימנסיות בפוניבאַז', ראסיין ושאוולי. שיעוריו והרצאותיו על נושאים ספרותיים הצטיינו בתוכנם המקורי ובסגנונם המושלם. פרסם מסות ומאמרים בעתונות המקומית: „אידישע שטימע", „הד ליטא", „נתיבות" ועוד. אציל רוח ועדין נפש. אהוב על חניכיו וחבריו. בימי השואה נמצאו הוא ושרידי משפחתו בגיטו שאוולי. בש' 1944 הועבר לדאכאו ושם נספה.

גרינסטון, יוליוס־הלל בן פסח־דוד
(1955—1873)

מחנך וחוקר. נו' במאריאמפול. חניך הישיבה. היגר לארה"ב. למד בקולג' של ניו־יורק ובסמינר התיאולוגי היהודי, שהכתירו בתואר ד"ר לספרות עברית. מדריך ומנהל בקולג' גרץ בפילדלפיה. פרסם מחקרים רבים בחכמת ישראל. מחיבוריו: The Religion of Israel (Philadelphia, 1920); The Messiah Idea in Jewish History (Philadelphia, 1906); Jewish Feasts and Fasts (Philadelphia, 1945); Book of Proverbs (1950). נפ' בפילדלפיה.

גרינשטיין־קפלן, לאה בת שלום
(1944—1907)

משוררת. נו' בסיאד. חניכת הגימנסיה האידית בווילקומיר. נישאה לסופר ישראל קפלן. גמרה בי"ס לאחיות. עבדה בביה"ח היהודי בקובנה עד ש' 1941. היתה פעילה בחיים היהודיים החברתיים והתרבותיים. עוד בצעירותה החלה לכתוב שירים, ורבים מהם פורסמו בכתבי־עת ובקבצים שונים בליטא, חלקם תחת השם „לאה בראסלאוואַר". שיריה ספוגים ליריות עמוקה, רגשות אנושיים נעלים, אהבה אמהית וחדוות ילדות ונעורים. עם פלישת הנאצים הועברה עם שאר יהודי קובנה לגיטו סלאבודקה. עם חיסול הגיטו נרצחה היא ובתה בת השבע.

גרינשטיין, נתן
(1944—1877)

כימאי. נו' בקובנה. חי בפרנקפורט־ע"נ־מיין. המצאתו בשיטת הייצור של acetic acid מאצאַטילן איפשרה ייצור

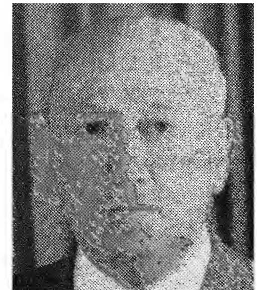
סינתטי של אחד החומרים הבסיסיים בתעשיה הכימית. חשיבות מיוחדת נודעה להמצאה זו בתעשיות אינדיגו ומשי מלאכותי. פעיל בענייני־ציבור יהודיים ובתנועה הציונית. נפ׳ בחיפה.

גרמייזא, יהודה־לייב
(חי במאה הי״ט)

מחבר. חיבר „מאור נתיב״, לקסיקון שרשים עבריים (וילנה, 1835); „תולדות רוסיה״ (סדילקוב, 1836); „שירי נעימות״, שירים בעברית ובאידיש (וילנה, 1842). עיבד את „רובינזון קרוזו״ לאידיש. ספרו „באבע־בוך״ הופיע ב־10 מהדורות במשך השנים 1824—1860. מייסד בית־ספר לבנות בווילנה.

גרפונקל, לייב בן צבי־הירש
(נו׳ בש׳ 1896)

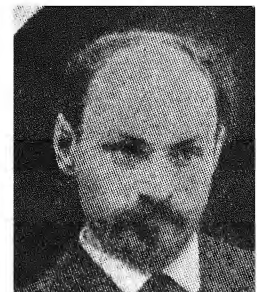
עורך־דין ועסקן ציבורי בליטא. נו׳ בקובנה. חניך הגימנסיה הרוסית שם. למד משפטים בפטרבורג, קיוב וקובנה. מראשי הציבור היהודי בליטא. מזכיר־ראשי ואח״כ סגן־נשיא של „ועד יהודי ליטא״. חבר עירית קובנה. ציר יהודי ליטא בסיים הליטאי. ממייסדי העתון היומי „אידישע שטימע״ ועורכו הראשון. היה ממייסדי „דאס ווארט״, עתון צ.צ. וצ.ס. בליטא, ציר בכמה קונגרסים ציוניים וסגן־חבר הוועד הפועל הציוני. שימש יושב־ראש

מרכז קהי״ס, ומראשי תנועת א״י העובדת והקואופרציה היהודית בליטא. בש׳ 1940 נאסר ע״י השלטונות הסובייטיים וישב בכלא עד פלישת הנאצים לליטא. סגן יו״ר „מועצת הזקנים״ בגיטו קובנה. בש׳ 1944 הועבר למחנה ע״י דאכאו. לאחר המלחמה עבר לאיטליה. שם כיהן כיו״ר ארגון הפליטים היהודים. בתפקיד זה הופיע לפני הוועדה האנגלו־אמריקאית לא״י. בש׳ 1948 עלה יחד עם משפחתו ארצה. כיהן כרושם האגודות השיתופיות במדינת־ישראל (1948—1962). מחבר הספר „קובנה היהודית בחורבנה״ (הוצאת „יד ושם״).

גרשוני, גריגורי
(1872—1908)

מהפכן. נו׳ בשאוולי. כימאי לפי השכלתו. בסוף המאה הי״ט עבד בתור כימאי במינסק. פעיל בחיי התרבות. התמסר לחקר בעיות סוציאליות. הושפע ממ. רוזנבוים, מפעילי ס.ר. עזב את רוסיה ובא לשוייץ. שם הצטרף לחוגי ס.ר. הרוסיים. באומץ לבו ובמרצו רכש לו מקום מרכזי במפלגה ונעשה ממארגני הפעולה הטרוריסטית ברוסיה. הפתיע את העולם באומץ לבו, במסירות נפשו, בהמצאות טרוריסטיות ובפעולתו במחתרת. תוך תקופה קצרה תכנן את רציחתם של שר הפנים ספיגין, הגנרל־גוברנטור הנסיך אובולנסקי

ושר הפלך אופא בוגדנוביץ, הטיל אימה על כל מנגנון המשטר ועודד את רוח המהפכנים. ע״י מעשי גבורתו עלה קרנה של מפלגת ס.ר. ברוסיה. בש׳ 1903 נפל לידי המשטרה בקיוב. נכלא בבית הסוהר השליסלבורגי בפטרבורג ונידון למוות. סירב לבקש חנינה מהצאר, אבל בהשפעת דעת־הקהל, שהתייחסה באהדה לנידון, החליפו השלטונות את פסק דינו לגלות בסיביר. הועבר אח״כ לאקאטלי בסיביר (יחד עם סזונוב, ספירדונוב ואחרים). משם ברח בחבית־כרוב והגיע לארה״ב (1906), בה נתקבל בהתלהבות רבה ע״י המהגרים מרוסיה. ניהל באמריקה תעמולה למען תנועת המחתרת ברוסיה. נפ׳ בציריך והובא לקבורה בפאריס.

גרשוני, גרשון
(1860—1941)

רופא ועסקן ציוני. קרובו של גרשוני המהפכן. מחו״צ הראשונים בווילנה ומעסקני התנועה הציונית שם. רופא מומחה למחלות עור. איש מדע צנוע ושקדן. נאסר, הוכה ונפצע קשה ע״י הנאצים בווילנה. לאחר ששוחרר מבית הסוהר, איבד עצמו לדעת.

גרשוני (גרסוני), צבי (הנרי)
(1844—1897)

רב וסופר. מחלוצי הספרות העברית באמריקה. נו׳ בווילנה. חניך ביהמ״ד לרבנים בווילנה. לפי המלצת פרופ׳ חבולסון למד פילוסופיה באונ׳ פטרבורג. שם המיר דתו. אח״כ חזר בתשובה ופרסם ב„המגיד״ וידוי: „מודה ועוזב ירוחם״, שאליו צורפה המלצת שניאור זקש. בש׳ 1869 היגר לניו־יורק ושימש מורה ב„היכל־עמנואל״. אח״כ רב באטלנטה ושיקאגו. עורך השבועון ״The Jewish Advance״ והירחון ״The Maccabean״. תרגם מיצירותיהם של לונגפלו וטורגנייב לעברית. פרסם מאמרים ב„הפסגה״, „הקול״ ו„הסניגור״.

דבנישסקי, אייזיק־מאיר („א. ווייטער״)
(1879—1919)

עתונאי ומהפכן. נו׳ בביניאקון (פ׳ וילנה). קיבל חינוך מסורתי בסמארגון. הצטרף ל„בונד״ וערך את בטאונו „דער וועקער״. נאסר והוגלה לסיביר. חזר לווילנה. פעיל בימי המהפכה בשנים 1904—1905. אחרי כשלון המהפכה התמסר לעבודה ספרותית ולחם לזכויות לאומיות. בש׳ 1913 גורש שוב לסיביר. בש׳ 1918 חזר לווילנה, השתתף ב„פאלקס ציי־טונג״, ב„פריינד״, וכן ב„מארגענ־שטערן״ וב„ליטער. מאנאטסשריפ־טן״. נרצח ע״י חיילים פולניים

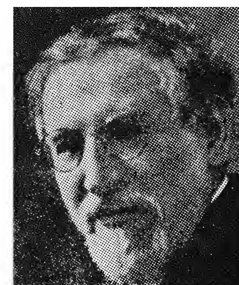
שעה שכבשו את העיר בש׳ 1919. לזכרו יצא קובץ־זכרון בשם „ווייטער־בוך״ (וילנה, 1920). כתביו נקבצו בכרך אחד בשם „כתבים״ (וילנה, 1923).

דובלין, לואי־ישראל
(נו' בש' 1882)

סטטיסטיקן. נו' בקובנה. בילדותו הובא לארה"ב. בש' 1901 מדריך במתמטיקה בקולג' בניו־יורק. בש' 1911 — סטטיסטיקן של „מטרופוליטן לייף־אינשורנס". בש' 1931 — סגן נשיא החברה. מרצה לסטטיסטיקה באונ' ייל. פרסם מאמרים על נושאים מקצועים בכתבי־עת שונים. מחיבוריו: "The Facts of Life" (New-York, 1951); "A Family of Thirty Million" (New-York, 1943); "A Forty Years Campaign against Tuberculosis" (New-York, 1952); "Health and Wealth" (New-York, 1928); "Length of Life" (New-York, 1949); "The Money Value of a Man" (New-York, 1947); "Mortality Statistics" (New-York, 1919); "Population Problems" (Boston, 1926); "Twenty Five Years of Health Progress" (New-York, 1937).

דוידזון, ישראל
(1939—1870)

חוקר השירה העברית. נו' ביאנובה. חניך ישיבת סלאבודקה. בש' 1888 היגר לארה"ב. שימש מורה עברי ולמד ב„סיטי קולג'" בניו־יורק ובאוניברסיטת קולומביה. מדריך לתלמוד בסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. בש' 1910 נתמנה שם פרופ' לספרות עברית של ימי הביניים. מרצה אורח באונ' העברית בירושלים. מפעל חייו: „אוצר השירה והפיוט" ב־4 כרכים (ניו־יורק, תרפ"ה—תרצ"ג), המכילים 3500 יצירות דתיות של 2843 משוררים, והכוללים את כל השירה העברית הדתית מחתימת התנ"ך עד ימינו, וכן שירת החול עד ש' 1740. בש' 1936 זכה ב„פרס ביאליק". גילה בגניזה את „מחזור ינאי" — יצירת פייטן עברי קדמון. הוציא לאור מתוך כתבי־יד מהדורות בקרתיות של „שלש הלצות", מיוחסות לר' יוסף אבן זבארה (ניו־יורק, תרס"ד); „ספר שעשועים" לר' יוסף זבארה (ניו־יורק, תרע"ד); „פיוטים ושירים מן הגניזה שבמצרים" (ניו־יורק, תרפ"א); „מלחמות ה'" להקראי סלמון בן ירוחם (ניו־יורק, תרצ"ד); סידור רב סעדיה גאון (ירושלים, תש"א). נפ' בניו־יורק.

דולניצקי, יעקב בן דב
(1933—1855)

למדן ומשכיל. נו' באלקסוט. עוד בנעוריו התפרסם כעילוי והצטיין בזכרון פנומנלי. למד בישיבות ליטא ואח"כ נסע להשתלם בלימודי־חול בגרמניה (היידלברג) ובצרפת. למד פילוסופיה, ספרות גרמנית, רוסית וצרפתית. כן למד מדעי־חברה והיה בקי בתורות הסוציאליסטיות והאנרכיסטיות שכבשו אותו זמן את לב הדור הצעיר (מרכס, קרופוטקין ואח'). עמד בקשרי ידידות עם ר' אליעזר גורדון (טאֶלז) ור' ישראל סלנטר. בשנות ה־90 הגיע לארה"ב והתיישב בשיקאגו, שם עסק בהוראה. תוך זמן קצר התפרסם כאחד מגדולי הלמדנים באמריקה (לפי עדותו של הרידב"ז) ושעוריו בתלמוד משכו המונים וחיבבו את לימוד התורה על רבים. בשתים־עשרה שנות חייו האחרונות התעוור, אך לא פסק ממשנתו עד יומו האחרון. ייצג את הלמדנות הליטאית העמוקה ושימש טיפוס מופלא של למדן ומשכיל. נפ' בשיקאגו.

דונסקי, יצחק־נחמן בן ליפא
(1938—1898)

סופר ועסקן תרבות. נו' בקובנה להורים אמידים. חניך גימנסיה רוסית. למד פילוסופיה, ספרות והיסטוריה בברלין. הוסמך בתור ד"ר לפילוסופיה ומגיסטר לחוק הבינלאומי. פרסם מסות פילוסופיות בכתבי־עת מדעיים ובעתונים כלליים בליטא ובחו"ל. היה חבר הוועד המרכזי הציוני בליטא, ציר בקונגרס הציוני העשרים וחבר הוועה"פ הציוני, פעיל במרכז „תרבות" בליטא ובחברה ההיסטורית־אתנוגרפית. מרצה באונ' העממית בקובנה. מחיבוריו: „געדאנקען און לעבן" (קובנה, 1935); „הכלל והפרט"; „הרמב"ם ובעיות פילוסופיה מודרניות". נסע לישיבת הוועה"פ הציוני בלונדון. בדרך חלה ונפ' בפאריס. השאיר כ"י על הנושא: „מוצאו והתפתחותו של הטיפוס היהודי בליטא".

דורמשקין, וולף בן עקיבא
(1944—1908)

מוסיקאי. נו' בווילנה. אביו היה חזן, מנצח ומורה לזמרה. חניך הקונסרבטוריון בווילנה. התפרסם בתור מנצח על מקהלות ואח"כ על התזמורת הסימפונית בגיטו. כן ניצח שם על מקהלה עברית ומקהלות ילדים. חיבר מוסיקה ל„יהודי הנצחי" ויצירות מוסיקליות רבות אחרות. בשבתו בגיטו המשיך לנהל את התזמורת הסימפונית בווילנה הארית. נסיונות ידידיו להצילו נכשלו והוא נשלח לאסטוניה. בקיץ 1944 נספה במחנה לגדא.

דושמן, ישראל בן שאול־אהרן
(1947—1884)

משורר ומחנך. נו' בווילנה. עלה לא"י בש' 1905. מורה בראש־פינה ומטולה. מש' 1909 מורה בגימנסיה „הרצליה" בת"א. חיבר שירי עם ושירי ילדים (כגון „פה בארץ חמדת אבות"). תרגם למעלה מ־50 מחזות. פרסם ספורים ומאמרים. היה ממייסדי חוג „חובבי הבמה העברית" ביפו. ביים הצגות של תלמידים. לרבים משיריו חוברו מנגינות. נפ' בת"א.

דייבים, אבל
(1937—1878)

איש צבא. נו' בליטא. היגר לארה"ב. למד משפטים. השתתף בדרגת סמל במלחמה נגד הספרדים ובדרגת רב־סרן במלחמה נגד מכסיקו. מפקד גדוד במלחה"ע ה־1 ועלה לדרגת רב־אלוף. מפקד „המשמר הלאומי" במדינת אילינויס. ממייסדי הלגיון האמריקאי בפאריס (1919). פעיל גם בחיים האזרחיים ובחיי קהילתו בשיקאגו, שם נפטר.

דייכס, בצלאל (סלי) בה"ר ישראל־חיים
(1945—1880)

רב. נו' בווילנה. נתחנך על ברכי אביו הרב בניישטוט־שאקי. למד בביהמ"ד לרבנים של ר' עזריאל הילדסהיימר בברלין. הוסמך להוראה ע"י ר' שלמה הכהן בווילנה. חניך האונ' בברלין ולייפציג. רב בהול, סנדרלנד ואדינבורג. סגן נשיא ההסתדרות הציונית באנגליה ואירלנד. מנהיג „בני־ברית". יו"ר מועצת החינוך בסקוטלנד. פרסם מאמרים בבעיות פילוסופיות ויהודיות. נפ' באדינבורג.

דייכס, שמואל בה"ר ישראל־חיים
(1949—1878)

חוקר. נו' בווילנה. למד תורה מפי אביו הרב. חניך ביהמ"ד לרבנים של ר' ע. הילדסהיימר בברלין. הוסמך ע"י ר' שלמה הכהן בווילנה. חניך האונ' בברלין ולייפציג. רב בסנדרלנד ומורה בביהמ"ד לרבנים בלונדון. חוקר ההלכה והמדרש. מגדולי חכמי ישראל באנגליה. חבר המועצה של המכון למדעי היהדות של האונ' בי"ם. נשיא „בני־ברית" באנגליה. סגן נשיא הפדרציה של חברות הסעד. נפ' בלונדון. מחיבוריו: "Altbabylonische Rechtsurkunden" (Leipzig, 1903); "Babylonian Oil Magic" (London, 1913); "The Bible as Literature" (London, 1929); "Bible studies" (London, 1950); "The Jews in Babylonia in the Time of Ezra and Nehemia" (London, 1910); "Studies in the Psalms" (London, 1930).

דייקן (דיקשטיין), פלטיאל בן יהודה
(נו' בש' 1885)

עורך־דין וחוקר המשפט העברי. נו' בווילייקה (פ' וילנה). חניך הגימנסיה בתיאודוסיה והאונ' באודיסה. עו"ד בפטרבורג (1910—1917). פרסם באנציקלופדיה היהודית־רוסית של ברוקהוז־עפרון 60 מאמרי מחקר במשפט העברי וכן עשרות מאמרים על נושא זה בקבצים שונים. קיבל פרס צייטלין של חברת מפיצי־השכלה על מחקר בשאלת העגונות. מראשיה של „חברת המשפט העברי" במוסקבה ואח"כ בירושלים ות"א. עורך „המשפט העברי" (קובץ אחד במוסקבה, תרע"ח, וחמישה בת"א, תרפ"ו—תרצ"ז). מזכיר ואח"כ יו"ר ב„משפט השלום העליון" בת"א. עורך „הפרקליט" (ירחון עורכי־הדין בא"י) בשנים 1943—1953. ממייסדי „ביה"ס הגבוה למשפט ולכלכלה" בת"א ומנהלו. דיקן הפקולטה למשפטים שם ומרצה בדיני עונשין, משפחה וירושה (בשנים תשי"א—תשי"ג). מחיבוריו: „דיני עונשין", 3 ח' (ת"א, 1938—1953); „פיצויי פיטורין" (יחד עם משה וגר, ירושלים, 1940); „המצב המשפטי של האשה בישראל" (ת"א, תש"י); „דיני נישואין וגירושין לאור חוקי הכנסת במדינת ישראל" (ת"א, 1955); במאי 1957 קיבל „פרס ישראל" במדעי חברה ומשפט.

דילון, מרים בת אריה
(? —1858)

פסלת. נו' בפוניבאז'. חניכת האקדמיה לאמנות בפטרבורג. הציגה את יצירותיה בכל תערוכות האקדמיה ובחו"ל. פסלה „במזרח הרחוק" — אחות רחמניה קוראה לחייל פצוע מכתב שקיבל ממולדתו — זכה בפרס „החברה המלכותית לטיפוח האמנות". בין יצירותיה: „שליח מרתון", „אנדרומנה" „החבצלת", „בקריאה", „אלכסנדר השני" ועוד.

דילון, מרק בן אריה
(1903—1843)

עורך־דין. נו' בפוניבאז'. חניך ביהמ"ד לרבנים בווילנה. למד משפטים באונ' מוסקבה. שימש בבית־המשפט המחוזי בפטרבורג ואח"כ בסינט והגיע לדרגת מזכיר ראשי. בש' 1874 היה חבר ביה"ד המחוזי בפירם ובשנים 1878—1896 חבר ביה"ד המחוזי בקאזן. בש' 1896 הצטרף למעמד עורכי־הדין והתפרסם בתור אחד מגדולי עורכי־הדין היהודים ברוסיה. נפ' בפטרבורג.

דיליון, יחזקאל
(1942—1910)

מפעילי בית"ר בליטא. נו' בקובנה. חניך גימנסיה עברית. סטודנט באונ' הליטאית. ממייסדי בית"ר בליטא ומפקדה. באביב 1941 הוגלה ע"י השלטונות הסובייטים לסיביר, ושם נפטר.

דימטמן, ישראל
(1944—1901)

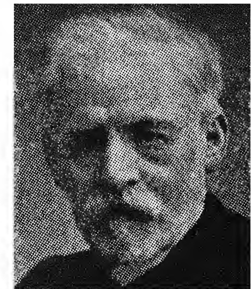
מחנך. נו' בסובאלק. חניך ישיבות וילנה. גמר את לימודיו במחלקה ההומניסטית של האונ' הליטאית. היה מורה בבי"ס „תרבות" ביורבורג, טאוריג וקובנה. מנהל הגימנסיה העברית ע"ש ד"ר אפשטיין בווילנה (1939—40), חבר במרכז „תרבות" ו„המורה" בליטא. פרסם ברוסית רומן פציפיסטי „נאקאנונע" („בטרם") וכן מאמרים על נושאים חינוכיים. חבר מערכת „במשעולי החנוך" (קובנה). ביקר בא"י בש' 1936. בימי השואה נמצא בגיטו וילנה והיה פעיל בחיי התרבות והחינוך שם, בתור מורה ואח"כ בתור מנהל רשת בתי־הספר ועבודת התרבות בגיטו. בגיטו וילנה השתתף בתחרות ספרותית עברית וקבל שני פרסים על סיפורו „עד השער" ועל דרמה באידיש מחיי הגיטו. נשלח למחנה קלואוגה (אסטוניה) ולאחר מכן למחנה שטוטהוף, שם נספה.

דימנשטיין, ליאופולד
(1927—1865)

עורך־דין. בן להורים עניים. היה שוליה אצל בעל־מלאכה. בעבודה עצמית ובכוח כשרונותיו רכש לעצמו השכלה כללית וידיעה רחבה בחוק ובפרוצדורה משפטית. הוסמך בתור עו"ד פרטי, אך בזכות הצלחתו המקצועית וידיעותיו הרחבות הורשה באופן יוצא מן הכלל להופיע גם בבית־הדין המחוזי. היה מעורכי־הדין המפורסמים בליטא, חבר העיריה ומנהל „הבנק לאשראי הדדי". היה פעיל בחיי הציבור היהודי. נפ' בקובנה.

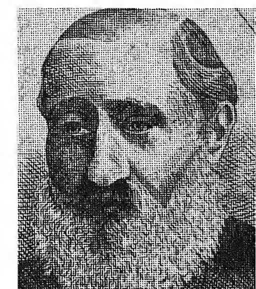
דינזון, יעקב
(1919—1856)

סופר אידי. נו' בז'אגר־חדש. התחנך בחדר ובישיבה. הושפע מסופרי ההשכלה. החל לפרסם מכתבים ומאמרים ב„המגיד" וב„המליץ". חיבר רו־מנים באידיש שזכו לתפוצה רבה. חי בקיוב ובווארשה. נעלב ע"י סירובו של ה. גרץ להרשות לו לתרגם את ספרו על תולדות עם ישראל לאידיש. תקף קשה את ההיסטוריון על שלא החשיב בספרו את יהדות רוסיה. פתח גם בפולמוס סוער נגד העברים המזלזלים בשפת העם. פרסם שורה של סיפורים ונובלות מחיי ההמונים וסיפורים לילדים. מאורע מכריע בחייו היתה פגישתו עם י. ל. פרץ בהוצאת „יודישע ביבליאטהעק" שבמסגרתה הוציא את סיפורו „הערשעלע" וסיפור לילדים „יוסעלע". אח"כ פרש מהכתיבה והתמסר לעסקי חבריו הסופרים. לאחר פטירתו של י. ל. פרץ בימי המלחמה והגירושים שקע בעבודה חינוכית בבתי־ספר ובמחנות ילדים. הוא אבי הרומן הסנטימנטלי הגדול באידיש, הקרוב לבעיות הזמן החדש. נפ' בווארשה ונקבר ליד קברו של י. ל. פרץ.

דיק, אייזיק־מאיר
(1893—1807)

אבי הספרות האידית החילונית. נו' בווילנה. מחשובי המש־כילים בווילנה. כתב מאות סיפורים עממיים באידיש שנקראו ע"י ההמונים וגם ע"י משכילים, ואשר השפיעו השפעה חינוכית רבה וערכם רב בימינו לידיעת מנהגי יהודי ליטא באמצע המאה הי"ט. מייסד „טהרת־הקדש", ביהכ"נ המודרני הראשון בווילנה. גילה עניין רב בשינוי המבנה החברתי והכלכלי של המוני היהודים. היה בין הראשונים שהכירו בחשיבותה של ההגירה לאמריקה. יצירותיו נאספו ב־2 קבצים: „וויצן און שפיצן, אודר אנעקדאטן" (1873), ו„וויצן איבער וויצן" (1874). חיבוריו בעברית: „האורח", תיאור ביקורו של מונטפיורי בווילנה (קניגסברג, תר"ך); „זפרונה" (וילנה, תרכ"ט); „מחזה מול מחזה", תיאור ימי פורים בליטא (וארשה, תרכ"א); „מסכת עניות", פרודיה על חיי היהודים בליטא (וילנה, תרל"ח). סיפורו „ר' שמעיה מברך המועדות" ועוד סיפורים תורגמו לעברית ע"י דב סדן, שהקדים גם מבוא (ירושלים, תשכ"ז).

דיקר (וינר), משה
(1933—1885)

פסל. נו' בעיירה סמוכה לווילנה. חניך הישיבה. הוריו שאפו שבנם יהא רב, אבל לבו נמשך אחר האמנות. עקר לפאריס ושם עבד בהדרכת אמנים צרפתיים. בין אוהדיו ותומכיו היה גם הנשיא מילרן. בשנ' 1916 היגר לארה"ב. בעבודותיו רכש את ידידותם של הגנרל פרשינג, הנשיא הרדינג וקוליג'. המוזיאון הלאומי בארה"ב רכש ממנו את פסל אב. קאהן. שבעה מפסליו נרכשו ע"י הגלריה הלאומית בוושינגטון, ופסל קוליג' נרכש בשביל אולם הסינט. מיצירותיו: פרוטומות של תומס מרשל, ר. טגורי, א. בל, מוריס רוטנברג והרמן ברנשטיין. איבד עצמו לדעת בשל דיכאון נפשי עקב מחלה.

דיקשטיין, שמואל בן ישראל
(1954—1885)

חבר הקונגרס בארה"ב. נו' בווילנה. היגר בילדותו לארה"ב. למד שם משפטים. שימש תובע כללי. חבר העיריה ומועצת המדינה בניו־יורק (1919—1922). מש' 1922 חבר בקונגרס ארה"ב מטעם המפלגה הדמוקרטית. ראש הוועדה לאזרחות והגירה. סגן יו"ר ועדת החקירה לפעולות אנטי־אמריקאיות. לוחם אמיץ לתיקונים בחוקי ההגירה ונגד התעמולה הנאצית באמריקה. מחבר הצעות ההחלטה לפעולה נגד „הגיס החמישי" בארה"ב. שופט ביה"ד העליון של מדינת ניו־יורק (1946). פעיל בחיי הציבור היהודי.

דמבו, יצחק בן אהרן
(1906—1848)

רופא. נו' בקובנה. רופא בפטרבורג. לחם באיסור השחיטה ברוסיה לפי דיני ישראל. בוועידת ה„חברה של צער בעלי־חיים" (1891) הגן, על יסוד מחקריו הוא וחקירות מקצועיות במעבדות שונות, על השחיטה היהודית מנקודת ראות ההגנה על בעלי־חיים. ספרו על השחיטה תורגם לאנגלית, צרפתית ועברית. התרגום העברי נקרא בשם „השחיטה והבדיקה" (וארשה, תרנ"ו).

דנציג, טוביה
(נו' בש' 1884)

מתימטיקן. נו' בשאוולי. השתתף במהפכת 1905. נידון למאסר. לאחר שריצה את עונשו בא לפאריס והשלים את לימודיו במתימטיקה. בש' 1909 היגר לארה"ב. מדריך למתימטיקה באונ' אינדיאנה. בשנים 1918—1920 הורה מתימטיקה באונ' קולומביה והופקינס. משנ' 1920 — פרופ' באונ' מרילנד. מחיבוריו: "Number — The Language of Science" (1935); "Aspects of Science" (1937).

דרובין, ישראל
(1923—1857)

איש ביל"ו. נו' בקרֶאטינגה. קיבל חינוך מסורתי ולמד גם בגימנסיה רוסית. הצטרף לתנועת ביל"ו ובש' תרמ"ב עלה עם חבריו לא"י. עבד במקווה־ישראל ובראשון־לציון. התנחל כאכר בראשון־לציון. פעיל בחיי הציבור. חבר בוועד המושבה ובמועצת היקבים. נפ' בירושלים.

דרויאנוב, אבא־אברהם־אשר (אלתר) בה"ר אליקום־פסח־גצל
(1938—1870)

סופר־פולקלוריסטן ועסקן ציוני. נו' בדרויה. חניך ישיבת וולוז'ין. מזכיר ועד חו"צ באודיסה. חבר המרכז של ציוני

רוסיה. עורך „העולם", „רשומות" ו„מימים ראשונים". הוציא „כתבים לתולדות חיבת־ציון ויישוב ארץ־ישראל" (תרע"ט—תרפ"ב), „ספר תל־אביב" (1935), „פינסקר וזמנו" (ירושלים, תשי"ג). כן הוציא את „ספר הבדיחה והחידוד" (3 ח', ת"א, תרצ"ה—תרצ"ח; מהדורה ג' — שם, תש"ה), בו כינס אלפי בדיחות־עם יהודיות. כמו"כ שימש עורך המדורים לספרות עברית חדשה, לידיעת א"י החדשה ולפולקלור, באנציקלופדיה „אשכול", העברית והגרמנית. נפ' בת"א. מאמריו נקבצו בשני כרכים בשם „כתבים נבחרים" (ת"א, תש"ג—תש"ה).

הודס, יעקב בן אליעזר־ישראל
(1961—1886)

עורך. נו' בוואינוטה לאב עני ובר־אוריין. בטרם הגיע למצוות עקרה כל המשפחה לאנגליה. קשים היו לבטי קליטתו בסביבה הזרה ובעמל רב עלה בידי ההורים למנוע בריחתו לליטא. ד"ר שטרנהיים, יהודי מגרמניה, בן־תורה, השפיע עליו וכיוון דרכו בחיים. כן פיתח בו את כשרון המחשבה וההבעה. בגיל 17 התחיל להשתתף בעתונות, לכתחילה ביהודית ואח"כ בכללית („מנצ'סטר גרדיאן", „טיימס" ואח'). בש' 1908 נמסרה לו עריכת המוסף האידי של „ג'ואיש וורלד", בו השתתפו בין השאר שלום־עליכם ושלום אש. ב־1924 נתמנה לעורכו של „ניו ג'ודיאה", בטאון התנועה הציונית. כן שימש עורכו של „פאלקור" (סוכנות הידיעות הציונית). בש' 1945 עלה ארצה וערך את העתון „ציון". כן ערך ספרים בהוצאת הסוכנות היהודית. היה מקורב לצמרת הציונית והיהודית באנגליה ובקי במדיניות הציונית ובתולדותיה. נפ' בירושלים.

הוכמן, חיים בן יהודה
(1916—1851)

מתימטיקן. נו' בדרוהיצ'ין (פ' גרודנה). קיבל חינוך מסורתי. למד בגימנסיה בחרסון (1876). סיים את הפקולטה למתימטיקה באונ' אודיסה במדליה של זהב על עבודה מדעית. נשאר באונ' כדי להתכונן לקתדרה של פרופ' למתימטיקה. בש' 1881 נשלח לחו"ל להשתלמות. בשובו נאלץ, מחמת מצוקתו החומרית, לקבל משרת מפקח בביהמ"ד למורים בז'יטומיר. בש' 1882 פרסם עבודה מדעית חשובה בתורת הקרינה. בש' 1887 נתמנה דוצנט למכניקה באונ' אודיסה (ללא שכר). בש' 1894 הוכתר בתואר ד"ר למתימטיקה. ייסד באודיסה בי"ס פרטי שהיה אח"כ לבי"ס למסחר בעל זכויות. עקב הפרעות נסגר בי"ס זה, והוכמן חלה במחלת־נפש קשה, ממנה מת. עסק גם בחקר המושגים הקוסמוגרפיים והמתימטיים של היהודים בימי קדם, לפי התנ"ך והתלמוד. הוכיח שלחכמי התלמוד כבר היו ידועים חוק שמירת החומר, צורתה הכדורית של הארץ ותנועותיה וכן מושגי חוקיות בטבע. כן הוכיח את מקוריותן של שיטות ההוכחה המתימטית בתלמוד, כגון גודל היקפו של העיגול, משוואות במדרגה שניה, קביעת מקסימום וכדומה.

הולנדרסקי, ליאון
(1878—1808)

סופר. נו' בווישטיניץ. ייסד את הדפוס הראשון בסובאלק. בש' 1843 נאשם בתמיכה במורדים הפולנים ונמלט לפרוסיה. משם הפנה את דעת הקהל בעולם למצבם של יהודי פולין במשטר הצארי. פעיל בין הפליטים הפולנים בחו"ל. בספרו „היהודים בפולין" (בצרפתית) פיתח את הרעיון שהיהודים שיסרבו להתבולל לא יוכלו ליהנות מהגנת החוק הפולני. הותקף על דעה זו ע"י ההיסטוריון הרוסי ס. ברשדסקי. חיבר מילון צרפתי־עברי ושורה של מחקרים בפילוסופיה, היסטוריה וביבליוגרפיה. נפ' בפאריס.

הולצברג (עציון), יצחק־רפאל בן שרגא־פייבוש
(נו' בש' 1885)

מחנך. נו' בקובנה. התחנך בבית סבו ר' חיים־שמחה סולובייציק (אחיו של ר' יוסף־בר מבריסק). גמר פקולטות למתימטיקה וביולוגיה באונ' חרקוב. דוצנט למתימטיקה באונ' ובמכון הטכנולוגי שם. מנהל הגימנסיה העברית לבנות „יבנה" והסמינריונים למורים ולמורות בטאלז (תרפ"א—תרצ"ג). ציר בסיים הליטאי כנציג מפלגת הדתיים. משנת תרצ"ג בא"י. מורה בסמינריון למורים של „המזרחי" בירושלים. סגן־מנהל ביה"ס הריאלי „תחכמוני" בת"א. מפקח בתי־הספר של „המזרחי" בארץ. פרסם שורה של ספרים על נושאים פדגוגיים, ואלה הם: „ילקוט פירושים לתורה", 5 ח' (ירושלים, תש"א—תש"ד; מהדורה ב', שם, תשי"א ואילך); „הוראת התורה" (ת"א, תשי"ד); „החנוך הדתי כחובת ההורים והמורים" (ירושלים, תש"ח); „המדע והדת" (ת"א, תש"ז); „על הוראת החשבון" (ת"א, תש"ו); „פרקי דינים" (ירושלים, תש"ז); „התשובה" (ת"א, תש"ו).

הופמן, נחמיה־דב
(1929—1860)

סופר. נו' בעיירה סמוכה לקובנה. חיבר ספרים שבהם ליקט ענינים מדעיים שונים: „אוצר נחמד" (וילנה, תרל"ז); „מעשי־חכמים" (וארשה, תרמ"ד); „מקדמי ארץ" (וארשה, תרמ"ו); „הנוסע" (וילנה, תרמ"ג); „ספורי הטבע" (וארשה, תרמ"ז). השתתף בעתונים עבריים, אידיים ואנגליים. בש' 1889 היגר לדרום־אפריקה והוציא שם את העתון האידי הראשון „דער אפריקאנער איזראעליט", שבועון עברי בשם „האור" בקייפטאון ועוד 13 עתונים אחרים. פרסם גם ספרים מצויירים. נפ' בקייפטאון.

הורביץ, אליעזר־ליפמן
(1852—1815)

חוקר ספרות. נו' בווילנה. מנהל ביהמ"ד למורים שם. הו"ל (יחד עם רש"י פין) את „פרחי צפון" (1841—1844), בהם פרסם את מחקרו על „תולדות מלאכת השיר והמליצה". ב„ציון" של יוסט פרסם חיבור בשם „חקירות של ספר איוב" (1842).

הורביץ, ברנרד
(1949—1861)

עסקן ציוני. נו' בקובנה (פאנימון). בש' 1880 היגר לארה"ב. מייסד האגודות הציוניות הראשונות בשיקגו. מראשי הציונים שם. חבר הקונגרס היהודי באמריקה. נשיא הפדרציה של מוסדות הצדקה בשיקגו. נפ' בשיקגו.

הורביץ, גניה
(1940—1861)

מהפכנית. נו' בווילנה. גמרה שם גימנסיה רוסית. למדה רפואה בפטרבורג. מנעוריה הצטרפה לתנועה המהפכנית. חברה ב,,נארודנאיה ווליה". נאסרה וגורשה למינסק, שם הקימה (יחד עם אחיה יצחק־איזיק) תא־מחתרת. בש' 1880 נאסרה. פעילה ב,,בונד" ובהכנת ועידת היסוד של מפלגת ס.ד. הרוסית במינסק (1898). נאסרה שוב והוגלתה לסיביר. ברחה לחו"ל. ישבה בג'נבה ואח"כ בארה"ב. בש' 1906 חזרה לרוסיה. בימי המהפכה הרוסית היתה חברה בעירית מינסק. סירבה להצטרף למפלגה הקומוניסטית, נאסרה והוגלתה לסיביר. בהשתדלות רוזנוב הוחזרה למינסק ועבדה שם במכון מרכס־אנגלס. נפ' במוסקבה.

הורביץ, הנרי
(1961—1886)

סופר ועורך ,,מנורה". נו' בבוטרימאנץ. בגיל 6 הגיע לארה"ב. למד משפטים באונ' הרווארד, שם ייסד (1906) את ,,אגודת מנורה" הראשונה — תנועת סטודנטים יהודיים ללימוד תרבות היהדות והאידיאלים שלה. בש' 1915 ייסד וערך את הבטאון ,,מנורה", שהפך במרוצת הזמן לבמה נכבדה המוקדשת לבירור בעיות היהדות. מחיבוריו: "The Judicial Settlement of Intern. Disputes" (1914); "Menorah Movement". שימש נשיאה הראשון של ,,הפדרציה של יהודי אמריקה ממוצא ליטאי".

הורביץ, זלקינד
(1812—1740)

לוחם לזכויות היהודים. נו' בזמלין (פ' קובנה). בצעירותו עזב את בית הוריו ונדד לברלין, ננסי ומץ. למד תורה מפי ר' אריה־לייב (בעל ,,שאגת אריה"), אך הוא לא מצא סיפוק בפלפול. עקר לפאריס. עסק במסחר בגדים ישנים ובשעות הפנאי התמסר ללימודים. השתתף שם בתחרות ספרותית של ,,החברה המלכותית למדע ואמנות" (על הנושא ,,היש אמצעי לעשות את יהודי צרפת מועילים ומאושרים יותר?") וזכה בפרס. חיבורו זה הופיע אח"כ בצורת ספר בשם: "Apologie des Juifes". מש' 1789 שימש מזכיר ומתרגם בספריה הממלכתית. השתתף בעתונות היומית וניהל תעמולה לשיווי זכויות ליהודים. הצטיין בסגנון סרקסטי והגיון נוקב. התקפותיו על הקלריקלים עשו רושם רב. בימי המהפכה התנדב ל,,גברדיה הלאומית". השתתף במשלחת היהודית לקומונה הפאריסאית. חבר ה,,סנהדרין" בימי נפוליאון. חיבר ספרים בפילולוגיה צרפתית. נפ' בפאריס.

הורביץ, יהודה בן מרדכי הלוי
(? —1797)

חכם תורני, מליץ ורופא מוסמך. למד רפואה בפדואה. שלט בשפות זרות. ביקר בפאריס. שימש רופא בווילנה וגרודנה. חכם תורני מופלג. מחיבוריו: ,,צל המעלות" — ספר במידות האדם, בחרוזים (קניגסברג, תקכ"ד; אח"כ נדפס פעמים רבות); ,,כרם עין־גדי", פירוש על ,,חד־גדיא" (שם, תקכ"ד); ,,עמודי בית יהודה" (אמשטרדם, תקכ"ו); ,,היכל עונג" (גרודנה, תקנ"ח); ,,מגילת סדרים" (פראג, תקנ"ג); ,,חיי הנפש ונצחיותה" (פאריצק, תקמ"ז). על ספריו נתנו הסכמותיהם גדולי הדור, וביניהם מ. מנדלסון והמשורר נ. ה. ויזל. נפ' בגרודנה.

הורביץ, יצחק
(1924—1862)

סופר סוציאליסט. נו' בווילנה. למד רפואה ומתימטיקה בפטרבורג. בטרם השלים את לימודיו נאסר ונשלח לסיביר על השתייכותו למחתרת המהפכנית. כששוחרר למד בליציאון למשפטים ביארוסלבל, שם הוסמך כעו"ד. בש' 1890 היגר לארה"ב. השתלם באונ' קולומביה. שימש עו"ד. ערך עתון יהודי־רוסי בשיקאגו. למד סטטיסטיקה באונ' שיקאגו ושימש סטטיסטיקן של ,,הוועד לשרות ציבורי". יועץ משרד המיפקד, מדריך לסטטיסטיקה ומדעי המסחר באונ' קולומביה. בש' 1905 חזר לרוסיה ונבחר לדומה השניה, אך בחירתו בוטלה והוא חזר לארה"ב. הצטרף לתנועת פוע"צ. בש' 1922 ביקר ברוסיה הסובייטית, אבל חזר משם מאוכזב. מחיבוריו: ,,הגירת אכרים לסיביר" (1887); ,,משק הכפר הרוסי" (1893); ,,הדמוקרטיה האמריקאית בהתפתחותה" (21—1905); ,,הגירה ועבודה" (21—1912). ערך את תרגום ,,הקפיטל" של מרכס לאידיש. מבחר כתביו הופיעו ב־4 כרכים.

הורביץ, פנחס־אליהו בן מאיר
(חי במאה הי"ח)

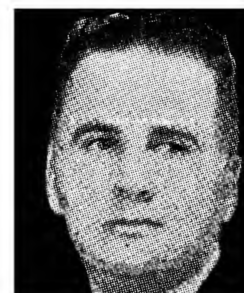
משכיל ומיסטיקן. נו' בווילנה. בעל השכלה רחבה היה ושלט בשפות זרות. ביקר בארצות רבות. היה מתנגד קיצוני לרציונליסטים, והתנגד גם לקופרניקוס על ששיטתו נוגדת את הכתוב בספרי־הקודש. הוא חייב את ההשכלה רק מטעמי תכלית מעשית ובמידה שהיא מביאה לשיפור בתנאי חייו של האדם. בחיבורו ,,ספר הברית" (1797) שאף למזג את הישן עם החדש. בספר זה הוא מצטט את קנט ואת מימון. הוא תמך ברעיון ,,האמונה באנושות", כי בלי אהבת־אדם אין קיום לחברה. ספר זה, שהופיע בעילום־שם המחבר, זכה לתפוצה רבה ויש שייחסו אותו להגר"א, וגם למשה מנדלסון.

הורוביץ, שלמה־זלמן בן דוד
(1902—1860)

מחבר. נו' בווילנה. פרסם מאמר בקורת על הספר ,,תולדות אנשי־שם" של דוד־טבלי אפרתי. כן חיבר ספר ,,רחובות עיר", תולדות גדולי גרודנה (וילנה, תרנ"א), הכולל גם בקורת על הספר ,,עיר־גבורים" לפרידנשטיין. ב,,המליץ" נתפרסמו הערותיו לספר ,,מגילת־ספר" ליעבץ.

היגר, מיכאל
(1952—1898)

חוקר בחכמת ישראל. נו׳ ברוגובה. חניך ישיבות ליטא, אונ׳ ניו־יורק וקולומביה, והסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. פרסם מהדורות בקורתיות של הספרות התלמודית. ספריו החשובים ביותר: „אוצר־הברייתות" (עשרה כרכים, ניו־יורק, תרצ״ח—תש״ח); „אגדות־החכמים" (ניו־יורק, תרפ״ט); „הלכות ואגדות" (ניו־יורק, תרצ״ג); „מסכתות זעירות" (ניו־יורק, תרפ״ט); „שבע מסכתות קטנות" (ניו־יורק, תר״ץ); „מסכת דרך ארץ" (ניו־יורק, תרצ״ה); „מסכתות כלה" (ניו־יורק, תרצ״ה); „מסכתות סופרים" (ניו־יורק, תרצ״ז); „מסכת שמחות" (שם, תרצ״א).

היימן, אליעזר בן יצחק
(1944—1910)

סופר. נו׳ בקובארסק לאביו הסוחר. בוגר הגימנסיה העברית בקובנה וחניך האונ׳ שם. מזכיר החברה ההיסטורית־אתנוגרפית. פעיל בקבוצת הסופרים היהודיים בליטא. שנים מספר עבד כמורה בבתי־ספר עבריים בווילקומיר וביאנובה. כתב בעברית ובאידיש סיפורים מחיי הכפר והעיירה. כן כתב סיפור היסטורי באידיש בשם „אברהם מאפו" (קובנה, 1937), בו תיאר את חבורת המשכילים בקובנה על רקע נופה הטבעי. סיפוריו שופעים תיאורים נהדרים של הנוף הליטאי, ובכשרון רב מתאר הוא את חיי האיכרים והטבע. פרסם מסות וסיפורים בכ״ע שונים. כן השתתף במרבית הקבצים הספרותיים שהופיעו בליטא בשנות השלושים. בימי השלטון הסובייטי פרסם נובלה באידיש שזיכתה אותו בפרס ספרותי. עם הכיבוש הנאצי הוכנס עם שאר יהודי קובנה לגיטו. נרצח עם אשתו צפורה בגיטו.

הילמן, סידני
(1946—1887)

מנהיג פועלים בארה״ב. נו׳ בז׳אגר. למד בישיבת קובנה. התעניין במדעי החברה. היה פעיל במחתרת ונידון ל־10 חודשי מאסר. בש׳ 1907 היגר לאנגליה ומשם לארה״ב. השתתף בשביתת עובדים. הודות לתכנית שהציע, ושנתקבלה ע״י בעלי המפעל, הופסקה השביתה. תכנית זו נתקבלה אח״כ במפעלים אחרים. נשיא ראשון של אגו׳ פועלי המחט. שאף לשתף את הפועלים באחריות לאיכות ולפריון־עבודה. אירגן את כל עובדי המחט בניו־יורק והשיג למענם שבוע עבודה של 48 שעות. במשך הזמן הורחב הישג זה גם לגבי ערים אחרות. רכש גם את אמונם של המעבידים, ייסד את בנק האגודה, שהקימה שיכון ל־2500 מחבריה, וכן ייסד קואופרטיב להספקה ותובלה. בהנהגתו גדלה האגודה עד שהקיפה רבע מיליון חברים והצטרפה ל„פדרציה של העבודה" (A.F.L.). בש׳ 1935 היה בין מייסדי C.I.O. ואח״כ מנהיג פועלי תעשיית הטכסטיל. מש׳ 1933 הטיל עליו הנשיא רוזבלט תפקידים שונים. שימש חבר בוועה״פ לבטחון לאומי ומנהל המשרד לייצור. נפ׳ בניו־יורק.

הימן, מרכוס
(1938—1883)

חבר הפרלמנט הקנדי. נו׳ בווילנה. למד באוכספורד. מחנכו של נסיך צעיר בהודו ומזכיר פרטי לאבי הנסיך. יועץ פיננסי במשרד השקעות בלונדון. עו״ד בויניפג (קנדה) ומרצה בבי״ס למשפטים של מניטובה. בש׳ 1932 — חבר הפרלמנט של מניטובה. ביזמתו נתקבל חוק, המגן על קבוצות גזעיות מפני הסתות ודיבות. החוק, שהיה ראשון מסוגו, עורר תשומת־לב בעולם. נפ׳ בויניפג.

הירשביין, פרץ
(1948—1880)

סופר. נו׳ בקלישצאַל (פ׳ גרודנה). גדל בכפר להורים בעלי טחנות קמח. למד בחדר ובישיבות בריסק ווילנה. פרסם שירים בעתונים עבריים. המחזה הראשון שלו „מרים", התפרסם בעברית ב„הזמן" (וילנה, 1905) ובאידיש ב„אידישער קעמפער" (ניו־יורק, 1906). הושפע מהסימבוליזם של מטרלינק ואנדרייב. בש׳ 1908 ארגן להקת „חובבי תיאטרון באודיסה". בש׳ 1911 היגר לארה״ב. שם פרסם את „פוסטע קרעצמע", שהוצג ע״י התיאטרון הווילנאי. אחריו באו המחזות: „אין אפארוואָרפן ווינקל", „דעם שמידטס טאכטער", „גרינע פעלדער". מחזות אלה הועלו על הבמה בארה״ב ע״י מוריס שוורץ. שירים ופואימות של ה. הוכנסו לקבצים „מיין בוך" (1917) ו„פארן מארגענשטערן" (1923). כן כתב גם סיפורי ילדים וספרי מסע (רשמי ביקוריו בא״י, הודו, דרום־אפריקה, דרום־אמריקה, אוסטרליה וניו־זילנד). בש׳ 1917 יצאו כל כתביו ב־5 כרכים בניו־יורק ובש׳ 1930 הופיעו בווארשה ב־9 כרכים. יצירתו האחרונה: „בבל", סיפור ב־3 ח׳ (ניו־יורק, 1942). זכרונותיו בשם „אין גאנג פון לעבן" נדפסו בניו־יורק, 1948. מיצירותיו תורגמו לעברית, רוסית וגרמנית. בעברית הופיעו: „דרמות", בתרגום המחבר (וארשה, תרפ״ב); „הודו", בתרגום א. צ. גרינברג (ת״א, תרצ״א). נפ׳ בלוס־אנג׳לס.

הירשוביץ, יוסף־לייב בן יהושע
(1935—1875)

עסקן ציוני. נו ברוגצ׳וב במשפחת רבנים. חניך ישיבת וולוז׳ין. הוסמך ע״י הרב ריינס. כמה שנים שימש רב באסטרכן. אחר מלחה״ע ה־1 חזר לליטא, התיישב בפוניבאֶז׳

ולאחר כמה שנים עקר לקובנה. התפרנס ממסחר. פעיל ב„המזרחי" ו„חלוץ המזרחי" ולמען הקק"ל. חיבר ספר „האשכול" על בבא־קמא, וקונטרסים רבים בצורת מכתבים לנוער. נסע לברלין לריפוי ושם נפטר.

בתו הדסה הירשוביץ־לוין (בת־עמי) — מחנכת ומשוררת. ישבה בגיטו שאוולי. נפ׳ כשנתיים לאחר השחרור.

הלוי, יצחק־אייזיק — ראה רבינוביץ, יצחק־אייזיק

הלפנד, חיים־יעקב („א. ליטבק")
(1932—1874)

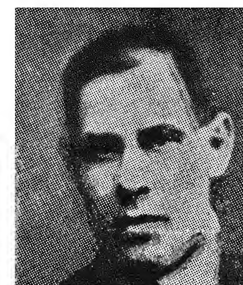
ממייסדי ה„בונד". נו׳ בווילנה לאביו שהיה עגלון עני. היה פיסח וכן קצר־ראות. עלה בכוחות עצמו למדרגת

עתונאי פובליציסטן מזהיר, נואם שנון ומנהיג מכובד בתנועת הפועלים היהודית. ייסד (יחד עם דוד פינסקי) ה„ז׳ארגאנישן קאמיטעט", שתעודתו היתה להקים ספריות לפועלים ולהפיץ ביניהם ספרות מדעית פופולרית. חיבר חוברת בשם „ווינטער אוונטן", שהופיעה ב־6 מהדורות. נאסר על פעולותיו בין הפועלים וגורש לסיביר. בשובו חידש את פעולתו המהפכנית בארגוני פועלים. ערך את ה„ארבייטער שטימע" — בטאון ה„בונד". מחמת רדיפות המשטרה יצא למערב אירופה. ייצג את ה„בונד" בקונגרס הס.ד. הרוסי בווינה. היגר אח"כ לארה"ב. ערך שם את „נייע וועלט", עתונה של הפדרציה הסוציאליסטית היהודית באמריקה, ואת הקובץ „די רעוואלוציאנערע רוסלאנד". בש׳ 1917 חזר לרוסיה. ייצג את ה„בונד" בקונגרס היהודי הזמני והשתתף בעבודתה של ה„קולטור־ליגה". ערך גם את הירחון „באגינען" (1919) ואת הקובץ „רויטער פינקעס" (1920). בשל עמדתו האופוזיציונית לשלטון נאלץ לעזוב את רוסיה. בדרך התעכב בפולין. חזר לארה"ב, שם המשיך בפעילותו הספרותית. כתב ספר זכרונות בשם „וואס געווען" (ווילנה, 1925), שיצא לאור גם בעברית בשם „מה שהיה" (ת"א, תש"ה). באמריקה הופיעו מבחר כתביו („געקליבענע שריפטן", ניו־יורק, 1945). נפ׳ בניו־יורק.

הלפר, בן־ציון
(1924—1884)

בלשן ומזרחן. נו׳ בז׳וסלי. חניך החדר והישיבה. נדד לגרמניה ומשם לאנגליה. השלים את לימודיו בהצטיינות

באוניברסיטת לונדון. נשלח על־ידה למצרים לעבודות מחקר. בש׳ 1911 בא לארה"ב. עבד (עם שלמה שכטר) על הגניזה. בש׳ 1912 היה מרצה בדרופסי קולג׳ לשפות שמיות. הוציא מתוך כתב־יד בצרוף תרגום עברי את „ספר המצוות" של חפץ בן יצליח (1915). התפרסם במחקריו על משקל השירה העברית בימי הבינײם והקשר בין משקל זה לבין משקל השירה הערבית. תרגם מערבית לעברית את הספר „שירת ישראל" לר׳ משה אבן עזרא (ליפסיא, תרפ"ד). מחיבוריו: "Post-Biblical Hebrew Literature" (Philadelphia, 1921); "Descriptive Catalogue Genizah Fragments in Philadelphia" (Philadelphia, 1924). נפ׳ בפילדלפיה.

הלפר (גלפר), דבורה־אסתר
(1907—1817)

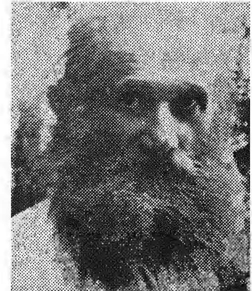
אשה צדקנית. יהודיה פשוטה מווילנה, בעלת שאר־רוח. כל חייה היו קודש לזולת. בנעוריה מכרה כעכים ומרווחיה (שהגיעו לשני זהובים לשבוע) היתה מפרישה חלק ניכר לעזרת עניים. בגיל 17 נישאה לפועל מנסר עצים. ילדים לא היו להם. הזוג החליט להקדיש את חסכונותיו להלוואות בלי רבית לנשים־רוכלות עניות. לאחר שזה לא הספיק נהגה לפנות ל„בעלי־בתים" ולבקשם להשתתף בקופת גמ"ח שייסדה, והללו היו נענים. לא ידעה כתוב. משגדל מחזור ההלוואות שהיתה נותנת והיה צורך לנהל חשבונות מרובים, ישבה ללמוד את מלאכת הכתיבה. אף שלא היתה עוד צעירה התגברה על הקשיים ולמדה לכתוב ולחשב, כדי שתוכל לנהל את החשבונות בצורה מסודרת. התפרנסה עם בעלה בדוחק, ובכספים שחסכה היתה תומכת גם בלומדי־תורה, בכלות נצרכות וביולדות עניות. באמצעים שאספה הקימה גם קלויז בווילנה. יהודי העיר חיבבוה וכיבדוה. קופת הגמ"ח שייסדה נתקיימה גם אחרי מותה (לפני מלחה"ע ה־1 הגיע ההון ל־25,000 רובל) ונקראה על שמה. קופה זו שימשה להלוואות קטנות לחנוונים, רוכלים ובעלי־מלאכה. בת 90 היתה במותה בווילנה. זכרה היה נערץ על כל בני עירה, במיוחד על נשי העם שהיו באות להשתטח על קברה של „אם כל נצרך וגלמוד" בווילנה. הסופר יהושע בודזון כתב עליה מונוגרפיה.

הלפרין, אליהו־דב בן ישראל־דוד
(1860— ?)

מחבר. נו׳ בווילקומיר. חי בווארשה. חיבר כמה ספרי דת באידיש: „המהפכה בשמים", „מקוה־ישראל", „על טהרת המשפחה", „חמדת־ישראל", על התורה ועל תרי"ג מצוות (וארשה, תרנ"ט—תרס"ב); „עדות לישראל", על נצחיות עם ישראל (מוסקבה, תרס"ט); „דער ליבער שבת" (וארשה, תרפ"ו); „נשמת־חיים", הספד על ר׳ חיים סולובייציק (וארשה, תרפ"ח); „הספד" על ר׳ אליהו־חיים מייזל, הרב מלודז׳ (לודז׳, 1912).

הלפרין, מיכל בן אליהו־זלמן
(1919—1860)

מראשוני החלוצים בא"י. נו׳ בווילנה. נכדו של המלבי"ם. קיבל מאביו ירושה גדולה. הוציא ממנה קרוב ל־20 אלף רובל לשם ייסוד בי"ס למלאכה בסמולנסק, שהתקיים זמן קצר בלבד. חזר לווילנה. חילק 80 מכונות סריגה בין נערות עניות בווילנה. אחרי פרעות שנות ה־80 ברוסיה התמסר בכל לבו לחיבת־ציון. פעם נכנס לביכ"נ ונשבע ליד ארון הקודש להקדיש את שארית הונו לא"י. בש׳ 1885 עלה ארצה ועבר

את כולה ברגל. ממייסדי נס־ציונה וגואלי אדמתה ואדמת יסוד־המעלה. הצטיין בגבורתו ובאומץ לבו. לאחר שפיזר את כל כספו נעשה שומר לילה בגימנסיה „הרצליה". ממייסדי „השומר". חלם על מלכות ישראל ועל חברה הבנויה על יסודות צדק סוציאלי. נפ' בצפת. בנו — **ירמיהו הלפרין**, מפעילי בית"ר ומחלוצי הימאות העברית.

הלר, אהרן
(? —1944)

עסקן ציבורי. רב־מטעם בשאולי עד מלחה"ע ה־1. אחרי המלחמה שימש מנהל בנק־הסוחרים. מפעילי התנועה הציונית בעיר. בימי השואה — חבר במועצה היהודית בגיטו ומנהל העבודה הסוציאלית בה. הצטיין במסירותו לענייני הציבור. מצא את מותו בדאכאו.

הפטמן, יוסף בן משה־מתתיהו
(1888—1955)

עתונאי ועורך. נו' בבראינסק (פ' גרודנה). חניך החדר והישיבות. החל את עבודתו הספרותית בשורת מאמרים

ב„השלוח" ו„הצפירה" ובעתונות האידית. בש' 1915 החל בעבודתו הציונית והציבורית. עבר על פני כל ערי פולין במסע־תעמולה ציוני, כן היה פעיל בהסתדרות „החלוץ". ציר בוועידתה בארץ וכן בוועידת הפועלים בחיפה, בש' 1921. מזכיר ראשי של הוועד־הלאומי. חזר אח"כ לפולין והיה מפעילי המרכז הציוני בווארשה, מרכז „תרבות", קרן־היסוד, אגודת הסופרים ועוד. בש' 1935 חזר לא"י. שימש עורך „הבקר" ופעיל בהסתדרות הציונים־הכלליים. יו"ר אגודת העתונאים בארץ. נפ' בת"א.

הר, שמואל בן משה־גרשון
(1887—1950)

מחנך וסופר. נו' בקאמאי לאביו, ת"ח מופלג. חניך ישיבת פוניבאָז'. שם נתפרסם כ„פשטן הקאמאיי" על דרך לימודו

על צד הפשט. עקר יחד עם אביו לריגה ושם החל לפרסם את יצירותיו הספרותיות הראשונות: „אגדות לילדים", סיפורים ומאמ־רים. היה בין מייסדי אגודת פוע"צ ופעיל בכל עבודה ציונית. מורה בבתי־ספר תיכוניים יהודיים, חבר מערכת „החבר" של טביוב. בימי מלחה"ע ה־1 ישב בפטרבורג. השתלם באונ' בשפות שמיות. חבר ועד פוע"צ שם וחבר מערכת „פעטראגראדער טאגעבלאט". בש' 1919—1921 היה פעיל בוויטבסק. נאסר שם על פעולה ציונית. חזר לריגה והורה בגימנסיה היהודית, הירצה בביהמ"ד למורים והמשיך בעבודתו הספרותית. בש' 1927 עלה לא"י, עסק בהוראה ושימש מרצה מטעם ועדת התרבות של הסתדרות העובדים ושל הוועד הלאומי. מחיבוריו: „מול הר האלהים" (1928); „לחביבי", אגדות לילדים (ת"א, תר"ץ); „ד. ב. בורוכוב" (ת"א, תרצ"א); „מבוא לספרות ישראלית עתיקה", הספרות הגנוזה והחיצונית (ת"א, תש"ז); „תולדות הספרות התלמודית" (ת"א, תרצ"ז). שני הספרים האחרונים חיבר יחד עם חברו, ש. שרירא ז"ל. נפ' בת"א.

הרברג, שלמה־יוסף
(1884—1966)

סופר ומחנך. נו' בניישטוט־שאקי. התחנך בישיבות סלא־בודקה, טאָלז וולוז'ין. בוגר הקורסים הפדגוגיים בגרודנה. בש' 1920 עלה לארץ ועבד בהוראה בתל־אביב ובפתח־תקוה. אותו זמן החל מפרסם מפרי־עטו וכן דברי־תרגום בכ"ע ובקבצים שונים. במרוצת הזמן התמסר לתרגומי יצירות שונות ונודע כמתרגם מעולה. תרגם מיצירותיהם של גורקי, טולסטוי, איליה ארנבורג, סטפן צווייג, מ. מנדלסון ואחרים. מחיבוריו: „במעגל", מבחר שירים, שירים בפרוזה ורשימות (1964). נפ' בתל־אביב.

הרכבי, אברהם־אליהו בה"ר יעקב
(1835—1919)

חוקר ספרות ישראל ותולדותיו. נו' בנובהארודוק לאביו, שהיה ר"מ בישיבת „עץ־חיים" בירושלים 43 שנה (אבי סבו

היה מתלמידי הגר"א ומהראשונים בעליית הפרושים. גם סבו ואביו היו תושבי הארץ). בילדותו נת־ייתם מאמו, ואביו עלה לא"י והנער אז בן 16. למד בישיבת וולוז'ין ובביהמ"ד לרבנים בווילנה. סיים את לימודיו במכון המזרחני של אוניברסיטת פטרבורג ונשלח להשתלמות בברלין ופאריס. עמד אח"כ להתמנות פרופ' בקתדרה של המזרח באונ' פטרבורג, אך המינוי בוטל בשל יהדותו. ספרו הראשון היה „היהודים ושפת הסלאוים" (וילנה, תרכ"ז). בש' 1872 הוכתר בתואר ד"ר והתחיל לעבוד בספריה המלכותית כמנהל המחלקה המזרחנית־שמית, ובכהונתו זו נשאר עד יום מותו. פרסם ותיאר כתבי־יד עבריים וכתב מחקרים רבים. היה הראשון שפרסם את ספרות הגאונים באורח שיטתי. חקר את תולדות הקראים והתריע על זיופי פירקוביץ. ערך את תרגום ההיסטוריה של גרץ לרוסית והוסיף מאות הערות (מספר פרסומיו בשפות שונות עלה על 400). רב חלקו גם באנציקלופדיה העברית־רוסית של עפרון־ברוקהויז. היה מגדולי חכמי ישראל ברוסיה במאה הי"ט. גדול בתורה, דבק במסורת, מעורה בחיי הציבור היהודי והגיב על בעיות אקטואליות, חו"צ נלהב וקשור ליישוב הארץ, בה גם ביקר פעם אחת. במלאת לו 70 שנה יצא לאור ספר לכבודו בשם „זכרון לאברהם אליהו" (פטרבורג, תרס"ט) בעריכתם של הברון דוד גינצבורג ופרופ' י. ד.

מרקון ובו גם ביבליוגרפיה מפורטת של פרסומיו, ערוכה בידי ד. מגיד וש. א. פוזננסקי.

הררי (ברגר), יוסף בן יהודה־לייב
(1962—1884)

רופא, מחנך וחוקר התנ״ך. נו׳ בווילנה. גדל באוקראינה. למד במכון הטכנולוגי בחארקוב ואח״כ רפואה באונ׳ של קיוב. רופא בצבא הרוסי בימי מלחה״ע ה־1. מש׳ 1916 רופא לפליטים יהודים בניז׳ני־נובגורוד. ציר בוועידה הציונית בפטרבורג בש׳ 1917. חזר לליטא בש׳ 1918 והיה ממחדשי המרכז הציוני וה־קהילה הדימוקרטית בווילנה. היה מזכירה הראשי של הקהילה. מש׳ 1921 מנהל מחלקת בתי־הספר במיניסטריון לענייני היהודים ב־קובנה ואח״כ סגן יו״ר „הוועד הלאומי". מנהל הגימנסיה העברית בשאוולי (1924—1934). מראשי התנועה הציונית והעברית בליטא. ציר בסיים הליטאי הדמוקרטי השני. בש׳ 1934 עלה לא״י. זמן־מה היה מנהל ביה״ח „הדסה" בחיפה ומרצה בתנ״ך בקורסים להשתלמות בחיפה. ממחקריו הופיעו „פירוש לנביאים: עמוס, הושע ומיכה" (ת״א, 1961).

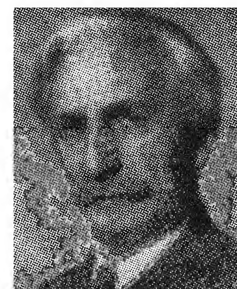

הרש, בן־ציון
(1935—1885)

עתונאי ועסקן ציוני. נו׳ ביאנישוק. ממייסדי הפדרציה הציונית וה„בורד־אוף־דעפיוטיס" (ועד שליחי הקהילות) בדרום־אפריקה. עסקן ציבורי נאמן. פעל רבות בענייני הגירה והתאזרחות. השתתף בעתונים שונים. נשיא כבוד של מועצת העורכים של העתון „ציוניסט רקורד". מש׳ 1910 עד מותו שופט שלום ביוהנסבורג. נפ׳ שם.

הרש, פסח־ליבמן בן מאיר־דוד
(1955—1882)

סוציולוג. נו׳ בכפר פאמושה (ע״י שאוולי), לאביו שהיה משכיל וחו״צ. גמר גימנסיה בווארשה. למד גם מתימטיקה באוניברסיטה וגורש משם בשל השתתפותו בשביתת סטודנטים. גמר את לימודיו בכלכלה באונ׳ ג׳נבה ונשאר בה בתור מורה. מש׳ 1921 פרופ׳ לסטטיסטיקה. החל בעבודתו הספרותית במאמר ביקורת נגד המבקר האורתודוכסי אליעזר אטלס, ועבר לבעיות של המשבר האגררי ברוסיה. בג׳נבה הצטרף ל„בונד" ונעשה תאורטיקן שלו. על אף השתייכותו לאגף האינטרנציונליסטי של התנועה הסוציאליסטית לא ניתק את קשריו עם הבעיות המיוחדות של בני עמו. מש׳ 1912 פרסם מאמרים ב„צוקונפט" בענייני הגירה יהודית, תנועת הפועלים היהודית ברוסיה ובעיות היהודים בפולין. ספרו על הגירה יהודית — היקפה, גורמיה וכיוונה — עורר תשומת לב בחוגים רבים באירופה. שימש נציג ה„בונד" בועידת צימערוואלד. מחיבוריו: „די קאאפעראַ־טיווע באוועגונג" (1911); „די יודישע עמיגראציע" (1914); "La mortalité causée par la guerre mondiale" (1920); „אויף דער גרענעץ פון צייטן", מבחר של מסות ומחקרים בענייני יהודים (בואנוס איירס, 1952); „פארברעכערישקייט פון יידן און ניט־יידן אין פוילין" (ווילנה, 1937); „יידן פארברעכערס" (ווילנה, 1939). בימי השואה הקדיש זמנו לפעולות הצלה. עם קום מדינת ישראל נתן את ידו לפעולה למענה. ביקר בארץ. מייסד איגוד התרבות בג׳נבה ונשיאו. חבר הוועד הפועל של „אורט".

הרשמן, אברהם
(1959—1880)

רב. נו׳ בניישטוט־שאקי. חניך הישיבות. כן למד בקולג׳ ובסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. שימש רב ומנהיג יהודי בדטרויט מש׳ 1908. חבר המרכז של ציוני אמריקה. יו״ר המגבית לא״י. נציגם של יהודי דטרויט בקונגרס היהודי האמריקאי.

השכל, מיכאל
(1942—1880)

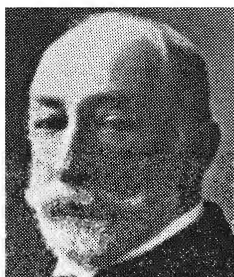
איש עסקים ציבורי. נו׳ בווילנה. בנעוריו היה בתנועות מהפכניות. בגלל מחלתו נשלח לדרום־אפריקה. שם עבד בחוות צאן, במכרות זהב ואזבסט והגיע לעושר רב. שימש נציגם של אגודות מקצועיות. ציוני נלהב. יו״ר התנועה הרביזיוניסטית בדרא״פ. נהרג בתאונת דרכים ביוהנסבורג.

וולוצקי, קופל בן הלל
(1926—1865)

מחנך. חניך ביהמ״ד למורים בווילנה. שימש מורה ומנהל בי״ס יהודי ממשלתי בקובנה לפני מלחה״ע ה־1 ועסקן ציבורי מכובד. מש 1920 מנהלה הרשמי של הגימנסיה העברית. כמו־כן שימש מזכיר ראשי של קהילת קובנה. נפ׳ בקובנה.

וולף, איסר־בר בן רפאל
(1935—1844)

פרנס ציבור ותעשיין. נו׳ בטאווריג למשפחה מיוחסת. קיבל חינוך יהודי וגם השכלה כללית רחבה. עוד בצעירותו נחשב לאחד המשכילים הגדולים בפלך קובנה. הצטיין בסגנונו העברי. בגיל 14 התחיל לכתוב שירים („למועדי ישראל") וגם מאמרים. אחדים מהם הופיעו ב„המגיד" ו„הלבנון". גם א. מאפו הילל את סגנונו העברי. בגיל צעיר הצטרף לתנועת חו״צ והיה בין עסקניה המסורים. פעיל בחיה הציבוריים של קובנה ומאישיה המרכזיים של

יהדות ליטא. לא היה ענין ציבורי יהודי חשוב שלא מילא בו תפקיד מרכזי. מש' 1872 עד 1890 שימש חבר העיריה בקובנה. כשתוקן חוק הבחירות מונה יחד עם ד"ר י. פיינברג לחבר במועצה העירונית וכיהן בה עד 1915. בתפקידו זה עמד על משמר ענייני הציבור היהודי. הוא וד"ר י. פיינברג ייסדו את „ספרית מאפו", אשר שימשה לפני מלחה"ע ה־1 מרכז תרבותי וציוני ליהודי קובנה. בדמותו האצילית וביושר הליכותיו רכש לו השפעה גדולה על השלטונות והצליח במו"מ אתם. היה מפורסם מחוץ לגבולות עירו. השיג את הרשיון לכינוס העסקנים היהודים מכל רחבי רוסיה בש' 1909 בקובנה. ביתו היה פתוח לכל נצרך והוא נהג לקבל כל אדם בסבר פנים יפות. עד יומו האחרון גילה ענין ועירנות בבנין הארץ. כל מפעל ציוני היה קרוב ללבו וכן תמך בו בעצה ובכסף. ברוח זו של מסירות לצרכי הכלל והגינות אישית חינך את צאצאיו, שתפסו אף הם מקום חשוב בחיי הציבור היהודי בליטא. נפ' בקובנה.

וולף, יוסף בן ברנט
(נו' בש' 1896)

רופא קרדיולוג. נו' בווילנה. את השכלתו הרפואית רכש באונ' גלאזגו ופילדלפיה. באונ' גלאזגו שימש גם פרופ' (1923—1947). פיתח רעיונות חד־שים בריפוי מחלות לב. ייסד את ה„קליניקה וולף" לטיפול בחולי לב בשיטות חדשות. בש' 1951 הקים באחוזת כפר („פיירוויוא") במדינת פנסילבניה מכון לחקר מחלות לב (ולריפוי חולי־לב), שהתפרסם בעולם. עם קום מדינת ישראל יזם את הקמתו של מרכז־בריאות גדול בפוריה (סמוך לטבר־יה). פרסם שורה של מחקרים על נושאים רפואיים. פעיל בחיי הציבור היהודי בארה"ב, וכן מראשי הפדרציה של יהודי ליטא בפילדלפיה.

וולף, ישראל־יצחק בן שלמה
(1861—1926)

מוציא־לאור. נו' בראסיין. חניך וולוז'ין. בגיל 32 היגר לארה"ב. הו"ל בקליבלנד את השבועון „דער אידישער שטערן", ואת העתון היומי „די יידישע וועלט" (יחד עם מסליאנסקי). החל מש' 1911 הו"ל את השבועון הציוני „דאס אידישע פאלק". פעל הרבה להפצת הרעיון הציוני בין יהודי אמריקה. חיבוריו: „קריסטענטום אדער דער פארמאסקירטער געצענדינסט"; „ציוניזמוס אין ווארט און טהאט".

וולף, משולם בן איסר־בר
(1877—1942)

עסקן ציבורי. נו' בקובנה. חניך הגימנסיה הרוסית. למד מדעי טבע באונ' פטרבורג וחקלאות באונ' ברלין. עסקן פעיל בחיים הציבוריים בליטא. יו"ר ועד הקהילה וחברת „עזרה". מראשי הציונים בליטא. חבר מרכז „תרבות". בשנות השלושים התגורר עם משפחתו בתל־אביב ושימש שופט עירוני, אך מטעמים חמריים נאלץ לפני פרוץ מלחה"ע ה־2 לחזור לליטא. הוגלה ע"י הסובייטים לרוסיה ושם נפ' במחנה־גירוש.

וולף, צבי־הירש (גריגורי־הנס) בן איסר־בר
(1869—1942)

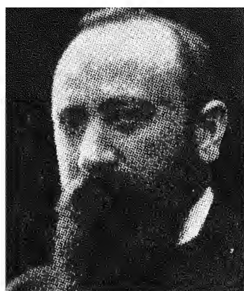
בנקאי ועסקן ציבורי. נו' בקובנה. חניך הגימנסיה הרוסית. למד משפטים במוסקבה. עסקן ציבורי נאמן. ממנהלי הבנק היהודי המרכזי בקובנה. מראשי „קרן־היסוד" בליטא. חבר מועצת הזקנים בגיטו. נפ' בגיטו קובנה.

וולפה, ארנולד
(1869—1940)

כנר ומנצח. נו' בקובנה. תלמידם של לוטן ול. אואר. בש' 1898 היגר לארה"ב. בש' 1902 ייסד תזמורת סימפונית שניהלה עד 1919. בש' 1904—1914 ניצח גם על „התזמורת הסימפונית של וולפה". בש' 1919—1922 ניהל את האופירה בוואשינגטון. בש' 1926 ייסד את התזמורת הסימפונית של האונ' במיאמי וניהל אותה עד מותו. מנהל הקונסרבטוריון בקנזאס (1922—1925) והקולג' המוסיקלי בשיקאגו (1925—1926). נפ' במיאמי.

וולפסון, דוד בן אייזיק
(1858—1914)

מנהיג ציוני. נו' בדארביאן. קיבל חינוך מסורתי. בש' 1872 בא לממל והתקרב לרב ד"ר יצחק רילף — מראשוני חו"צ בגרמניה. חי בעיר ליק בביתו של דוד גורדון, עורך „המגיד", שחיזק את השקפותיו הציוניות. שם החל לעסוק במסחר עצים, ולאחר כמה שנים התיישב בקלן, שם היה פעיל בחיי הציבור היהודי והיה מרצה ב„אגודה היהודית הספרותית" על התלמוד, על היה־דות, על יהודי רוסיה ועל הציונות. בש' 1893 ייסד יחד עם מכס בודנהיימר את ה„אגודה לטיפוח החקלאות והמלאכה בא"י". עם הופעת „מדינת היהודים" הצטרף מיד להרצל. שניהם נעשו ידידים אינטימיים לכל ימי חייהם. קיבל עליו את התפקיד להקים את „אוצר התישבות היהודים" בלונדון (1898). הוא שבחר את צורת הדגל העברי. נלווה להרצל במסעותיו אל הסולטאן ולא"י. לאחר פטירתו של הרצל קיבל תחת חסותו (יחד עם קרמינצקי וקלנר) את עזבונו הספרותי של הרצל והכריזו על קרן להבטחת קיום משפחתו של הרצל. נבחר ליורשו של הרצל בנשיאות ההסתדרות הציונית. השתדל להשלים בין הציונות „המעשית" ובין „המדינית"; המשיך בפעולתו הדיפלומטית של הרצל במו"מ עם שלטונות תורכיה. בקונגרס הציוני ה־10 התפטר מהנשיאות בשל בריאותו הרופפת. ציווה את רוב רכושו לבית־הספרים הלאומי והאונ' בירושלים ולטכניון בחיפה. ארכיונו הועבר לבית־הספרים הנ"ל. נפ' בגרמניה. בש' 1954 הועלה ארונו ארצה ונטמן, בהתאם לצוואתו, בקירבת קברו של הרצל בירושלים.

וולפסון, הרי
(נו׳ בש׳ 1887)

פילוסוף. נו׳ באוסטרין (פ׳ וילנה). חניך ישיבת סלאבודקה וישיבת ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק. אח״כ למד באונ׳ הרווארד,

ונשלח על־ידה למסע־מחקר לאי־רופה (אנגליה, צרפת וגרמניה). בש׳ 1915 קיבל תואר ד״ר באונ׳ הרווארד, ומונה כמדריך לספרות ופילוסופיה עברית. משנת 1925 נתמנה פרופ׳. השתתף בעבודות מחקר רבות גם מחוץ לאונ׳. בעל השכלה אנציקלופדית, מחשבה מעמיקה וסגנון בהיר. חיבר מאמ־רים וספרים מדעיים ופופולריים, על נושאים יהודיים וכלליים בעברית ואנגלית. מחיבוריו: "Crescas' Critique of Aristotle" (Cambridge, Mass., 1929); "Hallevi and Maimonides on Prophecy" (Philadelphia, 1942); "Isaac Israeli on the Internal Senses" (New-York, 1935); "Maimonides on the Internal Senses" (Philadelphia, 1935); "Philo" (Cambridge, Mass., 1947); "The Philosophy of Spinoza" (Cambrigde, Mass., 1934); "Classification of the Science in Mediaevel Jewish Philosophy" (1925).

ויגודסקי, יעקב בן יחיאל
(1941—1855)

רופא ומנהיג ציבורי. נו׳ בבוברויסק. אביו היה עשיר וחסיד ואמו היתה בת רבה של נאָסוויז׳. בהיותו בן 6 עברו

הוריו לווילנה. שם למד הילד גמרא והצטיין בכשרונות של „עי־לוי״. למד בגימנסיה במאריאמפול וגמר את האקדמיה הרפואית אשר בפטרבורג. השתלם בווינה והש־תקע בווילנה. ייסד את אגודת הרופאים היהודים ושימש יו״ר שלה. רופא בבית־החולים היהודי. עיקר פרסומו בא לו כעסקן ציבורי דגול. בש׳ 1905 היה ממייסדי מפלגת ק.ד. בווילנה. אח״כ התאכזב ממנה ועבר למחנה הציוני. מאז היה פעיל בהסתדרות הציונית. בימי מלחה״ע ה־1 נאסר ע״י הגרמנים על הגנתו האמיצה על יהודי וילנה והועבר למחנה שבויים. בש׳ 1918 חזר לווילנה ושימש מיניסטר לענייני היהודים ב„טאריבה הליטאית״ הראשונה. היה יו״ר ועד הקהילה היהודית. פעיל למען החינוך העברי. ציר בסיים הפולני המחוקק ובסיים השני. רחוק מקיצוניות והסתגרות מפלגתית. אדם בעל לב רחב וראיה מקיפה וכוללת. בתור חוקר ורופא היה פעיל במחקר רפואי ופרסם מאות מאמרים על נושאים פוליטיים, כלכליים וציבוריים. חיבר שלושה ספרי זכרונות באידיש: „אין שטורים״, זכרונות מימי תקופת הכיבוש הגרמני בווילנה (וילנה, 1926); „אין גיהנום״, זכרונות מבית־הסוהר הגרמני (וילנה, 1927); „אין סמבטיון״, זכרונות מימי הסיים השני, 1927—1922 (וילנה, 1931). נספה בווילנה בימי השואה.

ויז׳נסקי, אהרן־משה בן יחיאל
(1948—1874)

מחנך ומחבר. נו׳ בקאלווריה. קיבל חינוך תורני. למד באונ׳ בציריך והוסמך בתור מהנדס מכונות. מורה לפיסיקה ומתימטיקה בציריך, ופעיל בהסתדרות הציונית שם. בנעוריו פרסם ספר פיסיקה בעברית „עץ הדעת״ (וארשה, תרנ״ג), חוברות „לשאלת השפה״ (1921). מש׳ 1923 — מורה בגימנסיה „הרצליה״ בת״א. חיבר מונחים במקצועות שהורה (הנדסה, פיסיקה וטופוגרפיה). חיבר ספרי לימוד: „גיאו־מטריה תיאורית״ (ת״א, תרצ״ג); „פיסיקה״, 3 ח׳ (ת״א, תרצ״ח—תש״ז); „יסודות הטופוגרפיה״ (ת״א, תש״ד); „פי־סיקה, עבודה מעשית״ (ת״א, תש״ו). ממייסדי „האגוד להשלטת העברית״, ו„מועצת המורים למען הקרן הקיימת לישראל״. נפ׳ בת״א.

ויטנברג, יצחק
(1943—1905)

מפקד פרטיזנים. נו׳ בווילנה. תפר. שימש מזכיר אגודת פועלי עור, וכן היה מזכיר לחברה „אגרו־יוד״. ממחוללי

התנועה הפרטיזנית ומפקדה („המפקד ליאו״). משנודע לגסטא־פו שהוא נמצא בגיטו וילנה — שלחו שוטרים ליטאים לאסרו, אולם חבריו שחררוהו מידיהם. אז פקדה הגסטאפו להסגירו חי, ואם לאו — יחוסל הגיטו. הפקודה עוררה סערה והיתה סכנה למלחמת־אחים בתוך הגיטו. הוא החליט להסגיר עצמו. לאחר שעו־נה קשות ע״י הנאצים הוצא להורג.

וילבוש(ביץ), גדליהו בן זאב
(1943—1865)

מהנדס וחלוץ התעשיה בארץ. נו׳ בגרודנה. למד בחדר ובבי״ס ריאלי בביאליסטוק. גמר בי״ס טכני גבוה בברלין.

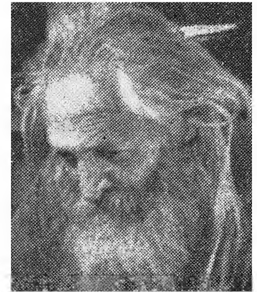

פעיל ב„בני משה״ וחו״צ. אחרי נישואיו עלה לא״י והיה ראשון המהנדסים היהודים בארץ. יחד עם ל. שטיין ייסד ביח״ר למכונות ויציקה. קדח בארות ארטזיות. חפר את הבאר המודרנית הרא־שונה בפתח־תקוה והרכיב עליה משאבה מכנית. ערך את תכנית ההשקאה של אדמת משמר־הירדן במי הירדן. עקב מחלת אשתו חזר לרוסיה והקים במינסק ביח״ר למכונות, שהעסיק 200 פועלים יהודים. בש׳ 1903 ייסד עם ז. נופך, ועם אחיו נחום, חברה לפיתוח תעשיות בא״י. השתתף בייסוד חברת „עתיד״ בחיפה (1906). בש׳ 1908 ביקר בא״י והגיש לקונגרס הציוני

תכנית לפיתוח התעשיה בארץ (תעשיית שמן, מלט, נייר וטחנות־קמח). בש׳ 1912 השתקע בארץ. ניהל את עבודות הבנין של הטכניון ושל ביה״ס הריאלי בחיפה. בימי מלחה״ע ה־1 שימש, מטעם השלטון התורכי, מנהל עבודות ציבוריות ביפו ובדמשק. מש׳ 1922 גר בחיפה. ניהל את בניין בתיהח״ר „שמן", „נשר", בנייני תחנת־החשמל, ביהכ״נ המרכזי ועוד. פרסם זכרונות ופרקי־אוטוביוגרפיה בעתונים שונים. הוריש את כל הונו למוסדות ציבור. נפ׳ בחיפה.

וילבוש(ביץ), משה בן זאב
(1869—1952)

מהנדס וחוקר. נו׳ בלוסוסנו (ע״י גרודנה). בנה בתיח״ר וטחנות־קמח גדולות ברוסיה. התמסר לחקירות כימיות

בתעשיית השמנים. בעל המצאות טכניות מרובות (כגון ייצור המרגרינה, „הלחם החי" ועוד). בגיל 40 החל ללמוד באונ׳ בשוויץ והשתלם בפילוסופיה, רפואה וכן באסטרונומיה (שם היה מרבה להתווכח עם לנין). בש׳ 1919 החל בייסוד ביח״ר „שמן" ובבנין „הטחנות הגדולות" וביח״ר „נשר" (למלט). עסק בחקירות פסיכוטכניות, בעיות ייעול עבודה, השפעת היוניזציה באוויר על צמחים וחמרי־מזון, ריפוי מחלות שונות, השפעת האקלים על החי והצומח. השתתף בקונגרסים של מהנדסים, ופרסם מאמרים מדעיים על המשקל המוליקולרי של חמרי־מזון שונים. הקים בכספו את בניין מעבדות חקירת האקלים באונ׳ על הר הצופים. נפ׳ בירושלים.

וילבוש(ביץ), נחום בן זאב
(נו׳ בש׳ 1879)

מהנדס. נו׳ בלוסוסנו. בש׳ 1903 עלה ארצה. בש׳ 5—1904 היה חבר המשלחת לחקירת אוגנדה. הקים מפעלי תעשיה בארץ. חקר את בעיות המים בא״י. בש׳ 7—1915 היה מהנדס עירית ירושלים ותיקן את מסגדי עומר ואקצה. בש׳ 8—1917 היה מהנדס לאספקת מים לצבא התורכי בדמשק. ממייסדי אג׳ המהנדסים הראשונה בת״א (1919). ממייסדי ביח״ר „שמן", מהנדס ראשי ומנהל טכני בביהח״ר. פרסם מאמרים בחקירת א״י בעתונות הרוסית, הגרמנית והעברית.

וילנקין, ניקולאי מקסימוביץ („מינסקי")
(1855—1937)

עורך־דין וסופר. נו׳ בגלובוק (פ׳ וילנה). סיים גימנסיה במינסק, ופקולטה למשפטים באונ׳ פטרבורג. עו״ד מושבע. בש׳ 1876 החל את עבודתו הספרותית בעתון „נאוואייע וורעמיא" (ליברלי בימים ההם) בשירי תהילה לסלאבים הדרומיים. הפואימה הראשונה שלו „נא ראדינע" (במולדת), המתארת את סבל הבולגרים במלחמת שחרורם (ב„ווסטניק יווראפיי"), עוררה תשומת לב כללית. אולם בפואימה „לילות לבנים" הוא נותן כבר ביטוי לאכזבת הדור (בשנות ה־70 למאה הקודמת) שבאה אחר „תקופת השחרור". שיריו שלאחר־מכן חדורים כולם יאוש ואכזבה מרה. בש׳ 1889 פרסם ב„ווסחוד" דראמה בשם „מצור טולצ׳ין", בה העלה, מתוך ידיעה היסטורית רחבה, טיפוסים בולטים ותיאר את סבלם של פולנים, יהודים ואוקראינים. היה משורר ההגיון יותר מאשר משורר הרגש. עסק בעיקר בבעיות חברה ומדינה. בש׳ 1905 ערך את כתב־העת „נובי־פוט" („דרך חדשה"). עם התגברות הריאקציה היגר לחו״ל. פרסם פיליטונים ב„ראזסווייט" בכינוי „נורד־ווסט".

וילק, זלמן
(1860 לערך — ?)

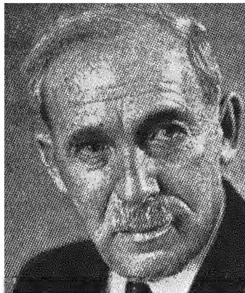
מראשוני העסקנים הציונים בליטא. נו׳ בקובנה. מבית הוריו יצא במטען רוחני מצומצם. ידיעותיו הספיקו כדי

לקבל משרת פנקסן בבית־עסק רגיל, אולם תנועת חו״צ חוללה מהפכה בלבו. היא בלעה את כל ישותו ולה הקדיש את כל עתותיו הפנויות. העמיס על שכמו את כל העבודה הציונית על כל סוגיה ושטחיה — המעשית, התעמולתית והתרבותית. ביתו שימש מרכז לכל הסניפים והאגודות בעירו ובגליל כולו. היה הרוח החיה בכל פעולה ציונית. נבחר לכל קונגרס וועידה ציונית, אולם לא השתמש מעולם במנדט שניתן לו, אלא מסרו לאדם אחר שהיה זקוק, לדעתו, לעידוד וחיזוק. בעת ביקורו של הרצל בווילנה היה בין ה־5 שהוזמנו לקבלת פני המנהיג. פעמיים ביקר בא״י, עבר אותה לארכה ולרחבה וחזר מלא התלהבות ואמונה בנצחון המפעל הציוני. אך „משבר אוגנדה" גרם למשבר בחייו הפרטיים ולירידתו מעל הבמה הציונית. בימי מלחה״ע ה־1 גלה למוסקבה ושם נשאר עם בני ביתו.

וילקנסקי (אלעזרי־וולקני), יצחק־אביגדור בה״ר אליעזר־יהושע
(1880—1955)

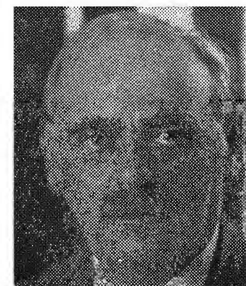
סופר ואגרונום, מאבות החקלאות העברית החדשה בארץ. נו׳ באיישישוק. חניך ישיבת טאלז. למד באונ׳ ברן (טבע,

פילוסופיה וכלכלה מדינית), בבית הספר הגבוה לחקלאות בברלין ובמכון לחקלאות בקניגסברג. עלה ארצה בש׳ 1908 והצטרף להנהגת „הפועל הצעיר". התמסר לשכלול החקלאות העברית. ייסד את החוות החקלאיות בבן־שמן ובחולדה וניהלן בש׳ 1909—1918. ייסד את משק העופות הראשון בארץ. עשה נסיונות בהכלאת הבקר ובהתאמת הגזעים השונים לצרכי המשק. יועץ ראשי במשרד הא״י להתיישבות חקלאית. ייסד את הקבוצה הקבלנית הראשונה להכשרה בבן־שמן, חולדה ובאר־טוביה. פרסם מאמרים על נושאים חקלאיים וייסד את הספריה החקלאית „בכפר". חינך דור של חקלאים בני העליה השניה. ציר בכל הקונגרסים

הציוניים ומרצה בשאלות התיישבות. חבר „ועד הצירים". בש' 1919 השתתף בסיור מדעי של הנגב. מייסד התחנה לחקר החקלאות ברחובות והמכון ללימודי החקלאות של האונ' העברית. פרופ' לכלכלת המשק באונ' בירושלים. חבר הדירקטוריון של קק"ל. פעיל במפא"י ובהסתדרות העובדים. עשה בנסיעות־מחקר בארה"ב, קנדה, צרפת ואנגליה. חיבוריו העיקריים: „בדרך" (יפו, תרע"ח); „מדות" (ת"א, תרפ"ד); „תכון החקלאות בארץ" (ת"א, תרצ"ז); „מפתח להתיישבות חקלאית באזורי הארץ השונים" (1929); „10 שנות חקלאות בארץ" (באנגלית, 1932). כל מאמרים קובצו ב„כתבים" שיצאו־לאור ב־8 כר' (ת"א, תש"י—תשי"ד). על שמו נקרא מושב בית־אלעזרי.

וילקנסקי (אלעזרי־וולקני), מאיר בה"ר אליעזר־יהושע
(1949—1882)

סופר. נולד באיישישוק. חניך החדר והישיבה (בפוניבאז'). התכונן לבחינות בגרות, אך משפרץ פולמוס אוגנדה עלה לא"י (1905) והצטרף לכובשי העבודה. עבד כפועל חקלאי בפ"ת. שימש מזכיר „המשרד הא"י" וכן מזכיר „חברת הכשרת הישוב". מראשית עלייתו הקדיש את שעות הפנאי לעבודה ספרותית. פרסם ציורים ורשימות מחיי הארץ, שכונסו בספרים הבאים: „ספורים מחיי הארץ" (ניו־יורק, תרע"ח); „בחדר" (ת"א, תרצ"ד); „בימי העליה" (ת"א, תרצ"ד); „מגל אל גל" (ת"א, תש"ג). מתרגם „יסורי ורטר הצעיר" ו„חזון ואמת" של גתה. בש' 1942 פרש מעבודתו בעיר והתיישב בכפר ויתקין. חזר לעבודת האדמה שאהב. נפ' בכפר ויתקין.

וינוגרדוב (ויינשטיין), יוסף
(1937—1866)

זמר. נו' בווילנה להורים עניים. אביו — מנגן וכובען. החל בתור „משורר" אצל חזנים בווילנה ואח"כ באודיסה. למד בביהמ"ד למורים בווילנה. בעזרת הנדיב פוליאקוב (מוסקבה) השתלם אצל קלרני באיטליה. התפרסם בתור זמר (באריטון). שר באופירה במוסקבה ואחרי־כן באופירה הממלכתית בפטרבורג. היה אהוב על הצאר ניקולאי השני. הוצע לו להמיר את דתו, אך הוא סירב. לאחר סיבוב ברוסיה עבר לאופירה במילאנו. חלם על אופירה יהודית. מצא לו בלונדון נדבן שתמך בתכניותיו והצליח להעלות שם את האופירה „ריגולטו" ואחרות באידיש. בש' 1920 ביקר בערי פולין וזכה להצלחה גדולה. אח"כ השתקע בארה"ב והיה לחזן אדוק וירא שמיים. נפ' בת"א.

וינטשבסקי, מוריס (ליפא־בן־ציון) בן זיסל נובחוביץ („בן־נץ")
(1932—1856)

משורר. נו' ביאנובה. עוד בילדותו עברה משפחתו לקובנה. שם קיבל הילד חינוך מסורתי, וביקר גם בבי"ס ממשלתי

רוסי. בש' 1870 ישב בווילנה והתכונן לבחינות הכניסה לבית המדרש לרבנים. אותו זמן חיבר גם שירים בעברית ורוסית. בינ־תיים קיבל משרה בעסק מסחרי בקובנה ונשלח על ידו לאוראל. שם בא במגע עם חוגים רדיקליים והכיר את הספרות הסוציאליסטית של אותו דור. בש' 1877 עבר לקניגסברג בה פתח בתעמולה סוציאליסטית בין סטודנטים יהודיים יוצאי רוסיה, וייסד את הירחון „אספת חכמים" — מוסף ל„הקול" של מ. ל. ראדקינסון לבירור בעיות החברה. היה חותם על מאמריו העבריים בשם „בן־נץ". בש' 1879 גורש מרוסיה על פעולתו הסוציאליסטית. נדד לדנמרק, אך גורש גם משם. לאחר ישיבה קצרה בפאריס, עבר ללונדון, שם הצטרף ל־Communist Workers Educ. Society, שנוסדה ע"י מרכס ואנגלס. חלוץ העתונות הסוציאליסטית באידיש באנגלית. הוציא את העתון „פוילישער אידל". כתב חוברת על הסוציאליזם באידיש בשם „יהי אור" וכן ייסד את „ארבייטער פריינד", והיה מסופריו הראשיים. בש' 1894 היגר לארה"ב וערך את „אמת" — שבועון משפחתי לספרות ותרבות. עם יסוד „פארווערטס" נעשה מעובדיו העיקריים וכן שימש עורך השבועון „צוקונפט". בש' 1924 ביקר ברוסיה כאורח הממשלה הסובייטית והתקבל שם בכבוד רב. במינסק הוצא לכבודו קובץ פואימות פרולטריות („קאמפס געזאנגען"). תפס מקום חשוב בספרות האידית בתור משורר וסופר. על אף נושאיו ולשונו היהודית היתה יצירתו בעלת אופי קוסמופוליטי. היסוד העיקרי היה רעיון שחרור החברה מעול השעבוד. בשיריו, החדורים רגש לירי עמוק, הוא מעלה את קשיי חייו של הפועל. רבים משיריו תורגמו לשפות זרות. חיבר דראמות, משלים, נובילות ופיליטונים. תרגם לאידיש מיצירותיהם של קורולנקו, איבסן, ו. הוגו. בש' 1927—1928 הופיעו כתביו המקובצים באידיש ב־10 כרכים.

ויניצקי, דב בן חיים־שאול
(1941—1894)

מחנך. נו' בבוטרימאנץ בבית הורים אדוקים. למד בישיבה, בבי"ס עממי, בטכניון ע"ש ולברג בווארשה ובקורסים טכניים בווילנה. מורה בבי"ס בוואקשנה ומנהל בי"ס „תרבות" בבוטרימאנץ משך 20 שנה. מחנך ואדמיניסטרטור מוכשר. מראשי העסקנים הציוניים והתרבותיים בגלילו. נרצח יחד עם אשתו יונה — עסקנית ציונית מסורה — ושני בניהם ע"י הנאצים.

וינישסקי, טייבה
(1944—1921)

פרטיזנית. נו' בווילנה. בימי הכיבוש הנאצי הצטרפה למחתרת הפרטיזנית. הלכה ליערות נארוטש. משם הועברה ליערות רודניצקה. הצטיינה במעשי גבורה רבים. השתתפה

במארב של קבוצת פרטיזנים שעמדה לתקוף פלוגה גרמנית. הופקרה ע"י המפקד האוקראיני של הפרטיזנים יחד עם חבריה היהודים, שאיבדו עצמם לדעת בכדוריהם האחרונים, לאחר קרב נואש. טייבה נשארה אחרונה, אך לא רצתה ליפול לידי הגרמנים והיא פוצצה את עצמה ברימון־יד.

וינשטיין, רחמיל־אהרן
(1938—1877)

מראשוני ה„בונד". נו' בווילנה. חניך ביהמ"ד למורים שם. מורה בבתי"ס ממשלתיים באושמיאנה ווארשה. בנעוריו הצטרף לחוגים מהפכניים, שהיו קיימים בביהמ"ד למורים. פעיל ב„בונד" מיום הווסדו. ציר בוועידות „בונד" בווארשה (1900) וביאליסטוק (1904) וחבר המרכז. כן נשלח כציר הס.ד. ללונדון (1907), פאריס, טמרפורס והלסינגפורס. אירגן את התייעצות הקבוצות הלאומיות של ס.ד. ובלוק עם אנשי פ.פ.ס. בבחירות לדומה הרביעית. בש' 1914 גורש לסיביר ונשאר שם עד לאחר מהפכת פברואר 1917. אותה שנה נבחר ליו"ר מרכז ה„בונד". קבע את מקום מושבו במינסק, שבה ניהל, יחד עם גיסתו אסתר פרומקין, את עבודת המפלגה ברוסיה הלבנה. היה איש המעשה של ה„בונד" ועמד על עקרונותיו הטקטיים. בראשית המהפכה נמצא באגפו הימני של ה„בונד", אולם לאחר המהפכה בגרמניה פנה שמאלה. ייסד (1921) את ה„קומבונד" ואח"כ הצטרף למפלגה הקומוניסטית. בש' 1920 שימש במינסק חבר הוועד הצבאי־מהפכני. בש' 1921 היה מ"מ יו"ר מועצת הקומיסרים וחבר מרכז המפלגה הקומוניסטית ברוסיה הלבנה. לאחר זמן הועבר לקירגיזיה וכיהן שם בתפקיד יו"ר הוועד האזורי של המפלגה הקומוניסטית. בש' 1923 היה יו"ר הוועד לעבודה והגנה של הרפובליקה הקירגיזית. אותה שנה נתמנה חבר בקולגיום של משרד האוצר בס.ס.ס.ר. היה פעיל בהתיישבות חקלאית מטעם „גיזארד". בש' 1928 היה ממלא מקומו של סמידוביץ, יו"ר ה„גיזארד". בסוף ש' 1937 נאסר ולפי הידיעות הרשמיות מת בבית־הסוהר בש' 1938.

וינשל, בן־ציון (ולדימיר) בן שאול
(1943—1863)

רופא ועסקן ציוני. נו' בגרודנה. חניך הגימנסיה הרוסית במינסק. חבר באגודת „חובבי־ציון". גמר את האקדמיה הרפואית הצבאית בפטרבורג. שירת בקווקז בתור רופא ממשלתי. בימי מלחה"ע ה־1 ניהל בתי־חולים צבאיים. פעיל בחיי הציבור בבאקו. אולם את עיקר מרצו הקדיש לתנועה הציונית. ציר לקונגרסים ציוניים. עורך עתון ההסה"צ בקווקז. עלה לא"י בש' 1922. שימש רופא ברחובות, ת"א, ומ־1926 בחיפה. פרסם מאמרים רבים ברפואה. נפ' בחיפה.

ויס, עקיבא־אריה בן יוסף־חיים הכהן
(1946—1869)

ממייסדי ת"א. נו' בגרודנה. חניך החדר. היה צורף זהב. ציר בוועידת מינסק ובקונגרס הציוני השביעי. בש' 1906 עלה לא"י. הוגה ומגשים בנין השכונה „אחוזת־בית" (תל־אביב). בש' 1911 היה ממייסדי „חברה חדשה" להרחבת ת"א. נפ' בתל־אביב. לאחר פטירתו הופיע ספרו „ראשיתה של תל־אביב" (ת"א, תשי"ז).

ויס, שפרה בת נחמן
(1955—1889)

עסקנית בתנועת הפועלים, משוררת. נו' בקאלם. אביה נהרג בדרכו לאמריקה. היתומה בת ה־12 לא קיבלה חינוך שיטתי. בגיל 15 הצטרפה ל„בונד". הצטיינה בתור נואמת. נרדפה ע"י המשטרה ונאלצה להגר לארה"ב, שם היתה פעילה בתנועת ה„בונד", בייסוד בתי־ספר ועתוני פועלים. לאחר שנים הצטרפה לתנועה הקומוניסטית. מש' 1923 פרסמה שירים בעתונים „פרייע ארבעטער שטימע", „פריי־הייט" ואח'. נפ' בדרכה מלוס אנג'לס לפלורידה.

ויסוצקי, קלונימוס־זאב
(1904—1824)

נדבן ועסקן. נו' בז'אגר. חניך ישיבת וולוז'ין. סוחר תבואה ביאנישוק. נסע לקובנה להשלים ידיעותיו ביהדות

ושמע תורה מפי ר' ישראל סלנטר. בשנת 1858 התיישב במוסקבה וייסד שם בית־מסחר לתה, שהיה ברבות הימים לפירמה בעלת שם עולמי. התרחבות עסקיו לא מנעה בעדו להשתתף בפעולות לאומיות ופילנטרופיות. היה ער לכל מפעל ציבורי, דתי ולאומי. יחד עם פוליאקוב והברון גינצבורג הקים בפטרבורג ועד להגנה על זכויות היהודים. ציוני נלהב. השתתף בוועידת חו"צ בקאטוביץ (1884). ביקר בא"י בש' 1889 ובש' 1894 (רשמי ביקוריו בארץ פורסמו ב„האסיף"). ייסד וקיים על חשבונו את „השלוח". תרם סכומים גדולים למוסדות שונים בארץ (200,000 רובל לייסוד ביה"ס ביפו, ו־500,000 רובל לייסוד הטכניון בחיפה). גם ברוסיה תמך במוסדות תורה וחינוך, ובמיוחד דאג לחינוכם של ילדי הקנטוניסטים. ציווה מיליון רובל לצרכי צדקה שונים. נפ' במוסקבה.

וירשובסקי, אברהם בן מרדכי
(1943—1870)

רופא וסופר. נו' בווילנה למשפחה אמידה. קיבל חינוך דתי. ביקר בגימנסיה רוסית ולמד רפואה באונ' קאזאן. מש'

1901 שימש רופא בווילנה ומנהל המחלקה למחלות עצבים בביה"ח היהודי. מש' 1924 — רופא ראשי בו. פרסם עשרות מאמרים על נושאים רפואיים באידיש, רוסית, פולנית וגרמנית. בוועידת פירוגוב (העשירית) הרצה על הנושא „גי־טין אצל היהודים מחמת שגעון". חיבר מאמרים על היסודות הפיס־יולוגיים של „איסור בשר וחלב" ועל תכונות של חולים יהודים. יו"ר החברה ההיסטורית־אתנוגרפית ע"ש ש. אנסקי בווילנה. פעיל בהסתדרות הציונית. מת בגיטו וילנה. אשתו ובנו ד"ר הלל (גריגורי) ו. — עו"ד ועתונאי — ניספו בגיטו.

ולגמוט, ישעיהו
(? —1895)

רב וסופר. נו׳ בניישטוט־שאקי. הוסמך ע״י הרב צבי ברוידא. היה אחד מגדולי התורה שבאו מחוגו של ר׳ ישראל סלנטר. שימש רב בממל 44 שנה, ומשם עבר לז׳יטומיר וליבק. נפ׳ בהמבורג.

ולדשטיין, אברהם־שלמה
(1874—1932)

מחנך ופעיל בתנועת העבודה. נו׳ בקובנה. חניך ישיבת סלאבודקה. השתלם באונ׳ הרווארד וקולומביה. ממייסדי תנועת העבודה הציונית בארה״ב. עורכו של השבועון „אידישער קעמפער״. בש׳ 1912 עלה לא״י. שימש מורה בגימנסיה „הרצליה״ בת״א. חבר מרכז פועי״צ. בש׳ 1925 יצא שוב לארה״ב. למד באונ׳ בשיקאגו. הורה תנ״ך בסמינר למורים יהודים בניו־יורק. בש׳ 1929 חזר לא״י. ייסד בת״א את הגימנסיה „נורדיה״. תרגם ספרי מדע לעברית. חיבר מילון אנגלי־עברי (יפו, תרע״ט; מהדורה ב׳, ירושלים, 1926); מילון עברי־אנגלי (ירושלים, 1926); "Modern Hebrew Literature" (New-York, 1916); "Modern Palestine" (New-York, 1917). נפ׳ בת״א.

ולק, עזריאל בה״ר צבי־הירש
(1896—1958)

עסקן ציבורי. נו׳ בווילקומיר למשפחת רבנים. חניך החדר והישיבה בלידא. בימי מלחה״ע ה־1 גלה לרוסיה. עבד ב„יַאקופו״. פעיל בתנועה הציונית בחרקוב. עם שובו לקובנה עבד בג׳וינט וב„פונדיישן״, כמבקר הבנקים העממיים. חבר מרכז צ.ס. וקק״ל בליטא. בש׳ 1939 עלה ארצה. התיישב בת״א. שימש בווע״פ של ההסתדרות ראש המחלקה לבקורת חשבונות וכספים. פעיל במח׳ לחינוך מקצועי „עמ״ל״. הצטיין בטוהר־מידות, בצניעותו ומסירותו לחבריו. נפ׳ בת״א.

ורבלובסקי, צבי בן אריה (גריגורי ליאונטיביטש)
(1837—1900)

משפטן. נו׳ בפ׳ וילנה. חניך ביהמ״ד לרבנים בווילנה. פרסם מאמרים (בתוספת הרוסית של „הכרמל״) בענייני חינוך הדור היהודי הצעיר, על הצורך בהוצאה מנוקדת ומתורגמת של התלמוד, על החסידות וכו׳. סיים פאקולטה למשפטים באונ׳ פטרבורג. מזכיר ביהמ״ש המחוזי שם. פרסם מאמרים בעתונות המקצועית בשאלות חוק ומשפט, וכן הוציא קבצים של פסקי־דין של ביה״ד לערעורים של הסנאט. היה חבר ביה״ד המחוזי בוורונאז׳ 20 שנה (1872—1892), חבר ביה״ד לערעורים במוסקבה (1892—1896), עו״ד מושבע. בש׳ 1896 הו״ל ספר „בעיות החוק והפרוצס האזרחי״ שהקנה לו מקום נכבד בשורת המשפטנים הגדולים של רוסיה הצארית. נפ׳ במוסקבה.

ורניק, בתיה
(1884—1946)

סופרת אידית. נו׳ בווילנה. אחותו של פרץ ו. גמרה בי״ס עממי בארה״ב. למדה עברית וחומש מפי מורה פרטי. פרסמה באידיש שירים, נובילות ומחזות („גייסטיגע אטאמען״ ואח׳). תרגמה לאנגלית מיצירות פרץ, דינזון, דיק ושלום־עליכם. השתתפה בעתונות היהודית־אנגלית ובמילון האנציקלופדי היהודי־אנגלי, שהו״ל ע״י י. ספירשטיין. נפ׳ בקליפורניה.

ורניק, פרץ בן צבי־זאב
(1865—1936)

סופר. נו׳ בווילנה. למד בקובנה ובסמארגון לימודי־קודש, רוסית וגרמנית. כן למד חיטוב ועבד 4 שנים בתור חרט־עץ.

בש׳ 1885 היגר לארה״ב. עבד בתור רוכל בשיקאגו, פועל נמל, סדר, סופר ועורך ב„אידישער קוריער״. סופרו של „היום״ (פטר־בורג) ו„קרן אור״ ועורך „הקול״. מש׳ 1898 סדר וסופר ב„אידישע טאגעבלאט״, ניו־יורק. בש׳ 1901 הצטרף ל„מארגן ז׳ורנאל״ ושימש עורכו שנים רבות. מש׳ 1906 עורך בפועל של „דער אמעריקאנער״. פרסם מאמרים רבים על נושאים שונים בעתונים עבריים, יהודיים ואנגליים, והטיף לשמירה על אורח־החיים היהודי האורתודוכסי. כן פרסם מאמרים וביוגרפיות של רבנים וסופרים יהודים ומסות על קהילות. מחיבוריו: „רב סעדיה גאון״ (ניו־יורק, 1903); „דער ווילנער גאון״ (ניו־יורק, 1903); „די אידישע געשיכטע״ (ניו־יורק, 1901); „געשיכטע פון די אידען אין אמעריקא״ (ניו־יורק, 1914). נפ׳ בניו־יורק.

זאר (רבינוביץ), יצחק־זליג בן אברהם
(1884—1957)

מאבות תנועת העבודה הציונית. נו׳ בקוריניץ (פ׳ וילנה). למד בחדר ובישיבה. גמר בי״ס יסודי בווילייקא. מחלוצי הרעיון של ציונות פועלית. את מאמריו הראשונים לביסוס רעיון זה פרסם ב־„יֶאווריסקאיה ז׳יזן״ (1906). ממנהיגי פוע״צ וצירם בקונגרס הציוני השמיני. עבר אח״כ לניו־יורק, שם ערך את „אידישער קעמפער״ והשתתף בירחונים יהודיים רבים. המשיך לימודיו ברפואה, משפטים ופילולוגיה. ערך את ה„אידישער ארבייטער״ — בטאון פוע״צ באמריקה. בש׳ 1924 הצטרף ל„מארגן ז׳ורנאל״. מחיבוריו (באידיש): „הסטטיקה והדינמיקה של המציאות היהודית״; „המשק הלאומי והטריטוריה״; „רעיונות נועזים — מלים פחדניות״.

זוטא, חיים־אריה בן שבתי־דב
(1868—1938)

מחנך וסופר. נו׳ בקובנה. חניך החדר והישיבות. ממייסדי „החדר המתוקן״. למד באונ׳ ברלין, חזר לרוסיה ושימש מורה בת״ת בחרקוב. בהשפעת ספרו של יצחק אפשטיין „עברית בעברית״, הנהיג שיטה זו בעבודתו בגימנסיה העברית של קפלן ביקטרינוסלב. בש׳ 1904 עלה לא״י

ונתמנה מורה בביה״ס לבנות ביפו, ומשם הוזמן לנהל את ביה״ס „למל" בירושלים. אחרי מלחה״ע ה־1 עמד בראש מרכז המורים. שימש מורה בביהמ״ד למורים בירושלים ומנהל בי״ס לדוגמא. מורה בגימנסיה העברית בירושלים עד יומו האחרון. מזכיר ועד הלשון. סיפוריו ההיסטוריים ותיאורי א״י נקבצו ב־3 כרכים: כתבי ח. א. זוטא (ירושלים, תרצ״א). חיבר גם ספרי לימוד. השתתף עם א. ל. סוקניק בחיבור מורה־הדרך הראשון בעברית לירושלים וסביבותיה בשם „ארצנו". נפ׳ בירושלים.

זולוטקוף, הלל־ליאון
(1938—1865)

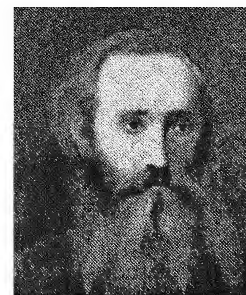
עורך. נו׳ בווילנה. חניך בי״ס ריאלי. למד בסורבונה בפאריס. בשובו השתתף גם ב„היום" (פטרבורג) והיה חותם „זקף גדול". מש׳ 1887 בעל דפוס בלונדון. חיבר (עם ב. פייגנבום) את החוברת הסוציאליסטית „הגדה־של־פסח". היגר לארה״ב והתיישב בשיקאגו, שם גמר את חוק לימודיו במשפטים. התקרב לתנועת הפועלים היהודית. הצטיין בתור נואם ועו״ד. ערך את העתונים „אידישער קוריער", „אידישער רעקרד" ו„אידישע טאגעבלאט", וכן ערך את הבטאון הציוני „דאס אידישע פאלק" בניו־יורק.

זון, משה־זאב
(1946—1876)

מחנך ועסקן ציוני. נו׳ בקובנה. חניך ישיבת סלאבודקה. משכיל אוטודידקט. מראשוני המורים העברים המודרניים בקובנה, מראשוני חו״צ ומוותיקי עסקניה הציוניים. מרכז הפעולה הציונית בקובנה. בימי גלותו בתקופת מלחה״ע ה־1 המשיך ברוסיה בפעילותו הציונית והעברית. בש׳ 1936 עלה עם אשתו לא״י והתיישב ברחובות. בעל הכרה דתית עמוקה ללא קנאות, אציל בהליכותיו, מצניע־לכת ומבקש תמיד לעשות את המעשה הטוב בלי לחכות לגמול. נפ׳ ברחובות.

זונדלביץ, אהרן
(1923—1852)

מהפכן. נו׳ בווילנה להורים עניים. חניך ישיבות וילנה, סמארגון ומינסק. אח״כ למד בביהמ״ד לרבנים בווילנה. נסחף על־ידי התנועה המהפכנית והשתייך לחוגם של ולדימיר יוחלסון, אהרן ליברמן, בארל ועוד. דעתם של חברי החוג הזה (פרט לא. ליברמן) היתה שליהודים בתור אומה אין זכות קיום, כי הם מהווים רק קבוצה דתית. יחסם לדת היה שלילי. סוציאליסטים יהודים, חייבים היו, לדעתם, להשתתף בשחרורה הלאומי של רוסיה

מהמשטר הצארי ולהקים חברה סוציאליסטית. הוא התמסר בהתלהבות ומרץ לפעולות המחתרת הרוסית. עסק בהברחת ספרות ועסקנים וכן נתן ידו לפעולות טרור מהפכני. הוא גילה הקרבה עצמית ולא נרתע מסכנת תליה, שהיתה צפויה לו כמה פעמים. השתתף בהכנת ההתנקשות בחיי הצאר אלכסנדר השני וראשי־שלטון אחרים. היה חבר הוועה״פ של „נארודנאיה וולייה". נידון למאסר ולעבודת פרך ובילה 26 שנה מחייו בבתי־כלא בסיביר. לאחר מהפכת 1905 שוחרר ובא לפטרבורג (1906). משם יצא ללונדון. שנות גלותו בסיביר הביאו לשינוי בדעותיו. הוא התאכזב משיטת הטרור המהפכני וראה את עתידה של רוסיה בהשגת חירות פוליטית, מתוך שיתוף עם המפלגות הדמוקרטיות האחרות, וכן התנגד לשיטת הדיקטטורה המהפכנית העלולה להביא הרס על המדינה. נפ׳ בלונדון.

זוסניץ, יוסף־יהודה־לייב בן יחיאל־מיכל
(1910—1837)

סופר וחוקר. נו׳ בבירז׳. התחנך בסביבה חסידית. התמסר לחקר מתמטיקה ותכונה. ישב בבויסק הסמוכה ושם התקרב לר׳ מרדכי אליאשברג, שהתנגד אמנם לדעותיו של זוסניץ, אך כיבדו כאיש משכיל ונבון. חיבר ספר בשם „אכן יש ד׳". שם הספר בלבד הספיק להטיל ספק ביראתו של המחבר וגרם לרדיפות עליו מצד האורתודוכסים, ששרפו את ספריו. עם זאת, היתה השפעתו מרובה בבויסק. עסק גם במתמטיקה וקיבל פרס על פתרונה של שאלה מתמטית קשה שהציג הפוליטכניון בריגה. הפרופיסורים הופתעו מכשרונותיו של יהודי זה, שהיה לבוש ז׳ופיצה בלה, קרבוהו ופתחו לפניו את שערי הספריה של המכון ואיפשרו לו להשתלם ולהרחיב את ידיעותיו. היה שקדן גדול, ועל אף כשרונותיו היה תמיד עני ומחוסר פרנסה. הכנסותיו לא הספיקו לו לעתים אפילו כדי קניית נר, והיה לומד לאור הלבנה. משאר חיבוריו: „המאור", על מסתרי הדת (וארשה, תרמ״ח); „עדן עולמים", חכמת העיבור (וארשה, תרמ״ח); „השמש" (וילנה, תרל״ח); „שחוק השאך" (וילנה, תר״מ). כן פרסם שורה של מאמרים על נושאים תלמודיים, תכונה, פיסיקה והנדסה. קצת מכתבי־יד של חיבוריו במתמטיקה נמצאים בגנזי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. בש׳ 1891 היגר לארה״ב, שם עסק בהוראה. נפ׳ בניו־יורק.

זוסקין, בנימין בן אריה
(1952—1899)

שחקן ובמאי. נו׳ בפוניבאז׳ לאביו החייט, בעל צדקה ידוע וחבר בוועד הקהילה. חניך הגימנסיה הרוסית. סטודנט באקדמיה למכרות במוסקבה. בש׳ 1920 הצטרף לתיאטרון הקאמרי היהודי בהנהלתו של אלכסנדר גרנובסקי, שעמד על כשרונותיו של השחקן הצעיר ונתן לו תפקידים גדולים, כגון: ר׳ עקיבא ב„אקוסטה", המכשפה ב„המכשפה" של גולדפאדן, „השדכן סולו־בייצ׳יק" ב„זכיה הגדולה" של שלום־עליכם. בש׳ 1927 ביקר

עם התיאטרון במערב־אירופה והתבלט שם במשחקו. א. מואיסי ורייינהרדט ציינו אותו כשחקן בעל רמה בינלאומית גבוהה. בשובו למוסקבה התמסר לעבודה חינוכית בסטודיו של התיאטרון. בתוך שאר תפקידיו יש לציין בעיקר את

ה„לץ" ב„המלך ליר" ו„יוסלה" ב„חרש" של ברגלסון. זכה לאותות הצטיינות רבים מהשלטונות הסובייטים, אך דבר זה לא מנעם מלאסור אותו (בש' 1949). בש' 1952 הוצא להורג יחד עם סופרים ואמנים יהודים (דוד ברגלסון, פרץ מרקיש, לייב קויטקו ואחרים).

זמנשטיין, לואי
(1947—1874)

תעשיין. נו' בקובנה. ייסד את ה־ "Americ. Book Binders", שהפכה לגדול המפעלים מסוגה באמריקה. שימש נשיא מפעלי מולו"ת שונים ונשיא אגודת הכורכים בניו־יורק (N.Y. Employing Binders Assoc.). פעיל בחיים הציבוריים היהודיים.

זידפלד, רוזליה (שרה)
(1900—1813)

אמו של מכס נורדוי. נו' בווילנה. בנעוריה הובאה לבודא־פשט ונישאה שם לזידפלד, אביו של מכס נורדוי (מאיר־שמחה זידפלד). אשה יראת ה'. האצילה מרוחה על בנה, שלמד בילדותו עברית ותלמוד. נפ' בבית בנה בפאריס.

זיו, בנימין בן שמואל
(1947—1879)

פרופיסור לכלכלה. נו' בסיאד לאב ת"ח וחקלאי. חניך ישיבת טאלז וגימנסיה ריאלית בברלין. למד פילוסופיה באונ' ברלין, כלכלה וספרות — בסור־בונה (בפאריס). עתונאי וסופר. מנעוריו פעיל בתנועה הציונית. בש' 1904 היה סופר „קעלנישע־צייטונג" בפטרבורג ופקיד בבנקים גדולים שם. מש' 1909 עורך המדור הכלכלי של העתון הרוסי „ראֶטש". בשנים 1911—1917 ערך (יחד עם פרופ' טוגן־ברנובסקי) את המדור הכלכלי של ה„בירז. ווערמאסטי". היה חבר המערכת של כתבי־עת ממשלתיים וערך ספרים בענייני כלכלה. בש' 1918 הגיע לריגה. שימש יועץ משרד האוצר של לטביה ועורך המדור הכלכלי של „סעוואדניא". מייסד ביה"ס הגבוה למסחר בריגה (יחד עם פרופ' באלוד מברלין) ומרצה בו. בש' 1936 עלה לא"י. היה ממייסדי ביה"ס למשפט ולכלכלה בת"א ומהמרצים בו בפאקולטה לכלכלה. פרסם בחו"ל ובארץ מאות מאמרים בענייני משק וכלכלה. ספריו: „כסף ואשראי בא"י" (ת"א, תרצ"ז); „תורת הפיננסים" (ת"א, תרצ"ח); „תורת הכלכלה המדינית" (ת"א, תרצ"ט); „ארגוני הפועלים בארצות אירופה ואמריקה" (ת"א, 1941); „יסודות הסטטיסטיקה" (ת"א, תש"ג); „תורת הקוניונקטורה" (ת"א, תש"ה). כן תרגם את „עקרונות הכלכלה המדינית" מאת ג'ון סטיוארט מיל (ת"א, 1941) ואת „עקרונות הכלכלה המדינית" מאת דוד ריקרדו (ת"א, תש"ה). העמיד מאות תלמידים בארץ ובחו"ל. השאיר כמה חיבורים בכ"י. נפ' בת"א.

זייציק, ראובן (רוברט)
(? 1936—1868)

סופר. נו' בליטא. שימש מרצה באונ' (ברן, ניבשטל, ציריך וקאֶלן) לספרות מודרנית. בראשית פעולתו הספרותית גילה עניין בבעיות ישראל ואף פרסם ספר (1890) על מצבם החוקי של יהודי אוסטרו־הונגריה. כן השתתף ב„ווסחוד". בש' 1906 התנצר ומאז החל להטיף לרעיון, שרק הנצרות יכולה לפתור את המשבר הרוחני של הדור. פרסם שורה של ספרים על נושא זה. בש' 1921 התיישב באסקונה (ע"י לוקרנו). מחיבוריו: "Qvo est veritas"; "Paulus" (1926); "Die Geistige kriese der Europ. Menschheit" (1924). מת בשוויץ.

זילבר, מנדל בן יעקב
(נו' בש' 1882)

רב וחוקר. נו' בווילקומיר. בש' 1900 היגר לארה"ב. למד באונ' סינסינטי וב„היברו יוניון קולג'". שימש רב בקהילות סט. לואיס, ניו־אורליאנס ועוד. פרופ' לפסיכולוגיה באונ' של ניו־מכסיקו. פעיל במוסדות ציבוריים. מחיבוריו: „הגאון מווילנה" (1904); „מנהגי קבורה בישראל" (1912); „ספורי התורה", ב־4 כרכים (הופיעו בעשרות מהדורות); „א"י — ארץ הקודש" (1927); "Jewish Achievment" (1910); "The Origin of Sinagogue" (1914).

זילברג, משה בן הלל
(נו' בש' 1900)

שופט בבית־המשפט העליון. נו' בשקודוויל. חניך החדר וישיבות מיר, סלאבודקה ונובהארודוק. למד פילוסופיה באונ' מארבורג, ומשפטים בפרנקפורט. בש' 1929 מורה לתלמוד בבי"ס „תחכמוני" בת"א. עו"ד משנת 1931. היה מרצה בתלמוד ב„אהל־שם". שופט ביה"ד העליון של „משפט השלום העברי", וחבר ב„משפט החברים" של הסתדרות עורכי־הדין. שופט בבית־המשפט המחוזי בת"א ושופט בית־המשפט העליון (מש' 1950) בירושלים. פרסם מאמרים על נושאים משפטיים ולשוניים בעתונות הארץ. מרצה באונ' העברית בירושלים. ספרו על „המעמד האישי בישראל" (ירושלים, תשי"ח) זיכה אותו בפרס ביאליק, תשי"ט. על ספרו „המעמד האישי בישראל" זכה בש' תשי"ח ב„פרס ביאליק" לחכמת ישראל, וב„פרס ישראל" (במדעי המשפט) לשנת תשכ"ד.

זילברמן, אליעזר־ליפמן
(1882—1819)

מו"ל ועורך. נו' בראסיין. מייסד העתונות העברית המו־דרנית. שוחט בליק. ייסד שם את „המגיד" (1856) והמשיך בהוצאתו עד 1880. ידע למזג את הנטייה להתבוללות עם שמרנות דתית. מייסד חברת „מקיצי־נרדמים" שהוציאה מש' 1864 שורה של ספרים חשובים, ביניהם החלקים האחרונים

של ספר „פחד־יצחק" לר' יצחק למפרונטי (לקסיקון של שו"ת הגאונים).

זילברשטיין, משה (מיכאיל איוונוב מיכאילוב)
(1858— ?)

זמר. נו' בווילנה לאב טייח. בנעוריו היה „משורר" אצל חזנים. למד בקונסרבטוריון במוסקבה. ברבות השנים נתפרסם בתור אחד הזמרים הגדולים באופירה הרוסית. קולו היה קול טנור, בעל סגולות ליריות ודרמטיות. בש' 1884—1886 שר באופירה המלכותית בפטרבורג והיה אהוב על הצאר. לאחר שנתפרסם המיר דתו. מאז ירדה קרנו והוא עזב את הבמה ופתח בי"ס לזמרה בפטרבורג.

זילברשטיין, שלום־יוסף בן אהרן
(1845—1919)

רב וחוקר. נו' בקובנה. שימש רב בדארשונישוק. בשנות השמונים היגר לארה"ב, שם פרסם כמה מחקרים בפילוסופיה דתית. מחיבוריו: „גלוי עינים", תאור חיי היהודים בליטא (וארשה, תרמ"א); „הדת והתורה" (ניו־יורק, תרמ"ז); „העולם והתפתחותו" (תרנ"א); „מציאות ה' והעולם" (ניו־יורק, תרנ"ג); „הבעיה היהודית והתיאולוגיה" (תרס"ד).

זימן, יוסף בן זאב
(נו' בש' 1882)

עסקן. נו' בפיליפובה (פ' סובאלק). למד בישיבות סלא־בודקה וטאֶלז. סוחר־עצים במאַראַטש ווילנה. מגואלי אדמת השכונה „נחלת־יצחק" בת"א (על שמו של ר' יצחק־אלחנן ספקטור) ומבוניה. מש' 1925 הוא יושב בא"י. בנה את הבית הראשון בנחלת־יצחק והקים משק חלב, מהראשונים בסביבת ת"א. יו"ר ועד השכונה וממקימי מוסדותיה הציבוריים. ממייסדי „איגוד יוצאי ליטא" בארץ ויו"ר שלה כמה שנים. ממייסדי בנק קרדיט גומלין. פעיל בחברה־קדישא בת"א ובמוסדות צדקה. פרסם חוברת „עם נחלת־יצחק בראשיתה", תולדות השכונה (ת"א, תש"ז).

זינגמן, קלמן
(1889—1929)

סופר ומו"ל. נו' בסלאבודקה. חניך החדר והישיבה. פקיד בבית־מסחר לאריגים. בש' 1909 פרסם שיר „ביים ניעמאַן" במאסף הספרותי „שטראַהלן". בימי מלחה"ע ה־1 גלה עם משפחתו לדרום־רוסיה. בש' 1917 ייסד בחארקוב את הוצאת־הספרים „אידיש", והו"ל יצירות של סופרי אידיש ברוסיה. כן הוציא את הקובץ „קונסט־רינג" (2 כרכים, 19—1918), אנתולוגיה „די יונגע אידישע פאָעזיע אין רוסלאַנד" (1918), ומשלו: „ביי די ברעגעס פון ניעמאַן", שירים (1917), רומן אוטופי „אין דער צוקונפט־שטאָט עדעניא" (1918) ואת הפואימה „מאַטל דער שניידער" (1919). כמו"כ הוציא את המערכונים „אַ חלום פון אַ געוועזענעם" (1917) ו„באַ דער אזיערא" (1918). בסוף 1920 חזר עם משפחתו לקובנה, שם פתח חנות־ספרים וחידש את ההוצאה „אידיש". הוציא קובץ שיריו „ווען דאָס האַרץ איז יונג" ואת הקבצים הספרותיים „וויספע" (1921—1923). בש' 1924 פרסם את סיפורו „אויפן שווינדלטרעפ" מתקופת המלחמה והמהפכה. בש' 1926 ערך בקובנה את העתון „קאָוונער טאָג". בסוף 1927 נסע כעתונאי לרוסיה. שם חלה ונפ' בסימפרופול. השאיר בכתובים את הרומן „סאַנאַטאָריע מאַרגאַש".

זיסלה (לביא), רחל בת צבי־יעקב
(1899—1931)

חלוצה. נו' ביאנובה. חניכת בי"ס עממי רוסי וגימנסיה יהודית־גרמנית בקובנה. עם קום תנועת „החלוץ" בליטא הפסיקה לימודיה והצטרפה לקבוצת הכשרה. בש' 1919 עלתה ארצה. עבדה בנטיעות בחדרה, בירקות בכרכור, בבנין בכפר גלעדי וכן בבית־חולים במגדל. השתרשה יפה בקיבוץ עין־חרוד, שם נישאה לשלמה לביא וילדה לו 2 בנים ובת. בעלת אישיות קורנת אור ואהבה, שמחה ואמונה. היתה נע־רצה על כל חבריה ומיודעיה. נפ' בגיל צעיר בעין־חרוד. שני בניה נפלו במלחמת השחרור.

זיסקוביץ, אריה
(1912—1943)

פרטיזן. נו' באושמיאנה (פ' וילנה). אירגן בגיטו אושמיאנה (יחד עם המורה יוסף מינץ) קבוצה פרטיזנית. השיג נשק והצליח להגיע עם קבוצת יהודים ששרדו לגיטו וילנה. שם היה פעיל בתנועת המחתרת הפרטיזנית. כמדריך צבאי וכמפקד כתה הוציא את קבוצתו ליערות נארוטש. באוקטובר 1943 נפל יחד עם אנשיו ופלוגתו של י. גלזמן.

זיפרט, משה
(1851—1922)

עתונאי. נו' בווילקומיר, לאב משכיל וחובש לפי מקצועו. למד בישיבת וולוז'ין, אך גורש משם בשל קריאה ב„ספרות פסולה". למד חובשות בווילנה ועבד בתור חובש בעיירות שונות. פרסם מאמרי בקורת ופובליציסטיקה ב„הקול", „המגיד" ועוד. בש' 1886 היגר לארה"ב. חיבר 47 מחזות, תוך 15 שנה, בשביל התיאטרון היהודי, מתוך הסתגלות לטעמו הטפל של התיאטרון היהודי באותו זמן. לבסוף משך ידו משטח זה והתמסר לכתיבת רומנים קלוקלים. במשך 17 שנה פרסם 64 רומנים. על אף הרמה הנמוכה של כתיבתו מילא תפקיד חשוב. הוא רכש קהל קוראים רחב לספרות האידית החילונית. בהסתגלו לטעם ההמון נתן פחות משיכול, אך ביצירות שונות גילה יכולת ספרותית. פרסם דבריו גם ב„הדור", „העברי", „הדבורה", „התורן" וב„לוח־אחיעבר". היה חביב על כל מכריו.

זלדוב, אלכסנדר („א. ניעמאנסקי")
(1924—1870)

עסקן ה„בונד". נו' בווילקומיר. עד גיל 18 למד גמרא. הכיר בווילנה את חלוצי התנועה הסוציאליסטית היהודית והצטרף לשורותיה. עתונאי מוכשר ומתרגם מצויין. ערך את ה„ארבייטער שטימע", העתון הסוציאליסטי היהודי הראשון ברוסיה, שהפך בטאונו של ה„בונד". באביב 1898, לאחר שנאסרו כל אנשי מרכז ה„בונד", היה עסקן מרכזי של ה„בונד". אירגן את ועידת ה„בונד" השניה והשלישית בקובנה. (1898, 1899) ונבחר לוועד המרכזי. בש' 1902 נאסר והוגלה לסיביר. ברח משם וחי בשוויץ. בש' 1908 ערך את „די וועלט" בווילנה. אחרי מהפכת מרץ חזר לעבודה מפלגתית בתור עורך „ארבייטער שטימע" המחודשת, אך לאחר מהפכת אוקטובר נעלם מהבמה הפוליטית. פרסם זכרונותיו על הסוצ־יאליסטים היהודים בווילנה. חיבוריו: „פראפעסיאנעלע פעראיינען" (וילנה, 1906); „ערצעהלונגען פון דער פראנ־צויזישער געשיכטע" („די פאריזער קאמונע"; וארשה, 1906). מת בדחקות ובעוני ברוסיה הסובייטית.

זליקוביץ, גצל (גיאורג)
(1926—1863)

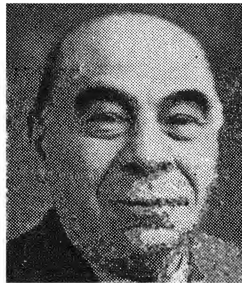
מזרחן וסופר. נו' בריטובה. מומחה לשפות שמיות. מעובדיה של הספריה הלאומית בפאריס. מתרגם ראשי במשלחת לורד זולפול וקיצ'נר להצלת גורדון ממצור הסודאנים בחרטום. מרצה על כתב החרטומים ואגיפטולוגיה באוניברסיטת פנסילבניה. כמו־כן השתתף ב„המליץ" וב„המגיד". בשנים 1901—1926 עורך ספרותי של „טאגעבלאט" בניו־יורק. פר־סם חיבורים רבים בשפות שונות, ביניהם „תורת בודהה" (ניו־יורק, תרפ"ב). ספרו „ציורי מסע במד־בר בארץ כוש" (וארשה, תר"ע) עשה רושם ניכר בספרות העברית. בשנותיו האחרונות פרסם בעתונות היומית ובספרים בפני עצמם רומנים קלוקלים באידיש. נפ' בניו־יורק.

זלצברג, מנחם (מכס)
(1954—1883)

סופר. נו' בקובנה להורים עניים. למד בישיבת סלאבודקה ושאף להשכלה. בבחרותו הגיע לברלין והתמסר ללימודים. חי שם חיי עוני ודחקות וסבל גם מראייתו הלקויה. נתקבל לאונ' ולמד פילוסופיה ושפות. בגיל 20 נתעוור לחלוטין. בעזרתה של סטודנטית גרמניה השלים את חוק לימודיו והוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. היא נישאה לו לאשה והיא שדאגה כל ימיו לפרנסתו ולצרכיו. בימי המשטר הנאצי במלחה"ע ה־2 הסתירה אותו מזעם השלטון. 5 שנים חי בבונקר בהמבורג. לאחר המלחמה שאף לעלות ארצה, אבל מצבו החמרי לא איפשר לו זאת. בסוף ימיו עמד לבקר בארץ כתייר, אולם נפטר פתאום. על אף עוורונו והיותו מנותק מהספרות העברית החיה עשרות שנים, שלט בשפה העברית ושמר לה אמונים. פרסם בחייו נובילות, סיפורים ותיאורים מחיי יהודי ליטא. השאיר אחריו כתבי־יד מרובים. בעברית הופיע ספרו „שורת הכבוד", רומן מחיי היהודים בליטא (ת"א, עם עובד, תשי"ב). נפ' בהמבורג.

זלצמן, שלמה בן דוד
(1946—1872)

מו"ל ועסקן ציוני. נו' בסאלץ (פ' גרודנה). חניך ישיבת מיר. חבר הוועד הציוני באודיסה (1902) וחבר הנהלת הקק"ל ברוסיה. מזכיר אגודת „ציוני־ציון" במוסקבה. מייסד ומו"ל של ה„ראזסוויט" ושל ה„פעטראגראדער טאגעבלאט". היה מיוזמי האנ־ציקלופדיה הרוסית הגדולה. בש' 1919 עלה לא"י. היה ממייסדי „הארץ". חבר המועצה העירונית בתל־אביב, חבר ביה"ד העירוני. ממייסדי „הבקר" וחבר הנהלתו. ממייסדי ומנהלי חברת „גאולה". ציר בקונגרסים ציוניים. כל חייו היה קשור למו"לות העברית והציונית. פרסם תרגומים ממיטב הספרות היהודית והעברית (בהוצאותיו „קדימה", „השחר" ו„הספר"). הו"ל את כתבי שניאור, ז'בוטינסקי, פרץ, שלום־עליכם, ברדיצ'בסקי, פרישמן, פרוג, פסטרנק ועוד. כן פרסם שני ספרי זכרונות: „מן העבר הקרוב" (תש"ד); „עירתי" (תש"ז). נפ' בגבעת־ברנר.

זלקינד, שלמה־זלמן בן יהושע
(? —1868)

משורר ומחנך. נו' בווילנה. מורה בביהמ"ד למורים בווילנה מיום היווסדו. בשנות ה־40 הגיש לממשלה הרוסית תזכיר על הצורך בהפצת ההשכלה בין יהודי רוסיה. פרסם 3 קבצים של שירים: „שירים" (וילנה, תר"ב); „קול שלמה" (וילנה, תרי"ט); „שמע שלמה" (וילנה, תרכ"ו). כמו"כ הופיע גם קובץ דרושים שנשא בהזדמנויות שונות. נפ' בווילנה.

זלקינד, שמואל
(חי במאה הי"ט)

מחנך. בש' 1841 ייסד בווילנה (יחד עם מ. א. גינצבורג) בי"ס לילדים, שאיחד בתוכניתו לימודי יהדות והשכלה כללית — הראשון מסוג זה בליטא.

זלקינדסון, ארנולד
(? —1944)

רופא ומתימטיקן. נו' בווילנה. אביו היה כירורג מפורסם. הצטיין במתימטיקה ופיסיקה. בגיטו וילנה עסק במחקר מתימטי שנמסר אח"כ לאונ' בווילנה. הוא והוריו נספו במחנות ההשמדה.

זלקינסון (סלקינסון), יצחק־אדוארד
(1883—1822)

מראשוני מתרגמי שקספיר לעברית. נו' בווילנה. נסע לסמינר של רבנים בארה"ב. בדרכו לשם נפל בלונדון ברשת המיסיונרים והתנצר. שליחותו הראשונה היתה אל יהודי

אדינבורג. שימש אח"כ כומר בגלאזגו. נשלח בתפקיד מיסיונר לפרסבורג ווינה. תרגם לעברית את „גן־העדן האבוד" למילטון („ויגרש את האדם", וינה, תרל"א), את „אותלו" („איתיאל הכושי", וינה, תרל"ד) ואת „רומיאו ויוליה" („רם ויעל", וינה, תרל"ח) לשקספיר. כן תרגם לעברית את הברית החדשה. מת בווינה. ישראל כהן כתב עליו ספר: „יצחק אדוארד זלקינסון, חייו ומפעלו הספרותי" (ת"א, תש"ב).

זנגר, שמואל

(1866— ?)

סופר ודיפלומט. נו' בז'אגר. למד באונ' בגרמניה, אנגליה וצרפת. מאמרו ב„צוקונפט" (של מקסימיליאן הרדן), בו הוא סותר את דעתו של פ. ס. צ'מברלין שישו לא היה ממוצא יהודי, הפנה אליו את תשומת לב הציבור. היה הראשון שהוציא מוניטין לג'ון רסקין בגרמניה בספרו הגרמני „ג'. רסקין, חייו ויצירתו" (1900). כאות הכרה על ספריו מונה ע"י הקיסר לפרופ' באונ' ברלין. מש' 1908 שימש עורך „די נוייע רונדשוי" — ירחון המפלגה הליברלית. מנהל המחלקה המדינית והחברתית של בית ההוצאה ס. פישר. מאפריל עד אוקטובר 1920 שימש ציר גרמניה בפראג. היהודי הראשון שייצג את גרמניה במדינת חוץ. שימש יועץ סתרים במשרד־החוץ הגרמני עד 1929. עם עליית היטלר לשלטון סולק מתפקידו ב„נוייע רונדשוי". היגר לארה"ב.

זק, בנימין־גוטל

(נו' בש' 1889)

סופר ועתונאי. נו' באבאל. למד שפות זרות ורכש לו ידיעה בספרות העולם. בש' 1905 היגר לקנדה, שם החלה עבודתו העתונאית ב„קענעדער אדלער". סייע להתפתחות העתונות היהודית בקנדה. פרסם מאמרים גם בעתונות היהודית בחו"ל. תרגם מאנגלית וצרפתית לאידיש (מכתביהם של אמיציס, ו. הוגו ועוד). יו"ר האגודה ההיסטורית היהודית בקנדה. חיבר ספר על תולדות היהודים בקנדה.

זק, חיים

(חי במאה הי"ט)

מחכמי ז'אגר. ראשון לחכמי ז'אגר, למדן מופלג ובקי במדעים ופילוסופיה. ידע יישר לשונות על בוריין ועזר לל. מנדלשטם בתרגום הרמב"ם וספרים אחרים לגרמנית. גדול בתורה, חכמה ומידות טובות ואוהב בריות. השאיר אחריו כ"י רבים. דודנו היה שלמה־זלקינד אלישיב, שאחד מבניו היה הסופר והמבקר איזידור אלישיב („בעל מחשבות"), ובתו היתה הסופרת אסתר אלישיב.

זק, מאיר בן גרשון

(1893—1951)

עסקן. נו' בהיידוציישוק. אביו היה מחסידי ליובאוויץ. למד בישיבת לידא, שם החל בעבודתו הציבורית והציונית, ואח"כ בדווינסק ובמוסקבה. היה פעיל בעזרה לפליטי מלחה"ע ה־1 ובחיים הציוניים והעבריים של מוסקבה. לאחר המהפכה ברוסיה חזר לליטא והתיישב במאריאמפול. היה ראש ועד הקהילה, ממייסדי הגימנסיה העברית והרוח החיה בכל מוסדות הציבור היהודי. עם קום האוטונומיה היהודית בליטא הוזמן לשמש מזכיר ראשון בוועד הלאומי. בש' 1923 נכנס לשירות הבנק המרכזי היהודי בליטא ועבד בו 12 שנה. היה פעיל במפלגת „צעירי־ציון", בוועד קרן־היסוד, ממנהלי „עזרה", קואופרטיב להפצת הספר העברי, ועוד. בש' 1925 ביקר בא"י בשליחות אגודת רוכשי קרקעות בארץ („קישון"). בש' 1933 עלה עם משפחתו לארץ והתיישב בת"א. עבד בבנק „אשראי" ואח"כ שימש מזכיר בברית־הפיקוח וניהל את ענייני אגודת „קישון". נפ' בת"א.

זקהיים, אברהם בן יוסף

(1872— ?)

מחבר. חיבר „יד־חזקה" — פירוש להגדה־של־פסח (וילנה, תקצ"ה). ידע לשונות זרות. בזמן ביקורו של מ. מונטפיורי בווילנה (1846) הציע לו את שירותו כמתרגם. מפרי־עטו נדפס ב„דביר" של מ. א. גינצבורג (ח"ב, וילנה, תרכ"ב) וב„אוצר השרשים הכללי" ליצחק זיבנברגר (ח"ג, וארשה, תרכ"ב). נפ' בווילנה.

זקום, יעקב

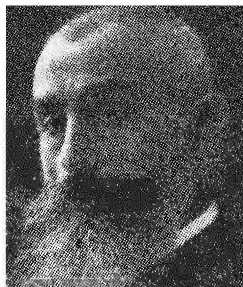
(1877—1941)

צ'לן. נו' בפוניבאז' לאביו העו"ד. עוד בילדותו קיבל חינוך מוסיקלי. כשעברה המשפחה לשאולי, הזניח את לימודיו המוסיקליים ונכנס לבי"ס. בהיותו בן 14 החל להשתלם בצ'לו. למד באונ' קיוב פיסיקה ומתימטיקה וגם מוסיקה בבי"ס לנגינה. בן 24 סיים חוק לימודיו באונ' וקיבל תואר דוקטור. את בית־הספר המוסיקלי סיים בתעודה ממדרגה א'. מאז התמסר למוסיקה בלבד. השתלם בקונסרבטוריון בלייפציג ובשנת 1905, בסיימו את הקונסרבטוריון בפאריס, הוזמן לפילהרמוניה בהמבורג כצ'לן ראשון וסולן. מאז נתפרסם שמו בעולם. השתתף במסע של קונצרטים בארצות שונות באירופה. היה חבר שלישיה מפורסמת. הוא ואשתו נרצחו בגיטו סלאבודקה.

זקס, חיים־ישראל בן צמח

(1867—1934)

עסקן ציוני. נו' ביאנישוק. חניך החדר והישיבה. בנעוריו עזב את בית־הוריו ונסע להכשיר עצמו לקראת חיים עצמאיים.

התמסר בכל לבו לרעיון הציוני, שלמענו גילה יוזמה ומרץ. מחונן בכשרון־הנאום ובכוח השפעה אי־שית. היה תועמלן ציוני חרוץ ועבר על פני ערים ועיירות בתחום המושב במסע תעמולה ציונית. בימי מלחה"ע ה־1 ישב ברוסיה והיה פעיל במחתרת הציונית ש־לפני המהפכה ולאחריה. שימש אחד הסניגורים במשפט הידוע על ה„חדר" בוויטבסק. בש' 1921—1932 חי בשאולי והיה בעל צלמוניה. יו"ר ההסתדרות הציונית, ועדי קק"ל, קרן־היסוד, „תרבות" ומוסדות ציוניים אחרים בעיר. חבר המרכז הציוני בליטא. פרסם מאמרים ב„אידישע שטימע" (קובנה) וכן

זכרונות על גירוש שאוולי (רשומות ה׳). בש׳ 1932 עלה לא״י. נפ׳ בת״א.

זקש, אברהם־שמחה בן בן־ציון־זוולף
(1931—1878)

סופר. נו׳ בז׳אגר לאב משכיל. עד היותו בן 15 למד ש״ס ופוסקים. בהשפעת ספרות ההשכלה פנה ללימודי חול. בגיל 17 הצטרף לתנועה המהפכנית. בש׳ 1901 נאסר על פעולת־מחתרת. פרסם מאמרים בעתונים שונים על בעיות סוציאליות וכלכליות, והגן על הרעיון שאין הסוציאליזם סותר את הרעיון הלאומי. למד באונ׳ ברלין מדעי חברה, כלכלה וחקלאות. הוסמך בתור אגרונום. בש׳ 1908 היגר לארה״ב. השתתף ב„צוקונפט״, „פריינד״ ו„טאג״. עיקר פעולתו הספרותית הוא בשטח הכלכלי־סוציאלי ובתולדות התרבות. חיבוריו: „דער היסטארישער מאטעריאליזם״ (ווילנה, 1907); „די לעהרע פון סאציאליזם״ (ניו־יורק, 1915); „פאליטישע עקאנאמיע״ (3 כרכים, ניו־יורק, 1918—1920); „חרובע וועלטען״, מנהגי יהודי ליטא (ניו־יורק, 1917); „די פאריזער קאמונע״ (ניו־יורק, 1921). פרסם תיאורים מליטא היהודית וכן מסות על אישים כגון ר׳ ישראל סלנטר, המגיד מקֶלם ואח׳. ממייסדי „ייווא״.

זקש, אפרים־אליעזר בן בן־ציון
(1944—1858)

פרדסן. נו׳ ביאַלוק. חניך החדר וישיבות ווילנה. נודע בשם „העילוי מיאַלוק״. היה בקי בש״ס ושלט בשפות זרות. היגר לארה״ב, עסק שם במסחר והיה פעיל בתנועה הציונית והעברית. בש׳ 1908, בשעה שעסקיו היו בעצם פריחתם עלה לא״י והתיישב ברחובות. התמסר לפרדסנות והיה מראשי המושבה. שימש ראש המועצה המקומית, דאג להרחבת הספקת המים וכן ייסד את הדואר במושבה. דאגה מיוחדת הקדיש למתיישבים התימנים (לאות הוקרה כינו הללו את שכונתם על שמו: „שכונת אפרים״). כל שעותיו הפנויות היו קודש ללימוד התורה. בשנות זיקנתו השתלם ברומית ויוונית והיה בקי בקלסיקונים היווניים. הכין מחקר גדול על ספרות ישראל והעמים. נפ׳ ברחובות.

זקש, דב (ברנרד) בן אבא
(נו׳ בש׳ 1905)

עורך. נו׳ בקאמאי. חניך אונ׳ בדרום־אפריקה. חבר מערכת „ג׳ואיש טיימס״. פעיל במגבית הציונית המאוחדת בדרום־אפריקה (1945—1950). חיבר את הס׳ ״Multitude of Dreams״.

זקש, יוסף בן שאול־דוד
(נו׳ בש׳ 1896)

סופר. נו׳ בשאוולי. חניך אונ׳ בדרום אפריקה. ד״ר לפילוסופיה. חיבר ספרים אלה: "Beauty and the Jew" (1937); "The Jewish Genius" (1939); "Irma Stern and the Spirit of Africa" (1942).

זקש, נחמיה בן גרשון
(1903—1838)

מחנך ומחבר. נו׳ באופינה. גדל בוואיגובה. שקד על התורה בביהמ״ד בסאלאנט, קֶלם ואלקסוט. חניך ביהמ״ד לרבנים בווילנה. מורה בבי״ס בווארשה. ייסד הוצאת ספרי־חינוך. ממייסדי אגודת המורים היהודיים הראשונה בווארשה. מורה לדת בגימנסיה לבנות בווארשה. הו״ל „דברי־ימי־היהודים״ של גרץ באידיש. שימש צנזור ממשלתי על ספרים עבריים בווארשה. נפ׳ בווארשה.

זקש, שלמה־יהודה בן יעקב
(1902—1842)

תעשיין ועסקן ציבורי. נו׳ בסאַרהיי. חניך וולוז׳ין. הוסמך בעודו צעיר לימים. עסק במסחר ותוך זמן קצר הגיע לעושר רב. הקים ביח״ר לגפרורים והעסיק בו כ־1000 פועלים. חו״צ נלהב. ביקר בארץ יחד עם ר׳ ש. מוהילבר ויוסף חזנוביץ. ציר בקונגרסים ציוניים וחבר הנהלת „אוצר התישבות היהודים״. נפ׳ בהמבורג.

זקש, שניאור בה״ר צמח
(1892—1816)

חוקר וסופר. נו׳ בקיידאן. בילדותו עברו הוריו לז׳אגר, שם שימש אביו רב עד סוף ימיו ומפיו למד תורה. רכש לעצמו השכלה בווילנה ודובנה. משם עבר לברודי ונפגש עם יצחק ארטר, שדאג לפרנסתו והדריכו בלימודיו. בברודי החל בעבודתו הספרותית בפירסום מאמרים על חכמי ישראל, על מצבם התרבותי של יהודי רוסיה ועל הצורך באנציקלופדיה לחכמת ישראל. כן פרסם שירים בירחון „ציון״ (בש׳ תר״א—ב׳). כאשר הגיעה לז׳אגר

הידיעה כי „יצא לתרבות רעה״, נדרש ע״י אביו ואשתו לחזור הביתה. בן עירו, חיים זק, ייסד בשבילו בי״ס ושלח אליו תלמידים ללמדם תנ״ך ותלמוד. הצלחתו בעבודתו החינוכית הניעה את משכילי ראסיין להזמינו להרביץ השכלה בעירם. שנתיים ישב בראסיין (שם התוודע לאברהם מאפו) ועסק בהוראה. היו אלה ימי אושר בחייו. שם המשיך גם את עבודתו הספרותית ופרסם מאמר על „קורות מלאכת הביאור והפירוש״ („פרחי־ציון״, ווילנה, תר״ד) — פתיחה לספר על התאמתה של דת ההתגלות לדת הטבע. לאחר שחסך סכום כסף עבר לברלין ושם שקד על לימודיו באונ׳, בעיקר על שיעורי ו. שלינג וגרופה. בברלין חי בדוחק והתפרנס משמירה על מתים ואמירת „קדיש״ לזכרם של נפטרים. שם פרסם את הקובץ „כנפי־יונה״ (ברלין, תר״ח), שכלל מאמרים המבטאים יחס שלילי לתיקונים בדת, ואח״כ את הקבצים „התחיה״ (ברלין, תר״י—תרי״ז), „הפליט״ (ברלין, תר״י), „היונה״ (ברלין, תרי״א) ו„כרם חמד״ (כרך ח׳ וט׳, ברלין, תרי״ד—תרט״ז). כן פרסם את ספרו „חקרי לב ועניני קדמוניות״, חוברת א׳, על דבר תקופת הרב אבא (ברלין, תרי״א). 12 שנה חי בברלין במצוקה חמרית. לפי המלצתו של ד״ר מ. מאפו (אחיו של אברהם מאפו) נתקבל בתור מחנך בבית הברון יוסף גינצבורג בפאריס (לבנו נפתלי ואח״כ לנכדו דוד). מאז לא ידע מחסור שלושים שנה. הוא ייסד בשביל חניכיו ספריה מדעית גדולה שהכילה כתבי־יד

רבים יקרי־ערך. ניסה להקים בפאריס במות לחכמת ישראל, אך לא הצליח. שם הוציא את הקובץ „קיקיון יונה" (פאריס, תר"ד) ואת „ספר תגין" (פאריס, תרכ"ו) ו„המדרש הקצר" (המיוחס לר' עקיבא) על ס' תגין, את הקובץ „יין לבנון" (פאריס, תרכ"ו) ואת „שירי השירים אשר לרשב"ג" (פאריס, תרכ"ח). כן עמד לסיים עוד כמה ספרים על התנ"ך ועל מהותה של היהדות. היה מהידענים המעמיקים ביותר של הפילוסופיה היהודית בימי הביניים. היה ידידם של שד"ל, א. ילינק, ע. גיגר ול. צונץ. נפ' בפאריס.

זרח, וויליאם

(1966—1887)

פסל. נו' ביורבורג. היגר עם הוריו לארה"ב והתיישב באוהיו. עבד כליטוגרף והשתלם בבי"ס לאמנות בקליבלנד ובאקדמיה הלאומית לציור בניו־יורק. בש' 1908 הציג בתערוכה בפאריס ציורי שמן, אולם פרסומו בא לו ע"י פסליו מעץ, אבן ושיש. בציור הושפע מהקוביזם, אך אמנותו כפסל היתה מקורית ועשירה בהמצאות. באמנות זו למד מכל הדורות. בריתמוס, בפשטות ובחן שביצירותיו רכש לו שם כאחד הגדולים בפסלי זמננו. יצירותיו הוצגו במוזיאונים שונים וזכו למדליות רבות. בין יצירותיו: אם וילדה, ילדות, נפש המחול, ילד רוכב על פוני, פסלו של בנימין פרנקלין. חיבר ספרים: „זרח מסביר אמנות הפיסול" (ניו־יורק, 1947) ו„הקדמה לאמנות הפיסול האמריקאית בת זמננו" (ניו־יורק, 1948). נפ' בבאת' (מיין, ארה"ב).

חבולסון, דניאל בן אברהם

(1911—1819)

מזרחן. נו' בווילנה. קיבל חינוך מסורתי. עד גיל 18 שקד על לימוד הגמרא. למד בברסלאו ולייפציג. בעזרתו של אברהם גייגר חזר לרוסיה, התנצר ומונה פרופ' לשפות עברית וסורית באונ' פטרבורג, משרה שהחזיק בה עד יום מותו. הורה עברית וארכיאולוגיה של התנ"ך באקדמיות הדתיות הפרבוסלבית והקתולית. מש' 1910 חבר האקדמיה של המדעים בפטרבורג. המונוגרפיה הראשונה שלו על כת הנצרות "Die Ssabier und der Ssabismus" (Petersburg, 1856) קבעה את מעמדו בעולם המדע. "Corpus Inscriptionum Hebraicarum" (Petersburg, 1882) הוא אוסף כתבות ש־גילה בקרים. חיבור זה מהווה את תרומתו החשובה ביותר לאפיגרפיה. חיבורו "Das Letzte passamahl Christi und der Tag seines todtes" (Petersburg, 1892) עורר תשומת־לב על שום הנחתו שהפרושים לא התנגדו בתחילה לנוצרים הראשונים. השתתף גם בתרגום מדעי של התנ"ך לרוסית. התריע נגד עלילות הדם ברוסיה בספרו "Die Blutanklage" (מהדורה שניה, פראנקפורט־ע"נ־מיין, 1901). היה חלוץ מחקר מדעי־היהדות ברוסיה והכשיר שורה של חוקרים צעירים בשדה זה. מת בפטרבורג.

חבס, ברכה בת ישראל

(נו' בש' 1900)

עתונאית וסופרת. נו' באליטא. אביה היה עסקן ציבורי ות"ח. מש' 1907 בארץ. גמרה בת"א בי"ס עממי ובימ"ד למורות. בש' 1921—1931 שימשה מורה. בש' 1932—1933 למדה בווינה בשטחי החינוך, וחלק מזמן זה פעלה ב„החלוץ" בפולין, בעיקר בהוצאת „דפים לעברית". בש' 1934—1935 ערכה את הוצאת החוברות והספרים מטעם „המרכז לנוער" של ההסתדרות. מש' 1935 חברת מערכת „דבר". משתתפת קבועה ב„דבר" ו„דבר לילדים". מחיבוריה: „רחל", על המשוררת רחל בלובשטיין (ת"א, תרצ"ד; שנית, שם, תרצ"ט); „מעין", ספר מקרא לעולים (ת"א, תרצ"ה); „מאורעות תרצ"ו" (ת"א, תרצ"ז); „אלכסנדר זייד, פרשת חייו" (ת"א, תרצ"ח); „חומה ומגדל" (ת"א, תרצ"ט); „מקרוב", אדם ונוף בארץ (ת"א, ת"ש); „ספר עלית הנוער" (ת"א, ת"ש); „קורות מעפיל צעיר" (ת"א, תש"ב); „שנים־עשר פליטים" (ת"א, תש"ג); „אחים קרובים־נידחים", על יהודי ארם־נהריים (ת"א, תש"ג); „ילדים מוצלים" (ת"א, תש"ה); „דרכים אבלות" (ת"א, תש"ו); „ספר העליה השניה" (ת"א, תש"ז); „עשרים יום בהודו" (במשותף עם בעלה, דוד הכהן; ת"א, תש"ח); „כנרת בימי מבחן" (ת"א, תש"י); „דוד בן־גוריון ודורו" (ת"א, תשי"ב); „שבטים", סיפורי עולים חדשים (ת"א, תשי"ג); „עולמות רחוקים" (ת"א, תשי"ז); „פורצי השערים" (ת"א, תשי"ז); „פגודות הזהב" (ת"א, תשי"ט); „הנריטה סאלד" (ת"א, תש"כ); „פורצי השערים ממזרח ומים" (ת"א, תש"כ); „בדרכי אפריקה" (ת"א, תשכ"ד); „אורו הגנוז, אפוסטרויל בחייו ובמותו" (ת"א, תשכ"ד); „מורה לעמו" (ת"א, תשכ"ד); „בנות חיל" — אֶי.טי.אֶס. (ת"א, תשכ"ה); „תנועה ללא שם" (ת"א, תשכ"ה).

חבס, ישראל בן שמחה־זיסל

(1939—1867)

עורך ועסקן דתי. ממשפחת היסו"ד. נו' באליטא לאביו חו"צ וסוחר אמיד. חניך ישיבות סלאבודקה ווולוזין. תלמיד מובהק של ה„סבא" (ר' נתן־צבי פינקל). למדן ומחדש חידושי תורה, סוחר ועסקן ציבורי. ייסד בעירו חברת „שפה ברורה" לדיבור עברי ופעולה ציונית. בש' 1907 עלה לארץ. חבר ועד־הקהילה של יפו—ת"א. עבר אח"כ ליפו ועסק שם במסחר. מייסדו ועורכו של העתון החרדי „היסוד" (מ־1931). מעורכי הקובץ „התרבות הישראלית". פרסם מאמרים בענייני ציבור בעתונות היומית. נפ' בת"א.

חומה, ברוך בן אברהם־אבא

(1930—1858)

מחבר. נו' בוואגאר. הוסמך לרבנות ע"י ר' יצחק־אלחנן ספקטור. שימש רב בשיקאגו. בש' תר"ן עלה ארצה והתיישב בעקרון. מנהל ביה"ס של הברון. לאחר שנים התיישב

בירושלים וייסד שם חברה „ת״ת" („תלמידי תשבי") להכנת חידושו של הסנהדרין במדינה היהודית. פרסם קונטרס „בית־ישראל זו שמחת זקנים" וספר „מקור ברוך" על מקור התפילות וזמן חיבורן (ירושלים, תרס״ה). בשנות חייו האחרונות ישב בראשון־לציון, שם חיבר ספר על המצבות בבית־העלמין של המושבה (תרפ״ו). בין שאר ספריו: „חומת אש דת או הקבלה והמסורת" (סט. לואיס, תרפ״ז); „על תולדות הבית השני" בעקבות „הדורות הראשונים" לר' יצחק־אייזיק הלוי. כן שיתף פעולה עם אליעזר בן־יהודה בחיבור המילון העברי.

חונס, יצחק־בר בן גדליהו
(1929—1840)

מגיה ולקסיקוגרף. נו' בווילנה. תלמידו של ר' ולוולה, מגיד העיר וילנה. בקי בלשון העברית ודקדוקה, מגיה בדפוס רש״י פין ואח״כ בדפוס „ראם". התיידד עם גדולי המשכילים בדורו. פרסם מאמרים בלשניים ב„הכרמל". אח״כ היגר לארה״ב והשתקע בשיקאגו, מקום שם פרסם את שני מפעלי חייו העיקריים: א) „עורך המלים והפתרונים", קונקורדנציה של התנ״ך ותרגום המלים לאידיש. ממנה הופיעו רק האותיות א׳—ב׳ (שיקאגו, תרס״ו); ב) „ספר המלים או ערוך הקצר", מלון תלמודי (שיקאגו, תרע״ה). כן פרסם ספר „קצור כללי הדקדוק", נספח לסדור „חנוך תפילה" (דפוס „ראם"). השאיר בכ״י ספר „שמות הנרדפים". נפ' בשיקאגו.

חורונז'יצקי, שלמה בן ישראל
(1938—1877)

עורך־דין ועסקן ציבורי. נו' בשאוולי לאב סוחר באריגים. חניך הגימנסיה הרוסית בשאוולי. גמר מחלקה למשפטים

באונ' בפטרבורג, ולמד פילוסופיה בהיידלברג. עד שנת 1920 היה עו״ד בפטרבורג, פעיל בחברות „להגנת זכויות היהודים ברוסיה", מפיצי־השכלה ובחב' ההיסטורית־אתנוגרפית. מרצה בשעורים הגבוהים היהודיים בפטרבורג (1917—1921). היה קרוב לחוגי „פאלקס־פארטיי", מיסודו של דובנוב. בש' 1921 חזר לשאוולי וניהל שם ביח״ר לעורות (יחד עם אחיו). בש' 1928 עבר לקובנה ועבד שם בתור עורך־דין. הצטרף להסתדרות הציונים הכלליים (פרוגרסיבים) ונבחר לחבר במרכז הציוני בליטא. היה ממייסדיה של החברה ההיסטורית־אתנוגרפית בקובנה, ושימש יו״ר שלה עד פטירתו. חבר מועצת עירית קובנה. חיבר ספר על שמות המשפחה בישראל (נשאר בכ״י). נפ' בקובנה.

חזן, חיים־אריה
(1941—1860)

מחנך. נו' באמדור (פ' גרודנה). ימי נעוריו עברו עליו בחדר ובביהמ״ד עד שנתפס להשכלה. למד שפות מודרניות וקלאסיות. השתלם במדעי הטבע. מנהל החדר המתוקן „לתורה ולתעודה" בגרודנה, מוסד ששימש דוגמא למוסדות דומים שקמו אח״כ ברוסיה. הורה בקורסים הפדגוגיים בגרודנה. עבר אח״כ לווילנה, שם הורה את הלימודים העבריים בגימנסיה של כהן. בימי מלחה״ע ה־1 יצאו את וילנה רוב מוריה העבריים, אך הוא נשאר בה והמשיך את עבודתו החינוכית. עם ייסוד הגימנסיה העברית בווילנה בש' 1915 ע״י ד״ר י. אפשטיין, קיבל עליו ח. משרת מורה למתימטיקה, גיאוגרפיה ולימודי הטבע, והמשיך בעבודתו עד סגירתה ע״י הסובייטים (1940). כל ימיו היו קודש לחינוך העברי ולתחיה הלאומית. מחנך מצוין ות״ח שבאישיותו שימש מופת. פרסם ספר „קוסמוגרפיה" (ת״א, תרפ״ט), ובווילנה הוציא מפת־קיר משוכללת. פרסם מחקרים בלועזית ועברית נגד תורת אינשטיין, שעוררו הדים מרובים. נרצח בגיטו וילנה, כשהוא עטור טלית ותפילין, בבנין הגימנסיה העברית.

חזנוביץ, יוסף
(1919—1844)

רופא, מייסד הספריה הלאומית בירושלים. נו' בגוניונדז (פ' גרודנה). למד רפואה בקניגסברג. שימש רופא בברלין

ובביאליסטוק. מרפא עניים חינם ועוזר לחוליו. היה חו״צ נלהב וחבר ב„בני־משה". בשנת 1890, לאחר שביקר בא״י בשליחות ר' שמואל מוהילבר, החליט לאסוף ספרים בשביל הספריה הלאומית העתידה לקום. בש' 1896 שלח לירושלים אוסף של 10,000 ספר שנמסרו לספרית „מדרש אברבנאל" (נקראה אחר־כך „מדרש־אברבנאל וגנזי־יוסף"), אשר הפכה אח״כ לספריה הלאומית והאוניברסיטאית. התמסר בכל חום לבו ומרצו להרחבתה של הספריה, עד כדי הזנחת עבודתו הרפואית והציבורית. בימי מלחה״ע ה־1 עקר ליקטרינוסלב ושם נפטר בודד ועזוב ב„מושב־זקנים".

חזנוביץ, ליאון („כתריאל שו״ב")
(1925—1882)

מנהיג פוע״צ. נו' בשירווינט. בש' 1905 הצטרף לתנועת פוע״צ. כעבור זמן נאסר ולאחר שחרורו היגר לגליציה. בש'

1908 ערך את ה„אידישער אר־בייטער" בקראקוב ולמברג. בש' 1909 היגר לארגנטינה, ערך שם את העתון „ברויט און עהרע" וביקר קשה את שיטות ההתיישבות של יק״א. גורש על־ידי השלטונות וחזר לאירופה. לאחר ביקור קצר בקנדה התיישב בווינה ועם פרוץ מלחה״ע ה־1 עבר להאג. ב־1915 ייסד את „אידישע ארבייטער קארעספאנדענץ" ויחד עם מוריס מאיר הקים בלונדון את „אגודת הפועלים היהודים". בש' 1917—1919

ייצג את פועל״צ בקונגרסים ובוועידות בינלאומיות. חזר לאמריקה. ערך את „די צייט״, עתונם של פועל״צ. לאחר הפילוג במחנה פועל״צ (1920) פרש מעבודה מפלגתית. מלבד מאמרים רבים בעתונות, פרסם ספרים על „הפרעות ביהודי פולין בנובמבר ובדצמבר 1918״ (גרמנית, שטוקהולם, 1919); „שאלת היהודים בהווה״, אוסף תעודות (נערך ע״י ח. ד. מוצקין, גרמנית, שטוקהולם, 1919); „החורבן היהודי באוק־ראינה״, חומר ותעודות (אידיש, ברלין, 1920). נפ׳ בוולחוביצ׳י (כפר בצ׳כוסלובקיה) בדרכו לרוסיה הקרפטית בשליחות „אורט״.

חיזקה׳ס, פסח בן נחום
(1891— ?)

פסל. נו׳ ביאנובה לאב זגג. התייתם בילדותו. עבד כאופה. עוד בהיותו תלמיד בחדר גילה נטיה לציור ופיסול ועבודותיו עוררו ענין. בגיל 13 עבד כצייר בליטוגרפיה בקובנה. הצייר ליאון אנטוקולסקי גילה את כשרונו והדריך אותו בעבודתו. בעזרת משפחת א. ב. וולף מקובנה נסע לברלין אל מקס ליברמן ונתקבל לעבודה באטלייה שלו. למד ציור מהרמן שטרוק ופיסול מהוגו קויפמן. בש׳ 1913 חזר לקובנה ועבד שם בעבודת פסלות וציור. בש׳ 1919 חזר לברלין והצטרף לחוג אמנים־צעירים, שהיה לו השפעה רבה עליו. בברלין התגבשה אישיותו האמנותית, ובש׳ 1920 חזר לליטא. מציוריו: אברהם מאפו, טורגניב, מרדכי אנטוקולסקי. מפסליו: יהודיה זקנה, הבטלן, שואב־המים, סוסתו של מנדלי מו״ס.

חסמן, רפאל בה״ר יהודה־לייב
(נו׳ בש׳ 1895)

עתונאי ועורך. נו׳ בקאלם לאביו הרב. למד בילדותו בחדר אשר ייסד אביו, ואח״כ בישיבת שטוצ׳ין וזמן קצר למד גם בישיבת ראדין. בש׳ 1915, בימי מלחה״ע ה־1, גלה יחד עם הוריו לוורונז׳ וליקטרינוסלאב, בה עסק בהוראה ושימש מזכירו של הגאון ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי שהתגורר שם כפליט. באביב 1921 חזר לקובנה ועבד בעתונות היהודית שם („בייס״, „אידישע שטימע״, „הד ליטא״ ועוד). היה סופרם של עתוני יידיש בניו־יורק וכן של „הארץ״ התל־אביבי. בש׳ 1928 ביקר בארץ ופרסם מרשמי מסעו סדרת כתבות ב„אידישע שטימע״. בסוף ש׳ 1935 עלה ארצה ועבד ב„הארץ״. חבר מערכת „הצופה״ מראשית היוסדו (1939) ומש׳ 1941 משמש מזכיר המערכת. ערך שבועונים והוצאות פרודיות שונות. תרגם לעברית את ספרו של האנס האבה (מגרמנית ואנגלית) „יפול מצדך אלף״, את „יוהאן קטנר״ מאת ד״ר פישל שניאורסון (מיידיש) ואת „האנטישמיות בברית המועצות״ מאת ס. מ. שווארץ (מרוסית). חבר המערכת של ספרי „יהדות ליטא״. ב„אלבום יהדות ליטא״ (הוצ׳ „מוסד הרב קוק״) פורסמה סקירתו „ליטא העצמאית — בזריחתה ובשקיעתה״).

חפץ, יאשה
(נו׳ בש׳ 1901)

כנר. נו׳ בווילנה. בגיל 3 החל לקבל שיעורים בכנור מאביו. בן 4 נתקבל בבי״ס לנגינה בווילנה. בן 5 הופיע

לראשונה בקונצרט פומבי. בהיותו בן 8 גמר את ביה״ס ונתקבל לקונסרבטוריון בפטרבורג, במח־לקתו של ליאופולד אואר. בגיל 10 הופיע בקונצרטים בפטרבורג וניגן עם תזמורת סימפונית בקיוב ואודיסה. בן 11 ניגן עם התזמורת הפילהרמונית בברלין בניצוחו של ניקיש, ובווינה בניצוחו של ספו־נוף. באותו זמן המשיך בלימודיו אצל אואר ואת חינוכו הכללי קיבל מפי מורים פרטיים. בש׳ 1917, לאחר המהפכה, עזב יחד עם בני משפחתו את רוסיה ועבר לניו־יורק. שם הופיע ב„מטרופוליטן״ וצויין לשבח ע״י מבקרי המוסיקה. בש׳ 1925 תרם בנין לקונצרטים בת״א, שנקרא על שמו. בש׳ 1926 הוכתר בתואר חבר „לגיון הכבוד הצרפתי״. יושב בארה״ב ומופיע ברחבי תבל.

חפץ, מכס
(? —1941)

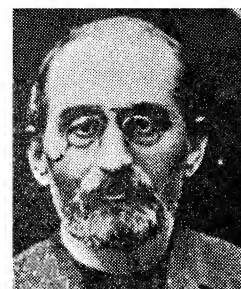
ביולוג. נו׳ בווילנה. חניך האונ׳ בווארשה. בשל שנאת ישראל לא יכול להמשיך את מחקריו באונ׳ שם. שימש דוצנט לביולוגיה באונ׳ וילנה ופרסם שורה של ספרים וחוברות במדע פופולרי. היה גם ספורטאי מצטיין והיה אהוב על תלמידיו. בש׳ 1941 נפצע בהפצצת העיר ע״י הגרמנים. נאסר אח״כ בשל הלשנתו של רוסי לבן ונשלח לפונרי. אחיו **ליאון** — צייר־קריקטוריסט מפורסם. עבד במכון הקרטו־גרפי בווארשה. נפל בהגנת העיר בש׳ 1939.

חשקס (דנציג), משה־לייב בן יוסף
(1848—1908)

משורר וסטיריקון. נו׳ בווילנה. חניך ישיבות וביהמ״ד לרבנים בז׳יטומיר. ישב באודיסה, מוסקבה, ריגה ופטרבורג. כתב עברית, אידיש ורוסית. מחיבוריו בעברית: „נטעי נאמנים״, שירים (וארשה, תרכ״ט); „הפרחים״, שירים (אודיסה, תרכ״ט); „נבל וכנור״, שירים (אודיסה, תרל״א); „מחט בבשר החי״ (פטרבורג, תרל״ז); „קול התור״ (פטרבורג, תרל״ה); „ספר היומי״, יומן בחרוזים (פטרבורג, תרמ״א); „אנחות לב דוי״ (קראקא, תרמ״ח); „כל שירי משה חאשקעס״ (וארשה, תרנ״ו); „דמעות עצורות״ (קובץ שיריו האחרונים שהופיעו אחרי פטירתו). באידיש: „דער ליטוואק״ (אודיסה, 1869); „דיא ליטוועטשקע״ (1870); „ליעדער פונ׳ם הערצען״ (1888). ברוסית: „ועווראסקי״, „ליטאוועץ״ ומחזות: „אבר־בנאל״ בארבע מערכות; „יוהן שובסקי״ ב־5 מערכות. תרגם לרוסית את הספר „רומנטיקה של קידוש השם של יהודים מימי הביניים״, לשליידן, „רדיפות יהודים״ לאלנברג, וכרך ה׳ של גרץ (מוסקבה, 1880). נפ׳ בפטרבורג.

טביוב, ישראל־חיים
(1858—1920)

סופר ובלשן. נו׳ בדרוויה (פ׳ וילנה) להורים אמידים שעקרו אח״כ לריגה. קיבל חינוך יהודי מפי מורים פרטיים,

למד בטכניון בריגה (מדעי כלכלה ומסחר). פרסם פיליטונים ב,,המ־ליץ" ועורר תשומת לב הקוראים בסגנונו ועושר שפתו. מחבר ספרי לימוד: ,,עדן הילדים" (וארשה, תרנ"ו); ,,מורה לילדים" (וארשה, תרנ"ז); ,,תורת הניגוד" (וארשה, תרס"ה); ,,המכין" (וארשה, תרנ"ט); ,,אגרון לבני הנעורים" (וארשה, תרס"ג); ,,אוצר השירה והמליצה" (ת"א, תרפ"ב), שזכו כולם להצלחה מרובה. בש' 1905 הצטרף למערכת ,,הזמן". הו"ל את ,,החבר" — עתון לנוער. הצטיין בקנאותו לעברית. בימי מלחה"ע ה־1 התיישב במוסקבה ותרגם מספרי א. וילד, צ'. דיקנס, מ. טוין, ו. הוגו. לאחר שבנו נרצח ע"י הבולשביקים וחתנו נפטר, חזר לריגה ושם מת משבץ־לב. חיבוריו: כתבי י. ב. טביוב, מחקרים בענייני ספרות ולשון (ברלין, תרפ"ג); ,,אוצר המשלים והפתגמים" (אודיסה, תרע"ט); ,,על היסודות העבריים בז'רגון"; ,,היסודות הסלביים בז'רגון"; ,,שמות היהודים"; שני מחזות: ,,במקום דרשה" (וארשה, תר"ס); ,,השורר בביתו" (פיטרקוב, תר"ס).

טברים, חיים (חיימל)

(1933—1868)

סוחר וסופר. נו' בווילנה לאב סוחר. חניך החדר וישיבת ר' מייליס, ותלמיד בקלויז ר' שאולקה בווילנה. בגיל 18 פנה להשכלה. אח"כ נכנס למסחר, אך המשיך בקשריו עם חוגי המשכילים שהתרכזו סביב ק. שולמן, א. מ. דיק, יצחק רומש ומשה ריכרסון. בש' 1886 החל לפרסם ב,,המליץ" מכתבים מווילנה, בהם היה מתקיף את פרנסי העדה. מש' 1904 השתתף ב,,טאג" של ל. רבינוביץ בפטרבורג ואח"כ ב,,ווילנער טאג" (בחתימת ,,חיימל") והתחבב על קוראיו בשפתו העממית ובהומור שלו. ב,,ווילנער זאמעלבוך" פרסם ,,רשימות של בע"ב ווילנאי", מאמרים על בעיות החיים בווילנה. בש' 1919 עבר לקובנה והיה משתתף קבוע ב,,אידישע שטימע" עד יומו האחרון. גם שם התחבב על הציבור בפיליטונים השבועיים שלו. פרסם גם ב,,הד־ליטא" זכרונות על וילנה ואישיה. נפ' בריגה.

טובולובסקי, שלמה בן חיים

(חי במאה הי"ט)

עורך־דין. נו' בקאלווארִיה. מוסמך ע"י שר המשפטים הצארי להופיע בבתי המשפט המחוזיים. הצטיין בידיעות עמוקות בחכמת המשפט, בהגיונו וזכרונו. התפרסם בתור עו"ד מצליח בכל הפלך והיה בעל נכסים מרובים. על אף טרדותיו המקצועיות היה קובע עתים לתורה ושומר מצוות, מוקיר תלמידי חכמים ותומך ב־ישיבות. היה פטריוט פולני נלהב ובקי בספרות הפולנית. פרסם מאמרים בעתונות וגם סקירות כלכליות בעתונות ברוסיה. היה מקורב לר' יצחק־אלחנן ספקטור, אשר נהג בימות הקיץ להתאכסן באחוזתו. הוא אביה של לסקה ארלוזורוב וסבו של חיים ארלוזורוב.

טויבר, קלמן בן צבי הכהן

(? —1901)

רב ומחנך. נו' בווילנה. חניך ביהמ"ד לרבנים (1863). שנתיים שימש מורה ראשי בבי"ס לנערים. מעסקני ההשכלה בווילנה. מחוגם של רש"י פין, מאפו וש. שטרשון. בשנים תרכ"ה—תרל"ה היה רב העדה ברז'יצה ואח"כ (עד יומו האחרון) שימש מורה ומנהל בישיבת ר' מייליס. מראשי המייסדים והמנהלים של ביהכ"נ ,,טהרת קדש". חיבר סיפור היסטורי על ,,האפיפיור אלחנן". החליף מכתבים עם אברהם מאפו. נפ' בווילנה.

טננבוים, אבנר

(1913—1848)

סופר ועתונאי. נו' בשירווינט. חניך גימנסיה רוסית בקישינוב. למד עברית ותנ"ך מפי מורים. בש' 1887 היגר לארה"ב. אחרי שנות סבל רבות התחיל בעבודה עתונאית ב,,אידישע טאגעבלאט" ו,,אידישעס גאזעטן". ערך את ,,מבשרת ציון" וכתב גם בירחון ,,הלאום". במשך 30 שנה פרסם מאות מאמרים בטבע, היסטוריה וגיאוגרפיה. עיבד וחיבר עשרות רומנים וסיפורי מסעות בסגנון עממי שזכו להצלחה עצומה. בשנותיו האחרונות שימש עובד קבוע ב,,מארגן ז'ורנאל", בו פרסם ביוגרפיות של גדולי ישראל. נפ' בניו־יורק.

טרויב, זלמן בן מאיר

(1965—1896)

עסקן ועתונאי. נו' בפוניבאֶז'. גמר בי"ס ריאלי. ממייסדי ,,צעירי ציון" בפוניבאֶז'. למד בטכניון במוסקבה. מזכיר מערכת ,,ייאֶוורייס. ז'יזן" (1916) וכתבו של ה,,ראזסווייט" ממוסקבה. מזכיר הוועד הציוני של גליל מוסקבה. חבר ,,די וועלט" בקיוב. מנהל ,,תרבות" בליטא (1922—1924). מנהל המשרד הא"י (1925—1929), מפעילי תנועת א"י העובדת, סגן־עורך ה,,אידישע שטימע" ומעורכי ,,דאס ווארט". ציר לקונגרסים ציוניים. בש' 1936 עלה ארצה. שימש מנהל סניף ,,דבר" בחיפה, ופעיל בענייני ציבור. נפ' בחיפה.

אשתו **יוכבד** — זמרת מחוננת. הופיעה בקונצרטים בליטא ובארץ. היתה פעילה בחיים הציבוריים. נפ' בחיפה.

טרויב, ישראל־מיכל

(1926—1858)

סופר ומוציא־לאור. נו' בקיידאן. נכדם של הרבנים ר' אברהם־שמעון טרויב ור' אבלי מפוסבול. חניך ישיבות. פרסם מאמרים ב,,המליץ" ו,,המגיד". היגר לאפריקה־הדרומית והו"ל שם, בשנים 1903—1908, שבועון בעברית ובאידית ,,הכוכב" — ,,דער אידישער שטערן". חזר לרוסיה והתיישב בליבאו ואח"כ בטאֶלז. נפ' בברלין.

טריווש, יוסף־אליהו
(1940—1855)

סופר ומחנך. נו' בווילנה לאב משכיל. התכונן לבחינות בגרות, אך נאלץ לוותר עליהן, והיה מורה לרוסית וללימודים כלליים. את עבודתו הספרותית החל ב„השחר" בסיפור „תוחלת כוזבת", והמשיך לפרסם סיפורים ושירים ב„המליץ", „הכרמל" ו„ה־שלוח". בסיפוריו הראשונים תיאר חיי מהפכנים רוסיים בשנות ה־70 וה־80 של המאה הי"ט. פרסם גם מאמרים פובליציסטיים. תרגם לעברית את סיפורי הרצל, כתבי ברנה, סיפורי טולסטוי ועוד. לאחר מלחה"ע ה־1 עבר מפטרבורג לווילנה, שם שימש מורה בגימנסיה העברית. מחיבוריו: „דין וחשבון", סיפור (וארשה, תרנ"ה); „פסיעות קטנות", סיפור (וילנה, תרס"ד); „מגנזי ספרותנו" (יחד עם מ. ו. נדל; וילנה, תרפ"ה); „היסטוריה כללית", ספר לימוד (יחד עם מ. ו. נדל; וילנה, תרפ"ב—תרפ"ג); „מקרא מפורש", פירוש על התנ"ך (יחד עם ד. נוטיק ונ. לוין). נפ' בווילנה.

טשרנא, ישעיהו־יונה
(1932—1879)

פדגוג וסופר. נו' בווילנה. למד בחדר ובבית־המדרש. חניך ביהמ"ד למורים. המשיך לימודיו באונ' ברלין והוכתר בתואר דוקטור לכימיה. שימש מורה לכימיה בבי"ס ממשלתי ברוסיה ואח"כ הורה בקורסים הפדגוגיים בגרודנה (עד 1914) תנ"ך, עברית וספרותה ולימודי טבע. יד ימינו של מנהל הקורסים ומייסדם, אהרן כהנשטם. בימי מלחה"ע ה־1 גויס לצבא. לאחר זמן שוחרר וקיבל עליו את הנהלת הקורסים הגרודנאים, אשר עברו בינתיים לחרקוב, וכן ניהל את הגימנסיה „תרבות". עם חיסול מוסדות החינוך העברי באוקראינה (1921) חזר לליטא. שנה וחצי ישב בקובנה, ניהל את הגימנסיה העברית וכן ייסד וניהל את הסמינר למורים של „תרבות". מקובנה עבר לביאליסטוק וכעבור חצי שנה השתקע בווילנה. ייסד שם סמינר למורים, אבל לא הצליח לשלבו ברשת מוסדות „תרבות". היה ידוע כתלמיד־חכם. בן־בית בכל חדרי התורה, בקי בספרות העברית העתיקה והחדשה, בעל השכלה כללית רחבה, בין במדעי הרוח ובין במדעי הטבע. פדגוג בחסד עליון, הלכה למעשה. כל ימיו שקד על לימוד תורה ודעת, מצניע־לכת ונחבא־אל־הכלים, אציל־הרוח ועדין־הנפש. ב־הליכותיו ובאופיו שימש דוגמה חינוכית ומופת למאות תלמידיו שחיבבוהו והעריצוהו. שלושים שנה כיהן בתור מחנך עברי. פרסם עשרות מאמרים על נושאים חינוכיים והיסטוריים. מחיבוריו: „דרכי הוראת המקרא בבית־הספר" (אודיסה, תרע"ח); „מסלול להוראות תולדות ישראל בבית־הספר" (אודיסה, תרע"ז); „מקראה גיאוגרפית" (תרע"ט); „גיאוגרפיה קצרה של א"י" (קובנה, תרפ"ב); „ראשי פרקים בתורת הכימיה" (וילנה, תרפ"ד); „תולדות ישראל מקדמותו עד חורבן הבית הראשון" (וילנה, תרפ"ג); „חוקי חמורפי" (ברלין, תרפ"ג); „הסתכלות בילדי בית־ספרנו" (וילנה, תרצ"ב); „לתולדות החינוך בישראל": ח"א — תקופת המקרא, ח"ב — תקופת התלמוד, ח"ג — תקופת גאוני בבל (וילנה, תרפ"ט—תרצ"ב; שנית, ירושלים, תרצ"ט).

טשרניחוב, יוסף („דניאלי")
(1941—1882)

עורך־דין, סופר ועסקן ציבורי. נו' בסלונים (פ' גרודנה) למשפחת סוחרים אמידה. גמר בי"ס תיכון. עוד בנעוריו הצטרף לתנועת הפועלים הציונית. למד באונ' ברן. בימי מהפכת 1905 חזר לרוסיה והיה פעיל בתנועה הסוציאליסטית. חבר ל־ס.ס. ושליח המפלגה בארה"ב ובקנדה. ממייסדי „ההתאחדות ה־דמוקרטית" (ממנה צמחה אח"כ הפאלקס־פארטיי). למד משפטים באונ' חרקוב. היה פעיל בחיים הציבוריים היהודיים באוקראינה. בימי המהפכה הבולשביקית הופיע כסניגור במשפטים פו־ליטיים. בשנים 1921—1923 ישב בליטא ופעל במוסדות האוטונומיה היהודית. היה מנהל היא"ס. ערך את „נייס" ואת הקובץ „ארבעט". בש' 1924 עבר לווילנה ועסק בפרקליטות. שימש חבר בעיריה ובוועד הקהילה. היה פעיל ב„ייווא" ומועמד לסיים הפולני מטעם גוש המיעוטים הלאומיים. עורך „פרייער געדאנק". זכרונותיו יצאו לאור בשם „אין רעוואָלוציאָנאַל, זכרונות פון אַ פּאַרטיי־דיקער" (וילנה, 1932). נספה בבית־כלא סובייטי בראשית מלחה"ע ה־2.

יאפו, יהודה־לייב
(? —1892)

סוחר ומחבר. נו' בקובנה. למדן מופלג. מחבר ספר „שלומים לריב ציון" (וילנה, תרנ"א); „מחשבת חושב", על הספר „מלאכת מחשבת" לר' משה חפץ. ישב בקובנה ועסק במסחר, וכל עיתות הפנאי הקדיש לתורה. השאיר בכ"י ספר בשם „יד יהודה", הכולל חידושי־תורה ועניני חיבת ארץ־הקודש. נפ' בקובנה.

יבלוקובסקי, ישראל
(1964—1893)

מורה. נו' במאריאמפול במשפחה ציונית מובהקת. למד בגימנסיה הרוסית בעיר. בש' 1912 עלה ארצה ולמד בגימנסיה „הרצליה" בתל־אביב. בשנות העשרים הורה בגימנסיה העברית בקובנה, והיה פעיל בקרב הנוער הציוני. בראשית שנות השלושים חזר ארצה ושימש מורה בגימנסיה „הרצליה". ערך והוציא ספר „היכל ששקע" המוקדש לגימנסיה העברית בקובנה (תל־אביב, 1962). נפ' בתל־אביב.

יגיכס, יעקב בן יוסף
(1848—1778)

אביו־זקנו של ליאון יגיכס־טישקו. ביתו שימש בית־ועד למשכילי וילנה ולסופריה.

יגיכס־גרזובסקי, ליאון („טישקו")
(1919—1870)

מהפכן. נו׳ בווילנה להורים עשירים. בנעוריו הצטרף לתנועת המחתרת המהפכנית. בהיותו תלמיד המחלקה החמישית בבית־ספר פרש מלימודיו ונתקבל כשוליה במסגריה (1881). ייסד עם עוד כמה מסגרים את אגודת הפועלים הראשונה בעיר. היה מסור ואמיץ לב ולא נרתע מפני סכנה. בש׳ 1887 היה חבר ועדת השלושה שריכזה את כל עבודת המחתרת הסוציאליסטית בווילנה. עליו הוטל לנהל תעמולה בין פועלים לא־יהודים. שימש איש־קשר בין קצינים וחיילים בצבא, רכז כל ענייני הקונספירציה ומנהל הספריה הבלתי ליגלית. מלבד זה עסק בהברחת ספרות מעבר לגבול. נתפס ונידון ל־4 חדשי מאסר. בש׳ 1888 ארגן שביתה של 30 פועלים בבית־דפוס של סירקין בווילנה. כשהיה שוב צפוי למאסר — יצא לחו״ל. מילא תפקיד חשוב במרכז ס.ד. הרוסי בגרמניה. נשא לאשה את רוזה לוכסמבורג, המנהיגה הסוציאליסטית הידועה. על אף מרצו הרב ושירותיו לתנועה הסוציאליסטית לא היו לו ידידים רבים, וגם המעטים היו מתרחקים ממנו בשל אופיו הקשה. הוא הו״ל (יחד עם ר. ל.) עתון סוציאליסטי פולני („ספראווא ראבאטניטשא") וכמה חוברות סוציאליסטיות, שלא הגיעו כלל לפולין. בפ.פ.ס. שנאו אותו, וגם בחוגי „אסוואבאז׳דעניא טרודא" של פליכנוב לא חיבבוהו ביותר. ייסד הוצאת ספרים בשם „סוציאל־דמוקרט׳ ביבליוטיקא" להוצאת יצירות מרכס ואנגלס וספרות מרכסיסטית, אך בהשפעת פליכנוב אסר עליו אנגלס להדפיס ולהפיץ את ספריו ואת ספרי מרכס, והוא נאלץ להשמיד את הספרים שהדפיס. בתגובה לחתירתו של פליכנוב, היה תוקף אותו בפומבי ומזלזל בזכויותיו בטיפוח הרעיון המרכסיסטי ברוסיה. התקפותיו על פליכנוב גרמו לריב־דברים בינו לבין רוזה לוכסמבורג, וסוציאליסטים בחו״ל הפיצו שמועות על אי־יושרו הפוליטי של יגיכס. אך החוגים הסוציאליסטים בווילנה מחו נמרצות נגד השמצת חברם. בימי נסיון תפישת השלטון (1919) נרצחה רוזה לוכסמבורג יחד עם קרל ליבקנכט, ויגיכס נורה בבית־סוהר בברלין.

יהודה־אריה בן צבי
(חי במחצית הראשונה של המאה הי״ח)

בלשן ומדקדק. נו׳ בז׳אמוט. ישב בקארפינטרץ. חיבוריו: „אהלי־יהודה", על השמות בתנ״ך ושרשיהם (יעסניץ, תע״ט); „גזע יהודה", קיצור קונקורדנציה (אופיבאך, תצ״ח); „יסוד לשון קודש" (וילהרמשדורף, תפ״א).

יהונתן בן יוסף
(חי במאה הי״ז וראשית המאה הי״ח)

חי ברוז׳נוי. היה מצאצאיו של ר׳ יעקב ב״ר שמואל קופלמן. מנעוריו התחנך על ברכי התורה, אך למד גם מתמטיקה ותכונה. בש׳ ת״ע (1710) ברח מעירו מפני מגיפת הדבר. על אף עיוורונו יצא לגרמניה. שם נפגש עם הביבליוגרף יוהאן כריסטוף וולף. חיבר ספר „ישועה בישראל", פירוש אסטרונומי לדברי הרמב״ם על קידוש החודש (פענ״מ, ת״פ). בהקדמתו לספר זה הוא מספר על התלאות שמצאו את עיר מושבו ומדינתו, על פגעי הדבר והחרב. הדיין מפרנקפורט, ר׳ יהודה־לייב, פנה אליו בהצעה להוציא לאור מהדורה מוגהת של הספר „צורת הארץ ותבנית השמים" לר׳ אברהם בן חייא הספרדי, ומסר לידו טופס של מהדורה ישנה. בספר זה מצא יהונתן כתב־יד בלתי ידוע של מחקר אסטרונומי „ספר אשפירה" ("Liber De Sphera") ליוהן די־סקרובוסקו בשתי נוסחאות: המלאה בשם „מראה האפנים", ומקוצרת בשם „ספר הגלגל", ערוכה בידי הפילוסוף שלמה ב״ר אברהם־אביגדור. הוא הו״ל את הספר „צורת הארץ" בצירוף „ספר אשפירה" עם פירוש של דלאקרוט (אופיבאך, ת״פ).

יודיקא (יהודית ציק)
(נו׳ בש׳ 1898)

משוררת אידית. נו׳ בגורז׳ד למשפחה עניה. בילדותה היגרו הוריה ללונדון, אבל בהיותה בת 6 חזרה אתם לעיר מולדתה. התחנכה בבית קרובים בפרוסיה. בימי מלחה״ע ה־1 נמצאה במחנה שבויים אזרחיים בגרמניה. משם חזרה לרוסיה דרך סקנדינביה והתגוררה ביקטרינוסלב (אוקראינה). לאחר הר־פתקאות רבות חזרה דרך פינלנד ושטוקהולם לגורז׳ד. עוד בנעוריה החלה לכתוב שירים באידיש ואח״כ בגרמנית. ביקטרינוסלב היתה חברה בחוג משוררים צעירים. בשובה לליטא פרסמה בעתונות היהודית המקומית שירים שהצטיינו בחן־נעורים והיו חדורים געגועי אהבה והדי סער המהפכה. חיבוריה: „נייע יוגנט", שירים (קובנה, 1923); „מענטש אין צייט", פואימה דרמטית, עם מבוא של ד״ר אסתר אלישיב (קובנה, 1926).

יודילוביץ, נחום בן שלמה
(? —1862)

עסקן ותעשיין. נו׳ בסאלאנט. התייחס מצד אביו למשפחת הרמ״א, ומצד אמו למשפחת ר׳ שמואל סלנט. חניך החדר וישיבת וולוז׳ין. עסק בקרקעות ובמסחר. חו״צ ומראשוני המשתתפים במפעלים הציוניים. מורשה הוועד האודסאי. ציר בוועידת מינסק ובקונגרסים ציוניים. ממייסדי סיעת „ירושלים" בקיוב. בש׳ 1932 עלה ארצה. ממייסדי ובעלי ביהח״ר לזכוכית „גביש". פרסם מאמרים שונים בעתונות.

יודלוביץ, יעקב־שמואל
(נו׳ בש׳ 1883)

עתונאי ועסקן. נו׳ בפופיליאן. למד בגרמניה והוסמך בתור מהנדס. היגר לאפריקה־הדרומית. עבד כמורה פרטי לעברית, והרצה על ספרות וסופרים עברים. פרסם עשרות מאמרים בשאלות חברה ותרבות. ערך את העתון „נייע היים" ואת העתון „זיוניסט רקורד". פעיל בתנועה הציונית והעברית באפריקה־הדרומית.

יוזיפוביץ, אברהם
(1519—1448)

חוכר ופיננסיסטן של מלכי פולין וליטא. בנו של החוכר הקיובי רבצ׳יק (המכונה גם רבינוביץ׳). לפני ש׳ 1495 שימש ממונה עירוני (״הורודניצ׳י״) בקובנה. עם גירוש היהודים מקובנה גלה גם הוא, אך כעבור שנים מספר חזר והתנצר. הנסיך הגדול אלכסנדר מינה אותו בש׳ 1505 למושל (סטרוסטה) של סמולנסק והורודניצ׳י של מינסק. אותה שנה הוענק לו ע״י המלך זיגמונד תואר ,,אציל״. חכר מאצילי פולין וליטא אחוזות וגם גבה את המכס. רכש נכסים מרובים והיה מלווה סכומי כסף גדולים לנסיך הגדול ולמלך. כאות הוקרה קיבל מהמלך אחוזה לנחלה. בש׳ 1509 מונה לשר האוצר של מדינת ליטא ובתפקיד זה פעל עד יום מותו. הוא סידר את שיטת המטבע והסדיר את חובות המלך. לחם במגמות ההתבדלות של האצולה, והכניס סדר ומשטר במשק הכספי של המדינה. הגן לעתים קרובות על ענייני היהודים. בהשתדלותו בוטלו תקנות 1514. עמד בקשרי מסחר עם אחיו מיכאל ויצחק־אייזיק. הוא אבי משפחת האצילים הפולנים ,,אברמוביץ׳״.

יוזיפוביץ, מיכאל
(1531— ?)

פיננסיסטן וחוכר. אחיהם של אברהם ואייזיק י. סוחר וחוכר המכס בבריסק, לוצק, גרודנה וולדימיר. חכר נכסים שונים במוהילב, ויטבסק וקמיניאַץ, והלווה כספים לאצילים ולמלך. בש׳ 1514 מונה ע״י המלך זיגמונד ל,,זקן ושופט״ של כל קהילות יהודי ליטא, עם סמכויות נרחבות וזכות ייצוג בכל ענייני היהודים בפני המלך. בש׳ 1525 נתכבד בתואר ,,אציל״. שלא כאחיו אברהם נשאר ביהדותו גם לאחר שהגיע למעמד האצולה.

יוחלמן, דוד־שלמה בן לייב
(1869— ?)

עסקן. נו׳ בפוסטאב (פ׳ וילנה). התחנך בחדר ובישיבות. מורה בישובים. רשמיו מחיי היהודים בכפר קרבוהו לרעיון חיבת־ציון. בגיל 30 בא לברן ללמוד באונ׳. פעיל באגודת הסטודנטים היהודים שם. לאחר הפילוג במחנה הציוני הצטרף לטריטוריאליסטים ועבר ללונדון. ניהל משרד ,,י.ט.א.״ והתמסר לעניין ההגירה היהודית לגלבסטון, שמטרתה היתה להפנות מהגרים למדינות הדרום בארה״ב. עם פרוץ מלחה״ע ה־1 גבר זרם הפליטים והמגורשים היהודים במערב רוסיה. י. עמד בראש ועד הסיוע באנגליה. בש׳ 1917 נבחר במקום ל. וולף ל,,ועד שליחי הקהילות״ בלונדון, וביוזמתו נוסדה ועדה מיוחדת לעזרת יהודי מזרח אירופה. לאחר השחיטות באוקראינה הוקמה על ידיו באנגליה פדרציה של יהודי אוקראינה לעזרת הנפגעים, שאספה סכומים גדולים לשיקום הנפגעים באמצעות ארגונים קיימים. בש׳ 1921 נבחר בוועידת קרלסבד לוועה״פ של מוסדות הסיוע. בשם משרד זה נסע לרוסיה ואוקראינה וערך הסכמים עם ממשלת רוסיה הסובייטית על עזרה ליהודים. כן סלל דרך לפעולות הג׳וינט ברוסיה. בש׳ 1926 השתתף בוועידת ,,אוזט״ במוסקבה ונבחר ליו״ר הוועד לתמיכה בהתיישבות היהודית ברוסיה. היה פעיל גם בוועד לעזרה רפואית ליהודי רוסיה, ב,,אזע״, ,,אורט״ ובוועד הסיוע ליהודי פולין. שימש גם יו״ר הוועד להוצאת התלמוד באידיש (בעריכתו של ד״ר י. מ. זלקינד). על אף בריאותו הרופפת הקדיש את כל כוחותיו וזמנו לעסקנות ציבורית ענפה.

יוחלסון, ולדימיר
(1937—1856)

מהפכן ואתנולוג. נו׳ בווילנה. עוד בנעוריו הצטרף למחתרת הסוציאליסטית. נמלט לשוויץ וערך שם את ,,ווסטניק נאראדנוי ואלי״. חזר לרוסיה בשליחות סודית ונאסר. נידון ל־3 שנות מאסר ולגירוש. בגלותו התמסר לחקר לשונם, מנהגיהם והפולקלור של היוקהירים — שבט נודד בערבות סיביר. בשובו לפטרבורג פרסם את מחקריו. בשנת 1908 השתתף במשלחת מדעית למחקר אתנוגרפי בקמ־צ׳טקה, אלסקה ומזרח סיביר. בש׳ 1917 שימש פרופ׳ לאתנולוגיה באונ׳ פטרבורג ופרסם עבודות מדעיות רבות. מחיבוריו ברוסית ובאנגלית: ,,הדת והמיתוס של הקוריאקים״ (1905); ,,שפת היוקהירים״ (1906); ,,חומר לחקר הפולקלור והשפה האלאוטית״ (1925); ,,חקירות ארכיאולוגיות באיים האלאוטיים״ (1925); ,,היסטוריה, אתנו־לוגיה ואנטרופולוגיה של האלאוטים״ (ואשינגטון, 1933). נפ׳ בניו־יורק.

יונס, שלמה־נפתלי־הירץ (שנ״ה)
(1896—1840)

חובב־ציון. נו׳ בדיסנא (פ׳ וילנה). בקי בספרות העברית העתיקה ובעל השכלה כללית. כשעבר לגור בגלובוק קירב אליו את אליעזר בן־יהודה (לאחר זמן נתן לו את בתו לאשה). ישב אח״כ במוסקבה ומשם שלח מאמרים וכתבות ל,,המליץ״ ו,,המגיד״. ייסד במוסקבה (יחד עם י. צ׳לנוב, אוסישקין ועוד) את אגודת חו״צ ,,בני־ציון״. בש׳ 1892 עלה לא״י עם בתו השניה והשתקע בירושלים. שם עזר לחתנו, אליעזר בן־יהודה, בהוצאת עתונו ,,הצבי״. בשל מאמר נגד ה,,חסידים״ ואנשי החלוקה נאסרו הוא ואליעזר בן־יהודה ונידונו לשנת מאסר. בעקבות מאסרו פרסם שיר ,,לבני קרח מזמור״ (ירושלים, תרנ״ג). בהשתדלות אנשי־ציבור נתברר משפטם מחדש והם זוכו. מאז לא חדלו קנאי ירושלים לרדפו ולהכרית אוכל מפיו. עבר לראשון־לציון ושם נפטר.

יונתנזון, אהרן בן צבי־הירש
(1868—1820)

מחנך ומשורר. נו׳ בווילנה. עבד בתור מורה (יל״ג היה מתלמידיו). בש׳ 1845 עבר לאודיסה. בש׳ 1847 חי בשקוד ועסק במסחר. חיבר קובץ שירים ומשלים בשם ,,כלי־שיר״ (וילנה, תרכ״ד; איידקונן, תרכ״ט). נפ׳ בקובנה.

יונתנזון, צבי בן אהרן
(1841— ?)

סופר ונדבן. נו' בווילנה. בגיל 3 עבר עם אמו לשקוד, כי אביו נסע לרגל עסקיו לאודיסה. הילד התחנך בשקוד, יאנובה, וילנה וקובנה. פרסם מאמרים בכתבי־עת שונים. עסק במסחר במוסקבה ובמינסק. חיבר ספר שירים בשם „שירי־ציון" (וארשה, תרנ"ג). פרסם פרקי־זכרונות ב„הצפירה". תרם ביד רחבה למוסדות צדקה.

יוסלביץ, ברקו
(1809—1765)

מפקד צבאי. נו' בקראֶטינגה. התחנך בחדר ובילה זמנו עם חבריו במשחקי מלחמה. שימש פקיד באחוזות הבישוף הווילנאי מסלסקי. סוחר קמעוני בפראגה. בפרוץ מרד קושצ'ושקו בפולין, תיכנן יחד עם חברו יוסף אהרונוביץ הקמת לגיון יהודי. קושצ'ושקו מינה אותו למפקד הגדוד היהודי בחיל המורדים. לאחר דיכוי המרד יצא את פולין. הציע לממשלת אוסטריה להקים בפיקודו קורפוס יהודי שיילחם נגד הצרפתים. ההצעה נדחתה. התגייס לצבא הצרפתי יחד עם בנו והשתתף בקרבות רבים בתור מפקד. עם הקמת דוכסות וארשה חזר לפולין ושימש מפקד אסקדרון פרשים. בש' 1809 נפל בקרב עם האוסטרים. זכרו ודמותו הונצחו בשירי־צבא פולניים ובסיפורים רבים.

יוסף, שמואל
(נו' בש' 1881)

סוציולוג. נו' בקראֶטינגה. למד בקולג' ניו־יורק ובאונ' קולומביה. מרצה באונ' קולומביה לסוציולוגיה. שימש אח"כ פרופ' וראש המחלקה לסוציולוגיה בקולג' ניו־יורק. בין חיבוריו: "Jewish Immigration to the U. S. A. from 1881—1910" (New-York, 1914); "History of the Baron de Hirsch Fund" (Philadelphia, 1935).

יוסקוביץ, אברהם־איסר בן שלמה־מנחם
(1942—1909)

מחנך ומשורר. נו' בפיונטניצה (ליד לומז'ה) לאביו השוחט והחזן. חניך הישיבה בלומז'ה, ביה"ס התיכון „תחכמוני" בביאליסטוק, ביהמ"ד למורים של „תרבות" בווילנה והקונסרבטוריון שם. מורה בבי"ס „תרבות" בפלונסק. חיבר שירים ומנגינות להם. מרצה ברדיו וילנה על מוסיקה יהודית ומנצח על מקהלת הרדיו. פרסם כמה מאמרים ב„אידישע שטימע" (1940). בימי הכיבוש הגרמני היה בגיטו וילנה עם אביו. נרצח ע"י הנאצים. קובץ שיריו „פרחים נוגים" הוצא ע"י קבוצת ידידים (ת"א, תש"ט).

יטקונסקי, מרדכי
(1941—1890)

עסקן. נו' ביאנובה למשפחה אמידה. קיבל חינוך ביתי עוד בהיותו בחור ישיבה השתתף בעבודה ציונית, למורת רוחם של ראשי המוסד. בימי מלחה"ע ה־1 טולטל לאוקראינה ושם עסק בהוראה. לאחר המלחמה חזר לקובנה ונתמנה מזכיר המרכז הציוני ורכז ענייני קק"ל, וכן שימש חבר מרכז „תרבות". היה ממייסדי „אידישע שטימע", ונציג הציונים בוועד הקהילה. עם ייסוד קרן־היסוד שימש מזכיר ראשי של הוועד הארצי ואח"כ גם מנהלו. בתפקיד זה עבר את כל ערי ליטא והביא לכל פינותיה את דבר הציונות ובניין הארץ. ביתו היה פתוח לכל נצרך. הוא ואשתו, שפרה, רופאת שיניים, עסקו במסירות רבה בהגשת עזרה לפליטי המלחמה מפולין. עם כיבוש ליטא ע"י הסובייטים ביקש לעלות לא"י. כשהובטח לו היתר יציאה בתנאי שנראה לו כבגידה באידיאל הציוני דחה אותו בשאט נפש. ביום הראשון לכיבוש קובנה ע"י הנאצים נרצחו הוא, אשתו ובנם גדעון, ע"י ליטאים

ילין, חיים בן אליעזר
(1944—1913)

מפקד פרטיזנים. נו' בווילקי. הוריו היו מורים בביה"ס העברי שבעיירה. חונך מילדותו באווירה לאומית ולשון הדיבור בביתם היתה עברית. בימי מלחה"ע ה־1 גלתה המשפחה לרוסיה וחזרה משם בש' 1921. ההורים השתקעו בקובנה והאב שימש ספרן בספריה אידית של חוגי השמאל. ביקר בבי"ס עממי אידי וסיים אח"כ את חוק לימודיו בגימנסיה הריאלית העברית (בש' 1932). למד כלכלה באוניברסיטה הליטאית והיה חבר פעיל באגודת הסטודנטים השמאליים ובמחתרת הקומוניסטית. עם פלישת הנאצים עבר לגיטו סלאבודקה והיה פעיל במחתרת ובארגון תנועה פרטיזנית, שהוא היה מפקדה. הצטיין בפעולות נועזות, היה יוצא וחוזר לגיטו ומבריח נשק. זמן רב חיפשוהו הגרמנים ורק באפריל 1944, לאחר מאבק קשה עם נשק ביד, נפל לידי הנאצים בקובנה. השלטונות הסובייטים העניקו לו, אחרי מותו, אות לנין על שירותו בתור פרטיזן ועל הצטיינותו במלחמה האנטי־פאשיסטית.

ילין, מאיר בן אליעזר
(נו' בש' 1910)

סופר. נו' בסראֶדניק. הוסמך כמהנדס. בימי הכיבוש הנאצי ישב בגיטו קובנה. עם שחרור קובנה היה ממקימי בית־מחסה לילדים יהודים ששרדו. פרסם סיפורים ומאמרים בליטא, ואח"כ בעתונות היהודית הסובייטית על השואה בליטא. מחיבוריו: „פארטיזאנער אין קאוונאסער געטא" (מוסקבה, 1948); „בלילה אחד" (בליטאית); „במבצרי המוות" (בליטאית, 1966).

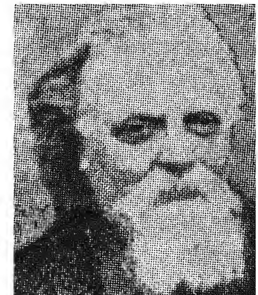
ינוסביץ, נתן בן יוסף
(1944—1892)

עסקן. נו' ביאנובה. חניך ישיבת „כנסת־ישראל" (סלאבודקה) והשתלם אח"כ בווילנה וליבאו. היה מטובי המשכילים בעירו. צנוע מטבעו, נמנע מהתבלט בפומבי. הדריך את הנוער המקומי. בימי מלחה"ע ה־1 שימש זמן קצר ראש עיריה בעיר מולדתו,

אולם כשנתגלה אופיו השרירותי של השלטון הגרמני — הסתלק מתפקידו. לאחר המלחמה שימש מזכיר ועד הקהילה (ואח״כ „עזרה״) בקובנה. פעל במסירות רבה למען החברה ההיסטורית־אתנוגרפית. פרסם מאמרים, שרובם ככולם הוקדשו לתולדות יהודי ליטא, בחתימת „ינאי״. הוציא „יאר איין יאר אויס״ (1940) — לוח שנתי המוקדש לפולקלור ולתולדות יהודי ליטא. נספה יחד עם משפחתו בגיטו קובנה.

יסינובסקי, ישראל
(1917—1842)

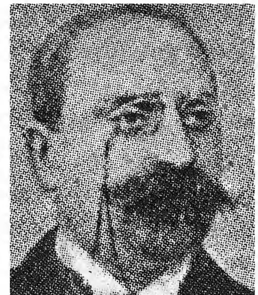
עורך־דין ועסקן ציוני. נו׳ בגרודנה. למד באונ׳ קאזאן. הדיסרטציה שלו היתה על הנושא: „מקורות תורת המשפט

בתורה שבע״פ ובכתב״. חובב ציון. השתתף בש׳ 1884 בוועידת קאטוביץ. נבחר למרכז התנועה והיה בין עורכי תקנותיה של החברה. ציר לשבעת הקונגרסים הציוניים הראשונים. חבר הוועה״פ הציוני ה־1. מראשי ההסתדרות הציונית ברוסיה. הרצל התאכסן בביתו בעברו דרך וארשה. מחמת מחלתו פרש מעבודה ציבורית.

יעקבסון, בנימין־זאב
(1918—1861)

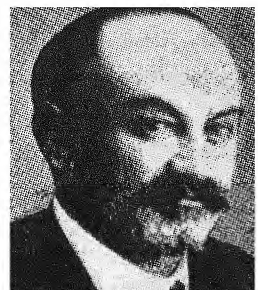
עורך־דין. ציר בדומה. נו׳ בווילנה. חניך אונ׳ פטרבורג. עסקן ציוני ועו״ד בסלונים. בש׳ 1906 נבחר לדומה ה־1

מגרודנה. הצטרף לסיעת ה„טרודו־ביקים״. היה חבר ועדת החקירה שנשלחה ע״י הדומה לביאליסטוק בקשר לפרעות שנערכו שם. עורר את חמת הימניים בדומה בנאומו, בו דיבר על חלקו של הצבא בפרעות. היה בין החותמים על מינשר ויבורג ונידון למאסר. פעיל בחברת מפיצי־השכלה. השתתף בוועידה הציונית בפטר־בורג בש׳ 1917. נפ׳ במוסקבה.

יפה, בצלאל בן דב
(1926—1868)

עסקן ישובי. נולד בגרודנה. נכדו של הרב ר׳ מרדכי־גימפל יפה מרוז׳נוי. למד בחדר ובישיבה. עבד בעסקי אביו. היה

מעסקני ציון הראשונים והמורשה של גליל גרודנה. ייסד בעירו „חדר מתוקן״, ששימש בית־ספר לדוגמה לקורסים הפדגוגיים ב־גרודנה. בש׳ 1903 ביקר בארץ יחד עם אוסישקין, דרויאנוב ואח־רים והשתתף בכינוס בזכרון־יעקב שנועד להניח יסוד לארגון הישוב. בש׳ 1909 השתקע בא״י. ייסד חברה להשקעות ובנה בת״א את הבנין הראשון מבטון. מייסד חברה לבנין בתים „גאולה״. היה ממייסדי חברת „קהלת״ ופעיל בעניני חינוך ותרבות. בסוף ימי מלחה״ע ה־1 ניהל יחד עם מ. דיזנגוף את „הוועד הזמני ליהודי א״י״. מגואלי הקרקע שעליה נבנתה השכונה „לב תל־אביב״. יו״ר ועד הקהילה בת״א. מפעילי הוועד הלאומי. חבר בהנהלת „חברת הכשרת הישוב״. נפ׳ בת״א.

יפה, חיים־יוסף („המגיד מוואָקשנה״)
(1901—1821)

מטיף ציוני. נו׳ בז׳אגר־חדש. היה מטיף ציוני בווילנה ובסביבתה ואח״כ בכל רחבי רוסיה. עשה נפשות רבות לישוב א״י. בש׳ תרנ״ג עלה לא״י והתיישב ברחובות. גם למקום זה נהרו המונים כדי לשמוע את דרשותיו. נפטר בירושלים.

יפה, חיים־שלמה
(1936—1884)

מראשי התנועה הציונית בדרום־אפריקה. נו׳ בליטא. חניך ישיבת סלאבודקה. היגר לדרום־אפריקה והיה שם מראשי התנועה הציונית. בש׳ 1928 עלה לארץ. ייסד (יחד עם ל. פוליקנסקי) את „גן רוה״ (ע״י נס־ציונה) והיה קנאי לעבודה עברית. מנהל „חברת א״י לקרור ולהספקה״ ו„בנק דרום אפריקה—א״י״. נדיב־לב ותומך ביד רחבה במפעלי תרבות. נפ׳ בת״א.

יפה, יוסף־חיים
(1938—1866)

משורר אידי. נו׳ בסאלאנט למשפחת רבנים שהתיחסה על ר׳ מרדכי יפה, בעל „הלבושים״. בגיל 12 עבר לווילנה ושם עבד בתור חרט. בש׳ 1892 היגר לארה״ב, שם המשיך לעבוד בחרטות ופרסם שירים (ב„ארבייטער צייטונג״, בעריכתו של ד. פינסקי, וב„צוקונפט״, בעריכתו של א. ליסין). שהצטיינו בליריקה וברגש יהודי חם. חיבר גם סאטירות והומורסקות. במבוא לספר שיריו „לידער״ (ניו־יורק, 1914) רואה בו דוד פינסקי „קונדס בספרות האידית, שהכניס לאוירת המרה־השחורה השולטת בה, צליל חדש, מרענן ומחיה״. במלאת לו 70 שנה הופיע כרך שיריו בשם „געזאנגען״ (ניו־יורק, 1936). במבוא לכרך זה כותב דוד פינסקי: „יוסף יפה היה כל ימיו בעל־מלאכה. גם כעת, כשהוא בן 70, הוא ממשיך במלאכתו, מחשש פן תיפסק שירתו״. היה חביב על הציבור ורבים משיריו היו מושרים בפי העם.

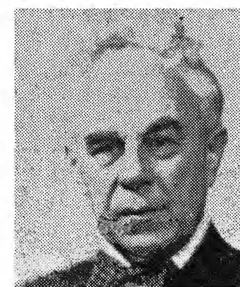
יפה, יחזקאל־אשר בן לייב
(1910—1858)

עסקן. נו׳ ברוגובה לאב ת״ח ולאמו חיה־הינדה — אשת־עסקים. למד בעירו ואח״כ בסובאלק, שבה נשא לאשה את בתו של ר׳ בנימין־נטע ריבלין, מחשובי בעלי־הבתים בעיר. משם עבר לקובנה, שבה פתח בית־מסחר גדול לבדים והגיע לעושר. רוב עיתותיו הקדיש ללימוד תורה ולפעולה ציבורית, והיה בזמנו מן החשובים שבעסקני־הציבור של קובנה: גבאי „ביקור־חולים״, גבאי ביהכ״נ של הקצבים, ראש

וראשון במוסדות ציבור רבים ודעתו נשמעת בכל מקום. הצטיין בפיקחותו ובמידותיו וביחסו לבני־אדם. ביתו היה בית־ועד לחכמים ולרבנים שבעירו. היה גיסו של הרב ר׳ אליעזר־שמחה מקאלוואריה. אחד מחתניו הוא ד״ר ה. י. עציון (הולצברג). נפ׳ בווארשה.

יפה, יעקב־שמואל בן ישראל
(1963—1886)

פרופ׳ לחקלאות. נו׳ בקופישוק לאב עו״ד פרטי. למד בחדר וכן בבי״ס ממשלתי יהודי בפוניבאז׳. היה פעיל במחתרת המהפכנית. יום אחד נמלט לחוץ־לארץ בדרכון שזייף בעצמו. בש׳ 1907 הגיע לארה״ב ועבד כפועל בבתי־חרושת. בש׳ 1909 נתקבל לבית־ספר חקלאי מיסודו של הברון הירש, בו נפגש עם תלמידים מא״י. בהשפעתם הפך ציוני. בסיימו את לימודיו בביה״ס עבד כפועל בחווה של אכרים, שם חסך כסף להמשך לימודיו. ב־1914 נכנס לקולג׳ החקלאי המפורסם בניו־ג׳רסי, אשר בראשו עמד ד״ר גדליה ליפמן. לאחר תקופה קצרה של שרות בצבא (1918) התמסר לעבודת מחקר והוכתר בתואר ד״ר בזכות מחקר בבקטריולוגיה של הקרקע. מאז עבד במכוני מחקר לקרקע בג׳נבה וניו־יורק ואח״כ מילא את מקומו של ד״ר ליפמן בניו־ג׳רסי. שטח פעולתו המיוחד של יפה היה פידולוגיה — תורת התהוות הקרקע, בעיקר תופעות קולואידיות בקרקע, והוא נחשב לאחד מבני־הסמכא הגדולים במקצועו. ביקר בא״י ב־1935 ואח״כ ב־1947 וב־1952, כיועץ לסוכנות ולישובים חקלאיים שונים. ב־1960 התיישב בארץ, ושימש פרופסור־אורח במחלקה להנדסה חקלאית בטכניון. מחיבוריו: „פידולוגיה״ (מהד׳ 1936, 1949, 1953), המשמש ספר לימוד יסודי בכל בי״ס לחקלאות; „א״ב של הקרקע״. מלבד זה פרסם בעתונים מקצועיים למעלה מ־60 מאמרים, שתורגמו לשפות שונות. כן פרסם מאמרים על נושאים יהודיים ב„צוקונפט״, „פרייע ארבייטער שטימע״, „מארגן ז׳ורנאל״ ואח׳. היה מראשי המגבית של האיגודים המקצועיים בארה״ב למען ישראל. נפ׳ בחיפה.

יפה, לואי־נתנאל
(1944—1883)

עורך־דין. נו׳ בשקוד. בש׳ 1899 הגיע לארה״ב. נשיא חברת סרטים וחבר ביה״ד העירוני של ניו־יורק. מייסד התיאטרון היהודי האמנותי שם. פעיל במוסדות חסד, תרבות ודת. נפ׳ בניו־יורק.

יפה, לייב־חיים
(1941—1884)

מחנך. נו׳ בקובנה. עוד בילדותו התפרסם כ„עילוי״. חניך האונ׳ בפטרבורג. היה פעיל בתנועה לייסוד בתי־ספר אידיים בווילנה עד מלחה״ע ה־1. בשנות המלחמה היה מפקח על בתי־הספר של „אורט״ ברוסיה. לאחר המלחמה חזר לקובנה ושימש מורה בגימנסיה הריאלית העברית. פרסם באידיש מאמרי הדרכה במלאכה. חיבר ספרי לימוד שונים באידיש, ואח״כ ספר לימוד בפיסיקה בעברית. נספה בימי השואה.

יפה, לייב בן דב
(1948—1876)

משורר ועסקן ציוני. נו׳ בגרודנה. עוד מנעוריו התמסר לתנועת חו״צ. היה פעיל בקרב הנוער הלומד בגרמניה. ציר בקונגרס הציוני ה־1 ובכל שאר הקונגרסים האחרונים (פרט לקונגרס ה־13). בימי מלחה״ע ה־1 התמסר לעבודת העזרה ל־פליטים ונפגעי המלחמה בווילנה. בש׳ 1915 ערך יחד עם אלכסנדר גולדשטיין את הבטאון הציוני „יאווריייסקאיה ז׳יזן״, וניהל את הוצאת הספרים „ספרות״. הוציא יחד עם המשורר הרוסי חודסביץ׳ אנתולוגיה של השירה העברית. התרגומים נעשו על ידיו וע״י טובי המשוררים הרוסיים. שימש יו״ר ההסתדרות הציונית במוסקבה וחבר ועד הקהילה שם. בסתיו 1918 חזר לווילנה ונרתם שם לעבודה הציונית, וערך גם את „לעצטע נייס״. באפריל 1919 נאסר יחד עם וייטער וניגר ע״י הפולנים שכבשו את העיר. וייטער הומת מיד ביריה ואילו יפה וניגר ניצלו תודות להשתדלותם של עסקנים יהודים. לאחר שחרורו ערך זמן־מה את „יידישע צייטונג״ ובאותה שנה, 1919, עלה לא״י. היה חבר ב„ועד הצירים״. 3 שנים ערך את „הארץ״. בש׳ 1923 התמסר לעבודת קרן־היסוד ונסע בשליחותה לרוב ארצות אירופה, אמריקה ואפריקה, ופעל בכל הקהילות והעדות. בכל ארץ היתה לפעולתו השפעה חינוכית רבה על יהודיה. בכשרון הנאום, בנפש המשורר שבו ובלהטו המוסרי ידע לכבוש את לב ההמונים למען ציון ולמען בניין הארץ. היה אהוב במיוחד על המוני היהודים בפולין, ליטא, ושאר ארצות. ידע לקרב לציונות גם אישים חשובים לא־יהודים. במרץ 1948 נהרג בשעת פיצוץ בניין המוסדות הלאומיים בירושלים ונפל על משמר עבודתו. תפס מקום מכובד בין המשוררים היהודים. שיריו באידיש, רוסית ועברית, היו מלאים אהבה וכיסופים לציון והיו מושרים בפי ההמונים. קובץ שיריו „היימאטס קלאנגען״ תורגם לכמה לשונות. ערך את „ספר הקונגרס״ בשתי מהדורותיו (ירושלים, תרפ״ג, תש״ו). ילקוט מאמריו וזכרונותיו יצא בשם „תקופות״ (ת״א, תש״ח).

יפה, מרדכי
(1961—1894)

משורר ומתרגם. נו׳ בדוסיאט לאביו הרב־מטעם בעיירה. חניך הישיבה. בלימוד עצמי רכש לו השכלה חילונית. שירו הראשון הופיע בקובץ „אונטער וועגס״ (1917). מאז פרסם שירים, סיפורים, דברי ביקורת ומאמרים שונים בעתוני אודיסה וקיוב. לאחר מלחה״ע ה־1 חזר לליטא והשתתף ב„אידישע שטימע״, „נייס״, „די וועלט״, „הד ליטא״ ועתונים אחרים.

עבר לארה״ב ושם ביצע עבודה ספרותית ענפה באידיש, בעיקר בתרגומיו מהשירה העברית. בש׳ 1953 עלה לישראל וישב בה כ־5 שנים. חיבוריו: ,,אַן א זייט״, סיפורים (קובנה, 1927); ,,רינגען אין דער קייט״, מסות (ניו־יורק, 1939); ,,אנטאלאגיע פון דער העברעאישער פאעזיע״, שני חלקים (ניו־יורק, 1948—1951). נפ׳ בניו־יורק.

יפה, שלמה
(1905—1847)

איש ביל״ו. נו׳ בווילנה. חניך ביהמ״ד לרבנים בז׳יטומיר. בש׳ 1880 פתח בי״ס פרטי באלכסנדרובסק (אוקראינה). היה מראשוני בני־ביל״ו. בש׳ 1886 עלה לא״י והתיישב בוואדי חנין (נס־ציונה). נפ׳ בראשון־לציון.

יפה, שלמה בן אברהם
(1949—1894)

עסקן ציבורי. נו׳ בגרודנה. מצאצאי ר׳ מרדכי יפה, בעל ,,הלבושים״. בן אחיהם של בצלאל ולייב. חניך חדר וגימנסיה. למד חקלאות בננסי ובמוסקבה. שימש ב״כ הפירמה י. ל. גולדברג (וילנה) במזרח הרחוק. עסקן ציוני מסור, עורך העתון ,,סיביר־פלשתינה״. עלה לא״י בש׳ 1923 וייסד (יחד עם אידלסון ויבזרוב) את ,,חברת מסחר ותעשיה״. ממייסדי ,,יריד המזרח״ והמוזיאון לתוצרת הארץ. מו״ל כה״ע ,,מסחר ותעשיה״. ממארגני תערוכות א״י בארצות חוץ. יו״ר ביה״ד העירוני למסחר. נפ׳ בת״א.

יצחק־מיכאל־אליהו בה״ר אליעזר הכהן
(1914—1839)

מעורכי ,,הלבנון״ ו,,אריאל״. נו׳ ביוסוואין, בה שימש אביו רב. בש׳ תר״ח עלה עם הוריו לא״י. אותה שנה מת האב והילד התחנך בבית קרובו ר׳ דב הכהן, שו״ב ראשי בירושלים, שחינכו לתורה ולחכמה. הנער הצטיין בסגנונו העברי וקיבל משרת סופר ,,כולל וילנה וז׳אמוט״ ואח״כ שימש גם סופר ב,,משגב לדך״. יחד עם יחיאל בריל ועם יואל־משה סלומון הוציא לאור את ,,הלבנון״ וגם ערך את ,,אריאל״. היה משבעת המייסדים של ,,נחלת שבעה״ בירושלים.

יצקן, שמואל
(1936—1874)

עורך ומוציא־לאור. נו׳ בוואבולניק. חניך הישיבות. פרסם מאמרים ב,,המליץ״ ו,,הצפירה״. בש׳ 1906 ייסד (יחד עם ל. פינקלשטיין) את ,,אידישע טאגעבלאט״ ועם הלל צייטלין — את ,,אידישע וואכענבלאט״. ייסד את ,,היינט״ הוורשאי (יחד עם נ. פינקלשטיין) ושיתף בעתונו את טובי הסופרים בזמנו. בש׳ 1920 הפך העתון לבטאונה של ההסתדרות הציונית בפולין. בסוף ימיו היה עורך ,,פאריזער היינט״. בבחרותו כתב גם ספרים אחדים

בעברית: ,,חינוך לנער״, ספר־לימוד להנהגה מוסרית (וילנה, תרנ״ד); ,,פניני היהדות״, דרשות לילדים (וילנה, תרנ״ה); ,,רבנו אליהו מווילנא״ (וארשה, תרס״ה). נפ׳ בפאריס.

ירדני (זקהיים), משה בה״ר אברהם
(1960—1881)

מחנך. נו׳ בווילקי לאביו הרב. למד באונ׳ גיסן, לוזאן וברן. הוסמך כד״ר לכימיה. עבד ככימאי בגרמניה. בש׳ 1924—1933 היה מנהל הגימנסיה העברית בווילקובישק. מייסד ביה״ס המקצועי העברי הראשון בליטא. חבר המרכז הציוני ומרכז ,,תרבות״. קנאי לדיבור העברי ומייסד מיסדר ,,בן יהודה״. בארץ המשיך בעבודה חינוכית בבתי־ספר שונים. נפ׳ בת״א.

ירושלמי, אליעזר בן יוסף
(1962—1900)

מחנך והיסטוריון השואה בליטא. נו׳ בהורודושץ (פ׳ מינסק). הוסמך כהיסטוריון באוניברסיטת קובנה. שימש מורה בבתי־ספר תיכוניים עבריים בווירבאלן ובשאוולי. פעיל במפלגת צ.ס. ובתנועה העברית. בימי הכיבוש הנאצי היו הוא ומשפחתו בגיטו שאוולי, שם עסק בהוראה במח־תרת. עוד בהיותו בגיטו ריכז חומר רב על גורל יהודי שאוולי והסביבה. חומר זה נשאר בגיטו והועבר אח״כ לידי הצבא האדום. חלק מן החומר הובא כמוצג במשפט נירנברג. עם גמר המלחמה עבר לאיטליה והיה פעיל בהוראה ובמוסדות סעד לעקורים. בש׳ 1949 עלה ארצה והמשיך בהוראה בחיפה. פרסם רשימות בעתונות ובקבצים ספרותיים עבריים. מחיבוריו: ,,פנקס שאוולי״, יומן הגיטו 1941—4 (ירושלים, תשי״ח); ,,ילדי השואה״, סיפורים (חיפה, תשכ״א); ,,מיערות הצפון עד חורשות הכרמל״ (תל־אביב, תשכ״ב); ,,ילדי השואה״ (חיפה, תשכ״ג); ,,מחזיונות הגיטו״ (חיפה, תשכ״ד); ,,באהלי ספרות״, מסות על סופרים (תל־אביב, תשכ״ו). נפ׳ בחיפה.

בנו **מרדכי**, קצין בצה״ל, נפל על משמרתו.

ישונסקי, יוסף
(1943—1881)

סופר ומתרגם. נו׳ בגרודנה. בן למשפחת סוחרים. למד בגימנסיה ובפקולטה לפיסיקה ומתימטיקה באונ׳ פטרבורג ובטכניון בשרלוטנבורג־ברלין. עסקן ציוני פעיל מנעוריו, וציר בקונגרס החמישי. אולם מש׳ 1904 התרחק מהתנועה, עבד במערכת ,,פריינד״ ו,,דאס לעבן״ והשתתף בעתונות היהודית־רוסית. תרגם (לרוסית) את ,,חיי ישו״ של ד. שטראוס, ,,תולדות הפילוסופיה״ (הסדרה על החלל והזמן) למינקובסקי, ,,המכניקה החדשה״ לפאנקרה, ועוד. היה מזכיר מערכת האנציקלופדיה ומעורכי האנציקלופדיה הקטנה של ברוקהאוז־עפרון. אחרי מלחה״ע ה־1 היה פעיל ב,,אורט״ בווילנה ובוואַרשה. מש׳ 1924 היה מנהל הגימנסיה האידית בווילנה. היה פעיל ב,,ייווא״. פרסם מאות מאמרים במדע פופולרי (בעיקר בטבע וטכניקה). נספה בגיטו וארשה.

ישורון, חיים (ייפים)
(נו' בש' 1885)

עסקן פועלים. נו' בווילנה למשפחה מתבוללת שמוצאה מרבנים. קיבל חינוך חילוני. עבד בתור רוקח בריגה. בש' 1907 היגר לארה"ב והיה פעיל ב,,ארבייטער־רינג", ומש' 1920 נשיאו. כן היה פעיל ב,,פיפל־רליף". ציר בקונגרסים סוציא־ליסטיים. מש' 1922 שימש גזבר ,,פארווערטס". פרסם מספר ביו־גרפיות של סופרי אידיש: ,,אב. קאהן ביבליאגראפיע" (ניו־יורק, 1941); ,,ד"ר הערמאן פראנק ביבליאגראפיע" (ניו־יורק, 1954).

הצטיין בפעולותיו למען יהודי וילנה ומוסדותיה וערך את הקובץ ,,ווילנע" (ניו־יורק, 1935) ואת הקובץ ,,דער ווילנער" (ניו־יורק, 1929), שניהם על העיר וילנה ותולדותיה. כן ערך את הקובץ ,,ב. וולאדעק, זיין לעבן און שאפן" (1936).

כהן, דוד בן ישראל־יעקב
(1941—1901)

צייר. נו' ביאנובה. התחנך בחדר של אביו המלמד וגדל בסביבה דתית אדוקה. בגיל 20 היה מורה בת"ת. בגיל מבוגר החל לצייר כאוטודידקט, ותוך זמן קצר גילה כשרון אמנותי רציני. בש' 1927 נסע לחו"ל לזמן קצר. אמנים יהודים בברלין ובפאריס גילו ענין רב ביצירותיו שהציג שם וניבאו לו עתיד גדול. בשובו לליטא חזר לעבודת ההוראה והמשיך לצייר מתוך התבודדות וניתוק מן העולם החיצוני. מעטים ראו את יצירותיו. נושאי יצירותיו היו ברובם מחיי בית־המדרש והסביבה הדתית שלו — חברת ש"ס, יהודי משניות, משולחים, אנשי המוסר והמוני יהודים פשוטי־עם. הצטיין בפשטות ובהירות. סגנונו היה ריאליסטי בצורה ובצבעים. אחד המופ־לאים בין ציירי ליטא בדור אחרון. נספה ביאנובה בימי השואה.

כהן, יהודה־לייב
(1937—1881)

פולקלוריסטן. נו' בווילנה. מש' 1904 — בארה"ב. חוקר פולקלור של יהודי ליטא, פולין, פודוליה ורומניה. קיבץ שירי־עם יהודיים רבים על ניגוניהם. פרסם שני כרכים של שירי עם: ,,אידישע פאלקס לידער מיט מעלאדיען אויס דעם פאלקס מויל געזאמעלט", הכוללים 331 שירים ו־171 ניגונים (ניו־יורק, 1912; שנית, שם, 1920). כמו־כן פרסם סיפורי עם בשם ,,יידישע פאלקס־מעשיות" (ניו־יורק—וילנה, 1931; שנית, וילנה, 1940). מחקריו בפולקלור וזמר כונסו בספר ,,יידישע פאלקס־שאפונג" (ניו־יורק, 1952). פעיל ב,,יווא". מייסד ההוצאה ,,נייע צייט".

כהן, יואל־בר
(1871—1816)

סופר עברי. נו' בוולוז'ין. חיבוריו: ,,כבוד מלכים" (תרגום עברי של "Aventures de Telemaque" לפינילון (קניגסברג, וילנה, 1851—1853); ,,חיי אסף", משלי אזופוס עם מבוא (וארשה, 1858); פירוש לילקוט ,,היכל־רענן" ו,,שמן־רענן". נפ' בווילנה.

כהן, יוסף
(נו' בש' 1890)

ציר מועצת קוויבק (קנדה). נו' בראסיין. מומחה למשפט פלילי. חבר במועצה המחוקקת של מדינת קוויבק. פעיל בענייני ציבור יהודיים.

כהן, יעקב בן אברהם
(? —1826)

מחבר. נאמן קהילת וילנה ומנהל ענייני הצדקה וחסד שלה. מחבר ספר ,,גאון יעקב", פירוש למסכת עירובין (י"ל ע"י ר' רפאל נתן רבינוביץ, לבוב, 1863). בספר זה מגלה מחברו כשרון ניתוח מדעי וחוש ביקורתי מובהק.

כהן, ישראל־איסר
(1924—1858)

חוקר. נו' בנובהארודוק. חי בלייפציג. בקי בתלמוד, בספרות, בפילוסופיה היהודית ובדקדוק העברי. רכש את ידידותו של פרופ' דליטש. שימש מורה ב,,מכון היהודי" מיסודו של פ. דליטש, ופרופ' באונ' לייפציג לספרות עברית. השתתף במחקרים מדעיים רבים. בשל מחלתו לא פרסם ספרים, אבל היתה לו השפעה גדולה על התיאולוגים הפרוטסטנטים שלמדו בלייפציג. שמו הוזכר ע"י פרופ' דלמן בהקדמתו לדקדוק העברי־הארמי, ע"י הפרופ' לצרוס בספרו ,,מוסר היהדות", ע"י פרופ' ר. קיטל ב,,מבוא הרומי" למהדורת התנ"ך שלו, ע"י פרופ' שנדרמן בהקדמתו למהדורה השניה של ,,התיאו־לוגיה היהודית" לפ. ובר. תרגם לאידיש את ספר ,,ירמיהו" ו,,תהילים".

כהן, משה בן אברהם־יצחק
(1952—1879)

עתונאי ועסקן ציוני. נו' בפלשצניץ (פ' מינסק). קיבל חינוך מסורתי. למד תורה מפי אביו הרב בקארליץ. עוד בנעוריו התמסר לעבודה ציונית. בשנת תרס"ב נתמנה ע"י הרב י. י. ריינס למזכיר ראשי של ,,המזרחי". שימש מורה לעברית בישיבת לידא. בימי מלחה"ע ה־1 בא למינסק ושימש שם מזכיר ראשי של ועד הפליטים והיה מפעילי הציונות שם. אחר מהפכת פברואר נתמנה למזכיר המרכז הציוני ברוסיה הלבנה. השתתף

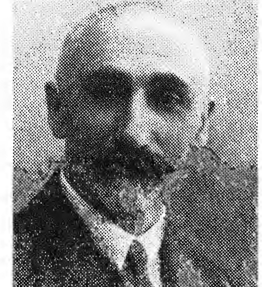

בוועידה הציונית בלונדון (1920). ייסד וערך את העתון ,,אונזער פריינד" בווילנה. מש' 1923 ישב בקובנה, ניהל שם את ,,אידישע שטימע", בטאון ההסתדרות הציונית, והיה מראשי הפעילים בעבודה הציבורית והציונית. יו"ר מרכז ,,תרבות", חבר ועד הקהילה וחבר ,,ועד הארץ". ציר בקונגרסים הציוניים. השתתף בעתונים עבריים (,,המליץ", ,,הצפירה", ,,העם", ,,השלוח", ,,העולם" ועוד). ערך את

„הד ליטא" ו„נתיבות". בש' תרצ"ה עלה לא"י. שימש מנהל עתון „הבוקר" ואח"כ מנהל וחבר המערכת של „העולם". נפ' בירושלים.

כהן, עמנואל
(1941—1864)

רופא ועסקן ציוני. נו' בטוקום (קורלאנד). למד רפואה באונ' דורפאט יחד עם ד"ר כהן-ברנשטיין. עמד שם בראש „קופת הסטודנטים". בש' 1892 השתקע בווילנה ושם התחיל להתעניין בשאלות לאומיות. נבחר לוועד חו"צ וכן הצטרף לחוג הספרותי-מדעי. פעל נגד המקט־רגים על הציונות. השתתף בקבלת הפנים לד"ר הרצל בווילנה. יו"ר חברת מפיצי-השכלה. בש' 1915—1921 היה יו"ר החברה הרפואית היהודית בווילנה. בימי הפרעות של הפולנים בווילנה (1919) פעל במסירות נפש להצלת אסירים יהודיים (ביניהם ל. יפה) מידי הצבא הפולני. ציר בוועידת לונדון ובקונגרס הציוני ה־12 בקרלסבד. בש' 1923 עלה לא"י. עבד בקופת חולים של הסתדרות העובדים וב„הדסה" בירושלים. נפ' בירושלים.

כהן, ראובן-ליאון בן אליעזר
(נו' בש' 1887)

חוקר בקטריולוג. נו' בקובנה לאביו שהיה חזן. בן 12 היגר לארה"ב, למד ביולוגיה והצטיין כחוקר בקטריולוג. בימי מלחה"ע ה־1 שירת כקצין בקורפוס הסניטרי של צבא ארה"ב. מש' 1928 סגן פרופ' באונ' מישיגן, ומנהל המעבדות הסירולוגיות בבית-החולים האוניברסיטאי. בש' 1932 שכלל את „מבחן כהן" (Kahn-Test), בדיקת דם לגילוי מחלת העגבת. המצאה זו נתפרסמה בעולם. השתתף בוועידות סירולוגיות של ועד הבריאות מטעם חבר הלאומים בקופנהגן, מונטבידאו ורומא. בש' 1937 קיבל מדליה של זהב על תרומתו למחקר הרפואי. פעיל בחיים הציבוריים והיהודיים.

כהן, שלמה-ראובן
(נו' בש' 1889)

רופא והיסטוריון של הרפואה. נו' באוראן. אביו היה סוחר תורני ומשכיל. חניך ישיבות וילנה, קאָלם, לידא ואודיסה. מורה לעברית באודיסה (בבתי אוסישקין, ז'בוטינסקי, הרב צ'רנוביץ ועוד). למד רפואה באונ' פרייבורג ודורפאט. שימש רופא מחוזי בקרים ובקווקז. היה יושב-ראש אגודת הרופאים הבוחנים ברוסטוב. פרסם מאמרים על נושאים תורניים וציוניים ומאמרי בקורת על ספרים בכתבי-עת שונים ברוסיה ובגרמניה. מש' 1922 בארה"ב. היה רופא בספרינגפילד ובבוסטון, והתמחה בהיסטוריה, ביוגרפיה וביבליוגרפיה של הרפואה. פרסם 8 ספרים ולמעלה מ־1500 מאמרים. מחיבוריו: „תרומת היהודים למדע הרפואי באמריקה" (1934); „מחקרים לתולדות הספרות הרפואית" (1926); „גורמי המחלות לפי ספרות התלמוד" (1930); „ההיגיינה של העברים הקדמונים" (1932); „תפילות הרמב"ם" (1938); „הרפואה הסינית" (1945). כן חיבר ביוגרפיות של רופאים נודעים וערך ביבליוגרפיות של כתביהם.

כ"ץ, בן-ציון בה"ר אברהם-צבי
(1958—1875)

סופר וחוקר. נו' בדאוג, בה שימש אביו רב במשך 40 שנה. (סבו היה ר' שמואל-איסר, ר"מ בישיבת ר' מיילס בווילנה למעלה מ־40 שנה). חניך החדר והישיבה. בעל תפיסה מהירה וזכרון בלתי-רגיל. התפרסם כבר בנעוריו כ„עילוי מדאוג". פרסם מאמרים ב„הצפירה" נגד החומרות היתירות של הפוסקים האחרונים, מאמרים שעוררו פולמוס. אותו זמן פרסם גם שני ספרים: „מ־זקנים אתבונן", לתולדות ההלכה (וארשה, תרנ"ד); „אור נגה על שמי התלמוד" (וארשה, תרנ"ה). הוזמן לפטרבורג ע"י הברון גינצבורג להוציא כ"י של הירושלמי (שנמצא בגנזי הברון) עם פירוש מדעי לכבוד יובלו של פרופ' חבולסון. התכנית לא הגיעה לכלל מימוש, אך תודות לה הוא התחיל בעבודת מחקר היסטורי. נתקבל לאונ' בפטרבורג כשומע חופשי ולמד משפטים ומדעי המזרח. הו"ל את ספרו „לקורות היהודים ברוסיה, פולין וליטא במאות הט"ז והי"ז, לפי שו"ת" (ברלין, תרנ"ט) וזכה בפרס צייטלין. אותה שנה זכה בפרס חברת מפיצי-השכלה על מחקרו „הצדוקים והפרושים". מש' 1903 פנה לעתונות ומאותו זמן שימש עתונאי ועורך „הזמן", „הד הזמן", „העם" ועוד. בש' 1929 ניהל את „התקופה" והו"ל את כתבי שאול טשרניחובסקי. בש' 1931 עלה לארץ והיה פעיל כעתונאי וסופר, המצטיין במזגו הסוער ולוחם ללא חת. הוציא עתון משלו בשם „הזמן". פעיל בהגנה על א. סטבסקי (במשפט רצח ארלוזורוב). בקשר למשפט זה פרסם את מחברתו „האמת קודמת לשלום" (ת"א, תרצ"ד). בשנות חייו האחרונות התרכז בעבודות מחקר ופרסם שני ספרים: „פרושים, צדוקים, קנאים ונוצרים" (ת"א, תש"ח) ו„גילוי סוד המגילות הגנוזות במערת יריחו" (ת"א, תש"י). כן פרסם מזכרונותיו (בעתונים „טאג" ו„מארגן ז'ורנאל"). שקד על ספר מתקופת הגר"א וכן על דברי ימי היהודים ברוסיה בתקופת הצארים האחרונים. נפ' בת"א.

כץ, מרדכי
(1954—1885)

עתונאי. נו' בשקומיאן. חניך ישיבות וילקומיר ווילנה. מש' 1905 היה פעיל בתנועת ס.ס. בווילקוביִשק. השתתף ב„הצפירה", „הזמן" ו„היום". בימי מלחה"ע ה־1 עבר למוסקבה ומשם הגיע דרך יפאן לארה"ב. למד באוניברסיטת קולומביה והוכתר שם בתואר ד"ר. פרסם מאמרים ב„העברי", „התורן", „הדאר", „מארגן ז'ורנאל". עובד קבוע ב„אידישע טאגעבלאט". ברשימותיו ובסיפוריו תיאר טיפוסי יהודים בני הדור הקודם. פרסם שורה של מאמרים במדע פופולרי. נפ' בניו-יורק.

כצקלס, הלנה
(נו׳ בש׳ 1882)

מחנכת וסופרת. נו׳ בקובנה, לאביה האופה. גמרה גימנסיה רוסית ואת הקורסים של בסטוז׳ב בפטרבורג. השתלמה בחו״ל. פעילה בתנועת ה„בונד״ באודיסה ובווילנה. התמסרה לעבודה חינוכית ועבדה בבתי״ס שונים בווילנה. הצטיינה בעבודתה המסורה בימי הכיבוש הגרמני במלחה״ע ה־1. אז התחילה גם בעבודתה הספרותית־חינוכית. היא השתלמה במדעי הטבע וערכה תכנית להוראת לימודי־טבע וגי־אוגרפיה בבתי־הספר האידיים.

בש׳ 1918 ביקרה במוסקבה כדי להכיר את ביה״ס העמלני הרוסי. בשובה משם השתקעה בקובנה והיתה פעילה בחינוך האידי עד למלחה״ע ה־2. שימשה מורה בבי״ס עממי, בבי״ס תיכון ובסמינר למורים (בהנהלתו של שמואל לוין). ביקרה בארצות רבות (ובכללן א״י) ותיארה את רשמי מסעותיה במאמרים ובחוברות. בש׳ 1939 ביקרה שוב ברוסיה. כשפרצה מלחה״ע ה־2 נקלעה לסביבות סטלינגרד. בש׳ 1944 חזרה לקובנה, והתמסרה לחינוכם של עשרות ילדים שניצלו מן השואה. לאחר מכן עברה להורות ספרות רוסית בגימנסיה ליטאית בקובנה. הוענק לה שם תואר של „מחנך בעל זכויות״. מחיבוריה: „די נאטור ארום אונז״ (ברלין, 1922) ו„די נאטור ארום אונז און מיר אליין״ (ברלין, 1922); „די ערד און די וועלט״ (ברלין, 1924); „גרויסע דערגרייכונגען און דערפינדונגען״, שיחות פופולריות בפיסיקה; „אראבער״ (וילנה, 1931); „פינלנד״ (וילנה, 1931); „אַ זומער אין אמעריקע״ (וילנה, 1931); „אַ רייזע קיין ענגלאנד״ (וילנה, 1931). כן תרגמה ספרים לילדים. אידיאליסטית ואצילת־רוח. ממנהיגות התנועה האידית בליטא. מכובדת גם ע״י מתנגדיה האידיאולוגיים.

לב, אליהו
(נו׳ בש׳ 1879)

פליאוגרף. נו׳ בקאלווואריה. למד באונ׳ הלה ומינכן. הורה בקמברידג׳, אוקספורד ופרינסטון. זכה לתארי מדע גבוהים. מומחה מובהק בפליאוגרפיה לטינית קלסית ולטינית של ימי הביניים. חיבר ספרים רבים במקצועו.

לביוש, זלמן בן מרדכי־מאיר
(נו׳ בש׳ 1908)

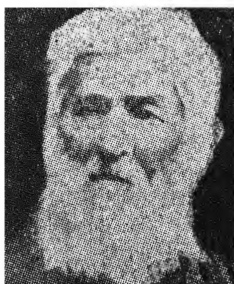
שחקן ובמאי. נו׳ בשאודינה (ע״י יורבורג). חבר בצ.ס. עוד בהיותו סטודנט הצטרף (1928) ל„סטודיה התיאטרלית העברית״ בקובנה והשתתף בהצגותיה. בש׳ 1935 עלה ארצה והצטרף ל„קומדיה הא״י״, אח״כ ל„המטאטא״ ול„אהל״ (1943). בש׳ 1947—1950 שהה בארה״ב, הורה פונטיקה עברית בסמינר התיאולוגי היהודי והשתלם בקורס לבמאים באוני ייל. מש׳ 1950 חבר התיאטרון הקאמרי. מתפקידיו העיקריים: טרטיף ב„טרטיף״; אפרים קאבוט ב„תשוקה בצל האילנות״; סזר ב„מריוס״; ג׳ורג׳ ב„על עכברים ואנשים״; גליליאו ב„גליליאו״; מאלווליו ב„הלילה השנים־עשר״; שמעון בן שטח ב„מלחמת בני אור״. ביים גם כמה הצגות.

לבנה, פבוס־אהרן־תיאודור
(1940—1869)

כימאי. נו׳ בז׳אגר. חניך האקדמיה הרפואית הצבאית בפטרבורג. למד בבי״ס למכרות בקולומביה ובאונ׳ ברן, מארבורג, ברלין ומינכן. עסק זמן־מה ברפואה, אך מש׳ 1896 התמסר לכימיה ועבד במכון הפתולוגי של האונ׳ בניו־יורק. בש׳ 1905 הצטרף לסגל עובדי מכון רוקפלר למחקר רפואי והצטיין בחקר ההורמונים, ויטמינים ואנזימים. זכה לפרסום ואותות הצטיינות רבים כאחד מגדולי החוקרים אשר השתמשו בכימיה האורגנית בבעיות ביולוגיות. מחיבוריו: "Hexosamines and Microproteins". נפ׳ בניו־יורק.

לבנזון, אברהם־דב (אד״ם הכהן)
(1878—1794)

משורר, מדקדק ופרשן. נו׳ בווילנה. בגיל 13 נשא אשה. 8 שנים היה סמוך על שולחן חותנו במיכאלישוק. התעמק בשירה, פילוסופיה דתית ולימודי חול. אח״כ היה סוחר באושמיאנה. חזר לווילנה ושימש שם מורה לעברית וארמית, בביהמ״ד לרבנים. ריכז סביבו בווילנה אנשים שהתמסרו לטיפוח הספרות העב־רית החדשה, והיתה לו השפעה רבה על סופרי דורו. עסק גם בפרשנות המקרא וכן בחקר הלשון. מחיבוריו: „שיר חביבים״, לכבוד הרוזן טישקביץ (וילנה, תקפ״ב); „כליל יופי״, שיר להכתרת הקיסר אלכסנדר (וילנה, תרי״ז); „קול המון חוגג״, שיר לכבוד הנסיך אלכסנדר (וילנה, תר״א); „אבל כבד״, קינה על מות שאול קצנלנבוגן (וילנה וגרודנה, תקפ״ה); „קינת גינצבורג״ (וילנה, תר״ז); „אמת ואמונה״, מחזה אלגורי (וילנה, תרכ״ז); „שירי שפת הקודש״ (לייפציג, תר״ב; וילנה, תר״ל); „שני לוחות העדות״, ספר לימוד הדקדוק (וילנה, תרט״ז); „ביאורים חדשים״, לירמיהו, עזרא ותרי־עשר וספרי אמת (וילנה, תרי״ח). כמו״כ הוציא (יחד עם בן־יעקב) את תרגומו של מ. מנדלסון הכולל את „הביאור״ (ביאורים ישנים) וביאורים חדשים משלו. נפ׳ בווילנה.

לבנזון, מיכה־יוסף (מיכ״ל)
(1852—1828)

משורר. נו׳ בווילנה. בנו של אד״ם הכהן. יחד עם חינוך עברי שהעניק לו אביו רכש גם ידיעה בשפות אירופאיות —

במיוחד בגרמנית. שיריו הראשונים שנתפרסמו בשנת תר"ה עוררו תשומת לבם של משכילי וילנה. בש' תר"ט פרסם „הריסות טרויה" (תרגום מוירגיליוס עפ"י התרגום הגרמני). חלה בשחפת ונסע לברלין לריפוי. שניאור זקש הכניס אותו לחוג חכמי ישראל בגרמניה. בהשפעת צונץ בחר לו לנושאי שירתו דמויות תנ"כיות. בברלין חיבר שורה של שירים בשם „שושנים וחוחים" שפרסם בקובץ „שירי בן-ציון" (וילנה, תרי"א). הקובץ כלל גם פואימות על נושאים תנ"כיים (שלמה וקהלת, נקמת שמשון, יעל וסיסרא, משה על הר העברים) ופואימות על רבי יהודה הלוי. לאחר שלא נמצאה ארוכה למחלתו האנושה, חזר לווילנה ושם נפטר בגיל 24. האב קונן על פטירתו של בנו באלגיה „מיכ"ל דמעה", ויל"ג חיבר את השיר „אופל בת-ציון" למלאות 25 שנה לפטירתו של מיכ"ל. שיריו הקטנים של מיכ"ל הוצאו לאור ע"י אביו בשם „כנור ציון" (וילנה, תר"ל). מהדורה חדשה של שירי מיכ"ל עם תרגום גרמני של יהושע שטיינברג יצאה-לאור בווילנה בש' תרס"ב. כל שירי האב והבן הופיעו בשלשה כרכים בשם „כל שירי אד"ם ומיכ"ל" (וילנה, תרנ"ה). כל שיריו ותרגומיו הוצאו לאור ע"י יעקב פיכמן עם מבוא וציונים (ברלין, תרפ"ד).

לבנשטיין-סטרשונסקי, יואל-דוד בן צבי-הירש הלוי („ווילנער בעל-הביתל")

(1850—1816)

חזן. נו' בליבאו לאביו שהיה חזן. מילדותו הצטיין בקולו הערב. בגיל 11 בא לווילנה והפתיע את הציבור בתור חזן, בעברו לפני התיבה. בגיל 14 נשא אשה ושנה לאחר-מכן נפ' אביו והוא ירש את מקומו כחזן-העיר. עבר עם מקהלתו בערים ובעיירות ליטא ופולין וזכה בכל מקום להצלחה מרובה. גם האצילים הפולנים היו מזמינים אותו לקונצרטים. חזר לווילנה כשהוא נתון במרה-שחורה ונפ' בגיל צעיר. מנגינותיו נשארו בזכרון הדור, כמה מהן עד ימינו. על חייו נכתבו הרבה סיפורים ומחזות בפולנית, אידיש ועברית.

לואיס, ויליאם

(1939—1884)

שופט ועסקן ציוני. נו' בפוניבאז'. בגיל 12 היגר לארה"ב. מכר עתונים ברחוב סמוך לבניין העיריה, בו שימש אח"כ שופט. למד משפטים באונ' פנסילבניה. 6 שנים היה חבר במועצת העיריה. בש' 1922 נתמנה לשופט עירוני ל-10 שנים. בש' 1933 נבחר לתקופה נוספת. ממנהיגי התנועה הציונית בארה"ב. יו"ר המגבית הא"י המאוחדת. חבר המועצה של הסוכנות היהודית. היה פעיל במוסדות שונים. נפ' בפילדלפיה.

לובושיצקי, אהרן

(1942—1874)

סופר עברי. נו' ברוז'נוי. בגיל 15 כבר משך בעט-סופרים. פרסם מאמרים, שירים וסיפורים בכתבי-עת שונים. קובץ

שיריו הראשון בשם „פצעי-נוער" נדפס בווארשה בשנת תרנ"ד. אחריו נדפסו „פרקי-שירה" (ווארשה, תרנ"ז); „וידוי", שירי לאום וציון (קראקא, תרנ"ט); „למען אחי הקטנים", שירי ילדים (פיטרקוב, תרנ"ט); „יוסל'ה המתמיד", סיפור בחרוזים (פיטרקוב, תרנ"ט); „דמיונות ואגדות" (וארשה, תרס"ב); „שיר וזמר" (וארשה, תרס"ג). כן חיבר: „ממרירות החיים" (וארשה, תר"ס) ו„אנשים חולים" (וארשה, תרס"ג), ושורה ארוכה של אגדות לילדים שיצאו לאור חוברות-חוברות בהוצאת „תושיה". תרגם את המחזה „מלחמה ואהבה" מאת סימן ארנו (וארשה, תרנ"ט). ערך את העתון לילדים „בן-כוכב" (וארשה, תרפ"ה ואילך).

לוי, (ע)מנואל

(נו' בש' 1881)

שופט. נו' בווילנה. בגיל 16 היגר לארה"ב. גמר בי"ס למשפטים בקליבלנד. היה פעיל במפלגה הדמוקרטית. נתמנה תובע ממשלתי, שופט אדמיניסטרטיבי ואח"כ שופט עירוני. מש' 1922 שופט בבית-הדין לערעורים במדינת אוהיו. מש' 1932 אב בית-הדין שם. הצטיין בתרומתו לקידום השירותים החברתיים. ייסד את ביה"ד המפשר הראשון ואת „שיטת המבחן" וכן „לשכה משפטית ליחסי-בית".

לויאס, כספר

(1934—1860)

בלשן וחוקר. נו' בז'אגר והתחנך שם. אחרי נדודים רבים הגיע לארה"ב. עסק בהוראה עברית ולמד בקולומביה-קולג'.

מרצה לשפות המזרח באוניבר' קולומביה (1893—4), באונ' ע"ש הופקינס (1894—1895) וב„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי (1895—1905). פנה אח"כ למסחר ולא הצליח. חזר להוראה בסמינר היהודי התיאולוגי בניו-יורק. ב-מחקריו תרם הרבה לחקר הדקדוק העברי והלקסיקוגרפיה של השפות השמיות. מחיבוריו: "A Grammer of the Aramaic Idiom contained in the Babylonian Talmud" (Cincinati, 1900); "Wörterbuch der hebraischen Philologischen Terminologie" (Leipzig, 1914); אוצר חכמת הלשון „דקדוק ארמית-בבלית" (ניו-יורק, תר"ץ), וכן השאיר בכתב-יד חיבורים אלה: „מחקר על שפת תלמוד בבלי" ו„לכסיקון של מונחים רפואיים בספרות העברית". כמו-כן פרסם הערות ומאמרים רבים ב„לשוננו". היה ציוני נלהב ובין הראשונים באמריקה שעמדו על חשיבותה המדינית של הציונות. מאמרו "The justification of Zionism", שנתפרסם בשנתון של רבני אמריקה (1899) עשה בשעתו רושם רב. כן עורר את ההתעניינות בספרות העברית. ערך (יחד עם ר. בריינין וי. שפירא) את „הדרור" (1911). נפ' בניו-יורק.

לוין, אליהו בן נחמיה
(1918—1873)

מחנך וסופר. נו׳ בדווינסק. היה חניך החדר והישיבה בוולוז׳ין. מורה לעברית בדווינסק. פרסם שירים וסיפורים. מש׳ 1908 מורה בווילנה בבתי־ספר עבריים (יהודיה, בי״ס לבנות של „מפיצי ההשכלה״, גימנסיה עברית). המשיך בכתי־בת שירים וסיפורים, במיוחד בשביל ילדים. נפ׳ בווילנה.

לוין, זבולון
(1935—1877)

סופר אידי. נו׳ בקאָלם. למד בחדר ובישיבת ר׳ מיילס בווילנה. בגיל 17 היגר לארה״ב. במשך 45 שנה עבד כסדר ב„פארווערטס״. בגיל 19 כתב את סיפורו הראשון „שבת־פרימארגן״ ב„אוונט בלאט״ שעורכו אברהם קאהן עמד מיד על כשרונו בתיאור חיי היהודים בארה״ב. השתייך לאסכולה הנטורליסטית. נושאיו היו תמיד מחיי היהודים באמריקה, המהגרים, סביבתם ושאיפותיהם. הסתכלותו — ריאלית ומשכנעת בכנותה. מספריו: „20 ערצעהלונגען״ (ניו־יורק, 1923); „אין לעבען״, סיפורים (שם, 1926). נפ׳ בניו־יורק.

לוין, משה־גוטל בן יהושע
(נו׳ בש׳ 1880)

סוחר ועסקן. נו׳ ביאנישוק לאביו הסוחר. היגר עם הוריו לאירלנד ומשם עלה ארצה בש׳ 1893. למד בישיבות הרב דוברובנה ו„עץ חיים״ בירושלים. פעל רבות לאיחוד העדות הספרדית והאשכנזית בחיפה. משך 9 שנים היה חבר ועד הקהילה הראשון בחיפה. חבר ועד העזרה לפליטי א״י במצרים (17—1915), ומש׳ 1925 עד 1948 שימש יו״ר ועד־הקהילה בחיפה. פעיל בענייני ציבור.

לוין־אפשטיין, אליהו־זאב בן שמואל
(1932—1863)

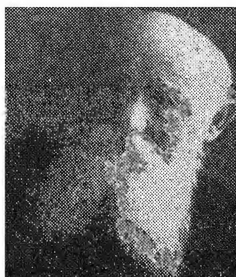
עסקן ציוני. נו׳ בווילקובישק. חניך וולוז׳ין ובעל השכלה כללית רחבה. בש׳ 1880 עבר לווארשה, מקום שהעביר אביו את הוצאת הספרים שלו. בש׳ 1883 ייסד שם (יחד עם זמנהוף) אגודה לתמיכה בחברי ביל״ו. לאחר פטירת אביו (1885) ניהל את בית־ההוצאה יחד עם אחיו לוי בשם „הוצאת ספרים האחים לוין־אפשטיין ושות׳״. היה מחב־ריה הראשונים של לשכת „בני־משה״. בש׳ 1890 ייסד (יחד עם ז. גלוסקין) את החברה „מנוחה ונחלה״ ונשלח לא״י לקנות את שטח האדמה, עליו נבנתה רחובות. עמד בראש ועד המושבה ועזר לז. גלוסקין בייסוד חברת „כרמל־מזרחי״ וסניפיה בחו״ל. טיפל בענייני הישוב (ענייני הפקידות, חו״צ, בי״ס) והיה שליחו אל הברון רוטשילד בפאריס. בש׳ 1915 יצא מאמריקה לספרד בשליחות מדינית חשאית מטעם ממשלת ארה״ב יחד עם הפרופ׳ פרנקפורטר והנרי מורגנטאו. בש׳ 1918 בא ארצה בדרגת אלוף אמריקני ועמד בראש המשלחת הרפואית של „הדסה״. בש׳ 1920 שימש חבר בוועד הצירים. בשנים 1923—1924

עמד בראש „היאס״ באירופה וניהל את ההגירה היהודית לאמריקה. בש׳ 1932 חזר לא״י והקים את שכונת מרמורק ליד רחובות. אותה שנה יצא לארה״ב לחסל את עסקיו שם ונפטר בדרכו חזרה לארץ. ארונו הובא לקבורה ברחובות. ספר זכרונותיו בשם „זכרונות״ יצא לאור בת״א בש׳ תרצ״ב.

לוין־אפשטיין, לוי בן שמואל
(1938—1866)

מוציא־לאור ועסקן ציוני. נו׳ בווילקובישק לאביו, בעל הוצאת הספרים. אחיו של אליהו־זאב. בש׳ 1880 עבר עם משפחתו לווארשה. חו״צ מנעוריו. ממייסדי „המזרחי״ בפולין ומ־מנהיגיו. ציר לקונגרסים ציוניים וחבר הוועה״פ הציוני במשך 12 שנה. חבר המועצה הלאומית היהודית בפולין וועד הקהילה היהודית בווארשה. בימי מלחה״ע ה־1 עמד בראש פעולות העזרה לנפגעי המלחמה היהודים. היה ממייסדי בתי מחסה לתינוקות, בית היתומים המפואר „אשל״, ביהמ״ד לרבנים „תחכמוני״ ובתי־ספר שהתפתחו אח״כ לרשת בתי־ספר של „יבנה״. כן סייע להקמת הכשרה ל„החלוץ״. אחרי פטירת אביו ניהל את הוצאת הספרים יחד עם אחיו אליהו־זאב. בש׳ 1934 העתיק לירושלים את בית־ההוצאה. גם בארץ המשיך בעסקנות ציבורית והיה יו״ר קהי״ס בירושלים. נפ׳ בירושלים והובא לקבורה ברחובות ליד קבר אחיו אליהו־זאב.

לוין־אפשטיין, שמואל בה״ר אליהו־זאב הלוי לוין
(1885—1837)

מוציא־לאור. נו׳ בווילנה. דור שמיני להמהרש״א. מוסמך לרבנות. לאחר נשואיו ישב בווילקובישק. הוציא לאור במיוחד ספרים תורניים. עבר לווארשה, שם ייסד (תרכ״ה) את הוצ׳ לוין־אפשטיין, שהועברה אח״כ לא״י. נפ׳ בווארשה.

לוינזון, אליהו („ר׳ אלינקע מקראָטינגה״)
(1888—1822)

נו׳ בקראָטינגה. איש־מוסר מופלא. בנקאי מפורסם ובעל עסקים ענפים. נדיב גדול בהצנע. עסקן ציבורי. מראשוני תלמידיו של ר׳ ישראל סלנטר. בגיל 8 התפרסם כעילוי. תלמידו של ר׳ צבי ברוידה (בסאלאנט). עוד בצעירותו הציעו לו משרות רבנות בערים גדולות, אך לפי עצתו של ר׳ ישראל סלנטר דחה אותן. ניהל את עסקי אביו. אח״כ שימש פקיד גבוה בבנק של שלמה פיינברג, ומנהל סניפו בקובנה. כעבור שנים ייסד בליבאו בנק משלו שפיתח עסקים נרחבים במקומות שונים בליטא ומחוצה לה. בעל קשרים עם פקידי הרשות. עם כל עושרו לא שינה את אורח חייו, התנהג בחסידות מופלגת ונשאר כל ימיו כפוף לר׳ ישראל סלנטר ועל־פיו כלכל את מעשיו. בזמן הפרעות ברוסיה עמד במרכז הפעולה לעורר את דעת הציבור במערב אירופה נגד ממשלת רוסיה. פעל רבות לטובת הישוב בא״י. ביתו שימש מרכז לכל יהודי ז׳אמוט. נפ׳ בקראָטינגה. השאיר צוואה לבניו, ממנה יש ללמוד הרבה על השקפותיו וחסידותו.

לוינזון, יעקב־מרדכי בן יהודה־לייב
(1878—1832)

סופר ועתונאי. נו׳ בגרודנה. השתתף בעתונות היהודית, רוסית ופולנית. חיבר ספר „האדם בצלם אלהים״, על הישארות הנפש (סאךהיי, תרי״ד). נפ׳ בווארשה.

לוינטל, ישראל (הרברט)
(נו׳ בש׳ 1880)

רב ועסקן ציוני. נו׳ בווילנה. רב בברוקלין. פרופ׳ למדרש בסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. פעיל בתנועה הציונית ובהסתדרות העברית בארה״ב. מחיבוריו: "Judaism: An Analysis and a Interpretation" (1935); "A new World is born" (1943).

לוינסון, יהושע
(1911—1843)

סופר ופדגוג עברי. נו׳ בווישינטה. חניך ישיבות. בגיל 14 בא לז׳אגר, מקום שם הגה בתלמוד ובלימודי חול בבית דודו ר׳ שמעון הורביץ. שם החל גם למשוך בעט סופרים (פרסם מאמרים ב„המגיד״, „המליץ״, „השחר״, „האסיף״ ועוד). היה מורה בבי״ס ממשלתי בז׳אגר ובמיטאו ומפקח על בי״ס בטוקום. חיבוריו: „ידיעת גלילות הארץ״ (וילנה, תרכ״ט); „ר׳ יעקב קאפל טהעבן״ (וארשה, תרנ״ט); „עברית בלשון עם ועם״ (יחד עם י״ח טביוב; וארשה, תרנ״ז). נפ׳ בריגה.

לוינסון־איזנשטאדט, ליובה
(1903—1866)

מהפכנית. נו׳ בווילנה. בת להורים אמידים. למדה בעיר מולדתה ואח״כ בחו״ל. בהשפעת ורה זסוליץ הצטרפה לתנועה המהפכנית ועסקה בהברחת ספרות בלתי־ליגלית לרוסיה. נתפסה על הגבול ונדונה למאסר. בבית־הכלא ניסתה פעמיים לשלוח יד בנפשה. לאחר שחרורה היתה פעילה ב„בונד״. בש׳ 1893 יצאה עם בעלה („יודין״) לברלין. כעבור שנה וחצי חזרה לרוסיה ושוב נאסרה והוגלתה לסיביר, שם ישבה 4 שנים בגלות יחד עם בעלה. לאחר שחרורם יצאו לארה״ב, שם נפטרה.

לוינסקי, אלחנן־לייב („רבי־קרוב״)
(1910—1858)

סופר. נו׳ בפודבראַזיאַ (ע״י וילנה). עוד בהיותו סטודנט בחרקוב הצטרף לתנועת ביל״ו ועלה עם חבריו ארצה. מחמת מחלה חזר לרוסיה. עסק במסחר בתבואה ואח״כ שימש ב״כ חב׳ „כרמל״ באודיסה. השתתף ב„המ־ליץ״ ובעתונים אחרים והצטיין בסגנונו השנון, בבדיחות דעת, בחדוות־חיים וברעננות מחשבה. פעיל בתנועה הציונית והעברית. היה ממייסדי „עבריה״ ו„מוריה״. עורך העתון „גוט־מארגען״ באודיסה. כתביו (בעריכתו של י.

קלוזנר) הופיעו ב־3 כרכים (אודיסה, תרע״א—תרע״ג). המפורסמות ביצירותיו: „מסע לא״י בשנת ת״ת לאלף הששי״ (אודיסה, תרנ״ג); „מחשבות ומעשים״ (נתפרסמו בקביעות ב„השלוח״); „חזון הרוחות״ (נתפרסמו בקביעות ב„לוח אחיאסף״). על שמו נקרא הסמינר למורות וגננות בת״א.

לוינסקי, נחום („ולדימיר קוסובסקי״)
(1942—1870)

ממנהיגי ה„בונד״. נו׳ בקובנה. עתונאי. ממייסדי ה„בונד״ וממנהיגיו משך עשרות שנים. מראשי המדברים בוועידות ה„בונד״ וממגבשי השקפתו בשאלה הלאומית. איש ההלכה הסוציאליסטית. נפ׳ בניו־יורק.

לויתן, יצחק
(1900—1860)

צייר. נו׳ ע״י וירבאלן. למד בבי״ס לאמנות במוסקבה. תמונתו „סתיו בסוקולניקי״ שצייר בהיותו בן 19 עוררה תשומת לב המומחים. השתייך ל„חברת התערוכות הנודדות״, אגודת אמנים בלתי־תלויים, ואח״כ לחוג „מיר איסקוסטווא״ („עולם האמנות״). צייר את הנוף הרוסי על העצבות המלנכולית והשקט שבו. נחשב עד היום לגדול הציירים של הנוף הרוסי. זכה למדליות בתערוכות שונות. רוב ציוריו נמצאים ב„גלריית טרטיקוב״ ובמוזיאון לנינגרד. נפ׳ במוסקבה.

לויתן, יצחק בן שמואל
(1954—1881)

רופא ועסקן ציוני. נו׳ בשאוולי. אקסטרן בטוויר. למד רפואה בברלין והשתלם בבית־החולים „שאריטה״. מנהל בית־החולים בסימבירסק, חבר העיריה ויו״ר הקהילה היהודית שם. בש׳ 1921 חזר לליטא. שימש רופא ראשי בבית־החולים היהודי בקובנה ומנהל המח׳ הגניקולוגית (עד 1941). בעל קליניקה גדולה ליולדות בקובנה. פרסם מאמרים רבים בעתונות הרפואית המקצו־עית. ציוני מנעוריו. ביקר בארץ בהיותו סטודנט. יו״ר הוועד הציוני בקובנה. ציר בקונגרסים ציוניים ויו״ר מפלגת הפרוגרסיבים בליטא. יו״ר המשרד הארץ־ישראלי בליטא ופעיל בחיים הציבוריים והציוניים בקובנה. בש׳ 1941 נאסרו הוא ואשתו על ציוניותם והוגלו לצפון רוסיה ולאורל. עשו שנים רבות במחנה ריכוז. בש׳ 1947 שוחררו וחזרו לווילנה, שם ניהל ד״ר לויתן מכון להשתלמות רופאי־נשים. ב־1950 הוגלה מחדש לסיביר. נפטר ב־1954 במחנה ריכוז בקמנסק (פ׳ קרסנויארסק). בנו היחיד נספה בגיטו קובנה.

לונדון, אפרים בן שמואל
(1939—1868)

פיסיולוג וביו־כימאי. נו׳ בקאלווריה לאב משכיל. בעודו צעיר חיבר ספר „דקדוק קצר״ ע״פ שיטה חדשה. חניך

הגימנסיה הרוסית בסובאלק. למד מדעי טבע ורפואה באונ׳ וארשה. תלמיד מובהק של לוקיאנוב, פרופ׳ לפתולוגיה. שימש זמן־מה רופא בעיירה קטנה על־יד קאלווריה. כשנתמנה פרופ׳ לוקיאנוב למנהל המכון לרפואה־נסיונית בפטרבורג הזמין אותו אליו. במכון זה כיהן עד סוף ימיו, פרט לשנתיים אותן עשה בארה״ב ע״פ הזמנת מכון־המחקר של רוקפלר. מלבד עבודתו במכון הנ״ל שימש מרצה לרפואה־משפטית בבי״ס למשפטים בפטרבורג ובמכון המדעי ע״ש הנסיך אולדנבורג. כן היה מרצה בחצר הצאר. פרסם מאות מאמרים (ב,,פריינד״ הפטרבורגי), מחקרים וספרים על נושאים מדעיים בשפות שונות. דבק במסורת היהודית והיה אדוק בדת ישראל. ידידיו בארץ עשו מאמצים להעלותו לא״י, אבל לא הצליחו. נפ׳ בלנינגראד.

לונדון, מאיר בן אפרים
(1926—1871)

מנהיג פועלים, חבר הקונגרס האמריקני. נו׳ בקאלווריה. בן תורה ובעל השקפות מהפכניות. בש׳ 1888 הגיע לארה״ב.

למד שם משפטים ונעשה עו״ד. ייצג את האגודות המקצועיות. הו״ל את ,,מארגענשטערן״ — שבועון רדיקלי. בש׳ 1914 נבחר לקונגרס האמריקני. היה הסוציא־ליסט הראשון בקונגרס. בימי מלחה״ע ה־1 הכניס לקונגרס הצעת איסור על הספקת נשק לצדדים הלוחמים. בש׳ 1921 נבחר שוב לקונגרס. תמך בהגירה יהודית בלתי מוגבלת לארה״ב. הצטיין ביושרו ונאמנותו למעמד הפועלים. חצי מיליון איש לווהו לבית־עולמו.

לונסקי, חיים־חייקל
(1943—1881)

ספרן וסופר. נו׳ בסלונים. אביו היה מלמד. חניך החדר והישיבות. את השכלתו קנה בכוחות עצמו. סגן־שמש בביהכ״נ

הישן בווילנה. מש׳ 1895 ספרן בספריית שטרשון ופעיל באגוד׳ת ציוניות. ייסד חברת גמ״ח וכן אגודות ללימוד בבתי־תפילה. מש׳ 1919 מזכיר החברה ההיסטורית־אתנוגרפית. כתב שירים בעברית (,,לוח אחיאסף״, 1905), ביוגרפיות ומחקרים על בתי־כנסת בווילנה. מחיבוריו: ,,מגיטו וילנה״, קובץ דמויות ותיאורים מחיי וילנה בעת הכיבוש הגרמני (וילנה, תרפ״א); ,,תולדות ר׳ מרדכי וייצל״ (וילנה, תרע״ז); ,,גאונים און גדולים פון נאענטן עבר״ (וילנה, תרצ״א); ,,לעגענדעס וועגן ווילנער גאון״ (וילנה, 1924); ,,פורים סאראגוסא״ (וילנה, 1928). כן חיבר קטלוג לספריית שטרשון ועבודות ביבליוגרפיות שונות, ביניהן רשימת הספרים שנדפסו בווילנה. רשימה זו אבדה יחד אתו. היה פעיל למען הספריה הלאומית בירושלים. עם כניסת הגרמנים לווילנה (1941) נאסר ושוחרר כעבור זמן־מה. עבד בגיטו באולם הקריאה. רעב ללחם. הכין חיבור על המצבות בבית־הקברות העתיק. נשלח לטרבלינקה ושם נספה.

לונץ, אברהם־משה
(1918—1854)

חוקר ארץ־ישראל. נו׳ בקובנה. עלה בנערותו לא״י. חניך ישיבת ,,עץ־חיים״ בירושלים. הושפע מרעיונות ההשכלה

ונאלץ לעזוב את הישיבה. עבר את הארץ לארכה ולרחבה ופרסם מאמרים רבים בעתונות על סגו־לותיה הפיסיקליות ותנאיה הטופו־גרפיים. בהיותו בן 25 התעוור, אבל המשיך במחקריו. בש׳ 1902 ייסד את ביה״ס לעוורים ושימש מנהלו עד יומו האחרון. היה חלוץ במחקר הארץ. כתב על האנטרו־פולוגיה, הארכיאולוגיה, ההיסטוריה והגיאוגרפיה של א״י. חיבוריו: ,,ארץ צבי״ (ירושלים, תרנ״ט); ,,ואלה תולדות יצחק״, על כרמיה (ירושלים, תרל״ז); ,,החלוקה״ (ירושלים, תרע״ב); ,,כנור ציון״ (ירושלים, תרס״ג), יצא בשבע מהדורות; ,,מורה דרך בא״י וסוריה״ (ירושלים, תרנ״א); ,,נתיבות ציון וירושלים״ (ירושלים, תרל״ו); ,,דורך פאלעסטינא״ (ירושלים, תרנ״ה; מהדורה שניה, שם, תרס״ז). ערך את ,,די יידישע קאלאניען פאלעסטינאס״ (ירושלים, תרס״ב); את ,,ירושלים״, 13 כרכים (ירושלים, תרמ״ב—תרע״ט); ואת ,,לוח ארץ־ישראל״, 19 כרכים (ירושלים, תרנ״ו—תרע״ד). כן הוציא לאור את ,,המעמר״, מאמרים בחקירות על א״י (ירושלים, תרס״ה—תר״פ); ,,יחוס הצדיקים״ (ירושלים, תרנ״ו); ,,פאת השולחן״, לר׳ ישראל משקלוב (ירושלים, תרע״א—תרע״ב); ,,כפתור ופרח״, לר׳ אשתורי הפרחי (ירו־שלים, תרנ״ז—תרנ״ט); ,,תבואות הארץ״, לר׳ יהוסף שווארץ (ירושלים, תר״ס); ,,תלמוד ירושלמי״ עם שינויי־נוסחאות ופירוש מסכתות ברכות, פאה, דמאי, כלאים ושביעית (ירוש־לים, תרס״ח—תרע״ה). ממייסדי הספריות הראשונות בירושלים ששימשו יסוד לבית־הספרים הלאומי. נפ׳ בירושלים. קובץ לזכרו בשם ,,ירושלים״ הוצא ע״י החברה העברית לחקירת א״י ועתיקותיה (ירושלים, תרפ״ח).

לוריה, דוד־אברהם
(1930—1878)

שופט. נו׳ בליטא. היגר לארה״ב בילדותו. מכר עתונים, הורה אנגלית למהגרים ולאחר תלאות מרובות הצליח להשלים את לימודיו בבי״ס למשפטים בבוסטון. שימש שופט בביה״ד העירוני. בש׳ 1924 נתמנה לשופט בביה״ד העליון של מדינת מסצ׳וסטס והיה יהודי ראשון בתפקיד זה. היה פעיל בחיי הציבור היהודי וההסתדרות הציונית (סגן־נשיא־כבוד של הסתדרות ציוני אמריקה). חבר בוועד היהודי־אמריקאי וציר

לקונגרס היהודי האמריקאי הראשון. סגן־נשיא במשרד החינוך היהודי בבוסטון. נפ׳ בבוסטון.

לוריה, יוסף
(1937—1871)

מחנך וסופר. נו׳ בפומפיאן. התחיל את עבודתו החינוכית בוואַרשה. עורך „דער יוד", חבר מערכת „פריינד" בפטרבורג ו„דאס אידישע פאלק" (1903) בווילנה (1906). ציר בקונגרס הציוני הראשון ובקונגרסים ש־לאחריו. בש׳ 1907 עלה לא״י ושימש מורה בגימנסיה „הרצליה" עד 1911. יו״ר מרכז המורים בארץ. בשנים 1919—1927 היה מנהל מחלקת החינוך של ההנהלה הציונית. אח״כ שימש מפקח על בתי־הספר התיכוניים. בש׳ 1933—1937 היה ראש מחלקת החינוך של הוועד הלאומי. ממניחי היסוד של החינוך העברי החדש בארץ. מחיבוריו: „ארץ־ישראל", ציורי־מסע (ורשה, תרע״ד); „החינוך בארץ־ישראל" (ת״א, תרפ״א). נפ׳ בירושלים. מחלקת החינוך של הוועד הלאומי הוציאה קובץ לזכרו: „נפש לד״ר יוסף לוריא" (ירושלים, תרצ״ח).

לוריה, יעקב־בר (בּוֹרִיס)
(1954—1877)

„מלך" תפוחי־האדמה באפריקה־הדרומית. נו׳ בפוניבאֶז׳. חניך החדר והישיבה. בגיל 18 היגר לאפריקה הדרומית. מש׳ 1900 תושב בלומפונטיין. התפרסם במטעי תפוחי־אדמה נרחבים ובשיטות המיכון שהכניס במשקיו ואשר הוציאו לו מוניטין כ„מלך תפוחי־האדמה באפריקה־הדרומית". ממשלת ד״א הפיצה בין חקלאי הארץ 100,000 חוברות, המעלות על נס את רמת הייצור במפעל החקלאי שלו. גם הפרלמנט הביע את הערכתו על הישגיו של לוריה. היה מעורה בחיי הציבור היהודי בד״א ונודע ברבים כנדבן רחב־לב ותומך בכל מפעל חינוכי וציוני. קיים קשרים הדוקים עם מנהיגי התנועה הציונית (סוקולוב, ויצמן ואחרים) והללו העריכו מאד את הצעותיו ותכניותיו בענייני החקלאות בארץ. מגדולי התורמים לקרנות הציוניות. נפ׳ בבלומפונטיין.

לוריה, לואי בן צבי
(נו׳ בש׳ 1887)

פסיכיאטור. נו׳ בסאלאנט. חניך האונ׳ בסינסינטי. מש׳ 1917 רופא בביה״ח היהודי בבוסטון. מעורכי כתה״ע האמריקאי "Orto Psychiatry" ומרצה בפסיכולוגיה באונ׳ סינסינטי וב„היברו־יוניון־קולג׳". מונה ע״י הנשיא הובר כחבר לוועדת „מגילת הילד".

לוריה, רחל בת בן־ציון
(1929—1886)

עתונאית. נו׳ בוואַרז׳אַן לאב סוחר ולמדן. למדה בחדר. בגיל 12 היגרה לארה״ב. התקרבה שם לחוגי האנרכיסטים. בש׳ 1909 פרסמה סיפור „ווייסע ליליען", ומאז השתתפה בכמה עתונים. במשך הזמן הצטרפה לתנועת פוע״צ ימין. רבים ממאמריה, סיפוריה ורשימותיה, הופיעו בספר בשם „מאדנע מענטשן" (ניו־יורק, תרע״ט), שזכה לבקורת חיובית. בש׳ 1925 עלתה לא״י ושימשה סופרת „מארגן ז׳ורנאל" ועתונים אחרים. נפ׳ בניו־יורק.

לורנס, ויליאם בן ליפמן
(נו׳ בש׳ 1888)

עורך מדעי. נו׳ בסאלאנט. בש׳ 1905 היגר לארה״ב. למד מדעי־טבע ומשפטים באונ׳ הרוואַרד, בזנסון (צרפת) ובוסטון. בשנים 1926—1930 שימש רפורטר ועורך מדור התעופה ב„ניו־יורק וורלד". מש׳ 1930 עורך מדעי ב„ניו־יורק טיימס". חתן פרס פוליצר בעד רפורטז׳ות עתונאיות. חיבר מחזות. שירת בצבא ארה״ב בימי מלחה״ע ה־1. רפורטר רשמי בניסוי האטומי הראשון. צפה בהטלת הפצצה האטומית על נאגאסאקי (1945). מחיבוריו: "Dawn over Zero" (1946); "The Hell Bomb" (1951).

לזרוב, יהודה־לייב בן שמואל־אייזיק
(1939—1875)

מטיף. נו׳ בוורנה. למד בחדר ובישיבות טאֶלז, מיר וולוז׳ין. היה מפרושי קובנה. הצטיין בתור דרשן עוד מנעוריו. עבר על פני עשרות ערים ועיירות וקנה לו שם בהטפותיו. בש׳ תר״ס בא לארה״ב ונתקבל כמטיף בביהמ״ד „חיי אדם" בניו־יורק. חיבר כמה ספרי דרוש: „קהילת־יהודה" (שיקאגו, תרמ״ב); „דברי־יהודה", 2 ח׳ (ניו־יורק, תר״ע); „קול־יהודה" (ניו־יורק, תרע״א); „דגל־יהודה" (ניו־יורק, תרע״ד); „מטה־יהודה" (ניו־יורק, תרפ״א).

ליבוביץ (אריאל), דב בן יחזקאל־מרדכי
(1943—1860)

איש ביל״ו. נו׳ בטאוויאן. קיבל חינוך מסורתי. נסחף ע״י תנועת ההשכלה והיה מראשוני התועמלנים לעלייה ולהתיישבות בארץ. בש׳ 1884 עלה לא״י יחד עם יעקב־שלמה חזנוב, והצטרף לקבוצת אנשי ביל״ו במקוה־ישראל. מראשוני המתנחלים בגדרה. מזכיר המושבה גדרה ואחר כך ראש הוועד שלה. כתב מאמרים בעתונות העברית ובעתוני אידיש בחו״ל. פרסם חוברת „המושבה גדרה, השתלשלותה וקורותיה" (ירושלים, תר״ס). נפ׳ בגדרה.

ליבוביץ, מנדל בן שמואל־דוד
(1944—1897)

ראש הגיטו בשאוולי. נו׳ בשאוולי. חניך החדר והגימנסיה של חייקין בפנזה. למד בטכניון בריגה. עם הקמת ליטא העצמאית גויס לצבא הליטאי ועם שחרורו היה ראש ארגון החיילים היהודים המשוחררים. עסק במסחר והיה מעורה בחיי

הציבור. עם הכיבוש הנאצי נשארה הקהילה היהודית בשאוולי ללא מנהיגות והוא נקרא לעמוד בראש „מועצת הזקנים" בגיטו. באומץ לבו, יושרו ומסירותו לענייני הכלל, קנה את אמונו והוקרתו של הציבור היהודי וכן עורר אליו יחס של כבוד מצד הכובשים הנאציים ועוזריהם הליטאים. ביולי 1944 נפצע בשעת הפצצת העיר ע"י הצבא הסובייטי ומת מפצעיו.

ליבר (גולדמן), מיכאל (מארק) בן יצחק
(1937—1880)

משורר ומהפכן. נו' בווילנה. אביו היה משורר עברי (1905—1839). מיכאל, שלא ניתן לו חינוך עברי ואשר גדל תחת השפעת אחיו המהפכן, הצטרף עוד בנעוריו לתנועה הסוציאליס־טית והיה פעיל ב„בונד". הצטיין במרץ ובלהט מהפכני. נואם נלהב באידיש ורוסית. בש' 1910 נאסר והוגלה לוולוגדה. ברח לחו"ל. בש' 1912 השתתף בוועידת ס.ד. בווינה. בימי מלחה"ע ה־1 הוגלה לפלך סמארה והיה פעיל שם במח־תרת. לאחר מהפכת מרץ בא

לפטרבורג ונבחר למועצת הפועלים. יחד עם גוץ ודן עמד בראש החזית האנטיבולשבית. היה בין השליחים למו"מ עם הגנרל קורנילוב. אחרי מהפכת אוקטובר עבר לאוקראינה. שם נאסר, נכלא ואח"כ הוגלה לטורקיסטן. הוצא להורג בש' 1937. השאיר פרקי זכרונות.

ליברמן, אהרן־שמואל בן אליעזר־דוד
(1880—1845)

סופר עברי והוגה דעות סוציאליסטי. נו' בלונא (פ' גרודנה). למד גפ"ת מפי אביו־זקנו שהיה רב העיירה. בגיל 12 עבר לסובאלק, שם הכיר את הספרות העברית החדשה ולמד גם לימודי חול. למד בבהמ"ד לרבנים בווילנה. הצטיין בסגנונו העברי וזכה לתש־בחות מפי מורו אד"ם הכהן. אח"כ היה סטודנט במכון לטכנולוגיה בפטרבורג, ושם בא במגע עם חוגים ראדיקליים. מחמת מצוקה כספית הפסיק את לימודיו וחזר לווילנה, ונכנס לעבוד בחברת

ביטוח כמשרטט. היה פעיל בחוגי הסוציאליסטים. בש' 1875 נאלץ לברוח ללונדון ושם פרסם את הכרוז הסוציאליסטי הראשון בשפה העברית בשם „אל שלומי ישראל" בחתימת „המתנדבים בעם לבית־ישראל". הכרוז נשלח באלפי טפסים לרוסיה ועשה רושם רב על הנוער, ובמיוחד על בחורי הישיבות וגם על סופרים כלילינבלום, ד"ר קמינר, א. שרשבסקי ועוד. בש' 1876 ייסד בלונדון את האגודה הסוצי־אליסטית היהודית הראשונה, אשר עוררה התנגדות חריפה בין נכבדי היהודים שם. הרב הראשי ד"ר אדלר ואחרים ניסו לתארה כקבוצת מסיונרים. ועד האגודה החליט על ייסוד אגודה מקצועית. החייט רוזנטל חיבר את הכרוז הראשון וליברמן ערך ופרסם אותו. באסיפת היסוד של האגודה השתתפו לברוב (מנהיג ס.ד. רוסי) ונציגי תנועת הפועלים הבריטית. אחריה נוסדו עוד כמה אגודות מקצועיות של פועלים יהודים. בש' 1877 נאלץ לעזוב את לונדון, והוא עבר לברלין. שם הוציא את „האמת" — העתון הסוציאליסטי העברי הראשון, שממנו יצאו־לאור 4 חוברות. ליברמן נאסר והוסגר לשלטונות רוסיה, שכלאוהו למשך 9 חדשים. לאחר שריצה את עונשו היגר לארה"ב ושם איבד את עצמו לדעת בסיראקוז מסיבות בלתי ידועות. הוא אבי הסוציאליזם היהודי, המטיף הראשון למרכסיזם בין יהודים. עם זה היה חדור אהבה עמוקה לעברית. כתביו נקבצו בשם „כתבי א.ש. ליברמן" (ת"א, תרפ"ח). גם צ. קרול ליקט וביאר את אגרותיו ופרקי־זכרונות עליו בשם „הראשון" (מרחביה, 1945). עתונו „האמת" חזר ונדפס במהדורה חדשה, עם מבוא מאת צ. קרול (ת"א, תרצ"ח).

ליברמן, אליעזר־דב
(? —1820)

מחבר. נו' בפילווישוק, לאביו שהיה שו"ב. בגיל רך נשלח אל דודו ר' אליהו שיק, רב באמסטיבובה, ללמוד תורה מפיו. בהיותו בן 14 פנה להשכלה. בא לווילנה והתיידד עם משכיליה. שימש מורה לעברית וגרמנית בווילנה ובביאליסטוק. מחיבוריו: „מגילת ספר", סיפורים, משלי מוסר ומכתבים (יוהנסבורג, תרי"ד); „צדקה ומשפט" (וילנה, תרכ"ז); „גיא חזיון", שני סיפורים (וארשה, תרמ"ט).

ליזרוביץ, יצחק־אליעזר בה"ר אליהו־דב („איזידור לאזאר")
(1927—1880)

עתונאי וסופר. נו' בטרוקי לאביו, מפעילי תנועת המוסר ומשגיח בישיבת סלאבודקה. חניך ישיבת טאֶלז. בגיל 16 החל לפרסם ב„המליץ" רשימות ומאמרים במדע פופולרי. השתתף ב„ווסחוד", „הזמן" ועתונים אח־רים. עיבד לאידיש את הכרך הראשון של „תולדות היהודים" לפי גרץ ומקורות אחרים. בשנת 1920 עזב את רוסיה, ישב בקובנה והשתתף ב„אידישע שטימע". שנו־תיו האחרונות עשה בפאריס בתור סופר של „פארווערטס" ו„פאריזער

היינט". מחיבוריו: „די וועלפישע חתונה" (וארשה, תרע"ג); „דער אוצר" (פטרוגרד, 1918); „קדיש נאך א לעבעדיקען" (פטרוגרד, 1918); „פערלאפענע שאטענס" (פאריס, 1926). נפ' בפאריס. אשתו איבדה עצמה לדעת זמן קצר אחר פטירתו. בנו יחידו נפל בשעת כיבוש יפו בשנת תש"ח.

לייבושיץ, יעקב
(1827—1741)

רופא. נו' בווילנה. למד רפואה באונ' הלה (גרמניה) והתיישב בפטרבורג. הסביבה הזרה העיקה עליו והוא עקר לווילנה. שם התפרסם בתור רופא מומחה. כאשר עזב פרופ' פרנק המפורסם את וילנה, אמר שהוא משאיר את בריאות

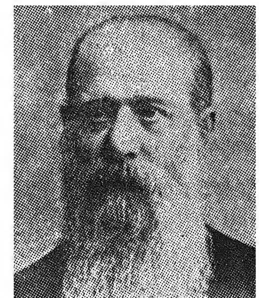
התושבים בידי ה' וביד לייבושיץ. הצטיין גם במעשי צדקה גדולים והיה אהוב על כל הציבור בווילנה. בנו **אוסיפ** שימש רופא החצר בפטרבורג. ייסד שם את בית החולים לילדים. חיבר כמה ספרים על נושאים בוטניים.

ליכטנשטיין, מורים
(1938—1889)

רב וחוקר. נו' ליד ממל. בן 17 הוסמך לרבנות, אך החליט להשתלם בלימודי חול. בש' 1907 היגר לארה"ב שם למד באונ' ובהיברו יוניון קולג' בסינסינטי ובאונ' קולומביה. בש' 1916—1922 שימש רב בניו־יורק ובמקומות אחרים. ייסד את ה„אגודה למדעי היהדות", אשר הלכה וגדלה במשך השנים ואשר התנהלה לאחר מותו ע"י רעיתו תהילה (בתו של הרב חיים הירשנזון). נפ' בניו־יורק. מחיבוריו: "Jewish Science and Health" (New-York, 1925); "Peace of Mind, Jewish Science Essays" (New-York, 1927); "How to live, Jewish Science Essays" (New-York, 1929); "Judaism" (New-York, 1934); "Cures for Minds in Distress" (New-York, 1936); "Joy of Life" (New-York, 1938), וכן ערך את העתון — "The Jewish Science Interpreter".

ליליינבלום, משה־לייב
(1910—1843)

מאבות הספרות העברית החדשה. נו' בקיידאן. בגיל 9 גילה בקיאות בתלמוד. בן 21 נתמנה ראש־ישיבה בווילקומיר.

הושפע מספרי מ. א. גינצבורג. בשל נהייתו אחר ההשכלה נתקפחה פרנסתו. הרדיפות שרדפוהו גברו עם הופעת מאמריו ב„המליץ" („ארחות התלמוד" ו„נוספות ל־ארחות התלמוד"), בהם הציע לחבר „שלחן־ערוך" חדש לפי רוח הזמן. מאחר שהיתה צפויה סכנה לחייו, עבר לאודיסה ושם החל להשתתף ב„השחר". באודיסה פר־סם פואימה אליגורית־סטירית בשם „קהל רפאים" (אודיסה, תר"ל). שם גם התקרב למשכילי העיר, במיוחד לאברהם קרוכמל (בנו של רנ"ק), שהשפיע עליו בדעותיו על ביקורת המקרא. כן הושפע ע"י הספרות הרוסית של זמנו, בעיקר מפיסריב וצ'רנישבסקי, וכתב את „עולם התוהו" ו„חטאת־נעורים". בגיל 30 שקד על לימודיו והתכונן להכנס לאונ'. מחמת מצוקה כספית ויתר על כך. פרסם מאמרים בכתה"ע „הקול" ו„אספת חכמים", שדנו בבעיות הרכוש והעבודה. כתב את „משנת אלישע בן אבויה", פרודיה בסגנון המשנה, על סדר־חיים סוציאליסטי. בהשפעת הפרעות בש' 1880—1881 נשתנתה השקפת עולמו והוא הצטרף לתנועת חיבת ציון ואח"כ לציונות. מזכיר חו"צ מש' 1884 עד מותו. היה אחד האישים המרכזיים בתנועה הלאומית והשפיע מרוחו על דורו. סייע לעליית רמתה של הספרות העברית בזמנו. מחיבוריו: „מליץ אחד מני אלף", ביקורת על שירי גורדון (תרמ"ה); „זרובבל", דרמה היסטורית (אודיסה, תרמ"ז); „דרך לעבור גאולים", לתולדות תנועת חו"צ (וארשה, תרנ"ט); „דרך תשובה", לתולדות המעבר מהשכלה לתחיה לאומית. כל כתביו הופיעו בארבעה כרכים בעריכתו של י. קלוזנר (אודיסה, תר"ע—תרע"ג). מאמרו החשוב „על תחיית ישראל על אדמת אבותיו" יצא לאור שנית, בנפרד, עם הקדמה מאת ש. ברימן (ירושלים, תשי"ג). נפ' באודיסה. על שמו נקרא כפר מל"ל.

ליפמן, דוד־מתתיהו בן יצחק־אייזיק־מרדכי
(1941—1888)

רוקח ומחבר. נו' בנאֶמוקשט. למד בילדותו מפי סבו ר' זבולון (אב"ד פלונגיאן במשך 20 שנה) ואח"כ בישיבת טאֶלז. למד רוקחות, נבחן באונ' דורפאט וקיבל תואר „רוקח־מוסמך". בש' 1920 פרסם ב„אידישע שטימע" את מאמרו הראשון, בו פנה לציבור היהודי בדבר איסוף חומר היסטורי אתנוגרפי. פעיל במחלקה לתרבות של הוועד הלאומי בליטא וייסד לידה את הסקציה ההיסטורית שהתפתחה אח"כ ל„חברה ההיסטורית אתנוגרפית". בש' 1925 עבר לצ'ייקישוק, מקום שם רכש בית־מרקחת, אולם כל עתותיו הפנויות היו קודש לחקר תולדותיה של יהדות ליטא. פרסם שורה ארוכה של מאמרים על נושא זה ב„אידישע שטימע", „הד ליטא", „נתיבות", „דאס ווארט" ועוד. כמו־כן חיבר שני ספרים: „לתולדות היהודים בליטא־ז'אמוט" (קיידאן, תרצ"ד); „לתולדות היהודים בקובנה וסלאבודקה" (קיידאן, תרצ"א; שנית, שם, תרצ"ד). ממאמריו: „נפוליאון בליטא"; „פרטים על הגאון מווילנה"; „חיי רי"ס"; „תולדות הגאון ר' אלכסנדר לפידות" מראסיין, ועוד. 11 שנה ליקט חומר לביוגרפיות של „גדולי ליטא" בתקופה של 300 שנה. ביקר בא"י והיה בדעתו להשתקע בה. נספה בימי השואה בצ'ייקישוק.

ליפץ, דב בן אהרן
(נו' בש' 1897)

מחנך ועסקן. נו' בקובנה. חניך בי"ס תיכון למסחר. למד משפטים באונ' חרקוב, סימפרופול וקובנה. מנעוריו פעיל בתנועת הנוער העברי והציוני בליטא ואח"כ ברוסיה. יו"ר מרכז צ.צ. ו„החלוץ" בקרים (1920). מנהל גימנסיה עברית בליטא (וילקומיר) ואח"כ מנהל מרכז „תרבות" בקובנה (1925—1933). מיוזמיה ומנהליה של „הברית העברית העולמית" בברלין ואח"כ בת"א (1931—1935). ציר התנועה העברית לקונגרסים הציונים הט"ו, י"ז וי"ח. עלה ארצה בש' 1933 ושימש מורה ומנהל בי"ס תיכוני בת"א (1935—1947). מנהל „עם עובד", הוצאת הספרים של ההסתדרות (1947—1951). מייסד ומנהל הוצאת „עם הספר" (מש' 1955). מיוזמי מפעל הנצחת יהדות ליטא ומעורכי הספר.

בנו הוא **אהרן אמיר** — משורר, מתרגם ועורך.

ליפקין, יו"ט־ליפמן בה"ר ישראל
(1845—1875)

מתימטיקאי ופיסיקאי. נו' בווילנה לאביו ר' ישראל סלנטר וקיבל חינוך תורני. נמשך ללימודי חול. רכש ידיעות במתי־מטיקה ובטבע כאוטודידקט, ואח"כ שמע הרצאות באונ' קניגסברג ונתקבל ל„געווערבע אקאדמיע" בברלין. למד באונ' ינה והוכתר שם בתואר דוקטור. בש' 1873 הורשה לו, באורח

יוצא מן הכלל, להיבחן בבחינות מגיסטר באונ' פטרבורג. תרומתו העיקרית למדע — המצאת „הפרללוגרם ומכניזמוס — ליפקין" שתוארו בבטאון האקדמיה הממלכתית למדעים בפטרבורג (1870). במאמר „הגיון לכנור" שנדפס ב„אוצר הספרות" הסביר באורח מדעי את אגדת התלמוד על כינורו של דוד. נפ' בפטרבורג.

ליפשיץ, ז'אק
(נו' בש' 1891)

פסל. נו. בדרוסקניק. למד בווינה ובפאריס. הושפע מהזרם הקוביסטי. בש' 1912 הציג לראשונה את יצירותיו והתפרסם בתור אחד הנציגים הבולטים ב־יותר של הזרם המודרניסטי. במשך הזמן הגיע לעצמאות רבה ביצירתו. בטכניקה המשוכללת שלו ובפשטות הצורה שיווה חיוניות רבה ליצירותיו. מפסליו: לייב יפה (1945); „אשה שוכבת וגיטרה בידה" (1928); „הנס", ברונזה (1950); „תפילה", „קרבן", „עלי־צות החיים" ועוד. תרם למוזיאון „בצלאל" בירושלים 300 מיצירותיו המובחרות.

ליפשיץ, יעקב
(1945—1903)

צייר. נו' בקובנה. סיים שם בי"ס לאמנות. היה מחשובי הציירים היהודים בליטא בתקופה שבין 2 מלחמות־העולם. כבש לו דרך מקורית בציור והצטיין בטכניקה עשירה שמצאה את ביטוייה גם ברישומיו לספרי לימוד. בציוריו משתקפים חיי היהודים ואנשי עבודה בליטא. עבודותיו הוצגו בתערוכות של ציירים בליטא, לטביה ואסטוניה. בימי הכיבוש הנאצי היה בגיטו קובנה. הועבר למחנה הריכוז בדאכאו, שם נספה.

ליפשיץ, יעקב בן אליעזר־ליפמן הלוי
(1921—1838)

מחבר ועסקן. נו' בווילקומיר לאביו שהיה מגיד העיר. חניך ישיבת קיידאן. מאמריו ב„הלבנון" וב„מחזיקי הדת" נגד המשכילים הקנו לו שם בחוגים האורתודוכסיים. הוא הוזמן לקובנה. בתחילה שימש שם מורה בת"ת ואח"כ היה מזכירו של ר' יצחק־אלחנן במשך 26 שנה. בעל חוש לענייני ציבור, תכסיסן, בעל אופי של לוחם ומתנגד קיצוני למשכילים. ארגן וניהל לשכה מיוחדת, אשר כונתה בפי מתנגדיו בשם „הלשכה השחורה", שאסרה מלחמה קנאית על ההשכלה הציונית ומנהיגיה. השתתף באסיפות וועידות רבנים ברוסיה ובחו"ל. פרסם מאמרים ב„הכרם", „הפלס" ו„הצפירה". תרגם לעברית את „אגרות־צפון" של ר' שמעון־רפאל הירש. חיבר ביוגרפיה של ר' יצחק־אלחנן בשם „תולדות יצחק" (וארשה, תרנ"ז). כמו־כן כתב ספר „מחזיקי הדת" (פיטרקוב, תרס"ד). בימי מלחה"ע ה־1 ישב באוקראינה. בש' 1921 חזר לקובנה. זכרונותיו בשם „זכרון־יעקב" (3 ח', פרנקפורט—קובנה) כוללים חומר היסטורי חשוב מחיי היהודים ברוסיה במאה הי"ט, וכן על מלחמת האורתודוכסים בהשכלה. נפ' בקובנה.

ליפשיץ, ישראל־ליפא בן שלמה
(נו' בש' 1903)

צייר. נו' בפלונגיאן. בגיל צעיר הגיע לדרום־אפריקה. למד אמנות בפאריס וקייפטאון. מיצירותיו: יעקב נאבק עם האלהים; בתולת הים; עץ החיים (1950) ועוד.

למפורט, שמואל־צ'רלס
(1941—1880)

תעשיין ונדבן. נו' במאריאמפול. חניך הקולג' של ניו־יורק ואונ' בראון. נכנס לעסקי אביו בענף הטקסטיל והפך אישיות מרכזית בתעשיה זו. השתתף במפעלים ציבוריים רבים ותרם סכומים גדולים למוסדות תרבות וחסד. בשנת 1925 ייצג את קולג' ניו־יורק ואונ' בראון בפתיחת האונ' העברית בירושלים. בש' 1927 הוזמן ע"י שר החוץ הפולני לסייע בחקר מצבם הכלכלי של יהודי פולין. תרם קרן של 150,000 דולר לצרכי צדקה. בימי מלחה"ע ה־1 הפיץ „אגרות חרות" בסך 20 מיליון דולר. ייצג את ארה"ב בוועידה הכלכלית בג'נבה. בש' 1929 ביקר במוסקבה בשליחות מסחרית מטעם מכון הטקסטיל האמריקאי. היה ידידו של רוזוולט ויועצו בבעיות תעשיה. עזר לפתיחת הרפובליקה הדומיניקנית בפני מהגרים מאירופה והיה בין מייסדי החברה להתיישבות שם. שימש גזבר המגבית היהודית המאוחדת בארה"ב והיה ממנהלי הוועד היהודי־האמריקאי. נפ' בניו־רושל.

לנג, הרי
(נו' בש' 1888)

עתונאי. נו' בשקוד. בש' 1904 היגר לארה"ב ועבד בבתי־חרושת. עסקן בתנועה המקצועית ופעיל בשביתות (1914—1916). פרסם מאמרים על בעיות עבודה ב„פארווערטס", „צוקונפט", „נייע וועלט" ועוד. מש' 1917 ערך את מדור העבודה ב„פארווערטס". בספרו „אויף אמעריקאנער וועגן", תיאר שורה של אישים ומאורעות מתנועת העבודה באמריקה. מאמריו הוקדשו לשינויים החברתיים והתרבותיים בקרב הפועלים היהודיים בעקבות האמריקניזציה. יחד עם מוריס פיינשטיין ערך את „געווערקשאפטן", קובץ מוקדש ליובל האגודים המקצועיים היהודיים.

לנדאו, אדולף
(1902—1842)

עתונאי ומו"ל. נו' בראסיין. חניך ביהמ"ד לרבנים בווילנה. למד משפטים באונ' פטרבורג. ייסד את הירחון „ווסחוד" (1881) ואת השבועון „כרוניקה של ווסחוד" (1882). ניהל בעצמו את שני העתונים שהניעו את האינטליגנציה היהודית להתעניין בבעיות יהודיות. הוציא תשעה כרכים של „יאָווריים־קאיה ביבליוטקה" ואת תולדות הספרות העברית לקרפלס בתרגום רוסי. הטיף לדעה שאם הציבור הרוסי יכיר את חיי היהודים במדינה יינתן ליהודים שווי זכויות. נפ' בפטרבורג.

לנדאו, צמח בן שמואל הלוי
(חי במחצית הראשונה של המאה הי"ט)

מליץ. חיבוריו: „משען מים", פירוש למדרש אגדת בראשית (וילנה, תקפ"א); „עט סופר", אגרון (וילנה, תק"ץ), שאח"כ

נדפס עוד 8 פעמים בשם „עט סופר החדש"; „קול זמרה", קובץ שירים ופתגמים (וילנה, תר"ב). הו"ל „סידור נהורא השלם", עם הגהות וביאור (וילנה והורדנא, תקפ"ז).

לנדאו, שמואל
(? —1940)

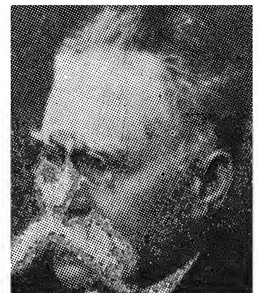
עסקן ציבורי. נו' בפוניבאֶז'. התחנך בקובנה אצל סבו ר' זלמן לנדוי, שהיה קנאי קיצוני לדת. הוכנס אח"כ ע"י דודו לגימנסיה הרוסית בקובנה. המשיך לימודיו בפוניבאֶז'. שם היה פעיל בתנועת ס.ס. והצטיין כעסקן תרבותי בעל יחס חיובי לעברית. לאחר מלחה"ע ה־1 חזר מרוסיה ותפס מקום נכבד בחיי הקהילה בפוניבאֶז'. ייסד את הבנק העממי והיה מנהלו. חבר הוועד הלאומי וממנהלי הבנק המרכזי בקובנה. ציר בסיים המכונן (כמ"מ נ. פרידמן). חבר למפלגה העממית („פאלקס פארטיי"). התייחס בחיוב לציונות והיה פעיל בעבודת קרן־היסוד. היה גם בין מייסדי הגימנסיה העברית בפוניבאֶז', בהנהלתו של הפרופ' משה קלברי. משנת 1929 מנהל סניף הבנק היהודי המרכזי בשאוולי ואח"כ מנהל הבנק היהודי בממל. עם סיפוח וילנה לליטא עמד שם בראש הבנק היהודי. נפ' בווילנה בימי שלטון הסובייטים.

לסקוב, ליאון
(1867—1943)

פרמקולוג. נו' בווילנה. קיבל את חינוכו הרפואי באונ' רוג'רס (ארה"ב). עבד בתור כימאי ורוקח. בש' 1899 ייסד יחד עם בנו פרדריק את הפירמה המפורסמת של חמרי רפואה „לסקוב ובנו". שימש פרופ' לפרמקולוגיה באונ' של ניו־ג'רסי מש' 1913 ואילך.

לפין, אבא־מרדכי
(1863—1940)

רופא ועסקן ציוני. נו' בטאוריג למשפחה חסידית. אביו היה סוחר וקבלן, שומר מסורת ומשכיל. התחנך בגימנסיה הרוסית בקובנה. למד רפואה ב־אונ' ווארשה ודורפט. ממייסדי החוג הציוני הראשון בדורפט וממייסדי „מכבי". הראשון שהקים בליטא קבינט לריפוי רנטגן. ממייסדי הסניף הקובנאי של הליגה למל־חמה בשחפת וסגן יו"ר של אגודת הרופאים. בש' 1920 שימש נציג ליטא בקונגרס בינלאומי של רופ־אים דרמטולוגיים. פעיל בחיים הציבוריים של יהודי ליטא. ממייסדי הבלוק היהודי־ליטאי בבחירות לדומה. היה חבר עירית קובנה בש' 1921. ממייסדי הספריה ע"ש מאפו בקובנה, ויו"ר הנהלתה עד לחיסולה. ממייסדי החברה ההיסטורית־אתנוגרפית בליטא ויו"ר בה. היה פעיל בהנהלת בית־היתומים, הת"ת, המטבח הזול וכמה מוסדות ציבוריים אחרים, אך את עיקר מרצו הקדיש לתנועה הציונית שעל משמרתה עמד עד לחיסולה הגמור בליטא. השתתף במשלחת שקיבלה את פני ד"ר הרצל בווילנה. חבר המרכז הציוני בליטא וגזבר „קרן־היסוד". נפ' בקובנה.

לקסון, אליעזר־דניאל
(1872—1923)

עתונאי. נו' בקובנה. קיבל חינוך מסורתי וכללי. זמן קצר היה קרוב ל„בונד". אח"כ התקרב לציונות. את עבודתו העתונאית החל בש' 1900 ב„די וועלט" בווינה. בש' 1903 היגר לארה"ב והשתתף שם בעתונות היהודית. חיבר רומנים בשביל העתונות וגם תרגם רומנים מרוסית וצרפתית. היה אחד העתונאים היהודים הרציניים והמשכילים בארה"ב. פרסם מאמרים על ספרות העולם וסופרי הדור. מת מיתה חטופה במשרדי עתון בניו־יורק.

לקרט, הירש
(1879—1902)

פועל. מהרוגי המלכות ברוסיה. נו' בהאנושישוק להורים עניים. עודו נער והוא כבר שוליה של סנדלר. בש' 1895 עבר לווילנה ועבד שם בבית־מלאכה לסנדלרות. הצטרף לתנועת המה־פכה. נאמן ומסור לחבריו. בעל אופי סוער, וחביב על חבריו הפועלים. במאי 1900 השתתף בהתקפה על תחנת־משטרה בפר־בר של וילנה, במטרה לשחרר קבוצת אסירים מדיניים. כעבור ימים מספר נאסר על נסיון שני לשחרר אסיר פוליטי פצוע. נידון ל־15 חודשי מאסר ולגירוש, למשך שנתיים, לפלך יקטרינוסלב. באפריל 1902 חזר לווילנה באורח בלתי־ליגלי לבקר את אמו ואת אשתו הצעירה. ב־1 במאי השתתף בהפגנת פועלים שאורגנה ע"י ה„בונד" בשיתוף עם מפלגת ס.ד. של פולין וליטא. 26 מפגינים נאסרו ולפי פקודת שר הפלך של וילנה (פון ואל) נידונו למלקות. עונש זה עורר את חמת ציבור הפועלים בווילנה והוחלט להינקם מפון ואל. קבוצה של 6 פועלים (4 יהודים ו־2 פולנים) החליטו על מעשה הנקמה. הירש לקרט קיבל על עצמו את הביצוע. בליל 18 במאי ירה בפון ואל ופצע אותו. הוא נאסר בו במקום, נידון למוות ע"י בי"ד צבאי, וביום 10 ביוני הוצא להורג. בביה"ד ובשעת הוצאתו להורג גילה תכונות אופי חזקות ואומץ לב רב. על מעשהו של לקרט נוצרה ספרות שלמה: מאות מאמרים, שירים, מחזות, חוברות וספרים נכתבו על פרשת חייו, ובכללם המחזה „הירש לעקערט" מאת ה. לייוויק (וילנה, 1931).

מאירוביץ, דוד־זאב (וולוול)
(1908—1941 ?)

משורר אידי. נו' בווילקומיר. למד בגימנסיה האידית. אח"כ עבר לקובנה, שם עבד בתעשיית מעילים. פרסם שירים באידיש בעתונים ובקבצים ספרותיים שהופיעו בליטא. שירתו היתה בעלת אופי סוציאלי־מהפכני. שיריו הוצאו לאור בשם „אונטער דער זון" (1935) ו„און קומען וועט דער טאג" (1940). נספה בימי השואה.

מאירוביץ, תודרס (פיודור) בן מנחם
(חי במאה הי"ט וראשית המאה ה־20)

רופא כירורג. נו' בטאווריג. שימש משך שנים רבות רופא ראשי בביה"ח היהודי „ביקור חולים" בקובנה. כירורג מפורסם. אישיות מכובדת על הציבור. פעיל במוסדות רבים, במיוחד בבית־היתומים ע"ש ר' יצחק־אלחנן בקובנה. נפ' בקובנה בשנות העשרים.

מאירסון, אברהם
(1948—1881)

נוירולוג ופסיכיאטור. נו' ביאנובה. שימש פרופ' בנוירולוגיה באונ' סט. לואיס והרווארד. רופא ראשי בבי"ח בבוסטון. מחבר ספרי־יסוד, המשמשים ספרי לימוד לסטודנטים. מחבר־שותף לספר "The German Jew — His Share in Modern Culture". נפ' בברוקלין.

מאפו, אברהם בן יקותיאל
(1867—1808)

מאבות הספרות העברית החדשה. נו' בסלאבודקה לאביו שהיה מלמד עני. עוד בילדותו התפרסם כעילוי. בגיל 18 נשא אשה, בתו של חסיד. למד קבלה והיה נתון להשפעתה של החסידות. בגיל 20 התחיל ללמוד רומית, גרמנית, צרפתית ורוסית והתקרב למשכילים. מאז ניתק את קשריו עם החסידים. שניאור זקש מראסיין (שימשה אז מרכז למשכילים) עורר אותו לכתיבה. בא במגע עם משכילי וילנה: אד"ם הכהן לבנזון, רש"י פין וק. שולמן. בש' 1848 נתמנה מורה בביה"ס הממשלתי לנערים בווילנה. בהשפעת תרגומים מיצירות קלסיות כתב את הרומן הראשון „אהבת־ציון" בש' 1831, אך הוציאו לאור רק בש' 1853, לאחר ליטוש ובקורת קפדנית. הספר יצא לאור בעזרת אחיו ובחסכונותיו הפרטיים. הופעת הספר היתה מאורע בחיי הספרות העברית והספר הקנה פרסום רב למחברו. הספר הופיע במקורו ב־23 מהדורות ותורגם לשמונה לשונות: אידיש (2 תרגומים שונים), גרמנית, אנגלית (3 תרגומים שונים), צרפתית (2 תרגומים שונים), רוסית, לאדינו, ערבית־קלאסית, ערבית־יהודיה של צפון אפריקה ופרסית־יהודית. סיפורו השני, „עיט־צבוע", משקף את המאבק בין המשכילים ובין הקנאים (וילנה, תרי"ז—תרכ"א). סיפורו השלישי „אשמת־שומרון" היא יצירה אפית גדולה, שנושאה הסכסוך בין ירושלים לשומרון בימי אחז מלך יהודה ופקח בן רמליהו והושע בן־אלה, מלכי ישראל (וילנה, תרכ"ו). חיבר רומן ב־2 ח' מתקופת שבתי־צבי בשם „חוזי־חזיונות" (וארשה, תרכ"ט). כן חיבר 3 ספרי־לימוד: „חינוך לנער"; „דער הויזפראַנצאָזע", ספר־לימוד ללשון הצרפתית כתוב גרמנית באותיות עבריות; „אמון פדגוג" (קניגסברג, תרכ"ז). בש' 1867 החל מאפו לסבול כאבים בידו הימנית והוא נאלץ לכתוב בידו השמאלית. נסע לפאריס לשם ריפוי, אך בדרכו לשם נפ' בקניגסברג.

מאפו, אריה (לייב) בן אברהם
(1897—1834)

רופא צבאי. נו' בקובנה לאביו הסופר הדגול. גמר שם גימנסיה רוסית ואח"כ למד באקדמיה הרפואית בפטרבורג. ידע לשונות אירופיות רבות והכיר את הספרות האירופית. שימש רופא מחוזי בטאַלז ובראסיין במשך 17 שנה. אח"כ עבר לקובנה ושימש שם רופא צבאי. היה מכובד בחוגי הציבור והממשלה, שהעניקה לו תואר כבוד. נפ' בקובנה.

מגון, ליזה
(1943—1918)

פרטיזנית בגיטו וילנה. נו' בווילנה. חברת „השומר־הצעיר" שם. פעילה בתנועת המחתרת הפרטיזנית בגיטו. הבריחה נשק וציוד לגיטו, מתוך מסירות נפש. נתפסה על־ידי הנאצים והוצאה להורג.

מגיד, דוד בן הלל־נח
(1940—1862 ?)

היסטוריון. נו' בווילנה. גמר אקדמיה לאמנות ומחלקה למדעי המזרח באונ' פטרבורג. היה מזכירו של רש"י פין ועוזרו בחיבור „האוצר" ו„כנסת ישראל". פרסם מאמרים ב„היום", „המליץ", „הצפירה", „ווסחוד", „פריינד". השתתף באנציק' היהו־דית־רוסית. ספרן במח' המזרחית של ספרית פטרוגרד (1918). פרופ' לתולדות האמנות (ומש' 1925 גם לעברית) באונ' שם. תרגם בשעתו לעברית את ספרו של ד"ר דמבו „טביחת הבהמה" (1893) וערך את הספר הקראי „צמח־דוד". מחיבוריו: „מרדכי אנטוקולסקי, תולדותיו ופרשת עבודתו" (וארשה, תרנ"ז); „ר' מרדכי־אהרן גינצבורג" (וארשה, תרנ"ז); „תולדות משפחת גינצבורג", עם הערות חכמי הדור (פטרבורג, תרנ"ט). כתב על הפולחן היהודי, על יהודי קווקז והכין הוצאת ספר התנ"ך ב־40 לשונות ודיאלקטים. ערך את ספרו של אביו, הלל־נח מגיד (שטיינשניידר).

מגיד (שטיינשניידר), הלל־נח
(1903—1829)

ביוגרף וגניאולוג. נו' בווילנה. פרסם מאמרים בגניאולוגיה וביבליוגרפיה. החשובים במאמריו הם הביוגרפיה של ד. אופנהיים (ב„גן הפרחים", 1882), ורשימות היסטוריות על קהילת למברג („אנשי השם", 1895). השתתף עם רש"י פין בהכנת הספר „קריה נאמנה". מפעלו העיקרי — „עיר וילנה" (וילנה, תר"ס), שממנו יצא רק חלק א' ולא נשלם. החיבור מכיל מאות ביוגרפיות של אישים ורבנים ילידי וילנה.

מהיפית, ישראל־אברהם בה"ר אפרים־ניסן
(1930—1897)

סופר. נו' בשאדובה. את ילדותו בילה בדאוג, שבה שימש אביו רב. חונך על ברכי אביו. בן 7 למד גמרא. בהיותו בר מצוה כבר היה בקי ב־700 דפי גמרא. בן 14 למד בישיבת לידא מפי הרב פולאצ'יק. בן 18 הוסמך להוראה ע"י שני רבנים. למד גם שפות ולימודי חול. גילה עניין מיוחד במתימטיקה ופיסיקה. טיפל בקונסטרוקציות מכניות ושאף להשכלה טכנית גבוהה, אך מחלתו שיבשה את תכניותיו. על משכבו בסנטוריום בשווייץ ניהל חליפת

מכתבים עם משרד הפטנטים המלכותי בברלין, פירמות טכניות גרמניות והמכון הגיאוגרפי בשווייץ על תכניותיו הטכניות. פעולתו הספרותית החלה בגיל 16 בשיר „אומלל", החדור יאוש וצער. בן 17 חיבר שיר „צלילי שלום", המנון לשלום העולם. אחריו באו שירים: „שבת", „כדור פורח", „מה שסיפר הרוח", ועוד. תרגם לאידיש שירי־עם של ביאליק ואת משלי קרילוב לעברית ואידיש. חיבר טרגדיה ב־4 מערכות מחיי היהודים במלחה"ע ה־1 בשם „אין בלוט און גיפט" ושיר „אין בלוטיקן קאשמאר", מוקדש לאחים באוקראינה („אידישע צייטונג" בווילנה, 1919). בשנת 1920 שימש מזכירו הפרטי של ר' חיים־עוזר גרודזנסקי בווילנה. משם עבר לקובנה והשתתף ב„אידישע שטימע" (משך 10 שנים). בתקופה זו פילס לו את דרכו כהומוריסטן ופרסם את יצירותיו בעתונים שונים בליטא, פולין, גרמניה, שווייץ וארה"ב. בשנים 1921—1928 חיבר שורה של קומדיות, מחזות ילדים ופרודיות החדורים חיבה לא"י ולגאולת ישראל ושנאה לצבועים הפוליטיים, ליבסקציה ולשפיכות דמים. בימי מלחה"ע ה־1 חלה בטיפוס ובשפעת ולקה בריאותיו. את השנים 1923—1928 עשה בבתי־החלמה בשווייץ. בשנת 1928 חזר לאביו הרב בפאנימון. מש' 1929 ישב בקלן, שם נשא לו אשה. כוח יצירתו גדל, אולם מחלתו התגברה ובשבט תר"ץ נפ' בקלן. עוד על מיטת־חוליו הכין לדפוס 5 כרכים של עבודותיו המובחרות, ומהם יצא לאור לאחר מותו הכרך „הומאריסטישע דערציילונגען", הכולל 37 סיפורים והומורסקות, רומן בשם „הטעות", 2 מחזות ילדים ועוד (ברלין—קובנה, 1931).

מוטניק, אברהם („גלעב")
(1930—1869)

מראשוני ה„בונד". נו' בווילקומיר. למד בגימנסיה רוסית בקובנה. מטעמים פוליטיים נאלץ לעזוב את הגימנסיה. למד שנתיים בפוליטכניון בברלין. בשל קשריו עם אנשי ס.ד. בגרמניה הוחזר לרוסיה. היה פעיל במחתרת הסוציאליסטית בווילנה. השתתף בוועידת היסוד של ה„בונד" (1895), בה נבחר לוועד המרכזי. בש' 1898 נאסר בלודז'. ברח מרוסיה (1901) לשוויץ, והצטרף לוועד־חו"ל של ה„בונד" בג'נבה כמנהל ומזכיר המשרד והדפוס עד ש' 1905. מאז התרחק מהתנועה הסוציאליסטית. נפ' בברלין.

מוטקה חב"ד
(? —1875)

בדחן. נו' בסוף המאה הי"ח באושמיאנה להורים עניים. היה עוזרו של הבדחן בחתונות. כהרשלה אוסטרופולר בשעתו כן גם הוא היה פופולרי בין היהודים בגלל בדיחותיו ומעשי הליצנות שלו. נפ' אחרי תקופה ארוכה של שיתוק וחיי בדידות.

מונסביץ, מרדכי־מנס
(1928—1857)

מחנך ומחבר. נו' בשאט. אביו היה חובש. למד ביאנובה, ווילקומיר וקובנה. בש' 1880 התיישב בליבאו וייסד שם בי"ס שהיה קיים עד 1918. בש' 1919 היגר לארה"ב, שם שימש מורה ומנהל בבי"ס. פרסם שירים ומאמרים עבריים. חיבר כמה מחזות וספרי לימוד, ביניהם: „הדקדוק המעשי" (וארשה, תרס"ה), שיצא אח"כ במהדורות רבות; „מראה עיניים", ראשית לימוד שפת עבר (וילנה, תרס"ו); „החבר הטוב", כריסטומטיה (וארשה, תרע"א); „חטאת הורים", סיפור (וארשה, תרמ"ד).

מורבסקי, אברהם (א. מנקר)
(1965—1886)

שחקן. נו' בווילנה לאב סוחר. עד גיל הבר־מצוה קיבל את חינוכו בבית. מאז התרחק מסביבה יהודית. למד בבי"ס דרמטי בפטרבורג. שחקן בתיאטרון ביליאב ובלהקות רוסיות אחרות, בבירה ובערי השדה. בש' 1918 חזר לווילנה ועבר לבמה היהודית (בתיאטרון העממי של ליפובסקי, להקת קומפנייץ ואח"כ הצטרף ללהקה הווילנאית). פרסם בעתונות היומית מאמרים על בעיות התיאטרון והספרות שעשו רושם על קהל הקוראים. תרגם לאידיש כמה מחזות. הופעותיו בתפקיד עזריאל ב„הדיבוק" ו„הדוכס הזקן" במחזה של קציזנה היקנו לו פופולריות עצומה. ביים הצגות שונות בווילנה ובערי פולין והופיע בהצלחה בסרטים שונים.

מורדל, פנחס
(1934—1867)

בלשן עברי. נו' בקובנה. חניך הישיבות. עסק גם בהוראת העברית. בש' 1881 היגר לארה"ב ועבד שם בתור פועל בבית חרושת. בהשפעת מרקוס יסטרוב פרסם בש' 1895 בקורת על המהדורה החדשה של „ספר היצירה". השתתף ב„השלוח", „העברי", „לשוננו" ועתונים אנגליים־יהודיים שונים. כתב על התפתחות הניקוד העברי וקבע במאמריו שהיהודים, ולא הנוצרים, היו הראשונים שהמציאו את האלף־בית. נפ' בפילדלפיה.

בניו: **לואי יואל — פרופ' למתימטיקה**. הרצה באונ' שונות באנגליה ובגרמניה. זכה למדליה של החברה המתימטיקאית בלונדון ומנצ'סטר על תרומתו לתורת המספרים; **בן — מהנדס** וקצין בצי ארה"ב ומפורסם בתור מומחה לסלילת כבישים. זכה לאותות הצטיינות מרובים.

מזה, יהושע־לוי בן חיים (יהושע סגל)
(1917—1834)

סופר. נו׳ בז׳אגר־חדש לאב משכיל. חניך ישיבות ליטא. הושפע מספרות ההשכלה. עבודתו הספרותית החלה במכתב ל„הכרמל" ובסיפור „קידוש השם" מתקופת מסעי־הצלב. נדד מעיר לעיר על פני רוסיה ורומניה. במכתביו מן הדרך, אותם פרסם בעתונות, ביקר את החינוך, סדרי הקהילות, את מצבה השפל של האשה, והטיף לחקלאות ולהגירה לא״י ולאמריקה. המכתבים עשו בשעתם רושם רב. בספרו „האמונה וההשכלה" (וילנה, תרל״ד; מהדורה רביעית, וארשה, תרמ״ח) קרא למאמין ולמשכיל להתאחד לשם פעולה למען העם. בכספו שחסך הו״ל מאסף „גן־פרחים" (וילנה ווארשה, תרמ״ב—תרנ״ג), בו השתתפו גדולי הסופרים העברים בשעתו, בתוכם י. ל. פרץ. כן הו״ל (יחד עם ראובן־אשר ברוידס) עתון ספרותי „היהדות" (לבוב, תרמ״ז), ממנו י״ל 6 גל׳. כתביו ויומן, שכתב במשך 20 שנה, נשרפו במלון שבו התגורר. הדבר הניע אותו לחזור לווילנה, שם ישב 25 שנה ולא יצא את העיר. מאז נעלם מעל דפי העתונות, אך המשיך לכתוב מאמרים וסיפורים בעברית. מחיבוריו בעברית: „טפח מגולה" (וארשה, תרמ״ו); „מכתבים משר של ים" (וארשה, תרמ״ה—תרמ״ז); „במת ישחק" (וארשה, תר״ן); „למען האמת", בקורת ס׳ דבה״י לעם ישראל של ז. יעבץ (וארשה, תרנ״ג); „האשל" (וארשה, תרנ״ג); „ספורי ישראל" (ברדיצ׳ב, תרנ״ב); „פרחים ושושנים" (ברדיצ׳ב, תרנ״ב); „אוצר חדש" (וילנה, תרנ״ח); „עלילות שוא" (וילנה, תרס״ח); „תמת עבריה", מחזה (וילנה, תרס״ד). כמו־כן כתב מאות סיפורי־מעשיות עממיים באידיש (רובם נדפסו בווילנה). עם כל פוריות יצירתו חי בדלות ובדחקות מחמת ניצולו ע״י המו״לים. את שכר הסופרים היה מקבל בספרים והיה חוזר על הפתחים ומוכר אותם. היה גם מוכר עתונים, ועם זה נזקק לעזרת ידידיו וחבריו. מת בבדידות וברעב בווילנה, בימי מלחה״ע ה־1.

מזל, יוסף בן אהרן
(1850— ?)

סופר ומו״ל. נו׳ בוויז׳ון. בשנות ה־90 היגר לאנגליה, התיישב במנצ׳סטר וייסד שם בית־דפוס והוצאה משלו. תרגם לעברית את „שמשון הגבור" למילטון (מנצ׳סטר, תר״ן); „יהודה המכבי" ללונגפלו (שם, תר״ס); „עמק השדים" לתומס (שם, תרס״ח); „שיר הגיון" לעומר אל כיאם (שם, תר״ע); „שחוק מכאיב לב", מאת ל. ברנה (וילנה, תרמ״ו); „דברי אחיקר החכם" (ניו־יורק, תרס״ה). כן הוציא לאור את הספר „מכנף הארץ זמירות" (מנצ׳סטר, תרנ״ז), הכולל שירים מקוריים ומתורגמים, ואת הספר „דגל־ציון" (שם), הכולל שירים ציוניים. היה גם עסקן ציוני פעיל וציר בכמה קונגרסים ציוניים.

מזר (מייזלר), בנימין
(נו׳ בש׳ 1906)

ארכיאולוג. נו׳ בגרודנה. למד בגיסן ובברלין. בש׳ 1929 עלה לא״י. ניהל את החפירות ברמת־רחל, בית־שערים ותל־קסילה. פרופ׳ לארכיאולוגיה והיסטוריה של תקופת הבית הראשון באונ׳ העברית בירושלים. בש׳ 1952—1961 היה רקטור ונשיא האונ׳ בירושלים. מחיבוריו: „ישראל בארצו", אטלס היסטורי (ת״א, 1941); „תולדות המחקר הארכיאולוגי בא״י" (ירושלים, תרצ״ו); „תולדות ארץ־ישראל עד המלוכה הישראלית" (ת״א, תרצ״ח); „בית־שערים", פרשת החפירות (ירושלים, תש״ה).

מטוק, ישראל־איזידור
(1954—1883)

רב רפורמי. נו׳ בליטא. חניך אונ׳ הרווארד וההיברו יוניון קולג׳ בסינסינטי. שימש רב בקהילה רפורמית בלינקולן, נובה וניו־יורק ולבסוף בלונדון. ממיסדי „האגוד העולמי ליהדות מתקדמת". תפס מקום מכובד בחוגי היהדות הליברלית באנגליה. מחיבוריו: "What are the Jews?" (London, 1939); "The Essentials of Liberal Judaism" (London, 1947); "Jewish Ethics" (London, 1953); "The Thought of the Phophets" (London, 1953).

מטיס, אנה בת שמעון
(? —1942)

עסקנית ציבורית. מראשי האידישיסטים בליטא. הרוח החיה בכל מוסדות החינוך והתרבות שלהם. אצילת רוח ונדיבת לב. ערה ורגישה לסבלו של כל אדם. ממייסדי ביה״ס למלאכה „טרוד" בקובנה לפני מלחה״ע ה־1. בעלה, ד״ר משה מטיס, היה כימאי־בקטריולוג, שוחר השכלה ומפיץ תרבות בקרב העם. בעל השקפות ראדיקליות. מראשי חברת מפיצי־השכלה בקובנה. שניהם נספו בגיטו סלא־בודקה בימי השואה.

מייזליש, משה בן מרדכי
(1849—1759)

מחבר. נו׳ בווילנה, בה שימש אביו שמש־הקהל. ת״ח ומשכיל. מקורב להגר״א וחביב עליו. היה בקי בספרות הגרמנית והחשיב את מ. מנדלסון. בלי ידיעת הגר״א קיים גם קשרים עם ר׳ שניאור זלמן מלאדי. בימי מלחמות נפוליאון עמד בקשרים עם הצבא הצרפתי ועם נפוליאון עצמו. אופי קשריו לא נתברר. ר׳ שניאור זלמן, ששנא את נפוליאון, ביקש ממנו כי יפעל לטובת הצבא הרוסי. לאחר שנחשד בעיני נפוליאון נאלץ לברוח מרוסיה לא״י בש׳ 1816, והתיישב בחברון. ד״ר אליעזר הלוי שביקר בחברון בש׳ תקצ״ח התפלא למצוא בעיר חכם תורני, שאפשר לשוחח עמו גם על שילר, לסינג והרדר. חיבר ספר „שירת־משה" על תרי״ג מצוות בדרך שיר (שקלוב, תקמ״ח). במהדורה השניה של ספר זה (ירושלים, תרס״ז) נדפסו אגרות שכתבו אליו ר׳ שניאור זלמן מלאדי ובנו ר׳ דובער. נפ׳ בחברון.

בנו **אריה־לייב** נו׳ בווילנה והיה ממנהיגי החסידים בעיר. נפ׳ שם בש׳ 1835.

מיל, יוסף־שלמה בן חיים („ג׳ון מיל")
(1952—1870)

ממייסדי ה„בונד". נו׳ בפוניבאז׳. אביו היה סוחר. למד בחדר ובביה״ס הריאלי שם ובווילנה. אח״כ למד בציריך

מדעי חברה וכלכלה. מנעוריו פעיל במחתרת הסוציאליסטית בווילנה ואח"כ בוורשה, מקום שם התקרב לחוגי הסוציאליסטים הפולנים. היה בקבוצת מייסדי ה„בונד" ומחלוצי התנועה. הראשון שהעמיד בפני הנהגת ה„בונד" את הבעיה הלאומית ועסק בפתרון סוציאליסטי של הבעיה הלאומית. גילה הבנה מיוחדת לבעיות הלאומיות של הפולנים ושאיפתם לעצמאות. ערך את ספרות ה„בונד" בלשון הפולנית. יוזם ועד חו"ל של ה„בונד" (1898) ופעיל בו עד ש' 1917. בש' 1951 עבר לארה"ב. פרסם ספר זכרונות (1946—1949).

מילין, שרה־גרטרוד

(נו' בש' 1892)

סופרת. נו' בליטא. גדלה בדרום־אפריקה. בעלה — שופט ביה"ד העליון במדינה. סופרת מחוננת בעלת ראיה חדה שתיארה בספריה את הבעיה הגזעית באפריקה־הדרומית. מחיבוריה: "General Smuths" (London, 1936); "Rhodes" (London, 1934, 1952); "The People of South Africa" (London, 1951); "God's Stepchildren" (London, 1924). הסיפור האחרון תורגם לעברית בשם „בנים חורגים לאלוהים" (ת"א, תרצ"ג).

מילר, אירווינג בן אברהם

(נו' בש' 1903)

רב ומנהיג ציוני. נו' בקובנה. בש' 1912 היגר לארה"ב. חניך הישיבה־קולג' וישיבת ר' יצחק־אלחנן בניו־יורק. למד בקולג' ניו־יורק ובאונ' פיטסבורג וקולומביה. רב ב„היכל־עמנואל" ביונגסטאון וב„שערי־תפילה" בניו־יורק. מזכיר הקונגרס היהודי העולמי. חבר הנהלת ההסתדרות הציונית באמריקה ואח"כ נשיאה. חבר הנהלת „בני־ברית".

מילר, בנימין־פרנקלין

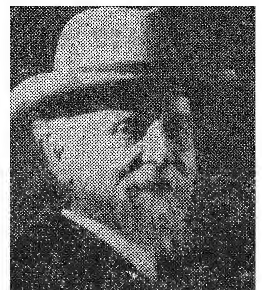
(1874—1949)

תעשיין ונדבן. נו' ביאנישקאֶל. בש' 1886 היגר לארה"ב. מראשוני הציונים בארה"ב. יחד עם ס. וויז היה ממייסדי ההסתדרות הציונית באמריקה. פעיל לטובת הקרנות והמוסדות הציוניים ולמען מוסדות־ציבור יהודיים בפילדלפיה. נציג יהודי פילדלפיה בקונגרס היהודי האמריקאי. הכניס שכלולים והמצאות חדשות בתעשיית הטקסטיל בארה"ב. נפ' בפילדלפיה.

מילר (טוחן), טוביה־זיסקינד בן בנימין־יהודה

(1884—1962)

עסקן יישובי. נו' בווילקומיר. למד בישיבות. היגר לדרום־אפריקה והתיישב בקיפטאון. ייסד שם אגודת „צעירי־ציון" ושימש מזכירה. עבר לארה"ב והמשיך את השכלתו באונ' ניו־יורק. גם שם היה פעיל בעבודה ציונית ועברית. בש' 1909 עלה ארצה והתיישב ברחובות. התמסר לעבודה חקלאית ונעשה בר־סמכא בענייני פרדסנות, עצי פרי וגידול בקר. חבר ועד המושבה ומסור לעבודה התרבותית בה. ממייסדי „התאחדות האכרים" ומעסקניה

הראשיים, ממייסדי אחוזת הרברט סמואל, באר־טוביה, חברת גן־חיים, ומגואלי הקרקע בדרומה של הארץ ובחולה. אך עיקר זכותו בתולדות היישוב החדש היא בהרחבת שטח הפרדסנות בארץ ופיתוחה. עורך החלק החקלאי בעתון „בוסתנאי". חבר ועד הלשון וציר באסיפת הנבחרים הראשונה והשניה. ציר היישוב בקונגרס היסוד של הסוכנות היהודית (יחד עם ח. נ. ביאליק והרב ב"צ עוזיאל). יו"ר הנהלת ביה"ס התיכון בפרדס־חנה וחבר בהנהלת „פרדס", „חמי־טבריה" וחברת „כנרת". את כל זמנו הפנוי הקדיש לתורה ולחקר בעיות פילוסופיות וסוציולוגיות. ספרייתו היתה מן הספריות הפרטיות הגדולות בארץ. נפ' בחיפה והובא לקבורה ברחובות.

מימון, שלמה בן יהושע

(1753—1800)

פילוסוף. נו' בנאֶסוויז'. מורו הראשון היה אביו. אח"כ למד בישיבת איוואֶניץ. בגיל 7 למד תלמוד באורח עצמאי. בגיל 12 נשא אשה, ובגיל 14 כבר היה אב. התאכזב משיטת לימודיו והחל לעיין בספרי מדע (אסטרונומיה והיסטוריה). כן למד קבלה ושקע ב„מורה נבוכים" של הרמב"ם. חיבר פירוש לספר זה, אולם כל ימי שבתו בליטא לא העז להדפיסו. בש' 1778 הלך לקניגסברג ללמוד רפואה. למד גרמנית ללא עזרת מורה. סטודנטים יהודים עזרו לו להגיע לברלין, אך הוא גורש משם ונדד לפרוסיה. הרב הירש ינובר דאג לפרנסתו במשך שנתיים ימים. חזר לברלין מצוייד בהמלצות. שם למד פילוסופיה ונתמך ע"י משה מנדלסון, לזרוס בן־דוד ומרקוס הרץ. אך בהתנהגותו וברעיונותיו הרדיקליים עורר את רוגזם של ידידיו ונאלץ לעזוב את ברלין. נדד שנים אחדות בגרמניה ובהולנד. השלים את השכלתו באלטונה, משם בא לברסלאו, שבה מצא ידידים ותומכים חדשים. שם תרגם לעברית את „מארגענשטונדען" של מנדלסון. לאחר מותו של מנדלסון חזר לברלין. בש' 1790 הזמינו הנסיך אדולף קלקרוט להתארח באחוזתו אשר בנידרזיגרסדורף. שם בילה את 10 שנות חייו האחרונות. הנסיך גילה עניין במימון בגלל מאמרי הבקורת שלו על הפילוסופיה של קנט, שמימון התעמק בה מש' 1788. בש' 1970 פרסם את ספרו הראשון והוא "Versuch über die Transcendental Philosophie" (Berlin, 1790), שעורר תשומת־לב בין הפילוסופים בדורו ואשר קנט העריכו מאד. אחרי זה פרסם שורה של חיבורים: „גבעת המורה", פירוש ל„מורה נבוכים" של הרמב"ם (ברלין, תקנ"א—תקנ"ו); "Philosophisches Wörterbuch" (Berlin, 1791); "Streiferein im Gebiete der Philosophie" (Berlin, 1793); "Versuch einer neuen Logik" (Berlin, 1794); "Die Kategorien des Aristoteles" (Berlin, 1794); "Kritische Untersuchungen über den Menschlichen Geist" (Leipzig, 1797); "Lebensgeschichte" (Berlin, 1792—1793). הספר „תולדות חיי", הנזכר אחרון, נתפשט גם מחוץ לחוגי

פילוסופים ותורגם לעברית, אנגלית, איטלקית ופולנית. מלבד „גבעת המורה" כתב בעברית גם את הספרים „תעלומות חכמה" ו„חשק שלמה" שנשארו בכתב־יד. נפ׳ בנידרזיגרסדורף.

מינור, יוסף (אוסיפ) בן שלמה־זלקינד
(? —1861)

מהפכן. נו׳ בווילנה. אביו היה רב־מטעם. בעודו סטודנט באונ׳ מוסקבה הצטרף לתנועת „נארודנאיה־ווליה". בש׳ 1883 נאסר יחד עם חברו מיכאל גוץ והוגלה לטולא. לאחר זמן שוב נאסר. שנתיים וחצי ישב בבית־הסוהר עד בירור משפטו. נידון ל־10 שנות גלות במזרח־סיביר. בדרך למקום־גלותם נורו כמה מהנידונים ע״י מלוויהם. מקרה זה, הידוע בשם „שחיטת יקוטסק", עורר סערה בכל רוסיה. כתוצאה מהבירור המשפטי שנעשה נידון מינור לעבודת פרך לכל ימי חייו (העונש הופחת אח״כ ל־10 שנות גלות בסיביר). בש׳ 1898 חזר לווילנה וקיווה לחדש את נעוריו. אולם המשטרה לא אפשרה לו לנצל את נסיונו המהפכני והוא נשלח לסלוצק, אח״כ לקישינוב ומשם גורש לחו״ל (ברלין). בש׳ 1903 היה חבר מרכז ס.ר. בחו״ל (ג׳נבה). משם נשלח כמה פעמים לקווקז, מערב רוסיה ואח״כ לאיזור הוולגה. שם נפל שוב בידי המשטרה, נכלא ל־14 חודש ונידון ל־10 שנות עבודת פרך. לאחר מהפכת פברואר (1917) חזר למוסקבה ונתקבל שם בכבוד והערכה ע״י חברי מפלגתו. נבחר ליו״ר מועצת העיריה של מוסקבה וערך את בטאון המפלגה „טרוד". אך ימי גדולתו לא ארכו. מהפכת אוקטובר גרמה לפילוג המפלגה. הוא סבל למראה הרס התנועה, שלמענה הקריב קרבנות הרבה. יצא לחו״ל: לארה״ב, ואח״כ לצרפת. שם ניהל את „הצלב האדום" הפוליטי לעזרת הסוציאליסטים, מעוני המשטר הסובייטי.

אחיו לזר (נו׳ בש׳ 1855) היה פרופ׳ לנוירולוגיה באונ׳ מוסקבה.

מינור, שלמה־זלקינד
(1900—1827)

רב וסופר. נו׳ בווילנה. מחניכיו הראשונים של ביהמ״ד לרבנים בווילנה, בו שימש אח״כ מורה. בעל ידיעה רחבה בספרות התלמודית והמדרשית. בש׳ 1858—1868 היה רב־מטעם במינסק, ומש׳ 1869 היה רב במוסקבה. הקים שם קהילה דתית בלתי־תלויה, עם ביכ״נ ומוסדות חסד. היה הראשון אשר הטיף בביהכ״נ בשפה הרוסית. הדריך את ל. טולסטוי בחקר התנ״ך ובלימוד עברית. פרסם מאמרים וחוברות נגד האנטישמיות. התערבותו לטובת אנשי קהילתו גרמה לגירושו לווילנה. דרשותיו היו מלאות תוכן לאומי ועוררו את הרגש היהודי בלב שומעיו. נפ׳ בווילנה.

מיניקס, חנך־יעקב
(1932—1867)

סופר ומו״ל. נו׳ בווילנה. חניך וולוז׳ין. למד בגרמניה. התקרב לר׳ עזריאל הילדסהיימר ור׳ ישראל סלנטר. ממייסדי „אהבת־ציון". פרסם מאמרים ב„השחר". בש׳ 1888 היגר לארה״ב. שימש שם מורה עברי והיה פעיל באגודות תרבות של תנועת הפועלים. בש׳ 1897 החל לפרסם אנתולוגיות לחגים בשם „מיניקעס יום־טוב בלעטער", שזכו לתפוצה רבה. כן פרסם „מיניקעס אילוסטרירטע מאנאט בלעטער", „מיניקעס זאמל־בלעטער" ו„די אידישע בינע", בטאון ראשון לענייני תיאטרון יהודי. נפ׳ בניו־יורק.

מינקובסקי, אוסקר
(1931—1858)

אנדוקרינולוג. נו׳ באלקסוט (פרבר של קובנה). אחיו של הרמן מינקובסקי. שימש פרופ׳ לרפואה בשטרסבורג, מנהל בית־החולים בקֶלן, פרופ׳ חבר באונ׳ ברסלאו. תגליותיו הרפואיות על הקשר בין הדיאבט ובין הפנקריאס אפשרו את המצאת האינסולין. השאיר אחריו שורה ארוכה של חיבורים ברפואה. התנצר בנעוריו. מת בוויסבאדן.

מינקובסקי, הרמן
(1909—1864)

מתימטיקאי. נו׳ באלקסוט (פרבר של קובנה). אחיו של אוסקר מינקובסקי. למד באונ׳ קניגסברג. זכה לפרס בינלאומי של האונ׳ בפאריס. מרצה באונ׳ בון ופרופ׳ בקניגסברג, ציריך וגטינגן. מחיבוריו: "Geometrie der Zahlen"; "Diophantishe Approximationen". בהקדמתו לנוסחאות של תורת היחסות הוא מנסח את החוקים הפיסיים בצורות מתימטיות המקנות לקואורדינטות־הזמן אותה חשיבות של קואורדינטות שלושת הממדים. כאחיו, התנצר גם הוא. מת בגטינגן.

מינקין, יעקב־שמואל בן אריה
(? —1885)

רב וסופר. נו׳ בסוואֶנציאן. חניך ישיבות בפולין. בש׳ 1904 היגר לארה״ב. למד באונ׳ קולומביה. שימש רב בקהילות שונות. בש׳ 1932 פרש מרבנות והתמסר לעבודה ספרותית. ספרו "The Romance of Hasidism" (New-York, 1935) משמש סקירה היסטורית וניתוח ראשון בשפה האנגלית על תנועת החסידות. הספר עשה רושם בעולם הלא־יהודי. ספרו האנגלי "Herod" (New-York, 1936) (תורגם גם לצרפתית ואידית) הוא מחקר הפסיכופתולוגיה של העריצות הפוליטית בעולם הקדמון. בספרו "Abarbanel and the Expulsion of the Jews from Spain" (New-York, 1938) מתאר המחבר את תור הזהב של יהודי ספרד.

מיצקון, דוד־משה
(1887—1836)

משורר עברי. נו׳ ונפ׳ בווילנה. מחבר קובץ שירים „כנור דוד" (וילנה, תרכ״ג), שנתקבל בבקורת חריפה ע״י קובנר ופפירנא, שראו בו מליץ טיפוסי מהאסכולה הישנה.

מירלים, משה־פאלק
(1952— ?)

מראשוני הציונים בארה״ב. נו׳ בבייסיגולה. בשנות ה־80 של המאה הי״ט היגר לארה״ב. פרסם מכתבים מאמריקה ב„המליץ" וב„פסגה" של זאב שור. מראשוני חו״צ בארה״ב וממייסדי „אגודת־ציון" בבלטימור. פרסם שורה של מאמרים ב„הדואר".

מירקין, יצחק בן שלמה
(1941—1871)

מחנך. נו׳ בסאלאנט. חניך החדר והישיבות בליטא. למד באונ׳ ברלין, גרייפסוואלד וברן. קיבל תואר ד״ר לפילוסופיה. ניהל בי״ס ריאלי עברי באנטוורפן. בש׳ 1913 עלה ארצה. שימש מנהל המוסד לחינוך יתומים בפתח־תקוה. מש׳ 1920 שימש מורה בביהמ״ד למורים „מזרחי״ בירושלים. מחיבוריו: „תולדות החינוך וההוראה״ (1924); „פסיכולוגיה בכיוון פדגוגי״ (1929). נפ׳ בירושלים.

מכבי, חיים־זונדל („המגיד מקמניץ״)
(1916—1856)

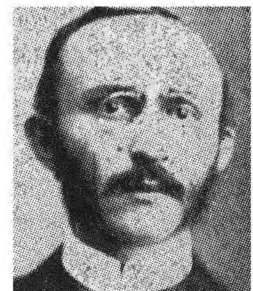
רב ומטיף. נו׳ בכפר סמוך לקוברין (פ׳ גרודנה). חניך ישיבות קוברין ובריסק. בקי גדול באגדה ובספרות חקר היהדות. בעל שכל חריף ולב רגש. צמחוני וטבעוני היה ולא נעל מימיו נעלי עור. בן 17 כבר היה מגיד בקמניץ ותוך זמן קצר התפרסם כמטיף מחונן, מלהיב את הבריות ושובה לבבות לרעיון תחיית ישראל. בש׳ 1881 יצא בשליחות ועד חו״צ לערי רוסיה, ורכש אלפי נפשות לתנועה. בהשפעתו נוסדו עשרות אגודות ליישוב א״י. אולם לא מעטים היו גם מתנגדיו שרדפוהו על דעותיו העצמאיות. עם קום הציונות המדינית לא הצטרף אליה. בש׳ תר״ן נתקבל כמטיף בביכ״נ בלונדון והטיף שם גם בלשון האנגלית. נפ׳ בלונדון.

מכט, אפרים
(1944—1866)

קבלן. נו׳ בקובנה. בש׳ 1887 הגיע לארה״ב. עסק שם בנכסי דלא־ניידי ופיתח שטחים נרחבים לשיכונים. היה פעיל בחיים הציבוריים של יהודי בלטימור, נשיא הקולג׳ היהודי וסגן יו״ר מועצת החינוך היהודי. כן ייסד מוסדות־חסד וחינוך רבים. נפ׳ בבלטימור.

מלמד, שמואל־משה (מכס)
(1938—1885)

עתונאי. נו׳ בווילקובישק. למד באונ׳ שונות באירופה. השתתף בעתונים גרמניים ועבריים שונים, בכללם ב„השלח״.

בשנת 1909 שימש סופרם של עתונים גרמניים בלונדון. בשנים 1918—1914 ערך את העתון „אמריקן ג׳ואיש כרוניקל״ ובש׳ 1936—1928 ערך את הירחון ”The Reflex״. כמו״כ היה פעיל בתנועה הציונית באמריקה. נשיא ההסתדרות הציונית בשיקאגו. חיבוריו: ”Theorie, Ursprung und Geschichte der Friedensidee” (Stuttgart, 1909); ”Der Staat im Wandel der Jahrtausende” (Stuttgart, 1910); ”Psychologie des jüdischen Geistes” (Berlin, 1912, 1921); ”Gestalten und Schotten” (Berlin); ”In the Eve of Redemption” (New-York, 1918); ”Spinoza und Buddha” (Chicago, 1933). נפ׳ בניו־יורק.

מלצר, שמואל־ג׳ימס
(1920—1851)

רופא וחוקר. נו׳ בטראפה ע״י קובנה. קיבל חינוך מסורתי. למד בישיבות, אך נמשך אחר לימודי חול. למד בברלין פסיכולוגיה ורפואה. בש׳ 1883 היגר לארה״ב. גילה שיטה חדשה להנשמה מלאכותית ואת השימוש במגנזיום־סולפט כחומר אנסטטי. שימש ראש המחלקה לפסיכולוגיה ופרמקולוגיה ב„מכון רוקפלר״, היה מייסד ונשיא של „האגוד האמריקאי לקידום המחקר הקליני״, נשיא „חברת הביולוגיה הנסיונית והרפואה״ וחברת „אחוה״ לקידום המוסר הבינלאומי. קיבל תואר ד״ר כבוד משלוש אוניברסיטאות באמריקה ובאירופה. פרסם למעלה מ־200 מונוגרפיות בביולוגיה, פיסיולוגיה ומקצועות אחרים. נפ׳ בניו־יורק.

מלצר, שרגא־פייבל בה״ר איסר־זלמן
(נו׳ בש׳ 1897)

חוקר המקרא. נו׳ בקובנה לאביו הרב. התחנך בישיבות סלוצק, קֶלם וסלאבודקה. בש׳ 1920 עלה ארצה. סיים את ביהמ״ד למורים „מזרחי״ ואח״כ למד באונ׳ ברלין. שימש מורה בבתי־ספר ובביהמ״ד למורות של „המזרחי״ בירושלים. פעיל במוסדות שונים. עשה בשליחות קהי״ס בחו״ל. פרסם מאמרים שונים ומחקר „לצורות שירתו של ביאליק״ („כנסת״, תרצ״ט). בש׳ תש״ו—תש״ח נתן ערב־ערב הסברות על פרקי היום בתנ״ך ב„קול ישראל״, ואח״כ המשיך עם אחרים במתן הסברות. כמו״כ הרצה משך 5 שנים על פרשת השבוע. בש׳ 1950/1 שימש פרופ׳ לתנ״ך ב„ישיבה־יוניברסיטי״ בניו־יורק, ואח״כ באונ׳ „בר־אילן״.

מלר, יוליוס
(נו׳ בש׳ 1901)

מחנך וסוציולוג. נו׳ בליטא. ד״ר לספרות עברית (מטעם הסמינר התיאולוגי היהודי) וד״ר לפילוסופיה (מטעם האונ׳ בקולומביה). פדגוג מומחה, אשר תרם הרבה לחינוך היהודי בארה״ב. בש׳ 1929—1932 מנהל ה„מכון למחקר בענייני חינוך״ של „אגוד הקהילות היהודיות״. פרסם שורה של מחקרים בפסיכולוגיה חינוכית ובבעיות חינוכיות שונות. הורה באונ׳ קולומביה וניו־יורק. מחיבוריו: ”School and Community” (1933); ”Studies in Service and Self-Control” (1929); ”Characters and Personalities” (1934).

מנדלסון, שמואל
(? —1850)

רב וחוקר. נו׳ בשילאֵל. למד בביהמ״ד לרבנים בווילנה ואח״כ בברלין ופילדלפיה. שימש רב בנורפולק, ווילמינגטון (קרולינה הצפונית). בש׳ 1883 העניקה לו האונ׳ של צפון

קרולינה תואר ד"ר. חיבר ספר "The Criminal Jurisprudence of the Ancient Hebrews" (Baltimor, 1891). וכן פרסם שורה של מחקרים ב„הצופה" וכתבי־עת יהודיים ואנגליים אחרים. נפ' בשיקאגו.

מנדלשטם, אריה־ליאון בן יוסף
(1889—1809)

סופר. נו' בז'אגר. אחיו של בנימין מנדלשטם. חניך אונ' מוסקבה ופטרבורג. היהודי הראשון שזכה לתואר מדעי בפילולוגיה באונ' פטרבורג (1844). עוד בהיותו סטודנט שימש מזכיר בוועדת הרבנים בפטרבורג (1843) שדנה בעקרונות החינוך היהודי ברוסיה. בש' 1846—1857 עבד במיניסטריון לחינוך בביצוע תכניות ועדת הרבנים. תכניות אלו לא נתקבלו על הציבור היהודי ופעולותיו של מנדלשטם נתקבלו בביקורת קשה. מש' 1857 עד מותו בילה רוב זמנו בגרמניה. ספרייתו הגדולה נמכרה לאחר מותו לספרייה הציבורית בניו־יורק. הוציא קובץ פואימות וכן תרגם את התנ"ך לרוסית. מחיבוריו (ברוסית): „חינוך נערים" (1850—1859); „להגנת היהודים" (1858); „מחקרים תנ"כיים" (1860). נפ' בפטרבורג.

מנדלשטם, בנימין בן יוסף
(1886—1800)

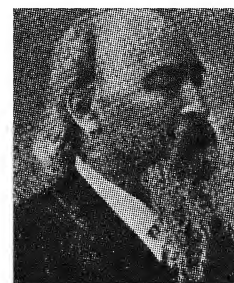
סופר. נו' בז'אגר. מראשי ההשכלה ברוסיה. 40 שנה עבד בשירות משפחת הברון גינצבורג. מחיבוריו: „חזון למועד" (וין, תרל"ז); „פאריז", תיאור העיר והיהודים שבה (וארשה, תרל"ח); „משלי־בנימין", קובץ פתגמים שראו אור ב„האסיף". נפ' בסימפרופול.

מנדלשטם, יוסף
(1910—1846)

חוקר וסופר. נו' בז'אגר. אחיו של מכס מנדלשטם. סיים פקולטה היסטורית־פילולוגית באונ' חרקוב. המיר את דתו. פרופ' לשפה הרוסית וספרותה בהלסינגפורס. חיבוריו ברוסית: „מיתולוגיה של יהודים"; „אורבך כאדם, סופר, יהודי וכאזרח".

מנדלשטם, מכס־עמנואל
(1912—1839)

אופטלמולוג ועסקן ציוני. נו' בז'אגר. חניך אונ' דורפאט וחרקוב. השתלם בגרמניה והיה מגדולי רופאי־העיניים ברוסיה. מרצה באונ' קיוב. מינויו לפרופ' נדחה ע"י השלטונות 3 פעמים בשל יהדותו. דודיו ליאון ובנימין חונכו בסביבה יהודית ומשגדלו הטיפו להתבוללות, ואילו הוא, שקיבל חינוך חילוני, הצטרף לתנועת חו"צ, ועם הופעתו של הרצל הצטרף לתנועה הציונית ברוסיה. לאחר מותו של הרצל הצטרף לתנועה הטריטוריאליסטית.

מקומו בעולם המדע ומסירותו לענייני עמו וגאוותו על היהדות חיבבוהו על הציבור. היה בזמנו מאישיה המרכזיים של יהדות רוסיה. נפ' בקיוב.

מנה, מרדכי־צבי
(1886—1859)

משורר וצייר. נו' ברדושקביץ. קיבל חינוך מסורתי בבית אביו. תלמיד בבי"ס לאמנות בווילנה ובאקדמיה לאמנויות יפות בפטרבורג. בש' 1882 הוענק לו אות הצטיינות מטעם האקדמיה ע"י הנסיך הגדול ולדימיר. אותו זמן ניסה ידו גם בספרות והיה מחבר שירים. רבים מהם הצטיינו בליריקה עדינה והיו חדורים אהבת טבע וגעגועים לציון. מחלה קשה הפסיקה את יצירתו המבטיחה. אחרי מותו הוציאו ידידיו קובץ שיריו, מאמריו ואגרותיו, בשם „כל כתבי מרדכי צבי מאנע" (וארשה, תרנ"ז). משיריו המפורסמים: „משאת נפשי", „השושנה", „הלילה", „עצוב אנכי", „תקוה לעובד". הוא שהנהיג לראשונה את המשקל המטרי בשירה העברית. נפ' ברדושקביץ.

מנישביץ, דב בן יחיאל־מיכל
(1914—1858)

תעשיין. נו' בסאלאנט. חניך ישיבות. שימש את ר' ישראל סלנטר וקיבל ממנו סמיכה לשו"ב. היגר לארה"ב והקים שם בית־חרושת למצות, שהתפרסם בעולם. נפ' בסינסינטי.

מנס, אברהם
(נו' בש' 1897)

היסטוריון. נו' בגרודנה. קיבל חינוך יהודי מסורתי. למד היסטוריה באונ' ברלין. פרסם שורה של מאמרים וספרים בחקר התנ"ך ובעיות חברה וכלכלה. מעורכי האנציקלופדיה הכללית באידיש בפאריס (ערכי תנ"ך, היסטוריה ותולדות אמונת ישראל). ערך (יחד עם א. צריקובר) כרך מיוחד של „שריפטן" של ייוו"א, מוקדש לתולדות תנועת הפועלים היהודית. מש' 1940 בניו־יורק. השתתף ב„צוקונפט" וכן בעתונים אחרים.

מנפריד, אליעזר (לאזארוס)
(1955—1885)

עתונאי. נו' בשאדובה. למד מוסיקה בקונסרבטוריון וארשה. פרסם מאמרים ושירים ב„פריינד", „טאג", „אידישע פאלקס־צייטונג". בש' 1907 היגר לארה"ב. שם פרסם מאמרים ב„אידישע טאגעבלאט" ועתונים אחרים. נפ' בניו־יורק.

מנשה בן יוסף מאילייה
(1831—1767)

תלמיד חכם, הוגה דעות, ממבשרי ההשכלה. נו' בסמארגון. מתלמידי הגר"א. למדן מופלג ומשכיל. למד שפות ופילוסופיה

יהודית של ימי הביניים. שקד גם על ספרי מחקר, הגות ומתימטיקה, בבית קרובו. בשל התקפותיהם של האדוקים עליו זכו רק מעטים מכתביו לראות אור, ביניהם: „פשר דבר" (וילנה, תקס"ז), הכולל בקורת על חיי היהודים בזמנו; „בינת מקרא" (וילנה, תקע"ח); „אלפי מנשה" (וילנה, תקפ"ב); „שקל הקודש" (קאפוסט, תקפ"ג), בו התקיף את המנהג של נשואי קטינים. כדי להפיץ את רעיונותיו על צדק חברתי ועל פיוס בין החסידים ובין המתנגדים החל לכתוב אידיש. חיבר באידיש ספר בהמשכים בשם „סמא דחיי" (סם החיים) (וילנה, תקע"ח). רעיונותיו הקדימו את תקופתו, אך הם סללו דרך לתנועת ההשכלה שהופיעה אחרי מותו. נפ' באילייה.

מיץ, יוליוס
(נו' בש' 1886)

פתולוג של צמחים. נו' בקובנה. רכש את השכלתו בארה"ב. עבד בתחנת־הנסיונות של פלורידה ושל פורטו־ריקו בפתולוגיה של צמחים. התפרסם במיוחד במחקריו בצמחי סוכר. מש' 1930 עבד בלשכת המטעים הממשלתית בוושינגטון.

מיץ, ישראל בן שניאור
(1950—1869)

תעשיין ונדבן, פטרון לספרות העברית. נו' בקאלווארִיה למשפחה מיוחסת (מצד האב הגיע היחוס לר' מרדכי יפה, בעל „הלבושים", ומצד אמו לר' אברהם, אחי הגר"א). למד ב„חדר מתוקן" (מהראשונים בליטא) ו־אח"כ מפי ר' ישראל־מאיר אלקס. נוסף על כך למד לימודים כלליים והושפע מהספרות העברית בת זמנו. בהיותו בן 16 למד הנהלת־חשבונות וקיבל משרה של פנקסן בבית־המסחר של יחזקאל יפה בקובנה. אותו זמן פרסם מכתבים

ומאמרים ב„המליץ", „הצפירה" ו„ווסחוד". כשהגיעה שעתו להתגייס לצבא נסע לארה"ב, עבד זמן־מה בניו־יורק בחנות, למד אנגלית וגם רוקחות. נכנס אח"כ לעבודה בבית־מסחר לרפואות וכעבור שנתיים פתח יחד עם שותף בית־מסחר לרפואות. רכש פטנט של „אקס־לקס", תרופה לקיבה, אשר נתפרסמה ברחבי אמריקה. הגיע לעושר רב. אף־על־פי ששקע בעסקיו, נשאר קשור בכל נימי נפשו לספרות העברית, לחיי הציבור היהודי ולתנועה הציונית. עם עושרו גברה בו גם רוח הנדיבות והיה מראשוני התורמים לכל מפעל ציוני ועברי. ייסד בארץ חברה בשם „גן־חיים" לקניית קרקעות וייסוד מושבים. היה ממייסדי ביה"ס „הרצליה" בניו־יורק, תומך בביהמ"ד לרבנים מיסודו של שכטר, בכתבי־עת „התורן", „ביצרון" ועוד, ובהסתדרות העברית בארה"ב. בש' תרפ"ה ייסד „קרן מיץ", לתמיכה בסופרים עברים, שבמשך 30 שנות קיומה הוציאה למעלה ממחצית מיליון דולר. ביהמ"ד לרבנים הנ"ל כיבד אותו בתואר „ד"ר כבוד לספרות עברית". נפ' בניו־יורק.

מקלר, דוד
(נו' בש' 1891)

עורך. נו' בווילנה. למד בבוסטון. עתונאי משכיל. עורך „אידישער אדוואקאט" ו„ג'ואיש וויקלי". בש' 1918—1942 עורך „מארגן ז'ורנאל". ידוע בשמו הספרותי „בן־שלמה". חיבר באנגלית ואידיש סיפורים מחיי חסידים. מחיבוריו: „פון רבינס הויף", 2 ח' (1931); „דער אמת וועגען העברי פארד" (1924); „מענטש און מאשין אין סאוויעטן־לאנד" (1935).

מר, גדעון בן שכנא
(1961—1894)

פרופ' בקטריולוג. נו' בפוניבאֶז' לאביו הרופא והעסקן הציבורי. חניך גימנסיה רוסית. למד רפואה בהיידלברג. בש' 1913 הפסיק לימודיו ועלה ארצה. במלחה"ע ה־1 התנדב לגדוד נהגי הפרדות של טרומפלדור ונפצע בקרב. לאחר המלחמה סיים את לימודיו באיטליה והתמחה במחלות טרופיות. עם שובו ארצה התיישב בראש־פינה והתמסר למחקר המלריה שהיקנה לו שם בעולם המדע. שימש מנהל התחנה לחקר המלריה של האונ' העברית, והכשיר רופאים צעירים למלחמה בקדחת. במלחה"ע ה־2 שירת בחיל הרפואה של הצבא הבריטי בבורמה. שימש מנהל כללי של משרד הבריאות במדינת ישראל. נפ' בחיפה.

מר, שכנא
(1930—1863)

רופא ועסקן ציבורי. נו' בפוסבול. למד רפואה באונ' במוסקבה. שימש רופא בפוסבול עד שנת 1902. מאז פעל בפוניבאֶז'. התפרסם בכל רחבי ליטא כרופא מומחה. ייסד בית־חולים לעניים בפוניבאֶז'. לבי"ח זה היו מתקבלים אנשים בעלי אמצעים רק במספר מוגבל. אישיות מוסרית דגולה. לבו היה ער ופתוח לכל נצרך וקשה־יום ללא הבדל מעמד ודת. מכובד היה על כל שכבות הציבור, יהודים ושאינם יהודים. ביתו שימש מרכז לכל

ענייני הציבור והתרבות בעיר ובסביבה. נפ' בפוניבאֶז'. רעייתו חנה היתה ידועה כעסקנית ציבורית ופטרונית למוסדות צדקה וחסד בעיר.

מרגליות, ג'ורג'
(1924—1853)

חוקר התנ"ך והמזרח. נו' בווילקובישק. למד באונ' בון, אוכספורד וקמברידג'. עסק בחקר התנ"ך והמזרח. בשנים 1891—1914 היה ממונה על כתבי־היד העבריים, הסוריים והחבשיים, במוזיאון הבריטי. ערך רשימת כתבי־היד העבריים והשומרוניים שבמוזיאון שם (1893) וקטלוג של כתבים אלה ב־3 כרכים (לונדון, 1899—1911). שימש בוחן לעברית וארמית באונ' לונדון. השתתף בכתבי־עת מדעיים שונים, ביניהם „ג'ואיש קוורטלי רוויו". מחיבוריו: "The Liturgy of the Nile" (London, 1896); "Some stray Leaves" (London, 1904). התנצר. מת בניו־ברייטן (אנגליה).

מרגליות, חיים־זאב
(1842 לערך— ?)

רב־מטעם וסופר. נו׳ בווילנה. למד בהשגחת דודו הרב יעקב בארי״ט. בן 18 יצא לחו״ל והשתלם. נדד בגרמניה, אוסטריה והונגריה. סיים בימ״ד לרבנים בז׳יטומיר. רב־מטעם בדובנא. פרסם מאמרים ב,,המליץ" ועתונים אחרים. חיבוריו: ,,זכרונות מימים עברו", סיפור (וארשה, תרנ״ה); ,,החטא חטאו", סיפור (וארשה, תרמ״א); ,,חמשה ציורים", סיפורים (וארשה, תרס״ה); ,,סיפורים וציורים" (וארשה, תרס״ה); ,,דובנא רבתי", תולדות עיר דובנא (וארשה, תר״ע). על ספר זה קיבל פרס של חברת מפיצי־השכלה.

מרגלית, ידידיה
(1884— ?)

סופר. נו׳ בפוסטיקי (פ׳ גרודנה). בש׳ 1915 ערך ביקור באמריקה וחזר לרוסיה. חיבוריו: ,,ערצעהלונגען" (וילנה, תר״ע); ,,פון היינטיגער צייט", סיפורים (וארשה, תרע״ג); ,,שיר היחוד", מחזה (וארשה, תרע״ד); ,,אמכא" (עמך), מחזה (מוסקבה, 1923); ,,ניי־טעהילים", געזאנגען (מוסקבה, 1922); ,,מילכאמע צייט" (מוסקבה, 1922); ,,ווייטע שיין", פראגמענטן און פערזן (מוסקבה, 1922); ,,צווישן פראנטן", סיפורים (מוסקבה, 1930); ,,סאַכרים", סיפורים (מוסקבה, 1941). כן כתב מסה על הסוציאליזם בספרות אידיש. השתתף בעתונות היהודית ברוסיה. מאז ש׳ 1944 אין עליו כל ידיעות.

מרגלית, מכס־ליאופולד
(1932—1866)

בלשן ופרשן. נו׳ במאַראַטש לאביו שהיה רב. רכש ידיעה רחבה בתלמוד. למד באונ׳ ברלין וקולומביה. מש׳ 1891 שימש פרופ׳ לשפות שמיות ופרשנות תנ״כית באונ׳ קולומביה וב,,היברו יוניון קולג׳" בסינסינטי. מש׳ 1897 שימש פרופ׳ באונ׳ קליפורניה. ערך תרגום חדש של התנ״ך לאנגלית. מש׳ 1909 פרופ׳ לפילולוגיה תנ״כית ב,,דרופסי קולג׳". בש׳ 1914—1921 ערך את ,,כתב־העת של הספרות התנ״כית", ואת בטאון ,,החברה האמריקאית למזרח". מחיבוריו: "A History of the Jewish People", together with Alexander Marx (Philadelphia, 1927); "The Hebrew Scriptures in the Making" (Philadelphia, 1922); "The Book of Joshua in Greek" (New-York, 1931); "A mannual of the Aramaic Language" (Muenchen, 1910); "The Story of the Bible Translations" (Philadelphia, 1917). נפ׳ בפילדלפיה. תלמידיו ב,,דרופסי קולג׳" הוציאו קובץ לזכרו: Max Leopold Margolis, Scholar and Teacher (Philadelphia, 1952).

מרמר, קלמן־צבי (קרל)
(1956—1877)

עורך ומתרגם. נו׳ במאישיגולה. עוד בנעוריו הצטרף לתנועה הסוציאליסטית במחתרת. היה פעיל באיגוד המקצועי. בש׳ 1899 השלים את השכלתו באונ׳ ברן ופרייבורג בספרות, אמנות, פילוסופיה, כלכלה, ביולוגיה, תנ״ך ואשורולוגיה. סייר בארצות דרום־אירופה והמזרח הקרוב. הצטרף לתנועה הציונית והשתתף כציר בקונגרסים הציוניים מש׳ 1901. ממייסדי ,,האיחוד העולמי של פוע״צ" ומטיף לרעיון־העבודה. בש׳ 1919 עבר לתנועה הקומוניסטית והיה מעורכי ה,,נייע וועלט" של היבסקציה, ה,,פרייהייט" ו,,האמר". בש׳ 1933 בא לרוסיה הסובייטית וישב שם 3 שנים, כחוקר במכון הקיובי של ה,,איד. פרולט. קולטור". שמו קשור בספרות האידית השמאלנית. מחיבוריו: ,,קלאסנקאמפן אין אלטערטום" (ניו־יורק, 1933); ,,דער אנהויב פון דער יידישע ליטעראטור אין אמעריקא" (ניו־יורק, 1944); ,,דוד עדעלשטאט" (ניו־יורק, 1950). כן ערך (יחד עם וויליאם אייבראמס) אנתולוגיה של שירים בשם ,,רעוואלוציאנערער דעקלאמאטאר" (ניו־יורק, 1933). נפ׳ בלוס־אנגלס.

מרק, יודל
(נו׳ בש׳ 1897)

מחנך ובלשן. נו׳ בפולאנגן. למד היסטוריה ופילולוגיה באונ׳ ובקורסים ללימודי היהדות של הברון גינצבורג בפטרבורג. חבר ועד הקהילה בליבאו. בש׳ 1920 היה ממייסדי הגימנסיה האידית בווילקומיר וממנהליה. מזכיר הוועד היהודי הלאומי בליטא. בש׳ 1927 עבר ללטביה ושימש שם מנהל ציש״א. בש׳ 4—1930 היה עורך של היומון ,,פאַלקסבלאַט" בקובנה והשתתף בו במאמרים רבים. בש׳ 1936 התיישב בארה״ב. פעיל בייווו״א. מפקח על בתי־הספר של ,,ארבייטער רינג" ועורך כתה״ע ,,יידישע שפראך", במה פילולוגית של ייוו״א. חיבר ספר דקדוק באידיש ומעורכי המילון האקדמי באידיש. תרגם ספרים לאידיש וכתב ספרים רבים לילדים. הוגה־דעות ומגדולי הבלשנים לאידיש.

מרק, יעקב בן יהודה
(1929—1858)

מחבר. נו׳ בפולאנגן. חניך ישיבות ומשכיל. שימש מנהל־חשבונות בבנק בליבאו. בש׳ 1882 הו״ל שיטה חדשה בהוראת הנהלת־חשבונות בעברית בכתב, ע״י חליפת מכתבים, ורכש אלפי תלמידים. פרסם מאמרים ב,,הלבנון" ובכתבי־עת אחרים. עסקן ציוני פעיל בליבאו. חיבר ספר: ,,גדולים פון אונזער צייט", מסות על רבנים ומשכילים בני דורו (ניו־יורק, תרפ״ז).

מראַק, פסח בן זוסמן
(1920—1862)

היסטוריון. נו׳ בשאדובה לאב מורה עברי. למד משפטים במוסקבה. יחד עם מ. אוסישקין, מזא״ה ואח׳, השתתף בייסוד אגודת ,,בני־ציון". בשנת 1888 פרסם ב,,ווסחוד" את מאמרו הראשון על תולדות בתי־הדפוס היהודיים ברוסיה. חיבר (יחד עם שאול גינזבורג) מחקר חשוב על שירי־עם יהודיים ברוסיה בשם ,,אידישע פאלקסלידער" (פטרבורג, 1901). ביקר בתחום המושב ב־שליחות חברת מפיצי־השכלה ואסף חומר רב על החינוך ועל

ההווי היהודי. חלק מחומר זה עובד והופיע בצורת ספר (ברוסית). פרסם מסות על המאבק בין החרדים ובין המשכילים. לאחר מהפיכת אוקטובר התמסר לעבודה מדעית ועיבד חומר רב על „תולדות האינטליגנציה היהודית", „החסידות" ומלחמת הדת במאה הי"ח, וכן כתב פואימה „רגעיו האחרונים של הבעש"ט". מחיבוריו: „שתי גזירות" (פטרבורג, 1901), סיפור היסטורי מימי יקטרינה השניה. על רקע התקופה הוא מעלה טיפוסי שתדלנים ושרים ומתאר את היחסים בין הפריץ ובין היהודים ואת התסיסה שעוררה החסידות בחיים הרוחניים של העם. בסוף ימיו סבל מחסור רב ומת בעוני ובבדידות בסאראטוב.

מרקוביץ, אהרן
(חי במחצית הראשונה של המאה הי"ז)

פקיד ממשלתי. סוכן מסחרי של המלך ולדיסלאב הרביעי. הצאר מיכאל פיודורוביץ סירב להתיר לו לבוא למוסקבה לקנות סחורות, הואיל ו„אין ליהודים ברוסיה רשות לעסוק במו"מ ולנוצרים אין מרשים לבוא במגע עם יהודים" (תשובת הצאר למלך ולדיסלאב הרביעי).

מרקוביץ, משה בן שלמה-זלמן
(1855—1936)

מחבר. נו' בנאָמוקשט. בנעוריו עבר לראסיין. סנדלר לפי מקצועו. התקשה בכתיבה, אך הצטיין בזכרון מופלא. עני מרוד כל ימיו ושקוע בספרים. חזר על פני ערים ועיירות ולקט חומר על חיי רבנים וגדולי התורה בליטא, מוצאם ומפעליהם, במשך דורות רבים. תוצאות עבודתו — שני כרכים גדולים של „שם הגדולים השלישי" (וילנה, תר"ע). כמו־כן חיבר ספר ל„קורות ערי ישראל ורבניהן" — ראסיין, קיי־דאן ונובוגרודק (וארשה, תרע"ג). בנו, ר' זלמן־טוביה (תרמ"ח—תש"ב) — רב באנטאליאָפּט. נכדו, ר' חיים־שמשון, הצטיין בזכרון מופלא כסבו. מחבר הספר „דבר־החיים". נספו ב„מצודה התשיעית" בקובנה בימי השואה.

מרקון, חיים־לייב בן מאיר־אברהם
(1848—1909)

חוקר. נו' בווילנה. קיבל חינוך עברי וגם רכש לו השכלה כללית רחבה. בעודו צעיר כבר בא במגע עם חכמי וילנה וסופריה. עזר לרש"י פין בהוצאת „הכרמל" ופרסם שם מאמרים רבים משלו, בהם ביאור על ט"ו „שירי המעלות". עסקן ציבורי. ממנהלי ספריית שטרשון. בעל ספריה פרטית גדולה משלו שהכילה אלפי ספרים, בהם עתיקים ויקרי המציאות.

מרקל־מויזסון, מרים לבית ורז'בלובסקי
(1841—1920)

סופרת. נו' בווילקובישק. קיבלה חנוך מסורתי. בעלת ידיעות עמוקות בשפה העברית וסגנון עברי מצוין. תרגמה לעברית ועיבדה את ספרו של פרנקולס „היהודים באנגליה או היהודים נושאי הצלב" (ח"א, 1869; ואח"כ שני החלקים יחד, וארשה, תרנ"ה). עמדה בחליפת מכתבים עם אברהם מאפו ויל"ג. אגרות יל"ג אליה נתפרסמו ע"י אברהם יערי (ירושלים, תרצ"ז). נפ' בגרייבה.

מרקל, שמעון בן אליהו
(1862—1935)

עסקן חרדי. נו' בקובנה. נכדו של ר' הירשל נביאז'ר (אביו היה חתנו של ר' הירשל) וניהל את בתיו בקובנה. חניך ישיבות וחסיד נלהב של ר' ישראל סלנטר ותנועתו. נשא לאשה את בתו של זלצר, קבלן צבאי מוורנה. היה בעל משרד בנקאי והגיע לעושר וכבוד בעיר מולדתו. עסקן חרדי ומתנגד קיצוני לציונות. פעיל במוסדות הקהילה ובחיי הציבור. דמות פטריארכלית ואיש מכובד גם על מתנגדיו.

משכיל־לאיתן, נפתלי בה"ר אברהם
(1829—1898)

מחבר. נו' ברדושקביץ לאביו שהיה רב. התחנך על ברכי התורה והמסורה. מילדותו פעמה בו רוח השירה ונמשך אחרי ספרי הנביאים, הכתובים, אגדה ומדרשים, גילה בהם רעיונות חדשים והסבירם בדרך השכל וההגיון. חידושיו אלה פורסמו ב„האסיף", ב„כנסת־ישראל" ועוד. חיבר „מדרש־אגדה", ביאורי אגדה (וילנה, תרע"ד); „מכתב ללומד", אגרון (וילנה, תר"ל; אח"כ פעמים רבות); „מזמור לאיתן", שיר (וארשה, תרנ"ח). הו"ל את הס' „סדר הדורות" לר' י. הלפרין, בתיקונים והוספות (וילנה, תרל"ז; ואח"כ פעמים רבות). פרסם גם שירים ומשלי מוסר. עסקן ציבורי רב פעלים. נפ' במינסק.

נביאז'ר, בנימין־זאב בן יחיאל
(חי במאה הי"ח וראשית המאה הי"ט)

פרנס הקהילה בקובנה. נו' בקובנה. סוכן הגרף טישקאָביץ וחוכר נהר נאָוויאז'ה. מראשוני בעלי־הבתים בקובנה שהת־יישבו בעיר ישיבת קבע. נאמן הקהילה. יחד עם ר' אליעזר ליברמן הקים מחדש (בש' 1813) את בית־החולים היהודי בעיר. כשהגיע לגיל 60 הסתלק מעסקיו, התבודד בביתו והתמסר ללימוד התורה. נפ' בקובנה.

נביאז'ר, הירשל (צבי) בן בנימין־זאב
(1793—1878)

עסקן חרדי. נו' בקובנה. עשיר בעל 13 בתים, קבלן ממשלתי ובעל קשרים עם פקידי הממשלה בקובנה ובפטר־בורג. ניצל את קשריו בשתדלנות לטובת יהודים. ממנהיגי קהילת קובנה. ביתו היה פתוח לכל נצרך, ומשרבו הפונים אליו וביתו נעשה צר בנה אכסניה גדולה וכל הנצרכים התארחו בה חינם־אין־כסף. הוא הקים גם מוסדות לתורה וצדקה, בית־רחצה, מקווה, גמילות חסדים (בהנהלת חתנו ר' אליהו מרקל), וכן היה גבאי „ביקור חולים". כשמלאו לו 60 שנה הסתלק מעסקיו והקים בימ"ד ששימש מרכז לאנשי המוסר, הוא קלויז נביאז'ר, שממנו יצאו ופעלו מייסדי ישיבות ורבנים בעלי שם כגון ר' ישראל סלנטר שנקרא

ע״י ר׳ הירשל לקובנה להפיץ את תורת המוסר כתריס נגד ההשכלה, ר׳ יצחק בלאזר, ר׳ יעקב־יוסף, ר׳ שמחה־זיסל, הרב ד״ר דב רבל, ר׳ נפתלי אמשטרדם ועוד. היה אב ופטרון לאנשי המוסר, וביחוד דאג לר׳ ישראל סלנטר ולתלמידיו. כמו־כן דאג לחיילים יהודיים בצבא הרוסי. נפ׳ בקובנה בהיותו בן 85.

נביאזסקי, משה בן צבי

(נו׳ בש׳ 1897)

עתונאי ועסקן ציוני. נו׳ בקובנה. נין לר׳ הירשל נביאז׳ר. קיבל חינוך מסורתי בבית ולמד בחדר. בימי מלחה״ע ה־1 גלה לריבינסק, שם גמר בי״ס תיכון. אחרי המלחמה למד באונ׳ באזל והוסמך בתואר ד״ר למדעי הכלכלה. עוד מנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית והעברית בליטא. בש׳ 1926—1930 שימש מזכיר ההסת׳ הציונית בליטא. בש׳ 1930 חזר לבאזל, ועם עלות היטלר לשלטון יזם הקמת מחלקה לענייני עליה, אשר נודעה אח״כ בשם „המשרד הארצישראלי״ שדרכו עלו ארצה אלפי יהודים מגרמניה ומארצות אחרות והועברו סכומי־כסף גדולים לארץ. בש׳ 1937 עלה ארצה. עד 1948 עסק בתעשיה בחיפה. מאז פעיל כעתונאי ומשמש סופר של עתונים יהודיים בדרום־אמריקה.

אחיו **יעקב** (1905—1964) — מהנדס כימאי. חניך גימנסיה עברית בקובנה. בשנות השלושים היגר לארגנטינה והיה פעיל בחיי הציבור היהודי שם. מש׳ 1948 שימש מזכיר השגרירות הארגנטינית בת״א וכן קונסול ארגנטינה בת״א. נפ׳ בת״א.

נוטיק, דוד

(1857—1919)

מחבר ועסקן ציוני. נו׳ במוסניק (פ׳ וילנה). חניך הישיבה. מתלמידיו של ר׳ יעקב פסקין. התקרב להשכלה. עסק בהוראה עברית והקדיש את עתותיו הפנויות לרעיון הציוני. מראשוני „בני־משה״ בווילנה, אידיאליסטן נלהב, עסקן ציוני רב־פעלים. עיקר מרצו הקדיש לעבודת החינוך העברי. מהראשונים שדאגו לחינוך הבנות והיה ממייסדי ה„חדר״ הראשון לבנות בשם „בנות־ישראל״, שהיה ברבות הימים לבית־ספר „יהודיה״, לו הקדיש את מרצו וכשרונותיו. אחד ממחברי „מקרא מפורש״, פירוש על התנ״ך (וילנה, תרס״ט ואילך). נפ׳ בווילנה.

נייוידל, אליהו בן זלמן

(1821—1886)

מחבר. נו׳ באַז׳אַראַני. חניך וולוז׳ין. מחוג משכילי ראסיין (יחד עם שניאור זקש). עסק בהוראה. חיבר „מורה שפת עברית״ לפי שיטת אולנדורף (1874), ו„אב לבנים״ (וארשה, תרמ״ב), הוראות לנוער. נפ׳ בווארשה.

נמזר, מרדכי

(1841— ?)

רב־מטעם בווילנה. נו׳ בווילנה. חניך ביהמ״ד לרבנים בווילנה. היה מורה לעברית ודקדוקה. כמו־כן שימש מורה לדת יהודית בגימנסיות במוסקבה. מש׳ תרנ״ה שימש רב־מטעם בווילנה.

נתנזון, בנימין בן נתן־נטע

(1841— ?)

פרנס בווילנה. נו׳ בפלונגיאן. מגזע הגאונים מהרש״ל והש״ך. מנכבדי וילנה ופרנסיה. נפ׳ בווילנה.

נתנזון, יונה־ברנרד

(1889—1939)

פיסיקאי. נו׳ בווילנה. עוד בנעוריו בא לארה״ב. למד באונ׳ של אילינוי. מש׳ 1930 פרופ׳ במכון קרנגי לטכנולוגיה. תרם תרומה חשובה במחקריו על התכונות האופטיות של המתכות. חבר באגודות מדעיות רבות. מש׳ 1929 נשיא החברה הפיסיקלית של פיטסבורג. נפ׳ בפיטסבורג.

נתנזון, מרדכי בן בנימין

(1793—1868)

משכיל ומחבר. נו׳ בווילנה. מגדולי המשכילים בליטא. חיבר קונטרס „אילת השחר״ (הערות לפרקים במדרש תהילים); מכתב על דבר שמות אנשים (על שמות פרטיים של יהודים); מאמר על הקראים בטרוקי (נדפס ב„דביר״. וילנה, 1846). נפ׳ בטאַלז.

נתנזון, מארק

(חי במאה הי״ט וראשית המאה ה־20)

מהפכן. נו׳ בקובנה. אביו היה סוחר עשיר. למד רפואה והתיידד עם המהפכן הרוסי צ׳יקובסקי. שניהם ארגנו את תנועת „זמליא אי וֹליה״ (אדמה וחרות), בה מילא נתנזון את התפקיד העיקרי. נאסר והוגלה לסיביר. משחרר חידש את מסעותיו על פני רוסיה והיה ממארגני תנועת ס.ר. וממנהיגיה.

סגל, אליהו בן מרדכי־יצחק

(1891—1963)

רופא ומחנך. נו׳ במאריאמפול לאב סוחר ומשכיל. חניך החדר וגימנסיה רוסית. למד רפואה בקניגסברג ובווירצבורג.

פעיל בחוגי הסטודנטים הציוניים וב„מכבי״. מנהל סמינר למורים „תרבות״ בקובנה (1924—1925) והגימנסיה העברית בריגה (1925—1930). מ־1931 עבד בקובנה כרופא צבאי. פעיל בחיי התרבות והספורט. בגיטו סלאבודקה ניהל את המרפ־אות ואת המחלקה לעזרה סוציאלית. עם חיסול הגיטו הוגלה לדאכאו. ב־1946 עלה לארץ ועבד כרופא בתי־ספר של עירית ת״א. בעבודה ספרותית התחיל ב־1917 בווילנה. פרסם מאמרים ב„אונזער עתיד״ של ש. ל. ציטרון, ב„אידישע שטימע״, „הד ליטא״, „נתיבות״ ובעתונים אחרים. בארץ פרסם מאמרים רפואיים ב„המשקיף״, „חרות״, „הארץ״, „ידיעות אחרונות״ ו„מעריב״. תרגם לעברית את הספר „מחקר בתולדות העם העברי בא״י במאה ה־5 לספירה״ של ד״ר מ. דוחובני. נפ׳ בתל־אביב.

סגל, טויבע
(1860 לערך—?)

מיילדת. נו' בווילנה. מחברת הרומן הסוציאליסטי הראשון באידיש „גאלדיצקע די מלוה'טע" בהשפעת צרנישבסקי (וארשה, 1883). ברומן זה היא מעלה בכשרון טיפוסים בני הדור הקודם, ומטיפה נגד המותרות והליכת־בטל של נשים יהודיות. כן השתתפה בעתונות האידית במאמרים שונים, שמגמתם היתה סוציאליסטית.

סגל, יוסף בה"ר יצחק הלוי („איש ליטא")
(חי במאה הט"ז וראשית המאה הי"ז)

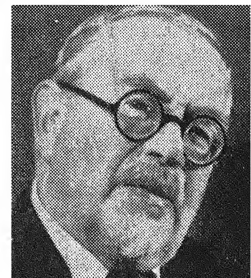
חוקר הרמב"ם. נו' בליטא. ישב בפראג. הורה פילוסופיה דתית לכמה מחכמי פראג, ביניהם רבי יום־טוב ליפמן הלר בעל „תוספות יום־טוב". חיבר פירושים והערות ל„מורה נבוכים" של הרמב"ם בשם „גבעת המורה" (פראג, שע"ב) ובו ביקר כמה מהוכחותיו של הרמב"ם. הספר עורר התנגדות רבה והמחבר נאלץ להתנצל ובספרו השני בשם „כתונת פסים" (שע"ד) הוא מבדיל בין עיקרי היסוד של התורה לבין שבעת המדעים.

סגל, לזר
(1957—1889)

צייר וגלף. נו' בווילנה. אנטוקולסקי גילה את כשרונו האמנותי ובהשפעתו נסע ללמוד אמנות. השתלם בברלין, דרזדן ופאריס. חי בברזיל. הצטיין בצירוף צבעים חזקים ובהרמוניה בין הצורה לצבע. יצירותיו חדורות מלנכוליה והלך־רוח פסימי. בין תמונותיו: „קדיש", „הנודד הנצחי", „האלמנה". כן הצטיין בגילופיו: „זכרונות מווילנה", „בובו ממונפרנס" ועוד.

סגל, משה־צבי בן אליעזר
(נו' בש' 1876)

חוקר המקרא. נו' במאיסיאד (ליד טאלז). אביו היה חנווני. חניך החדר והישיבות בסאלאנט ופלונגיאן. למד לימודי חול בגולדינגן (קורלאנד). בש' תרנ"ד עזב יחד עם הוריו את ליטא והמשיך את לימודיו בלונ־דון. שם נשא לאשה את בתו של הרב אריה־לייב פרומקין והוסמך לרבנות. השתקע באוקס־פורד. שימש שם מורה אקדמי לבלשנות שמית ומדעי המקרא. בשנים תרס"ט—תרפ"ה שימש רב בקהילות ניו־קסל ע"נ טיין,

מואנזי ובריסטול. היה מראשוני התנועה הציונית באנגליה. בש' תרע"ח בא לארץ כחבר „ועד הצירים" בירושלים, ועמד בראשו עד סוף תרע"ט. מש' תרפ"ו מרצה באונ' העברית בירושלים ללשון המשנה ופרשנות המקרא. חבר ועד הלשון העברית. פרסם ספרים ומחקרים (בעברית ובאנגלית) במדעי המקרא, בספרות הגנוזים והחיצונים ובבלשנות עברית, ביניהם „פרוש מדעי לספר שמואל" (תרע"ט—תרפ"ב); „יסודי הפונטיקה העברית" (ירושלים, תרפ"ח); „דקדוק לשון המשנה" (פרס ביאליק; ת"א, תרצ"ו); „מבוא המקרא", 4 כרכים (שנית פרס ביאליק; ירושלים, תש"ו—תש"י). כמו־כן הוציא תנ"ך, מהדורה ספרותית עם ביאור ומבואות (ת"א, תש"א—תש"ט); „פרשנות המקרא" (ירושלים, תש"ד); „בן סירא השלם" (ירושלים, תשי"ג). ערך והתקין את הכרכים ח' ו־ט' של „מלון בן־יהודה הגדול" וחיבר „מלון עברי־אנגלי שימושי" (ת"א, תרצ"ח).

סגל, צבי־הירש
(חי במאה הי"ט)

מחנך. נו' בקובנה. מורה לתלמוד בביהמ"ד לרבנים בז'יטומיר. ידע למזג חסידות והשכלה להלכה ולמעשה. היה חסידו של הצדיק ר' יהושע־השיל מאפטה. בקי בספרות הרבנית וידע צרפתית וגרמנית. נפ' בז'יטומיר. לאחר מותו הוציא א. צ. צוויפל מקצת מחידושי תורתו בשם „ילקוטי־צבי" (ז'יטומיר, תרכ"ו).

סובול, יעקב־צבי בה"ר יצחק
(1913—1831)

מחלוצי הספרות העברית בארה"ב. נו' בשאוולי. אביו היה דיין. למד בישיבות. 3 שנים שימש ר"מ בביהמ"ד של ר' הירשל נביאז'ר בקובנה. אח"כ היה רב בסלאבודקה. הכיר את ספרות ההשכלה ובסתר עסק בלימודי־חול. משנודע הדבר — נאלץ להסתלק מהרבנות. עבר לווילנה, לז'יטומיר ולאודיסה. השתלם בסמינר לרבנים ולמד מתימטיקה באונ' באודיסה. שם התקרב לחוגי הסופרים והשתתף ב„המגיד", „המליץ", „הצפירה" ו„השחר". מילא את מקומו של פרץ סמולנסקין בימי מחלתו במערכת „השחר". שירו „החוזה חזיונות בארבעה עולמות" (אודיסה, 1872) עורר תשומת־לב. בש' 1875 היגר לארה"ב. התפרנס מספרית־השאלה שייסד וכן משיעורים פרטיים. השתתף שם גם בעתונים עבריים. בש' 1876 פרסם את הפואימה הראשונה שלו, בה תיאר את חיי המהגרים החדשים. נחשב גם לאחד ממניחי היסוד של ספרות אידיש בארה"ב ולמשורר האידי הראשון שם, שיצירתו היתה בעלת ערך ספרותי.

סודרסקי, מנדל
(1951—1885)

רופא ועסקן ציבורי. נו' בווישטיניץ. נכד ותלמיד למשכיל הידוע ר' משה ויסטיניצר. חניך הגימנסיה בסובאלק. למד רפואה בברלין, לייפציג ופרייבורג. מתוך רצון לעלות לא"י ולהילחם בגרענת (טרכומה), שהיתה רווחת אז בארץ, למד רפואת־עיניים. שימש רופא צבאי ברוסיה בימי מלחה"ע ה־1. בש' 1921 חזר לליטא והתיישב בקובנה. עבד בתור רופא עיניים ורנטגנולוג. הקדיש את אונו ועתותיו לעסקנות ציבורית ולעבודת־עזרה לציבור

היהודי, שסבל קשות עקב המלחמה והגירושים. בליטא היה ממייסדי „אורט", „אזע", חב' חובבי־השכלה ופאלקס פארטיי,

רשת בתי״ס אידיים (ביניהם ביה״ס למסחר בקובנה) וגימנסיה בווילקומיר. כן השתתף בהקמת אונ׳ עממית יהודית וסטודיו תיאטרוני יהודי. היה מפעילי „היאס״ ומיוזמי „ייווא״. בש׳ 1930 ייסד יחד עם ע. פינקלשטיין את „פאלקסבלאט״ ושימש אחד מעורכיו עד שנת 1937. השתתף בהוצאת „האנציקלופדיה האידית״ בפאריס ובחברה ההיסטורית־אתנוגרפית ליהודי ליטא. פרסם מאמרים רבים על נושאים רפואיים וציבוריים. בש׳ 1937 היגר לארה״ב, שם חידש את „הפדרציה של יהודי ליטא״, והו״ל את כתב־העת „דער ליטווישער איד״. גם שם התמסר לעבודה ציבורית והיה סופר קבוע ב„טאג״, בו פרסם מאמרים בענייני רפואה. ערך והו״ל ספר „ליטע״ (1951), המכיל חומר רב על תולדות יהודי ליטא. באופיו האציל והעממי ובמידותיו התרומיות רכש את חיבת כל חוגי הציבור היהודי ואף את חיבת מתנגדיו הפוליטיים. נפ׳ בניו־יורק.

אשתו **אלטה** נו׳ בש׳ 1885 בדווינסק. סוציאליסטית מנעוריה. אחות במקצועה. יחד עם בעלה היתה הרוח־החיה בכל הפעולות הציבוריות אשר בהן השתתפו. היתה בעלת מרץ בלתי־נדלה ועוררה רבים לפעולה. עזרה ליד בעלה בהוצאת חלק א׳ של הספר „ליטע״, ולאחר פטירתו התמסרה להוצאת חלק ב׳, שהופיע בת״א בש׳ 1965, אחרי פטירתה (1962).

סוויג׳, ליאון
(נו׳ בש׳ 1888)

משפטן ועתונאי. נו׳ בקובנה. את חינוכו קיבל שם בפאריס ובאונ׳ קולומביה. מעסקני ה„בונד״. ערך בארה״ב את ה„טאג״ ועתונים אחרים. בש׳ 1916 ערך יחד עם ולאדק אנתולוגיה סוציאליסטית „פון די טיפעניש פון הארצען״ ב־2 כרכים. היה פעיל בארגונים ציבוריים ולאומיים. נשיא האגודה הציונית בברונקס. חבר המועצה האדמיניסטרטיבית של הסתדרות ציוני אמריקה. ייסד את „אגודת יוצאי־ליטא״ בניו־יורק, וכן היה בין מייסדי „התאחדות יהודי רוסיה״.

סווירן, דוד־ברנרד
(1944—1889)

נו׳ בסמארגון. חניך ישיבות פולין וישיבת ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק. רב אורתודוכסי בווטרבורי, וילמינגטון ופילדלפיה (ארה״ב). פעיל באגודת הרבנים האורתודוכסיים. פרסם מאמרים, שירים ועבודות־מחקר בכ״ע שונים. מחיבוריו: "What's is our Names?" (N. Y., 1920); "Our Life is Like That" (N. Y., 1931); "We Yews" (N. Y., 1936); „דביר דוד״, חידושי־הלכה (ניו־יורק, תש״ב). נפ׳ בפילדלפיה.

סולובייציק, משפחה

מוצא המשפחה הוא מבריסק. ר׳ יצחק ב״ר יוסף סג״ל (סגן לויים) נמנה עם אלופי הגבאים בקובנה. שני בניו, אברהם ומשה, עזרו בהקמת ביהכ״נ הגדול הישן בוויליאמפולי (סלאבודקה) בש׳ 1772, וכן תרמו סכום כסף גדול לביטול גזירת הגירוש מקובנה (1776). אברהם היה מעסקניה הראשיים של קהילת קובנה, וכן היה רואה־חשבון שלה. משה הביא את עניין גירוש קובנה לפני בית־המשפט העליון בווארשה, שהושיב ועדה מיוחדת לבירור הערעור. כתוצאה מההתדיינות שולמו ליהודים פיצויים בסך 15,000 זהובים והורשה להם להתיישב ברחובותיה.

סולובייציק, אבא
(חי במאה הי״ח וראשית המאה הי״ט)

נו׳ בקובנה. מעשרת הראשונים שחזרו לקובנה מ„גלות ויליאמפולי״. מחשובי העדה ועסקניה. בן־תורה, סוחר אמיד ובעל נכסים רבים. השתדך עם רמי־יחס. נתפרסם הודות למשפט ממושך על בית, שהיה קשור בשאלת התיישבות היהודים בקובנה מחוץ לגיטו. הבית נשאר בידיו, ובו ייסד אח״כ בימ״ד (קלויז), שהיה הראשון לבתי־תפילה בקובנה, והיה קיים 60 שנה (1810—1870) בפינת הרחובות יאנובה ויאטקובי (היא דויקשא) ונקרא על שמו. בבית זה נוסד גם ביה״ח היהודי הראשון (בש׳ 1807), שהיווה יסוד לביה״ח היהודי הגדול.

סולובייציק, אברהם־אבא בן שלום
(1922—1850)

תעשיין ועסקן. נו׳ בגרודנה. מפרנסי העדה היהודית בקובנה. תעשיין ובעל נכסים. אשתו, אחותו של ר׳ איסר־בר וולף, היתה עסקנית ציבורית.

סולובייציק (סוליאלי), מנחם (מכס) בן אברהם־אבא
(1957—1883)

חוקר־מקרא ועסקן. נו׳ בקובנה. סיים את המחלקה להיסטוריה ולשונות המזרח באוניברסיטת פטרבורג. השתלם בגרמניה. עסק במחקר היסטורי, ביחוד בתקופת המקרא. ממייסדי ועורכי כתבי־העת „יאווריייסקאיה ז׳יזן״ ו„ראזסווייט״ — בטאוניהם של ציוני רוסיה. עם קום מדינת ליטא העצמאית נתמנה מיניסטר לענייני היהודים, ובבחירות לסיים נבחר כחבר בו. בש׳ 1921 נבחר לוועה״פ הציוני וכן גם להנ־הלה הציונית. בשנים 1923—1933 שימש חבר מערכת האנציקלופדיה „אשכול״ (ברלין). בש׳ 1933 עלה לא״י. שימש מנהל סניף בנק אפ״ק ואח״כ יו״ר ועד „הדר הכרמל״ בחיפה, מנהל מחלקת החינוך של הוועה״ל וראש שירותי הרדיו במדינת ישראל. מחיבוריו: „יסודות תולדות התרבות הביבלית״ (רוסית, פטרבורג, 1912; אידיש, וילנה, 1922—1923); „אטלס גיאוגרפי והיסטורי של א״י״ (פטרבורג, 1913); „הבעיות העיקריות של מדע התנ״ך״ (פטרבורג, 1913); „ראשי פרקים במדע המקרא״, תרגם ז. רובשוב (אודיסה, תרע״ד); „שכיות המקרא״, אוצר תמונות לכתבי הקודש ולקדמוניותיהם (ברלין, תרפ״ה); „תולדות בקורת המקרא״, יחד עם ז. רובשוב (ברלין, תרפ״ה). נפ׳ בירושלים.

סולובייציק, מתתיהו בן אברהם־אבא
(1936—1878)

עסקן ציבורי. נו׳ בקובנה. סיים לימודיו באונ׳ מוסקבה. פעיל ב„אורט״ בליטא ובמפלגת ה„פאלקס פארטיי״. נפ׳ בקובנה.

סולובייציק, עמנואל
(חי במאה הי"ט)

רופא ועסקן ציבורי. נו' בראסיין. רופא בצי הרוסי. בסוף שנות החמישים של המאה הי"ט התיישב באודיסה ותפס מקום נכבד בחיי הציבור. ייסד יחד עם ל. פינסקר את כתב־העת „ציון" (ברוסית). חבר עירית אודיסה. פעל רבות למען העיר. נפ' בפטרבורג.

סולומון, אליהו־לואי בן יעקב
(1956—1879)

רב. נו' בווילנה. בילדותו היגר עם הוריו לארה"ב. הוסמך שם להוראה. שימש רב בקהילות שונות. בש' 1910 הוכתר בתואר ד"ר (ע"י הסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק). שימש נשיא כבוד של איחוד בתי־הכנסת באמריקה. פעיל בוועד למען הפלשים. חבר הנהלת „הוועידה הלאומית של נוצרים ויהודים".

סולומיאק, אברהם
(1943—1863)

איש ביל"ו. נו' בסוואָנציאן. חניך ביהמ"ד למורים בווילנה. חו"צ ואיש ביל"ו. עלה לא"י יחד עם מיכל הלפרין והתנחל בגדרה. בש' תרמ"ט עזב את גדרה ועבר ירושלימה. שם שימש מזכיר בקונסוליה הרוסית ואח"כ מנהל הדואר הרוסי בא"י. בהיותו בעל קשרים עם שלטונות הארץ, הביא תועלת רבה ליישוב. נפגש עם ד"ר הרצל בעת ביקורו בארץ. פעיל בחיי היישוב. היה יושב־ראש ועד קק"ל בירושלים. מהלוחמים האמיצים במיסיון. נפ' בירושלים.

סוצקבר, אברהם בן נפתלי־הירץ
(נו' בש' 1913)

משורר. נו' בסמארגון. בימי מלחה"ע ה־1 גלתה משפחתו לסיביר, משם חזרה בש' 1920 לווילנה. למד בחדרים ואח"כ בגימנסיה. שמע הרצאות בספרות באונ'. בש' 1927 החל לכתוב שירים בעברית, ואח"כ עבר לאידיש. בש' 1937 הופיע בווארשה קובץ־שיריו הראשון. בימי הכיבוש הנאצי ישב בגיטו וילנה, שם זכה בפרס ספרותי על הפואימה הדרמטית שלו „דאס קבר־קינד". בספטמבר 1943 ברח מן הגיטו והצטרף לקב' הפרטיזנים „נקמה" ביערות נארוטש. במרץ 1944 הועבר ע"י הסובייטים למוסקבה. היה עד במשפט פושעי המלחמה בנירנברג. בש' 1946 עזב את רוסיה ושהה זמן־מה בפולין ובשווייץ. בש' 1947 הגיע ארצה על סיפונה של „פטריה". השתתף במלחמת־הקוממיות ככתב־צבאי. אותה תקופה פרסם סידרת „שירים מן הנגב". מש' 1949 עורך ה„גאלדענע קייט". יוזם ועורך אנתולוגיה „אַ שפיגל אויף אַ שטיין" — קובץ שירים ופרוזה של 12 סופרים יהודים נודעים ברוסיה. מחיבוריו: „לידער" (וארשה, 1937); „וואַלדיקס", שירים (וילנה, 1940); „די פעסטונג", שירים ופואימות שנכתבו בגיטו וילנה וביערות (ניו־יורק, 1945); „לידער פון געטא" (נ"י, 1946); „יידישע גאס" (נ"י, 1948); „געהיימשטאט", פואימה (ת"א, 1948); „אין פייער־וואגן" (ת"א, 1952); „סיביר", פואימה, בלוויית רישומים של מארק שאגאל (ירושלים, 1953); „אדע צו דער טויב" (ת"א, 1955); „אין מדבר סיני" (ת"א, 1957); „אָאזיס" (1960); „גייסטיקע ערד", פואימה (ניו־יורק, 1961), עם חיתוכי־עץ של ארטור קולניק; „פאעטישע ווערק", שירים ופואימות, 2 ח', הו"ל ע"י הוועד לחגיגות יובלו ה־50 (ת"א, 1963); ספרי פרוזה: „פון ווילנער געטא" (מוסקבה, 1946; בואנוס־איירס, 1947).

סור, ברניט
(נו' בש' 1879)

כימאי. נו' בווילקומיר. בגיל 17 היגר לארה"ב. חניך אונ' ויסקונסין. פרופ' לכימיה חקלאית באונ' של ארקנזס. גילה את ויטמין E ואת הוויטמין B. מחיבוריו: „הוויטמינים בבריאות ובמחלה" (1933); „הדברים הקטנים בחיים — ויטמינים, הורמונים ודברים אחרים החיוניים לבריאות" (1937). ערך את כתב־העת "Vitamins".

סורקין, יוסף (אוסיפ ניקולאיביץ')
(? —1886)

סופר. נו' בווילנה. בנעוריו התנצר, אך נשאר כל ימיו מסור לענייני היהודים. פרסם ספר „קרן אור באפלה" (תרגום מגרמנית, 1884) שנושאו עלילת דם. תרגם לרוסית את „אפס דמים" ללוינזון. בש' 1882 פנה לטורגנייב ודרש ממנו להרים קולו נגד תעמולת הפרעות שהתפשטה אז בציבור ובעתונות הרוסית (תשובת טורגנייב הופיעה ב„ראזסווייט" מש' 1883, מס' 35). בקריאה דומה פנה אל ל. טולסטוי. הוא שעורר בטולסטוי את הרצון ללמוד את הלשון העברית והמליץ לפניו על ש. מינור כמורה. איבד עצמו לדעת בווילנה.

סורקין, מקסימיליאן בן יהושע
(? —1878)

סופר. נו' בפוניבאֶז'. סיים את המחלקה למשפטים באונ' פטרבורג. עורך ומו"ל רשמי של ה„ווסחוד" ו„גובי־ווסחוד". מחבר מאמרים בענייני אמנות, ובתוכם המאמר המפורסם על „אבות הזרם האידיאליסטי באמנות" (1908). כמו־כן חיבר ספר ברוסית על „האמנויות הפלסטיות" (1899).

סורקין, נחום בן שלמה
(? —1878)

פובליציסטן ועסקן. נו' בבילסק (פ' גרודנה). מהנדס־טכנולוג. מש' 1897 פרסם מאמרים בעניינים חברתיים וספרותיים ב„הצפירה", „בודושצ'נוסט", „ראזסווייט" ועוד. במאמרים אלה ביסס את ההשקפה הציונית. ממאמריו הגדולים: „לביסוס עיוני של הציונות" („הצפירה"); „מאמרי בקורת על ספרות אידיש". כן פרסם שורת מאמרים על התפתחות המדעים השימושיים. בש' 1905—1906 היה עורך „דער טעלעגראַף" בווארשה.

סטאון, דוד־אליהו
(1952—1888)

עו"ד ועסקן ציוני. נו' במאַראַטש. בגיל 18 היגר לארה"ב. למד משפטים בבוסטון. עו"ד ותובע כללי במדינת מסצ'וסטס.

מנעוריו ציוני נלהב. מייסדה של הסתדרות ציוני אמריקה ונשיאה במשך 13 שנה. בש' 1919 היה היוזם להחלטת הפרלמנט של מדינת מסצ'וסטס, שהאיצה במשלחת ארה"ב, בוועידת השלום בוורסיי, לתמוך בהחלטה על „בית לאומי יהודי בא"י". החלטה זו שימשה דוגמה להחלטות בתי מחוקקים אחרים בארה"ב בימי הדיון בשאלת המנדט על א"י. כעבור זמן הועברה על־פי הצעתו החלטה שניה בפרלמנט של מסצ'וסטס, המביעה סיפוק מהקמת „בית לאומי יהודי בא"י". היה חבר הוועה"פ הציוני, נשיא המגבית הארץ־ישראלית המאוחדת וממנהלי הקק"ל באמריקה. כן היה פעיל בחיים הציבוריים של בוסטון ובהתאחדות יהודי ליטא באמריקה. בש' 1938 העניקה לו ממשלת ליטא אות כבוד.

סטאון, לואי
(1954—1884)

עורך־דין. נו' במאַראַטש. בנעוריו בא לארה"ב. חניך ביה"ס למשפטים בבוסטון ותובע כללי שם במשך 35 שנה. ציוני פעיל כל ימיו. יו"ר התאחדות יהודי ליטא בארה"ב, יו"ר „אגודת העזרה של יוצאי מאַראַטש בבוסטון" ופעיל בייסוד ה„גמ"ח של עולי מאַראַטש" בארץ. נפ' בקליפורניה.

סילבר, אבא־הלל
(1964—1893)

רב רפורמי ומנהיג ציוני. נו' בניישטוט־שאקי. בנעוריו היגר לארה"ב יחד עם הוריו. חניך האונ' ו„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי. רב בקליבלנד — הקהילה הרפורמית הגדולה שבארה"ב. נואם מחונן ביותר. בעל השפעה בציבור ובמדינה. ממנהיגי יהדות ארה"ב. נשיא ההסתדרות הציונית ומנהיג התנועה הציונית שם. אישיות מרכזית בתנועה הציונית העולמית. היה ממבקריה החריפים של המדיניות הבריטית בא"י. מילא תפקיד גדול במאבק על החלטת החלוקה של א"י בש' 1947. ארגן את החרם האנטי־נאצי בארה"ב (יחד עם אונטרמייאר). נפ' בארה"ב. על שמו נקרא כפר־סילבר — מוסד חינוכי־חקלאי.

סילמן מנחם־מרדכי בן אברהם־שמעון
(? — 1930)

מחנך ועסקן ציוני. נו' בבוטרימאנץ. קיבל חינוך מסורתי בבית אביו, שהיה ספוג אווירה של תורה ולמדנות. הנער שאף להשכלה כללית ונתפס בקריאת ספרים חיצוניים. ברח מבית אביו לווילנה לשם השתלמות, אך נתפס בידי השלטונות והוחזר אל הוריו. לאחר ימים התיישב בקובנה ופתח שם בי"ס, שהיה הראשון בקובנה אשר הונהגה בו שיטת הלימוד „עברית בעברית". חיבר ספרי לימוד לעברית, ספר־לימוד „כתיבה־תמה" (וילנה, תרנ"ז), וכן חיבר סיפורים לילדים: „ארבעים שודדים" (וארשה, תרנ"ו); „תרח אוהב הכסף" (וארשה, תרנ"ח), ועוד. התמסר לעבודה ציבורית לאומית. פרסם מאמרים ב„הצפירה" ובעתונים אחרים. השתתף כציר בקונגרסים ציוניים. בשנים האחרונות לחייו שימש מורה בגימנסיה הריאלית העברית. נפ' בקובנה. בתו בלהה נישאה ליצחק יפה, מורה וחוקר. עלתה ארצה בש' 1913. נודעה כמורה, משוררת ומחברת מחזות לילדים. נפ' בי—ם בש' 1962.

סילמן, קדיש־יהודה בן אברהם־שמעון
(1938—1881)

סופר ומחנך. נו' בבוטרימאנץ. אביו היה סוחר קמח. חניך ישיבות סלאבודקה ווילנה. מורה בבית־ספר „יהודיה" בווילנה וב„חדר המתוקן" של יש"י אדלר בהומל. בש' 1906 עלה לא"י. רוב ימיו עברו עליו בירושלים בעבודה ספרותית ובהוראה בגימ' העברית, בביה"ס העירוני לבנים ובביה"ס לבנות בעיר העתיקה. ממייסדי שכונת „בית־הכרם" בירושלים. עבודתו הספרותית החלה בהיותו בן 15. מאז פרסם שירים, פיליטונים, מאמרים ומחזות בעתונים עבריים שונים. ערך את „ליהודים", חוברות להומור ולסטירה, שבועון לילדים „הארץ", בעריכת פיכמן ובהשתתפותו (תרפ"א), ערך את השבועון „אספקלריה" (תרפ"ג) ועוד. חבר מערכת „הארץ" במשך 3 שנים. תרגם מחזות של יעקב גורדין, שלום־עליכם ודוד פינסקי. מחיבוריו: „סנסנים" (ירושלים, תרפ"ט); „לכו נרננה" (ת"א, תרפ"ח); „מגלת אסתר" (תר"ץ); „ויהי בימי אחשורוש" (תרפ"ט); „החשמונאים הקטנים" (וארשה, תרע"א). בעבודתו הספרותית השתמש ב־50 פסבדונימים ומעלה. נפ' בירושלים. מעזבונו הופיעה חוברת בשם „רשימות לעצמי" (ירושלים, תש"ח).

סילקינר, בנימין־נחום בן שלמה
(1934—1882)

משורר. נו' בווילקי. אביו היה סוחר עני. התחנך ברוח התורה וגם רכש לו השכלה כללית בעזרת מורים. בש' 1900 בא לאודיסה ושם כתב את שיריו הראשונים. בשנת 1908 היגר לארה"ב ולמד בקולג' בניו־יורק. עסק בהוראה עברית, ושימש מנהל בית־ספר עברי בניו־יורק ומורה לתנ"ך בביהמ"ד למורים, שע"י ביהמ"ד לרבנים מיסודו של שכטר. תרגם את „מקבט" לעברית (וארשה, תרצ"ט). ממחברי „מלון־עברי", יחד עם י. קופמן וי. אפרת (ת"א, 1929; ואח"כ פעמים רבות). קובץ שיריו הופיע בהוצאת „דביר" (ת"א, תרפ"ז). היה הראשון שהכניס לשירה העברית נושאים מחיי האינדיאנים, בעיקר באפוס שלו „מול אוהל תימורה" (ירושלים, תר"ע). נפ' בניו־יורק.

סינטובסקי, אליהו בן קלמן־אייזיק
(1943—1880)

מהפכן ועתונאי. נו׳ בווילקובישק לאב למדן ואופה. למד בחדר והשתלם בלימודים בכוחות עצמו. התפרנס מייצור מברשות. בנעוריו הצטרף ל„בונד" והיה חבר בוועד „פועלי מברשות". בש׳ 1905 נאסר על פעולות מהפכניות. לאחר שחרורו היגר לשווייץ והשתתף שם בוועידה הששית של ה„בונד". למד משפטים ופילוסופיה בברן, והוכתר בתואר ד"ר (1913) בזכות דיסרטציה על קורות הרעיונות המהפכניים בין יהודי רוסיה. פרסם בשווייץ ספר על „אדם סמית וקרל מרכס". בש׳ 1914 היגר לארה"ב. השתתף שם ב„צוקונפט" ובעתונים אחרים. ממאמריו שפרסם באידיש באמריקה: „על המשפט הבינלאומי"; „לאסאל כמשפטן"; „ה„בונד׳ וערכו ברחוב היהודי"; „ו. מאַדאַם". נפ׳ בניו־יורק.

סיקס, פיליפ־לואי בן דוד
(נו׳ בש׳ 1884)

שופט. נו׳ בליטא. בנעוריו היגר עם הוריו לארה"ב. למד משפטים באונ׳ מרילנד וג׳ון הופקינס. היהודי הראשון ששימש שופט במדינת מרילנד. בש׳ 1934 מונה שופט עליון במדינה. נשיא „אגוד מוסדות החסד" של בלטימור, ונשיא „מועצת החינוך היהודי" בבלטימור. חיבר: "Contest of Wills in Maryland" (1941); "Prolate Forms in Maryland" (1941).

סלונימסקי, דוד
(1907—1840)

עורך־דין. נו׳ בדיסנא, בה שימש אביו מנהל בי"ס ממשלתי (שימש אח"כ רב־מטעם בגרודנה והיה מקורב לחיים־זליג סלונימסקי). בנעוריו למד בישיבות. בן 13 ברח מבית הוריו בגרודנה והגיע ברגל לווילנה. נשא חן בעיני המפקח קצנלבוגן ונתקבל לביהמ"ד לרבנים. בעת ביקורו של הצאר אלכסנדר השני במוסד הוצג לפניו הצעיר כמצוין בתלמידים וקרא לפני הצאר שיר שחיבר לכבודו. הצאר העניק לו מדליה של כסף. לא רצה לשמש רב והלך לברלין ללמוד במחלקת הרפואה של האונ׳ וחי שם בדוחק רב. לאחר זמן פרש מהרפואה וגמר בהצטיינות את המחלקה למשפטים באונ׳ פטרבורג. נתקבל לשירות בסינט והגיע לדרגת סגן קטיגור. משהוצע לו להתנצר התפטר ועבר לפרקליטות. היה ממייסדיו של „ווסחוד", ופרסם בו מאמרים נרגשים נגד מעשי הפרעות (בכינוי הספרותי „פטר־שלומיאל"). תרגם כמה ספרים בענייני משפט מצרפתית לרוסית. לאחר הגירוש מפטרבורג עבר לווילנה. יחד עם גרוזנברג ומירונוב ארגן את ההגנה על בלונדס. נפ׳ בווילנה.

סמילג, יוסף בן פסח
(1900—1848)

מחנך. נו׳ בקיידאן. למד בישיבות וילנה וקובנה. הוסמך כרב. אח"כ למד באונ׳ ברלין ולייפציג, והוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה. מש׳ 1880 שימש מורה לדת־ישראל ב־3 גימנס׳ גרמניות בפטרבורג. פרסם שורה של מאמרים ב„המליץ", ביניהם על הנושא „יסוד החינוך המוסרי", שהופיע אח"כ בחוברות מיוחדות. נפ׳ בפטרבורג.

סנדלר, אברהם־אליהו
(1928—1857)

מחנך. נו׳ בווילקובישק. חניך החדר וישיבה. בגיל 16 היה עוזר למלמד. שנים מעטות לאחר מכן ייסד „חדר מתוקן" בווירבאלן. שקד תמיד על התורה ושאף להשתלם במדעים. בקי בספרות העברית העתיקה והחדשה ובדקדוק הלשון. חיבר ספר בדקדוק ואף פרסם מאמרים בעתונות העברית. ה„חדר" שייסד הצטיין בחידושיו, סדריו, במשמעת חמורה ובמוריו — שעליהם נמנה גם ש. ל. גורדון. תלמידיו הצטיינו בידיעותיהם המושלמות בלשון העברית ובדקדוקה ובלימודי היהדות. כשנוסדה בווירבאלן הגימנסיה העברית היה הוא מראשוני מוריה והרוח החיה בה. על אף חילוקי הדעות בינו ובין דור־המורים החדש, היו האחרונים מקבלים בחיבה את תורתו. עד שנתו האחרונה עמד על משמרתו במלוא כוחו. העמיד מאות תלמידים וזכה ליחס של אמון וכבוד מכל בני וירבאלן. שנים רבות עמד במרכז החיים הציבוריים והרוחניים של עירו.

ספיר, יעקב בן נתן הלוי („אבן ספיר")
(1885—1822)

סופר ונוסע. נו׳ באושמיאנה. בגיל 11 עלה לא"י עם הוריו שהתיישבו בצפת. כעבור שנה מתו עליו הוריו וראשי עדת הפרושים תמכו ביתום. אותה שנה התקיפו הערבים את היישוב היהודי בצפת. לאחר המאורע עבר לירושלים, שם למד ב־ישיבת הפרושים והיה תלמידו של ר׳ זונדל מסאלאנט. קנה גם ידיעה טובה בעברית וב־לשונות אירופה. שימש מלמד בת"ת וסופר לעדת הפרושים. חיבר שירים לכבוד נדיבים שביקרו בארץ, כגון „כתר שם טוב כנף רננים" לכבוד משה מונטפיורי (ירושלים, תר"ט). בש׳ 1858 יצא בשליחות כולל־הפרושים להודו ולאוסטרליה דרך מצרים ותימן. היה היהודי הראשון שהביא ידיעות מפורטות ומדויקות על חיי יהודי תימן, ספרותם ותולדותיהם. פרשת מסעותיו במצרים, בתימן ובארצות המזרח הרחוק מתוארת בספרו „אבן ספיר" ב־2 ח׳ (ליק, תרכ"ו — מגנצא, תרל"ד). „מסעי־תימן" מתוך „אבן־ספיר" יצא־לאור שנית ע"י אברהם יערי (ירושלים, תש"ה). גם אחרי שובו ממסעו הארוך במזרח שנמשך 4 שנים יצא כמה פעמים בשליחות עדת־הפרושים לאירופה. עסק בחקירת קדמוניות א"י, העתיק כתובות של מצבות, אגדות עם, פולקלור, ופרסם מאמרים רבים ב„הלבנון" ובעתונים אחרים. השתתף בחברת פתח־תקוה שעמדה לקנות את אדמת יריחו. כן פרסם ספר „אגרת תימן השניה", אודות משיח השקר יהודה ב"ר שלמה, שקם בתימן (מגנצא, תרל"ג). נפ׳ בירושלים.

ספיר, שאול
(נו' בש' 1893)

עתונאי. נו' בווילנה. בא לארה"ב בש' 1916. שימש חבר מערכת „מארגן ז'ורנאל" ועורך העתון „ג'ואיש אמעריקאן". חיבר סיפורים היסטוריים באידיש: „דער קאליף פון קארדאווא" (ניו־יורק, 1927); „צוויטען רוים און ירושלים" (ניו־יורק, 1929); „דער באלעבעסל" (ניו־יורק, 1947); „דער בעל תשובה" (ניו־יורק, 1948).

סקה, הנרי
(1933—1856)

חלוץ תעשיית המכרות בדרום־אפריקה. נו' בליטא. בגיל 20 היגר לדרום־אפריקה ונכנס לתעשיית המכרות בקימברלו. ניהל את מכרות היהלומים של ויקטוריה. הקים ביוהנסבורג בניינים גדולים הנקראים על שמו. בש' 1887 נקרא ע"י ססיל רודס אל ברברטון (רודסיה) לחקור את מחצביה. פעולותיו לפיתוח ברברטון הפתיעו את העולם. נפ' בוילסדן (אנגליה).

סקלר, שמואל־בורטון
(נו' בש' 1897)

חוקר בטכניקה. נו' בלאזדיי. חניך אונ' מיניסוטה בארה"ב, המכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס והפוליטכניון בלייפציג. ניהל מעבדות־מחקר גדולות בארה"ב. בעל תגליות רבות בטכניקה.

סרדצקי, ינטה בת יהושע
(1962—1877)

סופרת. נו' באלקסוט לאב למדן וסוחר ברהיטים משומשים. קיבלה חינוך עברי בבית אביה, ששימש מקום מפגש למשוריה הצעירים של קובנה. כבר בהיותה בעלת חנות באלקסוט ואם לילדים קטנים נתעורר בה חשק לכתוב. נסעה לווארשה והביאה לי. ל. פרץ את סיפורה „מיכל". פרץ פרסם את הסיפור ועודדה להמשיך בכתיבה. סיפוריה ומסותיה שהופיעו בעתונות היהודית עוררו תשומת־לבם של החוגים הספרותיים. בש' 1907 היגרה לארה"ב. התפרנסה שם ממסעדה קטנה, אבל המשיכה בעבודתה הספרותית. ברבות הימים התמסרה לספרות ושימשה עובדת קבועה ב„פארווערטס" בניו־יורק, עד ש' 1922. כמה מסיפוריה ומחזותיה נקבצו בספרה „געקליבענע שריפטען" (נ"י, 1913). נפ' בניו־יורק.

עזריאל בן משה־משיל
(חי במאה הי"ז וראשית המאה הי"ח)

מדקדק. נו' בווילנה. סמוך לש' 1700 נדד עם בניו ניסן ואליהו לגרמניה והתיישב בפרנקפורט־ע"נ־מיין. שם הוציא „סידור לכל תפילות השנה", לפי סידורו של ר' שבתי סופר מפשמישל. בהקדמה לסידור זה העיר הערותיו והערות בנו אליהו על התנועות והניקוד. כן הוציא סידור תפילות ליו"כ קטן ומאמר „מענה־אליהו" על הקרי העברי הנכון. כאשר השיג ר' זלמן הנאוי על הערותיו של ר' עזריאל בספרו „בנין־שלמה", הוציא ר' עזריאל מהדורה שניה של הסידור ובה השיב על השגותיו של הנאוי.

עמית (גוטליב), יעקב־משה בן עזריאל־שכנא
(נו' בש' 1904)

ממנהיגי השוה"צ בליטא. נו' בקובנה. למד ב„חדר מתוקן" ובבי"ס יהודי־רוסי. בימי מלחה"ע ה־1 גלה לרוסיה. למד בגימנסיה והצטרף לתנועת הצופים „השומר". בש' 1922 חזר לקובנה. נבחר להנהגה הארצית של השוה"צ ולמרכז „החלוץ". פרסם רשימות בעתונות המקומית. בש' 1929 עלה ארצה, הצטרף לגרעין קיבוצי ועבד בחקלאות. עשה שנתיים בליטא בשליחות הקיבוץ הארצי ובשובו עלה עם קיבוצו לבית־זרע. ציר לקונגרס הציוני הי"ח. חבר הוועה"פ של הקיבוץ הארצי ומרכז מפ"ם. עורך „על המשמר".

עפרון, אברהם בן יהושע־השיל
(1904—1820)

מחבר. נו' בווילנה. עסק במסחר. מצאצאי הרבנים באיוויה. אשתו הראשונה היתה נכדתו של הגר"א. עתותיו הפנויות היו מוקדשות ללימוד התורה. חיבר ספר „מקורות ההלכות והדינים" (וילנה, תרס"א), פרי עמל של שנים. נפ' בווילנה.

עפרון, אליהו בן אברהם
(1915—1847)

מוציא־לאור. נו' בווילנה. הו"ל את „המילון האנציקלופדי הגדול" ב־86 חצאי־כרכים, שהיה הראשון מסוגו ברוסיה (1907—1889). היה מבעלי בית־ההוצאה ברוקהויז־עפרון בפטרבורג — ממפעלי המו"לות הגדולים ביותר ברוסיה. הו"ל בשיתוף עם „החברה לפרסום כתבי מדע יהודיים ברוסיה" את „האנציקלופדיה היהודית" (ברוסית) ב־16 כרכים. נפ' בפטרבורג.

עפרון, ידידיה
(1951—1878)

מחנך בדרום־אמריקה. נו' בגרודנה. חניך ישיבות וילנה. היגר לארגנטינה ושימש שם מורה, מפקח ומנהל בבתי־ספר של יק"א בארגנטינה, אורוגואי, צ'ילי וברזיל. אח"כ היה מפקח בדרום־אמריקה מטעם ארגוני ההגירה היהודית.

בנו דוד — חניך הסורבונה בפאריס — עבד בתור חוקר באונ' קולומביה בשאלת התבוללותם התרבותית של המהגרים היהודים והאיטלקים בארה"ב. מש' 1936 פרופ' לתרבות אמריקה הלטינית. שימש מזכיר „המועצה לדמוקרטיה של פאן אמריקה". דו"ח שערך בשאלת הסתגנותם של פאשיסטים לאמריקה הלטינית פורסם ע"י משרד החוץ של ארה"ב (1939).

פאליי, ג'ון
(1907—1871)

עתונאי וסופר. נו' ברדושקביץ. חניך ישיבות מינסק וולוז'ין. בן 18 היגר לארה"ב. עבד בעתונים יהודיים שונים בניו־יורק ופילדלפיה: „פאלקס אדוואקאט", „אידישע פרעסע", „פאלקס וועכטער". מש' 1893 ערך את „אידישע טאגעבלאט" ו„אידישע גאזעטן", שהיה בזמנו העתון היהודי הנפוץ ביותר בעולם. חיבר את הרומנים „די שווארצע חברה", רומן מחיי הגיטו

בניו־יורק (ניו־יורק, תר"ס); „אוריאל אקוסטא", רומן היסטורי (ניו־יורק, תר"ס); „ערב רב"; „יחוס און פארברעכן". כמו־כן חיבר את המחזות: „הניהיליסט הרוסי" ו„החיים בניו־יורק". נפ' בניו־יורק.

פוכר, שלמה
(1898—1829)

רב־מטעם. נו' בניישטוט־שאקי. חניך ישיבת יורבורג וביהמ"ד בווילנה. מש' 1859 רב־מטעם במיטאו. גילה יוזמה ומרץ בסידור מוסדות הציבור ובהפצת השכלה ודעת היהדות בין יהודי קורלנד. ניהל בטקט רב מלחמה במיסיון הקורלנדי, שפרש רשתו על פני כל הפלך. פעל גם לשיפור מצבם החוקי של יהודי קורלנד. מש' 1893 רב־מטעם בריגה. חברת מפיצי־השכלה ייסדה קרן על שמו לתמיכה ברבנים וסופרים זקנים, באלמנותיהם ויתומיהם.

פוליקנסקי, יהודה־לייב (לואיס) בן יחזקאל־יצחק
(1947—1881)

תעשיין. נו' בווילנה. קיבל חינוך מסורתי. מש' 1900 בדרום־אפריקה. ייסד שם (עם אחיו פנחס) את תעשיית הסיגריות „האחים פוליקנסקי". עסקן ציוני מסור. תרם הרבה לקרנות, לאוניברסיטה, למוסדות חינוך וחסד ולמפעלים ציוניים רבים. גזבר „דורשי־ציון" בקיפטאון. בש' 1909 ביקר בארץ ובש' 1927 השתקע בה. מבעליו של ביהח"ר לסיגריות „דובק" וחבר בהנהלת חברות כלכליות רבות של דרום־אפריקה בא"י. השתתף בייסוד „גן רווה" (ליד נס־ציונה) ועזר לקרן־קיימת לגאול שטח מאדמות קוביבה. איש נעים־הליכות וחביב על כל העובדים במפעליו. נפ' בת"א.

פומפיאנסקי, אהרן־אליהו בן אריה־לייב
(1893—1835)

מחבר. נו' בווילנה. חניך ביהמ"ד לרבנים בווילנה. משורר ההשכלה. שר על האהבה לעברית (ב„הכרמל"). יחד עם חברו אשר ואהל, הוציא את המהדורה הרוסית של „הכרמל", בו פרסם מאמרים ותרגומים רבים. ערך את הירחון „יאָוור. זאפיסקי", בו פרסם מחקרים בקורות היהודים בארצות הבלטיות. שימש 12 שנה רב־מטעם בפוניבאֶז', ובריגה — 20 שנה. הו"ל קובץ דרושים, ספר תהילים בתרגום רוסי עם ביאור, וקובץ שירים „שירי ציון" (וילנה, תרמ"ה). תרגם משירי לרמונטוב וגיתה לעברית, וכן חיבר מחזה תנ"כי בשם „שלמה המלך החכם". פרסם מאמרים בשאלות חינוך וגם מחקרים היסטוריים.

פופס, ישראל־לייב
(1912—1883)

סופר. נו' בנאוויראן. עוד בילדותו התפרסם כעילוי. בש' תרס"ה התחיל להשתתף ב„הזמן", ומתרס"ז — ב„השלוח". מאמריו בחתימת „בן־ישראל" על היהדות והנצרות עוררו הדים מרובים באותם הימים. את ימיו האחרונים בילה בהיידלברג כתלמיד לפילוסופיה באונ'. איבד עצמו לדעת בטביעה ונטמן בהיידלברג.

אחיו **ניסן פופס** היה עסקן פועלים ידוע.

פורט, צבי בן שבתאי
(נו' בש' 1898)

עסקן. נו' בקובנה. למד בבי"ס עירוני. פעיל בחיי הציבור היהודי בליטא. אחרי מלחה"ע ה־1 היה ממייסדי הבנק העממי היהודי בקובנה ושימש מנהלו, וממניחי היסוד לקואופרציה האשראית היהודית בליטא. ממנהלי איגוד הבנקים העממיים היהודיים. פעיל בצ.צ.־התאחדות ולמען הקרנות הציוניות. בש' 1937 עלה ארצה. עמד בראש המחלקה הקואופרטיבית שליד בנק לאומי לישראל. היה מפעילי איגוד יוצאי ליטא בארץ ומיוזמי השיכון ליוצאי ליטא ברמת־השרון.

פורנברג, קרל בן חיים (ישעיהו רוזנברג)
(1938—1871)

סופר סוציאליסטי. נו' בסלאבודקה. היה פקיד בבנק בקובנה. השתלם בחו"ל וקיבל תואר דוקטור בברן. בש' 1903 היגר לארה"ב, שם התמסר לעבודה ספרותית ועתונאית. חבר במרכז ה„בונד". עבד במערכות „ווארהייט", „צוקונפט" ו„פארווערטס". מש' 1911 עורך „די אידישע ארבייטער וועלט" (שיקאגו). בש' 1914 עורך „ליטעראטור און לעבן". בש' 1924 ייסד את „אידישע שטימע". השתתף ב„ווסחוד", „יאָוור. מיר" ובאנציקלופדיה היהודית־רוסית. ניהל את הוצאת „אינטערנאציונאלע ביבליאטעק". מחיבוריו: „די וועלט־געשיכטע", ארבעה כרכים (וארשה, תרס"א—תרע"ב); „געשיכטע פון דער סאציאליסטישער בעוועגונג" (ניו־יורק, 1914); „די ידישע וואנדערונג" (וארשה, תרע"ז); „סאק־ראטעס" (ניו־יורק, 1908); "David Ricardo und Karl Marx als Werth theoretiker". בשנות חייו האחרונות השתתף ב„טאג" בניו־יורק.

פטוכובסקי, שמואל
(? —1941)

סגן ראש עירית שאוולי. הגיע לשאוולי מווילנה לאחר מלחה"ע ה־1 ושימש זמן קצר מורה בת"ת. חבר בוועד הקהילה והעיריה. חבר הוועה"פ המצומצם שלה ואח"כ סגן ראש־העיריה. בתפקיד זה שימש עד ש' 1940. אדמיניסטרטור מוכשר. איש האמת והצדק ללא משוא פנים. יהודי גאה ואמיץ לב. מסביר פנים לכל אדם. רכש את אמונו של הציבור והיה מכובד אף על מתנגדיו, בין יהודים ובין לא־יהודים. עמד על משמר כבודם

וזכויותיהם של בני עמו ויחד עם זה שימש דוגמה ומופת למילוי חובותיו. בימי השלטון הסובייטי הועבר לווילנה למשרד העניינים הקומונליים. בימי הכיבוש הנאצי היה חבר המועצה היהודית, ולאחר זמן קצר נרצח ע"י הנאצים כבן־ערובה.

פיאטניצקי, יוסף בן אהרן
(1938—1882)

מהפכן. נו' בליטא. אביו היה רפד. בנעוריו עבד בתור חייט וחשמלאי. בגיל 16 הצטרף למפלגת ס.ד. בקובנה.

נאסר בש' 1902. הצליח לברוח מבית-הסוהר בקיוב לחוץ-לארץ, שם עסק בהעברת ספרות בלתי-ליגאלית לרוסיה. בש' 1905 חזר לרוסיה ובש' 1906 נאסר שוב. בש' 1908 יצא לגרמניה ושימש שם יו"ר מרכז הס.ד. הרוסי בחו"ל. בש' 1913 חזר לרוסיה בשליחות המרכז. בש' 1914 נאסר כחבר הוועד הבולשביסטי, והוגלה לסיביר. פעיל במהפכת אוקטובר. יו"ר איגוד פועלי הרכבת. מזכיר ועד המפלגה הקומוניסטית במוסקבה. בש' 1923 מזכיר הקומינטרן. בשנים 1924—1927 חבר מרכז המפלגה הקומוניסטית וועדת הבקורת המרכזית. בש' 1933 חבר בוועדת הטיהור. הוצא להורג ב-1938.

פייבלסון, בנימין
(1896—1920)

צייר. נו' בקובנה. את חינוכו המקצועי קיבל בבי"ס „בצלאל" בירושלים, שם שימש אח"כ מורה ומנהל המחלקה לתחרים. התפרסם בדוגמאותיו לריקמה ובציוריו על זכוכית. נפ' במינכן.

פייגנזון, שמואל-שרגא בן שלום („שפ"ן הסופר")
(1836—1928)

מנהל דפוס ראם בווילנה. נו' בווילקומיר. בש' 1867 החל בעבודתו בדפוס ראם. בתפקידו תרם הרבה לספרות ישראל, ובמיוחד בהוצאת ש"ס ראם המפורסם. הו"ל כתבי-יד גנוזים של ספרי ראשונים, וכתב הקד-מות ומבואות לכל הספרים האלה. פרסם מאמרים רבים ב-כתבי-עת בחתימת „שפ"ן הסופר". הוציא בווילנה אגרון בשם „מכתב משולש" בעברית, רוסית וגרמנית (תרל"ט—תרמ"ו). סיפק חומר מדעי רב לפרופ' פ. דליטש. בסוף ימיו פרש למסחר. חיבורו „לתולדות דפוס ראם" נדפס לראשונה בכרך א' של ספר „יהדות ליטא" (ע' 268—302). כן חיבר ספר „עלבונה של תורה", על מה שהשחיתה הצנזורה בספרים עבריים (ברלין, תרפ"ט). נפ' בווילנה.

פיינברג, דוד
(1840—1916)

עסקן. נו' בקובנה. מילא תפקיד חשוב בקהילת יהודי פטרבורג. ביוזמתו התערב א. כרמיה במשפט עלילת דם בסאראטוב. שימש מזכיר הקהילה היהודית בפטרבורג והיה ממייסדי ביהכ"נ הגדול, בית-הקברות, בית-היתומים ומוסדות אחרים שם. היה פעיל שם בוועד יק"א למען התיישבות היהודים בארגנטינה. מושבה יהודית אחת שם נקראה על שמו. נפ' בפטרבורג.

פיינברג, יצחק בן דוד
(1822—1912)

רופא ועסקן ציבורי. נו' בבאלבירישוק. אביו היה סוחר. מאישיה הדגולים של קהילת קובנה, במאה הי"ט וראשית המאה העשרים. אחיו של הרב ר' גבריאל פ. ותלמידו של א. מאפו. רופא מפורסם ברוסיה ומחוצה לה. דחה הצעה לשמש בקתדרה לרפואה באוניבר' רוסית בתנאי שימיר דתו. שימש רופא בקובנה עשרות בשנים. פרסם בעתונות המקצועית, ברוסיה ובגרמניה, מאמרים בענייני רפואה שהיקנו לו שם גדול. חבר עיריית קובנה למעלה מ-20 שנה. הסתלק מתפקיד זה כמחאה על שלילת זכות הבחירה לעיריה מן היהודים. ייצג את יהדות ליטא בוועידות ומועצות רבות בפטרבורג. מכובד על הציבור היהודי והלא-יהודי כאחד. מטעם השלטון הצארי הוענקו לו תארי כבוד רבים על שירותיו לציבור ולמדע הרפואי. חבר הנהלת הקהילה. ממייסדי „ספריית-מאפו" בקובנה. ציווה את ספרייתו הפרטית הגדולה לבית-הספרים הלאומי בירו-שלים. נפ' בקובנה.

פיינברג, נתן בן אריה
(נו' בש' 1895)

חוקר-משפט בינלאומי. נו' בקובנה לאב סוחר. חניך גימנ' רוסית. למד בציריך וג'נבה במכון למדעים בינלאומיים. שימש מנהל מחלקה במיניסטריון לענייני היהודים בליטא (בשנים 1919—1921). מזכיר ועד המש-לחות היהודיות בפאריס (1922—1924), עו"ד בת"א (1925—1933). מרצה למשפט בינלאומי בג'נבה והאג. פרופ' למשפט בינלאומי באונ' בירושלים ודיקן הפאקולטה למשפטים בה (בש' 1950—1951). פרסם מאמרים בבעיות משפט בינלאומי, זכויות מיעוטים ובעיות המנדט הא"י, בעתונות בארץ ובחו"ל. תרגם ספרים על נושאים שונים מתחום המשפט הבינלאומי, ביניהם: „שאלת המיעוטים הלאומיים" (ליטאית, 1922); „שאלת המיעוטים בוועידת השלום בש' 1919—1920 ופעילות היהודים למען ההגנה הבינלאומית על המיעוטים" (צרפתית, 1920); „סמכותו של בית-הדין הבינלאומי הקבוע בהאג בענייני המאנדאטים" (צרפתית, 1930); „סמכותו של בית-הדין הבינלאומי הקבוע בהאג בענייני המיעוטים" (צרפתית, 1931); „הפטיציה במשפט בינלאומי" (בקובץ ההרצאות של האקדמיה למשפט הבינלאומי בהאג, צרפתית, 1931); „אי-אלו בעיות של המאנדאט הארצישראלי" (אנגלית, 1937); „פסקי-הדין וחוות-הדעת של בית-הדין הבינלאומי הקבוע בהאג בענייני המיעוטים והמאנדאטים" (בקובץ ההרצאות של האקדמיה למשפט הבינלאומי בהאג, צרפתית, 1937); „מגילת האומות המאוחדות וחוקת בית-הדין הבינ-לאומי" (תרגום לעברית עם מבוא, 1946); „קבלתם של חברים חדשים לארגון האומות המאוחדות" (בקובץ ההרצאות של האקדמיה למשפט הבינלאומי בהאג, צרפתית, 1952); „המערכה היהודית נגד היטלר על בימת חבר-הלאומים"

(הפטיציה של ברנהיים, 1957). מעורכי „השנתון היהודי למשפט הבינלאומי, 1948" (אנגלית, 1949).

פיינברג, שלמה־לוי בן ישראל
(1893—1821)

נדבן. נו' ביורבורג. קיבל חינוך מסורתי. בקי בתלמוד מפרשיו. ירש מאביו עסקים גדולים והיה אחד הבנקאים הגדולים ברוסיה. בש' 1857 עבר לקובנה ונשא לאשה את הברונית רוזה פון הרטנשטיין מווינה. ידו היתה פתוחה לכל תושבי קובנה והצטיין במעשי צדקה וחסד גדולים. ביחוד עמד לימין לומדי תורה ושומרי דת. היה בעל עסקים ענפים בכל רוסיה. בש' 1887 הוענק לו ע"י ממשלת הצאר תואר „יועץ מסחרי". עבר לגור בקניגסברג וגם שם התפרסם בנדיבותו. היה פעיל בחיים הציבוריים והשתתף במועצות ובוועידות שונות בווילנה וברלין. כמו־כן השתתף באספת הרבנים בפטרבורג בש' 1881. נפ' בקניגסברג.

פייף, אליהו
(1959—1882)

תעשיין. נו' בשאקי. בש' 1903 היגר לארה"ב. הגיע לעמדה נכבדה בעולם התעשיה בארה"ב והיה קשור למפעלים כלכליים מרובים. על אף טרדותיו העסקיות המרובות היה פעיל במוסדות לאומיים שונים. ראש הוועד למען האוניברסיטה העברית והטכניון בחיפה. חבר הנהלת המגבית היהודית המאוחדת. מנאמני מפעל איגרות־המלווה של מדינת ישראל. פעיל בארגוני צדקה ותרבות שונים בארה"ב. נפ' בניו־יורק.

פייפרט, ישראל־מרדכי בן צבי
(? —1851)

סוחר ומחבר. נו' בווילקומיר למשפחה שהתייחסה על הגר"א. נתייתם בגיל רך והתחנך ע"י ר' וועלוועלע מירעס והרב ר' בנימין. בהשפעת משה ליליינבלום נטה להשכלה ולתנועת חיבת־ציון. היגר לאנגליה ואח"כ לדרום־אפריקה (קיפטאון). שם עסק במסחר הטבק. היה מהעסקנים הציונים הראשונים בדרום־אפריקה. פרסם מאמרים בעתונות המקומית. חיבר (באידיש) ספר „ילקוט הפנינים" („געקליבענע פערל") וכן כתב שירים עבריים.

פיליפובסקי, צבי־הירש
(1872—1816)

חוקר. נו' בווירבאלן. בגיל 23 היגר ללונדון, שם עסק בהוראה עברית. חיבורו הראשון היה „מועד המועדים" — על הלוח היהודי, הקראי, הנוצרי והמוסלמי. ערך את השנתון „האסיף" (לונדון, תר"ז—תר"ט). ערך והו"ל את „מבחר הפנינים" (לונדון, תרי"א); „מגילת אנטיוכוס", הנוסח הארמי עם תרגום עברי ואנגלי (לונדון, תרי"א); „מועד המועדים", חוקות העיבור לר' אברהם בר־חייא (לונדון, תרי"א); „ספר יוחסין השלם" לר' אברהם זכות (לונדון, תרי"ז) ועוד. פרסם כמה חיבורים בבעיות מתמטיות, ביניהם: "Anti Logarithms" (1849), ותרגום מרומית לאנגלית של Napier's — "Canon of Logarithms". נפ' בלונדון.

פיליפס, הרולד־מאיר בן יעקב
(נו' בש' 1874)

עורך־דין ושחמטאי. נו' בקאלווריה. בגיל 13 היגר לארה"ב. חניך הקולג' העירוני של ניו־יורק ואונ' קולומביה. מש' 1890 עסק בעבודה משפטית. שימש נציגם של „איגוד משלמי המסים של ניו־יורק". הצטיין במשחק השחמט והשתתף בתחרויות בינלאומיות. נשיא מועדון השחמט של מנהטן ו„סקריפטה־מתמטיקה". ממנהלי „ישיבה קולג'" בניו־יורק.

פיליפס, נתנאל בן יעקב
(נו' בש' 1884)

עורך־דין ועסקן. נו' בקאלווריה. חניך הקולג' העירוני והאונ' של ניו־יורק. התמחה בבעיות אזרחות, ובמיוחד של ילידי חוץ. ממייסדי „הליגה הלאומית לאזרחות אמריקאית" ונשיאה. חבר הוועד האמריקאי לייסוד פאקולטה למשפטים באונ' העברית בירושלים.

פין, יהודה
(? —1866)

מנהיג פועלים. נו' בשאקי (אביו — דודנו של רש"י פין). בהיותו בן 14 היגר לאנגליה. עבד בתור פועל ושקד על קריאת ספרות רדיקלית. ממייסדי „אגודת פועלי המחט" באנגליה ו„קואופרטיב לתפירה". בש' 1886 עקר לארה"ב. ייסד שם את „אגודת החייטים" הראשונה, ממנה צמח במרוצת הזמן „יונייטד גרמנט וורקרס" — אחד האיגודים המקצועיים הגדולים בעולם. ייסד את „אגודת ההשתלמות של פועלים יהודים", שהפכה למועדון סוציאליסטי. פרסם מאמרים בעתונים שונים על בעיות עבודה. עקב מחלה חזר ללונדון. ידידם של מנהיגי פועלים מפורסמים (פ. אנגלס, היינדמן, באקס ועוד). הוציא עתונים סוציאליסטיים („די נייע צייט", „די נייע וועלט"). פרסם חוברת לפועלים, בשאלת הגנת הפועלים הזרים באנגליה. בש' 1927 פרסם שורה של מאמרים, בהם פיתח את הרעיון על שלום והסכם בין בעלי הרכוש ובין הפועלים, כשותפים שווים. במאמרים אלה התנגד בחריפות לקומוניזם.

פין, שמואל־יוסף
(1890—1819)

סופר וחוקר־בלשן. נו' בגרודנה. חניך החדר והישיבות של וילנה, בה עשה כל ימי חייו. מאישיה המרכזיים של יהדות ליטא בזמנו. מורה לתנ"ך ועברית בביהמ"ד לרבנים. מפקח מחוזי על בתי־הספר. הו"ל (יחד עם ליפמן הורביץ) את „פרחי צפון" (וילנה, תר"א—תר"ד), בט־אונה הראשון של תנועת ההשכלה בליטא. כן הו"ל את „הכרמל", שבועון (ואחר־כך ירחון) עברי (וילנה, תרכ"א—תר"מ). חיבר כמה ספרים בהיסטוריה ובבלשנות

עברית. תרגם כמה סיפורים היסטוריים מגרמנית (מאת להמן, פיליפסון, שלמה כהן). מחיבוריו העיקריים: „האוצר", מילון (וארשה, תרמ"ח; ואח"כ כמה פעמים); „דברי הימים לבני ישראל" (וילנה, תרל"א—תרל"ז); „כנסת ישראל", לתולדות גדולי ישראל (וארשה, תרמ"ז); „נדחי־ישראל" (וילנה, תרי"א); „סופרי־ישראל", אגרות גדולי ישראל (וילנה, תרל"א); „קריה נאמנה", תולדות היהודים בווילנה (וילנה, תר"ך; שנית, וילנה, תרע"ה); „שפה לנאמנים", על ערך הלשון העברית (וילנה, תרמ"א); „תלמוד לשון רוסיה" (וילנה, תר"ז). היה מראשי הציבור היהודי בווילנה וביתו שימש בית־ועד ללמדני וילנה ומשכיליה ומרכז לחו"צ בליטא. נפ' בווילנה.

פינס, יחיאל־מיכל

(1912—1842)

סופר ועסקן ציוני. נו' ברוז'נוי. בעודו ילד הצטיין בכשרונותיו ובהתמדתו בלימודים. קיבל חינוך מסורתי וחילוני.

בגיל 12 פרסם מאמרים ב„הלבנון". בהיותו בן 20 הוציא קובץ מאמריו בשם „ילדי־רוחי", 2 ח' (מגנצא, תרל"ב; שנית, ירושלים, תרצ"ד), שעוררו ענין רב. בספר זה סתר את רעיונות ההתבוללות והתקונים. בש' 1878 עלה לא"י ומאז התמסר ליישוב הארץ, לגאולת הקרקע (בתוך השאר גאל את אדמת גדרה והיה ממייסדיה) ולהחייאת הלשון. ממייסדי השכונות „אהל משה" ו„מזכרת משה" בירושלים וממייסדי „יהודיה" ו„פתח־תקוה". השתתף ב„הצבי" של אליעזר בן־יהודה וב„חבצלת" של פרומקין. מעל דפי „חבצלת" התווכח עם אחד־העם והגן על הרעיון שלא הלאומיות אלא הדת שמרה על קיום ישראל. אף על פי כן נרדף ע"י רבני ירושלים בשל התנגדותו ל„חלוקה". היה בין מייסדי ועד הלשון, ופעיל למען החינוך העברי. בשנותיו האחרונות שימש מורה לתלמוד בביהמ"ד למורים בירושלים. תרגם ספרי מדע שונים לעברית: „ספר הכח", פיסיקה (ירושלים, תרנ"ד); „עבודת האדמה בסוריה ובא"י", מאת ל. אנדרלינד (ירושלים, תרנ"א); „תורת משפטי תוגרמא" (ירושלים, תרמ"ז). נפ' בירושלים. מאמריו בעניין יישוב א"י נקבצו ע"י חתנו דוד ילין וע"י יוסף מיוחס והוצאו לאור בשם „בנין הארץ" (ת"א, תרצ"ט).

פינסון, קופל־שוב

(1961—1904)

היסטוריון. נו' בפוסטאב (פ' וילנה). בילדותו הובא לארה"ב ושם רכש את השכלתו באונ' פנסילבניה וקולומביה. מש' 1929 שימש עורך החלק ההיסטורי של „האנציקלופדיה למדעי החברה" האמריקאית. פרופ' להיסטוריה בקווינס קולג', מרצה בהיסטוריה ופוליטיקה ב„ביה"ס החדש למחקר חברתי". חבר הפאקולטה של האקדמיה לחינוך יהודי למבוגרים ושל בי"ס „מנורה" למבוגרים, ומרצה ב„ייווא". מחיבוריו: "Pietism as a factor in The Rise of German Nationalism"; "A Bibliographical Introduction to Nationalism" "Essays on Antisemitism" (יחד עם הנרי ליכטנבום); (New-York, 1942; Sbia, 1946).

פינקלשטיין, עוזר

(1932—1863)

עורך־דין ועסקן. נו' בקובנה. אביו, אשר היה רב־מטעם באורנבורג, דאג להקנות לבנו השכלה כללית והכניסו לגימנסיה רוסית. משנשללה מהם זכות־הישיבה מחוץ ל„תחום", חזרה המשפחה לקובנה ושם גמר את הגימנסיה. למד משפטים ושימש עו"ד בקובנה (מ־1888). עוד בהיותו סטודנט התקרב לחוגים מהפכניים, במיוחד ל„בונד", ועזר בהפצת ספרות המחתרת. בש' 1905 גורש לזמן־מה מקובנה. השתתף בתעמולת הבחירות לכל ה„דומות" ותבע שיתוף פעולה עם האכרים הליטאים, ולא עם ה„פריצים" הפולנים. בש' 1918 הצטרף לטאריבה הליטאית בווילנה, אך פרש ממנה כשהחליטה לבחור במלך (הנסיך הגרמני אוריך) ודרש בחירת טאריבה חדשה על יסודות דמוקרטיים. בווילנה הצטרף למפלגה היהודית הדמוקרטית. בש' 1919 חזר לקובנה ונעשה מנהיגה של מפלגה זו ונציגה בסיים הליטאי המכונן וב„סיימים" הבאים. בש' 1920—1926 שימש סגן־נשיא הוועד הלאומי היהודי ויו"ר „אמיגדיראַקט". בש' 1927 השתתף ב„ועידת ציריך לזכויות הלאומיות של המיעוט היהודי", אך עזב אותה (יחד עם טשרניחוב, שבד וד. גומברג) בשל עמדתה הציונית בשאלת השפות ויחסה לביה"ס האידי. היה פעיל ב„ייווא" ותומך נלהב ברשת בתי־הספר של „קולטור־ליגה". פרסם מאמרים בעתונות היהודית־הליטאית והרוסית. נפ' בקובנה.

פיק, אהרן בן דוד

(1944—1872)

רופא וסופר. נו' בקיידאן לאביו המלמד. חניך ישיבת סלאבודקה. עמד לקבל „סמיכה", אך נתפס לרוח הזמן

והתחבר לחוגי הנוער המשכיל בקובנה. לאחר שקידה ועבודה מאומצת עמד בבחינות הבגרות ויצא להשתלמות לחו"ל. בינתיים שימש מורה בת"ת בשאוולי וכן בבתים פרטיים בווילנה. השתתף בענייני ציבור והתמסר לליקוט שירי־עם יהודיים. למד רפואה בפאריס ובמשך כל ימי מלחה"ע ה־1 שימש רופא בדרום־צרפת. חזר לליטא והתיישב בשאוולי. היה מנהל המחלקה הפנימית בביה"ח העירוני. היה פעיל בחיי הקהילה היהודית: חבר בוועד הקהילה ויו"ר שלו, ממייסדי הגימנסיה העברית, יו"ר „אזע", מייסד קייטנה לילדים עניים, מרצה בנושאים רפואיים. פרסם מאמרים רבים בשאלות רפואה ופרופילקטיקה, על „היהודים ברפואה" ו„הרפואה בכתבי הקודש". פרסם גם כמה יצירות בלטריסטיות־אוטוביוגרפיות, מהן: „במאסר" („העולם", 1935); „ר' צבי החבתן", זכרונות על אביו של ליליינבלום (בקובץ „קיידאן", ניו־יורק, תרצ"א); סיפור „פרחי קיץ". עם סיפוחה של ליטא לברית־המועצות נרדף

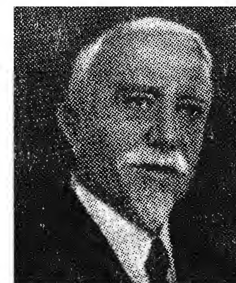
בשל עברו הציוני ואף הודח מתפקידו, אך כעבור זמן נתמנה למנהל הפוליקליניקה העירונית. בימי הכיבוש הנאצי חי בגיטו שאוולי. הצטיין עד סוף ימיו בחיוניות רבה, אך מצוקות הימים הכריעוהו. השאיר אחריו יומן ורשומות מן הגיטו בשם „מגיא ההריגה". נפ' בגיטו שאוולי.

פירסט, צבי (הרי) פינקוס בן ראובן
(1959—1883)

תעשיין. נו' בבירז'. חניך הישיבה בדווינסק. היגר לארה"ב בש' 1900. ממייסדי ועד הנוער הציוני באמריקה. היה גזבר וחבר ההנהלה של הסתדרות ציוני אמריקה. שימש מנהל קק"ל ו„היאס" בארה"ב.

פישל, ישראל־אהרן (הרי) בן נחמן
(1948—1865)

עסקן ציבורי ונדבן. נו' במאָראַטש. בהיותו צעיר היגר לארה"ב. עסק בעבודות בניין ואח"כ במסחר בנכסי דלא־ניידי.

הקדיש את עתותיו הפנויות לצרכי ציבור ותרם סכומים גדולים למוסדות תורה וחסד. גזבר החברה לעזרת מהגרים יהודים, נשיא בית החולים „בית ישראל". תרם 50,000 דולר למעבדה של ביה"ח. הקים בנין לביה"ס העברי במאָראַטש, העיירה בה נולד והתחנך. גזבר „ועד העזרה המרכזי", ייסד את Palestine Bldg. Assoc., ובנה בירושלים את „בית הרב" ולידו ביכ"נ למען הרב קוק, רבה של א"י. בין תרומותיו: 100,000 דולר לקרן הבנין של „ישיבה־קולג'" בניו־יורק, קרן לזכר אשתו, וקרן על שמו הוא לחקר התלמוד. מקרן זו הוקם „מכון הרי פישל" בירושלים, הכולל מדרשה לשופטים רבניים ומפעל לחקיקת משפטי התורה, בנשיאות הרב הראשי לישראל. נפ' בירושלים.

פישמן, שמעון
(נו' בש' 1878)

חקלאי. נו' בשקודוויל. בהיותו צעיר היגר לארה"ב. עסק ברוכלות ואח"כ התיישב בסידני, מדינת נברסקה, והיה מן הראשונים לגדל חיטה בארץ לא־זרועה. חרש 20,000 הקטר והיה הראשון שייצא חיטה מן המדינה. בימי מלחה"ע ה־1 הניבו שדותיו 240,000 בושל בשנה. שימש ראש העיר בסידני. בש' 1918 עקר למדינת קולורדו והכשיר בה 40,000 אקר לזריעת חיטה. משם פנה לערבה שגידלה בקר, ומאז הפך את תושביה לחקלאים המתפרנסים מיבול שדותיהם. אזרחי טריביון היו חוגגים את יום הולדתו ובחרו בו למועצה המחוקקת של מדינתם, ובש' 1932 נבחר לסינטור.

פלאום, שלומית (פרידה) בת יצחק־שאול
(? —1963)

סופרת־עתונאית. נו' בפוניבאַז' (אביה היה חו"צ, נדבן ציוני בדרום־אפריקה, מידידי הרצל, ממשפ' מהרש"ל). נכדת ר' נתן־נטע פלאום. למדה בסמינר לגננות בגרמניה ואח"כ באונ' קולומביה. בש' 1911 עלתה ארצה. שימשה גננת בירושלים, והורתה בסמינר לגננות. ביקרה בארצות רבות. שהתה במיוחד בהודו, וקשרה קשרים עם טאגורי וגאנדי. בחו"ל נשאה הרצאות רבות על א"י. בארץ הרצתה על הודו ועמי המזרח. פרסמה בעתונות בארץ, בהודו ובארה"ב, מאמרים בחינוך ובענייני המזרח. מחיבוריה: „בת ישראל נודדת", זכרונות, מסעות ופגישות (ירושלים, תרצ"ה); „רבינדראנאת טאגור", מחקר ביוגרפי (ירושלים, תש"ו). נפ' בירושלים.

פלדשטיין, צמח בן צבי
(1945—1885)

מחנך ועסקן. נו' בניישטוט־שאקי לאביו הסוחר. למד בברלין וברן היסטוריה ופילוסופיה. היה מנהל בי"ס בקאליש ומורה בגימנסיה של קרינסקי בווארשה. בימי מלחה"ע ה־1 ייסד גימנסיה פרטית במינסק. לאחר המלחמה חזר לליטא. שימש מנהל הגימנסיה בווילקובישק ובשנים 1922—1940 מנהל הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. פעיל בתנועה הציונית והעברית. חבר המרכז הציוני ומרכז „תרבות". פעיל בחברה ההיסטורית־אתנוגרפית בקובנה. נואם מזהיר ועתונאי שנון. בש' 1929 שליח „תרבות" בארה"ב (יחד עם המשורר ש. טשרניחובסקי). בש' 1935 ביקר בא"י ופרסם את רשמי ביקורו ב„אידישע שטימע". בימי השלטון הסובייטי (1940) שימש מורה לרוסית בגימנסיה בווילנה. אח"כ מנהל הדואר בגיטו וילנה, מרצה ופעיל בחיי התרבות בגיטו. כתב זכרונות וערך את „ידיעות הגיטו". כן תרגם שם לעברית את „אאידה". נספה במחנה דאוטמרגן (גרמניה).

פלוביץ, יהושע
(? —1875)

סופר. נו' ברוגובה. למד בקופישוק בחדר ובישיבות. בנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית. חיבר את „השבועה" שהיתה ברבות הימים להמנונם של פוע"צ (במנגינתו של א. מ. ברנשטיין). בש' 1906 היגר לארה"ב. פרסם שם שירים, סיפורים ומאמרים בעתונים שונים. כן כתב אגדה מדרשית „חנינא בן חכינאי".

פלודרמכר, גרשון בן שלום
(1943—1876)

פדגוג, מראשי החינוך האידי בווילנה. נו' בווילנה. חניך החדר והסמינר למורים. שימש מורה בריגה ופעיל ב„בונד". נאסר והוגלה לסיביר. לאחר חנינת 1905 חזר לווילנה והיה מחלוצי החינוך האידי, ממייסדי „קולטור־ליגה" בש' 1919 והרוח החיה בה. חיבר ספרי לימוד לבתי־הספר האידיים. פרסם מאמרים על נושאים פדגוגיים, וערך (יחד עם ז. ריזין) את „נייע שול" ואת „שול פינקס". מנהל בי"ס עממי ע"ש דבורה קופרשטיין. נפ' בגיטו וילנה.

פלונגיאן, מרדכי בן שלמה
(1883—1814)

סופר עברי. נו' בפלונגיאן. התחנך לרבנות, אבל נתפס להשכלה ועסק בעבודה ספרותית ובמחקר. ספרו „בן־פורת",

בו הוא מפרש את דעותיו של ר׳ מנשה מאיליה ומרחיבן, עורר נגדו את החוגים הדתיים והוא נאלץ לעקור לווילנה. שם התפרנס מעבודתו בתור מזכיר ומגיה בדפוס „ראם״. חיבר כמה ספרים: „תלפיות״, על הגזירה־שוה בתלמוד (וילנה, תר״ט); „כרם לשלמה״, על קוהלת (וילנה, תרי״ז); „כרם לשלמה״, על שיר השירים (וילנה, תרל״ח); „שבט אלוה״, נגד עלילת־דם (וילנה, תרכ״ג); „אור־בקר״, על המסורה (וילנה, תרכ״ט). כן השאיר כתבי־יד שלא יצאו לאור. נפ׳ בווילנה.

פלטין, שמואל־צבי
(1897—1831)

מחבר. נו׳ במאריאמפול. עוד בנעוריו חיבר ספר דקדוק לשפה הפולנית. הו״ל בווארשה שבועון פולני „איזראליטה״. פרסם סיפורים מחיי היהודים ותרגם סיפורים רבים מאת קומפרט ואחרים. חיבר ספר היסטוריה ישראלית בשפה הפולנית בשם „היסטוריה ז׳ידוב״.

פן, יודל (יורי) בן משה
(חי במאה הי״ט וראשית המאה ה־20)

צייר. נו׳ באז׳אראני למשפחה עניה ואדוקה. קיבל חינוך דתי. מילדותו היה נענש ע״י הוריו על נטייתו לציור. לאחר תלאות רבות נתקבל לאקדמיה לאמנות בפטרבורג. לאחר גמר לימודיו פתח בי״ס לאמנות בוויטבסק (1912). הציג תמונותיו בתערוכות רבות בפטרבורג ופאריס. השתייך לאסכולה הריאליסטית. הפורטרטים שצייר הצטיינו בהבעה ובמקוריות גישתו. צייר טיפוסים ומראות מחיי היהודים, במיוחד מההווי הדתי. בתמונותיו: „הרב הזקן״, „הזקן הלומד דף גמרא״, „סוגיה חמורה״, „יהודי ע״י ספר״, „הגט״, „השדכן״, „מכתב מאמריקה״ ועוד, באו לידי ביטוי חיי היהודים ב„תחום המושב״ של רוסיה. יצירותיו היו מקשטות בתים יהודיים רבים.

פנחס, אליהו בן מאיר
(1821— ?)

משכיל, חוקר ומקובל. נו׳ בווילנה, בתחילת שנות ה־40 של המאה הי״ח. מחבר „ספר הברית״, פירוש ל„משנת־חסידים״; „מצוות־טובים״ (בענייני טעמי מצוות); „מטמוני סתרים״ (ענייני צירופי אותיות); „בית יוצר״ (פירוש לספר היצירה). נתפרסם בזכות „ספר הברית״ שנדפס כ־30 פעם (מהדורה א׳ יצאה לאור בברין בש׳ תקנ״ז — 1797) בעילום שמו של המחבר. הספר תורגם גם ללאדינו. משכילי הזמן ההוא ראו בספר מעין אנציקלופדיה לכל החכמות והידיעות. נפ׳ בקראקא.

פסלס, יוסף בן אליהו
(1811— ?)

ממשכילי וילנה. נו׳ בווילנה. אביו היה נכדו של ר׳ משה רבקה׳ש, בעל „באר הגולה״ וקרובו של הגר״א. היה ת״ח גדול ועמד בקשרי מכתבים עם דוד פרידלנדר ושאר משכילי ברלין. כשעזב שלמה דובנא את ברלין ובא לווילנה מצא מקלט אצלו ואף חיבר לכבודו חוברת בשם „ברכת־יוסף״ (דיהרנפורט, תקמ״ג) על שציווה „לכתוב כל כ״ד ספרי קודש על הקלף ובשרטוט ובגלילה״. זכה לאותות הצטיינות מפוניאטובסקי, מלך פולין, על מעשי חסד רבים שעשה. נפ׳ בווילנה.

פסקין, שמואל
(1871— ?)

מנהיג פועלים. נו׳ בווילנה. בנו של סוחר ונכד ר׳ יעקב פסקין, ראש ישיבת ר׳ מיילס. חניך החדר וביה״ס הריאלי. למד הנדסה בבלגיה ורפואה בארה״ב. שימש רופא עיניים בניו־יורק. עוד בנעוריו הצטרף לתנועה הסוציאליסטית בהשפעת אחיו ישראל. באמריקה היה לאחד ממנהיגיה של התנועה הסוציאליסטית היהודית. היה ממייסדי ביה״ס להשתלמות פועלים בניו־יורק. לפי הזמנת מפלגת הלייבור ביקר באנגליה והכיר שם את התנועה הקואופרטיבית ובשובו לאמריקה הטיף לקואופרציה בקרב הפועלים היהודים. כן ערך ב„פארווערטס״ מדור מיוחד לקואופרציה. ערך את השבועון הרציני „צייט גייסט״, פעיל בתנועה המקצועית וערך מלחמה ביוניוניזם המקצועי הטהור של פדרציית העבודה האמריקאית (F.A.L.). פרסם חוברות סוציאליסטיות כגון „סטרייקס און זייער ניצליכקייט פאר דיא ארבייטער״ (ניו־יורק, לערך 1900).

פסקל, יוסף־אירווינג בן ישעיהו
(נו׳ בש׳ 1890)

אופטלמולוג. נו׳ בשאקי. למד אופטומטריה בארה״ב ורפואה באונ׳ קולומביה. הוכתר בתואר ד״ר לרפואה בווינה. מייסד המכון לאופטומטריה ונשיאו. המציא את הפוטוסקופ „פסקל״, את הדינסקופ „טורביל־פסקל״ ומכשירים אופטלמולוגיים אח׳. חיבר: "Modern Retinoscopy"; "Visual Exercises in Onetropia".

פקרים, חיים ל. בן שמואל
(נו׳ בש׳ 1908)

פרופ׳ למתימטיקה שימושית. נו׳ באליטא. למד בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה, ואח״כ למד בארה״ב. בש׳ 1934 הוכתר בתואר ד״ר במכון לטכנולוגיה (מסצ׳וסטס), והיה חבר המכון עד ש׳ 1941. בש׳ 6—1941 היה ראש הקבוצה לפיסיקה במח׳ למחקר צבאי במכללת קולומביה בניו־יורק. חבר המכון למחקר בפרינסטון. מש׳ 1949 — ראש המחלקה למתימטיקה שימושית במכון ויצמן ומארגן הסקר הגיאופיסיקלי בארץ. חבר האקדמיה הלאומית למדעים של ארה״ב והאקדמיה הלאומית למדעים בישראל. ד״ר כבוד מטעם אונ׳ ברנדייס.

פרוז׳נסקי (לינובסקי), ניקולאי אוסיפוביץ׳
(1846— ?)

סופר. נו׳ במחוז פרוז׳אן (פ׳ גרודנה). אביו היה נפח. קיבל חינוך מסורתי ורק כשהיה בן 20 התחיל לומד רוסית. נסיונותיו הספרותיים הראשונים ראו אור ב„המליץ״ (1863). מאז פרסם בעתונות היהודית ואח״כ גם בעתונות יהודית־

רוסית סיפורים ותאורי־חיים יהודיים שונים. כמו־כן פרסם מאמרים פובליציסטיים מרובים. בשנות ה־80 פרסם באודיסה חוברות לעם בשפה הרוסית בשם „המיטיבים אנו לעשות בהכותנו את היהודים ?" ו„האשם היהודי בזה שהוא יהודי ?" החוברת שלו „חלומו של קרושגן" זכתה בזמנו להצלחה עצומה. הו"ל 20 קבצי סיפורים.

פרזור, משה בן שלמה־זלמן

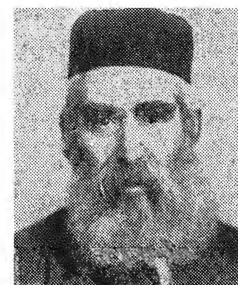
(1895—1840)

מחנך. נו' בקיידאן. חניך הישיבה שם ותלמידו המובהק של דודו ר' אברהם־עבר יפה. למד גם ביאנובה, ומשהחל להגות בספרי ההשכלה נאלץ לעזוב את העיר. עבר לפוניבאז' ולווילנה. שם למד בישיבה ומפי תלמידי ביהמ"ד לרבנים למד רוסית ואשכנזית. התכונן לצאת ברגל לז'יטומיר ולהתקבל לביהמ"ד לרבנים. מחוסר תעודות חזר לפוניבאז' ועסק בהוראה. שם התוודע ליל"ג. בש' 1863 בא לקובנה והכיר את מאפו. כתב מאמרים ב„המליץ" והתפרנס משיעורים. תמך בליליינבלום ובנסיעתו לאודיסה. עזר לי. ליפקין ולהרמן שפירא, ששימש „מלמד" בקובנה, לצאת לחו"ל להשתלם, וכן עזר לרבים ממבקשי ההשכלה. בש' 1870 שימש בפטרבורג מורה לעברית בבי"ס של ברמן. אח"כ הוזמן ע"י הברון גינצבורג לשמש מורה לבניו ולבית היתומים אשר ייסד. שימש עוזר קבוע ב„המליץ".

פרומקין, אריה־לייב בן שמואל

(1916—1845)

סופר ועסקן ציוני. ממייסדי פתח־תקוה. נו' בקאֶלם. למד תורה מפי אביו ואח"כ בישיבת סלאבודקה. בש' תרכ"ו עלה אביו לא"י, ולאחר שנתיים נפטר. אז החליט הבן, אריה־לייב, לעלות ירושלימה (1868). אך כדי שלא יצטרך ל„חלוקה" השתלם בהנהלת חשבונות באודיסה. שם היה נפגש עם י .ל. פינסקר ומשה לייב ליליינבלום ושאר משכילי העיר. בא"י חיבר ספר על תולדות חכמי ירושלים וכן הריץ מכתבים לאודיסה ובהם תיאור

מסעיו ורשמיו מא"י. מכתבים אלה עשו רושם בסגנונם ובלהט כתיבתם. לאחר ששהה בארץ קרוב לשנה חזר לליטא. שם הוציא את החלק הראשון של ספרו הנ"ל בשם „אבן שמואל" (וילנה, תרל"ד) והפסיד בו את כספו. ניסה ידיו במסחר ונכשל. ייסד ישיבה בפיקאֶלן ואח"כ למד בפרישות במאריאמפול, ואשתו החזיקה חנות קטנה בלאצקובה. לאחר שהוסמך, נתקבל לרב באלקסוט ושם זכה לכבוד ולפרנסה. בביקורו בגרמניה לשם ריפוי, בא בדברים בענייני יישוב־הארץ עם מנהיגי היהדות בגרמניה וכן היה דורש ברבים על נושא זה. בהשפעתו החליטו רבים לרכוש נחלאות בארץ. הגביר ליהמן אף יזם להקים בארץ משק, שהכנסתו תוקדש להחזקת ישיבה במקום. בש' תרמ"ג (1883) בא לא"י ורכש למען ליהמן שטח־אדמה גדול בפתח־תקוה. חלה בקדחת ונאלץ לחזור לחו"ל לשם הבראה. בשובו לא"י עם משפחתו התיישב בפתח־תקוה, בנה לו בית שם וייסד בו ת"ת וישיבה קטנה. לאחר זמן הסתכסך עם בעל הנחלה ונטפלו אליו גם תובעים אחרים, שסיבכוהו במשפטים, עד שנאלץ לברוח מהארץ והגיע לברלין. לאחר שקיבל פצויים מליהמן עבר ללונדון. שם למד מלאכת־החייטות וניסה להתפרנס מעמל כפיו. אולם אנשי ליטא אלצוהו לעזוב את המקצוע, שלדעתם לא היה לפי כבודו וכבודם, והוא עסק בהוראה ודרשנות. לאחר זמן הביא ללונדון את בני־ביתו, החל לייצר משקאות והתפרנס מזה בכבוד. בלונדון השלים את ספרו „תולדות חכמי ירושלים", ואף הכין לדפוס מהדורה חדשה של „סדר רב עמרם גאון". בש' תרע"א (1911) העביר את עסקיו לבניו וחזר עם אשתו לא"י והתיישב בפתח־תקוה, שם נפטר. חיבוריו: „מסע אבן־שמואל", תיאור מסעו בירושלים ובחברון (ירושלים, תרע"א); „אבן שמואל", תולדות חכמי ירושלים, ח"א (וילנה, תרל"ד); „פגעי הלאום", על מצב עם ישראל (ירושלים, תרנ"ג); „קדושת התלמוד" (ירושלים, תרנ"ג); „קורנין דנהור", על גלות וגאולה ויישוב א"י (ירושלים, תרנ"ג); „אבל יחיד ומספד תמרורים", הספד על ר' יצחק־אלחנן ספקטור (לונדון, תרנ"ו); „תולדות אליהו", חיי ר' אליהו רגולר אב"ד קאליש (וארשה, תר"ס); „מסתרי־ההשגחה" ו„סתרי־הנזולים", שני פירושים על מגלת אסתר, נדפסו עם הפנים (ירושלים, תרנ"ג); „סדר רב עמרם גאון השלם" עם ביאורים (לונדון, תר"ע; ירושלים, תרע"ב—תרע"ג); „משא גיא חזיון", על הגדה־של־פסח, נדפס עם הפנים (ירושלים, תרע"ג). חיבורו העיקרי „תולדות חכמי ירושלים" הובא לדפוס עם הוספות ומלואים ע"י אליעזר ריבלין, 3 ח' (ירושלים, תרפ"ח—תר"ץ).

פרומקין, ישראל־צבי בן יעקב

(1894—1832)

עסקן ציבורי. נו' בגרודנה. ישב 40 שנה בקובנה. מייסד חברת „סומך־נופלים" וגבאי „מושב־זקנים". נדבן ומוקיר רבנן. 14 שנה שימש חבר בעיריה. מנהל בנק הסוחרים. השתתף באסיפות יהודיות בפטרבורג כנציג יהודי עירו. השלטונות העניקו לו תואר „אזרח נכבד לדורותיו". נפ' בפרנצסבד.

בנו ד"ר **שמחה פרומקין** (1886—1918) היה רופא בפטרבורג. בימי מלחה"ע ה־1 עמד בראש פלוגת „אזע" באזורי החזית ועסק בסיוע לפליטים יהודיים. מת במגפת הטיפוס. חברת „אזע" הקימה בקובנה בית־בריאות על שמו, וכן הוציאה קובץ לזכרו.

בנו **יעקב פרומקין** (נו' בש' 1879) היה פעיל בברלין בחיי המהגרים היהודים מרוסיה. יו"ר ראשון של „אורט" ומנהל הוועד המאוחד של „אזע" ו„אורט". בימי עלייתו של היטלר שימש מנהל לשכת הסעד היהודית בברלין.

פרחיהו (פרוכובניק), אפרים־נחום בה"ר אברהם־יהושע

(1959—1885)

מחנך. נו' בקלינקוביץ. חניך ישיבות. מראשית המאה עד מלחה"ע ה־1 שימש מורה לעברית ותלמוד בקובנה. בימי

המלחמה עשה ביליזבטגרד בתור מורה בישיבת לידא ובגימנסיה ,,תרבות" בחרקוב. בשנים 1921—1933 שימש מורה בגימנ' העברית ובסמינר למורים של ,,תרבות" בקובנה. מראשוני העסקנים הציונ־יים ומטובי המחנכים העבריים בליטא, ובעל השפעה רבה על הנוער. ציר בקונגרס הציוני ה־7. חבר נשיאות מרכז ,,תרבות". בש' 1933 עלה לא"י. שימש מורה בגימנסיה ,,אחד־העם" בפתח־תקוה ואח"כ בגימנסיה ,,הרצליה" בת"א. העמיד אלפי תלמידים בגולה ובארץ, מהם סופרים ועסקני ציבור. נפ' בירושלים. הובא לקבורות בבית־זרע. יצא קובץ לזכרו (,,בנתיב המורה", הוצ' ,,עם הספר", ת"א, תשכ"ב).

פרידברג, אברהם־שלום (,,הר־שלום")

(1902—1838)

סופר ומתרגם. נו' בגרודנה. תחילה היה מתקן שעונים וסוחר זעיר. השתתף בעתונים ובקבצים עבריים. פעיל בתנועת חו"צ. הטיף ב,,המליץ" ליישוב א"י. בש' 1886 עבר לווארשה, שם ערך את ,,אשכול" (כרך אחד) ושימש צנזור של ספרים עבריים במשך 3 שנים. ספריו העיקריים: ,,זכרונות לבית־דוד", קובץ של סיפורים היסטוריים בדברי ימי ישראל (וארשה, תרנ"ג—תר"ס; ואח"כ פעמים רבות); ,,ספר הזכרונות", פיליטונים ומאמרים (וארשה, תרנ"ט); ,,קורות היהודים בספרד" (וארשה, תרנ"ג); ,,שפה לנאמנים", ספר לימוד לעברית (וארשה, תרס"ב). כן תרגם לעברית: ,,התורה והחיים בימי הביניים", מאת משה גדמן (וארשה, תרנ"ז—תרנ"ט); ,,עמק־הארזים", סיפור מאת גרס אגילר (וארשה, תרל"ו); ,,הרב להושיע", סיפור מאת א. זמטר (וארשה, תרמ"ו); ,,אגרות האסיר", מאת אלפרד דרייפוס (וארשה, תרנ"ט) ועוד. נפ' בווארשה.

פרידלנד, נתן בן יוסף

(1883—1815)

מחלוצי רעיון יישוב הארץ. נו' בטאווריג. למד בפוניבאז' ובסאלאנט. דרשן נודד. חיבר ספר בן 4 ח' ,,כוס ישועה ונחמה" (ברסלוי ואמסטרדם, תרי"ט) לביסוס רעיונותיו שה־גאולה תבוא בדרך הטבע וכי היישוב בארץ הוא חלוץ הגאולה, ותקופת החופש של זמננו היא שעת כושר להגשמת חירות יש־ראל. במסע ההטפה שלו הגיע לטהורן (פרוסיה), שם נפגש עם ר' צבי קלישר ומאז פעל כשליח התנועה ליישוב א"י. בש' תר"ך

נפגש בפאריס עם אדולף כרמיה ועם ד"ר אלברט כהן. נתקבל לראיון ע"י נפוליאון השלישי והגיש לו תזכיר משלו ושל ר' צבי קלישר. בלונדון נפגש עם מונטפיורי, אך נתקל בסירובו לשתף פעולה. פעל בשליחות החברה ליישוב א"י מיסודם של ד"ר חיים לוריה ואח"כ של ר' צבי קלישר ור' אליהו גוטמכר. עבר בערי ליטא, פולין, רוסיה, גרמניה והולנד. הגיש תזכיר לממשלת הולנד בדבר מסירת א"י ליהודים. בש' תרמ"ב השתקע בירושלים וחי בה חיי דחקות עד יום מותו. מחיבוריו: ,,קול צופיך" (בו ,,סולו, סולו המסילה", שנדפס בתרכ"ו); ,,יוסף חן" (וארשה, תרל"ח), קיצור ספר גדול שהיה בדעתו להדפיס בירושלים.

פרידמן, אהרן

(1936—1855)

חזן. נו' בשאקי. למד מוסיקה מפי ליבנדובסקי ובאקדמיה הברלינית לאמנות. בשנים 1882—1932 היה חזן בקהילת ברלין. מתוך הכרת זכויותיו בשדה המוסיקה העניקו לו השלטונות הגרמניים תואר ,,מנהל מלכותי של מוסיקה". חיבוריו העיקריים הופיעו בקובץ ,,שיר לשלמה" (1901). כן פרסם כמה ספרים בגרמנית: ,,שירה בבית־הכנסת" (ברלין, 1908); ,,דמויות של חזנים מפורסמים", 3 כרכים (שם, 27—1918); ,,ספר זכרון לבית־הכנסת הישן של ברלין" (1914). נפ' בברלין.

פרידמן, אליעזר־אליהו בה"ר בנימין

(1936—1858)

סופר ועסקן. נו' בקאלם. אביו היה רב בטרוקי ובווילנה. התחנך בבית סבו בקאלם ובוואיגובה. חניך ישיבות וילון, יורבורג וקאלם. מקורב לרש"י פין, קלמן שולמן ולראשוני חו"צ בווילנה. פרסם מאמרים ב,,המגיד" ו,,המליץ". ייסד (יחד עם י. ל. גולדברג) את חברת ,,אוהבי־ציון" בווילנה. חבר ,,בני־משה". ישב כמה שנים בקיוב ובה עסק במסחר ושימש סוכן טחנות־הקמח של ל. ברודסקי. בש' 1889 עבר לווארשה כסוכנו של ברודסקי והיה פעיל בעבודה ציונית. בש' 1902 הו"ל וערך (יחד עם לודויפול) את העתון העברי היומי ,,הצופה", שבו השתתפו טובי הסופרים העברים. עם הפסקת ,,הצופה", בש' 1905, חזר לקיוב והיה פעיל בעסקנות ציונית ותרבותית (יחד עם ה. זלוטופולסקי). בימי משפט בייליס עזר במסירות רבה לרב י. מזא"ה ולסופר י. יזראלסון בהכנת חומר לסניגוריה. בש' 1921 חזר לקובנה, שם הוציא את ,,הצופה" כשבועון. שימש פקיד בבנק היהודי המרכזי. כן היה פעיל בחיים הציבוריים בימי האוטונומיה היהודית. בש' 1925 עלה לא"י. שב אח"כ לליטא ובש' 1934 חזר ארצה. מחיבוריו: ,,בית־ארזים", ביאור אגדות (ברדיצ'ב, תרנ"ז); ,,אל קריינא דאגרתא", נגד אחד האדמו"רים שהתנגד ליישוב א"י (וארשה, תר"ס); ,,על שפים קינה", על מות רש"י פין (ווילנה, תרנ"א); ,,הציונות והעם" (קיוב, תרע"ז); ,,הניצנים הראשונים", זכרונות מימי חיבת

ציון (קיוב, תרע"ח); „לתולדות כתת המוסראים" (ירושלים, תרפ"ו); „ספר הזכרונות" (ת"א, תרפ"ו). נפ' בת"א.

פרידמן, יהושע בן אליעזר־אליהו
(1934—1885)

סופר ומחנך. נו' בווילנה. אביו היה סופר ועסקן חו"צ. נצר למשפחת רבנים. חניך החדר והישיבה. המשיך בלימוד גמרא גם בהיותו תלמיד הגימנ' בצ'נסטוחוב. גמר את הגימנסיה בהצטיינות ולמד משפטים באונ' ורשה ואח"כ בפטרבורג. כמו־כן ביקר ב„שעורים למדעי המזרח" מטעם הברון גינצבורג. זמן־מה עסק בפרקליטות ואח"כ במזכירות „הבנק למסחר" בפטרבורג. לאחר מהפכת אוקטובר עבר למוסקבה. שם הוזמן ע"י פרישמן לתרגם קטעים מהספרות הרומית. תרגומיו מן השירה הרומית פורסמו באכסניות ספרותיות שונות. „מבחר השירה הרומית" (אוביד־יוס, וירגיליוס, הורציוס) הוצא לאור בחיפה בהוצאת ביה"ס הריאלי שם. בש' 1922 חזר לליטא וכיהן כמנהל הגימנסיה העברית בווילקובישק. מש' 1923 היה מנהל הגימנסיה לבנות בקובנה. על אף עבודתו החינוכית הרבה בבי"ס גדול, היה פעיל גם בתנועת הנוער (בתור ראש הסתדרות הצופים). היה חבר מרכז „תרבות", ומיוזמי הסטודיה הדרמטית העברית ומנהלה הרוחני. בשנות חייו האחרונות חלה במחלת־לב קשה. בש' 1933 עלה עם משפחתו לא"י ונפ' כעבור זמן קצר בת"א. הצטיין בטוהר מידותיו, באצילותו והליכותיו, והיה חביב ונערץ על כל חניכיו וחבריו.

פרידמן, נפתלי
(1921—1863)

עורך־דין וציר בדומה. נו' באחווה יוודא (מחוז שאולי). סיים פאקולטה למשפטים באונ' פטרבורג ושימש עורך־דין בפוניבאָז'. פעולתו הציבורית הת־חילה בימי הריאקציה הצארית, בסוף שנות ה־80 של המאה הי"ט. הופיע במשפטים על פרעות במחוזות שאולי ופוניבאָז' וה־נאשמים נמצאו חייבים בדין. מאז ייצג את פוניבאָז' בכל עניין ציבורי. היה חבר העיריה ומן הראשונים שהתפטרו מתפקיד זה, לאחר שהשלטונות החליטו על מועצה של „מנויים" במקום נבחרים. שימש „בוחר" לכל ארבע ה„דומות". בש' 1907 נבחר כציר ל„דומה". בש' 1912 נבחר כציר ל„דומה" הרביעית. ב„דומה" הצטרף למפלגת הק.ד. והשתתף בוועדות שונות (לחינוך, דתות ועיריות). כן הופיע לעתים קרובות בישיבות המליאה של ה„דומה". הוטל עליו לייצג את ענייני האוכלוסיה היהודית המשוללת זכויות, וכן לשקוד על הקשרים עם צירי הליטאים. בשני תפקידיו אלה נתגלה כלוחם אמיץ־לב וגאה, שהגן בכבוד ובמרץ על ענייני שולחיו. בימי מלחה"ע ה־1 הוטלו על צירי היהודים תפקידים חדשים: להגן על היהודים באזורי החזית מפני חשדות ועלילות־שווא, וכן לדאוג לפליטים היהודים ולמגורשים במצוקתם האיומה. בימים ההם פעל מתוך מסירות והקרבה עצמית בארגון העזרה להצלת המוני יהודים מאבדון. לאחר מהפיכת 1917 שימש חבר המועצה של משרד המשפטים. בש' 1917 נבחר לסגן היו"ר של „המועצה הליטאית" („טאריבה") בפטרבורג. בשובו לליטא נבחר לנשיאות ועידת הקהילות, ל„ועד הארץ" ול„סיים". בשל אי־ידיעתו את הלשון הליטאית לא יכול היה להופיע בישיבות פומביות של הסיים, אולם עבד במרץ ובכשרון בוועדות שונות. נפ' בקיסינגן והובא לקבורה בפוניבאָז'.

פרייד, מאיר־יעקב
(1940—1871)

עסקן ציוני וסופר. נו' בקאלווריה. חניך גימנסיה רוסית במאריאמפול. ישב בווארשה ושימש פקיד בבימ"ס לספרים, בעל סוכנות למודעות ומו"ל. השתתף (עם שפ"ר וז. גלוסקין) בעבודת חו"צ. אחרי הקונגרס הציוני הראשון ייסד בווארשה את „בני־ציון" וחברת „חובבי־שפת־עבר". ציר בוועידת מינסק. כתב ספר על הוועידה בשם „די גרויסע ציוניסטען־אסיפה אין מינסק" (וארשה, תרס"ג). פעיל בהפצת הרעיון הציוני בכתב ובע"פ. פרסם מאמרים ב„הצפירה", „וועלט". „דער יוד". בהשפעת י. ל. פרץ עבר לאידיש ופרסם בקבצים שונים תיאורים מחיי בהמות („הקרולינה האדומה", „מורזא" ועוד), שתורגמו גם ללשונות אחרות. בימי משפט דרייפוס כתב על דרייפוס רומן סנסציוני, שזכה להצלחה עצומה ותורגם ללשונות הרבה. עיבד את הסיפור „דער העלד פון ירושלים" על פי מורדורצב (וארשה, תרנ"ט; וילנה, תרס"ג), וסיפור על דון יצחק אברבנאל. הו"ל (יחד עם א. ל. יעקובוביץ) שבועון מצויר „דער שטראהל" (1910) ופרסם זכרונות על סופרים שונים. שימש יו"ר „הזמיר", „עברית" ועוד. היה חבר הנהלת הקהילה בווארשה. חיבר ספר „דער פראקטישער וויזער פון ארץ־ישראל" (ת"א, תרצ"ד) וכן כתב ספר זכרונות ב־5 ח'. בעברית הופיעו 2 ח' בשם „ימים ושנים" (ת"א, תרצ"ח—תרצ"ט). נפ' בת"א.

פריימן, ארצ'יבלד
(1944—1880)

איש עסקים ומראשי ציוני קנדה. נו' בווירבאלן. בנעוריו היגר עם הוריו לקנדה, שם הקימו בית־מסחר לרהיטים (בקינגסטון). עבר אח"כ לאוטאווה ופתח סניף לעסק זה. בש' 1910 נעשה בעליו היחיד של בימ"ס גדול בקנדה. היה ציוני מסור ופעיל בתנועה. שימש נשיא ההסתדרות הציונית בקנדה, חבר הוועה"פ הציוני והוועד האדמיניסטרטיבי של הסוכנות היהודית. נשיא „עדת ישורון" באוטאווה. מכובד על כלל האוכלוסיה ומקובל על השלטונות. עזר בהבאת מאות יתומים יהודים מאוקראינה לאוטאווה אחרי מלחה"ע ה־1. הוא ואשתו ליליאן היו פעילים במוסדות יהודיים וציוניים רבים והרימו תרומות גדולות לקרנות ציוניות ולמפעלים ציבוריים שונים בקנדה. נפ' באוטאווה.

פרינוביץ, יוסף־שלמה
(נו' בש' 1871)

סופר. נו' באלקסוט (פרבר קובנה). למד בחדר. בגיל 17 היגר לארה"ב. ניסה כוחו בעבודות שונות. חי בדחקות ונדד מעיר לעיר, עד שהתיישב בפילדלפיה. עוד בילדותו כתב שירים סאטיריים ובהם לעג לחיי סביבתו. בש' 1891 החל לפרסם ב„פאלקס אדווקעט" ובעתונים אחרים שירים על נושאים מהפכניים, טבע ואהבה. אברהם קאהן עודדו לכתוב פרוזה. ב„פארווערטס" פרסם הומורסקות ותיאורים. בש' 1910 הופיע קובץ שיריו. בש' 1921 חגגו ארגוני הפועלים בפילדלפיה את יובלו והוציאו לאור שני כרכים של כתביו הנבחרים: כרך „געדיכטע" וכרך סיפורים בשם „פון לעבען".

פריש, אפרים בן דוד
(1957—1880)

רב רפורמי. נו' בסובוטש. בנעוריו בא לארה"ב. למד באונ' וב„היברו יוניון קולג' " בסינסינטי. רב בניו־יורק ובמקומות אחרים. מזכיר ועידת הרבנים האמריקאים ועורך השנתון שלה. שימש יו"ר הוועד לבקורת הסידור וכן יו"ר בוועד האמריקאי למען הפלשים. מחיבוריו: „תקוניו של חזקיהו" (ברלין, 1916); "An Historical Survey on Jewish Philanthropy" (New-York, 1921); „יחס היהדות הליב־רלית לברית החדשה" (שם, 1933). נפ' בניו־יורק.

פרם, דוד
(נו' בש' 1903)

משורר אידי. נו' בפוניבאָז'. קיבל חינוך מסורתי. בימי מלחה"ע ה־1 הוגלה עם הוריו לסמרה, גמר בי"ס סובייטי ובשובו אחרי המלחמה לליטא המשיך את לימודיו בגימנסיה האידית בווילקומיר. חיבר פואימות־אידיליות מחיי היהודים בליטא בהן ניכרה השפעתו של קולבק. עוד בנעוריו כתב שירים בשפה הרוסית. את שירו הראשון באידיש פרסם ב„אידישע שטימע" (קובנה, 1923) ומאז פרסם תכופות את יצירותיו בעתונות האידית. בש' 1927 היגר לדרום־אפריקה, בפואימה הגדולה „הבורים" תיאר את חיי הילידים. קובץ שיריו „לידער און פאעמעס", בצירוף הקדמה של מלך ראביץ, הופיע ביוהנסבורג בש' 1931. שנה לאחר־מכן עזב את דרום־אפריקה והיגר לארגנטינה, אך חזר והשתקע בדרא"פ בתור חקלאי והמשיך ביצירתו הספרותית.

פרנק, אברהם בן שלמה
(1884— ?)

עתונאי. נו' במאריאמפול לאב סוחר. חניך החדר ובי"ס. נבחן כאקסטרן ונתקבל באונ' נגסי. משם הוזמן לנהל בי"ס ברחובות. בש' 1909 התיישב בוורשה והחל בעבודתו העתונאית ב„היינט", „הצפירה", „השחר", „מאמענט" ועוד. פרסם שורה של פיליטונים מחיי א"י. בש' 1913 יצא בשליחות „מאמענט" (יחד עם אנסקי) וביקר בישיבות ליטא ופולין. חיבר: „כנור קטן", שירים לילדים (וארשה, תרס"ט); „שיחות ואגדות לבני הנעורים" (וארשה, תרפ"ג); „על המשואות", סיפור (וארשה, תרפ"ט).

פרנק, אהרן
(1945—1889)

מחנך וסופר. נו' בשידלובה. חניך הישיבות. למד בקורסים הפדגוגיים בגרודנה. מורה בבי"ס עברי בנובו־פולטבקה (אוקראינה). לאחר מלחה"ע ה־1 ייסד (יחד עם י. רבינזון) את הגימנסיה העברית בווירבאלן. עבד בהוצאת א. י. שטיבל (ברלין) ותרגם כמה יצירות. השתלם בבר־לין במכון הגבוה למדעי היהדות. חזר לליטא ונכנס לעבודה חינוכית בגימנסיה בווירבאלן ולאחר־מכן בשאוולי. בקי בספרות העברית. מטובי המחנכים העברים (מורה לספרות עברית והיסטוריה ישראלית). חביב על תלמידיו וחבריו. פרסם בעתונות המקומית סיפורים, מאמרים ורשימות על נושאים ספרותיים וציבוריים. בימי השואה חי בגיטו שאוולי, הועבר אח"כ לדכאו ושם מת מאפיסת כוחות.

פרנק, ניסן בן יואש
(נו' בש' 1889)

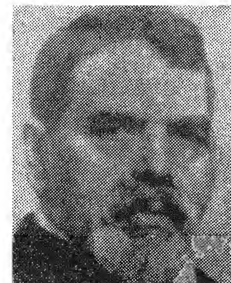
סופר אידי. נו' בליטא. התחנך ב„חדר מתוקן". בִהיותו בן 14 נשלח ע"י הוריו לא"י ללמוד ב„מקווה ישראל". שימש אח"כ מנהל חשבונות בבי"ס „אליאנס" בירושלים ובבנק „קרדיט ליאונה" בקהיר. במצרים ייסד אגודה דרמטית והתמסר לעבודה תיאטרונית. עבר לפאריס, שם חיבר מחזות בעברית ובצרפתית, ושימש סופרם של עתונים יהודים בפולין, ארה"ב ואנגליה. פרסם ב„צייט" הלונדוני סידרה של „מעשיות גן־עדן". מקס נורדוי כתב עליהם דברי שבח. השתתף בעתונות הצרפתית והיהודית בפאריס. בין חיבוריו: „בעיר מולדתו של בטהובן" (אידיש, פאריס, 1922); „פאריזער מאטיוועו", סיפורים (פאריס, 1924); „רשל", רומן מחיי השחקנית היהודית הגדולה. תרגם לאידיש את „הסערה" לאמיל זולא.

פרנקל, אהרן
(נו' בש' 1886)

עתונאי. נו' במאָראָטש. התחנך בדרוסקניק וביאליסטוק. בהיותו בן 17 היגר לארה"ב, שם השתלם בלימודי היהדות ובלימודים כלליים. ניהל בי"ס של יק"א. פרסם ב„העולם" מאמרים על המושבות היהודיות בקנדה. הו"ל את „האומה" (שבועון עברי). חבר המערכת של „היום", „הדאר", „התורן" ו„אידישער פאלק". בש' 1918 הצטרף ללגיון היהודי ועשה כמה שנים בא"י. תרגם רומן של קולונל פטרסון „במעון אריות".

פרנקל, חיים
(1920—1857)

תעשיין ונדבן. נו' בווילקומיר וגדל בסביבה מסורתית. קיבל את חינוכו היהודי בבית ואח"כ בישיבת וולוזין. באחד

מביקוריו בביאליסטוק הכיר בור־סקי שדיבר על לבו ללמוד את מקצוע הבורסקאות, וכך קבע את דרכו בחיים. בשובו לווילקומיר ייסד (יחד עם אחיו הבכור) בית־בורסקאות. לאחר 3 שנים החליט להקים מפעל משלו ובהון של 5,000 רובל ייסד בית־חרושת לעורות בשאוולי (1879). תו־דות לכשרונו הארגוני וידיעתו המקצועית הצליח תוך זמן קצר לייצר עורות ממדרגה ראשונה ולפתח שווקים נרחבים לתוצרתו. בש' 1881 נשא לאשה את דורה רוטהרוזן מדווינסק, שעזרה לו הרבה בפיתוח עסקיו. בש' 1894 היה הראשון בשאוולי שהכניס לבית־החרושת דודי קיטור וחשמל והעלה במידה רבה את פריון הייצור. בש' 1905, בימי מלחמת רוסיה־יפאן, גדלה הדרישה לעורות, והוא הצליח להכפיל את תוצרתו ולהיענות לדרישות השוק. לא הסתפק במפעלו זה והקים תעשיית חומרי־בורסקאות, בתי־חרושת לטוויה ואריגה, ביח"ר לנעליים בריגה, ביח"ר לשעווניות בווארשה, ובימ"ס ליבוא פחם בליבאו. כך גדלו עסקיו מבית־מלאכה קטן לרשת מפעלים תעשייתיים, שערכם בש' 1914 הגיע ל־25 מיליון רובל. על אף עסקיו המסועפים הקדיש הרבה מזמנו לעסקנות ציבורית ומפעלי חסד. הרחיב את ביה"ח היהודי בשאוולי וצייד על חשבונו ת"ת ל־250 ילד (1908). הקים אח"כ בי"ס אחר בשאוולי ל־150 ילד וכלכלם על חשבונו (1911). כן הקים ת"ת בעיר מולדתו (וילקומיר). בש' 1909 היה ציר בוועידת קובנה. בימי מלחה"ע ה־1 נאלץ לעזוב את שאוולי. בש' 1920 חזר לליטא, אך בדרך חלה ולאחר זמן קצר נפטר (בהומבורג).

בנו **יעקב** חידש את המפעל ופתח שווקים חדשים (במקום השוק הרוסי הנרחב) באנגליה וארצות אירופה אחרות. בש' 1925 הקים ביח"ר לנעליים ו־24 חנויות בכל רחבי ליטא. בש' 1939 זכתה תוצרת ביהח"ר לאות־כבוד בתערוכה העולמית בניו־יורק. לרגל נסיעתו לקבלת אות־הכבוד, נשתהה בניו־יורק בימי פרוץ מלחה"ע ה־2, לא חזר עוד לליטא והתיישב בניו־יורק, ומשך ידו מעסקים.

פרס, יוסף

(1925—1881)

מוסיקאי. נו' בווילנה. חניך הקונסרבטוריון במוסקבה. תלמידם של וינברה, קלפל וגלן. סיים את הקונסרבטוריון במדלית־זהב. לפני מלחה"ע ה־1 שימש מנהל מחלקת הצ'לו בקונסרבטוריון בפטרבורג. הוא, אחיו מיכאל וגיסתו מורינא, היוו את השלישיה המוסיקלית המפורסמת, שניגנה לעתים קרובות לפני הקיסר וילהלם ומלכי אירופה אחרים. מש' 1920 חבר ה,,איסטמן סקול אוף מיוסיק" בניו־יורק. בש' 1921, בהופעתו המוסיקלית הראשונה בניו־יורק, נתקבל בהתלהבות ע"י הקהל והעתונות. זכה לאותות־כבוד רבים. הצטיין לא רק בכשרונו המוסיקלי, אלא גם באישיותו האצילה, בעדינות נפשו ובאופיו האידיאליסטי. נפ' לאחר ביקור במערב־אירופה.

פרס, שלמה

(נו' בש' 1870)

אנרכיסט. נו' בקאלווריה. חניך ישיבות פלונגיאן, ז'אגר ווילנה. בש' 1891 היגר לאנגליה, שם התקרב לתנועת העבודה. פרסם ב,,ארבייטער פריינד" מאמר על הנביאים והסוציאליזם. עבר אח"כ לבוסטון, שם הצטרף לתנועה האנרכיסטית והשתתף בעתונותה. עורך הירחון ,,דאס נייע ווארט". פעיל בארגון הפועלים הבלתי־תלוי בתור סופר ומרצה. בש' 1924 התיישב כחקלאי במדינת פנסילבניה.

פרין, יצחק בן חיים־גוטמן

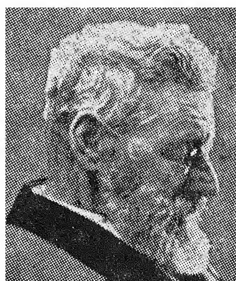
(1967—1899)

מחנך ובלשן. נו' ביאַזנה. חניך ישיבות סלאבודקה ולידא. בוגר הגימנסיה העברית בקובנה. למד כלכלה פוליטית ובלשנות שמית בגרמניה. מורה לעברית בנירנברג ומינכן. מש' 1934 שימש מורה בביהמ"ד למורות וגננות ע"ש לוינסקי בת"א. ראש הפאקולטה ללשון העברית באונ' ת"א, ממייסדי האונ' ומראשוני מרציה. חבר־יועץ של האקדמיה ללשון העברית. מחיבוריו: ,,יסודות", ספר לימוד (למתחילים); ,,פרקים" (למשתלמים); תחביר הלשון העברית, עברית כהלכה (א', ב'); מחברות אתיאל לאלחריזי. כן פרסם מאמרים רבים בכתבי־עת שונים. נפ' בתל־אביב.

צונזר, אליקום בן שרגא

(1913—1836)

משורר עממי. נו' בווילנה. אביו היה נגר. למד בחדר ובישיבת ר' מייליס. בילדותו התייתם מאביו, ואמו נשארה

עם שלושה ילדים קטנים. נאלץ להפסיק את לימודיו והחל לעבוד במלאכת־שזירה (שמוקלר). בשעות הפנאי היה עוסק בלימודים. שימש גם ,,משורר" אצל חזן. עסק בהוראה ופרסם שירים שעשו רושם והתחבבו על המוני העם. בשנת 1853 פרסם את שירו הראשון ,,ציון מכלל יופי". היה מוזמן לחתונות ונשפים והפך ,,בדחן" מקצועי. מצבו החומרי החל משתפר. לשנים, תכפוהו אסונות משפחתיים קשים (4 ילדיו מתו תוך 3 ימים במחלת החלירע, ולאחר זמן קצר נפטרה גם אשתו). מתוך צער עבר למינסק. שם מצא חוג מוקירים וידידים, במיוחד בין חו"צ. בש' 1886 חגגו את מחצית היובל לשירתו והוא נחל כבוד רב. עזב שם את הבדחנות ושלח ידו במסחר בדים. לאחר זמן אבד לו הונו והוא היגר לארה"ב, שם נתקבל בכבוד רב. המשיך לפרסם יצירותיו, שרבות מהן נכתבו והותאמו לנושאי הארץ החדשה. הקים בניו־יורק בית־הוצאת־ספרים, וזכה להצלחה רבה. בש' 1905 חגגו את יובל החמשים לשירתו. חיבר למעלה מ־600 שירים, רבים מהם עם תווי נגינה ואחדים גם בתרגום עברי. שיריו היו מושפעים מהרעיון הלאומי וחדורים געגועים לציון, ועשו רבות להכשרת הלבבות לרעיון הציוני. הצלחתו

הגדולה באה לו בשל עממיותו ופשטותו. שיריו נדפסו בקונטרסים קטנים בווילנה. מפורסם הוא שירו „המחרשה". הדרמה היחידה שלו, „מכירת יוסף", נתפרסמה בש' 1886. מקבצי שיריו: „שירים חדשים" (וילנה, 1861); „הגיון בכנור" (1869); „המנגן" (1877); „שירי עם" (1908). אוטוביוגרפיה שלו בשם „צונזערס ביאגראפיע געשריעבען פון איהם אליין", באידיש ובאנגלית, נדפסה בניו־יורק (1905). נפ' בניו־יורק. בש' 1964 הופיעה בניו־יורק מטעם „ייווא" הוצאה ביקורתית „אליקום צונזערס ווערק", ב־2 כרכים.

צוקרמן, אברהם
(1843—1891)

מחבר. נו' באושמיאנה. פרסם סיפורים ומאמרים ב„המגיד", „השחר" ובכתבי־עת אחרים. בעל בית־מסחר לספרים ומו"ל. כמה שנים שימש עורך שני של „הבקר־אור" לגוטלבר. מסיפוריו: „המתנחם" (וארשה, תרל"ה; שם, תר"ן); „יענטע די נגידה" (וארשה, תרל"ה); „בת־ציון" או „יקר מזולל" (וארשה, תרנ"א, ועוד כמה פעמים); „מעשים אשר לא יעשו" (וארשה, תרנ"ב); „יד ושם" או „סוכן המלך", תרגום סיפור היסטורי של מ. ליהמן (וארשה, תר"ן; ועוד כמה פעמים). נפ' בווארשה.

צוקרמן, שלמה־זלמן (אבינועם)
(1867—1927)

איש ביל"ו. נו' בסמארגון. חבר אגודת „קיבוץ נדחי ישראל" במינסק. עלה לא"י בש' תרמ"ד והצטרף לאנשי ביל"ו. עבד במקווה ישראל. התנחל בגדרה. השתתף במשלחת לאמריקה (יחד עם דב ליבוביץ) למכירת יינות א"י. נפ' בגדרה. בניו **יואב** ו**עשהאל** הם מגואלי אדמת הנגב.

צורף, אברהם־שלמה־זלמן
(1786—1851)

עסקן הישוב הישן. נו' בקיידאן. בש' תקע"ה עלה לא"י עם אשתו ובניו. התיישב בצפת ועבד במלאכת הצורפות. בא בקשר עם החכמים הספרדים בירושלים. נשלח בתור שד"ר לרוסיה, אשכנז ואיטליה. עשה רבות לחידוש הישוב האשכנזי בירושלים. בימי הרעש בצפת (תקצ"ז) עלה לשם עם קבוצה של 20 איש מירושלים לעזור לנפגעים. נרצח ע"י ערבים בירושלים.

צייס, עזריאל־מרדכי בן יעקב
(1874—1939)

איש עסקים ונדבן. נו' בליטא. התחנך בחדר ובישיבת ר' מייליס בווילנה. בגיל 14 היגר למנצ'סטר (ארה"ב). לאחר שנתיים פתח שם חנות לתה ואח"כ חנות לרהיטים, שהפכה ברבות הימים לאחת הגדולות במדינה. הצלחתו החומרית היתה מלווה התעניינות בצרכי הציבור, ביחוד בתמיכה בתגרים קטנים ובבניין בתים לבני דלת־העם. שמר על קשריו עם ארץ מולדתו ותרם סכומים גדולים לקרן מיוחדת לתמיכה בחניכי גימנסיות עבריות בליטא ובהמשך השכלתם (ביניהם היו גם אישים שנתפרסמו). השתתף בתרומה של 25,000 דולר להקמת הבניין המפואר של הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. פעולה למופת היה המוסד „בתי צייס" במנצ'סטר: 50 בניינים מפוארים שהוקמו על ידיו לשיכון משפחות פועלים. היה פעיל גם בתנועה הציונית ובוועד היהודי האמריקאי. הוריש סכומים גדולים לבתי־חולים במנצ'סטר ול־3 אוניברסיטאות (ביניהן האוניברסיטה העברית בירושלים). נפ' במנצ'סטר.

צימקובסקי, מיכאל
(1861—1928)

עורך־דין ועסקן ציבורי. נו' בשאוולי. אביו היה מו"ס. חניך הגימנסיה הרוסית שם והמחלקה למשפטים באוניברסיטת פטרבורג. סגן עו"ד־מושבע בשאוולי. בימי מלחה"ע ה־1 ישב במוסקבה. בבחירות ל„דומות" היה מיוזמי הגוש היהודי־ליטאי. עסקן ציבורי פעיל. יו"ר האגודה הספרותית היהודית וחבר העיריה בשאוולי. עם קום מדינת ליטא שימש מורשה המועצה הליטאית במוסקבה להחזרת הפליטים. בש' 1920 חזר לליטא. שימש עו"ד וחבר מועצת עוה"ד בליטא. נפ' בקובנה.

צ'יפקין, ישראל־שלמה
(1891—1955)

מחנך. נו' בווילנה. חניך אונ' קולומביה, הסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק, האונ' העברית וביה"ס האמריקאי לחקר המזרח בירושלים. הוזמן ע"י לשכת החינוך היהודית בניו־יורק לנהל את ביה"ס היומי הראשון שלה. עם ייסוד „הליגה של הנוער היהודי" (1916) התמסר לבעיות חינוך הנוער. מש' 1922 מנהל „ג'ואיש אדוקיישן אסוס." בניו־יורק. הנהיג תיקונים רבים בבתי־הספר הדתיים ודאג לשיפור מצבם החומרי של המורים. בש' 1939 קיבל עליו (יחד עם א. מ. דושקין) את הנהלת בתיה"ס הדתיים בניו־יורק. יו"ר ה„ועדה לחינוך ציוני ותנועות הנוער" וחבר הוועד האדמיניסטרטיבי של הסתדרות ציוני אמריקה. פרסם מאמרים וספרים בשאלות חינוך ונוער, בכתבי־עת עבריים, בעברית ואנגלית. מחיבוריו: „25 שנות חינוך יהודי בארה"ב" (1937); „חינוך יהודי־אמריקני באמצע המאה" (1951). נפ' בניו־יורק.

קאהן, אברהם
(1860—1951)

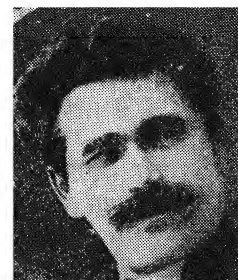
סופר ומנהיג סוציאליסטי. נו' בפודבראָזי (ע"י וילנה). חניך ביהמ"ד למורים בווילנה. זמן קצר שימש מורה בבי"ס עממי יהודי. לאחר שנחשד ב־פעילות סוציאליסטית והמשטרה התחילה מתחקה על עקבותיו — היגר לארה"ב. ייסד שם את האגודות המקצועיות הראשונות של פועלים יהודים. היה הראשון שפתח בתעמולה סוציאליסטית באידיש באמריקה. זמן־מה עבד בתור פועל, ואותו זמן שימש גם סופרם של העתונים „רוסקי

יאַבריי״ ו,,וויאָסטניק יאַברופּי״. בשנת 1884 ייסד את אגודת פועלי־המחט היהודית הראשונה. הו״ל את השבועון ,,נייע צייט״. השתתף בקונגרס הסוציאליסטי בבריסל והרצה שם על בעיות הפועל היהודי. בהשפעתו נתקבלה החלטה נגד האנטישמיות. בש׳ 1894—1897 ערך את ,,צוקונפט״. בש׳ 1897 ייסד את ,,פארווערטס״ בניו־יורק. בהנהלתו ובעריכתו הפך עתון זה לעתון היהודי הגדול בעולם. ארגן שביתות פועלים גדולות במשך 40 שנה. פרסם בשפה האנגלית סיפורים מחיי היהודים. להצלחה גדולה זכה ,,יעקל דער יאנקי״ ו,,די רייזע פון דב לוינסקי״. ביקר פעמיים בא״י: בש׳ 1925 ובש׳ 1929. בערוב ימיו תמך בציונות. היה מגדולי המנהיגים של התנועה הסוציאליסטית היהודית. ספריו העיק־ריים: ,,בלעטער פון מיין לעבען״, זכרונות ב־5 כרכים (ניו־יורק, 1926—1931); ,,היסטאריע פון די פעראייניגטע שטאטען״ ב־2 כרכים (ניו־יורק, 1912); ,,פאלעסטינא״, רשמי שני מסעות בא״י (ניו־יורק, 1934); ,,ראשעל״, ביוגרפיה של השחקנית היהודיה בצרפת (ניו־יורק, 1938). ביבליוגרפיה מפורטת של כל כתביו מאת ייפים ישורון נדפסה בניו־יורק, 1941. נפ׳ בניו־יורק.

קבק, אהרן־אברהם בה״ר נטע־קלונימוס
(1944—1883)

סופר עברי. נו׳ בסמארגון. ילדותו ונעוריו עברו עליו בווישיי, בה שימש אביו רב. מנעוריו עד מלחמה״ע ה־1 נדד

בארצות שונות: ליטא, פולין, רוסיה, תורכיה וא״י. בש׳ 1910 בא לברלין ולמד באונ׳. משם עבר לצפת ולשוויץ. הוכתר באונ׳ לוזאן בתואר ד״ר לפילוסופיה על חיבור בפסיכולוגיה פדגוגית. אחרי המלחמה עלה לא״י ושימש מורה ללשון ולספרות העברית בגימנסיה בירושלים. חיבר רומנים גדולים וכן שורה של סיפורים קטנים ומחזה ואלה הם: ,,לבדה״ (וארשה, תרס״ה); ,,מעל המגדל״ (וארשה, תר״ע); ,,סיפורים״ (וארשה, תרע״א); ,,דניאל שפרנוב״ (וארשה, תרע״ב); ,,שלמה מולכו״, סיפור היסטורי ב־3 חלקים (לונדון, תרפ״ח—תרפ״ט); ,,אהבה״ (ירושלים, תרפ״ו); ,,נצחון״ (וארשה, תרפ״ג); ,,בהמוט ממלכה״, מחזה היסטורי (וארשה, תרפ״ט); ,,בין ים ובין מדבר״ (ת״א, תרצ״ג); ,,ננו״ (ת״א, תרצ״ז); ,,במשעול הצר״, סיפור מחיי ישו הנוצרי (ת״א, תרצ״ז); ,,תולדות משפחה אחת״, סיפור ב־3 ח׳ (ת״א, תש״ג—תש״ה). כן תרגם ספרים רבים. נפ׳ בירושלים.

קדש, שרה (,,שרה׳קע די פראפעסארקע״)
(במחצית הראשונה של המאה הי״ט)

מיילדת ומחברת. נו׳ בווילנה. בש׳ 1820 גמרה בי״ס למיילדות בווילנה. בש׳ 1836 הוציאה חוברת ,,רפואות און עצות — ווי צו רעטן מענטשן פון פלוצליכע שטארבליכע סיבות, ר״ל״ (רפואות ועצות להצלת בני אדם ממקרי מוות פתאומיים). בש׳ 1837 הוציאה ספר באידיש בשם ,,תחינה ליולדות וברכת המזון לברית־מילה״.

קובוביצקי (קובובי), אריה
(1966—1896)

עורך־דין, מדינאי. נו׳ בקורשאן. גדל והתחנך בבלגיה. חבר עיריית אנטוורפן (1929). עו״ד מפורסם ועסקן ציוני פעיל. מפעילי הקונגרס היהודי העולמי וממנהיגי תנועת הפועלים הציונית. חבר הוועה״פ הציוני וציר בקונגרסים ציוניים. עורך עתון ,,התקוה״, ,,פאלק און ארבעט״ ו,,לה טריביון ג׳יף״. שימש ציר ישראל בצ׳כוסלובקיה ואח״כ בארגנטינה. נשיא ,,יד ושם״. נפ׳ בירושלים.

קובנר, אברהם־אורי בן צבי
(1909—1842)

מבקר ספרותי. נו׳ בווילנה. קיבל חינוך מסורתי. בגיל 18 נשא אשה. שנתיים לאחר מכן עזב את אשתו והלך ללמוד בקיוב. שם רכש ידיעות רחבות בספרות הרוסית ובלשונות זרות. בהשפעת רעיונות ההשכלה יצא חוצץ נגד דת ישראל ומנהגיה. באודיסה התקשר בקשרי ידידות עם סופרים עבריים, אך בעזבו את העיר ניתק את קשריו עם הספרות העברית ויצא בביקורת קשה על שיטות החינוך המסורתי ועל הספרות העברית, שהינה, לדבריו, תלושה מן המציאות. עבר לפטרבורג ושם כתב רק ברוסית בשביל העתונות הרוסית וגם בשביל ,,הספריה היהודית״. גם נישואיו בפעם השניה לא הביאו לו אושר. מצבו החומרי היה דחוק והוא הגיע עד לזיוף המחאת־כסף. נידון ל־4 שנות מאסר עם עבודת פרך בסיביר. משם שלח לפרסום כמה נובילות בעתונים רוסיים. נשא אשה בפעם השלישית, אשה נוצריה, ואף הוא עצמו התנצר. אולם לאחר מכן הופיע כמגן על בני עמו ותבע עלבונם מהחברה הרוסית בחליפת מכתבים עם סופרים רוסיים, כדוסטוייבסקי ואח׳. בש׳ 1880 חזר לרוסיה והתיישב בלומז׳ה, שם שימש פקיד ממשלתי. לעת זקנה חזר והתעניין בחיי היהודים. לאחר הפרעות בקישינוב פרסם מאמר אוטוביוגרפי ברוסית בשם ,,מפנקסו של יהודי״ בו גילה אהבה עמוקה לבני עמו. מחיבוריו: ,,חקר דבר״, מאמרים (וארשה, תרכ״ו); ,,צרור פרחים״, מאמרים (אודיסה, תרכ״ח); מת בלומז׳ה. כתביו קובצו והופיעו בשם ,,כל כתבי אברהם־אורי קובנר״ (ת״א, תש״ז).

קובנר, מיכאל
(1943—1923)

פרטיזן בגיטו וילנה. נו׳ בווילנה. מפעילי המחתרת הפרטיזנית בגיטו ומדריכה. היה בפלוגת י. גלזמן ביערות נארוטש ויחד נפלו.

אחיו **אבא** — משורר, היה חבר מפקדת הפרטיזנים ומילא מקומו של ויטנברג, מפקד מחנה הפרטיזנים היהודים ,,נקמה״. יושב עתה בישראל.

קובנר, שאול (סבלי) בן צבי
(1896—1837)

היסטוריון של הרפואה. נו׳ בווילנה. גמר פקולטה לרפואה באונ׳ קיוב ונשאר ליד האונ׳ זמן קצר. שימש רופא עירוני

בפ׳ טובולסק ואח״כ בניאזין. מש׳ 1879 התמסר למדע הרפואה ולתולדותיה. חיבוריו (ברוסית): ,,תולדות הרפואה הקדומה״; ,,תולדות הרפואה מהיפוקרטס עד גלינוס״; ,,תולדות הרפואה בימי הביניים״; ,,שפינוזה והפילוסופיה שלו״ (1865). כן פרסם מאמרים בכתבי־עת עבריים: ,,היודעים אנו מה היא צרעת?״ (בקובץ ,,פרדס״); ,,הרמב״ם בתור רופא״ (ב,,המליץ״, 1895). נפ׳ בקיוב.

קוברסקי, הרץ

(1941—1869)

רופא ועסקן ציבורי. איש וילנה. יו״ר מחלקת החינוך של צ.ב.ק. פרסם מאמרים ועבודות מדעיות רבות בגרמנית ורוסית. כן פרסם שורה של מאמרים בעתונות הווילנאית. נפ׳ בראשית ימי הכיבוש הנאצי בווילנה.

קוגן, פטר

(1932—1872)

היסטוריון של הספרות. נו׳ בלידא. דוצנט לבלשנות רוסית וגרמנית באונ׳ פטרבורג. לאחר מהפיכת אוקטובר שימש פרופ׳ במוסקבה. ייצג כיוון היסטורי־רוחני במדע הספרות הרוסית. חיבוריו העיקריים ברוסית: ,,תולדות ספרות מערב אירופה״, 3 כרכים (מוסקבה, 1903—1910); ,,תולדות הספרות הרוסית הצעירה״, 3 כרכים (1908—1912). שניהם הופיעו במהדורות רבות.

קויפמן, אהרן בן אלכסנדר

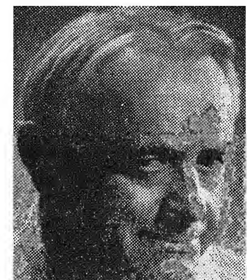
(1893—1803)

עסקן ציבורי. נו׳ בגרודנה. גדל על ברכי התורה. בעל השכלה כללית וידיעה בלשונות זרות. בעל הבנה וחוש באמנות. רכש אוסף גדול של תמונות ופסלים וספריה גדולה ובה כתבי־יד עתיקים. ניסה ידו גם בפיסול. שימש ספק עצים לממשלה וצבר הון רב. היה מנכבדי העדה בפטרבורג והצטיין בנדיבות לבו. ממייסדי ביהכ״נ הגדול בפטרבורג ועסקן פעיל במוסדות ציבור שונים. נפ׳ בפטרבורג.

קולביאנסקי, ישעיהו בן טוביה

(נו׳ בש׳ 1892)

צייר. נו׳ ביאנובה לאביו הנגר. חניך החדר ובי״ס יסודי בעיירה. גדל באווירה של תקופת ההשכלה. בעודו ילד גילה נטייה לפיסול. בש׳ 1908 למד בבי״ס ממלכתי לאמנות בווילנה. יצירתו הראשונה (,,למדנים״) הוצגה שם בתערוכת אמנים. בש׳ 1912 בא לברלין והיה תלמידם של הרמן שטרוק והוגו קויפמן. בימי מלחה״ע ה־1 שירת בצבא הרוסי. לאחר המלחמה חזר לברלין והמשיך בהשתלמותו באקדמיה לאמנות שם. היה חבר ,,קבוצת נובמבר״ של אמני גרמניה. הציג את תמונותיו בתערוכות שונות בברלין, פראג, וינה, ציריך, אמשטרדם וקובנה. בש׳

1933—1950 חי בארץ. תמונותיו הוצגו בתערוכות שונות בירושלים, ת״א וחיפה. זכה בפרסים של הסוכנות היהודית ועירית ת״א. מש׳ 1950 — בצרפת. יצירותיו הוצגו ב,,סלון דס אינדפנד׳ס״ ובמקומות אחרים (בברלין, וינה, אוסלו והלסינקי). מיצירותיו: ,,נגר יהודי״, ,,מותו של נגר״, ,,הורי״ ואח׳.

קולבק, משה

(1941—1896 ?)

מספר ומשורר באידיש. נו׳ בסמארגון. נתחנך בישיבות. ראשית כתיבתו היתה בעברית. עבר אח״כ לאידיש. שירו הראשון ,,שטערנדל״ היה לשיר עממי, אך את פרסומו רכש לו ע״י הפואימה ,,די שטאט״, החדורה רוח מהפכנית. בשנים 1920—1923 ישב בברלין. בשנת 1923 חזר לווילנה, שם פרסם את הפואימה ,,וילנה״. ב־1928 השתקע ברוסיה הסובייטית. חיבוריו: ,,שירים״, באידיש (וילנה, תר״פ); ,,לידער״ (ברלין, 1922); ,,נייע לידער״ (וארשה, 1922); ,,מאנטאג״, סיפור (וארשה, 1926); ,,משיח בן אפרים״, סיפור (וילנה, 1929); ,,פאעמען און לידער״ (וילנה, 1929); ,,יעקב פראנק״, מחזה (וילנה, 1929); ,,זעלמעניאנער״ (וילנה, 1929); ,,דיסנער צ׳יילד הירולד״, פואימה (מינסק, 1933). נאסר ע״י השלטונות הסובייטיים בימי ה,,טיהורים״ ומת בבית־הכלא.

קוסביצקי, משה בן אביגדור

(1966—1899)

חזן. נו׳ בסמארגון. עוד בילדותו הצטיין בקול אלט יפה ובשמיעה מפותחת. השתתף במקהלת החזן בעיירה ולמד תווים מפי החזן. התחנך בישיבת ר׳ מיילס. למד זמרה מפי החזנים אפרים שליאפאק בסמארגון, אליהו זאלודקאווסקי בווילנה ופרופ׳ לודביג. לאחר זמן קצר קיבל משרת חזן בביהכ״נ הגדול בווילנה. בגיל 28 הוזמן להיות מ״מ החזן סירוטה בוואַרשה. יצא מנצח בתחרות של 200 חזנים. המשיך להשתלם אצל פרופסורים מפורסמים לזמרה (לליווא, מגנס ועוד). הופיע בקונצרטים רבים במערב אירופה. ביקר בא״י בש׳ 1934, 1954 ו־1955. בש׳ 1938 הופיע בהצלחה מרובה בניו־יורק בקרנגי־הול. לפני פרוץ מלחה״ע ה־2 חזר לפולין. עם הכיבוש הנאצי היה בוואַרשה. ברח לרוסיה ושם הופיע בקונצרטים ובתפילות. לאחר סיום המלחמה יצא לחו״ל. ביקר באנגליה והשתקע בארה״ב. על אף הצלחתו הגדולה כזמר אופירה, העדיף להשאר חזן והוא נחשב לגדול החזנים בזמננו. נפ׳ בניו־יורק. ארונו הובא ארצה ונטמן בירושלים.

קופלביץ (אלמוג), יהודה בן דוד

(נו׳ בש׳ 1896)

עסקן. נו׳ בסולי (פ׳ וילנה) לאביו הסוחר (ממשפ׳ ר׳ חיים־עוזר גרודזנסקי). למד בחדרים ובישיבת וולוז׳ין. בימי

מלחה"ע ה־1 גלה לטולה שברוסיה, שם השתלם כאקסטרן ועבד זמן־מה כפועל ומורה. הצטרף ל,,החלוץ" והיה עוזרו של טרומפלדור ברוסיה עד צאתם. בש' 1920 הגיע ארצה. עבד בדגניה ב' והשתתף בעליות על הקרקע של תל־יוסף ועין־חרוד. ממייסדי גדוד־העבודה ע"ש טרומפלדור, ובש' 1923 עשה בשליחות הגדוד ברוסיה ואח"כ במדינות שונות באירופה. עשה בשליחות בפרס והיה ציר פרס (ראשון ויחיד) בקונגרס הציוני הי"ז. ממייסדי רמת־רחל. בש' 1934 הצטרף למשק כפר־גלעדי, אך בהיותו נאמן לחלוציות הלך לעבוד כפועל בסדום מימיו הראשונים של המפעל. שימש כמה שנים מזכיר מ.פ. ים המלח. ציר בכמה קונגרסים ציוניים. נושא חזון תחייתו של איזור ים המלח. חבר הוועדה לחקר בעיות ים המלח, ואח"כ חבר בוועדת הנגב. יזם מפעלים שונים לפיתוח האיזור. ראש מועצת איזור ,,תמר" (איזור ים המלח). חיבר (יחד עם בן־ציון ונסקי־אשל) את הספר ,,חבל סדום" (1944).

קופלזון, צמח
(1934—1869)

מהפכן. נו' בווילנה למשפחת סוחרים. עוד בהיותו תלמיד הגימנסיה בפוניבאז' הושפע מהרעיונות הרדיקליים של התקופה והטיף לסוציאליזם בקרב הנוער. שירת בצבא הרוסי ונאסר באשמת תעמולה מהפכנית. מש' 1887 ישב בג'נבה ושימש שם ב"כ ה,,בונד" ומזכיר משלחתו בחו"ל. בש' 1905 עבר לניו־יורק. למד רפואה והיה פעיל בתנועת הפועלים ובעתונותה. ניהל הוצאת־ספרים, שהוציאה את ,,נשמת המהפכה הרוסית" לאולגין; ,,הדת והסוציאליזם" של לונצרסקי; ,,תולדות התנועה הסוציאליסטית באמריקה" להילקויט. כן פרסם ספר זכרונות. בש' 1923 עבר לרוסיה, שם פעל בהוצאת הספרים הממלכתית והיה חבר בוועדה לחקר תולדותיה של תנועת הפועלים היהודית. נהרג בתאונת דרכים במוסקבה.

קופרניק, אברהם בן אהרן
(1893—1821)

איש עסקים ונדבן. נו' בווילנה. חניך וולוז'ין. משכיל ואוהב תורה. תמך בת"ח. מתומכי ,,הכולל" בקובנה, מיסודו של ר' יצחק־אלחנן. קובע עתים לתורה ולספרות עברית. סוחר בקיוב, פעיל בחיי הקהילה, יו"ר הוועדה הסוציאלית של העיריה. פרסם מאמרים ב,,המליץ" וכן חיבר ,,לקורות בני ישראל בקיוב" (ברדיטשב, 1891). בנו **ליאון** — מעורכי־הדין המפורסמים ברוסיה בסוף המאה הקודמת. הצטיין כסניגור במשפט עלילת הדם בקוטאיס.

קורלנדר, אהרן־הירש (אדולף)
(? —1816)

מחבר. נו' בקאָלם. מורה לדת באופן וקלוזנבורג. מש' 1870 ישב בווינה. חיבוריו: ,,דברי אגדה ודברי שיר" (אופן, 1867); "Biographie S. L. Rapoport's" (Wien, 1878).

קושלבסקי, שמואל בן יקותיאל
(חי במחצית הראשונה של המאה הי"ט)

רופא. הסטודנט היהודי הראשון באונ' וילנה. בש' 1824 הוסמך כרופא. שימש רופא בנאָסוויז' והתפרסם בכל רוסיה הלבנה וליטא. היה מקובל על האצולה הפולנית. בעיני המוני היהודים היה כקוסם מן האגדה. ריפא יהודים חינם. היה חסידו של הרבי מליובאוויץ ושמר בקפדנות על כל דיני ישראל. הרבנים התירו לו לנסוע בשבת לבקר חולים. חיבר: ,,לוחות הסימנים למחלות ריאה ולב" (קיוב, 1848); ,,תודה וקול זמרה", שיר לחתונת בת המושל (וילנה, תקפ"ד).

קזנוביץ, עמנואל־משה בן יקותיאל
(1927—1853)

מזרחן וארכיאולוג. נו' בז'אַלודק (פ' וילנה). חניך החדר והישיבה. בגיל 23 למד בביה"ס האוונגלי בבאזל. בש' 1892 היגר לארה"ב. שימש מורה להיסטוריה ותולדות הכנסיה בבי"ס תיאולוגי גרמני בנוארק. הוכתר בתואר ד"ר לפילוסופיה באונ' ג'ון הופקינס. מש' 1892 עבד במוזיאון הלאומי בוואשינגטון, במחלקה המזרחית, בהנהלת כורש אדלר. לאחר מכן היה סגן המנהל ומנהל המחלקה הארכיאולוגית של העולם העתיק. היה מגדולי החוקרים של התנ"ך בארה"ב ובר־סמכא בינלאומי בחקר תולדות הדתות. ערך במוזיאון בוואשינגטון תערוכת הפולחן הדתי. בין חיבוריו: "Paronomasia in the Old Testament" (1894); "Rosaries" (1909); "Old World Archeology" (1924). הניח כ"י של חיבור על ,,אוסף תשמישי הפולחן במוזיאון הלאומי בוואשינגטון". נפ' בוואשינגטון.

קיזר, וויליאם
(1939—1876)

משורר אידי. נו' בקובנה. פרסם פואימות וקובץ קטן של שירים בשם ,,ליעדער און פאעזיע" (ניו־יורק, 1895). חבר במערכת ,,פארווערטס". נמנה עם קבוצת המשוררים הסוציאליסטיים. חלוץ השירה האידית בארה"ב. בשיריו הוא מתאר את חייהם ועבודתם הקשה של המהגרים לארץ־החדשה וגעגועיהם לחיים האידיאליים ב,,עולם הישן". נפ' בניו־יורק.

קיידנסקי, דב־גרשון — ראה ריצ'רדס, דב־גרשון

קינקולקין, שאול
(1908—1830)

מוכר ספרים. יהודי ,,נושא תרבות פולנית" אחרון בליטא. בש' 1861 נאסר על הפצת כרוזים פטריוטיים וספרים פולניים והיה כלוא שנה אחת בבית־הסוהר בווילנה. השתתף במרד הפולנים בש' 1863. הלוויתו בווילנה הפכה הפגנה פטריוטית פולנית. העתונות הפולנית פרסמה מאמרים נלהבים לזכרו. המשורר הפולני ולדיסלב סירוקומלא הנציח אותו בפואימה שלו בשם ,,מוכר הספרים ברחוב".

קיפין, אברהם
(1945—1899)

מחנך ועסקן. נו' בפוניבאז'. חניך גימנסיה רוסית. ד"ר למדעי טבע באונ' קובנה. מורה לטבע בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה כ־20 שנה. לפני מלחה"ע ה־2 שימש סגן מנהל הגימנסיה. חוקר הצמחיה של אזור הים הבלטי. פעיל

בחיי הציבור בליטא. חבר המרכז של תנועת א"י העובדת, מערכת „דאס ווארט" ומרכז „תרבות", יו"ר אגודת המורים העבריים ועורך בטאונה „במשעולי החנוך". הו"ל (יחד עם המורה א. ש. פינטשוק) ספרי לימוד בשביל בתי־הספר העבריים במקצועות בוטניקה וזואולוגיה בשם „הטבע" (קובנה, תרצ"ח). בימי השואה ישב בגיטו סלאבודקה. הועבר למחנה דכאו ומת שם באפיסת כוחות זמן קצר לפני השחרור.

קלאוס, אהרן בן משה־יוסף
(1914—1961)

עתונאי. נו' בז'וסלי. חניך החדר. גמר את הגימנסיה העברית בווילקומיר. עוד בנעוריו הצטרף למחנה התנועה הלאומית והיה אחד הפעילים בבית"ר. בש' 1936 עלה ארצה. חבר מערכת „המשקיף", „ידיעות אחרונות" ואח"כ ב„מעריב". מפעילי הנהלת אגודת העתונאים ומעורכי שנתונה. איש שיחה היה ונעים הליכות, נכון תמיד לעזור לכל בנדיבות ובענווה. נפ' בתל־אביב.

קלוזנר, יוסף בן יהודה
(1874—1958)

היסטוריון וחוקר הספרות העברית. נו' באולקֶניק (פ' וילנה). קיבל חינוך עברי ומסורתי. בש' 1888 עבר עם משפחתו לאודיסה, שם למד בישיבה מודרנית. השלים את השכלתו הכללית באונ' היידלברג. בשנת 1893 פרסם את מאמרו הראשון ב„המליץ" ומאז החלה עבודתו הספרותית הענפה ורבת הגוונים. ציר בקונגרס הציוני הראשון. בש' 1896 פרסם מאמר „שפת־עבר — שפה חיה", שבו הציע להרחיב את מונחי הלשון ולהתאימה לצרכי הזמן החדש. מש' 1896 השתתף ב„השלוח" ומש' 1903 היה עורכו. מאז פרסם למעלה מאלף מאמרים ועשרות ספרים בהיסטוריה ישראלית (במיוחד בחקר תקופת הבית השני), בחקר הספרות העברית החדשה, בבלשנות, בפובליציסטיקה, בפילוסופיה וכו'. כתב רשמי מסע ופרקי זכרונות. מש' 1907 מרצה בישיבת אודיסה. בש' 1919 דוצנט ופרופ' באונ' אודיסה. עלה לא"י בש' 1919 באניה „רוסלן". מש' 1926 פרופ' לספרות עברית חדשה באונ' העברית בירושלים. מש' 1945 פרופ' להיסטוריה של ימי הבית השני. עורכה הראשי של האנציקלופדיה הכללית העברית בירושלים. על אף עבודתו הספרותית והמדעית העצומה, השתתף בחיי הציבור והיה ער לכל מאורע בחיי המדינה והחברה. חיבוריו העיקריים: „הרעיון המשיחי בישראל", 3 כרכים (קראקא—ירושלים, תרס"ט—תרפ"ז; מהדורה שלישית, ת"א, תש"י); „היסטוריה ישראלית", 4 כרכים (ירושלים, תרפ"ד—תרפ"ה); „היסטוריה של הבית השני", 5 כרכים (ירושלים, תש"ט—תשי"א; מהדורה ג', שם, תשי"ב); „היסטוריה של הספרות העברית החדשה", 6 כרכים (ירושלים, תר"ץ—תש"י; מהדורה ב', שם, תשי"ב—תשי"ד); „ישו הנוצרי" (ירושלים, תרפ"ב; מהדורה ו', ת"א, תשי"ד); „מישו עד פאולוס", 2 כרכים (ת"א, 1930—1940; מהדורה ב', שם, 1951); „יוצרים ובונים", מאמרי־בקורת, 2 כרכים (ת"א—ירושלים, תרפ"ה—תר"ץ); „מגדולי הספרות העולמית", מסות ספרותיות (ירושלים, 1954); „פילוסופים והוגי דעות", 2 כרכים (ת"א, תרצ"ד—תש"א); „כשאומה נלחמת על חרותה", מסות היסטוריות (ת"א, תרצ"ו; מהדורה ז', שם, תשי"א); „יהדות ואנושות", מאמרים (וארשה, תרס"ה; מהדורה ג', ת"א, תש"א); „בראשית היה הרעיון" (ירושלים, תרצ"א); „ישראל לאן אתה הולך" (ירושלים, תשי"ג); „מניחי היסוד של מדינת ישראל", מסות על גדולי הציונות (ירושלים, תשי"ג); „הנביאים" (ירושלים, 1954); „דרכי לקראת התחיה והגאולה", אוטוביוגרפיה (ת"א, תש"ו; מהדורה ב', שם, 1955); „בעיות של ספרות ומדע"; „העברית החדשה ובעיותיה"; „יוצרי תקופה וממשיכי תקופה"; „מאפלטון עד שפינוזה"; „מחקרים חדשים, מקורות עתיקים"; „פילוסופים והוגי דעות"; „משוררי דורנו". נפ' בירושלים.

קלומל, מאיר בן אברהם
(1875—1936)

איש עסקים ועסקן ציוני. נו' בווידז. חניך החדר והישיבות. חו"צ ומשכיל. ד"ר לפילוסופיה ולפילולוגיה של אונ' ברלין. תלמיד ביהמ"ד לרבנים של הילדסהיימר ועוזר לפרופ' אברהם ברלינר. התיישב בווארשה ותפס מקום מכובד בעולם העסקים ובחוגי הציבור הציוני. הצטיין בתור נואם ותורם. לאחר מלחה"ע ה־1 פעל במסירות רבה בג'וינט. ממייסדי ההסתדרות הציונית ומרכז „תרבות" בפולין. ציר בקונגרסים הציוניים וחבר הוועה"פ הציוני, נשיא הדירקטוריון של קק"ל בפולין, מייסד הבנק המרכזי למוסדות אשראי שיתופיים ונשיאו. בש' 1933 עלה לא"י והמשיך בה בפעילותו הציבורית. נפ' בת"א.

קלזון, שלמה
(1896—1945)

עסקן ציוני וציבורי. נו' בקובנה (שאנצי). אביו היה ת"ח ומשכיל. למד בחדר וקיבל חינוך עברי וציוני בבית הוריו. חניך ביה"ס למסחר בקובנה (סיים חוק לימודיו בריאזן, 1916) והמחלקות למשפטים ולחקלאות באונ' חרקוב. ציוני מנעוריו, פעיל בתנועת „צעירי־ציון" באוקראינה וחבר מרכזה בחרקוב. לאחר מלחה"ע ה־1 חזר לקובנה (1922). היה פעיל ברשת הבנקים העממיים היהודיים בליטא וחבר הנהלת „אגוד הבנקים". עסק גם בעבודות מחקר של הכלכלה היהודית בליטא. בגיטו סלאבודקה היה ממונה על מטעי

הירקות. כל משפחתו הושמדה ע״י הנאצים. נפ׳ במחנה לנדסהוט (באוואריה).

קליבנסקי, יהודה־לייב בן יחזקאל
(1889—1817)

עסקן. נו׳ בקובנה. סוחר מכובד. מראשי הקהילה. מייסד ביהמ״ד החדש ובית־הקברות בקובנה. הוא וחברו ר׳ גדליה בכרך עשו רבות למען יהודי העיר. חוו״צ נלהב. השתתף בוועידת קאטוביץ (תרמ״ג). במלאות לו 70 שנה הגישו לו חברי חו״צ בקובנה מכתב תודה על פעולותיו הלאומיות והציבוריות. נפ׳ בווילנה.

קליבנסקי, יעקב בן פנחס (אושפיז)
(1950—1888)

מחנך. נו׳ בפילווישוק. חניך ישיבת סלאבודקה. בש׳ 1910 עלה לא״י. מבוני ביה״ס העברי החדש בארץ. שימש בהוראה ברחובות, סג׳רה, צפת, משמר־הירדן, כנרת ות״א. פעיל בהסתדרות המורים ועורך בטאונה „הד החנוך״ (מש׳ 1937). נפ׳ בת״א. בנו **מרדכי**, מראשוני האוויריה הישראלית, נפל במלחמת השחרור.

קלמנוביץ, זליג־הירש
(1943—1881)

סופר ובלשן. למד בחדר ובישיבה. נבחן כאקסטרן בליבאו וגמר את המכון לשפות המזרח בפטרבורג. השתלם בקניגסברג

ובברלין. היה חבר ב„חרות״ — אגודה ציונית סוציאליסטית אשר נוסדה ע״י נ. סירקין. את עבודתו הספרותית החל בש׳ 1906. בימי מלחה״ע ה־1 ישב ברוסיה והיה מרצה לספרות אידיש באוניבר׳ העממית היהודית בקיוב. בש׳ 1921 בא לליטא עם קבוצת סופרים מרוסיה. היה מורה לספרות ותנ״ך בגימנ׳ העברית בפוניבאז׳ ומרצה לספרות עברית ואידיש ב„קורסים להשכלה גבוהה״ בקובנה. בש׳ 1929 עבר לווילנה ושימש מנהל ב„ייווא״. פרסם מאמרים ומחקרים על נושאים פילוסופיים, היסטוריים ופילו־לוגיים. תרגם עשרות ספרים לאידיש, בכללם: „וועלט־געשיכטע״ מאת ה. ג. וולס (ווילנה, 1930); „אידישע מלחמות״ מאת יוסף בן מתתיהו (ווילנה, 1923). ביקר בא״י בש׳ 1939. בימי הכיבוש הגרמני ישב בווילנה. על אף המסיבות היה פעיל בשדה התרבות בגיטו: ניהל „בית־תרבות״ ואת האונ׳ העממית, וכן כתב שני מחקרים על „אחד־העם״ (בעברית) ועל „י. ל. פרץ״ (באידיש). עם חיסול הגיטו הועבר למחנה ריכוז ושם ניספה. זכרונותיו מימי הגיטו נתפרסמו ע״י „ייווא״ באמריקה.

קלמר, שמואל בה״ר יעקב
(1866—1797)

נו׳ בניישטוט־טאוריג. מגזע החכם־צבי ור׳ מרדכי יפה (בעל „הלבושים״). למד מפי אביו. רוב ימיו היה קשור לאחיו, ר׳ אליהו רגולר, אב״ד קאליש. חתנו של ר׳ אריה־לייב ברוידא מקאֶלם. הירבה בצומות. למעלה מ־40 שנה לא טעם טעמו של בשר והתנזר מכל תענוגות העולם. ברח מהכבוד. אהב את הבריות והיה נדיב־לב. ביתו שימש בית־ועד לחכמים. חובב חכמת ישראל ובקי גדול בדקדוק. אחרי מות אחיו, עלה לא״י בש׳ תרי״ח (1858), והתיישב בירושלים. הניח בכ״י חידושים על כל מסכתות הש״ס, שו״ת, קונטרס על „שאגת אריה״ והגהות על פרקי דר״א. נפ׳ בירושלים.

בנו: העסקן היישובי והחוקר המפורסם **ר׳ אריה־לייב פרומקין**, מחבר ספר „תולדות חכמי ירושלים״. חתניו: **ר׳ דב מרדכי** מלוקניק; **ר׳ בנדט**, נכדו של ר׳ שמואל חסיד מראסיין; **הרב נפתלי איוונסקי**; הצדיק **ר׳ הלל מסלאבודקה**; הרבנים **יונה ואריה־לייב שלאם**.

קלצקו, יהודה (יוליאן) בן צבי־הירש
(1906—1828)

סופר בפולנית ובצרפתית. נו׳ בווילנה להורים אמידים מנכבדי העדה. קיבל חינוך עברי וכללי, וכן חונך על ברכי הספרות הפולנית. הצטיין בכשרונותיו והיה ידוע בווילנה כילד פלא. לבר־מצוה חיבר שיר לכבוד הוריו בשם „מנחת תודה״, בו גילה כשרון פיוטי. בהיותו בן 17 הופיע קובץ שיריו וסיפוריו בשם „דודאים״, שזכה לפרסום רב. מ. א. גינצבורג ראה בצעיר כוכב חדש בשמי הספרות העברית. למד באונ׳ היידלברג וקניגסברג. בגיל 21 עבר לצרפת, שם עבד במערכת עתון צרפתי. בש׳ 1858—1860 הו״ל בפאריס עתון פולני. בש׳ 1868 הוזמן ע״י ממשלת אוסטריה לשמש חבר במועצת המיניסטריון לענייני חוץ. מש׳ 1870 חבר בלנדטאג גליציה. תפס מקום חשוב בחיים הפוליטיים של המדינה. שנה אחרי זה פרש משירותו ונבחר ל„אקדמיה של מדעים ופוליטיקה״ בפאריס. לפרסומו עזרו מאמריו הרבים בשאלות מדיניות ובבעיות אמנות. היה פטריוט פולני נלהב. בשבתו בצרפת ובהיותו מקורב לחוגי המהגרים הפולנים קיבל את הדת הנוצרית. מת בקרקוב.

קלצקו, צבי־הירש
(1856—1790)

מראשי הקהילה בווילנה. נו׳ בווילנה. סוחר אריגים. לרגל עסקיו היה מבקר לעתים קרובות בגרמניה ושם הכיר רבים מחכמי היהודים כמו צונץ, פרידלנדר ועוד. מקורב לפקידות הממשלתית הרוסית. אשתו טויבה שלטה בשפות פולנית, גרמנית, רוסית וצרפתית. ביתם שימש בית־ועד למשכילים, סופרים ולנכבדים יהודים, רוסים ופולנים. היה ממייסדי ביה״ס החילוני הראשון בווילנה (יחד עם ניסן רוזנטל), והוא איפשר להוציא בכספו את „אהבת ציון״ של מאפו.

קלצקין, בורים
(? —1875)

מוציא־לאור. נו׳ בהורודושץ לאב סוחר עצים למשפחה של רבנים בת 10 דורות. בהיותו בן 10 עקרה המשפחה לווילנה. הילד קיבל חינוך מסורתי וגם חילוני. בבחרותו הצטרף לאגודת פועלים והיה בין מייסדי ה„ז׳ארגאנישע

קאמיטעטן" להפצת תרבות בין פועלים יהודים. אחרי מהפכת 1905 היה בין מייסדי „וועקער", „פאלקס צייטונג" והוצאת־הספרים של ה„בונד" — „די וועלט". בש' 1910 ייסד את הוצאת ב. קלצקין, ובש' 1913 — את הירחון „אידישע וועלט" ו„פנקס" לפולקלור יהודי ולחקר שפת אידיש. בימי מלחה"ע ה־1 ניהל את „פעטראגראדער טאגעבלאט". בש' 1919 חזר לווילנה וחידש את מפעלו. בש' 1925 עבר לווארשה והיה פעיל שם בהוצאת כתבי סופרים באידיש ו„ליטעראַרישע בלעטער" בעריכתו של נחמן מייזל.

קלצקין, יעקב בה"ר אליהו
(1948—1882)

סופר ופילוסוף. נו' בקארטוז־בריוזה לאביו הרב, שאח"כ שימש ברבנות במאריאמפול ובלובלין. התחנך בישיבות ליטא

ורכש גם השכלה חילונית רחבה. היה תלמידו של הרמן כהן. שימש עורך „די וועלט" ומזכיר הלשכה הראשית של הקק"ל. חיבר מסות פילוסופיות בעברית ובגרמנית המצטיינות בעמקותן ובסגנונן. ערך קבצים וכתבי־עת רבים. ממייסדי הוצאת „אשכול" ועורך ראשי של האנציקלופדיה היהודית (בעברית ובגרמנית) בברלין. חיבוריו: „אוצר המונחים הפילוסופיים", 4 כרכים (ברלין, תרפ"ו—תרצ"ד); „ברוך שפינוזה" (ליפסיה, תרפ"ג); „הרמן כהן" (ברלין, תרפ"ג); „קרעים", מדרשים פילוסופיים (ברלין, תרפ"ד); „משנת ראשונים", אנתולוגיה פילוסופית (ברלין, תרפ"ה); „שקיעת החיים", עיונים פילוסופיים (ברלין, תרפ"ה); „תחומים" (ברלין, תרפ"ה); „זוטות" (ברלין, תרפ"ה); „משנת אחרונים" (ת"א, תשי"ב; יצא לאור אחרי מותו); „כתבים" (ת"א, תשי"ג, יצא־לאור מעזבונו אחרי מותו); "Krisis und Entscheidung im Judentum" (Berlin, 1921); "Probleme des modernen Judentums" (Berlin, 1918; Berlin, 1930); "Hermann Cohen" (Berlin, 1921); "Der Erkenntnistrieb als Lebens und Todesprinzip" (Zürich, 1935). כן תרגם לעברית את „תורת המדות" של שפינוזה. בש' 1933 עבר לשוויץ. בש' 1934 הרצה בהולנד על הנושא „שאלת היהודים בהווה". הרצאות אלו הופיעו אח"כ בצורת ספר עם מבוא מאת הפרופ' א. אינשטין. בימי מלחה"ע ה־2 ישב בארה"ב. נפ' בשוויץ.

קמאיקן, ליאון בה"ר דב
(1928—1864)

עתונאי ועסקן ציבורי. נו' בווילקוביִשק לאביו הרב. התחנך בישיבות ליטא. בגיל 21 היגר לארה"ב. למד בסמינריון היהודי התיאולוגי. מש' 1889 מנהל „טאגעבלאט" בניו־יורק, העתון היומי הראשון בארה"ב שנוסד (1886) ע"י כתריאל שרהזון, אביו החורג, ואח"כ גם בעליו. בש' 1920 איחד את עתונו עם „מארגן ז'ורנאל". בש' 1914 ייסד ועד לעזרת הפליטים במזרח אירופה ואסף 14 מיליון דולר בקרב הקהילות האורתודוכסיות שעתונו היה להן לפה. בש' 1920 ביקר באירופה בענייני העזרה לפליטים. היה גם ממנהלי הישיבה של ר' יצחק־אלחנן. נפ' בניו־יורק.

קמינסקי (הלפרין), אסתר־רחל
(1920—1870)

שחקנית. נו' בפורוזובה, הסמוכה לגרודנה. בש' 1892 הופיעה בפעם הראשונה בתיאטרון אלדורדה בווארשה. מאז

התפרסמה בתור שחקנית גדולה, ואדיר היה חפצה להעלות את רמתו האמנותית של התיאטרון באידיש. בשנת 1905 הצטרפה לתיאטרון האידי החדש. היתה ידועה בשם „דוזה היהודית". עברה עם להקתה בערי רוסיה ופולין ועוררה התלהבות בציבור. בש' 1909—1911 ביקרה בארה"ב ומש' 1913 ואילך ישבה בלונדון ובפאריס. בש' 1918 חזרה לפולין. כשרונה התבלט במיוחד בתפקידי נשים־אמהות. שיחקה במחזות גורדין, איבסן, זודרמן, דומא ועוד. היתה אחת הדמויות הגדולות בין אמני התיאטרון היהודיים. אגרותיה באידיש יצאו לאור עם הקדמה מאת מרק טורקוב (וילנה, 1927). נפ' בווארשה.

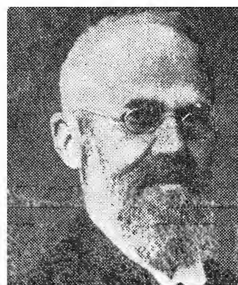
בתה היא **אידה קמינסקי** — השחקנית הנודעת בתיאטרון היהודי בפולין; בנה הוא **יוסף קמינסקי** — מלחין, כנר ראשון בתזמורת הפילהרמונית הישראלית.

קנורוסובסקי, ישעיהו בן משה
(1914—1858)

סופר מוסיקלי וקומפוזיטור. נו' בגרודנה. למד משפטים ומוסיקה בפטרבורג. ייסד את כה"ע ברוסית „רוסיה התיאט־רלית" ואת העתון הסטירי „חצים". מש' 1908 שימש עורך מוסיקלי של כה"ע „תיאטרון ואמנות" בו פרסם מאמרים רבים גם על מוסיקה עממית יהודית. היה יו"ר ה„חברה למוסיקה יהודית". חיבוריו המדעיים הגדולים הוקדשו ליצירות מוצרט, וגנר, ורדי, ועוד. מחיבוריו המוסיקליים לא נתפרסמו אלא מקצתם, ביניהם המוסיקה ל„מלודיות עבריות" של ביירון.

קנטור, יהודה־לייב
(1915—1849)

עורך ועתונאי. נו' בווילנה. חניך ביהמ"ד לרבנים בווילנה. למד רפואה בברלין. עוד בווילנה הצטרף לקבוצת הסוציא־

ליסטים בהנהגתו של א. ליברמן. בברלין החל לפרסם מאמרים בעתונים עבריים שונים וכמו־כן שימש סופר ה„גאלאס מוסקבי". לאחר שהשלים לימודיו בברלין עבר לפטרבורג ושימש 5 שנים עורך „רוסקי יאֶבריי". בש' 1886 ייסד בברלין את העתון היומי העברי הראשון בשם „היום" ואת הירחון „בן עמי". היה מעורכי

„אידישעס פאלקסבלאט". כן פרסם מאמרים יומיים בענייני מדיניות. הוא שקירב לספרות העברית את דוד פרישמן, שמעון פרוג וי. ל. כצנלסון. עקב מצב בריאותו פרש מעבודתו הספרותית וקיבל עליו משרת רב בליבאו, ואח"כ בווילנה. ב־1910 חזר לעבודה עתונאית וספרותית. כינוייו הספרותיים: מנחם אב, עוקץ, מ. בלשן, בן בג בג ונחום בן עוזר. נפ' בריגה.

קנטריג' (קנטרוביץ), מוריס
(1964—1881)

עורך־דין וציר הפרלמנט בדרום־אפריקה. נו' באוטיאן. אביו היה חזן. בנעוריו היגר לדרום־אפריקה. למד שם משפטים באונ' סט. אנדריוס. שימש עו"ד. מש' 1924 ציר בפרלמנט. פעיל בחיים הציבוריים היהודים. סגן־יו"ר הפדרציה הציונית.

קניזניק, זלדה
(1869— ?)

משוררת. נו' בוויז'ון למשפחה אדוקה. קיבלה חינוך עברי ודתי. בגיל 15 כתבה את שירה העברי הראשון. בגיל 16 ברחה מבית הוריה לווילנה ללמוד מיילדות, אך הוריה החזירוה והשיאוה. לאחר נשואיה גרה בערים קטנות ברוסיה הלבנה. שם חיברה מאות שירים באידיש, שאף אחד מהם לא ראה אור עד שנפגשה עם אברהם רייזין. מאז פורסמו רבים משיריה ב„צוקונפט". שירתה עממית, פשוטה בצורתה וחדורה רוח לירית עמוקה.

קפלן, אברהם הכהן
(1897—1839)

מחבר ומתרגם. נו' בקובנה. ישב בווינה. השתתף ב„המגיד", „השחר" ו„הצפירה". מחיבוריו: „חיי אברהם מאפו" (וינה, תר"ל); „תרועת מלך", שיר לכבוד נישואי יורש־העצר האוסטרי (וינה, 1881); „כלימה ובלימה", סטירה על מגידי גליציה (וינה, תרמ"ג); „חיים ומות", שני שירים על א. ילינק (קראקא, תרנ"ד); „משה, משה", שיר ליום מלאת מאה שנה למשה מונטפיורי (וינה, תרמ"ד); „המאור הגדול — השמש", מאמר באסטרונומיה (קראקא, תרמ"ט). תרגם לעברית את ההיסטוריה של גרץ (חלק ג'), את „מסתרי היהודים" לפי ריקנדורף (וארשה, תרכ"ה), ואת „צרה ונחמה" לפי וייזל (וינה, תרל"ב).

קפלן, אליעזר
(1915—1851)

עסקן ציוני ועברי. נו' בגרודנה. חניך החדר וישיבות, וידידם של משכילי העיר. שימש בווארשה סוכן בית־החרושת לטבק של שרשבסקי. מראשוני חו"צ בווארשה וממייסדי חברת „מנוחה ונחלה". בשליחותה רכש את אדמת רחובות. היה מסור לתחיית הלשון. ממייסדי „חברת אחיאסף" והרוח החיה בה. חברה זו הוציאה את „הדור", „דער יוד", „לוח אחיאסף" ו„השלוח". כן סייע בייסוד „„הצופה". חבר נאמן ל„בני־משה". בוועידה העברית בווינה בש' 1913 הרצה על הפצת הספר העברי. פרסם מאמרים בענייני ספרות וסופרים. נפ' בווארשה.

קפלן, אפרים בה"ר זלמן־פנחס
(1943—1879)

רופא ועורך. נו' בשאט. בן הרב ביאזנה וגאלוואן. נכד לגאון ר' מאיר־מיכל רבינוביץ (רב בשאט ומו"ץ בווילנה) ונין לר' אברהם, אחיו של הגר"א. למד תורה מפי אביו ובישיבת סלאבודקה. בסתר היה מעיין בספרי ההשכלה ולמד רוסית וגרמנית. בגיל 18 עבר לקובנה והתמסר ללימודי חול. משם היה שולח כתבות ל„המליץ", „הצפירה" ו„דער יוד". בש' 1904 היגר לארה"ב. פרסם בעתונים שונים מאמרים פובליציסטיים ומסות היסטוריות, החדורים רוח מסורתית ולאומית. כן היה פעיל בתנועה הציונית ובשדה החינוך העברי. עורך „מארגן ז'ורנאל" בניו־יורק. חיבוריו: „מפלגות וכיתות בישראל לפנים"; „ראשי הגולה"; „מוחמד והקוראן"; „מדינה יהודית בערב"; „נוסעים יהודים בימי הביניים"; „יהודים דגולים באמריקה"; „הפילוסופיה היהודית הדתית" ועוד.

קפלן, דוד בן צבי־מאיר
(1965—1900)

מהנדס כימאי. נו' בבוטרימאנץ. רכש השכלה תיכונית בווילנה, ואח"כ למד כימיה בצרפת. מש' 1927 בארץ. עבד באונ' העברית בירושלים, במחיצת פרופ' בובטלסקי, בחקר ים המלח. בש' 1930—1948 עבד במפעלי ים המלח. עם קום המדינה עבד בתע"ש. בש' 1956 חזר לעבוד במעבדות המחקר של מפעלי ים המלח. פרסם מחקרים רבים בכימיה בעתונות המדעית בישראל ובעולם. לפני פטירתו פרסם מחקר על החימר (אספלט) בים המלח והשימוש בו בימי קדם. נפ' בירושלים.

קפלן, דן
(1952—1879)

מהפכן ועתונאי. נו' בזאלווה (פ' גרודנה). בגיל 15 הצטרף לתנועה הסוציאליסטית. לאחר שנים נאסר בווארשה ונכלא במוסקבה. ברח מבית הכלא והיגר לארה"ב. בש' 1904 פרסם את ראשוני שיריו. מש' 1908 היה עובד קבוע ב„פארווערטס". בשנים 1921—1923 ערך את „וועקער". בין תרגומיו לאידיש: „ממרכס עד לנין" להילקויט; „זכרונות ל. דויטש", ספורי אברצנקו, פ. מולנר, קורולנקו ואח'. נפ' במיאמי, פלורידה.

קפלן, זאב־וולף („זק"ן")
(1887—1826)

משורר עברי. נו' בטרישקי. מתלמידיו של מ. א. גינצבורג וחברם של מיכ"ל ויל"ג, ואח"כ מחותנו של יל"ג. 35 שנים ניהל בית־ספר עברי בריגה. פרסם מאמרים ושירים ב„השחר", „האסיף", „כנסת ישראל" ו„המליץ". ראויה לציון הפואימה שלו „ארץ הפלאות" („כנסת ישראל", כרך ב', 1888). היה פעיל בתנועה הציונית בארצות הבלטיות ובתנועת חיבת־ציון. נפ' בריגה.

קפלן, ישראל בה"ר יהושע הכהן
(נו' בש' 1902)

מחנך וסופר. נו' בוולוז'ין לאביו שהיה רב. למד בחדר ובישיבות, ואח"כ בסמינר למורים. הורה בבתי־ספר עבריים

בקובנה. השתלם באונ׳ קובנה והוסמך כהיסטוריון. פרסם סיפורים, פיליטונים ומאמרים. בסיפוריו הירבה בתיאורים מהווי יהודי ליטא. חיבר ספרי לימוד בעברית ובליטאית. ישב בגיטו קובנה, שם גם כתב וערך את רשומות הגיטו. בש׳ 1942 הועבר ע״י הנאצים לגיטו ריגה ואח״כ נתגלגל במחנות־הסגר שונים עד שלבסוף הובל לדאכאו. מבני־ביתו שנשארו בגיטו קובנה ניספו אשתו ובתו, וגם כל כתבי־היד שלו אבדו. לאחר שחרורו היה במינכן מעורכי ,,אונדזער וועג״. עשה רבות בחקר השואה. בהשתתפותו היוזמת נוסדה הוועדה ההיסטורית המרכזית של שארית־הפליטה בגרמניה, והוא ערך את הקבצים ,,פון לעצטן חורבן״ (מינכן, 8—1946). בש׳ 1949 עלה ארצה ועבד בהוראה. התמיד בחקר השואה, והכין שורת מונוגרפיות על חורבנן של קהילות ליטא. ממשיך לפרסם סיפורים ומאמרים. חבר מערכת ספרי ,,יהדות ליטא״. חיבוריו: ,,אין דער טאג־טעגליכער היסטארישער ארבעט״ (מינכן, 1947); ,,דאס פאלקסמויל אין נאצי־קלעם״ (מינכן, 1949); ,,שליאך און אומוועג״, סיפורים (ת״א, 1964).

קפלן, מרדכי־מנחם
(נו׳ בש׳ 1881)

חוקר ועסקן. נו׳ בסוואֶנציאן. קיבל את חינוכו בקולג׳ העירוני של ניו־יורק ובאונ׳ קולומביה ובסמינריון היהודי התיאולוגי. רב בקהילת ,,ישורון״ בניו־יורק. מנהל המכון הפדגוגי שע״י הסמינר התיאולוגי ופרופ׳ לדרשנות בסמינר. ייסד שם את ,,המרכז היהודי״ הראשון ואת ,,החברה לקידום היהדות״. מחולל תנועת ה,,רקונסטרקשן״, השואפת לפרש מחדש את אמונת ישראל, להחיות את רוח היצירה הלאומית, לבנות את א״י כמולדת יהודית

ולגלות מקורות יצירה שיעשירו את תוכנם של החיים היהודיים. את דעותיו על תנועה זו הסביר בשורה של סיפורים. שימש פרופ׳ לחינוך באונ׳ העברית בירושלים בש׳ 1937—1938. נשיא אסיפת הרבנים באמריקה, חבר הוועד הפועל של הסתדרות ציוני אמריקה ויו״ר ,,קרן מץ״. במלאת לו 70 שנה הוציא ביהמ״ד לרבנים בניו־יורק ,,ספר יובל״ לכבודו (ניו־יורק, תשי״ג). חיבוריו העיקריים: ,,האמונה והמוסר״ (ירושלים, 1954); ,,ערכי היהדות והתחדשותם״ (ירושלים, 1938); "Judaism as a Civilazation" (New-York, 1934); "Judaism in Transition" (New-York, 1936); "The Meaning of God in Modern Jewish Religion" (New-York, 1937); "The Jewish Reconstructionistic Papers" (New-York, 1936); "The Meaning of Reconstructionism" (New-York, 1942); "The Future of the American Jew" (New-York, 1949).

קפלנוביץ, דן
(1930—1880)

סופר סוציאליסטי. נו׳ בוורניאן (פ׳ וילנה). אביו היה סוחר בתבואה. גדל בעוני ודחקות. למד בחדר ובישיבה וקרא בסתר ספרי השכלה. בגיל 19 בא לווילנה והמשיך להשתלם ולקרוא. הצטרף לתנועה המהפכנית, נאסר והוגלה לסיביר. פרסם בעתונים תיאורים מחיי הגולים בסיביר (ב,,פריינד״ ועוד) וכן כתב מאמרים פובליציסטיים ועסק בתרגומים ממופסן, ז׳ירומיק, קרופוטקין ועוד. חבר מערכת ,,צייט״ הווילנאי. כתב גם סיפורים ותיאורים מחיי יום־יום בצורה ריאליסטית. גבוריו הם פשוטי העם, סבלם, בדידותם ולבטיהם. חיבוריו: ,,איינזאמע מענטשן״ (וילנה, 1920); ,,חברים״ (וילנה, תר״פ); ,,שריפטן״ (1909); ,,אין אַ פארגליווערטער שטאט״ (וילנה, תרפ״א); ,,זכרונות פון אַ ניקאלאיעווער סאלדאט״ (וילנה, 1921).

קצוביץ, ישראל־איסר
(1934—1859)

סופר. נו׳ במאליסקי (פ׳ וילנה). חניך ביהמ״ד לרבנים בווילנה. אחרי הפרעות בש׳ 1881 היגר לארה״ב יחד עם קבוצת ,,עם־עולם״. שב לרוסיה וחזר והיגר 3 פעמים עד שהתיישב ישיבת קבע בארה״ב. חבר מערכת ,,דער אידישער פארמער״. חיבר ספר על גידול עופות בשם ,,היימישע עופות״ וכן כתב ספר זכרונות בשם ,,זעכציג יאר לעבן״ (ניו־יורק, 1919), ובעברית בשם ,,ששים שנות חיים״ (ברלין, תרפ״ג); מלבד אלה כתב: ,,אידעאלע הייראט״, סיפור (ניו־יורק, 1929); ,,דאס אייביגע פאלק״, על יהודים ויהדות (ניו־יורק, 1925); ,,מ׳קאן ווערן קליגער״, על פקחות ואווילות (ניו־יורק, 1934). נפ׳ בניו־יורק.

קציזנא, אלתר
(1941—1885)

משורר ודרמטורג אידי. נו׳ בווילנה. מש׳ 1910 ישב בווארשה. 5 שנים היה במחיצתו של י. ל. פרץ. התפרנס מצילום, אך רוב זמנו הקדיש לעבודה ספרותית. היה מעורכי ,,ליטעראַרישע בלעטער״, ,,פריינד״ וכה״ע ,,מיין רעדענדיקער פילם״. מיצירותיו: ,,דער גייסט דער מלך״, פואימה דרמטית (וארשה, 1919); ,,באלאדען און גראטעסקן״ (וארשה, 1936); קובץ סיפורים ,,אראבעסקען״ (וארשה, 1922); ,,שלום שורצבורד הנוקם״ (1937—1938); ,,שטארקע און שוואכע״, רומן (וילנה, 1929—1930; שנית, בואנוס־איירס, תשי״ד); ,,געקליבענע שריפטן״ (וארשה, 1951); ,,דוכס״, על האגדה בדבר גר־הצדק הפולני; ,,הורדוס״, טרגדיה (וילנה, 1926); ,,פראמעטעאוס״, פואימה דרמטית (וארשה, 1920). נרצח בימי הכיבוש הנאצי ע״י רוצחים אוקראינים בכפר סמוך לטרנופול.

קצנלבוגן, מרדכי
(1934—1858)

מוציא־לאור בווילנה. הו״ל את כתבי פרץ סמולנסקין ויל״ג. כן הוציא ספרים לעם וספרי רומ״ל.

קצנלנבוגן, אברהם בן שמחה
(1873—1798)

מחבר. נו' בווילנה. אחיו של צבי־הירש. חיבר ספר „מכונת הקיטור" (דנציג, תר"ו). הוא גילה את מעיינות הרפואה בדרוסקניק, וזכה להצטיינות מידי ממשלת רוסיה (1837).

קצנלנבוגן, אוריה
(נו' בש' 1885)

סופר. נו' בווילנה. למד בחדר והשתלם בכוחות עצמו בלימודי חול. חבר ה„בונד". ישב בבירז' ושאוולי. שם הכיר את פעילי התנועה הלאומית הליטאית במחתרת והתרשם מאוד משאיפתם להחיות את שפתם. בווילנה הכיר גם את פעילי התנועה הלאומית של רוסיה הלבנה. פרסם סיפורים קצרים בעתוני וילנה וכן מאמרים על הצורך בהבנה בין יהודים לליטאים. לרעיון זה הקדיש גם את הקבצים „ליטע" שהוציא בווילנה (1914) ובקובנה (1924). כן פעל לגשר בין היהודים ובין הרוסים הלבנים. השתתף בעתונות היהודית בקובנה ופרסם מאמרים על בעיות ספרות וחינוך. לחם בשוביניזם הליטאי ובשאיפה לדחוק את רגלי היהודים מעמדות כלכליות. בש' 1927 עבר לארה"ב. פעיל שם בעבודה ספרותית באידיש. תרגם שירי־עם ליטאיים ולטיים לאידיש: „דיינעס, ליטווישע און לעטישע פאלקסלידער" (טורונטו, 1930).

קצנלנבוגן, חיים־לייב בן צבי־הירש
(1876—1814)

מחנך. נו' בווילנה. מורה לתנ"ך ותלמוד בביהמ"ד לרבנים בווילנה. אחרי פטירת אביו מילא את מקומו בתור מפקח במוסד זה, עד יום סגירתו (1873). חיבר (יחד עם רש"י פין) ספר „מאמרי המוסר לישראל" שתורגם לרוסית ונערך ע"י ל. לבנדה ויל"ג ונקרא בשם „השקפת עולם של התלמודאים", 3 כרכים (פטרבורג, 1874—1876). השתתף ב„הכרמל" וכן בעתונים אחרים. נפ' בווילקומיר.

קצנלנבוגן, מאיר־שאול (מאיר ואהל)
(חי במאה הי"ז)

מייסד ועד יהודי ליטא. ראש הקצינים של הוועד. לכבודו קבעו את בריסק כמרכז הוועד (לאחר מותו נקבע מושבו בפרוזאן). קצנלנבוגן נזכר לראשונה בפסק־דין של יריד גראמניץ (שפ"ג) בענין חלוקת ההוצאות לצרכי שתדלנות בין ארצות הוועד וחלקה של ליטא. בתעודותיו של הוועד (שפ"ג—שצ"ט) חותם הוא בראש גאוני ליטא.

קצנלנבוגן, צבי־הירש בן שמחה („הירשל שמחה'ס")
(1868—1796)

מראשי הקהילה בווילנה. נו' בווילנה. תלמידם של ר' שאול קצנלנבוגן ור' אבלי מפוסבול. בתור פרס על הצטיינותו בלימודיו הרשה לו רבו להיקרא בשמו. ברבות הימים נמשך אחרי ההשכלה בהתלהבות. נבחר כמה פעמים לפרנס הקהילה. ייצג את קהילת וילנה בביקורי ליליינטל ומונטפיורי, והחליף מכתבים עם מונטפיורי. מש' 1849 שימש מפקח בביהמ"ד לרבנים. חיבוריו: „שיר תהילה לאלכסנדר הראשון", לרגל ביקורו בווילנה בש' 1817 (וילנה, תק"פ); „נתיבות עולם" על ברייתא דל"ב מידות (עם הטכסט, וילנה, תקפ"ב; שנית, תרי"ט); „נחל דמעה", הספד על ר' חיים מוולוזין (וילנה, תקפ"א); „גבעת שאול", הספד על ר' שאול קצנלבוגן (וילנה וגרודנה, תקפ"ה); „מגלת־ספר", קינה על מות ר' חיים פרחי (וילנה וגרודנה, תקפ"ה); כן פרסם מאמרים ב„הכרמל", „אוצר החכמה" ו„פרחי־צפון". הניח אחריו בכתובים ביאורים על מדרש רבה ועל „מורה נבוכים" לרמב"ם. השאיר ספריה עשירה. היה מהפרנסים המפורסמים של קהילתו. נפ' בווילנה.

קצנלנזון, שאול
(1874—1821)

סופר. נו' בווילנה. היה תלמידו של ר' אבלי מפוסבול. בקי מופלג בתלמוד ונושאי כליו. פרסם מאמרים על נושאים מדעיים ב„העברי", „ישורון", „המגיד" ו„מגד־ירחים". הו"ל „אמרי־בינה", חידושי הלכה ואגדה (למברג, תרכ"ז). השאיר בכ"י ספר „מגן־שאול". נפ' בלמברג.

קרוגר, חיים בן שמואל־יצחק
(נו' בש' 1875)

עתונאי ומתרגם. נו' במאז'ייק לאביו השוחט. למד בישיבות פוניבאז' וטאלז. בגיל 16 עבר לשאוולי. שם התמסר ללימודי חול ושפות זרות. פעיל בתנועה הציונית. עבר על פני עיירות פלכי וילנה, קובנה וסובאלק והטיף בהן לציונות. בש' 1907 היגר לקנדה ועסק בשחיטה במונטריאול. מש' 1921 עובד קבוע ב„קענעדער־אדלער", בו פרסם מאמרים בתחומים שונים: חכמת ישראל, נושאים כלכליים, פיליטונים ורומנים. חיבר פירוש מדעי לאגדות התלמוד בשם „המאור ביהדות". כן כתב ספר „השגות" על ההיסטוריה הישראלית של גרץ. ספרו „דער רמב"ם זיין לעבען און שאפען" נדפס במונטריאול, 1933.

קרון, אהרן בן דב
(1954—1882)

מחנך. נו' בקובנה. חניך החדר, ישיבות סלאבודקה וטאלז והקורסים הפדגוגיים בגרודנה. מנהל „החדר המתוקן" בגרודנה, ששימש גם בית־ספר לדוגמה בשביל הקורסים הפדגוגיים. מש' 1911 היה מפקח על בתי־הספר של יק"א בגליל. לאחר מלחה"ע ה־1 שימש מנהל ביה"ס העממי בראשון־לציון במשך 30 שנה. נפ' בראשון־לציון.

קרוניץ, יעקב
(? —1939)

עסקן ציוני. מחברי „התחיה" בווילנה. ייסד שם בש' 1905 אגודה „גאולת־הארץ" לאיחוד הפעולות המעשיות למען א"י סביב הקק"ל. בש' 1906 היה מיוזמי ועידת פינסק, שבה הוקמה הסתדרות כל־ארצית של אגודות „התחיה" עם מרכז בווילנה. שימש מרכז הפעולה. חבר ועד „צ.צ." בגליל וילנה והרוח החיה בה. ציר בקונגרסים ציוניים. בש' 1918 נשלח לאוקראינה ורוסיה לשם יצירת קשר עם צ.צ. שם. אותה

שנה ביקר גם בערי ליטא והביא לכל מקום את בשורת ציון. הלהיב באמונתו וקנאותו הלאומית את המוני הנוער. עבר אח"כ לתנועה הרביזיוניסטית ותפס בה עמדה מרכזית. בעל טמפרמנט נלהב, אידיאליסטן טהר־נפש וקנאי ללא פשרות. הקריב את חייו הפרטיים למען הרעיון הציוני. נפ' בקובנה.

קריב, אברהם־יצחק בן יעקב

(נו' בש' 1900)

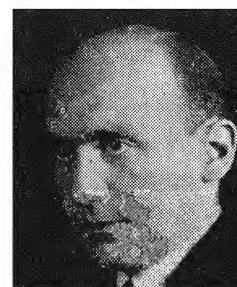
סופר ומתרגם. נו' בסלאבודקה (קובנה). התחנך בחדר ובישיבות קובנה, טאלז ומיר. בימי מלחה"ע ה־1 גלה לקרים. למד בביהמ"ד למורים באודיסה, ואח"כ באונ' מוסקבה. חבר „החלוץ". השתתף בקבצים ספרותיים עבריים. בש' 1934 עלה ארצה. זמן־מה עסק בהוראה וכמה שנים ישב בקבוצים בעמק־הירדן. התמסר לבקורת ספרותית והשתתף בבמות ספרותיות שונות. היה עורך המוסף של „דבר", עורך „מאז־ניים" ועורך ספרותי של „עם עובד". תרגם ספרים שונים לעברית. מחיבוריו: „עיונים", מאמרי בקורת (ת"א, תש"י); „אדברה וירוח לי", מאמרים (ת"א, תשי"א); „קול ובת־קול", שירות ושירים (ת"א, תשי"ב); „עטרה ליושנה", מאמרים על הספרות (ת"א, תשי"ז); „ליטא מכורתי" (בצירוף תרגום באידיש; ת"א, תשכ"ב); „נרתק את השלשלת", מאמרים על העם והמדינה (ת"א, תשכ"ה). כמו"כ ערך את „כתבי מהר"ל מפראג", ב' כרכים (ירושלים, תש"ד), ואנתולוגיה „שבת ומועד בדרוש ובחסידות" (ת"א, תשכ"ו).

קריבושייב, דוד בן מנחם

(1905—1945)

עסקן ציוני. נו' בראדווילישוק. חניך הגימנסיה הרוסית בפוניבאז'. גמר את המחלקות למשפטים ולביולוגיה באונ' קובנה. מנעוריו נספח לתנועה הציונית. אידיאליסטן טהר־נפש, מסור ופעיל בארגוני נוער ובמוס־דות המפלגה הציונית־סוציאליס־טית. מנהל בטאון המפלגה בליטא „דאס ווארט". ביקר בא"י בש' 1939 וחזר אל משמרתו בליטא. בש' 1940 ניהל את העליה הליגלית והבלתי־ליגלית ובעזרתו עלו מאות חלוצים מפולין ומליטא. בשל פעילותו הציונית הוגלה לסיביר (סטלינסק) ועבד במכרות פחם, שם הוציא את נשמתו.

קריגר, משה בה"ר חיים־זאב

(נו' בש' 1885)

רופא. נו' בסאפיזישוק בה שימש אביו רב. למד תורה בחדר ובבית אביו, כימיה בגיסן ורפואה בברלין, ננסי ופאריס. בש' 1912 עלה לא"י. במלחמת הבלקנים התנדב לצבא הטורקי ושירת בקושטא. כשחזר לא"י שימש רופא בזכרון־יעקב ובחדרה. במלחה"ע ה־1 היה בשירות הרפואי של הצבא הטורקי בחזית סיני ולבנון. בש' 1919 ניהל את מרפאות ועד הצירים בירושלים. מש' 1920 מנהל ביה"ח „הדסה" בצפת ויו"ר ועד הקהילה שם. מש' 1926 רופא בתל־אביב. פעיל בחיים הציבוריים ובהסתדרות הרופאים. פרסם מאמרים על נושאים רפואיים בעתונות בא"י ובחו"ל. יו"ר ההסתדרות הרפואית בא"י בשנים 1930—1934.

קרייאר, ישראל־זאב

(1860—1917)

מחבר. נו' בסטוקלישוק. חניך ישיבת ר' מיילים בווילנה. עילוי ומשכיל, מורה ומנהל בת"ת בווילנה. פעיל בעבודת הסברה בחוגי פועלים יהודים. חיבר כמה ספרי מדע פופולריים. ספרו „וועלט מיט וועלטעלאך" זכה להצלחה גדולה והופיע במהדורות רבות. חיבר ספר דקדוק עברי וגם רומן מחיי הפועלים. מת בבדידות ובעוני בימי מלחה"ע ה־1.

קרים, אברהם־אבא בן בן־ציון

(נו' בש' 1893)

רב וסופר. נו' בפיקאלן. חניך החדר והישיבות. בש' 1900 היגר לארה"ב ולמד בישיבת ר' יצחק־אלחנן ובאונ' סינסינטי ופילדלפיה. תירגם לאידיש מיצירות שטיינברג, אנדרסון, מולטטולי ופילון האלכסנדרוני. חיבר שירים וסיפורים ורומן הומוריסטי בשם „ספר הגילגולים", נגד הבונדאים והסוציאליסטים שהתנגדו לציונות. תרגם לאנגלית שירים משל ביאליק, טשרניחובסקי ושניאור. חבר מערכת "The Talmud Magazine". כתב גם את הספרים: „הפילוסופיה של ימי הביניים (ניו־יורק, 1925); "Liberal Judaism and Liberal Christianity" (Newark, 1924); "Judaism as a World Religion" (1924—6).

קריניצי, אברהם בן יעקב

(נו' בש' 1886)

תעשיין וראש עיריה. נו' בגרודנה. קיבל חינוך מסורתי. בגיל 15 למד נגרות והצטרף ל„פועלי־ציון". פעיל בהגנה היהודית בימי הפרעות. עלה לא"י עם העלייה השניה. עבד ב„קומונה ההומלית" ברחובות ואח"כ בראש־ון־לציון. השתתף בארגון פועלי היקב וגורש משם. יצא למצרים והשתלם בנגרות בביח"ר גדול לרהיטים. שם הכניס לעבודה פועלים יהודים שהיו בדרכם לא"י ואירגן קבוצה של „פועלי־ציון". עבד בפרדסי פתח־תקוה, ייסד

ביפו ביח"ר מיכני לרהיטים, ממייסדי שכונת נחלת־בנימין ומרכז בעלי־מלאכה בת"א. בימי מלחה"ע ה־1 היה בשירות הצבא הטורקי ועזר הרבה למגורשי יפו־ת"א. לאחר המלחמה העביר את ביהח"ר שלו לנחלת־גנים. מש' 1926 ברמת־גן. היה ראש המועצה המקומית ואח"כ ראש העיריה, כהונה בה הוא משמש ללא הפסק עד היום. פעל רבות לפיתוח רמת־גן.

קרינסקי, יעקב־מגנוס בן יוסף־בנימין
(1916—1863)

פדגוג ומחבר. נו' ברוז'נוי. התחנך בישיבות ורכש גם השכלה כללית. עסק בהוראה בביאליסטוק. ייסד בי"ס לנערים בלודז'. מש' 1903 בווארשה. חיבר ספרי לימוד רבים: „ראשית דעת" — הופיע ב־150 מהדורות; „דת ישראל" (וארשה, תרס"ג); „הדבור העברי", 3 ח' (וארשה, תרס"ה־תרס"ו); „הסגנון העברי", 2 ח' (וארשה, תר"ע—תרע"ב); „שירי ילדים" (וארשה, תרע"ט); „דער יידישע לעהרער" (פיטרקוב, 1906); „די יידישע ארטאגראפיע" (וארשה, תרע"ו). ערך עתונים לבני הנעורים, ביניהם את „השחר" ו„בן־שחר". ממייסדי „מאמענט". הו"ל את כתבי שלום־עליכם, רייזין ועוד. מש' 1908 מנהל הגימנסיה היהודית הראשונה בווארשה (בשפת הוראה רוסית) שנוסדה על ידיו.

קרמר, אהרן (ארקדי) בן יוסף
(1935—1865)

ממנהיגי ה„בונד". נו' בסוואַנציאַן הישנה. חניך ביה"ס הריאלי בווילנה. למד במכון הטכנולוגי בפטרבורג. בהיותו סטודנט הצטרף לתנועה הסוציא־ליסטית. ממנהיגי ה„בונד" וחבר מרכז המפלגה. נאסר כמה פעמים ונכלא יחד עם יודין, גוז'נסקי וקופלזון. עבר לשווייץ ומשם ללונדון ולארה"ב. חזר לרוסיה ושוב נאסר. בשנת 1912 פרש ממרכז ה„בונד" ויצא לצרפת כדי להשלים את לימודיו. שימש מהנדס בחברת הרכבות הצרפתית.

מש' 1921 מורה למתימטיקה בסמינר למורים ובטכניון של „אורט" בווילנה. פעיל ב„ייווא" וחבר בוועד הקהילה שם.

קרמר, בנימין בן אברהם־צבי
(נו' בש' 1887)

מחנך ומחבר. נו' בוואבולניק לאב למדן. חניך ישיבות פוניבאֶז' ווילנה. לאחר ש„החמיץ" גורש מן הישיבה. היה מורה לספרות בגימנסיה של קרינסקי בווארשה ושימש מגיה ב„היינט". פרסם מאמרים בעתונות עברית ואידית. חיבר קובץ אגדות בשם „חזיון ודמיון" (וארשה, תרפ"א).

קרניץ, פיליפ (יעקב רמברא)
(1922—1858)

מנהיג פועלים, עתונאי וסופר. נו' בזופראן (פ' וילנה). עד היותו בן 14 למד תורה מפי מלמדים ואח"כ בסמינר לרבנים בז'יטומיר, בביה"ס הריאלי בקראמנצ'וג ובמכון הטכנולוגי בפטרבורג. עוד בהיותו תלמיד בביה"ס הריאלי הצטרף לתנועה המהפכנית, נאסר בעוון תעמולה פוליטית ונידון לשנה אחת מאסר. בגלל קשריו עם המתנקשים בחיי הצאר אלכסנדר השני, נאלץ להימלט לפאריס. שם למד בסורבונה והחל בעבודתו הספרותית. פרסם חיבור על שפינוזה ומאמרים בעתונים שונים. משם עבר ללונדון ועבד במחיצתו של מ. וינטשבסקי. ערך את „ארבייטער פריינד". עבודתו העתונאית נמשכה 37 שנה. פרסם חוברות על הסוציאליזם ומטרותיו והשתתף בתעמולה אנטי־דתית. ציר בקונגרסים סוציאליסטיים רבים. בש' 1890 עבר לניו־יורק. שם ערך את „ארבייטער צייטונג", „צוקונפט", „דאס אבענד בלאט" ו„אידישע וועלט". 4 שנים שימש מזכיר ראשי של „ארבייטער רינג" וערך את בטאונו „דער פריינד". מש' 1915 עד יום פטירתו שימש חבר במערכת „פארווערטס". פרסם שורה של ספרי מדע פופולריים להשכלת ההמונים ומספר ביוגרפיות של גדולי ישראל. מילא תפקיד גדול בתולדות הסוציאליזם היהודי והיה מפרש ומסביר את רעיונותיו להמונים. האמין באבולוציה ותבע פשרה עם המפלגות האזרחיות. התנגד נמרצות לתנועה הקומוניסטית. מחיבוריו: „אמעריקע פאר קאלומבוס" (ניו־יורק, 1904); „די געשיכטע פון אמעריקא" (וארשה, 1905); „די געשיכטע פון די גרויסע פראנצויזישע רעוואלוציאן" (ניו־יורק, 1903); „געשיכטע פון סאציאליזם" (ניו־יורק, 1920); „די קולטור־געשיכטע" (ניו־יורק, 1893—1900); „הי־מעל און ערד", אסטרונומיה (ניו־יורק 1920); „וואס הייסט נאציאן" (ניו־יורק); „יציאת מצרים" (ניו־יורק, 1901); „אריסטאטעל" (ניו־יורק, 1903); „בר כוכבא" (ניו־יורק); „ברוך ספינאזא" (ניו־יורק, 1905); „דון יצחק אברבנאל" (ניו־יורק, 1907); „יאזעפוס פלאוויוס" (ניו־יורק, 1905); „מאהאמעד" (ניו־יורק); „מייערבער" (ניו־יורק, 1907); „שבתי צבי" (ניו־יורק, 1905); „דיא פאמיליע ראטשילד" (ניו־יורק, 1907).

קרסטין, לזר
(? —1868)

צייר. נו' בקובנה. השתלם בווינה. ישב באודיסה, בא"י ובווינה. רוב יצירותיו הן על נושאים יהודיים.

ראוזוק, שמשון
(1877—1793)

ספרן. נו' בווילקוביש. השתקע בלונדון ושימש ספרן בביהכ"נ הגדול במשך 25 שנה. חיבר שירים לעת־מצוא לכבוד אישים מכובדים (מ. מונטפיורי, הרב אדלר ועוד). נפ' בלונדון.

רביטש, דוד
(? —1941)

מחנך ועסקן ציבורי. נו' בקובנה. חניך ישיבות קובנה וסמארגון. נתפס להשכלה והתמסר להוראה עברית. תועמלן ציוני נלהב, בעיקר בחוגי הנוער. אידיאליסטן שהקדיש את כל חייו לתנועה הציונית. נספה בגיטו סלאבודקה מקור ורעב.

רבין, יוסף

(נו' בש' 1900)

סופר. נו' בגרודנה. החל את עבודתו הספרותית בעתון הנוער הקומוניסטי „יונגפאלד" וב„אמת". בנובילה „שוועסטער קינדער" הוא מתאר את תנועת ה„בונד" בשנים 1907—1917 ומאשים אותה בחולשות רבות ובהכשלת ההמונים בדרך לקומוניזם. ב„בוזי דובון" הוא עושה את חשבון הקומוניסטים עם הטרוצקיסטים.

רבינוביץ, איסר בן בנימין

(1873—1933)

עסקן ציבורי. נו' בקובנה (אביו היה בנו של ר' יצחק־אלחנן ספקטור, סוחר מכובד, נרצח בימי המהפכה בש' 1905). מנכבדי העדה. יו"ר אגודת הסוחרים היהודים והנהלת בית־החולים היהודי בקובנה. ער לכל ענין ציבורי. נפ' בקובנה.

רבינוביץ, יהודה־לייב (ליאון)

(1862—1938)

עורך „המליץ". נו' בברסטוביץ (פ' גרודנה). חניך ישיבות מיר וולוז'ין. למד רפואה בקניגסברג, פיסיקה וכימיה בסורבונה.

בשנת 1890 הוענקה לו בפאריס מדליה של זהב על מכשירים פיסיקליים אשר המציא. פעולתו הספרותית החלה בשורת מאמרים ב„המליץ" וב„כנסת־ישראל". בש' 1887 היה מעורכי „המגיד". בש' 1890 הוזמן ע"י צדרבוים לעזור לו בעריכת „המליץ". מש' 1893 היה עורכו הראשי של „המליץ". מאמריו הפובליציסטיים (בחתימת „איש יהודי") היו מקובלים על הציבור ובזכותם נתפרסם. כן חיבר ספר בשם „הירושה והחינוך" (פטרבורג, תרס"ג). הוציא עתון גם באידיש בשם „בלעטער פון אטאג בוך", בו פרסם מאמרים במדעי הטבע בצדם של דראמות, רומאנים ושירים. כן ערך כמה מאספים שיצאו לאור ע"י „המליץ": „היקב" (תרנ"ד); „האסם" (תרנ"ח); „הגת" (תרנ"ח); „הגרן" (תרנ"ח); „הגן" (תר"ס). עם הפסקת הופעת „המליץ" הוציא עתון יומי באידיש בשם „דער טאג", אולם עתון זה הפסיק את הופעתו כעבור 6 חדשים. אז עבר ל„פריינד" ולאחר שנים אחדות פרש לגמרי מעבודתו העתונאית. בימי המשטר הסובייטי חי בצער ובדחקות ונפ' בבדידות בלנינגראד.

רבינוביץ, יצחק בן מרדכי („איש קובנה")

(1846—1900)

משורר עברי. נו' בקובנה למשפחה אמידה. קיבל חינוך מסורתי. היה תלמידו של אברהם מאפו ומפיו למד עברית וגרמנית. כן למד תורה מפי הרב שמואל מאיר מסאפיזישוק. בגיל 18 נכנס לסמינר לרבנים בווילנה. לאחר נישואיו התיישב בטאלז ושם התיידד עם מרדכי נתנזון (סבא של אשתו) ועם יל"ג, ששימש מורה שם. ישב 22 שנה בטאַלז ועסק במסחר. עוד בילדותו פרסם ב„המליץ", „הבקר אור" ו„האסיף", שירים שעשו רושם בצלצולם הנאה וברגש הפועם בהם. בש' 1889 עבר לווילקומיר. כעבור 4 שנים היגר לארה"ב ושם החל לכתוב באידיש. תרגם ועיבד רומנים לעתונים („אוכל אדם" ב־26 כרכים, „אונשולדיק געליטן", „אונשולדיק אין משוגעים הויז" ב־12 כרכים, „פרויען הענדלער" ב־10 כרכים, ועוד). כן תרגם לאידיש את „קבורת חמור" ו„שמחת חנף" לפרץ סמולנסקין משיריו הופיעו כמה קבצים בליטא ובאמריקה: „זמירות ישראל", ב' כרכים (וילנה, תרנ"א); „נגינות בת יהודה" (ניו־יורק, תרנ"ו); „על נהר כבר" (ניו־יורק, תרנ"ז); „פרחי חורף" (ניו־יורק, תרס"ו). נפ' בניו־יורק.

רבינוביץ, יצחק־אייזיק הלוי

(1847—1914)

חוקר בחכמת ישראל. נו' באיוואניץ. תחילה היה סוחר בווילנה. פרסם כפעם בפעם מאמרים על נושאים תלמודיים. התיישב בהומבורג ליד פרנקפורט־ע"נ־מיין והתמסר לחקר הספרות וההיסטוריה היהודית. עבודתו העיקרית: „דורות ראשונים" ב־4 כרכים, הכוללת תולדות התורה שבעל־פה מימי החשמונאים, מתקופת התנאים, האמוראים, הסבוראים והגאונים (פרסבורג—פרנקפורט־דמיין, תרנ"ז—תרע"ח; ברלין, תר"פ—תרפ"ב). ספריו נכתבו מנקודת השקפה אורתודוכסית, והם היו מכוונים נגד אייזיק־הירש וייס, גרץ, קרוכמל, שי"ר וזכריה פרנקל. בכוח בקיאותו בכל מכמני הספרות העברית עלה בשעת פולמוס על מתנגדיו. הנחותיו היו נועזות, ושיטתו — פולמוסית. מפעלו הגדול שימש תרומה עצומה לחקר ההיסטוריה היהודית מנקודת השקפה אורתודוכסית. היה פעיל ב„חברה היהודית לספרות" בפרנקפורט, שהיתה מפרסמת (בשנים 1903—1933) שנתונים בחקר הספרות וההיסטוריה היהודית. נפ' בהומבורג.

רבינוביץ, ישראל־מיכל

(1818—1893)

חוקר תלמוד. נו' בגרודנה. חניך ישיבות גרודנה ובריסק. למד פילולוגיה באונ' ברסלאו, ורפואה בפאריס. שם התמסר

לתרגומו של התלמוד לצרפתית, ללימוד תולדות המשפט העברי ודברי ימי הרפואה בישראל. מחיבוריו: "Einleitung im die Lesetzgelbung und die Medicin des Thalmuds" (Paris, 1881; Leipzig, 1883); "Essai sur le judaisme" (Paris, 1877); "Grammaire de la langue francaise" (Paris, 1886); "Grammaire hebraique" (Paris, 1862—1864); "Hebraische Grammatik" (Grunberg, 1851); "La médicine de Thalmud" (Paris, 1880); "Noveau traite pratique de la prononciation anglaise 2'ed" (Paris, 1876); "Le principes thalmudiques de schechitah et terepha" (Paris, 1877); "La religion nationale des anciens Hebreux" (Paris, 1873);

"Legislation civile du Thalmud" (Paris, 1877—1880); "Legislation criminelle du Thalmud" (Paris, 1876); "Le testament alographe selon le Thalmud" (Paris, 1884); "Vergleichende Grammatik der polnischer Sprache" (Paris, 1877). כן חיבר את „מבוא התלמוד" (וילנה, תרנ"ד) וספרי דקדוק עברי, צרפתי, רומי ואח'. מראשוני חו"צ וממשתתפי ועידת קאטוביץ. נפ' בלונדון.

רבינוביץ־קמפנר, לידיה
(1871—1935)

בקטריולוגית. נו' בקובנה. אחת הנשים הראשונות להוראה בבתי־ספר גבוהים. ב־1896 שימשה סגן־פרופ' לבקטריולוגיה בפילדלפיה. מש' 1898 עסקה במחקר במכון קוך בברלין. לזכותה יש לזקוף כמה תגליות חשובות בחקר חלב מפוסטר וטרי, פרוטוזה פרזיטית וטריפנוסומה. האשה הראשונה בפרוסיה שזכתה לתואר פרופיסור. ייסדה את המכון לבקטריולוגיה בפנסילבניה. עיקר חקירותיה היה בשטח גידולי החיידקים בחקלאות ותפקידם במחלות השחפת. כמו"כ ערכה את כה"ע „צייטשריפט פיר טוברקולוז". מש' 1920 שימשה מנהלת המעבדות הבקטריולוגיות של בית־החולים הממשלתי בברלין־מואבית. נפ' בברלין.

רבינוביץ, מיכל־יצחק בה"ר יעקב־גרשון
(1879—1948)

סופר ועסקן ציבורי. נו' במיר לאביו הרב בסורווילישוק. חניך ישיבות טאֶלז וסלאבודקה. תלמידו של ר' יוסף־זכריה שטרן (שאוולי). מוכר ספרים ומו"ל, סופר ועורך העתון היומי „דער יוד". מראשוני הציונים. ישב במינסק ופעל בענייני הציבור. חבר המרכז הציוני ברוסיה הלבנה, מזכיר הקהילה וחבר נשיאותה. מרצה בקורסים למורים עבריים במינסק. בש' 1925 עלה לא"י והביא עמו את אוצר ספריו, בכללם ספרים יקרי־מציאות וכתבי־יד.

פתח בירושלים בימ"ס לספרים בשם „הדרום" וכן ייסד הוצאת ספרים בחכמת ישראל. היה מעורה בחיי הישוב ופעיל במוסדות ציוניים וציבוריים רבים. חנותו שימשה מרכז לסופרים ועסקנים בירושלים. פרסם מאמרים רבים בעתונות הארצית, היה מרצה ברדיו, חבר בוועד המפקח של מחלקת החינוך ועוד. מסיפוריו־זכרונותיו יצאו לאור בקונטרסים מיוחדים: „בזכות הרבנית" (ירושלים, תרפ"ו); „הראב"ד והמורה־הוראה" (ירושלים, תרפ"ו); „תקון שבועות על הנהר" (ירושלים, תרפ"ו); „על קדוש השם" (ירושלים, תרפ"ח); „פרודיות של פורים" (תרצ"ח). כן חיבר רשימה ביבליוגרפית של חב' „מקיצי נרדמים" (תרצ"ח). נפ' בירושלים.

רבינוביץ, צבי־הירש בה"ר מאיר הכהן
(1832—1889)

סופר, פופולריזטור של מדע. נו' בלינקובה לאביו הרב. דורות רבים של רבנים מבני משפחה זו ישבו על כסא הרבנות בלינקובה. בקי בתנ"ך ובספרות התלמודית. נמשך במיוחד אחרי ספרי הרמב"ם. שקד גם על לימודי הטבע ומתימטיקה. תודות לכשרונותיו והתמדתו רכש ידיעות רחבות במדעים אלה. בגיל 20 החל בכתיבת חיבור גדול בעברית בשם „יסודי חכמת הטבע" או „אוצר החכמה והמדע", שחלקים ממנו הופיעו לאחר מכן בשם „המנוחה והתנועה, הסטטיקה והדינמיקה" (וילנה, תרכ"ז); „אבן השואבת", מגנטיות (וילנה, תרל"ו); „ההרכבה וההפרדה", כימיה (וילנה, תרל"ו); „תולדות האש והמים" (וילנה, תרל"ו); „משפטי המגבילים", תרגום חיבורו של פינטו על שרשים, מעלות ולוגריתמים (פטרבורג, תרל"א). השאיר בכ"י 9 כרכים במתימטיקה, מטאורולוגיה, גיאולוגיה וכימיה אורגנית. ספריו הגיעו לתפוצה רבה בדורו, ועל ברכיהם התחנכו משכילים ובני ישיבות. היה גם עסקן ציבורי פעיל ומייסד ביה"ס המקצועי בדווינסק. השתתף בשבועון „רוסקי ייאֶוריי" ובירחון „ייאֶוור. אובוזראֶנייה". בש' 1886 פרסם ספר שבו גולל מעל ראש היהודים, בעובדות ובהוכחות סטטיסטיות, את האשמה שהאשימום בהשתמטות מעבודת הצבא. נפ' בפטרבורג. אחיו היה הרב האחרון למשפחה זו.

רבינוביץ, רפאל בה"ר מרדכי־יצחק־אייזיק
(נו' בש' 1897)

עו"ד ומחנך. נו' בליגום לאביו הרב. התחנך בבית אביו בסאלאנט ובישיבת אודיסה. בימי מלחה"ע ה־1 למד בגימנסיה הגרמנית בליבאו, ואח"כ למד משפטים באונ' ברלין וקניגסברג. שימש מ"מ יו"ר ועד הקהילה בראסיין. היה מנהל הגימנסיה העברית בראסיין והסמינר למורים של „תרבות" בקובנה. פעיל בתנועה הציונית והעברית וב„מכבי" בליטא. מש' 1932 עסק בפרקליטות. בש' 1935 עלה ארצה. עו"ד בת"א. יוזם ומנהל הוצאת „התלמוד המנוקד" (ת"א).

רבינוביץ, רפאל־נטע (נתן)
(1835—1888)

חוקר תלמוד. נו' בז'אגר־חדש. ישב במינכן. בעזרתו של החכם מרצבכר ניגש להוצאת נוסח מדויק ומקורי של תלמוד בבלי לפי כתב־יד מינכן מש' ק"ג לאלף הששי ולפי כתבי־יד אחרים ודפוסים ראשונים בספריות שונות באירופה. פרי עמל של שנים רבות היה חיבורו המונומנטלי „דקדוקי סופרים" ב־16 כרכים (מינכן, תרכ"ח—תרנ"ז). כמו־כן פרסם: „קונטרס עיקרי העבודה" לרבו ר' יוסף ב"ר ישראל איסר (פרשבורג, תרכ"ג); שו"ת של

מהר"מ מרוטנברג (למברג, תר"ך); „יחוסי תנאים ואמוראים לר' יהודה ב"ר קלונימוס משפירא" (ליק, 1874); „אהל אברהם", רשימת ספרי אברהם מרצבכר (מינכן, תרמ"ח); „מאמר על הדפסת התלמוד" (מינכן, תרמ"ז), שבו סקר בסקירה ביקורתית את כל הוצאות התלמוד (כלליות וחלקיות) מש' רמ"ד ואילך (מהדורה שניה, בצירוף תוספות מאת א. מ. הברמן, נדפסה בירושלים, תשי"ב). נפ' בקיוב.

רבינוביץ, שאול־פנחס (שפ"ר)
(1911—1845)

סופר ומתרגם. נו' בטאווריג. אביו היה רב. למד בישיבות קובנה. הוסמך לרב בווילנה. את מאמרו הראשון פרסם ב,,המגיד". בש' 1874 עזר לחיים זליג סלונימסקי בעריכת ,,הצפירה". פעיל בתנועת חו"צ. בין מארגני ועידת קאטוביץ. היה מזכיר חו"צ בווארשה. בש' 1887 החל לתרגם לעברית את ההיסטוריה הישראלית של גרץ, שהופיעה ב־10 כרכים בשם ,,דברי הימים לבני ישראל" (וארשה, תרנ"א—תר"ס). חיבוריו: ,,מוצאי גולה", קורות גולי ספרד (וארשה, תרנ"ד); ,,על ציון ועל מקראיה", דברי ימי התנועה הציונית (וארשה, תרנ"ח); ,,ר' זכריה פראנקל", ביוגרפיה (וארשה, תרנ"ח); ,,ר' יום־טוב ליפמאן צונץ", ביוגרפיה (וארשה, תרס"ב). כן ערך את ספרי־השנה ,,כנסת־ישראל", 3 כרכים (וארשה, תרמ"ו—תרמ"ח). נפ' בפרנקפורט־ע"נ־מיין.

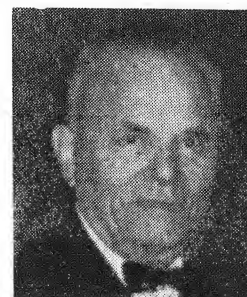

רבינוביץ, שמואל בן שאול־פנחס
(? —1865)

מהפכן. נו' בגרודנה. בנו של שפ"ר. חניך גימנסיה רוסית בווארשה. הצטרף בנעוריו לתנועה המהפכנית ונאלץ לעזוב את פולין ולהגר לשוויץ. שם היה פעיל בחוג סטודנטים סוציאליסטיים יהודים, שעסקו בהוצאת ספרות סוציאליסטית באידיש. תרגם חוברת של ס. דיקשטיין (אלף־בית של הסוציאליזם), וכן את המניפסט הקומוניסטי של מרכס ואנגלס. עסק בהברחת ספרות בלתי־ליגלית לליטא, אך נאסר בתחנת־הרכבת של קובנה ונידון ל־10 שנות גלות בסיביר. לאחר מלחה"ע ה־1 חזר לפינסק, בה שימש פקיד בביח"ר לגפרורים.

רבינזון, יעקב בן דוד
(נו' בש' 1889)

משפטן. נו' בסאָרהיי. למד משפטים באונ' וארשה. ייסד את הגימנסיה העברית בווירבאלן ושימש מנהלה. מראשי המדב־רים בוועידות הקהילות וב,,ועד־הארץ" דליטא. היה ציר ב,,סיימים" הליטאים וראש הסיעה היהודית בהם. פעיל ב,,תנועת־המיעוטים" באירופה ומרצה בקונ־גרסים שלה. יועץ משפטי במשלחת ליטא בביה"ד הבינלאומי בהאג. יו"ר המרכז הציוני. היה מגדולי עורכי־הדין בליטא. משנת 1941 בארה"ב. מרצה באונ' קולומביה במשפט בינלאומי. מנהל המכון לעניינים יהודיים שעל־יד הקונגרס היהודי באמריקה. יועץ לתובע של ארה"ב במשפט נירנברג (1945). יועץ מיוחד לוועדה לזכויות האדם שעל־יד מזכירות האו"ם. בש' 1947—1948 יועץ משפטי של הסוכנות ואח"כ של משלחת ישראל באו"ם. סגן יו"ר הוועדה המשפטית של עצרת או"ם במושבה בפאריס (1950). ממנהלי ,,יד־ושם", יועץ לתובע של מדינת ישראל במשפט אייכמן. מחיבוריו: ,,אכסניא של תורה", על בית־הספר בווירבאלן (ברלין, 1921); ,,ידיעת עמנו" (ברלין, 1922); "Das Minoritaten problem und seine Literatur" (Berlin, 1928); "Were the Minorities Treaties a Failure" (New-York, 1943); "Human Rights and Fundamental Freedom" (New-York, 1946); "Die Juden Osteuropas als nationale Minderheit" (Wien, 1927); "Minorities and the League of Nations" (Washington, 1941); "Palestine and the U. N." prelude to Solution (Washington, 1947); "The Soviet solution of the minorities problem" (New-York, 1944); "Uprooted Jews in the immediate postwar world" (New-York, 1949); "Zu den interkonfessionellen Kollesionen im litauischen Ehescheidungsrecht" (Riga, 1931); ,,העקוב למישור", על משפט אייכמן (ירושלים, 1966).

רבינזון, מרדכי בה"ר מאיר
(1953—1877)

סופר ומבקר. נו' בנובהארודוק לאביו הרב. חניך ישיבות. לאחר שהוסמך לרבנות נבחן כאקסטרן הגימנסיה בקובנה. למד בברן ובפאריס פילוסופיה, היסטוריה וספרות. פרסם מאמרים וסיפורים ב,,השלוח", ,,הצפירה" ובעתונים אחרים (בחתימת בר־רב). בש' 1907 הוציא את ספרו ,,הרעיון המשיחי בתלמוד ובמדרשים" (הדיסרטציה שלו לקבלת תואר ד"ר). מש' 1908 עבד במערכות ,,הזמן", ,,הצפירה" והוצאת ,,תושיה". רב־מטעם בבוברויסק. ספריו: ,,ספרותנו החדשה", תולדות הספרות החדשה (וילנה, תרע"ג; מהדורה ה', שם, תרפ"ג); ,,ספרותנו היפה מביאליק עד ימינו" (יחד עם ח. תורן; ירושלים, תש"ד); ,,דיוקנאות מסופרי הדור" (תרצ"ב). נפ' בירושלים.

רבינזון, נחמיה בן דוד
(1964—1908)

משפטן. נו' בווישטיניץ. אחיהם של יעקב ונתן רבינזון. קיבל חינוך כללי ויהודי. למד באונ' וינה, שם הוכתר בתואר ד"ר. בשובו לליטא עבד בתור עו"ד. בש' 1940 בא לארה"ב. עבד כחוקר במכון לעניינים יהודיים ואח"כ כמנהל המכון. התמסר לבעיית זכויות האדם. היה חלוץ בחקר בעיות הרכוש היהודי שאבד בימי השואה ובענייני פיצויים. שימש יועצה הראשי של ועידת התביעות מגרמניה. זכה להערכה רבה על עבודתו בעולם היהודי והלא־יהודי. ערך את הספרים (באנגלית): ,,יהדות אירופה עשר שנים אחרי המלחמה" (1956); שנתון המכון (1957); כרך היובל של המכון (1962); ,,קהילות היהודים בעולם" (1963). מחיבוריו העיקריים (באנגלית): ,,הנזקים והפיצויים, האספקטים היהודיים" (1944); ,,האמנה על מעמד הפליטים" (1953); ,,ההצהרה על זכויות האדם" (1958); ,,האמנה בקשר לגנוסייד" (1960). נפ' בארה"ב.

רבינזון, נתן בן דוד
(1964—1904)

פרופ' לפיסיקה. נו' בווישטיניץ. למד פיסיקה ומתמטיקה באונ' ברלין ופראג. בש' 1927 הוכתר בתואר ד"ר לפיסיקה.

בש׳ 1930 עלה ארצה. שימש אסיסטנט במח׳ לפיסיקה באונ׳ העברית בירושלים ובטכניון בחיפה. בש׳ 1947 נשלח לארה״ב ללמוד בעיות קרינה סולרית ועם שובו נתמנה ראש המעבדה הסולרית בטכניון. משך שנים הורה פיסיקה, אסטרונומיה ומטאורולוגיה בביה״ס הימי בחיפה. עסק הרבה בחקר האקלים בתוך בניינים. המציא את ה,,אינסולוסקופ״. הוכר כבר־סמכא בינלאומי בשטח הקרינה הסולרית. נשיא הוועדה לקרינה סולרית של ,,החב׳ הבינלאומית לביוקלימטולוגיה ולביומט־אורולוגיה״. השתתף בוועידות בינלאומיות רבות. פרסם מאמרים ועבודות־מחקר רבות בעתונות מקצועית וכללית. השתתף בחיבורו והיה עורכו של הספר "Solar Radiation", שהושלם ויצא־לאור לאחר מותו ומהווה מעין סיכום לעבודת־חייו. נפ׳ על סיפון האניה ,,ביל״ו״ בדרכו חזרה מוועידה במוסקבה והובא לקבורות בחיפה.

רבל, דב בה״ר תנחום־שרגא

(1885—1940)

ראש הישיבה ע״ש ר׳ יצחק־אלחנן בניו־יורק. נו׳ בלינקובה. אביו היה רב. בגיל 7 היה בקי במספר מסכתות. בגיל 12 מת

אביו והוא עבר ללמוד בטאֶלז ובקאֶלם. היה ידוע בכינויו ,,העילוי מפראָן״. רכש גם השכלה כללית וידיעה בלשון העברית וספרותה. בש׳ 1906 היגר לארה״ב, שם השתלם באונ׳ פנסילבניה וניו־יורק והוכתר ע״י דרופסי קולג׳ בתואר ד״ר לפילוסופיה. נכנס לעבודה בתעשיית הנפט של אוקלהומה. היתה צפויה לו קריירה עסקית גדולה, אך הוא נדרש ע״י מנהיגי הציבור לעמוד בראש הישיבה ע״ש ר׳ יצחק־אלחנן. עד ש׳ 1921 היה מחלק את זמנו בין עסקיו לבין הישיבה וטרח הרבה לפיתוחה. הוא איפשר לתלמידיו להרחיב את השכלתם הכללית גם מחוץ לכתלי הישיבה. היה מנהיג מוכר של היהדות האורתודוכסית בארה״ב ושימש סמל והוכחה שאפשר לחיות לפי חוקי התורה ועם זה לקבל את הישגי המדע החדש, ולא עוד אלא שסינתזה זו עשויה לשמור על הציבור היהודי מפני סכנת התבוללות. היה אדם בעל קסם אישי רב. יחסו אל תלמידיו היה אבהי. מכובד ונערץ על־ידי הציבור היהודי כולו. חו״צ נלהב וחבר מסור ל,,מזרחי״. שימש נשיאה הראשון של התאחדות הרבנים באמריקה. סגן נשיא ,,האקדמיה היהודית לאמנות ומדע״. מחיבוריו: "The Karaite Halakah and its Relation to Sadducean, Samaritan and Philorian Halakah" (Philadelphia, 1913). במלאת לו 50 שנה יצאה לאור חוברת מיוחדת של ,,חורב״ לכבודו (ניו־יורק, תרצ״ז). נפ׳ בניו־יורק. לאחר מותו יצא לאור ספר זכרון לזכרו בשם ,,אידנו״ (ניו־יורק, תש״ב).

רבקאי (רובין), ישראל בן יחזקאל

(1890—1954)

מחנך וסופר. נו׳ ברדושקביץ (פ׳ וילנה). חניך ישיבה. סיים בי״ס עממי. בנעוריו הצטרף ל,,בונד״. נבחן כאקסטרן במינסק.

גמר את הקורסים הפדגוגיים בגרודנה. שימש מורה ומדריך. מפקח על בתי־יתומים מטעם הג׳וינט. חבר המשרד הפדגוגי של ציש״א וחבר מערכת עתונים פדגוגיים בווילנה. בש׳ 1923—1926 למד באונ׳ יינה והוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה ופסיכולוגיה על חיבורו ,,הילד והמבוגר״. עבודתו העתונאית והספרותית החלה עוד בש׳ 1905 בכתבות ל,,הזמן״. מאז פרסם עשרות מאמרים על נושאים חינוכיים וחברתיים. כן חיבר ספרי קריאה לילדים (באידיש). עיקר עיסוקו היה מחקר בבעיות פסיכולוגיה של הילד ובבעיות חינוך להורים. שימש בברלין סופרם של עתונים יהודיים שונים בחו״ל. ואלה ספריו באידיש שפרסם בימי שבתו בחו״ל: ,,קינד און דערוואקסענער״ (ווארשה, 1925); ,,דער יונגער מענטש און זיין אנטוויקלונג״ (ווארשה, 1927); ,,די טראגדיע פון בן יחיד״ (ברלין, 1926); ,,די מאמע און איר ראל אין דערציונג״ (ברלין, 1926); ,,קינדער שפיל אלס לעבענסערנסט״ (ברלין, 1927); ,,פעסטאלאצי״ (ווארשה, 1928); ,,דעפעקטיווע קינדער אין דער יידישער ליטעראטור״ (ווילנה, 1928). בש׳ 1928 עלה לא״י. שימש מורה בביה״ס החקלאי במקווה־ישראל ואח״כ מפקח על בתי־החינוך של זרם העובדים. פרסם שורה של מאמרים בעתונות העברית על בעיות חינוך, תרבות וחברה. פעיל בתור מרצה ועסקן. חיבוריו בעברית: ,,על האופי והתפתחותו״ (ווארשה, תרפ״ו); ,,פרובוקטורים״ (ת״א, תרצ״ג); ,,מכתבים להורים״ (ירושלים, תרצ״ג); ,,בנעוריו״, טיפוס־נוער בא״י (ת״א, תרצ״ט); ,,מיומנה של אם״ (ירושלים, תש״ב); ,,ביכורי השירה היהודית המהפכנית״ (מרחביה, 1946); ,,פסיכולוגיה וחינוך לאור ספרותנו״ (ת״א, תש״ז); ,,מקרוב ומרחוק״, מסות פסיכולוגיות (ת״א, תשי״א). נפ׳ בת״א.

רגנסבורג, יוסף בה״ר בצלאל־מאיר

(1874—1930)

רופא ועסקן. נו׳ בפרידריכשטט (קורלנד) לאביו הדיין. למד בברלין פילוסופיה ורפואה וכן בביהמ״ד הגבוה לחכמת

היהדות. שימש רופא ראשי בבי״ח בגסן (הסן). בעצם ימי מלחה״ע ה־1 (1915) השתקע בווילנה ושימש בה רופא. מצא לו כר נרחב לפעולה תרבותית וציונית. התחיל את פעולתו בהרצאות בענייני היהדות והציונות. ייסד סמינר להכשרת מרצים ציוניים. שימש יו״ר הוועד העירוני הציוני ואח״כ גם יו״ר המרכז הציוני הזמני לארצות הבלטיות (1919). ציר בוועידת לונדון (1920). מראשי הגימנסיה העברית הראשונה בווילנה. השקיע בה את כל הונו ואונו ופעל לביסוסה ושכלולה. פעיל למען בית־הספרים הלאומי בירושלים. תכנן מפעלי ספרות ותרבות גדולים. בש׳ 1930 חלה והועבר לברלין, שם נפטר.

רדין, אדולף־משה
(1909—1845)

רב ועסקן סוציאלי. נו׳ בניישטוט־שאקי. התחנך בעירו ובגרמניה. הוכתר כד״ר לפילוסופיה באונ׳ גרייפסוולד. רב בפרוסיה ובפולין. היגר לארה״ב. רב באלמירא, שם כיהן גם בתור רב בבתי־הכלא. אח״כ עבר לניו־יורק וגם שם כיהן בתור רב בכל בתי־הכלא של העיר. עסק עבודה חינוכית וסוציאלית חשובה, ביחוד בין השכבות הדלות של הישוב היהודי והמהגרים החדשים. ייסד את איגוד יהודי רוסיה באמריקה. בעבודתו למען העניים רכש לו פופולריות עצומה, שבאה לידי ביטוי בהלוויתו רבת המשתתפים (כ־40,000 איש). נפ׳ בניו־יורק.

רדנר, דוד בן ירמיהו
(1898—1845)

מתרגם. נו׳ בווילנה. תרגם את ספרו של דוד קסל ,,קורות עם ישרון״ (וילנה, תרמ״ו); ,,דון קרלוס״, מאת פ. שילר (וילנה, תרל״ט; שנית, שם, תרמ״ד); ,,וילהלם טל״, מאת פ. שילר (וילנה, תרל״ח; שנית, שם, תרמ״ג); ,,דבורה״, מאת שלמה מוזנטל (וילנה, תר״מ; שנית, שם, תרמ״ד). פרסם מאמרים ב,,המגיד״.

רובין, שלמה־זלמן
(1921—1861)

רב ועסקן ציבורי. נו׳ בקובנה. ממייסדי הסת׳ ,,מחזיקי הדת״ ברוסיה. בש׳ 1902 עלה ארצה. בנה בתים רבים ב,,מאה שערים״ ופעל למען הישוב החרדי בארץ. שימש מנהל כולל וילנה וז׳אמוט ואח״כ ראש ועד הכוללים ,,כנסת ישראל״ בירושלים. סגן יו״ר ועד הקהילה וציר אסה״נ מטעם החרדים. נרצח בפרעות תרפ״א.

רובינוב, יצחק־מקס
(1936—1875)

כלכלן. נו׳ בגרודנה. בגיל 18 היגר לארה״ב. סיים שם לימודיו ברפואה באונ׳ ניו־יורק בש׳ 1898. כעבור 5 שנים הזניח את הרפואה והתמסר לכלכלה. בש׳ 1914 הוכתר באונ׳ קולומביה בתואר ד״ר לפילוסופיה. נכנס לשירות הממשלה בלשכת הסטטיסטיקה של משרד החקלאות ובמשרד המסחר והעבודה בתור כלכלן מומחה. לאחר מלחה״ע ה־1 עמד בראש משלחת רפואית של ,,הדסה״ בא״י. בהנהלתו נעשתה פעולה גדולה לביעור הקדחת בארץ. בש׳ 1923 עמַד בראש חברות הצדקה בפילדלפיה. בש׳ 1928 היה מנהל של הסתדרות ציוני אמריקה. פעיל גם ב,,בני־ברית״ (אלה נטעו לזכרו יער בא״י). היה מומחה בשאלות ביטוח סוציאלי ושימש יועצו של הנשיא רוזבלט בשאלות תחיקה סוציאלית. עם עלות הנאצים לשלטון עמד בראש הפעולה לעזרת יהודי גרמניה. מחיבוריו: "Social Insurance" (New-York, 1913; 1916); "Standards of Health Insurance" (New-York, 1916); "Russian Wheat Surplus" (New-York, 1906); "Russian Wheat and Wheat-Flour in European Markets" (Washington, 1908). נפ׳ בניו־יורק.

רובינוביץ, הרמן
(1965—1883)

רב. נו׳ בקובנה. בילדותו הגיע לארה״ב. חניך הקולג׳ והסמינר התיאולוגי היהודי בניו־יורק. רב ב,,עדת ישורון״ בלואיסוויל וב,,משכן תפילה״ בבוסטון. נשיא אגודת הרבנים שם. ציר לקונגרס הציוני בווינה (1913). נפ׳ בבוסטון.

רובינוביץ, יוסף־יוזל בן ראובן כץ
(? —1810)

רופא. נו׳ בגרודנה. מנכבדי יהודי גרודנה. רופא־אמן. מרואי פניו של פוניאטובסקי, האחרון למלכי פולין. עשיר מופלג. השתמש בעושרו לטובת הכלל. נפ׳ בגרודנה.

רובינשטיין, אסתר בה״ר חיים־ירמיהו פלנסברג
(1924—1882)

עסקנית. נו׳ בשאקי. אביה היה רב. קיבלה חינוך עברי מצוין. בגיל 12 היתה כבר בקיאה בכל התנ״ך. כמו־כן רכשה ידיעות מקיפות בתלמוד ובספרות ישראל העתיקה והחדשה. בעלת השכלה כללית רחבה. הצטיינה בעומק בינתה ובאופיה העשוי ללא חת. לוחמת לזכויות האשה בחיים הציבוריים. האשה הראשונה והיחידה בהנהלת ועד הקהילה בווילנה. חברת מערכת ,,אונזער פריינד״, העתון היומי הציוני בווילנה. נמנתה על מייסדי ומשתתפי ,,מעת לעת״ (העם) בעריכת ש. ל. ציטרון. סופרת ונואמת מחוננת. נישאה לרב י. רובינשטיין והיתה לו לעזר בעבודתו הציבורית הגדולה. עיקר מרצה הקדישה לענייני חינוך ותרבות בווילנה. הקימה מחדש את ביה״ס לבנות ,,יהודיה״, היתה ממייסדות הגימנסיה העברית והתמסרה להקניית הלשון העברית וספרותה לציבור הרחב. הצטיינה ביחסה לבני־אדם ובדאגתה לכל נצרך וזקוק לעזרה. היתהַ אהובה ונערצה על כל יהודי העיר. נפ׳ בדמי ימיה במהראן (איטליה) ונקברה ליד קברו של פרץ סמולנסקין. על שמה נקרא ביה״ס העברי לבנות והסמינר העברי למורות בווילנה. מוקיריה הוציאו לאור ,,ספר זכרון״ לזכרה, בעברית ובאידיש, בעריכת ש. ל. ציטרון (וילנה, תרפ״ו).

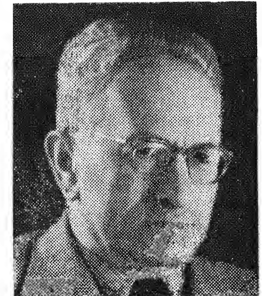

רובינשטיין, מיכאל בה״ר יצחק
(נו׳ בש׳ 1911)

פיסיולוג. נו׳ בווילנה. אביו היה רב ואמו אסתר היתה עסקנית. למד רפואה באונ׳ וינה, פאריס ושטרסבורג. סגן־פרופ׳ לפיסיולוגיה באונ׳ וילנה. חבר ה,,אקדמיה הפולנית לאמנות ומדע״. חיבר ספרי מדע ברפואה, בבעיות הדם והעצבים. בעל השכלה עברית רחבה וידיעה עמוקה בתלמוד. פרסם מאמרים בעתונות העברית בפולין. ממייסדי החברה העברית למדע, ומורה בסמינריון העברי למורים בווילנה. בש׳ 1940 הוזמן לשמש רופא בבתי־החולים ,,מונטפיורי״ ו,,הר סיני״ בניו־יורק.

רובינשטיין, ראובן בן דב
(1967—1891)

עסקן ציוני ועורך. נו׳ באוטיאן. חניך הגימנסיה העברית של פ. כהן בווילנה. אח״כ למד משפטים בפטרבורג וכן השתלם במכון למדעי היהדות מיסודו של הברון גינצבורג. מ־נעוריו פעיל בתנועה הציונית. חבר מרכז של „החבר״ — הס־תדרות סטודנטים ציונים, ועורך בטאונה. השתתף ב„ראזסווייט״ במאמרים. חבר מערכת „פטראג־ראדער טאגבלאט״. מזכיר כללי וחבר המרכז הציוני ברוסיה. בש׳ 1920 נאסר ע״י הצ׳קה. בשנים 1920—1923 שימש יועץ משפטי של הצירות הליטאית במוסקבה, וסייע ליהודים רבים מהמגורשים לחזור לליטא. מש׳ 1923 שימש עורך ה„אידישע שטימע״. פרסם אלפי מאמרים בנושאים שונים. ניהל בקביעות שיחות באידיש ברדיו קובנה בנושאים יהודיים. חבר מועצת עירית קובנה. מאישיה המרכזיים של יהדות ליטא, חבר ואח״כ יו״ר המרכז הציוני בליטא. ציר בקונגרסים ציוניים. פעיל בקרנות הלאומיות ובמוסדות ציבוריים יהודיים שונים. עם כניסת הסובייטים לליטא (יולי 1940) נידון ל־8 שנות מאסר ונשלח למחנות־עבודה בצפון־רוסיה. משפחתו נספתה בגיטו קובנה ובמחנות ריכוז בגרמניה. בש׳ 1946 הצליח להגיע לגרמניה. שם שימש יו״ר המועצה של „שארית הפליטה״ באיזור האמריקני ועורך „אונדזער וועג״. בש׳ 1948 עלה ארצה. מעובדי משרד הבטחון. יו״ר איגוד יוצאי ליטא. חבר מערכת ספרי „יהדות ליטא״. התפרסם בשידוריו באידיש ב„קול ישראל״. המשיך בעבודתו העתונאית והספרותית עד פטירתו. נפ׳ בתל־אביב.

רובינשטיין, שמואל־משה בן יצחק
(1943—1870)

חוקר. נו׳ בבויסק. למד תלמוד ופוסקים והוסמך ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור. מש׳ 1895 ישב במאז׳ייק והתמסר לתורה ומחקר. לאחר מלחה״ע ה־1 חזר לליטא והשתקע בשאוולי. פרסם ספר „אבני שהם״, שו״ת וחידושים (וארשה, תרס״ב). פנה אח״כ למחקר התורה שבע״פ ופרסם כמה ספרים בתולדות ההלכה: „תורת הקבלה״ (וארשה, תרע״ב); „קדמוניות ההלכה״ (קובנה, תרפ״ו); „דברי סופרים״ (קובנה, תר״צ); „לחקר סידור התלמוד״ (קובנה, תרצ״ה); „הרמב״ם והאגדה״ (קובנה, תרצ״ז). איש אמת, צנוע ויקר־רוח. ציוני נאמן ואוהב־ישראל. בביקורו האחרון בליטא סיפר ח. נ. ביאליק שאת שירו „יהי חלקי עמכם״ כתב על הנ״ל, אחרי שהכירו באודיסה, בהיותו מועמד לשמש מורה לתלמוד בישיבה שם, סמוך למלחה״ע ה־1. בימי הכיבוש הנאצי נמצא בגיטו שאוולי. הוצא לאושוויץ ונספה שם.

רוגוזין, ישראל בן שלום־אליעזר
(נו׳ בש׳ 1887)

תעשיין ונדבן. נו׳ בוולוז׳ין, לאביו שהיה שד״ר וולוז׳ין בארה״ב. קיבל חינוך מסורתי. מילדותו שאף לפעול למען עמו ולמען א״י. לאחר גלגולים רבים הגיע לרכוש גדול ולעמדה חשובה בעולם התעשיה באמריקה, בעיקר בתעשית הזהורית שהוא היה מחלוציה. עם הקמת מדינת ישראל התמסר לביסוס מוסדות כלכליים שונים במדינה וכן הקים מפעל תעשיה גדול באשדוד. תמך בעשרות מוסדות תרבות וצדקה בארה״ב ובישראל. מתומכיה הראשונים של אונ׳ ברנדיס. מיוזמי המחקר המדעי בבעיות עם ישראל ע״י הקונגרס היהודי האמריקאי. הקים קרן לטיפוח החינוך המקצועי בארץ.

רודניצקי, אליהו
(1951—1892)

עורך־דין. נו׳ בקאלטיניאן. למד רפואה בהיידלברג ובמכון הפסיכונוירולוגי בפטרבורג, ומשפטים בווילנה. מש׳ 1915 היה פעיל בחיי הציבור: בעזרה לנפגעי המלחמה, בהסתדרות הציונית, ב„צעירי ציון״, „יאָקופו״, בעתונות, בהנהלת הבנק הקואופרטיבי המרכזי ובוועד הקהילה בווילנה. בימי מלחה״ע ה־2 הוגלה לרוסיה. לאחר הרפתקאות וסבל רב הצליח להגיע לא״י. בארץ פרסם שני ספרי זכרונות מימי מלחה״ע ה־2: „שנה ברוסיה״ (ת״א, תש״ה); „שקספיר״ (מרחביה, תש״ט). שני הספרים תורגמו מתוך כתב־היד שבאידיש. נפ׳ בת״א.

רודניק, מרדכי
(1941—1893)

מחנך. נו׳ בפראָן. למד בילדותו בחדר ובישיבת סלאבודקה. נבחן כאקסטרן. בימי מלחה״ע ה־1 שימש בצבא הרוסי בתור רוקח. לאחר המלחמה היה בין מארגני „החלוץ״ יחד עם יוסף טרומפלדור. ב־1919 חזר לליטא. שנתיים ישב בעיירתו והקדיש את כל מרצו לעבודה ציבורית וציונית וייסד את בית־הספר „תרבות״ (יחד עם גיסו אהרן זגרניק). חבר ועד הקהילה, ועד „החלוץ״ ועוד. בש׳ 1925 עבר לקובנה. למד באונ׳ הליטאית (פרמציה כימית ומדעי־הרוח) וכן ביקר בפקולטה למשפטים. שימש אותו זמן מורה בגימנסיות העבריות בווירבאלן ושאוולי. מש׳ 1935 היה מנהל הגימנסיה בשאוולי והשקיע את מיטב כוחו ומרצו בהרחבתה ושכלולה. היה פעיל למען הקרנות, בעבודה תרבותית, בתנועת הנוער, ב„החלוץ״ וכן היה חבר מרכז צ.ס. בש׳ 1939 היה ציר בקונגרס הציוני בג׳נבה. בימי הכיבוש הרוסי נאסר בשל ציוניותו ושוחרר לאחר 3 חדשי מאסר. עם כניסתם של הנאצים לשאוולי הוצא להורג יחד עם אחיו יוסף ועוד מאות יהודים. גם כשצל המות ריחף על ראשו שמר על אומץ לבו וחיזק את לב חבריו ברגעים האחרונים לחייהם.

רוזובסקי, ברוך־לייב
(1919—1841)

חזן. נו׳ בנאליבוק (פ׳ וילנה). בהיותו אב ל־3 ילדים החל להשתלם במוסיקה. בהמלצתו של אנטון רובינשטיין נתקבל

לקונסרבטוריון בפטרבורג והיה היהודי הראשון אשר נתקבל בה כתלמיד. לאחר מכן למד בווינה ובקניגסברג מפי זולצר ווינטרוב. מש׳ 1871 עד פטירתו היה חזן בריגה. עסק גם במחקר מדעי, בכימיה ובאסטרונומיה, אך עיקר פעולתו היתה בשדה השירה הלי־טורגית. חיבר עשרות יצירות מוסיקליות שהצטיינו בהרמוניה, ברגש ובאצילות. נפ׳ בריגה. בנו שלמה, חוקר מוסיקה באונ׳ בירושלים, פרסם בלייפציג בשנת 1924 „שירי תפילות" של אביו.

רוזובסקי, ישעיהו בן צבי
(נו׳ בש׳ 1885)

עסקן ציבורי. נו׳ בווילנה. חניך בי״ס־למסחר רוסי. שירת בצבא והובא בפני בי״ד צבאי על עמידתו האמיצה נגד התנהגות אנטישמית של קצינים רוסיים. בימי שלטון הליטאים בווילנה בש׳ 1920 שימש סגן מפקד המשטרה שם. היה פקיד במיניסטריון לענייני פנים, מנהל משרד המיניסטריון לעניינים יהודיים ואח״כ מנהל משרד הפרקציה היהודית בסיים הליטאי. מש׳ 1924 מנהל „היאס" בליטא. מש׳ 1941 בארה״ב ומש׳ 1958 נמצא בארץ.

רוזנבוים, שמשון
(1934—1859)

עורך־דין, מנהיג ציוני ומיניסטר לענייני היהודים בליטא. נו׳ בפינסק. חניך הישיבה. כאקסטרן עמד בבחינות־בגרות.

למד משפטים בווינה ובאודיסה. באודיסה הצטרף לחוגו של ד״ר פינסקר. עם גמר לימודיו השתקע במינסק ושימש עורך־דין. הופיע לעתים קרובות במשפטים פולי־טיים. היה מראשי הציונים ברוסיה. היה ציר בקונגרס הציוני הרא־שון ובמרבית הקונגרסים שלאחריו. חבר בוועה״פ הציוני, נשיא ועידת מינסק (בש׳ 1902). היה חבר בדומה הרוסית הראשונה. מהחותמים על „מנשר ויבורג". לאחר מלחה״ע ה־1 שימש סגן שר־החוץ של ליטא וייצג את ממשלתו בוורסיי ובמוסקבה. נשיא הוועד היהודי הלאומי בליטא, ומיניסטר לענייני היהודים. בש׳ 1925 עלה לא״י ושימש קונסול ליטא בת״א. הצטיין בפקחותו, עממיותו ויושרו. נפ׳ בת״א.

רוזנבלום, נפתלי־הרצל בן אברהם־מרדכי
(נו׳ בש׳ 1903)

עסקן ועורך. נו׳ בקובנה. התחנך בחדר ובגימנסיה. למד משפטים באונ׳ בווינה. בש׳ 1929 חזר לליטא והחל לעבוד כעו״ד. היה מדוברי המפלגה הרביזיוניסטית בליטא, עבד 3 שנים במזכירות התנועה בלונדון והיה מעורכי בטאונה „דער נייער וועג". פרסם מאמרים בכתבי־עת שונים. בש׳ 1935 עלה ארצה. היה חבר מערכת „הבוקר". ציר לקונגרסים הציוניים מאז 1929. חבר הוועה״פ הציוני. חבר המועצה הזמנית של מדינת ישראל. היה בין החותמים על מגילת העצמאות של המדינה (חתום בשם הרצל ורדי). מש׳ 1948 — עורך „ידיעות אחרונות".

רוזנבלום, סול
(1925—1866)

נדבן. נו׳ בגרודנה. בש׳ 1889 היגר לארה״ב והגיע שם לעושר רב. היה ציוני נלהב והצטיין בתרומותיו הגדולות למפעלים ציוניים (בש׳ 1922 תרם מיליון דולר לאוניברסיטה העברית בירושלים למען המכון למדעי היהדות). היה חבר במועצת הנאמנים של החברה הכלכלית האמריקאית ובוועד להקמת מרכז דתי בירושלים. רעייתו תרמה את הכסף להקמת בנין המכון למדעי היהדות על הר הצופים. נפ׳ בניו־יורק.

רוזנברג, ישעיהו בן חיים — ראה פורנברג, קרל

רוזנגרטן, יצחק
(1961—1886)

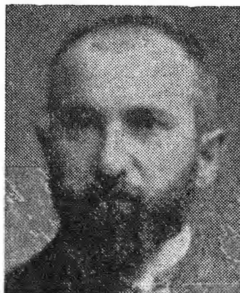
מחנך ועורך. נו׳ ליד ז׳אגר. בגיל רך הובא לארה״ב. חניך הקולג׳ העירוני בניו־יורק ואונ׳ קולומביה. מדריך להיסטוריה בישיבה־קולג׳. מנהל המחלקה האנגלית של ישיבת „עץ חיים". מפקח ראשי על המחלקות ללימודים האנגליים בבתי־הספר היהודיים היומיים בניו־יורק. עורך הירחון „ג׳ואיש פורם".

רוזנהולץ, שמואל הלוי
(1929—1905)

נו׳ בווילקובישק לאב סוחר אמיד ועסקן ציבורי. חניך בי״ס „תרבות" והגימנסיה העברית. נשלח על־ידי אביו לחברון ללמוד בישיבה והתפרסם שם בתור עילוי ומתמיד. ערב מאורעות תרפ״ט, על אף המתיחות בעיר, לא רצה לבטל ולו יום מתלמוד־תורה. פורעים ערבים רצחו אותו באכזריות בבנין הישיבה, בו נמצא לבדו. היה ראשון לקרבנות חברון.

רוזנטל, אבא־יצחק בן אליעזר־תנחום
(1948—1875)

עסקן. נו׳ במאריאמפול. עוד בנעוריו הצטרף לתנועת חו״צ. הקדיש את כל זמנו הפנוי לציונות. נואם מחונן ונלהב. היה

עובר מעיר לעיר ועושה נפשות לציונות. ציר לקונגרסים ציוניים. ציר בוועידת ציוני רוסיה (במינסק ועוד). בימי מלחה״ע ה־1 נדד לפנים רוסיה וגם שם המשיך בפעולתו הציונית. בש׳ 1921 חזר למאריאמפול, נכנס ראשו ורובו לפעולה ציונית וציבורית והיה פעיל במוסדות האוטונומיה הלאו־מית. חבר ועד הקהילה והעיריה.

חבר במרכז הציוני בליטא. לא ידע פשרות באמונתו הציונית. משנוסדה התנועה הרביזיוניסטית הצטרף לשורותיה והיה פעיל בה עד יומו האחרון. בש' 1937 עלה לא"י. נפ' בת"א.

רוזנטל, אליעזר (לזר)
(1846— ?)

מחלוצי ההשכלה בליטא. נו' ביאסינובקה. חניך ישיבות. בעל השכלה כללית רחבה. בקי בפילוסופיה. בעל עמדה חשובה בחוגי המתקדמים בווילנה. שנים רבות יגע במחקר על „יעוד האדם", בו השתדל להשלים בין הדת ובין הפילו־סופיה. חיבורו זה נשאר בכתב־יד. בנו היה המשכיל ניסן רוזנטל. נפ' בווילנה.

רוזנטל, אנה
(1872— ?)

עסקנית „בונד". נו' בווילקובישק לאב סוחר וחוכר אחוזה. קיבלה את חינוכה בבית הוריה בווילנה ואח"כ נסעה לברלין ללמוד ביולוגיה ורפואת שיניים. בש' 1893 היתה בתנועת „חיבת־ציון", אך לאחר שנים הצטרפה ל„בונד". היתה פעילה בהוצאת ספרות פוליטית בלתי־ליגלית ובהפצתה, וחברה ב„ז'ארגאנישע קאמיטעטן" (יחד עם בעלה). 3 פעמים נאסרה ונידונה לגלות בסיביר. בש' 1904 השתתפה במרד האסירים ביאקוטסק („רומנובקה") ונידונה ל־12 שנות עבודת פרך. בש' 1905 שוחררה על יסוד „החנינה". חזרה לווילנה ושוב היתה פעילה בוועד המקומי של ה„בונד" ובמלחמה למען אידיש. היתה ממייסדי ספרית חברת מפיצי־השכלה ובתי־ילדים, ופעילה ב„אזע". בש' 1907 היתה חברה במרכז ה„בונד" ברוסיה. מש' 1921 חברה בצ.ב.ק. (מרכז התנועה האידישאית) ואח"כ ב„ציש"א". מנהלת בי"ס ערב ע"ש פרץ. עם כיבוש וילנה ע"י השלטונות הסובייטים הוגלתה לרוסיה (1939). מאז נעלמו עקבותיה.

רוזנטל, הריי־לואי
(1860 לערך — ?)

מחבר. נו' בניישטוט־שאקי. מחבר ספר „סוד קדושים", פירוש לספר דניאל (מנצ'סטר, תרנ"ה).

רוזנטל, יהודה־לייב בן משה
(1817—1887)

נדבן. נו' בווילנה. אביו היה נדבן וחלוץ ההשכלה. מנעוריו היה חדור רעיונות השכלה. ראש חוג משכילים. הגיש תזכיר לשר מונטפיורי, בשעת ביקורו בווילנה, בדבר תיקון מצבם הירוד של יהודי ליטא והקמת בתי־ספר. היה קשור זמן־מה לפירמה של הברון גינצבורג. השתקע בפטרבורג. מש' 1850 פתח שם בנק משלו והגיע לעושר רב. על אף טרדותיו ועסקיו המרובים היה פעיל בחיי הקהילה היהודית. השתתף בכל פעולה תרבותית להעלאת רמתה הרוחנית של יהדות רוסיה. ממייסדיה של חברת מפיצי־השכלה ברוסיה וגזברה עד יום מותו. בהשפעתו הוקצבו סכומי כסף גדולים להוצאת ספרי לימוד ומדע ועתונים עבריים. יו"ר אגודת שפת־עבר בפטרבורג. חתר ליצירת קרן להפצת הלשון העברית וספרותה. חיבורו „תולדות חברת מפיצי ההשכלה בישראל בארץ רוסיה" (פטרבורג, 1885—1890) הוא דו"ח מפורט על תולדות החברה ומקור חשוב לתולדות התקופה. נפ' בלוקרנו.

רוזנטל, לואי
(נו' בש' 1888)

פסל. נו' בפלונגיאן. עוד בילדותו עורר את תשומת לבו של פרופ' טורק מווינה (תלמידו של פרופ' ליליין בברלין). בגיל 19 היגר לארה"ב. בעזרתו של הפסל אפרים קייזר השיג סטיפנדיה למשך 4 שנים בבי"ס בבלטימור. הצטיין בעבודות פיסול וחריטה זעירים ובשיטות מקוריות בעבודה. יצירותיו הצטיינו בחן מיוחד, במקוריות ובאופי אישי. הושפע מאמנות הרנסנס. היה מגדולי הפסלים בדורו. בין יצירותיו: „הבככנטית העיורת"; „החריצות"; „המדע"; „הרקולס וצינטבר"; „בלפור"; „בטהובן".

רוזנטל, ניסן בן אליעזר
(1860— ?)

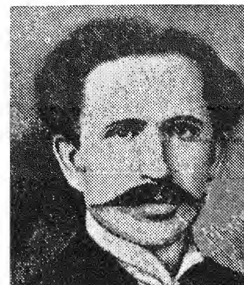
מחלוצי ההשכלה בליטא. נו' ביאסינובקה. מלוחמי ההשכלה בווילנה. היה מקורב לסופרים צבי־הירש קצנלנבוגן ומ. א. גינצבורג. פעל רבות למען חינוך הדור הצעיר. ביזמתו נוסד בווילנה ביה"ס היהודי הראשון, בו הורו מלבד לימודי קודש ויהדות גם לימודי חול ולשונות זרות. מתומכיו של ליליינטל בתיקון החינוך היהודי. עם הקמת ועדת הרבנים קיבל מכתב־תודה מאוברוב, שר החינוך ברוסיה, על פעולתו המסורה. נפ' בווילנה.

רוזנסון, משה בן יוסף
(1820—1896)

נדבן ומחבר. נו' בווילנה. אביו היה רופא לפי השכלתו, אך איש עסקים לפי מקצועו ובעל אחוזות רבות. לא קיבל השכלה שיטתית. היה „חצי משכיל", אדוק בדת וגם חפשי בדעותיו. ירש מאביו את נכסיו וכל ימיו תמך בחברת מפיצי־השכלה, ברבנים ובתלמידי־חכמים. פרסם עשרות חוברות וספרים בקבלה, משיחיות, חידושי־תורה ונושאים אחרים, בהם הטיף להשכלה, לתיקונים בדת, לשלום אוניברסלי ולרעיונות שנראו מוזרים בעיני אנשי סביבתו. חיבוריו על קבלה ומשיחיות הוציאו לו שם של מסיונר והבריות התחילו נזהרים מפניו. בצוואתו הוריש סכומי כסף גדולים לחברות שונות בווילנה. בין השאר ציווה אלף רובל בשנה ל„אנציק־לופדיה כללית בשפה העברית". את ספרייתו הגדולה הוריש מקצתה לספריית חברת מפיצי־השכלה בפטרבורג ומקצתה למתיישבים יהודים בארגנטינה. ספריו: „דברי שלום או משפט הקבלה", 3 ח' (וילנה, תר"מ — וארשה, תרמ"ג); „התגלות" (וארשה, תרנ"א); „עצה ותושיה" (וילנה, תרכ"ד); „לבוש" (וארשה, תרמ"ז); „אות לטובה ושלום" (ברודי, תרמ"ב); „מוסר שלומנו" (וארשה, תר"ן); „מלחמה בשלום" (וילנה, תר"ל); „חושו לאליהוא בחוש" (וארשה, תרנ"ב); „משול תמשול" (וארשה, תרמ"ו); „שופר משיח" (וארשה, תרמ"ו); „שלום אחים" (וילנה, תר"ל); „שלום גוים" (ברודי, תרמ"ה); „השלום בו" (וארשה, תרמ"ז); „שלום משיח" (וילנה, תרל"א); „שלום צדקה וחסד" (וארשה, תרמ"ט); „שמש" (וארשה, תרמ"ז).

רוזנפלד, משה (מורים) בן אפרים-לייב
(1923—1862)

משורר. נו' בכפר בוקשה, סמוך לסייני. אביו היה חייט צבאי. למד בילדותו גמרא ותנ"ך, קצת פולנית וגרמנית.

בגיל 15 התחיל כותב שירים באידיש, אך הוריו ומוריו לא החשיבו את יצירותיו. בגיל 18 נשא אשה. בהיותו סמוך על שלחן חותנו, המשיך בלימודיו בביהמ"ד לרבנים והשתלם בספרות עברית וגרמנית. היגר אח"כ לארה"ב וכעבור זמן-מה חזר והיגר ללונדון. עבד שם בתור חייט וחי בדוחק רב. עקר שוב לארה"ב ועבד קשה בגיהוץ וכחייט. בכל השנים הללו המשיך בכתיבת שירים, אך לא הצליח לפרסמם. בש' 1888—1889 פרסם ב,,ארבייטער פריינד" כמה שירים שעשו רושם רב. תוכנם — חיי פועלים יהודים בארץ החדשה. שיריו אלו היו מושרים בפי העם. בינתיים התרופף מצב בריאותו והוא הפסיק את עבודתו בתור חייט והיה מופיע בנשפים, שבהם קרא את שיריו. אולם הכנסתו היתה זעומה ושכר הסופרים היה עלוב (דולר לשיר). בש' 1897 הוציא ספר שירים, שעורר את תשומת לבו של פרופ' ל. וינר. הלה התרשם מכשרונו השירי של המחבר, ועורר את דעת-הקהל במידה כזאת שרוזנפלד הפך סנסציה בעתונות הכללית והיהודית כאחת. מאז החלה בחייו תקופה חדשה, רבת פרסום והערצה. התחילו לתרגם את שיריו לאנגלית, והזמינוהו להשתתף בעתונות ולהרצות באונ' בארה"ב. מצבו החומרי השתפר, אך תקופה זו לא נמשכה זמן רב. בנו המוכשר, שהיה בן 15, מת. האסון שיתק את מחצית גופו של רוזנפלד וגרם לו עיוורון חלקי. שוב הורע מצבו החומרי. בש' 1900 התאושש, והוא יצא לביקור במערב-גרמניה ובגליציה, שם נתקבל בהתלהבות. בש' 1913 חגגו את יובלו. היתה זו נקודת האור האחרונה בחייו. מצב בריאותו הורע וכושר עבודתו ירד. מערכות העתונים פיטרוהו. נשאר שבור ורצוץ ונעזב ע"י ידידיו. כתביו יצאו ב-6 כרכים (נ"י, 10—1908). בהוצ' ,,פארווערטס" הופיעו 3 כרכים של כתביו הנבחרים (,,געוועהלטע שריפטען", ניו-יורק, 1912). כן כתב מונוגרפיות על ר' יהודה הלוי (ניו-יורק, 1907) והיינריך היינה (ניו-יורק, 1906), אופירטה היסטורית, פיליטונים פילוסופיים ומסות במדעי הטבע. שיריו תורגמו לאנגלית ע"י ל. וינר: "Songs from the Ghetto", Boston, 1898; לגרמנית ע"י ברתולד פייבל: "Lieder des Ghetto", Berlin, 1902; ולכמה לשונות אחרות. רוזנפלד הכניס לשירה האידית צלילים חזקים חדשים והיה הראשון שהכניס את השירה האידית לספרות העולם. בגיל 60 נפ' משיתוק. קהל רבבות ליווהו למקום מנוחתו האחרונה בניו-יורק.

רוזנצוייג, גרשון
(1914—1861)

סופר עברי. נו' בקורוטשין (פ' גרודנה). מנהל בי"ס בסובאלק. עורך הירחון ,,קדימה" (ניו-יורק, 1899), העתון הסטירי ,,הדבורה" (ניו-יורק, 1911), ,,אידישע טאגעבלאט", ,,אידישע גאזעטן" ו,,אידישע וועלט". חיבוריו: ,,שירים משלים ומכתמים" (ניו-יורק, תרנ"ד); ,,חמישה ואלף מכתמים מקוריים" (ניו-יורק, תרס"ד); ,,מזמרת הארץ", שירי-עם-באמריקה (ניו-יורק, תרנ"ח); ,,מסכת עמיריקא", פרודיה (ניו-יורק, תרנ"ב; תרנ"ד); ,,תלמוד ינקאי", פרודיות על חיי היהודים באמריקה (ניו-יורק, 1907). נפ' בניו-יורק.

רוטשטיין, יחזקאל-פייבל
(חי במאה הי"ט)

סופר. נו' בראסיין. בסוף המאה הי"ט עבר לקניגסברג ומשם להמבורג. חיבוריו: ,,מודע לבני הנעורים", קובץ סיפורים ושירים ודברי אגדה (קניגסברג, תרמ"ד); ,,נזיר אלוהים", תולדות ר' משה-חיים לוצטו (פרנקפורט-ע"נ-מיין, תרל"ה).

רומש, יצחק בן משה
(1894—1822)

סופר. נו' בז'אָמיר. למד בחדר ובישיבות וילנה. באין רואים הגה ב,,ספר העיקרים", בתנ"ך ובדקדוק. משנגלה סודו נאלץ לחזור לעירו ולשאת אשה, כדי שלא ,,יחמיץ". מקץ שנתיים בא לווילנה ושימש מורה בשיעורים פרטיים. בשעות הפנאי שקד על לימודי חול והתכונן לנסוע לחו"ל לשם השתלמות. משנודע הדבר לחותנו ולקרוביו הובילוהו בכבלי ברזל לעיר מולדתו ואף אמרו להסגירו לצבא. הוא השתמט מהם, אך לא עלה בידו לצאת לחו"ל והוא נשאר בליטא. בש' 1853 נתמנו, הוא וחברו יל"ג, מורים בביה"ס הממשלתי בפוניבאָז'. בתקופה זו החל לפרסם ב,,הכרמל" ו,,המליץ" מאמרים ותרגומים. תרגם כמה סיפורים מגרמנית: ,,כור עוני" (וילנה, תרכ"ב; ואח"כ פעמים רבות); ,,שלמת רשעים" (וילנה, תרל"ו); ,,מגלת אסתר השניה" (וילנה, תרמ"ג); ,,בת-חיל" (וארשה, תרמ"ט); ,,שער שבאשה" (וארשה, תרמ"ט). כן כתב את הספר ,,קנאת ספרי קדש", ביקורת על התרגום הרוסי של תהילים בידי מנדלשטם (וילנה, תרל"ב).

רומשינסקי, יוסף
(1956—1881)

מוסיקאי. נו' בווילנה. ,,משורר" אצל חזן העיר. בגיל 13 בא בקשרים עם להקת קמינסקי בתיאטרון היהודי בגרודנה.

ממייסדי חברת ,,הזמיר" בלודז' ומנצח על מקהלתה. בש' 1904 היגר לארה"ב. לאחר שנים רבות של לבטים קשים הצליח לעורר התעניינות בכשרונו המוסיקלי. הבמאי יעקב אדלר היה הראשון שהזמין אצלו את המוסיקה למחזה ,,אלישע בן-אבויה" וזו פתחה בפניו את הדרך לתיאטרון היהודי. בש' 1916—1917 חיבר מוסיקה ל,,כנור השבור" בתיאטרון של בוריס טומשבסקי. זו שימשה יסוד ליצירתו כקומפוזיטור של אופירטות בתיאטרון. מאז עלה כוכבו והפך לגורם חשוב בתיאטרון היהודי. חיבר למעלה

מ־100 אופירטות. בהשפעתו קיבלה האופירטה היהודית צורה חדשה. הוא העלה את רמתה האמנותית ואילץ את הקהל לשנות את יחסו אליה. חיבר גם אופירה תנ״כית ,,רות״. היה אחד האישים הגדולים בתולדות התיאטרון היהודי. כתב ספר־זכרונות בשם ,,קלאנגען פון מיין לעבן״ (ניו־יורק, 1944). במלאת לו 50 שנה, יצא־לאור ספר־יובל לכבודו בשם ,,דאס רומשינסקי בוך״ (ניו־יורק, 1931). נפ׳ בניו־יורק.

רונגי, אברהם־יעקב
(1949—1878)

רופא גניקולוג. נו׳ בווילנה. בגיל 15 היגר לארה״ב. בש׳ 1899 הוסמך כרופא. מייסד ה־ Jewish Maternity Hospital. שימש רופא בבתי־חולים רבים. מחדש שיטות ניתוח וטיפול, אבי תורות חדשות בקשר לבעיות של סטריליות בתהליך הלידה. חיבר ספרים ומאמרים רבי־ערך במקצועו, מהם שעוררו ויכוחים סוערים, כגון מאמרו על הנושא ,,ההפלה — חוקית או בלתי חוקית״. היה פעיל במוסדות מדע וסעד יהודיים בניו־יורק: סגן נשיא הקונגרס היהודי האמריקאי, ממנהלי הג׳וינט, יו״ר המועצה הלאומית של הסתדרות ציוני אמריקה. נפ׳ בניו־יורק.

רזיאל (רוזנסון), אברהם־מרדכי בה״ר ניסן־עובדיה
(1961—1880)

מחנך. נו׳ ביאנובה לאביו הרב. חניך החדר וישיבות איישישוק וולוז׳ין. למד בקורסים הפדגוגיים בגרודנה. ערב מלחה״ע ה־1 הוזמן להורות בבי״ס ,,תחכמוני״ בת״א. עם פרוץ המלחמה גורש ע״י הטורקים והוחזר לרוסיה. לאחר תלאות במשך 8 שנות המלחמה והמהפכה חזר ארצה דרך ליטא ושב לעבודתו בביה״ס ,,תחכמוני״ (עד תש״ח). בצניעותו, באהבת התורה והארץ, ובשלמות נפשו שלא הכירה פשרות ויתורים, שימש מופת ודוגמה למאות מחניכיו. נפ׳ בתל־אביב.

בנו **דוד** — מפקד האצ״ל; בתו **אסתר רזיאל־נאור** — מורה וחברת הכנסת.

רזיאל, דוד בן אברהם־מרדכי
(1941—1911)

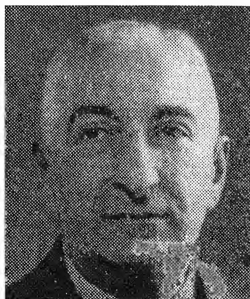
מפקד אצ״ל. נו׳ בסמארגון בבית סבו, הרב גורדין. בהיותו בן 3½ שנים עלה עם הוריו לא״י. לאחר זמן קצר פרצה מלחה״ע ה־1 והוריו נאלצו לעזוב את הארץ (כנתינים זרים) וחזרו לרוסיה. כעבור 8 שנים חזר לת״א. גמר את ביה״ס ,,תחכמוני״ בת״א. שנתיים למד בישיבת ,,מרכז הרב״ בירושלים, ואח״כ באונ׳ העברית במכון למדעי הרוח. לאחר פרעות תרפ״ט הצטרף לארגון הצבאי הלאומי (אצ״ל). בש׳ 1937—1941 שימש מפקדו הראשי של האצ״ל.

בש׳ 1939 נאסר ע״י הבולשת הבריטית, זמן קצר לאחר שובו ארצה מפגישה עם ז. ז׳בוטינסקי בחו״ל. עם פרוץ מלחה״ע ה־2 שוחרר. כשפרץ בעיראק מרד, יצא בראש קבוצה קטנה של צעירים לעיראק, בעקבות פנייה מטעם הצבא הבריטי. נהרג בחאבאניה בעת הפצצה גרמנית ונקבר על חופי אגם רוכנייה. עצמותיו הועלו ארצה בש׳ 1961 ונטמנו בירושלים. על שמו נקרא המושב רמת־רזיאל.

רחמילביץ, אלעזר־ליפמן בן יצחק־אייזיק
(1957—1893)

רופא ועסקן ציוני. נו׳ בסלוצק. חניך הגימנסיה העברית של כהן בווילנה (1913). הוסמך בתור ד״ר לרפואה (ברן, 1919). בא לליטא ושימש רופא אף, אוזן וגרון, בקובנה. ציוני לוחם וקיצוני בהשקפותיו. מראשי התנועה הציונית ויו״ר מרכז הציונים הרביזיוניסטים בליטא. פעיל בהסתדרות הרפואית ובמוסדות ציבור שונים. עלה ארצה בש׳ 1934 והשתקע בת״א. בנו בכורו **יעקב־יצחק** נפל במלחמת השחרור בחוליקאת. נפ׳ בת״א.

רחמילביץ, נחמן בן אליהו־אריה
(1941—1876)

עסקן. נו׳ בווילקובישק. קיבל חינוך מסורתי ולמד גם בבי״ס תיכון. חניך אונ׳ קניגסברג והיידלברג. הוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה. השתקע בווילנה ושם עסק במסחר־עצים. היה פעיל בחיי הציבור. חבר בוועד העזרה לפליטים (1914) וחבר בעירית וילנה. שימש (יחד עם ד״ר ויגודסקי וש. רוזנבוים) נציג היהודים במועצת המדינה (,,טאריבה״) הליטאית. היה גם חבר הסיים הליטאי כנציגה של הרשימה היהודית. שימש תת־שר לכספים, מסחר ותעשיה בממשלה הליטאית הראשונה, ופעיל במוסדות האוטונומיה היהודית בקובנה: סגן נשיא הוועד הלאומי, יו״ר ומנהל ראשון של הבנק היהודי המרכזי. כן היה מפעילי ,,אגודת ישראל״ בליטא. עם ביטול האוטונומיה עבר לברלין. בש׳ 1935 עלה לא״י ושימש קונסול ליטא בא״י (במקומו של ד״ר ש. רוזנבוים). נפ׳ בת״א.

רטנר, דב
(1917—1852)

חוקר התלמוד. נו׳ בקאלווריה. חניך ישיבות מיר וולוז׳ין. בהיותו בן 16 כבר פרסם מאמרים תורניים ב,,הלבנון״. 10 שנים ישב בפטרבורג ועסק במסחר, אך רוב שעותיו הקדיש לתורה ולחכמת ישראל. שלט ב־9 שפות. אחרי הגירוש מפטרבורג עבר לווילנה. שם פרש מהמסחר והתמסר לחקר התלמוד. פרסם מהדורה ביקורתית של ,,סדר־עולם״ עם מבוא גדול (וילנה, תרנ״ד—תרנ״ז) ופירוש בן 12 כרך על

הירושלמי, בשם „אהבת ציון וירושלים" (וילנה, תרס"א—תרע"ד). בש' 1904 קיבל מדליה מהאקדמיה למדעים בפטר־בורג על עבודתו המדעית. את ספרייתו העשירה ציווה לספריית שטרשון. נפ' בווילנה.

ריבקינד, שמעון־הירש
(נו' בש' 1901)

שופט. נו' במאָראָטש. בנעוריו היגר לארה"ב. למד משפטים באונ' קולומביה. בש' 1926 היה לעו"ד. 6 שנים שימש מזכירו של הסינטור רוברט ואגנר. מש' 1930 שותף במשרד עוה"ד: ואגנר, קוילבינן וריבקינד. בש' 1941 מונה לשופט מחוזי בדרום ניו־יורק. בימי מלחה"ע ה־2 ולאחריה שימש יועצו של הגנרל ד. אייזנהאור לענייני היהודים בשטחי הכיבוש האמריקאי באירופה ומילא תפקיד חשוב כמקשר בין המוסדות היהודיים לבין שלטונות הכיבוש האמריקאיים בטפלו ברבבות יהודים משארית הפליטה. חבר המועצה העליונה של החינוך הגבוה בניו־יורק. בש' 1955 זכה להערכה ע"י נשיאות המגבית היהודית המאוחדת על עבודתו להצלת יהודים באירופה.

ריטנברג, יצחק בן אהרן
(חי במאה הי"ט)

מחבר. נו' בקובנה. מראשוני המשכילים בקאלווארייה. פרסם מאמרים ב„המליץ" ו„הצפירה" ובהם פירושים חדשים לפסוקים שונים בתנ"ך. חיבר מונוגרפיה על קהילת קאלווארייה. ביתו היה בית־ועד לחכמים. היה בעל ספריה גדולה. הו"ל מהדורה חדשה של ספר „מכלול" לרד"ק עם הוספות (ליק, תר"ב).

רייז, אברהם־ברוך
(1941—1877)

רב וסופר. נו' בשאוולי. בנעוריו היגר לארה"ב. מוסמך „היברו יוניון קולג'" בסינסינטי. רב בקהילות „בית־ישראל" בהוטספרינג במשך 38 שנה. פעיל בשדה החינוך ונשיא המועצה המקומית לחינוך. מייסדה ונשיאה של אגודת מנהלי בתי־הספר במדינת ארקנזס. יועץ ממשלתי לענייני חינוך.

ריינולדס, לואיג־ג'ורג'
(1947—1870)

רב ורופא. נו' בליטא. שימש רב בניו־ג'רסי (פנסילבניה). פרש מהרבנות ולמד רפואה. מש' 1908 רופא ומרצה ברפואה באונ' דרום־קליפורניה. המשיך בקשריו עם עולם התלמוד ופרסם מאמרים בענייני הלכה, דת וחינוך, בצד מחקרים רפואיים. ציוני פעיל. נפ' בלוס־אנג'לס.

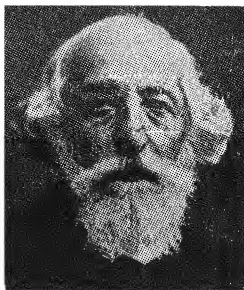
ריכרסון, משה הכהן
(1903—1827)

מדקדק. נו' בווילנה. חברו של יל"ג. בביה"ס החל את עבודתו הספרותית בתרגומים ממשלי קרילוב („תיקון משלים", וילנה, תר"ך; וילנה, תרנ"ב) וכן במאמרים בעתונות. מחיבוריו: „חלקת הניקוד" (וילנה, תרכ"ד); „חלקת הפעלים והמלות" (וילנה, תרל"ג); „מערכת הדקדוק" (וילנה, תרמ"ד). השאיר כמה כ"י שלא ראו אור. בש' 1881 עקר לניו־יורק וישב שם עד סוף ימיו. שם יצא־לאור תרגומו ל„משלי לסינג" (ניו־יורק, תרס"ב).

בנו **צבי** (1892—1857) נו' בווילנה. למד בביהמ"ד לרבנים בווילנה. תרגם לאידיש את משלי קרילוב („באסני קרילאוו", וילנה, תרל"ט) וכן ערך קובץ משלים ופתגמים מהתלמוד ומהספרות הרוסית („משלי חכמים ומילין דרבנן אשר בפי ישראל ובפי הרוסים בד בבד נשתנו").

רילף, יצחק
(תקצ"א—תרס"ב ; 1831—1902)

רב וסופר. נו' בהולדהויזן (גרמניה). למד בישיבת ר' מרדכי וצלר. בגיל 17 למד בבימ"ד למורים במארבורג והשתלם

בשפות קלסיות. בש' תרי"ד (1854) נתקבל לאונ' במארבורג ושם למד פילוסופיה. בש' תרי"ז (1857) הוסמך להוראה. שימש מורה ומטיף בקניגהויזן (שורין), ובש' תרכ"ה—תרנ"ח (1898—1865) היה רב ומטיף בממל. שם פעל גדולות לגיבוש הקהילה היהודית, בעזרתו ליהודי ליטא ובהשפעתו לחיבת ציון. בזכותו נעשתה עדת ממל הקטנה אבן־שואבת לכל קשה־יום שבא מעבר לגבול. ראשית פעלו היתה בש' תרכ"ח—תרכ"ט, שנות הרעב בפלך קובנה. הוא השתתף אז במועצת קובנה 1868 והתרשם מאוד מהמוני היהודים העניים, ממצוקתם החמרית ואהבתם למורשת ישראל. את רשמי מסעו זה פרסם בגרמנית בחוברת בשם „נסיעתי לקובנה" (ממל, 1869). ביוזמתו הוקם ועד עזרה שפנה בכרוז ליהודי המערב. ההיענות לכרוז היתה מרובה ואיפשרה סיוע ל־230 קהילות. בש' תרל"ב (1872) ביקר במינסק, אחרי השריפה הגדולה, ואת רשמי מסעו זה פרסם בחוברת בשם „שלושה ימים ברוסיה היהודית", בגרמנית (פרנקפורט־ע"נ־מיין, 1882), בה לימד סניגוריה על יהודי רוסיה והוכיח שאין ממש בהאשמותיהם של האנטישמים, ושיהודי רוסיה מצטיינים במידות טובות ובחריצות. הפרעות ברוסיה בשנות השמונים נגעו עד עמקי לבו. הוא קיבל ידיעות מפורטות על הנגישות והפרעות ופרסם את הדברים בעתונות הגרמנית והאנגלית, במיוחד ב„טיימס" הלונדוני. תיאוריו אלה זעזעו את דעת הקהל באירופה ובאמריקה ועוררו את נדיבי ישראל לתרום סכומים גדולים לטובת הנפגעים. לממל, ששכנה על גבול רוסיה—גרמניה, הגיעו המוני פליטים שפנו לעזרת הוועד המקומי. הרב רילף, שסבור היה תחילה כי עתידם של יהודי רוסיה הוא ברוסיה רחבת־הידים, נוכח לדעת שכל עוד לא בוטל תחום המושב ולא חל שינוי במשטר הקיים אין תקוה ליהודים אלא בהגירה. עם הופעת ספרו של ל. פינסקר („אוטואמנציפציה") התלהב מאוד הרב לרעיון וכתב אז חוברת בשם „ארוכת בת עמי" — דברים כבושים היוצאים מן הלב לבני־ברית ושאינם בני־ברית. שם דיבר על האור המתעה של האמנציפציה ושאין עם בלי ארץ, והסיק כי לא בשווי־זכויות ייוושע עם ישראל, אלא בשלמות נפשית ובשיבה למולדת ההיסטורית. חוברת זו עשתה בשעתה רושם עצום

והעמידה את מחברה בין ראשוני חו״צ. עם הופעת הרצל הצטרף לתנועה הציונית ויצא נגד רבני המחאה הגרמניים שהתנגדו לכינוס הקונגרס הציוני הראשון במינכן. השתתף בקונגרסים הציוניים הראשונים (בקונגרס השני שימש נציגה של וילנה) וגם נבחר לוועה״פ הציוני. מלבד עסקנותו היהודית בממל ומחוצה לה, שימש 26 שנה עורך ראשי של העתון „מאמאלער דאמפבוט״, שהוא היה מייסדו. כן פעל לטובת הציבור כולו בענייני השכלה ועזרה לעניים. בש׳ תרנ״ח (1898) התפטר, מחמת בריאותו הרופפת, מתפקידו ברבנות בממל ועבר לבון. הוא היה מגדולי העסקנים בגרמניה במאה הי״ט. היה הוגה דעות ומפורסם בספרות הפילוסופית הגרמנית. על ספרו הגדול „מטפיסיקה״ (5 ח׳) אמר הפילוסוף אדוארד הרטמן, כי הוא משלים בצורה נהדרת את הפילוסופיה של המאה הי״ט. כן חיבר ספר (ממל, 1880) על רעיון האחדות כיסוד לכל האמונות והמדעים. נפ׳ בבון.

ריצ׳רדס (קיידנסקי), דב־גרשון
(נו׳ בש׳ 1877)

סופר ועורך. נו׳ בקיידאן. בגיל 14 היגר לארה״ב. שימש עוזר במערכות עתונים. ערך עתון יהודי בבוסטון. אח״כ עבר לעתונות האנגלית וזכה לפרסום במאמריו הרציניים הכתובים ברוח פילוסופית. קנה לו שם בספרו "Discours of keidansky" — קובץ תיאורים מחיי המהגרים. הצטרף לתנועה הציונית מראשיתה והיה פעיל בתעמולה ציונית. מעורכי העתון הציוני „המכבי״. חבר בוועד הפועל של הסתדרות ציוני אמריקה. ממייסדי הקונגרס היהודי האמריקאי ומזכירו. מזכיר המשלחת האמריקאית בוועד המשלחות היהודיות בימי ועידת וורסיי. מנהל המכון „שרות מודיעין יהודי״ בניו־יורק.

רם, ברוך בן יוסף
(1803—1750)

מו״ל. מו״ס בגרודנה. בש׳ 1789 קיבל רשות לפתוח בית־דפוס בעירו. בש׳ 1799 העביר את הדפוס לווילנה, שבה נאלץ להתחרות עם בתי־דפוס נוצרים שהדפיסו ספרים עבריים. לאחר מותו נכנס בנו מנחם מן בשותפות עם זימל, בעל בית־דפוס, ומאז החל הדפוס לעסוק בעבודה מו״לית נרחבת. הוא הו״ל את התנ״ך (1830) ו„תלמוד בבלי״ (1854—1835). לאחר מותם של מנחם מנס ושותפו זימל עבר הדפוס לידי יורשו של מנחם מנס, **יוסף ראובן**. האחרון נפ׳ ב־1858, והדפוס עבר לבניו, **דוד**, **חיים יעקב**, ו**מנחם גבריאל**. לאחר שנתיים נפ׳ דוד, שהיה מנהלו העיקרי של הדפוס, ואלמנתו **דבורה** (נכדתו של ר׳ שמואל שטראשון) עמדה בראש המפעל וניהלה אותו במשך 40 שנה בכשרון רב והוציאה לו מוניטין („האלמנה והאחים רם״). לאחר פטירתה נמכר הדפוס לברון גינצבורג.

רסר, שמואל בן אליהו
(? — 1880)

מחבר. נו׳ בווילנה. ישב בדרום רוסיה. פרסם מאמרים פופולריים באידיש על נושאים מדעיים שונים, כגון „פלא החשמל״, „מעשה נורא באפריקה״ ועוד. היה מראשוני הפופולריזטורים של ההיסטוריה הישראלית באידיש. הוציא ספר „קורות ישראל״ (וילנה, תר״ל) בשפת יהודית „מגור־מנת״. כן תרגם (מרוסית) „איינע קורצע אללגעמיינע וועלט־געשיכטע׳״, מאת בערטע (וילנה, תרכ״ד), את „דיא באנדיטען פון אמעריקא״ (לובלין, תרכ״ז), ואת הסיפור „רבה״, מחיי רבה בר נחמני (וארשה, תר״ל).

רפלוביץ, חיים
(1928—1882)

מוציא־לאור וסופר. נו׳ בראסיין. חניך הישיבה ומשכיל. מש׳ 1912 שימש סופרו הקובנאי של „פריינד״. בימי מלחה״ע ה־1 מורה בבי״ס עממי בראסיין. מש׳ 1920 ישב בקובנה. פעיל במפלגת־העם („פאלקס־פארטיי״). פקיד בוועד הלאומי. עורך „אונזער צייט״. מסופרי „נייעס״. ייסד את ההוצאה „ליכט״ שהוציאה את כתבי קלמנוביץ, יודיקה, פ. מרקוס, ח. בלושטיין ועוד. חיבר את המחזות: „צום ערשטן מאל״ (וילנה, 1913); „ראזע״ (קובנה, 1923).

רפס, משה
(? —1883)

מראשי היבסקציה. נו׳ בווילנה למשפחת סוחרי־יין. חניך החדר. אקסטרן. מנעוריו חבר ב„בונד״. ממשתתפי ההתנקשות בשר הפלך הווילנאי (יחד עם הירש לקרט). אסיר פוליטי בצפון רוסיה. ברח ממקום גלותו ושוב נאסר. שוחרר עם מהפכת פברואר. היה חבר הוועה״פ של מועצת פועלי פטרבורג וניהל תעמולה חריפה נגד הבולשביקים. לאחר הפילוג ב„בונד״ עבר לקומוניסטים ונעשה מראשי היבסקציה שחיסלה את התנועה הציונית, את המפלגות היהודיות האזרחיות ואת מוסדות הציבור והחינוך העברי בכל רוסיה. בש׳ 1920 היה ראש ועדת החיסול והפינוי בווילנה מטעם השלטונות הקומוניסטיים. קומיסר פוליטי בצבא האדום. מראשי מועצת פועלי מוסקבה. סוכן פוליטי של ס.ס.ס.ר. בסין. מנהל המחלקה האמנותית בסובקינו. במשך השנים התרחק מעניינים יהודיים, אך השתתף בעתונות הקומוניסטית היהודית במאמרים על נושאים פוליטיים. קרבן ה„טיהורים״ בימי סטאלין.

רפפורט, אנה
(? —1876)

סופרת. נו׳ בקובנה למשפחה מיוחסת. חניכת הגימנסיה הרוסית. היגרה לארה״ב והחלה לפרסם שירים ב„ארבייטער צייטונג״ וב„צוקונפט״ על נושאים סוציאליים. כן פרסמה מאמרים בעתונות. בש׳ 1910 זכתה בפרס בתחרות ספרותית על הנושא „חינוך ילדים״. לאחר זמן פרשה מן הספרות האידית ועברה לאנגלית. בשנים 1911—1917 עבדה במערכת העתון הסוציאליסטי "The Call".

רפפורט, משה בן אוריה
(חי במאה הי״ט)

ת״ח ונדבן. חי בקיידאן. מחבר „אמרי־משה״, פירוש על מגילת אסתר (וארשה, תרמ״ט); „תולדות משה״, פירוש להגדה־של־פסח (וארשה, תרמ״ט). שני הספרים נדפסו בלווית חידושים מאת ר׳ שאול שפירא, אב״ד פוניבאז׳.

רפפורט, שרל
(1942—1865)

מנהיג סוציאליסטי. נו' בדוקשט (פ' וילנה). התפרסם כעילוי. אביו קיווה שיהיה רב. בהשפעת ההשכלה ברח לווילנה. שם הקים חוגים להש־תלמות ואגודה לסיוע לבחורי הישיבה בחומר וברוח. מש' 1883 הצטרף לתנועה הסוציאליסטית והיה פעיל במחתרת (יחד עם דמבו, ל. אכסלרוד ול. יגיכס). בש' 1887 השתתף בהתנקשות בחיי הצאר אלכסנדר השני, יחד עם אחיו של לנין שנתפס ונתלה. ברח לצרפת והתאזרח שם. השׂ

תתף בעתונות הסוציאליסטית בצרפתית. אף שהיה ידידו של ז'ורס, התנגד לסוציאליזם הרפורמיסטי. יחד עם ז'ול גד ולפרג עמד בראש התנועה המרכסיסטית בצרפת. בימי מלחה"ע ה־1 השתתף בוועידות קיאנטל וצימרוואלד. נאסר כמה פעמים על נאומים דפיטיסטיים. את נאום הגנתו בפני ביה"ד הצבאי פרסם בחוברת שעשתה רושם בשעתה. בש' 1921 עבר לשורות המפלגה הקומוניסטית וסייע לעלייתה בצרפת. ערך את ה„רוויו קומוניסטה" ואח"כ את ה„הומאניטה", בטאון המפלגה הקומוניסטית בצרפת. בש' 1926 ביקר ברוסיה ונתקבל בכבוד רב. אולם התפתחות העניינים ברוסיה, ביחוד „משפטי מוסקבה", הרחיקוהו מן התנועה ובש' 1930 פרש מן הקומינפורם. בסוף ימיו הצטער על שלא נתן את חילו לעם היהודי. מימרתו השגורה בפיו היתה „אין חופש בלי סוציאליזם — ואין סוציאליזם בלי חופש". השתתף ב„צוקונפט" וב„נייע וועלט". חיבר ביוגרפיה של ז'ורס. בשנותיו האחרונות פרסם אוטוביוגרפיה ב„ארבייטער שטימע", עתון קומוניסטי יהודי בפאריס. שני מאמריו האחרונים היו מוקדשים לבעיות יהודיות. פרסם מחקרים חשובים על נושאים סוציאליסטיים. נפ' בצרפת.

רקובסקי, אברהם־אבא בה"ר עזריאל־אריה
(1922—1855)

סוחר וסופר. נו' במאריאמפול. אביו היה רב. התחנך על ברכי התלמוד. רכש ידיעה גם בשפות זרות. בש' תרל"ב החל לפרסם בעתונות העברית („המגיד", „הצפירה" ו„הצו־פה") מאמרים בידיעות העולם והטבע. תרגם את הספר „נדחי ישראל" מאת ל. פיליפסון (וארשה, תרל"ה), את הסיפור ההיסטורי „חוטר מגזע ישי" (או „דוד אלרואי") מאת ביקונספילד (וארשה, תרמ"ג; ואח"כ פעמים רבות), ואת „מירטלה" לאוז'שקא. מחיבוריו: „תלמוד שפת צרפת על פי שיטת אולנדורף"; „הנקמה", סיפור היסטורי (וארשה, תרמ"ג); „מסכת שטרות", פרודיה (וארשה, תרנ"ד; תרס"ה).

שבד, צמח בן יוסף־זליג
(1935—1864)

רופא ועסקן ציבורי. נו' בווילנה. למד בחדר עד היותו בן 10. גמר גימנסיה רוסית ולמד רפואה במוסקבה. השתלם

בווינה. מש' 1894 רופא בווילנה. סגן נשיא אגודת הרופאים שם. פעיל בחיי הציבור, מייסד בתי־ספר־של־ערב לנשים. היה ציר בוועידת ההשכלה בפטרבורג. מ־מייסדי המפלגה העממית. השתתף במהפכת 1905 והוגלה לחו"ל, לתקופה של 3 שנים. בימי מלחמת העולם ה־1 היה רופא מתנדב. אחרי המלחמה היה פעיל בוועד העזרה „אזע" ובייסוד בתי־ספר. מש' 1915 יו"ר ועד הקהילה וחבר עירית וילנה. ממייסדי החברה האתנוגרפית־היסטורית ו„ייווא". מש' 1928 חבר הסנט הפולני. פרסם שורה של מאמרים מדעיים ופופולריים על נושאים רפואיים. כן ערך קבצים שונים (כגון „ווילנער זאמלבוך", תרע"ז—תרע"ח) וחיבר באידיש חוברות פופולריות ברפואה והיגיינה. כתב „אוטאביאגראפיע" (וילנה, 1935). אישיות מרכזית ופופולרית בווילנה היהודית שלפני חורבנה. נפ' בווילנה.

שבלת, אליעזר
(1941—1897)

עתונאי. נו' בכפר נאַדזינג (פ' וילנה). חניך הישיבה. רכש לעצמו השכלה כללית רחבה. ידע את הלשון הליטאית ואף תרגם ללשון זו את „שיר־השירים". החל את עבודתו העתונאית כמתרגם מליטאית בשביל „טאג" בווילנה ואח"כ עבד ב„אונזער פריינד" בווילנה, ב„אידישע שטימע" וכן ב„פאלקסבלאט" בקובנה. נספה בשעת בריחתו מקובנה לרוסיה.

שוורץ, א. ש.
(1957—1876)

רופא ומשורר עברי בארה"ב. נו' בז'אַזמיר. בראשית המאה העשרים היגר לארה"ב, שם למד רפואה ושימש רופא. פרסם שירים ב„התורן" וה„דואר". אחד המשוררים העברים הראשו־נים בארה"ב. המוטיבים העיקריים בשירתו הם: המסורת הדתית, הטבע, והאהבה לכל אשר נברא בצלם אלהים. כמה משיריו הופיעו באנתולוגיה של השירה העברית באמריקה. נפ' בניו־יורק.

שוורץ, ויליאם־סמואל
(נו' בש' 1896)

צייר ופסל. נו' בסמארגון. חניך ביה"ס לאמנות בווילנה. השתלם בשיקאגו והצטיין בתור צייר, פסל וליטוגרף. יצירותיו הוצגו בכמה תערוכות אמנותיות בארה"ב ונרכשו ע"י אוניברסיטאות וגלריות אמנותיות שונות, וכמה מהן גם ע"י המוזיאון בת"א.

שוורץ, ישראל־יעקב בה"ר יצחק־אייזיק
(נו' בש' 1885)

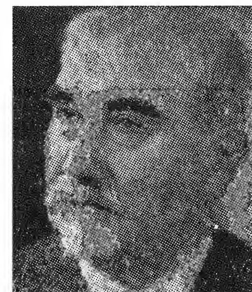
משורר. נו' בפאטרושון (ליד קובנה) לאביו הרב. עד גיל 16 למד בישיבות קובנה. בעודנו נער נתפס לקריאת ספרות

אידית ועברית ואח"כ ספרות רוסית. עבודתו הספרותית החלה בתרגומים של שירי ביאליק. בש' 1906 היגר לארה"ב. פרסם ב,,יודישען קעמפפער" וב,,צוקונפט" שירים ותרגומים, במיוחד שירים משל ביאליק ויהודה הלוי. אח"כ התמסר לתרגומים מן הספרות האנגלית (מיצירותיהם של מילטון, ויטמן ושקספיר). לרגל סיבות אישיות פרש בש' 1918 לעיירה לקסינגטון ועסק שם במסחר. שינוי זה חולל השפעה רבה על יצירתו. הסביבה החדשה עוררה את כוחו האפי, וסידרת הפואימות והאידיליות שלו ,,קענטאקי" (ניו־יורק, 1925) נתקבלה בהתלהבות ע"י הביקורת כאחת היצירות החשובות המציינות אבן־פינה בשירה האידית — לידתו של האפוס היהודי באמריקה. את ,,קנטקי" תרגם בעצמו לעברית.

שוורץ, דוד־מרדכי בן משה

(1950—1871)

רופא ועסקן ציוני. נו' בקובנה. חניך החדר והגימנסיה הרוסית. סיים פקולטה לרפואה באונ' וארשה. השתלם במינכן ובווינה. 35 שנה שימש רופא נשים בקובנה (בהפסקות של ימי המלחמה). היה רופא צבאי בימי מלחמת יפאן ובימי מלחה"ע ה־1. ציוני מנעוריו. עם הופעתו של הרצל התמסר בהתלהבות לשירות התנועה הציונית ונשאר נאמן לדגלה עד יומו האחרון. ציר לקונגרס הציוני השני, מראשוני התנועה הציונית בליטא, ממנהיגיה וממנהלי התעמולה הציונית. ראש הוועד הארצי של קק"ל. חבר המרכז הציוני, ממייסדי ומנהלי ,,ספריית מאפו" והגימנסיה הריאלית העברית. פעיל למען בית־הספרים הלאומי בירושלים. ביתו היה הבית הציוני בהא הידיעה בקובנה ופתוח לכל אורח ושליח הבא לליטא בשם הציונות. אציל־רוח ועדין־נפש, חביב על כל מכריו וחבריו. בש' 1935 עלה לא"י והשתקע בת"א. הוא ואשתו נפ' בת"א.

אשתו **דבורה** היתה בתו של **יעקב רכס**, מורה לדת־היהודית בבתי־הספר הממשלתיים בקובנה. אף היא היתה פעילה בענייני ציבור וציונות ועזרה לבעלה בעסקנותו.

שוחט (וילבושביץ), מניה בת ישראל

(1961—1880)

מחלוצות הישוב ומגיניו. נו' בלוסוסנה (ע"י גרודנה). בת למשפחה אמידה ומשכילה, שהעמידה שורה של בוני הישוב. מנעוריה פעילה בתנועת המהפכה ברוסיה. חברה ב,,נארודנאיה ווליה". עבדה כפועלת בביח"ר בלודז' ואח"כ במינסק. פעילה ב,,בונד". נאסרה במוסקבה. בהשפעת זובטוב ייסדה את ,,מפלגת הפועלים הבלתי תלויה". בעזרתה התקיימה הוועידה הציונית במינסק (1902). השתתפה בקשר לרציחת פלבה. בש' 1904 עלתה לארץ. ממייסדי הקבוצה החקלאית הראשונה (בסג'רה) ומראשוני ,,השומר". בראשית מלחה"ע ה־1 הוגלתה לאנטוליה. בש' 1918 חזרה ארצה ופעלה בקבוצות ,,השומר". ממייסדי ,,כפר גלעדי". פעילה בכל מערכות ההגנה של הישוב. נפ' בתל־אביב והובאה לקבורה בכפר־גלעדי.

שויס, חיים־בנימין בן צבי

(1953—1884)

היסטוריון, מחבר ומחנך. נו' בגורז'ד. חניך החדר והישיבה. בגיל 15 התמסר ללימוד התנ"ך, הדקדוק והספרות העברית. רכש ידיעה בגרמנית וצרפתית. יצא לגרמניה כדי להיכנס לאונ', אך לא הצליח. שימש מורה לעברית בוויסבאדן. לימים חזר לעיר מולדתו והתמסר לעבודה ספרותית בעברית, גרמנית ואידיש. בש' 1910 היגר לארה"ב, שם פרסם שורה של מחקרים וספרי־עם. שימש פרופ' לתנ"ך והיסטוריה ישראלית בבימ"ד למורים (1918—1948), ואח"כ פרופ' למדעי היהדות באונ' לוס־אנג'לס (52—1948). פרסם מאמרים על ,,ירושלים — העיר הקדושה"; ,,המונותאיזם היהודי והמטריאליזם המרכסיסטי"; ,,מקורות הנצרות של קאוטסקי"; ביוגרפיות על אישים ומחקרים בתולדות קהילות גדולות (וילנה, גרודנה, בריסק, קרקוב ואח'), על האינקויזיציה ועל ,,מלכות הארץ ומלכות המשיח". חיבורו העיקרי הוא ספרו ,,די גרויסע אידישע געשיכטע" ב־4 כרכים (ניו־יורק, 1919). בין שאר חיבוריו: ,,ביבלישע געזאנגען" (ניו־יורק, 1916); ,,באים יום טוב בוך" (ניו־יורק, 1933); ,,די נביאים" (ניו־יורק, 1931); ,,מעשיות פון אגדתא" (ניו־יורק, 1936); ,,מעשיות פון בראשית" (ניו־יורק, 1945); "Jewish Festivals" (1928); "Lifetime of a Jew" (1950). תרגם לאידיש את ,,דוריאן גריי" לאוסקר ווילד, ו,,חיי שפינוזה" מאת קונו פישר. בש' 1952 קיבל פרס ,,קרן לואי למד". נפ' בלוס־אנג'לס.

שולמן, אליעזר

(1904—1837)

סופר. נו' בקראָטינגה. חניך הישיבה ומשכיל. באמצעות חותנו נתקבל בתור מורה ומחנך בבית לייב ברודסקי בקיוב. כעבור זמן נתמנה על־ידיו לגזבר ראשי של ,,החברה האלכסנדרובית". מצבו החומרי הטוב וספרייתו הגדולה של חותנו איפשרה לו להעמיק את ידיעותיו ולהתמסר לעבודת מחקר בחכמת־ישראל. התפרסם בזכות ספרו ,,ממקור ישראל", תולדות היינריך היינה ולודביג ברנה (ווין, תרל"ו; ברדיטשוב, תרנ"ג). כן פרסם מחקרים בתולדות הספרות האידית: ,,שפת יהודית אשכנזית וספרותה — מקץ המאה הט"ו עד קץ שנות המאה הי"ח" (ריגא, תרע"ג); ,,זכרונות עיר מולדתי" (פטרבורג, תרנ"ד); ,,האובדים והנדחים", סיפור (אודיסה, תרכ"ז); ,,אוצר סיפורים" (וארשה, תרנ"ד; שם, תרס"ב). נפ' בקיוב.

שולמן, דוד בן יחיאל

(1962—1897)

עסקן ציבורי. נו' בפוניבאָז'. היה פעיל בעבודה ציונית וציבורית. ממייסדי ,,מכבי" והגימנסיה העברית בעירו. נתן יד לפעולות צדקה. בש' 1925 עלה ארצה. היה מראשוני היבואנים בענף הטקסטיל. פעיל בתנועה הרביזיוניסטית. בימי פרעות תרפ"ט השתתף בהגנת ת"א ונפצע. פעיל ב,,כופר הישוב" ובמגבית התגייסות והצלה. מפעילי איגוד יוצאי ליטא, ממייסדי בית האיגוד בתל־אביב וממייסדי שיכון יוצאי ליטא ברמת־השרון. נפ' בתל־אביב.

שולמן (שרובסקי), לזר
(1876—?)

סופר סוציאליסטי. נו׳ באחוזה סמוכה לווילקומיר. התחנך בקובנה. למד בחדר ומפי מורים פרטיים. מילדותו התעניין בספרות עברית ופרסם כתבות ב,,המליץ״. בש׳ 1889 הצטרף ל,,בונד״ ולימים הפך אחד מאישיו המרכזיים. נאסר כמה פעמים והוגלה. ברח לחו״ל, ישב בג׳נבה ושימש מזכיר ראשי של לשכת ה,,בונד״, חזר לרוסיה וערך את עתונות ה,,בונד״. גם בפולניה העצמאית נרדף ע״י השלטונות. מחיבוריו באידיש: ,,קרל מרכס ובעיות היהודים״ (בקובץ קרל מרכס, וארשה, 1918)· ,,הבונד ברוסיה בימי המהפכה״ (וארשה, 1918); ,,הבונד והתנועה המקצועית״ (1922); ,,דפי היסטוריה של תנועת הפועלים היהודית״ (1929). תרגם לאידיש את ספרו של הנריך קוניב ,,מקור הדת והאמונה בה׳״ (הופיע בהוצאת היבסקציה באודיסה, 1922).

שולמן, קלמן
(1821—1899)

סופר ההשכלה. נו׳ בביחוב-ישן. חונך על ברכי התלמוד. חברו של מיכ״ל וידידם של גדולי המשכילים בדורו. הסופר

היהודי הפורה ביותר בזמנו. פרסם עשרות כרכים בתרגום ומקור. עבודתו העשירה את הספרות העברית בדורו ביצירות שהרחיבו את אופקם של רבבות קוראיו. סגנונו ותוכן דבריו היו רומנטיים. נושאיו: אהבת ציון, אהבת העב־רית, מסתרי המזרח, קורות היהו־דים וכו׳. ערכו בספרות העברית הוא לא בסגנונו העברי, אלא בתפקידם החינוכי של דבריו לבני דורו. חיבוריו ותרגומיו: ,,אריאל״ (וילנה, תרט״ז); ,,ארץ הקדם״ (וילנה, תר״ן); ,,בית-האוסף״ (וילנה, תרמ״א); ,,דברי-חפץ״ (וילנה, תרנ״א); ,,דברי ימי-עם-עולם״, 4 כרכים (וילנה, תרכ״ח—תר״ל; ואח״כ פעמים רבות); ,,הליכות קדם״, על א״י (וילנה, תרי״ד); ,,הראל״, קדמוניות א״י (וילנה, תרכ״ו); ,,הריסות ביתר״, סיפור היסטורי (וילנה, תרי״א; ואח״כ פעמים רבות); ,,חבצלת-השרון״, מכתבים ואגדות א״י (וילנה, תרכ״א); ,,מוסדי ארץ״, גיאוגרפיה ב־10 כרכים (וילנה, תרל״א—תרל״ו); ,,מחקר ארץ רוסיא״ (וילנה, תר״ל); ,,מנחת-ערב״ (וילנה, תרמ״ט); ,,עשר וצדקה״, תולדות מ. א. רוטשילד (וילנה, תרכ״ד; שם, תרמ״ה); ,,צבי לכל הארצות״, על יישוב א״י (וילנה, תרנ״ג); ,,קרית מלך רב״, תולדות פטרבורג (וילנה, תרכ״ט); ,,שולמית״, פלאי א״י (וילנה, תרט״ו; שם, תרי״ט); ,,שפה אחת״ (וילנה, תרנ״ח); ,,שפה ברורה״ (וילנה, תר״ח; שם, תרכ״ד; שם, תרמ״ו); ,,שפת ציון״ (וילנה, תרנ״ו); ,,תולדות חכמי ישראל״, 3 כרכים (וילנה, תרל״ג—תרל״ד; ואח״כ פעמים רבות); ,,ימי עם־עולם״, והוא קדמוניות היהודים ליוסף בן מתתיהו (וילנה, תרמ״ז); ,,מלחמות היהודים״, ליוסף בן מתתיהו (וילנה, תרמ״ד); ,,תולדות יוסף״, ליוסף בן מתתיהו (וילנה, תרי״ט); ,,מסתרי פאריז״ לאיז׳ן סי (וילנה, פעמים רבות). נפ׳ בווילנה.

שולמן, שמואל
(1862—1955)

רב וחוקר. נו׳ בקאלווארייה. הובא לארה״ב בגיל צעיר. חניך הקולג׳ בניו-יורק והאונ׳ וביה״ס הגבוה לחכמת-ישראל בברלין. שימש רב בקהילות שונות בארה״ב. מאישיה המר־כזיים של היהדות הרפורמית באמריקה. מעורכי התרגום האנגלי של התנ״ך. עורך לקסיקונים יהודיים. נשיא ,,אגודת רבני הרפורמה״. התנגד ללאומיות יהודית, אך תמך בהת־יישבות יהודית בא״י. חבר הסוכנות היהודית, כנציגם של ה,,לא-ציונים״. נפ׳ בניו-יורק.

שוקיאן, פנחס
(1856—?)

חו״צ ועסקן ציוני. נו׳ בוואבולניק. התחנך בקורלנד. מורה בטרוקי (בין תלמידיו היה יוסף קלוזנר). עזב את ההוראה ועבד בתור חובש בווילנה. התיידד שם עם רש״י פין, דיק, קלמן שולמן ושאר סופרי וילנה. פרסם מאמרים ב,,המליץ״. חו״צ נלהב. מראשוני ,,בני-משה״ בווילנה והרוח החיה בכל עבודת תרבות עברית שם. ביוזמתו נוסד ביה״ס ,,בנות-ישראל״ שהיה ברבות השנים לביה״ס ,,יהודיה״. חבר המרכז הציוני בווילנה.

שור, זאב-וולף בן טוביה
(1839—1910)

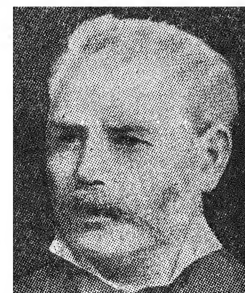
תייר וסופר. נו׳ באניקשט והתייחס על משפחת בעל ,,תבואות שור״. חניך הישיבה וביהמ״ד לרבנים בווילנה. ישב בקובנה ושם התיידד עם א. מאפו. משם הלך לברלין ולווילנה והיה מקורב לצבי-הרמן שפירא, ילינק, גידמן ועוד. סייר במצרים, הודו, סין ואיי הפיליפינים, ופרסם ב,,השחר״ שורה של כתבות על נסיעותיו. חיבר את הספרים ,,מחזות החיים״ (ווין, תרמ״ד) ו,,ארץ הקדם״ (ווין, תרמ״ג), שבהם תיאר את מסעותיו בהודו. בהשפעת פרץ סמולנסקין הצטרף לתנועת חו״צ, ופרסם מאמרים ב,,השחר״ ו,,המליץ״. בש׳ 1888 היגר לארה״ב. הוציא בבלטימור את השבועון ,,הפסגה״ (1891), ,,בלטימור-איזראליט״ ואת ,,התחיה״ בשיקאגו (תר״ס). עסקן ציוני נלהב, ציר בקונגרס הציוני החמישי. כן חיבר ספר ,,נצח-ישראל״, אפולוגיה של היהדות (שיקאגו, תרנ״ז), וערך את הספר ,,מסעות שלמה״ (ווין, תרמ״ד), בו השלים בהערותיו את ספרו של התייר שלמה ריינמן, שסייר בהודו ובסין. נפ׳ בשיקאגו.

שטיינשניידר, דוד — ראה מגיד, דוד

שטיינשניידר, הלל-נח — ראה מגיד, הלל-נח

שטינברג, יהושע
(1839—1908)

בלשן. נו׳ בווילנה. רב-מטעם בביאליסטוק ובווילנה. משׁ׳ 1867 מדריך לעברית וארמית בביהמ״ד למורים בווילנה,

ואח"כ מפקח על המוסד משך 32 שנה. שימש גם צנזור ממשלתי על דברי דפוס עבריים (1863—1908). קשריו עם השלטונות איפשרו לו להשיג הקלות שונות ועזרה ממשלתית לייסוד מספר בתי"ס לילדי ישראל בווילנה ובסביבה. פרסם מאמרים בחקר הלשון, כגון „החיים האורגניים של השפה", „תולדות השפה ותורת דרווין". מחיבוריו: „מערכי לשון עבר", ספר דקדוק עברי (וילנה, תרמ"ה; ואח"כ פעמים רבות); מלון רוסי—עברי (וילנה, 1880) ורוסי—עברי—גרמני (שם, 1888); „ספר למוד ארמית" (1872). כן פרסם מאמרים „לשאלת היהודים ברוסיה" (ווסחוד, 1882); קובץ פתגמים „אור לישרים" (וילנה, תרכ"ו), שעובד מחדש בשם „משלי יהושע" (וילנה, תרל"א; שם, תרמ"ה; שם, תרנ"ד); „משפט האורים", קונקורדנציה תנ"כית (וילנה, תרנ"ז ועוד). תרגם לרוסית (עם פירושים) את החומש וספרי נביאים ראשונים, ותרגם לגרמנית את „שירי בת-ציון" למיכ"ל ולעברית את המשא „גיא חזיון" (המאסף, 1886). נפ' בווילנה.

שטיינברג, מכסימיליאן בן יהושע

(1883—1946)

קומפוזיטור ומנצח. נו' בווילנה. חניך קונסרבטוריון בפטר-בורג. תלמידו של רימסקי-קורסקוב, שאת בתו נשא לאשה. מש' 1909 שימש פרופ' לתיאוריה וקומפוזיציה בקונסרבטוריון ובש' 1934 — מנהלו. חיבר מוסיקה לבלטים, יצירות לתזמורת, למוסיקה קמרית ולפסנתר. כן חיבר מוסיקה לשירי עם. הכין מהדורה חדשה של „יסודות האינסטרומנטציה" לרימסקי-קורסקוב.

שטרייכמן, יחזקאל בן יצחק

(נו' בש' 1906)

צייר. נו' בסאפיזישוק. גמר את הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה. בש' 1924 עלה ארצה. למד ב„בצלאל" והשתלם בפאריס ובפלורנץ. ייסד (יחד עם הצייר א. סטימצקי) בי"ס לאמנות בת"א. הורה בבתי-ספר שונים על אמנות. ממייסדי קבוצת „אפקים חדשים". נוהה אחרי הציור המופשט הלירי. תמונותיו הוצגו ב„ביאנאלה" בוונציה ובסן-פאולו, ובתערוכות שונות. מאז ש' 1953 מלמד במכון לציור ופיסול בת"א. חינך דור של ציירים בארץ.

שטרן, נח בן שמריהו

(1912—1960)

משורר ומחנך. נו' ביאנובה למשפחת סוחרים מכובדת. גמר את הגימנסיה הריאלית העברית בקובנה, ונכנס לפקולטה ההומניטרית באונ' בקובנה. בש' 1930 נסע לארה"ב והמשיך בלימודיו באונ' הרווארד. בש' 1935 עלה ארצה. היה חבר מערכת „דבר" ומורה לספרות אנגלית בביה"ס התיכון „גאולה" בת"א. בימי מלחה"ע ה-2 שירת בבריגדה היהודית. עוד בנעוריו החל לפרסם שירים בעתונות העברית בליטא, ואח"כ בבמות עבריות שונות. נודע כמשורר מקורי ורבגוני. שירתו היתה רגשית ורוויה יגון וזעם. לאחר עלותו ארצה הובלטה בשיריו הפגישה עם המולדת העתיקה והמציאות החדשה. כתב גם מסות ספרותיות. כן תרגם לעברית את „ארץ השממה" לט. ס. אליוט, ובסוף ימיו תרגם ספר מסות של וירג'יניה וולף. נפ' בת"א. השאיר בכ"י שירים, תרגומים ורשימות, שהוצאו לאור בשם „בין ערפלים" (ת"א, 1966).

שטרן, צבי-יהושע

(נו' בש' 1897)

רב. נו' באייראגולה. בילדותו היגר לארה"ב. חניך האונ' וה„היברו יוניון קולג'" בסינסינטי. רב ב„היכל-ישראל" ביוניון-טאון (מדינת פנסילבניה) וב„היכל-עמנואל" במונט-ריאול. מזכיר הקונגרס היהודי הראשון בג'נבה (1935), וחבר הוועד המנהל של הקונגרס היהודי. שימש מזכיר של „ועידת הנוצרים והיהודים" במונטריאול. סגן נשיא כבוד של ה„רויאל אימפייר סוסייטי". ואלה חיבוריו: "Jew and Christian" (Uniontown, 1927); "Judaism in the War of Ideas" (New-Work, 1937); "The Jewish Spirit Triumphant" (New-York, 1943); "Martyrdom and Miracle" (New-York, 1950).

שטרשון, מתתיהו בה"ר שמואל

(1818—1886)

מגדולי המשכילים בליטא. נו' בווילנה לאביו הרב והחכם. היה תלמיד של ר' ישעיהו דוד מליבידוב, ר' מנשה מאיליה ור' יצחק מוולוז'ין. אביו חינכו לתורה ולמדע, והנער רכש לו בקיאות מופלאה בגמרא ובכל ספרות ישראל עד כי נחשב מיחידי הסגולה בדורו. בעודו נער פרסם מאמרים בכתבי-עת שונים („היונה" של שניאור זקש, „ה-מגיד", „כרם-חמד" ועוד). מחי-בוריו: „מתת-יה", ביאור, הגהות והערות על מדרש רבה (וילנה, תרנ"ג) והגהות לתלמוד בבלי. כן כתב הערות לספר „קריה נאמנה" לרש"י פין (וילנה, תרע"ה). היה עשיר וחלק גדול מהונו השקיע בספרייתו הגדולה שהכילה ספרים בכל ענפי המדע והחכמה, ביניהם ספרים יקרי-מציאות. היה מנכבדי הקהילה, גבאי בחברה קדישא ופרנס הקהילה. היה חבר במועצת הבנק הממלכתי. הוריש סכומים גדולים לצדקה, ואת ספרייתו עם בניין מיוחד הוריש לקהילתו. הספריה נקראה על שמו והיא הספריה הציבורית הראשונה בעיר. רשימת הספרים שכללה ספרייתו נדפסה בשם „לקוטי שושנים" (ברלין, 1889). נפ' בווילנה.

שטרשון, שמואל בן אליעזר

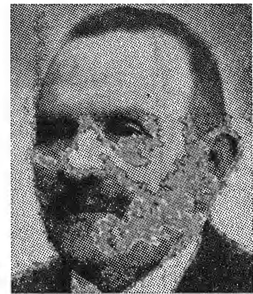
(1840—1895)

ספרן. נו' בווילנה לאביו ממשפחת ר' שמואל שטרשון. חניך ישיבות. היה מגיה בדפוס ראם. אחרי מותו של מתתיהו

שטרשון סידר את ספרייתו, ערך את הקטלוג שלה ושימש מנהלה. נפ׳ בווילנה. בנו יצחק המשיך לנהל את הספריה במשך 35 שנה.

שינהויז, אריה (ליאון)
(1937—1867)

סופר ועסקן. נו׳ ברדושקביץ (פ׳ וילנה). בעל השכלה עברית וכללית. בקי גדול בספרות העברית העתיקה והחדשה וכן בספרות הגרמנית. בסוף המאה הקודמת הגיע עם אחיו באֶנו לממל בעסקי יערות. האח עסק במסחר ואילו הוא התמסר לספרות ולביבליוגרפיה. היה ידידם של סופרי זמנו. פרסם מאמרים בעתונות העברית „המגיד", „הצפירה", „העולם", „הד־ליטא", „נתיבות" ועוד, על נושאים ספרותיים. כן פרסם מאמרים בעתונים הגרמניים על נושאים חברתיים. חיבוריו: „תולדות אהרן", על חיי מרדכי אהרן גינצבורג; „ללמוד וללמד", לקורות החינוך בישראל (קראקא, תרנ"ה); „שקר רדפוני" (על חשבונו), על רדיפות התלמוד בימי הביניים (ברלין, תרנ"א) וכן אסף והו"ל את שירי ידידו המשורר מ. צ. מאנה (וארשה, תרנ"ז). היה מנכבדי הקהילה היהודית בממל ומחשובי משכיליה. ייסד את ה„ליטעראטור־פעראין" בממל וחברה בשם „דוברי עברית". מעורכי „מאֶמאלאֶר דאמפבוט". בימי מלחה"ע ה־1 ולאחריה התרושש וחי בדוחק רב. רק ידידיו הקרובים ביותר ידעו על מצבו החומרי. נפ׳ בממל.

שיק, זלמן
(? —1942)

עתונאי. מראשי האגודה לידיעת הארץ בווילנה. אספרנטיסט נלהב. חיבר ספר „אלף שנה וילנה". בעל ארכיון גדול על וילנה ועל התנועה האספרנטיסטית. בימי הכיבוש הנאצי ברח עם אשתו ללידא ושם נספו.

ש"ך, מרים בה"ר יהודה־לייב
(1957—1867)

מזכירתו של הרצל. נו׳ בוואָקשנה לאביה הרב (שכונה „ר׳ לייבל אייזנקאפ"), מגזע הש"ך. בגיל 4 נתייתמה מאביה. עוד בילדותה הצטיינה בצמאון לדעת ובשאיפה עזה להשכלה. בגיל 12 עזבה את העיירה ובאה אל אחיה בקובנה. זמן קצר למדה מפי פרופ׳ מוריץ לצרוס ואח"כ נשלחה לפאריס, שם קיבלה תעודת בגרות והיא אז בת 17. 4 שנים ישבה בלונדון וחזרה ללמוד בסורבונה (ספרות, פילוסופיה ופדגוגיה). סיימה את לימודיה בהצטיינות. שימשה אח"כ מורה בבתי־ספר תיכוניים ברייםס, מרסיי ופאריס. „מדינת היהודים" של הרצל וכינוס הקונגרס הציוני הראשון עוררו בה את אהבתה לעמה שהיתה טבועה בה מבית אבא, והיא התייצבה לשירות התנועה. היתה עוזרתם הנאמנה של הרצל ונורדוי, שהעריכו את כשרונה ואת השכלתה המקיפה. בימי מלחה"ע ה־1 התנדבה ל„צלב האדום" ועבדה יחד עם רומן רולאן. לאחר המלחמה ביקרה בפולין והביאה משם לצרפת 400 יתומים. ביוזמתה נוסדה (ליד רחובות) שכונת עובדים ע"ש מרמורק, וכמו־כן הועלה ארצה ארונו של נורדאו. מסרה לבית־הספרים הלאומי בירושלים את ארכיונו המדעי של פרופ׳ חבקין. עם קום המדינה עלתה לא"י (והיא אז בת 80). חיברה ספר אוטוביוגרפי בשם „אשר אתם התהלכתי" (ת"א, תשי"א). נפ׳ בצרפת. ארונה הועלה ארצה ונטמן בזכרון־יעקב.

ש"ך, פביוס בה"ר יהודה־לייב
(? —1868)

מבקר ספרותי. נו׳ בוואָקשנה. הצטיין בתור עילוי. בהיותו בן 7 כבר למד תלמוד ותוספות. חניך ישיבת וולוז'ין. נתפס להשכלה ועבר לריגה, שם השתלם בלימודי־חול. בש׳ 1889 יצא לברלין ולמד באונ׳ פילוסופיה ופסיכולוגיה. נסחף ע"י התנועה הסוציאליסטית, אך שמר אמונים לעמו ולשפתו. ייסד בקאֶלן את הארגון הראשון של יהודי גרמניה. היה חסיד נלהב של הרצל. השתתף בקונגרס הציוני הראשון בניסוח „תכנית בזל". לאחר זמן פרש מהתנועה הציונית. השתתף בעתונות הגרמנית והיהודית־גרמנית, כמבקר ספרותי, וכתב מסות על נושאים ספרותיים.

שלובסקי, משה־יודל
(נו׳ בש׳ 1885)

מוציא־לאור וסופר. נו׳ בליטא. פעיל בס.ס. אחרי כשלון מהפכת 1905 היגר לארה"ב יחד עם אשתו חייקה כהן, ממנהיגות פוע"צ. עשה לפיתוח רשת גדולה של בתי־ספר על שם „שלום עליכם" ולהפצת ספרות אידיש. ייסד בית־הוצאת־ספרים באידיש שהוציאה את כל כתבי אב. רייזין, פינסקי ואח׳. פרסם סיפורים ומאמרים בעתונות היהודית באמריקה. מחיבוריו: „אין דער היים" (ניו־יורק, 1916); „אויף א פולער וואך" (בואנוס־איירס, 1951); „אין דער וועלט אריין" (1957); „אין יארן ארום" (תל־אביב, 1966).

שלז, בן־ציון בן שלמה
(חי במאה הי"ט)

מחבר. עלה לירושלים. חיבר: „הציבי ציונים", באגדת חז"ל (ירושלים, תרל"א; שם, תרל"ב), „ידיו אמונה", ויכוח בין מאמין לממאן (וארשה, תרל"ו; ואח"כ פעמים רבות); „כוכבי־יעקב" (ירושלים, תרל"ג); „כל הכתוב לחיים בירושלים" (ירושלים, תרמ"ו); „שארית ציון" (ירושלים, תרמ"ג).

שלז, צבי־הירש בן בן־ציון
(חי במאה הי"ט וראשית המאה ה־20)

מחבר. נו׳ בז'ידיק. חניך ישיבות וילנה וולוז'ין. ייסד ישיבות בקורסון, בוגוסלב, רז'יצה, ברדיצ׳ב ואומן, והקדיש להן את הכנסותיו מספריו, ספרי מוסר ודרוש. ואלה הם: „זכרון אב ואם" (ברדיצ׳ב, תרס"א); „זכרון טוב" (ברדיצ׳ב, תרס"א); „כפלים לתושיה", על משלי (ברדיצ׳ב, תרנ"ה); „מטמונים", על תהילים (ברדיצ׳ב, תרנ"ה); „מיני תרגימא" (ברדיצ׳ב, תרס"א); „נפלאות מתורת השי"ת" (וארשה, תרל"ט); „פלאות עדותיך" (ברדיצ׳ב, תרס"ג); „שיחות חולין של תלמידי חכמים" (וארשה, תרל"ו; ואח"כ פעמים רבות).

שלזינגר, בנימין
(1932—1876)

מנהיג פועלים. נו' בקידאן. בגיל 15 היגר לארה"ב, עבד בתור פועל והיה פעיל באגודה מקצועית. בגיל 17 שימש מנהל אגודת השענים. פעיל במפלגת העבודה הסוציאליסטית. ממייסדי „אינטרנשיונל לידיס גארמנט וורקרס יוניון" ונשיאה במשך 14 שנה. ניהל כמה שביתות. ייצג את תנועת הפועלים האמריקאית בקונגרסים בינלאומיים ובפני השלטונות. נפ' בארה"ב.

שליט, משה
(1941—1885)

סופר ועסקן. נו' בווילנה. חניך החדר ובי"ס ממשלתי רוסי. פעיל בתנועת פוע"צ. נאסר כמה פעמים ונאלץ לבקש מקלט בחו"ל. עבודתו הספרותית החלה במונוגרפיה על „ביל"ו" („די בילו'צעס", אדעס, תר"ע). השתתף בבטאונים עבריים ואידיים שונים. ערך את הקובץ „פאלק אונד לאנד" בווילנה (1910), ואת הקבצים „לעבן" (וילנה, מש' 1920). ספרו „ליטעראַרישע עטיודן" (וילנה, תר"פ) הוא קובץ מאמרי ביקורת על פרץ, מנדלי, ברגלסון ועוד. כתב את הספר „לוחות אין אונזער ליטעראַטור" (וילנה, 1929). ערך את הקובץ „די עקאנאמישע לאגע פון די יידן אין פוילן און די יידישע קאאפעראַציע" ואת הקובץ „אויף די חורבות פון מלחמות און מהומות" (וילנה, 1931). ייסד את ביה"ס היהודי הראשון באידיש בווילנה. מנהל האונ' העממית ומרצה לספרות אידיש. מזכיר „יאַקופּו". יו"ר אגוד החברות הקואו־פרטיביות. מראשי „אזע", „אורט", חברת ההגירה היהודית „יעאס" והחב' ההיסטורית־אתנוגרפית בווילנה. בשנים שלפני מלחה"ע ה־2 ערך רבעון באידיש בשם „פון נאענטן עבר" (וארשה, 1937) ובו חומר רב לחקר חיי ישראל ותרבותו במזרח אירופה. נספה בימי השואה.

שליט, רחל (לבית מרכוס)
(נו' בש' 1896)

ציירת. נו' באישגנטי. השתלמה במינכן, פאריס ולונדון. בסגנונה, הבנוי על קווים חזקים בצורות ביטוי מודרני, העלתה טיפוסי יהודים מווילנה ומפולין. הטובים בציוריה: 16 רישומים לפישקה החיגר של מנדלי מוכר־ספרים (1921); ציוריה ל„מילודיות עבריות" של היינה (1922); רישומיה ל„מלך הקבצנים" של זנגוויל, וליצירות שלום עליכם, טולסטוי, דיקנס ודוסטויבסקי.

שלפוברסקי, שמואל בן יהודה
(1949—1882)

עסקן. נו' בקידאן. למד בחדר. עבד בבית־מרקחת. נבחן כאקסטרן בפטרבורג וסיים פקולטה למשפטים שם. היה פעיל בתנועה הציונית מנעוריו. מש' 1918 ישב בקובנה והיה חבר העיריה והמרכז הציוני בליטא. פרסם מאמרים בענייני כלכלה. בש' 1936 עלה לא"י. עסק בחקלאות באבן־יהודה ומש' 1940 בפתח־תקוה. פעיל בעיריה ויו"ר ועד הציונים־הכלליים שם. נפ' בפתח־תקוה.

שמואל הקטן
(חי במאה הי"ח)

מחבר „מגילת קובנה". נו' בווילנה. מ"מ וסופר הקהל בקובנה. אחרי הגירוש מקובנה השתקע בוויליאמפולי (סלא־בודקה). בפנקס החברה קדישא מופיע שמו בין הבוררים בש' תקכ"ג. בשנת תקכ"ד הוא נזכר בתור גבאי ונאמן הקהל. אשתו נזכרת בפנקס בתור עסקנית וגבאית לנשים. נתפרסם בחיבורו „מגילת קובנה", שחיבר לרגל שיבת יהודי קובנה לעירם. ה„מגילה" כתובה בסגנון צח ומתובלת מליצות מן המקרא. היה, כנראה, גם גדול בתורה, ונתן הסכמה לספר „באר אברהם" על שו"ע יו"ד לר' אברהם דובער ב"ר שלמה אב"ד אורשה (שקלוב, תקמ"ג).

שמואלוביץ, יצחק בן משולם
(1941—1893)

עסקן ומחנך. נו' בליפנישוק (הסמוכה ללידא), לאביו שהיה למדן גדול. התחנך בישיבות, ובעיקר בישיבת לידא, בה למדו גם לימודים כלליים. בהיותו עמקן ושקדן הצטיין מאוד, ובהשפעתו של הרב רייניס היה לציוני נלהב. נודע כנואם מחונן, ועוד לפני מלחה"ע ה־1 היה נושא דבריו בעברית חיה ועזת־ביטוי. מש' 1918 שימש בקובנה מורה בגימנסיה הריאלית העברית, ואח"כ סגן־מנהל בקורסים למורים „צעירי ישראל". הורה בסמינריון למורים „יבנה" בטאלז, ובש' 1928—1940 בגימנסיה החרדית („האוניברסלית") בקובנה. גדולה היתה השפעתו על תלמידיו וביחוד על המורים שהעמיד. פעיל בתחום הלאומי־מסורתי. בש' 1916 ייסד בווילנה אג' „צעירי מזרח", שמתוכה התגבשה בהנהגתו הסתדרות „צעירי ישראל". מראשי המדברים בוועידות הקהילות של ליטא העצמאית (1920 ו־1922). ממייסדי „יבנה" וממייסדי „אידישער לעבן", בטאון היהדות החרדית בליטא. ייסד וערך את „הנאמן", ירחון להחדרת ערכי היהדות החרדית. נספה עם משפחתו בקובנה בימי השואה.

אשתו אלקה (לבית שוורץ) נו' בטאלז. עבדה בהוראה ופעלה רבות בשדה החינוך החרדי. בשנות השלושים ייסדה וערכה בקובנה את כתה"ע „בית יעקב" באידיש ובעברית.

שמושקוביץ, יעקב
(? —1902)

ראש חיל־התעופה של ס.ס.ס.ר. נו' בראקישוק. למד בחדר. בש' 1915 הוגלה, יחד עם הוריו, לצפון־רוסיה. עבד שם בתור אופה, ואח"כ כפועל שחור. עם פרוץ המהפכה הצטרף לבולשביקים ונכנס לחיל־הרגלים של הצבא האדום. שירת בחיל־האוויר כפוליטקום, קומיסר צבאי, ואח"כ היה ראש האגף הפוליטי של חטיבה אווירית. אותו זמן למד לנהוג במטוס ובסוף ש' 1931 נתמנה למפקד להק אווירי. בינואר 1937 זכה לאות לנין. באותה שנה הוכתר בתואר „גבור ברית המועצות" על הצטיינותו בקרבות־אויר נגד היפאנים. בנובמבר 1939 זכה למדלית כוכב־הזהב והוחלט להעמיד פרוטומה שלו מברונזה בעיר מולדתו. מאחר שראקישוק היתה אז מחוץ לתחומיה של ס.ס.ס.ר. הוצגה הפרוטומה (לפי בקשתו) בפוחוביצי. בש' 1940 ביקר בעיר מולדתו לאחר השתלטות הרוסים על ליטא. בש' 1938 שימש סגן ראש

חיל־האוויר, ומש' 1940 ראש חיל־האוויר. קרבן ה„טיהורים" בימי סטאלין.

שמליצנסקי, משה־אהרן
(1851—1896)

מחלוצי הישוב בא"י. נו' בפ' קובנה. בשנות ה־80 של המאה הקודמת רכש קרקעות בראשון־לציון ובגדרה. בש' 1894 חיסל את עסקיו הגדולים בליבאו והשתקע בא"י. פרסם מאמרים רבים ב„המליץ" על בעיות ההתיישבות. נפ' בראשון־לציון.

שמשי (שימשלביץ), צבי בן ראובן־ישראל
(1862—1953)

עסקן ציוני. נו' בסמארגון למשפחה מיוחסת. לפי המקובל במשפחה, מגיעה שושלת־היוחסין שלה עד דוד המלך. למד בחדר ובישיבה. נשא אשה מפול־טבה (עטרה קופלוביץ) ושימש סוכן לטחנות־קמח שם. בבחרותו הצטרף לתנועת חו"צ ואחר־כך לתנועה הציונית. חבר „בני־משה". ביקר בא"י בש' תרנ"א ותרס"ה בקשר לגאולת אדמות יקנעם (השלטונות הטורקיים הכשילו אז את הקניה). בש' תרס"ו נאסרו הוא ואשתו על פעילות ציונית והשתתפות ב„הגנה" והוגלו לסיביר. בש' תרצ"ג עלה לא"י ועבד בתור גזבר ב„המשביר המרכזי" בירושלים. פרסם מאמרים בעתונות וכן חיבר ספר „זכרונות" (ירושלים, תרצ"ח) וספר מגילת־יוחסין למשפחות שמשי, בן־צבי, ראובני ועוד. בניו: **יצחק בן־צבי**, יו"ר „הועד הלאומי של יהודי א"י" ונשיא מדינת ישראל; **אהרן ראובני**, סופר וחוקר; בנותיו: **שולמית** (אשתו של ד"ר יצחק קלוגאי) ודינה (אשת הפרופ' בנימין מזר). נפ' בירושלים.

שן (שיין), יוסף בן זליג
(נו' בש' 1915)

במאי. נו' בפוניבאֶז'. גמר את הגימנסיה האידית בווילקומיר. עוד בנערותו נתגלו בו נטיות למשחק. בש' 1936 הגיע למוסקבה, שם השתלם בתיאטרון היהודי ע"ש מיכאלס ובאקדמיה לתיאטרון, ואח"כ התמסר לבימוי. בש' 1954 ו־1957 נתכבד ע"י הממשלה הסוביטית בתוארי כבוד גבוהים על הישגיו בתחום התיאטרון. בש' 1959 הגיע לישראל וביים הצגות ב„הבימה". ממשיך בעבודתו כבמאי בארצות שונות. כתב ספר על התיאטרון היהודי במוסקבה (באידיש, 1963).

שניידר, מרדכי־בצלאל
(1871—1941)

בלשן. נו' בליגום. אביו היה חייט יודע־ספר. עד גיל 19 למד תלמוד. רכש ידיעות יסודיות בתנ"ך ובדקדוק הלשון. כן למד יוונית, רומית ושפות שמיות. חיבר ספרי לימוד שזכו למהדורות רבות: „בית־הספר", 3 ח' (וילנה, תרמ"ט—תרנ"ה); „בית־מקרא", 2 ח' (וארשה, תרנ"ז); „דקדוק עברי" (וילנה, תרפ"ו); „תורת הדקדוק", 2 ח' (וילנה, תרפ"ז—תרצ"ז); „קובץ סיפורים ומכתבים" (וילנה, תרנ"ה). במשך 20 שנה התמסר למחקר בלשני של הלשון העברית. מחקר זה סוכם בספרו „תורת הלשון העברית בהתפתחותה ההיס־טורית", 2 כרכים (וילנה, תרפ"ג—ת"ש). החלק השני נסתיים בדפוס בימי מלחה"ע ה־2 ולא הופץ בעולם. טופס אחד נמצא בגנזי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים. כן ערך קובץ „מחקרי לשון" (וילנה, תר"ץ) ואת הקבצים „שאלות היום" (וילנה, תרע"ט). פרסם מאמרים בעניינים היסטוריים וחינוכיים. נספה בגיטו וילנה.

שף, ישראל
(1864—1938)

סופר עברי. נו' בשקוד. התחנך בישיבות. היה בקי במכמני הלשון העברית וספרותה. ידע לשונות אירופה ובקי בספרותן. בילה שנים בוורשה במחיצתו של י. ל. פרץ. על אף הערצתו אליו, לא נסחף ע"י כת הסופרים האידיים שסובבה את הסופר הדגול. נשאר נאמן לעברית בכל ענפי יצירתו המגוונת: שירה וסיפור, מחזה ותרגום. בעיקר הצטיין בסיפוריו ההיסטוריים מ־תקופת השופטים: „עכסה בת כלב" (וארשה, תר"ע—תרע"א; שנית, ת"א, 1946); „אהוד בן גרא" (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרפ"ג); „היתד או יעל אשת חבר" (ת"א, 1936) ועוד. יצירותיו היו חדורות אהבה עמוקה לעם ולמולדתו, לגבוריו ההיסטוריים ולתנ"ך. כן חיבר: „הגאון מווילנה", תולדותיו (וארשה, תרס"ו), ותרגם „יחפהפיה", מאת ברתולד אוירבך (פרנקפורט־ע"נ־מיין, תרפ"ב); „מסע אל ארץ טיבט", מאת סווין הדין (ת"א, תרפ"ח); „בית ספר לרבינזונים", מאת ז'ול ורן (ת"א, תרפ"ז); „אל הררי סהר", מאת פ. ו. מדר (ת"א, 1927). בערוב ימיו התגורר בשקוד, מקום שם שימש מורה בבי"ס עברי. התפרנס בדוחק, אך גם מאמצעיו המוגבלים חסך להרחבת ספרייתו העשירה — רכושו היחיד. התרחק ממפלגות, אך הקדיש מעתותיו לעבודה ציונית מעשית ושמח לכל כיבוש והצלחה ציונית. מאורעות תרצ"ו—תרצ"ח בא"י דיכאוהו מאד וערערו את שווי משקלו הרוחני. הוא נכנס לבית־חולים בליבאו ושם נפטר. השאיר אחריו בכ"י כמה סיפורים היסטוריים: „יותם בן ירובעל", „יפתח ובתו", „שנאת אחים" ו„מחזיר גרושתו".

שפירא, אבא (קונסטנטין)
(1840—1900)

משורר עברי. נו' בגרודנה. קיבל חינוך דתי בבית הוריו, אך קנאותו הקיצונית של אביו אילצה אותו לעזוב את עירו ולנדוד לווינה. משם חזר לרוסיה והשתקע בפטרבורג. סבל מחסור ועוני. נתמך ע"י חייט רוסי, שבתו נישאה לו אח"כ לאשה. בעת מחלה קשה התנצר, ומשהבריא עסק בצילום. התנצרותו העיקה על מצפונו, ומועקת־נפשו מצאה את ביטויה בפואימות הליריות שחיבר באותו זמן. פרעות 1880 גרמו לו סבל נפשי נוסף. שיריו נתפרסמו בשם „מחזיונות

בת עמי" (פטרבורג, תרמ"ה; וארשה, תרנ"ה). שאר חיבוריו: „טורגעניעוו וספרו ,היהודי'" (פטרבורג, 1883); „לפני הפרגוד", להגנת יל"ג מפני התקפת מרדכי בן הלל הכהן (פטרבורג, תרמ"ו); „סדום", שיר (וארשה, תר"ס); „שבט לגו כסילים" (פטרבורג, תרמ"ו). כמה משיריו („בשדמות בית לחם" ו„ברכת הנרות") לא איבדו את ערכם גם כיום. הפואימות שלו נחשבות ליצירות מעולות בשירה העברית החדשה. התנועה הציונית עוררה אותו לחזור ליהדות ולעלות לא"י להתיישב בה, אך בזמן הכנותיו לקראת הנסיעה — מת בפטרבורג. הספיק להוריש ספרייתו ל„מדרש אברבנאל" בירושלים. מבחר שיריו יצא לאור בשם „שירים נבחרים" עם מבוא מאת יעקב פיכמן (וארשה, תרע"א).

שפירא, אברהם
(1949—1884)

תעשיין. נו' בראקישוק. בש' 1907 היגר לארה"ב. ממייסדי האונ' ע"ש ברנדייס. נאמן המגבית היהודית המאוחדת. פעיל בחיי הציבור. נפ' בהוליבוד.

שפירא, אליעזר בן יצחק (אי"ש)
(? —1836)

סופר ומו"ל. נו' בסאראהיי. ישב בווארשה. מו"ס ומו"ל. השתתף ב„היום" של י. ל. קנטור. כתב ותרגם סיפורים שונים. ספריו: „הפודה ומציל", תרגום סיפורו של שלמה כהן מגרמנית (וארשה, תרכ"ו; מהדורה עשירית, שם, תרס"ט); „מכתבים בספר", אגרון (וארשה, תרל"א); „יד חרוצים", ספר לבני הנעורים (וארשה, תרל"ט); „הגאוה או הנסיכה", תרגום סיפורו של איזן סי (וארשה, תרל"א); „מגד ירחים", סיפורים מתורגמים (וארשה, תרל"ב).

שפירא, היינריך בן אהרן
(1901—1852)

פרופ' לרפואה. נו' בגרודנה. חניך האקדמיה הרפואית בפטרבורג (1876). בש' 1880 הוסמך בתור ד"ר לרפואה. בש' 1885 נבחר ע"י האקדמיה הרפואית לדוצנט פרטי. מש' 1887 פרופ' לרפואה באקדמיה. נפ' בפטרבורג.

שפירא, חיים־נחמן בה"ר אברהם־דובער
(1943—1895)

חוקר הלשון והספרות העברית. נו' במינסק לאביו ששימש אח"כ רבה של קובנה. היה נכדו של „הגדול" ממינסק. למד

בלשנות שמית ופילוסופיה באונ' ברלין ווינה. שימש פרופ' לשפות שמיות וספרות עברית באונ' הליטאית בקובנה. היה חבר המרכז הציוני, וכן חבר נשיאות מרכז „תרבות". חבר הקורטוריון של ה„אידישע שטימע", יו"ר הנהלת הספריה ע"ש מאפו, מנהל הפעולה החינוכית והתרבותית בגיטו סלא־בודקה. מחיבוריו: „תולדות הספ־רות העברית", יצא לאור רק כרך א' — ספרות ההשכלה בגרמניה (קובנה, תרצ"ט; ת"א, ת"ש), שאר 11 הכרכים נשארו בכ"י וחיבוריו בכ"י „רש"י כמדקדק" וספר על „המסורה" — אבדו בגיטו. פרסם בליטאית ספרים על אברהם מאפו ועל לייב ניידוס. הוציא חוברת „דער אלגעמיינער ציוניזם" (קובנה, 1936). כן פרסם עשרות מאמרים על נושאים מדעיים, ספרותיים וציבוריים בכ"ע שונים בעברית, אידיש, גרמנית וליטאית. תרגם לעברית את „גבורי החיות" לא. המפסון סטון ב־2 ח'. נספה עם בני משפחתו בגיטו סלאבודקה.

שפירא, ט"ף (טוביה־כסח)
(1924—1845)

סופר ומחנך. נו' בסייני. השתלם בשיטות הוראה בארה"ב וחזר לעירו. שימש מורה בלודז' במשך 15 שנה. מחיבוריו הדידקטיים: „משלי אב" (פיטרקוב, תרס"ו); „אמרי שפר", משלים (פיטרקוב, תרע"א); „סיפורים" (וארשה, תרל"ו); „יד ועט", אגרון (וילנה, תרנ"א); „עט עברי", אגרון (וארשה, תרל"ח; ואח"כ פעמים רבות). ספריו „משל הקדמוני" ו„פתגמים של חכמים" הופיעו בארה"ב אחרי מותו (פילדלפיה, תרפ"ז). תרגם לעברית את הספר „שפינוזה" לברתולד אוירבך (וארשה, תרנ"ח). נפ' בקאלוואריה.

שכירא, ישעיהו־מאיר
(1887—1820)

רב וסופר. נו' בממל. התחנך בגליציה. הצטיין ברוחב השכלתו וידיעותיו. למד באונ' והוסמך גם לרבנות. משנה־לרב בצ'ורטקוב, אך פעולותיו להפצת ההשכלה עוררו נגדו את חסידי העיר והוא נאלץ להתפטר. קיבל משרת מזכיר ב„בנק לאשראי הדדי". ייצג את הזרם המתון בתנועת ההשכלה, שטען לשמירה על המסורת היהודית ורצה להתאים את היהדות לתנאי הזמן החדש. ברוח זו פרסם שורה של מאמרים ב„המגיד", „הלבנון", „העברי" ועוד. כן פרסם „ספר זכרון" (איידטקוהנען, תרל"ב), בו הוא מבסס את התנגדותו לתיקונים בדת בצורת דו־שיח בין מורה לתלמידו. לדעתו, הרבנים הם שומרי המסורת ומהווים ביטוי לרצון העם לשמור על נכסי הרוח שלו. היה חבר ב„אליאנס" ובחברת מפיצי־השכלה. מטיף נלהב לרעיון „חיבת ציון". השאיר כמה כתבי־יד שלא ראו אור. נפ' בצ'ורטקוב. בנו דוד — רופא בדווינסק וסופר עברי. נכדתו שרה — משוררת עברית ידועה בשירה „אל טל ואל מטר", שהיה לשיר עם.

שפירא, ישראל בן טוביה־פסח
(1957—1882)

חוקר וביבליוגרף. נו' בסייני. חניך ישיבת טאֶלז. תלמידם של ר' א. גורדון, ר' ש. שקופ ור' יוסף־לייב בלוך. למד

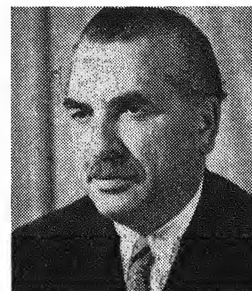
פילוסופיה, היסטוריה ובלשנות, באונ' ברלין ושטרסבורג ובביהמ"ד לחכמת־ישראל בברלין. שימש מורה בביהמ"ד למורים בירושלים (מטעם חברת „עזרה") לתנ"ך, תלמוד והיסטוריה (בש' תרס"ז—תר"ע). בש' 1910 היגר לארה"ב. ערך שם את „הדור" (עם ר. בריינין) וכתב מחקרים בספרות עברית. שימש 30 שנה ראש

המחלקה השמית בספריית הקונגרס בוואשינגטון, וכן שימש פרופ׳ להיסטוריה עברית ולשונות שמיות באונ׳ ואשינגטון. מחיבוריו: „פירוש המשניות של הרמב״ם למסכת ערכין״, מהדורה ביקורתית (ירושלים, תר״ע) "Die haggadischen Elemente im erzählenden Teil des Korans" (Leipzig, 1907); „פירושי רש״י על התורה״, ביבליוגרפיה (נ״י, ת״ש); „אוצר תרגומים עבריים מן הספרות האנגלית״ (ניו־יורק, 1929); „אוצר תרגומים עבריים מן הספרות הגרמנית״ (ניו־יורק, 1934). בש׳ 1950 עלה לא״י. נפ׳ בחולון.

שפירא, משה־חיים בה״ר זלמן

(נו׳ בש׳ 1902)

נו׳ בגרודנה. התחנך בחדר ובישיבה. למד בברלין בביהמ״ד לרבנים (של ר׳ עזריאל הילדסהיימר). ב־1920 עבד במחלקת החינוך של הוועד הלאומי בקובנה וארגן קבוצה של „צעירי מזרחי״, שהיוותה גרעין לתנועת הנוער הדתי הלאומי בליטא. מש׳ 1922 מורה בביה״ס „אחי־עזר״ בווילנה ופעיל בעליית חלוצים דתיים לא״י. ממייסדי הפועל המזרחי וממנהיגיו בפולין. ציר בקונגרסים ציוניים. בש׳ 1925 עלה ארצה. מאישיה המרכזיים של תנועת „המזרחי״ ו„הפועל המזרחי״. חבר ההנהלה הציונית. היה ראש מחלקת העליה של הסוכנות. ביקר במרכזי הגולה בשליחות התנועה הציונית. במדינת ישראל שימש שר העליה, הבריאות, הפנים, הסעד והדתות. יו״ר הנהלת בנק המזרחי ומוסדות כלכלה שונים, חבר בהנהלת מוסדות ציבוריים ותורניים רבים. פרסם מאמרים על נושאים אקטואליים.

שפירא, נח בה״ר אברהם־דובער

(1964—1900)

כימאי ומחנך. נו׳ בסמולוביץ לאביו הרב. חניך ישיבות. בש׳ 1924 סיים את חוק לימודיו באונ׳ ברלין וקיבל תואר ד״ר לכימיה. עבד זמן־מה במחיצתו של הכימאי הנודע אבדרהלדן בהאלה. בש׳ 1926—1935 שימש מרצה לכימיה באונ׳ קובנה, ומנהל הגימנסיה העברית במאריאמפול. בש׳ 1935 עלה ארצה ועסק בעבודה חינוכית. בש׳ 1935—1958 שימש מרצה בביה״ס הגבוה למשפט וכלכלה, ומש׳ 1960 באונ׳ בר־אילן. פרסם למעלה מ־140 פרסומים בכתבי־עת שונים על נושאים כימיים עיוניים ועל תולדות המדעים, ביחוד על חלקם של היהודים בהתפתחות המדעים ועל הלשון הטכנולוגית במקורותינו. נפ׳ בת״א.

שפירא, צבי־הרמן

(1898—1840)

פרופ׳ למתימטיקה ואבי הקק״ל. נו׳ באֶרז׳ווילקי (סמוך לטאוריג). חניך הישיבה ומוסמך לרבנות. התכונן לשבת על כס הרבנות בעיירה קטנה. שימש מלמד בקובנה, אך ספר עברי במתימטיקה שנקלע במקרה לידיו גרם למפנה חד בדרך חייו. יצא ללמוד בברלין ובהיידלברג. עבד בבית־חרושת ולן בגנים. אחרי שנים של סבל ומחסור הגיע לתואר ד״ר בגיל 40. בש׳ 1883 היה אסיסטנט למתימטיקה באונ׳ היידלברג. מש׳ 1887 — פרופ׳. הכנסתו כמורה ומדריך באונ׳ היתה זעומה וכדי שיוכל לתמוך במשפחתו בליטא נאלץ לעסוק, מחוץ לעבודתו המדעית, בתיקון שעונים. אותו זמן הכין את חיבורו המתמטי העיקרי "Theorie allgemeiner Konfunktionen und einige Anwendungen". כן ערך מכ״י במינכן חיבור מתמטי עברי עתיק בשם „משנת המדות״ (לייפציג, תר״מ), וקבע את הקשר בין חיבור זה למתימטיקן הערבי מוחמד בן מוסה. לא מצא לו מקום בין המתבוללים שראו בו יהודי מהמזרח ולא בין האורתודוכסים שחשבוהו לאפיקורוס. התקרב אז לחוגי הסטודנטים היהודים מרוסיה והתווכח אתם על נושאים לאומיים. אותו זמן פרסם מאמרים ב„המליץ״. באחד ממאמריו אלה הציע להקים „אוניברסיטה עברית בא״י, כמרכז רוחני בשביל הקולוניות״. במברקו לוועידת חו״צ בקאטוביץ הציע לייסד „קרן לרכישת קרקעות בא״י״. ייסד בהיידלברג את המועדון הציוני הראשון בגרמניה לטיפוח הדיבור העברי, לעזרת המתיישבים בארץ ולהקמת אונ׳ עברית. בקונגרס הציוני הראשון בבזל היה בין חמשת החברים שנבחרו לנסח את „תכנית בזל״. כן הביא לקונגרס את תכניתו להקמת הקק״ל. התכנית נתקבלה בהתלהבות רבה, אך אושרה רק בקונגרס הרביעי (1901). תכניתו לייסוד אונ׳ עברית בירושלים נתגשמה רק בש׳ 1925. נפ׳ בקלן. עצמותיו הועלו למדינת ישראל בש׳ 1953. מאמריו בענייני הציונות נערכו ונאספו ע״י ב. דינבורג (דינור) ויצאו לאור בשם „כתבים ציוניים״ (ירושלים, תרפ״ה).

רעייתו קלרה — עסקנית ציונית מסורה. השתתפה עם בעלה בקונגרס הציוני הראשון. פעלה בהפצת הרעיון הציוני בין נשים. אחרי מות בעלה עבדה כאחות בבית־חולים. בש׳ 1912 ביקרה בא״י וזמן קצר לפני מלחה״ע ה־1 חזרה והתיישבה בה. בימי מלחה״ע ה־1 טיפלה במסירות נפש בחולי הטיפוס והחולירע. נפגעה במחלת הטיפוס ונפ׳ בירושלים בש׳ 1916.

שפירא, שמואל־וויליאם

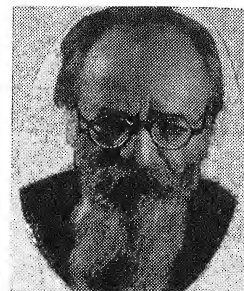
(1936—1872)

רופא. נו׳ בווילנה. בגיל 16 היגר לארה״ב. למד רפואה באונ׳ ניו־יורק. השתלם בפאריס ובלונדון והתפרסם כרופא מומחה. מדריך רפואי ואח״כ פרופ׳ לרפואה באונ׳ ניו־יורק. חידש כמה חידושים מדעיים והיה מן הרופאים הראשונים שהשתמשו ברדיום לריפוי הסרטן. נפ׳ בניו־יורק.

שץ, ברוך (בורים)

(1932—1866)

פסל וצייר, ומייסד „בצלאל״ בירושלים. נו׳ בוורנה. עוד בילדותו גילה נטייה לפתח פיתוחי עץ על נושאים תנ״כיים.

למד בבי״ס לאמנות בווילנה. בעידודו של אנטוקולסקי יצא לצרפת להשתלם. בשנים 1890—1896 היה תלמידו ועוזרו של אנטוקולסקי. אחר־כך היה פסל החצר בסופיה. ממייסדי האקדמיה הבולגרית לאמנות. ארגן את מדור האמנות הבולגרית בתערוכת סט. לואיס (1904). בהשפעת הציונות ובעידודו של הרצל ניאות לעזוב את בולגריה. עלה לא״י בש׳ 1906. ייסד בירושלים את ביה״ס לאמנות „בצלאל״, שמתפקידו היה לא רק להורות אמנות ואומנות, אלא גם ליצור סגנון אמנות עברי ולכנס את יצירות האמנים העברים מכל העולם. בירושלים נתקל בהתנגדות גדולה מצד החרדים, ועל אף כל הקשיים זכה „בצלאל״ בהצלחה מרובה. בימי מלחה״ע ה־1 נסגר „בצלאל״. שץ נעצר ע״י התורכים וישב במאסר 10 חדשים. לאחר המלחמה נאלץ לצאת לחו״ל פעמיים לשם השגת אמצעים לקיום המוסד. במסעיו אלה חלה ומת (בדנוור, קורולאדו). מיצירותיו העיקריות: מתתיהו, ירמיהו הנביא, תשעה באב, התוקע בשופר, וכן פרוטומות של הרצל, אנטוקולסקי, א. רובינשטיין, פסטר ועוד. חיבוריו: „אחד מרבים״, מזכרונות פסל (ירושלים, תרס״ז); „בצלאל — תכניתו ומטרתו״ (ירושלים, תרס״ח); „בצלאל — תולדותיו, מהותו ועתידו״ (ירושלים, תר״ע); „ירושלים הבנויה״, אוטופיה (ירושלים, תרפ״ד); „על אמנות, אמנים ומבקריהם״, פתגמים ומכתמים (ירושלים, תרפ״ד).

שקולניק, אבא־הלל בה״ר שלמה

(1850— ?)

מחבר. נו׳ בפלוטל, בה שימש אביו רב במשך 45 שנה. למד בישיבות והוסמך לשוחט. התיישב בליבאו ושם החל לכתוב שירים. לפי עצת שלום־עליכם התמסר למחקר ולאיסוף פתגמים. פרסם למעלה מ־3000 פתגמים.

שקלרסקי, צבי (הירש)

(1891—1931)

מבקר מוסיקלי. נו׳ בסקידל (פ׳ גרודנה). מילדותו גילה נטייה למוסיקה, אך מסיבות חמריות לא הגיע להשכלה מוסיקלית שיטתית. ישב בווארשה והשתלם במוסיקה ובתול־דות התיאטרון. בימי מלחה״ע ה־1 שימש מורה בבי״ס וייסד מקהלות. לאחר המלחמה השתקע בקובנה. השתתף במערכות „נייס״ ו„אידישע שטימע״ כמבקר מוסיקלי ותיאטרוני. פרסם גם מאמרים ב„הד ליטא״ ו„נתיבות״. נפ׳ בקניגסברג.

שרברק, יוסף בן שכנא

(1896—1957)

מוציא־לאור. נו׳ בפוסטאב. פעיל בצ.צ. בווילנה. ב־1914 עלה לא״י. מראשוני המתנדבים לגדוד העברי (1918). בש׳ 1920 היה בין מגיני הישוב בירושלים. נאסר עם קבוצת חברים שבראשה עמד ז׳בוטינסקי ונכלא בעכו. מייסד הוצאת הספרים „מצפה״ (יחד עם י. צ׳צ׳יק ומ. ניומן) — הוצאת הספרים הפרטית הראשונה בארץ, ואח״כ את הוצאת הספרים „יוסף שרברק בע״מ״. נפ׳ בת״א.

שרברק, שלמה בן שכנא

(1876—1944)

מוציא־לאור. נו׳ בפוסטאב. בעל הוצאת ספרים בווילנה וממייסדי „צנטרל״ (התאחדות המו״לים) בווארשה (יחד עם בן־אביגדור, א. ל. קפלן ואח׳). בש׳ 1914 מו״ל העתון היומי „דאס לעבן״ בווארשה. בש׳ 1925 ייסד את „אחיאסף״. בש׳ 1933 עלה לא״י ובעל הוצאת ספרים בת״א. ממייסדי התאחדות המו״לים בארץ ונשיאה עד סוף ימיו. נפ׳ בת״א.

שרהיי, מנחם־מנדל־יהודה־לייב בן יואל־שלום

(חי במאה הי״ט וראשית המאה העשרים)

מחבר ורופא. נו׳ בריטובה לאב גדול בתורה, צדיק וחסיד, שהקדיש כל ימיו לתורה ולא רצה לעשות את הרבנות קרדום לחפור בה ולא קיבל עליו משרת רב. עד גיל 13 למד מפי אביו ואח״כ הלך למקומות תורה ורכש בקיאות עצומה בש״ס ופוסקים. בגיל 19 הלך לברלין ושם למד רפואה. סיים את לימודיו בהצטיינות וקיבל תואר ד״ר לרפואה. השתקע בריגה ושם נתפרסם כאחד מגדולי הרופאים. על אף טרדותיו כרופא קבע עתים לתורה וחיבר חידושי תורה כאחד הרבנים. ספרו „משיב־נפש״ (וילנה, תרס״ו) כולל 3 ח׳: ח״א — שו״ת; ח״ב — דיני מילה; ח״ג — מציצה עפ״י חכמת הרפואה. הספר הפתיע בבקיאותו ועמקותו של מחברו. חליפת מכתבים בינו לבין ר׳ חיים חזקיה מדיני נתפרסמה באנציקלופדיה הרבנית „שדה־חמד״. היה פעיל גם כעסקן ציבורי והיה תומך בידי תלמידי חכמים ומסביר פנים לכל הפונים אליו.

שרשבסקי, אליהו־ישראל בן יהודה

(? —1890)

סופר. נו׳ בווילנה. אביו היה מורה בביהמ״ד למורות וחוקר תלמוד. פרסם מאמרים בכתבי־עת עבריים. כן כתב חיבור על השבועה בישראל. חיבורו „ספר הקהל״ (1872) מכוון נגד „ספר הקהל״ של ברפמן. פרסם גם מאמר ב„נוויא וורעמיא״, שבו הוא שולל את המקורות שעליהם מסתמך ברפמן. נפ׳ בווילנה.

שרשבסקי, יהודה־אידל

(1804—1866)

חוקר תלמוד. נו׳ בקובנה. תלמידו של ר׳ מאיר מיאלובקה. ישב בווילנה ונמנה על משכיליה. עסק במסחר ובעתות הפנאי שקד על לימוד התורה. שימש מורה לתלמוד ופוסקים בביהמ״ד לרבנים בווילנה. חיבר ספר „כור לזהב״ על אגדות התלמוד, 2 ח׳ (וילנה, תרי״ח—תרכ״ו; וינה, תרפ״ט). השתתף ב„הכרמל״ וב„המגיד״. חיבר דרוש בשם „עוז מלך״ (להכתרת הצאר אלכסנדר השני, וילנה, תרי״ז). כמה מדרשותיו הופיעו ב„קובץ דרושים״. הניח קונטרס ביאורים לכה״ק. נפ׳ בקובנה במגיפת החולירע.

שרשבסקי, שמואל־יוסף
(1906—1831)

מתרגם התנ"ך לסינית. נו' בטאווריג. עוד בילדותו מתו עליו הוריו. למד בישיבת קרוז' ואח"כ בביהמ"ד לרבנים בז'יטומיר ובאונ' ברסלאו. בש' 1854 בא לניו־יורק. כעבור זמן־מה התנצר שם ולמד בסמינרים תיאולוגיים. בסיימו את לימודיו הוצעה לו קתדרה של פרופ', אך הוא העדיף לנסוע לסין. מטרתו היתה לתרגם את התנ"ך לסינית. עוד בדרכו לשם החל ללמוד סינית, ובשנחאי למד את הסינית הקלסית. עשה בפקין 13 שנה. שם הציע לתרגם את התנ"ך לדיאלקט המנדריני השגור בפי רוב האוכלוסיה. ועדה של מלומדים ניגשה יחד אתו לתרגום הברית החדשה, אך בראות חברי הוועדה שהוא מצליח בעבודתו במידה יוצאת מן הכלל — הטילו עליו לבצע את תרגום התנ"ך בעצמו. בש' 1879 חזר לוואשינגטון וקיבל תואר בישוף. בש' 1881 לקה בשיתוק. רק 2 מאצבעותיו פעלו ובהן המשיך לעבוד על תרגומו. בש' 1895 סיים את עבודת התרגום ונסע לשנחאי, שם הדפיס את התנ"ך בכתב סיני. את שארית ימיו בילה בטוקיו ושם ראה את שני תרגומיו (במנדרינית ובואֶנלי — סגנון קלאסי־סיני) יוצאים לאור. בתקופת חייו האחרונה עסק גם בתרגומי האפוקריפים.

תלפיות, שלמה
((1951—1877)

סופר. נו' בניישטוט־שאקי. חניך ישיבת טאֶלז. בשל כתבות ב„הצפירה" נאלץ לעזוב את הישיבה והיגר לקנדה, שם שימש סופר של „המליץ" ועתונים עבריים בארה"ב. ערך את השבועון המצויר „די פאלקס צייטונג", באידיש ואנגלית. פרסם שורה ארוכה של מאמרים בחכמת־ישראל. פעיל בשדה החינוך העברי וממייסדי ההסתדרות הציונית בקנדה. כן היה פעיל בהתישבות יהודית חקלאית בקנדה.

י ש ו ב י ם

רפאל חסמן

המכורה שאיננה עוד

(לדמותה של העיירה הליטאית)

עיקולי הנהר או האגם הסובב לצדה של העיירה, או מתפתל בעיבורה; ...הכנסיה הקאתולית, שמגדל פעמוניה מתנוסס מרחוק מעל לאופק; האפרים וגני־הירקות — רובם של גויים — המכתרים אותה כחגורה — — — — אלה הם קווי־רישומיה הראשונים־החיצוניים של העיירה כפי שהם מתגלים להלך או לנוסע המתקרב אליה, בכביש או בדרך־עפר, מוצלת שדרת עצי־אורן, אלון או לבנה, חצויה אי־פה אי־שם על־ידי גשר מעל לנהר או לבקיע עמוק.

בית־הכנסת — מרכז העיירה

ובמרכזה של העיירה, בתוך־תוכה של ערימה צפופה של בתי־עץ יהודיים מעוקמים — „שאגאליים" — בית־הכנסת, או חצר בית־הכנסת, ה„שולהויף", הצומח ועולה ממעמקי מערבולת הבתים הדמומים והעגמומים הללו, הקשור ודבוק אליהם ללא חציצה וללא התנשאות; בית־הכנסת, שהוא המרכז והמעוז, בית־מקדש־המעט והמועדון הציבורי של יהודי העיירה, של שיחם ושיגם, משאם ומתנם, רכילויותיהם וויכוחיהם; המרכז שכל החוטים מתמשכים אליו, שהוא סימן־ההיכר של הרחובות והסימטאות והחיים היהודיים המתרקמים בבתים הנמוכים: סימטה לפני בית־הכנסת... שלושה בתים אחרי בית־הכנסת... אבא הלך לבית־הכנסת... מהר, הרב כבר יצא לבית־הכנסת... בבית־הכנסת מעכבים היום את הקריאה בשל קיפוחה של שפרינצה האלמנה... בבית־הכנסת מחר „בר־מצוה" של בנו של ר' זליג הגביר...

בנייני בתי־הכנסת של העיירה הליטאית רק מועטים מהם היו בנייני פאר, מעשי ידי בנאים־אמנים, שהיה להם ערך ארכיטקטוני־היסטורי כלשהו. רובם היו בניינים אלמוניים־אפורים, בתי עץ או חומה, שאך במעט התנשאו מעל יתר הבתים העיירתיים נמוכי־הקומה ועקומי־הגזרה, ובמקומות רבים אף נצמדו אליהם באחד מקירותיהם. אף כניסותיהם ושעריהם על פי רוב נמוכים היו, ובכמה מקומות אף שקועים מתחת לפני הקרקע, מעין מרתפים למחצה, לקיים מה שנאמר „ממעמקים קראתיך".

הפרוזדור, ה„פֿאליש" בלע"ז, של בית־הכנסת, בדרך כלל חשוך היה, שרוי באפלולית. רצפתו — קרשי עץ או ריבועי לבנים אדומות שהשחירו מדשדושי רגלי המונים. בפינת ה„פאליש" או בכניסה, בפנים, סמוך לכותל המערבי ולתנור החרסינה הגדול והמבהיק בלבנוניותו — כיור הנחושת הכרסני, עם המגבת, התלויה לידו, שתמיד רטובה היא ותמיד משחירה כשולי קדרה. בצד הכיור ועל פי רוב בסמוך לתנור החם — השולחנות הארוכים פשוטי־העץ, שלידם ישבו יהודים בין מנחה למעריב ולמדו את ה„דף", שמעו שיעורים ב„עין־יעקב" או ב„מנורת המאור", או „חיי אדם", או אמרו בקול נכאים וכיסופים את פרקי התהילים. ליד אותם התנורים ישבו והתחממו יהודים־פוליטיקאים, בעלי־עצות, „חכמי־ליז'אַנקע" הבלתי־נשכחים, ודרשו על המדיניות מה „ייאמר", התווכחו והתקוטטו ועקרו הרים בהלכות פוליטיקה.

כּכּר־השוק

אם בית־הכנסת היה המרכז הדתי־הרוחני של העיירה — הרי כּכּר־השוק, להבדיל, היתה מקום חיותה ופרנסתה. השוק, שנערך בדרך כלל אחת לשבוע, ושאליו היו הכפריים הליטאים מביאים את תוצרתם — תבואה, ירקות, ביצים, עופות, דגים, גרגירי־יערות, עורות, אריגים כפריים ועוד — היה המפרנס העיקרי של העיירה מערב שבת לערב שבת. הכפרי הליטאי, שהיה ממלא את ככר־השוק בעגלותיו, בסוסיו ובהמותיו, לא זו בלבד שהיה הסַפָּק הקבוע של העיירה בתוצרתו, אלא היה גם הקונה החשוב ביותר של התוצרת העירונית בחנויות היהודיות — מוצרי מתכת ומכשירים חק־לאיים, דלק וחמרי סיכה, תוצרת מזון ומיני מצרכים אחרים: מלח, סוכר, אורז, תבלינים למיניהם, מוצרי זכוכית וחרסינה, אריגים, נעליים, מכשירי כתיבה וכל מיני סידקית. הכפרי הליטאי היה הלקוח החשוב אצל בעל־המלאכה העיירתי היהודי — אצל החייט, הסנדלר, הנפח, הנגר, השען, הכובען, וכן אצל הרוקח המקומי ובעלי המרזחים והאכסניות.

ככר־השוק היתה איפוא גם המרכז הגיאוגרפי של העיירה, שממנו ואליו הובילו יתר הרחובות והסימטאות. השוק — על פי רוב חנויות סביב לו, אם פזורות בתוך בתים רגילים ואם מרוכזות בטורי בניינים מאורכים שגגותיהם מתמשכים ומצלים על מדרכה רחבה, מעין טיילת העיירה. בפתח החנות — תערוכת כל־טוב של החנווני העיירתי, ובראשה, כבחלון ראווה: חביונת הדגים המלוחים בשכנות הדוקה עם חבית הנפט ועם שקי המלח והסוכר ועם חביונת הזפת המשמשת לשימון גלגלי העגלות. בפתח החנות או באכסדרה שלפניה גם מקום מושבה של החנוונית, שבימות החורף מחממת היא ידיה המכחילות מקור על גבי הסיר־הכיריים של גחלים לוחשות. מפתח החנות נתגלה לפניך במלוא העין כל הנוף הצבעוני של השוק המלא עגלות־עגלות־עגלות, שסוסיהן הותרו מרתמותיהם והועמדו במהופך בין יצוליהם, כשראשם תחוב בשק המספוא שעל העגלה. בינות לעגלות — מערבולות של קונים יהודים הומים ומְהַמים, הנדחקים ומצטו־פפים וממשמשים בעופות ובביצים ובעורות ובאריגים ובעגלות, ומנהלים את קרב המיקוח וההערמה עם האיכר הליטאי, מתקוטטים ומתפייסים, נסוגים ושוב מתקרבים עד שלבסוף לוחצים ידיים וגומרים את המקח וממכר בלגימה של יי"ש או בירה...

יום השוק בעיירה התקיים כרגיל בימים קבועים, לפי מסורת מקומית, על פי רוב בתאריכים מסויימים הקשורים בחגאות הקאתוליים. יום השוק היה איפוא יום המיפגש בין הכפר והעיר ואף יום התכנסות ליהודי העיירות והכפרים הסמוכים, שהיו באים לשוק לצרכי מקח וממכר ואגב אורחא היו פותרים בעיות חברתיות ומשפחתיות שנערמו במשך הזמן. ביום השוק, שהיה יומם הגדול של השדכנים, היו מתקיימות פגישות בין בחורים ובחורות שהגיעו לפרקם ושידוכים היו נגמרים ונעשים במזל־טוב.

השוק היה איפוא הציר, שסביבו התרכזו הפעולות, התכניות והתקוות של הכלל והפרט. „לפני השוק" ו„אחרי השוק" היו התאריכים שקבעו את קצב החיים בעיירה, את הנסיעות לעיירה, את מועדי האירוסין והחתונות, את האספות בבית־הכנסת, ולהבדיל — את ההצגות של „ציפקה־פייער" במוסך של מכבי־האש, שכן יום השוק היה יום־הפרנסה לעיירה, וממאזנו — לרווח או להפסד — תלוי היה מצבם הכלכלי וגם מצב רוחם של רוב יהודי העיירה הליטאית.

ואחרי שרד היום וככר השוק התרוקנה מעֲגָלותיה ומהמולת אכריה ורופדה כולה מרבד ירקרק־צהוב של גללי סוסים ובהמות מעורבים בתבן — היו חנוונים וחנווניות יושבים לאור מנורת הנפט עד שעת לילה מאוחרת, וסופרים את שטרות הכסף ואת המעות הקטנות, שוקלים את הרווח ואת ההפסד, עושים את חשבון הפרנסה של יום השוק — עד לשוק השני הבא עליהם לטובה...

חרושת ומלאכה

עם כל סימני־ההיכר המשותפים לעיירות ליטא והאחידות המסויימת בהווי ובמקורות הפרנסה במדינה הקטנה, הרי גם נבדלו ביניהן רבות מן העיירות הללו בענפי הכלכלה ובמשלח־היד ומהן שיצאו להן מוניטין בשטחי תעסוקה וייצור מיוחדים. כך, למשל, הצטיינה וילקובישק, הסמוכה לגבול הגרמני, במברשתניה היהודים, שריכזו בידיהם את עיבוד שיער־החזיר בשביל תעשיית המברשות. המברשתנים הווילקובישקאים שמם הלך לפניהם כחלוצי הפרוליטריון היהודי הליטאי־השמאלני; יהודי פולאנגן שעל חוף הים הבאלטי ידם היתה בחרושת מוצרי העינבר, וכן התפרנסו מהארחת המתרחצים בעונת הקיץ; מבין יהודי שקוד התפרנסו רבים מתעשיית הנעליים שהתפתחה בעיירה; שאוולי אף היא יצאו לה מוניטין בתעשיית העורות שהיתה מרוכזת בביהח"ר הגדול של פרנקל, ששיווק סחורותיו בכל רחבי רוסיה. בביח"ר זה עבדו מאות פועלים ואומנים יהודים, שהגיעו לדרגת מומחיות גבוהה במקצוע. יאַנובה היתה מפורסמת בתוצרת הרהיטים שלה; אניקשט — במגפי־הצמר החרפיים.

מלבד החנווני היהודי העיירתי, שהיה, כאמור, ספק הסחורות העירוניות בשביל הכפר הליטאי, היתה העיירה מולדתו של בעל־המלאכה היהודי. החייט, הסנדלר, הנגר, הבנאי, הרעפן, הנפח, המסגר, השען, הטייח, הצבעי, הספר — כל אלה סיפקו את הצרכים הצנועים של יושבי העיירה היהודים והגויים, שרק לעתים רחוקות נזקקו לתוצרתה של העיר הגדולה. אלה, בעלי־המלאכה, לרבות בעלי־העגלה היהודים, היוו את צבא „עמך" של העיירה הליטאית והם שעיצבו את דיוקנה. הם היוו את ה„המון" בבית־הכנסת, לעומת „בעלי־הבתים" וה־מיוחסים, שתפסו את כותל המזרח. מהם שמילאו את הספסלים של לומדי „עין־יעקב" ו„מנורת המאור", ומהם, ביחוד בניהם ובנותיהם, שהיו גם המבקרים העיקריים בספריה היהודית המקומית.

מן העיסוקים והפרנסות של יהודי ליטא, מלבד הפרנסות הטיפוסיות בגולה, כגון חנוונות ועסקי תיווך, יש להזכיר: טחנות קמח, בורסקאות, מנסרות, בתי־מלאכה לרהיטים, בתי־חרושת לממתקים, מסרגיות, מטוויות.

היו גם עיירות בליטא שתושביהן היהודים יצאו להם מוניטין בפרנסות שונות ומשונות, כגון העיירה בירז', שבצפון ליטא, אשר היתה ידועה לפנים כמרכז של יהודים „קאטרינשצ'יקעס", היינו יהודים־נוודים, שהיו נודדים מעיירה לעיירה ומכפר לכפר עם „קאטרינקה" — תיבת־נגינה, אשר לסיבוב הידית בה היתה פולטת ניגונים שונים, על פי רוב רומאנסים רוסיים נושנים שהיו סוחטים דמעות מעיני בחורות העיירה או ה„שקצות" של הכפר. אלו היו מתקבצות בשוק סביב היהודי ה„קאטרינשצ'יק", אף להוטות היו לנחש עתידותיהן מפי התוכי או העכברון הלבן אשר בכלוב הקטן ממעל לתיבת הנגינה, שהיה מוציא פתק־מזל מהתיבה אשר לפניו. העשירים שבין ה„קאטרינשצ'יקעס" מצויידים היו, בתור אטראקציה מיוחדת, בקוף או בדב קטן שהיה משעשע את הקהל בתעלוליו ואף מושיט כובע לאיסוף הפרוטות תמורת ההנאה האמנותית מן ההצגה העממית...

חקלאות יהודית

פרק מיוחד היא החקלאות היהודית בליטא. בשנות השלטון הצארי (לפי ספירת 1897) עסקו בחקלאות לכל סוגיה 5.5% מן האוכלוסיה היהודית בפלך וילנה, ו־9.2% בפלך סובאלק. הרפורמה החקלאית בליטא העצמאית (בש' 1920—1922) הפקיעה מידי חקלאים אלפי הקטארים של אדמה, ואילו בחלוקת האדמה המולאמת לאכרים זעירים לא נפל בידי היהודים כמעט ולא כלום. ביחוד מילאה תפקיד חשוב בכלכלה היהודית החקלאות העירונית היינו שטחים נרחבים של גני ירקות ופירות, מסביב לערים ועיירות, שהיו בידי יהודים. במחוז סובאלק היה חלקם של היהודים ניכר בגידולי טבק. יהודי אחד מווירבאלן היה חלוץ ייצור הציקוריה בליטא. מוניטין יצאו לגני המלפפונים שליד קיידאן, שתוצרתם שווקה אף לארצות השכנות. כן היו ידועים גני הירקות והפי־רות שבסביבות ווירבאלן (האחים פיליפובסקי) וקובנה. ירקנות זעירה ליד הבתים היתה כמעט בכל עיירות ליטא. בעשור השנים האחרונות לפני השואה מילאה תפקיד נכבד בטיפוח החקלאות היהודית בליטא החברה „אורט", לטיפוח לימודי המלאכה, שהחזיקה גם בית־ספר חקלאי וקורסים חקלאיים.

בכמה עיירות ששכנו על חופי אגמים ונהרות עסקו יהודים בדייג, והיו „בעלי־בתים" שחכרו מאת ה„פריץ" או הרשות המקומית אגמים שלמים. אולם בתקופת ליטא העצמאית, משהתגברה התחרות מצד הסוחרים הליטאים ועמה גם ההסתה המאורגנת נגד החנוונים והחקלאים היהודים — החלה ירידה מהירה גם בדייג היהודי. הדייגים הליטאים דחקו את רגליהם של היהודים בכל מקום. במכרזים על החכרת האגמים ניתנה על פי רוב זכות הבכורה לחוכרים ליטאים. קואופרטיבי

הדגים, שהיו כולם בידי הליטאים, הרחיקו לגמרי את היהודים מעסק קניית הדגים.

מסע ההתחרות של הסוחרים והיצרנים הליטאיים המאורגנים, ובראשם הקואופרטיבים הליטאיים הגדולים, שהיו נתמכים ביד רחבה על־ידי הממשלה, הפך למסע אנטישמי מובהק עם הקמת הארגון „ווארסלאס", שהיה מכוון לנישול שיטתי של היהודים מכל ענפי המסחר, התעשייה ומשלח־היד. בטאונם „ווארסלאס" ניהל הסתה אנטישמית גלויה ואף סיגל לעצמו לבסוף סממני תעמולה נאציים מובהקים. תעמולת ה„וואר־סלנינקים" הליטאיים והשתלטותם של הקואופרטיבים הליט־איים על רוב ענפי המשק, הביאו לשינויים עמוקים בכלכלת העיירה היהודית. רבים מתושביהן ירדו מנכסיהם והגיעו לכלל דלדול גמור. רבים היגרו אל מעבר לים או עלו לארץ־ישראל.

מרכז של תורה ו„אידישקייט" עממית

ליטא, כידוע, היתה שם־דבר ומושג מוגדר בעולם היהודי כמכורה של „הישיבות הגדולות", והן: ישיבות „כנסת ישראל" ו„כנסת בית יצחק" בסלאבודקה (פרבר קובנה); ישיבות טאֶלז ופוניבאֶז', ה„תלמוד־תורה" של המוסרנים בעיירה קאֶלם, מיסודו של ר' שמחה־זיסל זיו ז"ל, תלמידו המובהק של אבי תורת המוסר ר' ישראל סלנטר ז"ל. על אלה נוספו ישיבות קטנות ו„כוללי" אברכים. מוסדות התורה הללו, על אלפי בחוריהם ואברכיהם, מהם גדולי תורה ומצויינים במידות, הקרינו מאורם וחומם על מאות חברות ש"ס, משניות, „חיי אדם" ו„תפארת בחורים", שהפיצו דעת־תורה ותרבות־ישראל ו„אידישקייט" עסיסית־שרשית בין המוני „עמך" בכל עיירות ליטא.

בשטח התרבות החילונית היתה הספריה המקומית — אם העברית של צעירי־ציון ואם האידית של האידישיסטים וה„קולטור־ליגיסטים" המקומיים — מקום המיפגש של הנוער היהודי הליטאי, הטוב והנלבב, של כל אותם ה„משה'לעך" וה„שלמה'לעך" עם ה„אידישע אויגעלעך" — העיניים שכבר הרצינו והעמיקו והוסיפו גם דעת וגם מכאוב. הנוער הזה כבר בלע אל קרבו את רוב הספרים של הספריה, הקרועים ומרופטים מרוב שימוש, והוא בא לחפש אצל הספרן משהו חדש ומגרה מהספרים האחרונים שהגיעו. ואגב ביקור בספריה היו מחליפים דברים עם חבר ומתווכחים על הפוליטיקה ב„סיים" (הפרלמנט הליטאי), על אידיש ועברית, על הפולמוס הנצחי בין העתון הציוני והעתון האידישאי־הפולקיסטי, ועל ההצגה האחרונה של הלהקה היהודית הנודדת...

הנוער היהודי הער והתוסס היה ממלא בהמוניו את האסיפות הציוניות השונות, את „המשפטים הציבוריים", את הפגנות המחאה על קיפוח זכויות המיעוט היהודי. הנוער היהודי הליטאי צמח וגדל מתוך הגימנסיות העבריות — תפארתה של יהדות ליטא. ערכי היהדות ותרבות עברית והכרה יהודית־לאומית שרשית טבועים היו בדמו משחר נעוריו. הם היו האווירה הטבעית שבה נשם, צמח והתפתח, כי גם בבית ההורים היה ספוג וגדוש יהדות. שפת הדיבור בבית וברחוב היו אך אידית או עברית. העתון והספר אף הם היו אך באידית או בעברית, כי שארית ההתבוללות ברוסית או בגרמנית התנדפה והלכה עם התבססותה של ליטא העצמאית.

ליטא הקטנה בתקופת העצמאות הקצרה שלה היתה בכלל תופעה מיוחדת במינה בתפוצות ישראל, כאי של חיים יהודיים מקוריים, כמעט ללא לחץ של תרבות זרה מן החוץ. אף הנוער היהודי הליטאי עוד הספיק לגדול ולהתחנך בתקופה הקצרה והמאושרת הזאת עם תקומת ליטא העצמאית, שהיתה חלל ריק בשבילו מבחינה לאומית, לשונית ותרבותית. השפה והתרבות הליטאית עוד היו בראשית השתלטותן על ליטא העצמאית ועדיין נאבקה הממשלה להחדרתן בקרב הליטאים עצמם, שנטמעו בין הפולנים והרוסים בשנות השעבוד הצארי. משום כך, התבוללות בתוך תרבות הבוסר הליטאית כמעט שלא היתה קיימת בשביל יהודי ליטא. הנוער היהודי גדל באווירה יהודית חפשית, באין לחץ ופיתויים מן החוץ. הוא ניזון וספג ממקורותיו הוא, התחנך בבתי־האולפנא היהודיים, המסורתיים — בישיבות ותלמודי תורה, וכן בגימנסיות העבריות והיהודיות למיניהן.

בית־המרחץ ומכבי אש

מוסד ציבורי שהיה מנכסי צאן־ברזל של כל עיירה יהודית הרי הוא ב י ת - ה מ ר ח ץ, השוכן בקצווי העיירה, על־פי־רוב אי־שם ליד הנהר או האגם, אשר השביל אליו מוביל בינות לגני ירקות או במגרש ריק. היה זה בנין עץ מפוייח ונוטה לנפול, ואם מבעד לחלונותיו פורץ אד מהביל הרי בידוע הוא שאותו יום מסיקים אותו לצרכי מרחץ הרבים ובמיוחד לצרכי טהרת בנות ישראל. ברגיל היו מסיקים את בית־המרחץ מערב שבת לערב שבת וסמוך לכניסת השבת היתה מתמשכת בשביל של בית־המרחץ תהלוכת יהודים מזוקנים וסמוקי־פנים, שזקניהם ופיאותיהם היו מעלים הבל ומטאטאי הזרדים תחת בית־שחיים. אחריהם היו נשרכים נערי „החברה השחורה", הזאטוטים, הבנים והנכדים, שהיו מנצלים את ההזדמנות ורודפים בינתיים אחרי עז צולעת וכלב נובח.

עוד מוסד שהיה חלק בלתי־נפרד מחיי העיירה הליטאית היתה ה„אורווה", או המוסך, של מכבי־האש המתנדבים המקומיים. מוסד זה ריכז סביבו על פי רוב את היהודים מאנשי „העולם־הזה" של העיירה, קצתם בעלי־מלאכה וקצתם אינטליגנטים למחצה, שמקומם לא הכירם בין לומדי דף הגמרא או המשניות שליד הכותל המערבי של בית־הכנסת, ואף לא בין משכימי־קום לתפילת ותיקין. אלה היו יהודים גברתנים, נהנתנים, שלא התנזרו מהטיפה המרה, ידעו פרק ב„ש"ס קטן" ובחיזור אחרי המין היפה, אבל במקרה של שריפה, מקרית או עונתית, היו הם גיבורי היום. ובקובעי־הנחושת הנוצצים, החגור האדום אשר למתניהם והקרדומים אשר בידיהם, כשהיו נישאים על גבי עגלות הכיבוי האדומות ומרביצים בסוסים כמטורפים ומרעישים בפעמונים — היו הכבאים המתנדבים השליטים הבלתי־מוכתרים של העיירה ביומם הגדול הזה...

השבט המיוחד: יהודי ליטא

כזאת היתה ה„ריאליה" של העיירה היהודית בליטא, המסגרת ההווייתית, ה„נגלה" של העיירה. אבל מסגרת זו היתה מלאת תוכן „נסתר", תוכן יהודי מיוחד, אווירה מיוחדת. בה, בתחומי מסגרת זאת, גדל, חי ופעל השבט המיוחד של יהודי ליטא. בה, בין הבתים והנהרות והיערות הללו, תחת השמים האפורים הללו, גדלו וצמחו וקמו דורות של יהודים

מיוחדים, מצויינים בהשקפת עולמם, בתחושת החיים שלהם, בנוסח דיבורם, בטעמם ובמזגם, בהליכותיהם ומוזרויותיהם, באהבתם ובשנאתם, באהלם ובצאתם.

הסביבה המיוחדת של העיירה הליטאית הצמיחה את היהודי הליטאי בדיוקנו הידוע לנו היום. הסביבה של העיירה והכפר הליטאיים; השמים האפורים, השדות והאפרים שלא הניבו עושר רב; הגדרות הדחויות והגשרים הרעועים, ביקתות האכרים הנמוכות עם גגות הקש; האכר הליטאי הפרימיטיבי, קשה־התפיסה ואט־התגובה, שבתת־הכרתו עוד לא יצא מהיע־רות האפלים של רעמי „פארקונאס" ועלילות ה„ויידאלוטות"; השפה והתרבות הליטאית שעוד לא השתחררו מתקופת השעבוד והדיכוי של המשטר הרוסי והיו דלות ושדופות בתוכנן ובצורתן — כל הרקע האפרורי הזה, העגמומי ונמוך־הקומה, הטביע ח־תם של אפרוריות, של יבשות מסויימת ופיכחונות עצובה גם על היהודי הליטאי, על הליכותיו ותגובותיו, על מזגו והשקפת עולמו. מותר להניח שגם „מתנגדותו" המפורסמת של היהודי הליטאי, אטימותו כלפי עולם החסידות הגלהב, הנסער, הרווי צבעי חיים דשנים ועליזים — שמתנגדותו זו של ה„ליטוואק־הצלם־קאפ" אף היא לא מאליה באה, לא רק כפרי השראה של גדול זה או אחר, אלא מקורותיה התת־הכרתיים ניזונים ומתמשכים מאותה האפרוריות, מאותן הפיכחונות והעצבות ונמיכות הרוח, השפוכות על פני הנוף הליטאי, על האדם הליטאי ועל היהודי הליטאי.

היהודי הליטאי נוטה היה לפשטות, לישרנות, לצמצום עצמי, להסתפקות במועט ובנגלה. הוא לא הרקיע שחקים, אך לא משום שלא ראה אותם ולא תפס את גדלותם ושגבם, לא משום „קוצר המשיג", אלא מפני הספקנות, המעצורים הנפשיים החזקים הטבועים בו, מפני ה„מאי־קא־משמע־לן" הליטאי המפוכח והפקחי, המלווה את כל תחושת עולמו. הוא לא נחפז להתפעל ולצאת מכליו, מחמת סלידתו העמוקה מהתלהבות חיצונית, מגלגול עיניים חסודות, ממלל נשגב, מתפיסת המרובה, שנראים בעיניו כ„שוויץ", כהתגנדרות לראווה, כ„איסתרא בלגינא קיש קיש קריא". היהודי הליטאי סולד היה מהשתפכות ומרגשנות יתירה, משגיה בדמיונות והזיה בערפלי מסתורין, האופייניות לבני הדרום והמזרח.

היהודי הליטאי נוטה היה תמיד לרצינות, לשיקול הדעת, לישרות, הן ביחס לחזיונות העולם סביבו, הן ביחס לעצמו ולאורחות חייו. חיי אדם היו בשבילו רצינות גדולה וחמורה. „אדם לעמל יולד" היה בשבילו לא סתם פסוק אלא משנת חיים. בשביל היהודי הליטאי ה„מתנגד" היה העולם החמור של ה„שולחן ערוך", של ה„חיי אדם" ו„חפץ חיים" לכל פרטיהם ודקדוקיהם — עולמו שלו, נופו הנפשי הטבעי, שהתאים בדיוק למנטאליות שלו. הוא התנגד לחסידות, לרגשנותה ולצבעוניותה, שהיו זמורת זר בשבילו. לפי תפיסתו היו אלה סטיות חמורות מדרך המלך של ה„שולחן ערוך" והגר"א. הלהיטות של החסידות לתורת הנסתר, פתיחת שערי פרד"ס לכל דכפין מבין ההמונים, שלא מילאו כרסם בש"ס ופוסקים, וההתעסקות הפאמיליארית של „עמך" החסידי ב„רזי דרזין" שאין מוסרים אותם אלא לצנועים — כל זה נראה היה זר ומוזר בעיני ה„ליטוואק" הלמדן, שלא ראה בעולמו היהודי אלא ד' אמות של הלכה, של הדף היומי, של פרק המשניות ושל „חיי־אדם", של ה„מסילת ישרים" ו„חובות הלבבות".

גם המשכיל היהודי הליטאי עם זקנקנו הגזוז למחצה, משקפי הזהב והצווארון הלבן־הנוקשה, עם אפיקורסותו המתונה והגיונו הצלול והמפוכח — אף הוא היה אותו ה„מתנגד" בספירה החילונית. אלא שמתחת לקליפת הנוקשות החיצונית והחילוניות המפוכחת פעמו לבביות יהודית חמה, נדיבות רוח ואהבת ישראל. מתחת לפני החומרה החיצונית של המשכיל היהודי הליטאי תססה מוסריות רמת־רוח ועמוקת שרשים, ישרות ונאמנות לעצמו ולעמו. הציוני הליטאי לכל פלגותיו, החלוץ הליטאי והעסקן הליטאי נתגלו ויצאו להם מוניטין בכל מקום, במחנות ההכשרה ובקיבוצים, בעיר ובכפר, כ„חומר אנושי" מן המובחר: נאמן, מסור, מצניע לכת, מעשי, עקבי ומתמיד.

מאידך, האידישאי הליטאי ועסקן התרבות האידישאית אף הם היו נאמנים ועקביים בתורת ה„דאָאיקייט" שלהם, מחמירים עם עצמם ועם אחרים, קנאים ולוחמים לעקרונותיהם, שבלבם בערה אש ה„איפכא מסתברא" כלפי הציונות ורעיונותיה.

תורת המוסר — המורשה הרוחנית של יהדות ליטא

העיירה הליטאית צרת האפקים, שסגר עליה היער הרדום או האגם הנרחב, שביקתותיה נמוכות ועלובות, גידלה והוציאה אנשים עיירתיים מכונסים בתוך עצמם ומרציני סבר. לא לחינם היתה עיירה זו העריסה ובית־היוצר של תורת המוסר העגמומית והקדורנית, האכסניה והמולדת של המוסרנים, אותם אברכים ובחורים נקיי־לבוש ועגומי־מבט, מתנזרים מהבלי העולם הזה ועוסקים בשבירת היצר, שבשעות בין־הערביים הקיציים, רוויי הערגה והכיסופים הרומנטיים, היו יושבים באפלולית בית־המדרש ומתנועעים בהתלהבות על גבי העמוד וחוזרים, תוך דמעות־טוהר והתייסרות של תשובה וחרטה, על אימרות השגב והעגמה: „שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו"... „האדם חפשי בדמיונו ואסור במושכלו"... „הסתכל בשלושה דברים ואין אתה בא לידי עבירה..."

תורת המוסר היתה לבחור ולאברך ה„ליטוואק" מה שהיתה החסידות להמוני יהודי פולין וגאליציה. היא שימשה לו מפלט ומשגב בתוך עמק הבכא של החיים העיירתיים האפורים. במקום האפקים הארציים הסגורים פתחה בפניו אפקים חדשים אינטרוספקטיביים בנפש האדם פנימה. במקום הדרך הנוחה והמתרוננת של החסידות, הגורסת עבודת ה' מתוך שמחה וחיוב החיים, „בשני יצריך" — בא האברך הליטאי עם תורת העולם החמור של המוסרנות, התורה הדורשת מן האדם „עבודה על עצמו" בלי הרף, שבירת היצר והרצון על כל שעל, שיפור המידות וביקורת עצמית בכל יום ובכל שעה, „בכל דרכיך דעהו" כחוק חיים ואורח חיים.

תורת המוסר — במקביל לדרך־הלימוד המיוחדת של הישיבה הליטאית ה„מתנגדית" — היא הפרי הטיפוסי והאורגאני של העיירה היהודית הליטאית; המורשה הרוחנית הגדולה של יהודי ליטא, השתקנים והצנועים, הנוקשים מלבר ונלבבים מלגו; הצוואה הקדושה של אבותינו ורבותינו, אחינו וחברינו, שעלו בסערה יחד עם העיירה, המכורה הליטאית, שהיתה ואיננה עוד.

ד"ר ישראל קלויזנר

וילנה

יסוד העיר

העיר וילנה, שנוסדה בראשית המאה הי"ד לספירה, לערך בשנת 1320, תפסה מהר מקום חשוב בליטא כמרכז אסטרטגי ומסחרי והיתה למרכז השלטון. בשנת 1387 העניקו לעיר נסיכי ליטא זכויות של שלטון עצמי כדוגמת אלו של העיר מאגדבורג. על־פי כתב־זכויות זה ניתנה הרשות לסחור ולעסוק במלאכה בשטח השיפוט העירוני רק לעירונים.

בסוף המאה הי"ד היו קיימות בליטא שלוש קהילות: בבריסק, בגרודנה ובטרוקי. בווילנה היה ליהודים קשה להתיישב בגלל זכויות העירונים. היהודים היו באים לעיר כסוחרים־אורחים ולשם סידור ענייניהם במשרדי הממשלה.

ראשיתה של הקהילה היהודית

לפי המסורת, נוסד בית־העלמין הישן בווילנה בשנת רמ"ז (1487), אולם בכתב אין הוכחות לכך. בשנת 1527 קיבלו העירונים הנוצרים בווילנה כתב־זכויות מהמלך זיגמונד הזקן, לפיו אסור היה ליהודים להשתקע בעיר ולסחור בה. יש להניח, שהשתדלות העירונים באה לאחר שראו, כי היהודים מגיעים לעיר, מתיישבים בה ועוסקים במסחר.

היהודים לא יכלו לוותר על מרכז מסחרי ואדמיניסטרטיבי חשוב כעיר הבירה של ליטא, ולכן התחילו לפרוץ פרצים בכתב־הזכויות של העירונים, עד שהשיגו כתבי־זכויות, שהרשו להם להשתקע בעיר.

הנסיך הליטאי, שהיה גם מלך פולין, היה זקוק לעזרתם של יהודים בעלי־הון ומומחים והיה מוסר להם את הנהלת בית־יציקת המטבעות בווילנה ומחכיר להם את ההכנסות ממכס. יהודים אלה היו גרים בווילנה. בשנת 1551 הרשה המלך זיגמונד־אוגוסט לשני יהודים מקרקוב, או למשרתיהם במקומם, לסחור בעיר וילנה כמו כל סוחר־אורח אחר. הותר להם לשכור בתים, חנויות ומחסנים ולהלוות כסף במשכון. כתב־זכויות זה פרץ בלי ספק פרץ באיסור הכללי משנת 1527.

גם האצילים סייעו רבות ליהודים לבטל את האיסור. הסיים (בית־הנבחרים) הליטאי החליט בשנת 1551 לשחרר מהשיפוט העירוני וממסים לעיריה את הבתים, שירכשו לעצמם בעיר חברי מועצת הנסיך. היהודים התחילו להתיישב בבתים כאלה של האצילים, עסקו במסחר ואף פתחו חנויות. הם בנו להם ביכ"נ (בשנת של"ג, לפי המסורת, או זמן מה אחרי כן).

כך החלו היהודים להשתקע בעיר והקימו להם קהילה מאורגנת. הדבר העלה את חמת העירונים, שפחדו מתחרותם של היהודים במסחר ובמלאכה, ובשנת 1592 התנפלו על ביהכ"נ, על חנויותיהם ועל דירותיהם של היהודים ברחוב שנקרא כבר אז „רחוב היהודים". ההתנפלות סייעה ליהודים לשכנע את המלך, שיאשר את ישיבתם בווילנה באופן חוקי. שנה לאחר ההתנפלות קיבלו היהודים מהמלך זיגמונד השלישי כתב־זכויות, לפיו הותר להם לגור בווילנה בבתיהם של אצילים, להתפלל על־פי מנהגי דתם ולעסוק במסחר. זמן־מה לאחר מכן קיבלו היתר להקמת מוסדות ציבוריים, הדרושים לקהילה, כמו בית־עלמין, בית־מרחץ ובית־מטבחיים. מאז היתה קיימת הקהילה היהודית המאורגנת והמוכרת ע"י החוק.

המאבק עם העירונים

כתבי־הזכויות הראשונים לא פתרו את כל הבעיות הנוגעות למסחר ולמלאכה של היהודים בווילנה. על רשות לעסוק במלאכה לא נאמר בכתבי־זכויות אלה ולא כלום. העירונים הנוצרים עמדו על כל זכות והתנגדו לכל פרצה במונופולין שלהם, אף לא נמנעו מלהשתמש בכוח־הזרוע נגד היהודים.

פרנסי הציבור של קהילת וילנה השתדלו להשיג מהמלך כתבי־זכויות נוספים. בו בזמן בקשו את עזרת האצילים בהשגת הכרזה על חופש המסחר. בתחרות החפשית היתה יד היהודים על העליונה, כי הם הסתפקו ברווח מועט והיו בעלי יוזמה. האצילים היו מעוניינים להחליש את כח העירונים ולקבל סחורות זולות יותר.

בשנת 1633 קיבלו ראשי־הקהל מהמלך ולאדיסלב הרביעי כתב־זכויות יסודי. המלך לא רק אישר את הזכויות הקודמות של הקהילה, אלא גם הרשה ליהודים להחזיק חנויות פתוחות, לעסוק במלאכה, לייצר משקאות ולמכרם, לקנות עורות, שיער, לתפור מהם ולמכור את התוצרת, ואף לקנות לצרכיהם בהמות בעיר. בכתב־הזכויות המדובר הוכנס חידוש — קביעת שטח מוגבל בעיר, שרק בו מותר ליהודים לגור. חידוש זה, יצירת גיטו בעיר בא כביכול לטובת היהודים, כדי לשמור עליהם מפני התנפלויות, אולם היהודים לא רצו בצמצום שטח־ישיבתם בעיר. ליצירת הגיטו נקבע זמן של 15 שנה, אבל היהודים האריכו תמיד מועד זה, והגיטו לא קם למעשה.

באותה שנה הצליחו שניים מחשובי קהילת וילנה להניע את ועד־המדינה הליטאי להחליט על חופש המסחר בליטא. המלך מלא בזה את רצון האצילים והבטיח להתקין תקנות. כעבור זמן קצר בא המלך לווילנה והזמין את באי־כח העירונים והיהודים. המלך מינה ועדה, שקבעה תקנות אלה:

א. בשים לב לצרכי האצילים, ניתנת רשות ליהודים לפתוח 12 חנויות, שפתחיהן יוצאים לרחוב היהודים. בחנויות אלה מותר יהיה ליהודים לסחור בכל מיני סחורות. הרשות ניתנה לעשר שנים. המסחר באי־אלה מצרכים הוגבל. משקאות הותר להם למכור לנוצרים רק בסיטונות.

ב. ליהודים מותר לעסוק במלאכות, שאין בשבילן חברות בעלי־מלאכה נוצריות. במלאכות אחרות יעסקו רק לצרכיהם.

ג. גבולות הגיטו הורחבו במקצת. היהודים שוחררו ממסים עירוניים, פרט למסי המדינה. לעומת זאת, הוטל עליהם תשלום שנתי בסך 300 זהובים (בזמן מלחמה — 500).

העירונים התנגדו לתקנות אלה. בשנת 1634 ובשנה שלאחריה ערכו התנפלויות על היהודים, על בית־העלמין ועל ביהכ״נ. ועדת־חקירה, שמונתה ע״י המלך, לא הטילה את האשמה על כל העירונים, אלא על המתנפלים האלמונים, וחייבה את העירייה להגן על היהודים. ליהודים הורשה להקים שערים בקצות הרחובות שהוקצו לישיבתם. לשם מתן פיצויים ליהודים, הורשה להם למכור משקאות חריפים בעשרים בתים. התשלום השנתי לעירייה הוגדל והועמד על 600 זהובים.

כן הורשו היהודים להחזיק חנויות פתוחות במשך עשר שנים. לפני גמר מועד זה השתדלו היהודים לקבל מהמלך הארכה. הם הצליחו בכך, וכן בשנים הבאות, אם כי העירונים גילו התנגדות תקיפה.

מיפקד היהודים בשנת 1645

בשנת 1645 ערכה עיריית וילנה סקר סטטיסטי על היהודים אשר גרו אותה שנה בחלק העיר, שהיה בשיפוט העירוני. ראשי העיר עברו ברחובות הגיטו וגם ברחוב הזוגגים וברחוב האשכנזים ורשמו באילו בתים גרים היהודים ואילו מהבתים עומדים למכירה, כדי שהיהודים יוכלו לקנותם. באי־כוח הקהל לא השתתפו בסקר. לפי הסקר, שלא יכול להיות מדוייק, מנו הפוקדים 262 משפחות. אם נניח שכל משפחה היתה בת 5 נפשות, נמצא שמספר הנפשות הגיע ל־1310. בשים לב לעובדה, שרוב היהודים גרו ברחובות, שהיו שייכים לשיפוט המבצר והבישוף, הרי הגיע מספר היהודים בעיר לשלושת אלפים בקירוב. הנוצרים בעיר מנו אז 12,000 נפש בקירוב.

גזירות תמ״ו

גזירות ת״ח לא פגעו בווילנה באופן ישיר. שואת יהודי פולין הדרומית והמזרחית פגעה במידה ידועה במצבה הכלכלי של קהילת וילנה. הפליטים שבאו בקשו עזרה וסעד והגדילו את מספר מבקשי הפרנסה בעיר. היהודים, שהיו לפני כן מלווים, הפכו ללווים. ראשי קהילת וילנה לוו אז סכומים גדולים מהכמרים הישועים ונתנו להם במשכון בתים ואפילו „חזקות" על מקומות בבית־הכנסת.

השואה עברה על קהילת וילנה בשנת תט״ו (1655). בהתקרב צבא מוסקבה ברחו כמעט כל בני הקהילה. הם שמו את פניהם לז'אמוט ומשם — לגבול פרוסיה. שם פגש את הפליטים הצבא השוודי, שפלש גם הוא לפולין, וסחט מהם כסף. הצבא הרוסי ערך טבח בווילנה והצית את העיר. השריפה נמשכה 17 יום. גם רובע היהודים עלה באש.

חורבן הקהילה נמשך עד שצבאות פולין שחררו את העיר בשנת 1661. היהודים התחילו לחזור ולהקים מחדש את הקהילה.

המשך המאבק עם העירונים

הישוב היהודי המחודש בווילנה היה מדולדל מאד ונזקק לסיוע ולעידוד. מלכי פולין עזרו ליהודי וילנה במתן רשיונות לשכור להם דירות בכל חלקי העיר ולמכור שם משקאות, בשחרור מהתשלום השנתי לעירייה, בדחיית מועד תשלום החובות והקטנת הרבית ובמתן רשות להחזיק חנויות עם פתחים לרחוב.

העירונים התנגדו בתוקף לכל הקלה ליהודים, ורצו להפטר מהמתחרה, הסוחר ובעל־המלאכה היהודי. הם היו מגישים קובלנות לבית־הדין ועושים דין לעצמם בהתנפלויות על היהודים. לעתים היו רואים עצמם נאלצים להתפשר עם יריביהם ולהסכים שתינתנה להם זכויות מצומצמות.

בעיית ההתעסקות במלאכה ע״י היהודים החמירה לאחר שנוסדו חברות בעלי־מלאכה נוצריות חדשות, שקבעו בתקנו־תיהן הגבלות נגד בעלי־מלאכה יהודיים. לאחר שהיהודים התלוננו על כך בפני המלך מיכאל וישניובייצקי, נתן המלך הוראה, לפיה מותר ליהודים בהתאם לתקנות משנת 1633 לעסוק במלאכות, שלא היו בשבילן בשנה המדוברת חברות בעלי־מלאכה, כמו בפרוונות, זגגות ושזירה. חברות בעלי־המלאכה התחילו להתפשר ולעשות הסכמים עם בעלי־המלאכה היהודיים בדבר מספרם של אלה הרשאים לעסוק במלאכה מסויימת ובדבר גובה התשלום שלהם לטובת החברה. בעלי־המלאכה היהודים התחילו גם הם להתארגן בחברות משלהם, כדי להגן על ענייניהם. חברת הגלבים הנוצרית היתה היחידה, אשר לפי תקנותיה יכלה לקבל גם חברים יהודים.

העירונים היו עורכים מפעם לפעם התנפלויות על רחוב היהודים, אולם המלכים היו יוצאים להגנתם. התנפלויות כאלה היו גורמות בעיקר לפגיעה ברכוש ובמידה מסויימת גם בנפש.

בסוף המאה הי״ז ובראשית המאה הי״ח דלדלו את הקהילה גם המאורעות במדינה, המלחמות, הרעב, המגיפות והשריפות. בימי „מלחמת הצפון" נכנסו אל העיר השוודים והרוסים. השוודים הטילו מסים וקנסות על העיר וגם מהיהודים סחטו סכומים גדולים בשנים 1702—1706. מחמת המלחמה פרץ רעב כבד במדינה בשנים 1708—1710, ובעקבותיו באה מגיפה בשנת 1710. חללים רבים נפלו בעיר, בתוכם יהודים רבים. בשריפות הגדולות, שפרצו בעיר, היו כאלה שהקיפו את כל רובע היהודים (בשנים 1737, 1748, 1749). ניזוקה בהן גם חצר ביהכ״נ, על בתי־הכנסת והמוסדות הציבוריים שבה.

למרות מצבם הקשה של יהודי וילנה לא הפסיקו העירונים את מלחמתם בהם. בשנת 1713 קיבלה העיריה פסקי־דין נגד היהודים, והקהל לא נתן להוציאם לפועל.

בשנת 1738 קיבלו יהודי וילנה מהמלך אוגוסט השלישי אישור על כל זכויותיהם וארכה לעשרים שנה להחזקת חנויות פתוחות ולמכירת משקאות חריפים. העירונים פתחו במאבק ממושך נגד הישגים אלה של היהודים. העיריה תבעה את הקהל לבית־דין חצר־המלך וטענה שם, שהיהודים הטעו את המלך. העירונים רצו, שהיהודים יתנהגו לפי התקנות מלפני מאה שנה. בשנת 1740 יצא פסק־דין לטובת העירונים. פסק־הדין התחשב אפילו בכתב־הזכויות של העיר משנת 1527, לפיו אסור ליהודים לגור בה. היהודים עזבו את בית־הדין לפני גמר המשפט, ויתכן שמשום־כך הוצא פסק־דין חד־צדדי כזה. יהודי וילנה עמדו אז בפני סכנת גירוש מהעיר. העירונים התחילו להציק לסוחרים ולבעלי־המלאכה היהודיים ולרדפם. הווייבודה (שר המחוז) בא לעזרת היהודים ומינה ועדה לדון בטענות שני הצדדים ולפשר ביניהם. התחיל משא־ומתן ממושך ומייגע. יד העיריה היתה על העליונה, והקהל ראה את עצמו אנוס לחתום בשנת 1742 על חוזה פשרה

בתנאים קשים. היהודים השיגו את דחיית ההוצאה לפועל של פסק־הדין משנת 1740. בחוזה נאמר, שאם הקהל לא יקיים את תנאי החוזה, תהיה העיריה רשאית להוציא בעצמה לפועל את פסק־הדין. על הקהל הוטלה האחריות לעבירות על סעיפי החוזה מצד יהודים בודדים. החוזה פגע קשות במסחר היהודים.

הסוחרים ובעלי־המלאכה היהודים לא התחשבו ביותר בתנאי ההסכם. הם פתחו חנויות עם פתחים לרחוב, ולאו דווקא קטנים. הם סחרו בכל ועשו כל מלאכה, אף הרחיבו את תחום מושבם. העיריה נוכחה, שהיהודים אינם מקיימים את ההסכם וחידשה את מלחמתה נגדם.

היהודים התכוננו להגנה על עמדותיהם. בראשונה חששו, שמא תדרוש העיריה את קיום פסק־הדין הקודם, שאיים גם בגירוש. אח״כ עברו היהודים להתקפה. בשנת 1756 פסק בית־דין חצר המלך, שהחוזה משנת 1742 נשאר בתוקפו.

היהודים זכו בדין, אבל לא רצו להשאר מוגבלים בחוזה. ב־1783 הופיעו העיריה, חברות בעלי־המלאכה ונציגי הקהל בבי״ד חצר המלך. מצד הקהל פעל הרבה השתדלן ר׳ אריה־לייב מייטעס. דרישות היהודים לביטול ההגבלות על ישיבתם בעיר ולחופש המסחר והמלאכה מצאו אוזן קשבת אצל סגן־הקאנצלר יהואכים חרפטוביץ, שהיה איש משכיל ומתקדם. ביה״ד הוציא פס״ד ברוח הקידמה והחופש. פסק־הדין ביטל את התקנות בדבר הגיטו. הוכר, שאי־אפשר לדחוק את כל היהודים שבעיר, שמספרם גדל במשך הזמן, לתוך שלושת הרחובות הצרים אשר הוקצו בשבילם לפני 150 שנה. הותר להם לגור בכל העיר, פרט לשני רחובות (מהשער „אוסטרה־בראמא" עד הכנסיה הקתדרלית, ומהשער הטרוקאי עד הכנסיה ע״ש יוחנן). גם בשני הרחובות האסורים ישארו בידי היהודים הבתים, שכבר נקנו על־ידם. אם ירצו היהודים לבנות בשני רחובות אלה בתים נוספים, עליהם לקבל רשיון לכך. בית־הדין הוסיף, שכדאי לה לעיריה להרשות ליהודים לבנות בשני רחובות אלה, כי הדבר יגרום לייפוי העיר. ובאשר למסים, הושוו ליתר העירונים. המס השנתי בסך 600 זהובים בוטל. בית־הדין הכריז על חופש המלאכה והמסחר וציין, שהחוזה משנת 1742 התאים יותר לזמנו, ותנאיו אינם יכולים להשאר לנצח. כל אדם בעיר אשר ירצה לעסוק במלאכה, חייב יהיה להבחן בפני ועדה מעורבת יהודית־נוצרית, שתתמנה על־ידי העיריה.

פסק־הדין נחשב כניצחון גדול ליהודי וילנה. על מצבת השתדלן רשמו אח״כ: „הוא אשר עשה התשועה הגדולה בישראל בשנת תקמ״ד ומילט את העיר בחכמתו". פסק־הדין משנת 1783 מסיים פרשה ארוכה של מאבק על הזכות לחיות בעיר, לעבוד ולסחור בה. המסחר והמלאכה של היהודים גברו, חברות רבות של בעלי־מלאכה נוצרים בטלו כבר לפני כן. פסק־הדין אישר באופן חוקי את הקיים למעשה וסילק את המכשולים להתפתחותם החפשית של המסחר והמלאכה של היהודים.

מיפקדי היהודים בסוף המאה הי״ח

לשם גביית מס־הגולגולת קויימו בשנת 1765 ובשנת 1784 מיפקדים. לאחר כיבוש העיר ע״י רוסיה נערכו מיפקדים גם בשנים 1795 ו־1800. המיפקדים אינם מדוייקים, אך בכל זאת אפשר ללמוד מהם הרבה. קרובים יותר לאמת המיפקדים משנת 1765 ו־1800. לפי מיפקדים אלה חיו בשנת 1765 בקהילת וילנה ובפרבריה 3,887 נפש, ובשנת 1800 — 6,971 נפש. מספר תושבי העיר, כולל היהודים, נאמד בסוף המאה הי״ח ב־17,351 נפש. היהודים היוו איפוא בווילנה בתקופה המדוברת למעלה ממחציתה של האוכלוסיה הבלתי־יהודית, ביחס 7 : 10.

הארגון הפנימי בתקופת ליטא־פולין המאוחדת

בראש הקהילה עמד ועד־הקהל, שהיה השלטון האוטונומי של היהודים. ראשי הקהל ייצגו את בני הקהילה בפני השלטונות, גבו מסי הממשלה, שפטו, דאגו לניקיון ברובע היהודים, לבריאות, לחינוך ועוד. לתפקידים אלה היו נבחרים כל שנה ראשי קהל, דיינים וגבאים. לתפקידים מסויימים, כמו לחינוך, לבריאות וכד׳, היו קיימות חברות מיוחדות, כמו הח״ק „תלמוד תורה", ח״ק „ביקור חולים" ועוד, שבחרו להן גבאים משלהן.

קהילת וילנה השתתפה ב„ועד מדינת ליטא" רק החל משנת תי״ב (1652). במשך הזמן תפסה מקום בראש, כי היא נמצאה במטרופולין.

כדוגמת האומנים הנוצרים התארגנו גם בעלי־המלאכה היהודים בחברות. על חברת השזרים (ח״ק שמוקלר) יש לנו ידיעה משנת תל״ד (1674). מספרן של חברות אלה גדל. כל אחת מהן השתדלה להחזיק בימ״ד (קלויז) משלה.

לקהל היה מנגנון משלו. מלבד הרב, האב״ד דמתא, והמגיד, הוא המ״מ דמתא, היו סופר הקהל (סו״ד, ספרא ודיינא), שמשי הקהל, שתדלן, נאמן, רופא (אסיא דק״ק) וכן עובדים אחרים.

בקהל שלטו האמידים והלמדנים. שיטת הבחירות גרמה לכך, שנבחרו רק למדנים ועשירים. בזמנים קשים לקהל היו רודפי כבוד, בעיקר מבין העשירים, מתמנים לתפקידים — הם וקרוביהם. השלטון בקהל, שהיה לפני כן בידי עסקנים כמו ר׳ אליהו חסיד (בן הרב ר׳ משה קרמר, אבי סבו של הגר״א; נפ׳ בש׳ ת״ע) או היסו״ד (ר׳ יהודה סו״ד, נפ׳ בש׳ תקכ״ב), היה עובר לידי עשיר תקיף, השואף לכבוד ולשלטון. על רקע זה התחוללה בקהילת וילנה במחצית השניה של המאה הי״ח מחלוקת גדולה בין האב״ד ר׳ שמואל ב״ר אביגדור ובין ראש הקהל ר׳ אבא בן זאב־וולף. בזמן המחלוקת התפרץ גם ההמון, בעיקר בעלי המלאכה, נגד ראשי הקהל. דברי ההמון דרשו אפילו את ביטולו של שלטון הקהל וצמצומו לעניני דת וצדקה. שני הצדדים פנו אל השלטונות, והאוטונומיה של היהודים נפגעה.

„ירושלים דליטא"

עם התבססות הקהילה במחצית הראשונה של המאה הי״ז הפכה וילנה מרכז לתורה. לעיר הגיעו למדנים מארצות חוץ, מצ׳כיה, אוסטריה וגרמניה, וכן מפולין. ר׳ משה רבקה׳ש, בן סופר הקהל בפראג, הביא עמו לווילנה ספריה של אביו, וכן רכש לו ספרים רבים. על כסא הרבנות בווילנה ישבו רבנים מפורסמים, כמו ר׳ משה לימא, מחבר הספר „חלקת מחוקק" — ביאור על שו״ע „אבן־העזר", שנתקבל בכל תפוצות ישראל (נדפס בקרקא בשנת ת״ל). חברי בית־

דינו בווילנה היו ר' אפרים, בעל „שער אפרים"; הש"ך, ר' שבתי כהן, בעל „שפתי כהן" על יו"ד, חו"מ ועוד; המהרש"ק, הוא ר' אהרון־שמואל קיידאנובר, מחבר הגהות ובאורים על הש"ס, שו"ת, דרושים ועוד; ר' הלל, בעל „בית הלל".

עם חורבן הקהילה בשנת תט"ו גלו למדניה למדינות המערב. חלקם השתקעו שם וקיבלו משרות של רבנים בקהילות חשובות. כך נתקבל הש"ך כרב בהלישוי אשר במוראביה; בעל „שער אפרים" נבחר גם הוא לרב במוראביה; המהרש"ק נתקבל לרב בפיורדה (פירט) אשר בגרמניה; בעל „בית הלל" ישב על כסא הרבנות באלטונה והאמבורג. ר' משה רבקה'ש חזר לווילנה. בזמן שהותו באמשטרדם חיבר את ספרו „באר־הגולה", ציוני המקורות ובאורים לשו"ע (תכ"א).

הקהילה המדולדלת חזרה לאט לאיתנה. באמצע המאה הי"ח היתה וילנה מלאה למדנים וסופרים. ר' יעקב אמדן כותב ב„מגלת ספר" שלו על חכמי וילנה בתקופה המדוברת: „חכמי וילנה היה (היו) נחשבים למאד... כי עלו לשם ולתפארת על כל אנשי פולין בכלל. אמנם חכמיה אנשי השם לומדים גדולים, שלא משו מתוך האהל הבית המדרש הגדול, שהיה שם לומדים כל היום וכל הלילה... ונעשו גבורי חיל אריות בתורה, כולם זכו להיות מורי הוראות בישראל, מלבד שאר לומדים מופלגים קצינים ומנהיגים".

על כל הלמדנים והמחברים עלה ר' אליהו חסיד מווילנה, שנקרא „הגאון מווילנה". הגר"א חיזק את היהדות המסורתית ושמר עליה מפני רוחות חדשות, שהתחילו לנשב ברחוב היהודים. הוא נלחם בזרמים חדשים, כמו החסידות מיסודו של הבעש"ט וההשכלה הברלינית מיסודו של מנדלסון. החסידות מצאה לה אוהדים בין ראשי הקהל והלמדנים, אבל רק במספר מצומצם. בהשפעת הגר"א נעצרה התפשטותה של החסידות בליטא.

משכילי וילנה הראשונים חיבבו את הלשון העברית, התענ־יינו בדקדוקה ומצאו עניין ב„ביאור" ובמאספים. הם היו נאמנים למסורת והעדיפו אותה על הפילוסופיה.

וילנה, על רבניה, סופריה ולמדניה, רכשה לעצמה מקום מרכזי בחיים הרוחניים של יהדות ליטא. בצדק נקראה „ירושלים דליטא".

תחת שלטון רוסיה, 1794—1914

בזמן כיבוש העיר ע"י צבאות רוסיה בשנת תקנ"ד נהרגו כשלושים יהודים באחד הפרברים.

צבא צרפת, שכבש את העיר בשנת 1812, גרם נזקים לאוכ־לוסיה היהודית והפך את בית־העלמין למכלאה לצאן ובקר. היהודים עזרו לצבא הרוסי נגד הפולש הצרפתי, שכן קיוו להטבת מצבם בזמנו של הקיסר אלכסנדר ה־1. אולם התקוות לא נתגשמו. רע ומר היה מצבם תחת שלטון אחיו של אלכ־סנדר, ניקולאי ה־1. גזרו על גיוס ילדים יהודים, והדבר גרם לבהלה בקהילת וילנה. למרות התעניות לא בטלה הגזירה, שפגעה קשה מאד באוכלוסיה, אף גרמה לחיכוכים פנימיים, כי הקהל היה אחראי למכסה, בשמו פעלו „חוטפים", והוא השניא עצמו על האוכלוסיה, בפרט על העניים, שנפגעו במיוחד.

עוד בש' 1802 נשלחה לווילנה פקודת הסינט בדבר בחירת יהודים בשטח הכבוש לעיריות, כמו שהיה נהוג ברוסיה. ראשי העיריה התנגדו לשיתוף היהודים בהנהלת העיר. לפי בקשתם אף בוטלה פקודה זו. הבעיה עלתה שוב על הפרק בשנת 1816. שר־הפלך הציע לשתף את היהודים בעבודת העיריה. בשנת 1817 נבחרו שני יהודים לעיריה. שבעה מחברי העיריה הודיעו שלא ישתתפו בעבודה יחד עם היהודים. הסרבנים הועמדו לדין, והיהודים נשארו בעיריה עד שנת 1820, כאשר הסינט הפסיק, לפי בקשת העירונים הנוצרים, את השתתפות היהודים. הבעיה עמדה לדיון במשך זמן רב עד שבשנת 1836 יצאה פקודה, שבווילנה לא יורשה ליהודים, באופן יוצא מן הכלל, להשתתף בעיריה. משך כל זמן שלטון הרוסים בווילנה לא ניתן ליהודים להשתתף בעיריה. לפי החוק משנת 1892 היו מתמנים יהודים אחדים למועצת העיריה, אולם לא ניתן להם להשתתף בפועל בעבודתה ובוועדותיה.

רק בשנת 1861 בוטל האיסור על מגורי יהודים בשני רחובות העיר.

בשנת 1844 ביטלו השלטונות את השלטון העצמי של היהודים, את ה„קהל". במקומו באו גבאי בתי־הכנסת, עליהם הוטל לדאוג לצרכים הדתיים ולעזרה הסוציאלית. גבאי „הצדקה הגדולה", שהיו גבאי בית־הכנסת הגדול, באו במקום ראשי הקהל.

המצב החמור של יהודי רוסיה הניע את משה מונטפיורי בשנת 1846 להשתדל בפני הקיסר, שיבטל את הגזירות. בזמן ביקורו ברוסיה ביקר מ. מונטפיורי בווילנה ונתקבל בכבוד־מלכים ע"י היהודים. הוא חקר את מצב הקהילה וקיבל תזכירים כתובים בידי משכילי וילנה. הקיסר לא ביטל את הגזירות.

בשנת 1850 יצאה גזירה על הבגדים הארוכים שיהודי פולין היו רגילים ללבוש, על הפיאות של הגברים ועל הפיאות הנכריות של הנשים. האוכלוסיה היהודית התנגדה ברובה לתקנה זו, אולם נאלצת היתה להשלים עמה ובמשך הזמן התרגלה לאופנה החדשה.

הקלה במידה ידועה באה לאחר פטירתו של הקיסר העריץ. כן באו הקלות בגיוס לצבא ובאפשרות לעזוב את תחום המושב.

נזק רב גרם המומר יעקב ברפמן, תושב מינסק. בשנת 1866 הגיע לווילנה ופרסם מאמר, בו טען, שהיהודים מהווים מדינה בתוך מדינה. המאמר עורר הד חזק בחוגי השלטונות. ברפמן נתבקש לאסוף תעודות מתוך פנקסי הקהילות, כדי לגלות את „פרצופם האמיתי" של היהודים. תפקיד זה הסעיר את דעת הציבור היהודי, והגנרל־גוברנטור הסכים להצעת המו"ץ הווילנאי ר' יעקב בארי"ט להקים ועדה, בהשתתפות יהודים, לבדיקת האשמותיו של ברפמן. הוועדה הוקמה ופעלה עד שנת 1869. ר' יעקב בארי"ט הצליח להוכיח לחברי הוועדה, שהאשמותיו של ברפמן כוזבות. ברפמן המשיך בכל זאת בפעולתו והוציא לאור בסיוע השלטונות „ספר הקהל". כתב־פלסתר זה, המבוסס על פנקסי הקהילות, שנתפרשו באופן בלתי נכון, נתקבל ברצון ע"י השלטונות. הספר נשלח אל משרדי הממשלה ושימש לפקידים מקור מוסמך על ארגוני היהודים ויחסם למדינה.

בתקופת הריאקציה, שהתחילה עם עלותו של הקיסר אלכסנדר השלישי על כס המלוכה, היתה וילנה היהודית פעילה מאד בתנועות מדיניות לשוויון זכויות, לשחרור לאומי

ולשוויון סוציאלי. בווילנה הוקם בשנת 1872 המרכז הראשון לפעולת חוגים סוציאליסטיים יהודים. בווילנה נוסדה גם אחת האגודות הראשונות ברוסיה של חובבי־ציון (בשנת תרמ״ב, 1882). בשנת 1897 נתכנסה בווילנה ועידת היסוד של המפלגה הסוציאל־דימוקרטית היהודית (האנטי־ציונית) — ה„בונד". בימי המהפכה הרוסית של שנת 1905 היתה מפלגה זו פעילה מאד בווילנה. בשנת 1902 התנקש הירש לקרט, סנדלר צעיר, בחיי הגוברנטור הווילנאי פון־ואהל על יחסו האכזרי למפגינים באחד במאי. הגוברנטור נפצע, והמתנקש נידון לתליה.

בשנת 1903 ביקר ד״ר הרצל בווילנה בדרכו מפטרבורג. ביקורו הפך להפגנת אהדה של ההמונים למנהיג ולתנועה. בשנים 1905—1910 היה בווילנה מרכז ההסתדרות הציונית ברוסיה. בשנת 1902 התקיימה בווילנה ועידת היסוד של „המזרחי". גם מרכז „פועלי ציון" היה זמן־מה בווילנה (בשנת 1906). בווילנה התקיימה ועידת היסוד של „האגודה להשגת שוויון זכויות ליהודי רוסיה". בשנת 1906 נבחר הד״ר שמריהו לוין, ממנהיגי התנועה הציונית, שישב אז בווילנה, כציר לדומה הרוסית.

מספר היהודים בווילנה במאה הי״ט ובראשית המאה ה־20

מספר היהודים בווילנה גדל והלך במאה הי״ט, ובשנת 1832 היה ליהודים רוב מוחלט בעיר: 20,706 יהודים לעומת 15,216 לא־יהודים. לפי מיפקד משנת 1897 היו בווילנה 154,532 תושבים, מהם 63,996 יהודים (40.9%). בשנת 1916 היו בווילנה 148,840 תושבים, מהם 61,263 יהודים (43.5%).

היהודים במסחר ובתעשיה

וילנה שימשה מרכז למסחר ולתעשייה. סוחרי וילנה היו שולחים סחורות לשווקים מרוחקים ברחבי רוסיה. וילנה שימשה גם תחנת מעבר למסחר הבין־ארצי בין רוסיה וגרמניה. בעלי־המלאכה הווילנאים, המומחים במקצועותיהם מדורות, פיתחו תעשיית כפפות ובגדים מוכנים. כן התפתחה בווילנה וסביבתה תעשיית עיבוד העץ (בתי־נסירה, בתי־חרושת לרהיטים), בורסקאות, טחנות קמח, בירה, טבק, גרבים, ממתקים, בתי־דפוס ועוד.

חלקם של היהודים במסחר גדל והלך במשך המאה הי״ט. אם בשנת 1806 היה חלקם במעמד הסוחרים 22.2%, הרי בשנת 1827 הגיעו ל־75.6%. כמעט כל המסחר בווילנה עבר לידי היהודים. בש' 1875 היו בקרב 3,194 סוחרים — 2,752 יהודים, כלומר 86.1%. בשנת 1897 היו 77.1% יהודים בין העוסקים במסחר. היהודים היוו למעלה משני שלישים של מעמד הסוחרים. במיוחד היה רב מספר היהודים, שעסקו במסחר קמעוני.

לפי המיפקד משנת 1897 היה הרכבם המקצועי של יהודי וילנה:

מסחר — 6,117
מלאכה ותעשייה — 13,573
הובלה ותחבורה — 875
חקלאות — 78
מקצועות חפשיים — 1,026
עבודות אחרות — 6,926

רוב התושבים היהודים עסקו במלאכה ובתעשייה. בעלי־המלאכה היהודים בווילנה התחילו לעבוד אף בשביל שווקי חוץ וכבשו להם שווקים בכל קצווי רוסיה. במיוחד תפסו מקום חשוב בתעשיית הכפפות ובבגדים מוכנים. בשנת 1914 היו בווילנה, לפי מיפקד שערך יעקב לשצ'ינסקי, למעלה ממשים בתי־מלאכה יהודים, שבכל אחד מהם עבדו למעלה מעשרה פועלים. בבתי־מלאכה אחדים עבדו 20 ואפילו 40 פועלים. בתי־מלאכה קטנים היו לרוב. בתעשיית הכפפות היו בווילנה באותה שנה 131 בתי־מלאכה, ב־78 מהם עבדו 308 פועלים שכירים ו־125 שוליות. מלבד פועלים אלה, שעבדו בבתי־המלאכה, קיבלו רבים, כ־250—300, רובם נשים, עבודה לבתיהם.

בענף התפירה היו בשנת 1914 קרוב לאלף בתי־מלאכה יהודיים עם קרוב לאלפיים פועלים.

בגדים מוכנים היו נשלחים מווילנה לקאווקאז, סיביר, מרכז־רוסיה. וילנה התחרתה בפולין. הונהגה במקצוע זה התמחות, חלוקת עבודה מפורטת, כמו בארצות־הברית. היו בווילנה כמאתיים בתי־מלאכה לבגדים מוכנים עם 500—600 פועלים. בבתי־מלאכה אחדים עבדו 30—40 פועלים.

יצרני הנעליים בווילנה היו כמעט כולם (פרט לשלושה) יהודים. היו כמאה בתי־מלאכה עם כ־500 פועלים יהודים.

בתעשיית גרביים עבדו 3,000—4,000 פועלים ופועלות, בתוכם רבים שעבדו בבתיהם.

במקצועות אחדים, כמו בכובענות, רצענות וכד', עסקו רק יהודים.

בתעשייה גילו היהודים יזמה רבה. בשנת 1815 נוסד בית־חרושת יהודי ראשון, לבדים פשוטים. בשנת 1858 היו כמעט כל בתי־החרושת בווילנה בידי יהודים. תעשייה זו היתה אמנם מצומצמת: ב־43 המפעלים עבדו בסה״כ 210 פועלים. בשנות ה־70 וה־80 קיבלה התעשייה עידוד מצד השלטונות. בשנת 1887 היו בווילנה 53 בתי־חרושת בבעלות יהודית ועבדו בהם 1,469 פועלים. כעבור עשר שנים היו 49 בתי־חרושת יהודיים ובהם 2,378 פועלים. לפני מלחמת העולם הראשונה גדל מספר בתי־החרושת היהודיים עד 125 ומספר הפועלים בהם הגיע ל־4,671. פרט לענפים הנזכרים לא היתה התעשייה מפותחת בווילנה.

מכיוון שווילנה שימשה מרכז מסחרי, היו בה סניפים של באנקים ארציים גדולים. בעלי־המלאכה והסוחרים הזעירים היהודיים יסדו בשנת 1904 קופת מלווה וחיסכון. להעלאת הרמה של המלאכה בקרב יהודי וילנה ולהפצת מלאכה בקרבם, נוסדה בשנת 1903 מכספי עזבונו של הד״ר בנימין פין, בנו של רש״י פין, חברה בשם „עזרה בעבודה", שפיתחה פעולה חשובה ושימשה דוגמה לחברות דומות בערים אחרות ברוסיה.

מרכז התרבות של יהודי מזרח־אירופה

גם במאה הי״ט המשיכה וילנה לתפוס מקום מרכזי בחיי התרבות של יהודי מזרח־אירופה. העיר הוסיפה להיות מרכז לתורה. ההשכלה נתפשטה בעיר ובסביבותיה. גדלו בה סופרים משכילים וכן באו אליה סופרים מערים אחרות ובאמצע המאה הי״ט היתה למרכז ספרותי עברי. האישיות המרכזית בחוגי המשכילים בווילנה היה אז הסופר מרדכי־

אהרון גינצבורג. ממשוררי וילנה יש לציין את אד"ם הכהן לבנזון ובנו מיכ"ל, את שלמה־זלמן זלקינד ואח"כ את יל"ג. בווילנה ישבו החוקרים מתתיהו שטרשון, יצחק־אייזיק בן־יעקב, אברהם זקהים, שמואל־יוסף פין, אליעזר־ליפמן הורביץ ויהושע שטיינברג. כמו־כן ישבו בה הסופ־רים קלמן שולמן, בנימין מנדלשטם, אייזיק־מאיר דיק, משה ריכרסון, דוד־משה מיצקון, א. י. פאפירנה ועוד. גם מאפו שייך במידה רבה לסופרי וילנה. סופרים אלה כתבו עברית, שפת הספרות של יהודי מזרח אירופה. בשפת אידית, השפה המדוברת, התחילו לכתוב בווילנה א. מ. דיק ומיכל גורדון. ההומור העממי התוסס מצא בווילנה את ביטויו בבדחנים העממיים מוטקה חב"ד ושייקה „פייפער" (המחלל בחליל). כן יש להזכיר את החוג של משכילים עשירים, כמו אליעזר, ניסן ומשה רוזנטל, מרדכי נתנזון, אלעזר האלבר־שטאם ועוד.

את סופרי וילנה בכללם מציינת החיבה ללשון העברית, לתנ"ך ולא"י, הכרה באחדות האומה, הפזורה בין הגויים, ובמידה רבה גם הוקרה לקנייני המסורת.

בווילנה התפתחה מלאכת הדפוס העברי. בשנת 1799 עברו לעיר זו שני בתי־דפוס פולניים, שהיו בהם מחלקות לעברית. בבית־הדפוס של הפולני זאוואדסקי עבד כמנהל המחלקה העברית מנחם מן (עמנואל), שקיבל את שם המשפחה רם. בשנת 1835 התחיל בית־דפוס ראם להדפיס בשותפות עם כמה מעשירי וילנה את הש"ס. באותו זמן התחילו להדפיס את הש"ס גם בסלאבוטה. בין המתחרים פרץ ריב קשה. בית־הדין הממשלתי פסק לטובת בית־דפוס ראם. משפט זה גרם, שהממשלה סגרה את כל בתי הדפוס העבריים ברוסיה, פרט לבית־דפוס ראם בווילנה ולבית־דפוס אחד בקיוב. בידי בית־הדפוס ראם היה איפוא כמעט מונופולין על הדפסת ספרים עבריים, ופעולתו התרחבה מאד. בית־דפוס זה שימש את למדני וילנה ואת סופריה כמדפיס ובמידה מסוימת כמו"ל. בשנת 1863 נפתח דפוס נוסף, זה של רש"י פין ורוזנקרנץ, ואחריהם נפתחו בתי־דפוס נוספים רבים.

להפצת ההשכלה בעיר סייעו בתי הספר. באוניברסיטה הפולנית בווילנה למדו סטודנטים יהודים אחדים. האוניברסיטה, שדאגה לכלל־החינוך בליטא, ייסדה בשנת 1808 בי"ס חילוני לילדי ישראל. כוונתה היתה לחנך מורים לבתי"ס יהודיים, שיוקמו בעתיד. ביה"ס התקיים רק חצי שנה. בשנת 1830 ייסדו משכילי וילנה בי"ס, אולם גם הוא לא התקיים זמן רב. בשנת 1841 ייסדה קבוצת משכילים עם ניסן רוזנטל בראשה שני בתי"ס, בהם למדו גם לימודים כלליים. בשנת 1844 ייסדה הממשלה בווילנה בית־מדרש לרבנים, שהפך משנת 1873 לבית־מדרש למורים. מוסד זה הועיל יותר לרוסיפיקציה ולהפצת השכלה כללית מאשר לחינוך רבנים ומורים. רבים מתלמידי המוסד נתפרסמו אח"כ כסופרים וחוקרים (ד"ר י. ל. קנטור, ד"ר ש. מאנדלקרן, א. ש. ליברמן, הסוציאליסט בעל „האמת", א. א. הרכבי, אב. קאהן (כהן), ל. ליבנדה ואחרים.

בראשית המאה ה־20 נוסדה בווילנה גימנסיה יהודית ששפת ההוראה בה היתה רוסית, אבל למדו בה במידה רבה לימודים עבריים. מנהל הגימנסיה היה פ. א. כהן. בהשפעת הציונים נוסדו „חדרים מתוקנים", שהתקרבו לטיפוס נורמלי של בי"ס עברי. בחלק מהם התחילו ללמד ב„שיטה הטבעית" — עברית בעברית. נשים ציוניות ייסדו בי"ס עברי לבנות בשם „יהודיה".

בראשית המאה ה־20 התרכזו בווילנה סופרים עברים רבים. בשנים 1904—1915 הופיע בה העתון היומי „הזמן" והשתתפו בו בן־ציון כ"ץ, י. ח. טביוב, י. א. טריווש, ש. ל. ציטרון, הלל צייטלין, י. ברשדסקי, ש. טשרנוביץ, י. ד. ברקוביץ, בן־אליעזר ועוד, שישבו בווילנה. כאן הופיע הירחון „המזרחי" של „המזרחי" בעריכת זאב יעבץ. לווילנה הועבר השבועון של ההסתדרות הציונית „העולם". בשביל הנוער יצאו בווילנה השבועונים „החיים והטבע" בעריכת י. ב. לבנר ו„החבר" בעריכת אליהו הלוי לוין.

בווילנה התפתחה העתונות באידית. בשנת 1906 ייסדו הציונים שבועון בעל רמה ספרותית גבוהה בעריכת הד"ר יוסף לוריה בשם „דאס אידישע פאלק".

גם מפלגות אחרות, כמו ה„בונד", „פועלי־ציון", ס. ס. ועוד, הוציאו בווילנה את העתונות והספרות שלהן, בעיקר באידית. לווילנה הועבר מפטרבורג הירחון „די אידישע וועלט" בעריכת ש. ניגר. עתון לילדים באידית יצא בעריכת פאלק הילפרין בשם „גרינינקע ביימעלעך".

ספריה מדעית חשובה הוקמה בעיר מעזבונו של המלומד מתתיהו שטרשון.

במלחמת העולם הראשונה

עם כיבוש העיר ע"י גייסות גרמניה ביום הכיפורים תרע"ו, התחילה תקופת מחסור; רעב, חוסר עבודה וגיוס כפיה לפלוגות עבודה פקדו את העיר. המסחר והתעשיה שותקו. על העיר הוטל קנס קיבוצי בסך מיליון מרק, אולם הגרמנים לא יכלו לגבות את הסכום מהאוכלוסיה המדולדלת.

בזמן קשה זה התפתחה בעיר העזרה ההדדית ועזרה ע"י עבודה והכשרה מקצועית. התרחב החינוך היהודי בעברית ובאידית. נוסדה גימנסיה עברית, ראשונה בגולה, וכן תיאטרון באידית.

בסוף תקופת שלטון הגרמנים נערכו בחירות לוועד קהילה דימוקראטי.

תקופת מעבר

בסוף שנת 1918 פינו הגרמנים את העיר. הפולנים המקומיים קבלו את השלטון לידם, אולם כעבור כמה ימים נכנס הצבא האדום. שלטון הקומוניסטים ארך זמן קצר, אך בזמן זה הספיק לשתק את המסחר והתעשיה, להחרים רכוש ועסקים. מצבם הכלכלי של יהודי וילנה הורע עד מאד.

ב־19 באפריל 1919 נכנסו לווילנה הלגיונרים הפולנים. כניסתם היתה מלווה פרעות ביהודים. מפקד הצבא הפולני פילסודסקי פרסם כרוז, בו נאמר, שהצבא שחרר את העיר כדי לתת לתושביה את האפשרות לנהל את ענייניהם לפי רצונם החפשי. סודרו בחירות דימוקרטיות, ויהודים נבחרו לעיריה.

ב־14 ביולי 1920 נכבשה העיר שוב ע"י הצבא האדום. כעבור יום נכנסו גם הליטאים העירה. בסוף חודש אוגוסט מסרו הרוסים את השלטון לידי הליטאים, שהבטיחו ליהודים אוטונומיה לאומית־תרבותית, אולם צבא פולני בפיקודו של הגנרל ז'ליגובסקי כבש את העיר.

תחת שלטון פולין

העיר וילנה הפכה לעיר־ספר של פולין, בלי עורף כלכלי. הקשר עם שטחי מדינת ליטא העצמאית נותק.

יהודי וילנה השתתפו בעבודת העיריה ומוכרחים היו להלחם בה על זכויותיהם. ועד־הקהילה צומצם בהתאם לחוק הפולני והועמד על צרכים דתיים ועניני צדקה. בכל זאת פיתחו יהודי וילנה את פעולות ועד־הקהילה בהיקף רחב יותר.

בגלל המצב הכלכלי הירוד בחבל וילנה לא פסק זרם ההגירה — לא״י ולארצות אחרות.

בתי הספר היהודיים, בעברית ובאידית, התפתחו יפה. הוקמו בתי־מדרש למורים בעברית ובאידית, וגימנסיות בעברית ובאידית. השלטונות הפולניים שאפו להחדיר את השפה הפולנית גם לבתי ספר יהודיים. הם פתחו בתי״ס ממלכתיים בפולנית לילדי היהודים. באוניברסיטה הפולנית בווילנה, אליה נתקבלו רק בעלי תעודות בגרות פולניות (לבוגרי הגימנסיות בעברית ובאידית היה קשה להתקבל בה) למדו, למרות ההגבלות, סטודנטים יהודים רבים.

ברם, וילנה חדלה להיות מרכז לספרות העברית. כנגד זה פיתחו בווילנה האידישיסטים פעולה רחבה ורצו להפוך את העיר למרכז התנועה האידישיסטית. לאחר שהיתה להם רשת של בתי״ס עממיים, גימנסיות אחדות ובית־מדרש למורים באידית, יזמו את הקמתו של מכון מדעי, שיהווה שלב גבוה יותר במערכת המוסדות האלה. מוסד זה צריך היה להתרכז בעיקר בחקר השפה האידית וגם להקיף שטחי מדע אחרים, הנוגעים ליהודים, כמו ההיסטוריה, סטטיסטיקה וכד׳. „המכון המדעי היהודי״ (ייווא) התפרסם בתפוצות הגולה, בעיקר בפולין.

ברחוב היהודי נטושה היתה מלחמה על שלטון והשפעה בין הציונים וה„בונד״. בקהילה שלטו הציונים. ל„בונד״ היתה השפעה באיגודים המקצועיים.

בשנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השניה התגברה האנטישמיות בפולין כולה וגם בווילנה.

תחת שלטון ליטא והסובייטים

עם פרוץ מלחמת העולם השניה כבשה רוסיה הסובייטית שטחים נרחבים של פולין. את וילנה מסרה רוסיה בחדש אוקטובר 1939 לליטא. תחת שלטון ליטא הדימוקרטית הוטב מצבם של היהודים. פליטים רבים מפולין הדוויה מצאו להם מפלט בווילנה. ביוני 1940 סופחה ליטא לברית המועצות. השלטונות הסובייטיים התחילו להנהיג בה בהדרגה את הסדרים הנהוגים ברוסיה. עסקנים ציבוריים וסופרים, ציונים וחברי מפלגות אחרות, הוגלו לרוסיה. בין אלה שהוגלו והוצאו להורג היו מראשי התנועה האידישיסטית, ה„עממיים״ (פולקיסטים) זלמן רייזין ועורך־הדין טשרניחוב.

מילידיה:

ר׳ אברהם־צבי ב״ר שמואל־איסר הכהן; ר׳ אהרן מווילקומיר (ר׳ אהר׳לה); ר׳ אברהם ב״ר אליהו; ר׳ אליהו ב״ר עזריאל; ר׳ משה־שמעון אנטוקולסקי; ר׳ אפרים ב״ר יעקב הכהן; ר׳ יעקב אשכנזי; ר׳ יצחק בלזר; ר׳ זליג־ראובן בנגיס; ר׳ בצלאל ב״ר ישראל־משה הכהן; ר׳ ישראל גינזבורג; ר׳ נחום גרינהויז; ר׳ אליעזר־אליהו דייכס; ר׳ בצלאל דייכס; ר׳ שאול־חיים הלוי הורביץ; ר׳ אברהם־צבי הלפרין; ר׳ אליהו־גרשון הלפרין; ר׳ יעקב זק; ר׳ ישראל זקהיים; ר׳ משה הלוי זקש; ר׳ חיים ב״ר שלמה־זלמן; ר׳ הלל־דוד הכהן טריווש; ר׳ יהודה ב״ר אליעזר (יסו״ד); ר׳ יהושע ב״ר יוסף; ר׳ חיים־אורי כהן; ר׳ יהושע־השיל הלוי לוין; ר׳ יהושע לנג; ר׳ אליעזר לנדא; ר׳ יחזקאל הלוי לנדא; ר׳ יצחק־אליהו לנדא; ר׳ יקותיאל־זלמן לנדא; ר׳ אלכסנדר־משה לפידות; ר׳ נח מינדס; ר׳ הלל מילייקובסקי; ר׳ מנחם־אליעזר ב״ר לוי; ר׳ משה ב״ר הלל („ר׳ משה הדרשן״); ר׳ משה־רבקש („באר הגולה״); ר׳ יוסף סקוביץ; ר׳ מרדכי־אליעזר קובנר; ר׳ צבי־הירש קיידנובר; ר׳ מרדכי קלצ׳קו (מלצר); ר׳ אברהם קרצ׳מר; ר׳ שבתי ב״ר מאיר הכהן (ש״ך); ר׳ שלמה ב״ר ישראל־משה הכהן; ר׳ אריה־לייב שפירא; ר׳ יצחק־אליעזר־ליפמן שרשבסקי; ר׳ אברהם־דוד שטרשון.

אלכסנדר אזרא, שחקן; אברהם אייזנברג, פסל; ישעיהו אייזנשטדט („יודין״), ממנהיגי ה„בונד״; בן־ציון אלפס, מח־בר; לייב (ליאון) אנטוקולסקי, צייר ומחנך; מרדכי (מארק) אנטוקולסקי, פסל; יהודה ביהק, חוקר; יעקב ביליקוף, עסקן ציבורי; יהודה־לייב בן־יעקב (דודוביץ), רופא וסופר; יעקב בן־יעקב, ביבליוגרף; לואי בנדס („לואי מילר״), עתונאי; שלמה בסטומסקי, סופר ומחנך; זאב (ולדימיר) בסקין, מבקר מוסיקלי; אברהם־אהרן ברודא, מחבר; אברהם ברוידס, משורר; יצחק ברוידס, עסקן ציוני; ראובן־אשר ברוידס, סופר; יוסף־לואי ברון, רב ופרופ׳ לפילוסופיה; יהושע־זאב ברטונוב, שחקן; אהרן־מיכל ברכיהו (בורוכוב), מורה וסופר; ברנרד ברנסון, מבקר אמנות; סינאייב־ליאופולד ברנשטיין, צייר; בנציון־יהודה ברקוביץ („בענטשל סאקערס״), מחבר; אלכ־סנדר ברקמן, אנארכיסטן; ליאופולד גודובסקי, פסנתרן ומנצח; שמואל גוז׳נסקי („לנו״), מפעילי ה„בונד״; ישראל־איסר גולדבלום („יאפ״ז״), ביבליוגרף; עזרא גולדין, סופר; אהרן גורדון, רופא; אהרן־דוד גורדון, רופא; יהודה־לייב גורדון (יל״ג), משורר; יקותיאל גורדון, רופא ומקובל: מיכל גורדון, משורר וסופר; אהרן גורלנד, מחבר; אליהו (איליא) גינזבורג, פסל; גבריאל־יעקב גינזבורג, פיננסיסטן ונדבן; יעקב גלפרין (היילפרין), עו״ד; חיים גראדה, משורר; אבנר גריליכס, חרט־אמן; אברהם גריליכס, חרט־אמן; צבי (הנרי) גרשוני, רב וסופר; וולף דורמשקין, מוסיקאי; ישראל דושמן, משורר ומחנך; שמואל דייכס, חוקר; אייזיק־מאיר דיק, אבי הספרות האידית החילונית; שמואל דיקשטיין, חבר הקונגרס בארה״ב; אליעזר־ליפמן הורביץ, חוקר ספרות גניה הורביץ, מהפכנית; יצחק הורביץ, סופר; פנחס־אליהו הורביץ, משכיל ומיסטיקן; שלמה־זלמן הורביץ, מחבר; מרכוס הימן, חבר הפרלמנט הקנדי; חיים־יעקב הלפנד („א. ליטבק״), ממייסדי ה„בונד״; דבורה־אסתר הלפר (גלפר), אשה צדקנית; מיכל הלפרין, מראשוני החלוצים בא״י; יוסף הררי (ברגר), רופא, מחנך וחוקר התנ״ך; מיכאל השכל, איש עסקים; יוסף וולף, קרדיולוג; יצחק ויטנברג, מפקד פרטיזנים; יוסף ויגוגרדוב (וינשטיין), זמר; רחמיל־אהרן וינשטיין, מראשוני ה„בונד״; טייבה וינשסקי, פרטיזנית; אברהם וירשובסקי, רופא וסופר; מכס וסקינד, במאי; צבי ורבלובסקי, משפטן; בתיה ורניק, סופרת; פרץ ורניק, סופר;

הלל־ליאון זולוטקוף, עורך ; אהרן זונדלביץ, מהפכן ; רוזליה (שרה) זידפלד, אמו של מכס נורדוי ; משה זילברשטיין, זמר ; שלמה־זלמן זלקינד, משורר ומחנך ; ארנולד זלקינדסון, רופא ומתימטיקן ; יצחק־אדוארד זלקינסון, מראשוני מתרגמי שקספיר לעברית ; דניאל חבולסון, מזרחן ; יצחק־בר חונס, לקסיקוגרף ; יאשה חפץ, כנר ; מכס חפץ, ביולוג ; משה־לייב חשקס (דנציג), משורר וסטיריקון ; חיים טבריס, סוחר וסופר ; קלמן טויבר, רב ומחנך ; יוסף־אליהו טריווש, סופר ומחנך ; ישעיהו־יונה טשרנא, פדגוג וסופר ; ליאון יגיכס־גרזובסקי („טישקו"), מהפכן ; ולדימיר יוחלסון, מהפכן ואתנולוג ; אהרן יונתנזון, מחנך ומשורר ; צבי יונתנזון, סופר ונדבן ; בנימין־זאב יעקבסון, עו"ד וציר בדומה ; שלמה יפה, איש ביל"ו ; חיים (ייפים) ישורון, עסקן פועלים ; יהודה־לייב כהן, פולקלוריסטן ; אברהם־דב לבנזון (אד"ם הכהן), משורר ומדקדק ; מיכה־יוסף לבנזון (מיכ"ל), משורר ; (ע)מנואל לוי, שופט ; ישראל לוינטל, רב ועסקן ציוני ; ליובה לוינסון־אייזנשטדט, מהפכנית ; יעקב לייבושיץ, רופא ; יו"ט־ליפמן ליפקין, מתימטיקאי ופיסיקאי ; ליאון לסקוב, פרמקולוג ; ליזה מגון, פרטיזנית ; דוד מגיד, היסטוריון ; הלל־נח מגיד, ביוגרף וגניאולוג ; אברהם מורבסקי (א. מנקר), שחקן ; משה מייזילש, מחבר ; יוסף (אוסיפ) מינור, מהפכן ; שלמה־זלקינד מינור, רב וסופר ; חנן־יעקב מיניקס, סופר ומו"ל ; דוד־משה מיצקון, משורר ; דוד מקלר, עורך ; חיים־זאב מרגליות, רב־מטעם וסופר ; חיים־לייב מרקון, חוקר ; מרדכי נמזר, רב־מטעם ; יונה־ברנרד נתנזון, פיסיקאי ; מרדכי נתנזון, מחבר ; טויבע סגל, מיילדת ; לזר סגל, צייר וגלף ; אליהו־לואי סולומון, רב ; יוסף סורקין, סופר ; שאול ספיר, עתונאי ; עזריאל בן משה־משיל, מדקדק ; אברהם עפרון, מחבר ; אליהו עפרון, מו"ל ; יהודה־לייב פוליקנסקי, תעשיין ; אהרן־אליהו פומפיאנסקי, מחבר ; גרשון פלודרמכר, פדגוג ; אליהו פנחס, חוקר ומקובל ; יוסף פסלס, ממשכילי וילנה ; שמואל פסקין, מנהיג פועלים ; יהושע פרידמן, סופר ומחנך ; יוסף פרס, מוסיקאי ; אליקום צונזר, משורר עממי ; ישראל־שלמה צ׳יפקין, מחנך ; שרה קדש, מיילדת ומחברת ; אברהם־אורי קובנר, מבקר ספרותי ; מיכאל קובנר, פרטיזן ; שאול (סבלי) קובנר, היסטוריון של הרפואה ; הרץ קוברסקי, רופא ועסקן ציבורי ; צמח קופלזון, מהפכן ; אברהם קופרניק, איש עסקים ונדבן ; יהודה (יוליאן) קלצקו, סופר ; צבי־הירש קלצקו, מראשי הקהילה בווילנה ; יהודה־לייב קנטור, עורך ועתונאי ; אלתר קציזנא, משורר ודרמטורג ; אוריה קצנלבוגן, סופר ; אברהם קצנלנבוגן, מחבר ; חיים־לייב קצנלנבוגן, מחנך ; צבי־הירש קצנלנבוגן, מראשי הקהילה בווילנה ; דוד רדנר, מתרגם ; מיכאל רובינשטיין, פיסיולוג ; ישעיהו רוזובסקי, עסקן ציבורי ; יהודה־לייב רוזנטל, נדבן ; משה רוזנסון, נדבן ומחבר ; יוסף רומשינסקי, מוסיקאי ; אברהם־יעקב רונגי, רופא גניקולוג ; משה ריכרסון, מדקדק ; צבי ריכרסון, מחבר ; שמואל רסר, מחבר ; משה רפס, מראשי היבסקציה ; צמח שבד, רופא ומנהיג ציבורי ; יהושע שטינברג, בלשן ; מכסימיליאן שטינברג, קומפוזיטור ומנצח ; מתתיהו שטרשון, מגדולי המשכילים בליטא ; שמואל שטרשון, ספרן ; משה שליט, סופר ועסקן ; שמואל הקטן, מחבר ; שמואל־ויליאם שפירא, רופא ; אליהו־ישראל שרשבסקי, סופר.

דב רבין

גרודנה

הקהילה היהודית בגרודנה (הרודני — בפי העם; בכתב — הוראדנא, הראדני) היתה אחת הקדומות ביותר בליטא־רבתי ומן המיוחסות שבהן.

גרודנה העיר קמה במקום מפגשן של שלוש קבוצות אתניות — הליטאים, המאזורים (הפולנים) והרוסים — על שפת הניימן, אשר שימש חוליית־מים מקשרת עם העמים והארצות על חוף הים הבאלטי. כמשתרעת ליד קשת הניימן במפנהו מן המזרח אל הצפון, ליד מעברה קדומה נוחה, שמרה גרודנה על המפתח לשליטה על נהר זה. מאז ומתמיד שימשה צומת־דרכים ונקודה אסטרטגית חשובה. עוד במאה הי״ב נודעה כבירה של אחד מנסיכי רוסיה הקדמונים, ובמאה הי״ג השתלטו עליה הליטאים. הארכידוכס ויטובט קבע בה את בירתו, וכדי לפתחה השתדל למשוך את היהודים להתיישב בה.

ראשיתה של הקהילה היהודית

תעודה ראשונה על יהודי גרודנה היא כתב־הקיום משנת 1389 שהעניק להם הארכידוכס ויטובט ולא הוסיף להם זכויות על אלה שנתן שנה לפני כן ליהודי בריסק דליטא. מתעודה זו אנו למדים, כי אז כבר היתה קיימת קהילה יהודית בעיר. היהודים ישבו ברחובות מיוחדים להם, בסמוך למורדות נחל הורדוניצה, והיו להם „בית אלהים" (בית־כנסת), שהתנשא מעל למורד, ובית־קברות, בתים ונכסים אחרים. כן היו להם חוות בסביבת העיר וקרקעות למזרע ולמרעה. את מחייתם מצאו במסחר, במלאכה ובחקלאות. כתב־הקיום, אשר אושר ע״י מלכי פולין זיגמונד־אוגוסט בשנת 1547, ע״י יאן קאז׳ימירז׳ ב־1655 וסטאניסלאב פוניאטובסקי בשנת 1785, הבטיח ליהודי גרודנה את כל הזכויות הכלליות, שהוענקו לפני כן ליהודי בריסק. נוסף על כך הורשו „להחזיק בבתיהם כל מיני מחיות, וכן למזוג כל משקה בבתיהם" תמורת תשלום מס שנתי לאוצר המדינה; „לנהל ולעסוק בכל מסחר ומקח־וממכר בשוק ובחנויות וברחובות שווה בשווה עם העירונים, ולעשות מלאכות שונות", וכן „להשתמש באדמות חריש ואחו" תמורת תשלום מס; הקצבים היהודים הורשו למכור בשר לכל שירצה. כן שוחררו בית־הכנסת ובית־הקברות של היהודים מתשלום מס על חלקותיהם.

בעת הגירוש מליטא בשנת 1495, הוגלו גם יהודי גרודנה ורכושם הוחרם. הם מצאו אז מקלט בפולין השכנה. ב־1503 הורשו, יחד עם אחיהם בליטא, לחזור ולתבוע בחזרה את רכושם.

במאה הט״ז גדלה קהילת גרודנה, ולפי ה„לוסטרציה" (הרישום) משנת 1560, היו שייכים אז ליהודים 60 מתוך 543 הבתים שהיו בעיר. בתי היהודים היו מרוכזים בכמה רחובות, ביניהם רח׳ „בית־הכנסת" ו„הרחוב היהודי הצר" (נודע בדורנו בשם „סימטת האיטליזים"), אשר בימי הכיבוש הנאצי נמצאו בהם מרכז הגיטו והכניסה אליו. מלבד בית־הכנסת היה ליהודים בגרודנה בשנת הרישום הנ״ל גם בית־חולים. לפי אומדנו של החוקר ס. ברשדסקי הגיע אז מספרם לאלף נפש בקירוב.

לפריחה מיוחדת הגיעה הקהילה לאחר איחודה של ליטא עם פולין (ב־1569), עם עליתו על כסא־המלוכה של סטפאן באטורי (ב־1576), שבחר בגרודנה כמקום מושבו.

היהודים נאבקים על זכויותיהם

באותה מאה נתחזק בגרודנה מעמדם של העירונים הנוצרים, שזכו במעין שלטון־בית בעיר, ואלה החלו להציק ליהודים — מתחריהם. בשל קובלנות העירונים הנוצרים על היהודים, פסקה בשנת 1549 המלכה בונה ספורצה, אשת זיגמונד הראשון, שעל היהודים לשלם 17% מכל מסי המלוכה, המוטלים על העיר, וכי את נכסי הדלא־ניידי שלהם, שנקנו מן העירונים, יש להוציא מתחום השיפוט העירוני ולפטור אותם מן המיסים העירוניים. אך נאסר על היהודים לרכוש בתים של נוצרים ללא רשיון מאת המלך.

ב־1601 התאוננה עיריית גרודנה באזני השלטון המלכותי, שיהודים קונים את כל התבואה בשווקים ובכפרים הסמוכים ומעבירים אותה על פני הניימן לקובנה ולקניגסברג, משם הם מביאים מלח ודגים מלוחים; בכך מקפחים הם את מסחר הנוצרים וגורמים ליוקר רב בעיר. על סמך תלונה זו אסר המלך זיגמונד השלישי על יהודי גרודנה לעסוק במסחר מסוג זה. תלונות מעין אלה מצד העירונים הנוצרים בגרודנה נגד שכניהם היהודים, והחיכוכים ביניהם, חוזרים ונישנים במשך המאות הי״ז והי״ח, וזכויות היהודים לסחור מצטמצמות או מתרחבות מדי פעם בפעם. הוא הדין בנוגע לזכות לבנין בתים ולהעסקת משרתים ומשרתות מבין הנוצרים.

במאבק ממושך נאלצו במיוחד לעמוד בעלי־המלאכה היהודים שרבו בעיר. ביחוד נתקלו בהתנגדות, מצד אגודות האומנים הנוצריות, החייטים, הפרוונים והכובענים היהודים, שהחלו להוציא את פרי עמלם לשוק למכירה לאיכרים. האו־מנים הנוצרים תבעו לעצמם את זכות המונופולין בתחום המלאכה, על אף ה„פריבילגיות" המלכותיות, אשר שחררו את יהודי ליטא ממרותן של האגודות הנוצריות. תלונה, אשר הוגשה ע״י אגודת החייטים הנוצרים בגרודנה ב־1652 נגד בני־מקצועם היהודים, על שאין אלה מקבלים את מרות האגודה הנוצרית „מזה עשרות בשנים" ואינם משלמים לה מיסים — נתבררה בפני בוררות (בית־המשפט המקומי סירב לדון בתלונה, כי הבעייה היתה כרוכה ב„פריבילגיות" מל־כותיות). הושגה פשרה נוחה ליהודים, לפיה התחייבו החייטים והפרוונים להכניס תשלום שנתי בכסף ובאבק־

שריפה לאגודה הנוצרית, ותמורתו ניתן להם היתר לעסוק במלאכות הנ״ל ובכובענות ולמכור את תוצרתם בשוק ובחנויותיהם. הם הורשו גם להעסיק פועלים ושוליות נוצריים. כן שוחררו בעלי־המלאכה היהודים כמעט לגמרי ממרותן של אגודות האומנים הנוצריות ומן החובה לתרום נרות למזבחות בתי־היראה שלהן ולהשתתף בטכסיהן הדתיים. מצבם של בעלי המלאכה היהודים בגרודנה היה מבחינה זו טוב מזה שבקהילות אחרות בליטא ובפולין. אמנם, זכויות אלה, שהושגו בגרודנה, לא היו יציבות ביותר עוד במשך תקופה ארוכה.

הסכסוכים עם העירונים הנוצרים וההגבלות השונות, שהוטלו במאות הי״ז והי״ח על היהודים בעיר, גרמו להגירתם לעיירות; וכך ייסדו יהודים יוצאי גרודנה שורה של קהילות חדשות.

מצור ומצוק

מגזירות ת״ח—ת״ט (1648—9) ניצלה קהילת גרודנה, ופליטים רבים מן הישובים שנפגעו מצאו בה מקלט. אולם העיר סבלה קשות מכיבוש הרוסים ב־1655—1657 ומן הכיבוש השוודי שלאחריו. הקהילה שקעה בחובות כבדים, שלא יכלה להמיש צוארה מהם משך דורות. הכיבוש השוודי ב־1703—1708, בימי מלחמת־הצפון הגדולה, עוד הוסיף על הסבל, ויהודים רבים היגרו מגרודנה.

מאז 1616 סבלו יהודי גרודנה במשך שנים רבות, להוציא את תקופת שלטונם של יוהאן סוביסקי ואוגוסט השני, מקנאות הישועים בעיר. רבתה ההתאנות להם ורבו הצרות, החל מחטיפת ילדיהם לשמד וסיים בעלילות־שקר דתיות.

ב־1790 נפל בגרודנה על קידוש־השם ר׳ אליעזר ב״ר שלמה מוורבלוב קרבן לעלילת־דם. לפי פסק־דינו של המשפט הישועי בותרה גוויתו לארבעה בתרים, שניתלו בארבעת עברי העיר, כדי להדאיב את נפש היהודים ולהעטות עליהם חרפה.

מרכז לתורה

ידיעות ראשונות על החיים הציבוריים בקהילת גרודנה ועל רבנים בה מצויות מאמצע המאה הט״ז, עם המאבק שהתנהל בין שני פלגיה על בחירת הרב. הדברים הגיעו לידי כך, שהמלכה בונה ספורצה התערבה ב־1549 והסדירה את הסכסוכים בין שני הצדדים, בהרשותה לכל פלג למנות רב מיוחד לעצמו.

על חשיבותה של קהילת גרודנה בשליש האחרון של המאה הנ״ל מעידה העובדה, כי בשנת 1572 בא אליה מוונציה לכהן כרב הפוסק והמקובל ר׳ מרדכי יפה „בעל הלבושים״, שהיה אח״כ מראשי הדיינים ב„ועד ג׳ ארצות״ בלובלין. ר׳ מרדכי יפה הניח, לפי המסורת, את היסודות לביהכ״נ הגדול בעיר, אשר שם „הלבוש״ נקרא עליו אח״כ.

גם לאחר „בעל־הלבושים״ מוצאים אנו בשרשרת הרבנים, שכיהנו בגרודנה במאות הי״ז והי״ח, גדולי־תורה ידועי שם, ביניהם: ר׳ יהושע ב״ר יוסף („חריף״), בעל „מגיני שלמה״ ושו״ת „פני יהושע״; ר׳ משה ב״ר אברהם־צבי, בעל הפירוש „תפארת למשה״ ל„יורה דעה״; ר׳ מרדכי־זיסקינד רוטנברג, מחבר „שו״ת מהר״ם זיסקינד רוטנברג״; ר׳ שמחה הכהן רפפורט; ר׳ אליעזר ב״ר צבי־הירש, בעל „מהדורא קמא ובתרא״ על הש״ס ומחברם של ספר על הרמב״ם ושל חיבור על „טור אורח חיים״.

קהילת גרודנה נודעה במאות הנ״ל וגם לאחר מכן בישיבות ובבתי־המדרש אשר בה, שרבו הלומדים בהם, במורי־הצדק, בראשי־הישיבה, בתלמידי החכמים ובאנשי־סגולה אשר ישבו בה. וזכתה העיר, כי שמה הראדני יידרש בדורות שונים כ„הר־אדני״. ייזכר כאן המקובל ואיש־המוסר, ר׳ אלכסנדר זיסקינד, מחבר הספר „יסוד ושורש העבודה״ („כולל כוונות ישרות על התפילה, התורה והמצוות״), שעסק בלימוד ב„קלויז״ שבגרודנה. ר׳ אלכסנדר זיסקינד (נפטר 1794) היה גם משליחי־המצווה הראשונים למען ישוב א״י. משיצא לגרמניה לקבץ תרומות למען הישוב, נאסר שם בשל האיסור על הוצאת כספים מן המדינה. כאשר שחררוהו מן המאסר, המשיך שם בשליחותו זו.

קהילה ראשית ב„ועד ליטא״

גרודנה היתה בין שלוש הקהילות הראשיות, שהיוו לראשונה את „ועד מדינת ליטא״, ושנייה בה בערכה ובהשפעתה, לאחר בריסק. גליל גרודנה שבתחומי הוועד נרחב היה והשתרע משני עברי הניימן ויובליו, ודין־ודברים היו לגרודנה עם קהילות אחרות על הגבולות הטריטוריאליים של שלטונה. ידועים הסכסוכים מסוג זה, שהיו לגרודנה עם קהילות קיידאן שבז׳אמוט ועם טיקטין שבתחום „ועד ארבע ארצות״ ה„פולני״. בין הקהילות, אשר נשתייכו לגליל גרודנה, היו, מלבד זו שבעיר, גם לידא, ראדין, אוסטרין, אליטה, אמדור, קוזניצה ואחרות, וכן טרוקי, העיר המרכזית לקראי ליטא. לפי תקנות ה„ועד״ משנת שפ״ג הוטל על קהילת גרודנה ועל גלילה „ליתן עיניהם ולבם על עשר בתולות עניות״ בכל שנה ושנה מתוך שלושים, שעל הקהילות במדינת ליטא להשיאן ע״ח הציבור. לפי מכסת־המסים השנתית, שהטיל ה„ועד״ בכינוסו באמדור ב־1720 על הקהילות הנימנות עמו, חויבה גרודנה לשלם את הסכום הגדול ביותר, להוציא את קהילת בריסק. ב־1761 מטיל ה„ועד״ מכסת־מס שווה על בריסק ועל גרודנה — 3,920 זהובים.

קהילת גרודנה נטלה על עצמה גם את הטיפול בענינים יהודיים כלליים וסניגוריה במשפטים, שהיו קשורים בעלילות על יהודים, כי בית־הדין העליון של ליטא ישב בעיר זו.

בפולמוס החריף שבין החסידים ובין מתנגדיהם בליטא בסוף המאה הי״ח עמדו רבני גרודנה לצד האחרונים. בשנת תקמ״א השתתפו ראשיה, יחד עם אנשי וילנה, בחרם השני שהוטל ע״י הגר״א על החסידים, ובכלל זה על המרכז החסידי שליד גרודנה — אמדור.

עיר־אם למלאכת הדפוס העברי בליטא

בשנת 1788 הופיע בגרודנה הספר העברי הראשון שנדפס בליטא בבית־הדפוס של מלך פולין סטאניסלב אוגוסט פו־ניאטובסקי. בית־דפוס עברי שני נפתח בגרודנה ב־1793. את הרשיון לפתיחתו קיבל בעל־אחוזה פולני נוצרי, שלקח לו שני שותפים יהודים. האחד מהם — מוכר הספרים המקומי ר׳ ברוך ב״ר יוסף מ״ס, ראש למשפחת המדפיסים ראם. בית־דפוס זה שימש גרעין לפירמה שנודעה אח״כ בשם „דפוס והוצאת האלמנה והאחים ראם״ בווילנה (תחילה „ווילנא והוראדנא״).

עליה ונסיגה כלכלית

עם חלוקתה השניה של פולין, בסוף המאה הי״ח, סופחה גרודנה לתחום רוסיה. הסיפוח בא לאחר תקופת־פריחה קצרה בימי שלטונו של סטאניסלאב פוניאטובסקי, האחרון למלכי פולין, שעשה בגרודנה וגם ישב בה. בתקופה זו שימשה גרודנה מרכז לפעולת האוצר בליטא, והממונה עליו, אנטוני טיזנ־הויז, שהיה גם מושל המחוז, החל לפתח את העיר והקים בה מפעלים שונים לחרושת ולהשכלה, ביניהם שקלטו גם יהודים וסייעו בידם לחדור למקצועות חדשים. בשנת 1793 היו בגרודנה 3,440 יהודים מתוך קרוב ל־4,000 התושבים בעיר, היינו 86% מכללם, לעומת 2,418 היהודים שהיו שם בשנת 1776. קהילת גרודנה היתה אז מרכז חשוב ליהודים בכל הסביבה, ושניה בגודלה בליטא לאחר קהילת וילנה.

ב־1795 עשתה יקטרינה השניה, קיסרית רוסיה, את גרודנה לבירתה של מדינת ליטא והעמידה בראשה בעיר את הנסיך ר פ נ י ן, שנטה חסד ליהודים. ב־1801 ירדה גרודנה לדרגת עיר פלך בלבד.

ב־1812, במלחמה שבין רוסיה לנאפוליאון, מסר המפקד הנודע של הפרטיזנים הרוסיים, הגנרל דניס דוידוב, עת כבשו חייליו בחזרה את גרודנה — את השלטון המשטרתי ואת השמירה על הסדר בעיר בכלל לקהל היהודי המקומי והודיע על כך בפקודה מיוחדת לתושביה.

ב־1816 נסערה שוב גרודנה ע״י עלילת־דם, שהואשם בה פרנס הקהל שלום לאפין. מאחר שלא נמצאו כל הוכחות להאשמה, ניגשה ועדת־חקירה ל„חיפוש חשאי״, ונמצאו מומר ומומרת, שהעידו, כי היהודים נזקקים, כביכול, לדם נוצרי בשביל פולחן דתי. תוצאות ה„חקירה״ נמסרו לשלטונות בפטרבורג, ואז התערבו בענין השתדלנים, „צירי העם היהודי״, עם ר׳ זונדל זוננברג, איש־גרודנה, בראשם. הם מחו על עלילת הדם בפני שר־הדתות, הנסיך גוליצין. ב־1817 ניתן צו מטעם הצאר „לבטל את החקירה החשאית ולמצוא את הרוצח״, כלומר לטפל במעשה גופו, בלי לשוות לו רקע דתי. הואיל ולא עלה בידי החוקרים לגלות את הרוצח, נשתקע הענין. ב־1826 נתחדש המשפט, ביזמת הקטיגור, אולם בוטל בסופו של דבר.

מראשית המאה הי״ט גדל והלך מספר היהודים בגרודנה. ב־1816 הגיע מספרם ל־8,422 נפש (85.3% מכלל התושבים), היינו כפליים ויותר מאשר ב־1793. בהמשך המאה פחת אחוז היהודים ובשנים 1856—1857 היה מספרם 10,300 נפש, כלומר רק 53.4% מכלל האוכלוסיה. מאז שנות ה־40 של המאה לא עלה בידי גרודנה להדביק את קצב ההתפתחות החרושתית המהיר שהחל בסביבתה, וביחוד בשכנתה העשירה ביאליסטוק ומחוזה. ב־1862, עם סלילתה של מסילת־הברזל וארשה—פטרבורג, נפגע גם סחרה המסורתי של גרודנה, שבידי יהודים היה, ושהתנהל בנתיב הניימן. אם התבואה היתה מובאת עד כה לגרודנה מן העורף החקלאי הנרחב ומושטת מכאן צפונה ולפרוסיה, החלו להעבירה עתה ברכבת במישרין למקום המיועד. אם ב־1859 היו מרוכזים בגרודנה 15.8% מכל סוחרי הפלך, הרי ב־1886 נמצאו בה רק 12.3%. במשך השנים 1868—1886 עלה מספר הסוחרים בגרודנה ב־27%, בעוד שבפלך כולו עלה ב־51% ובביאליסטוק אפילו ב־120%.

על אף הפיגור היחסי גדלה גרודנה, ועמה האוכלוסיה היהודית, עם ההתפתחות הכללית ברוסיה לאחר שחרור הצמיתים. בעיר החלה להתפתח התעשיה, ושוב בעיקר זו שבידי היהודים. ב־1867 מגיע מספרם בגרודנה ל־27,343 (68.7% מכלל התושבים), אולם אין הוא עולה במשך עשרים שנה לערך, ובתקופות מסויימות אף יורד; פוחת אחוז היהודים באוכלוסיה הגדלה. למפגע ליהודי גרודנה היו, נוסף לסיבות כלליות־ארציות, גם השריפות הגדולות, שאחזו בעיקר בשכונות היהודיות שבעיר, האחת ב־1885 והשניה ב־1900, ואשר השמידו חלק גדול מבתיהם ומרכושם וגם בתי־כנסת רבים, ובכללם אף את זה שנשא את שם „הלבוש״.

סחר העיר ותעשייתה — בידי היהודים

ב־1897 נרשמו בגרודנה, לפי מפקד האוכלוסיה, 22,684 יהודים (48.4% מכלל התושבים). ב־1906, לפי מספרים בלתי־שלמים בחוברות הזכרון של הפלך — 25,191 (60.5% מכלל האוכלוסיה). השנים האחרונות שלפני מלחמת העולם הרא־שונה היו לגרודנה שנות גיאות, ביחוד לרגל בניית המבצר הגדול בה, ומספר היהודים בעיר נאמד ב־1914 ב־40,000 ומעלה (כשני שלישים מן האוכלוסיה).

ב־1915 הוגלה חלק מיהודי גרודנה, לפי פקודתו של המצביא הצארי, לרוסיה המרכזית. אחרים פונו לפלכים שממזרח לגרודנה, ביחוד עם נסיגת הצבא הרוסי מפני הגרמנים, אשר כבשו את העיר ב־2 בספטמבר 1915. הממשל הפולני, אשר נתחדש בגרודנה ב־27 באפריל 1919, דחק את היהודים מעמדותיהם בשיטתיות ובהתמדה, והגירתם מן העיר גברה והלכה אל מעבר לים וגם לא״י. ב־1921 הגיע מספרם ל־18,976 בלבד, אולם חלקם בכלל התושבים עוד היה 53.4%; ב־1931 נמצאו בגרודנה 22,583 יהודים, אך חלקם באוכלוסיה ירד עד ל־42.6%.

מקורות הפרנסה העיקריים והמסורתיים של יהודי גרודנה היו המסחר והמלאכה, ובשני הדורות האחרונים גם התעשייה. לפני שהוציאה ממשלת רוסיה, ב־1882, את חוקי־ההגבלה נגד היהודים, תפשו יהודי גרודנה חלק נכבד בחקלאות — בחכירת אחוזות בסביבה. גם לאחר מכן רבים היו בגרודנה ובסביבתה בעלי בוסתנים ובעלי גני־ירק יהודיים. ביחוד רבים היו החוכרים היהודים בענפים אלה, שהיו מספקים את התנובה מתחנת־הרכבת בגרודנה לבירתה הצפונית של רוסיה — פטרבורג.

היהודים סחרו, ביחוד בימי הממשל הצארי, בעיקר בתבואה, בעצים, בפשתה ובזיפי־חזיר, אשר נועדו בחלקם הגדול ליצוא לפרוסיה השכנה. חלק מן העצים, שהיו מובאים ברפסודות על פני הניימן מן היערות שעל גדותיו ועל גדות יובליו, היה מיועד גם למנסרות שבגרודנה, שאף הן היו בידי יהודים. בימי הממשל הצארי תפסו יהודי גרודנה מקום חשוב גם בבנקאות, בקבלנות הבניה של המבצר, ובאספקה לצבא הרב שחנה בעיר ולפקידות הממשלתית המרובה בגרודנה. ב־1887 היו בבעלות של יהודים 88% מכל בתי־העסק.

על מקומן של המלאכה והתעשייה היהודית גם יחד מעידים המספרים מ־1887, לפיהם היו בידי היהודים בעיר כ־78% מכל מפעלי החרושת והמלאכה, מצב שלא נשתנה בכללותו עד למלחמת העולם הראשונה.

במרכז התעשייה הגרודנאית עמד בשעתו בית־החרושת למוצרי טבק של הגביר יוסף שרשבסקי — מהגדולים ביותר מסוגו ברוסיה כולה. 1,800 פועלים עבדו בו בממוצע, ומאות משפחות נוספות התפרנסו סביבו, כמעט כולם יהודים. הוא נודע כיחידי ברוסיה ובפולין, שהעסיק יהודים במספר כה רב. העבודה שבתה בו בשבתות ובמועדי ישראל, כולל חול־המועד. לחג־הפסח ולמועדים שבחודש תשרי היו העובדים מקבלים גם הענקות מיוחדות. ליד בית־החרושת היה קיים גם בית־כנסת לעובדיו. שלטונות פולין „הלאימו" אח"כ את המפעל, ועשו ככל שיכלו כדי לדחוק מתוכו את העובדים היהודים במידה ונמצאו ממלאי־מקום פולנים. ב־1934 עוד עבדו בבית־החרושת כ־50% פועלים יהודים, אולם לא הם ששיוו לו את דמותו.

מבין מפעלי־החרושת היהודיים, שהיו בגרודנה עוד לפני מלחה"ע ה־1, יוזכרו: ביהח"ר „נימאנסקאיה" למוצרי־עור וכריכה אמנותיים; בית־הדפוס והליטוגרפיה של לאפין, בו נדפסו בחשאי, בראשית המאה, השקלים בשביל ציוני רוסיה; המכון הגרפי המשוכלל של ל. מיילאכוביץ', שעבד אח"כ בשביל משרד־הסטטיסטיקה הממשלתי המרכזי הפולני ב־וארשה; טחנות־קמח, מנסרות, בתי־מבשל לבירה; בית־חרושת שני קטן יותר לסיגריות; בתי־חרושת לנרות, לסבון, לגזוז, בתי־דפוס קטנים אחדים ובית־מבשל לייי"ש של פסח של משפחת יפה, שנתפרסם בשעתו ברחבי תחום־המושב היהודי.

בשנות הכיבוש של צבאות ה„קייזר" הגרמני, 1915—1919, על משטרו החמור, הושבתה התעשייה בגרודנה, פרט למפעלים מועטים. המצוקה הכלכלית בקרב היהודים בעיר, אשר קשריהם עם הכפר היו רופפים, היתה גדולה. חלקם מצאו להם פרנסה בבית־החרושת לייצור ריבה, שהגרמנים הקימו, בבתי־המלאכה הגדולים של הרכבת וביתר מחלקותיה, במוסדות הצבא ובמפעלי השירות שלו וגם בעירייה ובמקומות עבודה, שברובם לא ניתנה דריסת־רגל לעובד יהודי בימי הממשל הצארי.

אולם גם תחת שלטון פולין הצליחו יהודי גרודנה, תוך מאבקם על קיומם, לפתוח מפעלי־תעשייה חדשים בעיר, ביניהם: בית חרושת גדול לאופניים; בית־חרושת ללבידים, שעבד לייצוא, ובי"ח לזכוכית. שני האחרונים שימשו בשנות ה־30 של המאה כמקום הכשרה לחלוצים. בעלי בית־החרושת לזכוכית הקימו בשעתו את ביה"ח „גביש" בראשון־לציון, אחד הראשונים מסוגו בארץ. גם המומחים (פולנים) לעשיית הזכוכית ב„גביש" באו תחילה מן המפעל בגרודנה.

לפי מפקד ב־1921, נמצאו בידי היהודים בגרודנה 1,273 מפעלים וסדנות לתעשייה ולמלאכה, שהעסיקו 3,719 איש (מהם 2,341 שכירים, ומאלה 83.2% — 1,947 — יהודים). 34.6% מכלל המועסקים במפעלים הללו עבדו בענף המזון (כולל טבק) ו־29% עבדו בענף ההלבשה. בשנת 1937 היו בבעלות של יהודים בגרודנה 65 מפעלי־תעשיה גדולים ובינוניים, שהעסיקו 2,181 שכירים, מהם 895 (41%) יהודים — לעומת 51 מפעלים ממשלתיים ולא־יהודיים, שהעסיקו 2,262 שכירים. 45% מכל העסוקים במפעלי־התעשייה של היהודים עבדו בענף העץ (בביהח"ר ללבידים ובמנסרות), אך רק 28% מכלל העובדים היו יהודים.

תרבות וחברה

במאה הי"ט, ובמידה רבה גם במאה הנוכחית, המשיכה גרודנה היהודית לשמור על מורשתה ודמותה המסורתית, בנוסח ה„מתנגדים". החסידות, גם בנוסח חב"ד הליטאי, לא הכתה שרשים בגרודנה, ובין עשרות בתי־התפילה שבעיר היה אז רק „שטיבל" אחד, שמספר באיו לא עלה על מניינים אחדים. גרודנה היתה מלאה בתי־מדרש ו„חברות" ללימוד ש"ס ומשניות מזה, ושל מדרש, „אלשיך" ו„חיי אדם" מזה, ויהודים מכל השכבות היו יושבים בהם על התורה, ולא רק בשבתות ובמועדים בלבד. בין אנשי־התורה, שנודעו בגרודנה בתקופה הנדונה, היו לא רק מוצי"ם וראשי־ישיבה מפורסמים, כי אם גם תלמידי חכמים ומכובדים על העם, שלא נשאו בכל משרה תורנית רשמית.

האישיות הפופולרית בקרב יהודי גרודנה וגם בסביבתה הקרובה והרחוקה יותר, היתה באמצע המאה הי"ט ובמחציתה השניה ר' נחום ב"ר עוזיאל — „ר' נחומקה" (נולד ב־1821 ונפטר ב־1879), שמש ב„חברת ש"ס", למדן בקי, אך עניו ומתרחק מכהונה ברבנות, כדי שלא יבולע לה לאי־תלותו במעשיו ובדעותיו בדעת הגבירים. את כל חייו ואונו הקדיש לקיבוץ תרומות למען דלים ומטים־ליפול ולדאגה לכל נפש נדכאת ואומללה והוא בעצמו עני ואביון וידוע חולי.

גרודנה היהודית עשירה היתה במוסדות־חסד ובאגודות לעזרה הדדית, ורבו בה בשעתם האמידים, שהתחרו בהקמת מוסדות מפוארים בכספם. החשובים והמסודרים במוסדות אלה היו: בית־יתומים, בית־חולים ומושב זקנים; ומבתי האולפנא, שנהנו מתמיכת נדיבים — בית־הספר למלאכה המשוכלל לדוגמה, „תלמוד־תורה" ובית־הישיבה, שבין הבחו־רים שלמדו בו היו שתפסו אח"כ מקום נכבד בחכמת־ישראל ובתנועות הציבוריות שבעם, כמו הפרופ' ישראל דוידזון, חוקר השירה העברית, ד"ר משה גליקסון, עורך „הארץ", וייבדל לחיים אברהם מנס, חוקר ועורך האנציקלופדיה הכללית באידיש ועורך הירחון „צוקונפט" בארצות־הברית.

בשנת 1898 הוקם בעיר, כאחד הראשונים ברוסיה, המוסד החשוב לאשראי עממי — הקופה למלווה ולחסכון הקואופרטי־בית, שהרבתה לעזור ל„איש הקטן". ביחוד בתקופות חירום.

מאז מלחמת העולם הראשונה נפרצו פרצות ניכרות גם בנוהג המסורתי של גרודנה היהודית. אם בימי הממשל הצארי מצאה הפירצה את ביטויה בעיקרה בביקורי תלמידים יהודים, רובם בני אמידים, בגימנסיות הרוסיות בשבתות, הרי בימי החירום של הרעב ועבודת־הכפייה לאחר כיבוש העיר ע"י צבא ה„קייזר" הגרמני נאלצו יהודים גם ל ע ב ו ד במועדי ישראל בשירותים הצבאיים השונים. בימי השלטון הפולני שלאחר מכן התחילו מסיבות שונות גם מפעלי תעשייה יהודיים אחדים, ודווקא הגדולים שבהם, לעבוד בשבתות. בקרבתם אפשר היה למצוא פתוחים ביום זה גם בתי־קפה וקיוסקים של יהודים ואפילו חנויות מספר בשכונות נוצריות.

עם זאת נתגלה בין יהודי גרודנה בתקופה ההיא גם הכוח ה מ ש מ ר, אם בפיתוחה של רשת־חינוך־חרדי מודרנית ואם בהקמתה והרחבתה של הישיבה „שער־התורה", שיצאו לה מוניטין — תחילה כ„קיבוץ" של אברכים לומדי־תורה

ואח"כ כישיבה מרכזית עם מכינה בראשותו ובהדרכתו של התלמודאי הנודע ר' שמעון שקופ (ר' שמעון „בריינסקר").

יהודי גרודנה תרמו את חלקם לכל התנועות החברתיות בישראל במאת השנים האחרונות, החל בתנועת ההשכלה וכלה בציונות החלוצית המגשימה.

עוד במחצית השניה של המאה הי"ח מופיעים בגרודנה לראשונה רופאים יהודים, שלמדו את תורתם באוניברסיטאות. אחד מהם, ר' יהודה בן מרדכי הלוי הורביץ, רופא וסופר עברי פופולרי בזמנו, בעל מגמות מוסריות־סוציאליות ואחד מחלוצי ההשכלה בליטא, עסק ברפואה ופעל בסוף ימיו בגרודנה, בה גם נפטר בשנת 1797.

הביטוי העיקרי לתנועת ההשכלה בגרודנה היה ייסודם של בתי־ספר ללימודי־חול. בתי־ספר ממשלתיים ליהודים נפתחו עוד ב־1849 לנערים וב־1852 — לנערות. אולם בי"ס ראשון, ביזמתם ובאמצעיהם של המשכילים בגרודנה, ביניהם הסופר העברי יצחק אנדרס, אח"כ מן המשתתפים ב„השחר" לפ. סמולנסקין, הוקם ב־1862 וכמורים בו הוזמנו לשמש הסופר והמדקדק העברי מנחם־מאנוש בנדטסון (1817—1888) והפדגוג יעקב אוסטרוגורסקי. שניהם המשיכו במשך שנים בהוראה בשני בתי־ספר נפרדים, שהיו בבעלותם.

ב־1862 ייסדו המשכילים בגרודנה ספריה ציבורית יהודית ראשונה לספרות ולכתבי־עת חילוניים (ספריות לספרי קודש היו קיימות ליד בתי־מדרש בעיר גם קודם). אחד מעסקניה היה משה קנורוסובסקי. בענייני הספריה שותפו גם משכילים רוסיים, והיא היתה אח"כ לספריה הציבורית העירונית בגרודנה. בין משכילי גרודנה רב היה חלקם של שומרי מסורת, ומאידך היו שוחרי השכלה גם בין האדוקים (ביניהם היה מוכר הסופר ישראל־דויד מילר, בעל „מלחמת הסופרים" נגד „המפתח" של מ. א. שאצקס). בין הסופרים העברים בגרודנה, שיניקתם מתקופת ההשכלה בה, היו אברהם־שלום פרידברג, בעל „זכרונות לבית דויד" ועורך „המליץ" בשנים 1883—1886, והמשורר אבא (קונסטנטין) שפירא.

חוג מהפכני יהודי, שנוסד ע"י דוידוביץ', מקבוצת הסו־ציאליסטים היהודים של אהרון ליברמאן, היה קיים בגרודנה ב־1875—1876. מגרודנה יצאו סוציאליסטים יהודים ראשונים לפעולה בין אחיהם — אמיל אברמוביץ, שמואל רבינוביץ (בן הסופר העברי, ההיסטוריון והעסקן של חובבי־ציון שאול־פנחס רבינוביץ) ורפאל סולובייציק, שסיים את חייו בבית הכלא הצארי. בשנות ה־90 של המאה הי"ט נתגבשה בגרודנה, סביב בית־החרושת לטבק, תנועת פועלים יהודית, ובראשה ה„בונד", שניהלה מאבק מקצועי־סוציאלי ופוליטי נמרץ.

התבססות השלטון הרוסי בגרודנה, תנועת ההשכלה, הלימוד בבתי־ספר רוסיים ובבתי־ספר יהודיים ברוסיה, בעלי נטייה להתבוללות, תנאים אובייקטיביים וגורמי־חיקוי גלותי, גרמו לרוסיפיקציה ניכרת של הנוער ושל האינטליגנציה היהודית, שהגיעה לשיאה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, אך נפסקה עם הכיבוש הגרמני בימי המלחמה. לשון הדיבור של המון־העם, יידיש, כבשה לה עתה מקום מכריע בגרודנה היהודית, על כל שכבותיה. קמה גם תנועה אידישאית חזקה בעיר. אף הגרמנים היו מוציאים את פקודותיהם ואת עתונם היומי הרשמי המקומי גם ביידיש. כך החלו להשתמש בה גם המוסדות המוניציפאליים. בלשון זו התנהלו באותה תקופה גם הלימודים בבתי־הספר העממיים היהודיים בעיר. „חוגי נוער לספרות" הוקמו בחשאי עוד בראשית הכיבוש, וכן מועדון ספרותי בהיתר — „די אידישע קונסט". לידו הוקמה גם ספריה נאה, בה רוכזו מיטב הספרים ביידיש ובעברית, ובמועדון גופו התנהלה פעולה תרבותית נרחבת ביידיש, שבמרכזה עמדו: הסופר האידי אברהם זאק; המשורר האידי ברוך הכשרון לייב ניידוס, שמת באבו; והציונים נח באָס וד"ר ה. בורודיצקי. היו זמנים בגרודנה, ביחוד בסוף ימי הכיבוש הגרמני, כאשר העיר והיהודים, שהיו רוב בתוכה, זכו לאוטונומיה תרבותית ולשונית נרחבת, ונדמה היה לרבים, שיכול יהודי עתה לעשות את דרכו בחיים ביידיש בלבד. אולם תהליך ההטמעה הגלותי חזר אח"כ ביתר עצמה עם השלטון הפולני המחודש, אלא שאת מקום הרוסית ירשה עתה הפולנית.

מרכז לציונות

לרעיון חיבת־ציון ולשאיפה לעלות לארץ ולהתיישב בה היו בגרודנה שרשים עמוקים וקדומים. עוד בתעודות מבית־המשפט המחוזי בגרודנה משנת 1540 מסופר על יהודי ואשתו שעלו ירושלימה. תורמים לישוב א"י ולקופת ר' מאיר בעל הנס היו בגרודנה מדורות. בפנקס של „ועד מדינת ליטא" מוצאים אנו שקלא־וטריא עוד משנת שפ"ג (1523), בה נזכרת קהילת גרודנה, בדבר אופן העברתם של כספים משם למען הישוב בא"י.

חברה ליישוב א"י בשם „דורשי ציון וירושלים" נוסדה בגרודנה עוד בשנת 1872, ובראשה המקובל ר' מנחם־מנכן הילפרין, שעלה אח"כ לארץ ומצא בה את מקום מנוחתו. משלא החזיקה חברה זו מעמד, ייסד אח"כ ר' מ. מ. היילפרין ב־1880 חברה חדשה בשם „שותפות של ישוב א"י דק"ק הורודנא וסביבותיה". חברה זו, שמזכירה היה הסופר יצחק אנדרס הנ"ל, עמדה במגע עם ר' יחיאל־מיכל פינס בדבר רכישת חלקת אדמה בפתח־תקוה. ואמנם בין המתיישבים הראשונים, בייחוד ליד פתח־תקוה, נמצא גם עולה מגרודנה, ר' מרדכי דיסקין. בין העולים לא"י מגרודנה עוד לפני קום התנועה הציונית, היה ר' פישל לאפין, סבם של האחים בצלאל והמשורר לייב יפה. ר' פישל עלה מגרודנה ב־1863, היה מעסקני ירושלים והשקיע בישובה את כל הונו הרב.

פעולה סדירה של תנועת חובבי־ציון התחילה בגרודנה עם ייסוד האגודה בשנת 1890. כבר באספת־היסוד אנו מוצאים את הציונים המעטים בעתיד, ביניהם את בצלאל יפה, הלל־איסר ינובסקי ואחרים, וכן את אפריםניימרק, אח"כ מעסקני „המזרחי" בעיר, שעוד בשנות ה־80 של המאה עשה בארץ ופירסם כתבות בעברית על הנעשה בה. הוא סייר גם ברחבי המזרח התיכון והגיע לאפגאניסטאן ובוכארה ותיאר את חיי היהודים שם (רשימותיו אלה יצאו לאור, מותקנות לדפוס מחדש ע"י אברהם יערי, בירושלים בשנת תש"ז).

גרודנה — לב ההוראה העברית

את חובבי־ציון בגרודנה, ואח"כ את ציוניה, הדריכה מרא־שית צעדיהם מגמה תכליתית — השאיפה להבטיח חינוך עברי, אותו טיפחו ופיתחו בהתמדה צעד אחר צעד, עד לחורבן הקהילה. כן התחילה פעולתם של חובבי־ציון בגרודנה בכיוון

זה בייסוד האגודה „חברת־מקרא", בראשית שנות התשעים, להפצת הלשון העברית וללימוד ההיסטוריה היהודית, ביחוד בין הצעירים. ב־1894 ייסד לייב יפה בגרודנה אגודת נוער לעזרה לבית־הספר העברי לבנות ביפו, אשר מעמדו לא היה איתן. האגודה פעלה בשיטתיות ובהתמדה במשך שנים, חינכה את חבריה לפעולה מעשית והוצגה כדוגמה לנוער הלאומי היהודי במקומות אחרים.

ב־1900 ייסדו ציוני גרודנה, עם בצלאל יפה בראשם, „חדר מתוקן", בית־ספר מודרני, בו לימדו עברית בעברית — אחד הראשונים מסוגו ברוסיה. דור של צעירים נתחנך בו ברוח לאומית עברית. ב־1901 נוסדו „החוגים הפדגוגיים" להכשרת מורים עבריים (בין ה„מתכשרים" בהם הסופר א. א. קבק). על מסד „החוגים הפדגוגיים" הוקמו ב־1907 „הקורסים הפדגוגיים הגרודנאיים העבריים" הנודעים, בית־אולפנא ראשון להכשרת מורים עבריים ברוסיה, אשר הכשיר מאות מחלוצי ההוראה העברית.

לאחר מלחמת העולם הראשונה הקימו ציוני גרודנה, עם נח באס בראשם, את רשת החינוך העברי של „תרבות", שיצאו לה מוניטין ושכללה גם סמינריון למורים.

בראשית המאה היתה גרודנה אחד המרכזים הנכבדים בתנועה הציונית — עם בצלאל ולייב יפה בראשו, ולאחר מכן עם נח באס, שהיה אהוב ומכובד על ידידיו ועל יריביו כאחד בגלל טוהר אופיו ופשטותו, פקחותו ודעתו הבדוחה עליו; הוא־הוא שהיה העסקן בהא הידיעה של גרודנה היהודית בדור האחרון.

מרכז לחלוציות

בימי מלחמת העולם הראשונה נתעוררה בגרודנה תנועה ערה וחזקה של נוער ציוני, „צעירי ציון", זו עריסתה של אגודת „החלוץ". קדמו לתנועה זו בגרודנה „פועלי־ציון" לנוסחותיהם ואגודת נוער ציוני ראדיקאלי, שצצו ונתקיימו בעיר עוד מראשית המאה, מהם יצאו אנשי העליה השניה ומפעיליה: האחים אליעזר וישראל שוחט, אברהם קריניצי, חנה מייזל, מניה ונחום וילבושביץ. אחיהם — גדליה ואייזיק עלו לפניהם. האחרון — עם אנשי־ביל"ו. בין יתר הפעולות של צעירי ציון בגרודנה יש להזכיר את הספריה הציונית בעברית וביידיש, אשר נוסדה בשנת 1917 ואשר תפסה אח"כ מקום נכבד בחייה התרבותיים של גרודנה (שמו של י. ח. ברנר נקרא על הספריה לאחר מכן).

אגודת „החלוץ" בגרודנה היתה מן הראשונות שקמו בליטא הפולנית (בראשית 1919) וראשונה להקמת מפעלים להכשרה חקלאית. בספטמבר 1919 נערכה בגרודנה המועצה הראשונה של „החלוץ" בליטא, והוקם המרכז הזמני הראשון לתנועה זו. חלוצי גרודנה, יחד עם חבריהם מסובאלק, פתחו את העליה השלישית הסדירה מפולין.

במשך השנים נתגוונו פעולותיה של התנועה הציונית לזרמיה. גרודנה היתה מרכז חשוב לתנועות הנוער החלוציות, להכשרה חלוצית ולעליה לארץ לאלפים.

הגנה עצמית יהודית ופרעות

הפרעות ביהודים, שחזרו ונישנו בתקופת השלטון הצארי, פסחו על גרודנה, אפילו כאשר נתחולל ב־1906 הפוגרום הקשה בביאליסטוק הסמוכה וגרודנה הוצפה פליטים משם. אמנם בשנים 1903—1907 היו לא פעם חששות לפרעות בגרודנה והוקמה הגנה עצמית יהודית, אם ע"י ה„בונד" ואם ע"י „פועלי־ציון" או תוך שיתוף־פעולה נרחב יותר (בין אלה שעמדו בשנים הנ"ל בראש ההגנה בגרודנה, בפרקי־זמן שונים, היו ישראל שוחט ואברהם קריניצי, ובין הפעילים הסו־פר קבק, חנה מייזל), אולם לידי התנגשויות דמים לא הגיעו הדברים. בראש־השנה תרס"ז נקם איש־ההגנה היהודית העצמית בגרודנה את דם ישראל, שנשפך לפני־כן בביאליס־טוק. הנוקם, פועל יהודי, ירה, בכיכר המרכזית שבגרודנה, באחד מיוזמי הפרעות ביהודי ביאליסטוק וממארגניהן — ה„פולקובניק" גריבויידוב, והרגו בו במקום. היהודים בגרודנה האמינו שהגויים „שלהם", שאגב לא מעור אחד היו (יחסי־איבה שררו בין הפולנים והרוסים בעיר), הם „שקטים" יותר וכי ישנם ביניהם מהוגנים יותר מאשר במקומות אחרים. הן היתה גרודנה עירה של הסופרת הפולנית אליזה אוז'שקו, מחסידות אומות העולם, וידידה לכל הנדכאים וליהודים בתוכם.

בחג־השבועות 1935 נערכו פרעות גם בגרודנה. שני יהודים נהרגו, רבים נפצעו ורכוש יהודי נשדד.

פוגרום, שבו נהרגו עשרות יהודים, ערך אספסוף של בני־נוער פולניים לאומניים בגרודנה ב־18—20 בספטמבר 1939, משעזבו צבאות פולין את העיר במלחמת העולם השניה ולפני שנכנס לגרודנה הצבא הסובייטי.

מרבני גרודנה:

ר' מרדכי; ר' משה ב"ר אהרן (שניהם באמצע המאה הט"ז); ר' נתן ב"ר שמשון שפירא־אשכנזי, בעל „מבוא שערים" (בשליש האחרון של המאה הט"ז, עד פטירתו בש' 1577); ר' מרדכי יפה, „בעל־הלבושים"; ר' יודא; ר' אפרים־זלמן שור, בעל „תבואות שור" (בראשית המאה הי"ז); ר' אברהם ב"ר מאיר הלוי אפשטיין (שע"ו—שצ"ד); ר' יהושע־השיל ב"ר יוסף („חריף"); ר' יצחק־אייזיק ב"ר אברהם כ"ץ; ר' יונה ב"ר ישעיה תאומים, בעל „קיקיון דיונה"; ר' משה — בנו של ר' נתן שפירא, בעל „מגלה עמוקות"; ר' יצחק ב"ר אברהם; ר' יהודה ב"ר בנימין־וולף, איש טראפא; ר' חיים־חייקא ב"ר שמואל הלוי הורביץ; ר' משה ב"ר אברהם (עד ש' תמ"א); ר' מרדכי־זיסקינד ב"ר משה רוטנברג; ר' שמחה ב"ר נחמן רפפורט (תנ"א—תע"ד); ר' ברוך כהנא רפפורט־ליפשיץ (תע"ח); ר' אריה־לייב ב"ר נתן־נטע מסלוצק (ת"פ—תפ"ט); ר' זכריה־מנדל ב"ר אריה־לייב (תפ"ט—תק"ו); ר' יחיאל מרגליות (תק"ו—תקי"ב); ר' משה־יהושע ב"ר שמואל־שמלקה סג"ל הורוויץ; ר' אליעזר ב"ר צבי־הירש, בעל „מדורא קמא ובתרא"; ואחרון האב"דים בגרודנה — ר' בנימין ב"ר אהרן ברוידא (כיהן עד לפטירתו בש' תקע"ח).

מרבני הפרבר שמעבר לניימן

(„אחרי־נ" — „אחורי־נהר"; „פערשטאט" ביידיש)

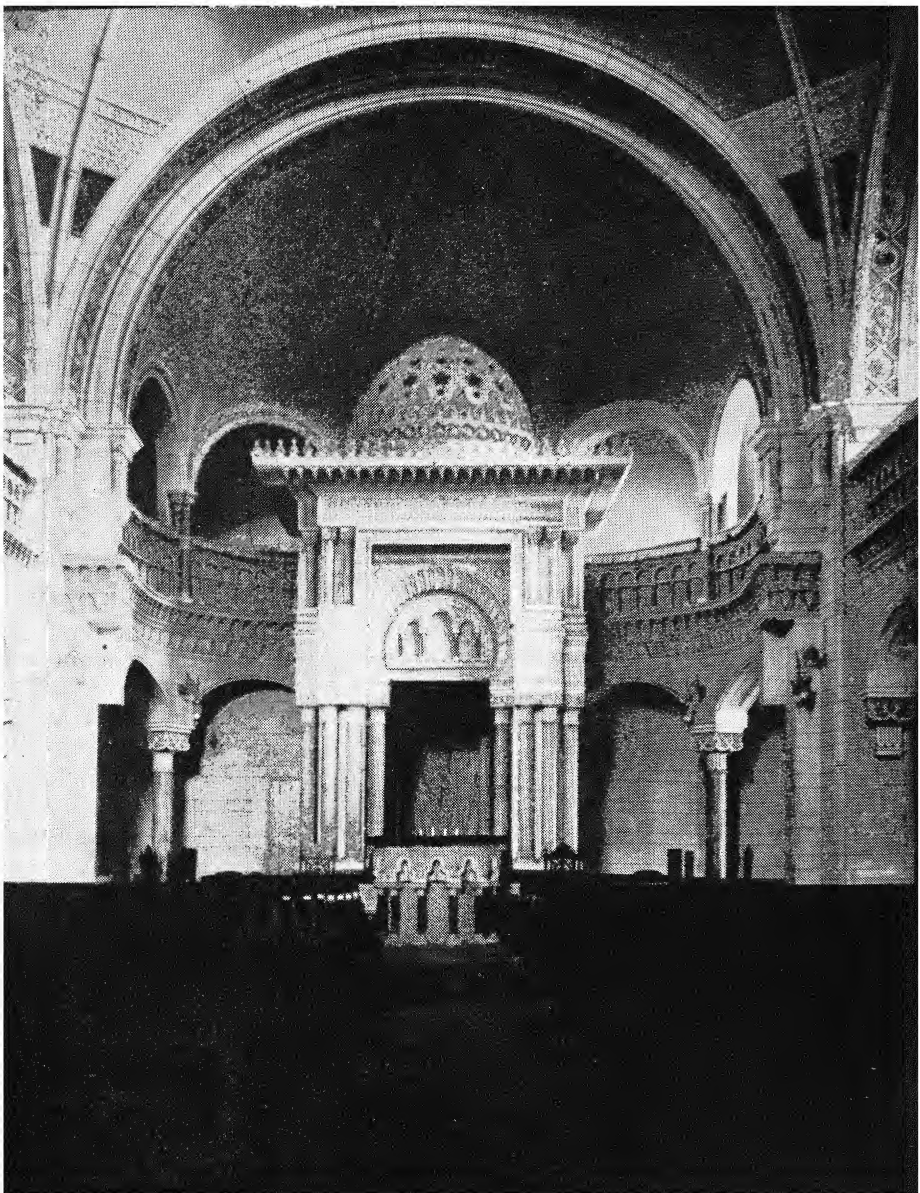
ר' מאיר קמחי (בראשית המאה הי"ט); ר' בנימין ב"ר לייב דיסקין; ר' שמואל־אביגדור תוספאה (באמצע שנות העשרים של המאה הי"ט); ר' אלכסנדר־משה לפידות (ברא־

וילנה. מראה כללי

וילנה. רחוב היהודים

וילנה. בית־הכנסת „טהרת הקודש"

וילנה. ספרית שטראשון

שית שנות הששים של המאה הי"ט); ר' זרח ב"ר בנימין דיסקין (תרכ"ז—תרע"ד); ר' יהודה זאיונץ (תרע"ה—תרפ"א); ר' איסר־יהודה אונטרמן (תרפ"ב—תרפ"ג); ר' שמואל־אהרן ב"ר יצחק פלוטקין (תרפ"ד—תרפ"ה); ר' שמעון שקופ (תרפ"ו—תרפ"ט); ר' משה־מרדכי ב"ר שמעון שקופ (תרפ"ט—תרצ"ט).

מרבני הפרבר „סלובודקה"

ר' אברהם הורביץ; ר' חיים ב"ר זלמן־סנדר כהנא־שפירא (תרע"ח—תרפ"ה); ר' אהרן רובינסון (מתרפ"ה).

מילידיה:

ר' זאב־וולף איינהורן; ר' אברהם־מאיר אפשטיין; ר' אריה־לייב אפשטיין; ר' משה־יהושע־יהודה־לייב דיסקין; ר' יצחק חבר; ר' נפתלי־צבי טרופ; ר' אברהם־יונה יבנין; ר' יששכר־בר ב"ר תנחום; ר' יהושע־השיל כ"ץ; ר' משה־זאב־וולף ב"ר אליעזר; אמיל אברמוביץ, מהפכן; גדליה בובליק, סופר ועסקן; מנחם־מאנוש בנדטסון, מחבר; ליאון בקשט, צייר ושחקן; אריה גולדשמידט (גד), מפעילי ההת־ישבות העובדת בא"י; אהרן־מאיר־יעקב גינזבורג, מחבר; גדליהו וילבוש(ביץ) מהנדס וחלוץ התעשיה בא"י; בן־ציון (ולדימיר) וינשל, רופא ועסקן ציוני; עקיבא־אריה ויס, ממייסדי תל־אביב; ישראל יסינובסקי, עו"ד ועסקן ציוני; בצלאל יפה, עסקן ישובי; לייב יפה, משורר ומנהיג ציוני; שלמה יפה, עסקן ציבורי; יוסף ישונסקי, סופר ומתרגם; יעקב־מרדכי לוינזון, סופר ועתונאי; פרופ' בנימין מזר (מייזלר); אברהם מנס, היסטוריון; אברהם־אבא סולובייציק, תעשיין ועסקן; ידידיה עפרון, מחנך; שמואל־יוסף פין, סופר וחוקר־בלשן; ישראל־צבי פרומקין; עסקן ציבורי; אברהם־שלום פרידברג, סופר ומתרגם; אהרן קויפמן, עסקן ציבורי; ישעיהו קנורוסובסקי, סופר מוסיקלי וקומפוניסט; אליעזר קפלן, עסקן ציוני ועברי: אברהם קריניצי, תעשיין וראש עיריה; יוסף רבין, סופר; ישראל־מיכל רבינוביץ, חוקר תלמוד; שמואל רבינוביץ, מהפכן; יצחק־מכס רובינוב, כלכלן; יוסף־יוזל רובינוביץ, רופא; סול רוזנבלום, נדבן; אבא (קונסטנטין) שפירא, משורר; היינריך שפירא, פרופ' לרפואה; משה־חיים שפירא, מעסקני „המזרחי" ושר בישראל.

ספרות

שמעון־אליעזר פרידנשטיין, **עיר גבורים** (וילנה, תר"ם); דב רבין, ערך גרודנו (היהודים), **באנציקלופדיה העברית**, כרך י"א; ש. דובנוב, **פנקס מדינת ליטא** (ברלין, תרפ"ה); דב רבין, **פרשיות הורודנה**, „העבר" (ת"א, חוב' ה', אלול תשי"ז); ד"ר יעקב שאַצקי, **קולטור־געשיכטע פון דער השכלה ביי יידן אין ליטע**, בקובץ „ליטע" (ניו־יורק, 1951); א"ש פרידברג, **ספר הזכרונות** ח"ב (וארשה, תרנ"ט, ע' 131); ג. א. בוכבינדער, **געשיכטע פון דער יידישער ארבעטער־באוועגונג אין רוסלאנד** (וילנה, 1931); ד"ר ישראל קלויזנר, **חברת ישוב א"י בגרודנה**, „רשומות", כרך ה' (ת"א, תשי"ג); לייב יפה, **מימי האביב** (ירושלם, תרצ"ח); **ראשונים**, קובץ מוקדש ל„קורסים הפדגוגיים הגרודנאיים" (ת"א, תרצ"ו); ד. רבין, **עדת ישראל בהוראדנא**, „גזית", שנה ז', ד' (מס' ע"ו), מדצמבר 1944; א. העלער, **יידישע אונטערנעמונגען אין פוילן, באנד 3** (וארשה 1922); וו. יאַלאָוועץ, **יידישע אינדוסטרי אין גראָדנע**, „יידישע עקאָנאָמיק" (ווארשע—ווילנע, 1938); **„גראָדנער אָפּקלאַנגען"**, פעריאָדישע אויסגאבע פון לאנדסלייט־פארבאנד פון גראָדנע און אומגעגנט אין ארגענטינע, נומער 1—16 (בוענאָס־איירעס, 1948—1966).

נתן גורן

קובנה מכורתי

אראך, קובנה, מכורתי יפת־הנוף, בזוהר ימים רחוקים, כאשר התהלכו בך גאוני עולם, מגדלי שמך ומפארי קורותיך. קמה לפני עיני רוחי דמותו הנאצלה של ר׳ ישראל סלנטר, שזה דרכו לטהר לבות אחיו בני עמו ולטעת בהם גרעיני אהבה לכל הנברא בצלם. וניצבת חיה לפני דמותו של ראש כל בני הגולה ר׳ יצחק אלחנן הנערץ, שאהבת ישראל להטה בלבו כל הימים. ומדי אעלה ראשית ימי נעורים, כשגברה בי התשוקה לדעת, ונאחזו אז העינים התועות בדמותו של אותו חוזה וחולם ששכן כבוד בך, הוא אברהם לבית יקותיאל, שהניף עלינו חזון־קדומים — „אהבת ציון" — והקסימנו בשפתו העברית רבת־התפארת.

וכאשר זרע האהבה לציון ולשפת־קדשנו שזרע החוזה עשה פרי הילולים — רבו בך, קובנה העיר, לומדי עברית ונתקשרו אליך לאהבה.

וכאשר באה העת לחונן את ציון ושממותיה וקמו בך חובבי ציון ונתנו את ידם לרעיון קדוש זה; וכאשר הודלק על שמי הגולה הקודרים כוכבו של הרצל, היית, עירי, מן הראשונות ללכת אחרי בשורת הגאולה.

וכאשר קמו אנשי עמל עשוקי־חופש לגדוע זרוע רשע במדינת הדמים — הלכו אחריהם בניך בלהט־קודש.

וכאשר נפלה מלכות־הזדון של הרומאנובים וההוהנצולרים — ותקום ליטא חפשית, עצמאית, ויהודי ליטא שבו למכורתם, היית אַת, קובנה העיר, למעוז ולמפלט לפליטי ישראל, עודדת כל דך ונכשל, ונעלמו מחוצותיך פנים קודרים. לכולם היית לסעד ולמגן.

ובתי אולפנא עבריים קמו בך, ואגודות־נוער ליבלבו וחלוצים שקדו על עמל־כפיים, ונקודות הכשרה צצו וקני צופים רבו ונסוך עליהם קסם הגאולה.

נשאת בחובך, קובנה מכורתי, תפארת הקדומים וחזון העתיד, והיית למעין־חיים ליהודי ליטא — עד שבאו מרצחי אשכנז וזדי ליטא וחיללוך וטמאוך וגאלו את ידיהם הטמאות בדם הנקי, דם טהורים וישרים, דם אחינו.

תרבץ המארה על המרצחים ותבעתם רוח קטב כל הימים; ואתם, אחי המעונים, נוחו בקברותיכם, ונשמותיכם הזכות, נשמות קדושים בישראל, תסתופפנה בצל הגאולה. ובאה העת לבשר לכם בשורת הנצחון, המולדת שכה ערגתם לה וחלמתם עליה בחייכם — נגאלה, וגם נשמותיכם נעלה בזיו הגאולה.

דב ליפץ

קובנה

קובנה משתרעת על חופו הימני של הניימן, בבקעה ארוכה וצרה מדרום לצפון, והיא מכותרת ע״י הנהר והווילִיה יובלו. על חוף הווילִיה, מול קובנה, שוכנת ויליאמפולי, היא „סלאבודקה״. מעברו השני של הניימן, על גבעות עטופי ירק, נמצא הפרוור אלקסוט (בימי השלטון הרוסי השתייכה לפלך סובאלק, וחוק נפוליאון, שהיה קיים בפלכי פולין, היה שם בתוקפו). העיר נוסדה בש׳ 1030 ע״י הנסיך הליטאי קוינאס, אשר על שמו נקראה. ראשיתה מצודה וארמון בה בקצה חצי־האי, במערבו, במקום שהווילִיה נשפכת לניימן. הנסיך ניגף במלחמתו נגד ירוסלב, נסיך רוסיה. מאז ועד ש׳ 1280 אין העיר נזכרת בשום תעודה. במלחמות בין הליטאים והגרמנים (1280—1420) שימשה שדה קרבות. 13 פעם נחרבה עד היסוד. רק בש׳ 1410, לאחר נצחונו של נסיך ליטא ויטובט על הגרמנים (בקירבת הכפרים גרינוולד וטננברג בפרוסיה), החלה התפתחותה החופשית של העיר. ב־1795, עם חלוקתה השלישית של פולין, נספחה לרוסיה. בימי מלחה״ע ה־1 נכבשה ע״י הגרמנים (1915). עם שחרורה של ליטא מהכובש הגרמני הפכה לבירתה הזמנית (1919—1939).

ראשיתו של הישוב היהודי

עוד בראשית המאה הט״ו, בימי הנסיך ויטובט, החלו היהודים מאוקראינה ופולין להתיישב בקובנה. תחנתם הראשונה שימשה וילנה ודרכה הגיעו לקובנה. המקורות ההיסטוריים: המטריקה הליטאית, ה„סטאטוט״ ופנקס מדינת ליטא — מציינים, שראשוני היהודים בליטא, תושבי טרוקי, גרודנה, בריסק ומקומות אחרים, היו באים לקובנה בענייני מסחר ויושבים בה ישיבה עראית. לאחר זמן התיישבו בה משפחות יהודיות מעטות. סוחרים גרמנים מברית ערי־ההאנזה, אשר שלטו על מסחרה של העיר עוד לפני ויטובט, ראו אותם בעין רעה ואסרו עליהם להתיישב בעיר. באותם הימים היו בקובנה מחסני „האנזה״ גדולים, אשר בעליהם סחרו עם דנציג וקניגסברג. מתקבל על הדעת, שהיהודים הראשונים אשר הגיעו לקובנה באו מטרוקי, שכן טרוקי שוכנת על דרך־המסחר וילנה—קובנה. מלבד יהודי טרוקי היו מגיעים לעיר גם יהודי קיידאן, אשר ייסדו, כנראה, את הישוב היהודי בוויליאמפולי (סלאבודקה), אך בקובנה גופא השתקעו לכת־חילה יהודים מטרוקי. אלה היו מפורסמים בכשרונותיהם המסחריים וביזמתם העסקית, מהם חוכרי מכס ומסים מידי הנסיכים הגדולים.

קשה לקבוע מי היו המתיישבים הראשונים. לפי המטריקה הליטאית היה זה דניאל מטרוקי, חוכר תחנת־מכס בקובנה (1450—1470). לפי מושגי הזמן ההוא, היה עשיר מופלג. ירש אותו בנו זאב (במטריקה נקרא זוב). ביתו בעיר הוערך במאתיים שאק של פרוטות (בערך 250 דולר — סכום עצום בימים ההם). היו לו גם נכסים אחרים מחוץ לעיר. בין השאר היתה בבעלותו הגבעה, שנתפרסמה אח״כ בשם „הר־נפוליאון״. חוקרי קורותיה של קובנה סיפרו, שגבעה זו נקראה פעם הר־היהודים („ז׳ידו קלניס״).

באותם הימים אסרו מלכי ליטא ופולין על יהודים להתיישב בהמוניהם בקובנה. דניאל מטרוקי ובניו היו בעלי זכויות מיוחדות כחוכרי־נכסים מהמלך. החוכרים היהודים הביאו עמם צוות פקידים, משרתים, סוכנים וסתם יהודים, שהיו רשומים כנספחים לעסקיהם. על חשיבותו של הסוחר היהודי זאב תעיד העובדה כי המלך קאזימיר השיג בשבילו, מידי ראש המסדר הטבטוני, היתר לבקר בדנציג ובכל מקום אחר בפרוסיה בענייני מסחר, דבר שהיה אסור בתכלית האיסור על כל יהודי אחר.

ויליאמפולי לא השתייכה לקובנה. היא היוותה ישוב בפני עצמו ואדמתה היתה בבעלותם של הראדזיווילים, נסיכי קיידאן. היהודים, שלא הותרה להם הישיבה בקובנה, גרו בוויליאמפולי. שם התפתחה קהילה יהודית גדולה, רובה מיוצאי קיידאן. קהילה זו היתה בבחינת בת לקהילת קיידאן, ובימי „ועד יהודי ליטא״ השתייכה לגליל קיידאן לגבי כל חובותיה ומסיה.

יהודי קובנה, שנרדפו על צוואר ע״י שליטי העיר, נאלצו מפעם לפעם לעזבה. לאושרם, לא נאלצו להרחיק נדוד, אלא היו רשאים לעקור לוויליאמפולי הסמוכה. שם הותר להם לשבת באין מפריע. לאחר זמן היו מסתננים וחוזרים לקובנה. כשהיו שוב מגרשים אותם היו חוזרים לוויליאמפולי. כמעט בימי כל מלך ומלך נערכו גירושים. ויליאמפולי שימשה מקום־מקלט ליהודי קובנה בעת צרה. ב־1464, בימי מגיפה גדולה בווילנה וגרודנה, קלטה ויליאמפולי יהודים רבים גם משם.

המלך הפולני הראשון, אשר אסר על יהודים להתיישב בקובנה, היה יאגאלו־קאזימיר. איסור זה לא נשמר בקפדנות. בש׳ 1492 ציווה אלכסנדר הראשון על „גירוש קובנה״ ובש׳ 1495 יצאה גזירת־גירוש על כל יהודי ליטא. קובנה וגם ויליאמפולי, כשאר הישובים, התרוקנו אז מיהודיהם. ראוי לציין, שאותו זמן היה מושל המחוז יהודי מומר, אברהם יוזיפוביץ המפורסם, אשר נתמנה כעבור זמן לשר־האוצר בליטא. בשעת הגירוש נשאר מושלה של העיר, והוא קיבל לידיו את תחנת־המכס, אשר היתה קודם לכן בבעלותו של המוכסן זאב (הנ״ל). בהשתדלותו הורשו יהודי ליטא, ויהודי קובנה בכללם, לחזור לבתיהם.

ב־1503 ביטל אלכסנדר הראשון, תמורת תשלום הוגן, את גזירת הגירוש והתיר ליהודים לחזור ולקבל באופן חלקי את נכסיהם. תושביה הוותיקים של ויליאמפולי חזרו מיד, אך אזרחי קובנה הנוצרים, בעלי „זכות־מאגדאבורג״, עשו כל

מאמץ למנוע מהיהודים לשוב ולהתיישב בה. המצב השתנה עם עלייתו על כס המלכות של זיגמונד (הזקן), אשר נטה חסד ליהודים. זיגמונד עודד מסחר ומלאכה ובימיו היו סוחרים יהודים באים לעיר ללא הגבלה. בקובנה ישבו באותם הימים שמאים יהודים, מוסמכים להערכת סחורות־יצוא כגון: עצים, תבואות וכד׳. הסוחרים הנוצרים בעיר היו מעוניינים בשמאים אלה, אשר בעזרתם היו נקבעים תשלומי המכס על סחורות־יצוא לפרוסיה. בתעודות מש׳ 1528 נזכר חוכר המכס על דונג ומלח — היהודי אהרון נחומוביץ.

אולם היהודים לא הצליחו, כנראה, להתגבר על עקשנותה של העיריה, ורובם נאלצו להתגורר בווילִיאמפולי הסמוכה. אף זיגמונד־אוגוסט, שנטה לריפורמציה והיה ידוע ביחסו הסובלני ליהודים, אישר את תקנות קודמיו אשר אסרו על ישיבת היהודים בעיר.

„ועד ארבע הארצות", המוסד העליון של האוטונומיה היהודית במדינות ליטא—פולין, התפלג. בליטא הוקם „ועד מדינת ליטא", שהתבסס בימיו של זיגמונד־אוגוסט. לפי פקודת המלך מ־1551 נוסדו בליטא קהילות־גליל עם רבני־גליל בראשן. לפי תעודות של פנקס מדינת ליטא השתייך קומץ היהודים בקובנה לגליל הורודנא, והישוב היהודי בווילִיאמפולי — לגליל קיידאן. יש לציין, שקובנה העתיקה תפשה רק שטח קטן, והוא חלק העיר שנודע אח"כ כ„עיר העתיקה" („אלט־שטאָט"). יתכן גם שתפשה רק חלק משטח זה.

מימי זיגמונד־אוגוסט החלו להעניק גם ליהודים בעלי מקצועות אחרים היתר־ישיבה בקובנה. כך נזכר בתעודות מהימים ההם רוקח יהודי בשם ר׳ דוד. הלה נזכר בתיק משפטי מחודש אוקטובר 1559 במשפט עם משה יקמוביץ מלוכוביץ (מאָטריקי ליט. סודיבניק דייל מס. 39 פאל. 246). כן נזכר שם רופא בשם ד"ר טודרס.

בסיים מ־1547 הוגשה למלך הצעה להקים בקובנה (וגם בבריסק, דריסה ובסאלאט) מחסני עצים, כדי להקל על יצואם וכן לשם גביית המס מהיצוא לטובת הממשלה. הצעה זו נתקבלה ע"י הסיים ואושרה ע"י המלך („קניגא פאסאלסקאיא, מאָטריקי ליטאווסקוי"). ב־1558 קיבל היהודי דוד שמרלוביץ (מבריסק) ושות׳ זכיון לגביית המכס מדונג ומלח לתקופה של 3 שנים, תמורת תשלום לאוצר המלך בסך 4000 קופ גרוש („אקטאוואיא קניגא מאָטריקי ליטאווסקוי זאפיסי" מס. 37 פאל. 161). מפקודה, שהוציא המלך סטפאן באטורי (8.2.1580), נראה שבקובנה חיו אותו זמן יהודים („אקטי זאפאדנאי ראסיאי" III, 221). פקודה זו באה על יסוד קובלנתם של אזרחי טרוקי (19.6.1579) נגד סוחרי קובנה, שאסרו עליהם להכנס לעיר עם מרכולתם ולסחור בה, בניגוד לזכותם הקדומה לסחור בקובנה, וללא הפליה לרעה לגבי הסוחרים היהודים והנוצרים בנסיכות ליטא. הפקודה שהוציא המלך אסרה על סוחרי קובנה להפריע לסוחרי טרוקי. כן הבטיח לברר את עצם התלונה עם גמר המלחמה שעמד בה באותו זמן („אקטי גאראדאוו וילנא, קובנה וטרוקי" III, 175). אולם ב־23 במרס 1589 פנה שוב ראש קהילת יהודי טרוקי, אהרון שלומוביץ, בשמו ובשם עדתו, למלך זיגמונד השלישי בתלונה על סוחרי קובנה שאסרו על סוחרי עירו לסחור בעירם וגם החרימו את מרכולתם בניגוד לזכויות, שהוענקו להם ע"י מלכי פולין ונסיכה הגדול של ליטא.

ראשית ארגונה של הקהילה היהודית

קהילת קובנה היתה עדיין קטנה, ללא רב וללא בית־כנסת משלה, שעה שבווילִיאמפולי הסמוכה היו כבר כמה בתי־מדרש ומוסדות של קהילה מאורגנת. אך החל הישוב היהודי בקובנה לגדול, ניסתה העיריה להצר את צעדיו: לא התירו ליהודים להופיע בשווקים וניסו לדחוק אותם לתוך גיטו סגור (רח׳ יאנובה). בש׳ 1601 הנהיג המלך הגבלות חמורות על יהודי קובנה.

בימי המלחמות בין פולין ורוסיה, ואח"כ בימי המלחמה עם השוודים, עברה העיר מיד ליד וקומץ היהודים בה סבל רבות. על יסוד הלשנה של סוחרים נוצרים פקד המלך יאן־סבסקי (1682) על גירוש יהודי קובנה. היהודים, אשר היו כבר מושרשים בעיר, נאלצו לעקור לסלאבודקה. לאחר מו"מ מייגע הסכימה העיריה להתיר ליהודים את שובם, בתנאי שיתחייבו להרים לטובתה 1/15 מכל הכנסותיהם. מאותם הימים מתחילה הקהילה בקובנה להתבסס. בתעודות מראשית המאה הי"ח נזכר כבר רבה הראשון של קובנה — ר׳ עזריאל. יתכן שבאותם הימים היה כבר בעיר גם בית־מדרש ור׳ עזריאל שימש רק דיין ליהודי העיר. האב"ד ישב בווילִיאמפולי.

המאה הי"ח הביאה הרבה אסונות על קובנה. בראשיתה — המלחמה בין פולין לשוודיה; ב־1781 פרצה שריפה גדולה, שהחריבה כמעט את כל העיר. אח"כ באו הכיבוש הרוסי (בימי מלחמת שבע־השנים) ושורה של פגעים אחרים. גם בשנות הרעה לא זנחו הנוצרים את שנאתם ליהודים ולא סבלו כניסתם של יהודים חדשים. בעיקר חרה להם, שיהודים רכשו מחוץ לתחומי הגיטו מגרשי בתים שנשרפו (רחובות יאנובה וה„ארמון"). לאחר שנודע כי ליהודים אבדו בשעת השריפה הגדולה התעודות המעידות על זכות ישיבתם בעיר, תבעה העיריה את גירושם בהסתמכה על מגילות עתיקות של מלכי פולין, האוסרות על יהודים את הישיבה בעיר. ב־1753 הצליחה העיריה לקבל פסק־דין על גירוש יהודים מקובנה והחרמת בתיהם, גינותיהם ומגרשיהם. חלק מן היהודים עקר לווילִיאמפולי וחלק התיישב באזורים שמחוץ לתחום שיפוטה של העיריה. ושוב היו היהודים מופיעים בשווקי קובנה. הדבר הרגיז את ראש העיריה, פרוזר. ב־1761 גרמה הסתתו לפרעות ראשונות ביהודים: בתי יהודים נשרפו ושארית היהודים גורשו לווילִיאמפולי. פרוזר ניסה לגרש את היהודים גם מווילִיאמפולי, אך זממו זה לא עלה בידו.

באותם הימים נתפרסמה בקובנה משפחת סולובייציק, עליה נמנו ר׳ משה — רבה של ויליאמפולי, ואחיו ר׳ אברהם. לאחר הפרעות והגירוש ב־1761 פתחו אלה בפעולה משפטית נגד ראש העיריה. המשפט התקיים בווארשה ונמשך עד ש׳ 1782. היהודים נתמכו ע"י הראדזיווילים מקיידאן. ב־1782 יצא פסק־דין שחייב את עירית קובנה לשלם ליהודים, נפגעי הפרעות, פיצויים בסך 15,000 זהוב וכן הוצאות המשפט. ראש העיריה פרוזר נידון לשבועיים מאסר. היהודים שבו לעיר וקיבלו חזרה את נכסיהם. לזכר המאורע חיבר ר׳ שמואל הקטן מווילנה את „מגילת קובנה" (א׳ אדר ב׳ תקמ"ג), שהיו נוהגים לקראה בשושן־פורים בבית־המדרש הישן. מאז החלו להתפתח חיי קהילה יהודית בקובנה. בין החוזרים היה גם העסקן הדגול ר׳ אבא סולובייציק. נוצרים עוד ניסו להתדיין עם יהודים בערכאות על זכות ישיבתם בעיר, אך ללא

הצלחה. הקהילה היתה דואגת שיהודים לא ילוו כסף לשאינם־יהודים נגד שעבוד בתים מחוץ לתחום הישוב היהודי. בכך רצו למנוע טענות, שכאילו חורגים הם מגבולות התחום המותר להם.

יהודי קובנה תחת שלטון הרוסים

ב־1795 נספחה ליטא לרוסיה, וקובנה הפכה עיר מחוז בפלך וילנה (1796). כן היתה לעיר־גבול (הפרוור אלקסוט היה שייך לפרוסיה; ב־1808 סופחה אלקסוט ע״י נפוליאון לנסיכות וארשה, שנותקה מפרוסיה). אך שנאת ישראל לא נעלמה בעירית קובנה גם בימי השלטון הרוסי. ב־1797 התאוננו הנוצרים בפני הצאר פאוול ה־1 וביקשו, על יסוד החוקים הישנים שעדיין היו בתוקפם, לגרש את כל היהודים ולהחרים את רכושם. הצאר צווה לערוך חקירה. עסקני הציבור היהודי לא ישבו בחיבוק־ידיים, והתביעה הוכרה כבלתי־מבוססת. בהמלצת שר הפלך רפנין הורה הצאר להשאיר את היהודים בעיר ולהתיר להם להמשיך בעסקיהם ללא הפרעה. הוכר, כי היהודים מהווים חלק ניכר באוכלוסיה העירונית, כי חלקם במסים מכריע וכי השנאה העוורת אליהם עלולה להחריב את העיר מבחינה משקית. היהודים ניצלו יחס זה של השלטון הרוסי וניסו להתיישב גם מחוץ לתחומי הגיטו. אך עוד שנים רבות נשאר המצב המשפטי בלתי ברור לפקידי העיריה, והיתה להם עילה ותואנה לקבל שוחד מיהודים. כן נקבעו תקנות חמורות, שבאו להכביד על היהודים רכישת נכסי־דלא־ניידי מבעלי־חוב לא־יהודים באזורים נוצריים. במקרים מסויימים הוטל על העיריה, כנציגת הנוצרים, לפדות את החובות של לא־יהודים, אשר משכנו את נכסיהם ליהודים.

הקהילה היהודית מנתה אותו זמן בס״ה 1508 נפש. היה לה בית־מדרש (הוא „ביהמ״ד הישן״), אולם לא היה בכוחה לקיים רב. יהודי קובנה נזקקו לשרותי הקהילה בוויליאמפולי. יהודים שרצו להתיישב בעיר היו משלמים סכום כסף לקהילת ויליאמפולי על היתר־עקירה.

ב־1812 נפגעו היהודים מפלישת נפוליאון. ב־2 ביוני עבר צבאו הגדול את הניימן מצד אלקסוט. היהודים נמצאו בין הפטיש והסדן ועמדו בתלאות רבות של ימי מלחמה זו. כשחזרו הרוסים לעיר נערכה להם ב„ככר־העיריה״ קבלת־פנים חגיגית, בה הופיעו נציגי היהודים שבאו עם ספרי תורה ועם לחם ומלח. בימי הצאר ניקולאי ה־1 הונהגו, לפי בקשתם של 14 אזרחים נוצרים, הגבלות חדשות: ליהודים הותר לבנות רק בפרוורים — סלאבודקה, ברח׳ יאנובה וכן בין כרמליטא ורח׳ רומשישקי; נאסר עליהם לתקן בתי־עץ ובמקומם היו חייבים לבנות בתי־אבן; מותר היה למכור בית־עץ רק למי שהתחייב להקים במקומו בית־אבן (1846). העסקן הציבורי ר׳ צבי (הירשל) נביאזר פעל רבות להקלת הגזירות.

בשנים הללו ירדה על היהודים גזירת החטופים: ילדי ישראל היו נחטפים לצבא. לאחר כשלון המרד הפולני ב־1831 השתפר יחסה של האדמיניסטרציה הרוסית לישוב היהודי בליטא. להלכה נשארו עוד בתוקפן ההגבלות הישנות, אך למעשה הותר ליהודים להתיישב בכל חלקי העיר. הודות למאמציהם המסורים של עסקני־ציבור ניתנה ליהודים (ב־1839) גם זכות בחירה לעיריה. אולם ההגבלות על רכישת נכסי־דלא־ניידי בכל העיר טרם בטלו.

ב־1842 הפכה קובנה לבירת הפלך, שנותק מווילנה, אף כי היתה עדיין עיר קטנה ולא־בנויה. כשעבר דרכה הצאר הרוסי הביע את תמהונו על העזובה. שר הפלך הסביר לצאר, כי גרמו לכך ההגבלות על היהודים. הצאר ביקש להמציא לו תזכיר מפורט בענין זה. ב־1846 הוגש לו התזכיר בצירוף בקשה לבטל את הגזירות על היהודים. על החתום באו 42 בעלי אחוזות, סוחרים, פקידים ואזרחים לא־יהודים נכבדים. על יסוד המלצותיהם של שר הפלך והגנרל־גוברנטור בוטלו ב־1858 כל ההגבלות על יהודי קובנה (למעשה בוטלו כל ההגבלות רק ב־1864). מאז החלה התפתחותה המהירה של העיר ועלייתה של האוכלוסיה היהודית. באותם הימים ביקר בעיר השר משה מונטפיורי עם אשתו ובני לויתו. הוא התארח בביתו של ר׳ שמעון מרקל, וכן ביקר בוויליאמפולי, נפגש עם שר הפלך ושוחח עמו על מצב יהודי הפלך.

על השפעת ביטולן של ההגבלות על היהודים בעיר ניתן ללמוד מנתונים אלה: ב־1847 ישבו בקובנה ובסלאבודקה 4986 יהודים (מהם בסלאבודקה — 2973), ובש׳ 1864 מנתה קהילת קובנה 16540 נפש. ב־1897 מנתה קהילה זו (כולל היהודים בסלאבודקה) 25448 נפש (36% מכלל האוכלוסיה). תוך 15—16 שנה שימשה קובנה אבן שואבת לקהילות יהודיות סמוכות. אותו זמן החלו יהודים לעקור מהכפרים ומהעיירות אל מרכזים עירוניים.

הקהילה היהודית ומוסדותיה

ב־1862 רכשה קהילת קובנה מגרש רחב־ידיים על „ההר הירוק״ לצרכי בית־עלמין. עד אז היו קוברים את מתיהם בבית־הקברות בוויליאמפולי. בשעת גאות הנהרות היתה העיר מנותקת מוויליאמפולי, והיו עוברים ימים עד שהנפטרים היו מובאים לקבורה. אותה שנה נוסדה בקובנה „חברה קדישא״. בש׳ 1864 היו כבר בעיר 19 בתי־תפילה, מלבד ביהמ״ד הישן. כן החלו לייסד מוסדות־צדקה יהודיים. ב־1876 נוסדה חברת „מחזיקי עץ חיים״ (ע״י זוסמן נביחוביץ וצבי רבינוביץ), שהקימה תלמוד־תורה, בו למדו 300—400 תלמיד, מפיהם של 6—7 מלמדים־מורים, למודי־קודש, עברית, רוסית וחשבון. תקציבו השנתי של ת״ת זה הגיע ל־1600 רובל. הכנסותיו באו מהקצבות ועדת הקורובקא (ממסי הבשר), תרומות והקצבות ה„חברה קדישא״ (15% מהכנסותיה). כן היה „תלמוד־תורה״ ב„פלאן החדש״, קשור לבית־כנסת „נחלת ישראל״.

ב־1854 עשה ר׳ הירשל נביאזר מאמץ גדול להקים בנין־אבן חדש לבית־החולים. ב־1875 אורגן ביה״ח על יסודות מודרניים ע״י תנחיאל לוינזון וזאב פרומקין; תקציבו השנתי הגיע ל־15 אלף רובל. ביה״ח נועד ל־400 חולים וטיפל ב־4000 חולים בשנה. בש׳ 1862 נוסדה ע״י צבי שפיר ור׳ יצחק־זאב סולובייציק (אבי ר׳ יוסף־דב, רבה של בריסק) חברת „סומך נופלים״. בסוף המאה הוקמו גם מושב זקנים ובית־יתומים.

ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור נתקבל לרב בקובנה ב־1864, וישב בה על כס הרבנות עד 1896. הוא שהעלה את קרנה של קהילה זו בעיני העולם היהודי. בימיו הפכה העיר מרכז לעסקנות ציבורית של רבני רוסיה. ר׳ יצחק־אלחנן היה

אישיות מרכזית ובר־סמכא תורני מוכר בכל רוסיה. ב־1875 הטיל ר׳ יצחק־אלחנן איסור על אתרוגי „קורפו״, בתגובה על הפרעות ביהודים שם. בימיו לא נעשתה שום פעולה ציבורית יהודית חשובה ברוסיה מבלי לשתף בה אותו. גם השלטונות הרוסיים התייחסו אליו ביראת־כבוד.

ר׳ יצחק־אלחנן קיים מזכירות, אשר בראשה עמד ר׳ יעקב ליפשיץ, שהתפרסם במאבקו נגד המשכילים ואח״כ נגד „חובבי־ציון״ והציונים על גישתם החילונית לבעיות היהדות. מזכירות זו נודעה אח״כ ברבים בשם „הלשכה השחורה״, כינוי שניתן לה ע״י עתונות המשכילים. ר׳ יצחק־אלחנן עצמו לא היה קנאי וקיצוני בדעותיו, ועמד במגע עם משכילי העיר, אשר התייחסו אליו בכבוד רב. בימיו הוקם ע״י משכילי העיר בית־הכנסת הכורלי („אוהל יעקב״). ביכ״נ זה שכן תחילה בבי״ס „מאפו״ (ברח׳ מאפו). לאחר זמן נבנה בשבילו בנין מיוחד ברח׳ אוז׳ישקו. ר׳ יצחק־אלחנן היה ממתנגדי תנועת המוסר. בינו לבין ר׳ ישראל סלנטר נטוש היה מאבק חרישי. ר׳ ישראל סלנטר עקר לסלאבודקה ושם הקים (תרמ״ב), יחד עם ר׳ נטע־צבי פינקל („הסבא מסלאבודקה״), ישיבה שנקראה אח״כ על שמו („כנסת־ישראל״). ישיבה זו נתמכה ע״י הנדבן לחמן מברלין. עשר שנים לאחר מכן, אחרי מחלוקת ממושכת, הוקמה ישיבה שניה בסלאבודקה בשם „כנסת בית־יצחק״ (ע״ש ר׳ יצחק־אלחנן), שתפקידה היה להחליש את השפעתה הגוברת של תנועת המוסר. מייסדה היה ר׳ ברוך־בר לייבוביץ. באותן השנים נוסד גם „כולל״ לאברכים לומדי תורה. מוסדות תורניים אלה משכו אליהם לומדים מקרוב ומרחוק. כך הפכה קובנה למרכז תורני, מהגדולים ברוסיה.

בשנות השמונים עמד ר׳ יצחק־אלחנן בראש מגבית גדולה לטובת נפגעי הרעב בפלך קובנה, ואח״כ לטובת נפגעי הפרעות ברוסיה. בן דורו של ר׳ יצחק־אלחנן היה הרופא היהודי המפורסם והעסקן הציבורי הדגול ד״ר יצחק פיינברג.

מן המאה הי״ט למאה העשרים

מחציתה השניה של המאה הי״ט עמדה כמעט כולה בסימן עליה כלכלית של הישוב היהודי. בשנות החמישים נסלל הכביש פטרבורג—וארשה. כביש זה חצה את קובנה. בימי מלחמת קרים (1855) הוטל ע״י מעצמות־המערב הסגר ימי על רוסיה. הקשר המסחרי היחיד עם המערב עבר דרך קובנה. בשנות הששים (1863) נסללה מסילת־ברזל לגבול גרמניה. אותו זמן החלו לבנות בסביבת העיר מבצר גדול, שבנייתו נמשכה עד פרוץ מלחה״ע ה־1. אנשי מעשה, סוחרים, קבלנים, חרשתנים ובנקאים יהודים מצאו בעיר כר נרחב לפעולתם. בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה ה־20 כבר היה בעיר מעמד בינוני מבוסס. האוכלוסיה היהודית גדלה והתפשטה בחלקים חדשים של העיר: „פלאן החדש״, שאנצי, כרמליטא ועוד.

בקובנה, סלאבודקה ו„ההר־הירוק״, התפתח גם מעמד אנשי־עבודה יהודים: פועלים, בעלי־מלאכה, פקידים, סבלים, רוכלים וכד׳. בש׳ 1887 הגיע מספרם בקובנה ובמחוז ל־5479 בעלי־מלאכה יהודים, 1143 עוזרים לבעלי־מלאכה, 776 שוליות. מהם: 445 חייטים ותופרות, 380 סנדלרים ותפרים, 336 עושי סיגריות, 300 קצבים ודייגים, 445 אופים, 338 גננים, 509 בעלי עגלות וכרכרות, 595 פועלים בלתי מקצועיים, כורכים, נפחים, ספרים, טוחנים, תנרים, ייננים ואח׳ („ווסחוד״, 1889). ההבדלים הסוציאליים והכלכליים השתקפו בחייה התרבותיים והפוליטיים של הקהילה. המעמד הבינוני, שהיווה את השכבה הסוציאלית רבת־ההשפעה בחיי הקהילה, העמיד אינטליגנציה שכללה רופאים, עורכי־דין, מהנדסים, סופרים ומורים. רוב עסקניה הציבוריים של העדה אף הם בני אותו מעמד היו. עליהם נמנו ר׳ איסר־בר וולף, ד״ר יצחק פינברג, בכרך, משה ברמסון, ליאון אוז׳ינסקי, אבא סולובייציק, שמעון מרקל, יחזקאל יפה, בנימין רבינוביץ, מרדכי רבינוביץ, תנחיאל לוינזון, אלטמן, הרב ר׳ ישראל־ניסן קרק, זאב פרומקין ואח׳.

מאותה שכבה סוציאלית קמו גם כוחות אינטליגנטיים בעלי השקפת עולם סוציאליסטית, שהיו בין מייסדיה של תנועת ה„בונד״ בליטא. בסוף המאה הי״ט היו פעילים בחייה הרוחניים של העיר הסופרים ש. בן אביגדור, ש. ל. גורדון ושמואל רוזנפלד. חנוכו של הדור הצעיר היה מסורתי. רובם למדו בחדרים ובישיבות. התלמוד־תורה שנוסד בא לספק השכלה חילונית גם לבני העניים. בביה״ס העממי היהודי הממשלתי (בהנהלת רודמן) וכן בבתי־ספר פרטיים עממיים יהודיים למדו כמה מאות מבני הנוער היהודי. בגימנסיה הרוסית לבנים (הממשלתית) למדו 50—60 תלמידים יהודים (מתוך 369 תלמידים), ובגימנסיה לבנות — 30—40 (מתוך 310).

תחילת המאה העשרים

לפני מלחה״ע ה־1 (1914) הגיע מספר היהודים בקובנה ל־40,000 נפש באוכלוסיה כללית בת 87,986 נפש, היינו — כ־50%. בש׳ 1908 היו 92% מכל יהודי העיר „עירוניים״ (מעשצ׳אני). על „מעמד הסוחרים״ (בעלי ה„גילדה״) נמנו 145 איש, כמעט כולם יהודים. אותה שנה הוצאו בעיר 1439 רשיונות מסחר. ענף המסחר העיקרי היה יצוא עצים, פשתן ותבואה, ביצים, עופות ובהמות. היבוא תפס מקום שני במעלה. המסחר ה„פנימי״ — היקפו היה מצומצם מחמת רמת החיים הנמוכה של האוכלוסיה.

בש׳ 1908 הוצאו 164 רשיונות לייצור. ב־64 מפעלי תעשיה שבעיר עבדו 2443 פועלים. תוצרתם הגיעה אותה שנה לערך של 5,178,575 רובל. רק 4 היו מפעלים גדולים, שהעסיקו 1740 פועל, ואלה היו בבעלותם של נוצרים (בעיקר גרמנים). מפעלי היהודים (פרט לטחנות־הקמח) היו ברובם בענפי התעשיה הזעירה, ותנאי העבודה בהם היו ירודים. בבתי־החרושת של הנוצרים כמעט שלא הועסקו פועלים יהודים, אף כי רמת חייו של הפועל היהודי היתה נמוכה. מספר יהודים עבדו בשיט־דוברות על הניימן והוויליה (הם התגוררו בעיקר בסלאבודקה וכן ברח׳ יאנובה). תנאי החיים הירודים והפרנסה הלקויה גרמה להגירה גדולה (בעיקר לארה״ב ולדרום־אפריקה). בש׳ 1908 בלבד היגרו 600 יהודים (בעיקר פועלים, בעלי־מלאכה ופקידים). מספר הנזקקים לסיוע ציבורי הגיע אותה שנה ל־4000 איש. חלקם של היהודים במקצועות החפשיים: מתוך 21 „עורכי־דין מושבעים״ היו 4 יהודים, מתוך 23 „סגני עו״ד״ — 12 יהודים; מתוך 24 הרופאים היו 15 יהודים.

ב־1911 היו בקובנה 25 בתי־כנסת ובתי־תפילה. רובם היו שייכים לחברות מקצועיות (סוחרים, חייטים, קצבים ואח׳).

אחד היה של חסידים. הנוער למד בעשרות „חדרים" שהיו בעיר (המפורסמים בהם היו של אברמוביץ, קליניצקי, סוקסטליסקי), וכן בישיבות שבסלאבודקה (2), בביהמ"ד הישן, בביהכ"נ של חייטים („עץ חיים") ובקלויז נביאזי. בביה"ס העממי היהודי הממשלתי למדו 250 תלמידים, בבתי־הספר העממיים הממשלתיים למדו 148 יהודים (ביי"ס לבנים) ו־154 (ביי"ס לבנות), בשבעה בתי־ספר יהודיים פרטיים למדו 213 בנים ו־152 בנות. בתלמוד־תורה למדו 158 ילד. בסה"כ למדו 1462 תלמיד, שהיוו רבע מכל הילדים היהודים בגיל ביי"ס. ליד ביה"ס העממי היהודי היו (מש' 1888) כתות מקצועיות (למסגרות ולנגרות). כן היה קיים ביי"ס מקצועי לבנות („טרוד"). בגימנסיה לבנים (ע"ש פלטוב) למדו 166 יהודים (כלל תלמידיה — 502), בגימנסיה לבנות (ע"ש מריה) — 228 (מתוך 468), בסמינר למורים — 126 (מתוך 243). בגימנסיות לבנות של איגנטיוו ושל ליסיצקי למדו כמה עשרות בנות יהודיות.

מקור חשוב לתמיכה במוסדות הקהילה שימשה ה„קורובקא". בש' 1907 הגיעו הכנסותיה ל־33,000 רובל. אותה שנה חילקה בין המוסדות את הסכומים הבאים: 11,800 רובל — לביה"ח היהודי, 3,300 רובל — למושב הזקנים, 2000 רובל — לתלמוד־תורה, 4800 רובל — לבתי־ספר שונים, 1200 רובל — הוספות למורים ולמורה־דת בגימנסיה הרוסית, 1000 רובל — למעות חטים, 600 רובל — לביהכ"נ הכוראלי, 900 רובל — לרב־מטעם, 600 רובל — להנהלת ספרי המטריקה, 7000 רובל — לרבנות העיר, ו־600 רובל — לעיריה עבור „שולחן הקורובקא".

עוד לפני ש' 1905 הופיע בקובנה, בעריכתו של יוליוס בלומנטל, „קובינסקי טלגרף" (לאחר זמן שונה שמו ל„סאוא־רו־זאפאדני טעלעגראף") — עתון יהודי בשפה הרוסית, שלחם נגד משטר הקיפוח של השלטון הצארי ושימש גשר בין הציבור היהודי והאינטליגנציה הליטאית הצעירה ואף סייע להשגת הסכם פוליטי בין יהודים וליטאים בבחירות לדומה.

כשלון המהפכה (1905) הביא למאסרם ולגלותם של רבים מבני הקהילה היהודית. חלקם הוגלו לסיביר וחלק נמלט לאמריקה, שם המשיך בפעילותו הסוציאליסטית.

עוד בבחירות לדומה הראשונה העדיפו עסקני־הציבור היהודים הסכם־בחירות עם הליטאים על פני ברית עם הפריצים הפולנים. קובנה שימשה מרכז למדיניות זו. עוה"ד עוזר פינקלשטיין ועו"ד פטראס ליאונס הקימו ועד משותף, בו השתתפו מצד היהודים ד"ר י. פיינברג, א. ב. וולף, ע. פינקלשטיין, צבי (גריגורי־הנס) וולף, ד"ר ו. וירזבלובסקי, י. בכרך, ליאון אוז'ינסקי, מ. סולובייציק ול. סולובייציק. הליטאים היו מיוצגים ע"י המהנדס פטראס ויליישיס (אח"כ ראש העיריה), אחיו יונאס ויליישיס, ואחרים. הודות לשיתוף־פעולה זה הצליחו בבחירת ציר יהודי לדומה הראשונה והוא ליאון ברמסון, יליד העיר. לאחר פיזור הדומה הראשונה לא יכול היה להציג שוב את מועמדותו לבחירות החדשות בשל היותו בין החותמים על „הכרזת ויבורג". לדומה השניה נבחר עו"ד שכנא אברמסון. בדומות השלישית והרביעית היתה יהדות ליטא מיוצגת ע"י נפתלי פרידמן מפוניבאז'. קובנה עמדה לבחור בעו"ד אוסקר גרוזנברג, אך מועמדותו נפסלה ע"י השלטונות.

ב־1909 (22—29 במאי) התקיימה בקובנה ועידת עסקני־ציבור יהודים מכל רחבי רוסיה, שנקראה „התייעצות של עסקני־ציבור יהודים מתחום המושב". בימים ההם של שלטון הריאקציה ברוסיה עוררה הידיעה על הוועידה שמחה רבה ברחבי המדינה. הרשיון לוועידה ניתן ע"ש א. ב. וולף. השתתפו בה 120 נציגים מ־46 קהילות. בין המשתתפים בוועידה היו רבה הראשי של מוסקבה הרב מזא"ה, עורכי הדין המפורסמים סליוזברג, וינבר, ד"ר איזידור אלישיב („בעל מחשבות") ועסקני־ציבור דגולים אחרים. בתור מזכירים שימ־שו צבי (הנס) וולף ויוליוס בלומנטל. הוועידה בחרה בוועד בן 21 איש, מהם 9 מפטרבורג. החלטותיה התייחסו למאבק על שוויון זכויות ליהודי רוסיה, ארגון הקהילות, אוטונומיה לאומית־תרבותית, חקר מצבם הכלכלי והסוציאלי של יהודי רוסיה, תעמולה לפרודוקטיביזציה מקצועית, מודרניזציה של מוסדות־צדקה יהודיים וכד'.

ב־1908 נוסדה בקובנה ע"י עסקנים ציוניים מקומיים (ד"ר ד. מ. שוורץ, ד"ר א. לאפין וא. בלושר) ספריה ע"ש מאפו. הצורך בה היה גדול. בשעתו הקימו חברי ה„בונד" ספריה, אך אחרי כשלון המהפכה ב־1905 נאלצו לסגרה. „ספרית מאפו" נועדה לשמש בחלקה את בחורי הישיבה בסלאבודקה. זמן מה אסרו ראשי הישיבה על הבחורים לבקר בספריה ושליחי־סתר מיוחדים היו משגיחים על המבקרים בה. על אף האיסור והעונשים על העבריינים גדול היה מספרם של בני־ישיבה שביקרו בה. גדולה היתה השפעתה החינוכית והציונית של ספריה זו על בני הנוער בעיר. מלבד ספריה זו מצויות היו בקובנה ספריה של חברת מפיצי־השכלה, ספריה בסלאבודקה, וכן ספריה פרטית גדולה של אבא בלושר. בקובנה היו פעילות חברות „חובבי שפת עבר", סניף חברת מפיצי־השכלה וחברה יהודית מוסיקאלית־דרמטית. כן פעלו במחתרת אגודות ציוניות ואגודות־נוער ציוניות.

מלחמת העולם הראשונה, הגירוש והכיבוש הגרמני

הראשונים לסבל היו יהודי קובנה. עם פרוץ המלחמה, ט' באב תרע"ד (1.8.1914), עזבו את העיר אלפי תושבים. עם התקרבות החזית עקרו אלפי יהודים נוספים ועברו לווילנה או לישובים אחרים. אך ב־5 (18) במאי 1915 פקד המצביא העליון של הצבא הרוסי, הנסיך הגדול ניקולאי ניקולייביץ, על פינוי היהודים, ללא יוצא מן הכלל, מהעיר וכמעט מכל הפלך. הפקודה בוצעה ללא רחמים וללא התחשבות עם חולים ובעלי־מום. ערב חג־השבועות תרע"ה היתה העיר „נקיה" מיהודים. דירותיהם ועסקיהם נחתמו אמנם ע"י המשטרה ושלטונות הצבא, אך למעשה השתלטו הנוצרים על הרכוש היהודי ושדדוהו. חלק מצער של המגורשים הצליח למצוא מקלט בווילנה, אך רובם הופנו אל פלכי הדרום והמרכז של רוסיה. לא עברו חודשים רבים והצבא הגרמני פרץ את החזית הרוסית וכבש את פלכי קובנה, וילנה וגרודנה. קובנה נכבשה ע"י הגרמנים ב־5 (18) באוגוסט 1915, וילנה — זמן קצר אחריה (ביום הכפורים תרע"ו). יהודי קובנה המעטים, אשר נמצאו בשטח הכיבוש הגרמני, חשו לחזור לבתיהם, אך מצאו את רכושם שדוד ואת בתיהם חרבים. כן נשדדו בתי־הכנסת ומוסדות־ציבור אחרים. ביהכ"נ הכורלי סבל, באופן יחסי, פחות. ספרים מספרית מאפו, שהוחבאו בביכ"נ זה,

שרדו ברובם. מספר היהודים שחזרו הגיע ל־9000 בקירוב. 20,000 יהודי קובנה התפזרו על פני רוסיה הגדולה. בקובנה הוקמה עיריה גרמנית, בה השתתף גם נציג האוכלוסיה היהודית (שבתאי שובל). אותו זמן שימש שובל גם בתפקיד ראש־הקהל. את מקומו של הרב (א. ד. שפירא) מילא בכל שנות הכיבוש הגרמני הרב ר׳ ישראל־ניסן קרק. הרב הצבאי ד״ר רוזנהק, הרב הצבאי לוי מלייפציג, הסופר היהודי ארנולד צוויג, הצייר הרמן שטרוק, הסופר סמי גרונימן, וד״ר ליאו דויטשלנדר, שהיו עם צבא־הכיבוש הגרמני, השתתפו באופן פעיל בחיי הקהילה היהודית המדולדלת. ביזמתם הוקם ביה״ס תיכון יהודי בשפת הוראה גרמנית (בהנהלתו של ד״ר יוסף קרליבך שהיה אח״כ רבה של אלטונה־המבורג). במרוצת הזמן הפך ביה״ס זה לגימנסיה עברית ריאלית. על עסקני־הציבור היהודים היתה מוטלת גם הדאגה לשבויי־המלחמה היהודים, שחיו בתנאים קשים מאד. קובנה לא סבלה רעב ומגיפות כווילנה היהודית. הכיבוש הגרמני בה היה, באופן יחסי, קל מאשר במקומות אחרים.

שתי ישיבותיה של סלאבודקה עברו בימי הגירוש לפנים רוסיה. ישיבת „כנסת בית־יצחק״ השתקעה אחרי המלחמה בקמיאניץ־ליטובסק, ולא חזרה עוד לליטא. ישיבת „כנסת־ישראל״, אשר נפתחה מחדש בעזרת השלטון הגרמני עוד בסתיו 1915, בראשותם של ר׳ ברוך הלוי הורביץ ור׳ ניסן יבלונסקי, חזרה לסלאבודקה על מנהליה ומייסדה („הסבא״) בש׳ 1920 והתבססה במקומה הקודם.

בימי ליטא העצמאית

לאחר חתימת חוזה־השלום בין גרמניה לרוסיה בבריסק־דליטא החלו היהודים לחזור בהמוניהם לקובנה. אולם שיבתם מרוסיה של פליטי המלחמה וגוליה נמשכה עד סוף ש׳ 1923. גם לאחר מכן עוד נשארו אלפי יהודים בגלות רוסיה. קובנה, ששמה שונה לקאונס, הוכרזה בש׳ 1919 כבירתה הזמנית של מדינת ליטא. רבים מיהודי העיירות התיישבו בה, והעיר היתה למרכז מסחרי ואדמיניסטרטיבי של המדינה.

עם תקומתה של המדינה הליטאית החדשה החלו היהודים לטפח את האוטונומיה הלאומית־תרבותית, אשר ראשיתה היתה בווילנה. היהודים החלו לארגן מחדש את חיי הקהילה על יסודות דמוקרטיים. ההשפעה העיקרית בחייה של הקהילה עברה למפלגות הציוניות, אשר היו שליטות ברחוב היהודי והטביעו את חותמן על מוסדותיה, ובעיקר על מערכת החינוך. מסוף 1919 עד אמצע 1924 היה קיים בליטא מיניס־טריון לענייני היהודים וכן „ועד־הארץ״ (נאציונל־ראט). בעיר נערכו ועידות הקהילות היהודיות (1920, 1922) והאסיפה היהודית הלאומית (1923). המתח הפוליטי והציבורי בחיי הקהילה הגיע אז לשיאו. סביב מוסדות האוטונומיה היה נטוש מאבק בין המפלגות הפוליטיות והזרמים התרבותיים, בעיקר בשאלת החינוך. בראש קהילת קובנה עמד הד״ר משולם וולף (היה גם חבר העיריה). עם ביטול ארגון הקהילות הוקמו בקובנה חברות „עזרה״ ו„עדת ישראל״, שירשו את תפקידיה של הקהילה, אך ללא סמכותה והשפעתה בציבור.

היהודים בעיריית קובנה

השלטון הצארי נטל מהיהודים את הזכות לבחור ולהבחר לעיריות. רק בערים בעלות אוכלוסיה יהודית ניכרת היו השלטונות הצאריים ממנים מספר יהודים למועצת העיריה. אך גם מספרם של אלה לא יכול היה לעלות על 10% מהמספר הכולל של חברי העיריה, זכויותיהם היו מוגבלות בהצבעות והם לא יכלו להשתתף בוועדות העיקריות של העיריות. מצב כזה היה קיים גם בקובנה, אשר בה היוו היהודים אחוז ניכר של האוכלוסיה ושעיקר כלכלתה היה בידי היהודים (המסחר, המלאכה וחלק ניכר של תעשייתה).

בימי מלחה״ע ה־1 היתה קובנה כבושה על־ידי הגרמנים, והללו ניהלו בעצמם את ענייני העיר. בש׳ 1918, כשחל משבר בחזית המלחמה והגרמנים התחילו מתכוננים לפנות את העיר, החלו עסקנים מקומיים, בעיקר יהודים (ד״ר מכס סולובייציק, ד״ר משולם וולף, ל. גרפונקל), ליזום הקמת ועדה עירונית שתקבל לידיה את הנהלת ענייני העיר ותמנע תוהו ובוהו בשעת נסיגתם של הגרמנים. העסקנים היהודים מצאו לשון משותפת עם הפולנים ועם הליטאים, והצליחו להקים הנהלה עירונית זמנית, שלידיה הועברו בהדרגה סמכויות העיריה בהנהלת העניינים המוניציפליים, והיא אשר דאגה לסדר בעיר וכן לסיפוק צרכיה האלמנטריים של האוכ־לוסיה העירונית. כאשר הגיעו חברי הממשלה הליטאית הזמנית מווילנה, לאחר כיבושה של זו ע״י הפולנים, תמהו למצוא מנגנון עירוני מסודר הפועל כהלכה. השלטון בעיריה התבסס על קואליציה של 3 הפלגים הלאומיים בעיר (היהודים, הליטאים והפולנים) וראשות המועצה העירונית התחלפה בסדר רוטציוני. בש׳ 1924 נערכו בחירות דמוקרטיות לעיריה והאוכלוסיה היהודית היתה מיוצגת בה ע״י כל זרמיה ושכבו־תיה. לראש העיר נבחר המהנדס פ. וילײשיס, וסגנו — י. רגינסקי. כראש המועצה שימש ד״ר משולם וולף. היהודים היו מיוצגים בכל הוועדות העירוניות החשובות, וכן הועסק מספר ניכר של פקידים יהודים בעיריה ומוסדותיה. מצב זה נמשך עד סוף ש׳ 1926. המהפכה של דצמבר 1926 והשתל־טותם של הלאומניים (ה„טאוטינינקים״) על המדינה חיסלה גם את המשטר הדמוקרטי בעיריות. המשטר החדש ביטל את זכויות המיעוטים הלאומיים בעיריות וצמצם את נציגותם ע״י מניפולציות שלטוניות שונות. למטרה זו סופחו לאיזור שיפוטה של קובנה פרוורים מרוחקים וכפרים שלא היתה להם זיקה קרובה לעיר, וכל זאת כדי להגדיל את אחוז האוכלוסיה הליטאית. לראש העיר מונה וקיטײטיס, ומאוחר יותר מרקיס — מראשי המפלגה השלטת במדינה. רוח לאומנית ואנטישמית חדרה למשרדי השלטון העירוני. החלה חתירה תחת הכלכלה היהודית בעיר, צומצמו ההקצבות למוסדות חינוך, תרבות וסעד יהודיים, וצומצמה הפקידות היהודית. המגמה היתה לעקור את השפעתם של היהודים בעיר, בה הם היוו לפחות 25% מכלל האוכלוסיה וחלקם בכלכלתה היה בשיעור גדול בהרבה.

נציגיהם של היהודים בעיריה בתקופה האחרונה היו: ד״ר משולם וולף, עו״ד ראובן רובינשטיין, יוסף רגינסקי, ליאון אוז׳ינסקי, דוד איצקוביץ, ל. חדש.

חיי התרבות והכלכלה

לפי מפקד האוכלוסיה מ־17.9.23 מנתה קובנה 25,044 יהודים (27.1% מכלל האוכלוסיה). בש׳ 1933 מנה הישוב היהודי בעיר 38,000 נפש (29.8% מכלל האוכלוסיה). אמנם, אוכלוסיתה

היהודית פחתה בליטא העצמאית, הן במספרים אבסולוטיים והן באופן יחסי, אך מבחינה כלכלית, ציבורית ורוחנית הגיעה הקהילה היהודית לשיא התפתחותה. יהודי העיר (כשאר יהודי ליטא), שנאבקו קשה על עמדותיהם הכלכליות ונושלו מענפי משק שונים (כגון המסחר בתבואה, פשתן, בהמות ותוצרת חקלאית אחרת), הצליחו בכל זאת להחזיק בידיהם את המסחר בטקסטיל, חמרי בנין, עצים, ובעיקר את עסקי היבוא של תוצרת תעשייתית. יתר על כן, המרץ והיזמה היהודית מצאו שדה פעולה מבורך בתעשיה. הודות לכשרונותיהם וקשריהם הצליחו היהודים לפתח תעשיה נרחבת (הן בעיר והן בסביבתה) וזכו גם לעזרתה של הממשלה, אשר היתה מעוניינת בצמצום היבוא והתלות בתוצרת חוץ. תודות לעזרתו של הג׳וינט (ה„פונדיישן") התבססה הקואופרציה האשראית היהודית. הבנק המרכזי היהודי סייע לשקומם של המסחר הבינוני הזעיר והמלאכה היהודית. רמת החיים של האוכלוסיה היהודית העובדת עלתה, והופיעה גם שכבה של יהודים אמידים, אשר ביקשה להשקיע את הונה במפעלים קונסטרוק־טיביים חדשים.

היתה זו תקופת שקום ובנין בכל שטחי החיים הציבוריים: נוסדו בתי־ספר, גימנסיות, בנקים, עתונות ועוד. רשת בתי־הספר העבריים ומוסדות התרבות של קובנה היהודית כללה גני ילדים, בתי־ספר עממיים, בי"ס מקצועי (של „אורט"), 5 בתי־ספר תיכוניים, 2 סמינרים למורים, ישיבות, אוניברסיטה עממית בהנהלתה של הגב׳ ד"ר אסתר אלישיב. שפת־ההוראה ברובם של בתי־ספר אלה היתה עברית (הן בבתי־ספר של „תרבות" והן של „יבנה"־הדתיים). באוניברסיטה הליטאית למדו (ב־1940) כ־500 יהודים מתוך 3041 סטודנטים.

בקובנה הופיעו כמה עתונים יומיים באידיש, מהם: „אידי־שע שטימע" (עורכו הראשון היה לייב גרפונקל, אחריו — משה כהן, ומש׳ 1923 בעריכתו של ראובן רובינשטיין), שהיה הגדול והוותיק בין העתונים והחל להופיע עוד בש׳ 1919; „פאלקסבלאט" (מעורכיו הראשונים: ד"ר מנדל סודרסקי ויודל מארק); „דאס ווארט" (בעריכתם של נתן גרינבלט־גורן ואפרים גרינברג); „מאמענט", ועתונים אחרים. היו בעיר ספריות — במיוחד יש לציין את „ספרית מאפו" וספרית „חובבי המדע" („ליבהאבער פין וויסן"), סטודיה דרמטית עברית ליד מרכז „תרבות", ותיאטרון עממי באידיש (בהנהלתו של לאן). מהמוסדות הסוציאליים יש להזכיר את „בית־הילדים" מיסודו של ד"ר להמן, בית־הבריאות של „אזע", בית־חולים יהודי גדול, בית־יתומים ע"ש ר׳ יצחק־אלחנן (בהנהלת טוביה שפירא, ד"ר אבא לאפין, איסר רבינוביץ ויוסף מרגולין) ומושב זקנים. כמה מן המוסדות היהודיים שכנו בבניינים חדשים ומפוארים, כגון שתי הגימנסיות העבריות, הבנק המרכזי, בית־הילדים, בית־הבריאות של „אזע" ועוד.

רובו של הנוער היהודי היה מאורגן באגודות ציוניות (השוה"צ, בית"ר, הנוער הציוני, בני עקיבא, גורדוניה, נוער צ. ס.), אגודות סטודנטים, אגודות ספורט („מכבי" „הפועל" ואח׳), שפיתחו פעולה חינוכית ענפה והכשירו את הנוער לעליה והגשמה בארץ. „החלוץ" פיתח פעולת הכשרה בקבוצים עירוניים שונים. בין השאר יש לציין את הנגריה הקואופרטיבית של „החלוץ" (בהנהלתו של א. סרגוביץ).

פעולותיו של ה„שמאל" היו מוגבלות ומצומצמות, הן בגלל מיעוט השפעתו על הציבור והן מחמת האיסור הרשמי על קיומו משך שנים רבות. השמאל הקומוניסטי יצא מהמחתרת רק עם השתלטות הסובייטים על ליטא (1940). אותה שנה הועברו מוסדות החינוך והתרבות היהודיים לידי קומוניסטים יהודים.

בקובנה היהודית, בליטא העצמאית, נטוש היה מאבק ציבורי ותרבותי סוער, ומשנות העשרים השתתפו בו גם אנשי ספרות, מדע ואמנות, שבאו מחו"ל. בעיר חיו באותן השנים סופרים ועסקנים אשר ישבו בה אמנם ישיבת ארעי, בדרכם מרוסיה למערב אירופה או לארץ־ישראל. סופרים, משוררים ועסקנים מארץ־ישראל ומארצות אחרות, היו מבקרים בליטא (ח. נ. ביאליק, ש. טשרניחובסקי, ז. שניאור, נ. סוקולוב, מ. אוסישקין, ז. ז׳בוטינסקי, ד. בן־גוריון, נ. בירנבוים, ש. דובנוב, א. צ. גרינברג, א. שטינמן, י. למדן, ד. ברגלסון, ח. ז׳יטלובסקי ואח׳). השפעת ביקוריהם היתה ניכרת זמן רב. הפעילות התרבותית והחברתית בליטא העצמאית מהווה פרק חשוב בתולדותיה של יהדות מזרח־אירופה שלאחר מלחה"ע ה־1, ובפרק זה רשמה קובנה היהודית דפים מזהירים.

ב־1941 (15.8) נמצאו בגיטו ויליאמפולי (סלאבודקה) כ־30,000 יהודים, אשר ברובם המכריע חוסלו במשך 2—3 שנות הכיבוש הנאצי.

ויליאמפולי, עריסתה של קובנה היהודית במאות הקודמות, הפכה בשנים אלו קבר ליהדות זו. כך הגיעה לקיצה על חופיה של הוויליה היסטוריה של שש מאות שנה.

מרבני קובנה:

ר׳ עזריאל ב"ר יהודה; ר׳ אורי זקש; ר׳ משה הלוי סולובייציק; ר׳ יוסף ב"ר משה סולובייציק; ר׳ מנחם־מנדל רבינוביץ.

אב"ד בקובנה:

ר׳ אריה־לייב ב"ר מנחם־זונדל שפירא (תר"ט—תרי"ג); ר׳ משה־יצחק־אביגדור ב"ר שמואל; ר׳ יהושע־לייב דיסקין; ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור (תרכ"ד—תרנ"ו); ר׳ צבי ב"ר יצחק־אלחנן רבינוביץ (תרנ"ו—תר"ע); ר׳ אברהם־דובער ב"ר זלמן־סנדר שפירא (תרע"ג—תש"ג).

ד"ץ ומ"ץ:

ר׳ משה ב"ר אליהו; ר׳ אברהם ב"ר משה זקהיים; ר׳ אריה דייכס; ר׳ יצחק ארונובסקי; ר׳ ישראל־ניסן קרק; ר׳ גרשון גוטמן; הרב ביליצקי; ר׳ ישראל רוזנסון; ר׳ שמחה גיטלביץ.

רבנים־מטעם:

ר׳ יצחק־זאב סולובייציק; ר׳ ראובן שניטקינד.

מרבני סלאבודקה:

ר׳ אורי זקש; ר׳ אליהו מראגולה; ר׳ יעקב־אליהו סגל; ר׳ גבריאל פינברג; ר׳ משה ב"ר מאיר דנישבסקי; ר׳ משה־מרדכי אפשטיין; ר׳ שלמה־זלמן אוסובסקי; ר׳ יוסף זוסמנו־ביץ („הירושלמי"); ר׳ משה שקארוטא.

ראשי ישיבה:

ר׳ ישראל סלנטר; ר׳ איסר־זלמן מלצר; ר׳ צבי־הירש לויתן; ר׳ ראובן מילצקי; ר׳ ברוך־דב ליבוביץ; ר׳ יעקב ב"ר

ישראל כ״ץ; ר׳ אברהם־אהרון בורשטיין; ר׳ יוסף־דוד ברגר; ר׳ חיים־שלום־טוביה רבינוביץ; ר׳ נפתלי־צבי טרופ; ר׳ יצחק־יעקב ב״ר שמואל רבינוביץ; ר׳ שלמה־נתן קוטלר; ר׳ נטע־צבי פינקל; ר׳ יוסף־בן־ציון פרידמן; ר׳ משה־מרדכי אפשטיין; ר׳ אליהו־בר ליזרוביץ; ר׳ גרשון גוטמן; ר׳ ברוך הורביץ; ר׳ יצחק־אייזיק שר; ר׳ שרגא ב״ר ברוך הורביץ; ר׳ יצחק־אייזיק־אליעזר הירשוביץ; ר׳ שמואל־חיים ינצ׳וק; ר׳ דב רטהויז; ר׳ שמחה גיטלביץ; ר׳ זאב דזיקנסקי; ר׳ יצחק מלצר; ר׳ צבי שניידר; ר׳ יעקב פקלנישקי.

מרבני אלקסוט:

ר׳ אברהם ב״ר אהרן שנקר (עד תרמ״ד); ר׳ שמואל־יעקב רבינוביץ; ר׳ ברוך הורביץ.

מרבני כרמליטה:

הרב מרגלית; ר׳ אהרן ברוידא.

מרבני שאנצי:

הרב סלנט; הרב משה־יעקב שמוקלר.

מעסקניה הציבוריים של קובנה בליטא העצמאית:

ליאון אוז׳ינסקי; דוד אילגובסקי; קלמן איפ; אריה אינטריליגטר; ד״ר אלחנן אלקס; ד״ר בנימין ברגר; בוריס ברנשטיין; אבא בלושר; ד״ר בנימין בלודז; לייב גרפונקל; שמואל גולדברג; עו״ד יעקב גולדברג; נתן גורן (גרינבלט); ד״ר אלחנן דוברוביץ; ד״ר יצחק־רפאל הולצברג (עציון); ד״ר משולם וולף; צבי (גריגורי־הנס) וולף; עו״ד שלמה חורונז׳יצקי; זלמן טרקינישסקי; נח יפה; הלנה כצקלס; משה כהן; ד״ר אבא לאפין; ד״ר יצחק לויתן; דוד לוין; יוסף מרגולין; ד״ר משה מטיס; אנה מטיס; הרב שלמה מונצר; ד״ר מנחם סולובייציק; ליאונטי סולובייציק; מתתיהו סולובייציק; ד״ר מנדל סודרסקי; אלטה סודרסקי; אליהו סלומון; עו״ד עוזר פינקלשטיין; ד״ר לזר פינקלשטיין; ד״ר שמואל אלישיב; צבי פורט; יצחק קופילוביץ; ד״ר קרבר; יוסף רגינסקי; הרב ר׳ ישראל רוזנסון; הרב ר׳ א. ע. רודנר; איסר רבינוביץ; פליקס רבינוביץ; שולמית רבינוביץ; יעקב רבינזון; ראובן רובינשטיין; ד״ר אלעזר רחמילביץ; ד״ר נחמן רחמילביץ; ד״ר ד. מ. שוורץ; ישראל שטרסבורג; יצחק שטרייכמן; יצחק שמואלוביץ; טוביה שפירא; שמואל־זיידל שרשבסקי.

מילידי קובנה

ר׳ יהונתן ב״ר מרדכי אליאשברג; ר׳ יעקב־דוד ב״ר יהודה גורדון; ר׳ אשר־ליפמן ב״ר שמואל־הלל זרחי; ר׳ צבי־הירש לויתן; ר׳ קלמן ב״ר אליעזר מגיד; ר׳ יוסף ב״ר משה הלוי סולובייציק; ר׳ שמעון־יצחק ב״ר יהודה־צבי הלוי פינקלשטיין; ר׳ צבי פרבר; ר׳ צבי־פסח ב״ר יהודה־לייב פרנק; ר׳ שלמה־נתן קוטלר; ר׳ טוביה ב״ר יוסף גפן; ר׳ אליעזר־שמחה ב״ר מנחם־מנדל רבינוביץ; ר׳ שמואל־משה ב״ר אריה־לייב שפירא; ר׳ שלמה־פנחס ב״ר משה־שמואל בטניצקי; ר׳ יהודה־דב ב״ר נתן ברנשטיין; ר׳ שרגא ב״ר ברוך הורביץ; ר׳ שמואל־יצחק ב״ר צבי יפה; ר׳ יוסף־צבי ב״ר אברהם הלוי קלמנס.

פאול אבלסון, עו״ד ומפשר בענייני עבודה; שכנא אברמסון, עו״ד וציר בדומה; היימן אינילוב, חוקר; איזידור אלישיב („בעל מחשבות״), סופר; אסתר אלישיב, סופרת; דורה אסקוביטש, סופרת; יחזקאל אפשטיין, רב וחוקר; מרדכי אפשטיין, כלכלן; ישראל ביתן, חוקר; הרולד ברמן, עורך ומתרגם; ליאון ברמסון, עו״ד ועסקן ציבורי; משה ברמסון, מהפכן; יהודה־דב ברנשטיין, רב ומהנדס; יוליוס בלומנטל, עורך; יהושע גורדון, מפעילי ההגנה בארץ; אֶמא גולדמן, אנרכיסטית; לוי גינצבורג, מגדולי חוקרי ההלכה; נתן גרינשטיין, כימאי; ישראל (לואי) דובלין, סטטיסטיקן; יצחק דמבו, רופא ועסקן; יחזקאל דיליון, מפקד בבית״ר; יצחק דונסקי, סופר ועסקן; ברנרד הורביץ, בנקאי ועסקן ציוני; מרדכי אלפרן, סוחר ועסקן ציוני; נחמיה הופמן, עתונאי; זלמן וילק, עסקן ציוני; אברהם ולדשטיין, סופר ופעיל בתנועת העבודה הציונית; משולם וולף, עסקן; צבי (גריגורי־הנס) וולף, עסקן; ארנולד ולפה, מנצח; חיים־אריה זוטא, מחנך וסופר; לואי זטנשטיין, תעשיין; משה־זאב זון, מחנך ועסקן ציוני; שלום־יוסף זילברשטיין, חוקר; מנחם זלצברג, סופר; יהודה־לייב יאפו, סוחר ומחבר; מרדכי יטקונסקי, עסקן; ראובן־ליאון כהן, בקטריולוג; הלנה כצקלס, מחנכת; אברהם־משה לונץ, חוקר הארץ; אליעזר־דניאל לקסון, עתונאי; יהושע לוינסון, סופר; נחום לוינסקי, ממנהיגי ה„בונד״; אברהם מאפו, סופר; מרים מוזסזון, סופרת; פנחס מורדל, בלשן; אירווינג מילר, רב ועסקן ציוני; אוסקר מינקובסקי, אנדוקרינולוג; הרמן מינקובסקי, מתימטיקאי; יוליוס מץ, פתולוג של צמחים; שמעון מרקל, עסקן חרדי; אריה מאפו, רופא; הירש נביאז׳ר, עסקן ציבורי; בנימין־זאב נביאז׳ר, נאמן הקהילה; מרק נתנזון, מהפכן; ליאון סוויג׳, עו״ד ועתונאי; אבא סולובייציק, מפרנסי העדה ומראשוני הקהילה; מנחם סולובייציק, עסקן וחוקר המקרא; מתתיהו סולובייציק, עסקן; ינטה סרדצקי, סופרת; בנימין פייבלסון, אמן; דוד פיינברג, עסקן; עוזר פינקלשטיין, עו״ד ועסקן; יוסף־שלמה פרינוביץ, סופר; ויליאם קייזר, משורר אידי; יקותיאל קיסין (גורניצקי), סופר; יהודה־לייב קליבנסקי, עסקן וחו״צ; אברהם קפלן, מחבר; לזר קרסטין, אמן; שלמה קלזון, עסקן; דוד קרנו, מהנדס; אהרן קרון, מחנך; יצחק רבינוביץ („איש קובנה״), משורר; לידיה רבינוביץ־קמפנר, בקטריולוגית; הרמן רובינוביץ, רב; יאשיהו רוזנברג (קרל פורנברג), סופר; אנה רפפורט, סופרת; איסר רבינוביץ, עסקן; בנימין רבינוביץ; א. ש. שורץ, רופא ומשורר; משה־אהרן שמליצנסקי, מראשוני חו״צ; ראובן שניטקינד, רב־מטעם; יהודה־אידל שרשבסקי, חוקר התלמוד; ד. מ. שוורץ, רופא ועסקן ציוני.

ספרות

פנקס מדינת ליטא; **מגילת קובנה**; ד. מ. ליפמן, **לתולדות היהודים בקובנה וסלאבודקה**; יעקב ליפשיץ, **זכרון־יעקב**, חלק א׳; פרופ׳ יאנולייטיס, **היהודים בליטא** (בליטאית); „**אידישע שטימע**״ 5, 3, 5860; „**באריכט פון דער יידישער סיים־פראקציע אין דעם ליטווישן סיים**״ (1925—6); „**ג׳ואיש אנציקלופדיה**״; „**ג׳ואיש אוניברסל אנציקלופדיה מנורה**״; **אנציקלופדיה** „**אשכול**״ (בגרמנית); „**רוסקי ייאברייסק. אנציקלופדיה**״; „**בריטיש אנציקלופדיה**״.

יוסף שולמן

ממל

עיר נמל על חוף הים הבלטי ובמפרץ הקורי, בשפך נהר דאנגא. מסילת־ברזל וכבישים טובים מחברים אותה עם כל מרכזיה של מדינת ליטא. שמה הקודם היה ממלברג. בליטא העצמאית נקראה קלאיפאדא.

העיר נוסדה בש׳ 1252 ע״י ראש המסדר הטבטוני פאפא פון אוסטארנא והיתה מרכז מסחרי חשוב. במאות הי״ג, הי״ד והט״ו, נשדדה ונשרפה ע״י שכניה הפולנים והליטאים. במאה הי״ז שלטו בה זמן קצר השוודים. בש׳ 1757 ו־1813 נכבשה ע״י הצבא הרוסי. ב־1807, לאחר קרב יענא, נכרתה בה ברית בין אנגליה ופרוסיה. המלך הפרוסי פרידריך וילהלם, שנאלץ לעזוב את ברלין, ישב בה זמן מה.

לפי חוזה וורסי מש׳ 1919 נותקה העיר מגרמניה ושלטו בה „בנות־הברית" באמצעות חיל־מצב צרפתי. הממשל בעיר נמצא בפקוחה של „מועצת השגרירים". לפי הסכם עם ליטא פונתה בש׳ 1923 ע״י חיל־המצב הצרפתי והשלטון בעיר ובחבל כולו עבר לידי הליטאים. בוועידת השגרירים, במאי 1924, אושר סטטוט־ממל, שהכיר בריבונותה של ליטא בעיר ובחבל והעניק אוטונומיה רחבה לתושבי האיזור כולו. בעניינים הפנימיים היה השלטון בידי בית־נבחרים מקומי (לנדטאג), וכל החלטותיו היו טעונות אשור המושל הליטאי הממונה ע״י נשיא המדינה.

ראשיתו של הישוב היהודי

התיישבות היהודים בממל החלה עוד במאה הט״ו, אך בש׳ 1567 צווה ההרצוג אלברט על היהודים לעזבה.

הקורפירסט הגדול, פרידריך וילהלם מברנדנבורג, הביא מהולנד לממל, בתחילת המאה הי״ז, את משפחת הסיחר היהודי העשיר משה יעקבסון דה־יאנגה, שפעל רבות לפיתוח סחרה של העיר וקשריה עם ארצות חוץ. ליעקבסון ניתנה גם הרשות להקים בית־כנסת פרטי ולהביא אתו שוחט, חזן ומלמד לצרכי משפחתו. כעבור זמן קצר נאלץ יעקבסון לעזוב את העיר מחמת סיבוכים בעסקיו. במשך כל המאה הי״ח היתה אסורה על סוחרים יהודים ישיבת קבע, ולכן היו באים העירה לרגל עסקיהם ויושבים בה רק בימות החול. לקראת יום השבת היו חוזרים למקומותיהם. סוחרים אלה מילאו תפקיד חשוב במסחר כמתווכים בין ה„מערב" וה„מזרח". בתקופה ההיא התפרסמה העיר ממל במסחר בספרים עבריים. יהודי גרמניה, שהתחילו אז להתבולל, היו מעבירים לממל מכל קצוי גרמניה ספרי־קודש וספרי־חול עבריים למכירה ליהודי ליטא ופולין.

ב־1812 הורשו היהודים להתיישב בעיר על יסוד פקודה, שהעניקה ליהודי פרוסיה אזרחות. מאז התחיל להתפתח בה ישוב יהודי קבוע. בין המתיישבים הללו היו יוצאי טאווריג: בר כהן ושלושת בניו: יוסף, אהרון ושמואל, וכן משפחת יוסף ואלד. הסוחרים היהודים, שבאו בעיקר מפולין וליטא, ריכזו בידיהם את המסחר בעצים, תבואה ופשתן.

הקהילה היהודית במאה הי״ט

בש׳ 1847 נבנה בממל, בסימטה צדדית, בית־הכנסת הראשון, שנקרא „בית־הכנסת הפולני". בשנות החמישים של המאה הי״ט נבנה ע״י ר׳ ישראל סלנטר בית־מדרש של יהודי ליטא. בש׳ 1875 עבר ביהמ״ד לבנין ברחוב באדאר־שטראסה. ב־1862 נוסדה בממל חברה קדישא ועמה מתחיל ארגון חיי־הקהילה. מייסדיה היו ר׳ ישראל סלנטר והרב ר׳ יצחק רילף. ר׳ ישראל ייסד חברות ש״ס, אלפס ואח׳, וכן הרביץ תורה ברבים והעמיד תלמידים הרבה לתורה ולמוסר. רוב בני ממל, יוצאי ליטא, ראו עצמם כתלמידיו. גם החברות שייסד נקראו אח״כ על שמו.

הרב ד״ר יצחק רילף בנה את ה„סינאגוגה" (1860) בשביל יהודים יוצאי גרמניה, והקים בי״ס יסודי לילדי ישראל ובית־חולים בשביל יהודים, שהיו באים לעיר מעיירות סמוכות בליטא. כן היה הד״ר רילף מייסדו ועורכו של העתון היומי „מאמאלאר דאמפבוט". הרב התפרסם בעולם היהודי באישיותו ופעליו לטובת יהודי ארצות אחרות. בזכותו התפרסמה גם הקהילה שעמד בראשה.

בש׳ 1886 גזרה מלכות פרוסיה גירוש על נתיני רוסיה (קרי, היהודים) בגליל ממל. הנימוק הרשמי היה תגמול על גירוש גרמנים מקובנה (עם בנין המבצר). בעיר נשארו אז רק כ־100 משפחות של יהודים סוחרים מליטא, שהיו משמנה וסלתה של העיר ואשר בידיהן רוכזו קשרי המסחר עם רוסיה. אך זכויותיהם של יהודים אלה, שעל אף פקודת הגירוש הותר להם להשאר בעיר, היו מוגבלות. אף היו נתונים לפיקוח קפדני של השלטונות, גם בחייהם האישיים (כגון: כל רווק ביניהם חייב היה לקבל רשיון לשאת אשה והשלטון הגרמני היה דואג ש„לא ירבו"). מצב זה נמשך כ־35 שנה, עד לאחר מלחה״ע ה־1.

גירוש היהודים במלחמת־העולם־הראשונה

ב־1914, עם פרוץ מלחמת רוסיה—גרמניה, ניתנה פקודה לגרש תוך שבוע ימים לאי ריגן (בים הבלטי) את כל היהודים נתיני רוסיה. בהשתדלות הקהילה, לשכת המסחר המקומית, ראש העיר והמושל המקומי, הומתקה הגזירה. כל יהודי אשר המציא ערבות והמלצה של שני אזרחים גרמנים, שאינו חשוד בריגול, רשאי היה להשאר בעיר. כך ניצלו כמעט כל היהודים ה„זרים" מסכנת הגירוש.

בין שתי מלחמות עולם

עם תום מלחה״ע ה־1 עבר החבל, כאמור, לשלטון צרפתי, אשר במחי־יד אחד ביטל את כל ההגבלות הקיימות על

היהודים. כל יהודי בעיר ובחבל קיבל אזרחות. אז החלו נוהרים אל העיר יהודים מעיירות־הספר של ליטא וכן גם ממקומות מרוחקים. המושל הצרפתי מינה ועדה של 4 (שני יהודים — מוריץ אלטשול וליאון רוסטובסקי, גרמני אחד, וקצין צרפתי — יו״ר הוועדה), שעליה הוטל הטיפול בבקשות התאזרחות של יהודים. הודות לוועדה זו, שהיהודים נתמכו בה בקולו של הקצין הצרפתי, גדל הישוב היהודי בממל. נמלה של העיר, סחרה המפותח, התנאים הנוחים לפיתוח תעשייתי, האפשרות ללמוד שם מקצוע, וכן ההקלות ביציאה למערב ולא״י, כל אלה הניעו יהודים רבים מליטא לעקור לממל. הממשלה הליטאית, ברצותה לחזק את היסודות הלא־גרמנים בחבל, ראתה הגירה זו בעין יפה.

בש׳ 1867 היה מספר היהודים בממל 887 נפש; ב־1875 — 1040; ב־1880 — 1214; ב־1885 — 903; ב־1900 — 1214; ב־1910 — 2008; ב־1928 — 4500; ב־1938 — 6000 (12.5% מכלל האוכלוסיה). רובם עסקו במסחר (עצים, פשתן ותבואה) ובתעשיה, שלפיתוחה בעיר זו ובסביבתה הקרובה סייעו לא רק מצבה הגיאוגרפי של העיר כנמל ימי ורשת כבישים מצויינים, אלא גם אוכלוסיה בעלת־תרבות, וכן מציאות פועלים בעלי רמה מקצועית גבוהה.

בראשית ש׳ 1939 היו בבעלות של יהודים 330 בתי־חרושת ומפעלי תעשיה — טחנות־קמח, ענבר, עבוד עץ, בירה, טבק, טקסטיל, שוקולד, סבון ואח׳ (לפי ברטילאן, נשיא מינהלת ממל), ועבדו בהם 70% מכל הפועלים הגרמנים. באמצע שנות העשרים נוסד בממל בנק עממי יהודי, בהנהלתו של מ. לנדאו (ב־1929 מנה הבנק 383 חבר). כן היו בעיר בנקים יהודיים פרטיים: בנק למסחר של קוניקוב ובנק של יבשיץ ווזמר.

מצבם של יהודי החבל הושפע רבות מהחיכוכים התמידיים בין השלטונות הליטאיים ובין הרוב הגרמני של האוכלוסיה. עם עליית קרנם של הנאצים בגרמניה גברה תעמולתם להחזיר את ממל לחיק גרמניה. תעמולה זו התנהלה במסווה אנטישמי ע״י הנאצים בממל בראשותו של ד״ר ארנסט נוימן. ב־26 בפברואר 1937 קיבל בית־הנבחרים המקומי חוק, האוסר על בעלי־מקצוע יהודים לעבוד בממל. המושל הליטאי הטיל אמנם וטו על חוק זה, אך ההסתה נמשכה במרץ. אותה שנה תקף נוער נאצי קייטנים יהודים בשוורצאורט. בהתנגשויות בין נאצים לליטאים היו הללו מנפצים את החלונות בבתי־הכנסת. באוקטובר 1938 תבעה ועידת ראשי הנאצים בממל הנהגת „חוקי נירנברג" גם בחבל זה. אחרי כניעת מינכן (1938) גברו החששות להפיכה נאצית, והיהודים החלו לעקור לפנים ליטא. בדצמבר 1938 קיבלו הנאצים בבחירות לסיים הארצי 26 מקומות (מתוך 29), והעיר הפכה למעשה חלק מה„רייך". עד ראשית 1939 עזבה כבר מחצית האוכלוסיה היהודית, בהוציאה עמה רכוש שנאמד ב־100 מיליון ליט. חלק עקר לקובנה, והשאר — לעיירות הסמוכות.

לאחר אולטימטום נאצי לממשלה הליטאית, נכנס לממל ב־22 למרץ 1939 צבא נאצי. מספר היהודים והליטאים שעזבו את העיר הגיע אז ל־21 אלף נפש. הנאצים השתלטו על רכוש יהודי פרטי וציבורי גדול, שנאמד בעשרות מיליונים ליט.

הפעילות הציבורית

סיפוח ממל לליטא והתיישבותם של רבים מיהודי ליטא בה גרמו בשעתו לחיזוקה הרוחני של הקהילה. הציונים הפכו לרוב מכריע והטביעו את חותמם על כל פעולותיה. הקהילה דאגה למוסדות הדת והתרבות, ניהלה עבודת־סעד גדולה וסייעה לתנועת ההכשרה ו„החלוץ", בהקדישה לו מגרש גדול במרכז העיר ובהקציבה למטרה זו סכום כסף ניכר. בעזרת נדיבי העיר הוקם ב־1927 „בית החלוץ", ששימש אח״כ מרכז עיקרי להכשרת הנוער העולה. חברי ועד הקהילה דאגו למקומות עבודה והכשרה בשביל החלוצים אצל בעלי האחוזות, דייגים ובתי־חרושת. כך הפכה העיר וסביבתה תחנת־הכשרה ועלייה לאלפי חלוצים מכל ליטא. ה„אידישער קולטור בונד" של הקהילה היה ארגון בלתי מפלגתי, בעל מסורת והשפעה בחיי היהודים במקום. בעקבות השינויים בהרכב האוכלוסיה היהודית חדרה גם לתוך ארגון זה רוח לאומית־ציונית. „האגודה להיסטוריה וספרות יהודית" („פעראיין פיר יידישע געשיכטע און ליטעראטור") וכן חברת „דוברי עברית" פיתחו בעיר פעולה תרבותית ענפה. ביזמתם של „דוברי העברית" נוסד גן־ילדים עברי. ילדי היהודים בממל היו מבקרים בבי״ס, ששפת ההוראה בו היתה גרמנית. בשביל אותם ילדים יהודים שביקרו בבתי־ספר גרמניים היה קיים עוד בש׳ 1879 בי״ס דתי („איזראעליט. רעליגיאנס שולע"). כן היה קיים ת״ת (מ־1927). רק בש׳ 1936 הוקם בה בי״ס עממי יהודי ראשון. לארגוני הספורט „בר־כוכבא" ו„מכבי", שמנו למעלה מ־400 חבר, היתה השפעה רבה על הדור הצעיר. כן פעלו בעיר ארגונים ציוניים שונים (ציונים כלליים, „המזרחי", צ.ס., הצה״ר ואח׳) וארגוני נוער ציוני (השוה״צ, בית״ר, נוער ציוני כללי "הרצליה", ויצ״ו הצעירה). מקום מכובד בחיי הקהילה תפסו אגודות הנשים היהודיות („איד. פרויען פעראיין"), שעסקו בעבודה סוציאלית חשובה בראשותה של הגב׳ רוזנברג, והסתדרות נשים ציוניות, שבין פעילותיהן בלטו גב׳ אוגוסט (יו״ר), גב׳ א. חזן וגב׳ יהודית לסם.

על אף גידולה של החברה הלאומית ועל אף שיתוף הפעולה בתחומים שונים של החיים הציבוריים בין יהודי ה„מערב" וה„מזרח" שבממל לא נתמזגו שתי העדות ונשארו נפרדות בשטחים רבים.

קהילה יהודית קטנה זו התפרסמה גם בזכות מספר אישים ועסקנים ציבוריים שהעמידה מתוכה, ואשר חוג עסקנותם חרג ממסגרת הקהילה המקומית ושמם נודע בכל ליטא.

מרבניה ועסקניה:

מרבני ה„מערב": המנהיגים הלאומיים והדתיים של יהודי ה„מערב" באו מגרמניה, ביניהם הרב ד״ר יצחק רילף, שכיהן כרב העיר מ־1865 עד 1898 ועשה הרבה לקירוב הלבבות בין יהודי ה„מזרח" וה„מערב"; הרב ד״ר עמנואל קרליבך מקלן; ד״ר שטיין (נפ׳ 1915); ד״ר לצרוס וד״ר פ. שלזינגר.

מרבני ה„מזרח": ר׳ ישעיהו ולגמוט; ר׳ גבריאל פיינברג; ר׳ מאיר נושלובסקי; ר׳ מרדכי־יצחק־אייזיק רבינוביץ (נפ׳ תר״פ); ורבה האחרון — בנו, ר׳ אליעזר־יהודה רבינוביץ הי״ד.

מעסקניה: מוריץ אלטשול (מורשה קרן־היסוד בממל וחבר הנשיאות של לשכת המסחר); אלכסנדר (יועץ־מסחר, שימש יו״ר הקהילה משך 20 שנה וכן היה נשיא לשכת המסחר. נפ׳ בגרמניה וציווה את רוב הונו לבית־החולים היהודי בממל); משפחת יונה בלע (העמידה מספר עסקנים ציוניים נאמנים); איזידור הורביץ (יו״ר ועד הקהילה ויו״ר ההסתדרות הציונית. בנעוריו היה רחוק מענייני יהודים וארח לחברה עם משכילי אשכנז ואציליה, בעלי האחוזות. בימי מלחה״ע ה־1 היה לציוני נלהב ופעיל. בעיקר הצטיין בדאגתו לחלוצים והיה פטרונם הנאמן. נרצח בקראָטינגה ע״י הנאצים בימי השואה); בן־ציון הנימן (זקן העדה, תלמיד מובהק של ר׳ ישראל סלנטר, למדן מופלג. הצטיין במידותיו התרומיות. מכובד על כל בני העדה. בעת גירוש יהודי רוסיה מממל, בימי מלחה״ע ה־1, קיבל ר׳ ב״צ רשות להשאר בעיר, אך סרב לנצלה. תשובתו היתה, כי אם נגזרה גלות על אָחיו, ילך גם הוא עמם); מוריץ הנימן (ראש הציונים הסוציאליסטים. נאסר ע״י הנאצים ונרצח על ידם); אליעזר טאץ (מורה ומחנך עברי. עסקן ציוני מסור); ד״ר הרמן יעקבסון (תלמיד חכם, יו״ר „בר־כוכבא״); פייבוש יבשיץ (סוחר יערות אמיד, חבר ועד הקהילה ויו״ר ההסתדרות הציונית. נפ׳ בצרפת); אברהם מלר (מורשה הקק״ל. פעיל בכל מפעל ציוני ועברי); נתן נפתל (חבר ועד הקהילה, יו״ר „אורט״. היה בגיטו קובנה. נספה במחנה דאכאו); משה קליין (מורה ומחנך עברי. אידיאליסטן וקנאי לציונות ועברית. מחלוצי הציונות בחבל); ליאון קלנבך (מנהל בית־החולים היהודי ומייסד „בר כוכבא״. אחיו הרמן היה ידידו של גנדי); ליאון רוסטובסקי (מוצאו מליטא, משכיל ועשיר גדול. גיסו של אלכסנדר (הנ״ל). לעת זקנה חיסל את כל עסקיו והקדיש את כל זמנו לבית־החולים היהודי. יו״ר הקורטוריון של ביה״ח. בעזרתו הכספית הגדולה הוקם אגף חדש וגדול ע״י ביה״ח); יהושע רובין (מעסקניה הפעילים של הציונות בממל. נאמן וער לכל מפעל ציוני ועברי משך עשרות בשנים. פעל רבות למען „החלוץ״. חבר ועד הקהילה); יוסף שולמן (חבר ועד הקהילה וחבר הקורטוריון של ביה״ח); אריה שינהויז (מנכבדי הקהילה. ייסד את ה„ליט.־פעראין״ וחברה בשם „דוברי עברית״, ומעורכי „מאַמאֱלאַר דאמפבוט״).

אבל

(אוביאליאי), מחוז ראקישוק

אבאל שוכנת על שפת אגם גדול. היא קרובה לגבול לטביה, על מסה״ב ראדווילישוק—דווינסק. סמוך למלחה״ע ה־1 עלתה באש.

ישובה היהודי עתיק. בבית־הקברות שלה מצויות היו מצבות מלפני 400 שנה ומעלה. בש׳ 1897 ישבו בה 652 יהודים, וב־1921 — 760, שהיוו 67% מכלל האוכלוסיה (לפי נתונים של הג׳וינט). ערב מלחה״ע ה־2 חיו במקום 300 משפחות יהודיות, שרובן עסקו במסחר. יום שוק אחד היה בשבוע, ואותו יום היו מגיעים אל העיירה מאות אכרים וסוחרים מהסביבה. בש׳ 1937 חיו באבאל 17 בעלי־מלאכה יהודים, מהם: 4 עובדי מחט, 3 סנדלרים, 4 קצבים, אופה ו־5 אחרים. במקום חיו גם מגדלי־פירות יהודים, שמכרו את תוצרתם בווארשה ובריגה, וכן כמה סוחרי פשתן ויערות, שסחרו עם חו״ל.

יהודי העיירה נחלקו לחסידים ולמתנגדים, והיו להם בתי־תפילה נפרדים. לפני מלחה״ע ה־1 למדו הילדים בחדרים, ומהם שביקרו גם בבי״ס יסודי רוסי. לאחר מלחה״ע ה־1 הוקם במקום בי״ס „תרבות״, וחלק מחניכיו המשיך את לימודיו בבתי״ס תיכוניים בסביבה. הספריה (נוסדה ב־1923) קיימה גם חוג דרמטי.

ב־1923 נבחר ועד הקהילה הראשון, שחבריו היו לייב זקשטיין, זלמן מלר, ברוך קדיש ואחרים. הנוער היה מאורגן באגודות צופים וב„החלוץ״. כן היו במקום סניפים של „הפועל המזרחי״, „צעירי ציון״, צ.ס. וציונים כלליים.

עם חלוצי אבאל הראשונים נימנו ליפא פרידמן, ברוך קלאס, אריה גורביץ ויונה מוסל.

מרבניה: ר׳ שלמה ב״ר גרשון (שימש רב בסוף המאה הי״ח). את מקומו מלא ר׳ חיים ב״ר שלמה מגרודנה. בין רבני המקום בדורות האחרונים היו: ר׳ זלמן סגל; ר׳ שבתי־חיים שוחט (בעל „זהב שחוט״); ר׳ בונים־צמח סילבר (אבי ר׳ אליעזר סילבר); ר׳ ברילקה („הרב הצהוב״); ורבה האחרון — ר׳ אברהם מאירוביץ (מש׳ תרפ״ח) הי״ד.

מילידיה: ר׳ אליעזר סילבר (זילבר), והסופר־העתונאי בנימין־גוטל זק; המחנך אברהם חריט.

אוואנטה

(אלונטא), מחוז אוטיאן

אוואנטה נמצאת בשפך הנחל אוואנטקי לווירווינטה, יובל השוואנטה, 40 ק״מ צפונית־מזרחית מווילקומיר. סמוכה לקורקלי (7), מאליאט (15), בולניק (20) ואוטיאן (25).

בימי שלטון הרוסים היתה במחוז וילקומיר. בליטא העצמאית סופחה למחוז אוטיאן. אוכלוסיתה הגיעה ל־460 נפש, מהם מספר ניכר של יהודים.

אוז׳ונט

(אוז׳וואנטיס), מחוז שאוולי

אוז׳וואנט נמצאת על נהר ואנטה, כ־50 ק״מ משאוולי. הישובים הסמוכים לה: שוקיאן, וורנה, ואיגובה, קאלם, לוקניק. תחנת הרכבת הקרובה: שאוולי. בימי שלטון הפולנים שימשה העיירה מרכז מחוזי.

הישוב היהודי במקום מנה בשנת 1897 — 300 נפש (35% מכלל האוכלוסיה), וב־1923 — 173 נפש.

בראשית 1939 פרצה בעיירה דליקה, ורוב בתיה עלו באש. היה חשד מבוסס שיד הנאצים היתה בכך.

מרבניה: ר׳ יעקב־מרדכי דינזון (נולד בשקלוב, בש׳ ת״ר). תלמידם של ר׳ יוסף־דב סולובייציק ור׳ אליהו שיק. שימש רב בגאוורי ואוז׳וואנט (תרל״ג—תרמ״ז), עבר אח״כ לליבאו, שם מ״מ ר׳ מאיר אטלס. חיבר ס׳ „שארית יעקב״. עם פטירתו של ר׳ י. מ. ד. נשארה הקהילה מספר שנים ללא רב; ר׳ שלמה־נתן קוטלר. שימש רב עד תרנ״ט; ר׳ דוד־גרשון רובינשטיין; ר׳ נתנאל־יוסף גראז. חניך ישיבת סלאבודקה („העילוי משאט״). שימש רב בש׳ תרנ״ט—תרפ״ו; ר׳ יעקב ולפה (חתנו של ר׳ ישראל־בנדט פייבלסון).

מילידיה: ר׳ בנימין גיטלזון.

אוטיאן

(אוטיאנא), עיר מחוז

אוטיאן שוכנת בין שני אגמים ונהר חוצה אותה. 4 גשרים חיברו בין כל חלקי העיר. נמצאת במרחק 60 ק״מ מווילקומיר. שימשה מרכז לעיירות וכפרים: מארוגין (17 ק״מ), ויזון (12), אושפול (17), מאליאט (35), סאלוק (43), דאוגאל (17) ואחרות. בימי השלטון הצארי היתה במחוז וילקומיר, אך בליטא העצמאית היתה לעיר מחוז.

העיירה נבנתה בימי הנסיך הגדול מינדאוג, שאיחד את הליטאים והקים את מדינת ליטא (בש׳ 1226—1239). בין הערים שמסר מינדאוג בש׳ 1261 לבן בריתו הארעי, המגיסטר של האורדן הליבוני, היתה גם „אוטינה״. העיר של ימינו נמצאת בריחוק־מה מ„אוטינה״ הקדומה, ואין כל ידיעות על סיבת עזיבתם של התושבים את העיר הקדומה.

העיר נחלקת לשניים: הישנה — קיימת 800 שנה, והחדשה, הקיימת 750 שנה.

עוד בעבר הרחוק נהנתה „אוטינה״ מ„זכויות מאגדאבורג״ ועד ראשית המאה הט״ז עמדה בקשרי מסחר עם ערים רבות. העיר סבלה בימי המלחמה עם השוודים (21—1700). מאז חלה ירידה בהתפתחותה. בש׳ 1835 סללו הרוסים את הכביש פטרבורג—וארשה, העובר דרך אוטיאן, וב־1899 נסללה מסה״ב הצרה בקו פוניבאז׳—אוטיאן—סוואנציאן.

הקהילה היהודית במקום היתה מהראשונות בליטא. בבית־הקברות הישן של העיר נמצאו מצבות מלפני 400 שנה. בימי „ועד ליטא״ נספחה לגליל ויזון.

שתי שריפות גדולות פקדו את העיר בסוף המאה הי"ט. בש' תר"מ נשרפה כל העיר, ושני יהודים קיפחו את חייהם. בש' תר"ן נשרפה מחצית העיר, אך לאחר זמן קצר נבנתה מחדש והתרחבה. ותיקי התושבים רגילים היו למנות את השנים לפי השריפות.

לפי רשימת מס־גולגולת מש' 1765 ישבו בה 341 יהודים, ב־1847 — 1416, ב־1897 — 2405 (75% מכלל האוכלוסיה). אחרי מלחה"ע ה־1 גדלה העיר, והשתקעו בה רבים מיהודי העיירות הסמוכות. ב־1919 ישבו בה 2485 יהודים, ובש' 1935 — כ־5000 (33% מכלל האוכלוסיה).

היהודים מצאו פרנסתם במסחר ובמלאכה. עיקר המסחר היה בפשתן, עורות, פירות, ביצים ושיער־חזיר, שהיו קונים מן האכרים בכפרים או בעיירות הסמוכות בימי השוק. את הסחורות היו מייצאים לחו"ל דרך דווינסק ופוניבאז'. היצוא נמצא כולו בידי סוחרים יהודים.

עם הקמת ארגון ה„ווארסלנינקים" בליטא העצמאית נדחקו רגלי היהודים מהמסחר, שעבר בהדרגה לידי הממשלה או לידי סוחרים ליטאיים, מאורגנים בקואופרטיבים או פרטיים. בש' 1937 הגיע מספר בעלי־המלאכה היהודים ל־151 (מהם: 19 עובדי מחט, 31 סנדלרים ותפרים, 18 קצבים, 13 אופים, 17 עובדי מתכת, 10 נגרים, 5 שענים, צורף אחד, 37 שונים). הבנק העממי היהודי מנה 600 חבר, ומחזורו הגיע ל־12 מיליון ליט. כן פעל בעיר בנק לקרדיט הדדי, שמחזורו היה 5 מיליון ליט. פרט ל־2 בתי־חרושת קטנים לסוכריות, לא היתה בעיר כל תעשיה.

המשבר הכלכלי הניע רבים מיהודי המקום להגר לאפריקה־הדרומית, לארה"ב, לקובה ולארגנטינה. מהגרים אלה היו תומכים לאחר מכן במשפחותיהם וקרוביהם שנשארו באוטיאן.

בעיר היו 6 בתי־תפילה, ובכמה מהם היו חברות ש"ס, „עין־יעקב", משניות ותהילים. כן פעלו במקום מוסדות־חסד כגון „גמילות חסדים", „לחם עניים", „צדקה גדולה", „לינת הצדק", „ביקור חולים" ו„הכנסת כלה".

לפני מלחה"ע ה־1 התחנכו הילדים בחדרים וב„תלמוד תורה". כן היה בה „חדר מתוקן". בליטא העצמאית היו בה בי"ס עממי „תרבות" (280 תלמיד), בי"ס אידי (120) ובי"ס תיכוני עברי (50). בחייה הציבוריים של הקהילה היתה לציונים השפעה מכרעת. בעיר פעלו גם סניפי הסתדרות הצה"ר, הקומוניסטים, אגודות נוער מכל הזרמים ואגודות ספורט יהודיות.

אחרי מלחה"ע ה־1 שימש יהודי (אברהם ז'וראט) כראש העירייה הנבחרת. כן כיהן בעיר שופט יהודי (ברמן).

מרבניה: ר' אברהם־צבי־הירש אייזנשטאדט (בעל „פתחי תשובה"), בנו — ר' בנימין, נכדו — ר' אברהם־צבי; ורבה האחרון — ר' נחמן הירשוביץ הי"ד.

מעסקניה העיקריים של התנועה הציונית יוזכרו: גולד, ברוך גילינסקי, שלום השיל, ש. היימן, אברהם ז'וראט, לייך, זר, ניסן לאץ, אברהם צביון, גצל ציון, דב רובינשטיין, אהרן שפירא.

מילידיה: הרב מרדכי־גימפל יפה; הסופר יוסף מזל; ראובן רובינשטיין, עורך ה„אידישע שטימע"; האחים פיליפ, ניסן ויעקב־זלמן לאץ־לאון, מעסקניה של התנועה הציונית והעברית בארה"ב.

אופינה

(אופינאס), מחוז טאווריג

אופינה שוכנת על נהר אופינה, סמוכה לשקודוויל (10 ק"מ), נאמוקשט (12), שילאל (15), קאלם (20), טאווריג (40).

לפני מלחה"ע ה־1 חיו במקום 30—40 משפחות יהודיות. פרנסתם היתה על מסחר זעיר. בעיירה היה בית־תפילה יחיד.

מרבניה: ר' שלום־אלחנן יפה; ר' נחום־ברוך גינזבורג; ר' שרגא גברן; ורבה האחרון — ר' יצחק יפה הי"ד.

מילידיה: ר' אליעזר־ראובן מושקין (תרמ"ט—תש"י), חניך סלאבודקה. רב בשיקאגו (מתרע"ב). עזר על ידי ר' ברלין ביסוד „המזרחי" בארה"ב; ר' צבי־יהודה גיטקין (נכדו של ר' צבי־יהודה ברוידא מסאלאנט); ר' אברהם־אבא הלר („אבצ'א מאופינה"), ובנו דב — עסקנים מפורסמים בכל הסביבה; נחמיה בן גרשון זקש — מו"ל וסופר.

אוקמיאן

(אקמיאנא), מחוז מאז'ייק

אוקמיאן שוכנת על הנהרות דאביקינה ואקמיאנא, במרחק 55 ק"מ משאוולי. סמוכה לקורשאן, ואקשנה ומאז'ייק.

בשנת 1874 מנה הישוב היהודי במקום 667 נפש, ובש' 1897 — 543 (מתוך אוכלוסיה בת 1501 נפש). בימי מלחה"ע ה־1 עזבוה היהודים ורובם עקרו לפנים רוסיה. בש' 1921 חיו בה רק 150 יהודים, ומספרם לפני השואה היה קטן מזה.

היהודים עסקו במסחר זעיר, מלאכה וחקלאות.

היו במקום בימ"ד ורב. רבה האחרון היה ר' נחום־מרדכי ורבובסקי הי"ד.

אוראן

(ווארנא), מחוז אליטא

אוראן נקראת על שם הנהר (ווארנקא) העובר דרך העיירה ונשפך אל המארטשאנקא. במרחק־מה מן העיירה נמצאים האגמים גלוק וגליאב, המוקף יערות. תחנת הרכבת נמצאת במרחק 4 ק"מ ממנה. אוראן סמוכה לדאוג (21 ק"מ), מאראטש (26), אוראן הפולנית (5). בפארלוי (10) ובבנדזינג (10) הקרובות היו פעם ישובים יהודיים. כביש קשר אותה עם עיר המחוז אליטא. הנוף המקסים והאווירה המצויין של העיירה וסביבתה משכו אליה קייטנים רבים בימי הקיץ. הממשלה הליטאית הקימה בקירבת־מקום בית־חולים לחולי ריאות.

בש' 1847 מנה ישובה היהודי 158 נפש. עם סלילת מסה"ב דרכה התפתח המסחר, והאוכלוסיה היהודית גדלה והגיעה בש' 1897 ל־1473 נפש (מתוך אוכלוסיה בת 2624 נפש). לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה קרוב ל־500 משפחות יהודיות. בימי המלחמה התנהלו בסביבה (ב־1915) קרבות וכמעט כל העיירה עלתה באש. אחרי המלחמה חולקה העיירה

בין ליטא ופולין. הגבול ביניהן עבר על פני הגשר שעל נהר מאראטשאנקא (קרובי משפחה שנמצאו משני עברי הגבול היו באים אל הגשר כדי להפגש). באוראן הפולנית נשארו כ־15 משפחות יהודיות, אשר רובן חזרו אחרי המלחמה לאוראן הליטאית והקימו שם מחדש את בתיהן. ב־1923 היו באוראן כ־300 משפחות, וב־1940 רק 240 משפחות.

לפני מלחה"ע ה־2 התפרנסו יהודי המקום ממסחר, מלאכה וחקלאות. מחנות הצבא בסביבה שימשו גם הם מקור־פרנסה חשוב לתושבים. כמה עשרות פועלים יהודים עבדו בביח"ר לקרטון (של דוד ירשנסקי).

מסחר העצים, שהיה מפותח בסביבה זו לפני מלחה"ע ה־1, ירד בשל ניתוקה של אוראן מווילנה. תפקיד חשוב בחיי הכלכלה שלה מלא הבנק העממי היהודי (בהנהלתו של איסר וקסלר). מספר חבריו היה 91 (1929). יום השוק במקום היה ביום ג'. היהודים היגרו בעיקר לארגנטינה ולארה"ב, או עלו ארצה.

היו במקום בימ"ד אחד, בי"ס „תרבות" (30 תלמיד) וחדר (25). הרופא והרוקח היה מאיר לוין.

מרבניה: הרב גנין; ורבה האחרון — ר' צבי בליימן הי"ד.

אושפול

(אוז'פאליאי), מחוז אוטיאן

אושפול נמצאת על חוף השוואנטה. סמוכה לוויז'ון, אוטיאן (15 ק"מ) וסוויאדושץ'.

הישוב היהודי בה נזכר ב־1765. מספר משלמי מס־הגולגולת היהודים הגיע אותה שנה ל־109. בש' 1847 ישבו בה 515 יהודים, ב־1897 — 691 (מתוך אוכלוסיה כללית בת 740 נפש), וב־1921 — 514 נפש (לפי הנתונים של „ועד הארץ").

בתרצ"ב נשרף חלקה הגדול של העיירה, ובאש עלו גם בתי־המדרש וה„מנין" הגדול עם הספריה הסמוכה לו.

היהודים עסקו במסחר זעיר, במלאכה וגם בחקלאות. בין 22 בעלי־המלאכה: 6 עובדי מחט, 4 קצבים, 4 אופים, מסגר, נגר, ו־6 אחרים. ילדי המקום למדו בחדר או בביה"ס באוטיאן, שהיתה המרכז התרבותי והחברתי של הסביבה.

מרבניה: ר' יעקב (נזכר בשו"ת ב„עמודי שש"); ר' נפתלי־הרץ קלצקין; ר' ישראל־משה הלברשטט (שימש רב בדובנה ואח"כ באושפול. נפ' בש' תרל"ב. גדול בתורה ובקי בהוויות עולם).

מילידיה: הרבנים ר' אליהו ור' ישראל־איסר, בני ר' נפתלי־הרץ קלצקין.

אז'רני־זאראסאי

(נובו־אלכסנדרובסק)

עיר מחוז

אז'אראני־זאראסאי נמצאה בתקופה שבין שתי המלחמות על גבול ליטא—פולין—לטביה. שכנה על הכביש קובנה—וילקומיר—אוטיאן—דווינסק. נקראה „אז'אראס", בגלל האגמים הרבים שהקיפוה. כן היתה מוקפת יערות. בפי הליטאים נקראה סביבתה „שויצריה הליטאית". הצאר ניקולאי הראשון ביקר בה בש' 1836, התרשם מיופיו של המקום וצווה לעשותה בירת מחוז. הוא קרא לעיר בשם נובו־אלכסנדרובסק. בליטא העצמ־אית נקראה תחילה אז'אראני ע"ש האגמים, אך בש' 1929 הוחזר לעיר שמה העתיק — „זאראסאי".

הישובים הסמוכים לה: סאלוק (20 ק"מ), אוטיאן (40), ראקישוק (60), דווינסק (24). תחנת הרכבת הסמוכה היתה בקאלקון (16).

במקום בו נמצאת העיר היה במאה הט"ו מנזר של כרמלי־טים. צבאו של נסיך מוסקבה, איוואן השלישי, פלש לסביבה בש' 1481. השוודים, שלחמו בצבא המאוחד של פולין וליטא (במאה הי"ז), השאירו אוצרות רבים באדמותיה. בראשית המאה הי"ח סבלה העיר ממגפות. בעקבות חלוקתה השלישית של פולין עברה העיר לידי הרוסים (1791). בש' 1812 התנהלו בקירבת העיר קרבות בין הרוסים והצרפתים. בימי המרד הפולני (1831) פעלו בסביבה פלוגות מורדים. בש' 1836—1915 היתה לעיר מחוז בפלך קובנה. בימי מלחה"ע ה־1 סבלה העיר קשות.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום היא בימי הצאר אלכסנדר הראשון. בש' 1847 חיו בעיר 453 יהודים, ב־1897 — 3348 (53% מכלל האוכלוסיה). לפני מלחה"ע ה־1 מנה ישובה היהודי 2500 נפש. בימי המלחמה יצאו היהודים את העיירה ונדדו לרוסיה. רק חלק מהם חזר אחרי המלחמה. בליטא העצמאית ישבו בה 1329 יהודים (284 משפחות). הם גרו במרכז העיר, ברחובותיה הראשיים ועל הכביש הראשי שחצה את העיר.

לפני מלחה"ע ה־1 עסקו היהודים במסחר בתבואה ופשתן, בחנוונות, רוכלות והובלה. רבים היו בעלי־מלאכה (חייטים, סנדלרים ומייצרי אנפילאות) ודייגים. ימי השוק נערכו בימים ג', ו'. גם יום א' שימש למגעים מסחריים עם האכרים שהיו באים העירה לתפילה. כן נערכו 2 ירידים שנתיים. עיקר המסחר היה בפשתן, שלחים, זיף ותבואה. סוחרים יהודים עמדו בקשרי מסחר עם ה„פריצים" הפולנים בסביבה וכן עם וילנה, דווינסק וריגה, שהיוו שוק גדול לתוצרת החקלאית.

אחרי מלחה"ע ה־1, עם הקמת המדינות העצמאיות בחבל זה, נותקה העיר מחלק ניכר של סביבתה — מצד מזרח וצפונית־מזרחית, שסופחה לפולין ולטביה, ומעשרות ישובים אשר שימשה להם בעבר מרכז. כך איבדה העיר שווקים אלה. בעיקר השפיע לרעה ניתוקה ממסילת־הברזל ומדווינסק הקרובה. העיר הפכה לעיר נדחת. אוכלוסיתה הכללית ירדה מ־9000 (לפני המלחמה) ל־4200.

השתלשלות זו גרמה גם לדלדולו של הישוב היהודי ולשינויים בהרכבו המקצועי. ב־1937 היו במקום 87 בעלי־מלאכה יהודים (25 עובדי מחט, 12 סנדלרים, 11 קצבים, 8 עובדי מתכת, 6 אופים, 3 שענים, נגר, צורף, 16 אחרים). 4 משפחות עסקו בחקלאות והשאר במסחר. היו במקום ביח"ר לגפרורים של אפטר, ביח"ר לבירה של הורביץ ושתי טחנות־קמח. הבנק העממי היהודי נוסד ב־1920, ומספר חבריו הגיע ל־345 (1923).

בעיר היו 6 בתי־תפילה: ביהכ"נ הגדול (ה„שול") — נבנה ב־1858; ביהמ"ד הגדול — נבנה על מגרשו של ר' איצל'ה השם, אשר קיבל את פני הקיסר; „שטיבל" של

קובנה. חורבות ה„ארמון"

קובנה. דמויות יהודים (במאה הי"ט)

קובנה. רחוב יאנובה בימי הפשרת השלגים

קובנה. חוף הניימן

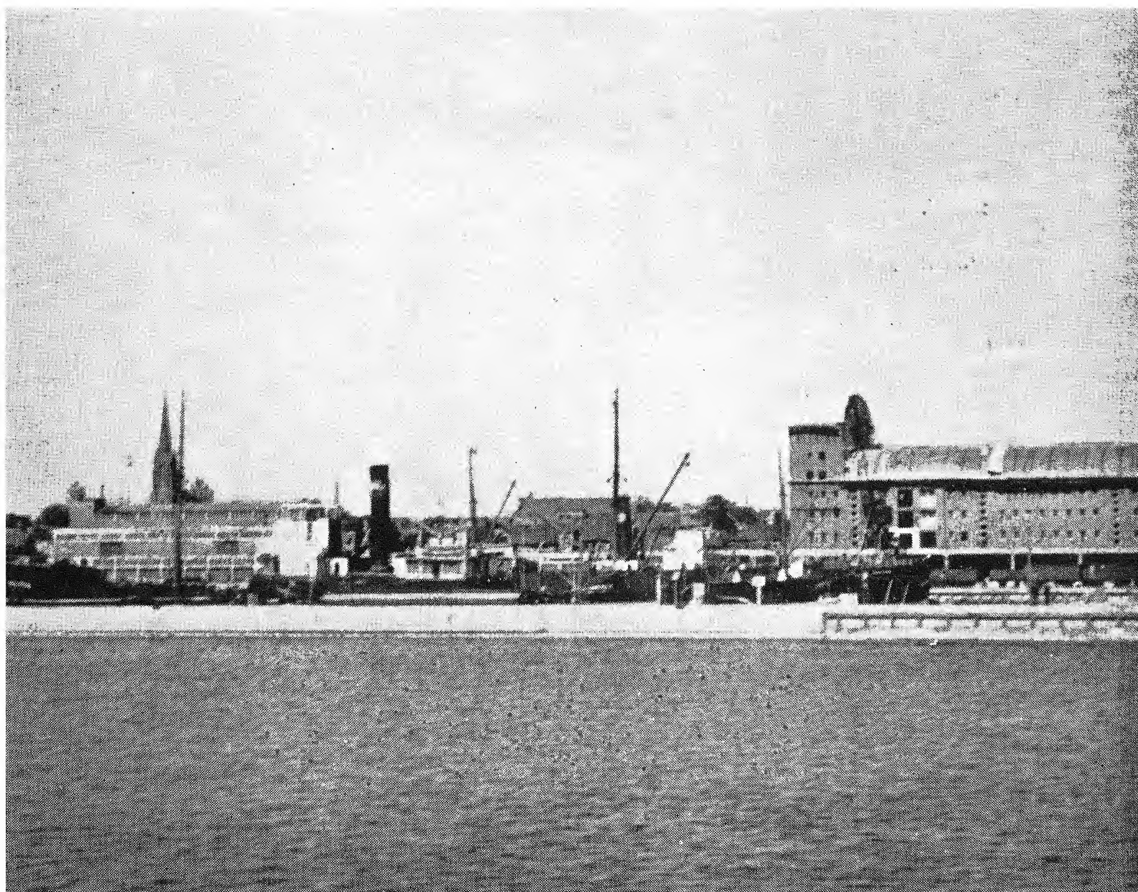
קובנה. גשר אלקסוט

קובנה. בנין הבנק המרכזי היהודי

גרודנה. מראה כללי

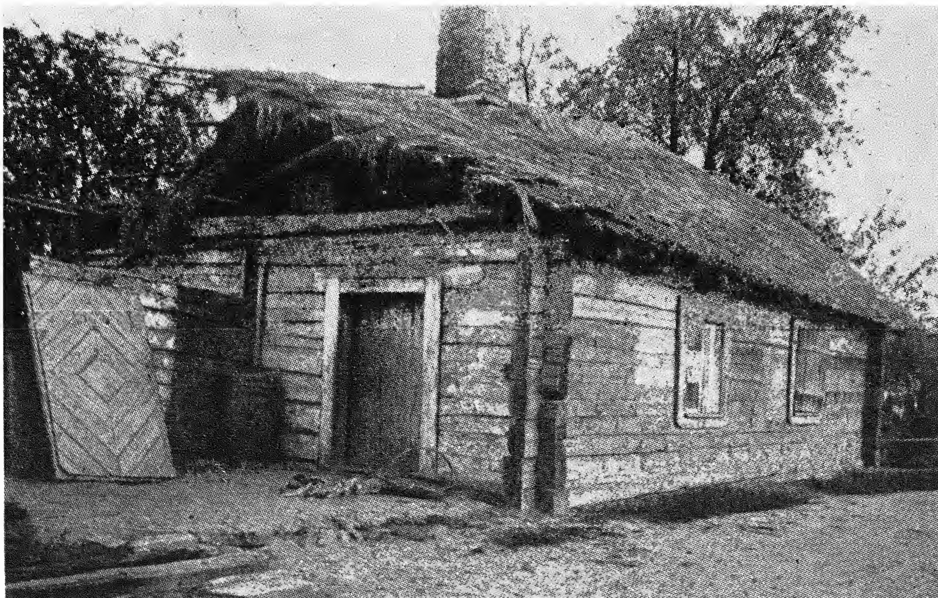
ממל. הנמל

אבאָל.
ככר
השוק

אוטיאן.
רחוב

אוקמיאן.
בית
יהודי

אוראן.
רחוב

אושפול.
אכסניה
יהודית

אז'ראני.

אייראגולה.

אינטוריק.
על שפת
האגם
(1933)

אליטא.

אלסיאד.
תלמידי בית
הספר העממי
(1933)

אנטאליאָפּט.

אניקשט.
בככר
השוק

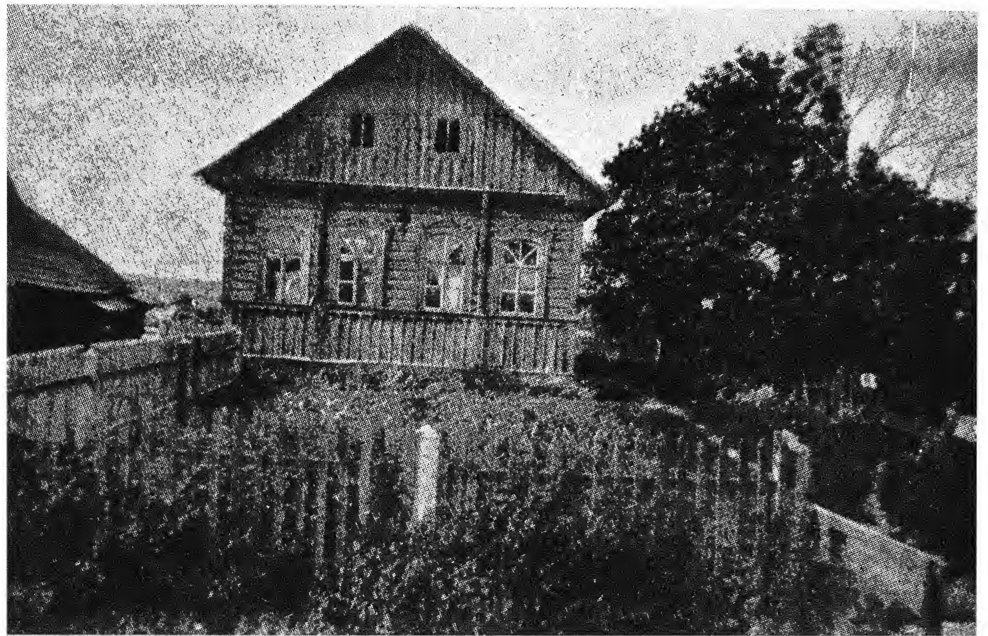
אנישוק.
בית יהודי
(1931)

בוטרימאנץ.

בויד.
צוייר ע״י
פ. שטיינפלד

באזיליאן.
בית־המדרש

בירז׳.

בירשטאן.
קבוצת
נופשים
(1932)

החסידים, שנקרא „המנין האדום"; הבנין החסידי הירוק; ביהמ"ד „לרגלי ההר"; וביהמ"ד של החייטים — נבנה ב־1895. לקהילה היהודית היו רב ושני שוחטים.

לפני מלחה"ע ה־1 היו בעיר 8 חדרים וישיבה. בליטא העצמאית היה ביה"ס עממי „תרבות" (המורים: יעקב מושל, יוסמן, וילימובסקי). מספר ניכר של ילדים יהודים ביקר בביה"ס התיכוני הליטאי, שכן לא השיגה ידם של הוריהם לשלוח את בניהם לגימנסיות עבריות מחוץ לעיר.

ממוסדותיה של הקהילה היהודית יש להזכיר: בית־חולים, מושב זקנים, „לינת הצדק", קופת גמ"ח וכן חברות ללימוד גמרא, משניות, „עין יעקב" ועוד, ספריה ציונית וחוג דרמטי. כן פעלו במקום סניפי מפלגות ציוניות, ארגוני נוער, אגודות ספורט („מכבי", יא"ק) וסניף של החלוץ הדתי.

מרבניה: ר' מאיר־שלום הכהן (רב בווידז ואז'אראני. חתם על קו"ק ציוני ב־1900. נפ' בגיל 30 בש' 1903); ר' לוי ב"ר לייב שפירא (נפ' תר"מ); ר' רפאל שפירא, אחי הנ"ל (מתרמ"ו בבוברויסק); ר' מרדכי פיינשטיין (נפ' תרס"ג); הרב בורגין; ורבה האחרון — ר' אליהו רזניק הי"ד.

מילידיה: הצייר יודל פן; המחנך והסופר אליהו גייוידל.

אייראגולה (ראגולה)

(אריוגאלא), מחוז קיידאן

אייראגולה־ראגולה היא מהישובים הקדומים בליטא. נזכרת בתעודות היסטוריות מש' 1282. העיירה שוכנת על נהר דוביסה, שמוצאו על־יד שאולי. מאייראגולה זורם הנהר לעבר סראדניק ונשפך אל הניימן.

בימי מלחה"ע ה־1 נחרבה העיירה. ב־1915 גורשו ממנה כל היהודים. לאחר המלחמה חזר חלק מהם והקימה מחורבנה. בש' 1847 הגיע מספרם ל־1237 נפש; בש' 1897 — 1541 (כ־70% מכלל האוכלוסיה), וב־1921 — 420.

יהודי המקום עסקו במסחר זעיר ובמלאכה. רובם היו חנוונים ומיעוטם סוחרים בפשתן, בעצים — שהיו מיוצאים לחו"ל, בבהמות ובעופות. יום השוק בעיירה היה ביום ה' בשבוע. כמו"כ נערכו בה שני ירידים גדולים בשנה. שתי טחנות הקמח על הנהר ובית־משרפות לבנים (בפרבר צ'אכאנובה) היו בבעלות של יהודים. היתה קיימת שם גם תעשיית שיכר ויי"ש.

היו במקום שלושה בתי־מדרש וביכ"נ אחד, חברת ש"ס (מגידי השעור היומי היו אברכים גדולים בתורה, שהיו מתחלפים מדי פעם), חברת משניות, שעורים ב„חיי אדם", ב„משנה ברורה", ב„עין יעקב" וב„מנורת המאור" לפשוטי העם. עד מלחה"ע ה־1 היו בה „תלמוד תורה" לילדים עניים, 6 חדרים וישיבה. למדו בהם תלמידים גם מהסביבה הקרובה. מבין מוסדות הסעד יש להזכיר את חברת „לינת הצדק", „גמילות חסדים" וקופה של צדקה, ששימשו לתמיכה קבועה בעניים ולמתן בסתר לבני העיירה ששמטה ידם. לפני השואה למדו בביה"ס העברי כ־70 ילד ובחדר — 20. הבנק העממי היהודי (בהנהלתו של העסקן צבי זיו) מנה 100 חבר (1929).

רבים מיהודי אייראגולה היגרו לאפריקה הדרומית ולאמריקה, או עלו ארצה.

מרבניה: ר' אברהם, אחיו של הגאון מווילנה, בעל „מעלות התורה"; ר' משה־מרדכי ב"ר מנחם קצנלבוגן; ר' אליהו ב"ר יעקב מראגולה (המכונה גם „קאלישאר"); ר' בנימין (אביו של ר' אליהו־דוד רבינוביץ־תאומים, המכונה אדר"ת), בעל „משנת ר' בנימין"; ר' אברהם־עבר יפה; ר' צבי־יהודה רבינוביץ־תאומים. השאיר חידושים רבים בכ"י על ש"ס בבלי וירושלמי; ר' יוסף־בנציון פרידמן.

אחד מבעלי־הבתים בעיירה, ר' יעקב־מאיר, נתפרסם בצדקתו ובגדולתו בתורה. התשובות אליו פורסמו ב„באר יצחק" לר' יצחק־אלחנן ספקטור מקובנה. אייראגולה הצטיינה בלמדנים גדולים בתורה, מהם שימשו רבנים וראשי ישיבות: ר' משה — ר"מ בישיבת ר' מייליס בווילנה; ר' יהושע כהן — ר"מ במינסק, ור' אברהם רוזינג — רב באוקראינה. מהם שתפשו משרות רבנות בערים שונות בארה"ב: ר' שמואל רפפורט — רבה של ספרינגפילד; ר' משה־אליהו כגן — רב בניו־יורק, ובנו ר' בועז כגן — רב באחת הקהילות באמריקה; ר' צבי־יהושע שטרן, ואח'. במקום ישב גם ר' יעקב קסטין, בעל שו"ת „משפטי יעקב", שנספה בימי השואה.

אינטוריק

(אינטורקה), מחוז אוטיאן

אינטוריק נמצאת על הדרך ממאליאט לווילנה. אגמים הקיפוה מכל צד. סמוכה למאליאט (12 ק"מ), יאנישוק (11), דוביניק (13).

לפני מלחה"ע ה־1 מנה הישוב היהודי באינטוריק 62 משפחות (250 נפש). לפני השואה נשארו בה 26 משפחות.

ב־1919 פרצה בה דליקה גדולה וכמעט כל בתי היהודים עלו באש. ניתוקה מווילנה בימי ליטא העצמאית גרם לדלדול ישובה היהודי. יהודיה עסקו בדייג ובמסחר זעיר, וכן התפרנסו משלושת הירידים השנתיים במקום. רבים היגרו לאמריקה ולדרום אפריקה. מעטים עלו ארצה.

היה במקום בימ"ד אחד. לפני מלחה"ע ה־1 היתה שם ישיבה קטנה. בליטא העצמאית היתה בעיירה ספריה עממית, אך לא היו בה בי"ס או חדר. ילדי המקום למדו במאליאט, בווילקומיר ובקובנה.

עד 1925 שימש בה כרב ר' זלמן־טוביה מרקוביץ. לאחר שעבר לאנטאליאפט לא בחרו ברב אחר, ובכל הקשור בשאלות־דת היו פונים לרב בילצקי במאליאט.

מעבר לאגם, כק"מ אחד מזרחה, שכנה עיירה קטנה בשם רייטעראדע, בה היו כ־20 משפחות יהודיות. הדואר (נפתח ב־1926), ביה"ס הכללי הליטאי והכנסיה הנוצרית שכנו באינטוריק, ורייטעראדע נחשבה לפרברה. שתי העיירות היוו למעשה יחידה אחת.

אליטא

(אליטוס), עיר מחוז

אליטא נמצאת 74 ק"מ מקובנה ו־90 ק"מ מסובאלק. הניימן מחלק אותה לשתיים: אליטא הפולנית (מערב), שהיתה בפלך סובאלק, ואשר בה היו נהוגים חוקי „הקודקס

של נפוליאון", ואליטא הרוסית (מזרח) — שהיתה לפני מלחה"ע ה־1 בפלך וילנה ובה נהגו לפי חוקי רוסיה. לפנים שימשה צומת־רכבות־ודרכים לקווי מסה"ב וארשה—פטרבורג וסובאלק—וילנה, ולכביש וארשה—פטרבורג.

בימי הביניים היו העיר וסביבתה מקום־מעבר לצלבנים ולאנשי המסדר הגרמני „נושאי החרב" בהסתערויותיהם על הליטאים, עובדי האלילים. אליטא ומאראַטש היוו קו־הגנה ראשון נגד הפולשים. בש' 1377 כבשו הגרמנים את אליטא, השמידו חלק מתושביה והחריבו עשרות כפרים בסביבתה. בהסתערות על חבל אליטא בש' 1392 השתתפו גם אבירים מאנגליה, וביניהם הלורד פרסי — בנו של הנסיך מנורתמברלנד.

ב־1536 ניתנו העיר וסביבתה ע"י מלך פולין והנסיך הגדול של ליטא, זיגמונד־אוגוסט, במתנה למארשאלק הליטאי יונס זברז'ינסקי (מושל טרוקי) לכל ימי חייו. לאחר מות המארשאלק העבירה הנסיך הגדול לרשות אשתו — המלכה ברברה (בתו של יורגיס ראדזיוויל). כעבור זמן הוחזרה לרשות המלך, בתור „אקונומיה של אליטא". ב־1581, בימי הנסיך סטפן באטורי, קיבלה זכויות של עיר (אושרו שנית בש' 1740). ב־1775 הועברו אליה בתי־הדין המחוזיים מטרוקי ומאראַטש, דבר שסייע לפיתוחה של העיר ולגידול אוכלוסיתה. כך הפכה מרכז כלכלי חשוב בדרומה של ליטא. דרכה היו עוברים גם סוחרי ה„האנזה", שהקימו מחסני מלח על חוף הניימן. בימי מרד הפולנים (1863) היתה לשדה־מערכה. עקב מצבה האסטרטגי הפכוה הרוסים בסוף המאה ה־19 לעיר מבצר מסוג שלישי: בסביבתה הוקמו קסרקטינים וביצורים ונסללו כבישים לקאלווריה, סייני ודאוג, וכן מסילת־ברזל סובאלק—אוראַן—גרודנה. מפעלי־פיתוח אלה הביאו בעקבותיהם התעוררות כלכלית ושיפור המצב החמרי. ב־1909 נפלה שריפה בעיר ורוב בתיה עלו באש. בימי מלחה"ע ה־1 ניצלה אליטא מגורלן של ערים אחרות עם כניעת הרוסים לגרמנים ללא כל התנגדות.

בימי ליטא העצמאית התאחדו שני חלקיה של העיר והיו לעיר מחוזית אחת. משרדי הממשלה שוכנו בחלקה הפולני המפותח והנאה יותר. כן הוכרה העיר כנקודה אסטרטגית חשובה ומרכז צבאי.

הישוב היהודי: הקהילה היהודית היא מהראשונות בליטא. בבית־הקברות נמצאו מצבות מלפני 400 שנה. לפי רשימות המס מ־1765 ישבו בה 360 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 ירד מספרם ל־262. ב־1897 מנתה 482 יהודים (33.6% מכלל האוכלוסיה), ב־1923 — כ־5000 ולפני השואה — כ־4000 יהודים.

לפני מלחה"ע ה־1 חיו בסביבה עוד יהודים בעלי אחוזות גדולות, אך בליטא העצמאית נושלו אלה מאדמותיהם ונשארו מהם מספר קטן של גננים וירקנים.

רוב יהודי אליטא התפרנסו ממסחר. מ־226 בתי־עסק שבעיר רובם היו של יהודים. כן היו כ־30 בתי־מלאכה ותעשיות זעירות (ביניהם 2 טחנות קמח ו־2 מנסרות). יהודים רבים שימשו כספקים לצבא.

העיר מוקפת יערות אורן, ובימי הקיץ נמשכו אליה קייטנים רבים ממקומות־הישוב הסמוכים. ענף הקייט שימש מקור־פרנסה לעשרות משפחות יהודיות. בימי השוק (ב', ה' בשבוע) היו נוהרים לעיר אכרים וסוחרים מן הסביבה.

אליטא היתה אחת הערים הראשונות אשר החלו לארגן את חיי היהודים במסגרת האוטונומיה שהוכרזה והוענקה ליהודים על־ידי ממשלת ליטא העצמאית. ראוי להזכיר את שמו של חיים קרצ'מר, שעמד בראש חבר הפעילים בארגון האוטונומיה בעיר ואשר היה היושב־ראש הראשון של ועד הקהילה.

במקום היו 2 בנקים של יהודים: הבנק העממי (מייסדו ומנהלו היה חיים קרצ'מר) ובנק פרטי. הבנק העממי בחלק המערבי מנה 144 חבר, ובחלק המזרחי — 213 (1925). כן היו שתי קהילות נפרדות ולכל קהילה רב משלה.

מוסדות החינוך: בי"ס עממי ותיכוני „תרבות", חדרים, ישיבה וספריה גדולה. היו בעיר סניפים של „החלוץ" והמפלגות הציוניות, חוגי נוער ציוני ואגודות נוער, וכן סניף המפלגה הקומוניסטית. רבים מבני־הנוער עלו ארצה והתערו בה בחיי העבודה והיצירה.

מרבניה: ר' נתן ב"ר משה לוין (תקפ"ה—תרנ"ח). יליד קיידאַן, נכדו של ר' רפאל מהמבורג. מאליטא עבר לניקופול; ר' יוסף־יעקב רוזנברג, שכיהן 50 שנה כרבה של העיר; ר' בצלאל לוין; ר' ראובן לוינבוק; ר' יואל זלקינד; ר' נחמן קוליאדיצקי; ר' אהרן מילבסקי; ורבה האחרון — ר' יהודה יבלונסקי הי"ד.

מילידיה: ר' יעקב־דב רפפורט; ר' ישראל חבס; הסופרת ברכה חבס; ר' חיים־משה לוינזון, הלוחם האמיץ לרעיון „חיבת ציון"; הפרופ' ח. ל. פקריס; הסופר דוד אומרו (לקצנסקי); יוסף גלזמן, ממפקדי גיטו וילנה, שנפל בקרב עם הנאצים.

אלכסנדרוּבול

מחוז ראקישוק

סמוכה לתחנת הרכבת של אבאֶל (12). בליטא העצמאית מנתה כמאתיים תושבים, מהם כעשר משפחות יהודיות.

אלסיאד

(אַלסאַדז'יאַי), מחוז טאֶלז

אלסיאד שוכנת על חופיהם של שני נהרות. לפנים שימשה מקום מושבם של הבישופים בליטא והיה להם כאן ארמון מפואר. מאלסיאד לטאֶלז המרחק הוא 14 ק"מ, לפלונגיאן — 20, לפלוטל — 14, לליאַפלאוקה ולקאַלווריה — 7. הישוב היהודי בגודנובה (8) נתחסל בליטא העצמאית.

ב־1897 היו במקום כ־70 משפחות יהודיות (295 נפש) בתוך אוכלוסיה בת 1088 נפש. מספר הבתים היה 231. סביבתה עשירה בגבעות ובחורשות ארנים, והעיירה מצטיינת ביפי נופה. בשל ריחוקה ממסה"ב (התחנה הקרובה היתה במאז'ייק — מרחק של 45 ק"מ לערך) לא התפתחה העיירה. סלילת מסה"ב החדשה שאוולי—ממל בליטא העצמאית, שעברה בקרבת העיירה (בליאַפלאוקה — 7 ק"מ), השפיעה עליה לטובה והגבירה את קשריה עם הערים הגדולות בליטא.

לפני השואה הגיע מספר המשפחות היהודיות ל־50 בקירוב. בעיירה התקיים יום שוק מדי יום ד' בשבוע, וכן 4 ירידים בשנה.

בקיץ 1920 עלתה כמעט כל העיירה באש. בתמיכת חוץ ובעזרת הלוואות, שקיבלו הניזוקים מהג'וינט, שוקמו תוך זמן קצר כל בתי היהודים ובתוכם גם ביהמ"ד. את פרנסתם מצאו היהודים בעיקר במסחר התבואה והפשתן, בחנוונות זעירה ובמלאכה. במקום היה בית־חרושת לאמומים ולמסמרי עץ (של זונדל קליין ובניו), שתוצרתו שווקה גם לערי רוסיה הרחוקות. כן מצויים היו בה שני בתי־חרושת לעיבוד עורות (של קלוריה ושל האחים פקטור), ושתי טחנות קמח בחכירת יהודים. רבים מיהודי העיירה היגרו לאמריקה ולאפריקה הדרומית, או עלו ארצה. חלק ניכר מיהודי המקום נתמכו על־ידי קרובים מחו"ל.

בראשית המאה שעברה שימש בה ברבנות הגאון ר' צבי ברוידא. פעם הובא אליו ילד בן 12, עילוי בשם ישראל, כדי ללמוד תורה מפיו. כשעמד הרב על כשרונותיו הבלתי־מצויים של התלמיד הכתיר אותו בתואר „אלפס הקטן". ר' צבי נתמנה אח"כ לרבה הראשי של סאלאנט ונתפרסם שם בשם ר' הירשל סלנטר, ותלמידו זה נודע בשם ר' ישראל סלנטר — מחולל תנועת המוסר.

בעיירה היו חברות של ש"ס, משניות ו„אורח חיים". בליטא העצמאית היו בה בי"ס עברי של „תרבות" ו„תלמוד תורה".

בעלי הבתים של העיירה היו נדיבי־לב והצטיינו במעשי צדקה שונים. מהם יוזכרו: ר' יוסף יפה. חי בצמצום רב, ואת כל כספו, שהיה מקבל ביד רחבה מבנו העשיר, מכס יפה, מאפריקה הדרומית, היה מחלק לישיבות ולצרכי צדקה אחרים; ר' אפרים ארונזון. אציל רוח ולמדן גדול. במשך שנים רבות היה מגיד דף גמרא בחברת ש"ס; ר' בר קליין (סוחר פשתן), ובנו — זונדל קליין, חרשתן בר־אורין ומשכיל. היה בנעוריו תלמידו של המשורר יל"ג בטאֶלז; אליעזר ברוידא; משה־לייב וולמן; מרדכי ברוידא ומשה גימרק (סוחר ששימש גם בתפקיד של רב. היה נכדו של רב העיירה, ר' אברהם קרניץ). כן היו תלמידי־חכמים מופלגים בני־חוץ, שנלקחו כחתנים בני־טובים למשפחות בעלי־בתים. ביניהם יש להזכיר את ר' אברהם קרניץ, פייבל יפה, שלום־טוביה פת (תלמידי ישיבות טאֶלז), יוסף לוינזון (תלמיד ישיבות נובהארודוק ולידא), ר' שלום־טוביה הורביץ ואבא גפן (רוקח ובר אורין). כולם נספו בשואה. רבה האחרון של אלסיאד היה ר' אברהם־אבא הכהן זק.

אנטאליפט

(אנטאליאֶפטא), מחוז אֶז'אֶראֶני

אנטאליאֶפט שוכנת על הנהר שוואֶנטה, בצומת דרכים. רחוקה 25 ק"מ מתחנת הרכבת באוטיאן. בקירבתה העיירות: דוסיאֶט (10), אֶז'אֶראֶני (30), סאֶלוֹק (20), אושפול (20). בכפר מורלישוק (6) היה לפני מלחה"ע ה־1 ישוב יהודי.

העיירה מצטיינת בנוף יפה. גבעות מיוערות בעצי אורן מקיפות אותה מכל צד.

לפני מלחה"ע ה־1 חיו בה 80 משפחות יהודיות (כ־400 נפש). כמקור פרנסתם העיקרי שימש המנזר הרוסי הגדול. שווקים וירידים לא התקיימו בעיירה. בימי מלחה"ע ה־1 עזבוה רבים. ישובה היהודי פחת. רבים היגרו לאפריקה הדרומית, לארה"ב ולאורוגואי. הנשארים התקיימו ממסחר זעיר בימי השוק (יום ב' בשבוע) ומהירידים (פעמיים בשנה). לפני מלחה"ע ה־2 מנתה העיירה 16 בעלי־מלאכה (מהם: שני חייטים, סנדלר, 5 קצבים, 4 עובדי־מתכת, 3 נגרים). מעטים עסקו גם בחקלאות. טחנת הקמח היחידה על השוואֶנטה היתה שייכת ליהודי. במרחק של ק"מ לערך הוקמה מחלבת־קיטור וכן חנות ממשלתית ראשונה לדגים. ב־1924 נבנתה בה תחנת־חשמל.

חייה של העיירה היו דלים בחומר וברוח. היו בה בימ"ד אחד ושני „שטיבלאך". הרב לא קיבל משכורת מבני עדתו ופרנסתו היתה על מכירת שמרים, קמח־שמורה, אתרוגים ומצרכי דת אחרים. בעיירה היו גם כמה חדרים. מספר ילדים למדו באוטיאן.

מרבניה: ר' יהודה (במחצית השניה של המאה הי"ט). רב גדול בתורה, ומעורב בין הבריות. התפרסם בתורתו ובחכמתו בכל הסביבה. מוצאו היה משושלת רבנים בווילנה ושירווינט; ר' זלמן־טוביה מרקוביץ (נספה יחד עם בנו, ר' חיים־שמשון, במצודה ה־9 בקובנה); ורבה האחרון — ר' יהודה לוין הי"ד.

אניקשט

(אניקשצ'יאי), מחוז אוטיאן

אניקשט היתה מהגדולות במחוז. היא נמצאת בעמק נהר שוואֶנטה, מוקפת גבעות ויערות עצי־מחט.

מאניקשט לאוטיאן — 30 ק"מ, לפוניבאֶז — 60, לטראשקון — 15, לקורקלי — 8, לקוּבאֶרסק — 12, לווישינטה — 20. העיירה שוכנת על מסה"ב הצרה אוטיאן—פוניבאֶז', במרחק 10 ק"מ מהכביש הראשי וארשה—פטרבורג.

נופה הנאה ואווירה המצויין משכו אליה בימי הקיץ קייטנים רבים. המשורר הליטאי בּאראנאוסקאס תיאר את נופה בשיר „היער האניקשטי". במרחק 9 ק"מ מהעיירה נמצא אגם רוביק ובו איים. במרחק 7 ק"מ ממנה נמצא סלע גדול ושטוח — פונטוקאס, אשר שימש פעם מזבח לליטאים עובדי האלילים (פולחן פאֶרקונאס).

בש' 1847 מנה הישוב היהודי במקום 1556 נפש. ב־1897 — 2754 (69.7% מכלל האוכלוסיה).

בימי מלחה"ע ה־1 נחרבה העיירה, אך נבנתה מחדש בימי ליטא העצמאית. רחובות נסללו בה ומשני עבריהם היו מדרכות. בימי המלחמה ברחו יהודי העיירה לפנים רוסיה. חלק מהם חזר ובעזרת קרובים, וכן בתמיכתו של הג'וינט, שיקמו את בתיהם ואת עסקיהם. ב־1921 מנה ישובה היהודי 1800 נפש (לפי נתונים של „ועד הארץ"), שהם כ־400 משפחות, ואחוז היהודים באוכלוסיה הכללית ירד עד 45%.

יהודי אניקשט התפרנסו ממסחר, בעיקר בסחר־הפשתן. חלק עבד בתעשייה המקומית. תעשית האנפילאות (לבד) העסיקה 100 עובדים, בית־החרושת המכני לנעלים — 150,

תעשיית הגרביים — 40 נשים. בבית־המלאכה למכונות חקלאיות עבדו 20 איש. כמו״כ היו בה 166 בעלי־מלאכה (מהם: 16 חייטים ותופרות, 42 סנדלרים ותפרים, 9 קצבים, 11 אופים, 9 עובדי מתכת, נגר אחד, 4 שענים, צורף, 74 שונים). כ־50 יהודים עסקו בהשטת רפסודות על פני השוואַנטה והניימן לגרמניה.

כבשאר העיירות כן גם כאן נדחקו רגלי הסוחרים היהודים מהמסחר והמלאכה ע״י ה,,וואַרסלגינקים״, שנתמכו ע״י הממשלה ומפעלי כלכלה ליטאיים. סעד במלחמת קיומם ניתן ליהודים ע״י הבנק העממי היהודי (נוסד ב־1920), שמספר חבריו הגיע ל־275 בש׳ 1932. רבים מבני העיירה היגרו לארה״ב ולאפריקה הדרומית.

בעיירה היו 6 בתי־תפילה ובתוכם קלויז של חסידים (לחסידים היה גם רב משלהם). רוב בתי־התפילה היו מרוכזים בחצר אחת (,,שולהויף״) ובה ביהכ״נ הישן, ביהכ״נ החדש, קלויז של הסנדלרים ושל ה,,תלמוד תורה״. כן היה בה ביכ״נ של ההר (,,בערג־שול״).

בליטא העצמאית היתה במקום ישיבה קטנה וכן כמה חדרים ושלושה בתי״ס: של ,,יבנה״, ובו 50 ילד (בהנהלת הגב׳ ביער); בי״ס ,,תרבות״ (מנהלו הראשון היה י. בן־יהודה (כלבזון). בין מוריו נימנו: אסתר בורשטיין־קוריצקי, לייך, י. כספי, ב. אניקשט, ברוך ויצ׳יק. מספר תלמידיו — 60); בבית־הספר האידי למדו 120 ילד, ובגן־הילדים (אידי) 30 ילד. כן היו במקום שתי ספריות גדולות (אחת של הציונים הכלליים ואחת של האידישיסטים) וחוג דרמטי. חיי הציבור בעיירה היו ערים למדי. בימי השלטון הצארי היתה אניקשט אחת ממצודות ה,,בונד״ בליטא. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם פעלו בה סניפי כל המפלגות והתנועות הציוניות, סניף ויצ״ו, המפלגה העממית־אידי־שיסטית, וכן סניף המפלגה הקומוניסטית. בין ארגוני הנוער: השוה״צ, בית״ר, ,,מכבי״ ואגודות ספורט אחרות.

על כסא הרבנות באניקשט ישבו: ר׳ גרשון ב״ר אבלי איסרליס מלובלין (אביו היה פרנס של ,,ועד ד׳ ארצות״). ר׳ גרשון היה אביו של ר׳ שלמה, אב״ד פוסבול וסבו של הגאון ר׳ אבלי מפוסבול; ר׳ אריה־לייב ב״ר נתן־נטע, אב״ד ברודי; ר׳ אברהם ליכטנשטיין; ר׳ יעקב ב״ר אברהם מאַמדן; ר׳ אליהו מראגולה; ר׳ משה־אליהו (נתן הסכמתו למהדורת ש״ס וילנה); ר׳ משה־יואל ב״ר מאיר־שלום גוריון, אב״ד מאליאט, בעל ,,ראשי בשמים״; ר׳ שלמה ב״ר יעקב שלוסברג, בעל ,,אור יעקב״ ו,,גן הדסים״ (ספרי דרוש); ר׳ אברהם־אהרן בורשטיין; ר׳ שמואל־אביגדור פייבלסון; ר׳ אליהו־בר שור; ר׳ אברהם־מרדכי וסלר; ורבה האחרון — ר׳ קלמן־יצחק קדישביץ הי״ד (מחבר ,,תולדות יצחק״, המכונה ,,הצדיק מלוטובה״.

מנכבדי אניקשט ועסקניה: ר׳ ישראל שיינזון — למדן וחובב ציון (נפ׳ בארץ); ר׳ אלחנן שיינזון (נפ׳ בארץ); ר׳ אברהם־מונס הורביץ — חניך וולוזין, מפריש מעשר מרווחיו לעניי העיירה; ר׳ ברוך־יצחק צ׳ארנה, ראש הישיבה; פנחס יבינזון, יו״ר ועד הקהילה ומייסד הבנק; רפאל אקרמן, מזכיר ועד הקהילה וממייסדי הבנק העממי; זאב פלר, ממייסדי הבנק; ד״ר שומאכר — רופא מפורסם בכל הסביבה; משפחת רפופורט ומשפחת דיאמנט — מנכבדי הסוחרים.

מילידיה: הרב מאיר קמייקא; הרב והחוקר לואי אפשטיין; הסופר וולף שור.

אנישוק

(אנושישוק — אוֹנישקיס), מחוז ראקישוק

(קיימת גם עיירה אחרת, בעלת אותו שם, על גבול ליטא־פּולין).

אנישוק שוכנת על גבול לטביה, 21 ק״מ מראקישוק. העיירה מוקפת יערות, ובסמוך לה נמצא אגם יפה. אדמת העיירה היתה שייכת לגרף קומר. בעלי המגרשים במקום שלמו לו דמי־חכירה, והעשירים רכשו ממנו את מגרשיהם.

היהודים החלו להתיישב בה בראשית המאה הי״ט. המצבה העתיקה ביותר בבית־הקברות היתה מלפני 150 שנה.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בה כ־80 משפחות יהודיות, אשר עסקו במסחר סוסים ובהמות ובמלאכה. מספר בעלי המלאכה היהודים (1937) היה 14 (מהם: 5 חייטים, 4 סנדלרים, 2 קצבים, 2 אופים). לאחר המלחמה נותקה העיירה מלטביה, מקורות פרנסתה נתדלדלו, והישוב היהודי פחת והגיע בש׳ 1930 ל־24 משפחות.

ימי ראשון בשבוע וימי חג נוצרי היו ימי פדיון לחנוונים ולבעלי המלאכה במקום. בעת מלחה״ע ה־1 ברחו רבים מיהודי המקום לרוסיה. בשנים 3־1922 חזר חלק מהם, אך הם מצאו את העיירה שדודה וחרבה ורובם השתקעו בראַ־קישוק ובקובנה. חלק ניכר מן הנוער היגר לארצות שונות מעבר לים.

בין יהודי המקום היו חסידים ומתנגדים, ולהם שני בתי־תפילה נפרדים. היו בה מספר חדרים. בין המלמדים התפרסם ר׳ בינוש בעלעק כלמדן גדול.

בליטא העצמאית נכסף הנוער להשכלה חילונית ורבים מהם למדו בבתי״ס ,,תרבות״ בראקישוק, וילקומיר וקובנה. מספר ילדים ביקרו בפרוגימנסיה הליטאית בעיירה.

מרבניה: ר׳ ישראל־איסר קלצקין; ר׳ אברהם פופל; ר׳ קדש.

מילידיה: הסופר יהושע בודזון; הרב א. פופל; הירש לקרט — מהרוגי המלכות ברוסיה.

ארז׳ווילקי

(אֶרז׳ווילקאַס), מחוז טאווריג

אֶרז׳ווילקי שכנה על גבעה, על חופו הימני של נחל שאַלטוּנה, במרחק 20 ק״מ מתחנת־הרכבת הקרובה. סמוכה לשקודוויל (22), נאַמוקשט (21), ראַסיין (32), יורבורג (23), טאווריג (32).

בש׳ 1897 מנה ישובה היהודי 144 נפש. ב־1905 נשרף חלקה הגדול של העיירה. ב־1921 ישבו בה 350 יהודים (לפי מספרים של ,,ועד הארץ״). לפני השואה חיו בה כ־45 משפחות יהודיות. אלו התקיימו ברובן על מסחר זעיר. יום ד׳ היה יום השוק במקום. כן התקיימו 4 ירידים בשנה.

מצוקתם הכלכלית הניעה רבים מיהודי המקום להגר בעיקר לארה"ב, לאפריקה הדרומית, וכן לא"י.

מרבניה: ר' זאב ראפיקו הי"ד.

מילידיה: הפרופ' צבי־הרמן שפירא, והרב שמעון גלזר.

בובט

(באבטאי), מחוז קובנה

בובט שכנה על גבעה, על חוף הנאוויאז'ה. סמוכה לקובנה (28 ק"מ), ואנדז'יגולה, יאנובה, וכן לראוודונוואריס („האחוזה האדומה"). אניות ורפסודות היו עוברות בה בדרכן לגרמניה. הקשר עם קובנה היה (פרט לחדשי החורף) באניות.

במאה הי"ז קיבלה זכויות של עיר וגם סמל משלה, אך עיקר גידולה היה במאה הי"ט עם סלילת הכביש קובנה—ריגה שעבר בה. סוחרים יהודיים פיתחו את סחר היצוא בעצים ובתוצרת חקלאית לפרוסיה.

ב־1930 נשרפה העיירה, אך נבנתה מחדש תוך זמן קצר. לאחר סלילת מסה"ב לריגה ירד ערכו של הכביש, מסחרה פחת והעיירה נתדלדלה. בעיירה היה רחוב ארוך אחד, שבמרכזו ככר השוק וכנסיה נוצרית. בימי א' ובימי חג נהרו לכנסיה זו מאות אכרים מהסביבה, ובהזדמנות זו היו עורכים את קניותיהם בחנויות היהודים.

לפני מלחה"ע ה־1 חיו במקום 1200 נפש, מהם 80% יהודים. אך בליטא העצמאית פחתה האוכלוסיה, ובשנת 1923 נותרו רק 770 — מהם 153 יהודים (20%). רוב יהודי בובט היגרו לארה"ב, או עקרו למרכזים עירוניים אחרים.

יהודי המקום התקיימו ממסחר, גננות ומלאכה. מקור־פרנסה נוסף היתה להם הספנות על הנאוויאז'ה.

רבה של קיידאן שימש גם את יהודי בובט.

בוגוסלאווישוק

(בוגוסלאווישקיס), מחוז וילקומיר

בוגוסלאווישוק סמוכה לווילקומיר (21 ק"מ), גאלוואן (6), שירווינט (12), מוסניק (16), יאנובה (35). בכפרים ואפר (10) ויאקובנץ (1) התקיימו לפני מלחה"ע ה־1 ישובים יהודים. סביבתה של ב. מצטיינת בגבעות מיוערות ונוף נאה.

העיירה נשרפה ב־1880 וב־1918.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום 50 משפחות יהודיות, אך לפני השואה חיו בה לא יותר מ־12 משפחות. מצבם הכלכלי היה בכי־רע, בשל התחרותם של הקואופרטיבים הליטאים תחת קיומם. בין היהודים: מספר חנוונים ורוכלים, טייח, חייט, שני סנדלרים, וכן בעלי־עגלות אחדים. אחת לשנה התקיים במקום יריד, שהיה מביא להתעוררות־מה בעיירה.

מחמת מיעוטו ודלותו לא יכול היה הישוב היהודי להחזיק רב או רופא, וכל שכן — בי"ס. הכומר המקומי עסק בריפוי חולים, והמלמד בחדר שימש גם בתפקיד של שוחט.

אחדים מבני העיירה למדו בגימנסיה העברית בווילקומיר. היהודים היו קשורים בגאלוואן הסמוכה, אשר הספריה והחוג הדרמטי שלה שימשו גם אותם.

מילידיה: ר' אברהם־חיים ש"ס.

בוטרימאנץ (באלטרימאנץ)

(בוטרימוניס), מחוז אליטא

בוטרימאנץ שוכנת על גבעה, עליה הקים נפוליאון בימי פלישתו לרוסיה ביצורים. לרגלי הגבעה זורם הנהר פלוסובקה. תחת שלטון הרוסים היתה במחוז טרוקי. בליטא העצמאית סופחה למחוז אליטא. ב. רחוקה 21 ק"מ מתחנת הרכבת אליטא. סמוך לה היו שני ישובים: פון ואמיין, ובהם חיו מספר משפחות יהודיות.

עד 1850 היתה העיירה שייכת למשפחת הגרף טישקאביץ. מאז עברה לבעלותן של משפחות האצילים בוגאטקי, ונו־רובסקי ומורבסקי. במקום גרו גם כמה מאות משפחות של טאטארים, אשר עסקו בחקלאות, בעיקר במטעי פרי וירקות. רבים מהם עבדו במשותף עם יהודים.

הקהילה היהודית בעיירה היתה מהראשונות בליטא. בליטא העצמאית היא מנתה כ־200 משפחות, מתוך אוכלוסיה כללית בת 1631 נפש. רובן התפרנסו ממסחר, רוכלות ומלאכה. היו ביניהם גם גננים, ירקנים וחוכרי בוסתנים (כ„פריץ" היהודי ולולה שמח'הס, בעל אחוזות רבות). במרכז חייה הכלכליים של ב. עמד לפני מלחה"ע ה־2 הבנק העממי היהודי, אשר מנה 230 חבר.

לפני מלחה"ע ה־1 היתה במקום ישיבה קטנה, ובה למדו תלמידים גם מהעיירות הסמוכות. ראש הישיבה היה ר' יוסף ינקילביץ — דיין העיירה. בליטא העצמאית היו במקום בתי"ס עממיים, וביניהם של „תרבות" בהנהלתו של דב ויניצקי. כן היו בה כמה חדרים וחברות ש"ס, משניות, „חיי אדם", „עין יעקב", ועוד. רבים היו למדנים מופלגים ובני תורה.

ב. היתה מפורסמת במוסדות החסד שלה („ביקור חולים", „לינת הצדק", „הכנסת אורחים", „הכנסת כלה" ועוד) ובחייה הציבוריים הערים. רובו של הנוער השתייך לאגודות „צעירי־ציון" וגורדוניה. רבים מהם עלו ארצה. הרוח החיה בעבודה הציבורית והציונית היו דב קושלביץ, דב ויניצקי וגורדון, שהיה גבאי בית־הכנסת.

מרבניה: ר' אליעזר שטראשון, מחבר הספרים „עמוד אש" (ווארשה, תרע"ב), ו„אש דת"; ורבה האחרון — ר' אברהם־משה ויטקינד (מחבר ס' „תועפת ראם") הי"ד.

מילידיה: הרב מאיר־שמחה הכהן; הסופרים הנרי הורביץ וקדיש־יהודה סילמן; המחנך מנחם־מרדכי סילמן.

בויד

(בודא), מחוז מאריאמפול

בויד שוכנת על הכביש קובנה—מאריאמפול. סמוכה לקאזלובה־רודה ופילווישוק. העיירה מוקפת יערות אורן ושימשה מקום קייט בליטא.

במקום חיו 16 משפחות יהודיות, מהם סוחרי יערות (עוזר זלינגר), בעלי אחוזות (ר' סנדר ילין, משכיל ותלמיד חכם), חנוונים ורוכלים בכפרים הסמוכים.

במלחה"ע ה־1 עזבוה תושביה היהודים וביהכ"נ במקום נשרף. עם תום המלחמה חזרו כולם. בימי שבת ומועד היו עורכים „מנין" בבית ר' סנדר ילין. השו"ב המקומי היה

ר' אברהם־אליהו שטינפלד, שישב בה כל ימיו ושימש גם כפוסק הלכות, באין רב במקום. לדרדקים היו מזמינים מלמד מקובנה. חלק מבני הנוער למדו בגימנסיות העבריות בקובנה ובמאריאמפול.

בולניק

(באלניקאי), מחוז וילקומיר

בולניק שכנה על חופי אגם פירשה והנהר לובשה. בסביבתה היו אגמים עשירי־דגה. סמוכה למאליאט, אוואנטה, וילקומיר (20).

בעבר היתה בולניק אחוזה ואח״כ הפכה לכפר. בימי מלחה״ע ה־1 נחרבה.

בליטא העצמאית ישבו בה כ־50 משפחות יהודיות, שפרנסתן היתה על חקלאות זעירה ומסחר עם הכפרים. מחציתן של המשפחות חיו בעוני ובדלות.

בעיירה היה חדר ובעלי היכולת שבין יהודי המקום שלחו את בניהם ללמוד בגימנסיה העברית, או האידית, בווילקומיר.

בזיליאן

(באזיליונאי), מחוז שאולי

באזיליאן סמוכה לקורטוביאן (7 ק״מ), שוקיאן (20), שאולי (21), קאלם (22), ובה מנזר הבאזיליאנים. בזכותו התקיימו במקום, לפני מלחה״ע ה־1, 4 ירידים שנתיים גדולים. בימי השוק היו מגיעים לבאזיליאן מאות אכרים מכל הסביבה. היו בה בתי־בורסקאות וביח״ר ללבנים. עם סלילת מסה״ב שאולי־טאלז ירד ערכה.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום 45 משפחות יהודיות. אך ב־1939 נשארו מהן רק 15. רוב היהודים היגרו לאפריקה הדרומית ולארה״ב. מעטים עלו לארץ. פרנסתם של יהודי העיירה היתה על מסחר זעיר, רוכלות ומלאכה.

היו בה בימ״ד וביה״ס, בו למדו 25 ילד.

מרבניה: ר' ישראל שולמן (שימש רב בבאזיליאן בראשית המאה במשך 13 שנה).

בטוק

(באטאקיאי), מחוז טאוריג

באטוק שוכנת על הגדה הימנית של האנצוואי, יובל של היורא, על הכביש שאולי—טאלז. סמוכה לשילאל (3), שקודוויל (5). תחנת־הרכבת היתה במרחק 3 ק״מ.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־50 משפחות יהודיות, שהתפרנסו מסחר עם גרמניה.

במרץ 1915 גורשו כל יהודי העיירה תוך מחצית השעה, בעקבות עלילה (שהיהודים זרקו, כביכול, חתול לבאר, כדי להרעיל את הנוצרים).

בליטא העצמאית היו בבאטוק כ־100 יהודים (מתוך אוכלוסיה כללית בת 260 נפש).

בטיגולה

(באטיגאלא), מחוז ראסיין

באטיגולה שוכנת על נהר וויירשה, סמוך לנהר דוביסה. סמוכה לאייראגולה (12 ק״מ), ראסיין (10). תחנת הרכבת הקרובה בלידוביאן (32 ק״מ).

שימשה מרכז אדמיניסטרטיבי לנפה.

ישובה עתיק. במאות הי״ז והי״ח סבלה ממלחמות הליטאים במסדרי הטבטונים. ב־1706 התנהלו בסביבתה קרבות עם השוודים.

ישובה היהודי פחת אחרי מלחה״ע ה־1, ובליטא העצמאית נותרו בה רק 85 נפש (בש' 1921).

בייסיגולה

(באיסוגאלא), מחוז קיידאן

בייסיגולה שוכנת על נהר קירשינה. סמוכה לגרינקישוק. תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק ק״מ וחצי מהעיירה. עוד בש' 1780 קיבלה העיירה מסטניסלב־אוגוסטוס פוניא־טובסקי זכות לירידים וב־1791 הוענקו לה זכויות עיר, אולם למעשה לא הפכה לעיר. ב־1831 נכבשה מידי הרוסים ע״י המורדים הפולנים.

אדמות העיירה היו שייכות לגרף קומר.

תחילתו של הישוב היהודי במקום בראשית המאה הי״ט. פנקס ח״ק מתחיל בש' 1813. בש' 1847 מנה ישובה היהודי 461 נפש, וב־1897 — 634 (למעלה מ־50% מכלל האו־כלוסיה). אך ב־1914 ישבו בעיירה רק כ־100 יהודים (15 משפחות), שגורשו בימי המלחמה. לאחר המלחמה חזרו 8 משפחות. רק 6 מהן בנו מחדש את בתיהן על־יד תחנת הרכבת. האוכלוסיה היהודית היותה ב־1929 רק 6% מכלל תושבי העיירה (כולל הישוב הסמוך לתחנת־הרכבת).

את פרנסתם מצאו היהודים במסחר זעיר, רוכלות, גננות ומשקי־עזר קטנים.

בית קברות לא היה במקום, ואת הנפטרים היו קוברים בגרינקישוק. בייסיגולה התפרסמה בעולם היהודי ברבניה וכן באישים ילידי המקום.

מרבניה: ר' אברהם־יצחק ב״ר רפאל גרושקין (נפ' תרמ״ה), ששימש בה רב 19 שנה; ר' שמואל־אביגדור פייבלסון; ר' אהרן באקשט; ר' אברהם־יצחק ב״ר שמואל־אביגדור פייבלסון; ר' ישראל־בנימין־בנדט פייבלסון; ורבה האחרון — ר' יוסף־פייבל פייבלסון הי״ד.

מילידיה: ר' ברוך־משה פייבלסון; ר' נחום ב״ר עוזיאל קפלן („ר' נחום מגרודנה"); ר' מאיר אטלס; הסופר אליעזר אטלס; ד״ר אליהו־יוסף גורדון; הסופר ר' רפאל גרושקין; משה מירליס, מראשוני חובבי־ציון בארה״ב; הרב משה־חיים מירוויש, שהיה רב בקייפטאון.

בירז'

(בירז'אי), עיר מחוז

בירז' נמצאת בצפונה של ליטא, סמוך לגבול ליטא—לטביה, על חופי הנהרות אמלנא ואפושטא. בנהרות ארבעה איים. על אחד מהם הוקם עוד במאה הט״ז ארמון מלכים, בו חנה

גם נפוליאון בעברו את ליטא. נוף יערות מקסים משווה לעיר חן מיוחד.

העיר סמוכה לפוסבול (28 ק״מ), ואבולניק (24), סאלאט (22), ראדווילישוק החדשה (25). לפני מלחה״ע ה־1 התקיימו ישובים יהודים גם בפופיל (24) ובקוואטקי (30) הסמוכות לה.

בירז׳ נוסדה במאה ה־15. מסוף המאה ה־16 שימשה בירה לנסיכות רדזיוויל. בש׳ 1589 העניק לה הנסיך כריסטופור רדזיוויל זכויות מאגדאבורג. אלו אושרו מחדש ע״י המלך ולדיסלב ה־4 בש׳ 1644. מאז התחילה עלייתה הכלכלית. יורשי הרדזיווילים היו חסידי הרפורמציה והעיר שימשה מבצר לתנועה זו בליטא. המלחמות הדתיות של המאה ה־16 וה־17 לא פסחו גם עליה. בעיקר סבלה במאות ה־17 וה־18 ממלחמות השוודים והרוסים.

ב־1495 נכבשה ע״י הרוסים. מאז בוטלו זכויותיה המיוחדות והיא הפכה נחלת האצילים מבית טישקאביץ. בימי השלטון הצארי היתה במחוז פוניבאז׳. בש׳ 1812 עבר בה צבא צרפתי בדרכו לריגה. מיקולאס טישקאביץ העמיד אז לרשותם גדוד מיוחד.

בימי מרד הפולנים (1831) התחוללו בסביבתה קרבות קשים עם המורדים. ב־1869 מנתה העיר 2630 נפש ובה 528 בתים, מהם שני בתי־חומה. בש׳ 1883 נפלה בה דליקה גדולה ונשרפו למעלה מ־50 בתים. ב־1897 הגיעה אוכלוסיתה ל־4500 נפש.

במלחה״ע ה־1 נכבשה ע״י הגרמנים ונשרפו בה אז כמה עשרות בתים. הגרמנים סללו מסילה צרה שחיברה את העיר עם שאוולי, דבר שסייע לפיתוחה.

בליטא העצמאית החלה להתרחב. ניבנו בה מאות בתים חדשים. עד 1934 הוקמו 257 בתי־חומה ו־362 בתי־עץ חדשים. כן נפתחו בה 28 רחובות חדשים. העיר מנתה כ־9000 תושבים והפכה מרכז אדמיניסטרטיבי למחוז.

יהודים החלו להתיישב בבירז׳ במאה ה־17. הזמינם הנסיך מבית רדזיוויל, שביקש בדרך זו לעזור להתפתחותה הכלכלית של העיר. הוא הבטיח להם הגנה מפני שכניהם. בתעודות שונות מהשנים 1662 ו־1683 נזכרים היהודים הראשונים שבאו להתיישב בה וקנו להם זכות ישיבה במקום. בימי „ועד יהודי ליטא״ שימשה העיר אחת משלוש ערי הגליל (בצידן של קיידאן וויז׳ון). לסמכות קהילתה היו נתונות העדות בפוסבול, סאלאט, שאט, פומפיאן, ופוקרוי. לפי החלטת הוועד בסלוצק (1761) הרימו קהילות גליל בירז׳ מס־גולגולת בסכום של 2200 זהוב.

הישוב הקראי, שקדם לישוב היהודי הרבני, נזכר כבר בתעודות משנת 1625 (עיין „יהדות ליטא״, כרך א׳, עמ׳ 140). הקראים גרו בשני רחובות מיוחדים. היה להם בית־כנסת ובית־קברות משלהם. במאה ה־18 בטל הישוב הקראי ובית התפילה שלהם עבר לרשות היהודים הרבניים.

האוכלוסיה היהודית בבירז׳ מנתה בש׳ 1766 — 1040 נפש, ב־1847 — 1685, וב־1897 — 2510 (כ־57% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה״ע ה־1 וגירוש ליטא נחרב הישוב היהודי. בחלקם חזרו היהודים לעירם אחרי המלחמה, ובש׳ 1921 מנה הישוב היהודי 1200 נפש. מספרם עלה ל־1807 בש׳ 1923, ובש׳ 1934 חיו בעיר כ־3000 יהודים, שהיוו 36% מכלל האוכלוסיה. ($\frac{3}{4}$ מכל הבתים היו של יהודים).

יהודי בירז׳ התקיימו ברובם על המסחר, בעיקר מסחר בפשתן וביערות. חלק התפרנס ממלאכה וחקלאות, תעשיה ורוכלות. בעיר היו כמה בתי־חרושת לאריגה ולסריגה, בהם היו מעבדים צמר מאנגליה לייצוא. במיוחד היה מפורסם בד לבן לסדינים מתוצרת בירז׳.

בליטא העצמאית היו בעיר מפעלי חרושת אלה: ביח״ר לעיבוד פשתן, מטוויות, 2 טחנות קמח, 3 מנסרות, שני בתיח״ר לרהיטים, 5 מפעלי בורסקאות, משרפת יין אחת, תעשית חבלים, ביח״ר לכלי חרס, תחנת חשמל, 4 בתיח״ר למשקאות קלים וכמה מפעלי תעשיה קטנים אחרים. בטחנת הקמח הגדולה, וכן במפעלי חרושת אחרים, עבדו גם פועלים יהודים מהסביבה. בליטא העצמאית הוחל בניצול מכרות הגפס ומעיינות הגפרית שבקירבת העיר. ימי השוק היו בימים ב׳, ה׳. כן התקיימו בה 2 ירידים שנתיים.

היו בעיר סניף הבנק הליטאי ו־4 בנקים פרטיים, אך חשוב במיוחד ליהודי העיר היה הבנק העממי היהודי, שמנה 321 חבר (ב־1929).

העיר היתה מפורסמת באנשי „תיבות הנגינה״ (קאטארינ־שצ׳יקעס), שהיו סובבים בקיץ בכל ליטא ומנעימים זמר לעיירותיה העצובות, וחוזרים לבתיהם לימי החגים.

ברובם היו יהודי העיר „מתנגדים״, אבל היו בה גם כמה מניינים של חסידים, ולהם בית־תפילה משלהם. כן היו בעיר שני בתי־מדרש, בית־כנסת אחד, שני קלויזים ושטיבל.

העיר היתה ידועה פעם כמקום תורה והשכלה. על כס הרבנות שלה ישבו רבנים מפורסמים. העיר נודעה בלמדנים גדולים ומשכילים מפורסמים, אך בליטא העצמאית ירדה קרנה בשטח זה. מלבד הישיבה (נוסדה ע״י הרבנים ברנשטיין ומובשה) היו בה כמה חדרים, בי״ס „יבנה״, שמנה 40 תלמיד, ובי״ס „תרבות״ (180 תלמיד). בירז׳ הצטיינה במוסדות החסד: „ביקור חולים״, „לינת הצדק״, מושב זקנים, „משכיל אל דל״ ו„לחם עניים״. המרפאה של „אזע״ שימשה גם את בני העיירות הסמוכות.

מרבניה: ר׳ שלום ב״ר ישראל (הקדוש מרוז׳נוי) זק (חתנו של ר׳ משולם־זלמן מירליש, אב״ד אה״ו). שימש רב בשנים תע״ג—תפ״ה לערך; ר׳ ישראל ב״ר שלום זק (ת״ק—תק״ה); ר׳ חיים ב״ר ישראל זק, אב״ד בירז׳ והגליל (נפ׳ בווילנה, תק״ס); ר׳ יצחק ב״ר חיים זק, אב״ד פוסבול ובירז׳; אחיו, ר׳ ישראל ב״ר חיים („חריף״) — השתתף בוועידה בפטרבורג בענין התישבות יהודים בדרום רוסיה בימי יקטרינה ה־2. נתן הסכמתו לס׳ „עמודי בית יהודה״ לר׳ יהודה הלוי הורביץ (אמסטרדם, תקכ״ו); ר׳ אברהם־שלמה ב״ר גרשון (מחותנו של ר׳ יצחק ואביו של הגאון ר׳ אבלי מפוסבול); ר׳ נפתלי־הרץ, אב״ד בירז׳ (דוד זקנו של ר׳ נפתלי־הרץ קלצקין. תלמידו של בעל „פני משה״); ר׳ נחום ב״ר אברהם קצנלנבוגן; ר׳ אברהם ב״ר שלמה־זלמן (אחי הגר״א), מ״מ ומו״צ בבירז׳; ר׳ עזריאל ב״ר גרשון־מנדל זיו (בימי הגאון ר׳ אבלי מפוסבול. נזכר בשו״ת לר׳ מרדכי, אב״ד בויסק, בס׳ „גדולת מרדכי״); ר׳ שמעון־מארקל שפירא (סבו של ר׳ שמעון מארקל מקובנה); ר׳ שלמה־זלמן ב״ר מאיר זקש („זעלמעלע פרומאק״). מפורסם בצדקתו. רב בבירז׳, לוקניק וקראטינגה. נפ׳ בתרל״ו, בגיל 62; ר׳ דוד ב״ר חיים (סו״ד. מחבר „שירה לדוד״, הורודנה

תקנ״ז); ר׳ משולם־שרגא סג״ל (נפ׳ תרי״ט) — מו״צ. הצטיין בשקידה עצומה. הקנתרנים בעיירה הורידוהו ביגון שאולה; ר׳ אשר־ניסן לוינזון (מחבר „גן נעול״, חתנו של ר׳ שמעון. גדול באגדתא ובמחקר דתי); ר׳ יוסף־זונדל (בעל „זיר יצחק״, שו״ת ודרושים [ב״ח, וילנה, תרל״ו]. שימש רב 30 שנה. למדן, צדיק ופקח. אחרי מותו פרצה בבירז׳ מחלוקת): ר׳ פנחס לינטופ, בעל „פתחי שערים״. רבם של החסידים בימי ר׳ יוסף־זונדל; ר׳ אליהו־דב שור, בעל „נטעי חיים״; ר׳ בנימין מובשה הי״ד; ורבה האחרון — ר׳ יהודה־לייב ברנשטיין הי״ד.

מילידי בירז׳: יוסף־יהודה זוסניץ, מתמטיקאי ותוכן; הרב אלחנן־בונים וסרמן; הרב יהושע־יוסף פרייל; הרב אלעזר־מאיר ב״ר אלחנן פרייל; המשכיל טוביה ב״ר גרשון־מנדל מבירז׳; מנחם־נחום־נתן („העילוי מבירז׳״), בנו של ר׳ אשר־ניסן לוינזון. גאון צעיר. נפ׳ בגיל י״ח.

בירשטאַן

(בירשטוֹנאַס), מחוז אליטא

בירשטאַן משמשת מקום־קייט על חוף הניימן. סמוכה לפּראַן (4), ובמרחק 36 ק״מ מקובנה.

מצטיינת בנוף יפה, ביערות אורן ובמעיינות מינרליים.

בימי הבינים היה במקום ארמון־ציד של נסיכי ליטא. ויטוֹבט היה נוהג להתארח כאן עם משפחתו. בחורף 1475 בילה בה הנסיך קאזימיר־יאגאֶלוֹ, שברח מבירתו מחמת סכנת הדבר. מאמצע המאה הי״ט החלו להשתמש במעיינות המינרליים למרפא. שני בעלי אחוזות (בארטושביץ ואח״כ איגנס קווינטא) פיתחו את המקום כמקום מרפא.

בש׳ 1882 אסר השלטון הצארי על יהודים לשבת בבירשטאַן, אך איסור זה בוטל ב־1903.

ב־1905 נשרפה העיירה וב־1906 עברה לבעלותה של הגב׳ מילר־קוכנובסקי ונבנתה מחדש. נפתחו בה בתי־הארחה והבראה בשביל אורחים מרוסיה, שבאו לשתות ממעיין ויקטוריה ולרחץ באמבטיות של מימי המעיין „בירוטה״.

העיירה רחוקה ממס״ב, והתחבורה ממנה אל קובנה התנהלה במכוניות. ב־1924 הלאימה הממשלה הליטאית את בירשטאַן ומסרה אותה בחכירה ל„צלב האדום״ הליטאי, שהחל להקים בה מוסדות רפואיים שונים.

בעיירה ישבו ישיבת־קבע רק משפחות יהודיות מעטות. רובם של יהודי המקום היו בעלי פנסיונים, בתי־הארחה, מסעדות וחנויות, אך הם גרו בה רק בעונת הקייט.

בלבירישוק

(באלביאַרישקיס), מחוז מאריאמפול

באַלבירישוק נמצאת על שפת הניימן. העיירה מוקפת יערות אורן ואלון ומרוחקת 18 ק״מ מתחנת־הרכבת באליטא. סמוכה לפּראַן (15), בוטרימאַנץ (25), מאריאמפול (42).

ב־1522 היתה במקום כנסיה קתולית. על ידה התפתחה אחוזה חקלאית. המלך זיגמונד ה־1 נתן את האחוזה במתנה לנסיך הרוסי רפאלובסקי־גולובצינסקי. במאה הט״ז באו למקום מתיישבים גרמנים. בתקופה מאוחרת יותר עברה האחוזה לבעלותו של האציל קורבין־גונסיאֶבסקי וממנו לגרף טישקאֶביץ. בימי מרד הפולנים (1831) החרימו הרוסים את האחוזה, אך בש׳ 1846 החזירוה לבנותיו של הגרף טישקאֶביץ.

העיירה הפכה מרכז מסחרי חשוב לסביבה גדולה ועשירה. בעיקר היה מפותח בה המסחר בעצים, וסוחריה עמדו בקשרי מסחר עם לייפציג ועם ערים אחרות בגרמניה. בליטא העצמאית היו בה טחנות קמח, בתי חרושת לכוהל, פרקט, רהיטים, לבנים וסוליות. התקיימו שני ימי שוק בשבוע ו־3 ירידים שנתיים.

בליטא העצמאית ירדה חשיבותה הכלכלית של העיירה, לרגל סלילת כבישים ומסילת־ברזל, אשר הפנו את המסחר לאליטא ופראַן. תנועת המסחר על הניימן פחתה ובידי סוחריה נשארו 2 ענפים עיקריים: המסחר בתבואה ועופות.

הישוב היהודי בעיירה היה מהראשונים במדינה. היו בה 2 בתי־קברות יהודיים: ישן וחדש. החדש הוקם בראשית המאה הי״ט.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום 200 משפחות יהודיות, אך בש׳ 1921 ירד מספרן ל־150 (560 נפש). לפני השואה ישבו בעיירה 100 משפחות יהודיות (כ־350 נפש). בידי האוכלוסיה היהודית היה מרוכז עיקר מסחרה. בבתי־החרושת והמלאכה עבדו בעיקר לא־יהודים. מספר קטן של בעלי־מלאכה היו יהודים.

הבנק העממי היהודי (בהנהלת אהרן־יצחק טשרני, דוד טשרני, מיכאל טשיזיקובסקי, כלב כהן־צדק, אבא פרנק) מנה כ־100 חברים (1929).

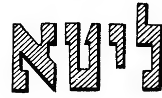
הירידה הכלכלית אילצה את היהודים לעזוב את המקום. המהגרים פנו בעיקר לקנדה, מקסיקו, אורוגוואי, ארגנטינה ואפריקה הדרומית. העליה לארץ החלה ב־1920. עד 1939 עלו 53 מבני העיירה.

היו במקום בית־כנסת ובית־מדרש, ופעלו מוסדות חסד וצדקה („לינת הצדק״, „עזרה״). בביה״ס העממי „תרבות״ למדו כ־100 תלמידים ותלמידות. כן היתה שם ספריה ציבורית יהודית. בעיירה פעלו סניפי הסת׳ הציונים הכלליים, צ.ס., צה״ר ואגודות נוער „גורדוניה״, „בית״ר״ ו„מכבי״.

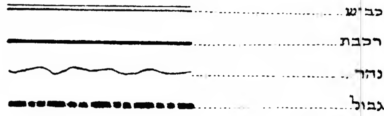
בראש ועד־הקהילה עמד העסקן טוביה כהן־צדק. בחייה הציבוריים, הכלכליים והתרבותיים של העיירה היו פעילים: אהרן־יצחק טשרני (מנהל ביה״ס); אבא פרנק; מיכאל טשיזיקובסקי; הרב יצחק ברנשטיין; כלב כהן־צדק; החזן ר׳ אריה־דוד ברזובסקי (חבר מרכז „המזרחי״); אליעזר טאץ; דוד טשרני; חנוך כהן־צדק.

מרבניה: ר׳ צבי־הירש ב״ר אברהם כהנא (בעל „ליקוטי רצב״א״ על התורה וחמש מגילות); ר׳ אפרים גבאי — למדן מופלג ודרשן גדול; ר׳ שמואל־מאיר ב״ר יצחק אש (תקע״ט—תרמ״ד); ר׳ משה־שמואל הורביץ (שימש רב בב. עד תרנ״ד), מחבר „ידי משה״; ר׳ חיים־ירמיהו פלנסברג; ר׳ אליעזר־יצחק אלגאזי; ר׳ ברוך גרוסברד; ר׳ אליהו פינק; ר׳ חיים הלוי לב הי״ד (תרמ״ט—תש״א).

מילידיה: ר׳ גבריאל פיינברג; ר׳ יהושע, תלמידו של ר׳ חיים מוולוז׳ין, רב בלודווינוֹבה, טיקטין וזימברובה; הרופא הנודע ד״ר יצחק פיינברג.

ליטא

קנה המדה
10 5 0 10 20 30 40 50 60
קילומטר
כביש
רכבת
נהר
גבול

הים הבלטי
21° 22° 23° 24° 25° 26° 27°
56° 55° 54°
קובנה
וילנה
ממל
פוניבז'
שאוולי
טלז
מאז'ייק
ראסיין
קאלם
פלונגיאן
קרעטינגה
פאלאנגען
מאריאמפול
אליטא
אוטיאן
רקישוק
דווינסק
לידא
סובאלק
נייעשטאט-שאקי

ברשטיץ

(באָרשטיצ׳יאי), מחוז מאז׳ייק

באָרשטיץ נמצאת 10 ק״מ מיאַלוֹק.

לפי רשימת „ועד הארץ״ מש׳ 1921 ישבו בה אותה שנה 87 יהודים. חלק מהם עסק בחקלאות.

מצבם הכלכלי היה קשה ורובם עזבו את העיירה ועלו ארצה. לפני השואה נמצאו במקום רק 6 משפחות יהודיות.

גדרוביץ

(גיאַדראַיצ׳יאי), מחוז וילקומיר

גאַדרוביץ שוכנת על חופי האגם קאַמאַנטאַ. סמוכה לשיר־ווינט, גאַלוואַן, מאליאט, בולניק, וילקומיר; 50 ק״מ מתחנת־הרכבת. נמצאת על הכביש לווילנה (45).

בימי הקרבות בין הפולנים והליטאים (סתיו 1920) סבלה העיירה רבות.

ישובה היהודי מנה (ב־1921) כ־200 נפש. פרנסתם היתה על מסחר זעיר, מלאכה וחקלאות. יום השוק היה ביום ה׳. בעיירה היו בית־תפילה אחד, שני חדרים, בי״ס עממי וספריה. את לימודיו המשיך הנוער היהודי ברובו בגימנסיות העברית והאידית בווילקומיר הסמוכה.

מרבניה: ר׳ חיים גורביץ.

גודלווה

(גאַרליאַוואַ), מחוז קובנה

גודלאַווה נמצאת על הכביש קובנה—פּראַן—אליטאַ. מן העיירה הסתעפה שלוחה של הכביש למאריאמפול. סמוכה לקובנה (8 ק״מ), פאַנימון (7), פּראַן (23), מאריאמפול (43).

לפני מלחה״ע ה־1 מנה ישובה היהודי למעלה מ־400 נפש (כ־100 משפחות), וב־1921 — 206 נפש (כ־50 משפחה). לפני השואה ישבו בה 70 משפחות יהודיות. רובן התפרנסו ממסחר זעיר ומלאכה. כמעט לכל משפחה היה גם משק־עזר. כן היה בה ביח״ר לשריפת לבנים (של משפחת סגלובסקי). היו בה גם 3 מנסרות.

היו בה יהודים בעלי אחוזות (יוסף שורץ, בעל אחוזה גדולה באוּלינובא — 5 ק״מ מגודלאַווה). האחוזה גליון היתה שייכת למשפחת ר׳ יצחק סגלובסקי (שקיבל אותה מבעל־האחוזה גודליאבסקי במתנה, על שמשו מתורגמן בין גודליאבסקי ובין משה מונטפיורי, שעה שהאחרון עבר דרך העיירה בעת ביקורו ברוסיה). האחוזה היתה בידי צאצאי המשפחה עד מלחה״ע ה־2. בנו של ר׳ יצחק, דוד סגלובסקי, היה מארח בביתו את גדולי היהודים בעברם דרך העיירה, וכן שליחים ועסקני־ציבור שביקרו במקום.

מיהודי העיירה היגרו לארה״ב, קנדה, אפריקה הדרומית, ואף עלו ארצה. היו בה בימ״ד, בי״ס של „יבנה״ (45 תלמיד) ובי״ס אידי (45). בימי מלחה״ע ה־1 נשרפה כמעט כל העיירה.

מילידיה: ר׳ יוסף־ראובן כץ הי״ד, רב בווישינטה וגלובוק, מפעילי „המזרחי״ בווילנה.

גורז׳ד

(גאַרגז׳דאַי), מחוז קראַטינגה

גורז׳ד שוכנת על הגבול עם גרמניה, והיא סמוכה לממל (15 ק״מ). בימי השלטון הצארי היו היהודים, כל אימת שריחפה סכנת פרעות, נמלטים לגרמניה, בעברם את תחנת־הרכבת לוויגאלן, והיו נשארים שם יום־יומים עד יעבור זעם. היו מהם שלא חזרו עוד לעיירה.

מהראשונות בקהילות ליטא. בבית־הקברות שלה נמצאו מצבות מלפני 400 שנה ומעלה. בתעודות היסטוריות מהמאה הט״ז נזכרים יהודי גורז׳ד כממונים על גביית המכס בגבול. ב־1639 קיבלו אגרת זכויות מוולדיסלב הרביעי, מלך פולין, שהבטיח להם זכויות אזרחיות מלאות. ב־1742 אישר המלך אוגוסט השלישי אגרת זו.

האוכלוסיה היהודית מנתה ב־1827 — 648 נפש. ב־1897 עלה מספרם עד 1455 (כ־60% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה״ע ה־1 עזבוה מפאת קירבתה לגבול, וחזרו אליה עם כניסת הגרמנים. העיירה כמעט שלא סבלה מהמלחמה ובימי הכיבוש הגרמני היתה הפרנסה מצויה בשפע. ב־1921 ישבו בה 1148 יהודים. בשנים שלפני השואה הגיע מספרם ל־1000 ומעלה.

פרנסתם של יהודי המקום היתה בעיקר על יצוא עצים לגרמניה. רבים עסקו בהשטת רפסודות על נהר מיניא, העובר את העיירה. מיליוני מ״מ של עצים היו נשלחים מדי שנה לגרמניה. בין היהודים היה מספר ניכר של אמידים (הבולטים ביניהם: יעקב ופייבל יאַפשיץ, סוחרי עצים ובעלי בנק מפורסם בממל). בש׳ 1929 היו בבנק העממי היהודי 269 חבר. הבנק היה לעזר רב למעמד הבינוני של היהודים בעיירה.

בעיירה היו ביכ״נ ובימ״ד. בין מוסדות החסד היו חברות „לחם עניים״, „ביקור חולים״, „לינת הצדק״ ו„קופת גמילות חסד״, שהוקמה בעזרת יוצאי העיירה בארה״ב. הנוער המקומי התחנך ב„תלמוד־תורה״ ובשני בתי״ס עממיים (עברי ואידי). כן היו במקום שתי ספריות — של הציונים (ובה ספרים רבים בעברית) ושל האידישיסטים.

חייה הציבוריים של העיירה היו ערים ותוססים. הנוער הדתי היה מאורגן ב„תפארת בחורים״, והשאר באגודות ציוניות וספורט („מכבי״). היו מיוצגות בה כל המפלגות הציוניות, וכן היתה במקום נקודת הכשרה לחלוצים לפני עלותם ארצה.

הנוער היה עורך לעתים קרובות נשפים, מסיבות ומשפטים ספרותיים, שהיו מכניסים תוכן ועניין בחייה הציבוריים של העיירה.

מרבניה המפורסמים: ר׳ משה יפה (ישב על כס הרבנות 45 שנה, 1840—1885); בנו, ר׳ יוסף יפה; ר׳ יצחק־יעקב רבינוביץ (ר׳ איצה׳לה מפוניבאֶז׳); ר׳ אהרן ולקין; ר׳ יצחק־אייזיק פרידמן; ר׳ שבתאי־אהרן ב״ר משה שפירא; ורבה האחרון — ר׳ מאיר לוין הי״ד.

מילידיה: ר׳ שלמה־זלמן ב״ר שרגא־פייבוש ש״ך; ר׳ שמואל ולקין; הצדיק החסיד ר׳ שמואל ב״ר ברוך; החוקר חיים־בנימין שוים; המשוררת יהודית ציק („יודיקא״); התעשין סם זכס; הסופר הקומוניסטי בארה״ב ד״ר הרשל מאיר.

גירטיגולה

(גירקאַלניס), מחוז ראסיין

גירטיגולה סמוכה לראסיין (8 ק״מ).

בש׳ 1921 מנתה אוכלוסיתה היהודית 270 נפש.

מרבניה: ר׳ יהודה-לייב אופנהיים; ר׳ שמואל-נפתלי הלוי אפשטיין (מחבר הס׳ „אמרי שפר״ על שה״ש. בנו, ר׳ מרדכי-יצחק, היה רב בשפילד); ר׳ מאיר סטולביץ, בעל „מבית מאיר״ (ב״ח), נפ׳ בירושלים; ר׳ יצחק-אייזיק ברוידא (תרמ״ד—תרצ״ב; יליד שאט. שימש אח״כ רב בארה״ב); ר׳ יעקב-משה ליאַסין (אח״כ רב בניישטוט-טאוריג, שם מ״מ חותנו ר׳ אליעזר-יהושע שפירא, ולאחר-מכן רב בניו-יורק. השתתף באסיפת הקהילות בקובנה ב־1920 כנציג „צעירי ישראל״).

מילידיה: ר׳ שלמה-יעקב שיין (רב בציטוביאַן ולאַצקובה, תלמידו של ר׳ יעקב-יוסף בישיבת וילון וחניך איישישוק וגרודנה. היה חתנו של ר׳ ברוך פייבלסון. נפ׳ בקובנה בש׳ תרצ״ד).

גלוואן

(גאַלוּונאַי), מחוז וילקומיר

גאַלוואַן סמוכה לשירווינט (15 ק״מ) ווילקומיר (20).

יהודים ישבו בה מן המאה הי״ז. בבית-הקברות שלה נמצאה מצבה משנת תי״ט (1659). ב־1914 חיו במקום כ־90 משפחות יהודיות. אך ב־1934 ירד מספרן ל־70 משפחות (46%).

לפני מלחה״ע ה־1 עסקו יהודי המקום בעיקר במסחר התבואה וביצוא עופות, פירות ותוצרת חלב לווילנה. היו גם בעלי מלאכה יהודים: חייטים, סנדלרים, זגגים ועוד. אחרי המלחמה, עם ניתוקה של וילנה מליטא, ירד מסחרה של העיירה. כן דחקו ה„וואַרסלנינקים״ את רגלי היהודים מענפי המסחר וניהלו תעמולה בין האכרים שלא להעזר במתווכים יהודים. העיירה הלכה ונתדלדלה בחומר, וישובה היהודי פחת והלך. חלק מהנוער פנה ל„הכשרה״ ועלה לא״י. רבים היגרו למדינות שמעבר לים, או עקרו לערים גדולות בליטא.

בשנות האוטונומיה היהודית קיימה הקהילה את המוסדות הדתיים והסוציאליים. בש׳ 1918 נוסד בי״ס עברי (ע״י המורה גלינטרשציק), אך בהשפעת האידישיסטים הפך אח״כ ביה״ס לאידי. בש׳ 1930 חזר ביה״ס והפך לבי״ס עברי „תרבות״. הציונים הקימו במקום גם ספריה. מספר ניכר של בני המקום למדו בגימנסיה העברית, או האידית, בווילקומיר.

מרבניה: ר׳ מנחם-מנדל ליפשיץ (בעל „ברכת מנחם״, אחיו של ר׳ יעקב ליפשיץ); ר׳ יהושע קלעוואן (שימש בג. עד תרפ״ה ועבר אח״כ לארה״ב); ר׳ זלמן-פנחס הכהן (חתנו של ר׳ מאיר-מיכל משאט), אביו של הסופר אפרים קפלן; ורבה האחרון — ר׳ דניאל אינשטיין. כשוחט העיירה שימש שנים רבות ר׳ זוסמן-גרשון ביציק.

מילידיה: ר׳ יוסף ב״ר יהודה, רב בארה״ב; ר׳ לייב-נח בס — רב בשוקאַט.

גרוזד

(גרוּזדזיאַי), מחוז שאוולי

גרוזד סמוכה לשאוולי (26 ק״מ), יאנישוק (28), ז׳אַגר (35) וקורשאַן (26). בקירבתה היתה אחוזה גדולה של האציל נארישקין, וכמה משפחות יהודיות הוציאו פרנסתן מאחוזה זו, שלידה היתה חוה לגידול בקר.

ב־1929 פרצה שריפה בעיירה ורבע מבתיה עלו באש.

ב־1897 מנה ישובה היהודי 482 נפש (41%). לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־120 משפחות יהודיות, אך אחרי המלחמה היו בה רק כ־40 משפחות (150 נפש) יהודיות, ולפני השואה — 27 משפחות. פרנסתן היתה על חנוונות, מלאכה וחקלאות. יום השוק היה יום ד׳. כן התקיים בה יריד שנתי.

יהודי המקום היגרו לאפריקה הדרומית, ארה״ב ומכסיקו. מעטים עלו ארצה. הנשארים במקום התקיימו במידה רבה על עזרת קרוביהם שמעבר לים.

היה בה בימ״ד אחד. כן היו בה מוסדות „גמילות חסד״, „לינת הצדק״ ובנק עממי.

מרבניה: ר׳ משה ב״ר ישעיהו-רפאל שפירא.

גרינקישוק

(גרינקישקיס), מחוז קיידאַן

גרינקישוק שכנה על שפת הנהר שושווה, במרחק 11 ק״מ מתחנת-רכבת. סמוכה לבייסיגולה (12 ק״מ) וקרוק (17).

שלושת רחובותיה הראשיים היו: שאַדובה, פשושווה וקרוק.

ישובה היהודי מנה בשנת 1921 (לפי „ועד הארץ״) 250 נפש. פרנסתם היתה על חנוונות ומלאכה. יום השוק היה יום ג׳.

החדר, בית-הקברות, וכן הרב והשוחט, שימשו לפני מלחה״ע ה־2 גם את יהודי בייסיגולה הסמוכה.

גרישקאבוד

(גרישקאַבודיס), מחוז שאקי

גרישקאַבוּד נמצאת 15 ק״מ משאקי. סמוכה ללוקשי (12 ק״מ), פילווישוק (19), ניישטוט-שאקי (24), וילקובישק (34). בשכנותה היו קיימים ישובים יהודים בפאלובי (8), שדביגי (10) ופוסויאַסקאַלי (10), שנתחסלו לאחר מלחה״ע ה־1.

לפני מלחה״ע ה־1 חיו בה כ־30 משפחות יהודיות, אך לפני השואה נותרו רק 8 מהן.

בג. התקיימו 24 ימי שוק בשנה, אשר שימשו מקור-פרנסה ליהודיה. בליטא העצמאית נדחקו רגלי הסוחרים היהודים ורובם נאלצו להגר לארה״ב.

ב־1935 נפלה דליקה בעיירה. 22 בתים, ובתוכם ביהמ״ד, עלו באש. הוחלט אז להפוך את בית-המרחץ, שעמד בבניינו, לבנין בשביל ביהמ״ד, אולם האמצעים לא הספיקו והעיירה נשארה בלי זה ובלי זה. בחדר למדו 5 ילדים.

דאוג

(דאוגאי), מחוז אליטא

דאוג שוכנת על חצי־אי באגם דאוג. במאות הי״ג והי״ד עברו דרכה הצלבנים לווילנה. גם בימי מלחה״ע ה־1 נודע למקום ערך אסטרטגי. העיירה סמוכה לאליטא (21 ק״מ), אוראן (21), בוטרימאנץ (19), מאראטש (29), אנישוק (29). תחנת־הרכבת הקרובה היתה באליטא (21).

לפני מלחה״ע ה־1 חיו יהודים בכפרים הסמוכים: בנדזינג (11), ובאולאווע (13).

ב־1914 חיו במקום 110 משפחות יהודיות (60% מן האוכלוסיה הכללית), וב־1936 — 90 משפחות (30%).

בימי מלחה״ע ה־1 מצאו פליטים רבים, בעיקר מווילנה, מקלט בעיירה. הם נתקבלו ע״י יהודי המקום בסבר פנים יפות. גם התושבים הנוצרים השתתפו בהגשת העזרה לפליטים, אשר השתקעו בדאוג ותרמו לחיה הציבוריים של העיירה: נפתחה בה ספריה והוקם מטבח־זול. כן נוסד בה בי״ס גרמני, בו הורה עברית המשורר ישראל מה־יפית, בנו של הרב המקומי.

ב־1925 נשרפה כמחצית העיירה. אך בעזרתו של הג׳וינט שוקם הישוב היהודי.

היהודים עסקו בעיקר במסחר, מלאכה ודייג. כן היו במקום שתי טחנות קמח. יום השוק היה ביום ד׳ בשבוע.

בליטא העצמאית החלו הליטאים לדחוק את רגלי החנוונים והסוחרים היהודים, והללו נאלצו לעקור לערים אחרות, או להגר אל מעבר לים.

בעיירה היה בימ״ד אחד, בי״ס „תרבות״ (75 תלמיד) וכן בנק עממי יהודי.

מרבניה: ר׳ אברהם־צבי כץ, אשר כיהן בה כרב 40 שנה; ר׳ אפרים־ניסן מה־יפית; ר׳ נחום שר הי״ד.

מילידיה: הסופר ב״צ כ״ץ; בני משפחת אילגובסקי.

דאוגל

(דאוגאיליאי), מחוז אוטיאן

דאוגאל שוכנת על הכביש דווינסק—קובנה. סמוכה לסאלוק, אז׳אראני (30 ק״מ) ואוטיאן (17). בקירבתה אגמים שופעי דגה.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה 10 משפחות יהודיות. בימי המלחמה יצאו אלו לפנים רוסיה. בש׳ 1921 חזרה למקום רק משפחת יעקב שובסקי. היא החזיקה במקום חנות לצרכי האכרים וגם אכסניה לעוברי דרך.

עם עלייתה של משפחת שובסקי ארצה (1935) בטל הישוב היהודי במקום.

דבייק

(דאבייקיאי), מחוז אוטיאן

דאבייק היא עיירה קטנה על הדרך מוויז׳ון ואושפול לווילקומיר.

קהילה יהודית עתיקה. לפי המצבות בבית־הקברות שב־אניקשט הסמוכה נראה, כי ישוב יהודי היה קיים בדאבייק עוד לפני 300 שנה.

קשה לקבוע את מקורו של שם העיירה. זקני המקום ברצותם לפרש את שם העיירה, היו מסמיכים את הפסוק: „ודבק לבנו במצוותיך״.

הישובים הסמוכים: אוטיאן (20 ק״מ), ווילקומיר (35), אניקשט (15), ויז׳ון (10). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בטרומבאצ׳ישוק (7).

בימי מלחה״ע ה־1 גורשו היהודים לרוסיה. אחרי המלחמה חזרו רובם. ב־1921 מנה הישוב היהודי במקום 120 משפחות; ב־1939 — 65 משפחות.

יהודי העיירה עסקו בחנוונות, מלאכה וחקלאות. היו ביניהם גם סוחרי פשתן, שיער־חזיר וביצים. רבים התפרנסו מהאחוזות בסביבה, בקניית יבולן ובהספקת סחורות להן. אחרי מלחה״ע ה־1 נותקה העיירה מדווינסק ומווילנה, שהיו שוק חשוב לסחרה של העיירה. עקב התחרותם של הליטאים נושלו היהודים מעמדותיהם הכלכליות. רבים מבני המקום נאלצו לעקור לישובים אחרים, או להגר לאנגליה, ארה״ב ואפריקה הדרומית, או שעלו ארצה.

היו בה שני בתי־תפילה — בימ״ד ל„מתנגדים״ ו„שטיבל״ לחסידי חב״ד. הרוב בעיירה היו „מתנגדים״ והיחסים בינם ובין החסידים היו טובים. רב אחד היה לכל העדה והוא נהג להתפלל שבועיים בביהמ״ד של ה„מתנגדים״ ושבוע אחד ב„שטיבל״ של החסידים.

כן היו בה חברות ש״ס, משניות, „עין יעקב״, משותפות ל„מתנגדים״ ולחסידים. עייפים ויגעים, אחרי יום עמל קשה, היו מתכנסים עשרות מבני העיירה לעסוק בתורה.

דאבייק היתה מפורסמת ב„בעלי תפילות״ ו„יודעי נגן״. בימים הנוראים היתה מספקת חזנים לאניקשט, פוניבאז׳, אוטיאן ולמקומות אחרים. הידועים ביניהם היו השו״ב המקומי, ר׳ צבי רזניקוביץ (שימש אח״כ רב בקטלניץ, פלך ויאטקה), ר׳ אייזיק רבינוביץ ור׳ יהודה־אידל כלבזון.

בליטא העצמאית היו בעיירה בי״ס „תרבות״, חדר וספריה. מספר ניכר של בני־נוער למדו בישיבות שבסביבה. כן היה בעיירה בנק עממי.

חלק ניכר מהנוער קיבל הכשרה בחוות „החלוץ״ ועלה ארצה. מחלוציה הראשונים: שרה ושושנה איציקסון, שמואל כרם ואחרים. סניף „צעירי ציון״ מנה כ־30 חבר.

מרבניה: ר׳ אליעזר סולובייציק, אשר כיהן בעיירה 50 שנה. אחריו שימש חתנו.

מילידיה: ירחמיאל פרק, תרגם את 5 המגילות ופרקי־אבות לאידיש (יצא לאור ב־1915, בהוצאת שרברק, וילנה); משה בן־ציון כרם; המחנך והעסקן ירחמיאל בן־יהודה (כלבזון), היושב כיום בארץ ומשמש עורך־דין. העסקנים הציונים בארה״ב זאב (ויליאם) פין ומשה קנטור.

דוביניק

(דובינגיאי), מחוז וילקומיר

דוביניק שוכנת על שפת אגם. סמוכה למאליאט (24 ק״מ), גאדרוביץ (13), אינטוריק (16) וידישוק (17), ווילקומיר (56).

לפני מלחה״ע ה־1 היה ישוב יהודי גם בקאזאקישוק הסמוכה (10).

לפי השערה קיימת העיירה מימי ויטובט; היא שימשה אז מרכז אדמיניסטרטיבי מחוזי והיתה אחוזתם של נסיכי ליטא הגדולים. בש' 1866 היו בה 26 בתים ו־363 תושבים; בש' 1923 — 59 בתים ו־255 תושבים (ובאחוזה שעל ידה — 49 תושבים). בש' 1925 חולקה האחוזה בין האכרים.

לפני מלחה"ע ה־1 חיו במקום 60 משפחות יהודיות, אך לפני השואה הגיע מספרן ל־19.

רובם היגרו לקובה, קנדה, אפריקה הדרומית וארה"ב, או עלו ארצה.

דוסיאט

(דוסאַטוס), מחוז אַז׳אַראַני

דוסיאַט שוכנת על נהר שוואַנטה. סמוכה לאגמים סרטא, שונטוסיא ודוסיאט, שעל שמו נקרא המקום. העיירה מוקפת יערות, ונופה נאה. הישובים הסמוכים לה: אנטאליאַפּט (10 ק"מ), סאלוק (26), אַז׳אַראַני (36), אוטיאן (36), ראקישוק (38). העיירה רחוקה ממסילת־ברזל, והקשר עם הישובים הסמוכים היה בכבישים ובדרכי עפר.

שלושה רחובות של בתי־עץ היו בה. בקצהו של האחד נישאה כנסיה קתולית, על מגדליה הרמים שהשקיפו על פני העיירה.

העיירה נזכרת בתעודות מש' 1530. כבר אז ישבו בה בעלי־מלאכה חפשים וסוחרים, ונמצא בה ישוב יהודי. אדמותיה היו שייכות לבעלי האחוזה פלאטר. העיירה נתפרסמה בזמנו כאחד ממרכזי המרד הפולני נגד השלטון הרוסי.

ב־1905 (23 באפריל) פרצו בה פרעות נוסח רוסיה הצארית. חנויות היהודים נשדדו ורכוש רב הושמד, וכן חוללו ונקרעו ספרי תורה. קבוצה קטנה של יהודים התבצרה באחד הבתים והמטירה משם אבנים על הפורעים. אחד היהודים, יצחק ברון, נרצח באכזריות ושלושה נפצעו קשה.

אותה שנה, וכן ב־1910, פרצו דליקות גדולות בעיירה. ב־1910 נשרפו מחצית בתי היהודים וחנויותיהם. כן נשרף ביהכ"נ הישן.

הקהילה היהודית: הישוב היהודי מנה בש' 1847 — 486 נפש; ב־1894 — 1158 (89%). לאחר השריפה ב־1910 פחת הישוב היהודי, ועם שיקומה של העיירה ב־1912 מנה רק 704 נפש, כ־250 משפחות (70%). 30 החנויות שבעיירה היו כולן של יהודים. מספר יהודים עסק בחקלאות על אדמה חכורה. השאר עסקו במסחר, רוכלות ומלאכה. עיקר המסחר היה עם דווינסק (דרך אַז׳אַראַני). יום השוק היה יום ד'. כן התקיימו 2 ירידים שנתיים.

בימי מלחה"ע ה־1 לא עזבו היהודים את דוסיאט, אך רבים עקרו לישובים יותר גדולים. אחרי המלחמה (1921) היו במקום רק כ־100 משפחות יהודיות וערב השואה נותרו מהן רק 80.

ירידתה של העיירה באה בשל ניתוקה מדווינסק עם תיחום הגבולות החדשים, וכן מחמת ההסתה האנטישמית של ה,,ווארסלנינקים" המקומיים נגד הסוחרים ובעלי־המלאכה ה,,זרים". היהודים שנשארו במקום התפרנסו ממסחר זעיר וממלאכה. היו בה 32 בעלי־מלאכה יהודים (8 עובדי מחט, 5 קצבים, 5 סנדלרים, 4 עובדי מתכת, 2 אופים, ואחרים). כן היו כמה חקלאים. 2 טחנות קמח, תחנת חשמל וביח"ר לסוכריות היו שייכים ליהודים.

הבנק העממי היהודי נוסד בנובמבר 1924.

מחמת המצב הכלכלי הקשה נאלצו רבים להגר לאפריקה הדרומית ולארה"ב, ואף עלו ארצה.

בדוסיאט שלפני מלחה"ע ה־1 היו 5—6 חדרים ו,,חדר מתוקן" אחד. בליטא העצמאית היה בה בי"ס עממי ,,תרבות" (המנהל: הלל שוורץ, והמורים — יהודה סלנט ולייב גורדון) ובו 65 תלמיד. בחדר למדו 10 ילדים. ליד ביה"ס קיימו גם שעורי־ערב לעברית, ספריה וחוג דרמטי. סניף ,,השומר הצעיר" במקום מנה 80 חבר. אגודת ,,מכבי" מנתה 50 חבר. היו גם חברה ללימוד תורה, וכן חברות־צדקה ,,לינת הצדק" וגמ"ח.

מרבניה: ר' מנחם־מנדל, מילידי לובלין, מרביץ תורה בקהילות ז׳אמוט, מ"מ בדוסיאט ופוניבאַז׳. מחבר הס' ,,תמים יחדיו"; ר' נתן־נטע, ובנו ר' בונים־צמח סילבר — ילידי דוסיאט; ורבה האחרון — ר' טוביה־דב שלזינגר הי"ד.

מילידיה: הסופר והמשורר מרדכי יפה, ודב גרנר — מנצח המקהלה בביהכ"נ הכורלי בקובנה.

דטנובה

(דוטנוּבאַ), מחוז קיידאן

דאַטנוּבה שוכנת על שפת נהר דאַטנוּבאַלה, 3 ק"מ מתחנת־הרכבת, בשכנות לקיידאן (21 ק"מ), וקרוק (10). לפני מלחה"ע ה־1 היו בסמוך לעיירה ישובים יהודיים גם במונטווידובה ובברז׳ינסק, שנתחסלו לאחר המלחמה. דאטנובה היתה שייכת לפריץ מלאַצ׳קי ואחריו לבז׳וסטובסקי וכראַפּובצקי. הרוסים החרימוה ומסרוה לגרף קרויץ.

במאה הי"ט שימש בית־הקברות במקום גם את הקהילה היהודית בקיידאן. בבית־קברות זה נמצאת מצבת־עץ עתיקה. מסורת היתה בידי יהודי העיירה כי כאן קבור רבו של הגר"א.

ב־1899 עלתה כמעט כל העיירה באש.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בדאטנובה כ־120 משפחות יהודיות, שגורשו בימי המלחמה לפנים רוסיה. רק חלקם חזר, ומהם היגרו מספר משפחות לאפריקה הדרומית ולארצות אמריקה.

ב־1921 חיו בה כ־50 משפחות יהודיות וב־1939 ירד מספרן עד ל־12.

היהודים עסקו במסחר, בורסקאות, וחלק — בחקלאות. טחנת הקמח היתה שייכת ליהודי. לפני מלחה"ע ה־1 התקיים בה יום שוק מדי יום ג' בשבוע, אך בליטא העצמאית בוטל השוק ואכרי הסביבה היו נוסעים לקיידאן.

היו במקום ביכ"נ, בימ"ד ושטיבל, אשר שימש גם ל,,הכנסת אורחים". בחצר ביהכ"נ עמד ,,בית הרב". אולם לפנים שימש בית זה, כפי שסיפרו זקני הדור, גם לבית־כנסת, והגר"א, בצעירותו, כשהתאכסן במקום בחג השבועות, למד שם כל ליל החג ועבר על המסכתות זבחים ומנחות. הרב ר' מיכל מדאטנובה בחן את האורח והתפלא על עמקותו הגדולה (עיין ,,עליות אליהו").

העיירה היתה מפורסמת בשמרנותה.

לפני מלחה"ע ה־1 היו במקום חדרים. לאחר המלחמה לא היה בי"ס מחמת מיעוט התלמידים. ילדי העיירה למדו בביה"ס בקיידאן.

על יד העיירה היתה אקדמיה לחקלאות. מספר היהודים שלמדו בה היה מצער.

מרבניה של דאטנובה: ר' מיכל. נפ' בש' תר"ס (בני משפחות כגן ושפירא בד. היו יוצאי חלציו); ר' אבא־השיל שיין; ר' אברהם פולטינוב הי"ד; ר' משה־אהרן קושלבסקי — רבה האחרון.

מילידיה: ר' יצחק רובינשטיין. אביו, ר' משה, היה השו"ב בעיירה.

כן יש להזכיר את ר' שמואל מרכוס, סוחר אמיד, בר־אוריין ותומך בלומדי תורה.

דרביאן

(דארבּאָנאַי), מחוז קראָטינגה

דארביאַן שוכנת ליד אגם דארבּה וממנו בא שמה. סמוכה לגבול ליטא—לטביה. מסילת־הברזל מקשרת אותה לממל, ליבאוּ וריגה, והיא צומת לשישה כבישים. שכנותיה: קראָטינגה (13 ק"מ), פוֹלאַנגן (17), סאלאנט (20), שקוד (22). המרחק ממנה לליבאו שבלטביה — 60 ק"מ.

בסמוך לה היו קיימים ישובים יהודים בגרוסווילקי ולויקזים. בראשית המאה ה־19 היה בלויקזים ישוב יהודי ניכר עד שקפץ עליו רוגזו של הפריץ והוא גירשם משם. המגורשים עקרו לדארביאן והניחו את היסוד לישובה היהודי.

ב־1909 נשרף מרכז העיירה וכן ביהמ"ד וביהכ"נ. האחרון לא נבנה מחדש.

ב־1897 ישבו במקום כ־1129 יהודים (כ־80% מן האוכלוסיה הכללית). לפני השואה הגיע מספרם ל־800 (40%). הם התפרנסו בעיקר על המסחר עם הכפרים הלטביים (קניית ומכירת דגים, פשתן וסמרטוטים). לרוב המשפחות היו רפת ולול, ולחלק מהן היה משק־עזר קטן. כ־25 משפחות עסקו במלאכה. יום ד' היה יום שוק, וכן התקיימו 4 ירידים בשנה.

היו בעיירה כמה בתי־מלאכה לסריגה ולעיבוד צמר וכן „מפעל" למשקאות קלים. המנסרה היתה אף היא בידי יהודים. מתושבי המקום היגרו לקנדה, אפריקה הדרומית וארה"ב. חלק עלה לא"י.

היו במקום בימ"ד ושטיבל. בביה"ס העממי „תרבות" (מנהלו — משה אבנשטיין), בשני חדרים ובת"ת למדו 150 ילד. במקום פעלו מוסדות־הצדקה „לינת הצדק" וקופת גמ"ח. כן היו בעיירה אגודת ספורט „מכבי" ושתי ספריות (עברית ואידית), חברת „תפארת בחורים" וחוג דרמטי. סניפי המפלגות שפעלו בה היו „המזרחי", צ.ס., ארגוני נוער וביניהם אגודת נוער ציונית „עברית ותחיה", שנוסדה ב־1920.

על כס הרבנות במקום ישבו: ר' אליהו מרגליות (תקע"ו—תרל"ד), שעלה ירושלימה ושימש גבאי בכולל וילנה־ז'אמוט; ר' יוסף אלכסנדר, וחתנו — ר' ישראל־איסר לוין; ר' יצחק קופלוביץ; ורבה האחרון — ר' איסר ויסבורד הי"ד.

מילידיה: דוד וולפסון — עוזרו וידידו של ד"ר הרצל ויורשו כנשיא ההסתדרות הציונית.

דרשונישוק

(דארשונישקיס), מחוז טרוקי

דארשונישוק שוכנת על הגדה הימנית של הניימן. סמוכה לז'אזמיר (22 ק"מ), ז'וסלי, רומשישוק, קושידאר (28).

במאה הי"ד עמד במקום זה מבצר עץ, אך הוא לא מנע מנושאי הצלב לפלוש לסביבה. התושבים שרפו אז את עיירתם והסתתרו ביערות הסמוכים. המלך זיגמונד־אוגוסט מסר את כל האיזור לידי ברברה רדזיוויל. העיירה נחשבה אמנם קניינו של הנסיך הליטאי הגדול, אבל למעשה היתה בידי אצילים שונים. במאה הי"ט חילק השלטון הרוסי את אדמותיה בין האכרים.

בימי מלחה"ע ה־1 לא נפגעה כלל. אך העיירה, שהצטיינה בעבר בסחרה המפותח, הודות לקירבתה לניימן, פיגרה בשל חוסר דרכי תחבורה עם מרכזי הארץ.

בליטא העצמאית היה עיקר עיסוקם של היהודים במסחר זעיר, רוכלות ומשקי־עזר חקלאיים קטנים.

קהילת ד. היתה מפורסמת בלמדניה וברבניה.

מרבניה: ר' אריה־צבי דייכס; ר' פנחס פינפר (תרכ"ג—תרפ"ט); ר' חיים־ירמיהו פלנסברג (מש' תרל"א); ר' חיים־אברהם ש"ס (תרמ"ז—תרמ"ח); ר' שמואל־יוסף שוהם (מש' תרנ"א. אח"כ עבר לווילקי, ושם נרצח עם כל בני עדתו בקיץ 1941); ורבה האחרון — ר' משה־אריה מילבסקי הי"ד.

ואבולניק

(ואבאלנינקאַס), מחוז בירז'

ואבּולניק סמוכה לפומפיאַן, פוסבול, בירז' (24) וקופישוק, במחצית הדרך מבירז' לתחנת הרכבת בשאדובה. כביש חיברה עם פומפיאן.

ב־1915 גורשו היהודים לרוסיה, העיירה נחרבה ורכוש היהודים נשדד ע"י הקוזקים. אחרי המלחמה חזר אליה חלק מהמגורשים. לפי נתונים של „ועד הארץ" ישבו בה בש' 1921 — 180 יהודים. הם עסקו במסחר זעיר, במלאכה ואחדים בחקלאות. מספר בעלי המלאכה היהודים בש' 1937 הגיע ל־16 (3 עובדי מחט, 3 סנדלרים, תפר, 2 קצבים, 2 אופים, 2 עובדי מתכת, שען, ושונים).

לפני השואה חיו במקום כ־120 משפחות יהודיות. מספר החברים בבנק העממי היה 119.

מרבניה: ר' משה חריף (תקמ"א—תרל"ד), תלמידו של ר"ח מוולוז'ין; ר' יצחק; ר' שלום־אלחנן ב"ר שמעון יפה, יליד ואבולניק; ר' יהודה־לייב ב"ר אברהם פארער (רב בוואבולניק מתרס"ז).

מילידיה: המחנך והסופר שלמה בסטומסקי; העורך והמו"ל שמואל יצקן; המחנך והסופר בנימין קרמר; העסקן וחו"צ פנחס שוקיאן.

וגר

(ואַגאַריאַי), מחוז שאוולי

ואגאַר היא עיירה קטנה על נהר אקמיאַנאַ, 56 ק"מ משאוולי.

לפני השואה חיו בה 50 יהודים שהתפרנסו מחקלאות, מסחר זעיר, פונדקאות ורוכלות. היו בה ביכ"נ ובימ"ד.

מרבניה: ר' נחום שפירא („העילוי מדוקשיץ"); ר' שלום־דב מאירוביץ (חיבר ספרי דרוש אחדים); ר' גרשון ב"ר יצחק, מש' תרנ"ו (חותנו של ר' מנחם־מנדל זק, רבה של ריגה); ר' אברהם ב"ר צבי בגין (מש' תרס"ג).

וויה
(ויאָוויס), מחוז טרוקי

וְאָוויה שוכנת על קו מסילת־הברזל שבין קובנה לווילנה, סמוכה ללאנדוואָרובה וז'וסלי. בעיירה היו שני רחובות ארוכים ושלושה רחובות משנה, הגובלים בשדות ושטחי בר. השוק היה במרכזה של וו. והוא שקק חיים בימי רביעי וששי.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום כ־700 יהודים (90% מכלל האוכלוסיה), ופרנסתם היתה בעיקר על המסחר בתוצרת חקלאית (ירקות, פירות, תוצרת חלב, עופות וביצים) שסיפקו לווילנה.

בימי המלחמה העלוה הקוזקים באש, והיהודים יצאוה. אחרי המלחמה חזר רק חלק מהם, אשר שיקם את העיירה ונאלץ להלחם קשה על קיומו. העיירה נתדלדלה עקב ניתוקה מהסביבה הקרובה ובעיקר מווילנה, והליטאים דחקו בשיטתיות את רגלי היהודים מכל עמדותיהם הכלכליות.

בליטא העצמאית היו במקום בי"ס „תרבות" (המנהלת — חנינה יודלביץ) וספריה. מרכז חייו הציבוריים של הדור הקשיש המשיך להיות ביהמ"ד.

הנוער היה מאורגן באגודות ציוניות שונות, בעיקר ב„צעירי ציון" ו„החלוץ". רבים מהם שקדו על לימוד השפה העברית וקיבלו את הכשרתם במשקי אכרים בגליל ממל עד שעלו ארצה.

מרבניה: ר' יהודה־משל הכהן. רבה האחרון היה ר' נחמיה פיין הי"ד.

וורנה
(ווארניאי), מחוז טאָלז

וורנה שוכנת לחוף נהר וורנה ועל שפת אגם. סמוכה לטאָלז (30 ק"מ), טוואר (10), ז'אראָן (15), לוקניק, לויקובה ושוקיאן.

ב־1897 מנה הישוב היהודי 1226 נפש. בימי מלחה"ע ה־1 נעזבה העיירה ע"י היהודים. בליטא העצמאית (1921) היה מספרם 1070. חלק מהם התפרנס ממסחר ומלאכה וחלק ניכר עסק בחקלאות. טחנת־הקמח היחידה וביח"ר למשקאות היו שייכים ליהודים. הבנק העממי היהודי מנה 92 חבר (1929).

בליטא העצמאית היתה וורנה עיירה נידחת, וחסרו לה כבישים ודרכי תחבורה נוחים עם הערים המרכזיות בארץ. יהודיה התפרנסו בדוחק. הסתת ה„ווארסלנינקים" והכמרים נגד הסוחרים ובעלי־המלאכה היהודים נתנה את אותותיה ב־11 בנובמבר 1936. אותו יום, שהיה יום שוק, נערכו פרעות ביהודים. יהודי אחד נרצח ו־33 נפצעו. המצב הכלכלי וההסתה האנטי־יהודית אילצו רבים מבני הנוער לעזוב את ליטא ולהגר לאמריקה הדרומית, אוסטרליה ובעיקר לאפריקה הדרומית.

היתה זו עיירה של תלמידי חכמים ומשכילים. רבים מבני המקום התחנכו בישיבת טאָלז הסמוכה. מתרל"ה עד תר"ע היתה בעיירה ישיבה, בה למדו 60 בחור. הישיבה נוסדה ע"י ר' נחום־ליפא חנניה, מאנשי העיירה, והוא גם שדאג לקיומה והורה בה כל ימיו. אחרי מותו (תר"ע) נסגרה הישיבה. הרב חנניה ייסד בשעתו גם את ה„תלמוד־תורה" ואת „ביקור חולים" והיה מפורסם בצדקתו ובמעשיו הטובים למען עניי העיירה והסביבה.

ביהכ"נ העתיק שלה היה מפורסם בכל הסביבה. מלבדו היו קלויז ושני „שטיבלאך". בליטא העצמאית היו בי"ס „תרבות", ספריה וחוג דרמטי.

על כס הרבנות בוורנה ישבו: ר' שמואל־שמלקא איטינגא, נין ונכד לר' משה מטאָלז; ר' בנימין מרבר (נפ' תרס"ב); ר' יוסף־לייב בלוך, מתרס"ג; ר' שלום־יצחק לויתן, תרס"ח—תרס"ט (שימש אח"כ רב במאַיסיאַד ובאוסלו שבנורבגיה); ר' ישראל־יהושע סגל, חתנו של ר' צבי־יעקב אופנהיים (נפ' תרע"ט); ר' יהושע־השיל מלמד; ר' יעקב אברמוביץ; ר' לוי שפיץ הי"ד; ורבה האחרון — ר' אבא שור הי"ד (מתרצ"ח).

מילידיה: הפרופ' ברוך ש"ץ; המטיף יהודה־לייב לזרוב; המשורר י. ד. קמזון.

ויגובה
(ואיגובא), מחוז שאולי

ואיגובה שוכנת על חוף הנהר ואיגובה, הזורם בין גבעות פסטדלה ויער הבירזיניגקא. נאות דשא ויערות כיתרוה מכל צד. שני רחובות היו בה: אחד שהוביל לקאָלם והשני לאוז'ואַנט. במרכז העיירה נמצאה ככר השוק וסביבה בתי המגורים והחנויות של היהודים.

ב־1897 מנה ישובה היהודי 193 נפש (מתוך אוכלוסיה בת 530), אך לפני מלחה"ע ה־1 גדל והגיע ל־150 משפחות (כ־600 נפש). אחרי מלחה"ע ה־1 (1921) ירד מספרם עד ל־70 משפחה (250 נפש) לערך. רובם עסקו במסחר ומיעוטם במלאכה. חייטים יהודים עבדו אצל אכרים בכפר והיו חוזרים למשפחתם בערב שבת.

היה במקום בית־כנסת מפואר, שנבנה בתרומתו של ר' ברוך פייבלסון, בעל אחוזה, גביר העיירה. בחדר בואיגובה למדו בילדותם הצעיר הירשל, מאַרז'ווילקי, שהתפרסם לאחר שנים כפרופ' צבי־הרמן שפירא (אבי הקק"ל), ור' נטע־צבי פינקל.

מרבניה: ר' חיים־הירש שולביץ מלומז'ה (בנו של ר' אליעזר, מייסד ישיבת לומז'ה המפורסמת); ר' ישעיהו ממוש; ר' אפרים־דב ברז'ינסקי (מתרס"ב), מחבר הספר „פליטי אפרים"; ורבה האחרון — ר' משה לוריא הי"ד.

מילידיה: הרבנים ר' אליהו־מאיר, ר' שמואל־אביגדור ור' ישראל־בנימין־בנדט, בניו של ר' ברוך פייבלסון; הרב ר' חיים רוז הי"ד.

וידוקלה

(וידוקלאָ), מחוז ראסיין

וידוקלה נמצאת על הכביש ומסה״ב המחברים את קובנה עם ממל. שימשה תחנת־רכבת לראסיין והסביבה. סמוכים לה: ראסיין (15 ק״מ), קרוז׳ (40), נאַמוקשט (7) ושקודוויל (20).

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי״ז. בש׳ 1847 היו בה 2281 יהודים; ב־1897 — 4380 (68% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה״ע ה־1 לא הספיקו השלטונות הרוסיים לגרש את היהודים, כי הגרמנים הקדימום וכבשו את העיירה שבוע ימים לפני פקודת הגירוש (5 במאי 1915). בליטא העצמאית (1921) מנה הישוב היהודי כ־300 נפש (60 משפחה).

פרנסתם של היהודים היתה בעיקר על מסחר, מלאכה וחקלאות. הסחר של העיירה היה ער הודות למצבה הגיאוגרפי הנוח. היו בה מספר יהודים סוחרי־יערות אמידים וסוחרים סיטונאים. טחנת הקמח היתה שייכת ליהודי. כן היו במקום 15 בעלי־מלאכה (ב־1937), מהם: 3 חייטים, 2 קצבים, 2 אופים, 8 שונים.

היו בעיירה בימ״ד אחד גדול, בית־ספר עממי „תרבות" וחדר. ילדי העיירה המשיכו לימודם בישיבות קאָלם וטאֶלז. היתה גם ספריה עברית ויהודית ומוסדות חסד: „ביקור חולים" וגמ״ח.

מרבניה: ר׳ יחזקאל רבינוביץ (תרל״ט—תרס״ב); ר׳ משה־אברהם־שמואל ב״ר יחזקאל רבינוביץ. שימש רב מש׳ תרס״ב, מחבר ספר „זכרון יחזקאל" (וארשה, תרע״ב); ר׳ ידידיה גורבינסקי; ורבה האחרון — ר׳ יהושע הכהן קפלן הי״ד (מחבר „שערי הקודש", „מעיני הישועה", ועוד).

וידישוק

(וידישקיס), מחוז וילקומיר

וידישוק שוכנת לחוף הנהר שוואַנטה, על הדרך בין וילקומיר לאוטיאן, 8 ק״מ ממסילת־הברזל הצרה.

לפני השואה ישבו בה 15 משפחות יהודיות (כ־50 נפש בתוך אוכלוסיה בת 200 נפש), שעסקו בחנוונות ובמסחר זעיר ועמלו קשה על פרנסתם. לפני מלחה״ע ה־1 היה ישובה היהודי גדול בהרבה, אך לאחר גירושם בימי המלחמה לא חזרו רבים לעיירה. מהם שנשארו בערים אחרות בליטא ומהם שהיגרו לארה״ב.

בית־התפילה היחידי הוצת ע״י ליטאים מקומיים ובמאמצים מרובים הצליחו היהודים המעטים לבנותו מחדש. רב לא היה במקום, ורבה של וילקומיר שימש גם את יהודי העיירה.

בית־התפילה החדש נבנה במרכז העיירה, אך תפילה בציבור התקיימה בו רק בשבת ומועד, כי בימי־חול היו רוב יהודי העיירה יוצאים עם שחר למצוא פרנסתם בכפרים הסמוכים.

גם בחיי המסחר והתרבות היו יהודי המקום קשורים בווילקומיר.

בעיירה היה חדר והילדים היו ממשיכים את לימודיהם בישיבה או בבי״ס בווילקומיר. בני הנוער שהתבגרו היו מהגרים לאפריקה הדרומית, או לארה״ב. משפחות ספורות עלו לארץ.

ויז׳ון

(ויז׳ונוס), מחוז אוטיאן

ויז׳ון שוכנת על שפת הנהר ויז׳ונקא. בקירבתה אגם גדול מוקף יערות. סמוכה לאוטיאן (12 ק״מ), אושפול (9), סוויאַדושץ׳ (17), דאבייק (10), אניקשט (23).

מהקהילות הראשונות בליטא. נזכרת במסמכי ועד ד׳ ארצות בשם „ויז׳ון והגליל". לגליל השתייכו אז בראַצלב, דרוי, קראַסלובקה, אוטיאן, אניקשט ופולוצק. לפי מסמך היסטורי שנשתמר עד ימינו, קיבלו בעלי־מלאכה יהודים רשיון־עבודה עוד בש׳ 1646. בבית־הכנסת (נבנה בסוף המאה הי״ח) נשארה שרשרת ה„קונע", אליה היו קושרים את העבריינים. העיירה היתה פעם בעלת ישוב יהודי גדול. כעדות לכך משמש ביהכ״נ הגדול הישן שלה. זקני העיירה היו מספרים, כי זוכרים הם את מצבות־העץ העתיקות בנות מאות בשנים, שנמצאו בבית־הקברות, אך נחרבו ונעלמו.

גאוותם של בני העיירה היתה על ה„קדוש מויז׳ון". מספרים, כי לפני 200 שנה לערך הכניס משומד אחד, ערב הושענא־רבה, צלב לבית־הכנסת והסתירו תחת אחד הספסלים. לאחר מכן הלך והלשין על היהודים, כי הם מלקים וחובטים בערבות את הצלוב על צלבו. באו שוטרים, הקיפו את בית־הכנסת וראו יהודים חובטים ערבות. חיפשו בפנים ומצאו תחת אחד הספסלים את הצלב. אסרו את כל הגברים באזיקים והוליכום ברגל לווילנה. יצא דינם לתלייה. אחד הנדונים קידש את השם ונטל את האשמה על עצמו. הוא נתלה והשאר יצאו לחופשי. מאז נוהגים בוויז׳ון להזכיר 4 פעמים בשנה את נשמת „מנחם מן הקדוש", שמסר נפשו על קידוש השם.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בוויז׳ון כ־130 משפחות יהודיות, אך בש׳ 1921 היו בה 357 יהודים (כ־70 משפחות), שעסקו במסחר זעיר בתבואה, עופות ופשתן וכן במלאכה. משרפת־היין המקומית היתה שייכת לר׳ חיים־חנוך פולובין. ב־1937 היו במקום 11 בעלי־מלאכה יהודים (5 עובדי מחט, 5 קצבים וסנדלר אחד).

פעמיים בשנה התקיימו בה ירידים. הבנק העממי בעיירה שירת גם את עיירות הסביבה (סוויאדושץ׳, דאבייק ואושפול). הוא מנה 114 חבר.

מרבניה: ר׳ אשר ב״ר שאול גינזבורג, אב״ד ויז׳ון והגליל. שימש רב מש׳ תס״א (1701). אביו, ר׳ שאול, שימש אב״ד ראשון ב„מדינת רוסיה", ואחיו, ר׳ יצחק־אייזיק ב״ר שאול, מלא מקום אביו. בנו של ר׳ אשר היה ר׳ אריה־לייב (בעל „שאגת אריה"), שהיה מגדולי התורה במאה הי״ח. נולד בוויז׳ון; אחרי ר׳ אשר שימשו בני אחיו (ר׳ יצחק־אייזיק), ר׳ מאיר ור׳ דוד, בתפקידי אב״ד גליל ויז׳ון. כשבטל הגליל נתמנה ר׳ דוד לרב בסוואַנציאַן, ואח״כ בווידז; ר׳ אליעזר ב״ר שבתי דון יחייא; ר׳ חיים ב״ר אליעזר דון יחייא; ר׳ מאיר־אליהו ויינר; ר׳ אהרן שמידט, שנפטר בגיל 106 בת״א, תשכ״ה; ר׳ אברהם כץ; ר׳ זלמן מלצר הי״ד — רבה האחרון.

מילידיה: המשוררת זלדה קניזניק; הסופר והמו״ל יוסף מסל.

וילון

(ואַליוֹנאַ), מחוז קובנה

וילון שוכנת לחוף הניימן, על הגבעות הסמוכות לו, ובחלקה בעמק הנהר. סמוכה לווילקי (25) ויורבורג (30).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כ־100 משפחות יהודיות. באפריל 1915 הוצאה נגדם פקודת־גירוש, לפיה היה עליהם לעזוב את המקום תוך שעתיים. המפקד הרוסי הזהיר בהודעתו, שכל יהודי, אשר יימצא במקום לאחר המועד, ייתלה. אותה תקופה נחרבה העיירה כולה. אחרי המלחמה חזרו לווילון חלק מהמגורשים וב־1921 מנה ישובה היהודי 258 נפש. לפני השואה עלה מספרם ל־400.

יהודי המקום שלחו ידם במסחר זעיר ובמלאכה. חלק מהם עסק בהשטת דוברות על פני הניימן; כמעט לכל משפחה היה משק־עזר קטן ליד הבית.

בסוף המאה הקודמת היתה במקום ישיבה, שנוסדה על־ידי ר' יעקב־יוסף. שעות רבות הוקדשו בה ללימוד תורת המוסר. בליטא העצמאית היה בעיירה בי"ס עממי אידי. האווירה האנטי־ציונית בבי"ס זה היתה בעוכרי התנועה הציונית במקום. כן היו בעיירה שני בתי־תפילה.

מרבניה: ר' יעקב; ר' משה־בצלאל לוריא (שימש אח"כ ברבנות בשאקי, סייני וסובאלק); ר' יעקב־יוסף; הרב מרביס; ר' שמואל־מנחם הלוי כץ; ורבה האחרון — ר' צבי־לייב פרסקי הי"ד.

מילידיה: ר' יהונתן אבלמן — מו"צ בביאליסטוק, מחבר הספר „זכרון יהונתן".

וילקובישק

(וילקאַווישקיס), עיר מחוז

וילקובישק נמצאת בדרומה של ליטא. סמוכה לגבול פרוסיה המזרחית (15 ק"מ). אומרים כי שמה בא לה בגלל הזאבים המרובים ביערות הסביבה.

הישובים הסמוכים לה הם: מאריאמפול (21 ק"מ), פילווישוק (12), ניישטוט־שאקי (17), וירבאלן, וישטיניץ.

העיר נוסדה בתחילת המאה הט"ו לערך. ב־1660 קיבלה זכויות עיר. עם חלוקתה השלישית של פולין עברה לשלטון פרוסיה (1795—1807). ב־1807 נכללה בתחומי הנסיכות הווארשאית. במלחמת 1812 התרכז בה צבא צרפתי גדול בפיקודו של נפוליאון עצמו. על יד העיר עוד קיים בית־קברות, בו נקברו חייליו שנפלו בסביבה זו באותה תקופה. לפי החלטת הקונגרס הווינאי (1815) עברה לשלטון רוסיה.

כיוון ששכנה על הדרך בין קניגסברג לקובנה, הפכה לנקודת־גבול חשובה בין גרמניה לרוסיה ועיר מחוז בפלך סובאלק. הוקמו בה מחסנים גדולים. רוב סחורות היצוא והיבוא מפנים רוסיה לגרמניה עברו דרך וילקובישק. משך כל המאה הי"ט שימשה העיר מרכז כלכלי חשוב, שערכו עלה עם סלילת מסילת־ברזל (סמוך לעיר). כן תרמו להתפתחותה הכבישים שחיברו אותה למאריאמפול, וירבאלן וקובנה. במאה ה־20 החלה קרנה לרדת; בעיקר לאחר סלילת מסה"ב קאַזלובה־רודה—מאריאמפול—קאלווריה, חדלה לשמש מרכז המסחרי של חבל סובאַלקיה ואת מקומה תפסה מאריאמפול. בליטא העצמאית היתה ו. עיר מחוז.

הקהילה היהודית: הישוב היהודי בווילקובישק הוא מהרא־שונים בליטא. יהודים מפרוסיה התיישבו בה עוד במאה הי"ז. אשתו של המלך זיגמונד־אוגוסט תרמה עצים לבנין בית־הכנסת היהודי במקום. בימי פלישתו של נפוליאון לרוסיה (1812) הפקיע הצבא הצרפתי את בתי־התפילה בעיר והפכם לאורוות סוסים. הדבר אירע ערב תשעה באב. משלחת היהודים פנתה אל נפוליאון וביקשה ממנו לפנות את בתי־התפילה. הקיסר קיבל את היהודים בסבר פנים יפות ופקד מיד להוציא את הסוסים, וכן ציווה על אנשיו לבל יעיזו לפגוע ביהודים. בהזדמנות זו סיפר לחברי המשלחת, כי בשנים 1798/9 ביקר בארץ־ישראל וכי רצונו היה לחדש בה את מלכות ישראל. לפני צאתו מווילקובישק הבטיח לתושביה, שאם ינצח במלחמה יהפוך את העיר לפאריס קטנה.

במאה הי"ט היתה אוכלוסיתה של העיר רובה ככולה יהודים, פרט לפקידים ממשלתיים ונושאי משרה אחרים. לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה 850 משפחות יהודיות. בליטא העצמאית (1921) הגיע מספרם של היהודים ל־3206 נפש, וב־1939 ל־3609 (45% מכלל האוכלוסיה). היהודים מצאו פרנסתם במסחר, במלאכה, בחקלאות ובתעשיה. סוחרי העיר, רובם יהודים, ריכזו לפני מלחה"ע ה־1 את המסחר בעצים, בתבואות ובשאר תוצרת חקלאית, לשם ייצואם לגרמניה. כן היתה מפותחת תעשיית הזיף (שיער חזיר). נוסף על בתי־מלאכה קטנים לעיבוד הזיף היו בעיר גם 3 בתיח"ר גדולים של סובולביץ, רוזין ווינדסברג, שהעסיקו מאות פועלים יהודים. פועלי־תעשיה אלה היו הראשונים לאיגוד מקצועי ולמלחמת מעמדות ברחוב היהודי ברוסיה. עוד בסוף המאה הקודמת פתחו במלחמה על זכויותיהם המקצועיות והכריזו שביתות לקיום דרישתם ליום עבודה של 10 שעות. לאחר מלחה"ע ה־1 פרץ בתעשיה זו משבר, עקב ניתוקה של העיר מהשוק הרוסי, שהיה הספק העיקרי של חומר הגלם. מלבד בתי־חרושת לעיבוד הזיף היו בעיר בתי־חרושת לתוצרת טבק וסיגריות, סבון ויציקת ברזל.

הבנק היהודי העממי מנה 348 חבר (בש' 1929) והיה לעזר רב לבני המעמד הבינוני היהודי.

הקהילה היהודית היתה גאה על בית־הכנסת העתיק שלה (נבנה בשנת ר"ן), ובו ארון קודש מרהיב עין. מלבד בית־הכנסת היו במקום בימ"ד, 4 „קלויזים" (הגרמני, הצרפתי, בו לנו בשעתם חיילי נפוליאון, קלויז של חברה־קדישא וקלויז של ר' יעקב־ישעיהו) ו„שטיבל" אחד. לפועלי הזיף היה בית־תפילה שלהם בשם „חברת־ש"ח" (שיער־חזיר).

לפני מלחה"ע ה־1 היה החינוך היהודי בעיקר בידי „מלמדים". חלק ניכר מתלמידי החדרים היו ממשייכם לימודם בישיבות שבעיר ובישובים סמוכים. בין המלמדים התפרסם בסוף המאה הי"ט ר' משה מויסטיניץ (סודרסקי), שהיה אהוב על תלמידיו ומכובד על כל הציבור.

בליטא העצמאית היו במקום ישיבה קטנה, בי"ס עממי „תרבות" ובי"ס אידי, גימנסיה עברית וכן בי"ס למלאכה. כן היו שתי ספריות, אחת מטעם חברת „סירקין" והשניה של האידישיסטים. הגימנסיה העברית היתה מהראשונות בליטא, ולמדו בה גם תלמידים רבים מהסביבה.

החיים הציבוריים היו ערים מאד, בעיקר בימי האוטונומיה היהודית. לארגוני הפועלים היהודים נודעה השפעה רבה

באלבירישוק.
בית־הספר

גודלאָווה.
בית יהודי

גורז'ד.
ככר
השוק

גאַלוואַן.
בית־ספר
עברי

גירטיגולה.

גרוזד.

גרישקאבוד.
ככר השוק

דאטנובה.
הרחוב
הראשי

דארביאן.

דוסיאט.
הגשר על
הנהר
(1933)

ואווייה.
פגישת
צופים
ביער
(1931)

וורנה.
האגם
(1933)

ואיגובה.

ויז'ון.

וילון.

וילקובישק.
דליקה בחצר
בית־הכנסת
(לפני מלחה"ע ה־1)

וילקומיר.
הפרבר
"מעבר לנהר"

וילקומיר.
מרכז העיר

וילקי.

ואינוטה.

ויסוקידבור.

ואַנדז׳יגולה.
רחוב

וירבאלן.
רחוב

וירבאלן.
משתלות
פיליפובסקי

ברחוב היהודי. בבחירות היו „פועלי־ציון" וה„בונד" מקבלים רוב מוחלט. בשנות האוטונומיה שיקם ועד הקהילה את מוסדות הציבור, שנהרסו בימי מלחה"ע ה־1, והרחיב את העזרה הסוציאלית לעניי העיר. בין מוסדותיו הסוציאליים היו „מושב זקנים", ששכן בבנין נאה, מוקף גן ציבורי (הוקם עוד לפני מלחה"ע ה־1), „ביקור חולים", מרפאה של „אזע", בית־ילדים, „לינת הצדק" וגמילות־חסד („משכיל אל דל"). אך ההשפעה המכרעת ברחוב היהודי היתה למפלגות הציוניות. הנוער ברובו היה מאורגן באגודות נוער וכן בארגוני ספורט ציוניים („מכבי", „הפועל").

וילקובישק היתה מפורסמת בליטא כעיר שחברו בה יחדיו תורה והשכלה. קהילה זו זכתה לרבנים ידועי שם וכן העמידה חוקרים, ת"ח, סופרים, עתונאים ועסקני־ציבור שנתפרסמו.

על כס הרבנות בווילקובישק ישבו: ר' יוקל מטיקטין; ר' צבי־הירש ב"ר שמחה הכהן רפפורט; ר' ישראל ב"ר דוד קצנלנבוגן; ר' יעקב־יוקל הלוי הורביץ; ר' אליעזר לנדא (דור רביעי ל„נודע ביהודה"), למדן גדול ובקי, נפ' בש' תרמ"ו; ר' יעקב־דוד וילבסקי; ר' צבי־הירש מה־יפית; ר' יחיאל הלר; ורבה האחרון — ר' אליהו־אהרן גרין הי"ד.

מדייניה: ר' יעקב שפייאר. אח"כ מו"צ בלונדון; מ"מ — ר' יעקב רבינוביץ. אח"כ מו"צ בלונדון; ר' יהודה־יצחק סג"ל; ר' אלחנן „הפרוש"; ר' דב (ברל) קמייקא; ר' חנניה כהן.

מילידיה: ר' זבולון חרל"פ; ר' מנחם קרקובסקי; המגיד ר' חיים מרומשישוק; הסופר שמואל בורובסקי; האחים אליהו־זאב ולוי לוין־אפשטיין; העתונאי ד"ר שמואל מלמד; חוקר התנ"ך והמזרח ג'ורג' מרגליות; שמואל היימן; המנהיג הרוחני של הסוציאליסטים בגרמניה — יוסף בלוך; הסופר ד"ר אליהו סינטובסקי; העתונאי והעסקן הציבורי ליאון קמאיקו; הספרן שמשון ראוזוק; ר' ישכר בר (חיבר את הס' „אהל יששכר", אח"כ שימש רב בסיגעט, הונגריה); ר' מרדכי ב"ר צבי־הירש גרודזנסקי (חיבר את הספרים „ילקוט מרדכי" על אגדות חז"ל; „מאמר מרדכי", דרשות; ו„בית מרדכי", חידושים בד' חלקי השו"ע, קיידאן, תרצ"ב).

מעסקניה: אסתר סובולביץ הי"ד, שהיתה פעילה בכל המוסדות ובמיוחד בעזרה למושב־הזקנים. נספתה בימי השואה: האחים אליהו ושמואל־אבא סובולביץ, שהיה פעיל ב„אורט", בוועד הגימנסיה העברית ועוד; בנדט רבינוביץ, ששימש ראש העיר בזמן הכיבוש הגרמני בימי מלחה"ע ה־1. כן יוזכר יוסף רבינוביץ — עילוי ולמדן גדול.

וילקומיר

(אוקמֶארגֶא), עיר מחוז

העיר נקראה ע"י הפולנים Wilkomierz, הרוסים קראו לה וילאָקומיר והליטאים כינוה בשם וילקמֶארגה, ואח"כ אוקמֶארגֶא. יש להניח, כי שמה קשור בזאבים („וילקאַס"), שהיו מצויים באיזור היערות, בו הוקמה העיר.

העיר שוכנת על נהר שוואַנטה, יובל הווילייה. הנהר חוצה את העיר לשתיים: העיר החדשה ו„מעבר לנהר", שם נמצאו שכונות העוני. גשר מחבר את שתיהן.

ראשיתה במאה הי"ג. תחילתה מבצר על גבעה קרובה לנהר, לשם שמירה על הדרכים המובילות לווילנה ולריגה. מבצר זה עצר לא פעם את הפולשים מן המערב. בש' 1233 נעצרו כאן, במסע־הצלב למזרח, הגרמנים „נושאי החרב". ב־1365 פלשו לאיזור שבטים גרמניים והרסו את המבצר. אחרי מותו של הנסיך קייסטוטיס (ב־1382) החל המאבק על השלטון בין הנסיכים ויטובט ויאגאֶלו. ב־1391 כבש הראשון את וילקומיר ושוב הרס את המבצר. ב־1435 פלש אל ליטא סווידריגיילה, אחי יאגאֶלו, בראש חיל רב והגיע עד לווילקומיר. בסביבתה התחולל קרב גדול, בו נפלו, לפי הרשומות, 10,000 איש. המנצח בקרב, זיגמונד קייסטוטיס, השמיד את הפולשים, ולזכר הנצחון קרא לנחל, שעל גדותיו התרחש הקרב, ויקטוריה. כן הקים בסביבה ישוב חדש שנקרא פאַבוֹיסק (10 ק"מ מווילקומיר), שפירושו בפולנית — שדה־קרב. ב־1387, עם השלטת הנצרות בליטא, בנה יאגאֶלו, מלך פולין ונסיך ליטא, כנסיה גדולה בווילקומיר ע"ש פטרוס ופאולוס. כנסיה זו נשרפה כמה פעמים, אך נבנתה מחדש והורחבה. המלך סטיפן באטורי וכן אחרים העמידו לרשותה של כנסיה זו שטחי־קרקע נרחבים. בחלקה הגדול נבנתה וילקומיר על קרקעות אלה. הנסיך זיגמונד (48—1505) העניק לעיר זכויות לפי „חוקת מאגדאבורג" וקבע בה 2 ימי שוק (ה', ז'), ויריד גדול ב־29 ביוני, חגם של פטרוס ופאולוס.

הודות למצבה הגיאוגרפי הנוח: פרשת דרכים, וכן על שפת הנהר שוואַנטה (בימים ההם היה הנהר פתוח לשייט. אישור לכך יש ב„תקנות השייט" [1589—1792] ובשרידי מחסני־סחורה שעל חופי הנהר. במאה ה־19 וה־20 לא היו ספינות מהלכות בנהר מחמת השרטונים. הנהר שימש מאז רק להשטת רפסודות), התפתחה העיר במהירות והפכה מרכז מסחרי ואדמיניסטרטיבי חשוב. התפתחות זו נמשכה עד למלחמת הצפון (1—1700), עת שנכבשה ע"י השוודים ששדדוה ושרפוה. לאחר החלוקה השלישית של פולין (1795) עברה וילקומיר לשלטון הרוסים וסופחה לפלך וילנה. שנתיים לאחר מכן שימשה עיר־מחוז ב„פלך ליטא". ב־1802 חזרה וילקומיר לשמש עיר מחוז בפלך וילנה. מש' 1842 נכללה בפלך קובנה (הרוסים תכננו מלכתחילה את העיר כעיר הפלך, את אניקשט כעיר מחוז, ורצו להשאיר את קובנה כעיר מבצר, אולם תכנית זו לא יצאה לפועל).

ב־1812 עבר בעיר צבא נפוליאון, אך לא פגע לרעה באוכלוסיה. בעת המרד הפולני הראשון (1831) פעלו באיזור הגרף הפולני פלאטר ובתו אמיליה (המכונה „ז'אן דארק הליטאית"). בימי המרד נפגעו רבים מאנשיו. את וילקומיר פקדו מגיפות, שנות רעב ובעיקר שריפות בשנים 1878, 1895 ו־1904. השריפה בש' 1878 פרצה ביום שוק, וכל העיר היתה למאכולת אש. ועדים יהודיים בקובנה וממל אספו לטובת הנפגעים למעלה מ־25,000 רובל, מלבד בגדים, והגישו עזרה לנפגעים. בין התורמים מחו"ל היו גם משפ' רוטשילד ומונטפיורי מאנגליה. אחרי השריפה נבנתה מחדש. רחובותיה הורחבו והוקמה בה אגודת מכבי־אש. העיר שכנה, כאמור, על פרשת דרכים חשובה, ואף כי שבה והתאוששה מהר אחרי השריפות, הנה נפגע סחרה ע"י סלילת מסה"ב ליבאו—רומני, דבר שגרם להפניית תנועת המסחר לכוון אחר והוריד מערכה של העיר כמרכז מסחרי.

בימי מלחה"ע ה־1 פינו הרוסים את וילקומיר, שרפו בתים וכן את הגשר שעל פני הנהר, ושדדו את תושביה. גם מטוסים

גרמניים גרמו להרס ולאבדן נפשות רבות. בימי הכיבוש הגרמני נסללה מס"ב צרה, שחיברה את העיר ליאנובה. ב־1918 התנהלו בסביבת העיר קרבות עם הפולנים וכן עם גדודים של הצבא האדום. מ־1919 התבסס במקום השלטון הליטאי.

יהודים החלו להתיישב בווילקומיר במאה הי"ז (ואולי עוד בסוף המאה הט"ז). תעודה משׁ' 1665 מנסיכות ז'אמוט מאשרת, כי יהודים יושבים בה זה מכבר ומספרם מגיע ל־622 נפש. ליהודים הורשה אז לבנות ביכ"נ „מעבר לנהר" וכן ניתן להם שטח לבית־קברות (החברה־קדישא בווילקומיר היתה נוהגת לחדש מדי שנה מספר מצבות עתיקות, ביניהן מצבות על קברי גדולי ישראל. בביה"ק נשתמרו מצבות מלפני 300 שנה. כן היה קיים בחברה־קדישא פנקס ישן מלפני 300 שנה). היהודים התרכזו מלכתחילה בשכונה ש„מעבר לנהר" וכן ברחובות הסמוכים לנהר (רח' מצרים, רח' המרחץ ואח'). הנוצרים השתכנו בחלקים אחרים של העיר, ובעיקר ברחוב קובנה. בשׁ' 1766 ישבו בעיר 716 יהודים. ב־1797 היו בכל מחוז וילקומיר 6088 יהודים; ובשׁ' 1864 מנה ישובה היהודי של העיר 4561 נפש (אותה שנה היו בה שני בתיכ"נ ו־12 מנינים). לפי המפקד של 1897 נמצאו בעיר 7287 יהודים (53% מכלל האוכלוסיה), וב־1914 הגיע מספרם ל־10,000 נפש.

בימי מלחה"ע ה־1 גירש השלטון הרוסי את היהודים. רק ליהודי אחד הורשה להשאר בעיר והוא הד"ר קצנלנבוגן, אשר שימש בתור רופא צבאי. אולם הוא ויתר על ה„כבוד" ויצא את העיר יחד עם שאר היהודים. חלק מהם הוגלו לרוסיה ואחרים מצאו מקלט זמני בווילנה וסביבתה. בימי הכיבוש הגרמני החלו היהודים מסביבת וילנה להגיע לוויל־קומיר. כן השתקעו בה יהודים מהעיירות והישובים הסמוכים, שנחרבו בימי המלחמה. ב־1918 פינו הגרמנים את העיר וגדודי הצבא האדום התקרבו אליה. אותה עת ניסו הפולנים להשתלט עליה. היהודים, שחששו מפני האפשרות של כיבוש פולני, ובידועם את אשר עוללו ליהודים במקומות אחרים, ארגנו הגנה עצמית, שלחו משלחת לסובייטים והפצירו בהם לכבוש את העיר. בינואר 1918 נכנס לעיר הצבא האדום ונשאר בה כחצי שנה. יהודים רבים עזבוה וברחו לגאַלוואַן, שהיתה בשטח ניטרלי. תחת לחץ גדודי ליטאים מתמרדים נאלצו הבולשביקים לפנות את העיר. היהודים, שנתאכזבו בינתיים משלטון הבולשביקים, קיבלו יפה את השלטון הליטאי, אשר הכריז חגיגית על שווי זכויות ליהודים והבטיח להם שיפור מצבם. כעבור ימים מספר התחוללו בעיר פרעות: באסיפת־עם יהודית לכבוד הצהרת בלפור נורו יריות. בנו של צבי זלדוב, שהיה מפעילי תנועת הנוער הציוני, נהרג במקום. פורעים ליטאים היכו ופצעו עשרות אנשים, מאות נאסרו והובאו לבתי־הכלא ולמשטרה. שני צעירים יהודים (בנו של ברוך בינה ולייב מטאביאן) נידונו למות על אהדה לקומוניסטים ונקברו חיים בעיירה שאט. שלוש שעות לאחר קבורתם נתקבלה הודעת־חנינה של הנשיא סמאַטונה. הקרבנות הוצאו ממקום־קבורתם והובאו לקבר ישראל. לאחר התערבותם של עסקנים יהודים שוחררו הנאסרים והקומנדנט, שהיה ממוצא פולני, פוטר. החיים בעיר שבו למסלולם. המפנה ביחס השלטונות הליטאיים והצהרתם על מתן זכויות אזרחיות ולאומיות ליהודים הביאו להתאוששות בחיי הכלכלה ובחיים הציבוריים. יהודים החלו לחזור מגלותם ברוסיה. עם כיבוש וילנה ע"י הפולנים הגיעו לעיר אלפי פליטים מווילנה וסביבתה. היהודים קיבלום בזרועות פתוחות, פתחו לפניהם את בתיהם וסיפקו להם כל מחסורם. הג'וינט השתתף בפעולה זו ופתח לשם כך משרד. מטעם השלטונות ניתנה רשות לוועד הקהילה לתת לפליטים תעודות־זהות זמניות. מאות יהודי וילקומיר התנדבו לצבא הליטאי. ביקורו של המיניסטר לענייני היהודים, הד"ר מ. סולובייציק, עודד את יהודי העיר, שרוחם נפלה עקב אסון חדש שירד עליהם (באותם ימים התקיף מטוס פולני את העיר במטר יריות. עשרות אנשים נהרגו ונפצעו, ביניהם המהנדס צ'סלי מווילנה, נציג הג'וינט).

בבחירות לעיריה זכו היהודים ברוב, ובן־ציון גולדברג נבחר לראש העיריה. במוסדות העיריה עבדו פקידים יהודים רבים, אשר שליטתם בשפה הליטאית היתה טובה יותר משל הליטאים עצמם. בבחירות לוועד הקהילה השתתפו מפלגות מימין ומשמאל. כיו"ר ועד הקהילה נבחר אמנם פה אחד הציוני ר' רפאל גרושקין, אך ועד הקהילה הפך זירה למאבק קשה בין הציונים ומתנגדיהם מימין ומשמאל. אולם על אף הניגודים הפנימיים הצליחה הקהילה לשקם את מוסדות הדת, החינוך והסעד.

ב־1921 מנה הישוב היהודי בווילקומיר 7000 נפש, וב־1935 — 8000 נפש, מתוך אוכלוסיה של 15000 איש.

היהודים בכלכלה של העיר וסביבתה: ראשוני היהודים שהשתקעו בווילקומיר עסקו בכריתת עצים, בהשטת רפסודות על פני הנהר וכן במסחר התבואה והפשתן. תפקידם בחיי המסחר גדל והלך. שיירות של סוחרים יהודים היו עוברות בעיר בדרכן לווילנה, קובנה, פטרבורג ווארשה. הם הקימו בעיר מחסני סחורות. תפקיד חשוב מלאו יהודי העיר בעיקר ביצוא עצים ופשתן לגרמניה. סוחרים יהודים מווילקומיר היו אורחים קבועים ומכובדים בבורסות של קניגסברג, דנציג ושטטין. כן היו בווילקומיר יהודים בעלי טחנות קמח (במאה הי"ט היה קיים בעיר ארגון יהודי של טוחני קמח). גם הבורסקאות ושריפת־לבנים (שהתרכזה ברחוב „מצרים") ותעשיית כלי־חרס היו בידי בעלי־מקצוע יהודים. ענף המסחר בטקסטיל, מכולת וחמרי בנין היה רובו ככולו בידי סוחרים יהודים. לפני מלחה"ע ה־1 היו כ־900 חקלאים יהודים בווילקומיר ובסביבתה (בכפר לייבישוק, 6 ק"מ מווילקומיר, בדרך ליאנובה, התגוררו במאה הי"ט עשרות משפחות יהודיות והיה להם גם בית־כנסת. בעל־האחוזה היה ידיד היהודים). יהודי הישובים הסמוכים עסקו גם במלאכה וכמה מהם היו פונדקאים. בין בעלי־המלאכה היהודים היו בנאים (שעסקו גם בבניין בתי־כנסיות נוצריים), נפחים, מסגרים ופחחים. חייטים יהודים עסקו בתפירת בגדים בשביל השוק הרחב וכן עבור הצבא שחנה במקום. „בעלי העגלות" היו יוצאים למסעיהם במוצאי־שבת וחוזרים לבתיהם ערב שבת. בשנות העשרים זועזע מעמדם של עגלונים אלה עם הופעת מכוניות־המשא הראשונות במקום. לבסוף נאלצו גם בעלי־העגלות להסתגל לדרישות הזמן, לוותר על הסוסים וללמוד להחזיק בהגה. בעיר היו כמה בתי־אכסניה, אשר שימשו לסוחרים ולעוברי־אורח. עד שנות השלושים של

המאה ה־20 לא קוימה בעיר הספקת מים בצנורות, ושואבי־מים יהודים הביאו מים לבתים מהנהר או מבארות.

בש׳ 1935 היו מפעלי התעשיה הבאים בידי יהודים: 3 מנסרות, 2 טחנות קמח (של קריקון ושל אורבין), בתיח״ר לעורות (של זליג גרב ומישנונר), תעשיית לוחות־חרסינה לתנורים, 2 משרפות יין, תעשיית קרטונז׳, ביח״ר למשקאות, 2 בתיח״ר ללבנים, 2 בתיח״ר לכלי־משק, 6 בתי־בורסקאות.

הבנק העממי היהודי נוסד בש׳ 1920 ומנה 593 חבר (1929). הבנק מילא תפקיד חשוב בכלכלת העיר (המנהל: ישראל לוס. הגזבר: צבי זלדוב, ואחריו — מאשה גלאָזר). כן היו בנקים פרטיים (של אליהו ואהרן יודלביץ ושל יהודה לויט).

בעיר היו 12 בתי־תפילה (ומנינים רבים), ביניהם ביהכ״נ הגדול, שנבנה לפני 300 שנה (הרב היה נוהג להתפלל שם ביום הכפורים), ו,,שטיבל״ של חסידי חב״ד. רובם של בתי־התפילה היו של בעלי־מלאכה. ״בית־תפילה של קורח״ (,,קרח׳ס קלויז״) נוסד ע״י בעלי־בתים, רודפי כבוד ומחלוקת.

מוסדות התרבות והחינוך: משך מאות בשנים שימשה וילקומיר מרכז תורני חשוב בליטא. כס הרבנות שלה היה מהחשובים במדינה. אך לא נתפרסמה העיר בזכות גאוני התורה שישבו על כסא הרבנות שלה, אלא בעיקר בזכות למדניה המופלגים. לפני מלחה״ע ה־1 היו בה 150 בע״ב ,,מוסמכים״ לרבנות. ישיבותיה העמידו מאות תלמידי חכמים ובתי־המדרש שלה היו מלאים המוני יהודים לומדי תורה כל שעות היום והלילה.

וילקומיר היתה מבצרה של היהדות החרדית ויצאו לה מוניטין כעיר של קנאים. בה נתקיימה (בשנות ה־60 למאה הקודמת, לאחר מותו של רב העיר, הרב אהר׳לה) מחלוקת ממושכת בין ה,,מתנגדים״ ל,,חסידים״, שרצו להושיב בה רב ,,חסידי״ בצדו של האב״ד ה,,מתנגד״. כן התנהלה בה מלחמה חריפה נגד ההשכלה והמשכילים, ביחוד בימיו של משה־לייב ליליינבלום, שהיה יליד קיידאן וחתנו של לייב דלוגץ מווילקומיר. הוא גר בעיר ועמד בראש מאבק בקנאיה. מכאן שלח חציו נגד אויבי ההשכלה ותבע תיקונים בדת, עד שנאלץ לעזוב את העיר. הדי מאבק זה וגבוריו הועלו ע״י מל״ל במאמריו, בפואימה שלו ,,קהל רפאים״, וביצירות אחרות. אולם אפילו באותה תקופה היתה וילקומיר מהראשונות שנענו לקריאת מל״ל לאסוף כסף בשביל פועלי המושבות בארץ. גם בדורות האחרונים התפרסמה העיר בקנאיה מימין ומשמאל ובמלחמתם בציונות. חייה הציבוריים של הקהילה עמדו לעתים קרובות בסימן של מחלוקת ומאבק ציבורי. בליטא העצמאית התחולל המאבק בין האידישיסטים והציונים בענין הגימנסיה העברית שהוקמה שם.

לפני מלחה״ע ה־1 היתה בעיר ישיבה גדולה וכן ,,תלמוד תורה״ וחדרים. בסוף המאה הי״ט נפתחו בעיר בתי״ס ממשלתיים ושפת־ההוראה בהם היתה רוסית (בי״ס יהודי; בי״ס עירוני; פרוגימנסיה ואח״כ גימנסיה, בה נתקבלו יהודים ללא הגבלה). בקרב התלמידים היהודים בגימנסיה נודעה השפעה גדולה ל,,בונד״ וממנה יצאו עסקני מחתרת פעילים.

בימי הכיבוש הגרמני במלחה״ע ה־1 הקימו האידישיסטים ספריה גדולה, להקה דרמטית, תזמורת ומקהלה. כל אלה הגבירו את השפעתם של ה,,בונד״ ושל התנועה האידישיסטית בעיר ובסביבה. בין פעיליהם היה המורה סבלינסקי והספרן קורלנדצ׳יק (התפרסם אח״כ כסופר ומחבר הרומן ,,שמוכלארעס״, שנכתב על רקע הכיבוש הגרמני במלחה״ע ה־1).

מוסדות החינוך היהודיים בימי ליטא העצמאית היו: ישיבה גדולה בביהמ״ד הישן, שתי גימנסיות (עברית ואידית), אשר התמזגו בשנת 1934 לגימנסיה עברית אחת; בי״ס עממי ,,יבנה״ (בהנהלתו של אבא גליקמן ואח״כ בהנהלתו של יצחק שמש הי״ד, ובהדרכתו הרוחנית של המלמד טוריץ הי״ד), בי״ס ,,תרבות״ (בהנהלתו של זרח וידוקלר), בי״ס למלאכה, גן ילדים ,,תרבות״ בהנהלת נחמה יפה ואח״כ יוכבד סקוב, וכן 2 ספריות. הישיבה והגימנסיות שימשו לא רק את בני העיר, אלא גם את העיירות הסמוכות. הקהילה קיימה מוסדות רבים, ביניהם: בית־חולים (בהנהלת ד״ר אליעזר קלינג); מושב זקנים, שמייסדו הראשון היה ישראל לוי; בית־היתומים על 90 הילד שבו (נתמך ע״י בן העיר סול רוזנבלום, שהקים בשביל המוסד בנין מודני, וכן בנה קולנוע, אשר הכנסתו היתה מוקדשת להחזקת בית־היתומים. מנהל המוסד היה א. זיבוץ); ,,תלמוד תורה״ (נבנה ע״י הנדיב חיים פרנקל). כן קיימה הקהילה בית־מרקחת ציבורי, שהכנסותיו שימשו לצרכי סעד שונים. עניי העיר היהודים קיבלו תרופות חינם, וכן קיבלו בימי החורף מהקהילה עצי הסקה חינם.

בחייה הציבוריים של וילקומיר היו פעילים סניפי כל המפלגות הציוניות, ,,אגודת ישראל״, הקומוניסטים, ,,החלוץ״ ארגוני נוער (,,השומר הצעיר״, ,,גורדוניה״, בית״ר), וכל אגודות הספורט: ,,מכבי״, ,,הפועל״, ,,יאק״. בחיים הציבוריים לקחה חלק פעיל גם ,,אגודת נשים״.

מרבניה של וילקומיר: ר׳ רפאל הכהן (מתק״ז); ר׳ שלמה סגל, מתלמידי הגר״א; ר׳ חיים מוולוז׳ין; ר׳ יהודה־לייב זלקינד (,,ר׳ לייב בטלן״); ר׳ אהרן (ר׳ אהר׳לה); ר׳ אלכסנדר (סנדר) הכהן קפלן. שימש דיין בווילקומיר בימי ר׳ אהרן. חיבר ס׳ ,,שלמי נדרים״ על מסכת נדרים; ר׳ בנימין רבינוביץ; ר׳ משה ב״ר יהושע־אייזיק (חריף) שפירא; ר׳ שאול פדווא (ר׳ שאול מפולוצק). שימש בווילקומיר מתרמ״ד עד תר״ע; ר׳ לייב רובין (תרע״ב—תרצ״ו); רבה האחרון — ר׳ יוסף זוסמנוביץ הי״ד (תרצ״ו—תש״א); ר׳ יעקב רזניק הי״ד, רבה האחרון של שכונת ,,מעבר לנהר״.

מראשי הישיבה: ר׳ אליהו קרמרמן; ר׳ משה גראַץ; ר׳ אלתר ברוידא; ר׳ לייב גורדון.

מתלמידיה המפורסמים של ישיבת וילקומיר: ד״ר איסר גינזבורג; הסופר צבי־ניסן גולומב; ר׳ שמחה־יצחק ברוידא שנספה בחברון בש׳ תרפ״ט.

מילידיה: ר׳ צבי־הירש ולק; ר׳ יעקב מסקין; ר׳ יוסף יפה; ר׳ ישראל־יעקב יפה; ר׳ יהודה הלוי ליפשיץ; ר׳ יהודה־לייב אנוליק, מחבר ,,אורחות משפט״ על שו״ע חו״מ; ר׳ יואל־זליג זלקינד; ר׳ אליהו ב״ר שמואל ולק, בעל הס׳ ,,סדרי ברכת החמה״ (תרנ״ז). נפ׳ בירושלים; העסקן החרדי ר׳ יעקב הלוי ליפשיץ; ר׳ צבי־הירש ב״ר אברהם־יצחק רם, מחבר הס׳ ,,ארץ הצבי״; ר׳ חיים־יצחק רפפורט (המגיד מווילקומיר). התיישב בירושלים בשנות התשעים ונפ׳ בה בגיל 101; ר׳ אהר׳לה שלמה׳ס, למדן, עסקן ציבורי ונדבן גדול (נפ׳ בש׳ תרס״א); ר׳ שלמה אהרל׳ס, כתבו של ,,המליץ״

ופעיל ב„המזרחי". (בש' תרפ"ה עלה ארצה. נפ' בש' תרצ"ז); ר' מנדל זילבר; ר' יעקב גפן; איש ביל"ו דב לייבוביץ. מאנשי העליה השניה: טוביה־זיסקינד ואחיו ישעיהו מילר, ושלמה סדביץ (בן־דוד) משאַשיק; מאנשי העליה השלישית: מרדכי וייס, אברהם גיגר וראובן גורדון; העתונאי משה זייארט; הכימאי סור ברנט; המו"לים מ. גונצר, ראובן מס; המחבר שרגא פייגנזון („שפ"ן הסופר"); העתונאי והסופר קולצ'יק; העסקנים ר' אהרן קליצקו ור' שבתאי בורנשטיין; התעשיינים והנדבנים חיים פרנקל, שמואל בלום, סול רוזנבלום; צבי לויט — קבלן גדול בצבא הרוסי, פעל רבות לטובת הקהילה; המהפכנים סנדר זלדוב ואברהם מוטניק; בגוז, מזכירו של טרוצקי (1917); המשורר הצעיר חצקל פראקר, טבע בגיל ט"ז (מחבר „אַ בענדל פערזען"); החזנים אלתר (מנהל המקהלה בביהכ"נ הגדול), יונה גפן (בנו של כורך), זאב סטובלוב (חזן ועסקן באנגליה), שלמה־דוד פלץ (לונדון), פרידמן (בגרמניה ובאנגליה); ברוך רוביק, מראשי „צעירי ציון" בליטא (אח"כ עו"ד באפריקה הדרומית); המשורר שמואל־נחום שטרן (ש. כוכב), שתירגם לאידיש גם את „הגיהנום" לדאנטה; יעקב לוין, מראשוני הרצליה; חנה בוהקוב, ממייסדי הרצליה ומראשוני המתיישבים בה.

מעסקניה הציבוריים בדור האחרון: איצקוביץ; בישקו; אלימלך ורעיתו אסתר בורשטיין (פעלה בוויצ"ו ובאגודת נשים לשווי זכויות בא"י. צירה בוועידות נשים בחו"ל); האחים ישראל ושלמה בוקנץ; ב"צ גולדברג; ר' רפאל גרושקין; זליג גרב; ד. גלז; יצחק ינובסקי; ישראל לונדון; ד"ר ש. ספיר; צפורה דנין (פלץ); ד"ר א. קרלינסקי ורעיתו; המהנדס ברוך קלינג; ד"ר אליעזר קלינג; עזריאל־יהודה ונחמה לויט; ד"ר רחמיל, מנהל „אזע" במקום; ר' נחום־זאב ברוידא.

וילקי

(וילקיאַ), מחוז קובנה

וילקי נמצאת 30 ק"מ מקובנה, על חוף הניימן, המקשרה עם קובנה, יורבורג וממל. רק ב־1938 נסלל כביש (קובנה—ממל), שעבר סמוך לעיירה.

ראשיתה של הקהילה היהודית במאה הי"ח. מעידות על כך המצבות בביה"ק.

ב־1915 גורשו היהודים ורק חלק חזר. ב־1921 מנתה העיירה כ־800 יהודים (80% מכלל האוכלוסיה). פרנסתם היתה על יצוא עצים לגרמניה מפלכי וילנה וקובנה והשטתם על הניימן (דרך וילקי). במקום חיו סוחרי־יערות גדולים, שהעסיקו פועלים יהודים בהרכבת הדוברות והשטתן לפרוסיה המזרחית. עבודה זו נקראה „קונז'ורט", והעוסקים בה — „קונז'ורטניקים". העבודה חייבה ידיעת עומק המים לכל אורך הנהר. עם ניתוק איזור וילנה מליטא צומצם יצוא העצים ודלל מקור־פרנסה זה. סוחרים ופועלים עזבו את וילקי ועברו לקובנה או נדדו לארצות שמעבר לים. יהודים ספורים התפרנסו ממסחר זעיר, מלאכה וגננות. ב־1937 נפלה בעיירה דליקה גדולה, שגרמה דלדול נוסף לקהילה.

לפני מלחה"ע ה־1 היו במקום כמה חדרים וגם ישיבה. אחרי המלחמה הוקם בי"ס „תרבות" ל־150 ילד.

לפני השואה ישבו במקום כ־400 יהודים (48% מכלל האוכלוסיה). היו בעיירה שני בתי־תפילה: ה„קלויז" (שהיה בנוי עץ ובו התפללו בעיקר ה„קונז'ורטניקים" וכמה מסוחרי־היערות) וה„שול" — בית חומה, בו התפללו הרב וחשובי „בעלי־הבתים".

הנוער פיתח בעיירה חיי תרבות ערים. כמעט כולו השתייך לארגונים ציוניים: „השומר הצעיר", „החלוץ" ו„מכבי". בשנים האחרונות שלפני השואה החלה העיירה להתרוקן מנוער. חלקו עבר לקובנה וחלקו עלה לא"י, או היגר לארצות שמעבר לים.

מרבניה: ר' יהושע־השיל אליאשזון; ר' גבריאל פיינברג (אח"כ רב בסאלאנט ובממל); ר' חנוך־זונדל רפפורט (תרל"ב); ר' אריה־לייב ולפרט (מתרל"ג); ר' הלל־דוד הכהן טריווש (תרל"ה); ר' אבא רוזין (אח"כ רב בצאריצין); הרב פרידמן (ציר באסיפת הקהילות בקובנה, 1920); ר' שמואל־יוסף שוהם הי"ד — רבה האחרון.

וינוטה

(ואינוטאַס), מחוז טאווריג

ואינוטה נמצאת על גבול פרוסיה. סמוכה לטאוריג (32 ק"מ), ניישטוט־טאווריג (סוגינט) (14), חווידאַן (28).

לפני מלחה"ע ה־1 מנה ישובה היהודי 80 משפחות. אחרי המלחמה ירד מספרן ל־65.

יהודי העיירה התפרנסו ממסחר, מלאכה וחקלאות. היו בה גם כמה סוחרי־עץ יהודים אמידים. יום השוק היה יום ב' בשבוע.

הבנק העממי של טאווריג שירת גם את יהודי המקום. היו בעיירה בי"ס „תרבות", ספריה, חדר, „ביקור חולים" וגמ"ח, בימ"ד אחד ועל ידו „שטיבל".

מרבניה: ר' שמואל ב"ר אליעזר (נפ' תרכ"ו); ר' בנימין ליפשיץ (נפ' תרל"א); ר' בנימין פרבר; ר' צבי־זאב שור, אח"כ רב בקראָטינגה (נפ' תרפ"ט); ר' עזרא אלטשולר; ר' יוסף־יעקב שור הי"ד, נתמנה לרב בתרצ"ו (יליד המקום).

ויסוקידבור

(אַוקשטאַדוואַריס), מחוז טרוקי

ויסוקידבור סמוכה לגבול פולין. היא שוכנת על גבעה נישאה, שלרגליה אגמים גדולים והנהר ואַרקנה. שם המקום פירושו „האחוזה הגבוהה".

הישובים הסמוכים: האַנושישוק (13 ק"מ), סאַמילישוק (15), סטוקלישוק (15), בוטרימאַנץ (21), טרוקי (30). המרחק ממנה לווילנה — 60 ק"מ. תחנת־הרכבת הקרובה היתה ברודז'ישוק (21). רק דרכי עפר חיברוה עם סביבתה.

העיירה נזכרת לראשונה בתעודה משנת 1534, לפיה נמסרה ע"י המלך הפולני זיגמונד־אוגוסט בתור נחלה לפריץ לידסקי, שברח מרוסיה. באחוזה ישבו כ־500 נפש, והיו בה משרפת־יין גדולה וטחנת־מים.

קשה לקבוע את ראשיתו של הישוב היהודי במקום, אך מקובל היה על זקני העדה כי הוא קיים מאות בשנים וכי פעם היה במקום ישוב גדול, אלא שמסיבות בלתי ידועות

ירד מספר היהודים בראשית המאה הי"ט לכמה עשרות משפחות. בעיירה היה בית־קברות יהודי עתיק, ובו שרדה מצבה מש' תק"כ. בית־קברות זה שימש גם להרבה ישובים סמוכים. לדעת זקני העיירה, בית־קברות זה הוא עתיק יומין כבית־העלמין בווילנה.

בימים שהעיירה היתה שייכת לפריץ, היו היהודים חוכרים ממנו את הזכות לייצר ולמכור משקאות. כן חכרו ממנו את הפונדק („קרעטשמא"). לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בעיירה כ־70 משפחות יהודיות. בימי המלחמה ברחו רובן לווילנה. במקום נשארו רק 4 משפחות. עם כניסת הגרמנים חזרו היהודים לעיירה. בימי הכיבוש הגרמני קיפחו רבים את חייהם עקב הרעב והמחלות. ביוזמת הרב המקומי הוקם ועד־עזרה, שפעל רבות להצלת היהודים מרעב. לאחר נסיגת הגרמנים (1918) הטרידו את תושבי העיירה כנופיות שודדים. הנוער היהודי ארגן „הגנה עצמית", אליה הצטרפו גם צעירים פולנים וליטאים ויחד הקימו מיליציה אזרחית. בשנים 1919—20 התחוללו בסביבה קרבות בין הצבא האדום, הפולנים והליטאים. העיירה עברה מיד ליד, ולאוכלו־סיתה היהודית נגרם סבל רב. ב־1920, לאחר התבססות השלטון הליטאי, עבר קו־הגבול בין ליטא לפולין סמוך לעיירה זו.

העיירה נפגעה פעמיים משריפות גדולות: ב־1905 ו־1935. אחרי השריפה השניה נבנתה מחדש והיתה היפה שבעיירות הסביבה.

בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי 65 משפחות (272 נפש) ודומה שכזה היה גם מספר הנוצרים. לפי משלח־היד היה המבנה הסוציאלי של הישוב היהודי בתקופה זו כדלקמן: 17 חנוונים, 17 בעלי־מלאכה (5 חייטים, 3 נפחים, 2 סנדלרים, תפר, כובען, זגג, דייג, רעפן, שני שענים), 4 קצבים, 3 רוכלים, 2 גננים, 7 תופרות, סורגת גרבים, צבעית, בלן, חובש, 3 „כלי קודש", 2 מלמדים ו־5 שהתפרנסו מעבודות מקריות.

התנועה העיקרית בעיירה היתה בימי השוק (יום ד' בשבוע) ובימי הירידים (6 בשנה). באותם ימים נהרו אליה אכרים וסוחרים מהסביבה. ההתחרות היתה רבה והפרנסה מועטה. בליטא העצמאית ירד סחרה של העיירה מחמת ניתוקה מווילנה, אשר שימשה לה שוק עיקרי, וכן מהכפרים שעברו לרשות פולין. גם ההסתה האנטישמית והתחרות של הקואופרטיבים הליטאים פגעו קשות בכלכלתו של הישוב היהודי, בעיקר בחנוונים. מספרם ירד מ־30 (לפני מלחה"ע ה־1) ל־17 בליטא העצמאית.

מקור נוסף לפרנסתם של היהודים היו משקי־עזר. ל־35 מתוך 65 המשפחות היו פרות בודדות, ול־5 אחרות היו עזים. כן היו ליהודי העיירה 5 סוסים. ל־22 משפחות היו גינות־ירק ליד בתיהם, מ־¾ הדונם עד 10 דונם, אך את הגינות עיבדו ה„גויים" (פרט ליוצאים מן הכלל). היהודים נהגו לזרוע תפ"א בשדות האכרים. הם היו מספקים לאכרים זרעים וגם זבל. האכר היה מקבל את התמורה בכסף, בסחורה ומבעלי־המלאכה — בשרותים. חקלאים יהודים לא היו בעיירה. חוכר יהודי, שישב 39 שנה על הקרקע, סולק ממקומו עם בצוע הרפורמה הקרקעית.

לפני מלחה"ע ה־1 נמצאו 37 משפחות יהודיות בכפרים הסמוכים, מהם: בהוטע (2); טומשע (3); אלשישוק (5); פאסאמעווע (6). יהודים אלה החזיקו שם פונדקים, חכרו קרקעות ומקשאות, אך עיקר עיסוקם היה במלאכה (חייטות, סנדלרות, נפחות וכיוצא בזה). אחרי מלחה"ע ה־1 נשארו בישובים אלה רק 5 משפחות יהודיות (טוחן, חוכר, פועל חקלאי, חוכר מנסרה, ואחד שנתמך ע"י קרובים מחו"ל). היהודים מישובים אלה נהגו לחוג את הימים־הנוראים וחגים אחרים עם אחיהם היהודים בעיירה, שהיו מקבלים אותם בסבר פנים יפות. חיסול הישובים היהודים לפני מלחה"ע ה־1 בא בעקבות גירושם מהכפרים עוד בימי השלטון הצארי. רוב המשפחות היגרו לאמריקה, ואחרות נקלטו בוויסוקידבור או בעיירות אחרות.

בתקופה שבין 1920 ל־1925 היגרו מהעיירה 31 יהודים (8 לארה"ב, 7 למכסיקו, 2 לארגנטינה, 1 לקנדה, 13 לא"י). מ־65 המשפחות של יהודים נתמכו 55 ע"י קרובים בחו"ל, מהן 7 שהתקיימו רק על עזרת קרובים. התמיכה במשפחות היתה בשעור של 5—25 דולר לחודש. הודות למחירם הזול של המצרכים ולרמת־החיים הנמוכה יכלו משפחות אלו להתקיים בתמיכה מצערה זו, שבלעדיה לא היה קיום לישוב היהודי במקום.

מיהודי העיירה גרו 37 משפחות (57%) בבתים משלהן (שעמדו על מגרשי אכרים, פרט ל־3); 23 (36%) — בבתים שכורים, ו־5 (7%) גרו ב„שכנות". המבנים היו מעץ, פרט ל־4 בתי־חומה. הדירות היו בנות 2 חדרים. רק ל־10 משפחות היו דירות יותר מרווחות. בעיירה היה רופא אחד (ליטאי), אשר שימש את כל המחוז. מלבדו היה חובש יהודי. בני העיירה העדיפו ברוב המקרים את החובש. היה במקום בימ"ד אחד, „שטיבל" להכנסת אורחים, מקווה ובית־מרחץ, שהסיקוהו אחת ל־3—4 שבועות.

חייה התרבותיים של העיירה הושפעו עוד בסוף המאה הקודמת מווילנה, עמה קיימו היהודים קשרי מסחר וכלכלה הדוקים. משם חדרה ההשכלה גם לעיירה זו. האמידים בין יהודי העיירה היו נוהגים להביא „מלמדים" — ואח"כ מורים — מווילנה. העתונים בעיירה הגיעו משם והרעיון הציוני אף הוא חדר לעיירה מווילנה. עוד בימי הקונגרס הציוני הראשון נוסדה במקום אגודה ציונית, שהפיצה בין התושבים 40 מניות של „אוצר התישבות היהודים". היו מבני העיירה שלמדו בווילנה ובערים אחרות. גם בליטא העצמאית היו חיי־התרבות בעיירה ערים, והיא שימשה מרכז תרבותי לסביבה הקרובה.

במקום היו 3 מלמדי־דרדקי ו־1 לגמרא. בעזרתו של הג'וינט נוסד עוד ב־1919 בי"ס עממי, שהלימודים הכלליים בו נלמדו באידיש, אך ביה"ס התקיים זמן קצר בלבד. ב־1930 נוסד בעיירה, ביזמתו של הרב ר' ראובן ברא"ז, בי"ס עממי „יבנה" ובו 30 תלמיד. בפרוגימנסיה הליטאית המקומית למדו 7 בנות יהודיות. ערב השואה למדו 14 מבני המקום מחוץ לעיירה (3 בישיבה, 2 בגימנסיה, 9 באוניברסיטה). כן היתה במקום ספריה ובה אולם קריאה, חוג דרמטי וכן תזמורת־מיתרים קטנה. סניף „מכבי" מנה 30 חבר. סניפי „גורדוניה" ו„החלוץ" ואגודות ציוניות אחרות ניהלו פעולה ערה למען הקרנות הלאומיות.

רבה הראשון היה ר׳ ראובן ברא״ז (1901—1932), שהכניס רוח חיים בעיירה. לפניו היה בעיירה רק שוחט. עם עלייתו של הרב ברא״ז לא״י מלא את מקומו ר׳ מרדכי רבינוביץ, מקודם ר״מ בטאלז (1932—35). רבה האחרון של העיירה היה ר׳ אהרן אלינוביץ הי״ד.

מעסקניה של העיירה בדור האחרון: יעקב ספירשטיין; יצחק שלטופר; אשר מילר; חיים סטרלצקי הי״ד; ראובן רדין הי״ד ושניאור רדין.

וירבאלן (ורז׳בלובה)

(וירבאליס), מחוז וילקובישק

וירבאלן רחוקה 4 ק״מ מקיבארט, אשר ממולה נמצאת העיירה הגרמנית אײדקונן בפרוסיה המזרחית. במרחק 4 ק״מ מהעיר נמצאת תחנת־הרכבת „וירבאלן״, שעל גבול גרמניה בקו מסה״ב ברלין—לנינגרד.

כך נמצאו שלוש ערים סמוכות זו לזו, ויהודיהן מקיימים קשרים ומגעים מסחריים יום־יומיים. אף על פי כן נבדלו באופיים וברוחם. בעוד שיהודי אײדקונן היו מתבוללים גמורים ורחוקים מתורה ומתרבות יהודית, הנה הצטיינו יהודי קיבארט, ובעיקר יהודי וירבאלן, באהבת תורה ובמסירות לערכים לאומיים.

וירבאלן היתה מפורסמת בחכמיה ומשכיליה. מהראשונות בליטא לכל מפעל לאומי. עוד במאה הי״ט היתה העברית שפת דיבור במשפחות יהודיות רבות („וירבאלן העברית״, „המליץ״ [212] 1884).

בימי מלחה״ע ה־1, כשנחרבו עיירות הגבול וזרם של פליטים הציף את העיירה, היו הללו משך 3 ימים אורחי היהודים. לאחר מכן סודרו כולם בדירות ובעבודה ע״י ועד הפליטים שהוקם בן־לילה. הסנדלר־הפליט מצא מקום על יד הסנדלר המקומי, והחייט־הפליט נעשה שותף לחייט המקומי. פליטים אלה נקלטו מהר בחיי הכלכלה של העיירה ולא עזבוה גם לאחר המלחמה. גם בש׳ 1939, עם פרוץ מלחה״ע ה־2, הצטיינו יהודי וירבאלן בקליטת פליטים יהודים מפולין, ומידת הכנסת־אורחים שנהגו בהם בני העיירה אף היא עדות לרמתם המוסרית ולאחוותם היהודית.

ב־1897 ישבו בוירבאלן 1219 יהודים. עד מלחה״ע ה־1 היה מצבם הכלכלי איתן. רובם התקיימו על מסחר עם גרמניה ושרותי הגבול השונים. בימי המלחמה נשרפה העיירה ורוב יהודיה עזבוה. אחרי המלחמה החלו חוזרים ומשקמים אותה מחדש. כראש־העיר כיהן אז צבי פרידלנדר. עם ניתוקה של ליטא מרוסיה הפכה וירבאלן תחנת־גבול של מדינה קטנה. ערכה הקודם ירד וסחרה צומצם. ב־1921 מנה ישובה היהודי 1223 נפש (כ־30% מכלל האוכלוסיה), אך ב־1939 נותרו בה רק 150 משפחות יהודיות (כ־600 נפש).

סחרה של וירבאלן עם גרמניה היה מבוסס בעיקר על יצוא תוצרת חקלאית ויבוא תוצרת תעשייתית (בדים, מכו־נות, כימיקליים וכו׳).

רבים מן היהודים התפרנסו מחקלאות, בעיקר על פלחה, אך היו ביניהם גם ירקנים ובוסתנאים. האחרונים היו חוכרים גני־פרי. בעונות המתות סחרו בתבואה. האשה ניהלה חנות או בית־מרזח. היו יהודים (משפחות פרידלנדר, ולדיסלבובסקי, סקוצקי, הילנברג, גרינגרד, ברזדובסקי ואח׳) בעלי שטחי־קרקע גדולים בסביבה, שבימי העונה העסיקו אלפי פועלים חקלאיים. יעקב פיליפובסקי הקים משתלה מודרנית, מהמפורסמות בליטא. קוסצ׳ובסקי ובקר היו בעלי מטעי־טבק גדולים. אליהו קוסצ׳ובסקי הכניס לליטא מטעי עולש (ציקוריה) וכן הקים ביח״ר לייבושו. פרט לשני בתיח״ר, היתה כל התעשיה המקומית בידי יהודים.

משקיהם החקלאיים של יהודי וירבאלן שימשו מקום הכש־רה לחלוצים. בקרבת העיר הוקמה חוות־הכשרה „כבוש״, שמילאה תפקיד חשוב בתנועת „החלוץ״ ובהכשרת חלוצים בליטא. בעל־האחוזה היהודי רוזנברג וכן בעלי־אחוזות יהו־דים אחרים קיבלו חלוצים למשקיהם, בהם למדו עבודה חקלאית.

במרכז חיי הכלכלה של היהודים היה, כבשאר העיירות בליטא העצמאית, הבנק העממי, שמנה 342 חבר.

בהיותו סמוך לפרוסיה ונתון להשפעת ההשכלה במערב, היה הישוב היהודי מן המתקדמים ביותר בליטא וער לרעיונות התחייה הלאומית והציונית (הסופר בן־אביגדור פרסם ב„הצפירה״ [1917] זכרונות על חו״צ בוירבאלן. על הציונות בוירבאלן עיין ב„פרקים יידישע געשיכטע״ של ש. לעוו). לפני מלחה״ע ה־1 היה במקום „חדר מתוקן״ של ר׳ אברהם־אליהו סנדלר, בו למדו „עברית־בעברית״ ותנ״ך עם פירוש מקרא מפורש. מלבדו הורה בעיירה גם הסופר ש. ל. גורדון, עליו היתה גאוות וירבאלן היהודית. גדולה היתה השפעתם על הדור הצעיר. לשניהם — סנדלר ושל״ג — חלק באופיה העברי והציוני המתקדם של העיירה. כן היה במקום חדר מודרני, של הזוג חנה וראובן קפלן, חדר של ר׳ פנחס פינצוק ו„תלמוד תורה״ לילדי עניים. בבתי־חינוך אלה גדל דור עברי, שהעברית היתה משאת נפשו וא״י חזונו. כאן קמה בימי שלטון ליטא העצמאית גימנסיה עברית, אשר נתפרסמה בכל ליטא ושימשה דוגמה למוסדות חינוך דומים בערים אחרות בליטא. מייסדה ומנהלה היה הד״ר יעקב רבינזון. כן היה בעיירה בי״ס עממי „תרבות״ וגן ילדים עברי.

בני העיר ידעו כמעט כולם עברית, ורבים השתמשו בה בחיי יום־יום. גם העגלון והסבל הבינו עברית והשתדלו לדבר בה. למרות האיסור על שלטים יהודיים, נמצאו בוירבאלן כמעט עד חורבנה שלטים עם כתובות עבריות („סנדלריה״, „נחתומיה״ וכד׳). עד היכן הגיעה נאמנותם של היהודים לעברית תעיד העובדה, שזמן קצר לאחר מלחה״ע ה־1 התקיימה אסיפת־עם של יהודי העיירה ובה הוחלט לעבור מאידיש לעברית בחיי יום־יום. משך זמן־מה נעשה ע״י כל בני העיירה מאמץ לקיים את ההחלטה. בבתיהן של משפחות הילנברג, גרינגרד, סודרסקי, קגנסקי ואח׳, היתה העברית שפת הדיבור.

החיים הציבוריים בעיירה היו ערים. היו בה אגודות נוער וספורט וכן סניפים של כל המפלגות הציוניות, ספריה, חוג דרמטי, מוסדות צדקה וחסד שונים („ביקור חולים״, גמ״ח שנוסד בכספי אבא ויסטינצקי, אגודת נשים ואח׳), אגודת „בן־זכאי״ לשעורי תורה לתלמידי הגימנסיה.

מרבניה: ר׳ יהודה בלומגרד; ר׳ דוד־טבלי קצנלבוגן (אח״כ שימש רב בסובאלק ובפטרבורג); ר׳ אפרים־דב לאפ; ורבה האחרון — ר׳ יצחק־אייזיק הירשוביץ הי״ד.

מילידיה: המשוררים „יהואש״, הוא שלמה בלומגרטן, ומשה (מוריס) רוזנפלד; הסופר משה אבנשטיין; צבי־הירש פיליפובסקי; איש העסקים והנדבן הציוני א. פריימאן.

מראשוני ציוניה: ר׳ כלב בלומגרד (1808—1897); ברוך בן שמואל ויז׳נסקי (נפ׳ 1899); פייבל גרינגרד (נפ׳ בת״א, 1951); הזוג מרדכי ושרה הילנברג, שחינכו את בניהם בשפה העברית. בתיהם היו בתי־ועד לכל ציוני. בנותיהם עלו ארצה ב־1920. מרדכי הילנברג היה, יחד עם רידליצקי ופרגמוט, ממייסדי הגימנסיה העברית במקום.

וישטיניץ

(וישטיטיס), מחוז וילקובישק

העיירה שוכנת בין גבעות מיוערות ואגם גדול, על גבול פרוסיה המזרחית. תחנת־הרכבת הקרובה היתה בווירבאלן (21 ק״מ).

בימי השלטון הצארי היו מבריחים דרך האגם ספרות מהפכנית לרוסיה. בראשית המאה נשרפה העיירה כמעט כליל (הקיסר וילהלם השני ביקר במקום ביום הכפורים, ובראותו את העיירה בחורבנה נתן לקהילה תרומה בסך 10,000 מרק לעזרת הניזוקים. כשנתפרסם הדבר, תרם גם הצאר ניקולאי השני 5000 רובל). לפני מלחה״ע ה־1 שוקמה העיירה, אך ב־1915 הוצתה ע״י הצבא הרוסי הנסוג. נשאר שלם רק ביהכ״נ. יהודי המקום ברחו. חלק מהם חזר אחרי המלחמה.

ב־1921 נמצאו בה רק כ־40 משפחות יהודיות (כ־250 נפש), שהתפרנסו ממסחר זעיר, מלאכה, דייג ועיבוד זיף ועורות. לפני מלחה״ע ה־1 הועסקו בתעשיה זו למעלה מ־200 פועל, אך בליטא העצמאית ירד ערכו של המקצוע. העיירה נתדלדלה והלכה. רבים מתושביה היגרו לאמריקה.

מרבניה: ר׳ יעקב ב״ר חיים הכהן. חיבר „זרע יעקב״, פירוש לתהילים (1788); ר׳ משה ב״ר אהרן (נפ׳ תרל״ה); ר׳ חיים וסרצוג („פיליפובר״); ר׳ חיים ב״ר שמשון (נפ׳ תרל״ה); ר׳ אלחנן־צבי לאפ (נפ׳ תרמ״ה); ר׳ יצחק־אלחנן נידרלנד (נפ׳ תרמ״ו); ר׳ אברהם־יהודה ב״ר חיים־אליהו פולטינוב הי״ד; ר׳ זלמן סודלניצקי הי״ד — רבה האחרון.

מילידיה: ר׳ אפרים־דב לאפ; הסופר ליאון הולנדרסקי; ד״ר מנדל סודרסקי, רופא ועסקן ציבורי.

וישיי

(ואיסאיאי), מחוז סייני

העיירה סמוכה לקופצ׳אווה (10 ק״מ), לייפון (10), סארהיי (20), לאזדיי (20), סייני (20). היא מרוחקת 30 ק״מ ממסילת־הברזל. משלושת עבריה אגם רחב־ידים, החוצה את העיירה לשניים. גשר־עץ חיבר את שני חלקי העיירה. החלק שמעבר לאגם נקרא בשם „מתחת לגשר״. היהודים החלו להתיישב בה עוד במאה הי״ח. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום כ־400 משפחות יהודיות, אך בליטא העצמאית לא עלה מספרן על 200 משפחות (1923). ערב השואה ירד מספרן ל־100. גרמו לכך שתי שריפות גדולות, ב־1924 ו־1929 (שריפה גדולה קודמת היתה בש׳ 1872), בהן עלו באש חלקים גדולים של העיירה. כן גרמה לדלדול הישוב היהודי ההגירה והעליה לארץ.

לפני מלחה״ע ה־1 עסקו 50% מן היהודים בחקלאות ובדייג. היו ביניהם גם בעלי אחוזות גדולות. בליטא העצמאית הזניחו רובם את החקלאות ופנו למסחר או מלאכה, אך גם אז קיימו, כמעט ליד כל בית יהודי, משק־עזר קטן (גינת־ירק, עצי פרי, פרה ולול). בשנים שלפני השואה היו כמה מפעלי תעשיה שייכים ליהודים: 2 מנסרות, תחנת־חשמל, טחנת־קמח, ביח״ר לבירה ומי־סודה.

הבנק העממי היהודי מנה 116 חבר (בש׳ 1929) ושירת את הישוב היהודי וגם את הלא־יהודי.

ב־1891 נוסד במקום בי״ס כללי לנערים יהודים, בהשגחתו של ר׳ נתן־קלמן. לפני מלחה״ע ה־1 היה בעיירה „חדר מתוקן״ מיסודו של דוד בויירסקי. בין מוריו היה הסופר א. א. קבק (שתיאר את הווי העיירה בסיפורו „בליל חנוכה״, „המליץ״ 1900). בליטא העצמאית היה בה בי״ס „תרבות״, בו למדו 60 ילד, וכן ספריה עברית ואידית. הנוער השתייך ברובו לארגונים ציוניים („צעירי ציון״, „החלוץ״, „מכבי״, „גורדוניה״ ואח׳).

בליטא נתפרסמו חזני וישיי ומקהלותיה, שהנעימו זמירות בבתי־כנסת שבסביבה.

מרבניה: ר׳ אליהו מרגליות (בנו, ר׳ יצחק, שימש רב בדרוסקניק ואח״כ בניו־יורק); ר׳ נתן־נטע קלונימוס קבק; ר׳ נחמן קוליאדיצקי (אח״כ רב בסייני ואליטא); ר׳ אברהם רזניק (ציר באסיפת הקהילות 1920); ר׳ יוסף גולדין הי״ד; ורבה האחרון — ר׳ יחזקאל גולדשלאק הי״ד.

מנכבדיה: ר׳ מרדכי סמולניק, שמש ביהכ״נ, בקי גדול בש״ס ופוסקים; ר׳ בנימין דיסקין, נדבן ועסקן ציבורי; ר׳ שלמה־הירשל, המלמד הוותיק של וישיי.

וישינטה

(וויאשינטוס), מחוז פוניבאז׳

העיירה שוכנת על שפת אגם וישינטא. סמוכה לסוויאדושץ׳, קופישוק (20 ק״מ), סובוטש (14), טראשקון (20), פוניבאז׳ (36). נמצאת במרחק 10 ק״מ מתחנת־הרכבת סארדאג.

בעיירה היה רחוב אחד — רח׳ השוק, ובו חנויות היהודים. ב־1897 חיו במקום כ־80 משפחות יהודיות, וב־1914 — כ־60.

בימי מלחה״ע ה־1 ברחו יהודי העיירה ליערות הסמוכים. רבים יצאו ברגל לאניקשט ולווילנה ומשם נסעו לפנים רוסיה. עם גמר המלחמה חזרו לעיירה, אך מצאו את בתיהם שרופים ושדודים. ב־1921 ישבו בווישינטה כ־50 משפחות יהודיות (כ־250 נפש).

בעיירה היו כ־20 חנויות של יהודים ו־4 בתי מרזח, שעיקר פדיונם בא מאכרי הסביבה ביום השוק (יום ג׳ בשבוע). בשאר ימות־החול עסקו החנוונים, או בני משפחותיהם, במסחר זעיר בעיירות הסמוכות או במלאכות

שונות. בין בעלי־המלאכה היו 4 נפחים, 3 קצבים, 2 סנדלרים, 3 חייטים, 10 תופרות, 2 נגרים, 2 זגגים, מנקה ארובות ו־5 עגלונים. ליד כל בית היה שטח אדמה לגידול ירקות ועצי פרי. לכל משפחה היתה פרה או עז, וכן מספר עופות.

בעיירה היו 4 סוחרים גדולים, שעסקו במסחר בתבואה, פשתן ואווזים.

כן היו במקום שלוש טחנות־קמח של יהודים: אחת הופעלה בטורבינת־מים, שניה — טחנת־רוח, והשלישית — טחנת־קיטור. יהודים החזיקו גם משרפת לבנים וקדרות.

מרכז חייה הדתיים והחברתיים של העיירה היה ביהמ״ד, שהיתה בו גם ישיבה אשר נוסדה בתרע״א ע״י ר׳ יוסף־חיים טרופ והצטיינה בסדריה הנאים. בעיירה היו 3 חדרים של ר׳ קופל המלמד (ק. איציקסון), ר׳ יחיאל־מיכל ור׳ לייב. רבים מחניכי החדרים המשיכו לימודיהם בישיבות פוניבאז׳, טאלז ואח׳. בביהמ״ד פעלה חברת ש״ס שמנתה עשרות חברים לומדי דף יומי.

בליטא העצמאית התחנך חלק מהנוער בבתי״ס עבריים בפוניבאז׳ ובערים סמוכות. רוב הנוער היה מאורגן ב,,מכבי״ ובסניפי ,,צעירי־ציון״ וצ. ס.

מרבניה: ר׳ יחיאל־מיכל ב״ר הלל יפה, מתרל״ב (נפ׳ תרנ״ט); ר׳ ב״צ פלדמן (קודם לכן שימש ר״מ בפלונגיאן, ואח״כ עבר לז׳אגר־ישן); ר׳ יוסף־חיים ב״ר שלמה טרופ; ר׳ אברהם אפשטיין (תרל״ד—תרצ״ט); ורבה האחרון — ר׳ ירחמיאל ישפה הי״ד.

מילידיה: יהושע לוינזון, מחבר הס׳ ,,ארץ רוסיה ומלואה״.

ונדז׳יגולה

(ואנדז׳יוגאלא), מחוז קובנה

ואנדז׳יגולה נמצאת במרחק 24 ק״מ מקובנה, 20 ק״מ מקידיאן, 20 ק״מ מיאנובה, 30 ק״מ מיוסוואין ו־10 ק״מ מבובט. המרחק לתחנת־הרכבת הקרובה — 20 ק״מ.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום במאה הי״ז, אך ידועים פרטים מעטים בלבד על עברו. לפני מלחה״ע ה־1 היוו יהודי העיירה 95% מכלל אוכלוסיתה. בש׳ 1915 גורשו היהודים כחשודים באהדה לגרמניה. רובם עקרו לווילנה וסביבתה. עם כיבוש וילנה ע״י הגרמנים החלו המגורשים לחזור לעיירה. ב־1921 היה מספר היהודים 252, ובשנים שלפני השואה הגיע מספרם ל־500 נפש בקירוב, אך האוכלוסיה הנוצרית גדלה בינתיים והיוותה רוב בעיירה.

יהודי העיירה התפרנסו ממסחר (40%) ומלאכה (45%). השאר התקיימו מעבודות בלתי־קבועות. בעיירה לא היו יהודים חקלאים, אך כמעט ליד כל בית היה גן־ירק שהגיע לעתים לכמה הקטארים וסיפק ירקות למשפחה לכל השנה.

בכפרים הסמוכים גרו בין הגויים יהודים רבים (הם נקראו ,,בני הישוב״ או ,,בני הכפר״). ,,ישובניקים״ אלה היו חקלאים ממש. הם נחשבו כבני־העיירה לכל דבר שבמצווה ובצדקה.

יום ד׳ בשבוע היה יום השוק, לו ציפו בני העיירה בכליון עינים. כן התקיימו במקום 4 ירידים שנתיים. לירידים היו באים אכרים מקרוב ומרחוק ומביאים אתם למכירה מיבול אדמתם, עשתרות צאנם ובקרם. בעלי־מלאכה וסוחרים זעירים היו נוהרים עם מרכולתם ותוצרתם מהעיירות הסמוכות. בימי השוק והירידים פרח המסחר בכל פינה והפיח רוח חיים בעיירה, שהיתה רדומה כל ימות השנה.

היו בעיירה כמה מפעלי תעשיה זעירה: מנסרה (של מאיר לאבנובסקי), 2 בתי־מלאכה לבורסקאות (של נחום יונה קורן), 2 בתי־מלאכה לתעשיית לבד לאנפילאות (של ישראל פרס) ומצבעה של צמר ובדים, שהעסיקה 12 פועלים.

ההגירה מהעיירה לאמריקה החלה עוד בשנות השמונים של המאה הקודמת. היא גברה והלכה עד למלחה״ע ה־1. בליטא העצמאית, בעיקר בשנות השלושים, כשגבר לחץ הקואופרטיבים הליטאיים על הסוחרים והמתווכים היהודים, התחדש גל ההגירה לאמריקה. כן היו רבים שעלו ארצה.

בעיירה היו ביכ״נ ובימ״ד. בש׳ תרפ״א בנו גבאי העיירה בנין חדש לבית־כנסת אחד, במקום השניים שהיו לפני מלחה״ע ה־1. כן היו במקום חדרים. בליטא העצמאית נוסד בי״ס ,,תרבות״ ובו למדו כ־30 ילד. מספר ילדים למדו בחדר והמצטיינים שבהם עברו אח״כ לישיבות בקובנה ובסלאבודקה, והיו שביקרו בגימנסיה הריאלית העברית בקובנה.

מרבניה: ר׳ צמח זקש, מקידיאן. שימש אח״כ אב״ד בז׳אגר־חדש; ר׳ בנימין ביינוש (נפ׳ שם); ר׳ יהושע־צבי רבינוביץ (עלה לעת זיקנה ארצה ונפטר בירושלים. הוא אבי הרבנים, ילידי המקום: ר׳ מאיר רבינוביץ, אב״ד קרוק ורדושקביץ (אבי הסופר ד״ר מרדכי רבינזון), ר׳ יעקב־גרשון רבינוביץ, אב״ד סורווילישוק (אבי הסופר והמו״ס ר׳ מיכל רבינוביץ מירושלים), ור׳ קלמן רבין, מו״צ בקאלווריה); ר׳ יעקב מרזוליה (עבר מוואנדז׳יגולה לשקוד); ר׳ אהרן זלצר (חתנו של ר׳ ישראל איזראליט, מ״מ בגרודנה. התפטר מהרבנות וחי בעיירה כבעל חנות); ר׳ ניסן־עובדיה רוזנסון (יליד קראקינובה וחניך וילקומיר. שם למד בצוותא עם מל״ל, שהיה גם קרובו מצד אשתו של מל״ל. הוסמך ע״י ר׳ יצחק־אלחנן ספקטור והגאון ר׳ בצלאל הכהן מווילנה. נפ׳ תרפ״ד); ר׳ ישראל רוזנסון; ורבה האחרון — ר׳ חיים ב״ר נחום־יהודה קליבנוב הי״ד.

מילידיה: ר׳ שלום שכנא (אפשטין ?), ש״ץ נובוגרוד, פ׳ לומז׳ה. מפורסם בחזנות בערי פולין; ר׳ יצחק־אייזיק בנז׳מן, שו״ב ראשי לקהילה היהודית במונטריאול שבקנדה; ר׳ לואיס עוזר־ליב מינסקי, עסקן לאומי מפורסם בשעתו בין יהודי ניו־יורק, בנו של ר׳ אהרן זלצר הנ״ל.

וקשנה

(ויאקשניאי), מחוז מאז׳ייק

ואקשנה שוכנת על שפת הוואנטה. סמוכה לסיאד (25 ק״מ), מאז׳ייק (14), לייז׳ובה (21), טרישקי (23), טירקשלה (14).

הישוב היהודי בה היה קיים למעלה מ־300 שנה. עדים לכך המצבות וה,,אהלים״ בבית־הקברות היהודי שבעיירה.

בש׳ 1766 ישבו במקום 274 יהודים, ובשנת 1847 — 1120. לפי המפקד ב־1897 — 1646 (כ־55% מאוכלוסיה בת 2951 נפש).

בימי מלחה״ע ה־1 גורשו היהודים והתפזרו ברוסיה. לאחר המלחמה חזר חלק מהם. בש׳ 1921 מנתה העיירה 300 יהודים, ולפני השואה הגיע מספרם ל־700.

במרכז העיירה נמצא השוק. הוא שימש מקור פרנסתם של רוב יהודי המקום. מעטים מהם עסקו גם בחקלאות, אך רובם שלחו ידם במסחר ומלאכה. במקום התפתחה גם תעשיה זעירה: בתי־בורסקאות (של ישראל קלבריסקי, אריה יענקה, זליג שוסטר וחנה רייף), טחנת־קמח, תחנת־חשמל, מטויית־צמר (של יוסף לשם) ותעשיית כדים (קרמיקה. של ישעיהו מיכל ודוד גינדון), שהיתה מפורסמת בכל ליטא. מספר יהודים היו סוחרי־יערות גדולים (האחים מיכאל ושמעון וקס), סוחרי־תבואה סיטונאים (אלתר יודס, האחים ברזנסקי, זליג לאף והאחים מאיר ויוסף שיין).

תפקיד מרכזי בעיירה מלא הבנק העממי היהודי, שמנה 31 חבר (1929). היו בה 2 בתי־תפילה: אחד לחורף והשני לימות הקיץ. כן פעלו במקום מוסדות „לינת הצדק" וגמ"ח.

לפני מלחה"ע היתה במקום גם ישיבה וכמה חדרים. אחרי המלחמה נוסדו בי"ס „תרבות", ספריה, חוג דרמטי ואגודות נוער שונות.

מרבניה: ר' שבתי יפה (עד ת"ר); ר' יקותיאל־זלמן (נפ' תר"ח); ר' משה שפירא; ר' יוסף שלופר, אח"כ רב בסלונים; ר' אבא־יעקב בורוכוב (עד תר"ס); ר' ברוך לוינברג; ר' אריה־לייב ליפקין (נפ' תרס"ג); ר' יקותיאל־זלמן לויטס; ר' אליהו־ברוך קומאיי; ר' ב"צ־זאב קרניץ (נפ' תרע"ג); ר' שלמה פינזילבר; הרב משה רבינוביץ; ר' שלמה־אפרים קרביצקי; ר' קלמן מגיד הי"ד — רבה האחרון.

מילידיה: ר' יעקב־דוד גורדון; ר' שבתי־חיים שוחט (רב בשימאנצי ובאבאל); ר' חיים־טוביה, בעל „באר־חיים"; ר' בן־ציון שלז; העתונאי והמנהיג הציוני אברהם־דוד אידלסון; העסקן הציוני יהודה־לייב אפל; מזכירתו של הרצל — מרים ש"ך, ואחיה — הסופר פביוס ש"ך; העסקן והסופר ישראל אפרויקין; העתונאי אהרן־יצחק גרודזנסקי.

ורז'אן

(ואווירז'אנאי), מחוז קראטינגה

וארז'אן (ואווירזז'אן) שוכנת על נהר ואיווירז'ה. סמוכה לשוואקשנה (7 ק"מ), גורז'ד (12), ממל (30).

יהודיה התפרנסו מחקלאות ומחנוונות. היו בה ביכ"נ ובימ"ד.

מרבניה: ר' אברהם־אבא; ר' אברהם שניצר; ר' יוסף־אביגדור קסלר; ר' שמואל פונידלר (אח"כ בריטובה); ורבה האחרון — ר' נתנאל־יוסף גראז הי"ד.

מילידיה: ר' בנימין אהרונוביץ, והעתונאית רחל לוריה.

ושקי

(ואשקאי), מחוז בירז'

ואשקי סמוכה לפוסבול (18 ק"מ), לינקובה (18), ז'יימל (19), סאלאט (17).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה 110 משפחות יהודיות, שגורשו משם בימי המלחמה. חלק מהם חזר אליה. ערב השואה מנתה הקהילה היהודית רק 45 משפחות.

לפני המלחמה עסקו יהודי המקום במסחר, בעיקר בפשתן ויצואו לאנגליה. כן היו יהודים בעלי־מלאכה. בליטא העצמאית ירד מסחר הפשתן עקב תחרותה של רוסיה הסובייטית בשוק האנגלי. תחרותם של הקואופרטיבים ושל בעלי־המלאכה הליטאים גרמה לדלדול מעמדם של היהודים. משפחות רבות נאלצו להגר לאפריקה הדרומית ולארה"ב.

הבנק העממי היהודי מנה 78 חבר (1929).

היה בעיירה בימ"ד ובי"ס „יבנה", בו למדו 38 ילד.

מרבניה: ר' יהודה־לייב חריף; ר' אברהם הופנברג (שימש רב במקום 48 שנה והעמיד תלמידים הרבה, מהם רבנים בישראל ובארה"ב. נפ' תרפ"ט); חתנו — ר' אליעזר לוין (מחבר חד"ת בענייני שבועה. שימש אח"כ רב בדטרויט); ורבה האחרון — ר' צבי־יעקב ינקילוב הי"ד (הוא גילה מסירות נפש רבה. בשעה שהסובייטים סגרו בעיירה את ביה"ס, אסף את הילדים ולימדם תורה בביתו על אף סכנת גלות שהיתה צפויה לו).

מילידיה: הסופר והעתונאי צביון (ד"ר ב. הופמן).

ז'אגר

(ז'אגארא), מחוז שאוולי

ז'אגר סמוכה לגבול לטביה. נמצאת במרחק 70 ק"מ משאוולי, יאנישוק (27), גרוזד (35), אוקמיאן (35), קליקול (35), ואגאר (37).

סמוך לה היו בעבר ישובים יהודים בסקאיסגיר (10), קרופ (20), שאקינה (25). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בבאנאן (בקורלאנד), מרחק של 18 ק"מ.

הנהר שוואנטה חוצה את העיירה ל„ז'אגר־ישן" ו„ז'אגר־חדש". כל אחת מהן היתה קהילה בפני עצמה.

הקהילה היהודית בז'אגר היתה מהראשונות בליטא. ראשיתה עוד במאה הט"ז. היהודים בעיירת־גבול זו עסקו בחכירת־מכס וסחרו במלח ובמתכות, שהיו מייבאים מארצות־חוץ. כן עסקו ביצוא דבש, דונג ועורות. היו ביניהם גם בעלי־מלאכה. בש' 1766 ישבו במקום 840 יהודים. ב־1790 היתה ככר־השוק כולה מיושבת יהודים (כ־50 משפחות) ולהם 30 חנויות ובתי־מרזח בעיירה ובסביבתה. כן היו כבר אז ביכ"נ ובתי־מדרש. באותם ימים שימש ר' ברל איצקוביץ רב העיירה, והוא היה אחראי לדמי־החכירה של היהודים, שהסתכמו ב־900 זהוב לשנה.

ז'אגר־חדש היתה שייכת ל„פריצים" ממשפחת נארישקין, שבניה היו מרבי־המדינה בחצרו של הצאר בפטרבורג. אחד מהם היה ידיד היהודים, והוא פתח את גנו הנהדר בפני יהודי העיר. לאחר מותו, בסוף המאה הקודמת, עבר הגן לידי אחיו, שהיה שונא ישראל. הלה סגר את הגן בפני היהודים וגזר עליהם גזירות שונות. אחד מבני המשפחה היה שלישו של ניקולאי השני, יהוא נהרג עם משפחת הצאר הרוסי האחרון.

אחרי מלחמת־נפוליאון הגדילו השלטונות, לפי בקשת היהודים, תושבי המקום, את מספר ימי השוק והירידים. לפי רשימה אחת, היו מביאים לז'אגר בימי יריד סחורה בשווי 4000 רובל, ופדיון היהודים הגיע אז ל־900 רובל (אותו זמן היו אלה סכומים גדולים למדי). בתקופה ההיא (1814) נפתח בית־מרקחת ראשון ונבנו בתי־מדרש חדשים. הממשלה פתחה בית־משפט שלום, והיה גם שופט חוקר. שוק העיר רוצף (1803). יהודים הקימו בעיר בתי־חרושת — לנרות, מי־דבש, תייל, עורות, עיבוד זיפ. כן התפתח המסחר בפשתן, בתבואה,

בברזל ובדים, ביין ומכונות. עיקר היצוא היה לגרמניה (4000 קרונות פשתן בשנה ו־1000 קרונות תבואה היו מייצאים יהודי המקום בסוף המאה הי"ט). כן היו מייבאים 300 קרונות של סחורות שונות. מספר היהודים במאה הי"ט הלך ורב. ב־1847 מנה הישוב היהודי 2266 נפש, וב־1897 — 5443 נפש (1629 בז'אגר־ישן, ו־3814 — בז'אגר־חדש).

עד מלחה"ע ה־1 גדלה ז'אגר והלכה. שווקיה וירידיה היו מפורסמים בכל ליטא. כלכלתה התפתחה תודות למרצם וליוזמתם של יהודיה. בככר השוק הוקמו שתי שורות ארוכות של חנויות בנויות לבנים אדומות. הן היוו את המרכז המסחרי.

הקהילה היהודית היתה המוסד האוטונומי הראשון במקום, ובית־הדין היהודי — בית־המשפט הראשון. מתעודות ומסמכים שונים, מימי יקטרינה השניה, ניתן ללמוד, כי הקהילה היתה פעילה בשטחים שונים. „ההנהלה העירונית", ששירתה כידוע רק את היהודים, הוקמה עוד בש' 1880.

יהודי ז'אגר עזרו הרבה ל„נושאי הספרים" הליטאיים. כן היו פעילים בתנועת המהפכה ב־1905 ובהקמת „הרפובליקה הז'אגרית". מאות יהודים נפגעו באותם הימים ע"י הקוזאקים של משלחת־העונשין („האכספדיציה של הגנראל אורלוב"). את ביתו של לייב ליאס הרסו בתותחים, ועל יהודי ז'אגר הוטל קנס קבוצי בסך 4500 רובל. החייט צמח אסין נורה ע"י ה„דראגונים". המהפכנית ריטר נורתה בבית־כלא בריגה. מהפכנים אחרים מבני המקום עונו עד מוות או הוגלו לסיביר. מתי־מספר הצליחו להמלט אל מעבר לגבול. בין הפליטים היו מרת גולדברג, שנתפרסמה אח"כ כזמרת באופירה, ורבקה קריגר (רקמה את דגל „הרפובליקה הז'אגרית". נישאה אח"כ לסופר ל. קוסמן, יליד ז'אגר. נפ' בש' 1919 בניו־יורק).

ז'אגר סבלה משריפות בשנים 1881, 1909 ו־1911. בימי מלחה"ע ה־1 עזבו היהודים את המקום. חלק חזר אל העיירה, אך תקומה לא היתה לה עוד. הגבולות החדשים ניתקו את העיירה מסביבתה הקרובה בלטביה. תחנת־הרכבת החדשה הוקמה במרחק 28 ק"מ ממנה. כן חסר היה כביש שיחברנה עם עיירות אחרות. בימות הגשמים היתה מנותקת.

ב־1923 מנה הישוב היהודי בז'אגר 1928 נפש (40% מכלל האוכלוסיה), ולפני השואה רק כ־1000. הם עסקו במסחר ומלאכה ובגידול ירקות.

בליטא העצמאית הפכה ז'אגר אחת העיירות הנידחות והדלות. רבים מיהודיה היגרו לאמריקה ולאפריקה הדרומית, או עלו ארצה.

היו בעיירה 7 בתי־תפילה, מהם 2 בתיכ"נ ו־2 בתימ"ד. לשתי העיירות היו רבנים, שוחטים וחזנים נפרדים, ואפילו בתי־קברות נפרדים. ז'אגר־חדש היתה עשירה יותר, בנייניה יפים יותר, רובם בני שתי קומות. כן היו בז'אגר בי"ס „יבנה", בו למדו 135 ילד, חדרים, גן ילדים, ספריה גדולה והרבה מוסדות חסד (מושב זקנים, „ביקור חולים" ואח'). כבשאר עיירות ליטא היה גם בה בנק עממי יהודי.

אולם מקור פרסומה של ז'אגר בעולם היהודי היה לא במרכולתה ובעשרה. מוניטין יצאו לה בזכות היותה „עיר של תורה וחכמה". „חכמי ז'אגר" היו לשם דבר. עיירה קטנה זו העמידה שורה של למדנים, משכילים, סופרים, חוקרים ועסקנים, שהנחילו לה כבוד רב בתפוצות ישראל. יוצאיה היו פעילים בחיי הציבור והתרבות גם הרחק מתחומי העיירה.

בין הרבנים שישבו על כס הרבנות בז'אגר־חדש היו: ר' שמעון ב"ר שאול הורביץ; ר' אליהו שיק („ר' אלינקע לידער"); ר' אורי־דוד אפריון; ר' חיים־צבי ברוידא; ר' יעקב יוסף; ר' ב"צ פלדמן; ר' יעקב כץ מקליקול; ר' חיים קורב; ר' ישראל ריף הי"ד (עד השואה); ר' יהודה־לייב ריף; ר' יצחק ריף הי"ד; בז'אגר־ישן: ר' יקותיאל־זלמן (נפ' תר"ח), מתלמידי ר' חיים מוולוז'ין; הדיין הישיש ר' קלונימוס גולדשטיין הי"ד; ר' דובער רבינר (הו"ל את הס' „גדולת מרדכי", של סבו ר' מרדכי רבינר); ר' יצחק־אייזיק רבינוביץ; ר' חיים לוריא (רב במקום מ־1858); ר' צמח זקש (מקודם בוואנדז'יגולה); ר' צבי פשדמסקי, ר"מ בז'אגר־ישן.

מילידיה: ר' שלמה אלישוב; ר' יששכר־בער גברונסקי, ר' חנוך־זונדל לוריא; ר' אריה־לייב ליפקין; ר' ישראל סלנטר; ר' מרדכי־יצחק־אייזיק רבינוביץ; ר' ביינוש־זלקינד רבינר; ר' צמח רבינר; ר' ישראל ריף; מרים גברונסקי, נדבנית; יעקב דינזון, סופר; סידני הילמן, מנהיג פועלים; קלונימוס־זאב ויסוצקי, נדבן ועסקן; שמואל זנגר, סופר; חיים זק, מחכמי ז'אגר; אברהם־שמחה זקש, סופר; חיים־יוסף יפה, מטיף ציוני; פבוס־אהרן־תיאודור לבנה, כימאי; כספר לויאס, בלשן וחוקר; יהושע מזח, סופר; אריה־ליאון מנדלשטם, סופר; בנימין מנדלשטם, סופר; יוסף מנדלשטם, חוקר וסופר; מכס־עמנואל מנדלשטם, אופטלמולוג ועסקן ציוני; רפאל־נטע רבינוביץ, חוקר התלמוד.

ז'וסלי

(ז'אסליאי), מחוז טרוקי

ז'וסלי שכנה בקירבת קו הרכבת קובנה—וילנה, במחצית הדרך בין שתיהן. סמוכות לה קושידאר (11 ק"מ), רומשישוק (26), ז'אזמיר (12), ואוויה (25), אך הדרכים אליהן היו דרכי עפר. 3 אגמים הקיפוה משלושת עבריה — אגם סטאטקונישקי, ה„לימנה", ושלישי בלי שם — האגם.

ב־1847 מנה הישוב היהודי במקום 836 נפש, וב־1897 — 1325 (מתוך אוכלוסיה כללית בת 2000 נפש). העיירה נשרפה כמה פעמים, לאחרונה — בימי מלחה"ע ה־1. לפני השואה ישבו בה כ־1200 יהודים, שהיוו את רוב האוכלוסיה. הליטאים, הפולנים והרוסים גרו בשכונה נבדלת.

4 ק"מ מהעיירה היתה תחנת־הרכבת. על ידה קמה שכונה גדולה, בה ישבו היהודים שעסקיהם היו קשורים לרכבת: סוחרי יערות, תבואה, עופות.

רוב היהודים התפרנסו ממסחר זעיר, מרוכלות ומלאכה (חייטים, סנדלרים, נגרים, ספרים, קצבים, נפחים ושענים). יום ג' היה יום השוק. הסוחרים שבעיירה פיתחו עסקי־קבלנות שונים, בהתאם לעונות השנה, כגון קניית הפרי מהאכרים בקיץ ומכירתו לסיטונאים בקובנה, ויצוא פירות (תות, דובדבנים ותפוחים) לרוסיה וגרמניה. היו במקום גם כמה סוחרי יערות ותבואה, שעמדו בקשרי מסחר עם חו"ל. לרבים בעיירה היו משקי־עזר ליד הבית (גני־ירק, לולים, רפת). רובם היו מגדלים עזים (סיפרו שבגלל העזים ביקשו אנשי העיירה להרחיק את מסה"ב מהעיירה, וכי השלטונות קיבלו את טענתם).

הוצאות המחיה היו קטנות, כי מחירי המצרכים היו זולים ורמת החיים נמוכה. בני העיירה היו מסתפקים במועט ובכל זאת לא הספיקה הכנסתם הדלה לקיומם. רבים היגרו אל מעבר-לים, או נתמכו ע״י קרוביהם שהיגרו לפניהם.

בעיירה היו שני בתי-תפילה גדולים, בי״ס עממי „תרבות", 2 חדרים, ספריה, בנק עממי (148 חבר), אגודת כבאים-מתנדבים, שרכשה את מכשיריה בתרומות בני ז'וסלי בארה״ב, סניף „מכבי", אגוד בעלי-מלאכה וכן אגודות ציוניות (צ.ס., הצה״ר, „המזרחי", ו„מדינתיים"). הנוער ראה את עתידו בא״י והלך להכשרה בחוות שונות. עשרות חלוצים מז'וסלי נקלטו בארץ, בעיקר בקיבוצים גבעת-ברנר, יגור, דפנה, עין-חרוד ותל-יוסף, וחלק במושבות ובערים.

מרבניה: ר' יצחק ב״ר שלמה-זלמן (אח״כ שימש מ״מ ומו״צ בווילנה); את מקומו מלא בנו, ר' דוד. ישב על כסא הרבנות בז'וסלי 40 שנה (נפ' תקצ״א). בנו של ר' דוד, ר' מנחם-מנדל, שימש מו״צ בז'וסלי בש' תקצ״ד—תרל״ד; ר' שאול ב״ר אריה-לייב; ר' יצחק-מאיר רבינוביץ (אח״כ בסלאבודקה); ר' יצחק-אליעזר-ליפמן שרשבסקי (תרמ״ג—תרמ״ח, ואח״כ בנאסוויז); ר' אברהם-חיים ש״ס, נכדו של ר' דוד הנ״ל; ורבה האחרון — ר' משה לוין הי״ד.

מילידיה: ר' שמואל-מנחם הלוי כץ (המגיד מקורלאנד); המגיד ר' שמשון ש״ס; הבלשן והמזרחן פרופ' ב. צ. האלפר; העתונאי א. קלאוס.

ז'זמיר

(ז'יאז'מאריאי), מחוז טרוקי

ז'אזמיר סמוכה לקושידאר (8 ק״מ), ז'וסלי (12), סאמילי-שוק (26), רומשישוק (17). כביש חיברה לקובנה (45). תחנת-הרכבת הקרובה היתה בקושידאר.

נהר סטראלה חצה את העיירה לשתיים. במרכזה היה שוק מרובע, וממנו הסתעפו 4 רחובות: רח' קובנה, וילנה, ז'וסלי ורח' הטחנה, שעל שפת הנהר.

ב-1918 עלתה העיירה באש. נשרפו אז גם 3 בתי-תפילה. ב-1923 נפלה דליקה שניה, בה נשרפו 20 בתים.

בש' 1766 מנה הישוב היהודי 482 נפש. לפני מלחה״ע ה-1 היו בה כ-700 נפש. בליטא העצמאית ישבו במקום כ-300 משפחות יהודיות. לפני השואה ירד מספרן ל-200, מחמת הגירה לארה״ב, אורוגואי וא״י. היהודים עסקו במסחר זעיר, חקלאות, מלאכה ודייג. סוחריה עסקו ביצוא תפ״א לגרמניה וכן במסחר פרוות ועורות. בבעלות יהודית היו טחנת-קמח (של יצחק שוגן) וביח״ר למי-סודה (של סטרוז').

היו בעיירה בי״ס „תרבות" (בהנהלת משה שופר. המורים: ז. פטרקנסקי, שמואל סידרר, חביבה סידרר-קפלן), בית-יתומים, ספריה, חוג דרמטי, בנק עממי (בהנהלת ד״ר ש. ספיר), שמנה 156 חבר, בימ״ד ו„שטיבל".

מרבניה: ר' ידידיה גינזבורג (חותנו של ר' חיים ש״ס); ר' יהושע-השיל אליאשזון; ר' מרדכי אליאשברג (עד תרכ״ג, ואח״כ בבויסק); ר' יעקב מקרוז' (מתלמידי ר' חיים מוולוזין. נפ' תרל״ז); בנו — ר' יקותיאל-לייב עליון (בעל ביאורים וחידושים למשניות); ר' משה ב״ר יהושע-פיבוש שפירא (רב בז'. תרנ״ו—תר״ץ); ר' יואל-יצחק קצנלבוגן (נפ' בן פ״ג); ורבה האחרון — ר' ישראל-תנחום פורטמן הי״ד.

מילידיה: ר' אבלי ב״ר בנציון; ר' קלמן ביינושביץ; הסופר יצחק רומש; ר' זלמן מז'אזמיר (מעמודי חב״ד של „הרב הזקן" מלאדי).

ז'ידיק

(ז'ידיקאי), מחוז מאז'ייק

עיירה סמוכה לגבול לטביה (6 ק״מ) ולעיירות סיאד (20), יאלוק (8), פיקאלן (14), מאז'ייק (30). תחנת-הרכבת הקרובה — לושה (7).

ב-1897 חיו במקום 914 יהודים (73%). בימי מלחה״ע ה-1 (1915) גורשו יהודי העיירה. רובם נשלחו לבאחמוי שברוסיה הדרומית. אחרי המלחמה (1921) ישבו בה 366 יהודים, אך לפני השואה הגיע מספרם ל-150 בלבד (כ-30 משפחות). רובם פנו לערים גדולות, או היגרו למדינות שמעבר-לים.

היהודים התפרנסו ממסחר זעיר, ומהם שהיו רוכלים בכפרי קורלאנד. מספר משפחות עסקו בחקלאות. ששה בתי-בורסקאות סיפקו עבודה לכמה עשרות מבני-העיירה, וכן טחנת-הקמח, שהיתה בבעלותו של יהודי.

הבנק העממי היהודי מנה (1929) 87 חבר.

היה במקום בימ״ד ובית-כנסת (ה„קר"). ילדי העיירה למדו בחדרים, אך בליטא העצמאית היה בי״ס עממי „תרבות".

מרבניה: ר' צבי-הירש; ר' דב ב״ר צבי דימנד (מקודם בטאווריג, ומז'ידיק עבר לפילטן); ר' משה-שלמה ב״ר יוסף לוינברג (שימש רב בעיירה 38 שנה. נפ' תרנ״ו); ר' חיים ב״ר אברהם נתנזון; ר' אברהם-זאב הלר (אח״כ במאריאמפול) הי״ד; ר' יצחק בגון (אח״כ בראדווילישוק) הי״ד; ורבה האחרון — ר' אליהו לוצקי הי״ד.

מילידיה: ר' ברוך לוינברג; העסקן החרדי בקובנה, ר' דוד לוין; ר' גרשון גוטמן; הסופר צבי שלז.

ז'יים

(ז'יימיאי), מחוז קיידאן

סמוכה ליאנובה (14 ק״מ), שאט (12), קיידאן (20), ואנדז'יגולה (20), שאשיק (15). 14 ק״מ מן העיירה נמצאת קופליצה, בה היה בעבר ישוב יהודי.

לפני מלחה״ע ה-1 ישבו במקום כ-60 משפחות יהודיות, אך לפני השואה נותרו רק כ-20. רובן עזבו את העיירה והיגרו לאפריקה הדרומית או לאמריקה.

היה בה בימ״ד וחדר, בו למדו 10 ילדים.

מרבניה: ר' חיים ב״ר יעקב גלאצער; ר' חיים קליבנוב, אח״כ רב בוואנדז'יגולה.

ז'יימל

(ז'יימיאליס), מחוז שאולי

סמוכה לגבול לטביה. הישובים הקרובים לה: ואשקי, פושוויטין (20 ק״מ), יאנישוק (30), ז'אגר.

ישובה היהודי הוא מהראשונים בליטא. עדות לכך משמש בית-הקברות הישן שלה, על מצבותיו מלפני מאות בשנים.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום 150 משפחות יהודיות, אך בליטא העצמאית פחת ישובה היהודי. לפני השואה לא נותרו בה אלא כ־50 משפחות יהודיות.

ניתוקה מסביבה כפרית גדולה, שנכללה אחרי מלחה״ע ה־1 בגבולות לטביה, וכן מדיניות־החתירה של הממשלה תחת יסודות הכלכלה היהודית, גרמו לדלדולם של היהודים ולהגירתם, בעיקר של הצעירים, לארה״ב, אפריקה הדרומית או א״י.

בשנות 28—1927 נתפרסמה ז׳יימל במשפט נגד 5 קצבים יהודים, שהואשמו ברצח הווטרינר פוז׳אלה. הקצבים נדונו לחמש שנות מאסר, אך ביה״ד העליון המתיק את ענשם והעמידו על שמונה חדשים. יהודי אותו זמן ראו את המשפט כ„מהדורה ליטאית״ של משפט בייליס (בין סניגוריהם של הנאשמים היו הד״ר יעקב רבינזון וא. גרוזנברג, שהדריך את הסניגוריה בעצותיו).

היו בעיירה בימ״ד ובית־כנסת עתיק־יומין, אשר נטה לנפול, בי״ס עממי „תרבות״, ספריה, ארגוני נוער ציוני, סניף „החלוץ״, וכן להקת חובבים, שהעלתה הצגות בעיירה ובעיירות הסמוכות. כן היתה בה קבוצת כדורגל של „מכבי״. בבנק העממי היהודי היו 101 חבר.

מרבניה: ר׳ שלמה, מש׳ תקפ״ד (נפ׳ תרכ״ד); ר׳ בנימין ב״ר דובער דימנד, מש׳ תרכ״ד (פרופ׳ הרמן שפירא למד תורה מפיו); ר׳ שלום־אלחנן יפה, מתרמ״ו; ר׳ אי״ה קוק המפורסם; ר׳ יעקב־דב רפפורט, מתרנ״ו (חתנו של ר׳ יוסף־זכריה שטרן. בתרפ״ו עלה לא״י ושימש רב בכפר־סבא. נפ׳ בתרפ״ח); ר׳ חיים־זלמן קרון הי״ד; ר׳ ישראל קרניץ הי״ד; ר׳ לייב סיגר הי״ד; ר׳ אריה־לייב שניידר הי״ד.

מילידיה: ר׳ צבי־יהודה ב״ר אי״ה קוק.

חווידאן

(קוואדארנא), מחוז טאווריג

בימי השלטון הצארי נקראה חווידאן בשם קונסטאנטינובה. עד אמצע המאה הי״ט שכנה העיירה על חוף היורא. אולם אחרי שריפה שפרצה בה העתיקוה למרחק של 2 ק״מ. יערות עבותים היו סביב לה ובינה לנהר נישאו שתי גבעות יפות. לפני מלחה״ע ה־1 היתה תחנת־הרכבת הקרובה בשוואקשנה (20 ק״מ). בליטא העצמאית הוקמה תחנת־רכבת סמוך לעיירה.

פרט ל־4 בתי־חומה, מהם 2 בעלי 2 קומות, היו כל בתיה בנויים עץ. בש׳ 1896 נפלה דליקה גדולה, בה נשרפו יותר ממאה בתים. שרדו רק 10.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי״ח. לפי פנקסים רשמיים חיו בה בש׳ 1765 — 186 יהודים משלמי מס־גולגולת. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום 120 משפחות יהודיות. ב־1915 ברחו רוב היהודים ורק חלק חזר אליה אחרי המלחמה. בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי כ־80 משפחות. בין יהודי העיירה היו סוחרי־יערות אמידים. 12 משפחות עסקו בחקלאות. השאר עסקו במסחר (פשתה, עופות, תבואה) ומלאכה.

היו בעיירה 3 חדרים, ת״ת, בי״ס עממי „תרבות״, ספריה, בנק עממי יהודי, חברות גמ״ח ו„לינת־הצדק״.

מרבניה: ר׳ אריה־לייב רפפורט (מתרל״ב); ר׳ יצחק (מתרמ״ג); ר׳ יצחק־צבי קריגר (תר״י—תרנ״ז). שימש בה רב 4 שנים. אח״כ בשיקאגו; ר׳ משה ב״ר יהודה־לייב רוזין (מתר״ס); רבה האחרון — ר׳ שרגא גברן (תרצ״ה) הי״ד. שנים רבות ישב בחווידאן ולמד בבית־מדרשה הרב קארליץ, הידוע בשם „חזון איש״ (אשתו היתה בת המקום).

מילידיה: ר׳ זלמן ש״ך.

טאוויאן

(טאויאנאי), מחוז וילקומיר

טאוויאן נמצאת על הכביש בין וילקומיר לפוניבאז׳. כביש זה המה מתנועת מסחר, ועשרות עגלונים היו עוברים דרך העיירה ומתעכבים בה.

ב־1912 חיו בה 95 יהודים (כ־20 משפחות). לפני השואה דלל מספר היהודים ונותרו כמה עשרות. הנוער עזב את המקום ונשארו בה רק זקנים וחולים.

מילידיה: דב ליבוביץ (אריאל) — איש ביל״ו.

טוור

(טווראי), מחוז טאלז

טוואר סמוכה לוורנה (10 ק״מ), ריטובה (10), טאלז (20). בש׳ 1897 ישבו במקום 173 יהודים (21% מכלל האוכלוסיה). ב־1921 — 160 נפש. פרנסתם היתה על מסחר זעיר.

רבה האחרון: ר׳ ברוך יפה הי״ד.

טווריג

(טאוראגה), עיר מחוז

טאווריג שוכנת על חופי הנהר יורא, במרחק של 8 ק״מ מגבול פרוסיה. דרכה עובר כביש וכן מסה״ב טילזיט—ריגה.

לפי מקורות היסטוריים שונים נוסדה ב־1507. צוינה כבר במפתו של הארכיבישוף השוודי אולס מגנוס (מש׳ 1533).

במשך השנים עברה מרשותו של הנסיך יוהאן שאמיוטה לידי הקנצלר הפרוסי קריסטוף רוף, וממנו לפרידריך, נסיך ברנדנבורג, ואח״כ למשפחת ראדזיוויל, וממנה שוב לרשות פרוסיה, שעשתה הרבה לפיתוחה. לפי ההסכם מ־1793 עברה העיר מידי המלך הפרוסי לידי הרוסים. במלחמת 1812 נפגעה מהצבא הצרפתי שנסוג דרכה לפרוסיה. בטאווריג נחתם החוזה, שקבע את ניטרליותו של איזור טילזיט—ממל.

ב־1846 נתן ניקולאי הראשון את טאווריג במתנה לנסיך ואסילצ׳יקוב. בש׳ 1858 הושלם הכביש טילזיט־טאווריג—פטרבורג, שהיה הדרך הקצרה ביותר מהבירה הרוסית לפרוסיה. תחנת־המכס בטאווריג היתה אז מהמכניסות ביותר.

חייה הכלכליים של העיר היו קשורים בסחרה של פרוסיה, ותושביה התפרנסו בעיקר מיבוא ויצוא חוקי ובלתי חוקי. לפני מלחה״ע ה־1 נחשבה לאחת הערים העשירות בליטא.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־3000 יהודים, שפרנסתם היתה מצויה בשפע, אך בימי המלחמה הפכה העיר וסביבתה שדה קרבות. כל האיזור נשרף ונחרב. יהודי העיר גורשו לפנים רוסיה. רבים מהם לא חזרו אף אחרי המלחמה. ב־1921 מנה ישובה היהודי 1480 נפש, וב־1923 — כ־2000.

בליטא העצמאית החל שיקום העיר וחייה הכלכליים, אך ניתוקה של ליטא מהשוק הרוסי השפיע על כלכלתה של העיר וצמצם את עסקיה. בתקופה זו החלו יהודים לפתח בה תעשיה. הוקמו 4 טחנות־קמח גדולות (של גיטקין־בייקוביץ, יהושע כהן, לייב הירש וברלוביץ); ביח״ר לסוכריות; מנסרה (של שרשבסקי).

פרנסתם של רוב יהודי טאוריג היתה על מסחר, בעיקר בעסקי יבוא של תוצרת תעשייתית וביצוא עצים ותוצרת חקלאית, וכן על מלאכה. ב־1929 היו לבנק העממי היהודי 345 חבר. כן היה בעיר בנק למסחר (בהנהלת ד״ר ורטא).

טאוריג היתה גם מקום תורה והיא נודעה כאחת הערים הנאורות והמתקדמות במדינה. בישיבה שבמקום למדו גם למודי־חול, וקיומה היה על הקהילה המקומית. שתי אלה היו בשעתם חידוש חשוב בחיי התרבות במדינה.

בליטא העצמאית היו בטאוריג בי״ס עממי „תרבות", ובו 400 תלמיד (בין מוריו: פורמן ולזובסקי); פרוגימנסיה ואח״כ גימנסיה עברית, ובה כ־200 תלמיד (מנהלה האחרון היה מרימפולסקי); תלמוד־תורה, שבו למדו 160 ילד (המנהל — ליס); ספריה גדולה (מיסודו של דב גורביץ); חברת „תפארת בחורים" (בהנהלת ר' אליעזר קופשטיין); „לינת־הצדק"; אג' נשים; חברת גמ״ח ע״ש בייקוביץ ז״ל.

חייה הדתיים התרכזו ב־3 בתי־מדרש ובקלויז של ה„רעפנים" בעיר הישנה. במקום היו פעילות כל המפלגות הציוניות, וכן אגודות נוער וספורט.

על כס הרבנות בטאוריג ישבו גדולי תורה ועסקני ציבור גדולים בשעתם, שזכו לכבוד ולהערכה בכל ליטא.

מרבניה: ר' אריה־לייב; ר' שמעון זרחי. היה רב גם בבירז'; ר' משה־יצחק הלוי (סגל), מתרי״ד; ר' גרשון־מנדל זיו, עד תרס״ב; ר' יצחק־זאב אולשוונגר. מתרל״ח — רב בפטרבורג; ר' אברהם־אהרן בורשטיין (תרס״ב—תרפ״ה); ר' יצחק־אייזיק פרידמן; רבה האחרון — ר' לוי שפיץ הי״ד. מו״צ: ר' ברוך־נתנאל נייוידל, חו״צ וציוני. חתם על קו״ק ציוני בש' 1898; ר' דוד־שלמה אפשטיין; ר' חיים־יצחק ביאלוסוטצקי.

מילידיה: ר' דוד־טבלי קצנלבוגן (רב בפטרבורג); המטיף ר' חיים־פישל אפשטיין; ר' נתן פרידלנד; הרב מרדכי פוגרמנסקי („העילוי מטאוריג"); הסופר ש. פ. רבינוביץ; הנדבן יעקב אפשטיין; העסקן ר' איסר־בר וולף; ד״ר אבא לפין; המשורר ד״ר י. ל. ברוך; משה גצוב; ד״ר טודרס מאירוביץ.

טירקשלה

(טירקשליאי), מחוז מאז'ייק

סמוכה לסיאד ולמאז'ייק. במרחק־מה ממנה זורם הנהר שוואנטה. העיירה מוקפת יערות־אורן מקסימים. בקיץ היו באים אליה קייטנים רבים לנופש ולהבראה. דרכה עברה התנועה לתחנת־הרכבת במאז'ייק.

ב־1892 ישבו במקום 242 יהודים (20% מכלל האוכלוסיה), וב־1913 — כ־100. ב־1915 גורשו היהודים ורכושם נשדד. אחרי המלחמה חזר חלק. ב־1921 לא עלה מספרם על 82 נפש. פרנסתם היתה בעיקר על מסחר זעיר, מלאכה וחקלאות.

טלון

מחוז פוניבאז'

כפר בסביבת פוניבאז'.
תושביו היהודים עסקו בחקלאות זעירה וברוכלות.
מילידי המקום: הרב יהושע־מרדכי קלצקין.

טלז

(טאלשיאי), עיר מחוז

טאלז שוכנת ליד האגם מאסטיס, המוקף גבעות. היתה רחוקה ממס״ב, ורק בשנות העשרים למאה זו זכתה לקשר עם שאוולי וממל במס״ב.

אחת הערים העתיקות בליטא. נזכרת בתעודות היסטוריות עוד מראשית המאה הי״ד ונקראת על שם מייסדה דז'וגאס טל. ברשומות של מסדר גרמני, בהן מסופר על פלישת אבירים לז'אמוט בש' 1317, נזכרת העיר בשם טאלשן.

במאה הט״ו נכללה טאלז ברשימת האחוזות המלכותיות של „המדינה המאוחדת". בתחילת המאה הי״ז ניהל את האחוזה הנסיך סאפיאגא. ב־1710 סבלה מפלישות השוודים וממגיפות שהפילו חללים רבים.

ב־1795 הפכה לעיר מחוז בנציבות וילנה, ומ־1802 בפלך וילנה. ב־1873 סופחה לפלך קובנה.

העיר נפגעה בשתי המרידות של הפולנים (1831 ו־1863). שתי שריפות גדולות פקדוה ב־1905 ו־1909. בימי מלחה״ע ה־1 נכבשה ע״י הגרמנים, ששלטו בה עד 1918. אחריהם נכנס לעיר, למספר שבועות, הצבא האדום.

בליטא העצמאית זכתה למעמד משפטי של עיר. רק בש' 1931, לפי חוקת הערים החדשה, היתה לעיר מסוג ראשון.

הישוב היהודי בטאלז מנה ב־1847 — 2248 נפש, וב־1897 — 3088. בימי המלחמה והגירוש נתדלדל ישובה היהודי. בש' 1923 מנתה הקהילה במקום רק 1545 נפש (33% מכלל האוכלוסיה בת 4691 נפש), ובש' 1939 — 2800 (35% מאוכלוסיה בת 8000 נפש).

יהודי העיר התפרנסו ממסחר בתבואה ועצים וכן ממלאכה. מקור פרנסה חשוב לרבים מהם שימשה הישיבה הגדולה ובתי־אולפנה אחרים, בהם למדו תלמידים מכל קצווי ליטא וגם מחוצה לה.

בעיר היו 4 בתי־מדרש גדולים: ביהמ״ד הגדול (גבאיו — ר' הירש ברוידא ור' מרדכי לוין); ביהמ״ד של החייטים (ר' מרדכי קופל); ביהמ״ד של חיילים — ה„יונישע קלויז" (ר' אברהם קופל); וביהמ״ד של הקצבים.

במרכז חייה של הקהילה עמדה הישיבה, שהיתה מהגדולות והמפורסמות בדור אחרון. בזכותה הפכה העיר למטרופולין של תורה ליהדות כולה. מבין כתליה של ישיבה זו יצאו רבנים ומנהיגים רוחניים בקהילות גדולות בכל תפוצות הגולה ובישראל. על־יד הישיבה היתה מכינה (ישיבה קטנה) ובית־חינוך לילדים. כן היה במקום כולל רבנים — לאברכים מוסמכים. בליטא העצמאית היו בעיר שני בתי־מדרש למורים של „יבנה" (למורים ולמורות לחוד) וגימנסיה לבנות „יבנה". הנוער הדתי היה מאורגן בחברת „תפארת בחורים" (בהנהלתו של ר' יצחק בלוד).

עוד במאה הקודמת הטביעו מוסדות התורה והחינוך המקומיים את חותמם על כל חיי הקהילה, שהפכה מבצר ליהדות החרדית והאדוקים הקיצוניים. מלחמה היתה לאחרונים בכל גילוי של „השכלה" וסטיה מהמסורה.

בשנות ה־80, כשהוקם בעיר בי"ס יהודי־רוסי (בהנהלתו של המשורר יל"ג), הכריזו עליו הקנאים מלחמה עד חרמה. יל"ג ישב בעיר זו 6 שנים והחרדים הצרו את צעדיו וגרמו לו סבל רב, אך יל"ג לחם בהם קשות בעטו השנון ולא סאטירה אחת הוקדשה לקיצוניים של טאלז.

מלחה"ע ה־1 וגירוש היהודים מליטא עירערו גם את מעמדה של קהילת טאלז, אך עם שוך המלחמה התאוששה ושוב הפכה מרכז לכל נאמני היהדות המסורתית ובעיקר לתנועת ה„אגודה" על כל זרמיה ופלגיה („יבנה", „אגודת ישראל", „צעירי אגו"י"). בתקופה שבין שתי מלחמות העולם החלו שוב לפרוץ רוחות חדשות בעיר. קנו להן שם שביתה מפלגות וארגונים ציוניים. אף ה„בונד" חזר וחדר למבצר זה של היהדות המסורתית. פנים חדשות היו המפלגות: „המזרחי" (מראשיה היה ר' ישראל חיץ); הצה"ר (יצחק בלוך); צ.ס. (גרינקר, בעל־שם ואברמוביץ); „מכבי" ו„צעירי ציון" (מאיר לייך, ישראל תלפיות, יצחק זכס). סניף ה„בונד" בעיר (מנהיגיו: רבקה יפה ומוטל מיילר) התקיים רק עד ספטמבר 1920. חבריו הצטרפו אח"כ לקומוניסטים ופעלו בשם ה„קולטור ליגא" ובמסווה „חוג דרמטי" בהנהלת האחים חייטין. ב־1926, עם הפיכת ה„טאוטינינקים" (הלאומניים), נסגרו מוסדות השמאל בליטא. כן סוכל אז נסיון להקים בי"ס עברי עממי מזרם „תרבות".

העיר הצטיינה במוסדות־החסד שלה: „חברה קדישא", „ביקור חולים", „לינת הצדק", בי"ח (בהנהלת ד"ר מנוחין), גמ"ח, מטבח עממי, מרפאת „אזע" וקייטנות לילדים חלשים (בהנהלת הרבנית ראשל בלוך וסוניה רוסטובסקי), וכן אגודת נשים לתמיכה בעניים וחולים. בעיר הופיעו שני עתונים: „הנאמן" ו„דער אידישער לעבן" — בטאוניה של ה„אגודה".

ב־1940, אחרי כיבוש ליטא ע"י הסובייטים, נסגרו הישיבה וכל בתיה"ס הדתיים. אולם ראשי הישיבה לא הפסיקו את פעולתם התורנית והעבירו את התלמידים לעיירות הסמוכות, עד שהוחלט, כעבור זמן לא רב, להעביר את הישיבה לחו"ל. שניים ממנהלי הישיבה הגיעו לקליבלנד (ארה"ב) והקימו שם ישיבה חדשה, הממשיכה את מסורת ישיבת טאלז.

מרבני טאלז: ר' יחזקאל, רב בטאלז וגלילות ז'אמוט; ר' יהודה־לייב ב"ר עזריאל זיו (בנו של רבה הראשון של קובנה). היה רב גם בפלונגיאן; ר' משה מטאלז; ר' אברהם שפירא; מ"מ — בנו ר' לייב; ר' שמואל שפירא (בעל „מעיל שמואל"); ר' שאול־טוביה ב"ר מרדכי, מתקצ"ז (תלמידו של ר' זאב־וולף ליפקין). היה רב גם בפוניבאז'; ר' זאב־וולף ליפקין, אב"ד טאלז; ר' יוסף רייזין (עד תרל"ד). אח"כ בסלונים; ר' יהושע הלר (תרל"ו—תר"מ); ר' אבא ורנר. אח"כ רב „מחזיקי הדת" בלונדון; ר' אליעזר גורדון (תרמ"ג—תר"ע); ר' יוסף־לייב בלוך (תר"ע—תר"ץ); ורבה האחרון — ר' אברהם־יצחק בלוך הי"ד, יליד טאלז (תר"ץ—תש"א); בראשית המאה הנוכחית כיהן בטאלז כרב־מטעם ר' שמעון ברמן — חוקר מקרא ופרשן. חיבר פירוש לס' ישעיהו.

מילידיה: הרבנים — ר' אברהם־אבא ורנר (נפ' תרע"ז); ר' השיל מרגלית, רב בווישניווה; ר' יצחק־אייזיק קנטור, רב בריגה; ר' גרשון־זאב ב"ר יצחק־אייזיק ברוידא (רב ברקפורד, ארה"ב); ר' אהרן־יצחק בלום; ר' משה חלפן; ר' עזריאל ב"ר חיים רבינוביץ; ר' אברהם־יצחק, ר' זלמן ור' אליהו־מאיר בלוך; ר' אברהם־יצחק פרלמן.

טרגין

(טאוראגנאי), מחוז אוטיאן

טארגין שוכנת על שפת אגם טארגין. סמוכה לאוטיאן (16 ק"מ), סאלוק (28)), סאלדוטישוק (10).

לפני מלחה"ע ה־1 היו בקוקטישוק (10) ומינצא (12), ישובים יהודים.

בימי השלטון הרוסי היתה במחוז נובו־אלכסנדרובסק (זאראסאי). בליטא העצמאית סופחה למחוז אוטיאן. ב־1895 נשרפה כמעט כל העיירה.

ב־1897 חיו בה 596 יהודים (56% מכלל האוכלוסיה). לפני מלחה"ע ה־1 היו בה 120 משפחות, אך בליטא העצמאית היו רק 80 משפחות. רבים היגרו לאפריקה־הדרומית ואמריקה, או עלו לא"י.

יהודי העיירה עסקו במסחר זעיר, בחקלאות ומלאכה. בין 23 בעלי־המלאכה היהודים היו 5 עובדי מחט, 2 קצבים, אופה ו־15 שונים. יום השוק היה יום ג'.

היו במקום בימ"ד וקלויז, בי"ס „יבנה" (55 תלמיד) וחדר (25 תלמיד).

מרבניה: ר' יוסף־יהושע ב"ר בר אוטיאנר (נפ' בתרל"ד לערך); ר' אליעזר־צבי פינס, מחבר „מדת משנה" על המשניות, ובנו — ר' יעקב פינס הי"ד, רבה האחרון.

טרייפ

(טראופיס), מחוז וילקומיר

10 ק"מ מטראשקון, בדרך לווילקומיר.

אחרי מלחה"ע ה־1 (1925) ישבו בה כ־10 משפחות יהודיות והיה להן בית־תפילה גדול ויפה. הן עזבו אחת־אחת את המקום ועם פרוץ מלחה"ע ה־2 לא היו בה כבר יהודים.

מילידיה: הפרנס שמואל־ג'יימס מלצר, פיסיולוג מפורסם.

טרישקי

(טרישקיאי), מחוז שאולי

עיירה על נהר וירוויטה. סמוכה לפופיליאן (20 ק"מ), לוקניק (22), טאלז (24), ואקשנה (23). 9 ק"מ מתחנת־רכבת.

העיירה נשרפה ב־1889 ואח"כ ב־1910. שוקמה בחלקה.

ב־1897 חיו בה 681 יהודים (35% מכלל האוכלוסיה), אך בליטא העצמאית (1923) ירד מספרם ל־390 נפש (70 משפחות).

15 משפחות התפרנסו ממלאכה (בעיקר בורסקאות), 5 משפחות עסקו בחקלאות, והשאר — במסחר. כולם היו תלויים במחייתם בשוק, שהיה מתקיים מדי יום ד', ובירידים החודשיים. 2 טחנות־הקמח שעל הנהר וירוויטה (של כגנטון

ושל כהן) ומנסרה היו בבעלותם של יהודים. טחנת־הקמח של כגנטון סיפקה חשמל לעיירה (מ־1929).

הבנק העממי היהודי מנה 96 חבר.

היה במקום בימ״ד (נוסד ב־1899). הילדים למדו בחדר. בליטא העצמאית היה בה בי״ס „תרבות״ (30 ילד). בספריה המקומית היו כ־400 ספר. חלק מהנוער המשיך בלימודיו בישיבת טאֶלז או בגימנסיות של טאֶלז ושאוולי. החיים הציבוריים התרכזו בסניפי „המזרחי״, בית״ר, צ.ס. ו„מכבי״. כולם שיתפו פעולה בוועדות המקומיות של קק״ל וקהי״ס.

מרבניה: ר׳ לוי ב״ר אריה־לייב שפירא מקובנה („העילוי מדוקשט״). מתרל״ד רב בנובו־אלכסנדרובסק (נפ׳ תר״מ); ר׳ מרדכי־שרגא רבינזון (תרמ״ג); ר׳ חיים פוהן, מתרנ״א; ר׳ ישראל־יהושע סגל; בנו של ר׳ חיים פוהן — ר׳ אליהו בנציון הי״ד, רבה האחרון.

מילידיה: הסופר משה־יצחק סויץ (באפריקה־הדרומית); המשורר זאב קפלן; המחנך והסופר יהושע גרינברג; ועסקניה — ר׳ יעקל גרינברג; שלמה־זלמן צוקרמן; גדליה כגנטון; אהרן גרינברג; חיים־נחמיה אלישביץ; זינה גרינ־ברג; חיים־לייב קרביץ.

טרשקון

(טרושקונאי), מחוז פוניבאֶז׳

טראַשקון סמוכה לאניקשט (18 ק״מ), רוגובה (15), סוּבּוֹטש (20), פוניבאֶז׳ (35). נמצאה על הכביש המוביל לפוניבאֶז׳. תחנת־הרכבת היתה במרחק 2 ק״מ מן העיירה. לפני מלחה״ע ה־1 היתה במחוז וילקומיר.

ב־1897 ישבו בה 779 יהודים (78% מכלל האוכלוסיה), וב־1913 — 120 משפחות. בקיץ 1915 גורשו יהודי העיירה לפנים רוסיה. רכושם נשדד ובתיהם נחרבו. רובם חזרו אחרי המלחמה ושיקמו את הישוב היהודי במקום. הם עסקו במסחר, מלאכה וגננות. משרפת־היין היתה בבעלותו של יהודי. יום ה׳ היה יום השוק בעיירה.

הבנק העממי מנה 96 חבר (1929) ומנהלו במשך שנים רבות היה הרב המקומי, ר׳ משה־יעקב שמוקלר הי״ד.

בעיירה היו 2 בתי־כנסת (של „מתנגדים״ ושל חסידים). בליטא העצמאית היו בה בי״ס וספריה. הנוער השתייך ברובו ל„החלוץ״ ולצ.ס.

אישיות מיוחדת במינה היה ר׳ שניאור רזניקוביץ, ת״ח, ירא־שמים ובעל מידות תרומיות. נערץ על תושבי העיירה, היהודים והנוצרים כאחד. בכפרי הסביבה היה ידוע כ„קדוש״.

מרבניה: ר׳ משה־יעקב שמוקלר הי״ד, עד תרצ״ז ואח״כ בשאַנץ (פרבר קובנה); ורבה האחרון — ר׳ אליעזר שיינקמן הי״ד.

יוז׳ינט

(יוז׳ינטאי), מחוז ראקישוק

יוז׳ינט הוא כפר סמוך לקאמאַי (13 ק״מ), ראקישוק (27), דוסיאט.

ישבו בו 60—70 משפחות, מהן 12 משפחות יהודיות (50—60 נפש).

הנוצרים עסקו בחקלאות, והיהודים היו בעלי־חנויות או בעלי־מלאכה. בימי א׳ בשבוע היו נוהרים לכפר המוני אכרים מהסביבה כדי להתפלל בכנסיה המקומית. אותו יום היו עורכים את קניותיהם בחנויות היהודים.

את המאורע המרכזי בחיי המקום היוו שני ימי היריד בשנה, להם היו מצפים בכליון עיניים. בסביבה היו כפרים רבים, בהם חיו יהודים חקלאים, אשר עסקו גם במסחר. יוז׳ינט שימשה להם מרכז. בימי חג ומועד היו נוהרים אליה.

האוכלוסיה הנוצרית, שהוסתה ע״י כומר קנאי, התיחסה באיבה אל היהודים. מעשה באחד הכפריים היהודים, אידל ניקליסקר (נקרא ע״ש כפרו), חקלאי אשר עסק בגידול בקר וצאן. בנותיו היו יוצאות עם שאר בנות הכפר לרעות את עדריהן ובנות הכפר לימדון תפילות נוצריות. יום אחד נחטפה אחת מבנותיו של אידל ועקבותיה נעלמו. אחת מנשי הכפר היהודיות התחפשה כנוצריה מקבצת־נדבות ועברה מכפר לכפר בסביבה עד שגילתה את מקום הימצאה של החטופה. אידל פנה לביה״ד, שפסק להחזיר את הבת. ביום א׳ בשבוע יצא הכומר בראש המון מוסת וערכו פרעות ביהודי דוסיאט הסמוכה. יהודי אחד נרצח ורכושם של יהודים רבים נשדד. באחד מימי החגים היהודיים, כשיהודי הכפרים עשו ביוז׳ינט, קמו הנוצרים ושרפו את בתיהם. משנשארו ללא קורת־גג נאלצו לעזוב ולהתיישב בעיירות הסמוכות.

ביכ״נ או מוסדות אחרים לא היו ביוז׳ינט. בביתו של ר׳ אברהם־הירש לויט היו מתקיימות התפילות בציבור. הוא היה למדן גדול ופוסק הלכה בשעת הצורך. השוחט מקאמאי היה מבקר בכפר ומשרת את יהודיו. כן היה במקום „מלמד״ מבחוץ. הילדים הקשישים היו לומדים בראקישוק. הנוער היה כולו ציוני, קיבל הכשרה חלוצית ועלה לארץ. לפני מלחה״ע ה־1 היגרו יהודי המקום לארה״ב ולאפריקה־הדרומית. יצויין ר׳ חיים־לייב בריקמן, חקלאי מומחה וחוכר שדות, שהיה מעבדם יחד עם בני משפחתו. בניו ונכדיו נמצאים בקבוצים בארץ.

יוסוואין (יאסווין)

(יוסוואִינאי), מחוז קידאן

יוסוואִין שכנה בבקעה, מוקפת משלוש רוחותיה ע״י הנהר שושווה. סמוכה לקידאן (10 ק״מ), אייראגוֹלה (24), קרוֹק (21), צ׳ייקישוֹק (18), בובט (22), דאטנובה (20).

במרכז העיירה היה השוק וסמוכים לו 4 רחובות: קידאן, אייראגולה, קובנה ושושווה.

בש׳ 1897 ישבו בה כ־534 יהודים. רובם גורשו ממנה בימי מלחה״ע ה־1. בהעדרם עלה באש חלקה הגדול של העיירה. עם גמר המלחמה חזר חלק מהמגורשים. לפני השואה מנה הישוב היהודי 270 נפש (כ־70 משפחות), שהתגוררו סביב השוק וברחובות הסמוכים.

יהודי המקום עסקו במסחר ובמלאכה וגם בגננות: בימי הקיץ הפכו חנוונים ובעלי־מלאכה לגננים, שנעזרו גם ע״י נשותיהם ובניהם. אלפי שקים של מלפפונים וארגזי עגבניות היו נשלחים לכל חלקי המדינה. חלוקת המפרנסים היתה כדלקמן: 13 חנוונים, 17 בעלי־מלאכה (סנדלרים, עושי תנורים, גננים ואופים), 8 קצבים, 12 רוכלים, 3 בעלי

בתי־מרזח, 5 סוחרי תבואה, 2 בעלי טחנות־קמח, בעל מנסרה, סוחר־יערות, בעל בית־מלאכה לעיבוד צמר, 2 שוחטים, 2 מורים, רב, בעל בית־מרקחת.

במרכז העיירה התנשא מעל גגות בתי־העץ בניין לבנים לבן — בית המדרש (מלבדו היו עוד ארבעה בתי־לבנים, מהם 2 בני קומותיים). בביהמ״ד התרכזו חייהם הרוחניים והחברתיים של בני העיירה. כל היום נשמעו בו חליפות קול רינה ותפילה, קולות נוגים וערבים של לומדי תורה מבוגרים שהתמזגו בתרועות גיל מפי דרדקים. כאן הכניסו את בניהם לבריתו של א״א, כאן הביאו את התינוקות עטופי טלית, בראשית לימודם בחדר, כש„המלאך״ מקבלם במיני מתיקה, כאן נכנסו לחופה, וכאן הובא הבר־מינן להספד בדרכו האחרונה למנוחת עולמים.

אווירת השבת בעיירה היתה מלאה קדושה ומנוחה, וניגון התהילים, מלא כמיהה וכיסופים, שהיה בוקע מביהמ״ד בשבת בין הערביים, היה מביע את צער הפרידה מהנשמה היתירה. בביהמ״ד התרכזו גם חברות ש״ס, משניות, „חיי אדם״ וח׳ „תפארת בחורים״. בעלי הבתים של העיירה, אשר רובם ככולם היו יודעי ספר ויראי שמים, וכן פשוטי העם, היו מבלים את זמנם הפנוי בין כתלי ביהמ״ד בלימוד ובעיון.

החדר המקומי היה בבניין ביהמ״ד ובראשו עמד ר׳ שמואל־אהרן ראפייקו הי״ד, שלימד בשתי משמרות (בנים ובנות) לימודי קודש וגם לימודי חול. חלק ניכר מתלמידי החדר המשיכו לימודיהם בישיבות קיידאן וסלאבודקה. כחובב ציון נאמן נטע ר׳ שמואל־אהרן בלב תלמידיו את האהבה לא״י. רבים מהם עברו אח״כ להכשרה במסגרת „המזרחי״ ורבים אף זכו לעלות לארץ (לפני ר׳ שמואל־אהרן הורה בחדר זה המורה והמחנך הוותיק והנודע יצחק אניקשט).

לאחר מלחה״ע ה־1 נוסד ביזמתו של ר׳ שמואל ראפייקו בי״ס עממי עברי. לפי דרישת בעלי־הבתים המשיך גם החדר להתקיים. בעיירה פעלו מוסדות „ביקור חולים״, „לינת הצדק״ וקופת גמ״ח. בספריה המקומית היו 500 ספר.

בש׳ 1924 הוקם ביוסוואין בנק עממי יהודי.

מרבניה: ר׳ שמואל לוינסון (בעל „זכרון שמואל״); ר׳ נפתלי אמשטרדם; ר׳ אברהם (בעל „בית אברהם״); ורבה האחרון — ר׳ אברהם־דב טרנא הי״ד, חניך סלאבודקה, שבצדקתו ובהליכות חייו הצנועים שימש דוגמה לחיי תורה, מוסר וטוהר.

מעסקניה, אנשי תורה ואנשי ציבור: ר׳ אברהם־אבא, מגיד השעורים בח׳ ש״ס ומשניות; החזן והשוחט ר׳ שמואל־נח שטרק, מגיד השעורים בח׳ „חיי אדם״; השו״ב ר׳ אהרן־יעקב רבינוביץ הי״ד, מגיד שעורים בתלמוד.

מילידיה: ר׳ יצחק־מיכל־אליהו, מעורכי „הלבנון״; המחנך יצחק אניקשט; הרב זאב ראפייקו, רבה של ארז׳ווילקי (חתנו של ר׳ זליגל מקאלם); ד״ר זאב יסלוביץ, רופא ביאלוק.

יורבורג

(יורבארקאס), מחוז ראסיין

יורבורג שוכנת על חוף הניימן, מוקפת יערות. סמוכה לישובים: שאודינה (4 ק״מ), סודארג (8), סקירסטימון (10), סמולאניגקן — בפרוסיה (10), בפאקאלנישקי (13) ובגאוורי (23) היו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודיים, שנתחסלו בליטא העצמאית.

בעיירה היו רחובות רחבים ומדרכות בצדם, ושני גנים עירוניים (האחד נקרא בשם „תל־אביב״). דרך העיירה זורמים יובלי הניימן, מיטובה ואימסטרה. על פני הניימן הפליגו אניות, ספינות ורפסודות, לקובנה ולגרמניה. קשרי המסחר עם פרוסיה המזרחית היו הדוקים, ורוב ספינות המשא והאניות בקו ממל—קובנה היו בבעלותם של יהודים. תנועה מסחרית ערה זו שימשה מקור פרנסה לאנשי המקום.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי״ז, אך נתונים עליו היו רק משׁ׳ 1766. אותה שנה ישבו במקום 2833 יהודים (מתוך אוכלוסיה כללית בת 7391 נפש). העיירה נזכרת ב„שו״ת מהר״ם מלובלין״ (סימן ז׳) בשם יורבריג.

ב־1906 פרצה שריפה בעיירה ו־120 מבתיה עלו באש.

בימי מלחה״ע ה־1 עזבוה רוב היהודים. בש׳ 1923 מנה ישובה היהודי 1887 נפש (מתוך אוכלוסיה בת 4409 נפש). מספר זה עלה עד 3000 (כ־700 משפחות), אך לפני השואה ישבו בה כ־600 משפחות יהודיות. פרנסתם היתה בעיקר על מסחר בעצים, עופות, דגים, פירות וביצים, וייצואם לגרמניה, מלאכה, ספנות ודייג. ימי ב׳ ו־ה׳ היו ימי השוק בעיירה. כן היו בה 24 ירידים בשנה. במרכז החיים הכלכליים עמד הבנק העממי, שמנה 360 חבר (בש׳ 1929). כן היו בנק לאשראי הדדי ובנק פרטי של משפחת ברנשטיין.

היהודים היגרו לאפריקה־הדרומית, אוסטרליה ואמריקה ומהם שעלו לא״י.

ביהכ״נ שבמקום נבנה במאה הי״ח, והיו בו ארון־קודש, בימה וכסא־אליהו מפוארים; כן היו בימ״ד ו־3 קלויזים. הילדים למדו בחדרים וחלק מהם בביה״ס הממשלתי הרוסי (בזמנו שימש אברהם מאפו מורה בבי״ס זה). בליטא העצמאית היו בעיירה 2 חדרים (20 ילד); 2 בתי״ס עממיים (בעברית ובאידיש, ובהם 200 תלמיד); גימנסיה עברית; 2 ספריות; חוג דרמטי; בי״ס חקלאי. כן פעלו במקום המפלגות הציוניות ואגודות נוער וספורט.

מרבניה: ר׳ אייזיק ב״ר אליעזר; ר׳ אריה־יהודה־לייב (בימי הגר״א); ר׳ משה ב״ר שמואל לוינזון (תרכ״א—תרמ״ה); רב־משנה — ר׳ זאב־וולף שטיינפלד (תרל״ט—תר״מ); ר׳ יחזקאל ליפשיץ (תרמ״ט); ר׳ אברהם דימאנט; ר׳ חיים־ראובן רובינשטיין הי״ד (בעל „דברי ראובן״).

מילידיה: ר׳ שלמה ב״ר אריה־לייב; הפסל ויליאם זרח; העסקן והנדבן שלמה פינברג; צבי רם, למדן ומשכיל (1842—1886).

יזנה

(יאזנאס), מחוז אליטא

יאזנה סמוכה לפראן, סטוקלישוק, בוטרימאנץ ואליטא, על כביש אליטא—קושידאר, שנסלל בש׳ 1910. תחנת־הרכבת הקרובה — בקושידאר (40 ק״מ).

יהודים החלו להתיישב במקום באמצע המאה הי״ט. ב־1915 גורשו לרוסיה. חלק חזר אחרי המלחמה. בש׳ 1921 מנתה הקהילה היהודית 319 נפש, ולפני השואה — כ־300 יהודים (מחצית האוכלוסיה).

וישטיניץ.

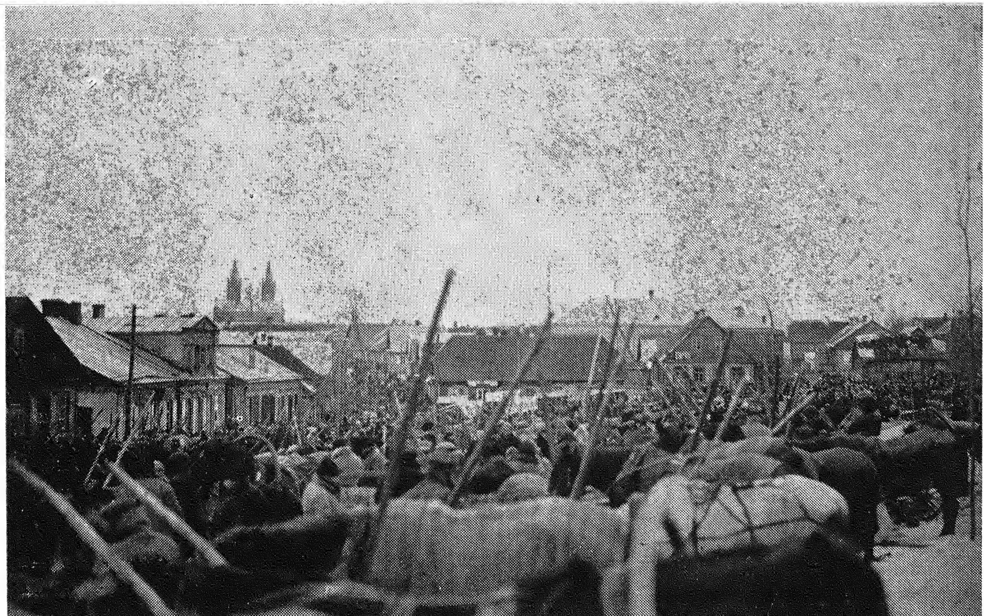
וישיי.
נוער
יהודי

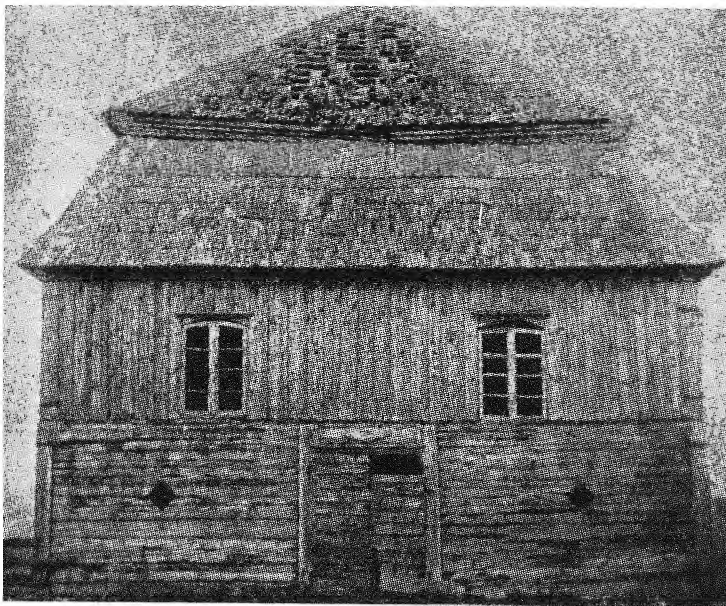

ואשקי.
בית־ספר
„יבנה"

ז'אגר. ככר השוק

ז'אזמיר.

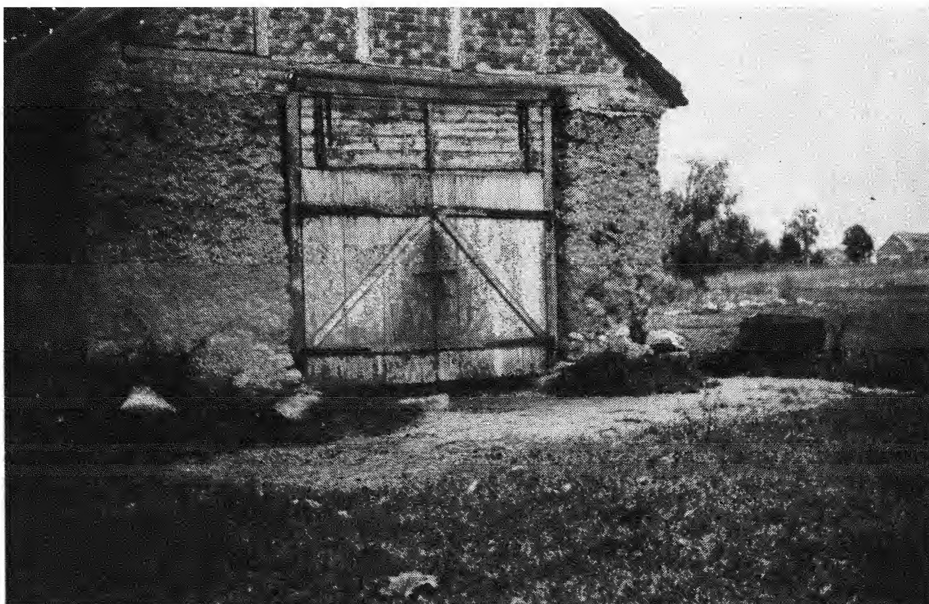

ז'וסלי. יום שוק

ז'ידיק.
בית־הכנסת

ז'יים.
חנות
יהודית

ז'יימל.
בית־
המטבחיים

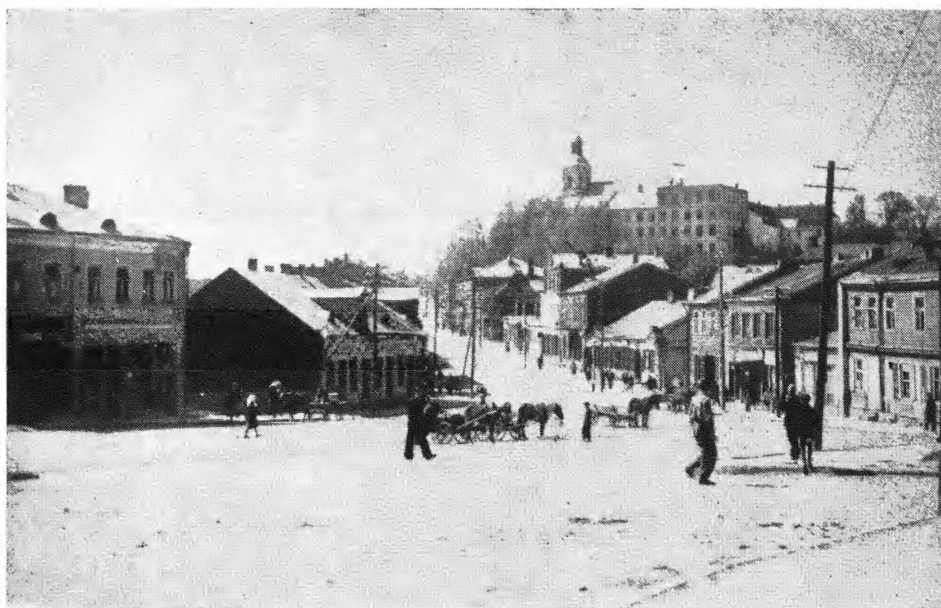
חווידאן. בית־הספר העברי (1936)

טוואר.

טאוריג.

טעלז.
(1950)

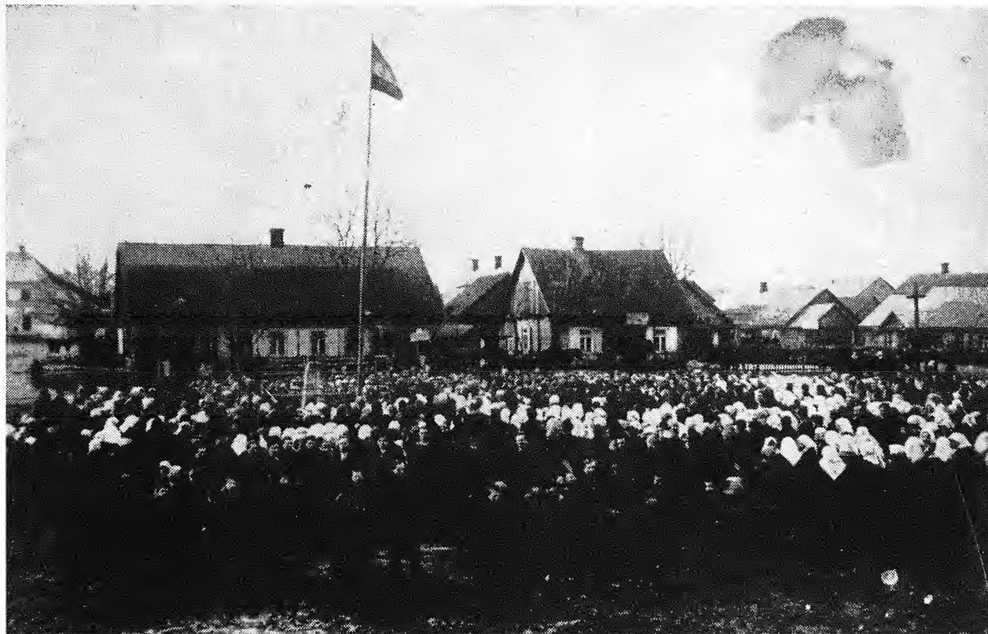
טארגין.
בית־
המדרש

טראשקון.
(1928)

טרישקי.
(1921)

יאַזנה.
(1930)

יאַלוק.
בית
יהודי

יאנובה.
חוף
הוויליה

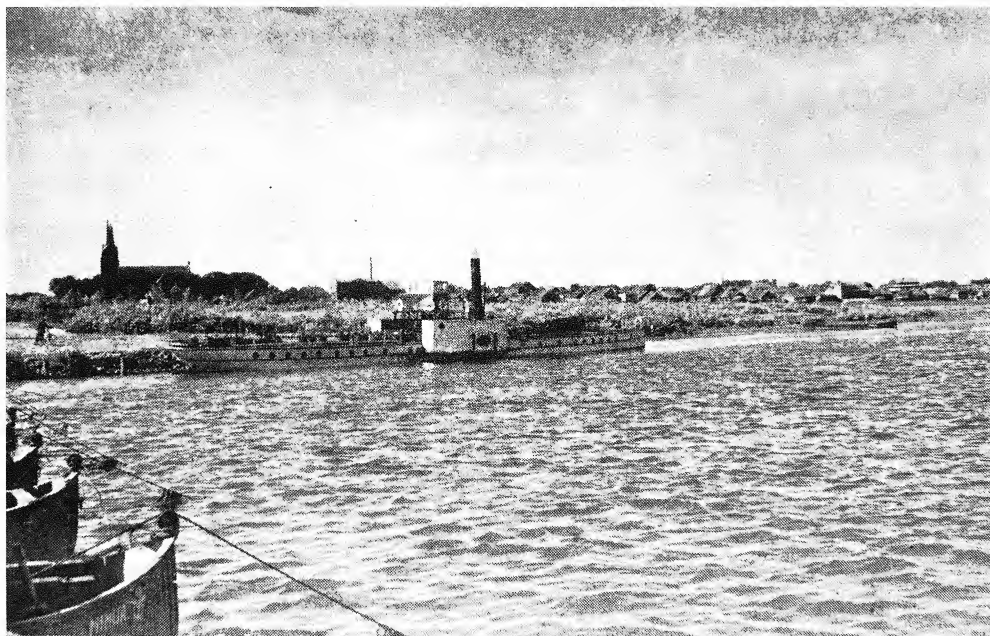
יאנישוק.

יוז'ינט.
אכרים
יהודים

יוסוואין.

יורבורג.
חוף
הניימן

לאזדיי.
ככר
השוק

היהודים עסקו במסחר, מלאכה (7 בעמ״ל) וחקלאות (5 משפחות). תעשיית הגבינה היתה בבעלותו של יהודי מקומי.

יום השוק היה יום ד׳. 4—5 פעמים בשנה התקיימו ירידים. במקום פעל בנק עממי יהודי.

בעיירה היה בימ״ד. ילדי המקום למדו בחדר ואח״כ ב„חדר מתוקן״. בליטא העצמאית היו בי״ס „תרבות״ (50 תלמיד) וספריה בת כמה מאות ספרים בעברית ובאידיש. הנוער השתייך בחלקו ל„צעירי ציון״ ובחלקו לרביזיוניסטים. כן היו חברות ש״ס ומשניות.

מרבניה: ר׳ משה־שלום סטול (מתרס״ג. אח״כ בבויסק); ר׳ יצחק ביליצקי; הרב כהנר; ורבה האחרון — ר׳ משה ליטבק הי״ד.

מילידיה: ד״ר יצחק פרץ, מחנך ובלשן; דב אלוני (דובין), מחנך.

ילוק

(אילאקיאי), מחוז מאז׳ייק

יאלוק סמוכה לשקוד (20 ק״מ), ז׳ידיק (12), סיאד (25), בארשטיץ (15). ממנה לתחנת־הרכבת (לושה) — 21 ק״מ.

ב־1897 ישבו בה 775 יהודים (57% מכלל האוכלוסיה), ולפני מלחה״ע ה־1 — כ־800 נפש (250 משפחות).

בימי המלחמה עלתה כמעט כל העיירה באש, אך נבנתה מחדש. הישוב היהודי בליטא העצמאית מנה 250 נפש (70 משפחות). פרנסתן היתה על מסחר, חקלאות־זעירה ורוכלות. בבעלות יהודית היו 2 טחנות־קמח גדולות. יום השוק היה יום ד׳. כן התקיימו 5 ירידים בשנה.

הבנק העממי היהודי במקום מנה 80 חבר.

מיהודי המקום היגרו לארה״ב, אפריקה־הדרומית ואף עלו לא״י.

היו בעיירה בימ״ד אחד, בי״ס „יבנה״, ובו 40 ילד, ת״ת, ספריה וקופת גמ״ח.

מרבניה: ר׳ יהושע ליבוביץ; ר׳ שמואל־יעקב רבינוביץ. בימיו שימש כמ״מ ומו״צ במקום ר׳ מאיר־מרדכי זילברמן; ר׳ נחמן הירשוביץ (חתנו של ר׳ שמואל־יעקב); ורבה האחרון — ר׳ מאיר פקלנישקי הי״ד.

ינובה

(יונאווא), מחוז קובנה

יאנובה שוכנת על שתי גדות הוויליה (ניאריס), 30 ק״מ צפונית־מזרחית מקובנה, ליד מסה״ב ליבאו—רומני. מס״ב צרה יצאה ממנה לווילקומיר. כן עובר דרכה הכביש המחבר את וארשה עם פטרבורג. הסביבה מוקפת יערות עבותים.

ישוב יהודי קטן היה לפני כמאה שנים בכפר סקארולי, אשר בגדה השמאלית של הוויליה, ושרידי בית־קברות יהודי היו בקצהו של כפר זה עד השואה. בסוף המאה הי״ח התחיל ישוב יהודי מתרכז בגדה הימנית של הנהר, על אדמת האצילים לבית קוסאקובסקי.

הנסיכה מריה קוסאקובסקי היא שייסדה את העיירה והזמינה יהודים להתיישב בה. ראשיתו של הישוב היהודי במקום היא בש׳ 1775.

ב־1847 מנה הישוב היהודי 813 נפש, וב־1897 — 3975 נפש (80% מכלל האוכלוסיה). ב־1892 נפגעה בשריפה וב־1905 עלתה כמעט כל העיירה באש (75% מבנייניה), אך נבנתה מהר מחדש ועל תלי חורבותיה קמו בתי־חומה יפים.

בימי המלחמה (1915) גורשו היהודים על־ידי שלטונות הצאר. חלק מהמגורשים נדד למרחקי רוסיה ורבים מהם שוב לא חזרו אליה. בחלקם התרכזו בווילנה וחזרו עם הכיבוש הגרמני. בגמר המלחמה, בש׳ 1918, החלו גם שאר היהודים לחזור מרוסיה הרחוקה לעיירה. חזר גם רב העיירה, ר׳ חיים־יצחק שילמן, והוא יחד עם העסקנים ר׳ אבא פאגירסקי, חיים לוין, שמריהו שטרן, יעקב גלוז וא. אברמסון, התחילו לארגן מחדש את חיי הקהילה היהודית. נתחדש קיומו של הת״ת, שמנהלו היה המורה העברי הוותיק שאול קיידנסקי; נוסדו ישיבה קטנה, גמ״ח למען בעלי־מלאכה והנוונים, שהפכה אח״כ לבנק יהודי גדול; ארגנו מחדש את „ביקור חולים״, „לינת הצדק״ ושורה נוספת של מוסדות. במועצת העיר היוו היהודים רוב, ובמשך שנים שימש העסקן המכובד ר׳ חיים לוין כראש־העיר. ב־1921 מנתה העיירה 1800 יהודים, וב־1932 — 2710 (65%). ערב השואה ישבו בה כ־3000 יהודים (60%).

התנאים הטבעיים הנוחים ומצבה הגיאוגרפי העניקו לתושביה מקורות פרנסה רבים. יערותיה סיפקו עצים ליצוא וגם חומר גלם לבניין ולתעשיה (רהיטים, גפרורים וכו׳). המסחר בעצים היה מקור־פרנסה חשוב גם לפקידים ולמאות פועלים שעבדו בכריתת עצים והשטתם על הוויליה. עובדים אלה נקראו בשם „אנשי המים״. מראה אש המדורות על פני הרפסודות השטות בלילה וקולות השירה הבוקעים את דממת הלילה היוו חלק מנופה הרגיל.

העיירה שימשה מרכז לסביבה כפרית גדולה. יהודי המקום עסקו בשיווק התוצרת החקלאית (תבואות, בהמות, שלחים, עופות, פירות וכו׳), הן בתוך המדינה והן ביצואה לחו״ל. על כפרים אלה היתה פרנסתן של הרבה משפחות חנוונים ובעלי־מלאכה. ב־1939 היו רשומים באגודת בעלי־המלאכה 140 חבר (מהם 25 סנדלרים ותפרים, 20 נפחים, 26 נגרים, 10 אופים, 8 צבעים, 9 ספרים, 3 פחחים, 3 שענים, והשאר — מסגרים, טייחים, קצבים ואח׳). עשרות משפחות התפרנסו מהובלת משאות ונוסעים (לקובנה, וילקומיר ועוד). אלה היו „בעלי־עגלה״ טיפוסיים, בעלי מסורת מקצועית משך דורות. בשנות העשרים של מאה זו נדחקו רגליהם ע״י מכוניות. רבים מהם מכרו את סוסיהם והפכו נהגים או בעלי־מכוניות.

מקום חשוב בכלכלת העיירה תפשה תעשיית הרהיטים, שהיתה מפורסמת בליטא ומחוצה לה והעסיקה כ־600 פועל. כמה מאות עובדים יהודים הועסקו בבתי־החרושת לפארקט, לגפרורים (של משפחת בורשטיין), במנסרות, ב־4 טחנות־הקמח ובבתי־חרושת לסוכריות ומשקאות. במרכז חייה הכלכליים עמד הבנק העממי היהודי, שבש׳ 1929 מנה 560 חבר ונוהל ע״י א. אברמסון ושמריהו שטרן, יו״ר מועצת הבנק.

שלא כרוב עיירות ליטא, היתה יאנובה בריאה יותר מבחינה כלכלית וישובה היהודי מבוסס ומאוזן מבחינה משקית וחברתית. התגבש בה טיפוס מיוחד של אנשי עבודה, גברתנים בעלי שרירים, החיים על עמלם, „אנשי תהילים״

בשבת ואנשי עבודה מפרכת בימי חול. בשעת הצורך ידעו גם להגיב בנחת זרועם על נסיונותיהם של בריונים להשתולל ולפרוע ביהודים.

עוד בסוף המאה הי"ט החלה הגירה לארה"ב ולאפריקה־הדרומית. זרם ההגירה עלה וירד חליפות. היוצאים שמרו על קשריהם עם בני המשפחה ובני העיירה. הם תמכו בהם ביד רחבה ואף עזרו לצרכי ציבור במקום.

הקהילה היהודית ומוסדותיה: היתה בעיירה זו גם שכבה ניכרת של אנשי תורה ודרך־ארץ, תלמידי חכמים ומשכילים, חסידים ואנשי־מעשה. שבעה בתי־תפילה היו בה: ביהכ"נ הגדול; ביהמ"ד הגדול; ביהמ"ד החדש; קלויז הרוכלים; קלויז הסתתים; „שטיבל" של חסידי חב"ד; ביהמ"ד „תפארת בחורים". מלבדם היו בתי־תפילה קטנים של בעלי־מלאכה שונים. הם שימשו מרכז לחיי הרוח המסורתיים ולפעמים גם מרכז לפעולות ציבור בשעות חרום. בבתי־תפילה אלה פעלו עשרות חברות ש"ס, משניות, „חיי אדם", מגידי תהילים. בישיבה שנוסדה ע"י ר' יהודה גורפונקל והתנהלה על־ידיו בשנים 1902—1914, ואח"כ ע"י ר' מנדל דייטש, למדו עשרות מבני המקום וגם מבני העיירות הסמוכות. כן היו בה עשרות חדרים. בליטא העצמאית היו 3 בתי"ס עממיים — של „תרבות" (בהנהלת שאול קיידנסקי), בי"ס „יבנה" ובי"ס אידי. בבתי־ספר אלה למדו כאלף תלמידים. רבים מבני הנוער למדו בבתי"ס תיכוניים ובאונ' הליטאית בקובנה. היו בעיירה 3 ספריות: של הציונים, של „יבנה" ושל האידישיסטים.

קהילת יאנובה שקדה על פיתוח מוסדות סוציאליים רבים, כגון: בית־חולים, גמ"ח, „הכנסת כלה", „הכנסת אורחים", מעות־חיטים, בית מרחץ ועוד. אולם חייה הציבוריים לא נצטמצמו במסגרת ההווי המסורתי. בראשית המאה הנוכחית החל הנוער שואף להשכלה חילונית. בשעת התסיסה הפוליטית הגדולה ברוסיה, בראשית המאה, היו כבר ביאנובה „נציגי" כל המפלגות המהפכניות, וה„בורסא" ברח' הבולוואר המתה ותססה מוויכוחים סוערים עד שעת לילה מאוחרת. בתקופה שבין שתי מלחמות העולם התגבשו החיים הציבוריים בשני מחנות: הציוני והאידישיסטי. שני הצדדים עשו עבודה קונסטרוקטיבית: הקימו בתי"ס, שעורי ערב, ספריות, אגודות ספורט, מוסדות להכשרה מקצועית. רוב הנוער מצא את מקומו בתנועות הנוער הציוני. האפשרויות הרבות ללימוד מקצועות שונים עוררו את מרכז „החלוץ" להפנות לעיירה זו קבוצות חלוצים. ביזמת הנוער הציוני נוסד „בית החלוץ", ששימש מקום מעבר לחלוצים ומרכז לרוח ארץ־ישראל.

קבוצת החלוץ הראשונה „אחוה", אשר עלתה מליטא אחרי גמר מלחה"ע ה־1, היתה מורכבת מחציתה מיוצאי העיירה. אלה הצטרפו למפעלי התיישבות שונים בארץ.

תצויין גם עזרתה הנדיבה של קהילת יאנובה ליהודים פליטי מלחה"ע ה־2, שהגיעו ב־40—1939 מפולין ונתקבלו כאחים ובני־משפחה.

מרבניה: ר' יהושע־השיל אליאשזון; ר' משה־אריה הלוי (נפ' בתרנ"ב לערך. לפני כן שימש רב באיישישוק ובפוני־באז'); ר' חיים סגל (חזן), מתרנ"ג; ר' חיים־יצחק שילמן (בעל „זרע־יצחק"); ורבה האחרון — ר' נחום־ברוך גינזבורג הי"ד.

יאנובה העמידה מספר ניכר של ת"ח אנשי־שם, ביניהם הרב אברהם שלומוביץ; חוקר השירה העברית, הפרופ' ישראל דוידזון; המשורר מוריס וינטשבסקי; הפסיכיאטור ד"ר אברהם מאירסון; נתן יונסביץ — מזכיר הקהילה בקובנה, היסטוריון, פולקלוריסט וממייסדי המוזיאון היהודי בליטא; דב זיסלה (גזית); רחל זיסלה־לביא, מראשי „החלוץ" במקום וממייסדי עין־חרוד; הציירים דוד כהן וישעיהו קולביאנסקי; המשורר נח שטרן.

מעסקניה: משה איבנסקי (מראשי צ.ס. בליטא והרוח החיה בכל מפעל ציוני וציבורי ביאנובה); שמריהו שטרן (הקים בניין לביה"ס „תרבות"); דוד בורשטיין (יו"ר קהי"ס ביאנובה וחבר המרכז הציוני בליטא); צבי לוין (מפעילי בית"ר); מנחם מינס (מפעילי צ.ס.).

ינישוק

(יונישקיס), מחוז שאולי

יאנישוק נמצאת על מסה"ב קובנה—ריגה, במרחק 10 ק"מ מגבול לטביה. הודות למצבה הגיאוגרפי הפכה למרכז מסחרי וחברתי לישובים הסמוכים: ז'אגר (28 ק"מ), לינקובה (32), פושוויטין (7), ז'יימל (30), קרוק (18).

בש' 1847 מנה ישובה היהודי 1042 נפש, וב־1897 — 2277 (מתוך אוכלוסיה כללית בת 4474 נפש). בימי הגירוש (1915) עזבוה היהודים ורק חלק מהם חזר אליה אחרי המלחמה. ב־1921 ישבו בה 940 יהודים, שמספרם פחת והלך והגיע ערב השואה ל־600 נפש.

היהודים עסקו בעיקר במסחר בתבואה ובפשתן, בסוסים, בהמות, ביצים ואווזים. במשך השנה התקיימו הירידים המפורסמים (של גרומיץ, „יום החמישי הירוק", שאַשטינים ודאַווינטינים). לירידים אלה היו סוחרים באים מכל ליטא, ולפני מלחה"ע ה־1 גם מרוסיה המרכזית (יאנישוק שימשה בליטא אחד המרכזים החשובים במסחר בפשתן). מצבם הכלכלי של היהודים היה, באופן יחסי, טוב. העידו על כך בתי־חומה יפים בני־קומות, וגם בתי־מלון נאים. הבנק העממי היהודי מנה 228 חבר (1929).

היו במקום 3 בתי־תפילה ובהם חברות ש"ס, משניות ו„תפארת בחורים".

ב־1908 נוסדה (ע"י חיים־שלמה רבינוביץ, חיים־דוד קלצקין וראובן טבצניק) „אגודת מפיצי השכלה", שדאגה לחינוך מתקדם של הדור הצעיר, וכן עסקה בתעמולה ציונית. בש' 1920 נוסדו ע"י ועד הקהילה בי"ס עברי, גן ילדים וספריה. הסתדרות־הנשים ייסדה את „לינת־הצדק". היו בעיירה מועדון להרצאות וחוג דרמטי. ארגוני הנוער: „צעירי ציון", השומר הצעיר, בית"ר, „מכבי", סניף „החלוץ". קבוץ ההכשרה העירוני, שנתמך ע"י אנשי העיירה, אשר הצטיינו תמיד בעירנותם לכל מפעל ציוני, הכניס חיים בחיי העיירה.

מרבניה: ר' שלום ב"ר אשר איזראלסון (מחבר „דברי שלום"); ר' יחיאל־מיכל (בעל הס' „שפת הים"); ר' דוד־טבלי קצנלבוגן, ורבה האחרון — ר' נחום־בצלאל דזימיט־רובסקי הי"ד; מו"צ — ר' אליהו־יששכר יפה.

מילידיה: ר' שלום יזראלסון הנ"ל; האחים ר' אברהם ור' ראובן טרופ; ר' אבלי יפה; ר' אליהו לייזרוביץ; ר'

שמואל אידלזק; ר׳ יהושע קלעוואן, רב בברלינגטון, ארה״ב; העסקן הציוני חיים־ישראל זקס; ר׳ יצחק־זאב רבינוביץ; העסקן הלל פינסקי, שחי לפני מלחה״ע ה־1 באודיסה והיה ידידם של מנדלי מוכר ספרים וביאליק; העתונאי ב״צ הרש.

לויקובה

(לאוּקובא), מחוז טאוּריג

לויקובה נמצאת על הכביש הראשי מקובנה לממל. סמוכה לוורנה, שוקיאן וריטובה.

ישוב יהודי היה בה מראשית המאה הי״ח. עדות לכך בית־הקברות הישן שלה. ב־1897 ישבו בה 418 יהודים (בתוך אוכלוסיה כללית בת 753 נפש). לפני השואה חיו בה כ־450 יהודים. רבים מהיהודים היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה והיו שעלו לא״י.

הודות לכביש המרכזי היו בעיירה חיי־מסחר ערים, והיו בה בעלי עסקים גדולים, ביניהם סיטונאים רבים (בנימין לויטה, אהרן קטין, שלמה אהרונוביץ ואח׳). בעלי־המלאכה היו מעטים.

היו במקום בימ״ד אחד, בי״ס „תרבות״ ות״ת, בנק עממי יהודי, קופת גמ״ח, „לינת הצדק״ ואגודת נשים (בהנהלת אלטה קצב). כן פעלו בה סניפי „המזרחי״, בית״ר ו„החלוץ״.

מרבניה: ר׳ משה קושלביץ; רבה האחרון — ר׳ חיים־זליג קפלנסקי הי״ד.

לוקניק

(לוּקא), מחוז טאַלז

לוקניק סמוכה לקורשאַן (30 ק״מ), וורנה (27) וטאַלז (22).

ישוב יהודי היה בה עוד במאה הי״ח. לפי רשימות מש׳ 1766 הגיע מספר היהודים משלמי מס־גולגולת ל־566.

ב־1847 מנה ישובה היהודי 949 נפש, וב־1897 — 798 (כ־200 משפחות), מתוך אוכלוסיה בת 1626 נפש. אחרי מלחה״ע ה־1 נמצאו בעיירה 542 יהודים (1921). יהודי המקום היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה או עלו לא״י.

מרבניה: ר׳ שמואל ב״ר יוסף (חיבר ביאור ל„איל משולש״ להגר״א); ר׳ שלמה־זלמן ב״ר מאיר זקש („זעלמעלע פרוּ־מאַק״), תקע״ד—תרל״ו. שימש רב בבירז׳ וקראַטינגה; ר׳ שלמה־נתן קוטלר; ורבה האחרון — ר׳ שלמה־אפרים קרביצקי הי״ד (חתנו של ר׳ שלמה הלוי פינזילבר).

מילידיה: הרב אברהם־אבא זק; ר׳ דב־אריה אולשוואַנג (רב בגרייבה וקראַסלובקה. נפ׳ בסמרקנד, תש״ב); הרב חיים־שלום־טוביה רבינוביץ; עו״ד עמנואל בנק.

לזדיי

(לאַזדיאַי), מחוז סייני

לאזדיי נקראת על שם מייסדה — הפריץ לאזדאס. סמוכה לוישיי (20 ק״מ), מאַראַטש, לייפון ומאריאמפול. תחנת־הרכבת הקרובה — שוסטקובה (13 ק״מ).

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הט״ז. מייסד העיירה, לאזדאס, הזמין יהודים לבוא אליה ולפתח את מסחרה.

לפני מלחה״ע ה־1 היתה בפלך סובלאק, אך עם תיחום הגבולות בין פולין וליטא נכללה בשטחה של ליטא. סובאלק וסייני הסמוכה נשארו בגבולות פולין.

ב־1914 גורשו היהודים ורכושם נשדד. אותה שנה נשרפה העיירה. עם תום המלחמה חזרו היהודים. תקומתה של ליטא היתה מלווה בגל של פרעות שנערכו ביהודים לרגל הסכסוך בין ליטא לפולין. הפולנים תבעו את סיפוח העיירה לפולין, ואילו הליטאים התנגדו לכך. לבסוף סופחה הסביבה (סייני) לפולין ולאזדיי נשארה, כאמור, בגבולות ליטא, אך בלי עורף כלכלי טבעי. מקורות פרנסתם של יהודיה נתדלדלו והלכו. הנוער החל לעזוב את העיירה ולהגר לארצות שמעבר־לים. בש׳ 1922 שוב נפגעה העיירה משריפה.

בליטא העצמאית חיו במקום 1500 יהודים (50% מכלל האוכלוסיה). רובם התפרנסו ממסחר ומלאכה, בעיקר בימי השוק (ד׳, ו׳). 100 משפחות עסקו בחקלאות.

בעיירה היו 3 טחנות־קמח ותחנת־חשמל, שבעליהן היו יהודים. הבנק העממי היהודי מנה (1929) 262 חבר. ליד הבנק היתה קופת גמ״ח.

ביהכ״נ שבמקום נבנה עוד במאה הי״ט ושימש מרכז חייה הציבוריים של הקהילה. מלבדו היו בימ״ד ושני בתי־תפילה אחרים. בישיבה למדו 50 בחור, ובביה״ס העממי „יבנה״ — 300 ילד. עשרות מבני המקום למדו בגימנסיה העברית במאריאמפול, ואילו 80 תלמידים יהודים ביקרו בגימנסיה הליטאית. בספריה היהודית היו 2000 ספר.

לאזדיי הצטיינה בחייה הציבוריים הערים. הנוער היה מאורגן בסניפי השוה״צ, בית״ר, „מכבי״, „הפועל״ ופלוגות הכשרה חלוציות. התנועה הציונית שלטה בעיירה ורק מיעוט השתייך לזרמים ציבוריים לא־ציוניים. הנוער הדתי פעל במסגרת חברת „תפארת בחורים״. בביהכ״נ ובביהמ״ד היו חברות ש״ס, משניות ו„עין יעקב״. כוחות רבים הוקדשו לארגוני סעד שונים („לחם עניים״, „עזרת חולים״, גמ״ח).

מרבניה: ר׳ אברהם־צבי ב״ר מאיר (מחבר הספר „דברי הברית״); ר׳ אברהם־משה (נפ׳ תקפ״ה); ר׳ משה ב״ר אהרן בעל „הפרדס״ים״; ר׳ צבי־הירש כהנא (חיבר „ליקוטי רצב״א״); ר׳ חיים־יהושע ב״ר ראובן הכהן; ר׳ יהודה־לייב גינצבורג, מתרל״ב; ר׳ אברהם־עבר יפה; בנו — ר׳ יהודה־לייב יפה; ורבה האחרון — ר׳ יעקב הכהן גרשטין הי״ד.

מילידיה: הכנר והקומפוזיטור הנודע יוסף אחרון; הסופר פסח מרקוס (בספרו „ארום שטאל״ תיאר את עיירת מולדתו. כן חיבר טרילוגיה על הגאון מווילנה).

ליגום

(ליגוּמאַי), מחוז שאוולי

ליגום סמוכה לשאוולי (30 ק״מ) ופוּשרוֹי (12). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בסטאַצ׳יון (10).

ב־1897 מנה ישובה היהודי 482 נפש (מתוך אוכלוסיה כללית בת 801 נפש). בתחילת המאה היגרו רבים לארה״ב, לאנגליה ולאפריקה־הדרומית. בימי מלחה״ע ה־1 גורשו היהודים לפנים רוסיה. אחרי המלחמה חיו בה 40 משפחות יהודיות, אך ערב השואה הגיע מספרן רק ל־30.

פרנסתם של יהודי ליגום היתה על מסחר זעיר ומלאכה, בעיקר ביום השוק (יום ד'). בביהח"ר המקומי לטווית צמר עבדו גם פועלים יהודים.

בליטא העצמאית היה במקום (משך שנתיים) בי"ס עממי יהודי, שנסגר בשל מספרם המועט של התלמידים. הילדים למדו בחדר של ר' מאיר השוחט, שעסק גם במלמדות. חלק מהם המשיך לימודיו בביה"ס הליטאי בעיירה ואחרים ביקרו בבתי"ס עבריים בשאוולי או בקובנה.

היה בעיירה בימ"ד אחד.

מרבניה: ר' צבי־יהודה רבינוביץ ב"ר בנימין מווילקומיר; ר' דב רבינוביץ (עד תרמ"ח; אח"כ בפיונטניצה־לומזה); ר' מרדכי־יצחק־אייזיק רבינוביץ (אח"כ בסאלאנט וממל); ר' ישראל־נתן (תרס"ו); ר' משה הורביץ (תרס"ז—תרע"ה); ורבה האחרון — ר' יהודה־לייב לאבא הי"ד.

מילידיה: הרב אליעזר־יהודה רבינוביץ; המחנך והמחבר מרדכי־בצלאל שניידר; העסקן הציוני יוסף ינובר; המחנך ועו"ד ד"ר רפאל רבינוביץ.

לייז'ובה

(לייז'ובא), מחוז מאז'ייק

לייז'ובה סמוכה למאז'ייק (18 ק"מ), ואקשנה (21), לאצקובה, אוקמיאן וקליקול.

בש' 1855 נפלה דליקה בעיירה ומחציתה עלתה באש.

בש' 1897 מנה ישובה היהודי 434 נפש (46% מתוך כלל אוכלוסיה בת 931 נפש), שהתפרנסו בעיקר ממסחר זעיר ומלאכה.

בליטא העצמאית חיו במקום כ־300 יהודים (70 משפחות) וערב השואה הגיע מספרם ל־50 נפש (13 משפחות).

היהודים היגרו לארה"ב, לאפריקה־הדרומית ולאנגליה, והיו שעלו לא"י.

היה במקום בימ"ד אחד.

מרבניה: ר' צבי פשדמסקי (נפ' תרפ"ב).

לייפון

(לאיפאלינגיס), מחוז סייני

לייפון סמוכה לווישיי (10 ק"מ), סארהיי, מאראטש וקופצ'אווה.

לפני מלחה"ע ה־1 התקיימו בשכנותה ישובים יהודיים בכפרים לישקובה, בלטשישוק וקאמירינצה.

ב־1897 מנה הישוב היהודי במקום 134 נפש. כמעט כולם עסקו בחקלאות. ב־1921 ישבו בה 160 יהודים, שעיקר פרנסתם היתה על המסחר בימי השוק (יום ה') וארבעת הירידים השנתיים.

ב־1920 פרצה דליקה בעיירה ו־12 בתים עלו באש. לאחר שריפה זו הוקמה בעיירה אגודת מכבי־אש מתנדבים, שכל חבריה היו יהודים.

המהגרים מן העיירה פנו לארה"ב ולא"י. בתי"ס לא היו במקום והילדים למדו בעיירות הסמוכות (סארהיי, מאראטש).

רבה האחרון היה ר' אייזיק סטנפר הי"ד.

ליליון

(לאליונאי), מחוז אוטיאן

סמוכה לאוטיאן (8 ק"מ). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בטרומבאצ'ישוק (4 ק"מ).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה 140 יהודים, אך ב־1915 גורשו כולם לפנים רוסיה. בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי כ־90 נפש, שפרנסתם היתה בעיקר על מסחר בפשתה, עופות ותבואה בימי השוק (יום ה').

היה במקום חדר, אך ילדים רבים למדו באוטיאן. בית־הקברות של אוטיאן שימש גם את יהודי ליליון.

לינגמיאן

(לינקמיאנוס), מחוז אוטיאן

לינגמיאן נמצאת על גבול פולין.

בליטא העצמאית חיו בה כ־200 יהודים, שעסקו במסחר, מלאכה וגננות.

בשנים שגבול ליטא—פולין היה סגור, התפרסמה כמקום פגישת יהודים משני עברי הגבול.

בתשעה באב ובצום־גדליה הותר ליהודים משני עברי הגבול לבקר בבית־הקברות במקום, ואז היו המוני יהודים באים מפולין להתראות עם קרוביהם בליטא. ב־1938 אסרה ממשלת ליטא ביקורים אלה.

לינקובה

(לינקובא), מחוז שאוולי

לינקובה שכנה בקירבת הנהר מושא. סמוכות לה: פוקרוי (15 ק"מ); יאנישקאל (14); פושוויטין (15); ואשקי (18); ז'יימל (21); פוסבול (30). במרחק של 5 ק"מ היה ישוב יהודי בכפר פאמושה.

העיירה ידועה עוד מן המאה הט"ז. עד מלחה"ע ה־1 לא היה לה לא כביש ולא מס"ב. בש' 1915 סללו הגרמנים מסילה צרה סמוך לעיירה, ומאז החלה להתפתח. בש' 1924 התפרסמה העיירה בגלל עלילת־דם.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום 300 משפחות יהודיות שפרנסתם היתה על מסחר (בעיקר בפשתה), מלאכה וחקלאות זעירה, ועל ימי השוק (ב', ו') והיריד השנתי שנמשך 8 ימים (מ־15 ביולי עד 23 בו). היתה בעיירה טחנת־קמח גדולה שבעליה היו יהודים. הבנק העממי היהודי מנה 167 חבר.

בש' 1883 נשרפה העיירה וביהכ"נ (של עץ) עלה באש. מאז לא נבנה מחדש. נשארו בה בימ"ד אחד וקלויז.

עם כל נחשלותה מבחינה כלכלית הצטיינה העיירה בחייה הרוחניים, באהבת־תורה של בניה ובמתח ציוני גבוה של הדור הצעיר. הנוער היה מאורגן ב„חלוץ הצעיר" וב„גור־דוניה", שניהלו פעולה חינוכית ענפה.

מרבניה: ר' יואל־יצחק קצנלבוגן (בעל „זרע יצחק", שו"ת וחד"ת); ר' צבי־הירש הכהן רבינוביץ; ר' מאיר הכהן רבינוביץ (אבי הסופר צבי־הירש רבינוביץ); ר' תנחום־שרגא רבל; ר' צבי הלוי לויטס; ר' נתן־ירחמיאל ליטווין הי"ד; ורבה האחרון — ר' יקותיאל־זלמן לויטס הי"ד.

מילידיה: ר' יחזקאל ב"ר יואל־יצחק קצנלבוגן (רב בסאַרהיי ושירווינט); הרב דב רבל; ר' ישראל־הלל ב"ר חיים קפלינסקי, מקדושי חברון (תרפ"ט); ר' חיים־זאב־וולף קריגר; הסופר צבי־הירש רבינוביץ.

לצקובה

(ליאַצקאַווא), מחוז מאז'ייק

לאַצקובה שוכנת על חופי הוואַנטה. סמוכה למאז'ייק (10 ק"מ), לייז'ובה, פיקאַלן וז'ידיק.

רחוב אחד ארוך ויחיד היה בה, בו התגוררו יהודי המקום. הנוצרים גרו בקצות העיירה או סמוך לה.

בש' 1897 מנה ישובה היהודי 830 נפש (70% מכלל האוכלוסיה). ב־1915 גורשו היהודים לדרום רוסיה ולמרכזה. לאחר המלחמה חזרו אליה רק 25 משפחות (100 נפשות).

היהודים עסקו בחנוונות ובמסחר זעיר עם אכרי הסביבה. יום השוק היה יום ה'. אחת לשנה (בחודש יוני) התקיים יריד, שנמשך 10 ימים. ימי השוק והיריד היו הימים היחידים בשנה שהכניסו תנועה והתעוררות בחיי העיירה. בשאר ימות החול היו סוחריה ורוכליה יוצאים לכפרים או מבקשים פרנסתם בשווקים של עיירות סמוכות.

רוב המשפחות היהודיות נהנו מתמיכת קרובים שמעבר־לים.

על אף דלותם ועוניים בחומר היו בני העיירה „שמחים בחלקם". חייהם הרוחניים היו ספוגים תורה, תפילה ומצוות. ביהמ"ד היחיד בעיירה היה מרכז החיים הציבוריים והרוח־ניים. תמיד היה שוקק לומדי תורה (חברות ש"ס ומשניות), קוראי תהילים ומתפללים.

מרבניה: ר' אברהם הורביץ (תרכ"ד—תרנ"ח); ר' שלמה־יעקב שיין (שימש רב במקום מתרנ"ח עד תרצ"ד; קודם לכן היה רב בציטוביאן ור"מ בטאווריג. מחבר ס' „אבני שיש"); ורבה האחרון — ר' יעקב אבלסון הי"ד.

מילידיה: הרב משה צמח; ר' כתריאל נתן, רבה של אוגוסטובה, בעל „כתר המלך"; הרב שלום־משה שפירא; ר' ראובן גליק, בעל „משפטי בני אדם" (אח"כ השתקע בפתח־תקוה); התעשיין שלום ליגום.

מוסניק

(מוסנינקאַי), מחוז וילקומיר

מוסניק נקראת ע"ש הנהר מושא, הזורם במרחק חצי ק"מ ממנה. סמוכה לשירווינט, גאַלוואַן, בוגוסלאווישוק (12—14 ק"מ ממנה); לווילנה — 35 ק"מ; לווילקומיר — 40; 5 ק"מ מגבול פולין. תחנת־הרכבת הקרובה היתה בז'וסלי (16).

בסביבתה היו הרבה אחוזות של פולנים, אשר שיוו לעיירה אופי דו־לאומי — פולני־ליטאי. השפה הפולנית היתה שגורה בפי רוב בני העיירה. בכנסיה הקתולית שבמקום היתה תפילת יום ראשון נערכת לסירוגין — האחת בפולנית, והשניה בליטאית. אך שנים רבות של חנוך והטפה לאומית ליטאית שינו את אופיה הדו־לאומי של האוכלוסיה.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום אינה ידועה, אולם נשאר פנקס של „חברה־קדישא" („פנקס דח"ק גחש"א דק"ק מוסניק") מהשנים תצ"ד—תקפ"ו, והוא מהפנקסים העתיקים שנשמרו עוד מימי ועד ליטא. בפנקס זה באו תקנות ח"ק, תיאור מנהגיה, דו"ח של הכנסות והוצאות, רשימת חברי ח"ק, רשימת ספרים שחבריה למדו, ועל „סיום" ספרים. בצד ענייני בית־הקברות, סכסוכים על שמירת התקנות ודמי־קבורה, באות בפנקס רשומות, המשקפות את המצב הכלכלי והרוחני של יהודי העיירה והסביבה.

בליטא העצמאית מנתה הקהילה 60 משפחות, שקיימו יחסי שכנות טובה עם הנוצרים בעיירה.

היהודים עסקו בעיקר במסחר. ביום השוק (יום ג') היתה העיירה הומה כפריים, שהביאו את תוצרתם למכירה והיו קונים בחנויות היהודים מצרכים שונים. לפני הקמת הקואו־פרטיב של ה„שאוליסטים" (משמר לאומי ליטאי) היו היהודים הספקים היחידים לאוכלוסיה הנוצרית. בחלקם היו רוכלים, שסבבו בעגלותיהם בכפרים משך כל ימות החול. כן היו בעיירה בעלי־מלאכה יהודים: חייטים, תופרות, נפחים, סנדלרים, פחח, זגג, תגר ואחרים. היו גם סוחרים סיטונאים, אשר עסקו ביצוא תוצרת חקלאית (תבואה, עופות), ועצים לחו"ל. מספר יהודים חכרו גני פרי וירק וסיפקו את תוצרתם לווילנה, לקובנה ולווילקומיר. כמעט ליד כל בית יהודי היו גן־ירק, רפת ולול, שסיפקו חלק גדול מצרכי המשפחה.

הבתים היו בנויים עץ, ובשעת דליקה היתה העיירה (ברובה) עולה באש. אחרי שנשרפה בימי מלחה"ע ה־1 נבנתה העיירה מחדש (היהודים שוקמו בעזרת הג'וינט).

היו בה 2 בתי־תפילה וחברות ללימוד תורה.

בימי מלחה"ע ה־1 לא גורשו יהודי מוסניק והסביבה. הם נתנו מקלט לפליטים יהודים מישובים אחרים. בשנים 1919—20 התחוללו בסביבתה קרבות בין הליטאים לצבא האדום, וכן בין הליטאים לפולנים. החיילים היהודים, שחנו בסביבה, היו אורחים רצויים בכל שבת ומועד, והם גם הכניסו רוח חדשה בחיי העיירה הנדחת. בהשפעתם נוסדה ספריה עברית, הוקם סניף „החלוץ" והתעוררה תנועת עליה לארץ.

כבית־ועד לצעירי העיירה המשכילים שימש ביתה של הניה־פריידה פוקומינסקי, אשה בקיאה בתנ"ך ובתלמוד, דמות אם בישראל, משכלת ואצילה, שחינכה את חמש בנותיה ברוח ציונית ועברית. לבית זה היתה השפעה על הנוער בסביבה. שם התגבש הגרעין החלוצי הראשון, אשר בעלותו ארצה הצטרף לגדוד העבודה.

מרבניה: הרב קרנו; רבה האחרון — ר' אברהם־יצחק בניאש הי"ד; ור' שלמה־יצחק ברזק הי"ד, שו"ב, ש"ץ ומו"צ.

מילידיה: דוד נוטיק, סופר ועסקן ציוני.

מז'ייק

(מאז'ייקיאַי), עיר מחוז

מאז'ייק שוכנת על גבול לטביה, לחוף נהר ואַנטה. סמוכה לטירקשלה (7 ק"מ), לאצקובה (10), סיאד (18), פיקאַלן ושאוולי. נמצאת על צומת מסילות־הברזל ליבאו—רומני וריגה—אוריול.

ישובה גדל עם סלילת קוי הרכבת ליבאו—רומני (1868) ומאז'ייק—ריגה (1874). עד מלחה"ע ה־1 היתה במחוז שאוולי. שמה שונה (ב־1901) למורביובה (ע"ש הגנרל־

גוברנטור הווילנאי מורביוב). בש' 1918 נקראה ע"י השלטון הליטאי שוב בשמה הקודם, והיתה לאחר מכן עיר מחוז.

התיישבות יהודים היתה אסורה בה, לפי „התקנות הזמניות" של השלטון הצארי מש' 1882. איסור זה בוטל רק בש' 1903, אולם האיסור על היהודים לרכוש מקרקעין נשאר בתוקפו עד ימיו האחרונים של השלטון הרוסי. בתי היהודים ניבנו, בימים ההם, על מגרשים, אשר נרשמו ע"ש תושב לא יהודי (דייניס).

בש' 1897 מנה ישובה היהודי 435 נפש. בימי מלחה"ע ה־1 (1915) גורשו היהודים לפנים רוסיה וכמעט כל העיירה נשרפה ונחרבה. עם שובם, אחרי המלחמה, הקימוה מחורבנה אותה תקופה התיישבו בה גם יהודים מהעיירות הסמוכות (פיקאֶלן, לאצקובה, סיאד ואח'). ב־1921 חיו בעיירה 300 יהודים. מספרם עלה בשנים הבאות וב־1939 הגיע ל־800 נפש.

היהודים עסקו ברובם במסחר, בעיקר ביצוא עצים ותוצרת חקלאית לאנגליה ולגרמניה. בבעלותם של יהודים היו 2 בתיח"ר לעיבוד פשתן, בתיח"ר לגפרורים, רהיטים, בורסקאות, מרצפות, בדים, וכן טחנות־קמח, ייצור יין־שרף, ועוד.

מצבה הגיאוגרפי (קירבתה ללטביה) ועובדת היותה צומת מס"ב עשוה לעיר שוקקת חיים. ישובה נחשב לאמיד ומשכיל.

לפני מלחה"ע ה־1 ביקר מספר ניכר של ילדי היהודים בבתי־ספר רוסיים (בי"ס עממי ובי"ס תיכוני למסחר), אך בליטא העצמאית היו בה בתי־ספר עבריים — בי"ס עממי „תרבות" ובי"ס תיכוני (בהנהלת יפה ואח"כ ד"ר א. הסלזון). כן היו בה שתי ספריות יהודיות, בנק עממי יהודי, שמנה 280 חבר, מרפאת „אזע" ומוסדות חסד שונים. הנוער היה ברובו מאורגן באגודות נוער ציוני וספורט. חלק ניכר ממנו נמנה עם בית"ר (מפעיליו: אבא זרקינוביץ הי"ד, שנרצח בקיץ 1941 בשאוולי).

רבה הראשון היה ר' זאב אברך (תרמ"ה—תרפ"ב), ורבה האחרון — ר' יוסף־זאב מאמיופה הי"ד.

העיירה הצטיינה בלמדנים ובני־תורה וכן בעסקני ציבור חשובים, בהם ר' אליעזר אברך (בן הרב); יוסף־זאב וולפסון; ר' צבי מינסטר (השו"ב והחזן); ר' טוביה רבינוביץ (חותנו של ר' מאיר בר־אילן); בנו, ר' יוסף רבינוביץ, וכלתו — צילה תלפיות־רבינוביץ, נכדת ר' מאיר אטלס, פעילה בחיי הציבור ובתנועה הציונית; הסופר חיים קרוגר; ר' שמואל רובינשטיין; ר' יעקב ב"ר נתן אהרונוביץ (ר' נתן ונטר); ר' צבי איטלסון; ר' אליהו בירז'נסקי; ר' אברהם גץ; ר' חיים גליקמן; ר' צבי ור' מונס גרוס; ר' שרגא מץ; ר' לייב ור' שמואל־יהודה פוהן; ר' ישראל פורטנוי; ר' אברהם ור' אלתר קקסט; ר' אברהם ור' השיל רחמיל; ר' שבתאי רובל; ר' לייב טוב; מר ליפניצקי ואח'.

על ההווי בעיירה מספר בזכרונותיו („מוולוז'ין ועד ירו־שלים") ר' מאיר בר־אילן.

מיסיאד

(מוֹסאֶדיס), מחוז קראֶטינגה

מאִיסיאד סמוכה לשקוד (12 ק"מ), סאלאנט (10), יאֶלוק (20), בארשטיץ (20).

ראשיתו של הישוב היהודי בתחילת המאה הי"ח.

ב־1897 חיו בעיירה 363 יהודים (40% מכלל אוכלוסיתה). בליטא העצמאית ישבו במקום כמה עשרות משפחות.

מרבניה: ר' שלום־יצחק לויתן (תר"ע—תרע"ה); ר' יקותיאל־איסר הדס (נפ' בירושלים בתרפ"ד, בגיל ע"ו); ר' יששכר־בנדט רבינוביץ ב"ר שמואל־יעקב רבינוביץ מיאלוק; ורבה האחרון — ר' כלב־מאיר זיו הי"ד.

מילידיה: חוקר המקרא והבלשן פרופ' משה־צבי סגל והעסקן הציוני אריה אסתרמן.

מירוסלאוו

(מירוֹסלאַוואַס), מחוז אליטא

מירוסלאוו סמוכה לאליטא (10 ק"מ), דאוג וסאֶרהיי. תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק 8 ק"מ ממנה.

ב־1897 מנה ישובה היהודי 60 משפחות (75% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה"ע ה־1 גורשו היהודים לרוסיה. אחרי המלחמה, כשחזר חלק מהגולים, הגיע מספר היהודים ל־40 משפחות (50% מכלל האוכלוסיה). סמוך לשואה נשארו בה רק 20 משפחות (25% מכלל האוכלוסיה).

היהודים עסקו במסחר, בחקלאות (10 משפחות) ובמלאכה (10 משפחות). יום השוק היה יום ד'.

ביהכ"נ במקום נוסד בתרנ"ו. ילדי העיירה למדו בחדר ורבים מהם המשיכו לימודיהם באליטא או במאריאמפול.

אגודת „צעירי ציון" מנתה 30 חבר. חלק מהנוער עלה ארצה (מהם חלוצי עמק־חפר). המבוגרים היגרו לארה"ב.

מרבניה: ר' משה שפירא; ר' שמואל־אהרן פלוטקין; ר' שמואל חצור.

מילידיה: בנימין ברודי (דב ברודוב) — נשיא ההסתדרות הציונית בארה"ב.

מליאט

(מוֹלאֶטאַי), מחוז אוטיאן

מאֶליאט סמוכה לאינטוריק (12 ק"מ), אוואנטה (15), בולניק (21), פודזאֶלווה (22) וגאֶדרוביץ (24). ממנה לאוטי־אן — 35 ק"מ, לווילקומיר — 49, ולווילנה — 70. רחוקה 42 ק"מ ממסה"ב.

הישובים היהודים בכפרים הסמוכים — וידנישוק (7) וקוזקס (14) — נתחסלו עוד לפני מלחה"ע ה־1, עם גירוש היהודים מהכפרים בפקודת שלטונות הצאר.

העיירה כולה היתה רחוב אחד שנמשך מה„אחוזה" עד הכנסיה הקתולית, לאורך ק"מ אחד. במרכז הרחוב היו חנויות היהודים.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי"ח. לפי רשימות משלמי המס מש' 1765 ישבו בה 170 יהודים משלמי מס־גולגולת. בש' 1847 מנתה הקהילה 1006 נפש ובשנת 1897 — 1948 (למעלה מ־80% מכלל האוכלוסיה). בש' 1906 פרצה בעיירה שריפה גדולה ומרביתה עלתה באש, אך תוך שנים אחדות נבנתה מחדש. ב־1914 חיו בה כ־500 משפחות יהודיות (למעלה מ־2000 נפש).

בימי מלחה"ע ה־1 עקרו רבים לווילנה או הרחיקו נדוד לרוסיה. העיירה סבלה מאד מעבודות הכפיה וההחרמות

של שלטונות הכיבוש הגרמניים. לאחר המלחמה החלו הגולים לחזור לבתיהם ובעזרת קרובים מארה"ב ומאפריקה הדרומית, וכן בעזרת מוסדות שונים, שיקמו את בתיהם ועסקיהם. אולם ניתוקה מווילנה וסביבתה, אשר היתה שוק חשוב לסחרה, וכן תעמולת החרש של ה„וואַרסלנינקים" וחתירת הקואופרטיבים הליטאים תחת המסחר היהודי דלדלו מאד את הישוב היהודי.

רבים היהודים שנאלצו להגר לארה"ב, לאורוגוואי ובעיקר לאפריקה־הדרומית. בין 1927 ל־1932 היגרו מהעיירה כ־30 משפחות, מלבד יחידים.

לפני השואה חיו במאליאט פחות מ־400 משפחות יהודיות. עיקר פרנסתם היתה על מסחר זעיר בימי השוק (יום ג') ובשני הירידים השנתיים. הבנק העממי היהודי מנה 332 חבר (בש' 1929) והיה לעזר רב לסוחרים, לרוכלים ולבעלי־המלאכה היהודים.

מצבם החמרי של יהודי העיירה היה דחוק, אך מאידך היו חייהם הרוחניים והחברתיים ערים ותוססים. במקום היו ארבעה בתי־תפילה, חדר (ובו 30 תלמיד) ובי"ס עממי, שנוסד ב־1910. בליטא העצמאית היו במקום שני בתי"ס עממיים („תרבות" ואידי), בהם למדו 160 ילד (מורי בתיה"ס: א. הלפר, א. שפירא, מ. פקמן, ג. בורגין, ר. גורדון, א. סודבסקי, א. שדכן, טורץ, זאנג, ואַרייס, שפירא, רוזנטל, רזניק, פילבסקי, קוסובר, אייזין). כן היו ספריה וחוג דרמטי. חלק מהנוער למד בבתי"ס תיכוניים בווילקומיר, אוטיאן וקובנה.

מרבניה: ר' מאיר־שלום הכהן גוריון ב"ר שמריה (מתלמידי ר' חיים מוולוז'ין. עלה לירושלים בש' תקצ"ז ונפ' שם בש' תקצ"ט); ר' אהרן ב"ר יחזקאל (תקצ"ג); ר' ישראל־דוד היילפרין (נפ' תרמ"ג. מגזע „סדר הדורות", דרשן מפואר וחכם מצוין); מ"מ — בנו, ר' משה היילפרין; ר' יעקב־מאיר יאקא (חיבר ספר „תרומת יעקב"); ר' יצחק־אריה ביליצקי (נפ' תרפ"ט); מ"מ — בנו, ר' נטע ביליצקי הי"ד.

מילידיה: ר' רפאל גורדון, אב"ד ואשליקובה.

מרטש

(מאַרקינה), מחוז אליטא

מאַרטש נמצאת על חוף הניימן. סמוכה לאליטא (30 ק"מ), אוראן (26) וסאַרהיי (30). תחנת־הרכבת הקרובה היתה במאַרצ'יקאנצי (12). דרך מאַרטש עברו הכבישים וילנה—סובאלק וקובנה—גרודנה (נסללו במאה הי"ט). עד לפני מלחה"ע ה־1 השתייכה למחוז טרוקי, ומימי שלטון ליטא העצמאית — למחוז אליטא.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום בתחילת המאה הט"ז. יהודי מאַרטש נזכרים כבר בתעודות מ־1539 בקשר לסכסוך בין נוצרי ליהודי, וכן בתעודות מ־1551 בדבר שחרורם ממס מיוחד. ב־1765 חיו בה 444 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 מנה ישובה היהודי 1565 נפש, וב־1897 — 1900 נפש (73% מכלל האוכלוסיה).

בש' 1919 נשרפה כמחצית העיירה.

יהודי המקום עסקו במסחר ובמלאכה. כמחציתם היו בעלי־מלאכה. 4 משפחות התקיימו על חקלאות. לרבים היו משקי־עזר קטנים ליד בתיהם. רבים עסקו בהשטת עצים על פני הניימן לגרמניה. לפני השואה היו בה 4 טחנות־קמח ומנסרה אחת.

תפקיד חשוב בכלכלת הישוב המקומי לפני מלחה"ע ה־1 מלא בנק מיסודה של איק"א, שהוקם בש' 1907 ביזמת יוסף זימן, מנדל־גרשון ינילוב ואברהם־הרץ מילר.

הבנק העממי היהודי בליטא העצמאית מנה 325 חבר.

היו בעיירה 3 בתי־תפילה, 6 חדרים לבנים וחדר לבנות. בסוף המאה הי"ט היו בה ישיבה וקיבוץ של „פרושים", ת"ת, ופעלו בה חברות ש"ס, משניות, „שלחן ערוך",[1] תהילים, „תפארת בחורים" ומוסדות סעד כ„הכנסת אורחים", „ביקור חולים", „לינת הצדק" ואגודת נשים לעזרה סוציאלית.

בליטא העצמאית היו במקום שני בתי"ס עממיים („תרבות" ו„יבנה"), וספריה מקומית שהכילה כ־3000 ספר.

העיירה הצטיינה בחיי ציבור ערים. היו בה סניפי כל המפלגות הציוניות וארגון קומוניסטי. בין אגודות הנוער: גורדוניה, השוה"צ, צ.ס., אגודות ספורט, צופים ו„החלוץ".

מאַראַטש היתה אחת העיירות הראשונות שנוסד בה ע"י משכילים, בעזרת השלטונות, „בי"ס ממשלתי לילדי ישראל", אך לבי"ס זה היתה השפעה מועטה על חיי העיירה.

מרבניה: ר' יצחק ב"ר צבי; ר' דוד ולפה (ר' דוד מקרוז'. נפ' תרמ"ד); ר' בן־ציון שטרנפלד; ר' יהודה הלוי ליפשיץ (בעל „דור ישרים" ו„דרך אמונה"); ר' מיכל־דוד שטופל הי"ד.

מאַראַטש העמידה משכילים וסופרים ואנשי־שם רבים, ביניהם: הרב זלמן־יעקב פרידמן; ר' דוד־טבלי אפרתי; האחים דוד־אליהו ולואי סטאון; הנדבן צבי־הרי פישל; השופט שמעון ריבקינד; החוקר והבלשן מכס־ליאופולד מרגלית; העתונאי אהרן פרנקל; הסופר ד"ר מנחם גלן; והעסקן הציוני יוסף זימן, ממייסדי „נחלת יצחק" בארץ.

מריאמפול

(מאַריאַמפּולה; קאַפּסוקאַס), עיר מחוז

מאַריאַמפול שוכנת על גדות השאַשופה. סביב לה גבעות מיוערות. העיר נמצאת 56 ק"מ מקובנה, 21 ק"מ מווילקו־בישק, 35 ק"מ מווירבאלן ו־17 ק"מ מקאלוואריה. דרכה עובר הכביש הראשי פטרבורג—ברלין, שנסלל ב־1829, המחברה עם קובנה. מ־1923 מחוברת העיר במס"ב עם קאזלובה־רודה, שדרכה עוברת מסה"ב ברלין—מוסקבה.

מאריאמפול היא מהצעירות בערי ליטא. במקומה עמד כפר גדול בשם סטאראַפּולה, שנוסד במאה הי"ז. בתחילת המאה הי"ח נפגעה הסביבה כולה ממגיפה. ידיעות ראשונות על קיומה של מאריאמפול הן מ־1732. בש' 1758 הוקם בה מנזר ע"ש „מרים הקדושה", אשר קיבל במתנה ממשפחת הרוזן בוטלר, בעלי אחוזות בסביבה, שהיו מעוניינים ביישובם, שטחי אדמה נרחבים וכן את הרשות לבנות ולהקים עליהם

1. נשתמר פנקס של חברת „שלחן ערוך" במאַראַטש מהשנים תרל"ג—תרנ"ח (1873—1898). הפנקס מכיל 98 עמ'. לפי תקנות החברה היו חבריה לומדים מדי יום ביומו, בין מנחה למעריב, שו"ע עם הפירוש „באר־היטב". בכל שאר העניינים היתה החברה נוהגת לפי המקובל בחברות ביהכ"נ. פנקס זה משקף את חיי היהודים בעיירה ברבע האחרון של המאה הי"ט.

עיר. המנזר חילק את האדמות לאכרים ובמשך הזמן הפך הכפר לעיירה, שנקראה מאריאמפולה. כן גדל מעברו השני של הנהר הכפר סטאראפולה, שהיה שייך למשפחת בוטלר.

ב־1792 קיבלה מאריאמפולה מידי המלך סטניסלב־אוגוסט זכויות של עיר. הסטטוס המשפטי חל לא רק על עיירת המסדר, אלא גם על הכפר סטאראפולה. מאז מופיעים שני הישובים, אשר משני עברי הנהר, בשם המשותף מאריאמפול.

בעקבות חלוקת פולין (1795) הועברה תחילה תחת שלטונה של פרוסיה, אולם אח"כ נכללה בנסיכות וארשה. אחרי קונגרס וינה עברה כל הסביבה לשלטון הרוסי.

במלחמת 1812 שימשה מעבר לצבאות הלוחמים. דרכה עבר גם הצבא הצרפתי הנסוג. בעת המרד הפולני ב־1831 שימשו היערות בסביבתה מקלט למורדים הפולנים. למטרות רוסיפיקציה הקימו השלטונות הרוסיים בעיר גימנסיה רוסית, ששימשה אח"כ מרכז תרבותי חשוב. בין חניכיה היו באסאנאוויציוס, קודירקא, יאבלונסקיס — העסקנים והסופרים הליטאים המפורסמים.

עד 1866 היו רוב בתיה בנויים עץ, אך בש' 1868 (ואח"כ ב־1899) נשרפה העיר. מאז החלו לבנות בה בתי־אבן. העיר היתה מיושבת בעיקר יהודים. הנוצרים היוו בה מיעוט.

לפני מלחה"ע ה־1 השתייכה העיר לפלך סובאלק.

רב חלקם של היהודים בפיתוח העיר. לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה 5000 יהודים. האוכלוסיה היהודית גילתה יוזמה רבה בפיתוחה הכלכלי והציבורי של העיר. ברחובותיה, בנייניה וחנויותיה, נחשבה לאחת הערים הנאות והמתקדמות בליטא. לקידומה של העיר סייע רבות מצבה הגיאוגרפי בין קובנה וסובאלק, וכן קירבתה לגבול גרמניה וקשריה עם רוסיה. עובדות אלו השפיעו לא במעט גם על עיצוב דמות אוכלוסייתה ואופייה התרבותי של העיר.

בימי מלחה"ע ה־1 עזבוה חלק מיהודיה. עוד בשבועות הראשונים למלחמה, והעיר קרובה לחזית, הואשמו יעקב גרשונוביץ, מנכבדי הקהילה, ובנו ד"ר חיים גרשונוביץ, בשיתוף־פעולה עם האויב. במשפט־ראווה נגדם, בעזרת עדי שקר מתוך האוכלוסיה הנוצרית, חויבו הנאשמים בדין. הגן עליהם העו"ד המהולל אוסקר גרוזנברג. פסק־הדין עורר סערת־רוחות בכל רחבי תחום־המושב והנדונים שוחררו ממאסרם רק בימי קרנסקי.

עם כיבוש העיר ע"י הגרמנים החלו היהודים לחזור אליה. כן התיישבו בה אז יהודים מעיירות אחרות שפונו ע"י הגרמנים. רבים מיהודי העיירה היידוצישוק שוכנו בה. רבה של העיירה, הרב פופל, שימש אח"כ רבה של מאריאמפול.

בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי של העיר רק 2545 נפש (21% מכלל האוכלוסיה). אחוז זה ירד בשנים שלפני השואה ועמד על 18%. כמעט כל המסחר בה היה בידי היהודים, בעיקר המסחר בתבואה, פשתן, עופות ופירות, וכן ייצואם לגרמניה ולאנגליה.

בליטא העצמאית היו בבעלות של יהודים 3 טחנות־קמח ומנסרה, תחנת־חשמל וכמה תעשיות זעירות. למספר יהודים היו משקי עזר חקלאיים. היו גם כמה בעלי אחוזות יהודים. האחוזה „אונגרינה" של האחים סקריסקי שימשה מקום הכשרה לחלוצים. בבנק העממי היהודי היו, לפי רשימה מש' 1929, 524 חבר. כן פעלו במקום כמה בנקים פרטיים.

מאריאמפול היתה אחת הערים הנאורות בליטא עוד בימי השלטון הצארי. הגימנסיה הרוסית הממשלתית לבנים קיבלה תלמידים יהודים רק לפי מכסה של 10%, אך לבחינות חיצוניות (אכסטרנה) יכלו לגשת צעירים יהודים ללא הגבלה (בין חניכיה היו האחים יהושע ואהרון ברונשטיין, שהיו אח"כ פרופסורים לרפואה ברוסיה; גינצבורג, מרצה באונ' במוסקבה; ד"ר יעקב ויגודסקי, העסקן הנודע מווילנה; ד"ר אהרון סולובייציק, חירורג מפורסם בווארשה). היתה בעיר גם גימנסיה רוסית פרטית לבנות, בעלת זכויות ממשלתיות. צעירות יהודיות נהרו אליה מקרוב ומרחוק (עם חניכות גימנסיה זו נמנית גם הסופרת דבורה בארון). הנוער היהודי למד בעיקר בחדרים מהטיפוס הישן, אבל תנועת התחיה הלאומית גרמה לשינויים רבים אף בשטח זה. עוד לפני מלחה"ע ה־1 נוסד בה ביה"ס עברי מודרני („חדר מתוקן"), שעל מוריו נמנו מחנכים כי. גלס ויחיאל יחיאלי.

חלק מהנוער היהודי השתתף באופן פעיל בתנועה הסוציאליסטית ובמהפכת 1905. היו בה סניפי ה„בונד הקטן" וה„בונד". מספר צעירים נידונו למאסר ולעבודת פרך בסיביר (יוסף סובול ואח').

ב־1919 נוסדה בעיר הגימנסיה העברית הראשונה בליטא. היא שימשה דוגמה למוסדות דומים בערים אחרות בליטא. הוקמו שני בתי־ספר עממיים, של „תרבות" ושל „יבנה", קורסים למלאכה של „אורט" וגן ילדים, שתי ספריות וחוג דרמטי.

העיר הצטיינה בעירנותה ובהיענותה לכל מפעל ציוני ועברי. בין ראשוני הפעילים בתנועה הציונית היו עסקנים מסורים בעלי מרץ רב, כאבא־יצחק רוזנטל, ד"ר משה שקודסקי, יעקב גרשונוביץ ואריה־לייב קפלן. הנוער השתייך לארגונים ציוניים שונים ובעיקר ל„מכבי", „הפועל", השוה"צ, בית"ר ו„החלוץ". העולים הראשונים ממאריאמפול (כמשה ינקובסקי, ד"ר ברוך בן־יהודה, יבלוקובסקי ואח') הגיעו ארצה עוד לפני מלחה"ע ה־1.

עתונות וספרות עברית הגיעו לתפוצה ניכרת בציבור היהודי במקום. כן היו פעילות אגודות נשים ציוניות. לקהילה היו גם מוסדות חסד וצדקה מסודרים, אשר שימשו מופת לקהילות אחרות („מושב זקנים", „בית יתומים", חברות „ביקור חולים", „לינת הצדק", „הכנסת אורחים" וקופת גמ"ח. כן היה במקום סניף של „אזע".

בעיר היו 3 בתי־תפילה (ביהמ"ד, בית־הכנסת וקלויז „הכנסת אורחים").

בפרוץ מלחה"ע ה־2, כאשר המוני יהודים ברחו מפולין ועברו את גבול ליטא, היתה קהילת מאריאמפול בין הראשונות להגשת עזרה לאחים גולים, לשיכונם ולהעסקתם.

על כסא הרבנות במאריאמפול ישבו גאוני תורה ואנשי־מוסר שפרסומם חרג מגבולות ליטא.

מרבניה: ר' חיים פרלמוטר („שרשובר"); חתנו — ר' יהודה־לייב חרל"פ (תרכ"ה—תרל"ב); ר' יהונתן אליאשברג (תרל"ח—תרמ"ז); ר' עזריאל־אריה רקובסקי (נפ' תרנ"ד); ר' אליהו קלצקין (עד תר"ע); ר' יעקב־מאיר קרבצ'ינסקי — מו"צ (תרע"א—תרע"ה); ר' אברהם־דב פופל (נפ' תרפ"ג); ר' אברהם־זאב הלוי הלר הי"ד (מתרפ"ח); מו"צ: ר' יוסף ב"ר יהודה; ר' שלמה־זלמן גורדון (נפ' תרל"ב); ר' שלמה בטניצקי.

מילידיה: המשורר אלתר אבלסון; הסופרים: יוליוס גרינ־סטון; אבא־אברהם רקובסקי; שמואל־צבי פלטין; העתונאי אברהם פרנק; הנדבן שמואל צ. למפורט; העסקנים הציוניים אלכסנדר גולדשטיין ואבא־יצחק רוזנטל; הפרופ׳ יהושע ברונשטיין, ואחיו הפרופ׳ אהרון ברונשטיין; המחנך ד״ר ברוך בן־יהודה; העתונאי יהונתן בטניצקי.

ניישטוט־טאוריג

(נאומיאַסטיס־טאורַאגה)

עיירה על נהר שוסטה, קרובה לגבול פרוסיה (2 ק״מ). סמוכה לטאוריג (35 ק״מ), שקודוויל (40), שילאַל (35), שוואַקשנה (18), פאיורה (28), ואינוטה (14). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בקולישן (2 ק״מ).

עד מלחה״ע ה־1 נקראה גם ניישטוט־סוגינט. ישובה היהודי היה מהראשונים בליטא.

ב־1914 עלתה כמעט כל העיירה באש. רק 30% מבתיה לא נפגעו. ב־1915 נאלצו יהודיה לברוח בשל קירבתה לחזית.

בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי כ־300 משפחות, אך לפני השואה לא נותרו בה אלא 200 משפחות. היוצאים את העיירה פנו ברובם לאפריקה־הדרומית ולאמריקה. הנוער עלה לארץ ישראל.

יהודי העיירה עסקו במסחר (בעיקר בתבואה ובפשתן) עם ממל, קניגסברג והמבורג. היו גם כמה משפחות יהודיות שהתפרנסו מגידול ירקות.

ביהכ״נ הישן, שנשרף ב־1914, ניבנה מחדש ע״י ילידי העיירה לואיס ומכס רוטשילד מאפריקה־הדרומית, ביוזמתו של הרב לייסין.

בביה״ס למדו לפני השואה כ־80 ילד. רבים למדו בבתי־הספר התיכוניים העבריים ובישיבות שבסביבה.

בעיירה היתה מפותחת העזרה ההדדית. חברות, כגון „לינת הצדק" ו„גמילות חסדים", הגישו עזרה לכל נצרך.

מרבניה: ר׳ אברהם, אחי הגר״א, בעל „מעלות התורה"; ר׳ אליהו ב״ר אברהם הנ״ל; ר׳ שלמה־זלמן ב״ר אליהו הנ״ל; ר׳ יעקב בנדטמן, אח״כ רב בבויסק; ר׳ אליעזר־יהושע־זליג שפירא (נפ׳ תרפ״ז); חתנו — ר׳ יעקב־משה ליאַסין.

מילידיה: ר׳ אליהו רגולר; ר׳ שלמה־זלמן אבל; ר׳ אברהם רבינוביץ; ר׳ יוסף־בנציון פרידמן; ר׳ שמואל קלמר.

ניישטוט־שאקי

(נאומיאַסטיס־שאַקיאי)

עיר ספר, על הגבול הפרוסי־גרמני. הנחל הקטן שירווינטה, שממערב לעיר, היווה את הגבול הטבעי עם גרמניה. מעבר לנחל שכנה העיירה הגרמנית הקטנה שירווינט (אין לזהותה עם העיר הליטאית שירווינט), ומכאן שמה הנוסף ניישטוט־שירווינט. משלושת עבריה היתה העיר מוקפת נהרות. על השירווינטה היה גשר ביטון, אשר חיבר את העיר עם העיירה הגרמנית שירווינט. משני צידי הגשר היו בתי־מכס (ליטאי וגרמני).

מדרומה של העיר הסתעפו כבישים לקיבארט ווירבאלן (14 ק״מ). המרחק ממנה לווילקובישק ולתחנת־הרכבת שלידה (קו מסה״ב קובנה—וירבאלן) היה 17—20 ק״מ. מצפון, מעבר לנהר שאַשופה, היה הפרבר מישטי, שם גרו 5 משפחות יהודיות. דרך פרבר זה עבר הכביש לשאקי, עיר המחוז. בליטא העצמאית היה הקשר הבין־עירוני עם קובנה (קו ניישטוט—וילקובישק—מאריאמפול—קובנה), וילקובישק ושאקי במכוניות.

בש׳ 1643 העניקה המלכה הפולנית צציליה רֶאַנאַטה (אשת המלך ולאדיסלאב) זכויות מגדאבורג לעיר, ומאז נקראה העיר ולאדיסלאבוב — ע״ש המלך. בימי הצארים היתה ניישטוט עיר מחוז. בליטא העצמאית סופחה למחוז שאקי. בעת גילוי האנדרטה למשורר הלאומי של ליטא ומחבר המנונה, וינצאס קודירקא, יליד המקום, הוסיפו לשמה את השם קודירקא.

קשה לקבוע בדיוק את ראשיתו של הישוב היהודי במקום, אך המצבות העתיקות שבבית־העלמין היהודי העידו על ישוב יהודי מלפני למעלה ממאתיים שנה.

בשנות ה־70 למאה הי״ט עלתה העיר באש, והיהודים בנו אותה מחדש על שטח רחב יותר. במקום בתי־העץ הקימו בתי־חומה.

בש׳ 5—1904 החלה ההגירה היהודית לאמריקה ולאפריקה הדרומית. אולם הודות לגידול הטבעי לא היתה ירידה ניכרת במספר התושבים.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום כ־1600 יהודים (40% מכלל האוכלוסיה). בתקופת המלחמה עלה באש למעלה מרבע מן העיר, ושנים מספר נשארה ניישטוט חרבה ושוממה.

בסוף ש׳ 1918, כשהוקמה הרשות המוניציפאלית של העיר תחת שלטון ליטא העצמאית, שוב קמה העיר לתחיה. הפליטים היהודים חזרו למקומותיהם והחלו פעולות שיקום ובנייה בעזרת הג׳וינט והבנק העממי היהודי, אשר נוסד בתקופה ההיא. עד ש׳ 1925 שימש הבנק גם את העיר שאקי ומנה 150 חבר.

העברת משרדי המחוז ע״י הליטאים מניישטוט לשאקי, ודחיקת רגלי היהודים מענפי כלכלה שונים — גרמו לירידה מתמדת במספר תושביה היהודים. בש׳ 1925 היה מספרם רק כאלף נפש, ולפני השואה, בש׳ 1941, חיו בה קרוב ל־700 יהודים (כ־23% מכלל האוכלוסיה). רבים היגרו לאפריקה־הדרומית ולארה״ב. הנוער נהר לקובנה לשם לימודים, וחלק ממנו השתקע שם ונקלט בענפי כלכלה ושרותים שונים.

רוב יהודי העיר עסקו במסחר. עד עלות היטלר לשלטון וסגירת הגבול הגרמני, היתה פרנסתם של הרבה משפחות יהודיות במקום על הסחר עם תושביה הגרמניים של שירווינט (בה חיו רק 3 משפחות יהודיות). היהודים מכרו לגרמנים תוצרת חקלאית, ירקות, פירות, עופות וביצים, והיו קונים מהם מוצרי־תעשיה. כ־20 משפחות יהודיות התפרנסו מחקלאות והיו להן אף קרקעות משלהן בסביבה. לכמה משפחות יהודיות היו משקי־עזר קטנים (ירקות, עצי־פרי, עופות). כמו־כן היו בעיר בעלי־מלאכה יהודים: סנדלרים, תפרים, חייטים, פחחים, נפח, מסגר, שענים, כובענים, ספרים, אופים וקצבים. היו במקום 4 בתי־חרושת לעיבוד זיף (העובדים היו כולם יהודים), 3 בתי־חרושת לעיבוד פשתה, 3 טחנות־קמח ובתי־חרושת למשקאות. בתי־החרושת, וכן תחנת־הכוח, אשר סיפקה חשמל לעיר ולסביבה, היו בבעלות של יהודים. סמוך לפרוץ מלחה״ע ה־2 חוסלו בתי־החרושת ואחדים עברו לידי ליטאים. בידי היהודים נשארו 3 טחנות־הקמח ותחנת החשמל, עד להלאמתן בידי השלטונות, בשנת 1940.

עשרות משפחות התקיימו על התחבורה הבין־עירונית במכוניות, אך ב־1936 הופקע ענף התחבורה מידי היהודים.

לקהילה היהודית היו 2 שוחטים, שאחד מהם שימש חזן העיר. ביהכ"נ היה גדול ומפואר והוקם בש' 1880. היו גם בימ"ד וקלויז, מרחץ ומקוה. פעלו במקום קופת גמ"ח, חברות „ביקור־חולים" ו„לינת הצדק", שהגישו עזרה כספית וטיפול אישי לחולים, וחברה־קדישא. כן התקיימו שעורים־יומיים בביהמ"ד ובקלויז בגמרא (חברת ש"ס) ובמשנה („חברת משניות"), „חברת תהילים" לאמירת תהילים כל יום השכם בבוקר ובערב, חברת „עין יעקב" וחברת „מנורת המאור".

את חינוכם קיבלו ילדי ישראל בחדר. שנים מספר לפני השואה הקים הרב המקומי ישיבה קטנה לילדי העיר. כן היה בי"ס עממי „תרבות", אשר שכן בבית גדול ומודרני, שהוקם ע"י משרד החינוך הליטאי לכל ילדי העיר. אגף מיוחד בבית זה נמסר לביה"ס היהודי. היו גם גימנסיה עברית, שנסגרה בש' 1927 עקב קשיים כספיים, ושתי ספריות בעברית ובאידיש (של הליגה למען א"י העובדת ושל ה„פולקיסטים"). הנוער היה ברובו המכריע ציוני ומאורגן בסניפי „מכבי" (נוסד ב־1924), השוה"צ (ב־1926) ו„החלוץ" (ב־1932).

במועצה העירונית היו ליהודים שלושה נציגים (לעומת חמישה ליטאים וגרמני אחד).

היחסים עם הליטאים היו בדרך כלל טובים. לא הורגשה אנטישמיות בעיר. עם השתלטות הסובייטים הולאמו, כאמור, כל המפעלים הכלכליים. הסוחרים והחנוונים הועסקו בעבודות שחורות. רק בתחבולות שונות הצליחו היהודים לקיים שחיטה כשרה ובתי־כנסת.

מרבניה: ר' נתן שטרן; ר' אריה־לייב ב"ר יחיאל לוריא; ר' אליהו־יהודה דייכס (נפטר בירושלים); ר' ישראל־חיים דייכס (מש' תרמ"ד; בתרנ"ז עבר ללידס באנגליה); ר' יצחק אש; ורבה האחרון — ר' נחמיה הכהן פורטמן הי"ד, מחבר הספר „תורת חיים".

מילידיה: הגאון ר' יוסף־זכריה שטרן; הרב מאיר ורז'בלובסקי; הרב אברהם הרשמן; הרב יונתן זרחי; הרב אדולף־משה רדין; הרב שלמה פורר; המנהיג הציוני הרב ד"ר אבא־הלל סילבר; הצייר מכס בנד; המדינאי והעתונאי הרמן ברנשטיין; העתונאי והמו"ל צבי־הירש ברנשטיין; מנהיג פועלי־ציון ליאון חזנוביץ; הסופרים שלמה תלפיות, יהודה אבלסון, אריה־לואי רוזנטל, ישעיהו וולגמוט, אבנר טננבוים; הסופר והמתרגם שלמה־יוסף הרברג; המחנך ד"ר צמח פלדשטיין; ד"ר זלמן ליבאי (ליובובסקי) — סופר ומחנך; פרופ' מרדכי בובטלסקי.

נמוקשט

(ניאמאקשצ'יאי), מחוז ראסיין

נאמוקשט סמוכה לקאלם (28 ק"מ), שקודוויל (14), שילאל (35). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בווידוקלה (4).

ב־1847 ישבו בה 255 יהודים; ב־1897 — 954 (80% מכלל האוכלוסיה).

במלחה"ע ה־1 לא הספיקו הרוסים לגרש את יהודי העיירה מאחר שהגרמנים הקדימום וכבשוה. ב־1917 עלו רבים מבתי העיירה באש.

בליטא העצמאית היו בה כ־150 משפחות יהודיות, אך מספרן פחת במשך השנים ולפני השואה לא עלה מספרן על 70 משפחות.

פרנסתן היתה בעיקר על המסחר והמלאכה. 3 יהודים היו בעלי אחוזות גדולות בסביבה, ואחד — בעל טחנת־קמח. הבנק העממי היהודי מנה 118 חבר (1929).

היו במקום בי"ס „תרבות" וספריה.

מרבניה: ר' אורי־דוד אפריון, אח"כ בז'אגר־ישן; ר' משה הלוי זקש, בעל „דברי משה" (נפ' תרס"ה); ר' חיים־צבי הירש ברוידא, אח"כ בז'אגר־ישן; ר' יהודה־בנציון ב"ר משה הלוי זקש, מראשי „המזרחי" בליטא; ורבה האחרון — ר' ישראל קרניץ הי"ד.

מילידיה: ר' משה מרקוביץ, סנדלר, מחבר „שם הגדולים השלישי"; דוד־מתתיהו ליפמן, רוקח וחוקר.

נציונישוק

מחוז ראקישוק

כפר של יהודים עובדי־אדמה, על־יד האגמים פסקן וגרומבלה. סמוך ליוז'ינט (7 ק"מ), קאמאי (10), סוויאדושץ' (17). ראקישוק (28). תחנת־הרכבת הקרובה — פאנימוניק (22 ק"מ).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום 20 משפחות יהודיות, שהיוו את כל האוכלוסיה של הכפר. בימי המלחמה נשארו היהודים בכפר, אבל סבלו מאד מידי הכובש הגרמני. בליטא העצמאית פחת מספרם ובשנת 1935 מנה הכפר רק 3 משפחות יהודיות.

לכל אחת מ־18 משפחות בכפר היו בשעתו כמאה הקטר אדמה טובה. הן היו מגדלות תבואה, פשתן וירקות. בכל משק היו בהמות־עבודה ולול. בשל השיטות הפרימיטיביות בעבודה היתה ההכנסה מועטת, והאכרים נאלצו לשלח ידם (בחורף) במסחר בשווקים הסמוכים, או במלאכה (סנדלרות). הנשים עסקו גם בתפירה. משלא יכלו להתקיים על החקלאות, החלו למכור את קרקעותיהם לאכרי הסביבה ולעבור לעיירות הסמוכות. יתר על כן, „חלוקת הקרקעות" בליטא העצמאית והמעבר לחוות בודדות מנעו מן האכרים היהודים אפשרות של חיי חברה יהודיים. החשש לניתוק מן הציבור היהודי, טמיעה בין הגויים ונשואי תערובת של הבנים, היוו גורם מכריע לעזיבת הכפר. הראשון היה אברהם מנציונישוק, שמכר את אדמתו והיגר לארה"ב. אחריו המשיכו גם האחרים לחסל את משקיהם, והם עקרו לארה"ב או לאפריקה־הדרומית. כך חוסל הכפר היהודי בליטא.

היה במקום בימ"ד וגם חדר. הרב המקומי עסק אף הוא בחקלאות ובעת ובעונה אחת שימש גם שוחט ליהודי המקום וליהודי יוז'ינט הסמוכה.

סובוטש

(סובאטשיוס), מחוז פוניבאז'

סובוטש סמוכה לווישינטה (18 ק"מ), קופישוק (16), ואבולניק (28), רוגובה (21), טראשקון (18). בכפרים הסמוכים גאלאז (8), זווילון (3), רומאנובה (7) וזודגאלה (5) היו ישובים יהודיים לפני מלחה"ע ה־1.

תחנת־הרכבת הקרובה נמצאה במרחק 3 ק״מ מהעיירה, על קו ראדווילישוק—דווינסק. על־יד תחנה זו, שנקראה אף היא סובוטש, התפתח תוך זמן קצר ישוב חדש, בו התרכזו כל העסקים. במשך הזמן ירדה סובוטש הישנה מגדולתה והישוב החדש עלה במסחר עליה, וכן על כל העיירות הסמוכות. אפילו סוחרי פוניבאז׳, העיר השלישית בגודלה בליטא, היו באים לכאן לקנות סחורה. סובוטש החדשה הפכה מרכז מסחרי חשוב בליטא. בעניני מס־הכנסה של סוחריה טיפלו פקידי הממשלה המרכזית (ולא המחוזית). במרוצת הזמן עברו לתחום התחנה מן העיירה הישנה משרדי הנפה, הדואר, המשטרה, בית־המשפט, בית־המרקחת והרופאים. גם הרב קבע את משכנו שם, לאחר מאבק ממושך בין „בעלי הבתים" בשני הישובים הסמוכים.

הישוב היהודי בעיירה הישנה היה ותיק ובעלי הבתים שם ראו עצמם כבעלי יחוס גדול. הם היו גאים על בתי־המדרש העתיקים שלהם, הפרוכת והעטרה, בית־העלמין הישן והפנקס. לא בנקל ויתרו על זכויותיהם לטובת „הבת הצעירה".

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בעיירה כ־100 משפחות יהודיות. בימי המלחמה הן נשארו במקום, אך בקיץ 1915, כשנכנסו הקוזקים אל העיירה, נמלטו אל היערות ואל הישובים הסמוכים. המשפחה היהודית היחידה שנשארה נשלחה לבית־כלא ואבי המשפחה הוכה ועונה. ב־1921 מנה הישוב היהודי במקום 250 נפש, ולפני השואה — פחות מ־50 (כ־10 משפחות).

יהודי העיירה היגרו לאפריקה־הדרומית או עלו לא״י. לא היו במקום ימי שוק, אלא 4 ירידים בשנה.

ב־1932 נפגעה העיירה משריפה גדולה, בה עלה באש גם בית־המדרש.

מרבניה: ר׳ מ. מילשטיין; ורבה האחרון — ר׳ חיים בליצשטיין הי״ד.

מטובי העיירה: השוחט הישיש אורבוך; ר׳ סנדר בוסקביץ, חנווני ובן־תורה; משפחת שניידר, אשר בית מסחרם סייע הרבה לפתוחה של העיירה.

מילידיה: ר׳ אפרים פריש.

סוביינישוק

(סוביינישקיס), מחוז ראקישוק

סוביינישוק נמצאת על הנחל נארטה, אשר שימש גבול בין ליטא ולטביה. הנחל הפריד גם בין סוביינישוק ואחוזת נארטה שסופחה ללטביה. העיירה סמוכה לפונידאל (20 ק״מ), ראקישוק (32), בירז׳ (40), אנישוק (22).

במרכזה של העיירה היתה ככר השוק וממנה הסתעפו 4 רחובותיה. ב־1897 מנה ישובה היהודי 684 נפש (77% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה״ע ה־1 גורשו היהודים מעיירתם. בשובם אליה מצאו את בתיהם הרוסים ואת רכושם שדוד. בעזרת הג׳וינט שוקם הישוב היהודי במקום. ב־1921 ישבו בה 250 יהודים (60 משפחות), וב־1939 נמצאו בה רק כ־200 נפש (50 משפחות).

לפני מלחה״ע ה־1 התפרנסו היהודים ממסחר בתבואה, יערות, בהמות, פרות. כביש חיבר את העיירה עם ריגה, אשר שימשה שוק עיקרי למרכולתה. כן התקיימו סוחריה ורוכליה מן השוק בנארטה, אשר אליו היו נוהרים אכרים רבים מהסביבה. עם תיחום הגבול החדש נסגרה הדרך לריגה ולנארטה, והמעבר ללטביה היה כרוך בקשיים פורמליים.

פרנסתם של יהודי העיירה נשארה איפוא תלויה בשוק המקומי (יום ה׳) המצומצם. מקורות־הפרנסה נתמעטו, רבים נאלצו להגר לאמריקה ולאפריקה־הדרומית ואף עלו ארצה. הנשארים התקיימו על מסחר זעיר בתוצרת חקלאית וכן על מסחר בסוסים. היו גם שעסקו בהברחת סחורות.

בבעלותם של יהודים היו בתי־מלאכה לבדים ולאריגים, טחנת־קמח ומנסרה.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בעיירה כמה חדרים. בליטא העצמאית היה בה בי״ס „תרבות", שעם מוריו נימנו דוד סודבסקי וגפנוביץ. למדו בו כ־40 תלמידים. בחדר למדו 15 ילד. מספר ילדים המשיכו לימודיהם בישיבה, והיו שהמשיכו לימודיהם בגימנסיה הליטאית בראקישוק.

היו במקום ספריה, חברות „ביקור חולים" וגמ״ח.

מרבניה: ר׳ יהושע הכהן קפלן (תר״פ—תרפ״ו); ורבה האחרון — ר׳ אברהם־מיכל וינר הי״ד.

סודארג

(סודארגאס), מחוז שאקי

סודארג סמוכה לשאודינה, קידול, לאסדיינען וסמולאניקן (שבפרוסיה). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בווירבאלן.

ב־1856 מנה ישובה היהודי 627 נפש. אחרי מלחה״ע ה־1 ישבו במקום כ־400 יהודים. כמעט כולם עסקו במסחר זעיר והתפרנסו בדוחק.

היו בעיירה בית־כנסת, בימ״ד ובי״ס עממי. קופת גמ״ח שבמקום היתה לעזר רב לנצרכי העיירה.

מרבניה: ר׳ צבי רום (תר״ד—תרמ״ו), מחבר „ארץ צבי". נפטר בגיל צעיר; הרב סנדר; הרב רגנשברג (בש׳ 1922 עבר לשמש רב בניו־יורק. אחריו לא שימש בסודארג רב אחר).

סוויאדושץ׳

(סוואדאסאי), מחוז אוטיאן

סוויאדושץ׳ שוכנת בין שני אגמים והיא מוקפת יערות אורנים. סמוכה לוויז׳ון (12 ק״מ), אושפול (15), קאמאי (18), דאבייק (12), אניקשט (26), אוטיאן (24), ראקישוק (36). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בפאנימוניק (30).

לפני מלחה״ע ה־1 היתה שייכת לפריץ, אך במשך השנים פדו היהודים את מגרשיהם, שהיו לקניינם הפרטי.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־700 יהודים. בימי המלחמה ברחו רבים לרוסיה. חלק נשאר במקום.

היחסים עם הנכרים היו טובים וכמעט כל בתי היהודים, שנעזבו בימי המלחמה, נשארו שלמים ולא נשדדו. הכומר המקומי המשיך גם אחרי המלחמה בטיפוח יחסים טובים בין שתי העדות. בליטא העצמאית ישבו בה כ־100 משפחות (500 נפש, שהיוו 70% מכלל האוכלוסיה). למעלה מ־30 היו חנוונים והשאר סוחרי פשתן ועצים, בעלי־עגלות, רוכלים, וכן 15 בעלי־מלאכה (מהם: 3 חייטים, 3 סנדלרים, 5 קצבים, אופה, 2 עובדי מתכת).

יהודי העיירה הצטיינו כ„יודעי ספר". כולם נמנו עם חברות שונות בבתי־התפילה (חברות ש"ס, „עין יעקב", משניות, מגידי תהילים). בחלקם היו חסידים, מאנשי חב"ד, ובחלקם „מתנגדים". בני חב"ד נחשבו ל„למדנים" שבעיירה, ונהגו לשלוח את בניהם ללמוד בליובאוויץ. היו במקום 2 בתי־מדרש: אחד לחסידים ואחד ל„מתנגדים". אך לכולם היה רב אחד ושוחט אחד. בין ה„מתנגדים" היו „בני תורה", שהיו בוחנים את המועמדים לרבנות במקום. גם השוחט היה למדן גדול.

ילדי העיירה למדו בחדרים ואח"כ בישיבות. לפני מלחה"ע ה־1 למדו בביה"ס העממי הרוסי ילדי ישראל מעטים, בעיקר ילדות.

בליטא העצמאית היה במקום בי"ס „תרבות", בו למדו 60 ילד. רבים מהם המשיכו לימודיהם בבתי־ס תיכוניים עבריים באוטיאן ובפוניבאז'. על־יד ביה"ס היו ספריה וחוג דרמטי, שההכנסות מהצגותיו היו קודש לקק"ל.

פעלו במקום סניפי מפלגות ציוניות שונות (ציונים כלליים, צה"ר וצ. ס.) וכן סניף „החלוץ הצעיר".

עם גבור האנטישמיות בליטא יצא חלק מהנוער לנקודות הכשרה שונות בליטא, ואח"כ עלו ארצה. חלק היגר לדרום־אפריקה.

מראשוני העולים ארצה היו: זלמן ברזון, חביבה פינקל, יוסף גפני ומשה סטולוב. מעסקניה הציוניים: הרוקח יעקב סטולוב ושמואל גפנוביץ.

מרבניה: ר' שמואל ב"ר חיים, אח"כ באוטיאן וקופישוק (נפ' בש' תקפ"ב לערך); ר' יהושע־השיל ב"ר איסר; ר' יהושע־מרדכי קלצקין; ר' אבא שלומוביץ (תרס"ג); ר' משה־יצחק ווייציק הי"ד; ורבה האחרון — ר' יוסף שכנוביץ הי"ד.

סטוקלישוק

(סטאקלישקאס), מחוז אליטא

סטוקלישוק מוקפת יערות ואגמים. סמוכה לאליטא (28 ק"מ), ויסוקידבור (16), בוטרימאנץ (12), יאזנה (10). תחנת־הרכבת הקרובה היתה באליטא.

לפני מלחה"ע ה־1 היה קיים ישוב יהודי בכפר זיגאלץ (6).

ב־1847 מנה ישובה היהודי 443 נפש, ב־1897 — 808 (מתוך אוכלוסיה בת 2200 נפש), וב־1913 — כ־700 נפש (130 משפחות). בליטא העצמאית ישבו בה כ־300 נפש (80 משפחות). יהודי המקום היגרו לאמריקה. הנוער עלה בחלקו לארץ ישראל.

ב־1922 נפלה דליקה גדולה בעיירה ומחצית בתיה עלו באש.

את פרנסתם מצאו היהודים במסחר בעצים, תוצרת חקלאית ודייג. רובם היו חנוונים. היו גם כמה עגלונים. ביהח"ר לבירה במקום היה בבעלות של יהודים.

יום ד' היה יום השוק בעיירה. כן התקיימו בה 6 ירידים בשנה. הבנק העממי היהודי היה לעזר רב.

היו בעיירה בימ"ד אחד ובי"ס עממי „תרבות", שבו למדו 50 תלמידים (מנהליו: בנימין פיטלוק ושמואל לקצינסקי). כן פעלו במקום סניפי „החלוץ", גורדוניה, השוה"צ, נצ"ח, אגודת סירקין, קפא"י ואגודת נוער „התחיה", שייסדה את הספריה המקומית והיתה מוציאה עלון משלה. הנוער כולו היה פעיל למען הקרנות הלאומיות. ערב פסח היה משתתף באפיית מצות ומכירת חזרת למרור, וערב סוכות היה מספק סכך לסוכות וכד'. כל ההכנסות מפעולות אלו היו קודש לקק"ל. בימים שפעולה מפלגתית היתה אסורה במדינה, התנהלה הפעולה הציונית והתרבותית תחת דגלו של ארגון כבאי־האש היהודים. רבים מבני הנוער היו בהכשרה ועלו ארצה.

מרבניה: ר' שלמה־ראובן שפירא (תרל"ב), ר' ישעיהו־זליג הלפרין (בעל „מוסדי ישעיהו"); בנו — ר' חנניה; ורבה האחרון — ר' דוד ברגמן הי"ד.

מילידיה: הסופר ישראל־זאב קרייאר.

סיאד

(סיאדא), מחוז מאז'ייק

סיאד שכנה על שפת אגם גדול (לפי אגדה עממית ניתן לעיירה שמה ע"י מכשף, שרצה להעניש את החוטאים בה וקרא לאגם „סיאדי", כלומר: שב או רד. האגם ירד וכיסה על הישוב. מתישבים ישרים בנוה מחדש).

הישובים הסמוכים לה: יאלוק (18 ק"מ), ז'ידיק (18), טירקשלה (18), מאז'ייק (25), טאלז (25), אלסיאד (12). לפני מלחה"ע ה־1 היה ישוב יהודי בקאלווואריה־ז'אמוט, המפורסמת ביריד השנתי שלה, שנמשך שבוע ימים, ובכנסיותיה הנוצריות.

ב־1885 פרצה דליקה גדולה בעיירה ורוב בתיה עלו באש.

ב־1897 מנה הישוב היהודי במקום 1384 נפש (69% מכלל האוכלוסיה). לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כ־800 נפש, ב־1921 — 900 נפש, וב־1939 — כ־400 נפש (110 משפחות).

פרנסת יהודי סיאד היתה על המסחר, המלאכה והחקלאות הזעירה. על־יד העיירה היה ישוב יהודי חקלאי, שמנה 10—12 משפחות ואשר נקרא בפי הגויים „ז'ידו דווארַאס".

שני ימי שוק היו בעיירה (ב', ו'). כן התקיימו בה 3 ירידים בשנה. הבנק העממי היהודי מנה 151 חבר.

המצב הכלכלי הרע הניע את הנוער להגר לאמריקה, אפריקה הדרומית, קנדה ומערב־אירופה, או לעלות לא"י.

היו בעיירה בימ"ד ובי"ס עממי „יבנה" (65 תלמידים). כן פעלו במקום סניפי „החלוץ", השוה"צ, הנוער הציוני העובד, צ. ס., „מכבי" ו„הפועל". הנוער ברובו ידע עברית ועבר הכשרה חלוצית. בני העיירה הצטיינו בפעולותיהם למען הקרנות הלאומיות.

מרבניה: ר' יואל־יצחק קצנלבוגן; ר' דוד רגנשבורג (תרל"ז); ר' ישראל־עזרא לוין (תרנ"ב—תרס"ג); הדיין ר' משה־ברוך הלוי הורביץ; ר' מרדכי גרף (מתרע"ב); ורבה האחרון — ר' מרדכי רבינוביץ הי"ד (יליד לויקובה וחניך טאלז).

מילידיה: הכלכלן פרופ' בנימין זיו; יעקב־משה הרינג (גרי) — שר המסחר והתעשיה לשעבר בישראל, בנו של שמואל הרינג אשר ייסד בי"ס מודרני בעיירה; העתונאי יצחק בן־דור (בינדר); המשוררת לאה גרינשטיין־קפלן.

סימנה

(סימנאַס), מחוז אליטא

שוכנת על האגמים גילוש, ז׳ובינט וסימנה. סמוכה לאליטא (27 ק״מ), סאַרהיי (20), קאלוואריה (30).

על הישוב היהודי במקום קיימות ידיעות עוד מהמאה הי״ח. לפי תעודות מ־1766 חיו בסימנה 325 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1856 מנתה העיירה 736 יהודים, וב־1897 — 493 (34% מכלל האוכלוסיה). ב־1921 ישבו בה 792 יהודים.

עיסוקם העיקרי היה במלאכה, חנוונות, חקלאות ודייג. היו יהודים בעלי אחוזות גדולות, בנות 15,000 דונם כל אחת (יצחק ובנו יהודה פרנק מיאַנצ׳יקי; ישראל פרנק מפאסייקי; בתו, לאה וינשטין מפאסורישוק; משה ובנו חיים פרייד מספאַרנה; זאב ובנו אברהם זימן מפאדושה; דב ובניו אברהם ומכס גולדברג ממאַרגילופקה). עם הגשמת הרפורמה האגררית בראשית שנות ה־20 השאירו לכל אחד מהם שטח של 1500 דונם. היו גם יהודים בעלי משקים קטנים. כן היו משקי־עזר כמעט ליד כל הבתים. האגמים שליד העיירה היו עשירים בדגה והם שימשו מקור־פרנסה לדייגים רבים. האגם ז׳ובינט, שהשתרע על שטח נרחב, היה שייך למשפחת האחים זאב ונחום אישלונדסקי וגיסם נוח רוזנטל. שני האגמים האחרים היו שייכים לשלושה שותפים — נחום אישלונדסקי, שאול ביאלוצקי ואברהם גולדברג. השוק העיקרי לדגה היתה קובנה. בבעלות יהודית היו 2 טחנות־קמח — של בילצקי וכהן והשניה של חיים פלקסמן, ברגסון ורבינוביץ). טחנה אחת היתה מספקת כח־חשמל לעיירה.

במרכז חיי הכלכלה עמד הבנק העממי היהודי (בהנהלת זלמן ולדשטיין) שמנה 150 חבר.

היו בעיירה ביכ״נ, מספר חדרים וביי״ס עממי „תרבות״. חניכי ביה״ס היו ממשיכים לימודיהם בגימנסיות עבריות בקובנה, אליטא, וילקובישק ומאריאמפול. כן היתה במקום ספריה גדולה. העיירה הצטיינה בחיי־תרבות ערים ובמספר גדול של ת״ח ומשכילים. סיפקה רופאים, עורכי־דין ורוקחים לישובים הסמוכים. היתה בה פעילות ציונית תוססת והיענות ערה לכל מפעל למען א״י.

מרבניה: הרב פלטירוביץ; הרב יוחנן זופוביץ; ורבה האחרון — ר׳ דב־בר שניצר הי״ד.

מעסקניה: ר׳ שמעון וירבלסקי (עסקן ציוני מסור. נפטר בארץ); זלמן ולדשטיין (מנהל הבנק העממי).

מילידיה: ר׳ יעקב באריט; הצייר בצלאל מלחי (סולניצקי).

סינזישוק

ב־1856 מנה ישובה היהודי 414 נפש, וב־1897 — 370.

סלוק

(סאַלאַקאַס), מחוז אַז׳אַראַני־זאראסי

סאלוק נמצאת על גבול פולין, קרובה לנהר וויליה, מוקפת אגמים ויערות.

הישובים הסמוכים לה: אַז׳אַראַני (22 ק״מ), אוטיאן (40), דוסיאט (28), אנטאליאַפט (20), טארגין (26). בקירבתה היו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודיים בכפרים פראטקון (8), אזווינץ (12), אוואנאסטע (6), ראקאַן (10). באחוזה זגריני (8) ישבו 6 משפחות יהודיות. תחנת־הרכבת (בקו וארשה—פטרבורג) היתה במרחק ק״מ אחד.

העיירה קיימת כ־400 שנה. אדמותיה של סאלוק היו שייכות לברון צרפתי. ב־1902 נשרפה העיירה כולה. הודות למצבה הגיאוגרפי, קירבתה לנהר ומסה״ב, חזרה ונבנתה מחדש ואוכלוסיתה גדלה.

הישוב היהודי בה הוא מהראשונים בליטא. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום 500 משפחות יהודיות, שהתפרנסו בכבוד ממסחר בתוצרת חקלאית ובעצים ובדייג.

המצב השתנה אחר המלחמה. הגבולות החדשים ניתקו את העיירה מתחנת־הרכבת הסמוכה, מווילנה ומהנהר וויליה, שדרכו הושטו רפסודות לגרמניה. העיירה נותרה ללא מקורות־מחיה, ובניה עלו לא״י או היגרו לאמריקה, אפריקה הדרומית וקובה. הישוב היהודי נתמעט ומנה ערב השואה כ־200 משפחות, שחיו בדוחק והתפרנסו בעיקר מרוכלות, סריגת גרביים ומלאכה זעירה. ב־1937 היו במקום 56 בעלי־מלאכה יהודים (14 עובדי מחט, 13 סנדלרים ותפרים, 6 קצבים, אופה, 7 עובדי־מתכת, 4 נגרים, שען, 10 אח׳). רוכליה היהודים היו נודדים כל ימות השבוע בכפרים. מספר יהודים עסקו בדייג באגמים הסמוכים. טחנת־הקמח והמנסרה היו בבעלותו של צבי גרביץ. הבנק העממי היהודי מנה 161 חבר.

ב־1939, עם ספוחה של וילנה לליטא, התאוששה העיירה. בווילנה שרר אז מחסור חמור בדלק ובמצרכי־מזון. יהודי סאלוק החלו לספק לווילנה עצים ותוצרת חקלאית וכן ייצאו סחורות רבות לרוסיה. הפחד מפני המלחמה, ששרר בסתיו 1939, חלף ובני העיירה עסקו בפעילות מסחרית ערה ונהנו מהשפע הפתאומי והקצר, פרי הנסיבות החדשות.

היו במקום בימ״ד, קלויז ושטיבל. בחדר למדו 25 ילד, ובביה״ס „תרבות״ — 110 תלמידים.

מרבניה: ר׳ יעקב קלמס; ר׳ אליהו־מרדכי ולקובסקי; ורבה האחרון — ר׳ יעקב רלבה הי״ד.

מילידיה: הבקטריולוג והעסקן הציוני ד״ר אריה בעהם.

סלט

(סאַלוצ׳יאַי), מחוז בירז׳

סאלאַט שוכנת על נהר מושא. סמוכה לבירז׳ (23 ק״מ), פוסבול (23), ואשקי (17), ז׳יימל ולינקובה. בכפרים גריבקלה (2), פאשאלה (4), קומיאן (7) וקובילון (3), התקיימו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודיים.

עוד בסוף המאה הי״ח היה במקום ישוב קראי („יהדות ליטא״, כרך א׳, עמ׳ 141). ליהודים רבניים היתה הישיבה בעיירה אסורה עד 1882. בשנת 1908 נשרפה כמחצית העיירה.

לפני מלחה״ע ה־1 מנה ישובה היהודי כ־300 נפש (70 משפחות), ב־1921 — 156 נפש (50 משפחות), ב־1939 פחות מ־100 נפש (25 משפחות). פרנסתם היתה על יום השוק (יום ג׳ בשבוע) ועל היריד השנתי.

רבים היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה ואף עלו לא״י.

מרבניה: ר׳ מנחם־מנדל.

סלנט

(סאַלאַנטאַי), מחוז קראַטינגה

סאַלאַנט סמוכה לדאַרביאַן (22), פולאנגן (25), פלוטל (14), פלונגיאַן (24), מאַיסיאַד (12). תחנת־הרכבת היתה במרחק 20 ק״מ מן העיירה.

ראשיתו של הישוב היהודי עוד במאה הי״ז. לפי רשימות מ־1766 היו אז 279 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 היו בה 990 יהודים, וב־1897 — 1106. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־1200 יהודים (כ־300 משפחות). ב־1921 מנה הישוב היהודי במקום כ־800 נפש. ב־1926 נשרפה כמעט מחצית העיירה. לפני השואה ישבו בה כ־500 יהודים (150 משפחות).

פרנסת היהודים היתה בעיקר על המסחר והמלאכה בימי השוק (ג׳, ו׳). מ־19 בעלי־מלאכה יהודים היו 7 סנדלרים, 2 חייטים, 2 פחחים, נפח, בורסקאי, 2 זגגים, שען, כורך ו־2 כובענים. היה במקום ביח״ר קטן לנרות פרפין „אלקטרה״, שבעליו (ליפא זיו) ושני פועליו היו יהודים.

היהודים היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה, וחלק עלה לארץ.

היו בעיירה בית־כנסת עתיק, בימ״ד ושני „שטיבלאך״, שנועדו לפשוטי־עם שלמדו שם מפי מלמד או „רבי״. בין המלמדים — ר׳ מיכל מנישביץ (אבי התעשיין דב מ.) ור׳ יעקב לוינזון (מראשי „המזרחי״ בארה״ב). בשנים 1903—1910 היו בה ישיבה ו־5 חדרים. בליטא העצמאית היו שני מוסדות חינוך — ת״ת ובי״ס עממי „תרבות״, שלמדו בו למעלה מ־100 תלמידים (נוסד בשנת 1919 ע״י ב״צ יוסלביץ. המנהלת היתה גב׳ זיו, והמורים — ליזורביץ ויוסלביץ). הספריה, שנוסדה ב־1906 ע״י הירש אולשטיין ואחד מבניו של הרב רבינוביץ, היתה בלתי־ליגלית עד 1914. ב־1918 אושרה ע״י השלטונות ונקראה ע״ש י. ל. פרץ. ב־1923 היו בה כ־1600 ספר.

פעלו במקום חברות ללימוד תורה, „תפארת בחורים״, ומוסדות חסד וצדקה („הכנסת כלה״, „לינת הצדק״, „ביקור חולים״). כן היה במקום גדוד מכבי־אש מתנדבים יהודים. בתקופה שקדמה לשואה פעלו בה גם סניפי „המזרחי״, אג׳ ישראל ו„צעירי ציון״.

העיירה התפרסמה בכל ליטא ומחוץ לגבולותיה בתלמידי־חכמים שהעמידה, באנשי־מוסר וכן ברבניה, משכיליה וסופריה. היתה בין מרכזי התורה והמוסר החשובים בליטא, ספוגה רוח של אצילות תורנית.

מרבניה: ר׳ צבי־הירש ברוידא; ר׳ הלל (ר׳ הלל מסאלאנט) מילייקובסקי; ר׳ גבריאל פיינברג; ר׳ יוסף יפה; ר׳ מאיר אטלס; ר׳ אברהם־אהרן בורשטיין (תר״ס); ר׳ מרדכי־יצחק־אייזיק רבינוביץ; ר׳ משה־יונה וינר הי״ד; ורבה האחרון — ר׳ מאיר־צבי קלף הי״ד.

מילידיה: ר׳ יוסף־זונדל סלנטר; ר׳ נפתלי אמשטרדם; ר׳ משה ב״ר אהרן (מ״מ במיר, מו״צ בראַצק; מחבר ספר „פרדס חכמה״); ר׳ אלחנן כהן („סלנטר״, ייצג את ר׳ ישראל סלנטר ואת גדולי הרבנים ברוסיה בפני השלטונות ובוועידות בפטרבורג. נפטר בווילנה, תרל״ט); המגיד ר׳ משה אהרנסון; ר׳ יעקב ברמן; הסופר מרדכי־אהרן גינצבורג; המשורר יוסף יפה; שאול הורביץ (עו״ד. מחבר ספר על המשפט האזרחי הרוסי והאירופי בהשוואה למשפט העברי); התעשיין דב מנישביץ; איש המדע ויליאם לורנס (זיו).

סמילישוק

(סאַמאַלישקאַס), מחוז טרוקי

סאַמילישוק סמוכה לוויסוקידבור (15 ק״מ), ואַוויה (19), ז׳וסלי (24). בכפר קאַטבישוק הסמוך (13) התקיים לפני מלחה״ע ה־1 ישוב יהודי.

לפני מלחה״ע ה־1 חיו במקום 60 משפחות יהודיות. אותו מספר יהודים חי גם ערב השואה.

יהודי העיירה התפרנסו ממסחר (יום ג׳ היה יום השוק ואחת לשנה התקיים יריד) וממשקי עזר שעל־יד בתיהם.

היו במקום בימ״ד ובי״ס „יבנה״.

מרבניה: ר׳ דב ברגמן; ורבה האחרון — ר׳ ישעיהו־משה שסקין הי״ד.

ספיזישוק

(זאַפישקיס), מחוז קובנה

סאַפיזישוק הוא ישוב קדום על הגדה השמאלית של הניימן, 14 ק״מ מקובנה. לפנים שכנה העיירה על שפת הנהר ובימי האביב היתה נפגעת על ידי השטפונות. בימי הצאר אלכסנדר השני הועתקה אל הגבעות הסמוכות לחוף.

הישוב היהודי במקום היה מהראשונים בליטא. ב־1831 השתתפו היהודים במרד הפולני נגד השלטון הצארי. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־70 משפחות יהודיות, אך בליטא העצמאית ירד מספרן ל־40.

עיקר פרנסתם של היהודים היתה על המסחר בעצים והשייט על פני הניימן. הם הצטיינו בפשטותם ובהילוכם הכפרי, באופן דיבורם, בתגובתם באגרוף על מעשי עוול. בכל אורחם ורבעם דומים היו לטיפוסי „עם הארצות״, אך מאחורי חיצוניות פרימיטיבית הסתתרה נפש יהודית חמה, נדיבות לב ויד פתוחה לכל דבר שבצדקה.

בעיירה פעלו חברות גמ״ח ו„לינת הצדק״. היו שם גם למדנים ומשכילים. רבים חתמו על עתונים עבריים. היה במקום בי״ס עברי עממי מודרני עוד משנת 1910. בי״ס זה המשיך קיומו גם בליטא העצמאית. כן היה פעיל חוג דרמטי.

מרבניה: ר׳ ישראל אביגדור; ר׳ חיים־זאב קריגר (נפטר תרס״ג); ר׳ אהרן־שלמה ב״ר יששכר־דב זלמנוביץ; ר׳ מאיר ורזבלובסקי; ר׳ יוחנן זופוביץ־זרחי; ורבה האחרון — ר׳ יצחק גרין הי״ד.

מילידיה: ד״ר משה קריגר.

סקופישוק

(סקאַפישקיס), מחוז ראַקישוק

סמוכה לקופישוק, פונידאַל, ראַקישוק וקאַמאַי.

בימי הצארים היתה שייכת למחוז נובו־אלכסנדרובסק (אַזאַראַני־זאַראַסאַי). בליטא העצמאית סופחה למחוז ראַקישוק. בשנת 1847 חיו בה 282 יהודים (85% מכלל האוכלוסיה). ב־1897 מנה ישובה היהודי 1010 נפש.

בימי מלחה"ע ה־1 יצאו רבים לרוסיה, מהם שהשתקעו שם ולא חזרו עוד לעיירה. בליטא העצמאית פחת מספר היהודים במקום.

היהודים התפרנסו ממסחר, חנוונות ורוכלות. המסחר העיקרי היה בפשתן. לפני מלחה"ע ה־1 היו קשרי המסחר עם דווינסק ונובו־אלכסנדרובסק. אחרי המלחמה — עם קיבארט. מספר יהודים סחרו ביערות. אחרים חכרו אגמים בסביבה. ב־1937 חיו בה 6 בעלי־מלאכה (3 חייטים, סנדלר, קצב ונגר).

היו במקום 2 בתי־מדרש: אחד של חסידים ואחד של „מתנגדים".

מרבניה: ר' עזריאל גורדון; ר' מנדל; ורבה האחרון — ר' מנחם קופלוביץ הי"ד.

סרדניק

(סאֶראֶדז'יוס), מחוז קובנה

סראֶדניק נמצאת בין הניימן והדוביסה. סמוכה לווילקי (13 ק"מ), וילון (9), יורבורג (40), קובנה (40). כל העיירה היתה רחוב אחד, שאורכו כ־2 ק"מ. בש' 1847 מנה ישובה היהודי כ־1090 נפש, ב־1897 — 1174, ב־1914 כ־800 נפש (160 משפחות), שהיוו 90% מכלל האוכלוסיה. סיבת הירידה של האוכלוסיה היהודית נעוצה בהגירה לארה"ב ולאפריקה־הדרומית, שהחלה בסוף המאה הי"ט ונמשכה עד 1914.

בש' 1915 גורשו היהודים לפנים רוסיה. אלה שנשארו בווילנה חזרו לעיירה, עם כיבושה ע"י הגרמנים, ומצאוה שדודה ושרופה. אחרי המלחמה קוממו היהודים את הריסותיה ובנוה מחדש, לרבות ביכ"נ, בי"ס ומוסדות ציבוריים אחרים. ערב השואה (1939) מנתה הקהילה היהודית 600 נפש.

היהודים עסקו במסחר בעצים, חנוונות, מלאכה וחקלאות. עיקר פרנסתם היתה על יום השוק השבועי ועל היריד החדשי. גינת־ירק ועצי פרי ליד כל בית היו חלק מנופה של העיירה. מקור־פרנסה חשוב במקום שימשה הספנות והשטת דוברות על הניימן והדוביסה לגרמניה. ארגון „בעלי המלאכה" בעיירה מנה עשרות בעלי־מלאכה שונים ועגלונים רבים. עם סלילת הכביש קובנה—יורבורג נפתחה בו תנועת מכוניות ופרנסתם של רבים נתקפחה והם נשארו מחוסרי עבודה.

ביח"ר קטן למשקאות היה בבעלותו של יהודי. הבנק העממי היהודי נוסד בש' 1924 ומנה 143 חבר.

היו בעיירה שני בתי־מדרש ו„שטיבל" חסידי אשר ניבנה בסוף המאה הקודמת ע"י יהודים מרוסיה הלבנה שבאו למקום לרגל המסחר בעצים. במשך הזמן התבוללו החסידים בין שכניהם ה„מתנגדים". בימי מלחה"ע ה־1 נשרפו ה„שטיבל" ושני בתי־המדרש.

בליטא העצמאית היו בעיירה שני חדרים, בי"ס „תרבות" (150 תלמידים) וספריה. כן פעלו במקום סניפי צ.צ., השוה"צ, „החלוץ" ו„מכבי". „החלוץ" מנה 100 חבר, ושאר הארגונים — 50. מוסדות הצדקה שפעלו בה: „לינת הצדק" וקופת גמ"ח.

מרבניה: ר' חיים ליפשיץ; בנו — ר' זאב־דב ליפשיץ (ר' ברלה סרדניקר), מחבר „מעין חיים" ו„רוח חיים"; ר' ישראל קפלן, הרב הצבאי הראשון בליטא; ר' משה־יונה כ"ץ (נפ' תרצ"ו); ורבה האחרון — ר' זלמן קרבוז הי"ד.

מילידיה: הרב דב־אריה לוינטל; הורי הזמר אל ג'ולסון (יואלסון). הם עזבו את העיירה בסוף המאה הקודמת ועברו לפטרבורג ומשם היגרו עם בנם לארה"ב.

סרהיי

(סאֶיריאַי), מחוז אליטא

סאֶרהיי מוקפת מכל עבריה כבישים. היא סמוכה לאליטא (24 ק"מ), מאַראטש (28), לאזדיי (20), סימנה (20), וישיי (20), לייפון (20).

בכפרים הסמוכים שוואנטאז'ארי (12), בוברי (12), יעניץ (7) ושלאונט (12), היו לפני מלחה"ע ה־1 ישובים יהודיים.

סביבתה עשירה באגמים, ששימשו מקור פרנסה לדייגים מקומיים.

בש' 1812 חנה בה הצבא הצרפתי ונפוליאון שכח במחנה מעיל. היהודים תפרו ממנו פרוכת לארון הקודש.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום כ־400 משפחות יהודיות. ב־1912 עלתה מחצית העיירה באש. בש' 1921 מנה ישובה היהודי 1050 נפש, ולפני השואה רק כ־800 נפש (כ־200 משפחות).

יהודי העיירה עסקו במסחר, בדייג, בחקלאות (פלחה ועצי פרי). היו גם יהודים בעלי אחוזות גדולות (יוסף גרברסקי, פרומה וזבוצקי). ביהח"ר למכונות חקלאיות היה בבעלותה של משפחת צוילינג, וביהח"ר למשקאות ובירה — בבעלותם של יצחק־צבי סלבטיצקי ומשה פינקל. להם היתה גם מטוויה גדולה, ששימשה את כל הסביבה, היתה מעבדת חומר גלם שהובא מקובנה ומשווקת את תוצרתה בשוק הארצי.

ימי השוק היו פעמיים בשבוע (ג', ו'), וירידים — 16 בשנה.

בליטא העצמאית גברה ההגירה מן העיירה עקב דחיקת רגלי היהודים מהחקלאות (בעקבות הרפורמה האגררית) והמסחר (ע"י הקואופרטיבים הליטאיים). היהודים היגרו בעיקר לארה"ב, מקסיקו ודרום־אפריקה. רבים, במיוחד בני נוער, עלו לארץ.

הבנק העממי היהודי, אשר נוסד בש' 1923/25, מנה 211 חברים. הבנק מילא תפקיד חשוב בשיקום העיירה לאחר מלחה"ע ה־1.

מצבם הכלכלי של יהודי המקום היה, בדרך כלל, טוב. הם היו תורמים ביד נדיבה לקרנות הלאומיות ולכל המפעלים לטובת א"י.

היו במקום בימ"ד, „קלויז" ו„שטיבל" אחד. בבי"ס „תרבות" למדו 120 תלמידים. כן היתה בעיירה ספריה, ופעלו בה חברת „ביקור חולים" ו„לינת הצדק".

העיירה הצטיינה בחיה הציבוריים הערים ובמספר עסקנים חרוצים. פעלו בה כל המפלגות הציוניות, אגודות נוער וספורט („מכבי", „הפועל"), וכן אגודות נשים. היה בה ארגון של מכבי־אש מתנדבים, אשר היו כולם יהודים ולא פעם הצילו משריפה רכוש ליטאים — הודות למכשירי הכיבוי שרכשו בכסף יהודי.

כינויים של בני סאֶרהיי: „פודפאַלשציקעס" (מבעירי אש).

מרבניה: ר' ישראל גולדין; ר' גרשון רבינזון; ר' אברהם־צבי פנחס־אליאשברג; ר' א. קרנו; ר' א. שצ'ופק; ר' חיים וסרצוג הי"ד.

בעיירה „ערך גלות" הגר"א וישב בה שנה שלימה עם תלמידו ר' חיים. שש שנים ישב בה דוד גורדון, עורך „המגיד".

מעסקניה הציבוריים: מאיר איבשקובסקי והאחים רוזנצוויג, שעיקר פעולתם היתה בקרב הנוער.

מילידיה: הסופר והמו"ל אליעזר שפירא; המחנכים והעסקנים הציוניים אליעזר, צבי ותנחום רוזנצוויג.

פודזלווה

(ז'אלווא), מחוז וילקומיר

פודזאלווה סמוכה לווילקומיר (21 ק"מ), גאדרוביץ (21), מאליאט (21), שירווינט (21), קורקלי (21), אוואנטה (21).

הקהילה היהודית במקום היא מהראשונות בליטא. במאה הי"ח היתה כפופה לקהילת וילקומיר ולמוסדותיה, כולל בית־העלמין. יום אחד „מרדו" יהודי העיירה והקימו להם בית־עלמין משלהם.

מספר היהודים במקום היה כ־400 נפש (1939). פרנסתם היתה על ימי השוק בעיירה ובסביבה ועל משקי־עזר קטנים. כן היו ביניהם כמה בעלי־מלאכה.

היו בעיירה שני בתי־תפילה: של חסידים ושל „מתנגדים".

ב־1927 נוסד ביזמתה של מרת חריט־מוסל בי"ס „יבנה" (המורים: הירש־לייב שטוקול, חנה לוין־גרשטיין, יעקב חריט, שפיז), אשר מילא תפקיד חשוב בחינוך הדור הצעיר ובעידוד להקמתו של ארגון חלוצי.

מרבניה: ר' יהודה הלוי ליפשיץ; ר' צבי־יהודה קושלביץ (מתר"ן); הרב קרינס; ורבה האחרון — ר' לייב לוי הי"ד.

מילידיה: ר' יצחק גרודזנסקי; הסופר צבי־ניסן גולומב.

פולאנגן

(פאלאנגא) מחוז קראטינגה

פולאנגן שוכנת על חוף הים הבלטי. הישובים הסמוכים לה: קראטינגה (12 ק"מ), ממל (20), ליבאו (70). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בקראטינגה.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום היא במאה הט"ו. בפנקסה הישן של החברה־קדישא נמצאו רשימות עוד משׁ' רמ"ז (1487). היהודים הראשונים שהתיישבו בה היו שומרי־גבול וגובי־מכס מטעם הנסיך הגדול ויטובט. בש' 1540 הרשה מלך פולין ליהודים לבנות בית־כנסת, להקים בנייני ציבור, בית־קברות, וכן להשתמש בשדות מרעה שבסביבה. באגרת זכויות שקיבלו היהודים בש' 1639 מהמלך ולדיסלב הרביעי היה סעיף שהתיר להם לעסוק במלאכה ולרכוש קרקע ולעבדה. זכויות אלו אושרו מחדש בש' 1742 ע"י המלך אוגוסט ה־3. אגרות אלו הביאו תועלת רבה ליהודים גם במאה הי"ט במשפטיהם עם הגרפים הפולנים אוגינסקי וטישקאביץ על זכות בעלותם על קרקע.

בש' 1887 מנה הישוב היהודי בעיירה 1100 נפש. לאחר מלחה"ע ה־1 ישבו בה 950 יהודים (40% מכלל האוכלוסיה), ובש' 1939 — כ־700 (150 משפחות).

הירידה במספר היהודים באה מחמת ניתוקה של העיר מרוסיה ומלטביה. כן נפגעה כלכלתה ע"י המכס הגבוה שהוטל במדינות מערב אירופה על תכשיטים מעינבר שהיו מיוצרים במקום.

ימה של העיירה עשיר היה בעינבר, שנתפרסם בעולם כולו ושימש לתעשיית תכשיטים ודברי־חפץ שונים. לתוצרת זו היו בזמנו שווקים נרחבים במערב אירופה וברוסיה. את העינבר עיבדו בעשרות בתי־מלאכה, שכמעט כל עובדיהם היו יהודים. תעשיה זו היתה מטה לחמן של מאות משפחות. הודות לשפת ימה היתה למקום נופש ורחצה לאלפי קייטנים מכל רחבי ליטא. בימי הקיץ היו בני המקום וכן בני הסביבה — קראטינגה, גורז'ד, דארביאן וסאלאנט, מחזיקים בה בתי־הבראה ועסקים אחרים.

קירבתה לגבול הגרמני, וכן תנועת התיירות והקיט, הטביעו את חותמן על מראה החיצוני. רחובותיה היו רחבים ונקיים, ועל־יד הבתים היה שפע של ירק ופרחים. העיירה הצטיינה בחיי חברה ערים.

היו במקום ביכ"נ גדול (נבנה בתרל"ח), בימ"ד (תר"ס) וקלויז (תר"ס). בשני חדרים ובבי"ס „יבנה" למדו כ־100 תלמידים. בחיי הציבור היהודי המקומי היו פעילות כל המפלגות הציוניות, אגודות נוער ו„החלוץ" ומוסדות חסד רבים.

הרב יהושע הלר דאג בשנות כהונתו לא רק לענייני דת, אלא גם לשיפור תנאי חייהם של בני עדתו. במיוחד דאג לתיקון מצבם של הפועלים. בהשתדלותו עבדו הפועלים בערב שבת וערב חג רק מחצית היום, אך קיבלו שכר בעד יום עבודה שלם. כן היו משחררים את הפועלים היהודים מבתי־המלאכה כל יום בשעה 4 למחצית השעה לתפילת מנחה.

ב־1938 פרצה בעיירה שריפה ורוב בתי היהודים עלו באש. הודות למרצו של הרב שמואל־מנחם הלוי כץ הושגו האמצעים הדרושים לשיקומה.

מרבניה: ר' יעקב (תע"ט); ר' יחזקאל פייבל (נו' תקט"ו בפולאנגן. מ"מ בעיירת מולדתו ואח"כ מ"מ בדראצ'ין ובווילנה); ר' יהושע הלר; ר' נחום־מיכל כהנא; ר' יוסף־הלל ברמן (עד תרנ"ח); ר' חיים־יצחק קורב; ר' שמואל־מנחם הלוי כץ; ורבה האחרון — חתנו, ר' אהרן־יצחק כץ הי"ד.

מילידיה: הכלכלן הפרופ' דב ברוצקוס; אחיו, הרופא והחוקר ד"ר יוליוס ברוצקוס; מנהל הגימנסיה העברית בקובנה יואל ברוצקוס; המחבר יעקב מרק.

פומפיאן

(פומפאנאי), מחוז פוניבאז'

פומפיאן סמוכה לפוניבאז' (24 ק"מ), ואבולניק (20), פוסבול (15), פושאלאט (7).

ישובה היהודי הוא מהראשונים בליטא. בימי „ועד ליטא" היתה שייכת לגליל בירז'.

בש' 1766 ישבו בה, לפי רשימות מס־הגולגולת, 583 יהודים, בש' 1847 — 694, ובש' 1897 — 1007 יהודים. בימי מלחה"ע ה־1 יצאו היהודים את העיירה ונדדו לרוסיה. אחרי המלחמה חזר חלק מהם ומצאו את רכושם שרוף ושדוד. בש' 1921 מנתה הקהילה היהודית כ־75 משפחות.

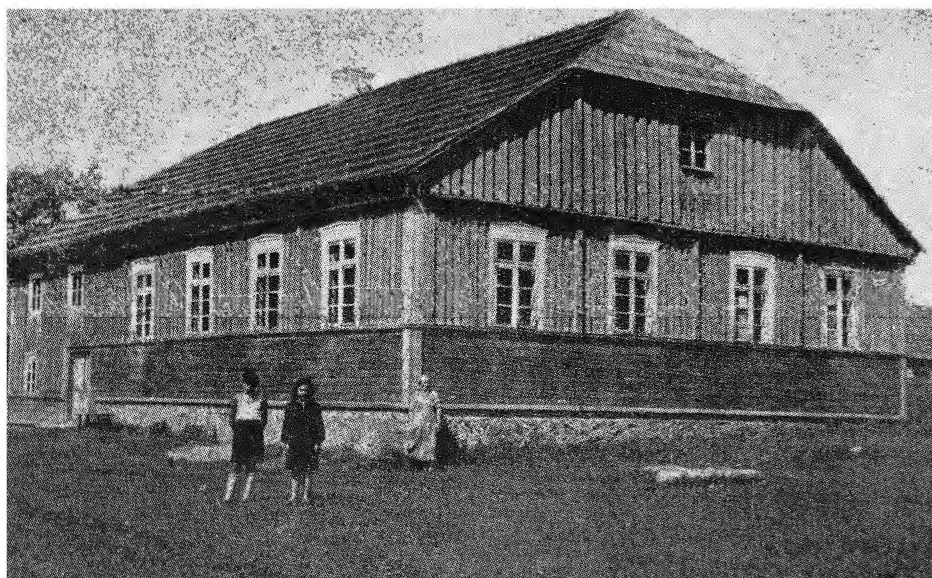
היהודים עסקו במסחר, מלאכה וחקלאות. ענף כלכלי חשוב

לוקניק.
בית-ספר
עברי

ליגום.
בית
יהודי

לייז'ובה.
בית-המדרש

לייפון.

לינקובה.
בית־המדרש

מאז'ייק.
רחוב
התחנה
(1929)

מאליאט.

מאָראָטש.
השוק

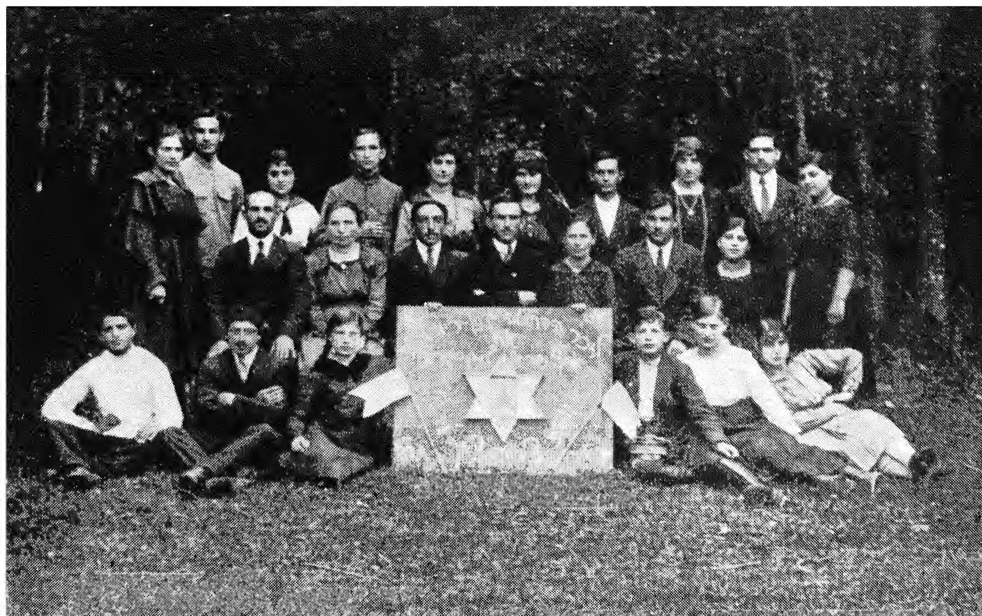
מוסניק.
(1938)

מאריאמפול.
רחוב ויטובט
(1934)

מאריאמפול.
הגימנסיה
העברית

מירוסלאוו.
קבוצת
„צעירי ציון"
(1920)

נאמוקשט.
בית־ספר
עברי
(1929)

ניישטוט־טאווריג.
ככר השוק.

ניישטוט־שאקי.

סאלאט. ככר השוק

סאלאנט. אחרי יום השוק

סאלוק.

סאמילישוק.
בנין בית
הספר

סארהיי.
קבוצת
ילדים
יהודים

סוביינישוק.
בבית־העלמין
היהודי

סודארג.
נשים
יהודיות
בקורס
לתפירה
(1929)

סוויאדושץ'.
ועדת־בחירות
לקונגרס
הציוני
(1935)

סטוקלישוק.
מיסדר של
כבאים
יהודים

במקום היתה תעשית הגבינה הצהובה. הפרנסה היתה מצויה בדוחק ורבים נאלצו להגר לארה"ב ובעיקר לאפריקה־הדרומית.

בעיירה היה ביכ"נ אחד. בחצר ביהכ"נ היתה מצבת־אבן מוקפת גדר, לזכר ר' ישראל מפומפיאן, הקדוש שקידש את השם בראשית המאה הי"ט. הנוצרים העלילו אז על היהודים כי רצחו ילד נוצרי. ר' ישראל קיבל על עצמו את ה„אשמה", והגויים שרפוהו על־יד ביהכ"נ. באותו מקום הוקמה לזכרו מצבה ועליה חרתו את שמו.

בימי ליטא העצמאית היה במקום בי"ס עברי. הנוער היה חדור כולו שאיפה לעלות לארץ. רבים היו בהכשרה.

פומפיאן שימשה מקום תורה לסביבה גדולה, והצטיינה ברבניה ובלמדניה. היא זכתה לרבנים בעלי שם בכל ליטא, והעמידה מספר ת"ח ומשכילים.

מרבניה: ר' יצחק (אייזיק) ב"ר אליעזר (במאה הי"ח); ר' יעקב מסוואַנציאן (קודם לכן שימש בווילקומיר. ראה עליו ב„עלילות אליהו", עמ' 56); ר' יצחק; ר' משה־אליהו (שימש אב"ד פומפיאן משך 15 שנה); ר' שאול ב"ר דב שפירא; ר' יהונתן אליאשברג; ר' אריה ליפקין; ר' ישראל ב"ר יהודה כץ; ורבה האחרון — ר' יצחק־מאיר חיט הי"ד.

מילידיה: ר' אשר־ניסן לויתן, ר"מ ומו"צ בשאוולי, ואח"כ בברונקס (ניו־יורק); המשורר בנימין ביאלוסטוצקי; ד"ר יוסף לוריא (מראשי החינוך העברי ומניחי יסודותיו בארץ).

פוניבז'

(פאַניאָוואַז'יס), עיר מחוז

פוניבאַז נמצאת על שני חופי הנאַוויאַז'ה, החוצה אותה לשניים: החלק הצפוני — השוכן על גבעות, והחלק הדרומי — בשפלה. צפון העיר היה מפותח פחות. בדרומה נמצא המרכז המסחרי, השוק ושיכוני היהודים. לאחר מלחה"ע ה־1 הוקמה שכונה יהודית חדשה, שנקראה „פאלסתינקה". במשך מאות בשנים נודעה חשיבות רבה לעיירה הקרובה אופיטה, שבה רוכז מינהל הסביבה כולה. כן נודעה בעבר הרחוק חשיבות גדולה יותר לנהר נאַוויאַז'ה ועוד בראשית המאה הי"ח היו האניות המפליגות בנהר מגיעות עד פוניבאַז'.

ראשיתה של העיר

במאה הי"ד התקיים ישוב קטן בעיר העתיקה. המקורות ההיסטוריים מימי ויטובט מספרים על ישובן של 153 משפחות של שבויים קראים, שהובאו מקרים. חלק מהן נשלח לפוניבאַז'. הם היוו במשך הזמן את הישוב הקראי השני בגדלו בליטא (אחרי טרוקי). רובם גרו ברחוב אחד (רח' ראַמיגולה, בו עמד גם בית־התפילה שלהם). לאחר שנים פחת מספרם, ורק מעטים מהם נשארו גם בליטא העצמאית. במחצית המאה הט"ז היתה זו כבר עיירה גדולה. מספר רב של תעודות וחוזים, שנכתבו בעיר עוד בשנים 6—1554, נשתמרו עד ימינו.

חשיבות העיר עלתה במחצית השניה של המאה הט"ז, עם העברתם של מוסדות השיפוט מאופיטה (1568). בסוף המאה הוחל בהקמת חלקה החדש של העיר.

פוניבאַז' סבלה קשות מפלישותיהם של השוודים במשך כל המאה הי"ז ותחילת המאה הי"ח. ב־1704 עבר דרכה צבא שוודי, אשר שדד את העיר.

אחרי חלוקתה השלישית של פולין עברה העיר לשלטון רוסי והפכה לבירת מחוז. ב־1802 נכללה בגבולות פלך וילנה, ומ־1843 — בגבולות פלך קובנה. מלחמות נפוליאון לא השפיעו עליה, מאחר ששכנה הרחק משדות־הקרב. העיר נפגעה בימי מרידות הפולנים בשנים 1831 ו־1863. אחרי דיכויין גברה מדיניות הרוסיפיקציה וניתנו הקלות גדולות לרוסים, אשר הסכימו להתיישב בה.

בליטא העצמאית נחשבה לעיר הרביעית בגודלה. מסה"ב שחיברה אותה עם דווינסק, שאוולי, קובנה והגבול הפרוסי, וכן המסילה הצרה, שחיברה אותה עם אוטיאן, נתנו דחיפה גדולה להתפתחותה. העיר הפכה מרכז למסחר בפשתן ובזרעי פשתן, בתבואה, עצים, עורות וייצואם לחוץ־לארץ. הוקמו בה טחנות־קמח מודרניות, מהגדולות בליטא („יאקור", רובינשטין, לב ואחרות). הוקמו בתי־חרושת למשקאות חריפים, בירה, שמרים, מנסרות עץ ועוד. חנוונים וסוחרים מעשרות עיירות וכפרים, מן הסביבה הקרובה והרחוקה, ערכו בה את קניותיהם. כן נבנו בה אכסניות ובתי־מלון. פעמיים בשבוע, בימים ב' ו־ה', היו באים לשוק אלפי אכרים למכור את תוצרתם ולקנות את הדרוש להם. העיר גדלה ויפתה. במקומם של בתי־העץ הישנים נבנו בה בתי־לבנים בני 3—2 קומות. השלטון הרוסי הקים בעיר בי"ס ריאלי ובנין לבית־משפט מחוזי.

ראשיתה של הקהילה היהודית

יהודים החלו להתיישב בה במאה הי"ז. הם השתכנו, כאמור, בגדה השמאלית של הנהר. עוד לפני כמאתיים שנה הקימו את „בית־הכנסת הישן" (בנין עץ גבוה ובו ארון קודש ובימה מפוארים, מקושטים בפיתוחי עץ, מעשה אמן. מנורת־הנחושת הגדולה שנתלתה בו היתה מסוף המאה הי"ח). מוסדות הקהילה, בית־המרחץ והאיטליזים התרכזו בקירבת מקום. בית־הקברות היה בפרברה המערבי של העיר.

את המרכז המסחרי היוותה ככר השוק, וממנה הסתעפו רחובות לכל הכיוונים. הישוב היהודי פיתח בעיר את המסחר, המלאכה והתעשיה הזעירה, והתחיל גדל במהירות.

העיר, שלפני חלוקת פולין נכללה במחוז טרוקי, הפכה בימי הצארים לעיר מחוז. השלטון הרוסי אסר על היהודים לגור בכל חלקי העיר, ורק בש' 1882 בוטל איסור זה. רובע המגורים העיקרי של היהודים בתקופה זו היה ב„סלובודקה", בין הרחובות הויפשר וראַמיגולה. הבתים היו ברובם בתי־עץ. בש' 1812, כאשר נפוליאון לן בעיר, נמצא עבורו בקושי בנין־לבנים אחד.

לפי רשימות המס מש' 1766 ישבו בעיר 254 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 היו בה 1447 יהודים, ובש' 1897 מנתה העיר 6627 יהודים (50% מכלל האוכלוסיה). לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כ־7000 יהודים (39% מכלל האוכלוסיה). בש' 1915 הוגלו יהודי העיר יחד עם יהודי פלך קובנה לפנים רוסיה. העיר התרוקנה מתושביה היהודים, שהפכו פליטים. הרובע היהודי „סלובודקה" נשרף כליל והפך תל־חרבות, והרכוש שנשאר במקום נשדד.

כשנכבשה העיר ע"י הגרמנים החלו להתלכד בה שרידי היהודים, שהתחמקו מהגירוש ונשארו בעיירות שבסביבה ובפלך וילנה. ועד הקהילה חידש את פעולתו בהיקף קטן, כי מספר היהודים במקום היה מועט. לאחר חתימת הסכם־השלום

בברסט-ליטובסק נכנסו לעיר הבולשביקים, שלא החזיקו מעמד אלא זמן קצר, כי גורשו ע״י חיילי באַרמונט והליטאים שבאו בעקבותיהם. חיילים אלה רצחו בעיר כמה יהודים. כן היו מקרים של התעללות ביהודים ומעשי שוד.

עם הקמת ליטא העצמאית החלה תקופה חדשה בחיי יהודי העיר. הגולים החלו חוזרים, ובש׳ 1921 ישבו בה כבר קרוב ל־8000 יהודים (לפי נתונים של „ועד הארץ״), אך לפי המפקד הרשמי מש׳ 1923 היו בה רק 6854 יהודים (36% מכלל האוכלוסיה). בש׳ 1939 ישבו בעיר למעלה מ־10,000 יהודים, שמילאו תפקיד נכבד בחייה הכלכליים. בידיהם היה המסחר והיצוא של פשתן ותבואות. הם היו בעלי טחנות־הקמח הגדולות, שסיפקו חלק גדול מהצריכה של כל ליטא. האחים חזן היו בעליו של ביח״ר לעיבוד פשתן. כן היו בבעלות של יהודים בתיח״ר ומלאכה אחרים, שמכרו את תוצרתם ברחבי ליטא (ביח״ר לסוכר, ביח״ר ליציקה ועוד).

מלבד סוחרים, סוכנים ופקידים, העסוקים במסחר ובתעשיה, היה מספר ניכר של יהודים (כ־10%) מתפרנס ממלאכה. ארגון בעלי־המלאכה היהודים מנה (בש׳ 1939) כ־300 חבר. תפקיד חשוב מילא הבנק העממי היהודי. הוא נוסד עוד לפני מלחה״ע ה־1 (תחילה נקרא „הבנק היהודי לאשראי״). אחרי המלחמה חידש את פעולותיו כ„בנק עממי יהודי״ בהנהלתו של שמואל לנדאו. הבנק מנה 984 חבר (1929). כן פעלו בעיר סניפי „הבנק היהודי המרכזי״, „הבנק למסחר״, „בנק לאשראי הדדי״ ובנק אליצור.

מוסדות חינוך ותרבות

קהילת פוניבאַז׳ נתפרסמה במוסדותיה הדתיים, החינוכיים והחברתיים. היא היתה מבצר ליהדות החרדית, ושמה כמקום תורה הלך למרחקים. היו בה 15 בתי־תפילה מלבד ה„ישיבה״ וחצר בית־הכנסת („שול־הויף״), בה נמצאו 5 בתי־תפילה, ביניהם „ביהכ״נ הישן״, „קלויז־גליקל״ וביהמ״ד עם שעון־השמש. בשעתו היתה גאוות הקהילה על הישיבה, שנקראה בשם ה„קבוץ הפוניבאַז׳אי״ (ב„קלויז־גליקל״). הוא נוסד ע״י הרב יצחק־יעקב רבינוביץ (ר׳ איצה׳לה מפוניבאַז׳), בתמיכת משפחת גברונסקי ממוסקבה. רבים מהלומדים ב„קבוץ״ זה היו רבנים מוסמכים, מהם רווקים או פרושים, ומהם שבילו בו כעשרים שנה. רובם קיבלו משכורת חדשית, כל זמן שלמדו ב„קבוץ״ ולא נזקקו לתמיכת הציבור. היו ביניהם שלא קיבלו תמיכה כספית, אלא התקיימו על הוראת־שעות או הכנסות ממקורות אחרים. מאנשי „קבוץ״ זה יצאו רבנים ידועי־שם בעולם היהודי. בליטא העצמאית היתה בעיר גם ישיבה־גדולה, מיסודו של הרב י. כהנימן, שמנהלה הרוחני היה הרב אבא גרוסברד. במאמציו של הרב כהנימן הקימה לה הישיבה בתרפ״ח בנין מפואר. ישיבה זו היתה מהגדולות בליטא והיא מנתה כ־400 תלמיד. כן היו בה 2 „ישיבות קטנות״: אחת בביהמ״ד הישן והשניה ב„קלויז־גליקל״. זו האחרונה התנהלה ע״י הרב שלמה־עזרא מר. הרב ברצ׳יק ריקלס, שהיה מגדולי התורה בליטא בדור האחרון, היה מגיד שם שעור בגמרא בפני הלמדנים שבעיר. השמש ב„קלויז־גליקל״, ר׳ נטע־לייב כץ (נפ׳ בת״א), סיים בחייו 200 פעם את הש״ס.

ב„קלויז״ של חסידי חב״ד היה ה„חוזר״, ר׳ שמואל־צבי ליסאהן (המכונה „חסידל״), עורך כל שבת (במשך 32 שנה) „שלוש סעודות״ בחזרת מאמרי הרבי מליובאוויץ. בקלויז זה היה קיים בבוקר „חדר״ לילדי החסידים ובערבים היה ר׳ שמואל־דב כהן מגיד דף־יומי בפני בני־העיר.

לפני מלחה״ע ה־1 למד חלק ניכר של הנוער היהודי בבתי־הספר הרוסיים וכן בגימנסיה־הריאלית הרוסית בעיר. למרות המשטר החמור וההשגחה הקפדנית על התלמידים קיימים היו בגימנסיה חוגים סוציאליסטיים בלתי־ליגליים, מהם יצא מספר מהפכנים ופעילים בתנועת המחתרת (פאוול ברמן, ג׳ון מיל, מרדכי ברוידא ואח׳). בשנות השבעים של המאה הי״ט היה בעיר בי״ס מודרני עברי מיסודו של הסופר יצחק רומש. בבי״ס זה למדו עברית, תנ״ך ולימודי חול. רומש ויל״ג שימשו מורים גם בבי״ס ממשלתי לילדי היהודים.

הענקת האוטונומיה הלאומית ליהודי ליטא נתנה דחיפה עצומה להתפתחות החינוך העברי המודרני בעיר. נוסדה גימנסיה עברית, ששכנה קודם בבנין שכור, אך כעבור זמן הקימה לעצמה בנין מפואר על אדמת ה„הקדש״ היהודי לשעבר, ברח׳ החשמל. ליד הגימנסיה היה בי״ס עברי „תרבות״. הגימנסיה העברית (בהנהלתם של ד״ר קלברי, גרשון גורביץ, ד״ר לוינהרץ וד״ר ו. מהלמן), שימשה מרכז תרבותי ליהודי העיר והסביבה כולה. אלפי תלמידים מפוניבאַז׳ ומן העיירות הסמוכות קיבלו כאן את חינוכם: בגימנסיה התקיימו הרצאות, שעורי ערב ואוניברסיטה עממית למבוגרים. לפי הזמנתה ביקרו בעיר ח. נ. ביאליק, זלמן שניאור, נחום סוקולוב ואנשי שם אחרים. כן נוסד בי״ס למלאכה מטעם „אורט״. ביזמתו של הרב כהנימן נוסדו בי״ס תורני, אשר שימש מכינה לישיבה, וגימנסיה עברית לבנות „יבנה״, שבשבילה הוקם בנין מיוחד. יש להזכיר עוד את ביה״ס העממי, ששפת ההוראה בו היתה עברית, ואת ביה״ס העממי באידיש.

הפעולה הציונית

לפני מלחה״ע ה־1 היתה התנועה הציונית חלשה. אולם האוטונומיה היהודית הלאומית, ובעיקר מוסדות החינוך העברי ותנועות הנוער הציוני, אשר קמו באותם הימים, עוררו את החיים הציבוריים ואת ההכרה הלאומית בין היהודים. עד מהרה נוסדו סניפים לכל המפלגות הציוניות: צעירי ציון (התאחדות), צ. ס., רביזיוניסטים ואח׳, שקיימו מועדונים משלהם; קמו הסתדרויות ספורט „מכבי״, „הכח״, „הפועל״, אשר מנו מאות חברים. הסתדרויות הנוער — השוה״צ, גורדוניה, נוער צופי חלוצי, נוער צ. ס. ובית״ר — פיתחו פעילות ציונית וציבורית נרחבת וייסדו ספריות, ערכו תהלוכות ברחובות העיר, הצגות, נשפים ספרותיים, ויכוחים והרצאות על נושאים ציוניים וספרותיים. שפת דיבורו של הנוער היתה עברית, הן בביה״ס והן בין כתלי המועדונים. התנהלה פעולה רחבה למען הקרנות הלאומיות — קק״ל וקהי״ס, ונוסד במקום סניף „החלוץ״ ומקום הכשרה לחלוצים מבני העיר והסביבה. רבים מתושבי העיר, וביחוד בני נוער, עלו ארצה והשתתפו בבניינה והגנתה. כך הפכה פוניבאַז׳ מעוז לתנועה העברית והציונית בליטא.

בימי האוטונומיה הלאומית ניהלו גם המוסדות הציבוריים היהודיים פעילות ענפה. ועד הקהילה חידש את פעולתו בבניינו שברח׳ ראַמיגולה; נפתחו מחדש ביה״ח היהודי הגדול והמסודר למופת (בהנהלתו של ד״ר ש. מר), בית־יתומים ובו 75 ילדים ומושב זקנים ל־30 קשישים, ופעלו חברת „סומך

נופלים" (גמ"ח), „לינת הצדק", מרפאת „אזע", קיטנות לילדי עניים, ספריות ציבוריות, ועוד.

היהודים לקחו גם חלק פעיל בחייה המוניציפליים של העיר. יהודי כיהן כסגנו של ראש העיריה (בתפקיד זה שימש שנים רבות אברהם פליישר).

פוניבאז' שימשה בשעתו מרכז לתנועת ההשכלה והיתה מכונה „וילנה הקטנה". בה חי המשורר יל"ג ובה כתב את הפואימות הראשונות שלו. כן ישבו בה החוקר מרדכי פלונ־גיאן, הסופר והעתונאי יעקב יצקן, ובתקופה מאוחרת יותר — הסופר אוריה קצנלנבוגן. העיר שימשה מרכז גם לתנועת ה„בונד".

רבנים ועסקנים

על כס הרבנות בפוניבאז' ישבו רבנים גדולים בתורה ובעלי שם בעולם היהודי. העיר היתה מבורכת בתלמידי־חכמים, אנשי מוסר ויראה גדולים, וכן בבעלי צדקה נודעים. העיר העמידה מתוכה שורה של אנשי תורה וחכמה, אישים דגולים, וכן עסקני ציבור בעלי שעור־קומה והשפעה בחייה הציבוריים הן של יהדות ליטא והן של יהדות רוסיה בשעתו.

מרבניה: ר' אברהם אבלי יפה; ר' יעקב ב"ר יצחק הלוי (נפ' ת"ר); ר' שאול שפירא (בעל „חמדת שאול"); ר' שמואל ב"ר אברהם שפירא (בעל „מעיל שמואל"); ר' משה־יצחק סגל; ר' הלל ב"ר צבי מילייקובסקי („ר' הלל חריף"); ר' אליהו־דוד רבינוביץ־תאומים (האדר"ת); ר' יצחק־יעקב רבינוביץ; ר' חיים־יעקב חווידנסקי (שימש רב בפ. בימי מלחה"ע ה־1. חיבר ספר „דרך המלך" [קיידאן, תרפ"ט] ובו חידושים וביאורים בדברי הרמב"ם); מו"צ: ר' משה־יצחק רבין; ורבה האחרון — ר' יוסף־שלמה כהנימן.

מעסקניה: נפתלי פרידמן, ציר בדומות הרוסיות האחרונות; אברהם ריקליס; אלתר גורביץ; פליישר; ד"ר לייב ברנשטיין, ששימש שנים רבות יו"ר הקרנות הלאומיות; ד"ר שכנא מר; הגב' חנה מר, אלמנת ד"ר מר, שניהלה את ביה"ח היהודי לאחר מות בעלה; מנהל הגימנסיה העברית גרשון גורביץ; ד"ר בן־ציון אייזנבוד; עו"ד ה. לנדאו ושמואל לנדאו.

מילידיה: הרבנים ר' נחום־ברוך גינזבורג ור' זלמן־פנחס קפלן; העתונאי דוד אפותיקר; הסופר מקסימיליאן ארקין; המשורר דוד פרם; הפסלת מרים דילון; הצ'ליסט יעקב זקום; עו"ד מרק דילון; השופט והעסקן הציוני ויליאם לואיס; המהפכן פאוול ברמן; ג'ון מיל, ממייסדי ה„בונד".

פונידל

(פאנדאליס), מחוז ראקישוק

פונידאל מוקפת גנים ושדות ושוכנת על גבעה, שלרגליה זורם הנחל אופושצה. היא סמוכה לסוביינישוק (20 ק"מ), פאנימוניק (5), סקופישוק (15), פופיל (21), ראקישוק (28), בירז' (40).

לפני מלחה"ע ה־1 נכללה במחוז נובו־אלכסנדרובסק. בליטא העצמאית סופחה למחוז ראקישוק. בימי מלחה"ע ה־1 סללו הגרמנים מסילת־ברזל צרה אל בירז', שעברה דרך סקופישוק וסוביינישוק.

בתי העיירה היו בתי עץ. היו בה רק 3 בתי לבנים, בני קומה אחת, ובית אחד בן 3 קומות. החנויות היו בנויות חומה ומרוכזות סביב ככר השוק. באמצע הככר — בריכה, מקווה מי־גשמים.

בש' 1847 מנה ישובה היהודי 904 נפש, ב־1897 — 1131 (95% מכלל האוכלוסיה), ב־1914 — כ־200 משפחות, ב־1921 — 150 משפחות (75% מכלל האוכלוסיה).

לפני מלחה"ע ה־1 היתה עיקר פרנסתם של יהודי המקום על המסחר ביצוא ביצים לריגה. כן עסקו הם בעיבוד הפשתן ומכירתו לסוחרי דווינסק, וסחרו בעצים, תבואה ובדים. היו גם מספר רוכלים, בעלי־עגלות ושני רועים יהודים. אחרי המלחמה נותקה העיירה מלטביה ונפסקו קשרי המסחר אתה. בעזרת הבנק העממי, שנוסד במקום (הוא מנה 134 חבר ב־1931) והג'וינט, שוקם הישוב היהודי, אשר סבל מאד מפגעי המלחמה. אך עול המסים, וביחוד פקודת פינוי החנויות מככר השוק, החמיר את מצבם הקשה של יהודי העיירה. כאשר עבר המסחר בביצים ובפשתן לידי קואופרטיבים ליטאיים נשבר לגמרי מטה לחמם של יהודי המקום והם נאלצו לבקש את פרנסתם בישובים אחרים, או להגר אל מעבר לים. אלה שנשארו בעיירה מצאו פרנסתם בימי השוק (יום ג') ובירידי השנתי. בש' 1937 היו במקום 31 בעלי־מלאכה (6 עובדי מחט, 8 סנדלרים ותפרים, 9 קצבים, אופה, 4 עובדי מתכת, 3 אחרים).

יהודי העיירה היו חסידים וחרדים קיצוניים. היו בה בתי־תפילה בנויים עץ, מהם 2 „שטיבלאך", בימ"ד וביכ"נ „קר", שמספר מתפלליו היה מועט. לפני מלחה"ע ה־1 היו במקום חדרים ות"ת, שהמשיכו את קיומם גם בליטא העצמאית. החרדים לא הרשו להקים בעיירה אפילו בי"ס „יבנה", אך ה„קולטור־ליגה" הקימה בי"ס אידי ועל־ידו חוג דרמטי. היהודים, אשר רצו לתת לבניהם חינוך עברי וחילוני, שלחו אותם לראקישוק. כמעט כל הנוער ידע עברית והיה פעיל למען הקרנות.

במקום פעלו סניפי „האגודה", חברת „תפארת בחורים", קופת גמ"ח, „לינת הצדק" ו„ביקור חולים", ארגון שמאלי, סניפי „מכבי" (100 חבר), השוה"צ ו„החלוץ".

מרבניה: רבה האחרון — ר' מיכל פוהן הי"ד.

מעסקניה: זאב הרינג; חנוך קרק; חיים ונתן בדק; טייבה מיכאלוביץ; חנה אוגניץ.

מילידיה: ר' ברוך הלוי הורביץ; מנחם גילוץ, ממייסדי ת"א; מנחם פינקלמן, שעמד בראש קהי"ס בלטביה עד עלותו ארצה.

פוסבול

(פאסוואליס), מחוז בירז'

פוסבול נקראת ע"ש הנהר פוסבולקה, המתפתל לרגלי גבעה, שעליה בנויה העיירה. הישובים הסמוכים לה: ואשקי (18 ק"מ), פומפיאן (14), סאלאט (20), יאנישקאל (16), בירז' (29), לינקובה, פוקרוי, ואבולניק וז'יימל. בכפר קרינצ'ין הסמוך (9) התקיים לפני מלחה"ע ה־1 ישוב יהודי.

מסילת־ברזל צרה חיברה את העיירה עם שאוולי ובירז'.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כ־400 משפחות יהודיות. כן חיו במקום מספר קטן של קראים, שרידי ישוב קראי עתיק. ב־28 באפריל 1915 הוצאה פקודה על גירוש היהודים וניתנה להם ארכה של 8 שעות. המגורשים ישבו 10 ימים בקרונות־משא סגורים עד שנשלחו לפנים רוסיה. ב־1920 נשרפה כמחצית העיירה. בש' 1921 מנה ישובה היהודי 525 יהודים, ובש' 1939 — 700 (180 משפחות).

רוב היהודים התפרנסו ממסחר ומיעוטם ממלאכה וחקלאות. ימי השוק היו ב' ו־ה'.

הבנק העממי היהודי מנה 159 חבר. רבים מן היהודים היגרו בעיקר לאפריקה־הדרומית ולאמריקה.

היו במקום בימ"ד אחד וביה"ס „תרבות", בו למדו 150 תלמידים.

מרבניה: ר' יצחק ב"ר חיים זק; ר' אברהם־שלמה; ר' אבלי ב"ר אברהם־שלמה (אח"כ אב"ד בווילנה); ר' אברהם־לייב מינץ; ר' אליהו־בנימין ב"ר דב דימנד (מפורסם בתיקונים שהכניס בחיי העיירה ומוסדותיה. היה בין אלה שלחמו נגד „אתרוגי קורפו"); ר' מרדכי רבינוביץ (תרמ"ה—תרנ"ח); ר' משה רבינוביץ (מתרנ"ט מ"מ אביו, ר' מרדכי הנ"ל. נפ' תרפ"ה); ר' ישראל שינקמן (מחבר „תפארת ישראל". שימש אח"כ רב באטלנטיק־סיטי); ורבה האחרון — ר' יצחק אגולניק הי"ד.

מילידיה: המגיד ר' חיים־יצחק ביאלוסטוצקי, שנודע כ„מגיד מפוסבול"; ר' אבא־שמעון ב"ר חיים־יצחק. שו"ב בפוסבול, חיבר ספר „דורות ראשונים" על התנאים והגדולים הנזכרים בש"ס בבלי, ירושלמי ומדרשי חז"ל (חלק א', תרצ"ה, קיידאן); ר' אבלי ב"ר אברהם־שלמה; המתמטיקאי פרופ' בנימין ברנשטיין; הצייר שאול ברנשטיין; העתונאי והסופר ארי גלזמן.

פופיליאן

(פאפילה), מחוז שאולי

פּוֹפּיליאַן סמוכה לקורשאן (22 ק"מ), ואַקשנה (20), טרישקי (18). נמצאת על קו מסה"ב שהיתה חלק מהמסילה הגדולה ליבאו—רומני. עד ש' 1927 לערך שימשה העיירה גם צומת־דרכים חשוב למחוז טאלז, שעד אז לא היתה בו מס"ב, ותושבי המחוז היו באים ב„דיליז'נס" לפופיליאן להמשיך משם את דרכם ברכבת.

לפני מלחה"ע ה־1 חיו במקום כ־1000 יהודים. הודות לקירבתה למס"ב הצטיינה אוכלוסיתה היהודית במעמדה הכלכלי האיתן וגם ברמתה החברתית והרוחנית. סוחריה עסקו ביצוא תבואה, פשתן ועצים לגרמניה. בעיירה היו אנשי תורה ותלמידי חכמים, וכן מספר רב של בעלי השכלה אירופית, תלמידי גימנסיות ומוסמכי אוניברסיטאות ברוסיה ובחו"ל. בעיירה היו ישיבה קטנה ומספר חדרים.

בש' 1915 גורשו יהודי המקום לרוסיה, והעיירה ברובה עלתה באש. רק בסוף ש' 1918 החלו שרידי יהודיה להתקבץ לתוכה ולבנות את הריסותיה. דומה היה שאפשר להחזיר את העטרה ליושנה. נבנה בית־כנסת ארעי (הודות למאמציו של ר' צבי־הירש בלומנטל, תלמיד חכם ומשכיל, נפ' בש' 1923), הובא מורה לעיירה, נוסדה ספריה והוקם בנק עממי יהודי, שמנה 82 חבר (מנהלו — יוסף איציקזון).

הואיל ורוב יהודי העיירה לא חזרו אליה, נשאר הישוב היהודי קטן ומדולדל. הנוער היגר ברובו לדרום־אפריקה ובחלקו עלה לא"י. בתקופה שבין שתי המלחמות לא עלה הישוב היהודי על 200 נפש, מקורות הפרנסה היו דלים וחיים ציבוריים כמעט ולא היו.

מרבניה: ר' שרגא־פיבל ב"ר יוסף (תקפ"ז—תרנ"ב); ר' הלל־אריה ליפשיץ; ר' צבי ב"ר עזריאל ולק; ר' אבא־משה רבינוביץ (דרשן ועסקן ציבורי); ר' יוסף למדן (מתרס"ב. גדול בתורה ובחכמה. ציר לקונגרס הציוני הששי); ורבה האחרון — ר' אברהם הכהן לוין הי"ד.

מילידיה: ר' אהרן־דוד בורק; הסופר והעסקן הציוני בדרום אפריקה יעקב־שמואל יודלוביץ; ר' נתן־נטע יפה — למדן מופלג, ששקד על הרמת קרן התורה בעיירה, ובנו משה — עו"ד ומנהל ביה"ס התיכוני העברי במאז'ייק; ר' צבי בלומנטל הנ"ל; בנו — ד"ר יהודה בלומנטל, עסקן ורופא בניישטוט־טאווריג ואח"כ בקובנה; בתו — ד"ר ברטה בלומנטל־פרלוב, רופאה בעיירה ובראסיין; הסוחר והנדבן שאול מילר; העסקנים קלמן רבינוביץ, דב־יחיאל רבינוביץ ומשה שטנשטין.

פוקרוי

(פּאַקרויִיס), מחוז שאולי

פּוֹקרוֹי סמוכה לפוסבול (20 ק"מ), לינקובה (15), ליגום (12). אדמת העיירה היתה שייכת לבארון רוֹפּ, אשר נטה חסד ליהודים (מת ב־1894. בהלוויתו השתתפו כל יהודי העיירה, שהפגינו את הוקרתם למנוח).

הישוב היהודי במקום היה מהראשונים בליטא. עוד בימי „ועד ליטא" שימשה הקהילה מרכז בגליל בירז', ובה התקיימו אסיפות צירי הגליל.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כ־300 משפחות יהודיות (כ־1400 נפש), בש' 1921 — כ־100 משפחות (406 נפש), וב־1939 — 120 משפחות (כ־500 נפש).

היהודים עסקו במסחר זעיר ובמלאכה, וחיו בדוחק רב. הנוער היגר בעיקר לאפריקה־הדרומית, מכסיקו ואורוגואי, ויש שעלו לא"י. ראשון המהגרים מליטא לאפריקה־הדרומית היה יליד העיירה. רבים היו בני פוקרוי באמריקה ובאפריקה מאשר בעיירתם.

הבנק העממי היהודי, אשר שימש משענת עיקרית לכלכלתם של יהודי המקום בתקופה שבין שתי המלחמות, מנה 107 חבר. כמעט כל משפחה היתה חברה בבנק.

ערב השואה היתה זו עיירה עזובה. נשארו בה בעיקר זקנים.

מרבניה: ר' משולם־זלמן ב"ר חיים זק (אח"כ חי כאדם פרטי בווילנה); ר' חיים ב"ר טוביה כ"ץ (אח"כ דיין ומו"צ בווילנה. עלה לא"י בש' תק"ע ונפ' בצפת בתקע"ג); ר' יוסף יפה; ר' מרדכי; ר' נחום שפירא; ר' שמואל־מאיר ב"ר יוסף־יעקב שור (נפ' תרנ"ח); ר' חיים־זלמן קרון הי"ד.

מילידיה: ישראל פין, עסקן ציוני מפורסם, משורר וסופר; המשורר יהושע לצמן.

פושוויטין

(פּאשוויטינים), מחוז שאוולי

פּושוויטין סמוכה ללינקובה (15 ק"מ), קרוק (16), יאנישוק (18), ז'יימל (20), שאוולי (42). בכפרים פּאלאנישוק (2), מיצינצקאָס (6), שיקלי (7), וקראפינה (5), התקיימו לפני מלחה"ע ה־1 ישובים יהודיים. תחנת־הרכבת הקרובה היתה ביאנישוק.

בש' 1897 מנתה הקהילה היהודית 435 נפש (59%). ב־1902 עלתה העיירה באש. אך כעבור זמן נבנתה מחדש. לפני מלחה"ע ה־1 חיו בה 120 משפחות יהודיות. לפני השואה נותרו בה רק 25 משפחות.

בתקופה שלפני המלחמה התפרנסו יהודיה ממסחר זעיר בימי השוק (יום ד') ובירידים השנתיים (4 במספר) וכן מרוכלות ומלאכה. בית־המרזח וטחנת־הקמח היו בבעלות של יהודים. היהודים המעטים שנשארו בעיירה בימי השלטון הליטאי, התפרנסו בחלקם ממסחר זעיר. רובם התקיימו על תמיכת בני־משפחה באפריקה־הדרומית, שהיגרו לשם עוד לפני המלחמה. גם בימי ליטא העצמאית היגרו רבים לאפריקה־הדרומית. העיירה התרוקנה מנוער ונשארו בה זקנים מספר. בני הכפרים מן הסביבה התיישבו ב„ז'יליונקה" (חלק מהעיירה), אשר קודם לכן ישבו בה רק יהודים.

במקום היה בימ"ד.

מרבניה: ר' אלחנן ב"ר יהודה כהן; ר' מרדכי הילמן; ורבה האחרון — ר' דוד־נחמן דודמן הי"ד.

פושלאט

(פּושאָלוטאָס), מחוז פוניבאָז'

פּושאָלאָט סמוכה לפומפיאן (7 ק"מ), פוקרוי ופוסבול.

ב־1847 מנתה הקהילה היהודית במקום 432 נפש, ב־1897 מנתה 920 נפש (כ־70% מכלל האוכלוסיה), ב־1913 — כ־500, ב־1921 — 210, וב־1939 — כ־100.

היהודים עסקו במלאכה ובחקלאות. רובם היגרו לאפריקה־הדרומית ואף עלו לא"י.

היו במקום בנק לאשראי זעיר וכן קופת גמ"ח. בביה"ס העממי העברי הורו גם אידיש. ליד ביה"ס היתה גם ספריה. הנוער היה מאורגן באגודות ציוניות שונות וכן באגודות ספורט.

מרבניה: ר' יהודה־אשר ב"ר אליהו עוזרמן; ר' יעקב ב"ר דוד קלמס; ר' אהרן־זלמן דת; ר' יוסף פגרמנסקי הי"ד; ורבה האחרון — ר' צבי פלקסמן הי"ד.

פיורה

(פּאַיוריס), מחוז טאווריג

פּאַיורה נקראת ע"ש הנהר יורא המקיף אותה. העיירה שוכנת בבקעה וסביב לה גבעות מיוערות. נופה ואווירה משכו קייטנים בירחי הקיץ. הישובים הסמוכים לה: טאווריג (40 ק"מ), שילאָל (12), חווידאן (15), ואינוטה (15). בכפרים הסמוכים טנניס (8) וז'ווינג (7) התקיימו לפני מלחה"ע ה־1 ישובים יהודיים. תחנת־הרכבת הקרובה היתה בטאווריג.

בימי השלטון הצארי נכללה במחוז ראסיין, אך בליטא העצמאית נספחה למחוז טאווריג.

בימי השלטון הצארי ישבו במקום כ־50 משפחות יהודיות, בש' 1921 — כ־70 משפחות (296 נפש), אך ערב השואה נותרו רק כ־30 משפחות. דלדול הישוב היהודי במקום בא מחמת ההגירה לאפריקה־הדרומית.

היהודים התפרנסו בעיקר ממסחר ומלאכה. ימי השוק נערכו בימים ב' ו־ו'. כן נערכו 4 ירידים בשנה. כמעט לכל משפחה היה משק־עזר קטן ליד הבית: גינת ירק, עצי פרי ולול. בעיירה היו גם כמה סוחרי יערות אמידים. בסביבה הקרובה היו חקלאים יהודים, שהיו באים לעיירה בימי חג ומועד. הבנק העממי היהודי בשילאָל שירת גם את פּאַיורה.

במקום היה בימ"ד, בי"ס עממי „תרבות" וחדר (10 ילדים). הבנים היו ממשיכים לימודיהם בישיבות קאָלם וטאָלז. היו גם ספריה וחוג דרמטי. מוסדות החסד שפעלו בעיירה היו „ביקור חולים" ו„לינת הצדק".

מרבניה: ר' שלום־גרשון ב"ר משה־זליג קב (שימש רב בשנים תר"ע—תרפ"ה); ר' משה קרביץ הי"ד.

פילווישוק

(פּילווישקיאַי), מחוז וילקובישק

העיירה שוכנת על שפת הנהרות פילווה ושאָשופה וכן על קו מסה"ב וירבאלן—קובנה—וילנה. סמוכה לגבול גרמניה (איידקונן), וילקובישק (12 ק"מ), מאריאמפול (21), קובנה (56).

בש' 1865 מנה ישובה היהודי 976 נפש, ב־1897 — 1242 (53% מכלל האוכלוסיה), ב־1921 — 909, וב־1939 — 700 נפש.

עיקר עיסוקם של היהודים היה מסחר בתבואה, פשתן, תוצרת חקלאית ועופות (בעיקר אווזים, שיוצאו לגרמניה). סוחרי העיירה היו מגיעים לפלכי רוסיה המרכזית וקונים שם אווזים ופירות ליצוא. כן היו בין היהודים רוכלים („דארפ־פארער"), שהיו מחזרים על פני הכפרים משך כל ימות החול וחוזרים לשבת הביתה. מספר יהודים עסקו במלאכה.

אחרי מלחה"ע ה־1, עם ניתוקה של ליטא מרוסיה, חלה ירידה בסחרה וישובה היהודי פחת. רבים היגרו לארה"ב ואפריקה־הדרומית, והיו שעלו ארצה.

הבנק העממי היהודי, שמנה 194 חבר, היה לעזר רב ליהודי העיירה.

במקום היו ביכ"נ ובימ"ד, שנשרפו בימי מלחה"ע ה־1 ונבנו אח"כ מחדש. הילדים למדו בחדרים וב„ישיבה קטנה" והיו ממשיכים לימודיהם בישיבות קובנה, סלאבודקה ואח'. בליטא העצמאית היו גן־ילדים עברי (15 ילד) ובי"ס עממי „תרבות" (130 תלמידים). חניכי ביה"ס המשיכו לימודיהם בגימנסיות עבריות בסביבה. היו ספריה וחוג דרמטי. הנוער היה מאורגן באגודות נוער ציוניות ואגודות ספורט.

מרבניה: ר' אהרן ב"ר צבי הירש; ר' יעקב־מאיר לוין; ר' יחיאל־יעקב וינברג; ורבה האחרון — ר' אברהם רזניק הי"ד.

מילידיה: ר' אריה־לייב ביאלובלוצקי; המשורר הלל בבלי; החוקר פרופ' שמואל ביאלובלוצקי.

פיקלן

(פיקאַליאַי), מחוז מאז'ייק

פיקאַלן נקראת ע"ש האחוזה „פיקלהוף". בקרבתה זורמת הלושה. בסביבתה גבעות מיוערות. סמוכה ללייז'ובה, ז'ידיק (15 ק"מ), סיאד (15), יאַלוק (20), לאצקובה (7), מאז'ייק (21). תחנת־הרכבת היתה במרחק 7 ק"מ ממנה.

בימי שלטון הצארים נכללה במחוז טאַלז. בליטא העצמאית סופחה למחוז מאז'ייק. במרכז העיירה היתה ככר השוק וממנה הסתעפו 4 רחובותיה.

בש' 1897 ישבו בה 1206 יהודים (68% מכלל האוכלוסיה), אך לפני מלחה"ע ה־1 (1914) מנה הישוב היהודי רק כ־150 משפחות. בימי המלחמה גורשו היהודים. חלק מהם חזר אחרי המלחמה. ב־1921 ישבו במקום 286 יהודים. מספרם פחת והלך, ולפני השואה נמצאו בה רק כ־20 משפחות.

יהודי העיירה עסקו במסחר זעיר, רוכלות ומלאכה, אך היו בה גם סוחרי־קמח גדולים, בעלי בית־מלאכה לסבון, 2 טחנות־קמח ומנסרה וכן 2 אכסניות. הבנק העממי היהודי (בהנהלת משה נתנזון) מנה 87 חבר.

במקום היו 2 בתי־תפילה וישיבה, בהנהלתו של ר' זאב אברך ואח"כ בהנהלתו של ר' חיים נתנזון. כן היו 2 חדרים (לפני השואה למדו בחדר רק 7 ילדים) וספריה.

פעלו בעיירה חברת „ביקור חולים" וקופת גמ"ח.

מרבניה: ר' משה־שמעון זיויץ; ר' בנימין רבינוביץ (מתקצ"ב עד תרי"ב), שחי שם בדוחק רב; ר' אברהם חריף (נפ' תרל"ז); מו"צ: ר' זאב־וולף אברך; ר' אברהם־יהושע; ר' משה משקודוויל; ר' יעקב וילנציק, בעל „דלתות תשובה" (תרמ"ח); ר' יוסף־ב"צ פרידמן; ר' אריה־לייב פרומקין; ר' חיים נתנזון (נפ' תרס"ד); ר' ב"צ מלמד (נפ' תרפ"ט); ר' דב מלמד; ר' טודרס לוקשין; ר' ישראל מוסינזון; ר' ישראל פרבר הי"ד; ורבה האחרון — ר' חיים־זלמן קרון הי"ד.

מילידיה: הסופר והמתרגם אברהם קרים; האחים רוברט ואלברט שיף, בעלי עסקים ונדבנים גדולים בניו־יורק; מרקוס שיף, רב בסינסינטי (מצאצאי ר' מרדכי שיף, בעל חנות אריגים בפיקאַלן); ר' אליהו־דוד רבינוביץ־תאומים.

פלוטל

(פלאַטאַליאַי), מחוז קראַטינגה

העיירה שוכנת על שפת אגם פלוטל. הישובים הסמוכים לה: סאלאנט (14 ק"מ), פלונגיאן (18), אלסיאד, סיאד ומאיסיאד. תחנת־הרכבת הקרובה היתה בשאטייקי (15). בכפרים הסמוכים קאלווארי־ז'אמוט וגינטאלישוק התקיימו לפני מלחה"ע ה־1 ישובים יהודים.

ב־1897 ישבו במקום 171 יהודים (28% מכלל האוכלוסיה), ב־1914 — 30 משפחות יהודיות, וב־1939 — 18. ירידה זו במספר היהודים באה בעקבות הגירתם לאמריקה ולאפריקה־הדרומית, ומחמת הגירוש ב־1915. ב־1923 נשרפה כמחצית העיירה.

היהודים התפרנסו בדוחק רב ממסחר זעיר, רוכלות ודייג. יום ה' היה יום השוק וירידים התקיימו בה 10 בשנה. ליד הבתים היו משקי־עזר קטנים.

בעיירה היה בימ"ד, ואילו בי"ס ומוסדות ציבור לא היו בה.

מרבניה: ר' משה־זאב ב"ר שאול הכהן; ר' שלמה ב"ר אליעזר שקולניק (שימש רב בפלוטל 50 שנה. מחבר ס' שו"ת „תשובה שלמה". נפ' תרע"ה); ורבה האחרון — ר' א. זלנץ הי"ד.

מילידיה: המחבר אבא־הלל שקולניק.

פלונגיאן

(פלונגאַ), מחוז טאַלז

פלונגיאַן נמצאה 12 ק"מ מגבול גרמניה. הישובים הסמוכים לה: טאַלז (28 ק"מ), סאלאנט (22), ריטובה (23), קול (18), פלוטל (18). בכפרים הסמוכים שאטייקי (15) ליאַפלאוקה (20) רנישקי (15) ונאטאַן (20), ישבו יהודים לפני מלחה"ע ה־1. מסה"ב שאולי—טאַלז—פלונגיאן—ממל נסללה בש' 1931. עד אז היתה העיירה מרוחקת ממס"ב.

הישוב היהודי בה היה מהראשונים בליטא. בבית־העלמין שלה היו מצבות מלפני 400 שנה. בקירבת בית־העלמין נמצאו „קברות הצרפתים", חללי צבא נפוליאון.

למשפחה היהודית רסט היו תעודות על ישיבתם בעיירה כ־350 שנה. ב־1847 מנה הישוב היהודי 2197 נפש, בש' 1897 — 2502 נפש (55% מכלל האוכלוסיה), ב־1921 — 2200, ב־1923 — 1815 (44%), וב־1939 — 1700 נפש. יהודי העיירה היגרו לאפריקה־הדרומית, לארה"ב וארגנטינה, ואף עלו ארצה.

שלוש שריפות גדולות פקדו את העיירה: בשנים 1894 (נשרפו אז ביהכ"נ הגדול וביהמ"ד הגדול), 1917, 1928 (1931 — ?).

העיירה שימשה מרכז מסחרי לסביבה כפרית גדולה, וכן היתה קשורה קשרי־מסחר עם ממל ועם פרוסיה המזרחית. הימים ב' ו־ו' היו ימי השוק ופעמיים בשנה התקיימו ירידים גדולים. רוב היהודים עסקו במסחר, אך בלחץ הליטאים נדחקו בהדרגה מעמדותיהם. במשך 4 שנים (1931—1935) ירד מספר הסוחרים בדרגה ב' מ־30 ל־14, ובדרגה ג' מ־100 ל־50. מספר הרשיונות למסחר בטבק ירד מ־50 ל־25. כ־200 משפחות התקיימו על מלאכה וכמה עשרות משפחות התפרנסו בסביבה מחקלאות.

בבעלות יהודית היו: ביח"ר לשוקולדה (30 פועל), טחנת־קמח, מנסרה, תחנת־חשמל. בבנק העממי היהודי היו רשומים (1929) 321 חבר. סגן ראש העיר היה יהודי.

לקהילה היהודית היו 6 בתי־תפילה: בימ"ד (נבנה ע"י ר' יחיאל הלר ב־1864); ביכ"נ (ה„שול"; נבנה ב־1814); קלויז „חיי אדם"; קלויז ג"ח; „הקלויז הצהוב" של בעלי־המלאכה; ו„קלויז השמשים". בישיבה למדו כ־50 בחור, ובת"ת — 120 ילד. בבי"ס „תרבות" — 130 תלמידים, ובביה"ס העממי האידי — 100. בפרו־גימנסיה העברית למדו 100 תלמידים. היו במקום 2 ספריות (של „תרבות" ושל ה„קולטור־ליגה") ואולם־קריאה ע"ש י. ל. פרץ.

פעלו בעיירה ארגונים מפלגתיים מכל הזרמים הציוניים וגם ארגון קומוניסטי, אגודות ספורט („מכבי" ו„הפועל"), אגודת נשים (300 חברות), ארגוני נוער ו„החלוץ". כן היתה במקום נקודת־הכשרה של „החלוץ".

ממוסדות החסד שלה: בית־חולים, חברת „ביקור חולים", מרפאת „אזע", קייטנת ילדים, קופת גמ"ח.

היתה בעיירה אגודת ילדים „פרחי שושנים", שתפקידה היה לאסוף ספרים בשביל בית־הכנסת. אחרי שמחת־תורה היו הספרים נמסרים לביהכ"נ בטכס חגיגי והילדים היו נישאים על כפיים לביהכ"נ.

מרבניה: ר' דב־בר, אב"ד פלונגיאן והגליל (תע"ו); ר' יהודה־לייב זיו; ר' יחיאל הלר (נפ' תרכ"ג); ר' גרשון־מנדל זיו; ר' חיים־יצחק בלוך; ר' זבולון באריט (נפ' תרס"ג); ר' שמואל־אביגדור פייבלסון (נפ' תרפ"ט); ר' לוי שפיץ הי"ד; ורבה האחרון — ר' אברהם־מרדכי וסלר הי"ד.

מילידיה: הרבנים ר' חיים־יצחק בלוך, ר' יצחק־זאב אולשונגר, ר' מאיר מץ, ר' אליעזר גוטמן, ר' יוסף־יוזל הורביץ; חוקר התלמוד ומתרגמו לגרמנית, ד"ר לזרוס גולדשמידט; הסופר מרדכי פלונגיאן; פרנס וילנה ר' בנימין נתנזון; הפסל לואי רוזנטל.

פמושה

(פאמושא), מחוז שאוולי

פאמושה הוא כפר סמוך לשאוולי ופושוויטין, על חוף המושא.

ראשית הישוב היהודי במקום היא במאה הי"ט, עם התישבותם של חקלאים יהודים בסביבה על אדמה ממשלתית.

ב־1897 חיו בכפר 79 יהודים שהתפרנסו מחקלאות. רכושם הקרקעי היה 2000 דונם.

מילידיה: פסח־ליבמן הרש, סוציולוג וכלכלן.

פנימוניק

(פאנימונאליס), מחוז ראקישוק

פאנימוניק נמצאת על קו מסה"ב לדווינסק. סמוכה לראקי־שוק (16 ק"מ) וקאמאי (11).

הישוב היהודי קם עם הקמת תחנת־הרכבת. קודם לכן היתה במקום אחוזתו של הגרף שוינטאצקי, שהשתרעה על פני שדות ויערות רחבי ידיים. תחנת־הרכבת אשר שירתה גם את סוויאדושץ', קאמאי וסקופישוק, היתה תמיד הומה מכפריים, עגלונים וחנוונים, שבאו לקבל או לשלוח סחורה ברכבת. בעיקר שימשה התחנה למשלוח תבואות ופירות.

בראשית המאה נפלה דליקה גדולה בעיירה, אך כעבור זמן קצר היא נבנתה מחדש.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה 200 יהודים. הם גורשו בימי המלחמה והעיירה נשרפה. מחמת ניתוקה מדווינסק איבדה את חשיבותה המסחרית הקודמת. היהודים שחזרו אליה (22 משפחות) היוו 25% מאוכלוסיתה של העיירה. פרנסתם היתה על מסחר זעיר. בעלי־מלאכה יהודים לא היו בה, פרט ל־2 קצבים. היו במקום בתי־מסחר גדולים (של זלמן־יצחק מזרחי, שעליו היו בני העיר אומרים: „תורה חכמה ועשירות במקום אחד"; יונה קרבלניק; חיים־דוד מלצקי; שמואל אוירר, בעל בית־מרזח, שהיה בעל צדקה ועושה חסד עם כל נצרך).

יהודי המקום היו חסידים ולהם בימ"ד. לא היה רב ולא רופא בעיירה. בשעת הצורך היו נוסעים לראקישוק. כן לא היה במקום בי"ס יהודי. מספר ילדים ביקרו בביה"ס הליטאי, אך רובם למדו בבתי־ספר ובישיבות בסביבה. את הנפטרים היו קוברים בקאמאי.

מרבניה: ר' יצחק־משה (בנו של הרב מפונידאל).

פנסישוק

(ז'ידקיאמיס), מחוז שאוולי

פאנסישוק היה כפר של חקלאים יהודים, אשר התיישבו במקום עוד בש' 1849 על אדמה ממשלתית.

ב־1897 חיו בכפר זה 158 יהודים. רכושם הקרקעי הגיע ל־4180 דונם.

אחרי מלחה"ע ה־1 לא נותרו במקום אלא כ־20 משפחות יהודיות.

פצ'ינל

(פארצ'ינאליאי), מחוז קיידאן

פאצ'ינאל נמצאה על אדמות הברון יאגמן, שבנה את העיירה במאה הי"ט והזמין יהודים להתיישב בה.

בימי מלחה"ע ה־1 יצאו היהודים את העיירה. בליטא העצמאית מנתה רק 10 משפחות יהודיות, שעסקו בחקלאות ובחנוונות.

ליהודי המקום היה ביכ"נ יפה, רב, שוחט ומלמד. הילדים המבוגרים המשיכו לימודיהם בקיידאן.

בימים הנוראים ובימי חג היו באים לעיירה בני הישובים מהסביבה ונהנים מהכנסת אורחים יפה של בני המקום.

מרבניה: ר' אליעזר־משה־צבי לאבא.

פרלוי

(פארלויא), מחוז אליטא

פארלוי שכנה על שפת האגם גליאב, בין מאראטש (16 ק"מ) ואוראן (10).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו בה כמה עשרות משפחות יהודיות והיה בה ביכ"נ גדול ומפואר. בימי המלחמה יצאו היהודים את המקום. אחרי המלחמה חזרו אליה רק 6 משפחות וביהכ"נ עמד ריק ושומם.

היהודים עסקו בדייג ובחקלאות.

במקום היה מלמד דרדקי. הילדים המבוגרים למדו בבתי־ספר בעיירות הסמוכות.

פרן

(פריאנאי), מחוז מאריאמפול

פראן נמצאת על חוף הניימן, 40 ק"מ מקובנה ו־15 ק"מ מבאלבירישוק, על הכביש וארשה—קובנה—דווינסק. תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק 25 ק"מ.

ראשיתו של ישובה היהודי במאה הט"ו. בפנקס הקהילה היה רשום שהעדה במקום השתייכה לגליל הורדנא ורב הגליל

נוהג היה לבקר בה ולפקח על ענייני דת ודין. בש׳ 1766 חיו בה 597 יהודים, ב־1856 — 1497, וב־1897 — 1090 (40% מכלל האוכלוסיה). ב־1915 גורשו היהודים לפנים רוסיה. חלק מהמגורשים השתקע בווילנה ועם כיבוש העיירה ע״י הגרמנים חזרו אליה. ב־1921 ישבו בה 935 יהודים (29% מכלל האוכלוסיה), וב־1939 כ־700 יהודים.

בליטא העצמאית עסקו יהודי העיירה במסחר, מלאכה ותעשיה. 5 משפחות עסקו בחקלאות ו־50 במלאכה. שלושה ימי שוק היו בה בשבוע (ב׳, ג׳, ו׳).

מקום חשוב בכלכלתה של העיירה תפשו בתי־החרושת: ביח״ר לבירה, בו עבדו 20 פועלים יהודים, 3 מנסרות, 3 טחנות־קמח, בהן עבדו 15 פועלים יהודים וטחנת־קמח מודרנית (5 פועלים יהודים). כן היו בה בתי בורסקאות, תעשיות שמנים, משקאות ועוד. אך בעיקר התפרנסה העיירה ממסחר בעצים ותוצרת חקלאית. הבנק העממי היהודי מנה 191 חבר.

ביהמ״ד הישן שבעיירה נבנה מחדש ב־1903 וביכ״נ בנוי עץ נבנה עוד במאה הי״ח. כן היו בה עוד שני בתי־תפילה (קלויזים) — של גולדברג ואבלסון.

עד מלחה״ע ה־1 למדו ילדי העיירה בחדרים ובת״ת. בליטא העצמאית נוסדו ביה״ס „תרבות״ (130 תלמיד) וביה״ס עממי אידי. זמן קצר התקיים גם קיבוץ של בני ישיבה פליטי ישיבות פולין. על־יד ביה״ס העברי היתה ספריה שמנתה 3500 ספר. הנוער היה מאורגן באגודת צ. ס. (100 חבר) ובית״ר (30 חבר).

במקום פעלו גם מוסדות ציבוריים שיצאו להם מוניטין, כגון: „הכנסת כלה״, „הכנסת אורחים״, „צדקה גדולה״, „לינת הצדק״, „חברה קדישא״, ו„חברה ללימוד התורה״.

מרבניה: ר׳ נתן־חיים זון, מגזע הט״ז (תר״ג), חיבר ספר „אבן הבוחן״ (דברי דרוש); ר׳ דוד־מנחם ב״ר יצחק וולפרט (תרפ״א); ר׳ תנחום־שרגא רבל, שהיה חתנו של ר׳ משה־יצחק סגל מפוניבאז׳; ר׳ יהודה־לייב ריף (תרל״א). מקודם בשאדובה ואח״כ בז׳אגר־חדש; ר׳ שמחה־דב זילברשטיין (אח״כ באורלה); ר׳ בן־ציון זאב קרניץ (אח״כ בשוואקשנה); ר׳ אברהם ריינס; ר׳ אברהם־יעקב ניימרק (מתרס״ט); הרב ברישניק; ורבה האחרון — ר׳ חיים פוהן הי״ד.

מילידיה: הרב דב רבל; המחנכים אהרון זגרניק ומרדכי רודניק; העסקן דוד טרגר.

ציטוביאן

(טיטובאנאי), מחוז ראסיין

ציטוביאן נמצאת על חוף הדוביסה. הישובים הסמוכים לה: שידלובה (7 ק״מ), ראסיין (28), שאוולי (42), קאלם (20). בכפרים הסמוכים פאדוביסה ולידוביאן היו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודיים.

העיירה מפורסמת בנוף היערות שלה והיא שימשה מקום קיט והבראה. לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־60 משפחות יהודיות. כמעט כולן עסקו בחקלאות. יחידים עסקו בהפקת זפת מעצים. ב־1915 גורשו היהודים, אבל עוד באותה שנה חזרו אליה. רבים היגרו לאפריקה־הדרומית ולארה״ב. מעטים עלו לארץ. ערב השואה חיו במקום 50 משפחות יהודיות (17% מכלל האוכלוסיה).

בליטא העצמאית עסקו 70% מיהודי העיירה בחקלאות, והשאר במסחר זעיר (חנוונות ורוכלות) ומלאכה. מקור־פרנסה חשוב שימשו הקייטנות. בימי הקיץ נהגו לבוא מאות אנשים מהסביבה להנפש ולהחלים ביערותיה.

הבנק העממי היהודי בעיירה נוסד ב־1922. מנהלו היה אליעזר דגן, והוא ניהל גם את כל ענייני הציבור היהודי.

היו בעיירה ביכ״נ ובימ״ד. הילדים למדו בחדר והיו ממשיכים לימודיהם בישיבות הסמוכות. הבנות היו מבקרות בבתי־ספר „יבנה״ שבסביבה. כן היו ספריה ו„אגודת־עזרה״ של נשים. לא היה בית־עלמין במקום, ואת הנפטרים היו מביאים לקבורה בשידלובה.

בני ציטוביאן היו גאים על ר׳ לייב ציגלר מקאלם (ר׳ „לייב חסיד״), גאון וצדיק, שחי בעיירתם והיה מכובד גם על המשכילים. בהלוויתו השתתפו 12 רבנים ו־4000 איש מכל הסביבה.

מרבניה: ר׳ צבי־יעקב אופנהיים (תרמ״א—תרמ״ב; אח״כ עבר לקאלם); ר׳ אברהם־אהרן הכהן בורשטין (אח״כ עבר לריטובה); ר׳ שלמה־יעקב שיין (תלמידו של ר׳ יעקב־יוסף מווילון, מחבר ספר „אבני שיש״ ועוד); ר׳ אליעזר־יעקב לוין (אח״כ בירושלים); ר׳ יוסף זיף (עד תרע״ג); ר׳ יעקב קמינצקי (אח״כ עבר לטורונטו); ר׳ ישראל־יהושע סגל; ר׳ שלמה־אפרים קרביצקי הי״ד; ר׳ אברהם־עזריאל מדין הי״ד.

מילידיה: הרב משה־שמעון זיויץ; זרח ברנט, מחלוצי הישוב העברי בארץ.

צייקישוק

(צ׳אקישקה), מחוז קובנה

עיירה על חוף הדוביסה ועל הכביש הראשי קובנה־ראסיין. סמוכה לווילקי (15 ק״מ), אייראגולה (15), קובנה (40). ההיסטוריונים מהדור הקודם מנוה בין הישובים העתיקים בליטא. ידוע, כי כבר בש׳ 1457 היה קיים בה ישוב. בעת מרד הפולנים (1863) התנהלו לידה קרבות בין המורדים והרוסים.

בתי העיירה היו בנויים עץ, משני עברי הכביש העובר דרכה.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום כ־200 משפחות יהודיות, אך ערב השואה נותרו רק כ־60 משפחות (45% מכלל האוכלוסיה).

היהודים עסקו בגננות ובמכירת פירות. היו ביניהם גם כמה בעלי־מלאכה ועגלונים. בעיירה היתה טחנת־קיטור ומנסרה, ו־2 בתי־בורסקאות שהיו בבעלות יהודית. הבנק העממי היהודי מנה 60 חבר.

בליטא העצמאית היו במקום ביה״ס „תרבות״ וספריה.

מרבניה: ר׳ אליהו גורדון (תרל״ד); ר׳ אברהם כהן (נפ׳ תרנ״ד); ר׳ אברהם גורדין (תרס״ג); מו״צ: ר׳ יוסף, אבי ר׳ מרדכי אליאשברג מבויסק; הרב ברוידא; ורבה האחרון — ר׳ שמואל־זאב מלמד הי״ד, בעל „נחלת שמואל״.

מעסקניה: זונדל שטרייכמן; דוד־מתתיהו ליפמן, רוקח וחוקר, ורעיתו; ש. פרל.

מילידיה: הרב מרדכי אליאשברג; הרב משה זילבר (מחבר „חלוקי כסף״. הוא אביו של ר׳ אבא־הלל סילבר. נפ׳ בש׳ תש״ט בירושלים).

קובארסק

(קובאַרסקאַס), מחוז וילקומיר

קובאַרסק סמוכה לטאוויאן (8 ק"מ), קורקלי (9), אניקשט (17), טראשקון (21), וילקומיר (24), טרייפ (12).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום 200 משפחות יהודיות. ב־1915 גורשו היהודים לרוסיה ולמעלה ממחצית העיירה נשרפה. ב־1921 חיו בה כ־100 משפחות יהודיות (350 נפש).

היהודים עסקו במסחר, מלאכה ורוכלות, ופרנסתם העיקרית היתה על יום השוק (יוב ב') ועל 4 הירידים השנתיים. רבים היגרו לאפריקה־הדרומית ואף עלו לא"י.

בעיירה היו בימ"ד ו,,שטיבל". בביה"ס ,,יבנה" שבמקום למדו 60 תלמידים.

מרבניה: ר' יעקב (תרמ"ו); ר' יוסף קנוביץ, חתן הרידב"ז; ר' חיים רודניא (תר"ע); ר' דב שניצר הי"ד; ר' דב סוקמנסקי הי"ד.

מילידיה: הסופר אליעזר היימן הי"ד.

קול

(קוליאַי), מחוז קראַטינגה

קול סמוכה לגורז'ד (18 ק"מ), ריטובה (25), פלונגיאן (17). אדמת העיירה היתה פעם נחלתו של כומר קתולי.

ב־1897 חיו בה 181 יהודים (28% מכלל האוכלוסיה), וב־1921 כ־100 יהודים.

היהודים היו חנוונים, בעלי בתי־מרזח וסוחרי יערות. רובם חיו בדוחק. לכל משפחה היתה פרה, גן ירקות ובאר משלה. לכמה מהן היו גם שדות בקירבת העיירה. בעלי־מלאכה כמעט ולא היו ביניהם, פרט לשני סנדלרים וחייט.

עיירה קטנה זו החזיקה רב, שוחט ומלמדים לתינוקות. בשל מספרם המועט של ילדים בגיל ביה"ס, לא היה במקום בי"ס. ילדי העיירה ביקרו בבי"ס ליטאי ובשעות אחה"צ למדו תנ"ך ועברית בחדר. את הילדים הקשישים היו שולחים לישיבה או לבי"ס בפלונגיאן.

לא היה בית־עלמין במקום ואת הנפטרים היו קוברים בפלונגיאן.

מרבניה: הרב שפיץ; ר' משה יום־טוב וכטפוגל (שימש 20 שנה רב בקול ואח"כ עבר למונטריאול); ורבה האחרון — ר' דוד־גרשון רובינשטיין הי"ד.

מילידיה: הרב חיים־יוסף וכטפוגל; ר' לוי שפיץ הי"ד; הרב יוסף־שלמה כהנימן.

קולאטובה

(קולאַוטובה), מחוז קובנה

קולאַטובה היתה קייטנה על חוף הניימן, בתוך יער אורנים, 21 ק"מ מקובנה.

לפני מלחה"ע ה־1 לא היה בה ישוב יהודי קבוע. רק בימי הקיץ היו באות אליה להנפש מאות משפחות של יהודים מקובנה והסביבה. בסוף הקיץ היתה מתרוקנת מאורחיה.

למן שנות השלושים היה במקום ישוב יהודי קבוע, שמנה 16 משפחות. פרנסתן היתה על הקיט ועל משקי־עזר קטנים. הילדים למדו בבתי־ספר בקובנה או בווילקי.

קופישוק

(קופישקיס), מחוז פוניבאַז'

קופישוק היא עיירה שבימי שלטון רוסיה הצארית נקראה ,,סלאַוויאַניסקי" ונכללה במחוז וילקומיר. היא שוכנת על חופי הקופה והלאַוואָנה וסביבה יער עבות. במרחק־מה נמצא ,,הר המצודה".

סמוכה לפאנימוניק, סקופישוק (20 ק"מ), סובוטש (20), ראקישוק (40), פוניבאַז' (40), פונידאַל (30), קאמאי, ואבולניק (22). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בסובוטש.

ישוב יהודי במקום היה קיים למעלה מ־300 שנה. מעידות על כך מצבות עתיקות בבית־הקברות שלה. בש' 1847 חיו בה 1350 יהודים, ובש' 1897 — 2661 (71% מכלל האוכלוסיה). בש' 1875 נשרפה העיירה. בימי מלחה"ע ה־1 עזב חלק מן היהודים ויצא לווילנה ולפנים רוסיה. אחרי המלחמה (1921) מנה ישובה היהודי 1500 נפש (לפי נתונים של ,,ועד הארץ"). לפי מפקד ממשלתי הגיע מספרם בש' 1932 ל־1444 נפש (54% מכלל האוכלוסיה). בליטא העצמאית פחת והלך מספר היהודים בעיירה. הנוער עזב ברובו את העיירה והיגר לאפריקה־הדרומית או עלה לא"י.

עיקר עיסוקם של היהודים היה במסחר זעיר, מלאכה ורוכלות. ב־1937 היו במקום 22 בעלי־מלאכה (מהם: 5 סנדלרים ותפרים, 2 חייטים, 3 עובדי מתכת, אופה ו־11 אחרים). חלק ניכר מהיהודים התקיים על תמיכת קרובים מעבר לים.

בבנק העממי היהודי היו רשומים 369 חבר (ב־1929).

יהודי העיירה היו חסידים ו,,מתנגדים", והחזיקו 2 רבנים ו־2 שוחטים. הם הצטיינו בקנאות דתית והיו לוחמים קיצוניים למסורת. השפעתם היתה רבה בכל ליטא. ערב שבת היתה נשמעת צפירה מטחנת־הקמח (של חנן מילנר) — אות לכניסת השבת, ולאחר כמה דקות — צפירה שניה, להדלקת נרות.

לקהילה היו 3 בתי־תפילה: ביכ"נ של חסידים, בימ"ד של ,,מתנגדים" וביהכ"נ הגדול — בנין יפה ועתיק. כן היו בה ישיבה, תלמוד תורה, בי"ס ,,יבנה", בי"ס ,,תרבות", בי"ס אידי, גן־ילדים עברי וספריה.

במקום היו חברות ללימוד תורה כ,,תפארת בחורים", וכן מוסדות חסד רבים: ,,לינת הצדק", ,,הכנסת כלה", קופת גמ"ח ועוד. כל המפלגות הציוניות וכן אגודת־ישראל היו מיוצגות בעיירה.

מרבניה: ר' מאיר אפשטיין (שניפישקר); ר' אלכסנדר (סנדר) הכהן קפלן (קודם אב"ד בווילקומיר, בימי ר' אהרן. משם עבר לקופישוק וכיהן בה 45 שנה. חיבר ספר ,,שלמי נדרים", על מסכת נדרים והגהות של ש"ס, שנשאר בכ"י. נפ' בש' תרמ"ד); ר' אבא־יעקב בורוכוב (תרמ"ז—תרמ"ט); ר' יהודה־לייב־שלום צינאבל; ר' יהודה־לייב פיין; ר' אברהם צבי ב"ר משה ברודנא — מו"צ לחסידים; ר' אליהו־מאיר פייבלסון (נפ' תרפ"ח); ר' זלמן פרצובסקי הי"ד (חתנו של הנ"ל); והרב האחרון של החסידים — ר' ישראל־נח חצקביץ הי"ד.

מילידיה: הרב ברוך פייבלסון; הרב אלחנן כהן; האגרונום יעקב־שמואל יפה; המחנך והעסקן שלמה קודש, מחבר הספר ,,קופישוק שהיתה" (תל־אביב, תש"ו).

קופצ׳ווה

(קאַפּצ׳יאַמיאַסטיס), מחוז סייני

קופּצ׳אָווה שוכנת בלב יערות, בין שני נהרות האנצ׳יה: הלבנה והשחורה, קרובה לניימן ולאגמים גדולים, על הכביש החוצה את ליטא עד גבולה הדרומי. סמוכה לוישיי (12 ק״מ), לייפון (18), סאַרהיי (36), לאזדיי (40). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בקראַסני.

בליטא העצמאית ישבו במקום כ־50 משפחות יהודיות, שפרנסתן היתה בעיקר על המלאכה והמסחר. 3 משפחות התפרנסו מחקלאות, אך כמעט לכל משפחה היו גם גן־ירקות ועצי פרי לצרכיה. היו בין תושבי המקום כמה סוחרי יערות גדולים. ביהח״ר לכוהל, 2 טחנות־קמח ו־2 בתי־חרושת למוצרי ברזל, היו בבעלות של יהודים. עוד בסוף המאה הי״ט היה בעיירה גם ביח״ר גדול למקצרות, צירי ברזל, מסמרים ומוצרי ברזל אחרים.

העיירה היתה מפורסמת בתלמידי חכמים ובמשכיליה. בחדרים לימדו מלבד גמרא גם לשון עברית. בליטא העצמאית היה במקום בי״ס עברי עממי ועל־ידו ספריה וחוג דרמטי. הנוער כולו היה מאורגן באגודות ציוניות והשתייך ברובו לתנועת „החלוץ״.

מרבניה: ר׳ צבי דירקטור (אח״כ אב״ד סוקולקה ואמצ׳יסלב); ר׳ אברהם־צבי פנחס־אליאשברג; ר׳ צבי־אריה לוריא (עד תרע״ג), אח״כ אב״ד סייני, סובאלק, ז׳אַלודק; ר׳ מאיר סטולביץ (תרע״ג—תרע״ד), אח״כ בחיסלאוויץ׳; ורבה האחרון — ר׳ מנחם־מנדל שר הי״ד (מתרצ״ח).

מילידיה: ההיסטוריון אלחנן (אדוארד) ד. קלמן (1891—1939); ר׳ ב. צ. שימשלביץ, ת״ח וסוחר יערות מפורסם בליטא. מתלמידיו של ר׳ ישראל סלנטר היה ואיש מוסר למופת. (עליו מספר הרב אברהם־צבי פנחס, שהיה רגיל לבוא ולשאול אותו: ילמדני רבי אם הרובל הזה כשר הוא, אם לאו...).

קורקלי

(קורקליאי), מחוז וילקומיר

קורקלי סמוכה לווילקומיר (25 ק״מ), אניקשט (14), בּוֹלניק (18).

בליטא העצמאית היו בה כ־250 יהודים (כ־50 משפחות), שהיוו 20% מכלל האוכלוסיה.

יום א׳ בשבוע היה יום הפדיון בחנויות היהודים. כל שאר ימות השבוע היו יוצאים ועוסקים ברוכלות בכפרים הסמוכים, וחוזרים לשבת הביתה. היו במקום כמה בעלי־מלאכה יהודים. בית־המרקחת היה בבעלות של יהודי. טחנת־הקמח היתה בבעלות של נוצרי, אך יהודי חכר אותה. מחמת מצבם החמרי הדחוק היגרו יהודים רבים לאפריקה־הדרומית, ברזיל, קובה וארה״ב.

היו בעיירה 2 בתי תפילה: בימ״ד ישן ו„שול״ חדש. ביהמ״ד שימש לחורף, כי היה בו תנור לחימום. ב„שול״ היו מתפללים בימות הקיץ. ב־1885, כאשר ביהמ״ד הישן נטה לנפול, התקינו תנור גם ב„שול״ והכינו תכניות לבנין חדש. כן היה בעיירה חדר, אך בשל מעוט התלמידים לא היה בי״ס עממי עברי. מספר ילדים ביקרו גם בביה״ס הליטאי. היתה במקום ספריה אידית, שנמצאה בדירתו של האופה, ר׳ ישראל יפה.

„הכנסת־אורחים״ היתה בביתו של השוחט ר׳ נטע־בצלאל דוידוביץ, ואצלו פעלה גם קופת גמ״ח. הוא שימש גם בתור הגבאי והקופאי של ביהכ״נ. את הכספים היו מגייסים מתרומות בני העיר בחו״ל וכן מבעלי אחוזה נוצרים שעמדו בקשרי מסחר עם יהודי המקום.

בעיירה היו פעילים 2 ארגונים ציוניים: של צ. ס. ושל הציונים הכלליים. כן היה במקום קבוץ־הכשרה קטן, בו עבדו חלוצים בחטוב עצים ובצבעות.

מרבניה: ר׳ משה־יצחק בראוור (מתרנ״ד); הרב דימאנט.

קורשאַן

(קורשאַנאַי), מחוז שאוולי

קורשאַן מוקפת גבעות ויערות ושוכנת על חוף נהר ואַנטה. הישובים הסמוכים לה: גרוזד (22 ק״מ), לוקניק (25), שוקיאַן (25), קוז׳י, שאוולי (26). תחנת־הרכבת היתה במרחק 4 ק״מ מן העיירה.

ב־1897 מנה ישובה היהודי 1542 נפש (48% מכלל האוכלוסיה), ב־1921 — כ־1000 נפש, וב־1939 — כ־900 נפש.

שתי שריפות גדולות פקדו את העיירה: ב־1905, אז עלו כל בתי היהודים באש, וב־1915.

בקוז׳י הסמוכה ישבו עד מלחה״ע ה־1 כ־6 משפחות יהודיות. בימי המלחמה הואשמו שם היהודים, ובראשם משפחת קיבארט, בהסתרת חיילים גרמנים, שתקפו את המפקדה הרוסית. עלילה זו שימשה אחד הגורמים לגירוש כל היהודים מפלך קובנה. גם יהודי קורשאַן נאלצו אז לעזוב את המקום ולהפקיר את רכושם.

בימי המלחמה נחרבה העיירה. 255 מבתי היהודים נהרסו. אחרי המלחמה חזר חלק מן היהודים ושיקם את הישוב במקום.

עיסוקם העיקרי של היהודים היה מסחר (בתבואה, עצים ופשתן). כן היו בבעלות של יהודים מנסרות ובתי־חרושת לרעפים, חרסינה לבנה לתנורים, וסירים מחמר שרוף. היהודים פיתחו תעשיית גבינה צהובה („טילזיט״). בעיקר נתפרסמה תוצרתם של האחים פרס, שהיה להם שוק גדול בליטא.

הבנק העממי היהודי מנה 207 חבר (ב־1932).

ביהכ״נ הגדול, שנבנה בש׳ 1879, נשרף ב־1915. ב־1921 נבנו 2 בתי־תפילה חדשים. ב־1927 נוסד ביה״ס „תרבות״, בו למדו 150 תלמידים. ליד ביה״ס היתה ספריה. כן היה גן ילדים עברי (נוסד ב־1927).

מחברות הצדקה פעלו במקום „ביקור־חולים״ וקופת גמ״ח. כן פעלו בעיירה סניפי כל המפלגות הציוניות ואגודות נוער ציוני וספורט („מכבי״).

מרבניה: ר׳ יחיאל־מיכל הכהן גולד (תרל״ד); ר׳ שמואל־משה ב״ר אריה־לייב שפירא (מתרנ״ט — בבוברויסק); ר׳ שלמה־נתן קוטלר; ר׳ ישראל ריף הי״ד; ר׳ יצחק־אייזיק פרידמן (איש שלום); ורבה האחרון — ר׳ ירחמיאל ליטווין הי״ד (מתרפ״ט).

מילידיה: ר׳ חיים לייבוביץ, רב בארה״ב; ר׳ משה ב״ר שאול הכהן, רב בשיקאגו; ד״ר אריה קובובי, ציר ישראל בצ׳כוסלובקיה וארגנטינה ונשיא „יד ושם״.

קושידאר

(קאִשיאַדוֹריס), מחוז טרוקי

קושידאר שימשה צומת־דרכים על קוי מסה"ב לגרמניה ומליבאו לרומני. סמוכה לז'וסלי (10 ק"מ), זאזמיר (9), ואוויה (35), ויסוקידבור (40), קובנה (35).

בכפר טשאביסקי (18) היה קיים לפני מלחה"ע ה־1 ישוב יהודי.

תחנת־הרכבת נמצאה במרחק 2 ק"מ מהעיירה והיתה שוקקת תנועה וחיים. ארבעת המשפחות היהודיות הראשונות שהתיישבו על־יד התחנה היו של דוד טקאטץ, שמואל מורגנשטרן, חיים סטרשון ויעקב חיות. בני משפחות אלו מצאו את פרנסתם בעסקי יערות, והנשים קיימו בתי־מלון, מסעדות ובתי־מרזח. הישוב היהודי התפתח מהר, ולפני מלחה"ע ה־1 חיו במקום כ־60 משפחות יהודיות, שמצבן הכלכלי היה איתן. הן קיימו בית־מדרש, רב, שוחט ומוהל, „חדר מתוקן" וספריה.

בימי המלחמה גורשו היהודים, אך הם חזרו אליה. עם תיחום הגבולות החדשים וניתוק קוי מסה"ב לפולין ורוסיה ירד ערכה כצומת־דרכים. ב־1921 ישבו במקום 659 יהודים (כ־200 משפחות), אך ערב השואה מנתה העיירה רק כ־60 משפחות. ירידתה הכלכלית של העיירה הניעה רבים להגר לארצות הברית, אפריקה־הדרומית ואורוגואי, או לעלות לא"י. היהודים שנשארו במקום התקיימו בעיקר על המסחר בימי השוק (ב', ד'). הבנק העממי היהודי מנה 119 חבר.

בחדר שבמקום למדו 15 ילדים, ובביה"ס העממי „תרבות" — 42 תלמידים. מספר ילדים המשיכו לימודיהם בבתי"ס תיכוניים עבריים בקובנה. בעיירה פעלו אגודות ציוניות, אגודות נוער וספורט („מכבי"), וכן חברות „תפארת בחורים", חברת תהילים, חברת משניות וש"ס.

מרבניה: ר' אליהו (אב"ד קושידאר ופילטן. הגר"א חיבבו והוקירו, ודורות הירבו לספר בגדולתו); ורבה האחרון — ר' דוד־אהרן יפה הי"ד.

מילידיה: מוריס גסט (גרשונוביץ).

קיבארט

(קיבַּארטאי), מחוז וילקובישק

קיבַּארט נמצאת על חוף נהר הלייפונה, המשמש גבול בין ליטא וגרמניה. על גדותיו נערכו הקרבות הראשונים בין צבא נפוליאון וצבא רוסיה בש' 1812.

העיירה שוכנת מול העיירה הגרמנית איידקונן. בזמנו שימשה תחנת־גבול מפורסמת בין רוסיה לגרמניה, ואח"כ בין ליטא לגרמניה. עיקר סחרה של ליטא עם גרמניה עבר דרכה, והיא הפכה מרכז מסחרי חשוב בשביל כל המדינה, בעיקר בענף הבדים.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום כ־200 משפחות יהודיות. בתחילת המלחמה עזבוה תושביה היהודים והעיירה הועלתה באש ע"י הצבא הרוסי הנסוג. עם הקמתה של ליטא העצמאית נבנתה העיירה מחדש. ב־1923 ישבו במקום 1253 יהודים (20% מכלל האוכלוסיה).

היהודים עסקו בעיקר במסחר, אך היו ביניהם גם בעלי אחוזות (דוד שטנשטיין ואח'). לרבים היו משקי־עזר קטנים. 2 בתי החרושת ללבנים היו בבעלות של יהודים.

הבנק העממי היהודי בהנהלתו של בן־ציון ברודני מנה 150 חבר (בש' 1929). בדרך כלל היתה זו עיירה, שהפרנסה היתה מצויה בה, ובין יהודיה היו גם מספר אמידים. בחייה החברתיים והרוחניים היתה מושפעת משכנתה איידקונן שמעבר לגבול.

היו במקום גן ילדים „תרבות" ובי"ס עממי „תרבות", בו למדו 150 תלמידים.

שנים רבות היה רבה של וירבאלן משמש גם את יהודי קיבארט, אולם מסוף שנות העשרים היו לקהילה רבנים משלה.

מרבניה: ר' ברוך־נחום גינזבורג הי"ד; ורבה האחרון — ר' מ. רבינוביץ (מת בימי השלטון הסובייטי ב־1940).

מעסקניה: וידומלינסקי, מאיר ליבוביץ, ב"צ ברודני, מ. סגל וטוביה שרשבסקי.

מילידיה: העסקן הציוני שמעון גולדברג.

קיידאן

(קאֵדאִיניאַי), עיר מחוז

קיידאן שוכנת על חופי הנאוויאז'ה והסמילגה. סמוכות לה העיירות: קרוק (23 ק"מ), דאטנובה (12), שאט (18), ז'יים (20), יוסוואין (12), אייראגולה (30). תחנת־הרכבת היתה במרחק 3 ק"מ.

העיר נוסדה במאה הי"ד. ראשיתה — כפר דייגים, שנקרא „קאזראן" ע"ש מייסדו. לאחר שנים שונה השם לקיידאן. תושבי הכפר הראשונים היו עובדי אלילים. הם בנו על גבעה מזבח לאליל פּארקונאס (אל הרעם). מזבח זה משך מתיישבים לכפר. בימי מלכותו של יאגאלו, עם קבלת הנצרות ע"י הליטאים, התבצרו בעיר „אבירי הצלב" ובנו על גבעה זו בית יראה נוצרי, במקום המזבח של עובדי־האלילים. הנסיך הגדול ויטובט שיפר את הבית והפכו למפואר בין בתי־היראה הנוצריים בליטא.

המלך הפולני קאזימיר הרביעי נתן ב־1492 את העיר במתנה למשפחה רוסית־ליטאית, קישקה, על שירותיה למדינה. בני משפחה זו הניעו סוחרים יהודים, שהיו באים אליה לירידים, להתיישב בה ולפתח את סחרה. רבים מהם נענו לשידולי המשפחה, אך טרם הספיקו להתבסס במקום וכבר נפגעו ע"י פקודת־גירוש היהודים מליטא, שהוצאה ע"י הנסיך הגדול אלכסנדר (אפריל 1495). היהודים נאלצו לעזוב את המקום ולהפקיר את רכושם, ועם שאר יהודי ליטא יצאו לגבול פולין. ב־1503 בוטלה גזירת הגירוש (ע"י אותו נסיך) והגולים הורשו לחזור למקומותיהם ולקבל את רכושם. אולם רק חלק מהמגורשים חזרו. עברו שנים רבות עד שהקהילה התאוששה.

ב־1560 קיבל הנסיך מיכאל ראדזיוויל, שקבע מושבו בעיר זו, את הדת הקאלווינית. מאז החלו נוהרים לעיר כל אלה שדת זו קסמה להם. לאחר שנים פרצה מחלוקת חריפה בין הקאל־וויניסטים והקתולים, והנסיך ראדזיוויל נרצח ע"י שומרי ראשו. גוויתו החנוטה נמצאה מאות בשנים במרתף הכנסיה הקאלוויניסטית בעיר.

ב־1590 העניק המלך זיגמונד השלישי לעיר „זכויות מאַגדאַבורג". העיר קיבלה שלטון עצמי. מצבה הכלכלי השתפר והיא הפכה מרכז מסחרי לכל הסביבה. לשלושת הירידים השנתיים שלה היו נוהרים סוחרים מכל קצות המדינה. הנסיך כריסטופור ראדזיוויל, אדוניה, דאג להרחיב את מעמד הסוחרים והעניק לכל היהודים בה זכויות אזרחיות מלאות וחופש דתי גמור. הוא גם הציע למתיישבים יהודים חדשים קרקעות והנחות בתשלום מסים. יחד עם זה הקפיד בבחירת המתיישבים היהודים וקיבל רק בעלי המלצות על יושרם ואופיים הטוב. בין הבאים להתיישב היו קלוויניסטים מגרמניה ומסקוטלנד, מהם מלומדים שנרדפו בארצותיהם, אנשי צבא ובעלי־מלאכה, וכן מספר ניכר של אורגים. באלה נעזרו היהודים בפיתוח מלאכת האריגה. עוד בראשית המאה הי"ט היה מקצוע זה בקיידאן כולו בידי היהודים. ב־1625 הקים הנסיך ראדזיוויל גימנסיה קאלווינית ראשונה, אשר שימשה מרכז תרבותי חשוב בליטא. עם המתיישבים מגרמניה הגיעו גם יהודים למדנים ומשכילים, שהעלו את קרנה של העיר והפכוה לקהילה ראשית ומרכז לתורה וחכמה בחבל זאמוט.

ב־1640 עברה העיר בירושה ליאנוש ראדזיוויל (בנו של כריסטופור), איש משכיל וליברלי. הוא אישר את הזכויות שאביו נתן ליהודים. ב־1647 הוציא פקודה, לפיה משתתפים כל האזרחים, ללא הבדל דת ולאום, בבחירת פקידי העיר. ב־1648 הוא בנה טחנת־קמח ראשונה והחכירה ליהודים. ב־1650 הקים בית דפוס, בו נדפס ספר „תהילים" הראשון בשפה הליטאית וכן ספרי־דת אחרים. קודם לכן הקים ביח"ר שסיפק נייר לכל הסביבה. כן דאג הנסיך להכשרה צבאית של יהודי העיר ואירגנם ביחידות צבאיות לשעת חירום. באותה תקופה תפסו היהודים את המקום הראשון בכלכלת העיר. הם עסקו ביבוא ויצוא סחורות, בחקלאות, בענפי מלאכה רבים, וכן במתן הלוואות בריבית. בידיהם היו גם משרפות היין והשיכר. בעלי־מלאכה יהודים היו מאורגנים בצכים מיוחדים, ברובעים עירוניים משלהם, מאחר שלא בכל מקום הרשו להם להשתכן. גם השוחטים, הקצבים וסוחרי הבהמות היהודים, היו מאורגנים בצכים (לפי פקודה מ־1652). צכים אלו התקיימו בעיר עוד בראשית המאה הי"ט (של חייטים, רפדים וכובענים יהודים). בספר הצכים היהודים מסופר על סכסוכים בין בעלי־מלאכה ו„בעלי־הבתים".

גזירות ת"ח ות"ט פסחו על קיידאן, ויהודיה, כדוגמת בני קהילות אחרות בליטא, שלחו עזרה לנפגעי הפרעות. השנים 1656—7 עמדו בסימן המלחמה בין קרל־גוסטאב השוודי לפולנים, מלחמה שפגעה קשות ביהודים. רבים מיהודי העיר ברחו לקניגסברג שבפרוסיה. ב־1657 פרצה בעיר המגיפה השחורה, שהפילה חללים רבים בין היהודים. אך ב־1658 החלה הקהילה היהודית לשוב לאיתנה. נוסד בה בית־מרקחת (ראשון בליטא). ב־1659 נבנה הגשר הראשון על הנאַוויאַז'ה. את גביית התשלום בעד חציית הגשר החכיר הנסיך ליהודים. כן החכיר הנסיך בוגוסלב ראדזיוויל (1665) את ארמונו, על כל הכנסותיו, לוולף איצקוביץ, והקנה לו גם את הזכות לשפוט את תושבי קיידאן ולהטיל עליהם קנסות. בכך הרים את קרנם של היהודים בעיני שכניהם. לאחר השלום של 1667 עברה אוקראינה לידי הרוסים, ויהודים רבים, שפרעות חמלניצקי עוד היו בזכרונם, ברחו לליטא. חלק מהם התיישב בקיידאן.

ב־1681 פקדה שריפה גדולה את העיר, וחלק גדול מבתיה עלה באש. בראשית המאה הי"ח, בימי „מלחמת־הצפון", עברו דרך העיר גם צבא הרוסים וגם צבא השוודים, והחריבוה. בימים ההם נחרב גם ארמונם של הראדזיווילים. הקהילה היהודית התרוששה והיתה זקוקה להלוואות מהפריצים לכיסוי הוצאותיה השוטפות. היהודים לא יכלו לפרוע את חובותיהם, ונושיהם היו גובים את החוב בכוח. אחד מהם (הפריץ גורסקי) סגר ביום שבת אחד את היהודים בבית־הכנסת, בעת התפילה, וחתם את הדלת. הוא כלא אותם שם עד שפרעו את חובם.

כאשר עברו ימי הרעה הצליחו יהודי קיידאן להתאושש, וכבר בש' 1721 עלו מסי־הגולגולת, ששילמו לאוצר המדינה, על מסי היהודים בפינסק, וילנה ומינסק. ברשימת מסי־הגולגולת היתה העיר במקום השלישי (אחרי בריסק וגרודנה). את המקום הרביעי תפסה פינסק ואחריה מינסק ווילנה. בתקופה זו תפסה העיר מקום מכובד ב„ועד יהודי ליטא", בו היתה מיוצגת מראשית קיומו. לאחר ביטול הועד (תקכ"ד; 1764) נערכו בעיר אסיפות נציגי הקהילות בליטא (ב־1778 וב־1782). החלטותיהם באסיפה האחרונה אושרו ע"י אב"ד בריסק.

ה„קהל" בקיידאן ניהל את חשבונות מסי־הגולגולת לאוצר המדינה וכן את חשבון המסים לצרכי הקהילה (בכל הגליל). בפנקס מדינת ליטא ישנה תקנה מוועד סלוצק (1791), האומרת, שכל ישובי היהודים בחופו הימני של הניימן, ביניהם גם ויליאמפולי (סלאבודקה שע"י קובנה), כפופים לקהילת קיידאן בנוגע לרח"ש, או משפטים אחרים. כן השתייכו לגליל קיידאן הקהילות של יורבורג, פלונגיאן, ראסיין, פולאנגן, קאֶלם, קרוז', שאוולי, שקוד, טאֶלז וריטובה. בראש ה„גליל" עמדו רבנים ממשפחת קצנלבוגן, אשר שלושה דורות מהם ישבו על כס הרבנות בעיר.

קיידאן שימשה לא רק מרכז גלילי ב„ועד ליטא", אלא גם מרכז תורני ורוחני. ישיבותיה, וכן ה„חדרים" שלה, היו מפורסמים בכל ליטא. ר' יוסף מקוברין, למדן מפורסם בקיידאן, חיבר „סליחות" (ב־1698) לזכר הרדיפות על היהודים במדינות שונות. באותו זמן נהגו לקרוא אותן בכל הקהילות בליטא וז'אמוט.

בימי שבתי־צבי כיהן בעיר, כרב ו„ראש הגליל", ר' דוד קצנלבוגן. הוא ובנו ר' אברהם, הרב מבריסק, דאגו לכך שלימוד תורת הקבלה לא יתפשט בליטא ושקדו על קיום התקנה האוסרת ללמוד „זוהר" עד גיל 40. ר' אברהם קצנלבוגן הביא אתו (ב־1727) ילד בן 6 מווילנה, אשר הפליא בכשרונותיו את כל רבני וילנה. אביו, ר' דוד קצנלבוגן, התמסר לחינוכו של הילד, אשר נודע לאחר שנים כגאון ר' אליהו מווילנה (הגר"א) ונשא לו אשה מבנות קיידאן.

ב־1795, אחרי חלוקתה השלישית של פולין, עברו ליטא וז'אמוט לרוסיה. מאז השתנה מצבם החוקי של יהודי ליטא. הזכויות, שניתנו להם ע"י המושלים הקודמים, בוטלו. בימי הצאר אלכסנדר הראשון גורשו האריסים היהודים מהכפרים (1804), והגיעו לערים בעירום ובחוסר כל. חלק מהם התיישב בקיידאן ופנה לחנוונות, או פתח בתי־מרזח, וחלק עסק

בגידול ירקות ומטעי פרי. ב־1807 פרצה בעיר מגפת חולירע, שהפילה 397 חללים מבני העדה היהודית.

בימי המרד הפולני ב־1831 וב־1863 התרכזו במקום הרבה מורדים פולנים. הגרף צ׳אפסקי, שליטה של העיר, היה פעיל מאד במרד. לאחר נצחונם על המורדים, החרימו הרוסים את ארמונו ואת ספרייתו הגדולה של הגרף ומכרום לגרף טוטלֶאבֶּאן. הגימנסיה הפולנית נסגרה ובנייניה הפכו קסרק־טינים לצבא הרוסי. במקום הגימנסיה נפתח בי״ס עממי רוסי בן 3 שנות־לימוד. מאז התחילה תקופת הרוסיפיקציה. חיל־המצב הרוסי שימש מקור־פרנסה לבעלי־מלאכה וחנוונים. מסה״ב ליבאו—רומני, שנסללה ע״י הרוסים, עברה סמוך לעיר וסייעה להגברת קשרי המסחר עם רוסיה. מצבה הכלכלי של העיר השתפר והלך. ילדי העשירים החלו לבקר בבתי־ספר רוסיים. הגרף טוטלֶאבֶּאן שיפר את הארמון שרכש והפך אותו לאחד היפים בליטא. הוא גם בנה טחנות־קמח והחכירן ליהודים. היחסים בינו ובין היהודים היו טובים. ב־1847 הגיע מספר היהודים בעיר ל־4987 נפש.

עם עלייתו לשלטון של אלכסנדר השלישי עבר גל פרעות על יהודי רוסיה. אך יהודי ליטא, שהגרף ט. היה מושלה (גנרל־גוברנטור), לא נפגעו בפרעות אלו. המצב השתנה לרעה אחרי מותו של הגרף ט. ממלאי מקומו הכבידו ידם גם על היהודים. ההגירה ההמונית של יהודים מרוסיה בשנות ה־90 עקרה יהודים רבים גם מקיידאן וטלטלה אותם לארצות־הברית ולאנגליה. רוב המהגרים היו בני עניים ובעלי־מלאכה, וכן משתמטים מעבודת הצבא. הישוב היהודי בעיר פחת, ובש׳ 1897 ישבו בה רק 3733 יהודים (64% מכלל האוכלוסיה).

על היחסים בין בעלי־המלאכה ובעלי־הבתים בעיר תעיד העובדה הבאה, הנזכרת בפנקס בעלי־המלאכה: ביום א׳ דר״ה בא לביהכ״נ חייט אחד וכיפת קטיפה על ראשו. בעלי־הבתים, היושבים ב„מזרח״, שרק להם היתה ה„זכות״ לחבוש כיפות קטיפה, לא יכלו למחול לחייט על „חוצפתו״. הוא נקרא במוצאי החג ללשכת־הקהל ונקנס ב־10 ליטרות נרות, וכן היה עליו למסור לה את הכיפה. קנס זה העליב מאד את בעלי־המלאכה המאורגנים בצכים. ביום ראשון לחג הסוכות באו לביהכ״נ כל החייטים, הסנדלרים ושאר בעלי־מלאכה, כשהם חבושים כיפות קטיפה, בשטרימלך ומעילי אטלס ואבנטים, לבושי הדר, כבעלי־בתים מה„מזרח״. הם חזרו ובאו בלבוש זה גם ביום השני של החג, להכעיס את נכבדי הקהל. העזותם זו עלתה להם ביוקר. ביום א׳ דחוה״מ נאסרו כל בעלי־המלאכה ע״י אנשיו של הגרף צ׳אפסקי, והולקו. הלקאה זו פגעה בכבודם של בעלי־המלאכה ואיחדה אותם למלחמה נגד ראשי־הקהל. הם פנו בקובלנה לערכאות הממשלה הרוסית, אך ראשי־הקהל שיחדו את פקידי הצאר ושמו לאל את כל מאמציהם של בעלי־המלאכה להגיע למשפט צדק. המאבק נמשך שנים ועלה לשני הצדדים אלפי רובלים. נסיונם של בעלי־המלאכה להגיש קובלנה על בית־המשפט לנסיך הגדול קונסטנטין, שעבר אותו זמן דרך העיר, סוכל ע״י תחבולות תקיפי־הקהל. נקטו איפוא בעלי־המלאכה בתכסיס חדש: כל אימת שתפסו את אחד ה„תקיפים״ מחוץ לעיר, היו מרביצים בו מכות רצח. ראשי־הקהל החליטו אז להשלים עם בעלי־המלאכה, שהציגו את התנאים הבאים: א) זכותם של בעלי־המלאכה, וכן של כל אחד מכלל ישראל, לחבוש כיפה וללבוש ז׳ופיצה ואבנט; ב) בכל התדיינות בין בעלי־מלאכה ל„בעל־בית״ ישב גם דיין מצד בעלי־המלאכה; ג) בלשכת־הקהל יובטח מקום גם לנציגם של בעלי־המלאכה. „בעלי־הבתים״ הסכימו לתנאים, והשלום הוחזר על כנו. כתוצאה ממאבק זה נוסד בעיר קלויז „חיי־אדם״ של בעלי־המלאכה, עם דיין משלהם, אשר הגיד לפניהם שעור ב„חיי־אדם״ ובשבתות היה עובר אתם על פרשת השבוע.

מהפכת 1905 לא הסעירה את יהודי קיידאן, אם גם פעלו בה ארגוני־מחתרת. סטוליפין, ראש ממשלת רוסיה הריאקציו־נית בראשית המאה ה־20, היה בעל אחוזה בסביבת העיר וקיים יחסים טובים עם יהודי המקום. מנהלי אחוזתו היו יהודים. נוהג היה לבקר מדי שנה בשנה באחוזתו ובעיר והתעניין בכל הנוגע לה. היהודים היו פונים אליו בבקשות שונות, ובמקרים רבים היה נענה להם. אך האנטישמיות, שהתלקחה ברוסיה ובפולין, גרמה לשפל כלכלי. אפשרויות הלימוד לצעירים יהודים הצטמצמו. הנוער לא ראה סיכויים לקיומו במדינה וביקש את עתידו מעבר לגבולותיה. תנועת ההגירה גברה ומספר יהודי העיר פחת הלך.

ב־1914 פרצה דליקה גדולה בעיר וחלק גדול ממנה עלה באש.

ב־1915 גורשו היהודים לפנים רוסיה. חלקם מצא מקלט בווילנה. אחרי המלחמה חזר חלק מהמגורשים. הג׳וינט ומוסדות אחרים, וכן קרובים מעבר לים, עזרו להם בשיקומם ובשיקום חיי הקהילה שנחרבה. ב־1923 מנתה העיר 2499 יהודים (33% מכלל האוכלוסיה). במרכז חיי הכלכלה עמד הבנק העממי היהודי שנוסד בש׳ 1921, ומנה (1929) 360 חברים (ממנהליו — ד״ר ש. ספיר).

חיי הכלכלה של יהודי קיידאן היו שונים מאשר במקומות אחרים בליטא. למעלה מ־100 שנה עסקו כ־15% מיהודי העיר, או כ־80 משפחות, בגידול ירקות, בעיקר מלפפונים, ולאחר מכן גם בגידול עגבניות. למלפפוני קיידאן יצא שם בכל ליטא ובחדשי הקיץ נשלחו ממנה כמויות גדולות של ירקות לכל רחבי המדינה. לפני מלחה״ע ה־1 היו המלפפונים מגיעים גם לליבאו, מיטאו ודווינסק (בלטביה). גידול המל־פפונים היה מונופול של יהודים, אם כי הם השתמשו בכוחות עבודה זרים. בעונה הועסקו במקשות כ־500—600 פועלים ליום. את שטחי־הגידולים היו הירקנים היהודים חוכרים מאת בעלי־האחוזה הקרובים. יהודים רבים עסקו גם בגידול סלק־סוכר ומספוא בשביל רפתותיהם. היו בעיר בתי־מסחר שעסקו ביצוא תוצרת חקלאית לאנגליה, גרמניה והארצות הסקנדי־נביות, בממדים די ניכרים. יצוא זה כלל בעיקר חיטה, ביצים, תפוחי־עץ, זרעי תלתן ועוד.

בעיר היו 2 טחנות־קמח של יהודים ודפוס (מובשוביץ־כהן ושות׳). בשנים הראשונות של ליטא העצמאית פרח המסחר והיהודים ראו ברכה בעמלם, אך עם התבססותה של המדינה החלו הסוחרים הליטאים לדחוק את רגלי היהודים. הקואופר־טיבים הליטאיים, שנתמכו ע״י הממשלה, החלו לצמצם את שטח פעולתם של הסוחרים היהודים. מספר יהודים ביקש אחיזה בתעשיה, אולם רבים נאלצו להגר. הנוער שאף לעלות ארצה והתמסר להכשרה חקלאית וחלוצית בסביבת קיידאן ובמקומות אחרים.

הכיבוש הרוסי ב־1940 שם קץ לעצמאותה של ליטא.

אחריו בא הכיבוש הנאצי (1941) אשר מחה, בעזרתם של הליטאים, ביום אחד (ה' אלול תש"א) את כל הקהילה היהודית בת 500 השנה.

קיידאן היתה מרכז תורה בליטא. הישיבה שלה והחדרים היו מלאים תלמידים. היא העמידה שורה ארוכה של ת"ח שהתפרסמו כגאונים בדורם. בבתי־המדרש למדו יומם ולילה. התורה היתה נחלתם לא רק של האמידים אלא גם של בעלי־המלאכה, שבתוכם היו הרבה למדנים ואדוקים (מספרים על בעל־מלאכה אחד, שמכר חלק מביתו כדי לקנות לולב ואתרוג בשנה שמחירם האמיר). אליהו וילנר, חייט עשיר, בנה בית־כנסת על חשבונו בשביל בעלי־מלאכה וקצבים. שם היו לומדים „עין יעקב".

חברת ש"ס תפסה את המקום המכובד ביותר בעיר. מפורסמות היו מסיבות הסיום של חברת הש"ס. גם חברות אחרות היו עורכות סעודות־מצוה, אך על כולם עלתה „חברה קדישא". בסעודות־מצוה אלו היו משתתפים רק החברים, והיו מעלים בהן פנטומימה, או מחזה: „מחול גזלנים", „מחול־ברוגז", „עקידת יצחק", „מכירת יוסף".

חשבון הוצאותיה של סעודה אחת (תמ"ג) מובא בפנקס ח"ק: 4 תרנגולות — 28 פר'; 4 אווזים — 20 פר'; עגלת עצים — 10 פר'; תרנגול הודו — 35 פר'; 10 ביצים — 4 פר'; 4 תרנגולים — 12 פר'; חבית בירה — 6 פר'.

ב־1784 החליטה הקהילה לבנות את ביהכ"נ הגדול וגם את בית־המדרש. ארון־הקודש בביהכ"נ הגדול תפס שליש מקיר המזרח והיה עשוי מלאכת־מחשבת. הוא הושלם רק ב־1807. על השער שלפני ביהכ"נ היה שעון־שמש עם אותיות עבריות. מצד ימין של ה„פוליש" היתה לשכת־הקהל (ה„שטיבל"), אשר שימשה משרד לפרנסי הקהל. שם היתה גם ה„קונה" — מקום מעצר לעבריינים.

העסקן העיקרי בהקמת ביהכ"נ וביהמ"ד היה ר' אברהם אבלי בר' יהושע רם. שמו הונצח במגילת קלף באחד מעמודי ארון־הקודש וזה תכנה:

בימים ההם בשבתנו על כס י"ד התכנסנו, עם זקנינו וחכמינו, ראה ראינו בעינינו, יפה נף בנין ארמוננו, ורום תפארת מעט מקדשנו ומשוש בית מדרשנו, אשר הוקם במחננו, אמרנו ועניני, לא טוב אנחנו עושים, להיות מחשים מליתן שבח והודיה לאל יסוד היסודות, כח העבודות, העוזר להתחיל בנועם, ולגמר בטוב טעם, ורוח השיר החל לפעם, ותחלות ד' לבשר נגד העם, אשר הניף ברוח בעים, איש בחור מעם, איש חמודות שבו נכבדות, הפועל במדות, מתהום היסודות, עם רום העבודות, ובלבו נוח להורות, מעשה מצוה לדורות, בהשכל ודעת כל מלאכה, מסודר בלי נבוכה, מערכה מול מערכה, והיה רדריכל, אמר כל, לפי ענין הבנאים, העזרות כפי הבאים, וההיכלות ולשכות הנאים, והכפות והחלונות הנעימים לרואים, ויהי ידיו אמונה לשם שמים, עד בא השמש, ולא בעצלתים, בזריזות ולא ברפיון ידים ומורה דרך אמונה, לבונים ולגודרים במשקל ומדה נכונה, ונצב על חומת אנך שנה שנה, והכין בלבבו לשם אל אהובו, ולתפארת עם קרובו, ולכבוד התורה הנחמדת מכספו וזהבו, השתדל מהרה במעשה ארון קודש בתפארה, במחוקקי אופנים וחיות סדורות כדת ושורה, ולחכם חרש וחושב היטיב בעדורה והניח אחריו ברכה תדירה, ושם טוב לזכירה, לדורות עולם שמורה, שעסק בנקי כפים, בבצע כסף לא לקח לא חד ושתים, וזהיר בנטילת ידים, הלא הוא מרבת בני עמנו, מחשובי תושבי קהלתנו, דורש טוב לפנת שופטנו, ורצוי לרב אחינו, נגיד ומצוה לעמנו. התחכמוני התותח המופלא כמהור"ר יהושע ממשפחת ר"מ; זכרה לן אל לטובה, לאשר בו רוח נדיבה לברכהו הטיבה מול חטיבה ביסודתו בהררי קדש, בית מדרש החדש ובית הכנסת ר' המקודש, ד' יברכהו הגן רטובה ולזרעו כצמח רבבה, ויזכה לעלות נדבה בהות ישראל שובה, לעלות באלפי רבבה. ותשלם המלאכה בשנת „אשרינו שאנחנו משכימים ומעריבים" לפ"ק.

להשכלה בקיידאן היתה מסורת גדולה עוד מימי הרב משה מרגליות, גדול מפרשי ה„ירושלמי" בדורו. הסביבה התרבותית הנכרית אף היא השפיעה, אם לא במישרין, הרי בעקיפין, על בני העיר. יהודיה העמידו מתוכם שורה גדולה של שוחרי השכלה ולוחמים למענה. הנודעים בהם היו הסופר משה־לייב ליליינבלום, וההיסטוריון של הספרות — שניאור זקש. כן יש לציין את המחנכים משה פרוזר וד"ר יוסף סמילג. צעירי העיר היו פעילים עוד בראשית המאה העשרים באיסוף שירי עם. בקובץ, שנערך ע"י גינזבורג ומריק, נדפסו 376 שירי עם, מהם 154 שנאספו בקיידאן וסביבתה ע"י בני המקום — ברוך־חיים קסל וד"ר אהרון־לייב פיק.

עוד בשנות השמונים למאה הי"ט הפך התלמוד־תורה בעיר לבי"ס מודרני, בו לימדו לא רק לימודי־קודש, אלא גם רוסית ולימודי־חול. מלבד בי"ס זה היו עוד מספר חדרים. בליטא העצמאית היו במקום ישיבה, שני בתי־ספר עממיים (של „תרבות" בהנהלת א. פריץ ושל „יבנה"), בהם היתה שפת ההוראה עברית, וכן בי"ס תיכוני (בהנהלת ד. רישמן וקיזל. בין מוריו: י. קלצקו, צבי רוזנצווייג, כהן, טרקמן) ובו כ־100 תלמיד. ביזמתו של הרב שלמה פינזילבר הי"ד נוסד בעיר „בית־תלמוד" אשר שימש מעין מכינה לישיבה. היו בעיר גם כמה ספריות שהתנהלו ע"י חוגים מפלגתיים, ובית־דפוס (מובשוביץ) שהוציא מספר ספרים תורניים וגם חילוניים (הספר העברי האחרון שנדפס בליטא ב־1940 נדפס בבית־דפוס זה).

התנועה הציונית בקיידאן שרשיה עוד מימי „חיבת ציון". משה־לייב ליליינבלום, יליד העיר, היה ממבשרי התנועה ברוסיה כולה. בפעולה המעשית למען חיבת־ציון במקום התפרסם בשעתו ר' יוסף בלומזון, שכל חייו היו קודש לציון. תנועת הציונות המדינית מצאה לה עוד בראשיתה אוהדים ותומכים רבים בקיידאן. בליטא העצמאית כבש הרעיון הציוני את כל יהודי העיר וביחוד את הנוער, חניכי בתי־הספר העבריים. ב־1922 נוסדה בפאַלאדנוגי, הסמוכה לקיידאן, חוות הכשרה בהנהלתו של שבתיאל דויטש, בה קבלו את הכשרתם ראשוני החלוצים מליטא. נקודת הכשרה זו עברה אח"כ לסביבת וירבאלן („כיבוש"), אך בשעתה היתה לה השפעה מחנכת רבה על הנוער היהודי. הנוער היה מאורגן ברובו בשוה"צ, „גורדוניה" ובית"ר. רבים מהם עלו ארצה והתערו בחיי הישוב. במקום פעלו גם סניפי הסת' הציונים הכלליים, „המזרחי", צ.ס., צה"ר ומפלגות אחרות, שנטלו חלק פעיל בעבודה למען הקרנות הציוניות. בין פעילי הקרנות היו ר' זונדל גינצבורג, ר' צבי טראוב, חיים־ברל סרולוב, שלום חייט, זאב טובר, יוסף ולפרט וחנה לנדסברג.

בתפקיד אב"ד קיידאן כיהן תמיד אחד מגדולי־התורה בליטא. העיר העמידה אנשי־רוח רבים, רבנים ולמדנים גדולים, אנשי ספרות ומדע ועסקני ציבור.

מרבניה: ר׳ הלל, בעל „בית הלל״; ר׳ אליקים גץ; ר׳ שאול ב״ר השיל; ר׳ צבי־הירש הלוי; ר׳ יחזקאל קצנלבוגן; ר׳ דוד קצנלבוגן; ר׳ משולם־זלמן קצנלבוגן (תקי״ח—תק״ל); ר׳ מנחם־נחום קצנלבוגן (תק״ל—תקל״ח); ר׳ משה־מרדכי קצנלבוגן (תקמ״ב—תקנ״ה); מו״צ: ר׳ משה מרגליות; ר׳ הלל בישקא; ר׳ יום־טוב־ליפמן הילפרין (תר״א—תר״ז); ר׳ אברהם־שמעון טרויב (תרי״ב—תרל״ו); ר׳ זלמן טרויב; ר׳ אברהם־צבי קומאיי (עד תרע״ה); ורבה האחרון — ר׳ שלמה פינזילבר הי״ד.

מילידיה: הרב אהרון־זלמן דת; האחים ר׳ יחיאל, ר׳ יהושע ור׳ מאיר הלר; ר׳ צמח זקש; ר׳ אברהם־שמעון טרויב ובנו ר׳ זלמן; ר׳ אברהם־עבר, ובנו ר׳ יהודה־לייב יפה; ר׳ משה מרגליות; ר׳ נתן ב״ר משה, נכדו של ר׳ רפאל אב״ד אה״ו; ר׳ אהרון־שמואל קיידנובר; ר׳ אברהם־אליהו קפלן; ר׳ מאיר־מיכל רבינוביץ; ר׳ משה רבינוביץ; ר׳ שמואל רפפורט; ר׳ חיים פלנסברג; ההיסטוריון ד״ר יוסף סמילג; העתונאי אהרון אינהורן; האגרונום יוסף אינהורן; המשורר הירש בלושטיין; החוקר והסופר שניאור זקש; הסופר ישראל־מיכל טרויב; מ. ל. ליליינבלום; הרופא והסופר ד״ר אהרון פיק; המשכיל משה פרוזר; הסופר דב־גרשון ריצ׳ארדס (קיידנסקי); מנהיג הפועלים בנימין שלזינגר; הלמדן והחוקר בנימין־אליהו רמיגולסקי; ת״ח ונדבן — אריה־משה קיידנסקי; העסקן הציוני שמואל שלפוברסקי; העורך והמשורר דוד וולפה; חיים כהן, פקיד בכיר בעירית קובנה ופעיל בארגונים ציוניים. עלה ב־1948. פעיל באגוד יוצאי ליטא ובוועד להוצאת הספר. נפ׳ בת״א, תשכ״ז; אסתר־צ׳ארנה יפה, מחנכת ופעילה בתנועה האידישיסטית בקובנה. נספתה בימי השואה.

קלוואריה

(קאַלוואַריה), מחוז מאריאמפול

קאַלוואַריה שוכנת על חופי השאַשופה, החוצה אותה לשתיים. במרחק לא רב ממנה מתחברת השאַשופה עם נהר קירשינה, יובלו של הניימן. המרחק לגבול הפולני — 12 ק״מ. הישובים הקרובים: לודווינובה (10), מאריאמפול (17), סימנה (30), וילקובישק (37). בליובובה הסמוכה (14), התקיים לפני מלחה״ע ה־1 ישוב יהודי. לפני מלחה״ע ה־1 היתה תחנת־הרכבת הסמוכה בשוסטקובה, על קו מסה״ב סובאלק—אוראן. ב־1921 הוקמה תחנת־רכבת במרחק 2 ק״מ ממנה, על־יד האחוזה יאנובו. כן חוברה (דרך מאריאמפול), ע״י הכביש הראשי וארשה—פטרבורג, עם קובנה.

לפני מלחה״ע ה־1 נכללה בפלך סובאלק. בליטא העצמאית סופחה למחוז מאריאמפול.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום עוד מזמן היותו כפר בשם טראַבה. בכפר זה חיו באמצע המאה הי״ח מספר משפחות של יהודים אורגים. בש׳ 1713 קיבלו היהודים מהמלך אוגוסט השני היתר לבנות בית־כנסת בתנאי שלא יעלה בגבהו על הכנסיה הנוצרית. כן קיבלו בעלי־מלאכה יהודים רשיונות עבודה במקצועותיהם, ללא חברות בצכים. ב־1803 נבנה ביכ״נ חדש. בש׳ 1766 מנה בה הישוב היהודי 1055 נפש, ב־1865 — 6508 (80% מכלל האוכלוסיה), ב־1897 — 7581 (81%), ב־1914 — כ־7000 יהודים (70% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה״ע ה־1 התנהלו קרבות בסביבתה ונפגעו כ־220 יהודים. היהודים נאלצו לעזוב את העיר. בש׳ 1915 נשרפה כמחציתה. אחרי המלחמה חזר אליה חלק מהיהודים. חלק נשאר ברוסיה, או עקר לערים גדולות בליטא. לפי מפקד ממשלתי ישבו בה בש׳ 1923 — 1233 יהודים (27% מכלל האוכלוסיה). בש׳ 1939 נותרו כ־1000 יהודים (כ־250 משפחות).

בימים שלפני מלחה״ע ה־1 ישבו בכפרים אשר בסביבה אכרים ליטאים, אולם האחוזות וכן החוות הגדולות היו בבעלותם של גרמנים, שהעסיקו הרבה פועלים חקלאיים גרמנים מעבר לגבול. במשרדי הממשלה בעיר ישבו פולנים. רק יהודים מעטים שימשו פקידים במשרדי נוטריונים, בעיריה ובבית־משפט השלום. לעומת זה, נמצאו המסחר והמלאכה בידי יהודים. גם בתעשיית הזיף הועסקו עשרות פועלים יהודים. את חומר הגלם הביאו מרוסיה ובקאלווריה היו מעבדים אותו ומייצאים את התוצרת לחו״ל (לייפציג). המסחר בתבואה, חמאה, עופות ושאר תוצרת חקלאית, וכן ייצואם לגרמניה, היו בידי סוחרים יהודים. עשרות משפחות התקיימו על הפדיון בימי השוק (ג׳, ו׳). למשפחת קרונגולד היו כוורות גדולות; למשפחות אפשטיין, קרונזון וסלומון — מטעי טבק. יעקב־צבי אפשטיין היה מחלוצי הטבק בליטא, והוא העסיק בזמנו 170 עובדים במטעי הטבק שלו שבעיר ובקירבתה (יאנובו). מחנות הצבא בסביבות העיר, „בית הסוהר הצהוב״ ובית־החולים לחולי־רוח (ל־400—500 חולים) שימשו מקור־פרנסה לקבלנים וספקים יהודים בעיר. בית־הסוהר נבנה עוד במאה הי״ט (או הי״ח) והיה הגדול ביותר בליטא. בזמנו נכלאו שם גם אסירים פוליטיים, לוחמי החופש ברוסיה. מכאן היו מועברים לסיביר (ברנשטיין, סובול ואח׳). כן היו במקום טחנת־קמח (של רומנוב) מהגדולות בליטא, וביח״ר לטבק (של סלומון).

בליטא העצמאית התחילו מוסדות ממשלתיים וממשלתיים־למחצה לרכז בידיהם את היצוא החקלאי וכן את יבוא המכונות החקלאיות, הזרעים, הדשנים וכד׳. הקואופרטיבים הליטאיים חתרו תחת קיומם של מאות הסוחרים והחנוונים. הסתת ה„וואַרסלנינקים״ הביאה לחרם חלקי ובלתי רשמי על בעלי־מלאכה וסוחרים יהודים. התוצאות לא איחרו לבוא. רבים מיהודי המקום נאלצו להגר לארצות שמעבר־לים (אמריקה ודרום־אפריקה), או לעקור לערים גדולות בליטא.

בקאלווריה היו 5 בתי־תפילה: ביכ״נ, בימ״ד, 2 קלויזים ו„שטיבל״ אחד. „בית־הכנסת הגדול״ היה בית חומה רחב מידות, מקושט מבפנים בתמונות של חיות ועופות, מעשה ידי אמן. גם ה„עמוד״ היה מלאכת־מחשבת. ביהכ״נ היה בנוי בתבנית בית־הכנסת הגדול בווילנה.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בעיר חדרים. חלק מהנוער למד בישיבות וחלק ביקר בביה״ס העירוני הרוסי. היו גם שהמשיכו לימודיהם בגימנסיה במאריאמפול או בסובאלק. בליטא העצמאית היו בי״ס „יבנה״ ובו 135 תלמיד, ובי״ס אידי ובו 130 תלמיד. כן היה במקום בי״ס עברי (בן 8 שנות לימוד).

על כס הרבנות בקאלווריה ישבו גאונים גדולי־תורה. כן חיו בה הרבה משכילים ושוחרי דעת.

עם פרוץ מלחה"ע ה־2 קיבלו יהודי קאלוואריה בזרועות פתוחות את הפליטים היהודים שהגיעו מעבר לגבול הפולני (מסובאלק, סייני, פונסק, ויזן ועוד), וסיפקו להם את כל מחסורם עד שהפך מזלם גם של המארחים בימי הכיבוש הסובייטי ואח"כ בימי הכיבוש הנאצי.

מרבניה: ר' שמואל ב"ר אליעזר (במאה הי"ח); ר' אהרון ברוידא; ר' אריה־לייב ברוידא; ר' אריה־לייב שפירא; ר' יהושע־אייזיק שפירא („חריף"), בעל „עמק יהושע"; ר' מרדכי מלצר (קלצ'קו); ר' מרדכי הלוי הוכמן; ר' דוד־שלמה מרגליות; ר' ב"צ שטרנפלד; ר' אליעזר־שמחה רבינוביץ (תרמ"ז—תרע"א); ר' זליג־ראובן בנגיס (מתרע"ב; בתרצ"ח עלה ארצה).

מילידיה: הרב מיכאל־ירמיהו איזנשטאט; ר' יצחק ב"ר אליהו מרגליות; הרב אבלי ב"ר ירמיהו; ר' שמואל ב"ר אליעזר; ר' זלמן־דב רשגולין; הרב ד"ר גולדנסון; חוקר התלמוד ר' דב רטנר; הרב והחוקר ר' שמואל שולמן; ר' נטע ריינהרץ (1792—1867; ת"ח ומשכיל גדול. מחבר פירוש על תלמוד ירושלמי); יצחק בן שמואל, מחבר פירוש על שיר־השירים; הרופאים הנודעים ד"ר יוסף־יצחק בלושטיין, ראש מועצת גיטו קובנה ד"ר אלחנן אלקס הי"ד, ד"ר אפרים לונדון; הסופרים והמחברים שלמה־זלמן גודשטדט, מאיר־יעקב פרייד, אהרון ויזנסקי, יעקב יסדה; הנדבן הנודע ישראל מץ; עורכי הדין ועסקני־ציבור נתנאל פליפס והרולד־מאיר פיליפס; האנרכיסטן שלמה פרס; חבר הקונגרס האמריקאי מאיר לונדון; הפליאוגרף אליהו לב.

קליקול

(קליקוֹלאי), מחוז מאז'ייק

קליקול היתה עיירת־גבול על נהר ואדאקסטה, החוצה בין שטחי ליטא ולטביה. סמוכה לאוקמיאן (14 ק"מ), ואקשנה (30), לייז'ובה (25), ואגר (9), פיקאלן (35). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בדאביקינה (20).

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום כ־600 יהודים, רובם רוכלים בכפרים הסמוכים. הם נהגו לצאת לדרכם ביום א' בשבוע והיו חוזרים בערב שבת. היו בעיירה גם יהודים אמידים, בין החנוונים וסוחרי הסוסים, שעמדו בקשרי מסחר עם ליבאו וריגה. מקום מיוחד תפסה משפחת גברונסקי, שהתפשטה משם לרוסיה, ארה"ב ודרום־אפריקה.

ב־1915 הוגלו היהודים לפנים רוסיה, כל רכושם נשדד והעיירה הפכה לזירת־קרב. ב־1918 החלו היהודים חוזרים. הם מצאו את בתיהם בידי נכרים, אך אלה גילו יחס הוגן לחוזרים ופינו את הבתים. מספר החוזרים לא עלה על 40 משפחות. טרם הספיקו אלה לנוח מנדודיהם וסבלם בשנות המלחמה, ושוב נקלעו לזירת־קרבות בין גרמנים ולאַטים. האחרונים התאכזרו ליהודי המקום, הפכו את ביהכ"נ לאורווה, חיללו את בית־הקברות היהודי ושדדו את שארית רכושם והונם. עם נסיגת הלאַטים נשמו יהודי העיירה לרווחה וניגשו לשיקום משקיהם וחיי הקהילה. בראש הפעולה עמד ר' שלמה גולדבלאט, מנכבדי המקום. בעזרת קרובים שמעבר־לים, ובסיועם של ארגוני הסעד היהודיים, הצליחו היהודים לקומם את הריסותיהם. בש' 1925 חזרו חיי העיירה למסלולם הרגיל. היהודים שבו לעסוק במסחר ובמלאכה. בעבודה קשה ומפרכת היו מוצאים את לחמם. אולם תקופת היציבות היתה קצרה מאד. הרוח האנטישמית, שהחלה נושבת בליטא כולה עם חסול מוסדות האוטונומיה היהודית, ופעולות התחירה של הליטאים תחת יסודות הכלכלה של היהודים, יצרו בעיירה מצב־רוח של „יציאה". בעיקר לא ראה הנוער את עתידו במקום והוא ביקש מוצא בהגירה. רובם פנו לדרום־אפריקה, וחלק — לארה"ב. תוך שנים מועטות התרוקנה העיירה מצעיריה, ומספר היהודים ערב השואה (1939) הגיע ל־30 נפש. ביהכ"נ הגדול נשאר שומם ושימש עד אלם לעברה של הקהילה.

בי"ס לא היה בעיירה. בעלי היכולת שלחו את ילדיהם ללמוד בערים הסמוכות, ובשביל התינוקות היו מביאים „מלמדים" מבחוץ, שהיו סמוכים על שולחן אחד ההורים ומקבלים משכורת חדשית.

מרבניה: ר' אליהו, אב"ד קליקול ופילטן (הגר"א חיבבו והתהלכו עליו בליטא סיפורי מעשיות); ר' משה (תקע"ו—תרנ"ז; שימש רב 46 שנה); ר' יצחק־ראובן ב"ר משה (אח"כ רב בריגה; נפ' תרע"ה), בעל „שדה יצחק"; בנו — ר' אבא; ר' יעקב כ"ץ (חניך סלאבודקה וקאֶלם. ר"מ בישיבת ר' הירשל בסלאבודקה, ומשגיח בישיבת טאֶלז. בימי מלחה"ע ה־1 היה ר"מ בהומל ואח"כ בז'אגר־ישן. נפ' ביוה"כ תרפ"ג); ר' אהרן־אבא רבינוביץ (תרס"א).

מילידיה: ד"ר בן־ציון שיין, רופא ועסקן ציוני בקייפטאון.

קלם

(קיאֶלמאֶ), מחוז ראסיין

השם קאֶלם מקורו בשפה הליטאית־ז'מודית: „קאֶלמאֶ" בז'מודית פירושו „גזע". מסורת היתה בידי זקני העיירה, שבמקום זה היה לפנים יער גדול. בא אחד ה„פריצים", כרת את העצים, עקר את הגזעים ובמקום נבנתה העיר „קאֶלמי".

העיירה שכנה לחוף נהר קראז'יאנטה, שעל גדותיו השתרעו יערות ושדות־בר. כביש ריגה—טילזיט, שחצה את העיירה, היה רחובה הראשי של קאֶלם. משני צדי הרחוב נבנו בתי ה„אמידים". מהכביש הסתעפו רחובות צדדיים. מזרחית־דרומית היו שני רחובות „קוניגישקים" ע"ש בית הכומר הקתולי. בין שני הרחובות הללו היו שתי שורות ארוכות של חנויות קטנות, אשר היוו את המרכז המסחרי הקמעוני. ברוב החנויות ישבו וסחרו עם גויים נשי ישראל, שנשאו בעול פרנסת ביתן, כדי לאפשר לבעליהן לעסוק בתורה.

הישובים הסמוכים לה: שוקיאן (21 ק"מ), ראסיין (50), נאֶמוקשט (25), ציטוביאן (20), קרוז' (18).

ביום השוק, שחל ביום חמישי בשבוע, וכן בימי הירידים הגדולים, לא הספיקה הככר שבמרכז העיירה. איכרי הסביבה, שבאו למכור תנובתם, היו ממלאים את כל הרחובות והסימטאות עד אפס מקום.

הקהילה היהודית במקום נוסדה, לפי המשוער, לפני למעלה מ־300 שנה, אך נתונים על היהודים יש לנו רק מן המאה הי"ט. כך ידוע לנו, כי בש' 1847 היו בעיירה 759 יהודים ב־1897 — 2710, ב־1923 — 1461. ב־1940 מנה הישוב היהודי כ־2000 נפש. שאר האוכלוסיה כללה ליטאים ופולנים. אלה התרכזו בשכונות מיוחדות.

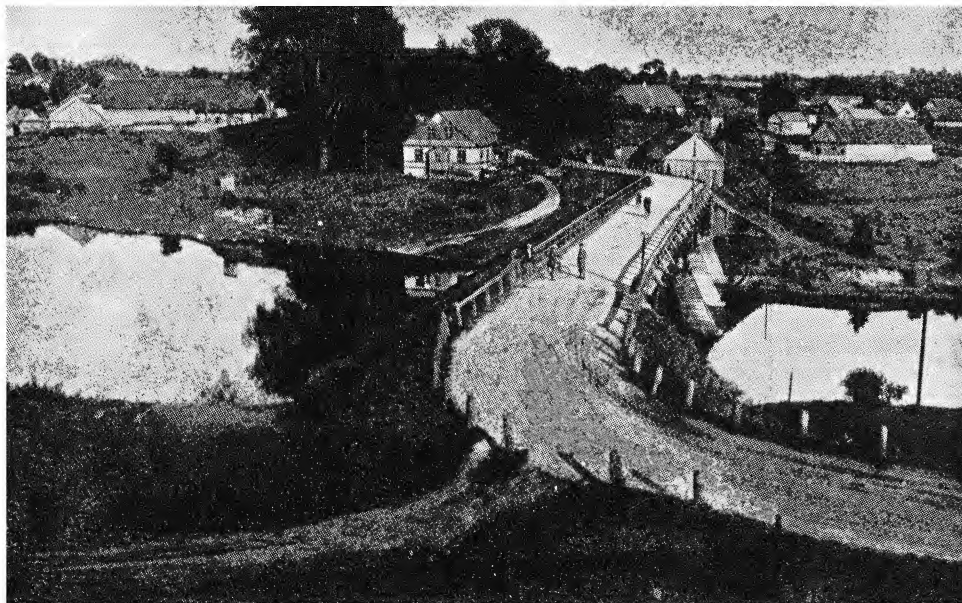
סיאד.
(1925)

סימנה.
בית־ספר
עממי

סראדניק.
הגשר על
הדוביסה

פאיורה.

פאמושה.
אכרים
יהודים

פודזאָלווה.
(1937)

פולאנגן.
שפת הים

פומפיאן.
בית־ספר
„תרבות"
(1929)

פוניבאָז'.

פונידאָל.
בית יְהודי

פילווישוק.

פלוטל.
(1920)

פלונגיאן.
השוק

פראָן.
בית־
הכנסת

ציטוביאן.
במשק
יהודי
(1934)

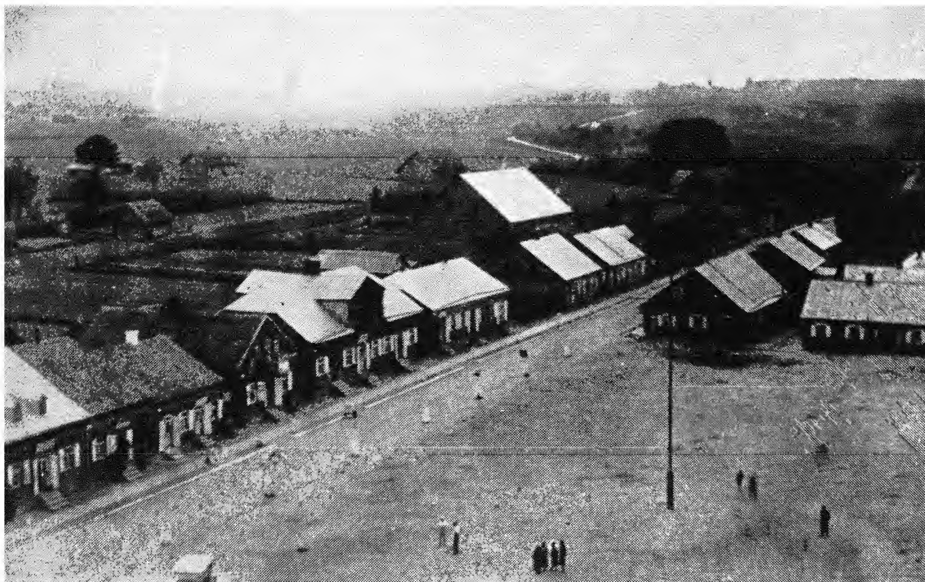
קאמאי.
בית־הספר
העברי

קאלווריה.
הרחוב
הראשי

קאַלם.
תהלוכת
ילדי
בית־ספר

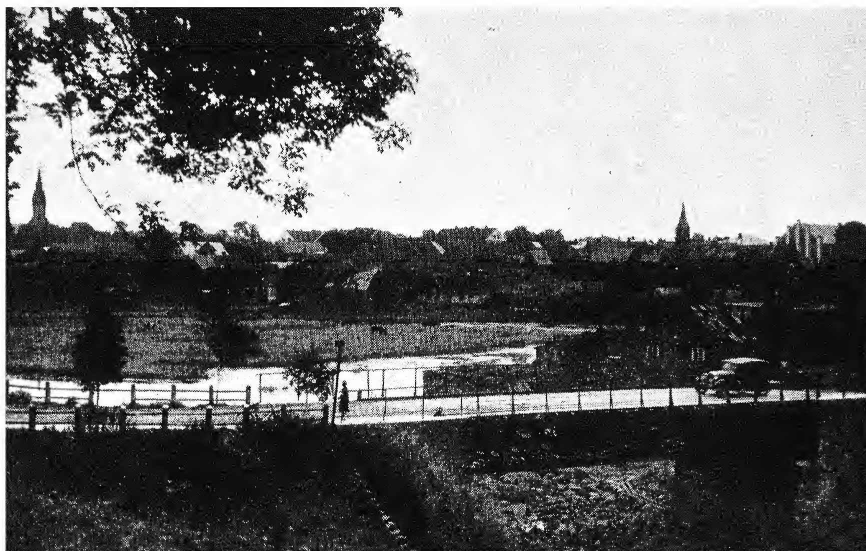
קובארסק.

קולאטובה.
קבוצת
קייטנים
(1929)

קופישוק.

קורשאן.

קול.

קושידאר.
בית־הספר
העברי
(1936)

קאֶלם היתה עיירה אמידה, ונחשבה אפילו לעשירה לפי מושגי ליטא. היה מפותח בה המסחר בתבואה, פשתן, זרעים, בהמות וזיף. היתה שם גם תעשיה קטנה כגון בורסקאות, עיבוד זיף למברשות ושתי טחנות-קמח. באו אליה לקנות סחורה מהעיירות הסמוכות והרחוקות. בתי-המסחר הסיטונאים היו מרוכזים ברחובה הראשי. את סחורות המכולת סיפקו שני בתי-מסחר גדולים — של ר' זלמן זיו ושל ר' רפאל גרינברג. המסחר הסיטוני בטקסטיל היה מש' 1886 בידי ר' אברהם־משה הורביץ. שלושה בעלי-עסקים אלה היו שלושה עולמות נפרדים: ר' רפאל גרינברג נמנה על בעלי המוסר והיה קשור ל„תלמוד-תורה" מיסודו של ר' שמחה זיסל; בית ר' זלמן זיו היה נתון להשפעת המשכילים, נוסח אשכנז; ובית ר' משה הורביץ היה מראשיתו הבית הציוני בהא הידיעה.

פרק בפני עצמו מהווים אנשי תנועת ה„מוסר" בקאֶלם.

הישיבה של תנועת המוסר, שקראו לה „תלמוד תורה הגדולה", נוסדה ע"י ר' שמחה זיסל במחצית השניה של המאה הי"ט. אנשי ה„מוסר", או ה„מוסרניקים", כפי שכונו בפי העם, חיו חיי קיבוץ, סגורים ומובדלים. בחיים הציבוריים של העיירה לא לקחו חלק, מגע חברותי עם אנשים שאינם משלהם — כמעט ולא קיימו. לרוב היו משתדכים רק עם בנות „אנשי שלומם". את ה„מוסרניק" ניתן היה להכיר ברחוב, כי נבדל היה מסתם יהודי בלבושו הנקי והמצוחצח ובנימוסיו הנאים. אך עם כל התבדלותם היתה להם השפעה רוחנית מיוחדת במינה על אנשי המקום. בשנים האחרונות שלפני השואה היתה כל קאֶלם גאה על מנהלם הרוחני של ה„מוסרניקים", ר' דניאל מובשוביץ, שהיה נשוי לנכדת ר' שמחה זיסל. איש זה היה בכל המובנים „משכמו ומעלה" ועלה על כל הסובבים אותו. מופלג בתורה היה ובקי בכל הספרות הפילוסופית של הגויים. בעל מח מעמיק, מחשבה הגיונית בלתי רגילה, אציל רוח, בעל נשמה עדינה ולב רוחש אהבה לאדם באשר הוא אדם. גם החוגים החפשיים התייחסו אליו ביראת-כבוד. כשהיה עובר ברחוב בדרכו ל„תלמוד תורה", ביום השוק, יש ו„גויות" היו נופלות על ברכיהן ומצטלבות, בדמותן שהנוצרי הופיע לפניהן...

מלבד ישיבת „בעלי המוסר" היתה בעיירה „ישיבה-גדולה", שבראשה עמדו למדנים מופלגים. תמיד היתה מלאה צעירים לא רק מבני המקום, אלא גם מבני העיירות הסמוכות והרחוקות, אשר קאֶלם שבתה את לבם, או את לב הוריהם, באווירתה המיוחדת של תורה ויראה.

בין בחורי הישיבה היה אחוז גדול של חסרי-אמצעים, שהעדה דאגה למלא מחסורם. שיטת העזרה היתה פשוטה בתכלית: לפני התחלת הלימודים היה המשגיח עובר על בתי העיירה ורושם „ימים".

בתי מדרשיה של העיירה היו מרוכזים במקום אחד, ב„חצר בית-הכנסת" (שולהויף). ה„שולהויף" היה מוקף גדר-עץ צבועה ירוק עם שני שערים גדולים ופתחים קטנים. השערים הגדולים היו נפתחים רק בשבת ומועד. במשך הזמן חדלו משום-מה להקפיד על סגירת השערים וגם הגדר נפרצה בכמה מקומות. בתוך חצר זו עמד ביהכ"נ העתיק „די שול". היה זה בנין עץ, שהצטיין ביופיו, בגבהו ובמראהו מבית ומחוץ. ארון הקודש שלו היה מעשה-אמן מופלא, מקושט פתוחי עץ של פרחים, עצים וחיות שונות. על-יד ביכ"נ עתיק זה עמד „בית המדרש הגדול", ובמרחק-מה ממנו — „בית המדרש הקטן" וה„קלויז". כל הבניינים הללו שימשו אחרי שעות התפילה אכסניות של תורה בשביל בחורי הישיבות. שם ישבו ולמדו גם „בעלי-בתים". לא רק הלמדנים עיינו בדף גמרא, אלא גם יהודים מ„כל השנה", אנשי „עמך", עסקו בתורה, כל אחד לפי השגתו; בצד חברת הש"ס הגדולה והחשובה היו גם חברות „חיי אדם", „משניות", „עין יעקב", ו„מדרש". בעלי-המלאכה והפועלים נהגו לבוא אחרי עבודם-יומם לשעור קבוע ב„עין יעקב" וב„מנורת המאור". היו ביניהם שידעו את „חיי אדם" בע"פ. כל שנכנס לבית חייט, או סנדלר, למשל, לא היה משתומם כלל למראה ספר פתוח ליד שולחן עבודתו.

ככר ביהכ"נ שימשה גם לחופות. כשנערכה חתונה בעיירה היו כל בני המקום מצטופפים משני צדי הרחוב הראשי להשתתף בשמחה.

לקהילה היהודית היו מוסדות ציבור, שדאגו ביחוד לצרכי „האדם הקטן". כך היו בי"ס, שקראו לו „תלמוד-תורה" (תלמוד-תורה „קטנה"), להבדיל מישיבת ה„מוסרניקים" שנקראה „תלמוד-תורה הגדולה", חברות „מלביש ערומים", „לינת הצדק", קופת גמ"ח ועוד. בדאגה לנצרך לא קטן היה חלקן של נשים צדקניות. קופת הגמ"ח ו„לינת הצדק" התנהלו כמעט אך ורק על-ידיהן.

גם בדור האחרון היתה קאֶלם עשירה בדמויות מקוריות. בחוצותיה נראתה לעתים קרובות דמותו המופלאה, עטופה טלית ועטורה תפילין, של ר' זליג תרשיש (ר' „זליג'ל"). יומם ולילה לא פסקה גירסא מפיו. שקוע היה בבעיות התלמוד מבלי להתפנות לדאגת פרנסת ביתו. בהופיעו ברחובות בטליתו ותפיליו היה מעורר סקרנות אצל כל עובר ושב. כששאלוהו יום אחד מדוע הוא נוהג כך, ענה בפשטות: „זה דגלי". פופולרי מאד היה המגיד מקאֶלם. אישיות מופלאה ונואם בחסד עליון היה. מפורסם לא פחות היה ר' לייב ציגלר, הידוע בשם ר' „לייב חסיד", שהפך לאגדה עוד בחייו.

גם בין פשוטי העם לא חסרו דמויות מקוריות. היה בעיירה אדם בעל פאות שחורות, ארוכות ומסולסלות, שקראו לו „מנדה די פאה". פשוט ותמים היה האיש, רחוק מלמדנות. עובר היה בעיירה וגם מחוצה לה, מבית לבית, ובודק את המזוזות. אם מצא מזוזה פסולה, היה בו במקום מחליפה בכשרה. במשך כל חודש אלול לא היה מוציא הגה מפיו ובכלל היה ממעט בדיבור מחשש „לשון רעה", ולכן נשא לו אשה אילמת למען יהיה בטוח, שגם זוגתו לא תעבור עבירה זו ולא תחטא בלשונה.

בקום ליטא העצמאית נזדעזעו דפוסי החיים הקבועים בעיירה. הליטאים חתרו תחת עמדותיהם הכלכליות של היהודים. הם פתחו בנק משלהם, הקימו קואופרטיבים לשיווק סחורות והתאמצו לנשל את היהודים מהמסחר. יהודי העיירה לא ישבו באפס-מעשה והם לחמו על ה„קונה" בכל האמצעים שעמדו לרשות סוחרים זריזים. הם פיתחו ענפי פרנסה חדשים, כמו חברות להובלה ותחבורה במכוניות (בבעלותם של יהודים היו 20 מכוניות, וכל התחבורה וההובלה מן העיירה ואליה היתה בידי יהודים), אך הבטחון הכלכלי הקודם נעלם וגברה הדאגה ליום המחר.

בתקופת האוטונומיה היהודית היתה קאֶלם בין הראשונות להקים בי"ס עברי, שעמד על רמת לימודים גבוהה ואשר

במשך הזמן היה לפרוגימנסיה. כן היה במקום גן־ילדים עברי ובי״ס מיסודה של „יבנה״, בו קבלו בנות־חרדים השכלה וחינוך עברי. עברית היתה שפת הדבור של רוב הנוער. דופק החיים הציוניים היה מורגש מאד, ולא היה מפעל ציוני ועברי אשר העיירה לא לקחה בו חלק.

הפילוג האידאולוגי לא פסח גם על קאלם. תאי כל המפלגות מן הימין ועד השמאל הקיצוני נמצאו בה, אך על אף הכל נשארו תושביה נאמנים למהותה, לצביונה המיוחד ולמורשת אבות. הנוער, שהיה מקדיש הרבה מזמנו לפעולה ציונית ענפה ומבלה במועדונים שלו, לא הוקיר רגליו גם מבית־הכנסת. בישיבות ישבו בחורים רכונים על הגמרא, כמו בימים עברו, כאילו לא נפל דבר חדש בעולמנו. בעיירה לא חסרו למדנים מופלגים וגדולי־תורה, ומהם שישבו על כס הרבנות בה. המסורת היהודית והמוסר היהודי הוסיפו לשלוט במקום.

מרבניה: ר׳ אליעזר גוטמן; ר׳ יחזקאל; ר׳ אליקים־גציל הלוי הורביץ (נפ׳ תרל״ג), שהיה מכונה „השולחן ערוך״ (כי כל ארבעת חלקי ה„שולחן ערוך״ היו שגורים בפיו ממש); ר׳ אליעזר גורדון (תרל״ד—תרמ״ג); ר׳ צבי־יעקב אופנהיים (שימש רב 43 שנה, מתרמ״ד עד פטירתו בש׳ תרפ״ו); ורבה האחרון — חתנו של ר׳ צבי־יעקב, ר׳ קלמן ביינושביץ הי״ד; מו״צ: ר׳ יצחק מלצן, שעלה לארץ והשתקע בירושלים.

כן פעלו בה: הרב אליהו־בר ליזרוביץ; ר׳ שמואל קלמר; ר׳ שמחה־זיסל זיו, ובנו ר׳ נחום־זאב; ר׳ נטע־צבי פינקל; ר׳ צבי־הירש ברוידא; ר׳ אליהו לופיאן.

מילידיה: הרב והחוקר ר׳ אריה־לייב פרומקין; הרב שמואל־יעקב רבינוביץ (הרב מספוצ׳קין); הרב והרופא אל־יקים גולדברג, רופא בא״י ואח״כ רב בארה״ב; העסקן הציוני אליעזר־אליהו פרידמן; הסופרים שפרה וייס, זבולון לוין ואהרן (אדולף) קורלנד.

קמאי

(קאמאיאי), מחוז ראקישוק

קאמאי נמצאת על שפת הנהר סלטקסנה וכן על חופי האגמים פאטרואסציק וסאול, ויערות סביבה.

הישובים הסמוכים לה: פאנימוניק (12 ק״מ), סוויאדושץ׳ (17), ראקישוק (22), אושפול (24), דוסיאט (28).

ב־1847 מנתה הקהילה היהודית 453 נפש, ב־1897 — 944 (85% מכלל האוכלוסיה), ב־1914 — 90 משפחות, וב־1939 — 60 משפחות.

לפני מלחה״ע ה־1 נמצא כל המסחר בידי היהודים. בבעלות הנוצרים במקום לא היתה אף לא חנות אחת. גם כל בעלי־המלאכה (2 סנדלרים, 3 חייטים, 2 נפחים, 2 זגגים, 2 רעפנים), פרט לספר גוי, היו כולם יהודים. היהודים היו בעלי חנויות, סוחרי פשתן וביצים, בעלי בתי־מרזח ואף רוכלים. דייגים יהודים היו חוכרים את האגמים בסביבה, שהיו עשירים בדגה. סוכנות הדואר היתה בידי יהודי. גם בית־המרקחת היחיד בעיירה היה בבעלותו של יהודי. רופא לא היה בעיירה. את מקומו מילא חובש.

לעתים קרובות פרצו שריפות במקום. הגדולה שבהן פקדה את העיירה בימי מלחה״ע ה־1, ב־1915, וכל העיירה עלתה באש. רוב היהודים עזבוה ונשארו בה רק 10 משפחות. חלק חזר אחרי המלחמה. בליטא העצמאית חל שינוי גדול בחיי העיירה. הגבולות החדשים ניתקוה משוקי לטביה. מדיניות נישול היהודים גרמה אף היא ליציאה לערים הגדולות ולהגירה לדרום־אפריקה, לאמריקה ולאנגליה.

ב־1937 חיו בה 12 בעלי־מלאכה יהודים (מהם: 2 חייטים, 4 סנדלרים, 3 קצבים, אופה). האחרים חיו ממסחר זעיר ופרנסתם היתה תלויה ביום השוק (יום ד׳) וב־3 הירידים השנתיים.

יהודי המקום היו ברובם „מתנגדים״ ובחלקם חסידים. היו בעיירה בימ״ד ישן, בו התפללו רק בימים הנוראים, ו־2 בתי־תפילה (אחד של חסידים ואחד של „מתנגדים״).

לפני מלחה״ע ה־1 היתה במקום ישיבה, שנוסדה ע״י הרב אליעזר־זאב לופט והרב ישראל־זיסל דבורץ. בישיבה זו למדו יותר מ־50 תלמיד, שהיו אוכלים „ימים״ אצל ה„בעלי בתים״ של העיירה (אחד מבני־ישיבה זו היה הפרופ׳ שמואל אטלס). עם יסוד הישיבה נתקבלו בה כמה נערים, שעזבו את החדר והיו רוכלים בכפרים. נמצאו ביניהם רבים בעלי כשרונות, שהתפרסמו אח״כ כלמדנים גדולים (כר׳ יצחק אגולניק ושלושת אחיו, מהם ר׳ אהרן ששימש ר״מ בנובהארו־דוק). הישיבה התפרסמה בכל הסביבה ונהרו אליה תלמידים מן העיירות הסמוכות. כשעזב הרב א. ז. לופט את העיירה ועבר לרובינישוק לקח עמו חלק מבני הישיבה.

שנים רבות היו לחסידים בעיירה רב ושו״ב משלהם. השוחט, ר׳ אברהם־לייב אטלס, היה למדן מופלג. הוא אבי הפרופ׳ ש. אטלס. יהודי העיירה ואפילו „פשוטי העם״ שבהם היו דואגים לחינוך בניהם לתורה. כמה מהם נתפרסמו במשך הזמן כתלמידי חכמים גדולים.

בביה״ס העממי „תרבות״ למדו 60 תלמיד (המורים: מרת ירוזלם, יעקב חריט). בחדר למדו 18 ילד. רבים מבני המקום המשיכו לימודיהם בישיבות או בגימנסיות עבריות בסביבה. על־יד בית־הספר המקומי היתה גם ספריה.

מרבניה: ר׳ דוד ב״ר אברהם (תקמ״ה). שימש אח״כ רב בסקידל; ר׳ בונים־צמח סילבר; ר׳ אליהו גורדון מווידז (מתרנ״ט). הוא אבי הד״ר ה. ל. גורדון, למדן ודרשן. חיבר כמה ספרים. שימש אח״כ מו״צ ומ״מ בווילנה; ר׳ אליעזר־זאב לופט; ר׳ ישראל־זיסל דבורץ; ר׳ מאיר פיין; ורבה האחרון — ר׳ לייב טייגר הי״ד.

מילידיה: ר׳ יצחק אגולניק; ר׳ ישראל־ניסן קרק; הסופר שמואל הר.

קרוז׳

(קראז׳יאי), מחוז ראסיין

קרוז׳ נקראת ע״ש הנהר קראז׳יאנטה העובר בה. מוצא הנהר ממעיינות העיירה קארקליאן (10 ק״מ) והוא זורם דרך קרוז׳ וקאלם אל הדוביסה, יובל הניימן. המרחק לגבול פרוסיה המזרחית — 60 ק״מ. קשרי המסחר העיקריים היו עם קאלם הסמוכה (18) ועם ממל (80). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בנאמוקשט (20).

קרוז׳ היתה ידועה כבר במאה ה־10. לפני קבלת הנצרות

בליטא היו מקריבים בה קרבנות לאלת היערות מאָדאֵילה. כזכר לפולחן זה נשאר עד היום „הר הציידים", הסמוך לעיירה, ששימש בדורות האחרונים מקום לטיולים ובילויים, ולאחר־מכן גם לפעולות תרבות וספורט של הנוער היהודי. מהר נישא זה היה מראה הסביבה מרהיב עין, וכל העיירה נראתה ממנו כקומץ קטן של בתים. סמוך לעיירה היה יער ארנים, מקום קיט ידוע ומקור חשוב להספקת עצים להסקה ולבנין. הקייטנה היתה אהובה על הדוכס ראדזיוויל מפולין.

בש' 1257 נכבשה העיירה על־ידי המסדר הליבוני ואח"כ חזרה וסופחה לליטא. בראשית המאה הט"ו הקים בה ויטובט הגדול כנסיה נוצרית ובה מנזר בנדיקטיני. בסוף המאה הוקם בה „היכל נזירות" והוא בית־אבנים גדול. הכנסיה והיכל הנזירות עודם על תילם. במאה הי"ז התישבו במקום ישועיים ממגורשי אנגליה, שהקימו כנסיה נוצרית שניה גדולה ומבוצרת היטב. הם הקימו גם גימנסיה, שנתפרסמה בכל הסביבה ואשר בני האצילים למדו בה, אך בש' 1846 הועברה לקובנה ונקראה שם „הגימנסיה הקרוז'אית". בליטא העצמאית חודשה הגימנסיה בעיירה, ובה למדו גם רוב ילדי היהודים, שגמרו את ביה"ס העברי המקומי. היה במקום גם בי"ס גבוה (סמינר), שהועבר אח"כ לווילנה ומשם לקיוב ונקרא בשם „האוניברסיטה הקיובית ע"ש ולדימיר". עם העברת הגימנסיה על 800 תלמידיה, 24 מוריה וכל הקשורים בה (כ־1600 נפש), ירד הדרה של העיירה.

ב־1848 פרצה בעיירה שריפה גדולה, שגרמה להרס רובו של הישוב היהודי. העיירה שוקמה אך במקצת (נשארו רק חומות אחדות). לפני כן השתרעה קרוז' 2 ק"מ דרומה (עד הכפר סאוויטישוק) ו־3 ק"מ מערבה (עד לינקובצה), וגדול היה רישומה מבחינה מסחרית ואדמיניסטרטיבית על כל ערי הסביבה, ביניהן גם טאַלז וראסיין. לאחר השריפה נתדלדל מאד הישוב, ומאז 1880, כשנסלל הכביש לפרוסיה דרך קאַלם ונסללה מסה"ב ליבאו—רומני, עלתה קרנן של שאוולי וקאַלם, ואילו קרוז' הוסיפה לרדת. החלה הגירה גדולה, ביחוד של יהודים, לאמריקה, לאפריקה־הדרומית ולאוסטרליה.

בש' 1892 נתפרסמה קרוז' בשל המרידה הקתולית הגדולה נגד מדיניות הרוסיפיקציה של הממשלה, אשר סגרה גם כנסיות קתוליות בערים רבות. השלטונות החליטו להעביר את הכנסיה השניה לרשות הפרבוסלבים הרבים שבסביבה, דבר שעורר את התנגדותם של הקתולים. הובאה למקום משלחת־עונשין של קוזקים. המרידה נסתיימה בפצועים ובמאסרים המוניים. רבים הוגלו לסיביר. במשפט הגדול שנערך נתגלתה „ז'אן ד'ארק מז'אמוט" (ליטאית צעירה) שתמונותיה שימשו קמיע להמונים. תצויין כאן עובדה אפיינית בתולדות ישראל: בעת המאסרים לא היו היהודים בין הפטיש והסדן. נהפוך הוא, יהודים הצילו נוצרים. בשנות השלושים עוד חיו בקרוז' שתי נוצריות, אשר ניצלו תודות לפאות נכריות שקיבלו מיהודים.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום במאה הט"ו. במאה הט"ז נתארגנה הקהילה ונכבדיה היו פעילים ב„ועד ד' ארצות". העיירה השתייכה אז לגליל קיידאן, והיתה נתונה, כשאר ערי הגליל, למרות אב בית־הדין שם. קרוז' היתה מרכז לקהילות הסביבה ובה התכנסו גם צירי הגליל. בסוף המאה הי"ז נתמנה בה הרב הראשון. העיירה היתה מרכז ללומדי קבלה בליטא. בדורות הבאים עשתה הגימנסיה הנוצרית את פעולתה ונמצאו בין היהודים משכילים רבים עוד לפני תקופת ההשכלה הכללית; רובם נהרו לערים הגדולות ברוסיה ובגרמניה.

בש' 1766 היו בקרוז' 1048 משלמי מס־גולגולת יהודים, ב־1888 היו 220 משפחות יהודיות (לפי רשימה שמית — 1125 נפשות), אשר היוו 32% מכלל האוכלוסיה, שמנתה 3375 נפש (מסביב לעיירה היו גם 370 אחוזות בידי „פריצים"). עד סוף המאה הי"ט לא נשתנה בהרבה מספר היהודים. גירוש היהודים מליטא בימי מלחה"ע ה־1 לא פגע בקרוז', ולא עוד אלא שמצאו בה מקלט עשרות פליטים מטאווריג וכן עשרות יהודים מווילנה שנמלטו מעבודות־כפייה. רובם חזרו אח"כ לבתיהם ומיעוטם השתקעו בקרוז'. ב־1925 היו במקום 650 יהודים (130 משפחות), ב־1929 — 535 יהודים (107 משפחות). כלל האוכלוסיה, בה נימנו גם תושבי כל כפרי הסביבה שבשיפוטה של עיריית קרוז', היתה בת כ־25 אלף נפש. העיירה עצמה היתה בעיקרה מיושבת יהודים. ב־1941 נספו בשואה 398 יהודים בני 14 ומעלה, ו־64 ילדים עד גיל 14; 25 מבני העיירה נספו בערים אחרות; 38 פליטים נשארו בחיים; 49 עלו בדור האחרון לארץ.

פרנסתם של יהודי קרוז' היתה בעיקר על המלאכה והמסחר. יום השוק היה יום ב' בשבוע. ב־1880 היו 192 בעלי־מלאכה שעסקו ב־28 מקצועות (מהם: 53 חייטים, 25 סנדלרים, 30 עושי מברשות, 12 קצבים), 129 סוחרים (ביניהם 27 חנוונים־קמעונאים, 2 סיטונאים, 12 מוכרי יי"ש, 18 סוחרי־סוסים, 12 חוכרי גני־פירות, 15 חוכרי גני־ירקות, 3 שהחזיקו בתי־מלון ועוד), 79 פועלים (מהם 60 שעבדו בשני בתי־מלאכה לעיבוד זיף, 2 איכרים, 4 כובסות, 3 סבלים ועוד). נוסף על כל אלה היו במקום: רב, ש"ץ, 2 שו"בים, 3 שמשים, רופא, חובש, 12 מלמדים, 2 מורים, 29 עניים ואלמנות. בחדרים למדו 120 ילד. בשנים האחרונות שלפני השואה היו בקרוז' 54 סוחרים וחנוונים, 22 בעלי־מלאכה, 4 פועלים ו־12 בעלי מקצועות חפשיים וכלי קודש.

בקרוז' היה בית־מדרש עתיק, ובו 2 „שטיבלאך" לתפילה וללימוד תורה. באמצע המאה הי"ט נוסף גם ביכ"נ גדול לתפילה בשבתות בקיץ ובחגים. תקרתו היתה גבוהה מאד וצורתה כשל כיפה מקומרת. היה בו ארון־קודש מפורסם חטוב מעץ, כולו מלאכת־מחשבת. ארונות־קודש דומים היו גם בקאַלם, שוקיאן, יורבורג ועוד.

חיי הקהילה היו מאורגנים. פעלו בה חברות ותיקות לתורה ולצדקה. במאה הי"ט היו בה חברות אלו: „גמרא", „משניות", „חיי־אדם", „עין־יעקב", „מדרש", „תהילים", „מנורת־המאור", „חפץ חיים" (ללימוד ספריו), 2 „חברות מקרא" (ללימוד תנ"ך), „חברה קדישא", „נטעי שעשועים" (לרכישת ספרים לביהמ"ד), „תיקון ספרים" (של ביה"ס), „פרחי שושנים" (לקניית עצים להסקה בביהמ"ד), „ביקור חולים", „הכנסת אורחים", „תלמוד תורה" (לתמיכת מלמדים בחדר מיוחד), „בית מלווה" (למתן הלוואות לחברי החברה, שהכניסו תחילה 5 רובל ואח"כ תשלום חדשי של 2 רובל; שאר ה„נצרכים" היו מקבלים בסוף המאה הלוואות מ„הגביר הנכבד", ר' חיים־נטע זקס. „בית המלווה" היה אח"כ לקופת גמ"ח, שהלוותה גם לעניים). בשנות ה־80 היתה בעיירה גם חברת „דורשי ציון", והיא ארגון של „חובבי ציון" אשר אספו כספים והעבירום לר"מ פינס „בעד פתח־תקוה". בימי ליטא העצמאית

בטלו חלק מהחברות, אך נוספו „תפארת בחורים" (רווקים דתיים שהתפללו ב„מנין" מיוחד, למדו תנ"ך בצוותא ושמעו „דרשות") ו„לינת הצדק" (להגשת עזרה רפואית שוטפת ולינה אצל חולים; בחברה זו השתתפו כל צעירי העיירה).

בשנות ה־90 הוקם בית־דואר בעיירה. קודם לכן היו 2 יהודים מקיימים את הקשר עם „העולם הגדול" ברכבם פעם או פעמיים בשבוע לסניף הדואר הקרוב לשם משלוח מכתבים וקבלתם.

החג הגדול ביותר במקום היה סיום הש"ס, שהיה „שמחת מצוה" לכל העיירה. לחג זה היו מתכוננים משך חודשים, והוא נערך ברוב פאר במשך שבוע תמים בתוך סוכה מיוחדת שהוקמה למטרה זו. חגיגה זו היתה מפורסמת בכל עיירות הסביבה.

„תקופת התחיה" איחרה במקצת לפקוד את קרוז', אולם סטיות מן המסורת נתגלו בעיר עוד לפני כן: משכילים קצת „אפיקורסים", ונוער שהשתתף במהפכת 1905 (ביחוד בין פועלי תעשיית הזיף). חובבי־ציון ומטיפים לציונות הופיעו בראשית המאה והקהל נהנה מדברי ה„נחמה", אם כי בהיסוס־מה, כבהתגלות של מעין „משיחי שקר". ה„תחיה" נתנה אותותיה בממדים ניכרים בתום מלחה"ע ה־1. ייזכרו 2 בחורים, שבאו מן החוץ ועשו את המלאכה: איידלמן ייסד את מפלגת „צעירי ציון", ויצחק ביבר את „צעירי ישראל" (מפלגה ציונית דתית). שניהם ארגנו מועדונים ושעורים לעברית, ולראשונה נתגלעו בעיירה ויכוחים מפלגתיים. בעזבם את העיירה אורגנה הקהילה ונבחר ועד. ב־1921 בשלה ההכרה בכורח חיסולם של החדרים ונוסד בי"ס עברי עממי. ב־1922 ארגנו התלמידים בעצמם את ספרייתם. ב־1924 נוסדה ספריה ציבורית עממית, שהספרים בה היו באידיש ובעברית. נפוצה קריאת עתונות והחלו פעולות תרבות מגוונות. באותה שנה אורגנו „הצופים" ו„מכבי", וכן החלה פעולה שיטתית למען קק"ל וקהיי"ס. ב־1925 היו במקום 61 קופסות קק"ל. באותה שנה נוסד גם הבנק העממי (מנה 132 חבר ב־1932). אח"כ נוסדו „החלוץ", „החלוץ הצעיר", צ.ס. ובית"ר. ייזכר אבא בונימוביץ ז"ל, עסקן ציוני ותיק, שנשא תמיד בנאמנות את עול הציונות ושעל ברכיו נתחנכו כל הפעילים הצעירים של כל אותה תקופה.

ב־1925 נרכש האוטו הראשון לתחבורה ולהובלה במקום הסוסים והעגלות, ולראשונה לא ארכה הנסיעה לשאוולי ובחזרה יותר מיום אחד. ב־1926 הותקן לראשונה חשמל בעיירה, וב־1927 רוצפו מדרכות בצדי הרחובות וניטעו עצים לאורכם.

תלמידים יהודים למדו בגימנסיה הליטאית ונרקמו לראשונה יחסים בין הנוער היהודי והליטאי. נתארגנה „קומנדה" משותפת של מכבי־אש ואורגנו גם פעולות תרבות משותפות. בעיריה ישב גם נציג יהודי, אך מגמת ה„ליטאיזציה" עשתה במהרה את פעולתה ההרסנית. חוק מנוחת יום א' היתה ה„מתת" הראשונה. ה„וואַרסלנינקים" דחקו את רגלי היהודים מהמסחר. מחוסר סיכויים לעתיד נהר הנוער העברי לערים הגדולות, ביחוד לממל, ל„החלוץ", מתוך רצון לעלות ארצה. חלק מהנוער היגר לארצות אחרות מעבר לים.

מרבניה: ר' יעקב ב"ר אליהו הלוי שור (בראשית המאה הי"ח; חתנו של ר' יחזקאל קצנלבוגן, הגאון מהמבורג. לפי ההקדמה בשו"ת של רמ"א [דפוס אמסטרדם] נמשך יחוסו של ר' יעקב עד הרמ"א וגם עד רש"י ועד התנא ר' יוחנן הסנדלר, שהיה דור רביעי לרבן גמליאל הזקן ממלכות בית דוד. מצאצאיו — ר' יחזקאל הלוי לנדא, שהיה הראב"ד השלישי בווילנה וישב על כסאו של הגאון ר' אבלי הפוסבולי); ר' יהודה־לייב ב"ר עזריאל זיו; ר' יצחק־אייזיק ב"ר אליעזר; ר' יצחק הלוי הורביץ (שימש רב באמצע המאה הי"ח); ר' משה הלוי הורביץ (נלקח לווילנה להיות מורה לבני הגר"א, והיה מרואי פניו המעטים. אח"כ היה ל„מגיד מישרים" בווילנה עד 1811. כשתש כוחו ו„קולו לא נשמע בקודש" בא במקומו הרב יחזקאל פייבל. נימנה על הדיינים עד פטירתו [תקפ"א]. נקבר למראשותיו של בעל „חיי אדם". בס' „רשפי קשת" לר' אברהם מסטאוויסק, עמ' 5, מסופר משל נאה של ר' משה); ר' אליעזר, בנו של ר' יצחק־אייזיק (הובא לווילנה ע"י יסו"ד להיות מורה לחתנו ר' שמואל ב"ר אביגדור, רבה האחרון של וילנה. בספרו של ר' שמואל, „הדרת זקנים", שנשאר בכ"י, נרשמו גם חידושי תורה של רבו. נפ' ב־1769. בין התארים שנחקקו על מצבתו הענקית [43 מלים] נמצא גם שהיה בקי ב„פלוסופיא ושבע חכמות בנגלה ורזין", תואר יחיד במינו בביה"ק העתיק של וילנה); ר' אברהם ב"ר שלמה זלמן, אחי הגר"א; ר' אורי (שימש רב בסוף המאה הי"ח; מחותנו של ר' אליהו); ר' יום־טוב ליפמן (בסוף המאה הי"ח); ר' אברהם „חסיד" (צדיק וקנאי גדול. אגדות רבות מהלכות עליו. נזכר ב„זכרון אברהם" של ההגדה של פסח לר' אברהם אבלי ב"ר צבי רוזאניש [וילנה, תרי"ט]. התרועע עם ר' עקיבא אייגר); ר' מרדכי רבינוביץ (בראשית המאה הי"ט; ממשפחת רבנים ידועים. בן־אחיו היה ר' יקותיאל, רבה של ז'אַזמיר); ר' ישעיה ב"ר אליהו (דיין בקרוז' ורב בסאלאנט. צדיק מפורסם); ר' בנדט, חתן ר' אליהו; ר' יעקב ב"ר מנחם (חתן ר' אליהו. שימש 40 שנה רב בקרוז'. נפ' בירושלים. מבאי ביתו היה בחור צעיר שחרחר, מופלג בתורה, הירשל מאַרז'ווילקי, שהיה אח"כ ל„פרופסור הרמן שפירא" בהיידל־ברג); ר' שמחה הלוי הורביץ (1830—1895; בן י"ח נסמך לרבנות. ישב בקרוז', בשאדובה ובליאחוביץ'. נצר מגזע גאונים וקדושים עד השל"ה. הצטיין בפעולותיו הציבוריות. גם נוצרים היו באים לפניו בדין עם יהודים. חו"צ וחבר ב„חברת התמיכה". אחדים מכתביו נדפסו בחייו ורובם נשארו בכתובים. הספד עליו פורסם ב„לוח אחיאסף" לשנת תרנ"ו); ר' זבולון־לייב ב"ר יום־טוב ליפמן (אב"ד דארשונישוק, גודלאַווה, פיליפובה, קרוז' ופלונגיאן באמצע המאה הי"ט. נין לרי"ט מהמאה הי"ח. עמד בקשרים עם רצ"ה קלישר); ר' יצחק ליפקין (בנו של ר' ישראל סלנטר. רב גדול, חכם מובהק ודרשן מפורסם. שימש אח"כ ביאנובה ופוניבאַז'); ר' זאב־וולף ב"ר אהרון־יהושע טורבוביץ (1846—1921); ר' אברהם־בער המבורג (דיין בקרוז' בשנות ה־90, בימי הרב טורבוביץ); ר' יוסף־אביגדור ב"ר יו"ט ליפמן קושל־קסלר (נו' ב־1885). התחתן עם ר"ז טורבוביץ הנ"ל. שימש ברבנות בוואַרז'אַן ואח"כ מלא מקום חותנו בקרוז'. ב־1923 היגר לארה"ב, שם נבחר לאב"ד בראקאווי. ב־1939 הו"ל את ס' „תפארת זיו" של חותנו בתוספת הערות בשם „יד־יוסף". ב־1941 הוציא „תפארת יוסף", ח"א, ובו שו"ת ומו"מ בהלכה עם רבני זמננו. חבר בוועד הרבנים בארה"ב ועסקן נלהב בענייני דת;

ר׳ קלמן ב״ר אלעזר מגיד (1874—1941); ר׳ אליהו־מרדכי ב״ר צבי־יחיאל הלוי ולקובסקי; ורבה האחרון — ר׳ אליהו קרמרמן הי״ד (לפני כן היה ראש הישיבה בקאֶלם).

מנכבדיה וחכמיה: ר׳ אליהו ב״ר מאיר. גדול בתורה ו,,גביר אדיר״. חי בימי ר׳ אברהם, אחי הגר״א, ברבע הראשון של המאה הי״ט. אחותו היתה אשתו השניה של הגר״א ובנשואיהם כיבד הגר״א את ר׳ אליהו בסידור הקידושין. 4 בניו ושאר קרוביו היו רבנים וצדיקים גדולים. בנו ר׳ יחזקאל היה רב בשאוולי; בנו ר׳ ישעיה הנ״ל היה בן־זקונים לר׳ אליהו בן ה־90; ר׳ אורי הנ״ל היה מחותנו; ר׳ יעקב ור׳ בנדט הנ״ל — חתניו. בגלל כיבוד ראשון שנתכבד ר׳ אליהו בשמחת־תורה בנוכחותו של ר׳ אברהם עזב האחרון את קהילתו. בני ר׳ **בנדט** הנ״ל היו גדולים ומפורסמים. בנו ר׳ **יצחק** (ר׳ איצה׳לה קראזר), רב וצדיק גדול, בקי בש״ס ופוסקים, ייסד ב־1855 ,,חדר״ מיוחד בוואיגובה. בין אורחיו הנעלים הקבועים היו ר׳ יעקב, הרב מקרוז׳, יחד עם ,,הירשל מאַרזווילקי״ הנ״ל. הבן השני, ר׳ **יהושע־השל אליאשזון**, היה רב בקהילות שאקי, יאנובה, ז׳אַזמיר, וילקי, סוואַנציאַן וסייני. נקרא ,,ראש הברזל״. ליליינבלום מזכיר אותו בכינוי זה בכתביו. התנגד בשעתו לייסוד ,,בית המוסר״ של ר׳ ישראל סלנטר מחשש ייסוד כת חדשה בישראל. נפ׳ ב־1870. הבת **שרה צירל** (1810—1878) היתה למדנית ידועה, ובעלה ר׳ **אייזיק** היה מגדולי התורה בווילנה. לשם הוזמן במטרה ,,להרים את גודל התורה והאמונה״ בימי גזרותיו של ניקולאי הראשון ולעשות את וילנה מרכז רוחני. חזר לקרוז׳, ומאחר שגם ביתו נשרף בדליקה הגדולה התמסר לחקלאות ליד קרוז׳. **שיינה אלקה**, הבת של שרה צירל, הקריבה חייה בקרוז׳ על מזבח התורה. מנכדיה: הסופרים והאגרונומים יצחק, מאיר ומרדכי וילקנסקי, הסופר אליעזר־אליהו פרידמן וד״ר משה קריגר.

מיוצאי קרוז׳ היו גם הרבנים: ר׳ דוד, רבה של מאַראַטש; ר׳ שמואל, צדיק מופלא, נפ׳ בגיל 30; ר׳ משה׳ל מיינה׳ס, גאון וצדיק מפורסם, נפ׳ בגיל 40 בווילנה; ר׳ יקותיאל־לייב ב״ר יעקב עליון. בן אחי ר׳ מרדכי רבינוביץ הנ״ל. היה רב בז׳אַזמיר וחיבר ס׳ ,,משנה יקותיאל״ או ,,גליון מהרי״ל״ (ווארשה, 1893); ר׳ יעקב יוסף (,,יענקלה חריף״); ר׳ משה־זבולון מרגליות, ממלא מקומו של ר׳ יעקב־יוסף בניו־יורק; ועוד רבים. כלות רבות נלקחו מקרוז׳ לנשים לרבנים, ביחוד בווילנה, וצאצאיהן מפורסמים.

מיוצאי קרוז׳, או מתושביה, היו גם: הסופר ר׳ אליעזר שולמן (1837—1904); המשורר ר׳ יהושע דוידוביץ (1865—1897). אחד העם הספידו ב,,השלוח״, כרך א׳, עמ׳ 211; נפתלי פרידמן (1863—1921), עו״ד, ציר מפלך קובנה בדומה ה־3 וה־4 ברוסיה, וכן ציר הסיים הליטאי.

קרוק
(קרייוקאי), מחוז שאולי

קרוק קרובה לגבול לטביה. סמוכה ליאנישוק (16 ק״מ), ז׳יימל (13), ז׳אגר, פושוויטין, וכן למסה״ב יאנישוק—ז׳יימל—בירז׳. תחנת־הרכבת נמצאה במרחק 2 ק״מ.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה כמאתיים משפחות יהודיות, אך בימי המלחמה הן גורשו. בליטא העצמאית מנה ישובה היהודי כמאה משפחות (כ־400 נפש).

לפני מלחה״ע ה־1 שימשה מרכז מסחרי לסביבה כפרית גדולה, אך הגבול החדש ניתק אותה משווקיה הטבעיים בלטביה וגרם לדלדול חייה הכלכליים. היהודים התפרנסו ממסחר זעיר עם אכרי הסביבה (תבואה, פשתה, בהמות, פירות), ונתמכו ע״י קרובי משפחה בחו״ל. מספר ניכר מתושבי המקום היגר לארה״ב ולאפריקה הדרומית, או שעלו לא״י. לפני השואה מנתה העיירה פחות מ־50 משפחות.

היו במקום ביכ״נ גדול ובי״ס עממי ,,יבנה״.

מרבניה: ר׳ דב ב״ר שלמה־זלמן קוק; ר׳ מאיר ורז׳בלובסקי הי״ד (שימש בק. 17 שנה).

קרוֹק
(קראַקאַס), מחוז קיידאן

קרוֹק סמוכה לקיידאן (23 ק״מ), דאטנובה (12) וגרינקישוק. תחנת־הרכבת הקרובה ביותר היתה בדאטנובה.

ב־1897 מנה הישוב היהודי במקום 450 נפש, וב־1914 — כ־800 נפש. בימי מלחה״ע ה־1 גורשו כל היהודים. חלק הצליח למצוא מקלט זמני בווילנה, והללו חזרה באותה שנה לעיירה, לאחר כיבושה ע״י הגרמנים. אך גם תחת שלטון הגרמנים עברו על יהודי המקום שנות מחסור ועבודות־כפייה. אחרי המלחמה חזר מרוסיה חלק ניכר מהפליטים, ובעזרה מן החוץ החלו לשקם את חיי העיירה.

ב־1930 מנתה הקהילה היהודית 165 משפחות, שחלקן התקיימו בעיקר על המסחר. פרנסתם היתה תלויה ביום השוק (יום ד׳). אך רוב היהודים מצאו פרנסתם ביגיעת כפים קשה, כגון בעגלונות, בורסקאות, נפחות וכד׳. בליטא העצמאית התקיים חלק מבני העיירה על עזרת קרובים שמעבר לים, בעיקר בדרום־אפריקה. הבנק העממי היהודי מנה 132 חבר (1929). מייסדו ומנהלו משך שנים היה ר׳ מאיר גורדון.

על אף דחקה החמרי הצטיינה העיירה בחייה הרוחניים והציבוריים הערים. בביה״ס ,,תרבות״ למדו כ־80 תלמידים. מלבדו היו במקום חדרים, ישיבה קטנה, ספריה (ע״ש א. פ. פרייל), חוג דרמטי ומקהלה. כמעט כל בני העיירה המבוגרים היו חברים בחברות ללימוד תורה: חברת ש״ס, משניות, ,,עין־יעקב״, ,,תפארת־בחורים״. רובם של ,,בעלי־הבתים״ היו יודעי־ספר. הנוער היה מאורגן באגודות ,,צעירי ציון״, צופים, ,,מכבי״ ו,,החלוץ״, ש־45 מחבריו עלו ארצה. השפה העברית היתה שגורה בפי כל בני העיירה.

היו במקום ביכ״נ ושני ,,מנינים״, ופעלו מוסדות צדקה כגון קופת גמ״ח ו,,לינת־הצדק״ וכן אגודת מכבי־אש מתנדבים.

מרבניה: ר׳ שמעון ב״ר שבתאי (מ״מ ומו״צ; נפ׳ תקפ״ב); ר׳ זלמן־שמחה ב״ר אברהם־שמעון טרויב (תרל״ב); ר׳ מאיר רבינזון; ר׳ יהושע־יוסף פרייל; ר׳ אליהו־מאיר פייבלסון; ר׳ ב״צ נוטלביץ (עד תרע״ה); ר׳ חיים־מאיר פלדברג (בנו הוא ד״ר ליאון פ. עורך ה,,ג׳ואיש טיימס״ ביוהנסבורג); ורבה האחרון — ר׳ דוד גולדברג הי״ד, חתנו של הרב פלדברג.

מעסקניה: ר׳ שבתאי פרבר, שו״ב; ר׳ יעקב פריד ובנו ר׳ חיים; ר׳ טוקר; ר׳ לוי וידוקלר; ר׳ משה־איצ׳ה אברמסון; דוד פלדברג.

קרטינגה

(קראַטינגאַ), עיר מחוז

קראַטינגה נמצאת במרחק 12 ק״מ מחוף הים הבלטי. קרובה לגבול הגרמני וסמוכה לממל (20 ק״מ), פולאנגן (10), קול, פלונגיאן ודארביאן. את העיירה עברו קווי מסה״ב קובנה—ממל—טילזיט ושאוולי—טאלז—פלונגיאן—קראַטינגה.

קראַטינגה היא מהישובים העתיקים בליטא. הידיעות הראשונות עליה הן מהמאה הי״ג. אז שימשה מבצר של המסדר הליבוני. אחרי הקרב בקורשה עברה לידי הליטאים. מ־1572 עד שנות ה־30 למאה הי״ז ניהלו את ענייניה האצילים למשפחת קאטקביץ. באותה תקופה נקראה קרול־שטדט לזכרו של המצביא יוהן קרול קאטקביץ. ב־1607, עם הקמת מחסנים לסחורות המובאות מפרוסיה, הפכה מרכז מסחרי לצפון ליטא. יוהן קרול השיג לעירו „זכויות־מאגדאַבורג״, וסמלה מאז היה אריה. אותו נסיך דאג גם לתיכנונה של העיר ולסלילת רחובותיה. בתו של יוהן קרול נישאה לנסיך ממשפחת סאפיאַגה ומאז עברה העיר לבעלותה של משפחה זו. ממנה עברה למשפחות מאסאלסקי ואח״כ לפוטוצקי. עם השתלטות הרוסים עברה לבעלות הגרף זובוב, שמכר אותה לגרף טישקאַביץ. בימי ליטא העצמאית היתה עדיין בסביבתה אחוזה גדולה בבעלות משפחת טישקאַביץ.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי״ז (לפי מסמכים מ־1639), אך מספרים עליו קיימים רק משׁ׳ 1847. אז מנתה 1738 יהודים. בסוף המאה הי״ט פחת מספרם והגיע בש׳ 1897 ל־1203 נפש (35% מכלל האוכלוסיה). ב־1921 חיו בה כ־1000 יהודים, וב־1933 — כ־800.

ב־1889 נשרפה העיירה. ביהכ״נ, ביהמ״ד והקלויז עלו באש, אך נבנו אח״כ מחדש.

היהודים סחרו עם חבל ממל ופרוסיה המזרחית. כן נהנו משכנותם לפולאנגן, ביחוד בעונת הקיט. בעיירה היו בתי־מלאכה יהודיים, אשר ייצרו תכשיטים מעינבר וחפצי־מזכרות שהיו נמכרים לקייטנים ותיירים. הבנק העממי היהודי מנה 233 חבר (ב־1932).

בליטא העצמאית היו במקום בי״ס „תרבות״ וספריה. כן פעלו בעיירה קופת גמ״ח, „בקור חולים״ ומוסדות סעד אחרים. הישוב היהודי רובו ככולו היה ציוני וער לכל מפעל ארץ־ישראלי. הנוער היה מאורגן באגודות ציוניות שונות, שפיתחו פעולה חינוכית ענפה. כן היו במקום חברת „תפארת בחורים״ ואגודת ילדים „פרחי שושנים״ שהיו אוספים ספרים בשביל בתי־הכנסת.

מרבניה: ר׳ לייב (שימש גם רבה של דארביאן ושל פולאנגן, אך מקומו הקבוע היה בקראַטינגה); ר׳ אהרון (אח״כ אב״ד בפינסק); ר׳ מנחם מנדל; ר׳ שלמה־זלמן זקש („זלמ׳לה פרומאק״), נפ׳ תרל״ו; ר׳ אריה־לייב ליפקין; ר׳ צבי־הירש שור; חתנו, רבה האחרון — ר׳ בנימין פרסקי הי״ד.

מילידיה: הרב ישראל־זליג טפליץ; הנדיב והעסקן ר׳ אליהו לוינזון („ר׳ אלינקע מקראַטינגה״); ברקו יוסלביץ — ממפקדי המרד הפולני; הסופר אליעזר שולמן; איש ביל״ו — ישראל דרובין; הסוציולוג יוסף שמואל.

קרינצ׳ין

(קרינצ׳ינאַס), מחוז בירז׳

קהילה יהודית מהראשונות בליטא. בימי „ועד יהודי ליטא״ השתייכה לגליל הורדנא.

לפני מלחה״ע ה־1 מנתה העיירה כ־300 משפחות יהודיות. פרנסתן היתה על המסחר והבורסקאות. ענף הבורסקאות קיים בעיירה עוד מהמאה הי״ט ושימש מקור פרנסה לרבים.

העיירה נתפרסמה בעקבות שביתת המחאה של הבורסקאים (1897) נגד הזלזול בכבודם מצד פרנסי הקהל. השובתים תפסו ב„מזרח״ ביהכ״נ את מקומות העשירים והנכבדים ותבעו מהגבאים שיחלקו גם להם „עליות״ טובות. על אף הפצרותיהם של הגבאים סרבו הבורסקאים לפנות את ה„מזרח״, והגבאים נאלצו להסתייע במשטרה.

קרקינובה

(קראַקאַנאַווא), מחוז פוניבאַז׳

קראַקינובה נמצאת על נהר נאַוויאַז׳ה. סמוכה לקיידאַן (30 ק״מ), פוניבאַז׳ (30). תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק 17 ק״מ.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו במקום כ־300 משפחות יהודיות. בימי המלחמה (1915) גורשו היהודים לפנים רוסיה והעיירה כולה נשרפה. אחרי המלחמה (1921) היו בה 150 משפחות יהודיות, וב־1939 — 60 משפחות.

היהודים התפרנסו בעיקר מהמסחר בפשתן. בעלי־מלאכה יהודים היו מעטים. 2 טחנות־קמח גדולות היו בבעלות יהודית. 2 ימי שוק היו בה (ב׳, ה׳).

היו בעיירה ביכ״נ, בימ״ד, „קלויז״ וישיבה גדולה, שנוסדה והתנהלה ע״י הרב משה חסקין. בביה״ס „תרבות״ למדו כ־170 תלמידים. כן היתה במקום ספריה בת 2000 ספר. היו בה גם מוסדות צדקה ועזרה סוציאלית. במקום פעלו ארגוני נוער והם: „מכבי״, „החלוץ הצעיר״ והשוה״צ.

העיירה היתה מפורסמת כמקום של ת״ח. רבים מ„בעלי הבתים״ שלה היו „מוסמכים״ להוראה, אך לא עשו את תורתם קרדום לחפור בה. בביהמ״ד שלה לא פסק לימוד התורה, לא ביום ולא בלילה.

מרבניה: ר׳ משה־מישל לוריא (שימש בה רב 50 שנה); ר׳ נתן־נטע פלאום (יליד המקום ובנו של ר׳ מישל. שימש רב 35 שנה. נפ׳ תרנ״ה); ר׳ שניאור־זלמן שניאורסון (נפ׳ תרמ״ה); ר׳ משה חסקין (שימש רב 15 שנה, עד תרע״ה); ורבה האחרון — ר׳ בנימין מובשה הי״ד.

מילידיה: הרב שאול ב״ר משה־מישל לוריא; הרב אליעזר־יהודה רבינוביץ; ר׳ יוסף־אליהו פריד; אבא שאבאַן (העסקן הציבורי בדרום־אפריקה).

ראודונדוואריס

(ראַודונדוואַריס), מחוז קובנה

ראַודונדוואַריס שכנה על גבעה (250 מטר גובהה) בין הנאַוויאַז׳ה והניימן, 7 ק״מ מקובנה, על הכביש קובנה—יורבורג.

על ראש הגבעה היה בנוי ארמון אדום של הגרף טישקאַביץ (מכאן שם המקום „האחוזה האדומה״). ארמון זה, שכלל 150

חדרים ואולמות, שימש במאה הי"ט מרכז חברתי לאצולה הרוסית והפולנית הגבוהה. לרגלי ההר, בכפר סולומינקה, ישבו 14 משפחות יהודיות. ב־1924 נשרף הכפר. היהודים בנו את בתיהם מחדש והכפר סופח ל„גבעה". מאז נקראה העיירה כולה בשמה הנוכחי.

לפני מלחה"ע ה־1 ישבו במקום 25 יהודים. בליטא העצמאית הגיע מספרם ל־50, ביניהם ר' שמעון קווסקין, בעל הפונדק וסוכן הדואר.

פרנסתם של היהודים היתה על חנוונות, חקלאות וגננות. היו במקום גם רופא ורוקח, שניהם יהודים.

הרב מסלאבודקה שימש גם את יהודי העיירה, וכן היה מבקר בה שוחט פעמיים בשבוע. בימי חג ומועד היו באים אליה יהודים מן הסביבה ומקיימים „מנין" בבית פרטי.

הילדים למדו בבי"ס בקובנה.

רדווילישוק

(ראַדווילישקיס), מחוז שאולי

ראַדווילישוק היא עיירה שהוקמה על אדמת ביצות של הנסיך ראדזיוויל. סמוכה לשאולי (19 ק"מ).

ב־1870 נסללה דרכה מסה"ב המקשרת את ברלין עם פטרבורג דרך דווינסק. משך השנים הפכה העיירה צומת חשובה של מס"ב, וממנה קווים לפוניבאַז'—דווינסק, שאולי—ממל, שאולי—ריגה, ריגה—ברלין. מחנות הצבא שבקירבתה שימשו גם הם מקור־פרנסה לאנשי המקום ונתנו דחיפה להתפתחות הישוב בכלל וישובה היהודי בפרט.

ב־1897 היו בה 676 יהודים (17% מכלל האוכלוסיה). ב־1915 גורשו היהודים לרוסיה, אך הם חזרו אליה אחרי המלחמה וכן התיישבו בה יהודים מעיירות אחרות. ב־1921 מנתה הקהילה היהודית 1200 נפש. פרנסתם העיקרית היתה על המסחר (עצים ותבואה). כן היו בה בעלי־מלאכה מעטים.

היו במקום 2 בתי־תפילה ובי"ס „תרבות" (בין מייסדיו מנדל קריבושייב ואהרון פיין).

הציבור היהודי בעיירה הצטיין בחיי תרבות וחברה ערים ובמסירות רבה לישוב א"י. במקום היו מיוצגות כל המפלגות הציוניות, וכן ארגוני נוער ציוני וספורט („מכבי"). הנוער הדתי היה מאורגן ב„תפארת בחורים".

מרבניה: רבה הראשון היה „ר' יוסלה", שנקרא גם „הצדיק". לאחר מותו שימש כרב ר' מאיר מלץ, חו"צ נלהב (נפ' תרס"ה); אחריהם: ר' יצחק הורביץ; ר' דניאל זכס; ר' יוחנן זופוביץ־זרחי; ורבה האחרון — ר' יצחק בגון הי"ד, מחבר „שדה יצחק".

רדייק

מחוז אוטיאן

ראדייק הוא כפר, 6 ק"מ מדאוגאַל, על הכביש לאוטיאן. במקום היו כ־10—12 משפחות יהודיות שעסקו בחקלאות, ביניהן 2 משפחות (ליס) בעלות כ־1000 דונם אדמה חקלאית, ירושת אבותיהם. הם העסיקו גם עובדים נוצרים. אחד האחים בנה לפני מלחה"ע ה־1 טחנת־קמח של קיטור בשביל אכרי הסביבה.

מילידי המקום: הרב אבא־דוד גולדפיין.

רוגובה

(ראַגובה), מחוז פוניבאַז'

רוגובה נקראת ע"ש האציל רוגוב שנפל במלחמה. אמו היתה בעלת האחוזה, שעליה הוקמה העיירה. הסופר הנריק סנקביץ מזכיר את העיירה ברומן ההיסטורי שלו „באש ובחרב".

העיירה נמצאת לחוף הנאַוויאז'ה ועל הדרך מפוניבאַז' לווילקומיר. הישובים הסמוכים לה: פוניבאַז' (29 ק"מ), ווילקומיר (35). בכפרים הסמוכים שיל, טרייפ וצ'יסליבקה, חיו מספר חקלאים יהודים. תחנת־הרכבת הקרובה היתה ברוגובקה (10). כבישים לא היו לה.

העיירה מוקפת מכל צד ע"י הנאַוויאז'ה. סביבתה עשירה בביצות שנתהוו ע"י שטפונות הנהר. היו גם אגמים ותעלות, ששימשו מקום רחצה לאנשי המקום.

העיירה ידועה מראשית המאה הט"ז. בעלת האחוזה, שרצתה לפתח את המקום, הזמינה מתיישבים יהודים והעניקה להם קרקעות וכן עצים לבנין. הישוב היהודי בה קדם לקהילת פוניבאַז', שיהודיה היו מביאים מתיהם לקבורה ברוגובה. עדות לכך משמשות המצבות העתיקות בבית־העלמין הישן שבמקום.

שתי שריפות גדולות פקדוה: בסוף המאה הי"ט ובראשית המאה ה־20. בכל אחת מהן עלתה באש כמחצית העיירה.

ב־1766 מנה ישובה היהודי 1187 משלמי מס־גולגולת, ב־1847 — 852, וב־1897 — 1223 (80% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה"ע ה־1 גורשו היהודים לרוסיה. אחרי המלחמה ישבו במקום כ־3000 יהודים (60%), אך מספרם פחת והלך ובש' 1939 לא נותרו אלא 1500 יהודים (25%).

היהודים התפרנסו ממסחר (כ־70%) וממלאכה. החנוונים היהודים היו מצפים ליום א' בשבוע, ליום השוק (יום ג'), או לימי היריד שהתקיימו שלוש פעמים בשנה (15.8, 22.8, 29.8), ואשר נקרא „זי'לינה". בימים אלה היתה הפרנסה מצויה. בשאר ימות השבוע יצאו הסוחרים לכפרים ולשווקים בעיירות הסמוכות, קונים שם פשתן, עורות, שלחים ותוצרת חקלאית אחרת. היו במקום גם סוחרי־יערות ובעלי תעשיות קטנות. לפני מלחה"ע ה־1 הקים פייבל פראם בית־בורסקאות, שהעסיק 50 פועל (בימי המלחמה נהרס הבניין). כן היו בעיירה שלוש טחנות־קמח ומנסרה אחת, שהוקמו ע"י יהודים אשר חזרו מדרום־אפריקה. בבתי־המלאכה לעיבוד זיף עבדו בעיקר נשים וילדים. בעלי־מלאכה ורוכלים נהגו לבלות את כל ימות השבוע בכפרים והיו חוזרים לבתיהם ערב־שבת.

הבנק העממי היהודי, שנוסד בש' 1924, ובו (1931) 101 חבר, וקופת גמ"ח, מלאו תפקיד חשוב בחייהם הכלכליים של היהודים. פרנסתם הדלה הספיקה רק לרמת חיים נמוכה שלפני מלחה"ע ה־1. אחרי המלחמה, עם שובם של המגורשים מרוסיה, עלו צרכיו ודרישותיו של הדור החדש מבלי שהכלכלה היהודית של העיירה, אשר נהרסה בימי המלחמה, תוכל לספקם. יתר על כן, הליטאים, שהפכו לשליטי המדינה ואשר עברו מהכפר לעיירה ולעיר, דחקו בסיוע ממשלתם את רגלי היהודים. ההסתה נגד היהודים לא הסתפקה בסיסמאות ובהישגים כלכליים בלבד. בחורף 1939 פרצו פרעות, והאספ־סוף התנפל על היהודים ועל בתיהם. משמרות של כבאי־האש

היהודים מנעו אז קרבנות אדם. אווירת הפרעות שררה למעשה בעיירה עוד שנים קודם לכן. הנוער היהודי ביקש מוצא בעליה לא״י ובהגירה לארה״ב ודרום־אפריקה.

ביהכ״נ הישן שבמקום נבנה במאה הי״ח וביהמ״ד הוקם בסוף המאה הי״ט. כן היה „קלויז״, שבו למדו אברכים, ואשר נשרף בראשית המאה. בביהכ״נ היה ארון־קודש חטוב מעץ, מלאכת־מחשבת של אמן.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בעיירה ישיבה וחדרים. מ־1925 היה בי״ס עממי „תרבות״, ובו 100 תלמידים. כן היו בה חברות ש״ס, משניות ו„עין יעקב״. רב היה מספרם של בני־תורה ותלמידי־חכמים.

היו בה ספריות (של „תרבות״ ושל האידישיסטים) וחוגים דרמטיים, וכן פעלו במקום סניפי „המזרחי״, „התאחדות״, צ.ס. ו„קולטור־ליגה״, וארגוני נוער „גורדוניה״ (30 חבר), „דרור״ (50), השוה״צ, „נצח״ (50) ו„החלוץ הצעיר״.

ממוסדות הצדקה פעלו: „עזרה״, קופת גמ״ח ו„לינת הצדק״.

מרבניה: ר׳ בנימין, אביו של ר׳ אליהו־דוד רבינוביץ; ר׳ שניאור־זלמן הירשוביץ; ר׳ אליעזר־שמחה רבינוביץ (שימש רב גם בשאדובה, סובאלק, לומז׳ה וקאלווריה); ר׳ מרדכי רבינוביץ (תרכ״ד—תרמ״ו); ר׳ משה־מישל־שמואל שפירא (שימש רב כ־50 שנה, עד תרצ״ג); ורבה האחרון — ר׳ ישראל מל הי״ד.

מילידיה: הסופר יהושע פלוביץ; החוקר ר׳ מיכאל היגר; העסקן יחזקאל יפה; העסקן א. לזרוב (ממארגני הבנקים העממיים בליטא).

רודאמין

(רודאַמינה), מחוז סייני

רודאַמין שכנה על חופי הנהר רודאמינאַליס. סמוכה לקאלווריה (21 ק״מ), לאזדיי (7), מאריאמפול (28), וילקובישק (48). נוסדה ע״י הנסיך הפולני נאוורונסקי בראשית המאה הי״ח. הוא שהזמין יהודים להתיישב במקום והחכיר להם קרקעות.

לפני מלחה״ע ה־1 קנתה משפחת זימן את הקרקעות מידי הפריץ צ׳ייקובסקי. אחד מבני משפחה זו, מר הניך זימן מרודאמין, הוצנח בימי מלחה״ע ה־2 ע״י הרוסים ביערות רודניק (רודניצקי פושטשי) וארגן תנועת פרטיזנים סובייטית בליטא, בהשתתפות יהודים רבים, בעיקר מווילנה, קובנה וסביבותיהן. היה מוכר בין הפרטיזנים בשם יורגיס. מאז סיום המלחמה ממשיך לערוך בווילנה את העתון המרכזי של הממשלה בליטא — „אמת״ (טיאַסאַ).

נפת רודאמין כללה מלבד העיירה גם כפרים ואחוזות. אחרי מלחה״ע ה־1 ישבו בה מספר ניכר של יהודים, אך הם החלו לעזוב את המקום ולעבור לערים הגדולות או להגר לארצות חוץ. דבר זה לא השפיע על העיירה והיא לא ירדה מגדולתה. מצב יהודי רודאמין והסביבה היה טוב. היהודים התפרנסו ממסחר וחקלאות. יחסיהם עם השכנים היו תקינים והם היו ידועים ביושרם ובאופיים הטוב. לפני השואה היו בה כ־20 משפחות יהודיות, ובסביבה התגוררו 50 משפחות נוספות.

במקום היה ביכ״נ עתיק, שהצטיין ביופיו. בימי חג ומועד היו מתכנסים בו יהודים מכל הסביבה.

מרבניה: ר׳ מרדכי כהן הי״ד (שימש רב מאז מלחה״ע ה־1 ועד השמדתו של הישוב היהודי).

רוזאליה

(רוֹזאַלימאַס), מחוז פוניבאַז׳

רוזאליה סמוכה לשאדובה (20 ק״מ), לינקובה (23), פוקרוי (12), פוניבאַז׳ (40), שאוולי (42), במרחק 18 ק״מ מתחנת־הרכבת הקרובה.

בקליוואן (7) ובסמילג (14) שבקירבתה התקיימו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודים.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה 50 משפחות יהודיות. ב־1915 גורשו היהודים. בליטא העצמאית היו בה 25 משפחות יהודיות, שפרט לשתיים־שלוש עסקו בחנוונות ובמסחר. יום ב׳ היה יום השוק. כן התקיימו בה 2 ירידים בשנה. בשאר ימות השנה נסעו היהודים לירידים ולשווקים בעיירות הסמוכות. רוב מהגריה פנו לדרום־אפריקה.

ב־1930 נשרפה כמחצית העיירה.

היו במקום בימ״ד ובי״ס עממי (30 תלמיד).

מרבניה: ר׳ נחום שר הי״ד (שימש אח״כ בדאוג); ורבה האחרון — ר׳ אליעזר גולדברג הי״ד.

רומשישוק

(רוּמשישקאַס), מחוז קובנה

רומשישוק סמוכה לז׳אַזמיר (16 ק״מ), ז׳וסלי (22), קובנה (19), קושידאר (18). תחנת־הרכבת הקרובה היה בפרובינישקי (5). הצטיינה בנוף יערות מקסים ואף הניימן שבקירבתה הוסיף להדרה.

לפני מלחה״ע ה־1 ישבו בה למעלה מ־100 משפחות יהודיות. עם הגירוש הגדול ב־1915 גורשו כולן על־ידי הצבא הרוסי.

בליטא העצמאית מנה הישוב היהודי במקום כ־50 משפחות. היהודים התפרנסו ממסחר (עצים ותוצרת חקלאית) ומלאכה. בבעלות של יהודים היו ביח״ר לגפרורים, מנסרה וטחנת־קמח. בימי הקיץ היו באים לעיירה קייטנים, בעיקר ראשי ובני ישיבות, כדי ליהנות מאוויר יערותיה.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בעיירה בימ״ד ו־2 חדרים. בליטא העצמאית הוקם בה בי״ס „תרבות״. כן פעלו בה חברות צדקה: קופת גמ״ח, „ביקור חולים״, „לינת הצדק״, „הכנסת אורחים״.

מרבניה: ר׳ יוסף אליאשברג; ר׳ מאיר־דב פאגיר (תרכ״ו—תרנ״א); ר׳ אליהו הכהן לוין; ר׳ אהרן בנדט הכהן שמידט; ר׳ ישראל גולדמן (פיליפובר); ר׳ אהרן גרזובסקי (נפ׳ תרצ״ז).

מעסקניה: ר׳ מרדכי אליאשברג; ר׳ ישראל כ״ץ (מייסד „מנורת המאור״ ו„הכנסת אורחים״ שבמקום); ר׳ מרדכי־ישעיהו לופיאנסקי (מייסד „תפארת בחורים״).

מילידיה: הרב יצחק לויטן (הרב מאוזדה) והרב יעקב כ״ץ.

ריבוק

מחוז ראסיין

סמוכה לראסיין (18 ק"מ), שידלובה (6), לידוביאן (2), על הכביש ראסיין—שידלובה. קרובה למסה"ב ברלין—מוסקבה. תחנת־הרכבת הקרובה היתה בלידוביאן.

היהודים החלו להתיישב בה בימי הצאר אלכסנדר השני. 70 המשפחות שהתיישבו במקום קיבלו מהשלטונות קרקעות לעיבוד חקלאי. רובם עברו ממסחר לחקלאות. אחד מראשוני המתיישבים היה וולול גן, שחינך את צאצאיו לעבודת האדמה. מספר היהודים במקום פחת והלך: ב־1887 — 60 משפחות, וב־1923 — 20 משפחות. ב־1939 ישבו בה 40 משפחות יהודיות (50% מכלל האוכלוסיה). כולן עסקו בחקלאות. בעלי־מלאכה לא היו ביניהם. היו במקום 2 כבשני סיד של יהודים. תוצרתם נמכרה לממשלה, למוסדות ולעיירות הסמוכות.

בדידותם של היהודים וניתוקם מחיי ציבור ותרבות יהודיים היו בעוכרי הישוב. ביכ"נ ורב לא היו. בשבת ובחג התקיים „מניין" בבית פרטי. גם בי"ס לילדי יהודים לא היה במקום. מזמן לזמן היו מביאים „מלמד". כן לא פעלו במקום שום מוסדות ציבוריים יהודיים. פעמיים בשנה היו אוספים מעשר־לצדקה ומחלקים אותו בערים הקרובות. היחסים עם השכנים הנכרים היו טובים. רבים מהם מצאו את פרנסתם במשקי היהודים.

ריטובה

(ריאטאוואס), מחוז טאלז

עיירה על חוף היורה, על כביש שאולי—פלונגיאן—ממל; סמוכה ללויקובה (20 ק"מ), קול (14), חווידאן (21), פלונגיאן (21), ממל (50). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בפלונגיאן.

במרחק 14 ק"מ מן העיירה נמצא הכפר אנדריאווה (אנדריוס) וגם בו ישבו משפחות יהודיות, שחיו על מסחר וחקלאות. בכל עניני דת ותרבות היו קשורות לקהילת ריטובה.

אדמת העיירה היתה שייכת לגרף אוגינסקי.

היהודים התיישבו בה עוד במאה הי"ז. בימי „ועד ליטא" נספחה לגליל קיידאן. בעיירה היו מספר ישיבות של „ועד הגליל". ב־1912 עלתה כמחצית העיירה באש.

ב־1897 מנה ישובה היהודי 1397 נפש (80% מכלל האוכלוסיה), וב־1914 — כ־2000 נפש (כ־400 משפחות). בליטא העצמאית ירד מספרם וערב השואה חיו במקום רק כ־200 משפחות יהודיות (כ־800 נפש).

רוב היהודים עסקו במסחר, 10 משפחות במלאכה ו־4 בחקלאות. יום השוק היה יום ד'.

רבים מיהודי ריטובה היגרו לאפריקה־הדרומית ולארה"ב, או עלו לא"י.

היו בה 2 בתי־מדרש, ישיבה ובי"ס „תרבות" ובו 120 תלמיד (המורים: אליהו לויטה, זלמן־לייב לויטה, שמעון קפלן, צבי רוזנצויג ומשה חווס).

בעיירה פעלו סניפי מפלגות ציוניות („המזרחי", צ.ס.), וכן ארגוני נוער (השוה"צ, „מכבי" ו„החלוץ"). שתי ספריות גדולות היו במקום: אחת שרוב ספריה היו בעברית, והשניה — רק באידיש. על־יד ריטובה היתה נקודת הכשרה של „החלוץ".

מרבניה: ר' נפתלי הרץ, יליד המקום, **בעל הס' „מי כיור"** על נטילת ידים (נפ' תקפ"ח); ר' לייב חריף; ר' **אברהם־אהרן** בורשטיין; ר' יצחק־אליהו גפן; הרב שור; ורבה **האחרון — ר' שמואל פונידלר הי"ד.**

מילידיה: ר' זאב־וולף אברך; ר' **אהרן־שלמה זלמנוביץ**; רבה של חיפה — ר' ברוך מרקוס; המזרחן והבלשן ד"ר גצל (גיאורג) זליקוביץ; הרופא והת"ח מנחם־מנדל שרהיי; הרב והסופר אהרן־בנציון שורין; הקומפוזיטור גבריאל גראד.

רמיגולה

(ראמיגאלה), מחוז פוניבאז'

ראמיגולה סמוכה לפוניבאז' (24 ק"מ), שאט (27), **קראקינובה** (12), רוגובה (15). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בפוניבאז'.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי"ח. בש' 1766 ישבו במקום 225 יהודים משלמי מס־גולגולת, וב־1847 — 190. במחצית המאה הי"ט גדל הישוב היהודי והגיע ב־1897 ל־650 נפש (50% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה"ע ה־1 גורשו היהודים מן העיירה וחזרו אליה אחרי המלחמה. ב־1921 מנה ישובה היהודי כ־800 נפש.

יהודי המקום התפרנסו ממסחר, רוכלות ומלאכה. העליה לארץ החלה ב־1923.

היו בעיירה 2 בתי־מדרש, בי"ס עממי עברי וקופת גמ"ח. היה בה מספר ניכר של ת"ח ולומדי ש"ס ומשנה יום־יום, בוקר וערב. כן היה חוג משכילים ודוברי עברית. הנוער היה מאורגן ב„צעירי־ציון".

מרבניה: ר' שמואל־משה שפירא; ר' יואל חטובסקי; ורבה האחרון — ר' זיסל שטינפלד הי"ד.

מילידיה: הביבליוגרף יצחק בן־ייעקב.

רסיין

(ראסייניאי), עיר מחוז

ראסיין שוכנת לחוף הנהר ראסייקה, 8 ק"מ מהדוביסה. הישובים הסמוכים לה: גירטיגולה (10), נאמוקשט (25), קאלם (55), שידלובה (15). תחנת־הרכבת הקרובה היתה שילובקה (12). עד 1936 לא היו לה כבישים. אותה שנה נסלל הכביש קובנה—ראסיין—ממל.

מהערים העתיקות בליטא. במקורות מהמאות הי"ג והי"ד מופיעה העיר בשמות שונים, כגון: Rushigen, Rossyen, Rasseyne. ב־1253 מסר הנסיך מינדאוגאס למסדר הליבוני חלק מחבל ז'אמוט, שכלל גם חלק מאזור ראסיין. את החלק השני מסר לבישוף הליטאי הראשון כריסטיאן. באזור זה החלה ע"י המסדר הליבוני הפצת הנצרות, שגררה אחריה מלחמות קשות, מהן סבלו העיר וסביבתה.

בסוף המאה הי"ד תפסה העיר מקום חשוב. נציגה השתתף יחד עם נציגי חבל ז'אמוט אחרים בחתימת חוזה־השלום בקניגסברג (1390). בסוף המאה הט"ו קיבלה „זכויות־מאגדאבורג". במדינת ליטא—פולין המאוחדת הפכה לעיר

החשובה ביותר בחבל ז'אמוט, בה שוכנו מוסדות השלטון והוקם מרכז מסחרי בשביל כל החבל. ב־1580 התכנסו בה כל אצילי החבל לבחור בנציגיהם לסיים הווארשאי. מ־1585 שימשה מקום מושבו הקבוע של הסיים הנפתי (הסיימיק). ב־1792 חודש מעמדה כעיר בעלת „זכויות־מאגדאבורג".

העיר סבלה לא מעט בימי פלישת נפוליאון, וכן בימי מרידות הפולנים. עם החלוקה השלישית של פולין עברה לשלטון הרוסי. זכויותיה כעיר חפשית בטלו והיא הפכה עיר מחוז בפלך וילנה (ב־1796), ואח"כ בפלך קובנה. מאז החלה גם ירידתה הכלכלית. בליטא העצמאית היתה עיר מחוז, אך בשל מצבה הגיאוגרפי וריחוקה ממס"ב ומהכבישים הראשיים נשארה מפגרת מבחינה כלכלית.

הקהילה היהודית במקום היא מהראשונות בליטא ונקראה „ירושלים דז'אמוט". יהודים רבים החלו להתיישב בה עוד במאה הי"ז. נזכרת כבר בס' „מקום שמואל" לר' משה־מרדכי רבינוביץ, בשאלה לר' שמואל מאלטונה בדבר אשה שבעלה נהרג סמוך לקרוז' (תפ"ב). ב־1842 מנתה העיר 7455 תושבים, רובם יהודים. ב־1897 הגיע מספר תושביה היהודים ל־9000 (90% מכלל האוכלוסיה). אחרי מלחה"ע ה־1 ירד מספרם. בש' 1921 היו בה רק 2226 נפש, וב־1939 — כ־2000 (40% מכלל האוכלוסיה).

היהודים עסקו בעיקר במסחר. היו בה 25 בעלי־מלאכה, וחקלאים מעטים. מלבד 2 טחנות־קמח ומנסרה אחת (של פרלוב וכגן) לא היתה בה תעשיה, ורוב יהודיה התפרנסו בעיקר מימי השוק (ב', ה').

בבנק העממי היהודי היו רשומים 504 חברים (ב־1929).

היו בעיר כ־10 בתי־תפילה, מהם: ביהכ"נ הגדול, ביהמ"ד הגדול, קלויז „החסיד", קלויז „חיי אדם", קלויז „עין יעקב", קלויז „הכובענים".

בליטא העצמאית היתה בה ישיבה קטנה (הר"מ — הרב רוז ואח"כ הרב גולדשלג). לפני מלחה"ע ה־2 השתקעה בה ישיבת קמיניץ (בהנהלת הר"מ ר' ראובן גרוזובסקי). כן היו במקום חברת „תפארת בחורים", שבראשה עמד ר' אליהו אליניק; חברת „בן זכאי" בה הגיד שעור בגמרא לפני תלמידי הגימנסיה העברית ר' אברהם־אליהו; חברות ש"ס, משניות ו„עין־יעקב". מוסדות החינוך בעיר: גן ילדים עברי, בי"ס עממי „תרבות" (מנהליו: לוינזון, אבא יפה), בי"ס עממי „יבנה" (מנהלו: קירש) וגימנסיה עברית. כמו"כ היתה בעיר ספריה גדולה שנקראה על־שם „מנדלי". בין המוסדות שלה הצטיינו בעיקר ביה"ח היהודי, „אגודה לעזרת יולדות עניות" (בראשותה של הגב' בלוך), „הכנסת אורחים", „חברה קדישא" (בעלת פנקס ותקנון עתיק) ו„מושב הזקנים". בעיר פעלו סניפי כל המפלגות הציוניות, „אגודת ישראל" וארגוני נוער (בית"ר, „ברית הקנאים", „גורדוניה", „החלוץ המזרחי", „הנוער הציוני", השוה"צ, „מכבי"), וכן ארגון נשים „בית־יעקב", אשר בראשו עמדה הרוקחת ולפרט, וסניף ויצ"ו, בראשותה של רוזה זיו. גם קבוצי הכשרה היו בעיר.

קהילת ראסיין היתה ציונית ברובה. במות הרצל הספידו בביהמ"ד ר' חיים זקס (מראשי הציונים במקום) ורבים ישבו יחד עם המספיד על הארץ משך כל ההספד. הקהילה היתה בעלת מסורת תורנית וציבורית גדולה. היא שימשה גם מרכז להשכלה. פעלו בה רבנים גאונים, משכילים וסופרים בעלי־שם בעולם היהודי, והיא העמידה גם שורה ארוכה של אנשי שם, אשר הוציאו מוניטין לעיר מולדתם.

בעיר חיו ופעלו אברהם מאפו ושניאור זקש וכן הסנדלר־המחבר משה מרקוביץ.

מרבניה: ר' אברהם בן חיים ליסקר, חיבר פירוש על המשניות „באר אברהם" (נפ' 1684); ר' וולף; ר' משה צייטלין; ר' אברהם־שמואל רבינוביץ (נפ' תרס"ו); ר' אלכסנדר־משה לפידות; ר' משה סולובייציק; ר' יהושע־מרדכי קלצקין; ורבה האחרון — ר' אהרן־שמואל כ"ץ הי"ד.

מעסקניה ונכבדיה בדור אחרון: ר' עזריאל־יצחק אהרנסון; משולם־פישל בר; שמואל־יצחק גר הי"ד; גדליה הלפרין הי"ד; צמח ולפה; אבא יפה; ליבוביץ; מכס לוי הי"ד; פישל מוגילבסקי; עו"ד פרידלנד; אשר צירלין; ברוך־ראובן קפלן; לייב קפלן; זאב קפלן; ד"ר רפאל רבינוביץ, מ"מ ראש ועד הקהילה עד 1925; ישראל שוגם הי"ד.

מילידיה: הרבנים — ר' אברהם ליסקר; ר' חנוך־הניך אייגש; ר' יחזקאל ליפשיץ; ר' פסח פינפר; ר' נטע־צבי פינקל („הסבא"); ר' אליהו־ברוך קומאיי; ר' שמחה־ראובן אדלמן; ר' יעקב בנדטמן; ר' משה־יצחק סגל; ר' בנימיז פרידמן; ר' תנחום־שרגא רבל; המדקדק ר' אריה־לייב גורדון; המחנך והסופר פייבל גץ; המו"ל ישראל־יצחק וולף; המו"ל של „המגיד" ר' אליעזר־ליפמן זילברמן; הסופרים והמו"לים אדולף לנדאו וחיים רפלוביץ; העסקן בר־מנשה אברמוביץ (שימש בעיר רב־מטעם עד מלחה"ע ה־1); הרופא והעסקן ד"ר עמנואל סולובייציק; המחנך והסופר יחזקאל־פייבל רוטשטיין; המשפטן יוסף כהן; הרב מנחם־מנדל אהרנסון — מעסקני „המזרחי" בדרום־אפריקה; ר' יוסף־יהודה־לייב בלוך, רבה של טאלז וראש ישיבתה; ד"ר צמח צמריון (הלפרין), סופר ומחנך. יושב כיום בחיפה.

רקישוק

(רוקישקיס), עיר מחוז

ראקישוק קרובה לגבול לטביה (22 ק"מ). סמוכות לה: אבאָל (15), דוסיאט (38), אָז'אַראַני (12), קאמאי (18), קופישוק (50), פונידאָל (28). תחנת־הרכבת היתה במרחק 3 ק"מ ונמצאה על קו מסה"ב לדווינסק, ליבאו, ריגה, פוניבאָז', שאוולי וקובנה.

העיירה התפתחה מכפר, הכפר — מאחוזה, שבעליה היו הנסיכים מבית קרושינסקי. הנסיכה האלמנה הלינה, האחרונה למשפחה זו, נישאה לגרף טיסנהויז, וראקישוק עברה למשפחת הגרפים פשאֶדיאֶצקי. מנהל נכסיהם פיתח קשרי מסחר עם יהודי הסביבה והזמין אותם להתיישב במקום. הגרף הקים כנסיה קתולית גדולה, אליה היו נוהרים מן הסביבה אלפי אכרים ביום א' ובימי מועד. מאוחר יותר הוקמה גם כנסיה פרבוסלבית. ביום ב' בשבוע התקיימו במקום שווקים גדולים, שסייעו לפיתוחה הכלכלי של העיירה.

מסה"ב שנסללה סמוך למקום סייעה ליצוא עצים, תבואה ופשתן. העיירה הפכה מרכז מסחרי לסביבה חקלאית גדולה. בעיקר הצטיינה בסחר הפשתה, שיצאו לה מוניטין גם בחו"ל.

לפני מלחה"ע ה־1 נכללה במחוז נובו־אלכסנדרובסק (אָז'אַראַני). בימי הכיבוש הגרמני (1915—1918) הפכה עיר

מחוז. לאחר שעזבוה הגרמנים, ב־1918, נכנס בעקבותיהם הצבא האדום, אשר יצא ממנה ב־1919. ב־1920 קבלה שלטון עצמי ומאז החלה להתפתח.

ב־1824 מנתה 200 תושבים, ב־1914 — 3829, וב־1939 — כ־9000.

בש' 1847 מנה ישובה היהודי 593 נפש, ב־1897 — 2067 (75% מכלל האוכלוסיה), וב־1914 — כ־3000.

בימי מלחה"ע ה־1 יצא חלק ניכר מהיהודים לרוסיה. מצבם של היהודים שנשארו בה בימי הכיבוש הגרמני היה קשה מחמת ההגבלות על התנועה, ההחרמות ועבודות־הכפייה. אחרי המלחמה חזר אליה חלק מהיהודים. כן באו להתיישב בה יהודים מהעיירות ומהישובים הסמוכים. בעזרת הג'וינט, הבנק העממי וקרובים מחו"ל, שיקמו החוזרים את בתיהם ההרוסים. בש' 1921 ישבו במקום 1900 יהודים, וב־1923 — 2013. שנים אלו היו שנות פיתוח ער ובנייה. באותה תקופה התיישבו במקום גם הרבה ליטאים מהסביבה הכפרית. נפתחו חנויות (לפני מלחה"ע ה־1 היו בה רק 3 חנויות של נוצרים) וקואופרטיבים של ליטאים. כן הופיעו בעלי־מלאכה וסוחרים ליטאים. הידוע בהם היה שצוקא, בעל בימ"ס לברזל.

לאחר שנים אחדות של פיתוח ובניין החלה תקופת שפל בכלכלת היהודים, שנגרמה ע"י הלאמת המסחר בפשתן ובתבואה, התחרות מצד הקואופרטיבים הליטאים, מכבש המסים וההסתה נגד סוחרים ובעלי־מלאכה יהודים. ב־1925 עבר גל של פשיטות־רגל על יהודי העיירה, והחלה הגירה לאפריקה־הדרומית ולארה"ב ועליה לא"י (1926—1930). ערב השואה חיו בה 3500 יהודים, שהיוו אז 40% מכלל האוכלוסיה.

רובם של היהודים התקיימו על מסחר זעיר ורוכלות. היו קונים בימי השוק מהאכרים בעיירה ובסביבה פשתן, בקר, עורות, ביצים ותוצרת חקלאית אחרת, ומוכרים לאכרים צרכי מכולת, בדים, מכונות, סידקית וכד'. היו בה כמה סוחרים גדולים שריכזו בידיהם את המסחר בתבואה (רוזן ורבינוביץ), פשתן (חנוך חמלניק), בהמות (דובער קרמר), ובתי־מסחר סיטונאים לברזל, טקסטיל, מכונות ועוד. לפני מלחה"ע ה־1 היו סוחרי המקום מביאים סחורתם מדווינסק, ובליטא העצ־מאית — מפוניבאָז', שאוולי וקובנה.

ב־1937 היו במקום 101 בעלי־מלאכה יהודים (מהם: 16 חייטים, 33 סנדלרים ותפרים, 24 קצבים, 3 אופים, 7 עובדי מתכת, נגר, 2 שענים). כמה מאות יהודים התפרנסו מתעשיה זעירה (בורסקאות, טחנות־קמח, תעשית נקניק, ביח"ר ליציקה ותחנת־חשמל, שבעליהם היו יהודים). כמה עשרות יהודים עסקו בסבלות ועגלונות. שתי צלמניות וכן בית־הקולנוע היו בבעלות של יהודים. הרופאים והרוקחים היו כמעט כולם יהודים.

ב־1905 נוסדו במקום (ביזמתו של הלל אידלסון) קופת־מלוה ואח"כ בנק לאשראי. כן הוקם אז בנק של סוחרים בהנהלת מ. מלר. בליטא העצמאית פעלו בנק עממי יהודי, שמנה 357 חבר (ב־1929), וקופת־מלוה של בעלי־מלאכה.

ב־1940 הוחרמו כל העסקים ע"י הסובייטים וסוחרים רבים הוגלו לרוסיה.

יהודי ראקישוק היו ברובם חסידים (חסידי ליובאוויץ, בוברויסק ולאדי). הרב מלאדי ביקר בעיירה בשובו מרוסיה. לפני מלחה"ע ה־1 היו בה שני רבנים — לחסידים ול„מתנגדים", וכן שני שוחטים. אחד מהם, ר' נתן פרידמן, היה למדן גדול ות"ח.

ברחוב הראשי היו 3 בתי־מדרש, כולם נוסח חב"ד, שמשום־מה צבעום בצבעי הדגל הליטאי. ביהמ"ד הצהוב — ללמדנים, הירוק — לבעלי בתים, והאדום — ל„עמך". ה„אדום" היה הגדול שבהם. שעורים לתורה התקיימו בכולם. בקצה העיירה עמד ביהכ"נ. כן היו בתי־תפילה בתלמוד־תורה של ר' דובער זלקינד, „המנין הציוני" לחגים, ומנין „תפארת בחורים" לכל ימות השנה.

לפני מלחה"ע ה־1 לימדו בישיבה ובחדרים (ה„מלמדים" הוותיקים אשר חינכו דורות היו ר' לייבוש, משה־אהרון פרבר מדווינסק וצמח). בגימנסיה הרוסית למדו כמה נערים יהודים. ב־1910 נוסדה גם פרו־גימנסיה פרטית לבנות, של העלמות גורביץ ורבינוביץ. בליטא העצמאית היו במקום ישיבה וישיבה קטנה של ר' משה סידרר, בה למדו גם בחורים מן הסביבה, בי"ס עממי „תרבות" (200 תלמיד), בי"ס „יבנה", פרו־גימנסיה עברית (40). מספר ניכר של נערים יהודים למדו בגימנסיה הליטאית. כן היו במקום ספריה וחוג דרמטי.

ממוסדות החסד יוזכרו „לינת הצדק", „ביקור חולים", בית יתומים ויתומות בהנהלתה המסורה של חנה שאדור, ובו 40 ילד, וכן אגודת נשים צדקניות, שהיו סועדות חולים ותומכות בעניים מרודים, או בבעלי בתים שירדו מנכסיהם.

ראקישוק התברכה במספר רב של עסקני ציבור פעילים ובחיים ציבוריים ערים. ב־1905 פעלה בה מחתרת מהפכנית שהפיצה כרוזים וערכה הפגנות נגד שלטון הצאר. בליטא העצמאית היה פעיל ועד־קהילה, אשר גבה מסי־חובה וקיים את מוסדות החינוך והחסד שבעיירה. עם ביטולו עברה הדאגה למוסדות אלה לידי חברות ואגודות פרטיות. בראשית ימי העצמאות כיהנו כסגני ראש־העיר הליטאי שני יהודים בתקופות שונות, האחד — יצחק סרבר, והשני — וולפרט.

במקום פעלו סניפי כל המפלגות הציוניות, ארגוני הנוער הציוני ואגודות ספורט („מכבי" ו„הפועל"). כן היו במקום סניף הקולטור־ליגה וארגונים שמאליים. את התנועות הדתיות ייצגו „תפארת בחורים", הנוער של צעירי־מזרחי ואגודת־ישראל. ראוי לציין, שסניף ה„אגודה" וכן צעירי אגודת־ישראל התיחסו בחיוב ליישוב א"י.

מרבניה: ר' אליהו מרגליות מה„מתנגדים" (לפני כן בראדין); בנו — ר' איסר (אשר) מה„מתנגדים"; ר' יוסף ב"ר מאיר כ"ץ, מהחסידים; ר' בצלאל ב"ר יוסף כ"ץ (נפ' בגיל 96. שימש רב במקום משך עשרות שנים. היה מחסידי ליובאוויץ); ר' אברהם מאירוביץ (חתנו של ר' בצלאל. חניך מיר, וולוז'ין וסלאבודקה. היה ממייסדי הבנק העממי במקום. מרבני „המזרחי". ב־1928 עבר לאבאָל); ר' שמואל לוויטין, מה„מתנגדים" (חתנו של ר' איסר. ייסד ישיבה, שהתקיימה עד מלחה"ע ה־1. אח"כ חודשה הישיבה ע"י ר' דובער זלקינד. אחד מראשי הישיבה המובהקים היה הרב קליין ומנהל ה„ישיבה קטנה" היה החכם החריף ר' משה סידרר); ורבה האחרון — ר' זליג אורלוביץ הי"ד.

מעסקניה: הלל אידלסון; ח. ארש; דוד רוזנשטיין (מנהל ביה"ס); אשתו — יפה רוזנשטיין־קפלן; פסח רוך; חרמץ; ר' דובער זלקינד; חנה שאדור (אחותו של הלל אידלסון);

משה וסטרמן ואביגדור גלומבוצקי, מראשי „תנועת הצופים" העבריים.

מילידיה: הרב הצבאי ר' שמואל־אבא סניג; התעשיין אברהם שפירא; ראש חיל־התעופה הסובייטי — יעקב שמושקוביץ; העתונאי והסופר שליט לוי.

שאודינה

(שיאודיניאי), מחוז שאקי

שאודינה נמצאת לחוף הניימן. מעברו השני של הנהר שכנה יורבורג. הקשר עם הישובים הסמוכים לה היה בדרכי עפר, ועם קובנה ויורבורג — בדרך הניימן.

ב־1931 מנה ישובה היהודי 120 נפש. עשר משפחות התקיימו על חקלאות והשאר עסקו במסחר.

בית־התפילה במקום נבנה אחרי מלחה"ע ה־1 (1920). בחדר למדו 10 ילדים. חלק מהם המשיכו לימודיהם ביורבורג או בקובנה. רב לא היה בעיירה, ורבה של סודארג שימש גם את יהודי שאודינה. כן היו קוברים את מתיהם בסודארג.

שדובה

(שאֶדוּבאֶ), מחוז פוניבאֶז'

שאדובה סמוכה לשאולי (18 ק"מ), פוניבאז' (42), ראדווילישוק וקידאן. תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק 2 ק"מ.

לפני מלחה"ע ה־1 היתה אדמת העיירה שייכת לברון רופ, שנטה חסד ליהודים.

במרכז העיירה היתה כיכר־השוק, אשר ממנה הסתעפו 3 רחובות: רח' קידאן, רח' פוניבאז' ורח' שאולי.

ב־1908 פרצה בה שריפה, וכמעט כל הבתים ברחוב קידאן עלו באש.

ראשיתו של הישוב היהודי במקום עוד במאה הט"ו. שאדובה היא עיר מולדתו של הרב והמחבר ר' משה הגולה. ב־1766 ישבו במקום 508 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 מנה ישובה היהודי 1211 נפש, ב־1897 — 2695 (61% מכלל האוכלוסיה), ב־1914 — כ־500 משפחות, ב־1923 — 916 נפש (28%), וב־1939 — כ־200 משפחות (כ־800 נפש).

היהודים עסקו במסחר ובתבואה. כן היו ביניהם בעלי־מלאכה וחקלאים, שחכרו אדמה מאת העירוניים וגידלו ירקות ומטעי פרי. את הפרי המשובח היו מוכרים לסוחרי פטרבורג וריגה. לבעלי־עגלות שבמקום שימשה תחנת־הרכבת מקור פרנסה. בבעלות של יהודים היו 2 טחנות־קמח. משפחת כהן היתה בעלת מצבעה ובית־מלאכה לאריגה. בבנק העממי היהודי היו רשומים 216 חבר (1929).

מיהודי המקום היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה והיו שעלו ארצה.

בעיירה היו ישיבה, שני חדרים, בי"ס עממי „תרבות" וספריה. הנוער הדתי היה מאורגן ב„תפארת בחורים". רובו של הנוער השתייך לארגונים ציוניים, מהם יש לציין את „מכבי" והשוה"צ.

מרבניה: ר' גרשון קרמר; ר' אליעזר־שמחה רבינוביץ (תרכ"א); ר' שמחה הלוי הורביץ (מתרל"א; נפ' תרנ"ו); ר' יהודה־לייב ריף (תרמ"ו); ר' נח רבינוביץ (מש' תר"ן; נפ' תרס"א); ר' אברהם־אהרן בורשטיין (תרס"א—תרס"ב); ר' יוסף קנוביץ, חתן הרידב"ז (תרס"ג); ר' יוסף־לייב בלוך (תרס"ה—תר"ע); ר' אהרן באקשט (עד תרע"ה); ר' בן־ציון נוטלביץ (מתרפ"ב); ורבה האחרון — ר' מרדכי־דוד הנקין הי"ד.

מילידיה: ר' שמואל־יצחק ב"ר חיים; הרב הילמן; הרב חיים־מרדכי קאטץ; ר' משה ב"ר יעקב; ההיסטוריון פסח מרק; הסופר ישראל מה־יפית; ר' שרגא־אליהו כהן (ייסד ישיבה, בה נתן שעורים לצעירים עניים).

שוולי

(שיאוליאי), עיר מחוז

שאוולי שוכנת במרכזה של ליטא, על הכביש המחבר את ריגה עם ברלין, 13 ק"מ מנהר דוביסה. בסביבתה גבעות מיוערות ואגם. בעיר עובר נחל רודאפקא. העיר משמשת צומת מס"ב: ליבאו—שאוולי—רומני, ריגה—שאוולי—טילזיט, ריגה—שאוולי—קובנה—איידקונן, ממל—שאוולי—קובנה, שאוולי—ראדווילישוק—פוניבאז'—דווינסק, וקו צר: שאוולי—בירז'.

שאוולי נזכרת בשם „סאולה" בתעודות גרמניות מש' 1236 ו־1254, וכן בכרוניקה הליבונית מש' 1358 בקשר עם מסעי־צלב. אך רק בראשית המאה הט"ו הפכה מרכז של משק („אקונומיה") שאוולי". כשהיה המלך (או הנסיך) זקוק לכסף נהג להחכיר לזמן מסויים „אקונומיה" זו. כך, למשל, ידוע שהמלך יוהאן קאזימיר החכירה להטמן סאפיאגא לתקופה של 6 שנים. ברם, ההתפתחות הכלכלית, שהפכה משק זה לעיר, החלה רק במאה הי"ח לאחר שעבר לידי טיסנהויז. ביזמתו של אציל זה הוקמו בתי־מלאכה ועסקים. ב־1775 קיבלה לפי החלטת הסיים „זכויות מאגדאבורג". עם סיפוחה של ליטא לרוסיה מסרה אותה הקיסרית יקטרינה השניה נחלה לגרף זובוב. מש' 1802 הפכה לעיר מחוז. ב־1831 היתה בזירת המרד הפולני. בסביבתה התחוללו קרבות כבדים בין המורדים והצבא הרוסי. שתי שריפות גדולות פקדו את העיר: ב־1872 וב־1915.

בשנת 1861 מנתה אוכלוסייתה של שאוולי 8524 נפש, ב־1902 — 13,794; ב־1928 — 21,878; וב־1939 — כ־35,000 נפש.

ראשיתו של הישוב היהודי

ראשוני היהודים התיישבו בה במאה הי"ז, לפי תעודת־זכות שקיבלו מלודוויג, בנו של המלך יוהאן השלישי, אך רק ב־1701 הותר להם לבנות בית־כנסת. יהודים ספורים התיישבו גם על אדמות הכנסיה. קהילת שאוולי נזכרת בפנקס מדינת ליטא עוד במאה הי"ח. היא נספחה אז לגליל פינסק. ישובה היהודי היה מצער ואפילו בית־קברות יהודי לא היה במקום. את הנפטרים היו נוהגים להביא לקבורה בשאוולאן, הרחוקה ממנה 35 ק"מ. בית־הקברות בשאוולי הוקם רק בראשית המאה הי"ט, והעתיקה במצבותיו היא מש' ת"ר. הישוב היהודי הקטן נפגע מאד מפלישת השוודים בראשית המאה הי"ח (1710—15), ומן המגיפה השחורה שפרצה בעיר אחרי פלישה זו. ימים קשים עברו על היהודים בימי המרד הפולני. עם כיבושה של העיר החלו המורדים לשדוד את רכושם, ומספר יהודים ניתלו ע"י המורדים בשל חשד שעמדו בקשרים עם הרוסים. הגנרל הרוסי שירמן דיכא את המרד

והקוזקים שלו השתוללו כמה ימים בעיר וגרמו סבל רב ליהודים. ועדי המורדים קראו ליהודים לשתף עמם פעולה נגד הרוסים, חייבו את ראשי־הקהל להדריך את בני עדתם בריגול ולהודיע להם על כל תנועות הצבא הרוסי, וכן הטילו עליהם את האחריות בגוף ובממון על כל התנפלות של הקוזקים אשר תבוא ללא אזהרתם המוקדמת של היהודים. העדה היתה נתונה אז בין הפטיש והסדן.

אחרי המרד השתנה מצבם של היהודים לטובה. כדי להחליש את השפעת הפולנים התירו להם השלטונות הרוסיים להשתתף בבחירות העירוניות.

המאה הי"ט

השנים 5—1843 היו שנות בצורת ורעב כבד בכל רוסיה. רבים היו חללי הרעב בין יהודי שאוולי והקהילה קצרה ידה מהושיע. הרעב גרם להגירת רבים מן העיר. בשנים 1849/50, 1866 ו־1872, תקפוה שוב מגיפות קשות, ומספר החללים בין יהודיה הגיע ל־316 איש. לא עברו שנים רבות והעיר התאוששה מפגעי הזמן. עם עלייתו של הצאר אלכסנדר השני על כס המלכות הוקל מצבם של יהודי רוסיה. בוטלו פקודות גירוש של יהודים מישובי הספר, והותר להם לסחור עם פלכי רוסיה המרכזית. באותה תקופה נסלל הקו ליבאו—רומני (בש' 1871) וכן הכביש פטרבורג—ברלין, ואלה נתנו דחיפה גדולה להתפתחותה המסחרית של העיר, בה מלאו היהודים תפקיד ראשון במעלה. תוך זמן קצר הפכה העיר צומת־דרכים חשובה ומרכז מסחרי לכל צפונה של ליטא. סוחריה עמדו בקשרי מסחר עם ארצות מערב אירופה, ומפעלי התעשיה שלה כבשו שווקים ברחבי רוסיה. ב־1877 הקים חיים פרנקל בית־בורסקאות. מפעל זה התפתח לאחד הגדולים מבתי־החרושת לעיבוד עור ברוסיה. ליד ביח"ר זה קמה גם תעשיית חמרי־בורסקאות, שעבדו בה (לפני מלחה"ע ה־1) למעלה מ־500 פועל. בעקבות פרנקל הלכו גם תעשיינים אחרים (ראגולין, האחים נורוק, ישראל חורונז'יצקי ויוסף פיין). כן הוקמו בתי־חרושת לטבק וסיגריות (איסרליס, האחים הרמן), בתי־חרושת לעיבוד פשתה, יציקת ברזל, בירה (ב,,גוברניא"), שוקולדה וסוכריות (האחים כהן), סבון (זאב זיו; אחרי מלחה"ע ה־1 נבנה מחדש ע"י חיים־יצחק זיו ואדלשטיין). קמו בתי־מסחר גדולים ליצוא פשתה, עורות ותבואה. ערכה של התוצרת השנתית של העיר הגיע ערב מלחה"ע ה־1 ל־1,081,000 רובל. אותה תקופה היו בה 3 בנקים פרטיים (ב"צ כגן, האחים חורונז'יצקי, נורוק), ,,אגודה לאשראי" ו,,קופת הלואה וחסכון" (נוסדה ע"י גרשון ויצמן, בעזרתו של ח. פרנקל). סוחרי העיר התחרו בכמה מענפי המשק בסוחרי קובנה ווילנה. התעשיה ורובו של המסחר היו בידי יהודים.

בשלהי המאה הי"ח (ב־1776) היו בשאוולי 687 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 ישבו בה 2565 יהודים. מספרם עלה ב־1902 ל־9,847 נפש (71% מכלל האוכלוסיה) ועם פרוץ מלחה"ע ה־1 (1914) מנתה העיר כ־12 אלף יהודים.

היהודים בימי מלחה"ע ה־1 ולאחריה

ב־1915 גורשו היהודים מן העיר (תוך 24 שעות). רובם הוגלו לרוסיה המרכזית ורכושם הופקר ונשדד. בנסיגתו הבעיר הצבא הרוסי את מרכזה של העיר, בו התגוררו רוב היהודים. מכל בתיהם שרדו רק כמה עשרות ב־2—3 רחובות. בימי הכיבוש הגרמני (1915—1918) התיישבו בעיר מהעיירות הסמוכות, וכן מפלך וילנה, יהודים שברחו משם מחמת מצוקת הרעב ועבודות־הכפייה. אחרי המלחמה החלו רבים מן הגולים ברוסיה לחזור לעירם ולשקם את בתיהם. הליטאים התיישבו בחלק החדש של העיר (שנקרא ,,גוברניא"), ואילו היהודים הקימו מחדש את בתיהם במרכז העיר. מספר היהודים עלה בש' 1921 עד ל־7000 נפש (35%) ובש' 1939 הגיע ל־8000 (25%).

שאוולי החדשה היתה לעיר מודרנית, בעלת רחובות רחבים ובתי מגורים חדישים. חזרו גם בעלי ביהח"ר פרנקל, אשר הצליחו לשקם תוך שנתיים את תעשייתם ולרכוש שווקים חדשים באנגליה ובארצות אחרות. הם הקימו גם ביח"ר חדש לנעליים (,,באטאס"), אשר תוצרתו נמכרה ב־24 סניפים בכל ליטא. כן הוקמו ביוזמתם של יהודים בתי־חרושת לטקסטיל, כלי אלומיניום, מסמרים, רהיטים, לבני סיליקט, צבעי־שמן (,,סטאר"), בירה, תרופות וחימיקלים (,,גאלן"), טחנת־קמח גדולה, מפעלי נגרות, עיבוד פשתה, ועוד. רובם של הפועלים וכל הפקידים במפעלי תעשיה אלה היו יהודים.

בליטא העצמאית

בשטח המסחר עמדו היהודים בפני התחרות קשה של הקואופרטיבים הליטאיים ומפעלי ממשלה, אך בשטח התעשיה לא היו הליטאים גורם מתחרה. יזמתם, מרצם ומומחיותם עמדו להם ליהודים. ולא רק שהחזיקו מעמד, אלא עוד הגבירו את פעילותם הכלכלית.

ב־1902 היו בשאוולי 1733 בעלי־מלאכה, מהם 80% יהודים. בליטא העצמאית ירד אחוז בעלי־המלאכה היהודים במידה ניכרת, אך הם עדיין היו גורם מכריע בענף כלכלי זה.

בליטא העצמאית הוקמו בשאוולי מוסדות אשראי חדשים: סניף הבנק היהודי המרכזי (בהנהלת ציביאן), בנק עממי יהודי (בהנהלת גילדה, לנדוי, ר' מרדכי אפשטיין, חורונז'יצקי, אהרן כ"ץ), אגודה לאשראי הדדי (המנהל: אהרן הלר), סניף ,,הבנק למסחר" (המנהל: אבא הלר) ובנק פרטי של נורוק. האוכלוסיה היהודית בעיר, כדוגמת שאר הישובים היהודים בליטא העצמאית, סבלה בשנות השלושים של מאה זו מנטל־מסים כבד, שהטילו עליהם השלטונות הליטאיים, וכן מהפלייה לרעה לעומת האוכלוסיה הליטאית. אף־על־פי־כן היתה הקהילה היהודית בעיר אחת האמידות והנאורות במדינה. עלייתה של קהילה זו החלה במחצית השניה של המאה הי"ט. עד אז לא נמנתה עם הקהילות החשובות וכן לא התפרסמה ברבניה ובלמדניה. עלייתה הכלכלית הביאה להרחבת ישובה היהודי ולביסוסו החמרי והרוחני. באותה תקופה הוקמו בתי־תפילה רבים, ישיבה, בי"ס ומוסדות חינוך ותרבות שונים. כן הצטיינה קהילת העיר במוסדות צדקה וסעד.

לפני השואה היו בעיר 15 בתי־תפילה: בית־המדרש הגדול (נבנה בתרנ"ח), בו התפלל חזן עם מקהלה. בין מנחה למעריב הגיד בו שעור בגמרא ר' שלמה איזיקס, ואח"כ ר' אליהו מפושוויטין (הגבאים: ר' ישראל חורונז'יצקי, ר' מאיר שפירא, ר' יצחק לופאטו, ר' חיים־יצחק זיו, ר' ברוך זקש, ר' יהודה־לייב קרון); קלויז לאנדקרמר, בו למדו בחורי ישיבה ופרושים; קלויז סוחרים; קלויז ,,קנה בינה"; קלויזים של

„חברת תהילים", של סנדלרים, חייטים, עגלונים, קצבים, קברנים; קלויז אלשיך; קלויז פרנקל (נבנה ע"י ח. פרנקל); קלויז השל (לדלת העם), מנין חסידים ואח'.

מוסדות החינוך

לפני מלחה"ע ה־1 היו בשאולי 30 חדרים, בהם למדו כ־450 ילד. בביה"ס לבנות (נוסד בש' 1894 ע"י המורה אש) למדו 150 בנות, וב„תלמוד תורה" (נוסד ב־1908) — 250 ילד. שני המוסדות האחרונים הוקמו וצויידו ע"י חיים פרנקל וביה"ס לבנות אף התקיים על חשבונו. בש' 1913 הוקמה ישיבה (ע"י ר' יצחק־מאיר יודלביץ וביזמתו של הרב־מטעם אהרן הלר). בחורי הישיבה למדו תחילה ב„קלויז לאנדקרמר" ואח"כ עברו לבנין בן קומותיים, שתרמו האחים נורוק. בישיבה למדו 70 בחור (ר"מ: ר' יהודה שפירא, הרב קפלנסקי, הרב ליטווין, וכן הגיד בה שעור הרב מאיר אטלס).

בש' 1879 נפתח בעיר בי"ס ממשלתי. תחילה היה מספר תלמידיו מצער, אך ב־1900 מנה 138 תלמידים.

בימי ליטא העצמאית נוסדה במקום ישיבה קטנה, וה„תלמוד תורה" הפך לבי"ס עברי, שבראשו עמד ר' פנחס הופנברג. למדו בו 400 תלמידים (בין מנהליו היו פסין, ר. מטיס, אהרן פונק. המורים: ויזנסקי, גולדין, מ. שוב, י. דנין, גולדשטיק ופיטלביץ). כן היו בעיר: בי"ס חרדי (מיסודו של ר' אלכסנדר ליפקין); בי"ס עממי אידי (בהנהלת ברוך ואיטה קאסין), בו למדו 300 תלמידים; גימנסיה „יבנה"; גימנסיה עברית ועל־ידה גן־ילדים עברי (בהנהלת שרה רובין) ובי"ס עממי. מלבד הספריות בבתי־הספר היו עוד 2 ספריות גדולות: של הציונים ושל האידישיסטים.

בין מפעלי הצדקה והסעד של הקהילה יוזכרו המוסדות הבאים: בית־החולים, שנוסד בש' 1891 ובו 12 מיטות. בהשתדלותו של ר' אלעזר אפרתי הוקם בנין מיוחד בן 2 קומות ובו 34 מיטות (מנהל ביה"ח בליטא העצמאית היה ד"ר א. פיק). על־יד ביה"ח פעלה חברת „ביקור חולים" לסעד בחולים; מושב זקנים, ששכן תחילה בבנין הישן של ביה"ח, ולאחר שנשרף — שוכן בבנין ביה"ס לבנות, שהוסיפו לו אגף חדש; „הכנסת אורחים", שלרשותה עמד בנין בן 2 קומות; בית־היתומים (בהנהלת ר' שלמה בוז), שהיה לו בנין משלו ומנה כמה עשרות חניכים. מוסדות־חסד אלה הוחזקו ע"י הקהילה ונתמכו ביד רחבה ע"י משפחות פרנקל ונורוק.

החיים הציבוריים

קהילת שאולי היתה מהראשונות בליטא העצמאית שארגנה את חייה הציבוריים על יסודות דמוקרטיים, והיא שהיתה גם האחרונה לחיסול. גם עם ביטול זכותן של הקהילות לגבות מסי חובה הגיע תקציבה לסך מאה אלף ליט בשנה. 40% מהכנסותיה באו מתמיכת העיריה. ועד הקהילה חוסל רק בימי שלטון הסובייטים. ראשיה ומנהיגיה האחרונים של הקהילה היו בר אברמוביץ, עו"ד בר־מנשה אברמוביץ ושמואל פטוכובסקי.

היהודים היו פעילים גם בחייה המוניציפליים של העיר. עוד ב־1905 פנו בפטיציה לעיריה על קיפוח נציגותם ומחו נגד חברי עיריה יהודים „ממונים", שאינם מייצגים את האינטרסים של האוכלוסיה היהודית. בימי השלטון הליטאי היוו יהודי העיר מיעוט (25%—35%). היו בה רק 1400 יהודים בעלי זכות בחירה והם היו מיוצגים בעיריה ע"י 4 צירים (מתוך 21). למרות היותם מיעוט היה לסיעה היהודית בעיריה משקל והשפעה רבה, הן בזכות תפקידם המכריע של היהודים בכלכלתה של העיר והן בזכות סגולותיהם האישיות של נציגיהם. ראש העיר היה מתמנה ע"י הממשלה הימנית, אך רובה של המועצה היתה שמאלית. נציגי היהודים נהגו להצביע עם השמאל. סגנו של ראש העיר ומנהל העיריה בפועל היה יהודי (ש. פטוכובסקי) הודות לעזרתו של השמאל היה ועד הקהילה מקבל תמיכה ניכרת מהעיריה. בהשפעת הסיעה היהודית עוכבה העברת השוק העירוני לאיזור ליטאי, דבר שעלול היה לגרום לחורבנם הכלכלי של חלק ניכר מהאוכלוסיה היהודית.

הפעילות הציונית

קהילת שאולי הצטיינה במסירותה לארץ־ישראל עוד מראשיתה של תנועת „חיבת ציון". בראש הסניף המקומי של חו"צ עמדו מ. חורונז'יצקי, י. חורונז'יצקי, ר' בצלאל שפירא. מראשוני הציונים בעיר היו אלחנן גולדברג, ר' בצלאל שפירא (עמד אח"כ בראש „קרן היסוד"), נחמיה גיסלביץ (ציר בקונגרס הציוני השביעי), ירחמיאל ליפקין, שלמה קוינט, אהרן מיכל, המורים עקיבא פסקין, אברהם הירשוביץ, שכנא שטיין, ד"ר ברנרד רם וחיים זקס. ציוני שאולי הקימו עוד לפני מלחה"ע ה־1 את אגודת „הזמיר" (נוסדה ע"י ד"ר רם, נ. גיסלביץ, משה מילויצקי, אל. גולדברג), שהיתה עורכת נשפים ספרותיים וערבי־מוסיקה. ד"ר א. פיק היה מרצה לעתים קרובות באגודה זו.

בליטא העצמאית היו רובם של יהודי העיר ציונים. הוועד הציוני (ישראל־יצחק שפירא, הרב א. הלר, ח. זקס, ח. ל. כ"ץ) פיתח פעולה ענפה למען הקרנות הציוניות והחינוך העברי. ביזמתו של הוועד נוסדו ספריה ציונית, גן־ילדים עברי, שעורי ערב ועוד. הנוער היה מאורגן ב„החלוץ", השוה"צ, בית"ר, הפועל המזרחי, „גורדוניה" ו„הנוער הציוני". כן פעלו אגודות ספורט („מכבי" ו„הפועל"). מאות מבני־הנוער היו בהכשרה חלוצית במפעלי תעשיה שונים בעיר וכן בנקודות־הכשרה חקלאיות. מהם שעלו לארץ עם העליה השלישית. כן היו פעילים בעיר סניפי המפלגות הציוניות, כגון „המזרחי", הציונים הכלליים, צ.ס., הצה"ר ו„ויצו". מלבד הארגונים הציוניים פעלו גם סניפי „אגודת ישראל", צעירי אגו"י, פולקיסטים ואגודת בעלי־מלאכה יהודים, שנטלו חלק פעיל בחייה הציבוריים של הקהילה.

מרבניה: ר' יחזקאל ב"ר מאיר לונץ (שימש רב תק"ח—תקס"ח). מו"צ: בנו, ר' צבי לונץ (תקס"ח—תקצ"ט), ר' יחזקאל מפוקרוי, ר' אליעזר מקופישוק (מחבר „בית לוי" ו„תורת הבית"; שימש עד תקע"ה); ר' יעקב ב"ר יוסף שפירא (עד תקפ"ח); ר' יצחק־אייזיק רבינוביץ (מחבר „נטעי נאמנים"); ר' משה ב"ר גרשון־מנדל זיו (מחבר „מחשבת משה"; נפ' תרכ"ג); מו"צ: ר' יעקב מבויסק, ר' אליעזר ב"ר זאב לונץ, ר' חיים ב"ר יצחק־אייזיק רבינוביץ (עד תרל"ו); ר' יוסף־זכריה שטרן (שימש רב מש' תרכ"ג; נפ'

תרס״ד); ר׳ מאיר אטלס (תרס״ה—תרפ״ו); ממלא מקום רב: ר׳ אשר־ניסן לויתן; ר׳ אהרן באקשט הי״ד (מתר״ץ). מו״צ: ר׳ אברהם־יצחק נוחומובסקי; רבנים־מטעם: ר׳ מיכל דייטש (קיטאי); ר׳ אברהם־אבא אבלסון; ר׳ אהרן־לייב ב״ר יחיאל הלר.

מעסקניה: זאב נורוק; ישראל נורוק (בהשתדלותו הוקם בית העלמין); ד״ר נ. בלס; גב׳ גורדון; ליובה גורביץ; ד״ר שמואל ורבלינסקי; גב׳ אידה זילברג; גב׳ זליגמן; אהרן זגרניק; בוריס זקס; לייב טודרס; ש. יעקובסון; מנדל ליבוביץ; יעקב פרנק; ברל קרטון; מרדכי קפלן; ח. ד. קליין; מרדכי רודניק; מנחם רובינשטיין; ח. ל. שסקין; אהרן שלומוביץ; ד״ר א. פיק.

מילידיה: הסופרים יוסף־אליעזר אפשטיין, יעקב־צבי סובול, אברהם־ברוך ריין; פרופ׳ למתמטיקה טוביה דנציג; האמן ויקטור ברנר; הנדבן רפאל־שלמה גוץ; המהפכן גריגורי גרשוני; ד״ר שלמה חורונז׳יצקי; עו״ד מיכאל צימקובסקי.

בשאוולי חיו ופעלו הסופר מרדכי־אהרן גינצבורג, המשורר י. ל. גורדון (ייסד יחד עם הסופר י. א. אפשטיין את ביה״ס לבנות והורה בו ובת״ת את השפה הרוסית), המקובל ר׳ שלמה אלישוב, המשכיל זיסמן מאריק (נפ׳ ב־1887).

שוולן

(שיאוּלאֵנאַי), מחוז שאוולי

שאוולאן סמוכה לשאוולי (35 ק״מ), ראדווילישוק (18), ציטוביאן (12), שידלובה (15).

במרכז העיירה היתה ככר־שוק עגולה וממנה הסתעפו 3 רחובות (לשאוולי—ציטוביאן, ראדווילישוק ושידלובה).

ראשיתה של הקהילה היהודית במקום לפני למעלה מ־400 שנה.

ביהכ״נ במקום היה עתיק. הוא נבנה באמצע המאה הי״ז, והיה בו ארון־קודש יפה, חטוב עץ, מעשה־מחשבת. לא רחוק מביהכ״נ היה בית־הקברות היהודי העתיק.

העיירה התפרסמה בגלל עלילת דם בכפר סמוך (דירוויא־נישוק) בש׳ תרכ״א (1861). העלילה הסעירה בשעתה את הציבור היהודי בכל רוסיה. מעשה בצעיר יהודי, שרב עם אביו ינקל איציקזון ואמר להתנקם בו. הימים היו ערב פסח. הוא הכניס בקבוק יין לארון־הקודש וסיפר לפריץ של העיירה, כי אביו ובע״ב אחרים בעיירה שחטו ילד נוצרי לצרכי פסח. האב נאסר והשלטונות ציוו לערוך חקירה. החוקרים, שונאי יהודים, אישרו את דבר העלילה וסכנת נקמה מצד אכרי הסביבה ריחפה על היהודים, שדרשו עריכת חקירה חדשה. הגנרל־גוברנטור נאזימוב נענה לדרישה ושלח את הגרף טולסטוי ואת המלומד ל. ליבנדה לחקור בענין שנית. בחקירה הודה הצעיר, כי עדותו היתה עדות שקר. כן הודו שאר העדים כי שיקרו. איציקזון שוחרר ובנו נידון לעבודת־פרך.

בש׳ 1766 מנה הישוב היהודי 331 נפש, ב־1847 — 535, ב־1897 — 547 (53% מכלל האוכלוסיה), וב־1921 — 105 נפש. היהודים עסקו במסחר זעיר, גידול ירקות ומטעי פרי.

מחמת מיעוט האוכלוסיה היהודית לא היה במקום בי״ס עברי וילדי היהודים ביקרו בביה״ס הליטאי. היתה בעיירה ספריה יהודית ועל־ידה אולם קריאה.

מרבניה: ר׳ שאול ב״ר משה־משיל לוריא; ר׳ שמואל רבינוביץ (תרל״ב); ר׳ מרדכי־אורי סמונוב; ר׳ מרדכי קריגר (נפ׳ תרס״ז); ר׳ זאב־וולף ברוידא (תרס״ג—תרע״ה); ר׳ שמואל הניך (תרפ״א); ר׳ ישראל רוזנדורף (נפ׳ תרפ״ט); ורבה האחרון — ר׳ עקיבא ברלין הי״ד.

מילידיה: הרב הלל־אריה ליפשיץ.

שווקשנה

(שווֹאֶקשנאַ), מחוז טאווריג

שוואקשנה סמוכה לוואָרז׳אן (10 ק״מ), ניישטוט־טאווריג (18), גורז׳ד (26), ריטובה (36). תחנת־הרכבת הקרובה — קוקורייטין (15).

ראשית הקהילה היהודית בעיירה במאה הי״ז. בש׳ 1766 מנתה 420 משלמי מס־גולגולת, ב־1847 — 534 נפש, ב־1897 — 794 נפש. אחרי מלחה״ע ה־1 ישבו בה כ־200 משפחות. עיסוקם העיקרי: מסחר ומלאכה. ב־1925 נשרפה העיירה, ושנה לאחריה החלו לבנותה מחדש.

באביב 1922 נעשה נסיון מצד לאומנים ליטאים להעליל על יהודי המקום עלילת־דם. המון פורעים הסתער על ביתו של ר׳ ראובן סרולוביץ, אך נוער „מכבי״ סיכל את המזימה. על הקהילה היהודית עברו אז 4 ימי בלהות וסיוט של פרעות.

היו בעיירה 3 בתי תפילה: בית־הכנסת, בית־המדרש וקלויז.

לפני מלחה״ע ה־1 היו בה ישיבה (שנוסדה ע״י הרב קרניץ), ת״ת ושני חדרים. בליטא העצמאית התחנך הנוער המקומי בביה״ס „תרבות״. רבים המשיכו לימודיהם בגימנסיות עבריות בקובנה. הנוער ברובו היה ציוני והכשיר עצמו לעליה לארץ. בעיירה פעלו סניפי „צעירי־ציון״ (צ.ס.), „מכבי״, ו„תפארת בחורים״.

מרבניה: ר׳ מנחם מנדל, שימש רב בגליל שוואקשנה מש׳ ת״ח; ר׳ יששכר־בר גברונסקי; ר׳ משה־יצחק סגל (תרכ״ד); ר׳ חיים־צבי ברוידא; ר׳ שמואל־אביגדור פייבלסון (עד תרס״א); ר׳ בן־ציון זאב קרניץ (מקודם בפראן; נפ׳ תרע״ג); חתנו — ר׳ ישראל־תנחום פורטמן הי״ד; ורבה האחרון — ר׳ שלום־יצחק לויתן הי״ד.

מילידיה: ר׳ שמואל־יעקב רבינוביץ; אחיו — ר׳ ברוך־בנדט גברונסקי; הרב מרדכי־אורי ב״ר אהרן סמונוב (תקס״ט—תרכ״ד), אח״כ רב בשאוולאן, וינדוי ומיטאו. שתדלן ועסקן. הניח בכ״י הרבה חד״ת בהלכה ואגדה וספר של פסקי הלכות על שו״ע.

שוקיאן

(שאוּקאֵנאַי), מחוז שאוולי

שוקיאן סמוכה לשאוולי (33 ק״מ), קאָלם (21), קורשאן (20), אוז׳וואנט (14), ואיגובה (14), וורנה (40), לוקניק (25). תחנת הרכבת הסמוכה היתה בקורשאן.

בקורטוביאן (10) היה לפני מלחה״ע ה־1 ישוב יהודי עם בית־תפילה ורב.

הישוב היהודי בעיירה הוא מהראשונים בליטא, וביהכ״נ במקום נחשב מהעתיקים בליטא. ב־1766 חיו בה 177 יהודים משלמי מס־גולגולת. ב־1847 מנה ישובה היהודי 569 נפש.

ב־1897 — 624 (62%), ב־1914 — 120 משפחות, ב־1921 — כ־500 נפש, וב־1939 — כ־300 נפש.

יהודי העיירה התקיימו על מסחר עם הכפרים שבסביבה. יום השוק היה יום ד׳. כן נערכו בה 12 ירידים בשנה.

מצבם הכלכלי של היהודים היה דחוק, ורבים מהם היגרו לארה״ב ולאפריקה־הדרומית ואף עלו לא״י.

היו במקום ביכ״נ ובימ״ד, ובי״ס „יבנה״ בו למדו 54 תלמידים.

מרבניה: ר׳ יששכר־בר גברונסקי (נפ׳ תר״ל); ר׳ יצחק־יעקב רייניס (תרכ״ז—תרכ״ט); ר׳ נחום־מיכל כהנא; ר׳ יוסף־אליהו פריד; ר׳ יעקב פרלגבר; ר׳ ישראל־בנימין בנדט פייבלסון (תרפ״ח).

שט

(שאַטאַ), מחוז קיידאן

שאַט היתה עיירה ללא כביש וללא חשמל. הישובים הסמוכים לה: פאגיר (14 ק״מ), ז׳יים (12), קיידאן (18), ראַמיגולה (25), יאנובה (25).

בכפרים הסמוכים בוקאנץ (10) וטראסקובה (15) התקיימו לפני מלחה״ע ה־1 ישובים יהודיים.

בימי „ועד יהודי ליטא״ נספחה קהילת שאט לגליל בירז׳. ב־1847 מנה ישובה היהודי 802 נפש, ב־1897 — 1135 (68% מכלל האוכלוסיה), ב־1921 — 406, וב־1939 — 350.

פרנסתם של היהודים היתה על מסחר, מלאכה ועגלונות. יום ג׳ בשבוע היה יום השוק. כן התקיימו בה 2 ירידים בשנה.

קופת הגמ״ח במקום והבנק העממי היהודי שמנה 105 חבר (1929), מלאו תפקיד חשוב בחיי הכלכלה של יהודי העיירה. רבים מיהודי המקום היגרו לאפריקה־הדרומית ולאמריקה.

היו בעיירה בימ״ד ו„קלויז״. בחדר למדו כ־30 ילד, ובבי״ס „תרבות״ — 70 תלמידים. כן היתה במקום ספריה גדולה.

העיירה היתה מפורסמת ברבניה ולמדניה. על כסא הרבנות שלה ישבו גאונים.

מרבניה: ר׳ אליהו רגולר (תקפ״א); ר׳ נפתלי ב״ר אפרים; ר׳ מאיר־מיכל רבינוביץ; ר׳ נחום שפירא (העילוי מדוקשיץ. נפ׳ תרס״ב); ר׳ בונים־צמח סילבר; ר׳ זאב־וולף אברך; ר׳ אברהם דרושקביץ (מתרנ״ז); ר׳ שלמה ב״ר מאיר־מיכל רבינוביץ (מתרס״ג); ורבה האחרון — ר׳ אלחנן וינר הי״ד.

מילידיה: ר׳ משה־יצחק רבין; ר׳ יהושע רבינוביץ; הסופר אפרים קפלן; המחנך והמחבר מרדכי־מנס מונסביץ.

שידלובה

(שילובה), מחוז ראסיין

מצטיינת בנופה היפה. נמצאה על גבעה מוקפת יערות ונתפרסמה כמקום קיט. סמוכה לראסיין (20 ק״מ). תחנת־הרכבת הקרובה — לידוביאן (3).

ב־1847 מנה הישוב היהודי 245 נפש, ב־1897 — 506 (40% מכלל האוכלוסיה), וב־1914 — כ־300 נפש. ב־1915 גורשו היהודים לפנים רוסיה. ב־1921 חיו בה כ־150 משפחות יהודיות. בשנים האחרונות שלפני השואה פחת מספרן בשל ההגירה לאפריקה־הדרומית והעליה לא״י.

עיסוקם העיקרי של היהודים היה במסחר, מלאכה וחקלאות. יום השוק היה ביום ב׳. בספטמבר היה נערך יריד שנמשך שבוע ימים. ליריד זה היה גוון דתי, כי העיירה היתה מקום קדוש לקתולים, והללו היו באים להתפלל ולבקש מחילה מאת „האם הקדושה״ של שידלובה.

היה במקום בית־תפילה גדול ויפה, אשר שופץ בשנים שלפני השואה בעזרתם של יוצאי העיירה שבדרום־אפריקה.

היו בעיירה 3 בתי־ספר: „תרבות״, „יבנה״ ואידי. חלק מתלמידיהם המשיכו בלימודיהם בגימנסיה העברית בראסיין. כן היתה במקום ספריה.

מרבניה: ר׳ צבי־הירש ב״ר אברהם אבלי (נפ׳ תרט״ז); ורבה האחרון — ר׳ יוסף פגרמנסקי הי״ד.

מילידיה: המחנך והסופר אהרן פרנק; ר׳ יעקב מדינץ, ת״ח ומשכיל.

שילל

(שילאַלאַ), מחוז טאווריג

שילאַל סמוכה לפאיורה (11 ק״מ), ואינוטה (30), לויקובה (17), חווידאן (15), קאלטיניאן (21), טאווריג (33).

לפני 300 שנה התקיים בכפר באלש (3 ק״מ משילאַל) ישוב יהודי גדול, ואף בטובין (5 ק״מ) ישבו כמה משפחות יהודיות עשרות בשנים.

ראשיתו של הישוב היהודי בשילאַל במאה הי״ח. ב־1847 חיו בה 747 יהודים, ב־1897 — 786 (56% מכלל האוכלוסיה), ב־1921 — 850, וב־1939 — כ־350 (80 משפחות).

ב־1906 וב־1939 נפלו דליקות גדולות בעיירה ומרבית בתיה עלו באש.

פרנסתם של היהודים היתה על המסחר עם אכרי הסביבה. יום השוק היה יום ה׳. כן התקיימו בה 8 ירידים בשנה. חיו בה כמה סוחרים גדולים שעסקו במסחר־יערות (ר׳ ישראל רבינוביץ, ר׳ הירש לוינזון, ר׳ נחמן רייכמן) ובסחר־הפשתן, ועמדו בקשרים עם סוחרים בגרמניה. כן היו במקום בעלי־מלאכה מומחים (פחחים, רעפנים, תנרים וסנדלרים).

ההגירה היתה לארה״ב ולאפריקה־הדרומית. מעטים עלו ארצה.

היו בעיירה בימ״ד ו„שטיבל״. עד השריפה ב־1906 היה ביכ״נ, ששכן בבנין עתיק בנוי בסגנון מקורי.

בליטא העצמאית נוסד בי״ס „יבנה״ (33 תלמיד), נוסף לחדר, שבו למדו 25 ילד. כן היתה במקום ספריה ציונית וחוג דרמטי (נוסד ע״י „אגודת ציון״). בשנים שלפני השואה התרכזו החיים החברתיים סביב „אגודת ציון״. לאגודה זו לא היה צביון פוליטי, וכך נשמר הנוער מפיצול מפלגתי. האגודה ניהלה עבודת הסברה ציונית ושעורי ערב לעברית, ערכה הצגות ועסקה במגביות לטובת הקרנות הלאומיות. האגודה רכשה סירה גדולה לשייט בנהרות שבסביבה וכל ההכנסה היתה קודש לקק״ל.

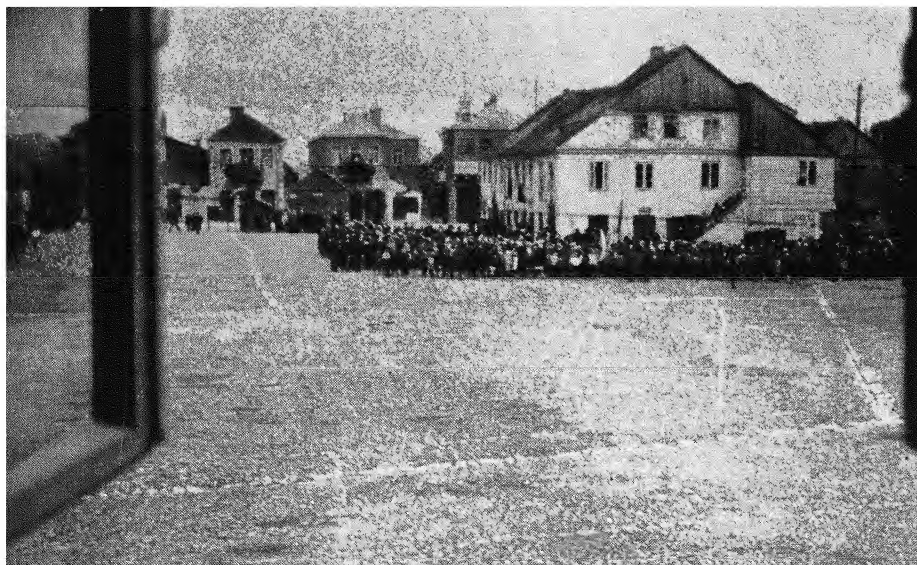
היחסים עם הנוצרים היו טובים, ואחד הגורמים לכך היתה עמידתם הגאה של בני הנוער.

מרבניה: ר׳ אהרן (אח״כ לקראַטינגה ופינסק; נפ׳ תר״ה); ר׳ בנימין בן האדר״ת; ר׳ אברהם ב״ר שלמה־זלמן רבינוביץ (תרל״א); ר׳ שמואל קצנלבוגן (תרס״ג); ר׳ יוסף־יהודה דרויא (תרע״ד—תר״פ); ורבה האחרון — ר׳ כלב־מאיר זיו הי״ד (בעל „גלת כלב״).

בין אישיה יש לציין את ד״ר זק (התפרסם בכל הסביבה

קיבארט.
ככר השוק
(1915)

קיידאן.
ככר
השוק
(1930)

קליקול.
למעלה:
הגבול עם
לטביה
למטה: בית־
העלמין היהודי

קראָטינגה.

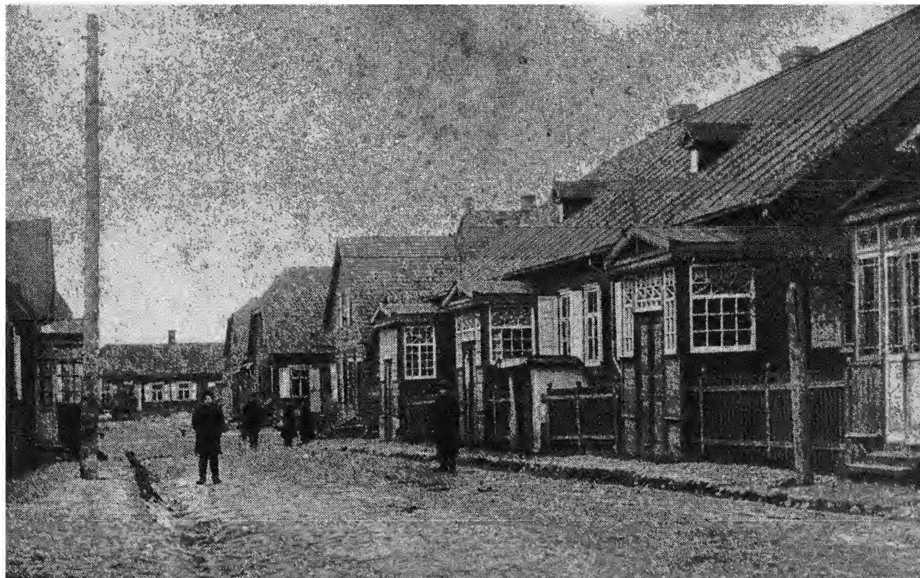
קראקינובה.

קרוז'.
(1927)

קרוק.

ראדווילישוק.

ראסיין.
רחוב

ראקישוק.
קבלת פנים
לנשיא ליטא
(1924)

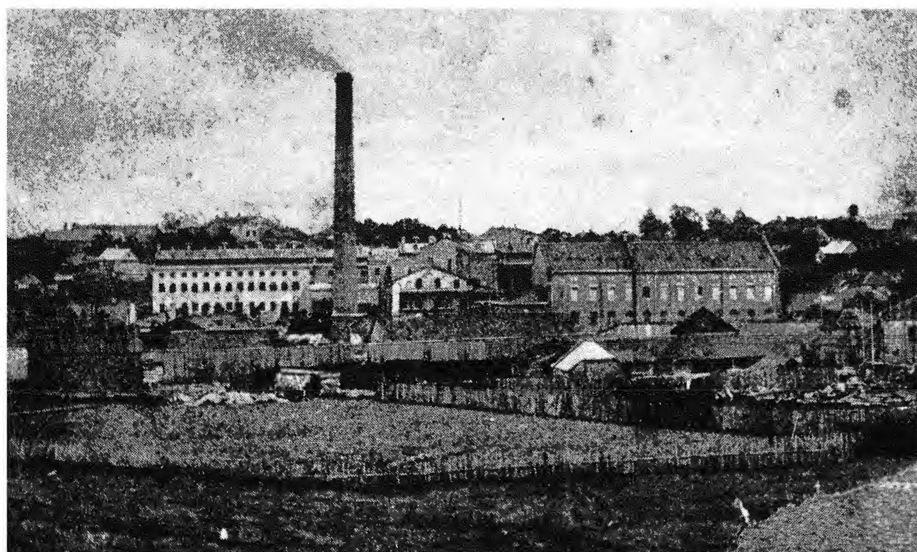
רוגובה.
נהר
הנאָוויאז׳ה

רומשישוק.
הגבאי ר׳
יצחק־אליהו
פיינברג

ריטובה.
חצר
בית־הכנסת
(1928)

שאוולי.

שאוולי.
הבאת
ביכורים

שאדובה.
יום שוק
(1927)

שאודינה.
בית־ספר
עברי (1928)

שאט.

שיקיאן.
בית־
הכנסת

שידלובה.

שילאל.

שירווינט.

שקוד.

שקודוויל.
בית
יהודי

כרופא. מת בגיל צעיר ממחלת דבר. על מותו התאבלה האוכלוסיה כולה, היהודית והנוצרית כאחד.

מילידיה: הרב אליהו־עקיבא רבינוביץ; החוקר ד״ר שמואל מנדלסון; קונסול ליטא בארה״ב הניך רבינוביץ.

שירווינט

(שירווינטוס), מחוז וילקומיר

העיירה שוכנת לחוף השירווינטה, 3 ק״מ מגבול פולין. סמוכים לה: וילקומיר (25 ק״מ), גאלוואן (18), מוסניק (14), גאדרוביץ (21), פודזאלווה (21), דוביניק (38). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בווילקומיר.

ידיעות ראשונות על ישוב יהודי במקום קיימות מתחילת המאה הי״ח. מספר משפחות יהודיות התיישבו במקום כחוכרים של אדמות הפריץ פיסצקי, ואחרים — בעלי אכסניות ובתי־מרזח — התיישבו לאורך הדרך שחיברה את קובנה עם וילנה. כך גדל הישוב והתפתח. בהמשך השנים, עם נישולם של החוכרים היהודים מאדמות הפריץ, היתה עיקר פרנסתם על האכסניות, בתי־מרזח וחנויות. קשריה החברתיים והכלכליים של העיירה היו עם וילנה. הנוער המתלמד ושוליות של בעלי־מלאכה נסעו לשם ללמוד ולעבוד. עם שובם בחגים ובימי החופש הביאו עמם מהאווירה של העיר הגדולה ומהתסיסות הפוליטיות והתרבותיות שבה.

ב־1847 מנה הישוב היהודי במקום 216 נפש, ב־1897 — 1413 (84% מכלל האוכלוסיה), וב־1914 — 1600 נפש. בימי מלחה״ע ה־1 (1915) גורשו היהודים לפנים רוסיה. באותה תקופה התיישבו בה יהודים מווילנה וסביבתה. אחרי המלחמה חזר חלק מהמגורשים, אך ניתוקה של העיירה מווילנה, פעולות־קרב שהתנהלו בתוככי העיירה בין פרטיזנים ליטאים לפולנים, והדלדול הכלכלי המוחלט — כל אלה גרמו לעזיבת המקום ע״י חלק גדול מאוכלוסיתה. היהודים נאלצו להגר לאפריקה־הדרומית, לארה״ב, לקובה ומקסיקו, ויש שעלו ארצה. ב־1923 הגיע מספר היהודים בעיירה ל־1800 נפש, אך ב־1939 נותרו בה כ־700 יהודים בלבד.

בליטא העצמאית עסקו יהודי העיירה במסחר, במלאכה ורוכלות, אך עיקר פרנסתם באה להם בימי השוק (יום ה׳) בעיירה ובסביבה. היה במקום בית־מלאכה מכני לנעליים וכן תעשיית אנפילאות. כמה משפחות הוציאו את לחמן מעבודת האדמה. לניתוקה של העיירה מהשוק הווילנאי נוספה תחרותם של הליטאים ונישול היהודים מענפי מסחר רבים.

הבנק העממי היהודי (נוסד ב־1928) מנה 221 חבר, והקל על מלחמת־הקיום של בני העיירה (ממנהליו: א. רוזיקוביץ וש. א. חפץ).

עיירה קטנה זו הצטיינה במספר רב של יוצאי ישיבות. בין בעלי־הבתים היה מספר ניכר של מצטיינים ולומדים מופלגים, אשר קבעו עתים לתורה. בכל שלשת בתי־התפילה בעיירה (ביהמ״ד, ביהכ״נ והקלויז) וכן ב„שטיבל״ היו לומדים דף־גמרא יומי.

בליטא העצמאית היו במקום בי״ס „תרבות״ (100 תלמיד) ושני חדרים (50), וכן בי״ס אידי (המורים: ב. קלמיקוב, גורביץ, זיידל, גרשטר, שסקין, קלצקו, י. מקלר, ברון ואח׳). הנוער היה מפולג לשני זרמים: ציוני ואנטי־ציוני. דבר זה גרם לפיצול בחייה התרבותיים של העיירה בדור האחרון. היו בה גם שתי ספריות גדולות נפרדות. כל פעולה תרבותית היתה מתנהלת בשתי מסגרות עוינות זו לזו. כן פעלו במקום „חברת סירקין״ וסניף „מכבי״. פעולה תרבותית ענפה התנהלה ע״י הוועדה המקומית למען הקק״ל.

ממוסדות החסד: חברות „ביקור חולים״ ו„לינת הצדק״.

מרבניה: ר׳ אליעזר־ליפמן שרשבסקי (תרמ״ו); ר׳ שלמה־ראובן ב״ר דוד (נפ׳ תרמ״ו); ר׳ מנחם־מנדל ב״ר אליעזר ליפמן הלוי („ר׳ מנדל משירווינט״. מחבר „ברכת מנחם״, שו״ת; נפ׳ תרע״ב); ר׳ יעקב בלאזר; ורבניה האחרונים — ר׳ אברהם־אריה גרוסברד הי״ד; וחתנו — ר׳ זונדל קרוק הי״ד.

המגיד ר׳ דוד מקראטינגה היה מ״מ בעיירה ונתפרסם בכל ליטא.

מילידיה: הרב אליהו גרודזנסקי; מנהיג הפועלים ליאון חזנוביץ; הסופר והעתונאי אבנר טננבוים; הזמר יוסף שורץ.

שקוד

(סקודאס), מחוז קראטינגה

שקוד סמוכה לגבול פרוסיה, על הנהרות בארטובה, לובא ואפשא. היא חצויה לשתיים: „העיר הישנה״ ו„החדשה״. גשר חיברן. סמוכות לה: קראטינגה (42 ק״מ), דארביאן (22), ממל (60), מאיסיאד (15), סאלאנט (24), יאלוק (20). תחנת־הרכבת הקרובה היתה במרחק 3 ק״מ.

שקוד ידועה עוד מהמאה הט״ז, כאשר השתייכה לאצילים לבית קאטקביץ. מהם עברה למשפחת סאפיאגא. ב־1704 (בימי „מלחמת הצפון״) כבש הנסיך וישנאבצקי (בן בריתו של הנסיך אוגוסט מסכסוניה) את חבל ז׳אמוט והגיע עד שקוד, שם חנה חיל־פרשים בן 5000 איש של סאפיאגא, בן בריתם של השוודים. הנסיך וישנאבצקי שם מארב של אלף פרשים רוסיים, תקף את האויב ונסוג. פרשי סאפיאגא רדפו אחריו, אך נתקלו במארב הרוסי ונחלו תבוסה. סאפיאגא נמלט עם צבאו לקורלאנד. הקרב על יד שקוד הנחיל נצחון לבני בריתם של הרוסים.

ראשיתו של הישוב היהודי במאה הי״ז. בית־הכנסת הישן בעיירה היה קיים למעלה מ־200 שנה. כן היה במקום בית־קברות עתיק.

ב־1766 מנה הישוב היהודי 576 משלמי מס־גולגולת, ב־1847 — 1872 נפש, ב־1897 — 2292 נפש, ב־1921 — 3853 נפש, וב־1939 — 2500 נפש (כ־50% מכלל האוכלוסיה).

היהודים התפרנסו ממסחר, חקלאות, תעשיה, הובלה ומלא־כות שונות. היו גם חקלאים יהודים בעלי עשרות הקטרים אדמה מחוץ לעיר. עיקר המסחר היה עם קורלאנד (ליבאו). עם כיבוש ממל ע״י הליטאים נפתחו שווקים חדשים לתוצרתם של ישובי הספר וניתנה דחיפה לפיתוח התעשיה המקומית, בעיקר תעשית נעליים. בתי־החרושת המקומיים היו מייצרים כ־400 זוגות ביום. כן הוקמו במקום מטוויות צמר, ביח״ר לכפתורים ותעשיות זעירות אחרות. עשרות עגלונים התפרנסו מהובלה לתחנת־הרכבת הסמוכה וממנה, וכן מהבאת דגים מדארביאן, שאגמיה הצטיינו בשפע הדגה. עשרות משפחות התפרנסו מחנוונות, בעיקר ב„עיר־החדשה״, אשר נחשבה לאמידה יותר. פעמיים בשבוע התקיימו בעיירה ימי שוק.

הבנק העממי במקום (בהנהלת מיכאל פוגלמן, ולפני

השואה — מאיר בלוד) היה לעזר רב לסוחרי העיירה ולבעלי־המלאכה שבה.

ב„עיר הישנה" היה בית־כנסת ישן, עליו היתה גאוות היהודים. בו היו מתפללים רק מפסח עד סוכות. בית־כנסת זה היה מפורסם בכל ליטא בארון הקודש המפואר שלו, החטוב־עץ, שגובהו היה 14—18 מטר. עוד 2 בתי־תפילה היו בחלק זה של העיר. ב„עיר החדשה" היה בימ"ד אחד ושני קלויזים.

כ־500 מטר מן „העיר הישנה" נמצא בית־הקברות היהודי שהתחלק לשלושה: בחלקו החדש היו קוברים את הנפטרים העניים; בישן — נפטרים עשירים ובני עליה, ובאמצעי — את הנפטרים מהמעמד הבינוני.

בליטא העצמאית היו במקום „תלמוד תורה", שני חדרים, בי"ס עממי „תרבות" ובי"ס תיכוני עברי בן 6 כתות (מנהלו היה מיכאל פוגלמן. המורים: משה־הסל כהן, צבי רוזנצויג, בנימין ריאר, ישראל שף, חיים־אהרן הובשה, רודנר, רוזיק). כן היתה במקום ספריה.

החיים הציבוריים בעיירה היו ערים. רוב הנוער השתייך ל„ליגה למען א"י העובדת", היא שניהלה פעולת־תרבות רחבה בעיירה. כן פעלו בה סניפי הסתדרות הציונים הכלליים, „המזרחי", השוה"צ, בית"ר, דרור, „החלוץ הצעיר", סניף „הפועל" (ועל ידו תזמורת וחוג דרמטי) וארגון נוער דתי „פרחי שושנים".

מרבניה: ר' אהרן ב"ר יוסף הורביץ (בתק"ד); ר' צבי־הירש זק (בימי הגר"א, עוד לפני תקמ"ז); בנו — ר' יצחק זק (תקמ"ח—תקס"א); ר' חיים־זאב וולף; ר' אליהו־ברוך קומאיי; ר' יחיאל־מיכל הובשה; ורבה האחרון — ר' חיים־יעקב טרוסקין הי"ד.

מעסקניה: ד. דוד, צבי יוסלוביץ, ש. אכסלרוד.

מילידיה: הרבנים ר' צבי־הירש ברוידא, ר' שמעון הורביץ, ר' יוסף פיימר, ר' אברהם־צבי קומאיי, ר' יצחק ב"ר צבי־הירש, ר' בנימין רבינוביץ, ר' חיים־אהרן הובשה; העתונאי הרי לנג; הסופר ישראל שף.

שקודוויל

(סקאודווילא), מחוז טאווריג

העיירה נמצאת על הכביש שהוליך מגבול פרוסיה לפטר־בורג. סמוכה לקאלם (35 ק"מ), נאמוקשט (15), אופינה (10). תחנת־הרכבת הקרובה — באטוק (7).

העיירה עלתה כמה פעמים באש: ב־1922, 1931 וב־1937. נבנתה מחדש ב־1938/9.

תחילתה בתי־פונדק בצידי הכביש. יהודים מהישובים הסמוכים השתכנו בסביבתם. לאחר שנים החלה הישיבה־הקטנה במקום מושכת את אנשי הישובים. הללו היו באים לבקש חתנים לבנותיהם מבני הישיבה.

ב־1847 מנה הישוב היהודי במקום 204 נפש, וב־1897 — 1012 נפש (72% מכלל האוכלוסיה). בימי מלחה"ע ה־1 לא גורשו יהודי העיירה, אך חלק ניכר מהם יצא לרוסיה. אחרי המלחמה חזרו אליה רבים. ב־1923 ישבו בה כ־200 משפחות יהודיות, וערב השואה מנתה כ־1000 יהודים (50% מכלל האוכלוסיה).

היהודים מצאו לחמם בחנוונות, מסחר ורוכלות. בעיקר עסקו במסחר בתבואה, בבהמות ובעופות. יום ג' היה יום השוק, שנחשב לגדול בחבל ז'אמוט. כ־10 משפחות יהודיות עסקו בחקלאות, ו־20 — במלאכה. היה במקום גם ביח"ר קטן לסוכריות, שהעסיק מספר מועט של עובדים.

הבנק העממי היהודי (מנהלו: מאיר קראם) מנה 180 חבר והיה משענת כלכלית ליהודי העיירה.

בהשפעת ה„ווארסלנינקים" הועבר השוק ממרכז העיירה אל מחוצה לה, וכך נשלל מהיהודים מקור פרנסתם העיקרי.

רבים מיהודי העיירה נתמכו ע"י קרובים מחו"ל. הנוער, ש־80% ממנו השתייך לארגונים ציוניים שונים, ביקש עתידו בהכשרה חלוצית ועליה לא"י. אחרים היגרו לארה"ב ולאפריקה־הדרומית.

בעיירה היה בימ"ד (נוסד בתרכ"ו) וביכ"נ לימי הקיץ. כמעט כל בני העיירה השתייכו לחברות ללימוד תורה: חברת משניות, "חיי אדם", „מנורת־המאור" — לפשוטי העם, ו„חברת ש"ס" — לבעלי־הבתים (ר' לייבצ'יק השען, ר' יוסף יעבץ ור' בנימין שטיין היו מגידי השעור). כמו"כ היה קיים „דף" בשביל הלמדנים (ר' הירש ליפשיץ, ר' משה־ברוך ברוידא ור' אליעזר פיין היו מגידי ה„דף"), וכן היתה חברת „תפארת בחורים", שחבריה עסקו בלימוד תורה.

בליטא העצמאית היו במקום ישיבה־קטנה (נוסדה ע"י ר' אליהו־בר קאטץ ור' שאול זקש, ונתחדשה אח"כ ע"י הרב פרלמן), וישיבת ר' לייב יעקב, מאנשי־המוסר. כן היו בי"ס „תרבות" (150 תלמיד), „תלמוד־תורה" וספריה.

ממוסדות החסד: חברה קדישא, „לחם עניים" ו„ביקור חולים".

בעיירה פעלו סניפי הסתדרות הציונים הכלליים, „המזרחי", צ.צ. ואגודת ישראל, וכן סניף „מכבי".

מרבניה: ר' משה ב"ר אליעזר יפה (תרי"ט—תרמ"ט); ר' יששכר־בר; ר' אברהם־יצחק פרלמן הי"ד (מחבר „פני אברהם").

מעסקניה: ש. בקר; ר' משה־ברוך ברוידא; ר' הלל זילברג (ראש הקהל וגבאי ביהמ"ד, חברה קדישא ותלמוד־תורה); חיים זינגר (מראשי הציונים במקום); משה יפה; חיים־צבי ליפשיץ; קלמן מנדל; ר' משה־יצחק סגל (גבאי ביהכ"נ); ר' אליעזר פיין; פרופ' שמידט.

מילידיה: הרב מיכל שלפוברסקי, מנהל ישיבת „תפארת צבי" בירושלים; הרב יצחק קאטץ, מנהל כולל בפ"ת; ד"ר משה זילברג, שופט בית־הדין העליון בירושלים; החקלאי שמעון פישמן; הרב חיים שטיין, משגיח בישיבת טאלז בקליבלנד.

שקומיאן

(סקיאמוניס), מחוז אוטיאן

שקומיאן סמוכה לאוטיאן ולאניקשט.

ב־1921 מנה ישובה היהודי 150 נפש. רובם התפרנסו ממלאכה ומיעוטם ממסחר זעיר.

היה במקום בית־כנסת, שנבנה בתרומתו של ר' יצחק מכפר בלטושובה הסמוך ובעזרתו של הפריץ השכן.

מילידיה: העתונאי והסופר ד"ר מרדכי כץ.

שקי

(שאקיאי), עיר מחוז

שאקי קרובה לניימן ולשאשופה, מוקפת יערות, שהיו שייכים לגרף פוטוצקי. סמוכה לגבול פרוסיה המזרחית (24 ק״מ משירווינט בפרוסיה). שכנותיה: ניישטוט (24), ווילקובישק (40), קאזלובה־רודא (60), מאריאמפול (60), ווירבאלן (40), קיבארט (48). תחנת־הרכבת הקרובה היתה בשאַלמי (35). כביש חיברה עם ניישטוט, ווילקובישק, מאריאמפול וקובנה.

שאקי היא מהישובים העתיקים בליטא. מקורות היסטוריים מהמאות הי״ד והט״ו מציינים את ביקורו במקום של ראש מסדר צלבנים גרמני בש׳ 1352. לפי מקור אחר בנו צלבנים גרמנים בשאקי מבצר עץ עוד בש׳ 1405.

במאה הי״ח היו העיירה וסביבתה שייכות לנסיכים מבית צ׳רטוריסקי. הללו מכרו אח״כ את אדמותיהם לבארון הגרמני תיאודור פון קויטל. הנסיך מיקולי צ׳רטוריסקי הוא שזיכה אותה ב,,זכויות מאגדאבורג״ (בש׳ 1776). הוא גם שהתיר ליהודים להתיישב בה ולפתוח שם בתי־פונדק. ראשית התיישבותם של היהודים בשנות השבעים של המאה הי״ח. הבארונים הגרמנים והאצילים הפולנים, בעלי האחוזות בסביבה, ניצלו את האוכלוסיה, בעיקר את האכרים ואת היהודים. ב־1863 התמרדו האצילים הפולנים נגד השלטון הרוסי, אך האוכלוסיה נמנעה מהשתתף במרד וסבלה קשות מנגישות המורדים.

בימי מלחה״ע ה־1 ערך הצבא הרוסי הנסוג פרעות חמורות ביהודים: שרפו ספרי־תורה ופגעו בנפש וברכוש יהודי (גוילי ספרי־תורה שניצלו נמסרו אח״כ לשמירה למוזיאום היהודי בווילנה). רוב יהודיה עזבוה. חלק חזר אליה בימי הכיבוש הגרמני ואחרי המלחמה.

בש׳ 1856 מנה הישוב היהודי במקום 1473 נפש, ב־1897 — 1638 נפש (74% מכלל האוכלוסיה), ב־1914 — 4000, ב־1923 — 1267 (62%), וב־1939 — כ־600 נפש (20%).

בליטא העצמאית היתה שאקי לעיר מחוז. הוקמו בה מוסדות ממשלתיים, אדמיניסטרטיביים ומשקיים. השלטון הליטאי עשה מאמצים להגביר את היסוד הליטאי באוכלוסיה המקומית, ודחיקת רגלי היהודים היתה מטרתו הברורה. על אף מאמצים אלה המשיכו היהודים למלא תפקיד חשוב בחייה הכלכליים והמוניציפליים של העיר. 4 יהודים שימשו בתפקיד ראש־העיר (גדלסקי, לובוצקי, אלטפלד ויעקב פלקסמן).

יהודי המקום התפרנסו ממסחר, מלאכה וירקנות. קיומם של רוב היהודים היה תלוי בימי השוק (ג׳, ו׳). אחת לשבועיים היה יריד. בתקופה זו התפתחה גם תעשיה קטנה (תחנת־חשמל, 2 מנסרות, 3 טחנות־קמח, ביח״ר לבירה ומשקאות קלים וביח״ר קטן למכונות חקלאיות), שרובה היתה בבעלות יהודית. במרכז חיי הכלכלה עמד הבנק העממי, שמנה 170 חבר בש׳ 1932 (מנהליו היו: לקס, פרומן), אך נסגר בש׳ 1940.

במאה הי״ט וגם בראשית המאה הנוכחית נתפרסמה שאקי כעיר של תורה וחכמה. היא הקימה מתוכה הרבה אנשי תורה והשכלה, אנשי עסקים גדולים ועסקני ציבור בעולם היהודי כולו. חייה הציבוריים של העדה משתקפים ב,,פנקס הקהילה״ משנות תקל״ו—תרכ״ח (1776—1868). ממנו אפשר ללמוד על סידוריה הפנימיים ועל כל המאורעות במקום. ז׳ טובי העיר היו מנהיגי העדה ונציגיה בפני השלטונות. על יד הקהילה התקיימו ועדות שונות: ועדת הערכה לענייני ה,,עטאט״ ומסי המדינה; ועדת חינוך, שדאגה לישיבות, חדרים ות״ת; ועדת בדק־הבית, שטיפלה בכל ענייני המשק של הקהילה; ,,צדקה גדולה״, שעסקה בענייני סעד; ,,חברה קדישא״ — בענייני בית־הקברות. כן היו ועדות לענייני ה,,קארובקא״ (מסי הבשר), בתי־המדרש וארץ־ישראל. ועדה זו אספה תרומות לעניי א״י, לישיבות וללומדים הפרושים בירושלים, חברון, טבריה וצפת ש,,בזכותם יבוא לציון גואל״. הפנקס כולל גם רשימות של גבאים, המכונים אלופים, ראשים, קצינים ורודנים, וכן רשימות רבנים, דיינים, חזנים, שוחטים, שמשים ושמאים. נרשמו בו תקנות הקהל בכל העניינים הללו וכן פעולות החברות השונות שהיו בפיקוח הקהל.

גאוותם של יהודי המקום היתה על בית־הכנסת המפואר, שהיה מפורסם בכל ליטא בקישוטיו הפנימיים. התפללו בו רק בשבתות ובחגים. נוסף לו היה גם בית־מדרש.

לאחר מלחה״ע ה־1 נתארגנה הקהילה מחדש, והחיים הציבוריים חזרו למסלולם. בשנות ה־20 פרצה מחלוקת גדולה בקהילה בגלל מינוי רבנים. השלטונות התערבו במחלוקת ובתי־התפילה נסגרו למשך שנים אחדות לסרוגין. במחלוקת היו מעורבים שני צדדים: האמידים, שדרשו רב חדש, ומעמד העובדים שתמכו ברב המקומי. אותה תקופה שימשו ברבנות בשאקי 2 רבנים ו־2 שוחטים.

בליטא העצמאית היו בעיר מספר חדרים, וכן בי״ס עממי ,,תרבות״ בן 4 כיתות ו־2 מכינות ובו כ־200 תלמידים. בשנים האחרונות שלפני השואה הגיע מספר תלמידיו בשש כיתותיו ל־350—400 (ממנהליו: ירחמיאל גולדברג. ממוריו: ברוידא, כנוביץ, שור, כהן, המר, סמילג, א. ירושלמי, האחים צבי ואליעזר האַנין, שמואל גולבורט, בוכבינדר, ורשבסקי, צבי ויז׳נסקי).

בעיר פעלו סניפי ,,צעירי ציון״, צ.ס., השוה״צ, ,,החלוץ״ (מש׳ 1922), ,,החלוץ הצעיר״ (מש׳ 1932) ו,,מכבי״. כן היו בה שרידים של ה,,בונד״. ביחה״ר למכונות חקלאיות שימש מקום הכשרה לחברים מ,,החלוץ״.

מחמת השפל הכלכלי בליטא בראשית שנות ה־30 גברה ההגירה לארה״ב ולדרום־אפריקה. בש׳ 3—1932 התחילה נהירה חדשה לשורות ,,החלוץ״ במגמה לעלות ארצה. עם הגבלת העליה, נחלש הסניף המקומי של ,,החלוץ״ וגברה היציאה לערים הגדולות בליטא.

מרבניה: ר׳ שמואל מוהילבר; ר׳ משה־בצלאל לוריא (תרכ״ב—תרל״ה); ר׳ צבי פלטרוביץ; ר׳ שמעון־דב אנוליק; ר׳ ירמיהו פלנסברג (נפ׳ תרע״ד); ר׳ אהרן פרידמן; הרב שור; ר׳ יוסף גולדין הי״ד; ר׳ יוסף אונוחוביץ הי״ד.

מילידיה: הרב מאיר ורז׳בלובסקי; המחבר ברוך אטילזון; אנשי העסקים והעסקנים האחים יצחק־לייב ודב (בוריס) גולדברג; איש העסקים י. ב. סגל; מנהיג הפועלים יהודה פין; האופטלמולוג יוסף פסקל; העסקנית אסתר רובינשטיין (אשת הרב יצחק רובינשטיין); החזנים אהרן פרידמן ואריה־דוד ברזובסקי; העסקן יהודה בלוך; התעשין אליהו פייף; העסקן יעקב אולייסקי.

מפתח השמות

א. אישים

ב. ישובים

א. אישים

ב

ג

ד

ה

ח

ט

כ

ל

מ

נ

ע

פ

צ

ק

ת

ב. ישובים

